

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОКРЕМИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Атаманчук Ніна Михайлівна

к. психол. н., доцент, доцент кафедри
психології та педагогіки, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Клевака Леся Петрівна

к. п. н., доцент кафедри
психології та педагогіки, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Постановка проблеми. Важлива роль у процесі соціального інтегрування дитини з порушеннями психофізичного розвитку відводиться сім'ї, яка виступає одним із основних факторів її «входження» в систему суспільних відносин. Особливості сім'ї, її активності у процесі розвитку й освіти дитини визначає її психофізичний і соціокультурний статус в майбутньому, рівень реабілітаційного та соціально-інтеграційного потенціалу, ступінь готовності до інклюзивного навчання в загальноосвітньому навчальному закладі. Народження дитини з порушеннями розвитку сприймається її батьками як найбільша трагедія. Факт появи на світ дитини «не такої як у всіх», є причиною сильного стресу. Ситуація народження незвичайної дитини в більшості випадків змінює сімейне функціонування, особистісні якості батьків, їхній світогляд, ціннісні орієнтації, систему відносин. Можливість ефективної соціалізації «особливої» дитини обумовлена стресостійкістю батьків, характером сімейного оточення, ставленням родичів, соціальною підтримкою та забезпеченням професійного психологічного супроводження таких сімей.

Сім'ям, у яких живуть хворі діти, притаманна тільки їм атмосфера міжособистісних стосунків, адже виховання дитини з особливими освітніми потребами (ООП) змушує родину виробляти нові моделі взаємодії. З'ясування особливостей міжособистісних відносин у сім'ї, яка виховує дитину з ООП є досить актуальним у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему особливостей сімей, які виховують дитину з ООП почали вивчати в другій половині ХХ століття. Перші дослідження належать зарубіжним авторам. Так, М. Стоун описав проблеми таких сімей та визначив види стресів родин, виділивши насамперед фінансовий, емоціональний, фізичний. Детальну періодизацію кризових станів емоційної сфери батьків запропонував Е. Шухардт: невизначеність; визначеність; агресія; активна, безрезультативна, хаотична діяльність; депресія; прийняття проблеми; активізація; солідарність. Особливості сімей, які виховують дітей з ООП висвітлювались у працях таких дослідників, як В. Вишневський, Є. Ейдемільер, І. Іванова, Г. Кожарська, Р. Майрамян, Ж. Смірнова, Є. Тиха, В. Ткачова, Г. Цейтлін, Л. Шипіцина, В. Юстицький та ін.

Так, дослідниця Л. Шипіцина виділила труднощі з якими зіштовхуються батьки «особливої дитини», зокрема:

1. Ситуація «особливого» материнства порушує, з точки зору соціуму, суспільні норми, що входять до складу соціальної ролі матері. Не завжди дитина з ООП може оволодіти набором умінь та навичок – ці невідповідні очікуванням оточуючих прояви можуть сприйматись ними як результат нездатності жінки справитись зі своєю роллю.

2. Почуття провини та високий рівень тривоги, що характерні для матері такої дитини, можуть спотворювати реальність. В такому випадку жінка приписує оточуючим такі ствердження. Не співвідносність сьогоденного матеріального статусу попереднім очікуванням, що викликане особливою ситуацією, своєрідністю дитини, призводить до загальної незадоволеності роллю матері, і, як наслідок, можливі реакції самозвинувачення та зріст внутрішньої конфліктності, або побудова психологічних захистів та підвищення їх рівня [3, с. 216].

Дослідники Г. Кожарська, Ж. Смірнова, Г. Цейтлін наголошують, родини з особливими дітьми володіють цілим рядом психологічних особливостей, що негативно впливають на психологічний статус хворої дитини та її здорових братів і сестер. Адже більшості батьків властиво специфічне ставлення до дитини, що опирається на побоювання за її здоров'я, при цьому всі зусилля батьків зосереджуються на збереженні здоров'я дитини на шкоду розвитку її як особистості [2].

Ми поставили **мету** – вивчення особливостей сімей, які виховують дитину з ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'ї по-різному ставляться до проблеми захворювання дитини. Якщо всі члени родини приймають проблему, конструктивно вирішують складні ситуації, намагаються ефективно спілкуватися, мають позитивне ставлення до дитини та до себе, готові прийняти допомогу, то все це сприяє створенню зони благополучного особистісного розвитку дитини та поступово актуалізує в неї потенціал власної життєдіяльності.

У сім'ях із неприйняттям такої дитини ставлення близьких рідних характеризуються її емоційним відторгненням, невмінням створювати ситуацію спільної діяльності, неадекватним стилем виховання, недостатньою потребою спілкування з дитиною, відсутністю взаємодопомоги. Це сприяє погіршенню родинного клімату, зациклованню на власних проблемах, веде до почуття безвиході, створює напружену емоційну атмосферу, порушує взаємини між членами сім'ї, ускладнює ситуацію соціалізації дитини, виключає співпрацю та підтримку, демонструє небажання батьків допомогти дитині.

Батькам дитини з ООП, необхідно розуміти, що така дитина різко змінює всю життєдіяльність родини: цінності, прагнення, бажання, особливості спілкування, психологічний клімат, емоційні стани й реакції всіх членів сім'ї. Тому успішність розвитку, виховання, навчання, соціальної адаптації хворої дитини залежатиме від оптимального виконання сім'єю кількох специфічних функцій, а саме: функція емоційного прийняття сприятиме формуванню в родині атмосфери любові та підтримки, поваги, зацікавленості в допомозі особливій дитині; реабілітаційно-відновлювальна функція допомагає батькам визначити стратегію правильної роботи та спеціальної допомоги дитині; корекційно-освітня функція сприяє формуванню у батьків правильної мотивації до розвитку та навчання дитини; пристосувально-адаптувальна функція сприяє формуванню в дитини з особливими потребами більш високого рівня самостійності й активності у вирішенні різних життєвих проблем; соціалізувальна функція допомагає формуванню в незвичайної дитини адекватних взаємин з іншими, мотивує її до пізнання світу, оволодінню знаннями та навичками професії; особистісно-орієнтована функція сприяє розкриттю самобутності й неповторності дитини з ООП, її здібностей, активному входженню в культурне середовище; рекреаційна функція дозволяє досягти свободи від упередженого ставлення оточуючих до дітей з ООП. Спільний відпочинок, прогулянки, відвідування свят, театрів дозволяє дитині

відчути себе включеною до світу інших, вийти за межі родинного вакууму, оптимізує життєвий тонус, сприяє встановленню контактів зі світом природи та людей.

Причинами низької результативності корекційної роботи з родиною дитини з ООП є:

- установки батьків, що у психотравмуючій ситуації перешкоджають встановленню гармонічного контакту з ним і з навколишнім світом;
- неприйняття особистості хворої дитини;
- очікування і віра в диво, що в одну мить дитина стане здоровою;
- розгляд народження хворої дитини як покарання за що-небудь;
- порушення взаємин у родині після її народження;
- проблеми навчання і виховання дітей із ООП, формування нормативних правил поведінки;
- особистісні проблеми батьків дитини із ООП.

Головне завдання фахівців у роботі з сім'єю, полягає в тому, щоб батьки за їх допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясувати можливі труднощі соціального розвитку, що виникають у певні вікові періоди, а також визначити свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Батьки повинні усвідомити, що саме вони є важливими учасниками навчальних команд своїх дітей з ООП. Саме близькі рідні найкраще знають їхні сильні та слабкі сторони, здібності, нахили й особливості розвитку, а значить можуть підтримувати дитину найефективніше. Постійна участь батьків у шкільному житті значно покращить успіхи дитини з ООП. Важливо, аби члени родини брали участь у прийнятті рішень щодо освіти своєї дитини. Саме вони можуть надавати важливу інформацію для планування, впровадження й адаптації програми для найкращого задоволення постійно змінних потреб своєї дитини.

Нижче наведемо пам'ятки щодо виховання та навчання дітей з ООП для близьких рідних.

Пам'ятка для батьків.

1. Забудьте про фізичні покарання!
2. Говоріть спокійно.
3. Намагайтеся спільно вирішувати проблеми.
4. Частіше хваліть дитину.
5. Допомогайте дитині розпочати виконання завдання, адже це – найважчий етап.

6. Не давайте одночасно кілька вказівок. Завдання не повинно мати складну конструкцію або складатися з кількох ланок.

7. Не давайте дитині доручень, які не відповідають рівню її розвитку, віку та здібностям.

8. Визначте разом із дитиною, що можна робити і чого не можна.

9. Привчіть дитину дотримуватися чіткого розпорядку дня.

10. Оберегайте дитину від перевтоми, бо це призводить до зниження самоконтролю.

11. Виховуйте навички керування гнівом і агресією.

12. Поясніть дитині її проблеми і навчіть їх розв'язувати.

Переконані, у наданні психологічної допомоги дітям з ООП ефективною буде арт-терапія, оскільки вона підвищує адаптаційні здатності дитини до повсякденного життя в школі, знижує втому, ліквідує негативні емоційні стани та їх прояви, пов'язані з навчанням, спирається на здоровий потенціал особистості, внутрішні механізми саморегуляції, розвиває почуття внутрішнього контролю, допомагає вибудовувати стосунки з дитиною на основі любові та взаємної прихильності [1, с.19].

В зв'язку з цим представляється необхідною розробка таких форм психокорекційної роботи, за допомогою яких могли б бути успішно переборені чисельні внутрішньособистісні конфлікти і проблеми батьків.

Висновки. Отже, в багатьох випадках у своєму прагненні допомогти особливій дитині сім'ї стикаються зі складними психологічними проблемами: неприйняття її, неадекватне ставлення до неї родичів, порушення структури родини та ускладнення взаємин між її членами, виникнення цілого ряду емоційних проблем батьків.

Близькі дорослі повинні пам'ятати про те, що лише за умови відкритої безкорисливої, істинної любові до дитини, беззаперечного прийняття, віри в її сили та можливості, уваги до її почуттів, думок та інтересів, терпимості, врахування позитивних якостей особистості дитини та підтримку її сильних сторін, довірливому спілкуванні, відповідальності та взаємодопомозі можливе створення родинної атмосфери, де дитина з ООП відчуватиме надійну основу для подальшого становлення та функціонування в непростому дорослому житті.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук Н. М. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку із синдромом гіперактивності / Н. М. Атаманчук // Психологічний часопис: збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка. –

- № 1 (11). – Вип. 11. – К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2018. – С. 9-25.
2. Бочелюк В. Й. Психологія людини з обмеженими можливостями: навчальний посібник / В. Й. Бочелюк, А. В. Турубарова. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 360 с.
3. Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе / Л. М. Шипицына. – СПб. : Питер-Пресс, 2005. – 477 с.

Біла Наталія Володимирівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

АНАЛІЗ ЯКОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМ'ЯМ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ-СИРОТИ ТА ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Євроінтеграційні процеси, що активно пропагуються та реалізуються нашою державою, передбачають посилення уваги до виховання і розвитку дітей. Разом з тим, нестабільність соціальної політики, а подекуди й відсутність у батьків власного позитивного досвіду сімейного виховання провокують поглиблення кризи інституту сім'ї і, як наслідок, незахищеність у ній дитини. Окреслені тенденції спричиняють появу та поширення у суспільстві дітей із соціальним статусом «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування», що негативно впливає на їхнє подальше соціальне становлення. Ще однією з загальних проблем стало поширення соціального сирітства як наслідок того, що значна частина родин зазнала труднощів в процесі адаптації до соціально-економічних умов, які склалися в сучасному суспільстві.

Вивчення проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою влаштування дітей в Україні.

Сьогодні в Україні існує чотири форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За їх пріори-

тетністю перелік таких – усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [1].

Головним завданням соціального працівника, який здійснює соціальне супроводження опікунської сім'ї, прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу є прагнення до того, щоб сім'я вирішувала проблеми, пов'язані з вихованням дитини, в основному, за рахунок власних внутрішніх ресурсів. Безумовно, це ідеальний варіант. Є опікунські сім'ї, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, які ніколи не зможуть існувати без допомоги соціального працівника, а є й такі, що вже через півроку самостійно вирішують поточні питання. Тому через півроку перебування дитини у сім'ї вже можна зробити прогноз відносно спроможності сім'ї самостійно справлятися із власними проблемами. Головним показником ефективності функціонування опікунської сім'ї, прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу є позитивні тенденції у розвитку та вихованні дитини. Ці тенденції визначаються на основі порівняння результатів щорічних обстежень. Зіставлення результатів аналізу даних за різними розділами дозволяє побачити динаміку чи статику у розвитку дитини.

На підставі щорічної Інформації про ефективність функціонування прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу та розвитку прийомних дітей/дітей-вихованців, соціальним працівником готується інформація, що складена за відповідною формою та подається у службу у справах дітей за місцем проживання прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу. Ця інформація є складовою частиною щорічного звіту про стан виховання та спільне проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в прийомній сім'ї/дитячому будинку сімейного типу [1]. Можуть відбуватися й поточні оцінювання ефективності функціонування прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу та розвитку прийомних дітей/дітей-вихованців. Такі оцінювання не передбачено Порядком соціального супроводження як обов'язкові, але вони можуть бути доцільними й корисними [2].

Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки в сучасних умовах набуває особливої значущості. Її реалізація залежить не тільки від сім'ї, а й від діяльності суспільних інститутів, які сприяють соціалізації, беруть участь у вихованні та навчанні дітей. Важливою умовою успіху на шляху реформування системи опіки та піклування, охорони дитинства є державна соціальна підтримка стосовно сім'ї та дітей [3].

Дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я є соціальними інститутами становлення особистості дитини, позбавленої батьківської опіки, які виконують соціальні функції, аналогічні до функцій, що їх забезпечує біологічна сім'я: виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, економічна. В той же час, їх соціальна сутність набуває специфічного забарвлення стосовно впливу на дітей, які певний час зазнавали «сімейної» депривації. Переваги виховного потенціалу інноваційних форм опіки над дітьми, позбавленими батьківського піклування, пов'язані з природністю процесу виховання; емоційними контактами дитини з батьками-вихователями, що ґрунтується на довірі дитини до дорослих; з вихованням у малій групі; з спілкуванням дітей між собою в умовах багатодітної родини.

Впровадження моделей соціальної роботи з такими дітьми – актуальна й відповідальна справа. Вона потребує нового бачення сенсу професійної діяльності, розробки нових технологій роботи, нових методик оцінювання досягнутого результату. На цьому етапі досить важливо, щоб сім'я, в яку влаштовують дитину-сироту і сама дитина мали необхідну підтримку з боку досвідчених фахівців [3, с. 26]. Для ефективного функціонування прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу чи опікунської сім'ї фахівцю, який надає соціальну послугу необхідно так побудувати спільну роботу з сім'єю, щоб сім'я навчилася вирішувати всі виникаючі проблеми щодо соціалізації дитини, її розвитку та навчання, проблеми пов'язані із захистом житлових та майнових прав дитини, використовуючи власний виховний потенціал. Щоб виходячи з прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу дитина була соціально-адаптованою, мала чіткі уявлення про сім'ю, вміла самостійно реалізовувати власні потреби й розвиватися.

Список використаних джерел:

1. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009р. № 3357 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» / <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 № 904 «Про затвердження методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» / <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017р. № 1307 «Про затвердження Державного стандарту соціального супро-

воду сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» / <http://zakon.rada.gov.ua>

4. Бевз Г.М., Тарусова Л.І. Соціально-психологічні та правові засади забезпечення в Україні державної опіки над дітьми як складової системи захисту дитинства: Науково-методичний журнал № 3 Соціальна робота в Україні: теорія і практика / Капська А.Й., Толстоухова С.В., Пінчук І.М. та ін. – К. : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. – 179, с. 5-16

Божкевич Яна Борисівна

студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна

викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін

Дніпровська філія Університету «Україна»

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. У Законі України «Про фахову передвищу освіту» сформульоване поняття студентоорієнтованого навчання як сучасного підходу до організації освітнього процесу, що передбачає: «заохочення здобувачів фахової передвищої освіти до ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу; створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти, включаючи надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії; побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства здобувачів фахової передвищої освіти та адміністрації, педагогічних (науково-педагогічних) та інших працівників закладу фахової передвищої освіти» [1].

Фахові передвищі навчальні заклади для створення студентоорієнтованого освітнього середовища повинні визнання студента активним суб'єктом і співтворцем власного навчання, створити умови для самореалізації його особистості. Їх задоволення своїм досвідом у цій моделі стає для закладу самостійною метою. Тому модернізація освітнього процесу вимагає застосування найсучасніших та постійно оновлюваних педагогічних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел засвідчує наявність глибокого інтересу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблеми використання інтерактивних технологій в освітньому процесі (Р. Балан, В. Безпалько, Л. Велитченко, Т. Дуткевич, С. Кашлев, О. Комар, М. Кларін, В. Мельник, О. Пошетун, Л. Пирожено, Л. Щербина та інші). Одним із видів інтерактивного навчання є тренінги. Дослідженню теоретичних та методологічних засад тренінгових технологій, практичній розробці методик та програм тренінгів присвятили свої праці Р. Баклі, В.П. Большаков, І.В. Вачков, Ю.Н. Жуков, Т.В. Зайцева, Т. Кандиба, Дж. Кейпл, Е. Кристофер, Д. Лі, К.Л. Мілютіна, Е.В. Пахальян, Ю.В. Пахомов, Л.О. Петровська, О.С. Прутченков, П.В. Растянників, Л. Рай, К. Рудестам, О.В. Сидоренко, О.П. Ситников, Л. Сміт, С. Стаут, Д. Турнер, С.О. Шаронова, К.В. Фопель та інші.

Метою даної статті є аналіз стану використання тренінгових технологій у роботі зі студентами закладів фахової передвищої освіти.

Постановка завдання: з'ясувати особливості використання тренінгових технологій в освітньому процесі; здійснити аналіз стану використання педагогічними працівниками тренінгових технологій в роботі зі студентами.

Виклад основного матеріалу. Сучасне життя і глобальні зміни, що відбуваються у суспільстві, ставлять перед випускниками закладів фахової передвищої освіти досить високі вимоги. Тому і освітня повинні повному переглянути поняття «кваліфікація». Кваліфікацію слід розглядати як частину компетенції спеціаліста, яка означає інтегральну якість особистості, що поєднує спеціальні знання та вміння, індивідуальні особливості, ставлення до праці та соціального оточення [6]. До сучасних вимог можна віднести також психологічну ерудицію, організаторські здібності, уміння спілкуватися, навички професійного мислення й мовлення, уміння здійснювати емоційний контроль, креативність, критичне мислення.

Для набуття здобувачами освіти перелічених умінь і навичок викладачам варто звернути увагу на такий вид інтерактивного навчання як тренінги. В Україні тренінги застосовуються порівняно недавно, проте, ця технологія знаходить все більше прихильників у різних сферах.

З метою визначення стану використання тренінгових технологій у роботі зі студентами закладів фахової передвищої освіти та виявлення типових проблем, які виникають у процесі реалізації педагогічними працівниками тренінгових технологій, нами було проведено анкетування, в яко-

му взяли участь 100 педагогічних працівників технікумів і коледжів Дніпропетровської області. У дослідженні взяли участь 42% кураторів груп, 31% практичних психологів, 15% соціальних педагогів, 12% викладачів. Серед опитуваних працівників на своїх посадах 12% працюють 1-3 роки, 50% – 4-9 років, 17% – 10-15 років, 21% – більш 16 років.

В результаті анкетування встановлено, що активно використовують інтерактивні технології в роботі і впроваджують майже у кожен вид занять 27% респондентів, 68% опитуваних використовують окремі елементи інтерактивних технологій, а 5% застосовують лише такі технології у виховній роботі.

Серед інтерактивних технологій респонденти найчастіше називають тренінги, ділові ігри, рольові ігри, аналіз ситуації, метод проектів.

Більшості респондентів (92%) відома така технологія як тренінг, також вони мають багатий досвід участі у тренінгах (62%), а 38% опитуваних повідомили, що були учасниками незначної кількості тренінгів (від 2 до 5).

Тематика тренінгів, на яких були респонденти, це – розвиток професійних якостей (70%), особистісного зростання (50%), розвиток комунікативних навичок (30%), навички командної роботи (30%).

Серед факторів, що обумовлюють ефективність тренінгів, респонденти називають: особистісні риси та якості тренера, рівень базової та спеціальної підготовки тренера (75%); тема, цілі та завдання тренінгу (54%); контингент учасників тренінгової групи (42%); місце та час проведення тренінгу (29%).

Тренінг є актуальним методом роботи зі студентською молоддю. 29% респондентів вважають його дуже ефективним, 71% пропонують використовувати його в деяких напрямках роботи, а саме: формування загальнолюдських якостей особистості (67%), профілактика негативних явищ (58%), формування професійних якостей (50%), формування життєвих і соціальних навичок (50%), розвиток навичок спілкування (46%), просвітницька діяльність (29%).

Також ми уточнювали «В якому напрямку роботи зі студентами тренінги можуть бути найефективнішими?». На думку респондентів це:

- формування життєвих і соціальних навичок – 66%
- розвиток навичок спілкування – 50%
- розвиток навичок командної роботи – 42%
- згуртування групи – 37%

- адаптація студентів до закладу – 29%
- формування загальнолюдських якостей – 29%
- профілактика негативних явищ – 25%
- формування професійних якостей – 25%
- формування знань, вмінь, навичок з навчального предмету – 12%
- просвітницька діяльність – 8%.

Респонденти відповіли, що тренінги частіше використовують в виховній роботі (62%), а в навчальній роботі застосовують заняття з елементами тренінгу (30%). Серед елементів тренінгу найчастіше використовують вправи, групові обговорення, мозковий штурм, рефлексію. Також треба зазначити, що 8% опитуваних ніколи не використовували тренінгові технології в своїй роботі, а 13% користуються дуже рідко.

Автором був проведений аналіз методичних комплексів з виховної роботи кураторів груп (загальна кількість 60 комплексів), програми адаптації студентів нового набору, планів роботи соціального педагога і практичного психолога, відвідувані кураторські години в академічних групах Кам'янського державного енергетичного технікуму (м. Кам'янське, Дніпропетровська область). Під час аналізу змісту документів увага була акцентована на таких аспектах:

- форми, методи виховної роботи;
- напрями виховної роботи, в яких використовували тренінги;
- тематика заходів.

Форми і методи виховної роботи відповідають вимогам сучасної вищої школи, віковим особливостям студентів, відрізняються різноманітністю. За результатами аналізу тренінгову форму застосували в 16% виховних заходів.

Напрями роботи, в яких використали тренінгові форма або елементи тренінгу, спрямовані на профілактику негативних явищ, згуртування групи, адаптацію до нового колективу, формування загальнолюдських якостей, розвиток комунікативних і лідерських здібностей.

Найважливіший аспект, на думку опитаних, що переважає у тренінгових технологіях на відміну від традиційних форм, активне включення поведінкових моделей та взаємообмін досвідом учасників групи (58%), розвиток комунікативної сфери особистості (29%). А 65% опитуваних вважають, що тренінгові форми роботи сприяють особистісному розвитку студентів.

С. Макшанов виокремлює наступні переваги тренінгу як групової форми роботи з молоддю:

1. Груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає вирішенню міжособистісних проблем.

2. Група відображає суспільство в мініатюрі, робить очевидними такі приховані чинники, як тиск партнерів; по суті справи в групі моделюється система взаємовідносин і взаємозв'язків, характерна для реального життя. Це дає дітям можливість побачити і проаналізувати закономірності спілкування і поведінки інших підлітків і самих себе, не очевидні в життєвих ситуаціях.

3. Можливість отримання зворотного зв'язку від дітей зі схожими проблемами; в реальному житті далеко не всі люди мають шанс отримати щирий, безоціночний зворотний зв'язок, що дозволяє побачити себе в очах інших людей.

4. У групі підлітки можуть ідентифікувати себе з іншими, «зіграти» роль іншої людини для кращого розуміння його і себе і для знайомства з новими ефективними способами поведінки. Застосовуваними кимось іншим; виникають у результаті цього емоційний зв'язок, співпереживання, емпатія сприяють особистісному зростанню і розвитку самосвідомості.

5. Група полегшує процеси саморозкриття, самодослідження і самопізнання; ці процеси не можуть бути повними без участі інших людей; відкриття себе іншим і відкриття себе самому собі дозволяють зрозуміти себе і підвищити впевненість в собі [3].

Тренінгові технології приваблюють і студентів, оскільки на занятті панує атмосфера довіри, конфіденційності, ігровий характер діяльності, індивідуальна та групова рефлексія, партнерство учасників тренінгу, постійний зворотний зв'язок [7, с. 19]. Підгурська В.Ю. вважає, що «тренінг – це цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування умінь і навичок; форма розширення досвіду» [4].

Для ефективного застосування такої технології як тренінг бажано не тільки оволодіти теоретичними знаннями, досконало знати принципи роботи, методи і певний порядок дій. Дуже важливо самому побути учасником тренінгів, відчути їх рушійну силу, вивчити техніки і технологію, якби мовити зсередини. Опитуванні в нашому дослідженні були учасниками незначної кількості тренінгів (від 2 до 5) – 38%, а мають багатий досвід участі у тренінгах – 62% респондентів.

Але є і прешкоджаючі фактори щодо впровадження тренінгових технологій у професійну діяльність, які відмічають респонденти: недостатність технічного та методичного забезпечення – 46%; відсутність відповідної підготовки – 42%; недостатність практичного досвіду проведення тренінгів – 37%; відсутність мотивації у студентів щодо активного вирішення своїх проблем – 33%; недостатність часу на підготовку до таких форм роботи – 4%.

На запитання «Чи будете використовувати тренінги (заняття з елементами тренінгу) у своїй подальшій роботі зі студентами за умови проходження відповідної підготовки» респонденти відповіли: ні, тому що це потребує багато часу і зусиль на реалізацію – 4%; так, тому що це ефективно – 42%; так, тому що це цікаво – 75%.

Висновки. Аналіз стану використання тренінгових технологій у роботі зі студентами закладів фахової передвищої освіти засвідчує, що такі форми роботи знаходять все більше своїх прихильників. Їх можна використовувати як технологію в цілому, так і окремі елементи. Тренінгові форми роботи мають великий потенціал у виховній роботі зі студентами за різними напрямками: просвіта, профілактика, формування різноманітних навичок, корекційна робота. Очевидно, що педагогам треба вдосконалювати теоретичну базу в сфері тренінгових технологій та розвивати вміння використовувати тренінги в навчальній діяльності. Означене зумовлює розробку методики використання тренінгових технологій в навчальній діяльності, що є перспективами подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про фахову передвищу освіту»: чинне законодавство станом на 16 січня 2020 року – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19>.
2. Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції «Впровадження компетентнісного підходу у процесі підготовки майбутніх фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» // 36. наук. пр. / Редкол.: С.І. Михайлов (голова) та ін. – Ірпінь, 2018. – 148 с.
3. Опанасенко О.В. Визначення ролі тренінгових технологій в системі підготовки майбутніх соціальних педагогів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pedagogica.pdf> - Назва з екрану.
4. Підгурська В. Ю. Використання тренінгових форм навчання у процесі формування професійного мовлення майбутніх учителів початкових

- класів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/25075/1>
5. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання / О. Пометун. – К.: Шк. світ, 2007. – 112 с.
 6. Трішкіна Н.І. Сучасні підходи до формування професійних компетенцій фахівців торговельно-економічного профілю [Електронний ресурс] / Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2015. № 1 (9) – Режим доступу: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2015/1/31.pdf>
 7. Шевчук О. М. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної діяльності / О. М. Шевчук // Актуальні проблеми підготовки соціальних педагогів: матеріали науково-методичного семінару. – Умань : ПП Жовтий, 2013. – 168 с.

Борисюк Марія Олександрівна
учениця 10 класу Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 25
Полтавської міської ради Полтавської області»
Науковий керівник: Чернов Артем Анатолійович
практичний психолог Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 25
Полтавської міської ради Полтавської області»

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЇ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Вивчення підліткового віку є важливою складовою діяльності психологічної служби загальноосвітньої школи. Психологічною особливістю підліткового віку є конфліктність, зумовлена протиріччями психічного розвитку дитини. Підвищена емпатія до оточуючих змогла б вирішити більшість конфліктних ситуацій, пов'язаних як з дорослими, так і з однолітками. Але з існуючі емпіричні показники емпатії свідчать про те, що ця психологічна риса особистості в підлітковому віці розвинена слабо. Пошук ефективних засобів формування емпатії в дітей підліткового віку дозволив би вирішити багато як прикладних, так і теоретичних питань з приводу дитячого розвитку. Зокрема психологічна теорія збагатилася уявленнями про взаємозв'язок між віковими особливостями розвитку психіки та здатністю особистості

до прояву емпатії. Практична робота потребує ефективних корекційно-розвивальних програм, присвячених розвитку емпатії в учнів підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему емпатії розробляло багато вчених: О.С. Ваврин досліджував походження терміну емпатія та його тлумачення різними психологічними школами. Так, за його даними, серед тих, хто вперше описав термін емпатії питання дискусійне. У його розвідці вказані прізвища вчених які ділять між собою відкриття цього феномену: Т. Ліппс та Т. Тітченер [1]. Л. Н. Басин досліджував механізми емпатії пояснюючи природу її функціонування через розчеплення «Я» на «Я» реальне та «Я» фантастичне. Т.П. Гаврилова яка виділяла два види емпатії: співчуття та співпереживання [2] Л. П. Журавльова у своєму емпіричному дослідженні наводить вікові норми розвитку емпатії. За її даними, в підлітковому віці найнижчі показники здатності до емпатії. Виходячи з вікових особливостей підлітка, ця психологічна риса слабо розвивається [3]. Л.В. Ключек у своїй роботі розглядає емпатію через призму теорії ставлень, що дозволяє в структуру емпатії внести когнітивний компонент [7]. Н. С. Слободняк розглядає міжособистісну взаємодію під час освітнього процесу як важливий чинник особистісного розвитку учня, що дозволяє нам розглядати освітній процес з позиції теорії ставлень. Знання умовно формують академічну компетентність учня, а взаємодія між учителем та учнем сприяє становленню його соціальних компетентностей [8]. В.М. Заїка аналізує психологічні ініціальні типи особистості в умовах інтегрованого освітнього середовища, які дозволяють дитині адаптуватися до умов навчання та нової для неї взаємодії [6]. Також важливим є використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі при навчанні та вихованні дітей із особливими потребами [5]. І. М. Юсупов вводить поняття компліментарності чим пояснює взаємодію трьох компонентної структури емпатії. [11]

Теоретичний аналіз психічного феномену емпатії дозволяє прийти до висновку, що мала кількість емпіричних і теоретичних досліджень присвячена розвитку та психологічним особливостям цього феномену в підлітковому віці. Запропонований нарис **має на меті описати феномен емпатії з точки зору підліткового віку та виділити її особливості у вище зазначений віковій групі.** Виходячи з поставленої мети, ми поставили ряд завдань:

1. виділити особливості підліткового віку, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток механізмів емпатії.

2. теоретично описати механізми емпатії, дослідити їх розвиток з точки зору вікової та педагогічної психології.

3. розглянути можливі шляхи формування емпатії в підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік у віковій та педагогічній психології є напевно найбільш вивченою складовою всього описаного психічного розвитку людини. Але розкриті теоретичні питання психічного розвитку особистості не вирішують усіх проблем практичної взаємодії з підлітками. Важливою практичною складовою психічного життя підлітка в учнівському колективі є його спілкування з однолітками, а саме в його референтній групі. Провідна діяльність була визначена теорією діяльності (О. Леонтьєва), оскільки провідною діяльністю для підліткового віку є міжособистісне спілкування то для її здійснення особистість потребує групи однолітків. Для підростаючої особистості важливими мотивуючим фактором до діяльності виступає схвалення або осуд тих однолітків, в з якими він безпосередньо знаходиться в дружніх стосунках. Однією із причин низької здатності даної вікової групи до емпатії може виступати не його особисте ставлення до суб'єкту емпатії, а думка його референтної групи. Вище окреслена проблема найкраще розкрита в соціальній психології в дослідженнях С. Аша та С. Мілгрема.

Проблема формування емпатії в підлітковому віці натикається на ряд протиріч що характерні для цієї вікової групи серед них – підвищена чутливість, випробовування соціальних норм на міцність, ідеалізація дружніх стосунків між людьми, проблеми самоідентифікації. Якщо підвищена чутливість до своїх переживань та станів може виступати як в позитивному руслі (підліток проєктує свої почуття на суб'єкт емпатії), так і в негативному (підліток зосереджується лише на власному світосприйнятті, що робить його певною мірою «нарцисом»), то випробовування соціальних норм на міцність є однозначним бар'єром у розвитку емпатії. Увага до оточуючих людей і до їх станів є однозначною, прийнятою в суспільстві нормою. Можливим сценарієм під час спроби сформувати емпатію є негілізація цієї соціальної норми. Такий стан речей зумовлений підлітковою кризою та бажанням підлітка відхиляти про соціальну поведінку заради уваги до себе та реалізації потреби в самовираженні. Тому важливим аспектом формування емпатії є включення її до системи цінностей референтної групи, яка є важливою для підлітка. Наступною можливою пере-

поною для формування емпатії в підлітковому віці може стати ідеалізація дружніх стосунків. Оскільки сама ідеалізація як процес пов'язана з високим рівнем очікування від партнера по дружбі, яким належить пройти процес об'єктивації, що може закінчитися для учня підліткового віку розчаруванням у людських стосунках, то важливою складовою в практичній роботі з дітьми підліткового віку є зниження не адекватного рівня очікування.

Н.І. Сарджевеладже виділяє такі механізми емпатії: зараження, ідентифікація (проекція та інтроекція). Найбільш простим механізмом емпатії є емоційне зараження станами та почуттями оточуючих людей. Але зауважимо, що емоційне зараження станом найближчого оточення людини хоч і дає змогу відчутти його психічний стан, але спонукає особистість до поверхневих висновків стосовного причин емоцій та почуттів. Тобто виходячи з трикомпонентної структури емпатії (Л.В. Ключек) психологічне зараження впливає на афективний компонент цього психологічного феномену, майже не впливаючи на когнітивний. Учень підліткового віку легко піддається емоційному зараженню але внаслідок його не тривалості робить поверхневі висновки стосовно почуттів людини, до якої він проявляє емпатію. В наслідок цього когнітивний компонент залишається несформованим, емпатійні почуття стосовно іншого мають не тривалий характер та без взаємодії з суб'єктом емпатії швидко згасають.

Довготривалішим та більш надійним механізмом емпатії є ідентифікація. На думку Н.І. Саджевеладже, адекватне відображення людиною внутрішнього світу іншого можливе завдяки балансу між проекцією та інтроекцією. Нагадаємо, що проекція та інтроекція за вченим це складові механізми ідентифікації. Оскільки в різних психологічних школах різне визначення проекції, то ми вважаємо за потрібне розтлумачити що саме мав на увазі вчений. Це – проектування власного «Я» через ототожнення особистісних рис і прагнень іншої людини зі своїми власними особливостями, мотивами, прагненнями, через ці психологічні структури підліток трактує поведінку суб'єкта емпатії. Тобто проекцію в даному випадку можна пояснити через фантазування стосовно особистості іншої людини, матеріалом для фантазії слугує власна особистість підлітка. Стосовно реалізації проекції в підлітковому віці ми зауважимо, що її матеріалом також служить достатньо високий рівень очікування від партнера по дружбі, тому особливістю підліткової проекції є момент ідеалізації себе чи іншого. Як ми зазначали вище проходячи етап об'єктивації (Д. Узнадзе), зміню-

ються як реальні стосунки в референтних групах, так і механізми підсвідомої роботи психіки.

Інтроекція – приписування собі нахилів, потреб та почуттів іншої людини, побудова внутрішньої моделі особистісних особливостей та психічних станів інших людей, що є учасниками безпосередньої взаємодії. У результаті інтроекції первинний образ іншого, що сформувала проєкція змінюється і, якщо необхідно корегується. На відміну від об'єктивації, яка направлена на зіставлення реальної ситуації з уявною, інтроекція це спроба підлітка знайти свої риси у своєму другові. До запропонованої вище моделі ми додамо концепцію підсвідомого, запропоновану Д. Узнадзе, де підсвідоме постійно взаємодіє з свідомістю індивіда та не є окремою психічною структурою, як у З. Фрейда, а може розглядатися лише у взаємозв'язку із свідомістю індивіда. Спробуємо скомпільовати викладені теоретичні знання в алгоритм здійснення емпатії учня підліткового віку. Так, мотиватором будь-якої поведінки є потреби тому реалізація емпатії не може розглядатися окремо від потреб індивіда. Гіпотетично це потреба в приналежності до групи (А. Маслоу) на основі потреби учень вступає в взаємодію з іншими, що реалізується через провідну діяльність – спілкування (О. Леонтьєв), провідна діяльність запускає механізм ідентифікації складовою якої є проєкція та інтроекція. Через об'єктивацію, яка включає у себе ситуацію спілкування (соціальний контекст), руйнування ідеалістичних очікувань від спілкування (аналіз взаємодії), учень отримує зворотній зв'язок. Тобто у вище запропонованому алгоритмі представлені всі три компоненти емпатії афективний, поведінковий, та когнітивний саме в такому порядку реалізації. Такий порядок схожий на порядок формування ставлення [10]. Тому ми приходимо до висновку що механізм ідентифікації є провідним у формуванні емпатії учня підліткового віку оскільки стосується всієї трикомпонентної структури емпатії.

Можливі шляхи формування емпатії в учнів підліткового віку. Важливими чинниками для формування емпатії в учнів підліткового віку є соціальний контекст, у якому відбувається спілкування, характеристики групи в якій відбувається спілкування, спільна діяльність, яку виконує референтна група, у яку включений підліток. Стосовно соціального контексту, в якому відбувається спілкування то це частіше всього є шкільне навчання та зустріч зі своєю групою в позашкільний час (як віртуальні зустрічі, так і реальні). Проблематику впливу соціального контексту на поведінку особистості на нашу думку найкраще розкриває американський уче-

ний С. Мілгрем. З його праць випливає, що це незалежна змінна, яка впливає на поведінку людини (наприклад, експеримент самого С. Мілгрема, присвячений проблемі підкорення людини людиною). Як зазначалося вище в нарисі психологічною особливістю підліткового віку є висока комфортність поведінки, яка залежить від думки членів референтної групи. Тому завдання повинні адресуватися не підлітку особисто а його оточенню в цілому так, щоб вони з впливу зовні переходили у внутрішню мотивацію. Зауважимо, що завдання повинні бути наповнені емоційним змістом, який сприяє формуванню емпатії – допомогти, підтримати, вислухати.

Розглянемо референтні групи та особливості їх утворення та функціонування у підлітковому віці. Референтна група – реальна або умовна соціальна спільність, з якою індивід себе співвідносить як з еталоном і на норми, думки та цінності якої він орієнтується в своїй поведінці. У підлітковому віці соціальні норми та цінності піддаються сумнівам в деяких випадках ці сумніви зумовлюють порушення в нормах поведінки, якщо ці порушення підтримуються референтною групою однолітків, то вони підкріплюються та формують сталі стереотипи поведінки. На сучасному етапі розвитку суспільства, реальне спілкування перетинається з віртуальним, питома вага останнього в нашому суспільстві в останній час зростає. Інтернет став певною платформою для самовираження учнів підліткового віку і іноді слугує для них джерелом натхнення на різні вчинки, як просоціального характеру так і антисоціального. Оскільки проблематику «індивід – група» вивчає соціальна психологія то ми вважаємо за доцільне залучити до огляду такі поняття як цінність (М. Рокіч), атитюд (Л. Третстоун), ставлення (В. Мясіщев), внутрішньо групова динаміка (К. Левін), наслідування (А. Бандура) всі вище зазначені психологічні феномени працюють на формування емпатії при умові якщо референтна група залучена до виконання завдань з допомоги іншим людям.

Використання діяльності учнів підліткового віку для формування емпатії. Спілкування учнів підліткового віку повинно бути обумовлено певними ціннісними орієнтаціями серед них визнання іншої людини як рівноцінного партнера по спілкуванню та діяльності. Основним видом діяльності учнів підліткового віку є навчання, але автоматизація процесу, орієнтація на передачу готових знань призводить до утворення стереотипних реакцій стосовно оточуючих людей. Широке використання проблемних методів у навчанні, орієнтація на практичну сторону викладеного матеріала-

лу та спонукання вчителем до саморефлексії учнів здатні покращити ситуацію. Використання принципів природного експерименту знімає штучність ситуації формування такого психологічної риси як емпатії. На нашу думку модернізації вимагає сам освітній процес, а саме зміна позиція учня зі споживача знань на активного здобувача, зміна з пасивної позиції на активну сприяє вище названому процесу об'єктивзації. В позаурочний час між підлітками теж відбувається спілкування, яке повинно ґрунтуватися на взаємній увазі та повазі один до одного. Таку ситуацію можливо створити, ознайомивши учнів з основами психологічної науки, оскільки саме вона вивчає психічні стани людини та її емоції. Звичайно, ми наполягаємо на тому, що сухе викладення матеріалу додасть лише зайве навантаження на учнів класу тому матеріал повинен містити велику кількість лабораторних та практичних завдання. Бажано, щоб на початку курсу учні вели щоденники спостереження за своїм емоційним станом це дозволить зняти деякі протиріччя підліткового віку та підштовхнуть його до саморефлексії. Введення курсу психології в практику викладання в загальноосвітніх школах, починаючи з середньої школи дозволить ознайомлювати учнів з основами саморегуляції навчить їх у зрозумілій формі висловлювати свої почуття та побажання. З практики нашої роботи випливає, що учні підліткового віку погано вміють висловлювати свої думки, аналізувати свій внутрішній світ та знаходити спільну мову з оточуючими їх людьми.

Висновки: Підлітковий вік характеризується підвищеною чутливістю учня до оцінки свої вчинків членами референтної групи підлітків, високою комфортністю та орієнтацією на дуку однолітків. Багато вчених дослідників визначають підлітковий вік як кризове явище на шляху розвитку особистості. Ми зосереджуємо свою увагу на аспекті відходу підлітка від норм та правил запропонованих дорослим суспільством, та пропонуємо звернути увагу на норми та правила, які виробляються під час спілкування в референтних групах.

Особливість функціонування механізмів емпатії є емоційне зараження як нетривалий та ситуативний механізм, що дозволяє оцінити та уявити емоційний стан іншої людини. Більш довготривалим та складним у функціонуванні є механізм ідентифікації, який функціонує на базі проєкції та інтроекції. В нарисі ми припустили, що механізм ідентифікації має трикомпонентну структуру, що дозволяє прослідкувати генезу його функціонування та прямо чи опосередковано впливати на нього.

Шлях формування емпатії на великій вибірці учнів це ознайомлення його з його психічними станами та почуттями. Через пізнання свого внутрішнього світу, орієнтації в ньому учень підліткового віку матиме змогу краще орієнтуватися в емоціях та почуттях оточуючих його людей.

Список використаних джерел:

1. Басин Е.Я. Творчество и эмпатия.// Вопросы философии 1987. № 2 с.54-66
2. Вавринів О.С. Становлення поняття емпатії в психології.// Теорія і практика сучасної психології 2019 № 2 Т1 С. 28-30
3. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии.// Вопросы психологии. 1975. № 2 С. 147-158
4. Журавльова Л.П. Психологічні основи розвитку емпатії людини дис. доктор. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія». – Одеса, 2008. – 469.
5. Заїка В.М. Особливості виявлення схильності до девіантної поведінки в підлітковому віці // Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 грудня 2019 року. Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. – С. 116-119.
6. Заїка В.М., Чернов А.А. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в дошкільній освіті при навчанні та вихованні дітей із особливими потребами // Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник / [А.В. Гета, В.М. Заїка, В.В. Коваленко та ін.]; за заг. ред. Ю.Г. Носенко. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 61-70.
7. Заика В.Н. Применение психологических инициальных типов личности в условиях интегрированной образовательной среды // Сборник материалов Международного образовательного форума: Гимназия: мировоззрение-компетентность-творчество / под общей редакцией А.Н. Тесленко. – Нур-Султан: ГУ Комплекс Детский сад-школа-гимназия №47, 2019. – С. 19-22.
8. Клочек Л.В. Емпатійність і толерантність як психологічні чинники справедливого ставлення педагога до учнів.// Науковий вісник Херсонського державного університету 2018 № 1 С. 41-45
9. Слободяник Н.В. Психолого-педагогічна взаємодія як чинник особистісного розвитку учня – теоретичний аспект. Психологічні виміри вза-

емодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: матеріали всеукраїнської конференції з міжнародною участю (31 травня 2018 року. Київ) / за ред. С.Д. Максименка. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. С. 199-206

10. Юсупов И.М. Психология эмпатии (теоретические и прикладные аспекты): автореферат диссертации доктора психологических наук СПб., 1995
11. Чернов А. Генези трьохкомпонентної структури ставлень від народження до молодшого шкільного віку. //Науковий вісник Херсонського державного університету № 5. Херсон. – 2017 с. 125-131.

Бреусенко-Кузнецов Александр Анатольевич

д.псих.н., доцент, профессор
кафедры истории и теории психоанализа
Международный институт глубинной психологи (Киев)

ОСНОВНЫЕ УРОВНИ СУЩЕСТВОВАНИЯ ПСИХОАНАЛИЗА

Введение. Уровневое видение структуры психоанализа было предложено ещё З. Фрейдом – и в его модели поддержано Ж. Лапланшем и Ж.-Б. Понталисом, которые различали психоанализ как исследовательский метод, как метод клинический и как совокупность теорий, обобщающих полученные этими методами данные [1]. Насколько такой вариант выделения уровней удобен нам, в современной ситуации? Очевидно, что не вполне.

Результаты исследования. Отдельно говорить о психоанализе как об исследовательском методе и как о клиническом (лечебном, психотерапевтическом) едва ли оправдано. Двух разных методов для исследования психики и для её терапирования в психоанализе просто нет. Есть один метод и два контекста применения полученных данных.

В научно-психологическом контексте метод психоанализа способствует познанию бессознательных психических явлений. В психотерапевтическом – исцелению людей. О том, что специфика психоанализа такова, что в нём терапия неотделима от исследования, не устают повторять Х. Томэ и Х. Кэхеле, ссылаясь при этом на тексты З. Фрейда. «Фрейд не допускает никакого ослабления нерасторжимой связи лечения и исследования, – резюмируют они. – Аналитик не может быть удовлетворён толь-

ко клиническим успехом. Он хочет высветить генезис психических нарушений и сверх того выяснить, как они изменяются в курсе терапии или почему они не изменяются. Неудачи всегда являются самым большим стимулом. Утверждение о том, что существует нерасторжимая связь между лечением и исследованием, требует, чтобы и то, что определяет генезис и изменение, и то, что определяет неудачи в терапии, стало предметом научного исследования» [2, с.26]. «Он считал, что строгие (беспристрастные) правила исследования и лечения создают наилучшие научные условия для реконструкции ранних воспоминаний пациента и что раскрытие амнезий создаёт оптимальные условия для терапии... Сегодня мы знаем, что поддержание нерасторжимой связи требует большего, чем просто отказ от грубого внушения и строгого соблюдения стандартизированных правил лечения. Даже Фрейд настаивал на создании наиболее благоприятных условий в каждой отдельной аналитической ситуации, то есть признавал необходимость гибкости, ориентированной на пациента» [2, с.27].

Как видим, нерасторжимая связь терапии и исследования реализуема лишь в рамках единого метода, ориентированного на терапевтические и исследовательские цели одновременно. Стоит выпустить из сферы внимания исследовательскую составляющую, и терапия станет поверхностной. А если в ходе исследования забыть о потребностях терапевтического процесса – то и исследовать то кажется нечего.

Следует ли из сказанного, что психоанализ двухуровнев и состоит из уровней методического (клинико-исследовательского) и теоретического? И снова нет. Кажется, такое объединение психологического и клинического контекстов внесёт дополнительную путаницу. Можно было бы психоанализ как метод условно отнести к клинике, а психоаналитические теории отнести к психологической науке, но тогда бы получилось: а) что психологические знания вторичны по отношению к клинической практике и получены методами, лежащими вне психологической науки (что есть нонсенс); б) что метапсихология и психология занимают один общий уровень, растворяясь друг в друге. В этой связи можно заметить и то, что в результате отказа некоторых психоаналитиков от метапсихологии (нигилистический путь разрешения её кризиса) им, следуя данной двухуровневой логике, пришлось бы отказаться и от психологии, от какой бы то ни было теории вообще – и исповедовать одноуровневую модель психоанализа – как раз и навсегда регламентированной терапевтической техноло-

гии.

Наконец, возникает недоумение, к которому уровню отнести психоанализ философский. По-видимому, философские идеи психоанализа должны содержать метапсихология. И они в ней, определённо, содержатся, хотя выделить их в чистоте непросто. Однако мы не можем и отождествить метапсихологию с философией, хотя бы потому, что фрейдовская топика, динамика и экономика, ни в коей мере не являясь философскими принципами, описывают явления, которые принадлежат к области изучения научной психологии, а именно такой значимой её отрасли, как психология личности. И, хотя сам З. Фрейд термином «личность» почти не пользовался, предпочитая говорить о «психическом аппарате», это не мешает большинству учебников по теориям личности начинаться с психоаналитической (психодинамической) теории личности З. Фрейда. По большому счёту, понятие «психического аппарата» – это и есть специфическая для психоанализа версия истолкования той реальности, которая на языке большинства теорий именуется «личностью».

Мы приходим к тому, что внутренняя интеграция психоанализа столь значительна, что говорить о его уровнях как об относительно изолированных, или даже содержащих взаимодействующие, но автономные части, будет ошибкой. Как один и тот же метод психоанализа в разных контекстах рассмотрения оказывался исследовательским (психологическим) и терапевтическим, так и метапсихология подлежит рассмотрению в философском и психологическом контекстах.

Три условно выделяемых компонента – клинический, психологический, философский – открываются в разные изолированные контексты, пребывая при этом в нерасторжимом единстве, но и встраиваясь в разные контекстные логики.

С учётом всего сказанного, мы считаем возможным предложить собственную версию понимания уровневого строения психоанализа.

В рабочем варианте нашей уровневой модели психоанализ предстаёт:

1. как психотерапевтический метод и как школа клинической практики;
2. как психологическая метатеория и как школа научной психологии;
3. как мировоззрение и как направление философско-психологической мысли.

Выводы. Специфика предложенной уровневой модели такова, что на каждом уровне психоанализ открывается во внешний контекст и во внут-

ренний (психоанализа как целого).

На первом уровне он предстаёт как а) один из многих методов психотерапии, но б) психотерапевтическая функция не охватывает весь психоанализ.

На втором уровне он предстаёт как а) одна из психологических мета-теорий, но б) это не только чисто-научная теория.

На третьем уровне психоанализ существует как а) одно из направлений философии, но б) и к философскому мировоззрению он также не сводится.

Полна ли эта уровневая модель? Разумеется, нет. Мы пока что включили в неё только основные (необходимые) уровни, на которых психоанализ реально живёт, выживает и развивается. В данную модель на данном этапе не включён так называемый «прикладной» психоанализ – приложение психоаналитических истолковательных моделей к познанию явлений социокультурной сферы.

В настоящий момент психоаналитические истолкования социокультурных явлений не сложились в полноценную область практического применения психоанализа (какова психотерапия) и эти занятия представляют собой своего рода хобби психоаналитиков, либо их умственные упражнения, либо иллюстрацию теорий, либо пиар. Вместе с тем, не стоит отрицать богатые перспективы, которые с такими истолкованиями связаны. В частности, для социальной работы в массовом аспекте её функционирования.

Литература:

1. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис: пер. с франц. – М.: Высш. Шк., 1996. – 623 с.
2. Томэ Х., Кэхеле Х. Современный психоанализ. Т.1: Теория. – М.: Прогресс-Литера – Яхтсмен, 1996. – 575 с.

Веклич Марія Андріївна

учениця 10 класу Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів №25
Полтавської міської ради Полтавської області»

Науковий керівник: Герасимова Надія Павлівна

учитель Комунального закладу
«Полтавська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів №25
Полтавської міської ради Полтавської області»
спеціаліст вищої категорії, учитель – методист

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

Постановка проблеми. В нашому суспільстві виникла нова соціальна проблема, а саме – соціальне сирітство. Вона розглядається науковцями як «соціальний феномен». В залежності від культури, політики, економіки, а також того, який соціально-економічний розвиток у країні і залежить різниця між способами та методами подолання проблеми «соціального сирітства» в різних державах. Проблемою нашого нарису є теоретичне дослідження феномену соціального сирітства в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціального сирітства в різних аспектах висвітлена в роботах українських та зарубіжних науковців. Головним чином тому, що природним середовищем формування особистості є сім'я. Зокрема, як соціальну проблему, як предмет міждисциплінарного дослідження цей феномен розглядає О.Терновець, причини виникнення соціального сирітства вивчають І.Галатир, Л.Кальченко, соціальне сирітство як соціокультурний феномен аналізує О.Коваленко, різні аспекти соціального сирітства висвітлено в працях І.Осипової, Г.Шепелевої та ін. Проблеми соціалізації молодого покоління ґрунтовно досліджували О.Безпалько, Ю.Василькова, М.Галагузова, І.Зверева, А.Капська, Л.Коваль, Л.Мустаєва, А.Мудрик, В.Нікітіна, Л.Оліференко.

Мета статті. Проаналізувати сучасне розуміння феномена соціального сирітства, надати ґрунтовне визначення формулювання поняття «соціальне сирітство», визначити роль територіальної громади в соціалізації суспільства.

Постановка завдання. Феномен соціального сирітства не достатньо розкритий на сучасному етапі розвитку суспільства. Виходячи з поставленої проблеми та мети статті, завданнями нашого дослідження є:

1. Проаналізувати думки вчених стосовно причин і наслідків соціального сирітства;
2. Розкрити феномен соціального сирітства;
3. Здійснити усесторонній аналіз терміну «соціальне сирітство»;
4. Визначити роль територіальної громади в соціалізації суспільства;
5. Дійти до релевантних висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Соціальні сироти» – особлива соціально-демографічна група дітей, які формально мають батьків, але через соціальні, економічні, морально-психологічні та фізичні причини фактично позбавлені батьківського піклування, розглядають українські науковці Л.Артюшкіна та А.Полянничко. До них належать бездоглядні і безпритульні діти, тобто «діти вулиці» [2]. Як зазначає Г.А.Шепелева, соціальне сирітство є терміном соціально-психологічним і не має відповідного закріплення в праві, що стало причиною суттєвих розбіжностей в оцінці рівня поширеності цього явища. Неоднозначність розуміння цього поняття пов'язана передусім з тим, що воно узагальнює різноманітні аспекти становища дітей, які не можна ні з чим порівняти, що впливає на поглиблення непорозумінь, пов'язаних із сутнісним змістом поняття «соціальне сирітство». Л.Вейланде, наприклад, вважає що соціальне сирітство – це аномальне явище, результат соціальних потрясінь у житті суспільств, яке характеризується дефіцитом громадських та державних інститутів, які забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини; явище, яке свідчить про кризу інституту сім'ї, негативний вплив соціуму на формування особистості в соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані [4]. Розділяємо думку, що сутність «соціального сирітства» трактується як особливий стан дитинства, зумовлений його місцем в умовах певної соціальної структури, у системі соціальних відносин суспільства, що розглядає всіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання, поза залежністю від соціального статусу батьків [5]. Тож як ми бачимо, серед науковців відсутнє єдине розуміння сутності соціального сирітства. Немає цього визначення і на законодавчому рівні. Разом з тим Л.Кривачук [3] привертає увагу до відсутності визначення терміна «раннє соціальне сирітство», що, у свою чергу, ускладнює розробку механізмів запобігання ранньому соціальному сирітству та пропонує таке трактування цього терміна: раннє соціальне сирітство – це соціальне явище, яке визначається наявністю в суспільстві дітей віком від 0 до 3 років, які позбавлені батьківського піклування із соціальних причин. Разом з тим

пропонує й визначення «соціальні сироти» – це діти, позбавлені батьківського піклування із соціальних причин, яким гарантовано особливий соціально-правовий захист держави та їх статус підтверджений документально.

Розкриваючи історичний аспект сирітства, можна зазначити, що «сирітство» – це соціальне явище, невід’ємний елемент людської цивілізації. В часи війни, епідемії, стихійні лиха й інші причини призводили до загибелі батьків, внаслідок чого діти становилися сиротами.

У законодавчій базі України також наявні визначення цієї категорії дітей. А саме, згідно з Законом України «Про охорону дитинства», діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов’язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки, а також діти, розлучені із сім’єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти [4]. Л. В. Вейланде вважає, що соціальне сирітство – це аномальне явище, результат соціальних потрясінь у житті суспільств, яке характеризується дефіцитом громадських та державних інститутів, які забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини; явище, яке свідчить про кризу інституту сім’ї, негативний вплив соціуму на формування особистості у соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному плані [3]. Фактична відсутність батьківського піклування впливає на структуру особистості людини. Теоретичні аспекти цього впливу розкриті в нижче запропонованій публікації [6].

Якщо розглядати явище «сирітства» з педагогічної точки зору, то сирітство – це негативна соціальна проблема, що характеризує образ життя неповнолітніх дітей, які лишилися піклування батьків. Сирітство буває двох типів: біологічне і соціальне. Біологічні сироти – 1) діти, які втратили обох батьків [2]; 2) діти, біологічні батьки яких померли (загинули) або у судовому порядку визнані такими, що пропали безвісти [1]. До другого типу – соціальні сироти – належать діти, які є сиротами при живих батьках [2].

М. Галагузова відзначає, що діти-сироти – це діти, які не досягли віку повноліття, у яких померли обидва або один із батьків [1]. Ще одним поняттям, яке характеризує сирітство, є надане В. Жуковим: «особи серед дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків», – це особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли обидва або один з батьків, а також які залишилися без піклування одного або обох батьків і мають право на додаткові гарантії щодо соціальної підтримки [5]. У розумінні Л. Сидорової, діти, які залишилися без піклування батьків – це особи віком до 18 років, які залишилися без піклування єдиного або обох батьків у зв'язку з відсутністю або позбавленням батьківських прав [6]. Але в цих поняттях зазначені причини, з яких батьків позбавляють права на виховання власних дітей, а в соціально-педагогічному аспекті поняття «діти-сироти» відображає особливості їхнього подальшого особистого розвитку, який найбільш сприятливим може бути тільки в повноцінній родині. На жаль, соціально-економічні й моральні процеси в суспільстві ХХ ст. у багатьох країнах світу зумовили появу соціального сирітства, що виражається в усуненні батьків від обов'язків щодо своїх дітей.

Українські науковці Л. Артющікіна та А. Полянничко категорію «соціальних сиріт» також розглядають як особливу соціально-демографічну групу дітей, які формально мають батьків, але в силу соціальних, економічних, морально-психологічних та фізичних причин фактично позбавлені батьківського піклування. До них належать бездоглядні і безпритульні діти, тобто «діти вулиці» [1].

Є учені, які називають різні причини появи та існування соціального сирітства. Так, Л. Оліференко, Т. Шульга, І. Дементьєва [5] вирізняють такі:

1. Відмова батьків від дітей, зокрема і при народженні.
2. Відсутність батьківського піклування про дітей, передача дітей на виховання родичам, а також стороннім людям.
3. Експлуатація дітей у сім'ї – економічна, сексуальна тощо.
4. Жорстоке ставлення до дитини.
5. Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, психічні розлади.

До перерахованих причин М. Галагузова [4] додає ще дві: 1) смерть батьків; 2) природні та соціальні катаклізми, вимушений переїзд батьків до іншого міста чи країни або хаотичні міграції. Л. Шипіцина зі співавторами [2] основними причинами сирітства називає такі: 1. Провідною причиною є алкоголізм і наркоманія батьків, наслідок цього – жорстоке ставлення до дітей у родині, зневага до їхніх потреб та інтересів. 2. Збільшен-

ня кількості недієздатних батьків, зокрема внаслідок психічних захворювань. 3. Зростання соціальної дезорганізації сімей, наявність матеріальних і житлових труднощів у батьків, безробіття батьків, нездорові відносини між ними, слабкість моральних засад.

Можемо зазначити, що в суспільстві склалися певні уявлення про соціальних сиріт – це діти, у яких батьки є живими, але не опікуються власними дітьми, не надають їм необхідної допомоги і підтримки, не виконують власних батьківських обов'язків, а часто й зловживають своїми батьківськими правами до такої міри, що залишати з ними дітей навіть небезпечно для нормального розвитку і виховання дитини, а іноді і для її здоров'я та життя. У сучасній науці найбільш вивченими є соціально-педагогічні проблеми дітей-сиріт, яких виховують у дитячих будинках, і, що цікаво, майже взагалі відсутні дослідження такої соціальної групи, як студенти-сироти, а це не менш актуальний аспект у загальній проблемі соціального сирітства, бо більшість студентів-сиріт не можуть успішно адаптуватися в житті, не в змозі вирішити більшість проблем, з якими вони стикаються щодня без підтримки дорослих. Вони відчувають великі труднощі з отримання житла, облаштування свого побуту, зі складанням і дотриманням бюджету, відстоюванням своїх юридичних прав. Дійсність призводить до того, що сирота пристосовується до життєвого та освітнього простору стихійним чином, шляхом «проб і помилок»

Тобто, соціальна сирота – це дитина, яка залишилася без батьківського піклування у зв'язку із складною життєвою ситуацією, пов'язаною із сімейним неблагополуччям (алкоголізмом і наркоманією батьків, їх анти-соціальним способом життя, тяжкими психічними захворюваннями тощо). Що стосується соціального сирітства, то це визначення ми розуміємо як особливий соціально-патологічний стан дитинства, що характеризується наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування біологічних батьків, що фактично не здійснюють своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей у зв'язку із соціально-економічними, моральними, психолого-педагогічними, медичними причинами через відсутність достатніх матеріальних, фінансових, соціокультурних, загальних соціальних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них почуття відповідальності, любові та милосердя.

Ці молоді люди, які ще вчора були дітьми, не вміють елементарних речей. Вони не вміють головного – вибудовувати стосунки. Вони не усвідомлюють ціну не просто речам, а тому, як важливо мати певні навички,

щоб познайомитися з кимось, почати відносини. На жаль, діти, які вийшли з інтернатів, не дають ради у дорослому житті, і коли заводять власну сім'ю, їхні діти часто також опиняються в інтернатах.

Висновки. У більшості родин послабився виховний потенціал сім'ї, погіршився морально-психологічний клімат у сімейній сфері й суспільстві загалом. Відчуження батьків від дітей, наростання процесів деформації сім'ї, руйнування морально-етичних норм, соціальних зв'язків, загострення криміногенної ситуації, погіршення здоров'я дитячого населення, недостатнє фінансування соціальної сфери – усе це призвело до зниження рівня захищеності дітей і підлітків, найбільш беззахисними у сформованій ситуації опинилися діти-сироти.

З метою формування відповідального та усвідомленого батьківства, попередження раннього соціального сирітства центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводиться робота серед молоді, а саме:

- серед студентської молоді та батьків в рамках роботи Шкіл відповідального батьківства;
- серед молодих жінок в рамках роботи консультативних пунктів при жіночих консультаціях та пологових стаціонарах;
- серед вагітних жінок і матерів, які мали намір відмовитися від новонародженої дитини в консультативних пунктах при жіночих консультаціях та пологових стаціонарах;
- робота проводиться з матерями та сім'ями, де є діти, тимчасово влаштовані до будинку дитини з метою повернення їх у сімейне оточення;
- серед учнівської та студентської молоді в рамках роботи мобільного консультативного пункту (далі МКП).

Відбувається реплікація сирітства, ходіння по колу, і це коло дуже важко розірвати.

Список використаних джерел:

1. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально правовий аспект): [монографія] / Л. М. Артюшкіна, А. О. Поляничко. – Суми: Сум ДПУ, 2002. – 268 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. Посібник / О.В. Безпалько; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – С. 102 – 103.
3. Вейланде Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис. канд. педаг. наук: спец.

- 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Вейланде – Одеса, 2005. – 19с.
4. Закон України «Про охорону дитинства». – ВВР, 2001, № 30, 142 с.
5. Кальченко Л. В. Історико-педагогічний аналіз суспільної практики по-долання і попередження проблем соціального сирітства на Українських землях (початок XVII – середина XIX століття) / Л. В. Кальченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 3. – С.86.
6. Чернов А.А. Генезис трьохкомпонентної структури ставлень від народження до молодшого шкільного віку / Науковий вісник Херсонського державного університету – Херсон, 2017. – С. 125-130.

Голованова Діана Вікторівна
старший викладач кафедри соціальної роботи
Полтавського інституту економіки і права

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТНИМИ СИТУАЦІЯМИ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Постановка проблеми. Кризові явища у суспільстві призводять до виникнення професійних і соціальних конфліктних ситуацій, обумовлюють прояв деструктивних форм поведінки і викривленого ціннісного ставлення до себе і до навколишнього світу. У зв'язку з цим проблема розв'язання конфліктів залишається в центрі уваги вчених

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем сутності, генезису та врегулюванню організаційних конфліктів присвячені праці як зарубіжних (Ч. Барнард, Р. Дарендорф, К. Вейк, Дж. Гелбрейт, А. Гоулднер, М. Крозьє, П. Лоуренс, У. Мاستенбрук, Г. Саймон, Ф. Селзник, Л. Козер та ін.), так і вітчизняних вчених (І. Б. Гурков, А. К. Зайцев, П. І. Бородкін, А. Г. Здравомислов, А. І. Пригожин, А. І. Кравченко, А. М. Чуміков, М. П. Гандзюк, В. Г. Грибан, Негодченко О. С., Л. М. Ємельяненко, Скібіцька Л. І., Пилипенко А. А., Пилипенко С. М., Отенко І. П., Семенченко А. В., Іванова О. Ю., Л. В. Долинська, М. С. Дорошніна, Л. В. Балабанова, та ін.), які сформулювали ряд підходів до вирішення конфліктних ситуацій. Однак необхідно зазначити, що в їх роботах недостатньо вивченим є ряд питань, пов'язаних з аналізом природи, причин прояву та вирішення конфліктів, а також їх завчасним попередженням на сучасних підприєм-

ствах.

Формування цілей статті. Соціальна робота, як навчальна дисципліна покликана вирішувати дуже важливі завдання по формуванню соціального працівника - професіонала серед яких - оволодіння уміннями з цивільних, гуманістичних позицій аналізувати і оцінювати соціальні явища і конфліктні ситуації, компетентно визначати шляхи і способи оптимального вирішення соціальних проблем, а також знаннями методик моделювання і прогнозування соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві конкретних спільнотях і малих групах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імовірні результати конфлікту – це наслідки конфліктної взаємодії, пов'язані з досягненням учасниками конфлікту власних цілей. Логіка конфлікту примушує оцінювати вдалий результат конфліктної взаємодії як перемогу, виграш, а невдалий – як поразку, програш.

Сьогодні в практиці соціальної роботи можна зустріти всі чотири типи конфлікту. Це:

- 1) внутрішньоособистісний конфлікт;
- 2) міжособистісний конфлікт;
- 3) конфлікт між особистістю та групою;
- 4) міжгруповий конфлікт [5].

Основна причина соціальних конфліктів полягає в дефіциті життєвих ресурсів, складності їх перерозподілу. Соціальна робота своєю головною метою має не тільки задоволення інтересів певної частини суспільства, але насамперед спрямована на розвиток і зміцнення суспільства. У процесі соціальної роботи відбувається виявлення, попередження, оптимізація конфліктів на внутрішньоособистісному, міжособистісному, індивідуально-груповому рівні, а також на рівні індивід – суспільство.

Фахівець соціальної роботи надає допомогу підлітку із девіантною поведінкою в подоланні конфлікту, учасником якого він став. Виступаючи на боці підлітка, захищаючи його потреби й інтереси, соціальний працівник часом змушений вступати в конфліктні стосунки з іншими суб'єктами конфлікту, представленими офіційними або неофіційними особами, установами. У процесі спілкування між клієнтом і соціальним працівником може виникнути конфлікт, якщо з'явиться протиріччя між цілями й потребами. Підліток із девіантною поведінкою не погоджується на зміни, тому що вони вимагають від нього значних зусиль, енергетичних витрат, відмови від обраної ним звичної моделі життя й способу мислення. Дії со-

ціального працівника спрямовані на зміни й досягнення перемін, тобто вони первісно містять у собі можливість спротиву іншій стороні, можливість виникнення в процесі змін конфлікту.

Конфлікт у соціальній роботі має загострене, нерідко до крайньої межі, протиріччя, яке і є джерелом конфлікту.

У динаміці конфлікту можна виділити такі періоди й етапи [7]:

1. Латентний період (передконфлікт) містить етапи: виникнення об'єктивної проблемної ситуації; усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації суб'єктами взаємодії; спроби сторін розв'язати об'єктивну проблемну ситуацію неконфліктними способами; виникнення передконфліктної ситуації.

2. Відкритий період часто називають конфліктною взаємодією або власне конфліктом. Він містить: інцидент; ескалацію конфлікту; збалансовану протидію; завершення конфлікту.

Інцидент є першим зіткненням сторін, спробою сили, намаганням за допомогою сили розв'язати проблему на свою користь.

Ескалація полягає в різкій інтенсифікації боротьби опонентів.

3. Завершення конфлікту полягає в переході від конфліктної протидії до пошуку розв'язання проблеми й припиненню конфлікту з будь-яких причин. Основні форми завершення конфлікту: розв'язання, урегулювання, загасання, усунення або переростання в інший конфлікт.

Розв'язання конфлікту – це спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії й вирішення проблеми, яка призвела до зіткнення.

Важливе питання про критерії розв'язування конфлікту. На думку американського конфліктолога М. Дойча, основним критерієм розв'язання конфлікту є задоволеність сторін його результатами [8].

Відомий педагог В. М. Афонькова виділила такі критерії розв'язання конфлікту:

- припинення протидії;
- усунення чинників, що травмують;
- досягнення мети однією з конфліктуючих сторін;
- зміна позиції індивіда;
- формування навички активної поведінки індивіда в аналогічних ситуаціях у майбутньому [2, 11].

Урегулювання конфлікту відрізняється від розв'язання тим, що в усуненні протиріччя між опонентами бере участь третя сторона. Її участь

можлива як за згодою протиборчих сторін, так і без їхньої згоди.

Загасання конфлікту – це тимчасове припинення протидії при збереженні основних ознак конфлікту: протиріччя й напружених стосунків. Конфлікт переходить із явної форми в приховану. Загасання конфлікту звичайно відбувається в результаті таких чинників:

- виснаження ресурсів обох сторін, необхідних для боротьби;
- втрати мотиву до боротьби, зниження важливості об'єкта конфлікту;
- переорієнтації мотивації опонентів (виникнення нових проблем, більш значущих, ніж боротьба в конфлікті) [11, 388].

Під **усуненням конфлікту** розуміють такий вплив на нього, у результаті якого ліквідуються основні структурні елементи конфлікту.

Результат конфлікту розглядають як результат боротьби з погляду становища сторін і їх ставлення до об'єкта конфлікту.

Результатами конфлікту можуть бути:

- усунення однієї або обох сторін;
- припинення конфлікту з можливістю його поновлення;
- перемога однієї зі сторін (оволодіння об'єктом конфлікту);
- розподіл об'єкта конфлікту (симетричний або асиметричний);
- згода щодо правил спільного використання об'єкта;
- рівнозначна компенсація однією зі сторін за оволодіння об'єктом іншою стороною;
- відмова обох сторін від зазіхань на цей об'єкт;
- альтернативне визначення таких об'єктів, які задовольняють інтереси обох сторін.

4. Післяконфліктний період містить два етапи: часткову нормалізацію стосунків опонентів і повну нормалізацію їх стосунків.

Часткова нормалізація стосунків відбувається в умовах, коли не зникли негативні емоції, що мали місце в конфлікті. Етап характеризується переживаннями, осмисленням своєї позиції. Відбувається корекція самооцінок, рівнів домагання, ставлення до партнера. Загострюється почуття провини за свої дії в конфлікті. Негативні установки стосовно одне одного не дають можливості відразу нормалізувати стосунки.

Повна нормалізація стосунків настає при усвідомленні сторонами важливості подальшої конструктивної взаємодії. Цьому сприяє подолання негативних установок, продуктивна участь у спільній діяльності, установлення довіри [4].

Розглянуті періоди й етапи можуть мати різну тривалість: бути спрєсовані до декількох митей або можуть тривати десятиліття.

Незважаючи на те, що підлітковий вік в психології ХХ століття вивчався досить докладно, сучасні підлітки відрізняються від однолітків попередніх поколінь рядом соціально-психологічних особливостей. Серед них дослідниками відзначається підвищена конфліктність підлітків в умовах школи в цілому і в педагогічному процесі зокрема. Сучасні підлітки частіше стали демонструвати девіантну і навіть делінквентну поведінку.

Кожне суспільство встановлює свої специфічні норми поведінки, які є загально прийнятими, однак цілком природно, що суспільство не може бути наповненим абсолютними однодумцями, завжди є ті, які думають і діють інакше. Таку поведінку дуже часто вважають девіантною.

Девіантна поведінка (від лат. deviato – відхилення) – це система вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і моральним нормам, вона є невід’ємною частиною суспільного життя, девіація завжди була і буде в житті соціуму в тих чи інших проявах [3].

Суть девіантної поведінки полягає у тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норм варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки [3].

Дослідженню девіантної поведінки багато уваги приділяв Р. Мертон. Головною причиною девіації він вважав розрив між цілями суспільства і соціально схвалюваними засобами здійснення цих цілей. Тому Р.Мертон залежно від прийняття чи заперечення людиною цілей суспільства та соціально схвалених засобів їх досягнення виділяє такі види девіантної поведінки:

- конформізм – повне прийняття цілей суспільства і способів їх досягнення;
- інноваційна – людина визнає цілі суспільства, але намагається реалізувати їх новими, нестандартними засобами (рекет, крадіжки, зловживання тощо);
- ритуалізм – людина не визнає суспільні цілі та цінності, однак дотримується прийнятих «правил гри», діє у відповідності до суспільних уявлень про припустимі засоби досягнення цілей;

– ескейпізм (ретретизм) – відхід, втеча людини від соціальної дійсності, людиною не визнаються ані цілі, ані засоби їх досягнення (анархія, наркоманія, бродяжництво та ін.);

– бунт, заколот – відкидаючи суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, людина активно їм протидіє, прагне замінити їх новими (тероризм, радикалізм та ін.) [9].

Існує три види психологічних детермінантів підліткової конфліктності:

– детермінанти, пов’язані з психофізіологічними особливостями розвитку (перенесені травми мозку або інфекції, спадкові хвороби, відставання розумового розвитку, особливості нервової системи, зокрема, процесів збудження і гальмування);

– психологічні детермінанти – особливості особистості (статеві особливості, ситуація внутрішньо-сімейного розвитку, рівень самооцінки, акцентуації характеру);

– соціальні детермінанти – фактори мікро- і макросередовища. [10].

Відповідно до визначення поняття «конфліктність» ці детермінанти включають соціальний досвід підлітка: соціальну некомпетентність (недостатній рівень способів соціального реагування), педагогічний менеджмент і, можливо, тип навчального закладу.

Компоненти конфліктності, мають наступний вигляд:

– емоційний компонент (стан особистості в ситуації міжособистісної взаємодії, невміння керувати своїм емоційним станом в передконфліктних і конфліктних ситуаціях);

– вольовий компонент (нездатність особистості до свідомої мобілізації сил і самоконтролю);

– пізнавальний компонент (включає рівень сприйняття провокаційних дій опонента, суб’єктивність, невміння аналізувати і прогнозувати ситуацію);

– мотиваційний компонент (відображає стан внутрішніх спонукаючих сил, які не сприяють адекватній поведінці в конфлікті і вирішення проблеми);

– психомоторний компонент (невміння володіти своїм тілом, управляти жестикуляцією та мімікою) [8].

Існують такі способи управління розвитком конфліктів [9].

1. Уникання конфлікту. Суб’єкти уникають обговорення конфліктних ситуацій, тому що проблема здається їм не такий вже важливою або

вони відчують сили змінити ситуацію, або не вірять, що зміни на краще можливі.

2. Неформальна дискусія і рішення проблем. Більшість розбіжностей часто регулюється неформально. Це можливо в тому випадку, якщо більшість розбіжностей лежить у сфері повсякденного життя. Коли розбіжності дозволені до більшого або меншого задоволення сторін або питання зняті через брак інтересу або здатності виробити єдину думку, конфлікт можна вважати завершеним.

3. Переговори - обговорення взаємовідносин сторін, що мають уявний чи реальний конфлікт інтересів. Суб'єкти конфлікту добровільно налагоджують комунікацію з метою пояснення своїх інтересів і потреб, обміну специфічними можливостями або рішення одного або більше важливих для них питань (наприклад, форму взаємин у майбутньому або процедуру вирішення спірних питань). Переговори є більш організованою і структурованою формою вирішення проблем, ніж неформальна дискусія.

4. Медіація. Процес медіації включає участь прийнятною, справедливою і нейтральною «третьою стороною» (наприклад, соціального працівника), яка не має права приймати рішення. Її функції: допомагати протидіючим сторонам брати добровільну, взаємно задовольняє обидві сторони рішення в ході обговорення проблеми. Медіація - це добровільний процес, в якому конфліктуючі сторони готові прийняти допомогу «третьою стороною» для знаходження спільного рішення проблеми. [6].

5. Адміністративне рішення. Якщо конфлікт відбувається в рамках організації, то в цілях його погашення можна вдатися до адміністративному рішенню. В адміністративному рішенні робиться спроба знайти баланс між потребами організації і потребами окремих співробітників.

6. Арбітраж - загальний термін, що позначає добровільний процес, в якому конфліктуючі сторони звертаються за допомогою до незацікавленої і нейтральною "третьою стороною" з проханням прийняти рішення щодо спірних питань. Результат рішення може мати форму консультації або зобов'язання. "Третьою стороною" в арбітражі може виступати соціальний працівник або група інших фахівців. Головною ознакою «третьою стороною» є те, що вона стоїть поза конфліктних відносин.

7. Законодавче рішення. Законодавчий підхід зазвичай використовується для вирішення конфліктів на рівні держави.

8. Судове рішення. Судове рішення припускає втручання в конфлікт сторони, що представляє закон і суспільно визнаний авторитет, для прий-

няття рішення конфлікту.

9. Ненасильницька акція проводиться окремою особистістю або групою, яка вчиняє дії з метою змусити опонента вести себе потрібним чином. Дії, однак, не припускають застосування фізичного насильства і мінімального застосування психологічного тиску.

10. Насильство. Підхід, що передбачає застосування фізичного насильства для вирішення конфлікту, є крайнім заходом. [9].

Соціальний працівник, який прагне ліквідувати всякого роду відхилення у поведінці підлітка, повинен вибрати головним об'єктом уваги зовсім не правопорушення і навіть не дезадаптацію, а причини їх виникнення, в тому числі соціально-психологічні, що ведуть дитину із світу нормальних взаємин з людьми у світ ілюзорний, нерідко примітивний, кримінальний, а отже, асоціальний. При цьому особливу увагу слід приділяти тому періодові життя дитини, протягом якого формується її особистість, коло моральних інтересів, сфера міжособистісних взаємин.

У спілкуванні з підлітками із девіантною поведінкою соціальному працівникові важливо продемонструвати, що він зовсім не збирається абсолютизувати себе і свої можливості і завжди готовий взяти до відома досвід свого молодшого партнера по спілкуванню, тобто самого підлітка. Довірливі стосунки з підлітками виключають традиційні методи – повчання, моралізування, тотальний контроль, жорстку регламентацію [1].

Загальні рекомендації щодо взаємодії соціального працівника з підлітком із девіантною поведінкою:

- Доцільно знати та використовувати в розмові з підлітками ситуації на тему дуже виважені, емоційно нейтральні слова та вирази. До таких слів та виразів належать ті, які не є оціночними, не несуть погрози і не навіюють страх, а просто констатують сам факт подій.

- Щоб раптом не спровокувати конфлікт, потрібно враховувати, що підлітки можуть мати різні погляди до того, що відбувається, бо вони мають сім'ї і на їх світобачення впливає позиція членів сім'ї.

- Доцільно заздалегідь обмірковувати, як саме ті чи інші ситуації, запитання, завдання можуть вплинути на підлітків із девіантною поведінкою, чиї батьки або родичі брали участь, чи постраждали, або навіть загинули внаслідок конфліктних подій.

- Недоцільно ігнорувати дитячі зауваження або конфлікти, пов'язані з втратами близьких людей.

– Краще демонструвати дітям розуміння та повагу до почуттів інших людей, вчити дітей тому, що кожна людина має невід’ємну внутрішню цінність.

– З огляду на ймовірність швидкоплинної зміни ситуації, навчальним закладам у взаємодії з органами державної влади, батьківською громадськістю, неурядовими організаціями слід бути готовими гнучко реагувати на прояви тих чи інших тенденцій, застосовувати новітні дієві інформаційні та інші технології задля надання соціальної, психологічної та педагогічної допомоги дітям та їх батькам.

– Активізуйте роботу з формування навичок безпечної поведінки за допомогою попередження випадків насильства, зокрема гендерного насильства.

– Проводьте з підлітками соціально-психологічні тренінги з метою зниження ступеня агресивності, формування толерантності, попередження випадків насильства.

Під час роботи з девіантними підлітками слід завжди пам’ятати, що дитина за підтримки соціального працівника може перетворитися до суб’єкта власного життя, здатного собі допомагати, долати труднощі, виявляти самоповагу і довіру до людей, а може перетворитися на пасивну істоту, залежну від зовнішнього керівництва й допомагати, не здатну на власний вибір і само покладання відповідальності, безпорадну, яка має лише приблизне уявлення про те, якою вона є, якою може бути, якою б хотіла б стати. Варто зазначити, що підліток прагне не стільки протистояти дорослим, скільки стати рівним йому. Він потребує уваги, розуміння дорослих. Вчителі і батьки часто не приймають нову позицію дитини. У результаті між дорослими і підлітками зростає психологічний бар’єр, у прагненні здолати який багато підлітків використовує агресивні форми поведінки.

Отже, одним із завдань соціального працівника, що контактує з девіантними підлітками, входить створення атмосфери реальної співпраці і партнерства в стосунках з підлітками. Соціальний працівник може не лише ініціювати, але і пробудити активність самого підлітка із девіантною поведінкою, допомогти йому змінитися. [1].

Також вагомою перешкодою на шляху вирішення проблеми девіантної поведінки підлітків є байдужість дорослих. Тотальна зайнятість своїми справами, хай і важливими, не є виправданням у питанні виховання, адже діти для суспільства, а тим паче рідні сини та дочки для батьків повинні завжди мати пріоритет у спілкуванні. Дуже важливим моментом у суспі-

льстві має виступити на сьогодні для сучасних батьків те, що діти мають бути забезпеченими не лише матеріальною підтримкою, а й моральною (розумінням, співпереживанням). Батьки повинні намагатися вкладати в дітей моральні цінності, для того щоб вони виростаючи ставали людьми «з людським обличчям», лише за такої ситуації проблема девіації в суспільстві не буде так гостро стояти.

Висновки. Отже, підсумовуючи можна сказати, що оволодіння знаннями про особливості виникнення й перебігу конфліктів у соціальній сфері, є актуальними для соціального працівника, що прагне досягти високого рівня професіоналізму, з одного боку, а з іншого - допомогти підлітку із девіантною поведінкою у вирішенні його проблем.

Список використаних джерел:

1. Белинская А. Б. Конфликтология в социальной работе: Учебное пособие / А.Б. Белинская. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2010. – 224 с.
2. Березовська Л.І. Соціально-психологічні умови виникнення внутрішньоособистісних конфліктів / Л.І. Березовська // Вісник Київського міжнародного університету. Сер.: Психологічні науки. – 2017. – №5. – С. 10-15.
3. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи./ А.Й. Капська. – К., 2002. – 164с.
4. Кіржнер Л.О. Конфліктологія: навч. посіб. / Л.О. Кіржнер, М.В. Мартиненко, О. В. Мангольд; Харк. нац. екон. ун-т. – Х.: Харк. нац. екон. ун-т, 2007. – 142 с.
5. Конфліктологія: навчальний посібник / П.С. Прибутько [та ін.]. – К. : КНТ, 2010. – 131 с.
6. Кошелев А. Н. Конфликты в организации. Виды, назначение, способы управления. / А. Н. Кошелев, Н. Н. Иванникова – М.: «Альфа-Пресс», 2007. – 216 с.
7. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин; [пер. с англ.]. – СПб.: Речь, 2000. – 408 с.
8. Осовська Г. В. Основи менеджменту. Практикум: навчальний посібник / Г. В. Осовська, І. В. Копитова. – К. : Кондор. – 2010. – 581 с.
9. Перегуда Є.В. Соціологія: навчальний посібник / Є.В. Перегуда та ін. – К.: КНУБА, 2012. – 140 с.
10. Стороженко І. Конфлікт та шляхи його вирішення / І. Стороженко // Психолог. – 201с.. – № 15-16. – С. 65-68.

11. Шульга Г. Б. Психологічні аспекти впливу міжособистісних конфліктів на розвиток особистості. / Г. Б. Шульга // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць. – К.: інститут психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. – 2002. – Т. XIV, ч. 1. – С. 386-392.

Дем'янець Катерина Вікторівна
студентка 5 курсу спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ З ДІТЬМИ, ЯКІ МАЮТЬ ОБМЕЖЕНІ МОЖЛИВОСТІ ЗДОРОВ'Я

Поняття «діти з обмеженими можливостями здоров'я» охоплює категорію осіб, життєдіяльність яких характеризується повними або частковими обмеженнями, що призводять до соціальної дезадаптації, неуспішної або сповільненої соціалізації, нездатності здійснювати нормальну життєдіяльність способом або в межах, що вважаються прийнятними для людини даного віку, може бути тимчасовим або постійним, а також прогресуючим і регресивним. Такі «обмеження в можливостях здоров'я» зумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють дитині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих самих умовах, що й інші члени суспільства.

Характеризуючи таку цільову групу клієнтів соціальної роботи, як діти з обмеженими можливостями здоров'я, А. Й. Капська зауважує, що крім психологічних та фізіологічних чинників потрібно враховувати низку інших: вік, стать, інтереси, здібності, освітню установу, яку відвідує дитина (якщо обмеження в здоров'ї дозволяє відвідувати навчальні заклади), рівень навчання і спілкування, наявність поведінкових відхилень, патологічні звички, мовленнєві і психічні відхилення, адже кожна дитина з обмеженими можливостями має свою унікальність та неповторність [1, с. 331].

На основі зазначених пріоритетних принципів сформовано напрями соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я, а саме:

- вивчення соціально-психологічного стану дитини з обмеженими можливостями здоров'я;
- координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей з обмеженими можливостями здоров'я у суспільстві;
- організація культурно-дозвільної діяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб;
- організація консультацій для сім'ї, що виховує таку дитину, з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
- розвиток потенційних творчих можливостей дітей з обмеженими можливостями здоров'я;
- формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів; – проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я з різними типами захворювань;
- здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи;
- побутова реабілітація дітей з обмеженими можливостями здоров'я (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
- проведення психологічного консультування дітей з обмеженими можливостями здоров'я з особистісних проблем [3, с. 72].

Видами соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я є такі: соціальна допомога; соціальний патронаж; соціальна реабілітація; надання соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформаційно-консультативної допомоги та підтримки з метою покращення їх життєдіяльності. Вибір виду соціальної роботи залежить від специфіки життєдіяльності конкретної дитини, що, в свою чергу, зумовлює індивідуалізацію форм і методів роботи з нею, спрямованих на формування індивідуальності кожної дитини з урахуванням її потенційних можливостей і потреб.

З цього приводу О. Р. Ярська-Смірнова зазначає, що особливе місце в роботі соціального працівника з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я займає індивідуальна та групова робота з ними. Індивідуальна робота будується з урахуванням особливостей, здібностей та інтересів, рівня розвитку вмінь і навичок дитини-інваліда. Саме індивідуальні консультації щодо навчання, вирішення правових питань з прав та пільг, ме-

дико-соціальної та психолого-педагогічної допомоги є однією з форм роботи з такими дітьми та їх родинами. Щодо групової роботи, то вона спрямована на об'єднання дітей з обмеженими можливостями здоров'я та членів їхніх сімей в клуби за інтересами, які сприяють розвитку та адаптації, спілкуванню, духовному розкріпаченню та заохоченню таких дітей до активного життя. Для побудови взаємозв'язків дитини з обмеженими можливостями здоров'я з макро- і мікросередовищем, розвитку і збереження її психофізичних можливостей соціальні працівники впроваджують такі організаційні форми роботи, як: тренінги; семінари; бесіди; клуби спілкування; творчі групи розвитку; недільні зустрічі для дітей, які не навчаються у державних закладах; реабілітаційні центри; гуртки з декоративно-прикладної, художньої та літературної творчості; виїзні консультації у школах-інтернатах; конкурси, фестивалі і виставки художньої творчості; відвідування закладів культури тощо [3, с. 26].

Отже, соціальна робота з дітьми з обмеженнями можливостями здоров'я – це вкрай складна та багатогранна професійна діяльність, ефективність здійснення якої залежить від рівня підготовленості соціальних працівників щодо неї.

Список використаних джерел:

1. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
2. Соціальна реабілітація дітей та молоді з особливими потребами / Інформаційно-методичний збірник. – Одеса : ООЦССМ. – 2001. – 162 с.
3. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів / За ред. проф. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ. – 2003. – 168 с.

Дроботько Ірина Дмитрівна
аспірантка спеціальності «Теорія і методика професійної освіти»
Київський міжнародний університет
Науковий керівник: Мартиненко Світлана Миколаївна
доктор педагогічних наук, професор
Київський міжнародний університет

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ У ПІДЛІТКІВ

Вступ. Тривожність підлітків є досить поширеною психологічною проблемою, яка однак не є достатньо вивченою з практичної точки зору і потребує детального розгляду. Шкільні роки є важливим етапом у житті, впродовж якого активно формується особистість, відбувається психічний розвиток, який нерідко супроводжується наявністю страхів і тривожності. Ситуаційна шкільна тривога та особистісна тривожність, стримуючи пізнавальні потреби учнів, можуть виступати серйозною перешкодою у гармонійному розвитку, заважати повноцінній соціалізації. Крім того, високі прояви тривоги у ситуаційних обставинах, а також стійкі показники особистісної тривожності підлітків можуть спричинити розвиток неврозів та ускладнити процес формування їх особистості (Є. Калюжна, В. Петренко, Г. Прихожан та ін.). Зазначене обумовлює актуальність подолання тривожності у підлітків, оптимізації їх психоемоційного стану та гармонізації емоційного розвитку.

Проблемі оптимізації високого рівня тривожності на різних етапах розвитку, розробці програм та прийомів корекційного впливу присвячений ряд досліджень українських та російських психологів. Зокрема, С. Мартиненко розробляє діагностичні методики, за допомогою яких вчитель і практичний психолог мають можливість визначити рівень тривожності в учня [3, с. 109-112]. Особливості зниження тривожності підлітків висвітлюються в працях відомих психологів О. Лютової і Г. Моніної, Г. Прихожан та ін. Специфіка подолання тривожності в учнів представлена у дослідженнях Є. Калюжної, І. Корнієнко, В. Петренко, О. Шатковської та ін.

Разом з цим дана проблема потребує подальших пошуків ефективних форм і методів, напрямів діяльності психолога з подолання підліткової тривожності. Відповідно до вказаного метою даних тез є висвітлення особливостей та специфіки подолання тривожності у підлітків.

Результати дослідження. Велике значення для успішного навчання підлітка в школі має стан його психологічного, фізичного та соціального благополуччя. Однак, саме підлітковий вік найбільше схильний до виникнення різних психоемоційних порушень, виникнення тривожності як особистісної риси. За даними Ю. Кушнір, О. Шатковської, поняття тривожності передбачає переживання підлітком емоційного дискомфорту, пов'язаного з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям можливої небезпеки. При цьому певний рівень тривожності – природна й обов'язкова характеристика активної діяльності особистості. У кожної людини є оптимальний рівень тривожності, тобто корисна тривожність, яка виконує охоронну (передбачення небезпеки й підготовка до неї) і мотиваційну функцію. Однак високо тривожна особистість схильна перебільшувати ситуацію загрози, бачити у різних обставинах небезпеку для себе, що впливає на її самооцінку та життєдіяльність [6, с. 835].

На думку В. Петренко, знизити тривожність учнів можна за допомогою корекційних заходів і вправ. Вона визначає «психологічну корекцію тривожності особистості» як специфічний різновид корекції емоційно-вольової сфери, метою якого є зменшення демобілізуючого впливу тривожності з одночасним збереженням її стимулюючої функції в діяльності людини [4, с. 174].

Відзначимо, що корекційна робота з подолання тривожності особистості повинна мати особистісно-орієнтований характер, зосереджений на усіх структурних компонентах тривожності. Зокрема, в основі програми корекції повинен бути мотиваційний та рефлексивний механізми. Г. Прихожан наголошує на системності в регуляції та зниженні тривожності [5, с. 17]. На думку вченої, підвищуючи впевненість особистості у власних силах, емоційну стабільність, знижуючи ситуативну тривожність, можна досягти значних змін особистості.

Для зниження тривожності у високо тривожних особистостей доцільно залучати підлітків до тих форм та видів соціальної активності, які б дозволили підвищити самооцінку та прийняття себе, відчуті власну навчальну та соціальну компетентність. Також важливо забезпечити оптимальні психолого-педагогічні умови навчання учнів, спрямовані на гармонізацію особистості [2, с. 151].

Розробкою програм зниження тривожності серед підлітків займалися багато науковців – зарубіжних (О. Лютова і Г. Моніна, Г. Прихожан [5] та ін.), українських (Є. Калюжна [1], І. Корнієнко [2], В. Петренко [4],

О. Шатковська [6] та ін.). На основі аналізу психологічних програм із зниження рівня тривожності у дітей підліткового віку, пропонованих вказаними авторами, з'ясовано важливість реалізації наступних напрямків корекційної роботи: зниження тривожності та скутості школярів; підвищення самооцінки; формування віри у власні сили, вміння та навички; вдосконалення навичок рефлексії; покращення навичок самоконтролю тощо. Також важливою є корекційна робота психолога з високотривожними підлітками, спрямована на: розвиток їх комунікативних навичок, налагодження емоційного комфорту у взаємодії з однолітками, засвоєння ними нових соціально активних стратегій поведінки. При цьому корекційну роботу з підлітками можна проводити паралельно за усіма напрямками або поступово, переходячи від одного до іншого.

Найзагальніша робота з подолання тривожності у підлітків полягає у виокремленні двох основних складових: зовнішній вплив (за допомогою іншої людини або групи людей, впливу мистецтва (музики, живопису) тощо); саморегуляція (метод нервово-психічного розслаблення, самозаспокоєння, формування навичок самоконтролю у складних ситуаціях).

За ствердженням Г. Прихожан, при проведенні корекційної роботи щодо оптимізації високого рівня тривожності в юнацькому віці перевага надається груповій формі роботи. Водночас ефективним є також послідовне застосування індивідуальної та групової форми корекції: на початку роботи надається перевага індивідуальним консультаціям, по мірі зниження початкового рівня тривожності клієнту рекомендується участь в корекційній групі [5, с. 16].

В умовах групової роботи здійснюється позитивна залежність підлітків один від одного, тому що члени групи розглядають успіх (невдачу) як результат їх колективної діяльності. При цьому знижується рівень тривожності, усереднюється позитивний (негативний) вплив індивідуальних здібностей і можливостей на результат діяльності. Крім різних психологічних методів і форм роботи, спрямованих на зниження тривожності учнів, важливим є сприятливий психологічний клімат в групі, що створюється за допомогою звертання до підлітків по імені, опори на схвалення їх дій, на добрий, лагідний тон у спілкуванні тощо [5, с. 105].

Опираючись на напрацювання Є. Каложної [1], І. Корнієнко [2], В. Петренко [4], Г. Прихожан [5], пропонуємо наступні техніки подолання тривожності підлітків у груповій роботі з ними:

– «переінтерпретація тривожної ситуації»: учням дається завдання подивитися на хвилюючу подію й переосмислити її, спробувати знизити рівень драматизації події; спробувати думати про майбутню подію простіше, більш позитивно і конструктивно. Також підліткам пропонується спокійніше ставитися до ймовірних помилок («адже їх може допустити кожен»), звертати увагу не на їх виникнення, а докладати зусиль для їх виправлення;

– «використання певної ролі»: в складній ситуації, яка викликає тривогу, учням пропонується яскраво уявити свого героя, перенести його на своє місце і діяти від його особи, так, ніби це він сам.

– «дихання»: ритмічне дихання має велике значення для зняття тривоги, його варто використовувати як в груповій роботі зі зниження тривожності, так і самостійно, даючи «домашнє завдання» учасникам занять;

– «приємні спогади»: підліткам пропонується уявити ситуацію, в якій вони відчували повний спокій, розслабленість, і як найяскравіше пригадати всі відчуття, пов'язані з цією ситуацією, спробувати зануритися в неї, викликати у себе відчуття перебування у ситуації заспокоєння. Даною технікою рекомендується користуватися не тільки в груповій, а й в індивідуальній роботі з підлітками.

Використання запропонованих технік для проведення групової роботи психолога з підлітками сприятимуть зниженню їх тривожності, оптимізації їх психоемоційного стану.

Висновки. Подолання тривожності у підлітковому віці передбачає корекційну індивідуальну та групову роботу психолога з учнями за наступними напрямками: зниження тривожності та скутості школярів; підвищення самооцінки; формування віри у власні сили, вміння та навички; вдосконалення навичок рефлексії; покращення навичок самоконтролю. Наведені техніки подолання тривожності підлітків доцільно використовувати у груповій роботі з ними для оптимізації психоемоційного стану учнів, зниження їх напруженості та розвитку навичок саморегуляції у складних життєвих ситуаціях.

Література:

1. Каложна Є. М. Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці : автореф. ... дис. канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2008. 22 с.

2. Корнієнко І. О. Проблема опанування у ситуації високої тривожності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Вип. 1 (1). С. 147–152.
3. Мартиненко С. М. Діагностування особистісно-професійних якостей вчителя початкової школи : навч.-метод. посібник. К. : АКМЕ ГРУП, 2015. С. 104–112.
4. Петренко В. Є. Вікові аспекти психологічної корекції тривожності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 42. С. 174–180.
5. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности. *Психологическая наука и образование*. 2008. № 2. С. 11–17.
6. Шатковська О. І., Кушнір Ю. В. Особливості шкільної тривожності в підлітковому віці як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 835–838.

Жевага Вікторія Володимирівна
студентка 5 курсу спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ДО УМОВ ПРОЖИВАННЯ В ГЕРІАТРИЧНИХ ПАНСІОНАТАХ

Старість як період життя людей вбирає в себе багато корінних проблем як біолого-медичної сфери, так і соціальної та побутової. Це пояснюється тим, що люди похилого віку відносяться до категорії «маломобільного» населення і є найменш захищеною, соціально вразливою частиною суспільства. Це пов'язано, насамперед, фізичним станом, із захворюваннями, зі зниженою руховою активністю. Крім цього, соціальна незахищеність людей похилого віку пов'язана з наявністю у багатьох із них психічних розладів, що відбивається на їхньому відношенні до суспільства, й ускладнює адекватний контакт з ним [3, с. 54].

Важко не погодитись з Д. Чеботаревим, який підкреслював, що медичне і соціальне обслуговування повинні бути побудовані за єдиною

системою, яка не дивлячись на різні форми допомоги досягнула би єдиної мети – збереження фізичного та психічного здоров'я людини літнього віку [2, с. 112]. Тож, в рамках цієї проблеми, ми можемо говорити про людей похилого віку, які проживають в геріатричних пансіонатах.

Важливим аспектом у роботі соціального працівника в геріатричному пансіонаті є здатність допомогти людині похилого віку пристосуватися до нових умов, в які вона потрапляє. Рішення про перехід до пансіонату людина приймає під впливом як об'єктивних так і суб'єктивних причин. Це має відношення до людей, які живуть одні чи в сім'ї родичів. Рішення перейти до будинку людей похилого віку приймається тоді, коли людина зіштовхується зі складностями при обслуговуванні самої себе.

Причини потрапляння в будинки інтернати бувають різні. В одному випадку це результат альтруїстичної установки старої людини, бажання надати молодим членам сім'ї звільнитися від труднощів, пов'язаних з опікою, в іншому випадку це результат поганих відносин з рідними людьми. Переселення в будинок інтернатного типу означає втрату соціального статусу та остаточний розрив зі своїм соціальним та побутовим середовищем.

Соціальна робота з людьми літнього віку має багатогранний аспект. По-перше це уважне ставлення та спостереження за іншими, вміння увійти в їх особистісний світ з їх переживаннями. Це вміння сприймати старих людей такими як вони є. По-друге, це заплановані дії, довіра та поміч в процесах адаптації людини похилого віку до нових життєвих умов. По-третє, це супровід помираючого, надання допомоги членам сім'ї в цей важкий період. Тільки після того як соціальний працівник прийме ці принципи та покладе їх в основу професіоналізму, тоді можна витримати всі психічні та фізичні навантаження, які пов'язані з доглядом за людиною похилого віку.

В вищезазначених закладах люди похилого віку отримують відповідну кваліфіковану допомогу як від медичного так і соціального напрямку. Дослідження особливостей соціальної роботи з людьми похилого віку в закладах соціального обслуговування є актуальним на сьогоднішній день, оскільки правильно організована робота соціального працівника з даною категорією клієнтів знизить психологічну напругу, тривожність та зменшить прояв інших психологічних станів, які виникають у людей похилого віку, та є причинами прояву деструктивної поведінки в умовах геріатричного пансіонату [1, с. 191].

Форми роботи які впроваджуються та застосовуються соціальним працівником в закладі соціального обслуговування повинні бути направлені на адаптацію літніх людей до нових умов проживання, формування нових життєвих стереотипів, зменшенню тривоги, налагодження соціальних контактів та дадуть змогу відчувати себе повноцінним членом суспільства.

Організація допомоги, яка ґрунтується на збереженні та зміцненні їх здоров'я не має обмежуватися тільки медичним характером, а повинна носити комплексний соціально-медичний характер. Сутність соціальної роботи з людьми похилого віку полягає у соціальній реабілітації. У даному випадку така реабілітація – це відновлення в осіб похилого віку звичних обов'язків, функцій, провідної діяльності, відновлення соціальних зв'язків. Головне для соціального працівника – це перетворення людини похилого віку з об'єкта (клієнта) соціальної роботи в її суб'єкта.

Таким чином, процеси соціальної адаптації людей похилого віку в геріатричних установах мають свою специфіку і залежать як від життєвого досвіду окремих людей, так і від зовнішніх оставин, які впливають на ці процеси. Кожна особа потрапляє до зазначених установ, виходячи з різних (психологічних, особистісних, соціально-економічних та фізичних) передумов, які пов'язані з її власним життєвим досвідом. В свою чергу цей життєвий досвід і визначені ним передумови та способи потрапляння до геріатричних будинків (добровільні, вимушені чи примусові) впливають на форму адаптаційних процесів. Здебільшого активно, а отже, трохи легше, проходить адаптація тих, хто прийняв рішення доживати віку в геріатричній установі добровільно, натомість для тих, хто був змушений до цього зовнішніми силами, адаптація відбувається в пасивній, а отже, значно складнішій, формі.

Список використаних джерел:

1. Голубенко Т.О. Процес старіння як соціально-психологічна проблема / Т.О. Голубченко // Науково-методичний журнал. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. №1, 2012. – С. 191-197.
2. Кабаченко Н. Радикальні підходи у соціальній роботі / Н. Кабаченко// Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. – №2. – С. 112-121.
3. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія і практика): підручник / Т.В. Семигіна, М.П. Лукашевич. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.

Заїка Віталій Миколайович

кандидат психологічних наук

доцент кафедри соціальної роботи

Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

Кореньяк Ольга Вікторівна

студентка II курсу магістратури спеціальності «Психологія»

Інституту соціальних технологій Університету «Україна»

«ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ» (ДО ПИТАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ТРЕНІНГУ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ)

Постановка проблеми. Одним із ключових в роботі практичного психолога навчального закладу є питання особистісного зростання. Особливо гостро воно постає в період ранньої юності, часу зростання самосвідомості, усвідомлення своїх якостей і можливостей. Юнацький вік один з відповідальних періодів формування особистості, який включає пошук сенсу життя та його цілей. На даний період ситуація розвитку для молоді ускладнена ще й труднощами соціально-економічного і політичного розвитку нашого суспільства. Саме тому вивчення психології сучасних юнаків та юначок і надання їм психолого-педагогічної допомоги в процесі їх особистісного становлення та зростання є досить актуальним на даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені по-різному визнають розуміння особистісного зростання: індивідуація (К.Г. Юнг), самоактуалізація (А. Маслоу, К. Роджерс), самоефективність (А. Бандура), пропріативне прагнення (Г. Олпорт), позитивна свобода (Е. Фромм), Его-автономія (Е. Еріксон), наявність соціального інтересу та активності (А. Адлер), Я-центрація (Г. С. Костюк) тощо.

Мета статті – розглянути особливості розвитку та становлення особистості в період юності; напрями, завдання, форми роботи психологічної служби навчального закладу та особливості проведення тренінгових занять особистісного зростання включених в освітній процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із тенденцій і запитів сучасного світового розвитку проблема особистісного зростання є актуальною в освітньому середовищі. Протягом студентського віку особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздвигється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, самовизначається у житті.

тевих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

А.Н. Яшкова, Н.Ф. Сухарева [11], розглядаючи особливості психічного розвитку людини на кожному віковому етапі, юність поділяють на ранню (від 16 до 18 років) і пізню (від 18 до 21 року) та подають специфіку розвитку людини на цих етапах (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняння показників психічного розвитку в юнацькому віці

Сфери розвитку	Рання юність	Пізня юність
Пізнавальна	Інтелектуалізація основних пізнавальних процесів.	Інтелектуальна зрілість.
Особистісна	Професійне самоствердження, «оптимістична самооцінка», емоційна сензитивність.	Особистісне самовизначення, сформованість «Я-концепції», емоційна врівноваженість.
Соціальна	Переважаючі особистісні інтереси.	Переважаючі професійні та суспільні інтереси.

Студенти коледжів, це молодь 15 - 20-ти річного віку, на який припадає юність та криза юнацького віку. Зі вступом молоді людини до дорослого життя загострюються внутрішні конфлікти, виникають питання: «Хто я? Чого я хочу? Що я можу?», які здаються неможливими для розв'язання. У період студентства постає необхідність навчитися приймати себе, нести відповідальність за свій вибір і рішення.

Т.М.Титаренко, автор теорії особистісного життєконструювання, [10] експериментально довела, що саме в юнацтві фіксуються найнижча задоволеність сенсом життя, найгостріша невпевненість у собі, переживання важкого стану невизначеності. В цей же час загострюється прагнення зрозуміти своє призначення, відчути, куди саме слід рухатися, що робити. Згідно Е. Еріксону, юнацький вік позначений найбільш глибокою кризою – «кризою ідентичності». Ідентичність – психосоціальна тотожність – дозволяє особистості усвідомлювати себе в усьому багатстві своїх ставлень до навколишнього світу та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки [8]. Ідентичність – умова психічного здоров'я, і якщо вона не сформується, то людина не знайде себе, свого місця у суспільстві, буде почуватися «втраченою». Тому роль практичного психолога у освітньому та виховному

процесі зростає. Його діяльність має бути спрямована на подолання психологічних труднощів та бар'єрів, що виникають на шляху «дорослішання» молоді людини та сприяння процесу її особистісного зростання.

Виділяють два напрями діяльності психологічної служби в системі освіти: актуальний і перспективний [5]. Актуальний – пов'язаний з розв'язуванням злободенних питань, що виникають у процесі навчання й виховання, та проблем, пов'язаних із порушеннями в поведінці, спілкуванні, інтелектуальному й особистісному розвитку. Перспективний – зорієнтований на розвиток індивідуальності кожного суб'єкта освітнього процесу й передусім на формування психологічної готовності вихованця до продуктивного навчання, самовиховання й самореалізації у соціумі. Ці напрями неподільно взаємопов'язані між собою. На перший погляд основний зміст праці освітнього психолога має зосереджуватися на актуальному напрямі його діяльності. Але пріоритет варто надати перспективному напрямові, бо кінцевою метою взаємодії є сформування психологічної готовності молоді до життєвого самовизначення, безперервного процесу розвитку, особистісного зростання в освітньому закладі та в майбутньому житті.

Конкретними завданнями психологічної служби у вищому навчальному закладі є :

- психологічний супровід та допомога студентам, відповідно до їхніх вікових особливостей та курсу навчання, в оволодінні засобами саморозуміння, самоприйняття й саморозвитку в контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими ;

- реалізація в роботі зі студентами можливостей, резервів розвитку юнацького віку; розвиток індивідуальних особливостей студентів, їх інтересів, здібностей, відчуттів, стосунків, захоплень, життєвих планів тощо;

- створення сприятливого для розвитку особистості студента психологічного клімату в навчальному закладі, що визначається організацією продуктивного спілкування студентів з педагогами та однолітками;

- надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки як студентам так і всім іншим учасникам педагогічного процесу.

З-поміж різноманітних форм роботи практичного психолога найчастіше виділяють такі: 1) консультативна бесіда; 2) урок психології; 3) консиліум; 4) розвивальна гра/тренінг; 5) різноманітні види ігрової психотерапії (казкотерапія, пісочна терапія).

- *Консультативна бесіда.* У психологічній практиці бесіда використовується з різноманітними цілями: для встановлення контакту (контакт-

на бесіда); для перевірки дослідницьких гіпотез (експериментальна бесіда); як метод отримання даних про особистісні характеристики (діагностичне інтерв'ю); для надання психологічної допомоги (клінічне інтерв'ю).

– *Урок психології*. Ця форми роботи проходить у вигляді лекцій, психодіагностичного практикуму, експресивних методів творчого самовираження, соціально-психологічних тренінгів, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ігрового моделювання. Урок психології проводиться для підліткового та старшого юнацького віку.

– *Консиліум* – форма спільної роботи працівників навчального закладу та представників інших освітніх служб. Завдання консиліуму: виявлення характеру і причин відхилень у поведінці і – навчанні; розробка програми виховних заходів з метою корекції – проблем у поведінці; розробка програми подолання складних конфліктних ситуацій.

– *Тренінг* – групова форма роботи, метою якої є розвиток певних особистісних якостей.

– *Ігрова психотерапія* – вид психологічної допомоги, який найчастіше використовується для вирішення проблеми страхів, тривожності, агресивності, гіперактивності. Ігрова психотерапія виконує три функції: діагностичну, терапевтичну та навчальну [6].

В.В. Доценко [2] підкреслює, що науковці вітчизняної психотренінгової школи (О.Ф. Бондаренко, Л.І. Мороз, В.О. Лефтеров, Г.В. Попова, Ю.М. Швалб, С.І. Яковенко, Т.С. Яценко) визнають тренінг одним з найбільш ефективних способів активного впливу на особистість; універсальну систему цілеспрямованого психологічного тренування й розвитку людини відповідно до потреб і цілей її особистості та діяльності.

Анонімне опитування, проведене серед студентів, на предмет визначення більш затребуваних форм та напрямків роботи практичного психолога коледжу дало наступні результати: індивідуальній бесіді-консультації віддало перевагу – 25% опитуваних, психологічно-просвітницькій лекції – 18%, ігровій психотерапії – 17%, розвивальній грі-тренінгу – 40%.

Серед питань, які б задали психологу, студенти віддали перевагу наступним: «як набути впевненості у собі?», «як навчитися ефективній комунікації та взаємодії?», «як подолати конфлікти та запобігти їм?», «як зберігати емоційну рівновагу?», «як раціонально використовувати свій час?», «як здобути визнання та повагу оточуючих?».

На питання «Що таке, на Вашу думку, тренінг особистісного зростання?», дали наступні відповіді: – «опанування успішної моделі самороз-

виту», «зростання особистості, підняття самооцінки», «допомога в само-реалізації», «тренування духовного благополуччя», «допомога в розумінні себе», «допомагає розвивати свою особистість, набутти впевненості у собі та краще взаємодіяти з оточуючими». На питання «Чи взяли б Ви участь у тренінгу особистісного зростання?», «так» відповіли 27% опитуваних, «можливо» – 55%, «ні» – 18%.

Отже, результати анкетування студентів дають підстави детальніше розглянути питання проведення тренінгів особистісного зростання, а саме: принципи, структуру, та особливості їх проведення для юнацької аудиторії.

Тренінг особистісного зростання – це регульована, цілеспрямована форма групової роботи. Його мета – позитивна самозміна особистості в напрямку власного «ідеального Я». Завдяки такому тренінгу у людини поліпшується рівень внутрішньої організації, досягається згода із самим собою та з навколишніми.

Для тренінгу особистісного зростання характерним є використання наступних психотренінгових вправ: 1) вправ-досліджень, які створюють умови для самопізнання учасниками тренінгу власних почуттів, стосунків, відношень, думок, поведінки тощо; 2) вправ спрямованих на зміни і формування – сприяють змінам (почуттів, настановлень, неконструктивних форм поведінки тощо) і формують нові вміння, відношення до себе та оточуючих, оптимальні форми поведінки тощо; 3) розвиваючих вправ, що сприяють розвитку (прийняття себе, свого минулого життя і теперішнього, підвищення відповідальності тощо), дають можливість потренуватися у нових формах поведінки і висловлення власних почуттів, отримати новий досвід, вчать планувати конкретні кроки до реальних змін у житті.

В.С. Марєанов [3] вдало виклав основні принципи психологічного тренінгу:

1. *Спілкування за принципом «тут і тепер»* - на початку у учасників спрацьовує захисний механізм психологічного захисту; потрібно, щоб під час виконання людина могла за допомогою інших побачити себе. Щоб існував зворотній зв'язок, який ґрунтується на довірі у спілкуванні.

2. *Принцип персоніфікації висловлювань* - його суть полягає у довільній мові, без особових мовних форм, які допомагають приховувати власну позицію: «часто вважається» «я вважаю».

3. *Принцип наголошування мови почуттів* - учасники групи мають наголошувати увагу на емоційних станах і проявах, використовувати мову, що фіксує такий стан. Наприклад: «Твоя манера говорити на підвище-

них тонах викликає в мене роздратування». В повсякденному спілкуванні таке звернення не типово. Відповідно перед кожним учасником ставиться завдання виробити вміння чітко і адекватно висловлювати свої почуття.

4. *Принцип активності* - головна норма тренінгу. Інтенсивна групова взаємодія, цілеспрямоване споглядання себе, партнерів, тощо. Навчитись поєднувати «зануреність» у себе і активність.

5. *Принцип довірливого спілкування* - створення найсприятливіших умов для довірливого спілкування, визначення результативності і забезпечення групової динаміки. Як найпростіший крок до цього, прийняття єдиної форми звернення один до одного на «ти». Це урівнює всіх членів групи і вносить елемент інтимності і довіри.

6. *Принцип конфіденційності* - не виносити зміст спілкування, що розвивається в процесі тренінгу за межі групи. Це і включає в себе щирий і відвертий контакт, дає змогу зберегти свій дискусійний потенціал.

7. *Принцип моделювання* - моделюють певні реальні ситуації, в яких учасники демонструють негативні і позитивні форми поведінки.

8. *Принцип новизни* - оригінальність вправ, постійна зміна партнерів.

9. *Принцип дослідження* - група самостійно знаходить рішення поставлених задач.

А.А. Осіпова у проведенні тренінгу виділяє чотири етапи [4]:

1) створення єдиного психологічного простору, а також зворотного зв'язку;

2) проведення дискусій, ігор, полілогу чи інтерв'ювання для створення ситуації рефлексії;

3) рішення конкретних задач, оволодіння знаннями, навичками, вміннями, а також досягнення інших розвиваючих або корекційних цілей;

4) релаксаційно-відновлюючі вправи для зняття напруги і підсумок заняття.

В.М. Федорчук розкриває структуру тренінгового заняття у фазах яких рекомендує дотримуватися у роботі з групою [9].

1. *Фаза знайомства*: знайомство учасників один з одним, з ведучим, метою тренінгу правилами роботи. Мета тренера – залучення до роботи усіх учасників групи і спостереження за ними, так як можуть проявлятися властивості учасників з якими потрібно буде працювати надалі.

Основні елементи першої фази:

1) ритуал початку;

2) знайомство;

- 3) введення групових норм;
- 4) повідомлення про самопочуття;
- 5) збір проблем кожного з учасників групи.

2. *Фаза розігрівання.* Мета фази - встановлення сприятливого психологічного клімату в групі, розігрівання.

3. *Фаза лабіалізації.* Лабіалізація - це переживання особистістю не-ефективності звичних форм поведінки. Мета фази: формування активного робочого настрою, діагностика психологічної атмосфери в групі.

4. *Фаза навчання.* Мета фази: відпрацювання і оволодіння навичками що допоможуть об'єднати групу, розвинути вміння взаємодіяти в команді, знаходити спільне між учасниками.

5. *Завершальна фаза.* Мета фази - підбиття підсумків, зняття напруження. Тут кожен має можливість говорити про те як він оцінює себе й інших в процесі роботи групи. Тренер проводить аналіз загальних позитивних досягнень групи і просить зробити те ж саме кожного члена групи. Ефективність тренінгу для кожного члена групи полягає в його готовності сприймати як позитивну так і негативну інформацію про себе. Обов'язковим атрибутом завершення тренінгового заняття є ритуал його завершення розроблений і затверджений самою групою.

Д.М. Рамендік [7] звертає увагу на те, що тренінг, включений у навчальний процес, має ряд особливостей. По-перше, він проводиться, як правило, у звичайному класі і триває 90 хвилин (дві академічні години) один раз на тиждень. Відвідування занять є обов'язковим. По-друге, члени групи добре знайомі між собою, як правило, вони багато спілкуються поза тренінгу на навчанні і в неформальній обстановці (це ускладнює використання стандартних методик і вимагає спеціальної підготовки). По-третє, ніякі вправи або обговорення не повинні нагнітати напруженість в групі і, тим більше, зачіпати гідності будь-кого з учнів, створювати психологічний дискомфорт. Навіть якщо тренеру здається, що було б корисно вказати на негативні якості когось із учасників, краще утриматися від критики і не допускати її з боку інших. По-четверте, у навчальній групі можуть бути дуже різні люди і всім їм потрібна рівна увага.

Крім того, в групі, як правило, вже є сформована соціальна структура: лідери, «середина», аутсайдери, яка буде проявлятися протягом всієї роботи. Одні претендують на лідерство у всьому, інші, навпаки, бояться зайвий раз заявити про себе, треті ж можуть опинитися в ролі своєрідного «цапа відбувайла», на якому будуть намагатися зганяти негативні емоції.

Викладач-тренер повинен «осадити» перших, розкріпачити других і захистити третіх. Інакше тренінг принесе не користь, а шкоду. Молоді люди можуть бути дуже образливі і ранимі, навіть якщо не показують цього. Провали, невдачі (навіть в ігрових ситуаціях), критика, глузування викличуть швидше озлоблення і негативні реакції або навіть психологічні травми, а не ті зміни, на які розраховує тренер. Тільки в доброзичливій атмосфері молода людина може поступово зрозуміти, що йому потрібно змінити свою поведінку. Для тренінгових занять необхідна атмосфера прийняття та підтримки. Учасники повинні зосередити увагу на усвідомленні насамперед позитивних аспектів своєї особистості. Саме відкриття своїх нових позитивних якостей сприяє виробленню впевненості в собі і дає сили для подальших конструктивних змін

Висновки. Таким чином, вік студентської молоді коледжів це складний і відповідальний час становлення, розвитку самовизначення і самоідентифікації особистості. Це час, коли юні вливаються в соціум і шукають своє місце в ньому. У зв'язку з цим зростає роль психологічної служби в освітньому середовищі та різних напрямів і форм роботи практичних психологів. Серед них чільне місце займають тренінги особистісного зростання. У тренінгах особистісного зростання за допомогою відповідних технік учасники мають можливість усвідомити та подолати власні психологічні проблеми, що перешкоджають вирішенню їх життєвих завдань. Кожен учасник тренінгу за допомогою інших учасників і тренера може позбутися внутрішніх бар'єрів, краще дізнатися, як його сприймає оточення. Це дозволяє виявити та в подальшому більш ефективно застосовувати власні соціально важливі якості, сформувати більш реальну оцінку власних здібностей і можливостей, побачити власні помилки і недоліки, оптимізувати самооцінку, змінити стратегії власної поведінки, зняти бар'єри у спілкуванні. Та варто пам'ятати, як підкреслюють Н.Є. Афанасьєва та Л.А. Перелигіна, що *«... слід до кінця залишитися чесним і визнати: тренінг особистісного зростання може дати позитивний ефект тільки у тому випадку, якщо людина прийшла не за вирішенням своїх особистісних проблем, а за інструментами для їх вирішення! Ключова фраза: «інструменти, які дозволять забезпечити особистісне зростання і саморозвиток» [1].*

Список використаних джерел:

1. Афанасьєва Н.Є., Перелигіна Л.А. Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу: Навчальний посібник. [Електронний

- ресурс]. Доступ до ресурсу: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4053/1/МСІПТ_навчальний_посібник.pdf
2. Доценко В.В. Тренінг особистісного зростання як шлях подолання стрес-факторів життєдіяльності. [Електронний ресурс]. Доступ до ресурсу: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/223>
 3. Мареев В.С. Социально-психологический тренинг. – М., 1998.
 4. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учебное пособие для студентов вузов. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 521 с.
 5. Педагогічна психологія: навчально-методичний посібник. [Електронний ресурс]. Доступ до ресурсу https://subject.com.ua/psychology/pedagog_psychology/index.html
 6. Психологічна служба в системі освіти: Курс лекцій. / Укладач: І.С. Загурська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. – 166 с.
 7. Рамендік Д.М. Тренінг особистісного зростання: Навчальний посібник. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2007. – 176 с.
 8. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. - К.: Академвидав, 2005. – С. 257-263, 238-239.
 9. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання. [текст] : навч. посіб. / В.М. Федорчук – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 250 с. С. 114 – 118.
 10. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : моногр. / за наук. ред. Т. М. Титаренко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
 11. Яшкова А.Н., Сухарева Н.Ф. Вікова психологія. Саранськ, 2009 . [Електронний ресурс]. Доступ до ресурсу: <http://medbib.in.ua/vozzrastnaya-psihologiya774.html>

Заїка Віталій Миколайович

кандидат психологічних наук

доцент кафедри соціальної роботи

Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

Самохіна Лариса Олександрівна

студентка II курсу магістратури спеціальності «Психологія»

Інституту соціальних технологій Університету «Україна»

АУТОАГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ

Вступ. Зі стрімким розвитком суспільства аутоагресивна поведінка молоді набуває нових нетипових форм. Останнім часом поширення набули «групи смерті» в соціальних мережах та небезпечні квести («Синій кит», які має також аналоги «Тихий дім», «Море китів», «Розбуди мене в 4:20», «Біжи або помри», «Зникнути на 24 години», «МоМо» та ін.). Також ризикована поведінка дітей та підлітків задля небезпечного селфі чи захоплення екстремальними видами розваг та спорту часто призводять до численної травматизації чи, навіть, летальних випадків. Все це спричинює актуальність вивчення проблеми аутоагресії психологами та соціальними працівниками з метою профілактики вказаного явища [1; 2; 5].

Результати дослідження. Аутоагресія (походить від грецьк. autos – сам + лат. aggressio – напад) – агресія, направлена на себе, яка виявляється в самозвинуваченні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень аж до самогубства; у виборі аутодеструктивної поведінки (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, ризикована сексуальна поведінка, ризиковані види спорту, провокуюча поведінка) та ін.

А.О. Реан в дослідженні підліткової агресії запропонував ввести поняття «аутоагресивний патерн особистості» [4]. Аутоагресія, на думку дослідника, являє собою не просто ізольовану рису особистості, конкретну особливість, але є складним особистим комплексом, що функціонує і виявляється на різних рівнях. У структурі аутоагресивного патерну особистості, як показують результати дослідження, можуть бути виділені 4 субблоки:

1) характерологічний субблок аутоагресивного патерну (рівень аутоагресії позитивно корелює з деякими рисами і особливостями характеру: інтроверсією, педантичністю, демонстративністю, а також з депресивністю і невротичністю);

2)самооцінюючий субблок (зв'язок аутоагресії і самооцінки. Чим вища аутоагресія особи, тим нижча самооцінка власних когнітивних здібностей, нижче самооцінка тіла, нижче самооцінка власної здібності до самостійності, автономності поведінки і діяльності);

3)інтерактивний субблок (виявляє зв'язок аутоагресії особистості із здібністю/нездібністю до успішної соціальної адаптації, з успішністю/неуспішністю міжособової взаємодії. Рівень аутоагресії особистості негативно корелює з товариськістю і позитивно – з сором'язливістю);

4)соціально-перцептивний субблок аутоагресивного патерну особи (наявність аутоагресії пов'язана з особливостями сприйняття інших людей. Аутоагресія практично не зв'язана з негативним сприйняттям інших. Навпаки, рівень аутоагресії корелює з позитивністю сприйняття значущих «інших»).

Реалізація аутоагресії розглядається з погляду різних теоретичних систем. Пилягіна Г.Я. вважає, що для виникнення аутоагресії необхідна система, що включає як мінімум три компоненти [3].

Перший – це фрустрований суб'єкт з пригнічуваною агресією на фоні заперечування їм соціалізованих інтроєктів і внутрішнім конфліктом, що формується.

Другий – психотравмуюча ситуація, в якій реалізуються захисні патерни поведінки, обумовлені вищезазначеним внутрішньоособистісним конфліктом.

Третій – зворотний негативний зв'язок – нездійсненні очікування по відношенню до об'єкта і ситуації, яка збільшує напругу, агресивність суб'єкта і потребу вирішення внутрішньоособистісного конфлікту.

Дана теоретична модель робить акцент на зовнішній детермінації аутоагресії. Інші дослідники вважають, що прагнення заподіювати собі шкоду обумовлено, швидше за все, несвідомим почуттям провини, а не стільки фрустрацією або нездійсненими очікуваннями.

Аутоагресивна поведінка – специфічна форма особистісної активності, спрямована на завдання шкоди своєму соматичному (грец. soma – тіло) або психічному здоров'ю. З огляду на специфіку дій індивіда, спрямованих на нанесення шкоди своєму здоров'ю, розрізняють такі види аутоагресивної поведінки:

- суїцидальна поведінка: усвідомлені дії, метою яких є позбавлення себе життя;

- суїцидальні еквіваленти: неусвідомлені дії та умисні вчинки, які призводять до фізичного (психічного) саморуйнування або самознищення, хоча на це не розраховані;
- не суїцидальна аутоагресивна поведінка: різні форми навмисних самоушкоджень (самоотруєнь), метою яких не є добровільна смерть або реалізація яких не небезпечна для життя.

Висновки. Таким чином, аутоагресивна поведінка сучасної молоді розглядається як агресія, направлена на себе, яка виявляється в самозвиначенні, самоприниженні, нанесенні собі тілесних пошкоджень аж до самогубства та у виборі аутодеструктивної поведінки. При цьому, найчастіше, буває неусвідомленою та некерованою. Вона пов'язана з характерологічними особливостями індивіда, його самооцінкою, соціальною адаптацією та з особливостями сприйняття інших людей. Має свої різновиди: суїцидальну поведінку, суїцидальні еквіваленти та несуїцидальну аутоагресивну поведінку.

Література:

1. Заїка В.М. Проблема кібернасилля, аутоагресивної та суїцидальної поведінки в сучасному суспільстві / В.М. Заїка // Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей XIV Всеукр. наук. конф., м. Київ, 04–06 квітня 2017 р. У II част., ч. II. – К. : Університет «Україна», 2017. – С. 80 – 82.
2. Піддубняк С.В. Особистісна диференціація проявів аутоагресії у молодих осіб та її психопрофілактика / С.В. Піддубняк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т.2. – С. 119 – 125.
3. Пилягина Г.Я. Аутоагрессивное поведение: патогенетические механизмы и клинко-типологические аспекты диагностики и лечения. – Автореф. дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.16. – Киев, 2004. – 32 с.
4. Психология подростка / Под ред. А.А. Реана. – М.; СПб, прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 504 с.
5. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості / В.В. Рибалка. – К. : Шкільний світ, 2009. – 119 с.

Заїка Віталій Миколайович

кандидат психологічних наук

доцент кафедри соціальної роботи

Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОКОЛІНЬ УКРАЇНЦІВ В ІСТОРИЧНІЙ ТРАНССПЕКТИВІ

Постановка проблеми. Вплив різних поколінь суспільства має край важливе значення на становлення нації та країни в цілому. При цьому особливої уваги заслуговують особливості комунікації та взаємодії між різновіковими поколіннями, від яких буде залежати якість передачі досвіду народу, його сенсу існування, світогляду та подальший розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою поколінь в різні часи займалось багато відомих вчених та філософів: Полібій, Ібн Хальдун, Хосе Ортега-і-Гассет, Карл Маннгейм, Джон Стюарт Мілль, Еміль Літтре, Огюст Конт, Франсуа Мантре та ін. Взаємозв'язок між поколіннями та передача родового досвіду цікавили: Зигмунда Фрейда, Альфреда Адлера, Карла Густава Юнга, Еріха Фромма, Якоба Морено, Абрахама Маслоу, Франсуаза Дольто, Леопольда Сонді, Берта Хеллінгера, Анн Анселін Шутценбергер та ін. Типологічні особливості психіки людини цікавили вчених у різні часи. Так, створювалися вчення про темперамент, типології особистості, акцентуації характеру, теорія поколінь [4], типи життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини [3] та ін.

Мета статті. На основі аналізу теорії поколінь охарактеризувати чергування поколінь українців, їх особистісні характеристики та цінності, які вагомо впливають на їх життєдіяльність та формують загальнолюдські цінності, культуру та розвиток суспільства в країні в цілому.

Виклад основного матеріалу. У 1991 році для світової науки була запропонована нова теорія, «теорія поколінь», яку створили американські вчені – демограф та економіст Нейл Хоув і історик та драматург Вільям Штраус [2]. Вони на початку 90-х років, окремо один від одного почали цікавитися проблемою «конфлікту поколінь», тим, як проявляються окремі покоління в загальній картині соціуму, та чітко описали в книзі «Покоління» («Generations») особливості поколінь своїх сучасників, які складають теперішні суспільства [4]. Це наступні шість поколінь ХХ і початку ХХІ століть з циклом приблизно в 20 – 22 роки, охарактеризованих через притаманні їм цінності, історичні події за їх провідною участю

та типові ознаки. Дослідники брали за основу не вік людей – а *цінності*, які існують на рівні підсвідомості й закладаються ще до 12-14 років через виховання, *освіту* та навколишню *соціальну*, економічну, політичну та технологічну ситуацію. Так, найважливішими цінностями для всіх поколінь будуть: сім'я, любов, професійний та особистісний розвиток, здоров'я, матеріальне благополуччя, успіх, свобода.

Покоління можна ідентифікувати, якщо воно відповідає трьом критеріям. По-перше, представники одного покоління розділяють одну історичну епоху: вони стикаються з однаковими ключовими історичними подіями і соціальними віяннями, знаходячись на тих же життєвих фазах. По-друге, вони розділяють певні загальні переконання і моделі поведінки. По-третє, знаючи про досвід і особливості, які вони розділяють зі своїми ровесниками, представники одного покоління також розділятимуть і почуття приналежності до цього покоління.

При цьому була помічена закономірність чергування чотирьох типів поколінь, які по чергову змінюють один одного в часі. Вони умовно були розділені на архетипові види: пророків/ідеалістів, кочівників/активістів, героїв/примиренців та художників/пристосуванців. Оскільки зміна відбувалася майже без збоїв, автори книги назвали періоди, в які проживали ці покоління, за аналогією з порами року – «зимовий період» (для «художників»), «весняний» (для «пророків»), «літній» (для «кочівників») і «осінній» (для «героїв»). Ці чотири покоління стикаючись між собою по чергово формують цикл, тривалість якого становить близько 80 – 90 років. На основі цієї та написаної трохи пізніше тими ж авторами книги «Четверте перетворення» («The Fourth Turning») і народилася теорія, відома зараз як «теорія поколінь» [5].

Покоління вважається домінантним або рецесивним в залежності від того перетворення, яке воно пережило в молодості. Домінантне покоління характеризується незалежною поведінкою і головною роллю у формуванні епохи (архетипи: Пророк - епоха пробудження; Герой - епоха кризи). Рецесивне покоління має залежну роль у формуванні епохи (архетипи: Кочівник - Спад, Художник - Підйом).

Відповідно для всіх поколінь були сформовані характерні особистісні якості, котрі відображають їх життєздатність в певних політичних та економічних умовах, за яких вони жили. Так, для архетипу кочівників періоду літа буде притаманна ознака самостійності, для героїв періоду осені – виживання (ті, що вижили), для художників періоду зими – мов-

чання (мовчазне покоління, тихе), для пророків періоду весни – перемога (ті, що перемогли).

У нашому світі одночасно співіснують представники шести поколінь, народжених починаючи з 1900 р. і закінчуючи народженими після 2000 р., які взаємодіють між собою, впливаючи одне на одного. Нажаль, покоління народжені до 1900 р. вже вважаються вимерлими, але вони встигли внести свій вклад в становлення сучасних поколінь та нації українців (чого лише коштує безцінна духовна спадщина, яка залишилася нам від часів Київської Русі, Гетьманщини та епохи Козаччини) [1]. За століття встигає народитися 5 нових поколінь з приблизним інтервалом в 20 років. Наприклад за ХХ ст. ми маємо таке чергування поколінь: (1901 – 1923 р.н.), (1924 – 1943 р.н.), (1944 – 1963 р.н.), (1964 – 1982 р.н.), (1983 – 2000 р.н.).

1. Покоління «переможців» (Greatest Generation), «Перепахане покоління» за Ф.Т. Моргуном, або архетип героїв (осінь) (1901 – 1923 р.н.), названих також генераційним типом GI (абревіатура від англ. Government Issue – урядове майно). Це прізвисько було поширене під час Другої світової війни серед американських солдатів. Воно означало, що все, що було у солдатів, починаючи від трусів з каскою і закінчуючи їжею, було дано їм Урядом Сполучених Штатів Америки. Тобто, фактично солдат був урядовим майном. Так само було і в колишньому СРСР.

Вони зараз є найстаршими серед тих, хто нині живе в світі. Їх цінності формувалися до 30-х років за років перемоги та становлення Радянської влади. Саме вони є переможцями Другої світової війни, котрі перемогли нацистську Німеччину та Японію. Для «переможців» життя – це безперервна боротьба, поза якою вони себе відчують дискомфортно і невпевнено. Зате воювати вони вміють добре. При цьому вони – невиправні оптимісти, свято вірять в ідеали світлого майбутнього, в те, що «через чотири роки тут буде місто-сад». Нажаль їх залишилося дуже мало і вони вже сходять з театру історії...

Цінності: працелюбність (при цьому гроші високо не цінують), відповідальність, майже релігійна віра у світле майбутнє, прихильність ідеології, сім'я та сімейні традиції, домінантність та категоричність суджень.

2. Мовчазне покоління (Silent Generation) (1924 – 1943 р.н.), «тихі», архетип художників (зима). Представників мовчазного покоління формували події найбільших катаклізмів ХХ століття: Друга Світова війна, сталінські репресії, розруха, голод, відбудова зруйнованого світу. Виховані в найжорстокіших умовах, вони мовчазні, старанні і надзвичайно терплячі.

Відповідно, в основі їхніх цінностей: терпіння, працелюбство, дотримання законів та правил, повага до посад і статусів, честь та відданість. Це – необхідні вміння для того, аби будувати нове. Відповідно, їх відрізняє вміння працювати в колективах, які є ієрархічно побудованими, і вміння створювати нові системи. Вони віддані родині – бо вона була головною можливістю для виживання.

Поняття «сім'я» для «мовчазного» - це святе, у ній він відчуває себе повноцінною і вільною людиною. У сім'ї він може говорити на будь-які теми, обговорювати проблеми, про які буде мовчати в будь-яких інших місцях. На роботі, в поліклініці, в санаторії, в гостях, навіть у лісі і на курорті він буде контролювати себе, щоб не сказати чогось зайвого, що може ускладнити його життя. І тільки в колі сім'ї, серед рідних і близьких йому людей, які точно не зрадять і не підведуть, тільки тут він може відчувати себе по-справжньому вільним. Саме тому своєю сім'єю «мовчазний» дуже дорожить.

Активний відпочинок обов'язково націлений на поповнення запасів їжі, якої так не вистачало в дитинстві. Холодильник «мовчазного» завжди забитий продуктами, консервами, замороженими напівфабрикатами, на полицях стоять банки з варенням, соліннями і маринадами власного приготування. Представники покоління, що пережило голод і війну, з'їдають усю їжу в тарілці. Того ж вимагають від онуків: "в останньому шматочку вся сила". «Мовчазні» по своїй натурі – глядачі. Їх погляд більше спрямований у внутрішній світ, світ власних уявлень, ніж назовні.

Цінності: відданість, терпіння, честь, дотримання правил та законів, повага до посади і статусу (відповідно й до свого керівництва), «тихе» внутрішнє осмислення світу, сім'я – як місце, де тебе ніхто не зрадить.

3. Покоління В, «бебі-бумерів» (Baby Boom Generation) (1944-1963 р.н.), архетип пророків (весна). Воно названо так на честь події буму народжуваності, що стався після війни. В основі їх характеру лежить психологія переможців. Але їх «переможний» настрій сильно відрізняється від настрою покоління G1 і в корені – від настрою «мовчазних».

Вони росли в тій супердержаві (СРСР) епохи радянської "відлиги", яку боявся і поважав весь світ, яка перемогла в найстрашнішій війні, яка підкорила космос. І до всіх цих подій вони причетні особисто. В світі в цей час виникає та розквітає рок-музика, відбувається сексуальна революція, йде війна у В'єтнамі 1957 – 1975 рр., відбувається вторгнення в Чехословаччину 1968 р.

Для цих людей немає непереборних бар'єрів, кожен бар'єр – це особистий виклик. Вони оптимісти, націлені на постійне подолання труднощів і обов'язкове досягнення результату. «Бумер» – трудоголік, найкращий подарунок для роботодавця. Для досягнення поставленої перед ним мети він не зупиниться ні перед чим. Головне для нього – перемога. При цьому «бумер» воліє працювати в команді, так як саме команда, колектив, виконують у нього роль тієї самої супердержави, в якій він жив в дитинстві і без якої він нічого собою не представляв. Кращий спорт: футбол, хокей, баскетбол. Кращий відпочинок: туризм або дача, де замість картоплі вони вже садять квіти. У крайньому випадку – помідори.

На їхню думку, відмітними якостями хорошої людини є активність і допитливість. Звідси майже священний культ молодості: «бумери» піклуються про здоров'я, відвідують фітнес-клуби, бігають вранці, ходять в баню, намагаються не хворіти. Все для того, щоб довше залишатися активною і допитливою людиною. Бо втрата активності для них рівносильна руйнуванню фундаменту і, фактично, смерті. Бебі-бумери заощаджують і вважають, старість починається лише в 79 років.

Цінності: ідеалізм, оптимізм, молодість, здоров'я, зацікавленість в особистому зростанні, командний дух, культ молодості, робота, залученість, імідж, особиста винагорода і статус, ностальгія, сім'я, орієнтація на команду, праця, грамота, медаль.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь: вислухати до кінця (розмова може бути довгою), бути готовим до того, що буде багато запитань з їх боку, потрібні залізні аргументи, щоб їх переконати.

4. «Невідоме» покоління, покоління X, (Generation X) «покоління 13» за В. Штраусом та Н. Хоувом, або «покоління II» за В. Пелевіним (1964 - 1982 р.н.), «діти з ключем на шії», самостійне покоління, покоління «швидше, вище, сильніше», знову архетип кочівників (літо).

Термін належить британській дослідниці Джейн Деверсон. 1964-го вона написала про покоління, що має секс до шлюбу, не вірить у Бога, не любить королеву й не поважає батьків. Дівчата, виходячи заміж, прізвищ не змінюють. Користуються контрацептивами – відповідно, із середини 1960-х стрімко знижується народжуваність. Вони належать до субкультур – модів, панків і рокерів, вживають наркотики. Американський письменник Дуглас Коупленд у книжці "Покоління Ікс" 1991-го розповідає про розчарованих молодих людей без ідеалів і майбутнього. Цей термін письменник узяв з британської газетної лексики про «обурену молодь» почат-

ку 60-х.

Покоління П, за культовим романом Віктора Пелевіна «Generation П» – радянські люди, які після розпаду СРСР перелаштовуються на капіталізм і споживання. Письменник розповідає про те, як події початку 1990-х змінили радянську особистість. Символом покоління Пелевін називає мавпу на джипі. Під літерою "П" він має на увазі пепсі-колу – символ американського суспільства споживання.

Цінності найбільш типових представників цього покоління в нашій країні формувалися з початком Перебудови, війни в Афганістані, в непрості часи розвалу СРСР, поширення наркотиків та СНІДу, тотального дефіциту, початком ери персональних комп'ютерів, операції «Буря в пустелі», І Чеченської війни. Бум розлучень, який прокотився в їхній час по країні зробив Х-ів більш гнучкими у відносинах з людьми, а постійна зайнятість батьків-трудоголиків на роботі – більш самостійними. У їхніх батьків покоління «бумерів» завдання турботи про підростаюче покоління не було пріоритетним. Навпаки, з їх точки зору, чим більше труднощів вставало перед дитиною, тим щасливішою вона повинна була бути. Саме звідти і пішов «ключ на ший» – символ ранньої самостійності.

Відповідно, представники-Ікс мали ранній досвід самостійного життя, що зумовило їхню самостійність, але й індивідуальність, спроможність покладатися лише на власні сили та власний досвід. Х-и в дитинстві могли самостійно бродити по місту, вони самі розігрівали собі обід, з дитинства вміли готувати яєчню. Все це призвело до того, що, подорослішавши, вони перетворилися на людей, для яких головними якостями стали постійна готовність до змін, розрахунок тільки на власні сили, власний досвід. До чужої допомоги Х вдається вкрай рідко і неохоче. Х – індивідуаліст, противник усілякого натовпу, тусовок.

Головна цінність для нього – можливість вибору. Якщо «бумер» був радий працювати токарем за умови, що він був кращим токарем на заводі, то Х-а така робота вже не влаштовує. Тому що він сам повинен вибирати, які йому деталі точити. Краща робота для нього та, яка дозволяє проявити закладені в ньому творчі здібності, широту і нестандартність мислення. А найкращий відпочинок – пансіонат, санаторій, пляж.

Одна з відмінностей покоління – постійна готовність до змін. Адже соціально політичним тлом у часи їхнього формування були постійні зміни політичної, економічної та соціальної систем. Це дає гнучкість характеру, що добре для бізнесу – але не дає віри та спроможності будувати

стабільні системи, що не надто корисно для політиків. Вони цінують час, бо розуміють як швидко може все змінюватися, тому спроможні постійно діяти. Проте, ці дії більше спрямовані на самовираження, аніж на системну роботу, покликану будувати, або ж на очевидні перемоги.

Цінності: виживання, самостійність, готовність до змін, вибір, надія на себе, неформальні погляди, пошук емоцій, покладання лише на себе, прагматизм, індивідуалізм, можливість вибору, прагнення вчитися на протязі всього життя, рівність статей, прагматизм, рівноправність, свобода, споживання, різкі, люблять командувати, чекають від інших самостійності.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь: не перебивати, нейтральна інтонація, конкретне запитання – конкретна відповідь, при розмові з ними заборонено використовувати такі слова як «ні», «не можливо» – завжди пропонувати їм якийсь рішення.

5. Покоління Міленіум, або Y (Generation Y) (1983 – 2000 р.н.) (покоління Сіті, Sms, Тисячоліття, NEXT, бумеранга, Пітера Пена, *Digital Immigrants* (за Марком Пренскі від англ. «цифрові іммігранти», тобто народжені до Цифрової революції), або покоління Великого пальця) з архетипом героя (осінь).

Це покоління зараз тільки вступає в фазу активного життя. Як і належить, вони дуже схожі на покоління G1. Основні події їх становлення – це розпад СРСР, лихі 90-і, війна в Іраку та Чечні, часті теракти, нові епідемії, розвиток поп-культури. І все це на тлі самого бурхливого розвитку нових інформаційних, комунікаційних, цифрових і біотехнологій. Це люди, основний вплив на формування яких мали інформаційні технології. Навіть їхня назва йде від їхнього захоплення гаджетами, та користування великим пальцем для спілкування через sms. Але головне, як кажуть в рамках класичного трактування, – прагнення відтягувати перехід у доросле життя, а насправді – концепція вічної молодості (хоча і з депресивними інтерлюдіями).

Люди, народжені після 1980-го. Спілкуються з друзями по Skype, у Facebook, в Контактах та Twitter, дізнаються про новини з інтернету, не дивляться телевизор, не читають газет. Підтримують одностатеві шлюби. Одружуватися не поспішають, оскільки бояться повторення помилок розлучених батьків. Не хочуть дорослішати, тому їх також називають "поколінням Пітера Пена" чи "кідалтів" (поєднання англійських слів kid – дитина та adult – дорослий). Часто змінюють роботу. Замість дряпатись на

гору кар'єрною драбиною воліють розвиватися горизонтально, отримуючи досвід у кількох сферах.

Формування цієї групи відбувалося в часи терактів та епідемій, відтак це зумовило їхнє прагнення до постійного бажання отримувати задоволення від життя та зневіру в довгу перспективу. Вони хочуть усе й відразу. Батьки намагалися компенсувати їм те, що недоотримали у власному дитинстві, що зумовило їхнє значно менше розуміння такого поняття як обов'язок на противагу поняттю "мої права".

Вони добре орієнтуються в моді. Вони самі й створюють моду: на гаджети, які не можна не мати, на неприпустимі стилі одягу, на спосіб життя. Це покоління економить гроші для купівлі айфонів, навіть якщо в них не вистачає на харчі. Вони прагнуть не так глибини, як швидкого задоволення. Навіть спортом вони займаються не для того, щоб перемогти або розвинути тіло, а для того, щоб отримати додаткову порцію позитивних емоцій. І кращим спортивним знаряддям для них стає байк, скейт або ролики.

Їм важливо не так боротися за самореалізацію, як самовиражатися в спільноті, сформованій соціальною мережею. Вони не вірять у держави, бо мають усі можливості спілкуватися з усім світом. Вони – тотальні глобалісти, для яких патріотизм притаманний лише тоді, коли його вдається зробити модним. Вони не визнають класичних масових медіа, тому живуть інтересами своїх вузьких груп.

Цінності: наївність, вміння підкорятися, оптимізм, критичність мислення, відчуття громадянського обов'язку, моральність, відповідальність, пріоритет негайній винагороді перед довгостроковими перевагами, зміни, жити сьогоднішнім днем, комунікабельність, впевненість в собі, різноманітність, підпорядкування, мораль, досягнення, наївність, профі у техніці, креативність, їм важливо бути собою разом із командою (*«Не важливо, скільки я коштую, важливо – скільки мені потрібно»*), життя – це свято.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь: зрозуміти їх, давати зворотній зв'язок, хвалити, дозволити їм швидше рости.

6. Покоління Z (Generation Z) (2001 – 2023 р.н.), або покоління Інтернету, покоління MeMeMe, покоління 9/11, цифрове покоління, *Digital Natives* (за Марком Пренскі від англ. «цифрові аборигени», тобто народжені після Цифрової революції), архетип художників (зима). Це покоління тільки-но почало формування своєї системи цінностей. Поки сказати про нього що-небудь точно складно. Але припустити, яким воно буде,

вже цілком можна. Їх становлення відбувається в країні, яка поступово вибирається з глибокої економічної кризи, яка набуває стабільність. Дрібні компанії поглинаються великими мережами, слабке гине, сильне міцнішає. А суспільство чекає нових великих терактів. Фактично – терористичної війни. І нових страшних епідемій типу пташиного грипу або атипової пневмонії чи лихоманки Ебола.

Вони не пам'ятають ані СРСР, ані Берлінського муру, ані холодної війни. На відміну від Покоління Y, що долучилося до цифрових технологій в юності, вже народилися "з мишкою в руці". Спеціально для них винесли супермаркет як цілий комплекс розваг. Контролюють кількість білків та жирів у їжі, часто є вегетаріанцями. Нетерплячі, страждають на синдром дефіциту уваги. У батьках бачать, скоріше, порадників, аніж вихователів.

Принципова властивість Покоління Z – технології у них в крові, вони взаємодіють з ними вже зовсім на іншому рівні, ніж навіть мілленіали. Вживається навіть ключовий у всій цій історії термін – Digital Native. У цифровому світі вони самі місцеві. А їхні батьки та старші сестри-брати, що належать до поколінь X і Y, – Digital Immigrants, цифрові іммігранти. Більш того, все Покоління Z народилося в епоху глобалізації та постмодернізму. Z акумулювали в собі риси близьких за часом попередників і ті риси, які ми вже відчуваємо, але поки не можемо точно сформулювати. Оскільки «будівельним матеріалом» для цього є більш виражені нахабство, заперечення ієрархії, егоїзм і нарцисизм, то «темну сторону сили» Покоління Z інтуїтивно називають MeMeMe, тобто ЯЯЯ.

За прогнозами теоретиків поколінь, Z-и виростуть ідеалістами. Так само, як старі «мовчазні» йшли з небезпечного і жорстокого сталінського передвоєнного світу в ідеальний світ книг, нові «мовчазні» будуть йти у світ віртуальної реальності. В умовах постійного очікування терористичних актів, в умовах зростання інформації про кримінал, маніяків і нещасних випадках батьки (Y-ки) починають гіперопікати своїх дітей. Ті позбавляються всілякої самостійності, їм навіюється священний страх перед чужими, перед невідомим і незнайомим.

Вони стають повноцінними вільними особистостями лише в віртуалі, доступ в який для них такий простий і природний, а для інших поколінь складний і незрозумілий. Це покоління творців, художників і музикантів. Вони будуть прекрасно орієнтуватися в модельованих ситуаціях, не розуміючи методів командної взаємодії, оскільки їм складно зрозуміти роз-

поділ ролей в даній команді. Їхній світ – це світ, створений ними особисто для себе в комп’ютерній мережі. Навіть похід в магазин для них стане всього лише тяжким обов’язком.

Цінності: *нетерплячість, зосередження на короткострокових цілях, спілкування в інтернеті, надмірне споживання, фрагментарність образного мислення, швидко стають дорослими, техніку знають краще, ніж розуміють почуття людей, розумні виконавці* (легко піддаються впливу), відданість, дотримання правил, закон і порядок, жертвовність, честь, терпіння, економність, підприємницькі якості, тривалість уваги 8 секунд, самостійні у побуті, люблять готувати, досвідчені споживачі, економічно грамотні, зрілі та здатні до самоконтролю, хочуть отримати освіту та знання, їм не все одно, реалісти, дивляться у майбутнє.

Як з ними спілкуватися представникам інших поколінь: постійно використовувати зображення для привертання їхньої уваги (саме для них були придумані емої та стікери), говорити як із дорослими, навіть на глобальні теми, враховувати, що в них є своя думка і право впливати на сімейні рішення, розвивати в них дух підприємництва, залучати до вирішення соціальних проблем, благодійності, заохочувати в них допитливість.

7. Покоління Альфа (Generation A) (2024 – 2043 р.н.) архетипу пророків (весна). Справжнє покоління XXI ст. Поки що ненароджене та непередбачуване. Можливо воно стане продовжувачем діянь покоління «бєбі-бумерів», яке також належить до даного архетипу. Воно стане порожувачем нових напрямів в музиці та культурі, нового стилю життя, який буде направлений на свободу поглядів та міркувань тощо. Ми можемо лише сподіватися, що воно буде дуже далеким від майбутнього покоління, котре показане в фільмі «Ідіократія» (2006 р.) режисера та сценариста Майка Джаджи.

Висновки. Таким чином, теорія поколінь застосована до тих поколінь, котрі співіснують одночасно в сучасному суспільстві, дає нам уявлення про їх особистісні характеристики та цінності, які вагомо впливають на їх життєдіяльність та формують загальнолюдські цінності, культуру та розвиток суспільства в країні.

Література:

1. Заїка В.М. Покоління українського суспільства: психологічний аналіз / В.М. Заїка // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний ред. О.М. Лозинський]. Україна,

- Львів. – Випуск XIV, 2018. – С. 12 – 30.
2. Заїка В.М. Теорія поколінь: поняття та сутність / В.М. Заїка // Молодь: освіта, наука, духовність. Youth: education, science, spirituality: тези доповідей XVI Всеукр. наук. конф., м. Київ, 16–18 квітня 2019 р. У III част., ч. II. – К.: Університет «Україна», 2019. – С. 345 – 346.
 3. Заїка В.М. Типологія життєвих криз та ініціальних тенденцій трансформації людини на основі багатовимірної теорії особистості / В.М. Заїка, В.Ф. Моргун // Психологія і особистість. – № 2 (10). Частина 2. – 2016. – С. 29 – 44.
 4. Howe, Neil; Strauss, William (1991). Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: Perennial. – 544 p.
 5. Howe, Neil; Strauss, William (1997). The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny. New York: Broadway Books. – 382 p.

Ільченко Руслан Миколайович

аспірант кафедри психології

Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Науковий керівник: Моргун Володимир Федорович

кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

ВПЛИВ НЕ СПРИЯТЛИВОГО ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ НА ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У ДОРОСЛОМУ ВІЦІ

Вступ. Проблема наркозалежності займає одне з провідних місць у соціальній сфері країн усього світу. Адже кількість осіб, які починають зловживати наркотичними речовинами з року в рік зростає. Відповідно це відображається на соціально-економічному, демографічному та медичному розвитку країн. Саме тому вивчення причин, які впливають на розповсюдження наркоманії є вкрай важливим питанням сьогодення.

Результати дослідження. Багатьма вченими було акцентовано увагу на тому, що майже у всіх наркозалежних дорослих у минулому були переживання несприятливого дитячого досвіду у вигляді жорстокого пово-

дження, який став причиною психічної травматизації та привів до зловживання психоактивних речовин (ПАР) в подальшому [1-6; 11; 12]. Так, було доведено, що у жінок ймовірність вживання ПАР була безпосередньо пов'язана з тяжкістю жорстокого поводження в дитинстві [3]. Жінки, що страждали на наркологічні захворювання, в 2 рази частіше повідомляли про сексуальне насильство в дитинстві (70%), в порівнянні з жінками в загальній популяції (35%). Розлади при вживанні ПАР у чоловіків менше пов'язані з сексуальним насильством в ранні роки, але респонденти-чоловіки відзначають високий рівень перенесеного фізичного насильства в дитинстві.

У дослідженні, яке проводилось у штаті Каліфорнія США серед студентів університетів (2953 особи) вживання ПАР констатували у 75% респондентів. Серед факторів несприятливого дитячого досвіду в них частіше за все, в 25%, були вказані випадки психологічного насилля, у 16% сексуального насилля, у 14% фізичного насилля, у 9% насилля з боку батьків або інтимних партнерів. Водночас 50% опитаних повідомляли про сімейне насилля або дисфункції, 23% про багатофакторний несприятливий дитячий досвід [5].

Аналогічне дослідження проводилось у Російській Федерації зі студентами (1580 осіб) ВНЗ та коледжів із середнім віком досліджуваних 20 років. Під час дослідження були виявлені факти несприятливих дитячих переживань, які серед учасників розподілилися наступним чином: сексуальне насильство було відзначено у 5,7%, фізичне насильство – у 14%, емоційне насильство – у 37,9%, фізична зневага – у 53,3% і емоційне нехтування - у 57,9%. Із них 84,6% опитаних повідомили про, принаймні, один вид насильства, але 28,2% респонденти стикалися з двома видами насильства в сім'ї, а 17,5% опитаних повідомило про чотири види насильства і більше [1; 10]. Водночас результати дослідження показують, що ймовірність таких форм поведінки, що завдає шкоди здоров'ю, як куріння, вживання алкоголю і наркотиків, наявність безлічі сексуальних партнерів і спроб самогубства зростає зі збільшенням числа насильства в дитячому віці.

За даними проведених досліджень у порівнянні з відсутністю несприятливих подій дитинства (НПД), наявність чотирьох і більше НПД асоціюється зі зростанням наступних ризиків у подальшому: куріння – в 2,1 рази, зловживанням алкоголем – в 10,4 рази, вживанням наркотиків – у 11,9 рази, ризикованою сексуальною поведінкою – в 1,7 рази, небажаної вагі-

тності – в 7,9 рази і спроб самогубства – в 23,2 рази [3]. Для пацієнтів з історією жорстокого поводження в дитинстві характерний початок вживання ПАР в ранньому віці. Знижена здатність осіб, які почали вживати ПАР, до аналітико-синтетичної обробки інформації когнітивним шляхом порівняння подій, образи яких зберігаються в пам'яті, і подій, що відбуваються в поточний момент, призводить до відсутності у них соціальної впевненості, яка підкріплюється емоційною невпевненістю в собі. Як наслідок, переважає поведінка з низьким рівнем довільності через недостатній самоконтроль, для якого характерні імпульсивні відповіді на зовнішні стимули, з переважанням орієнтації на ситуативно значущі об'єкти, якими часто стають ПАР [3, с. 66].

Характер вживання ПАР у осіб, які зазнали насильства в дитинстві, носить більш важку форму, викликаючи такі серйозні розлади, як передозування, важкі запоя, виражені абстинентні розлади. Показано, що пацієнти з несприятливими дитячими враженнями мають більш високий ризик розвитку проблем зі здоров'ям, пов'язаних із вживанням алкоголю (в 7,4 рази вище, ніж у респондентів контрольної групи), і проблем, що виникають внаслідок вживання наркотиків (від 4,7 до 10,3 разів вище, ніж у контрольній групі) [7]. Пацієнти даної групи частіше використовують наркотики, седативні засоби і транквілізатори. Вони також частіше, ніж їх однолітки, що не випробували жорстокого поводження, використовують ПАР, щоб полегшити соматичний біль, здолати сімейні негаразди, психоемоційне напруження [8].

У дітей, які зазнали насильства, вживання ПАР – це психологічна «допомога» з метою втечі від образливого і неприйняттого середовища; форма самолікування, завдяки якому дитина намагається отримати контроль над своїм негативним життєвим досвідом; метод самоствердження, який підвищує самооцінку дитини; позбавляє почуття ізоляції і самотності [9].

Висновки. Таким чином, НПД виступає фактором, що завдає шкоди дитині в процесі її росту і розвитку, і є причиною сукупності наслідків: когнітивних проблем (неуважність і дефіцит виконавчих функцій); проблем міжособистісної і соціальної взаємодії (взаємного неприйняття однолітками); інтернальних і екстернальних симптомів (депресії, занепокоєння, опозиційних розладів, розладів поведінки, агресивності); посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та ін. Вказані порушення онтогенезу особини, яка зазнала насильства в дитинстві та не пройшла відповідної

психотерапії з подолання негативних наслідків НПД завдають значних психологічних і фізичних травм.

Література:

1. Исследование распространенности неблагоприятных событий детства среди молодых людей в Российской Федерации. Доклад / Качаева М., Бадмаева В., Новожилов А., Иванов А. Всемирная организация здравоохранения. Европейское региональное бюро. – 2014. – 31 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0011/267284/Survey-on-the-prevalence-of-adverse-childhood-experiences-among-young-people-in-the-Russian-Federation-Rus.pdf?ua=1
2. Катан Е.А. Взаимосвязь неблагоприятного детского опыта и медико-социальных последствий употребления психоактивных веществ / Катан Е.А., Карпец В.В., Котлярова С.В., Данильчук В.В., Косенко И.А. // Сибирский вестник психиатрии и наркологии. Научно-практический журнал, 2019. – № 1 (102) С. 45 – 55.
3. Катан Е.А. Опыт жестокого обращения в детстве у наркологических больных и методы его ретроспективной оценки / Е.А. Катан, В.В. Карпец // Вопросы наркологии, 2018. – № 9. – С. 60 – 79.
4. Banducci A.N., Hoffman E, Lejuez C.W. The relationship between child abuse and negative outcomes among substance users: psychopathology, health, and comorbidities. // Addict. Behav. – 2014. – Vol. 39. – N10. – P. 1522 –1529.
5. Forster M., Timothy J., Grigsby D., Benjamin R. The relationship between family-based adverse childhood experiences and substance use behaviors among a diverse sample of college students. // Addict Behav. – 2018. – Vol. 76. – P. 298 – 304.
6. Kendall-Tackett K., Williams L., Finkelhor D. Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies. // Psychol. Bull. – Vol. 113. – P. 164 – 180.
7. Lansford J. E., Dodge K. A., Pettit G. S. Bates J. E. Does Physical Abuse in Early Childhood Predict Substance Use in Adolescence and Early Adulthood? // Child maltreatment. – 2010. – Vol. 15. – N2 – P. 190 – 194.
8. Mandavia A., Robinson G., Bradley B. Exposure to Childhood Abuse and Later Substance Use: Indirect Effects of Emotion Dysregulation and Exposure to Trauma. // Journal of Traumatic Stress. – 2016. – Vol. 29. – N5. – P. 422 – 429.

9. New Directions in Child Abuse and Neglect Research / A.C. Petersen, J. Joseph, M. Feit editors. – Washington (DC): National Academies Press (US), 2014.
10. Survey on the prevalence of adverse childhood experiences among young people in the Russian Federation. – URL: <http://www.euro.who.int/en/countries/russian-federation/publications/survey-on-the-prevalence-of-adverse-childhood-experiences-among-young-people-in-the-russian-federation>.
11. Widom C. S., Marmorstein N. R., White H. R. Childhood victimization and illicit drug use in middle adulthood. // Psychology of Addictive Behaviors. – 2006. – Vol. 20. – P. 394–403.
12. Young K. C., Wolff L. K. S., Kendler M. L., Ericson L. Accounting for the association between childhood maltreatment and alcohol-use disorders in males: a twin study. // Psychol. Med. – 2011. – Vol. 41. – N1. – P. 59–70.

Каліневич Маргарита Ана толіївна
студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олекса ндріївна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

На сьогоднішній день проблема взаємодії людини й комп'ютера є однією з актуальних. Сучасним суспільствам притаманні розмаїття культур, релігій, способів життя та способів самовираження людини. В той же час в будь-якому демократичному суспільстві обов'язковим чином виникає необхідність здійснення соціального контролю за девіантною поведінкою окремих індивідів та соціальних груп. Проте сьогодні існують певні види поведінки, які не несуть в собі прямої, явної загрози суспільству, та все ж мають негативні наслідки для людини і соціуму в цілому. До таких можна віднести Інтернет залежність: людина, яка проводить більшість часу за комп'ютером, не заважає і не загрожує оточуючим. Але при цьому людина втрачає поступово важливі соціальні контакти, перестає повноцінно виконувати соціальні функції, деградує як особистість. Проблема інтернет-залежності займалися такі науковці як Бурова В.А., Войсункс-

кий А.Е., Сгоров А.Ю., Кузнецова Н.А., та багато інших, які в своїх працях визначили причини, ознаки, вплив на розвиток суспільства та шляхи подолання інтернет-залежності [1, с. 27].

Проте на нашу думку, слід зазначити, що головною причиною виникнення інтернет-залежності у дітей та підлітків науковці вважають недостатнє спілкування і взаєморозуміння з батьками, однолітками і значущими людьми. Тому за таких причин діти та підлітки звертаються все частіше до соціальних мереж. Існує чимало класифікацій інтернет-залежності серед яких особливе місце займає залежність від соціальних мереж.

Зацікавленість підлітків соціальними мережами згодом переростає в патологічну необхідність бути он-лайн. Життя в соціальній мережі стає настільки цікавим, що в реальному житті підліток взагалі перестає спілкуватись. Якщо різке обмеження доступу до соціальної мережі викличе у підлітка напад паніки чи розпачу – можна вважати, що це і є відправна точка соціально-педагогічної роботи з такою дитиною.

У деяких випадках це призводить до роздвоєння особистості і втрати почуття реальності. Потрібно відзначити, що серед головних завдань соціальних мереж було об'єднання людей, які мають можливість підтримувати зв'язок на відстані. Багато відшукали своїх родичів, однокласників, друзів дитинства. Нас сьогодні ще й така характеристика як значна економія коштів на мобільному рахунку, дає можливість листуватися в мережі, особливо, якщо пакет послуг Інтернету безлімітний, адже вам не доведеться телефонувати в іншу країну. Зручно вирішувати питання швидко, до того ж можна листуватися відразу з декількома людьми одночасно.

Соціальні мережі для дітей та підлітків у такому разі виступають чи не єдиним засобом для набуття соціального досвіду, який не завжди є об'єктивним і достовірним. Науковцями сьогодення визначено, що соціальні мережі мають величезний потенціал, причому як позитивний, так і негативний, а це викликає занепокоєння та необхідність у здійсненні соціального контролю за поведінкою окремих індивідів, а особливо підлітків, у яких сформувалась залежність від соціальних мереж [2, с. 96].

Тому необхідною саме у підлітковому віці є профілактика інтернет-залежності, оскільки саме в цей період у молоді формуються дуже важливі якості особистості: прагнення до розвитку і самосвідомість, інтерес до своєї особистості і її потенціалів, здібність до самоспостереження.

Соціально-педагогічна профілактика інтернет-залежності - це комплекс заходів, спрямованих на розвиток соціальних, психолого-педагогіч-

них характеристик особистості, з метою забезпечення її стійкості до залежної поведінки з формуванням навичок здорового способу життя, а також для попередження розвитку і прогресування залежності.

Цього можна досягнути шляхом проведення відповідного комплексу заходів, таких як: соціально-психологічні бесіди, консультування, просвітницькі та профілактичні тренінгові заняття, відеолекторії, психологічна просвіта, корекційно-розвивальні заняття, всеобучі тощо.

Провідна роль в попередженні інтернет-залежності з дітьми підліткового віку належить зокрема системі освіти. Саме в освітньому закладі можна організувати роботу з профілактики даної залежності. Так, наприклад, соціальний педагог в освітньому закладі може організувати профілактику інтернет-залежності підлітків за напрямками: прищеплення навичок здорового способу життя, виявлення лідерських якостей та покращення самооцінки студентів; залучення групи фахівців: фахівці із соціальної роботи, педагоги, психологи, медичні працівники, спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо [3, с. 31].

Систематична соціально-педагогічна робота з профілактики інтернет-залежності є умовою припинення її прогресування, оскільки сприяє формуванню у дітей, підліткового віку усвідомленого ставлення до використання Інтернету, зменшенню кількості часу, проведеного в мережі, зниження рівня їх залежності, набуття ефективних поведінкових стратегій, навичок міжособистісного спілкування, підвищенню рівня комунікабельності, самооцінки, стресостійкості, впевненості в собі тощо.

Список використаних джерел:

1. Арбеніна В.Л. Стан навчальних практик сучасного студентства як соціокультурний бар'єр модернізації вищої школи / В.Арбеніна, Л. Сокурняська // Український соціологічний журнал. – 2012. – С. 27–46.
2. Белоліпцева О.В. Соціально-педагогічна робота з підлітками, залежними від соціальних мереж, засобами трудотерапії / О.В. Белоліпцева / Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – Вип. 36 (89). – С. 96-103.
3. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика / Р.Х. Вайнола // [навчальний посібник за ред проф. С.О. Сисоевої]. –К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 134 с.

Каркач Світлана Миколаївна
студентка I курсу магістратури спеціальності «Психологія»
Інституту соціальних технологій Університету «Україна»
Науковий керівник: Заїка Віталій Миколайович
кандидат психологічних наук
доцент кафедри соціальної роботи
Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ТРИВОЖНОСТІ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Вступ. Проблема тривожності в сучасному суспільстві займає одне з провідних місць у зв'язку з підвищенням темпу життя, підвищенням рівня конфліктності існування, збільшенням психологічної травматизації особистості тощо. Саме тому вивченню причин та особливостей стану тривожності у людини присвячується багато різних досліджень.

Результати дослідження. Поняття тривожності посідає важливе місце в психологічних теоріях і дослідженнях, нині існує кілька підходів до проблеми її вивчення. У науковій літературі інтерпретації тривоги як емоційного стану є домінуючою, в працях багатьох авторів визначення цього стану пов'язується частіше за все з емоцією страху. Так, психоаналіз бачить у ній симптом незадоволеного едипового комплексу, біхевіоризм – придбану реакцію страху на соціальні стимули. Соціологи пов'язують тривожність з почуттям особистого неблагополуччя і шукають корені її в соціальному «Я». Прихильники цього напрямку психології підкреслюють зв'язок тривожності з почуттям особистої незахищеності, викликаним страхом бути відкинутим іншими людьми. Дослідники особистісних рис розглядають її як підвищену чутливість до небезпеки, що має вроджений характер. У контексті розвитку емоцій і почуттів людини тривожність розглядається то як синонім почуття страху (Д. Болдуїн, К. Гросс), то як вираження почуття сорому або провини (В. Штерн, В. Зеньковський, Д. Ізард). Разом з тим усі психологи відзначають зв'язок тривожності з особливостями самосвідомості дитини і пов'язаного з нею ставлення до людей: непевність у собі, занижена самооцінка, недовіра до оточуючих [1].

Підхід до вивчення тривожності як асоціації уявлень набирає сили у XVIII-XIX ст. Л.С. Виготський (20-30 роки XX ст.) неоднозначно ставився до цього напрямку у психології. Він заперечував асоціативне трактуван-

ня понять, а більш прості форми сприйняття світу пов'язував з асоціаціями. На відміну від асоціанізму представники Вербурзької школи (О. Кюльпе, М. Ах, К. Марбе та ін.) розглядали тривожність як внутрішню дію (акт). Розпочався пошук об'єктивних методів дослідження. М. Ах розробив методику утворення уявної тривожності. Механізмом появи тривожності вважали процес виявлення відношень між переживаннями [1].

Послідовником О.Зельца був голландський психолог А. де Гроот. Він поставив собі за мету дослідити тривожність, вирізнивши в ній чотири послідовні стадії: орієнтування, обстеження, дослідження, доведення. У сучасній психології цей напрям розвивали вітчизняні психологи С.Л. Рубінштейн, О.В.Брушлінський, Л.В.Гурова, українські психологи О.В. Скрипченко, Т.В. Косма, Т.К. Чмут, О.Г. Балл та ін. Особливо плідними були пошуки О.В.Скрипченка та його учнів. Вони вивчали вікову динаміку тривожності, почуття та емоції в їх взаємозв'язку [2].

Представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келлер, К. Коффка, К. Кункер) започаткували новий підхід до тривожності, розглядаючи її як акт переструктурування ситуацій. Первинним змістом будь-якого психічного процесу вони вважали цілісні утворення-конфігурації, форми, або «гештальти». М. Вертгеймер, К. Дункер пишуть, що виникнення тривожності полягає в тому, що окремі елементи проблемної ситуації починають сприйматися у новому образі, у нових відношеннях; тобто проблемна ситуація переструктурується, її елементи виявляють нові ознаки та відношення [2].

Біхевіоризм має кілька напрямів вивчення тривожності. Згідно з одним із них (Дж. Уотсон) основною одиницею аналізу поведінки є зв'язок стимулу з реакцією. Представники другого напрямку розглядають поведінку як цілеспрямований процес, що включає в себе орієнтовну пізнавальну активність як опосередковану ланку. У межах першого напрямку (С. Газрі, К. Халл, Б. Скіннер) проблематика тривожності не набула свого розвитку. Другий напрям (Е. Толмен) є продуктом взаємодії біхевіоризму з гештальтпсихологією і складає когнітивну теорію поведінки. Тривожні процеси виступають як основні інтегратори окремих поведінкових актів суб'єкта [3].

Новий підхід до дослідження поведінки та тривожності був запропонований Дж. Міллером, Ю. Галантером і К. Прібрамом у праці «Плани і структура поведінки». Структурну організацію поведінки вони розуміють як вплив на систему та зіставлення цих впливів з минулим досвідом. Як-

що окремі впливи вже мали місце в житті суб'єкта, він діє, керуючись досвідом, а якщо ці впливи не відповідають набутому досвіду, то суб'єкт вдається до пошукових або орієнтовних реакцій. Операція зіставлення називається компарацією. Крім цього поняття, автори вводять такі поняття, як «образ», «план». Тривожність розглядається у психоаналізі як мотиваційний процес. З.Фрейду належить робота «Дотепність та її відношення до несвідомого». Психоаналіз лише частково торкнувся проблеми зв'язку тривожності з мотивами. Питання, як впливає мотивація на організацію, будову мисленнєвої діяльності, не вивчалися [3].

Видатний дослідник особистості Дж. Кеттел розглядає тривожність як біологічно обумовлену рису, зв'язану зі збудливістю нервової системи. Він вважає, що тривожні діти відрізняються особливою чутливістю і високою збудливістю нервової системи, що особливо уразлива для соціального стресу. Припущення про те, що біологічні передумови і спадковість відіграють помітну роль у процесі формування тривожності підтверджено багатьма експериментальними дослідженнями.

У контексті відношення тривожності та об'єктивної реальності тривожність розглядають як процес (О. Леонт'єв, В. Давидов, В. Поплужний, О. Тихомиров). Цей підхід уможливив збагачення психології тривожності даними про значення мотивації, емоцій цілеутворення в діяльності; про роль контролю над тривожністю, оціночного ставлення до своєї тривожності тощо. Відомий психотерапевт О. Захаров дає таке визначення страху, тривоги: страх - це умовно-рефлекторне, емоційно-загострене відображення людиною конкретної загрози для життя, самопочуття та власного благополуччя. Тривога - це емоційно загострене передчуття загрози, стан занепокоєння. І перше, і друге мають спільний емоційний компонент у вигляді хвилювання, неспокою, стурбованості.

Науковець А. Прихожан зазначає, що тривожність - це переживання емоційного дискомфорту, що пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям загрожуючої небезпеки. За визначенням Р. Немова - тривожність - це властивість людини, яка виражається у здатності постійно чи ситуативно переходити в стан підвищеного непокоєння, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях. О. Савіна вважає, що тривожність - це стійке негативне переживання непокоєння і очікування неблагополуччя з боку оточуючих. На думку С. Степанова, тривожність - це переживання емоційного неблагополуччя, що пов'язане з передчуттям небезпеки або невдачі [4].

Дослідник Н. Левітов прямо вказує, що тривожний стан – показник слабкості нервової системи, слабкості нервових процесів. М. Неймарк вважає, що тривожність є емоційним станом, що має на увазі впевненість у своїх силах, що проявляються в ситуаціях, і що включають небезпеку для почуття власної гідності, разом з цим цей стан супроводжується високим рівнем домагань. Таким чином, фіксується уже відмічений нами подібний характер причин, що викликається станом афекту і провокуючих – при їх хронічному характері – тривожність [4].

Більш детально механізм зародження і формування тривожності може описуватися як конкретний момент прояву моделі виникнення новоутворень у структурі особистості, розробленої А.Прохоровим. На його думку, виникнення стану тривоги при його постійному повторенні стає домінантом і обумовлює формування новоутворення, тобто веде до закріплення тривожності. Процес формування тривожності проходить в декілька етапів. На першому етапі відбувається її зародження. Цей момент пов'язаний з формуванням динамічного опорного ядра, яке складається з психічних процесів, у яких тривожність проявляється. Другий етап характеризується вираженістю тривожності і її закріпленням у конкретній діяльності й поведінці. На третьому етапі сформоване новоутворення, набуваючи характеру властивості особистісної тривожності, саме репродуціює психічні стани, завдяки яким вона виникла [5].

Висновки. Таким чином, під поняттям «тривожність» психологи визначають стан людини, який характеризується підвищеною схильністю до переживань, побоюванням та непокоєнням, що має негативне емоційне забарвлення.

Використана література:

1. Астапов В.М. Генезис тревоги и депрессии / В.М. Астапов // Мир психологии. – 2011. – № 1. – С. 225-233.
2. Вовк Г. Поняття тривоги і тривожності / Г. Вовк // Психолог. – 2009. – №44. – С. 13-16.
3. Гелюк О. Тривожні особистості / О. Гелюк // Психолог. – 2009. – №24. – С. 3-15.
4. Малкова Е.Е. Возрастная динамика проявлений тревожности / Е.Е. Малкова // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 24-32.
5. Науменко О.М. Що таке тривожність? / О.М. Науменко // Психологічна газета. – 2010. – № 22. – С. 3-13.

Клевака Леся Петрівна

к. пед. н, доцент кафедри психології та педагогіки

Національного університету

«Полтавська Політехніка імені Юрія Кондратюка»

Гришко Ольга Іванівна

к. пед. н, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ

Постановка проблеми. Міжнародне агентство інформації та новин Associated Press та компанія Ipsos здійснило соціологічне опитування щодо основного фактора, який викликає стрес. Результати дослідження доводять, що багато респондентів, у різних країнах світу, асоціювали стрес з роботою. Зокрема, у Німеччині основною причиною стресу визнали роботу 56% від загального числа опитаних. Установлено, що у Великобританії та США робочий стрес відчувають 26% респондентів. При цьому в Україні зі стресом на роботі стикається 81% працівників. Статистика свідчить, що лише 3% українців, з понад 2 тисяч опитаних, зазначають, що взагалі не стикаються зі стресовими ситуаціями у своїй професійній діяльності, а 16% – відчувають на роботі низький рівень стресу [4, с. 168-169].

Така підвищена увага суспільства до окресленого питання обумовлена тим, що стрес на робочому місці є однією з найскладніших проблем, що постають перед сферами психології, управління, охорони праці та охорони здоров'я. За даними європейських дослідників, саме стрес є причиною від 50% до 60% усіх втрачених робочих днів, а відтак і пов'язаних із цим економічних та соціальних втрат. Тож питання профілактики та подолання стресу актуалізують розгляд не лише на рівні організації чи установи, але й на міжнародному рівні. Так, у 1995 р. у Вашингтоні (США) пройшов міжнародний конгрес під девізом «Праця, стрес та здоров'я. Створення більш здорових робочих місць», а у 1999 р. у Токіо (КНР) – міжнародний конгрес з питань хронічного робочого стресу та збереження здоров'я. Негативний вплив стресу пов'язаного з професійною діяльністю на організм людини призвів до того, що у Міжнародній класифікації хвороб професійний стрес було виділено в окрему рубрику [5]. Тож, без сумніву, проблема попередження та подолання стресу на робочому місці є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що психологічний та фізіологічний аспекти стресу досліджували у різні роки досліджували: В. Бодров, О. Винославська, М. Гінзбург, Т. Зайчикова, Б. Коган, Я. Крушельницька, Л. Куликов, С. Купер, М. Малигіна, Ю. Мельник, Н. Мирончук, О. Михайлова, Г. Пальм, С. Разарус, С. Рубінштейн, І. Рябокін, Н. Самолук, Г. Сельє, Т. Туркот, А. Шудлик, М. Фрідман та ін.

Мета статті: визначити сутність, особливості профілактики та подолання стресу на робочому місці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрес є невід'ємною частиною людського життя і саме надмірний стрес утворює проблеми для працівників та роботодавців. Стрес прямо та опосередковано збільшує витрати на досягнення організаційних цілей, знижує якість життя великої кількості її співробітників. Класичне визначення стресу, яке дає лауреат Нобелівської премії Г. Сельє. Він розуміє його як неспецифічну реакцію організму («загальний адаптаційний синдром») у відповідь на будь-який несприятливий вплив. На даний час, у фізіології праці найпоширенішим є визначення стресу, як надмірного психологічного і фізіологічного напруження, викликаного сильним несприятливим впливом того чи іншого фактора [1; 5; 6].

Зараз зміст поняття «стрес» значно розширився у зв'язку з виявленням наявності широкого спектра факторів, що його викликають. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає стрес як «реакцію, яка може виникати у людей у відповідь на вимоги і тиск, які не відповідають їх знанням та здібностям, а також які заважають здатності людей справлятися з труднощами [6, с. 721]. Стрес – захисна реакція організму (у т. ч. нервової, гормональної та інших систем) у відповідь на дуже сильну дію (подразник) зовні, яка перевищує норму. Він пов'язаний з викидом великої кількості адреналіну, який необхідний для адаптації організму до стресової ситуації. Зауважимо, що коли таких ситуацій надто багато, організм «дає збій», втрачає фізичне і психічне здоров'я: від порушення імунітету до сильних неврозів.

Огляд наукової літератури засвідчує, що автори виділяють різні види стресів, що виникають у трудовій діяльності. Зокрема, Л. Куликов та О. Михайлова вирізняють наступні [4, с. 165]: робочий стрес – викликаний причинами, що безпосередньо пов'язані з роботою (умови праці, робоче місце); професійний стрес – зумовлений причинами, які пов'язані з професією, родом або видом діяльності; організаційний стрес – виклика-

ний негативним впливом на працівника особливостей організації, в якій він працює.

Вплив стресу на людину дослідники представляють у вигляді ознак стресової напруги: 1) неможливість зосередитись на будь-чому; 2) помилки під час виконання діяльності; 3) погіршення пам'яті; 4) постійне відчуття втоми; 5) дуже швидке мовлення; 6) відсутність нових ідей; 7) безпричинні болі у голові, спині, шлунку; 8) робота приносить колишнього задоволення; 9) втрата почуття гумору; 10) різко зростає кількість викурених цигарок або випитих чашок кави; 11) пристрасть до алкогольних напоїв; 12) постійне відчуття голоду або навпаки втрата апетиту [5].

Водночас існує ряд авторських класифікацій стресорів, які відрізняються від зазначеної. Зокрема, Т. Зайчикова, О. Винославська, М. Малигіна усі чинники, які викликають професійний стрес, поділяють на три групи: 1) зовнішні, щодо організації: змінив суспільстві, економічні і фінансові умови, зміни в особистому житті (сімейні проблеми, старіння, смерть близького родича, народження дитини тощо); 2) групові: відсутність колективної згуртованості та наявність внутрішньо-особистісних, міжособистісних і внутрішньо-групових конфліктів; 3) внутрішньо організаційні: фізичні (погані побутові умови, температура повітря, погане освітлення, надмірний шум, больові стимули тощо) та психосоціальні, які обумовлені комбінацією трудових, організаційних і соціальних особливостей робочого місця (характер виконуваної роботи; ставлення працівника до своєї роботи; перевантаження або надмірно мала завантаженість роботою) [4, с. 166].

Професійну допомогу при стресі та його наслідках може надати психолог. Фахівці виділяють декілька основних методів профілактики стресу. Це релаксація та аутогенне тренування, надання першої допомоги при гострому стресі, аутоаналіз особистого стресу та протистресовий стиль життя.

Здійснюючи профілактику стресу, по-перше, орієнтуються на спосіб життя людини. Спосіб життя – це повсякденне життя людини з раннього ранку до пізнього вечора, щотижня, щомісяця, щороку. Складовими частинами активного і релаксаційного способу життя є початок трудового дня, режим харчування, рухова активність, якість відпочинку, взаємовідносини з навколишнім середовищем та людьми, що оточують, реакція на стрес. Саме від людини залежить яким буде її спосіб життя – активним, продуктивним, здоровим або пасивним і безглуздим. Протистресовий

стиль життя в себе включає: відстоювання власних прав і потреб; встановлення низькостресових відносин взаємної поваги; ретельне відбирання друзів; участь у цікавій, вдячній роботі, яка приречена на справжню винагороду; збереження стимулюючого робочого навантаження, де періоди перевантаження і криз зрівноважуються періодами перепочинку; витрачання енергії на види діяльності, які в цілому приносять почуття задоволення (робота, громадська діяльність, відпочинок, хобі, культурні заходи, сім'я, близькі друзі, при потребі – перебування на самоті); знаходження задоволення в простій діяльності – споглядання сходу сонця, розквітлих квітів, поверхні моря, приготування смачної страви, гра з дитиною; насолода життям у цілому; здатність виражати природні потреби, бажання і почуття без виправдання; ефективний розподіл часу, уникнення напружених ситуацій [1].

Індивідуальна стресостійкість визначається особистісними особливостями людини, її вмінням взяти на себе відповідальність за ситуацію, що склалася. У стані стресу виникає перерозподіл резервів організму. Психологи зазначають, що великі проблеми людина переживає досить добре, увагу варто звернути на менш драматичні стресори. Денна марнота, буденність, дріб'язкові життєві неприємності дошкуляють значно більше за рахунок своєї постійної дії [2, с. 135].

Проблема протидії стресу знайшла втілення у понятті «копінг» (від англ. – успішно впоратися, подолати). У концепціях копінгу робиться спроба описати процес, який починається з переробки інформації і через стресові емоції призводить до адаптивних реакцій людини. Сутність копінгу полягає в ефективній адаптації людини до вимог ситуації. Основні завдання копінгу: 1) мінімізація негативного впливу обставин і підвищення можливостей відновлення; 2) терпіння, пристосування і регулювання, перетворення життєвих ситуацій; 3) підтримка позитивного «образу Я», впевненості у собі; 4) підтримка емоційної рівноваги; 5) підтримка, збереження достатньо тісних стосунків з іншими людьми. Успішність подолання залежить від того, наскільки реалізовані перелічені завдання. Подолання є успішним, якщо воно: усуває фізіологічні і зменшує психологічні прояви напруги; надає можливість відновити достресову активність; захищає людину від психічного виснаження [3, с. 154].

Які ж методи самопомоги є ефективними у профілактиці та подоланні стресу. Зупинимося на природних способах регуляції організму, саморегуляції: 1) ніколи не страждати наодинці (не тримати в собі свої

тривоги і проблеми), поговорити з тим, кому людина довіряє – друзями, песиком, рибкою (мовчазним і вдячним слухачем); 2) прийняти теплий душ, розслабитися, можливо, поплакати (вода їх змиє, а шум води заспокоїть); 3) ретельно проаналізувати ситуацію – там, де немає виходу, повинен бути вхід (в нову кращу ситуацію); 4) варто використовувати усі види терапії: музику (класичну, неголосну, приємну); природотерапію (прогулянки на свіжому повітрі; милування барвами осені; спілкування з тваринами тощо); лікування сном (коли хочеться і скільки хочеться); часте миття рук під струменем холодної води; масаж; розрядка емоцій (висловити вголос або письмово все, що ви хотіли і хочете сказати); 5) навчитися управляти диханням, тонусом м'язів, рух; 6) здійснювати самонакази, самопрограмування і самозаохочення: згадати ситуацію, коли впоралися з аналогічними труднощами; сформулювати текст програми, для посилення ефекту використовуйте слова «саме сьогодні»: «саме сьогодні у мене все вийде»; «саме сьогодні я буду найспокійніший і витриманіший» та інші. У випадку навіть незначних успіхів хвалити себе, подумки кажучи: «Молодець!», «Я це зміг!», «Здорово вийшло!» та інше, важливо знаходити можливість хвалити себе протягом дня не менше 3-5 разів [1].

Психологи рекомендують переключити увагу від щоденних справ на улюблені заняття, частіше бувати у тихих, спокійних місцях, відволікатися від негативних думок за допомогою справ, наприклад, прибирання, читання та інших. Важливим є налагодження режиму роботи та відпочинку. Відпочивати потрібно активно, займаючись улюбленою справою. Сон повинен тривати не менше 8-9 годин. Для поліпшення якості сну необхідно включити в свій повсякденний розпорядок фізкультуру; прогулюватися на свіжому повітрі; приймати розслаблюючі ванни; звернути увагу на свій раціон: частіше вживати натуральні продукти, свіжі овочі та фрукти, трав'яні чаї [5].

Для зниження впливу стресів роботодавців має сформувати позитивний соціально-психологічний клімат в колективі: взаємодовіру, доброзичливу і ділову критику, уникнення зайвого тиску на підлеглих і визнання права самостійно приймати рішення без страху покарання за можливі помилки, їх достатня поінформованість про стан справ на підприємстві, задоволеність приналежністю до колективу, високий ступінь взаємодопомоги. Для цього слід: уникати монотонної роботи та надто високої відповідальності за неї, ризику для здоров'я та життя; забезпечити працівни-

ків інформацією про діяльність організації та гідною матеріальною винагородою, можливістю професійного і особистого розвитку; психологічну сумісність співробітників, чітко розподілити їх функціональні обов'язки; налагоджувати психологічні контакти з підлеглими – не кажучи вже про створення належних – здорових і безпечних умов праці [1].

Висновки. Наукові розвідки засвідчили, що проблема попередження та подолання стресу на робочому місці, у зв'язку з його впливом на стан здоров'я, а також працездатність, продуктивність і якість праці є надзвичайно актуальною.

Список використаних джерел:

1. Гинзбург М. Стрессменеджмент // Инструменты развития бизнеса: тренинг и консалтинг : сост. Л. Кроль, Е. Пруткова. – Москва : НФ «Класс», 2001. – С. 154–170.
2. Зайчикова Т. В. Профілактика та подолання стресів як умова підтримки психологічного здоров'я працівників організацій / Т. В. Зайчикова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2008. – № 3(24). – С. 135–137.
3. Пальм Г. А. Психологічні особливості стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників митниці / Г. А. Пальм // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – 2012. – №2 (4). – С. 153–157.
4. Самолюк Н. М. Професійні стреси: причини та методи запобігання / Н. М. Самолюк // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2016. – № 1. – С. 165–175.
5. Стрес на робочому місці і проблема напруженості праці / Охорона праці: журнал. URL : <http://ohoronapraci.kiev.ua/stres-na-robochomu-mistsi/> (дата звернення : 18.02.20 р.)
6. Рябоконт І. О. Стрес-менеджмент як фактор впливу на якість трудового життя викладачів вищої школи / І. О. Рябоконт // Глобальні та національні проблеми економіки: МНУ імені В. О. Сухомлинського. – 2018. – Випуск 25. – С. 720–725

Клунник Альона Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Голова нова Діана Вікторівна
старший викладач кафедри соціальної роботи
Полтавський інститут економіки і права

ЯВИЩЕ ШКІЛЬНОГО БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Суттєві зміни в економічній сфері та соціальної політики, криза сучасної родини, низький соціальний статус, безробіття, нав'язування ідеології споживання, відмова суспільства від певних моральних цінностей і перехід до нових орієнтирів сприяють поширенню в освітній практиці такого явища як шкільний булінг. Це актуальна соціальна проблема не тільки України, а й всього світу, оскільки серед учнівської молоді, надзвичайно помітно проявляється насильство, агресія, третирування, що зумовлені культом насильства у суспільстві, низьким рівнем вихованості учнів «групи ризику», байдужістю з боку батьків, негативним впливом кіно, телебачення, інших ЗМІ тощо.

Про шкільний булінг часто замовчують, дбаючи про власну репутацію, не розповсюджують випадки знущань, не обговорюють; але таким чином це явище не усувається, а навпаки – набирає більших обертів і жорстокості. Тому ця соціально-педагогічна проблема серед дітей в загальноосвітніх навчальних закладах є актуальною і потребує подальшого дослідження та пошуку шляхів її подолання.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою агресії та насильства поведінки дітей займаються педагоги, психологи, соціальні педагоги, правознавці тощо. Перші публікації з проблеми шкільного цькування з'явилися ще у 1905 році. Ґрунтовніші дослідження належать зарубіжним науковцям зокрема, скандинавським та британським. Серед них Д. Олвеус [7], А. Пікас, П. Рендолл, Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Таттума та ін. На початку 90-х років XX ст. проблема булінгу почала вивчатись у США. Центральне місце в розвитку теорії булінгу зайняла робота Д. Олвеуса. Розроблена автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальшого вивчення проблеми. Дослідження українських науковців в основному спираються на зарубіжний досвід. Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі україн-

нські вчені як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Сильов та ін. Заслужує уваги і праця Л. Лушпай [6].

Формування цілей статті. Особливу роль у життєдіяльності та спілкуванні дітей, формуванні їхньої особистості, інтеграції в суспільство відіграє дитяча субкультура – специфічні цінності й установки, характерні саме для дитячого середовища. Одна з функцій дитячої субкультури – соціалізація особистості шляхом набуття соціального статусу серед однолітків та задоволення потреби у спілкуванні, у засвоєнні відповідного стилю поведінки [2]. В сучасній Україні набула широкого поширення проблема булінгу, що і обумовило актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема насильства над дітьми тривалий час зберігала форму психологічно закритої теми, яка реально існує, але не отримує статусу соціально-визнаного та науково-досліджуваного питання. Сучасні демократичні та гендерні неформальні рухи, породжені вільною ініціативою та активністю жінок привернули увагу суспільства до проблеми насильства та психологічні наслідки для суб'єкта, пов'язані із нею [4].

Однією з форм агресивної, насильницької поведінки є систематичне переслідування (третирування, або «моббінг» та «буллінг») учнів у закладах освіти однокласниками або старшими учнями.

У перекладі з англійської буллінг (bullying) означає цькування, залякування, третирування [7].

У законі України «Про освіту» поняття «булінг» трактується як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій. Вони вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [3].

«Буллінг» (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, задирака, грубиян, насильник) у психології розглядається як агресивна поведінка щодо окремої особи або групи, з метою приниження, домінування, фізичного чи психологічного самоствердження [9]. Отже, це форма психічного насильства.

Норвезький психолог Д. Ольвеус розкриває сутність терміна «bullying» як ситуацію, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з

боку одного чи кількох інших учнів [7].

Шведський дослідник Х. Лейман запропонував термін «моббінг» (або «психологічне тероризування»), під яким розумів ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда. Такі дії повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають впродовж відносно довгого періоду (як мінімум півроку). [6].

Згідно з одним із визначень, третирування визначається як використання чийсь сили або статусу для залякування, нанесення шкоди або приниження іншої особи, що має меншу силу чи статус.

Основні ознаки третирування: систематичність, регулярний характер прояву на відміну від окремого агресивного вчинку; взаємовідносини переслідувача і жертви (нерівність фізичних або соціальних можливостей). Дані відносно поширення третирування в американських школах, отримані громадськими організаціями, свідчать, що 74% американських старшокласників заявили про існування третирування у своїх школах [8].

Основними формами прояву цього явища є фізична (побиття учня), вербальна (вербальні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти) та соціальна (непрямі форми фізичної та вербальної агресії - бойкот, ворожа міміка та жестикуляція).

В контексті дослідження важливо окреслити основні показники та характеристики, які вказують на можливість існування даного явища в освітньому середовищі сучасного закладу освіти. Насамперед, необхідно поспостерігати за взаємодією тих учнів, у яких при спілкуванні виникає та проявляється фізична чи психологічна агресія і при цьому постійно один із учасників провокує ситуації прояву агресії. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни у поведінці та настрої, погіршення успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи. Також варто слідкувати за змінами в поведінці учня, який піддається неодноразовим нападам агресії. При спілкуванні з такими школярами відчувається напруженість, негативізм, образа. Проте, як показує практика, ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються.

За рольовою структурою булінг має три елементи :

– булер: переслідувач, агресор. Ними можуть стати учні, які відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших, переслідуючи власні цілі. Вони здебільшого імпульсивні, не виявляють співчуття до своїх жертв. Агресором, зазвичай, виступає «найпопулярніша» особист-

тість у класі;

– жертва. Ними можуть виступати діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються одноосібно, менш товариські. Їх ще називають аутсайдерами;

– спостерігачі. Їхніми характерними рисами є відчуття провини та власного безсилля [7]

Останнім часом увагу дослідників привертає нова форма третирування – «кібертретирування» (cyberbullying) [10]. Під ним розуміють форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон). Третирування через Інтернет дозволяє агресорові зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад».

Дослідження норвезького психолога Д. Ольвеуса дозволили описати *рольову структуру* в групах, де спостерігаються різні форми третирування. Існує своєрідне «коло третирування» (bullyingcircle), яке часто включає учнів з наступним репертуаром соціальних ролей:

1. жертва – учень, що є об'єктом третирування;
2. агресор(и), переслідувач(и) – розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь;
3. прибічники (помічники) агресорів не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього;
4. пасивні прибічники - пасивно підтримують процес третирування;
5. пасивний прибічник можливого третирування – учні, яким у принципі подобається, коли третирують інших, але вони відкрито не виказують своєї підтримки агресорам;
6. сторонній спостерігач - в ситуації третирування дотримується нейтральної позиції, керуючись принципом «це не моя справа»;
7. вірогідний захисник – учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоби допомогти жертві;
8. захисник жертви виступає проти третирування інших в цілому і допомагає (чи намагається допомогти) жертві.

Демографічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники третирування в учнівському колективі збігаються з відомими чинниками агресивної поведінки: насильство в сім'ї, вплив асоціальних субкультур однолітків, засобів масової інформації, темпераментальні та характерологічні особливості, тощо.

Існуючий стан розвитку мобінгу і булінгу в освітніх установах та групах ровесників поза ними актуалізує проблему їх профілактика. Її необхідно вибудовувати на таких основних принципах: системності; комплексності; партнерства школи, сім'ї, інших інституцій громади; компетентності; персональної відповідальності дорослого (батьків, учителів); з дотриманням норм чинного законодавства і принципів моралі; індивідуального підходу до кожного випадку булінгу; реабілітації.

Особлива роль у запобіганні та протидії насиллю у підлітковому середовищі відводиться організації ефективної виховної роботи в школі та класного керівництва, соціального працівника, практичного психолога.

Профілактична робота передбачає діагностику (прямий або опосередкований збір відповідної інформації щодо проявів булінгу у шкільному колективі), цілеспрямовані заходи (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арт-терапії для зняття агресії і реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання при виникненні насильства серед дітей); моніторинг ситуації.

Першу експериментальну програму щодо боротьби зі цькуванням запропонував Д. Ольвеус у 1982-1984 рр. Вона пройшла апробацію в 42 норвезьких школах [7]. Моніторинг її ефективності здійснювався через вісім і двадцять місяців після закінчення цього експерименту. Упровадження програми в освітні установи відбулося у законодавчому порядку в масштабах всієї країни.

У Великобританії упроваджено програму Д.Таттума. Структурно вона складається з трьох етапів реалізації: робота з кризою (кризове втручання), інтервенція і профілактика. Стадія профілактики передбачає проведення спеціальних уроків або курсів-модулів, що навчають адекватної поведінці у ситуації цькування і конфлікту (Tattum, 1997).

В Австрії розроблено та упроваджено модель «служби підтримки учнів» (Н. Cowie і S.Sharp, 1996). У відповідності до неї учні на добровільних засадах навчаються за програмою тренінгів розвитку здібностей до емпатії й конструктивного вирішення конфліктів; шкільна адміністрація надає їм ресурси і повноваження для роботи з агресорами та жертвами цькування; вони проходять регулярну супервізію. Подібна форма роботи служить поширенню психологічної культури.

З метою зменшення агресивності і булінгу у навчальному закладі можна також запровадити тренінги асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докласти зусиль для подолання егоцентризму, формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивно розв'язання міжособистісних проблем. З цією метою можна використовувати соціально-інтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство. [1].

В Україні проблемою булєрства активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проект з протидії булінгу в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111). Упроваджується Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти» (Укладач Е. Воронцова). У 2017 році створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють з дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. В навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція». У 2018 році у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, який передбачає штрафи за булінг. У рамках закону до відповідальності можуть бути притягнені діти, їхні батьки, вчителі та директор школи. На профілактику мобінгу і булінгу потенційно працюватиме і розвиток інклюзивного освітнього простору, зокрема створення у школах інклюзивних класів. [1]

Висновки. Таким чином, шкільний булінг за своєю природою є складним соціально-психологічним явищем та розглядається як специфічна ситуація, що виникає в групі. Вона заснована на порушеннях у соціальних стосунках та передбачає специфічну групову динаміку, тобто з перерозподілом ролей, статусів, групових норм, цінностей. У практиці розглядають дві основні форми булінгу: фізичну (умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін) та психологі-

чну (наси́льство, погрози, переслідування, залякування, ізоляція, вимагання тощо).

Шкільна політика, толерантне або нейтральне ставлення адміністрації школи, вчителів до прояву агресивних, насильницьких дій з боку учнів та поведінка самих вчителів формує загальну атмосферу не тільки учнівського класу, але й усієї школи, визначає соціально-психологічний клімат. Оскільки булінг негативно впливає на психічний розвиток школярів, що відображається на емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них, то постає гостра потреба підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, практичними навиками для виявлення, попередження та подолання цього явища.

Список використаних джерел:

1. Алексее́нко Т.Ф. Буллинг і моббінг: причини розвитку і шляхи профілактики [Електронний ресурс] / Т.Ф. Алексее́нко. Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/712116/1/01_18pdf
2. Дроздов О.Ю. Феномен третирування у школі: шляхи вирішення проблеми / О.Ю. Дроздов // Соціальна психологія. - 2012. - №4 (54). - с. 124-132.
3. Закон України «Про освіту». Прийнято Верховною Радою України 05.09.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия / Н.О. Зиновьева, Н.Ф. Михайлова. - СПб.: Речь, 2003.
5. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – 336 с.
6. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії [Електронний ресурс] / Л. І. Лушпай // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер. :Філологічна. –2013. –Вип. 33. –С. 85–88. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
7. Ольвеус Д. Булінг в школі: стикання з проблемою [Електронний ресурс] / Д.Ольвеус. –2001. Режим доступу : <http://www.oecdobserver.org>
8. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі: [методичні рекомендації] / [Дроздов О.Ю., Живолуп Л.В., Ніжинська О.В., Сухенко Я.В.]; за ред. Я.В. Сухенко. – Полтава : ПОІППО, 2011. – 80 с.

9. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л.А. Чепи. –К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 640 с.
10. Чернякова А.В. Проблема третирування (bullying) серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подолання. [Електронний ресурс] / А.В. Чернякова. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>

Кузьміч Ірина Богданівна
аспірантка 2 курсу спеціальності «Теорія виховання»
Київський міжнародний університет
Науковий керівник: Мартиненко Світлана Миколаївна
д. пед.н., професор, проректор з науково-педагогічної роботи
Київський міжнародний університет

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Інноваційна динаміка реформування систем освіти вимагає від країн усього світу, в тому числі й України, вибору моделі подальшого розвитку. Саме освітні інновації мають бути тим механізмом, який характеризується змінами та забезпеченістю основних процесів діяльності освітнього закладу за умови прояву ініціативи, творчості та самодіяльності педагогів. Однією з умов забезпечення якісної освіти у сучасному світі є інноваційна діяльність педагога, яка охоплює професійну компетентність, здатність своєчасно реагувати на зміни в житті, впливати на пізнавальні процеси учнів і студентів, на рівень їхніх навчальних умінь і навичок, формування духовних, моральних і вольових якостей особистості. Потреба у застосуванні нових шляхів розвитку всіх ланок системи освіти зумовлює вдосконалення підготовки педагогів до виконання якісної інноваційної діяльності.

Інноваційні процеси в освіті відбуваються з різною інтенсивністю. Їх ефективність значною мірою залежить від нової стратегії розвитку освіти, освітньої політики держави та відповідної нормативно-правової бази. Всі зміни у житті і свідомості вимагають від педагогів визначити нову мету навчання та виховання – розвиток особистості, здатної до самореалізації у нових соціальних умовах держави. У вирішенні цих проблем провідна роль відводиться педагогу. Необхідно переглянути його діяльність, освоїти нові методи навчання, по-новому поглянути на освітній процес загалом

лом.

Постійне залученням інвестицій, створенням сприятливих умов для професійного зростання, використанням нових інформаційних технологій, відповідальністю за наслідки управлінських рішень, поліпшенням матеріально-технічної бази – все це є передумовою розвитку системи високоякісної освіти. Інноваційність характеризує професійну діяльність кожного педагога, яка є результатом наукових пошуків, аналізу, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду. Однак інноваційна діяльність педагога в умовах реформування системи освіти держави потребує подальшого детального вивчення, обґрунтування та аналізу.

Підтримуючи думки більшості науковців, які досліджували інноваційну діяльність, вважаємо, що інноваційна діяльність – один із видів діяльності, пов'язаний із трансформацією наукових досліджень і розробок, інших науково-технологічних досягнень у новий чи покращений продукт введений на ринок, в оновлений чи вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, чи новий підхід до реалізації соціальних послуг, їх адаптацію до актуальних вимог суспільства [7].

Відтак, інноваційна діяльність педагога в умовах освітніх реформ визначається як цілеспрямована педагогічна діяльність заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду, зорієнтована на зміну та розвиток освітнього процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування інноваційної педагогічної практики.

В Україні, в умовах соціальної кризи, відбуваються процеси політичних і економічних перетворень, перегляду цінностей та засад суспільства, таким чином держава намагається вирішувати складні завдання інноваційного розвитку освіти. Зокрема, у Концепції розвитку освіти України на 2015-2025 роки наголошується, що одним із найбільших секторів суспільства є освіта, яка, з одного боку, має численні проблеми системного характеру, а з іншого – потребує інноваційного розвитку, бо є невід'ємною складовою задоволення широкого комплексу національних інтересів держави. Серед пріоритетів реформування системи освіти визначено її інноваційний розвиток, який має забезпечити якісні зміни змісту, форм, методів, засобів, технологій навчання, виховання й управління. До першочергових завдань віднесено удосконалення нормативно-правової бази, оновлення змісту освіти, перехід до формування компетентного випускника, створення системи національного виховання, розвиток державно-громадського управління освітою, поліпшення фінансового забезпечення

галузі [5].

Водночас стан справ в освіті, темпи та зміст перетворень не повною мірою задовольняють потреби учня, держави та суспільства. Саме тому в Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років наголошується на необхідності реформування системи освіти на засадах інноваційного розвитку, в тому числі інноваційної діяльності педагогів. На думку В. Будака, «сьогодні суспільству потрібен учитель самодостатній, індивідуально високорозвинений, щасливий, який вміє створювати гуманні стосунки з дітьми, колегами та батьками» [1, с. 5]. У своїх працях І.А. Зязюн зазначає, що «сучасний педагог повинен виконувати не роль «фільтра» для пропускання через себе навчальної інформації, а бути помічником, перебираючи на себе роль одного з джерел інформації»; «в ідеалі педагог стає організатором самостійного навчального пізнання, не головною діючою особою в групі, а режисером їхньої взаємодії з навчальним матеріалом, один з одним та з учителем» [3, с. 56].

Дослідження і впровадження у освітній процес інноваційних методик свідчить про те, що велика група науковців з різних аспектів приділила цій проблемі достатню увагу. Зокрема: Н.В.Абашкіна, В.П.Андрущенко, Ю.К. Бабанський, А.І.Берг, І.Д.Бех, В.І.Бондар, Н.В.Василенко, Л.М.Ващенко, А.С.Гальчинський, Б.С.Гершунський, О.Глузман, Л.І.Даниленко, Г.В.Сельникова, І.А.Зязюн, Л.М.Карамушка, В.Г.Кремень, В.І.Луговий, В.С.Лутай, З.О.Малькова, С.І.Максименко, С.М.Мартиненко, В.В.Олійник, Н.С.Погрібна, С.О.Сисоєва, М.В.Удальцова й інші.

Підтримуємо думку В. Ковальчука, який зазначає, що «сучасний педагог передусім має бути висококваліфікованим і далекоглядним професіоналом, свідомим та відданим патріот України, тонким психологом, котрий володіє інформаційними та педагогічними технологіями», це зумовлено тим, що в умовах розвитку високотехнологічного інформаційного суспільства постає необхідність впровадження у освітній процес інформаційно-комунікаційних технологій [4, с. 15]. Особливу увагу, на думку С.М. Мартиненко, «треба надавати педагогічній взаємодії суб'єктів освітнього процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності, характеристиці компонентів взаємодії, рівням сформованості особистісної та професійної культури майбутніх фахівців, а також етапам педагогічної взаємодії» [6, с. 36].

Аналіз джерельної бази засвідчив, що в наукових дослідженнях розроблено фундаментальні наукові положення щодо інноваційної діяльно-

ті: її принципи, основи управління освітніми інноваціями, їх класифікація, створено методики втілення освітніх інновацій у практичну діяльність педагогічних працівників з метою підвищення рівня управління інноваційними закладами вищої та середньої освіти, ефективності освітнього процесу, його наукового, методичного, інформаційного забезпечення [2]. Інноваційна діяльність педагога в умовах реформування системи освіти закладає підґрунтя на майбутнє, формує інтелектуальний потенціал нації, основи її самостійності та здатності до виживання в умовах міжнародної конкуренції. Розгляд інноваційної діяльності педагога в системі освіти України підтверджує необхідність змін щодо інтеграції в світовий освітній простір (демократизація, гуманізація, комп'ютеризація, вільний вибір), типу соціокультурного розвитку країни, руху освітньої системи відповідно до вимог ринкової економіки.

Отже, можемо зробити висновок, що за останні десятиріччя українська педагогічна наука змінила як філософію освіти, що формує освітню політику держави, так і педагогічну практику, яка забезпечує її інноваційну діяльність. Водночас існують важливі аспекти освіти як чинників трансформації, які вимагають сучасного осмислення, пошуку якісних змін в умовах реформування системи освіти. У цих умовах інноваційна діяльність педагога набуває особливого значення, адже охоплює застосування інноваційних методів і прийомів навчання, сучасних методик, які сприяють успішному розвитку кожної особистості.

Література:

1. Будає В.Д. Якість педагогічної освіти - майбутнє України /В.Д. Будає // Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку: збірник статей до традиційної IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2002. - С. 3–6.
2. Енциклопедія освіти/ Академія педагогічних наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юріонком Інтер, 2008.
3. Зязюн І.А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І.А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.
4. Ковальчук В.Ю. Модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня / В.Ю. Ковальчук. – К., 2006. – 34 с.

5. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1414672797/>
6. Мартиненко С.М. Особливості педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, наукової та соціально-гуманітарної діяльності / С. Мартиненко // Вища школа. – 2009. - № 11. – С. 32-39.
7. Система // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Лавроненко Аліса Григорівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. Соціальна робота - складна, емоційно навантажена діяльність, що ставить до особистості фахівця особливі вимоги: вміння рефлексувати і оптимально регулювати свою діяльність при зіткненні з труднощами. Соціальні працівники постійно стикаються з людьми, які страждають від втрат близьких людей, хвороб та інвалідності, несуть злидні і, насильство і т.д. Все це напружує їхню емоційну сферу і загрожує нервово-психічному здоров'ю та призводить до професійного вигорання.

Професійне вигорання – реакція організму та психологічної сфери людини, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресів середньої інтенсивності, що обумовлені її професійною діяльністю; результат некерованого довготривалого стресу; психічний стан, який характеризується виникненням відчуттів емоційної спустошеності та втоми, викликаних професійною діяльністю людини, і поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень; різновид та передумова професійної деформації особистості.

Соціальні працівники відчують себе наділеними повноваженнями, держателями інформації, відповідальними за долі інших. Такі установки підтримують авторитарні тенденції в особистості, підвищують вірогідність

встановлення непродуктивних відносин між клієнтами і фахівцями, аналіз яких подано в праці Т.Ф. Золотарьової і М.Р. Мінінгалісвой [1, с. 84].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробки проблеми дослідження відображена у працях таких зарубіжних вчених:

К. Маслач, Б. Перлман, Г. Сельєр, Х. Фрейденбергер. Виявлення змісту та структури синдрому займались М. Буриш, Г. Діон, Л. Карамушка, Н. Левицька, М. Лейтер. Особливості стресів та вплив на соціальних працівників вивчали такі науковці: К. Ван-Вак, Т. Марек.І. Фрідман.

У вітчизняній науці проблему професійного вигорання порушують Л. Карамушкою, С. Максименко, В. Орел. Дослідженням та розробкою методів діагностики щодо синдрому професійного вигорання займались дослідники: В. Бойко, Н. Водоп'ян, А. Рукавішніков.

Отже, синдром «професійного вигорання» – один із проявів стресу, з яким стикається людина у власній професійній діяльності. Цей термін – загальна назва наслідків тривалого робочого стресу і певних видів професійної кризи. Оскільки дані сучасних досліджень наочно показали, що вигорання можна відрізнити від інших форм стресу як концептуально, так і емпірично, виникла необхідність в систематичних наукових дослідженнях цього синдрому.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних аспектів синдрому «професійного вигорання» та професійної дезадаптації у соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз змісту й окремим проявів синдрому показує, що професійне вигорання має досить складну структуру. Серед симптомів, що виникають першими, можна вирізнити загальне почуття втоми, вороже ставлення до роботи, загальне невизначене почуття занепокоєння, сприймання роботи як такої, що постійно ускладнюється та стає менш результативною. Соціальний працівник може легко розгніватися, дратуватися і почувати себе виснаженим, приділяти багато уваги деталям і бути налаштованим надзвичайно негативно до всіх подій. Гнів, що він відчуває, може призвести до розвитку підозрілості. Працівник може вважати, що організація хоче його позбутися. Цей стан посилюється відчуттям «незалученості», особливо якщо раніше вихователь брав участь у всіх подіях. Окрім того, кожен, хто намагається допомогти, щось порадити, викликає роздратування [2, с. 12].

Серйозними проявами професійного вигорання є поведінкові зміни і ригідність. Якщо людина зазвичай балакує й нестримана, вона може ста-

ти тихою і відчуженою. Або навпаки, людина, що зазвичай була тихою й стриманою, може стати дуже говіркою, вступати в бесіду з будь-ким. Жертва професійного вигорання може стати ригідною у мисленні. Ригідний працівник закритий до змін, оскільки це вимагає енергії й ризику, котрі є великою загрозою для вже виснаженої особистості. Працівник, який відчуває на собі дію синдрому професійного вигорання, може намагатися подолати ситуацію, уникаючи співробітників, фізично і думкою дистанціюючись від них. Уникнення та дистанціювання можуть проявлятися багатьма шляхами.

Наприклад працівник часто буває відсутній на роботі. Він може спілкуватися безособовими способами з колегами, зменшувати власну залученість до контактів з ними. Соціальний працівник зрештою стає депресивним і починає сприймати ситуацію як «безнадійну». Він може залишити свою посаду чи взагалі змінити професію.

Згідно з теорією Д. Спаньол і Р. Кепьюто професійне вигорання може розглядатися з погляду наявності трьох рівнів і трьох стадій. У соціального працівника, що відчуває на собі дію професійного вигорання першого ступеня, проявляються помірні, нетривалі й випадкові ознаки цього процесу. Такі симптоми проявляються в легкій формі і виражені турботою про себе, наприклад, шляхом розслаблення чи організації перерв у роботі. На другій стадії професійного вигорання симптоми проявляються регулярніше, мають більш затяжний характер і важче піддаються корекції. Звичайні способи розслаблення тут неефективні. Людина може почуватися виснаженим після гарного сну і навіть після вихідних. Щоб потурбуватися про себе, йому необхідні додаткові зусилля. Ознаки й симптоми третьої стадії професійного вигорання є хронічними. Можуть виникати фізичні й психологічні проблеми на кшталт виразки чи депресії. Спроби піклуватися про себе, як правило, виявляються не результативними, а професійна допомога може не давати швидкого полегшення. Людина починає сумніватися у цінності своєї роботи, професії і життя [3, с. 103].

Згідно з судженнями К. Маслач, прояви професійного вигорання можуть мати три стадії:

1. Наприклад, на першій стадії професійного вигорання індивідуум виснажений емоційно й фізично і може скаржитися на постійний головний біль, застуду тощо.

2. Для другої стадії професійного вигорання характерні дві сукупності симптомів. Щоб уникнути цих негативних почуттів, педагог «заглиб-

люється в себе», виконує тільки мінімальну кількість роботи і ні з ким не спілкується. В педагога можуть проявлятися ознаки й симптоми однієї чи обох груп.

3. Заключна стадія – повне професійне вигорання – трапляється, як вважає К. Маслач, не часто, проте виливається у повну відразу до всього на світі. Вихователь ображений на самого себе і на все людство. Життя здається йому невідладним, він не здатен емоційно реагувати на події, зосередитися на проблемах.

На перших двох стадіях професійного вигорання індивідуум може відновитися, але, щоб повернутися до нормального життя, йому необхідно або навчитися жити з тим, що є, або змінити ситуацію. К. Маслач наголошує, що людина, яка повністю «вигоріла», ймовірно, не зміниться, але для того щоб остаточно стверджувати це, необхідні додаткові дослідження.

Професійна дезадаптація – стійкі порушення активного процесу пристосування індивіда до умов професійної діяльності, викликані неможливістю реалізувати мету діяльності. Дезадаптація може виникнути внаслідок короточасних і сильних впливів середовища на людину або під впливом менш інтенсивних, але тривалих впливів. Дезадаптація проявляється в різних порушеннях діяльності: у зниженні продуктивності праці і його якості, у порушеннях дисципліни праці, у підвищенні аварійності і травматизму. Критеріями психофізіологічної адаптації вважаються стан здоров'я, настрої, тривожність, ступінь стомлюваності, активність поведінки. Стійкі порушення психічної адаптації проявляються в клінічно виражених психопатологічних синдромах або відмову від діяльності. Виділяють наступні показники професійної дезадаптації:

- Втома, стомлення, виснаження,
- Психосоматичні нездужання,
- Безсоння,
- Негативне ставлення до роботи,
- Убогість репертуару робочих дій,
- Зловживання хімічними агентами: тютюном, кава, алкоголь
- Відсутність апетиту або переїдання,
- Негативна професійна "Я-концепція",
- Агресивні почуття (дратівливість, тривожність, занепокоєння, перзбуждення),
- Занепадницькі настрої і пов'язані з ним емоції: ціннізм, песимізм,

почуття безпорадності, безнадійності, апатія, депресія,

- Переживання почуття провини.

Розглядаючи дезадаптацію особистості на психологічному рівні, В.Е. Орел виділяє три основні різновиди професійної дезадаптованості особистості [4, с. 102]:

1) нестала ситуативна дезадаптованість, яка має місце тоді, коли особистість не знаходить шляхів і засобів адаптації в певних соціальних ситуаціях, хоч і робить такі спроби. Цей стан можна співвіднести із станом неефективної адаптації;

2) тимчасова дезадаптованість, яка усувається з допомогою адекватних адаптивних заходів, соціальних і психологічних дій, що відповідає несталій адаптації;

3) загальна стала дезадаптованість, яка є станом фрустрованості, через наявність якої активізуються патологічні захисні механізми.

Водночас недостатньо обґрунтовано констатується психологічний компонент дезадаптації, що здебільшого виступає лише похідним від порушень взаємодії особистості з соціальними умовами її функціонування.

Основу дезадаптованої поведінки складає внутрішній конфлікт, а під його впливом поступово формується неадекватне реагування на умови і вимоги середовища у формі тих або інших відхилень в поведінці як реакція на систематичні, постійно провокуючі чинники, впоратися з якими особистість не може. За визначенням фахівців, початком дезадаптації є дезорієнтація особистості, яка втручається, не знає як вчинити у певній ситуації, виконати таку вимогу. Таким чином, на початковій стадії дезадаптації особистість певною мірою дестабілізується. Через деякий час ця розгубленість зникне та, водночас, якщо такі прояви дестабілізації повторюються досить часто, це призводить до виникнення сталого внутрішнього (незадоволеність собою, своїм положенням) і зовнішнього (відносно до середовища) конфлікту, який створює сталий психологічний дискомфорт і, як результат, виникає стан дезадаптованості.

Таким чином, оволодіння професією соціального педагога пов'язане не тільки з розвитком особистості, його здібностей, умінь, навичок, що допомагає успішно виконувати роботу, але і з негативними наслідками, такими, як порушення самопочуття, конфліктність, перевтома, що відбивається на взаємостосунках з учнями, колегами, адміністрацією.

Висновки. На сьогоднішній день в Україні, коли нестабільність життя, незліченні соціально-економічні труднощі голосно заявляють про се-

бе, проблема професійних стресів стає особливо актуальною. Одним із найважчих наслідків довготривалого стресу є виникнення синдрому професійного вигорання. В силу специфіки професійної діяльності (відповідальність за розвиток підростаючого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруженість, недостатня соціальна оцінка тощо) синдром «професійного вигорання» є дуже поширеним серед соціальних педагогів.

Соціальні працівники, що відчувають на собі дію синдрому «професійного вигорання», зазвичай виснажені і деморалізовані, тому, щоб не загнати себе в «глухий кут», їм необхідно негайно виділити час і простір для відновлення власної енергії. Повернути соціального педагога, що «вигорів» до нормального способу життя дуже важко. Тому особливо актуально постає питання про профілактику цього синдрому. Вона повинна починатися з розпізнавання і розуміння суті проблеми. Перший крок в контролі за процесом вигорання – взяти на себе відповідальність за своє власне переживання стресу і потім зобов'язати себе змінюватися.

Таким чином, оволодіння професією соціального працівника пов'язане не тільки з розвитком особистості, його здібностей, умінь, навичок, що допомагає успішно виконувати роботу, але і з негативними наслідками, такими, як порушення самопочуття, конфліктність, перевтома, що відбивається на взаємостосунках з навколишніми людьми.

Список використаних джерел:

1. Водопьянова Н. Е. Синдром «вигорания»: диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
2. Профілактика професійного вигорання працівників соціальної сфери: методичні рекомендації / за заг. ред. к. мед. н. М. Л. Авраменка: Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. 53 с.
3. Міщенко М. С. Особливості дослідження синдрому емоційного вигорання за допомогою методики «Діагностика рівня емоційного вигорання» В. В. Бойко. Young Scientist. 2015. № 4. С. 103–105.
4. Чубук Р. В. Подолання синдрому професійного вигорання у майбутніх соціальних працівників. Наукові праці. Соціологія. 2012, Випуск 172. Том 184. С. 102–105.

Лисак Олена Олександрівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна
викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін
Дніпровська філія Університету «Україна»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВІЛ-ПОЗИТИВНИХ ОСІБ ТА ХВОРИХ НА СНІД

Проблема толерантності ґрунтовно досліджується вітчизняними та російськими вченими і педагогами, а саме: перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки співробітництва і толерантності (О. Безносюк і В. Калошина); феномен толерантності в системі міжетнічних відносин (С. Бондирева); місце толерантності у системі ціннісно-цільових пріоритетів освіти (Б. Гершунський); шляхи виховання толерантної особистості в полікультурному суспільстві (О. Грива); толерантність у контексті педагогічної культури викладача ВНЗ (А. Коржуєва, Н. Кудзієва та В. Попкова); поширення толерантності у поліетнічному суспільстві (І. Кресіна, О. Майборода, Т. Пилипенко, М. Товта, Р. Чілачава); проблема толерантності в християнській етиці (В. Пісоцький); толерантність у ракурсі соціальної цінності у молодіжній свідомості (О. Швачко) [2, с. 124].

У теорії сучасного наукового знання виокремилися різні підходи до розуміння феномена «толерантність», через що наявні різноманітні тлумачення у визначенні сутності даного поняття. Дефініція «толерантність» має безліч значень, які обумовлені міждисциплінарним характером, оскільки досить ґрунтовно дане поняття стає предметом дослідження науковців, які працюють в таких галузях знань, як філософія, етика, психологія, соціальна педагогіка.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. В основі нетерпимості лежить переконання, що твоя група, система поглядів, спосіб життя стоять вище від інших. Це не просто відсутність почуття солідарності, це неприйняття іншого через те, що він має інший вигляд, думає інакше, чинить інакше. Її практичні прояви містяться в широкому діапазоні: від звичайної неввічливості, зневажливого ставлення до інших – до етнічних чисток і геноциду, навмисного знищення людей.

Основними формами прояву нетерпимості є: образа, насмішки, вираження зневаги; негативні стереотипи, упередження, забобони, основані на негативних характеристиках; етноцентризм (оцінка навколишніх через призму цінностей свого етносу, що розглядається як еталон для всіх інших людей та культур); пошук ворога (перенесення вини за нещастя і проблеми на інші групи); переслідування, залякування, погрози; дискримінація за ознаками статі та інших відмінностей (позбавлення соціальних благ, ізоляція в суспільстві, позбавлення чи обмеження прав людини); расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; ксенофобія у формі етнофобій, мігрантофобії (неприязнь до представників інших груп і культур, переконання в тому, що «чужаки» шкідливі для суспільства); опоганення релігійних чи культурних пам'яток; вигнання, сегрегації, репресії; релігійне переслідування [3, с. 26].

Отже, толерантність можна розглядати як людську цінність, принцип і норму існування, світогляд, готовність до взаємодії, особистісну якість і здібність, фактор соціалізації особистості, позицію (індивіда, групи) до тих соціальних реалій, які оцінюються позитивно як припустимі, незважаючи на їх «несхожість», це орієнтир поведінки, спрямованої на конструктивну взаємодію із цими «несхожими» у різноманітних ситуаціях.

Досить важливою є соціально-педагогічна робота щодо формування толерантності до ВІЛ-позитивних осіб з молоддю підліткового віку. Становлення сучасного підлітка протікає в ситуації соціально-економічної нестабільності, ціннісно-нормативної невизначеності, коли істотно деформовані характерні для стабільних суспільств механізми передачі цінностей від старшого покоління до молодшого.

Було виявлено соціально-педагогічні умови, які впливають на процес формування толерантного ставлення до ВІЛ-позитивних осіб у учнівської молоді:

1. Формування знань та поведінки, які сприяють формуванню толерантності у студентів. Діяльність соціальних педагогів повинна відбуватися на двох взаємопов'язаних рівнях: інформаційному (надає знання про толерантність, її складові, її прояви, про багатомірність людського буття, формування установки на толерантність); поведінковому (озброєння вмінням і навичками толерантної взаємодії), що складають єдине ціле. Основним критерієм сформованості толерантності має стати вміння конструктивно, толерантно взаємодіяти з людьми і групами, що мають певні відмінності.

2. Створення толерантного середовища в закладі освіти. Формування толерантності до ВІЛ-позитивних можливе лише за умови толерантного виховного середовища. Під толерантним простором розуміють організацію та реалізацію взаємостосунків усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, побудовану на принципах толерантності та спрямованих на ділове, безконфліктне спілкування та моральне виховання учнів.

3. Впровадження в навчальний процес інноваційних програм, проєктів, які спрямовані на формування толерантності до ВІЛ-позитивних осіб у студентів коледжу.

4. Організація зустрічей (за можливості з «живими книгами»), людьми, які живуть з ВІЛ [1, с. 43].

Отже, міжнародна практика визначила толерантність у якості необхідної умови спілкування людей різних культур, етнічних і міжконфесійних груп. Саме тому, досить важливим стає виховання в молодого покоління толерантності, оскільки утвердження принципів і норм толерантності до людей, які живуть з ВІЛ є необхідною умовою взаєморозуміння між людьми, взаємодії, злагоди, згуртування і консолідації суспільства.

Список використаних джерел:

1. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. Грива. – Київ.: ПАРАПАН, 2005. – 227 с.
2. Лучинська О. В. Шляхи удосконалення державно-громадської взаємодії у сфері протидії ВІЛ/СНІДу в Україні. Інвестиції: практика та досвід: наук.-практ. журн. Київ, 2017. № 17. С. 124–131.
3. Методичні рекомендації з питань ВІЛ для соціальних працівників: метод. посіб. /Банас О. В. [та ін.] ; за ред. Шеремета С. П. – Київ., 2018. - 80 с.

Лобач Марина Сергіївна
студентка II курсу магістратури спеціальності «Соціальна робота»
Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»
Науковий керівник: Заїка Віталій Миколайович
кандидат психологічних наук
доцент кафедри соціальної роботи
Полтавського інституту економіки і права Університету «Україна»

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УСИНОВЛЕННЯ

Вступ. Стабільність держави, її економічний розвиток значною мірою залежить від фізичного та духовного розвитку дитини, ставлення держави до проблем дітей, їх інтересів та потреб. Для будь-якого суспільства характерним є такий зв'язок: зі зниженням потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у суспільстві активно виявляється феномен соціального сирітства – зростає кількість дітей, які залишаються без батьківського піклування. Ця ознака, на жаль, не обминула і нашого суспільства. Помітною тенденцією останніх років є відокремлення сім'ї від батьківства. Насамперед вона проявляється у значному збільшенні неповних сімей, часто в результаті свідомої відмови від реєстрації шлюбу, з метою отримання соціальної допомоги від держави. Все це і призводить до поширення сирітства в Україні, що має особливо загрозливий характер для такої його складової, як соціальне сирітство.

Результати дослідження. Міжнародне всиновлення переживає скрутні часи через те, що за останні роки кількість дітей, яких передають на усиновлення, зменшується, а багато країн запровадили нові суворі обмеження. Особи, що критикують міжнародне всиновлення, використовують аргумент про права дитини, стверджуючи, що таке усиновлення порушує права спадковості та часто призводить до зловживань. Багато держав захищають права дітей, які народилися на їхній території, а інші підтримують ці вимоги, посиляючись на принцип субсидіарності. Проте основоположним правом дитини є право на виховання у сім'ї, яке можна забезпечити лише через міжнародне усиновлення. Ці права повинні переважати над претензіями держави на суверенітет [6, с. 234].

На жаль, сьогодні в Україні не існує чіткого визначення міжнародного усиновлення. В Сімейному кодексі України (далі СК України) відсутнє визначення поняття «міжнародне усиновлення». Проте, в ст. 207 СК Ук-

раїни під усиновленням розуміється прийнятої усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК України [10]. Однією з умов встановлення усиновлення є те, що усиновлення можливе тільки на користь дитини, причому потрібно враховувати даний інтерес, якщо дитина усиновлюється іноземним громадянином. Наявність іноземного елементу є необхідним компонентом відносин, що виникають у зв'язку з міжнародним усиновленням, так як дане питання є предметом міжнародного приватного права.

У законодавстві України встановлена низка особливостей, які слід враховувати при здійсненні усиновлення з іноземним елементом. Серед них такі положення:

1) іноземці можуть усиновити українську дитину лише після вичерпання національних можливостей її влаштування в сім'ю;

2) переважне право на усиновлення дитини-громадянина України мають іноземці, які є родичами дитини, громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги, по дружжя;

3) для здійснення усиновлення іноземцями дитина має пробути не менше одного року на обліку у урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини;

4) іноземні громадяни не можуть усиновлювати українських дітей віком до одного року [8].

Міжнародне усиновлення є суспільно значущим, оскільки діти-сироти, в основному, не мають законних представників, їх інтереси може захистити лише держава в особі своїх органів. Саме тому процедура усиновлення, обтяженого іноземним елементом, здійснюється лише в судовому порядку. Встановлення такого виду усиновлення в адміністративному порядку не допускається [3, с. 7].

В основу організаційно-правового механізму усиновлення в Україні покладені принципи, які відповідають вимогам міжнародних стандартів у зазначеній сфері, а саме: кожна дитина має право на виховання в сім'ї; пріоритетним є національне усиновлення; міжнародне усиновлення розглядається як альтернатива тільки тоді, коли вичерпані всі можливості щодо передачі дитини під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України; вирішення усіх процедурних питань щодо усиновлення дитини із додержанням чинного законодавства України; заборона посередницької комерційної діяльності щодо усиновлення дітей; укладен-

ня з іноземними державами договорів про правову допомогу; здійснення контролю за умовами утримання та виховання дітей у сім'ях іноземців [1, с.154].

Стаття 52 Конституції України покладає на державу вирішення питань щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Конвенція ООН про права дитини, учасницею якої є і Україна, передбачає, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних найвищих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою, яка забезпечує зміну догляду за дитиною. Сімейний кодекс називає усиновлення однією із форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [9, с. 56].

Сучасний стан правового регулювання сімейно-правових відносин, дозволяє особам, які за станом здоров'я (нездатність до репродукції) ніколи би не могли відчувати радість материнства або батьківства, все ж таки стати батьками, мати повноцінну сім'ю (в плані наявності у ній дітей), покласти на себе тягар батьківських прав та обов'язків шляхом вчинення певних юридичних дій. Батьками дитини можуть бути особи, які не мають з нею генетичного зв'язку, тобто поряд з біологічним, отримало право на існування і соціальне батьківство та материнство. Іншими словами, батьківство та материнство можливе завдяки існуванню такого правового інституту як усиновлення. У зв'язку з цим вважаємо справедливими висновками тих науковців, які наголошують, що шляхом здійснення усиновлення вирішуються дві величезні проблеми – з одного боку особи (чи то подружжя, чи то одинока особа), які з тих чи інших причин не можуть мати власних дітей, мають змогу створити сім'ю, задовольнивши свої природні потреби піклуватися про дитину, виховувати її словом, реалізувати себе не тільки в якості члена суспільства – громадянина, а й у більш важливій якості – як батька, матір; із другого, що напевно більш важливо, дитина, позбавлена батьківського піклування – отримує сім'ю, батьків і всі відповідні блага [2, с.123]. Таким чином, основним завданням усиновлення є турбота про дітей, які залишилися без піклування батьків, створення для них сприятливих умов для життя і виховання в сім'ї. Ось чому усиновлення дітей зараз розглядається як найкраща форма влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, адже дитина внаслідок усиновлення в правовому відношенні повністю прирівнюється до рідних дітей і вважає усиновлювачів своїми батьками [5, с. 67]. Дії бать-

ків підпорядковані єдиній меті – виховати повноцінну особистість, людину та громадянина. Усиновлення в свою чергу ставить мету замінити дитині батьків, і така мета відповідає як інтересам дитини, так і інтересам самих усиновлювачів, оскільки вони тим самим задовольняють свою духовну потребу – потребу піклуватися про дитину [4, с. 196].

Тому необхідно погодитись з І. В. Ковальчук, яка підкреслює, що при усиновленні виникає важлива морально-правова установка: довести до свідомості кожного усиновлювача всю ступінь відповідальності і складності завдань, які він покликаний вирішити. Адже від усиновлювача вимагається такої свідомості, яка могла б обернути просту прихильність до дитини в батьківську любов. Те, що у відносинах між батьками та їх рідними дітьми може виникнути стихійно, в силу природних почуттів, між усиновлювачем і усиновленим повинно стати результатом свідомої поведінки, стійкості, терпіння, розрахованих не на поклик, а на роки кропіткої роботи. Від поведінки усиновлювачів по великому рахунку залежить і виховання у дитини правильного і повноцінного світосприйняття, моральних понять і категорій [7, с. 34].

Висновки. Таким чином, нормативно-правові документи загалом окреслюють юридичні права дітей, в тому числі і дітей – сиріт, їх матеріальне забезпечення та захист їх на правовому рівні. На жаль, на сьогоднішній день, не має жодного правового акту, який би окреслив основні потреби дітей-сиріт та дітей, котрі були усиновленими: любов, безпеку та відчуття батьківського тепла.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть: Соціальна робота. Книга 1. Київ: УДЦССМ, 2001. 334 с.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): навч. посібник. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. 268 с.
3. Бабухіна С. Усиновлення дітей іноземцями: плюси і мінуси. *День*. 2003. №24. С. 8.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
5. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями / За заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ: Наук. світ, 2006. 69 с.
6. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: (збірник документів) Ч. II / М-во України у справах сім'ї та молоді; Український ін-т соціальних

- досліджень. Київ : АТ “Вид-во “Столиця”, 1998. 290 с.
7. Ковальчук І. В. Передумови виникнення інституту усиновлення на території України. *Вісник Академії адвокатури*. 2008. № 3(13). С. 40.
 8. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 трав. 1993 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua
 9. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: www.zakon.rada.gov.ua
 10. Сімейний кодекс України: [текст]. 2-е вид, випр. та доп. Харків : Консум, 2003. 148 с.

Матвейчук Анастасія Вікторівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Мякушко Надія Семенівна
к. політол. н., доктор філософії, доцент кафедри соціальної роботи
Полтавський інститут економіки і права

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ЯКОСТІ ІНСТРУМЕНТУ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Вступ. Сучасні тенденції у всіх сферах українського суспільства зумовили зміну освітньої парадигми, сутнісну основу якої складають цінності, спрямовані на забезпечення здоров'я підростаючого покоління, створення умов у ЗВО для формування культури здоров'я студентів і залучення майбутніх фахівців до здорового способу життя.

Формування здорового способу життя студентів в контексті соціальної роботи є досить актуальною проблемою дослідження. Різні аспекти, що відображають зміст категорій «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «формування здорового способу життя», стратегічні орієнтири, шляхи та умови формування здорового способу життя студента досліджені в роботах М. Алієва, Н. Амосова, В. Брехмана, Е. Вайнера, А. Деркача, Г. Зайцева, А. Столяренко, А. Чоговадзе та інших. У дослідженнях недостатньо уваги приділено зарубіжному досвіду використання соціальної роботи в якості інструменту формування здорового способу життя студентської молоді. Саме це і актуалізує дослідження.

Результати дослідження. У зарубіжних країнах соціальна робота в освітніх закладах отримала найбільше поширення в 60-ті рр. XX ст., під час реформи освіти, і була спрямована насамперед на роботу з дітьми та молоддю, які важко адаптуються до нових освітніх програм.

У багатьох зарубіжних країнах існують програми, спрямовані на збереження здоров'я учнів та студентів більшою мірою, ніж це прийнято традиційно. Це так звані «школи сприяння здоров'ю», які відрізняються від звичайних тим, що в них велика увага приділяється розвитку навичок і вмінь в галузі охорони здоров'я та ведення здорового способу життя (Великобританія, США, Німеччина, Франція, Китай та інші).

Досвід різних країн, наприклад Англії та Німеччини, дозволяє говорити про існування двох варіантів організації соціальної роботи в галузі здоров'я в освіті. В одних випадках фахівці з соціальної роботи є штатними працівниками освітнього закладу, в інших – вони працюють у соціальних службах, що забезпечують обслуговування конкретних установ освіти в даному напрямку.

В освітніх закладах вони займаються з дітьми і молоддю поведінка яких є девіантною, або відчувають труднощі в навчанні; проводячи профілактичну роботу в галузі здорового способу життя, пропонують у вільний від навчання час зайнятися будь-якою діяльністю, вивчають умови їх життя, працюють з їх сім'ями. Такий варіант практикується в Англії. У Німеччині перевага віддається першому варіанту: соціальних працівників тут прийнято включати в штат освітнього закладу, частіше в штат шкіл [6, с. 259].

У Німеччині на державному рівні реалізується національний проект, згідно з яким, до 2020 року німці повинні навчитися правильно харчуватися, вести активний спосіб життя і більше рухатися. Серед завдань проекту – подолання зайвої ваги, яким страждає значна кількість мешканців Німеччини: приблизно третина бюджету системи охорони здоров'я йде на витрати на лікування хвороб, які викликані неправильним харчуванням. Згідно «національного проекту» в освітні програми включені лекції з правильного харчування, 3 рази на тиждень проводяться заняття з фізичної культури. Навчають не тільки дітей, студентів, але й дорослих. Схвалена урядом програма передбачає заходи, спрямовані на обов'язок підприємств харчової промисловості вказувати у маркуванні своїх товарів склад і калорійність продукту. Здорове харчування організовано в заводських, лікарняних і шкільних їдальнях, в дитячих садах, коледжах, закладах ви-

щої освіти. Урядовою програмою передбачено будівництво сучасних дитячих та спортивних майданчиків, створення безпечних велосипедних доріжок, створення повсюдної активної інфраструктури. Окремий напрямок програми – мотивування на здоровий спосіб життя [10].

У США, Англії та інших країнах при розробці освітніх програм фахівці в першу чергу орієнтуються на збереження соматичного здоров'я дітей і молоді та їх емоційну стабільність. У цих країнах є програми, які спрямовані на збереження здоров'я більшою мірою, ніж це прийнято традиційно. Так звані «школи сприяння здоров'ю» відрізняються від звичайних освітніх установ тим, що в них велика увага приділяється розвитку навичок і вмій в галузі охорони здоров'я та ведення здорового способу життя [5, с. 427].

Автор книги «Сприяння здоров'ю в наших школах» («Health Promotion in our Schools») Х'ю Хайвіс при визначенні поняття «здоров'я» посиляється на термін Всесвітньої організації охорони здоров'я, згідно з яким це поняття включає: фізичне здоров'я, що має на увазі бадьоре і хороше самопочуття; психічне та емоційне здоров'я; соціальне та індивідуальне здоров'я; здорове навколишнє середовище. Всі ці аспекти нерозривно пов'язані між собою, проте соціальний працівник, психолог, лікар, педагог, адміністратор можуть працювати найбільш ефективно кожен у своєму напрямку. У популярній освітній програмі Міжнародного бакалаврату медичний супровід виноситься за межі навчальної діяльності, проте діти і молодь на заняттях з різних дисциплін знайомляться з технологією соціальної профілактики здорового способу життя та успішної соціалізації. Подібна надпредметна сфера отримала назву «Здоров'я і соціальна освіта» і включає в себе такі розділи, як «Особиста гігієна і основні ризики для здоров'я», самопізнання і відповідальність за себе, взаємини, особистість в суспільстві, моральна відповідальність. Ці розділи подаються дітям і молоді як у вигляді тренінгів, які організовують і проводять соціальні працівники, так і за елементами включаються в заняття біології, хімії, фізичної культури, а також з допомогою різних програм [4, с. 14].

В останні роки у структурі захворюваності дітей і молоді все більшого значення набувають соціальні профілактичні фактори. Особливо високий рівень небезпечних для здоров'я поведінкових ризиків у підлітків та молоді, так як, виходячи з-під опіки дорослих, вони виявляються не підготовленими до самостійних рішень. Непідготовленість проявляється в невмінні уникнути шкідливих звичок, вчасно сказати «ні», навіть просто

постежити за своїм здоров'ям. Шкідливі звички, закріплюючись під негативним впливом соціального середовища, неминуче набувають форму надзвичайно небезпечних захворювань, наприклад таких, як різні варіанти залежності від психоактивних речовин (наркотики, алкоголь, токсичні речовини тощо) [7, с. 1196].

Фахівці ВООЗ вважають школу найбільш перспективною ділянкою впливу на особистісне становлення підлітка. Шкільні медична, соціальна і психологічна служби здатні, перетворившись з «Служби порятунку в «Службу розвитку», забезпечити адекватну програму особистісного розвитку кожного учня. У нашій країні оздоровчі тенденції в школах складаються приблизно так само [1, с. 20].

Поряд з програмами, спрямованими в першу чергу на створення середовища, здорової з точки зору медицини і фізичної культури, все більшого поширення набувають соціальні профілактичні тренінгові цикли, що формують навички здорового способу життя і успішної соціалізації. Як показують спостереження, найбільш успішно реалізуються соціальні програми, в яких навчання соціальними і оздоровчими навичками здійснюється через гру, через програвання і переживання ситуації, а не заучування повідомленого дорослим «правильної відповіді» [3, с. 35].

Про необхідність використовувати школи та закладів вищої освіти в якості бази для реалізації програм за технологією соціальної профілактики зокрема ВІЛ/СНІДу, а також захворювань, що передаються статевим шляхом, йдеться в документах Всесвітньої організації охорони здоров'я. У концептуальному документі UN-AIDS зазначено, що освітні програми відкривають досить широкі можливості для освіти дітей та молоді з цих питань; жодна інша інституційна система не може конкурувати зі школою в плані чисельності молоді, охопленої такою просвітницькою роботою [8, с. 65].

Соціальні програми профілактики захворювань, а також пропаганди здорового способу життя повинні охоплювати всю освітню структуру. Ця робота є ключовим компонентом національних програм, спрямованих на поліпшення здоров'я і розвитку дітей і молоді». Найбільшу ефективність продемонстрували соціальні програми навчання, в яких акцент зроблено на навчанні навичкам, необхідним для прийняття молоддю відповідальних рішень у таких областях, як тютюнопаління, вживання наркотиків, сексуальні відносини. Найбільш поширена в світі (реалізується в 30 країнах світу) – програма «Життєві навички» («Lifeskills») розроблена органі-

зацією Life Skills International. Основоположник концепції Б. Спрангер визначає навчання життєвим навичкам як «процес навчання дітей та молоді у їх взаємодії між собою та навчальними особами для придбання знань, навичок і формування поведінки, яка дозволить підліткам і дорослим відповідально ставитися до власного життя, приймати правильні, «здорові» життєві рішення, володіти високою опірністю негативним формам тиску, мінімізувати шкідливі види поведінки». Програма «Життєві навички» включає вміння чинити опір пропозицій вживати психоактивні речовини [2, с. 27].

У Великобританії навчання здоровому способу життя і відповідним соціальним навичкам ведеться в школі та закладах вищої освіти в рамках дисципліни, яка так і називається – «Навчання здорового способу життя». В Австралії створена програма первинної профілактики ПАР, яка включена в річний навчальний план початкової школи і реалізується як серія з шести тим, що включає по 10 уроків кожна. Інша програма суспільного здоров'я австралійця Коліна Ярхема розрахована на 12-річний курс навчання. Її тематика надзвичайна, тому до початку практичного застосування програми її варто наповнити конкретним змістом.

Прикладом програми, орієнтованої на підлітків та молодь, є «Adolescent Alcohol Prevention Trial» з протиалкогольних профілактичних заходів. Це універсальна освітня програма, яка включає дві основні стратегії. Перша – навчання навичкам опору, які допоможуть дітям відмовлятися від пропозиції наркотиків і алкоголю. Друга стратегія виправляє помилкові уявлення про переважання зловживають алкоголем і наркотиками і про «природності» зловживання психоактивними речовинами. Поєднання тренінгу опору вживання наркотиків і нормативної освіти запобігає вживання наркотиків [3, с. 34].

У Китаї традиційно приділяється значна увага здоров'ю і здоровому способу життя. Популярні напрями гармонізації дитини з навколишнім середовищем, використання в навчальному процесі традиційних оздоровчих методик, формування в освітньому закладі оздоровчого простору, колективне зняття факторів, що можуть викликати стрес навчально-виховного процесу під керівництвом вихователя. Усуваються негативні фактори (відсутність гарячого харчування, недотримання санітарних вимог), вітається оздоровчий туризм та ін. Основа досвіду оздоровлення молоді Китаю: наслідування прикладу дорослих в їх орієнтації на здоровий спосіб життя, групові оздоровлюючі вправи на перервах, різноманітність

спортивного дозвілля, танці, виставки оздоровчої спрямованості. До даної роботи широко залучені ЗМІ [9].

У США реалізуються кілька моделей охорони здоров'я: модель «Освітні оздоровчі джерела», що включає програми: «профілактика хвороб»; «раціональне харчування»; «зростання і розвитку»; «особистісне здоров'я»; «емоційне здоров'я»; «здоров'я сім'ї»; «споживче здоров'я»; «громадське здоров'я»; «безпека і перша допомога»; модель «Загальна здорова освіта»; модель «Оздоровчий розклад», що спрямований на вивчення власного організму. Підвищена увага приділяється профілактиці дитячого травматизму та попередженню нещасних випадків на дорозі. Це завдання є пріоритетним в рамках гігієнічного виховання багатьох країн. Для підвищення ефективності роботи з формування здорового способу життя широко використовуються наочність і сучасні інформаційні технології.

У Сінгапурі під керівництвом ради з просування здоров'я послідовно реалізуються національні кампанії здорового способу життя, що складаються з безлічі заходів і дій, згрупованих у більш ніж 40 різних програм: від просвітницьких акцій до грантів, від підготовки медсестер і захисту зору до підтримки здоров'я молоді [7]. При цьому щорічно програмою декларується один з пріоритетних напрямків. Так, в 2019 р. основним пріоритетом кампанії стала профілактика дитячого ожиріння. З цією метою були проведені широкомасштабні заходи, орієнтовані на дітей, батьків, молодь і спрямовані на запобігання розвитку ожиріння в ранньому віці (семінари, виставки, тренінги, просвітницькі програми, в тому числі інтерактивні, створення спеціалізованих інтернет-сайтів) [10].

Філіппінська програма «Національна кампанія здорового способу життя», що стартувала в 2003 р. під керівництвом міністерства охорони здоров'я, спрямована на прищеплення громадянам країни усвідомленого ставлення до свого здоров'я, створення навколишнього середовища, що стимулює здоровий спосіб життя. Програма має ряд блоків-підпрограм: контроль за споживанням тютюну і алкоголю; підтримка фізичної активності; програма здорової дієти і контролю за масою тіла; програма управління стресами. За період реалізації програми було проведено безліч різних заходів щодо стимулювання здорового способу життя, здійснено їх інформаційний супровід шляхом розміщення відповідних публікацій в засобах масової інформації та мережі Інтернет, підготовлені та розповсюджені серед населення просвітницькі матеріали щодо пропаганди здорового стилю життя, розроблені і прийняті відповідні документи по просу-

ванню здорового способу життя і відмови від шкідливих звичок [9].

Велика робота зі сприяння здоровому способу життя ведеться урядом Ізраїлю. Так, в 2011 р. Міністерствами охорони здоров'я, освіти, культури і спорту була підготовлена широкомасштабна «Національна програма зі сприяння активному і здоровому способу життя» [2]. Основні цілі, закладені в програмі, – боротьба з надмірною вагою шляхом формування у населення звички до активного та здорового способу життя; створення відповідної законодавчої бази. У рамках програми передбачається реалізація декількох підпрограм як на загальнонаціональному рівні (наприклад «Школа здоров'я»), так і на рівні окремого міста (наприклад «Активне і здорове місто»). Протягом 2011-2012 рр. пілотний проект працюватиме в 10 містах країни. Програмою визначено такі пріоритетні напрями: стимулювання місцевих органів влади до організації програм фізичної активності (обладнання велодоріжок, встановлення вуличних спортивних тренажерів); популяризація здорових продуктів харчування, в тому числі за допомогою механізму цінового регулювання; забезпечення доступності для занять фітнесом; обмеження реклами шкідливих харчових продуктів; організація навчальних семінарів та консультацій для людей, бажаючих знизити вагу.

Висновки. Соціальна робота як технологія соціальної профілактики в освітньому закладі за кордоном почала свій розвиток ще в 60-х роках ХХ ст. і продовжує розвиватися. В Німеччині, США, Англії та інших країнах програми соціальної профілактики заохочують, а також пропаганда здорового способу охоплюють всю освітню структуру. Ця робота є ключовим компонентом національних програм, таких як: «Життєві навички», «Навчання здоровому способу життя», «Навички здорових взаємин» та інші.

Список використаних джерел:

1. Абдулахамидова Б.Н. Педагогические основы валеологии. Ош, 2013. 164 с.
2. Авчинникова С. А. Профессиональная подготовка специалистов социальной работы к формированию здорового стиля жизни клиентов. *Отечественный журнал социальной работы*. 2011. № 3.
3. Аймаутова Н. Е., Онзимба Ленюнга Ж. Б., Чеховский И. В. Стресс и здоровье. *Технологии живых систем*. 2010. Т. 7. № 6. С. 34-39.
4. Амосов Н. М. Здоровье человека. Москва: Физическая культура и спорт, 1984. 64 с.

5. Басва О. В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я: навч.-метод. посібник. Київ : ЦУЛ, 2008. 604 с.
6. Басва О. В., Чебан В. І. Менеджмент та організація роботи лікувально-профілактичних закладів: навч. посібник. Київ, 2013. 372 с.
7. Баякина О. А. Соотношение понятий психического и психологического здоровья личности. *Известия Самарского научного центра РАН*. 2009. №4-5. С. 1195-1200.
8. Богаченко П. В., Иванов В. В. Медицинский менеджмент. Москва: Инфра-М, 2007. 256 с.
9. Гладун З. С. Державне управління в галузі охорони здоров'я. Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. 312 с.
10. Державна політика з охорони громадського здоров'я в Україні: навч. посіб. / І.М. Солоненко, Л. І. Жаліло. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 116 с.

Мироненко Ірина Вячеславівна
студентка 4 курсу спеціальності «Соціальна робота»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Голованова Діана Вікторівна
старший викладач кафедри соціальної роботи
Полтавський інститут економіки і права

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. Проблеми соціальної роботи із людьми похилого віку в даний час знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів, соціальних і дослідницьких програм, спрямованих на забезпечення прийняттого рівня життя літніх і старих людей.

Однією з глобальних проблем сучасності є швидке зростання кількості старих людей у населенні країн Заходу та США.

За прогнозами Демографічного відділу ООН, які підготували для Всесвітньої асамблеї з проблем старіння населення (Відень, 1982р.), літні та старі люди стануть значною частиною населення.

За оцінками демографів чисельність людей віком від 60 років і старших збільшиться до 2025 р. у 5 раз порівняно з 1950 р., а старших 80 років – у 7 раз. За цей же період загальна чисельність населення світу збільшиться всього у 3 рази. Частка людей похилого віку серед населення

світу збільшиться з 8,5% у 1950 р. до 13,7% у 2025 р [5].

Отже, якщо у 1950 році кожна дванадцята людина у світі була похилого віку, то до 2025 року в цю групу буде входити кожен сьомий мешканець планети. Така ситуація призвела до зростання усвідомлення потреб старих людей та необхідності розробки нових практичних підходів до соціальної роботи з даною категорією населення.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми людей похилого віку досліджувались соціологами (М. Александрова, А. Дмитрієв, З. Саралієва, В. Шапіро). Значний вклад у розвиток соціальної геронтології внесли: психолог Б. Ананьєв; сучасні геронтологи Г. Абрамова, В. Альперович, А. Лідерс, А. Козлов, Р. Яцемирська, а також зарубіжні автори – А. Адлер, Е. Берн, К. Хорніц, Е. Фромм, Т. Шибутані. Накопичений значний теоретичний матеріал та емпіричний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку (Р. Вебер, Н. Дементева, І. Лотова, Е. Карюхін, О. Краснова, Є. Холостова, Н. Щукіна та інші). З'явилась низка наукових досліджень, у яких розглядаються соціально-педагогічний компонент у системі соціального захисту населення (В. Бочарова, М. Гурьянова, І. Ліпський, В. Нікітін); питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку (Н. Басов, В. Фокін, Н. Шмельова та інші); технології соціально-педагогічної роботи (Б. Алмазов, Н. Гарашкіна, Л. Мардахасєв та інші).

Формування цілей статті. Наявність людей похилого віку розглядається у зарубіжному суспільстві як чинник його розвитку, що суттєво впливає і на здатність людини похилого віку приносити матеріальну та духовну користь суспільству, і на саме суспільство, яке подолало стереотипні уявлення про людину похилого віку і готове соціально захистити її.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія дозвілля на сучасному етапі її розвитку характеризується міждисциплінарністю, спирається на дані багатьох наук: психології, педагогіки, соціології, філософії, географії, економіки.

Однак, з другої половини ХХ ст. дозвілля відокремлюється як самостійна галузь знання, що вивчає значення вільного часу в житті людини, його змістове наповнення, розвиток людини на дозвіллі.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років.

За офіційними даними ООН, 2025 року майже 15% населення планети (а це близько одного мільярда осіб) буде старше 60 років. Україна та-

кож належить до тих країн, що характеризуються високим рівнем старіння населення. У загальній структурі населення частка осіб, старших працездатного віку, 1955 року складала близько 11%, 1997 року – 19%, а 2025 року, за даними прогностичних досліджень, має збільшитись до 27% [3].

Населення старшого віку – це неоднорідна група. У геріатрії та геронтології виправданою є думка про те, що фізіологічні та психологічні риси осіб старшого віку суттєво змінюються протягом кожних п'яти років. Так, люди у віці від 60 до 65 років мають інші потреби, ніж особи від 65 до 70 років; бажання осіб 70-75літнього віку відрізняються від бажань людей 75-78 років.

Не буде перебільшенням твердження, що для людини похилого віку особливого значення набуває проблема проведення свого вільного часу. Вона досить часто перетворюється на один із чинників соціальної напруги в суспільстві, що посилюється значним зниженням рівня життя, сегрегацією населення за рівнем доходів, втратою стимулів до продуктивної праці і неможливістю подальшої трудової діяльності, погіршенням демографічної ситуації, дискримінаційними проявами, і врешті-решт, – відсутністю реально діючої інституційної системи в Україні для організації дозвільної діяльності людей похилого віку.

Державна політика в галузі організації дозвільної діяльності людей похилого віку в зарубіжних країнах ґрунтується на відповідній законодавчій базі кожної окремої держави, з урахуванням рекомендацій світової співдружності.

Факівці дозвільної сфери в зарубіжних країнах використовують різноманітні засоби впливу естетичного спрямування на осіб похилого віку, а саме: мистецтвотерапію, бібліотерапію, терапію спогадів.

Мистецтвотерапія, або арт-терапія, включає музичну, хореографічну, театральну, художню творчість. Значущим, на думку працівників дозвільних закладів, є не конкретний результат, а саме творчий процес, у якому мистецтво виконує інтегруючу функцію. Наприклад, особливою продуктивністю (не лише в естетичному, а і в соціальному та індивідуальному аспектах) відзначився художній проект під оригінальною назвою “Старі – так, однак не дуже старі”, здійснений зусиллями членів клубу пенсіонерів у муніципалітеті Кобленц (Німеччина). Пластика, живопис, графіка поєднали самотніх людей літнього віку. Основною метою проекту стала спонтанна творчість учасників, яка принесла їм радість спілку-

вання, задоволення життям, для багатьох відкрила нові перспективи. Проект мав позитивні відгуки серед громадськості, за сприяння якої у краєзнавчому музеї міста було організовано заключну виставку робіт пенсіонерів.

Бібліотерапія здійснює цілющий вплив на психічний та емоційний стан людини похилого віку за допомогою книг. Її розглядають і як психотерапевтичний метод, який здійснюється за допомогою читання книжок, насамперед художніх, і як науку про закономірності, механізми, способи збереження та зміцнення фізичного та духовного здоров'я, цілісності особистості в несприятливих умовах через синтезування ситуацій читання спеціально підібраної літератури. Вона спрямована на формування у людини навичок і здібностей протидіяти хворобам, стресам, депресії, на зміцнення сили волі, підвищення інтелектуального і освітнього рівня, створення можливостей для духовного зростання. Даний метод ґрунтується на впливі на особистість художньої, емоційної і психологічної майстерності письменника, який показує шляхи вирішення притаманних їй конфліктних, невротичних ситуацій [2].

Психотерапія спогадів – лікувальний метод, що створює позитивний мікроклімат довкола старої людини, орієнтує на позитивні спогади про минуле. Спеціалісти з терапевтичної рекреації (США) підкреслюють, що в цей період для людини особливого значення набувають сімейні реліквії, особисті предмети чи речі, що належать комусь із членів сім'ї, знайомим або друзям. Тому одним із засобів терапії, який допомагає адаптуватись людині похилого віку до життя в нових умовах, може стати клубний вечір спогадів про пам'ятні речі, про визначні події та життєві ситуації, пов'язані з цими предметами; особливою популярністю у клубах користуються виставки фотографій, сімейних коштовностей, предмети релігійного характеру, меблі.

Однак дозвілєві заходи й програми для звільнення особистості від відчуття страху, стурбованості, тривоги, від внутрішніх конфліктних переживань, невпевненості у завтрашньому дні, мають бути регулярними і систематичними.

Необхідно зазначити, що в дозвілєвій діяльності людина похилого віку зустрічає багато проблем. Так, з виходом на пенсію зменшується прибуток, знижується життєва активність, слабшають фізичні й духовні сили, з'являється відчуття соціальної ізоляції (на самотність як на одну з головних причин старіння всього організму вказував ще лікар Стародав-

ної Греції Гален), відвідуються лише соціально-культурні заклади, розташовані неподалік від власного будинку. Дослідження виявили, що характерним для людини похилого віку є загострене відчуття самотності через обмеження спілкування з навколишнім світом, переживання втрати близьких та друзів, відчуття власної непотрібності та покинутості. Часто людина похилого віку повністю позбавлена людського спілкування, що викликає депресію, підозрілість, недовіру, самоізоляцію, відчуття тривоги, небажання виробляти стиль самостійного життя.

Серед англійських науковців поширеною є думка про перспективність залучення осіб похилого віку до дозвілєвої діяльності для оптимального збереження їх *духовної значущості в суспільстві*. Дозвілєві заходи знижують вплив та інтенсивність чинників, що провокують передчасне старіння й ускладнення (психічні стреси, потрясіння, негативні соматичні аспекти, рання дезадаптація особистості, обмеженість кола інтересів, постійне невдоволення собою та власним життям). [4].

Ініціативу виділення дозвілєвого аспекта у вирішенні проблем осіб “золотого” віку підтримують і американські спеціалісти. Дозвілєва діяльність з людьми похилого віку має ґрунтуватись на *мультидисциплінарному підході та орієнтації* на потреби людини похилого віку. Це передбачає діяльність єдиної команди фахівців, спрямованої на задоволення інтересів і запитів людини “золотої пори”.

Показовою з цього погляду є діяльність клубу пенсіонерів в “Буено-парку” (штат Каліфорнія, США). Його працівниками враховано всі побутові потреби людини “золотого” віку: клуб має необхідні кабінети (лікувальний і процедурний), заклади (їдальню та магазин), а також майданчики для активного і пасивного відпочинку, конференц-зал, кімнати для гурткових занять, зали для проведення зборів і засідань. У дозвілєвій роботі з людьми похилого віку використовуються різні форми й методи, соціальні та культурно-дозвілєві програми: виготовлення керамічних виробів, бальні танці, уроки самообслуговування, гра в брідж, гуртки живопису, оздоровчі заходи. У клубі проводяться також безкоштовні медичні огляди, заходи реабілітаційного характеру, що пояснюється нагальною потребою людини старшого віку в постійній медичній допомозі.

Новою формою дозвілєвої роботи є організація консультацій для родичів і близьких, які доглядають осіб літнього віку. Такі консультації допомагають правильно розуміти психічну поведінку, емоційний стан, інтелектуальні зміни; формують навички елементарного геронтопсихіат-

ричного обслуговування. Родичі вчаться швидко й позитивно вирішувати сімейні конфлікти, уникати стресових ситуацій. Значна кількість теоретиків і практиків схиляється до думки, що вирішенню даної проблеми сприяє створення й розширення мережі будинків-клубів на зразок тих, що вже діють у деяких містах США, а окремі набули міжнародного визнання: “Будинок біля джерела” (Нью-Йорк Сіті), “Пороги” (Чикаго) та “Громадський центр лікарів духу” (Сан-Франциско). Клубні заклади такого типу пропонують послуги для залучення осіб похилого віку до участі в соціальних, культурних та дозвіллевих заходах, які б задовольняли їх соціальні й професійні потреби, а також сприяли фізичному оздоровленню. Подібні заклади створюються за активного сприяння державних органів влади, громадських і комерційних структур як справжні стаціонарні центри соціального обслуговування осіб похилого віку. При цьому вони не втрачають своїх програмних функцій, до яких, передусім, належать:

- удосконалення форм і методів дозвіллевої діяльності й обслуговування людей похилого віку;
- розвиток народної творчості, ініціатив особистості та її самодіяльності шляхом активної участі в роботі закладу;
- створення умов для виступів майстрів, художніх колективів, окремих виконавців, а також представників різних галузей науки, культури, освіти;
- задоволення інтелектуальних і творчих потреб та інтересів.

Вчені американської школи дозвіллезнавства вважають, що успішна соціально-психологічна адаптивність людини похилого віку до нового соціального становища визначається рівнем підготовленості до цього періоду, до тих завдань, які ставить перед особистістю “третій вік”, виробленням раціонального погляду на своє життя. Так, основу теорії Келлера М.Ж., Уілхайта Б., Холла Г. (США) становлять ідеї про максимальну реалізацію потенціалу людини похилого віку з віковою інвалідністю шляхом посилення своєї незалежності, продуктивності, інтегрування з навколишнім світом [5].

Багатоманітність та складність соціальних проблем людей похилого віку вимагають створення умов для реалізації особистісного потенціалу. Тому популярністю у дозвіллевих закладах користуються психолого-педагогічні, консультаційні, реабілітаційні, медичні служби.

На думку спеціалістів дозвіллевої сфери зарубіжних країн, у суспільстві ще повністю не подолано негативні стереотипи у ставленні до осіб

похилого віку, що виявляється у байдужості та відвертому негативізмі молоді до осіб похилого віку. Сучасна мережа дозвілєвих закладів не завжди відповідає потребам зазначеної категорії населення. Найпоширенішими недоліками є:

- недостатня підготовка особистості до старості (на мікро- та макро-рівні);
- неповне використання потенціалу людини похилого віку;
- порушення принципу диференційованого підходу, внаслідок чого дозвілєві заходи плануються для однорідних груп населення;
- невідповідність архітектурних форм дозвілєвого закладу його функціям, що заважає досягти максимальної культурної активності відвідувачів.

Нагального вирішення у зарубіжних країнах вимагає і проблема персоналу: недостатній досвід роботи дозвілєвих закладів з особами похилого віку та інвалідами, відсутність знань специфіки обслуговування цієї категорії населення, недостатня поінформованість, що спричиняє обмеження дозвілєвих функцій та послуг, почуття невпевненості персоналу у своїх діях.

Робота клубів-будинків здійснюється на принципах добровільності, творчого розвитку особистості, взаємопідтримки та взаємодопомоги, сприйняття члена клубу як багатогранного індивіда, а не пацієнта, який потребує лікування.

Водночас підтримка дозвілєвих і рекреаційних програм, соціальних і культурницьких акцій, спрямованих на залучення осіб “золотої пори” до суспільного життя, має тенденцію до зростання.

Серйозного значення у проведенні дозвілєвих заходів надається стимулюванню участі літніх людей у спільній рекреації, що залежить від багатьох чинників, зокрема, від відповідності програм і послуг фізичному стану здоров’я людини, від можливості замовити й отримати інформацію особам із комунікативними ускладненнями (порушеннями слуху, зору, мови); від можливості використовувати в програмах міжнародного символу фізичної доступності (що підтверджує бажання залучити до акції людину-інваліда); від включення до матеріалів програм повідомлень про готовність агентства надати послуги всім громадянам, у тому числі й особам літнього віку та інвалідам.

Варто підкреслити, що, на думку професійних рекреаторів зарубіжжя, будувати рекреаційну, соціальну, дозвілєву програми соціально-

культурного закладу необхідно за такими стратегічно важливими напрямками:

- систематичне вивчення інтересів і потреб людини похилого віку та організація дозвілєвих послуг відповідно до запитів особистості;
- безпосередня робота з ініціативними групами та представниками громади, яку обслуговує дозвілєвий заклад (індивідуальна причетність сприяє інтенсифікації участі населення в культурному житті і створює необхідні передумови для пожвавлення економічного, соціального, культурного розвитку громади);
- координація та співпраця дозвілєвої діяльності закладів з іншими суб'єктами суспільного життя (політичними, релігійними, приватними, добровільними організаціями, освітніми й культурно-мистецькими установами);
- налагодження зв'язків із засобами масової інформації.

Дотримання такої послідовності у підготовці дозвілєвих програм клубів для людей похилого віку істотно підвищить її ефективність, допоможе конструювати соціально значущі контакти, професійно оцінювати соціальну ситуацію громади, виявляти загальнокультурну мобільність. Окрім того, необхідно зазначити, що найперспективнішими є ті культурні ініціативи, що спираються на глибокі місцеві культурно-історичні корені духовного життя.

В останні десятиріччя спостерігається зростання попиту на послуги невеликих клубних закладів, розташованих у певному мікрорайоні. Ця тенденція призвела до поступової заміни великих центрів дозвілля, які “фрагментарно” обслуговують людей похилого віку, на спеціалізовані клубні установи. Характерною рисою таких клубів є врахування специфіки, соціального значення, статусу, потреб, інтересів представників старшого покоління, що істотно впливає на підвищення результативності їх роботи.

Необхідно зазначити, що донедавна дозвілєва діяльність у зарубіжних країнах організовувалась з урахуванням специфіки людей певних вікових груп (дітей, підлітків, молоді, середнього віку). Сьогодні ж простежується тенденція до об'єднання різних вікових категорій на ґрунті спільних потреб, інтересів і вподобань. У роботі дозвілєвих закладів із пенсіонерами увага приділяється залученню набутого духовного досвіду представниками цієї вікової групи для зміцнення зв'язків між поколіннями, для виховання молоді.

У зв'язку з цим, на особливу увагу заслуговує робота дозвіллевих закладів, орієнтована на реалізацію виховних можливостей осіб похилого віку.

Прикладом успішної роботи дозвіллевих служб комплексного типу може бути створення проєктів і програм, метою яких є поєднання інтересів молоді та людей похилого віку. Спільні дозвіллеві програми проводяться в США з 70-х років. Поєднання інтересів молоді та людей похилого віку відбувається шляхом творчої активності (участі у танцювальних, музичних, театральних гуртках); спортивної та оздоровчої діяльності (спеціальні програми для різних вікових груп); організації дозвілля в клубах за інтересами та рекреаційних центрах. Цікавим прикладом може бути спільна соціальна робота з озеленення міст: з ініціативи Американської асоціації пенсіонерів та за активною участю молоді відбулося відродження міських парків в Ель-Пасо (штат Техас); за підтримки шкіл, молодіжних організацій та центрів для осіб похилого віку проведено кампанію з озеленення Піттсбурга (штат Пенсильванія) та Поло Альто (штат Каліфорнія). Тому видається доцільним аналіз діяльності клубу у США “Голден Ейдж”, що в перекладі означає “Золотий вік”. Пенсіонери відвідують клуб переважно в першій половині дня, після обіду у “Голден Ейдж” залишаються лише штатні працівники (близько 30 осіб). Членами клубу є люди віком від 65 до 90 років. Вони живуть активним життям, беруть участь у всіх заходах клубного об'єднання, багато мандрують. Відчувати свою корисність для суспільства їм допомагає волонтерська робота, займатися якою має право лише людина “золотого віку”, член клубу “Голден Ейдж”. Наприклад, у їдальні волонтери обслуговують покупців, прибирають столики та посуд, а також виконують необхідну роботу на комп'ютері. До організації пенсіонерів підвозить автобус о 9 ранку, а о 13 розвозить по домівках. Весь цей час, включаючи обідню перерву, відвідувачі знаходяться в клубі. Людина, яка приходить до клубу вперше, спочатку досить пасивна: переглядає телепередачі, відвідує лекції, слухає платівки. З часом вона знайомиться з різноманітними видами клубної діяльності. У “Голден Ейдж” діють мовні курси, гуртки вишивання та малювання, проводиться оздоровча діяльність. Поступово у пенсіонера з'являється інтерес до певного заняття. У клубі також працює туристичне бюро, адже більшість членів клубу намагаються січень та лютий проводити у теплих країнах. Головним у роботі клубу “Голден Ейдж” вважається індивідуальна робота з кожним з відвідувачів.

Завдання, що постають перед дозвілєвими установами з обслуговування осіб похилого віку, ефективно реалізуються шляхом поєднання зусиль соціальних служб, медичних організацій, клубів, парків, музеїв. Досить поширеними є програми типу “Літній відпочинок у парку” (США), ініціаторами яких стали парки та регіональні соціальні служби. Доцільність таких програм підтверджується кількістю відвідувачів, що складають більше 60% літніх людей.

Заклади клубного типу країн Західної Європи та США мають на меті апробацію оптимальних варіантів залучення людини “третього” віку до культурного соціуму, підтримку їх активного способу життя, усунення неадекватності між рівнем освіченості особистості та її творчою реалізацією. Безперечною перевагою таких закладів є можливість розробляти індивідуальні культурно-дозвілєві програми, залучати різноманітні форми і методи клубної роботи відповідно до потреб кожної людини похилого віку в безпосередньому контакті з нею і на найдоступнішому для неї рівні.

Зарубіжні вчені вважають, що головними в успішній реалізації таких заходів повинні бути:

- види дозвілєвої діяльності, що орієнтуються на творчу активність особистості (танцювальні вечори, виступи аматорських колективів, концерти за участю самодіяльних ансамблів та хорових колективів);

- спортивна і фізкультурно-оздоровча діяльність (гра з м'ячем, туризм, катання на човнах, національні ігри, плавання) для зміцнення здоров'я, протистояння старінню організму, підтримання належної фізичної форми;

- створення “хобі-груп” на основі спільних художніх, естетичних, релігійних, літературних інтересів, любительських і клубних об'єднань за інтересами, що урізноманітнюють палітру культурної діяльності людини;

- задоволення потреби в людському спілкуванні (дискусії, бесіди, прогулянки, які позитивно впливають на загальний стан здоров'я, життєвий тонус, психіку людини похилого віку).

Необхідно підкреслити, що потреба у спілкуванні є для людей похилого віку чи не найважливішою і перетворюється у головний вид діяльності, який необхідно заповнити культурним та соціальним змістом.

Отже, основними принципами дозвілєвої діяльності з особами похилого віку можна визначити:

- дотримання прав та свобод людини;
- забезпечення рівних можливостей в отриманні дозвіллевих послуг;
- доступність дозвіллевих закладів для осіб похилого віку та врахування потреб цієї категорії населення;
- систематичність організації дозвіллевої діяльності;
- диференційований підхід у дозвіллеву обслуговуванні.

Організація дозвіллевої діяльності осіб похилого та літнього віку у зарубіжних країнах характеризується як загальними так і специфічними ознаками, що пояснюється традиціями та звичаями кожного народу, історією конкретної країни, її науково-технічним розвитком, проблемами соціально-культурної сфери на сучасному етапі.

Висновки. Отже, дозвіллеві установи в зарубіжних країнах становлять цілісну систему взаємопов'язаних компонентів і створюють сприятливі умови для активізації соціокультурної ініціативи населення, зокрема, людей похилого віку, для задоволення потреб особистості у спілкуванні, встановлення й поглиблення соціальних контактів, для підтримки активної творчої діяльності, що формує у людини “третього віку” адекватну соціальну позицію та почуття гідності.

Разом з тим не можна ідеалізувати зарубіжну дозвіллеву систему: хоча в сучасному зарубіжному суспільстві пенсіонери та особи похилого віку вважаються цінністю суспільства, непоодинокими є випадки, коли цю категорію населення сприймають з погляду зайвих фінансових витрат для суспільства; не є виключенням й прояви дискримінації, що свідчить про невідповідне ставлення до осіб похилого віку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. – Харків: Парус, 2006. – 48 с.
2. Альміз І.О. Організація культурно – дозвіллевої діяльності людей похилого віку як реалізація принципу активності / І.О. Альміз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Znpkhist/2012_6/12aiorpa.pdf
3. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050р. / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Український центр соціальних реформ, 2011. – 138 с.
4. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : Модек, 1999. – 560 с.
5. Якубова Л.А. Порівняльний аналіз особливостей організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні та за кордоном /

Л.А. Якубова. - Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 36 - 2015

Селецька Світлана Василівна

соціальний працівник відділення денного перебування
Диканський районний територіальний центр
соціального обслуговування (надання соціальних послуг)

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ,
ЯКІ МАЮТЬ ОБМЕЖЕНІ ФІЗИЧНІ МОЖЛИВОСТІ
(досвід Диканського районного територіального центру
соціального обслуговування (надання соціальних послуг))**

Вступ. Втрата здоров'я для кожної людини є болісною проблемою і запобігти цьому не може навіть найрозвинутіше, економічно процвітаюче суспільство. Залишаючись і до сьогодні актуальним, це питання набуває більшої гостроти і важливості на початку третього тисячоліття, у час суспільних перетворень, які суттєво впливають на долю окремої людини і визначають її життєвий шлях. Знаходячи власні фізичні і духовні резерви, долаючи психологічні проблеми, людина з обмеженими фізичними можливостями часто не в змозі вести повноцінний спосіб життя внаслідок певних перешкод, які є у суспільстві. Велику роль у створенні благополучних соціальних умов для нормальної життєдіяльності інвалідів відіграє рівень усвідомлення цієї наболілої проблеми у суспільстві.

Останнім часом фахівці різних професійних напрямків ведуть розробку технології соціального, соціально-медичного, соціально-психологічного супроводу осіб з інвалідністю. Відбувається активне обговорення досвіду роботи провідних соціально-реабілітаційних центрів у спеціальних журналах, на науково-практичних конференціях й форумах. Однак, є необхідність постійного й цілеспрямованого вивчення проблем осіб з інвалідністю як на державному, так і регіональному рівні.

Людина з інвалідністю зіштовхується також з такою проблемою як самотність, тому що їхнє спілкування обмежується рамками батьківської родини або найближчих родичів. Все перераховане вище підтверджує надзвичайну актуальність даної проблеми.

Результати дослідження. Вперше рух за гуманізацію термінології щодо людей з вадами фізичного та розумового розвитку почала Міжнарод-

дна організація інвалідів, створена у 1980-1981 рр., щоб привернути увагу до проблем інвалідів у всьому світі. Нині організація має свої представництва у 110 країнах. За її ініціативи розроблено соціальну модель інвалідності, в контексті якої визначено поняття “порушення” й “інвалідність”.

Порушення – це функціональне обмеження індивіда, що спричинене фізичними, інтелектуальними чи сенсорними вадами.

Інвалідність – втрата або обмеження можливості вести нормальне життя у суспільстві щодо реалізації рівних прав внаслідок фізичних чи соціальних бар'єрів.

У засобах масової інформації та у спеціальній літературі вживаються паралельно різні поняття: людина з інвалідністю; особи з обмеженими функціональними можливостями; люди з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку. У законодавчих документах України, як правило, домінують терміни “людина з інвалідністю” та “інвалідність”.

Людина з інвалідністю – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та зумовлюють необхідність соціального захисту.

Інвалідність – це обмеження в можливостях, спричинене фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих умовах, що й інші члени суспільства.

Люди з інвалідністю – особлива група суспільства, яка потребує уваги. Інвалідність у людей визначається вченими як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення особистості в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона потребує постійного догляду, допомоги і нагляду.

В Україні спостерігається тенденція до зростання чисельності людей з інвалідністю внаслідок зниження рівня медичного обслуговування, росту наркоманії та алкоголізму, підвищення екологічної небезпеки. Серйозність проблеми обумовлена не лише тим, що за останній час збільшилось число людей, котрі мають значні фізичні чи психічні вади, але й надзвичайно низьким рівнем матеріального забезпечення, їх соціальною і моральною незахищеністю.

Внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою розвиток цих особистостей значною мірою залежить від задоволення їх потреб іншими людьми, що складає багатогранний процес соціальної роботи. Протягом багатьох років державна підтримка дітей і молоді з вадами розвитку зводилась до певного матеріального забезпечення (пенсійні виплати), надання медичних послуг (діагностика, лікування) та початкова освіта у спеціалізованих навчальних закладах. Поряд з цим більшість людей з інвалідністю, маючи обмеження в пересуванні, були ізольовані від навколишнього світу. Сьогодні ситуація фактично не змінилась. В сучасних умовах економічної нестабільності інваліди виявились однією з найбільш соціально незахищених верств населення.

Головною проблемою, яка потребує негайного вирішення, є подолання соціальної ізоляції людей з інвалідністю, обмеженості можливості їх спілкування, організація їх дозвілля, навчання, пошуку можливого заробітку. Діти та молодь з інвалідністю потребують не тільки матеріальної підтримки та заходів медичної, професійної та соціально-побутової реабілітації, а й створення належних умов для актуалізації власних здібностей, розвитку особистих рис і задоволення потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні.

Головною метою соціальної роботи з людьми із вадами здоров'я є створення умов для їх соціальної адаптації та самореалізації. Соціальна робота передбачає взаємодію двох пріоритетних аспектів діяльності: з одного боку – це діяльність соціальних інститутів, спрямована на розкриття творчого потенціалу інвалідів, а з іншого – це надання різноманітних видів соціальної допомоги різним категоріям людей з вадами здоров'я.

Тому завданням соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження, є вирішення проблем шляхом теоретичного дослідження, узагальнення практичного досвіду роботи, побудова конкретних соціальних моделей інвалідності, прогнозів щодо застосування розробок в цій галузі на практиці, адміністративних новацій та інше. Специфіка соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження, повинна бути у центрі уваги соціальних працівників, педагогів, психологів.

У проєкті Закону України “Про соціальну роботу з дітьми, молоддю, жінками та окремими категоріями сімей” сформульовані поняття видів соціальної роботи, що стосуються людей з особливими потребами, а саме:

- Соціальне обслуговування – соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів щодо задоволення різноманітних потреб з метою гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді та сімей;
- Соціальний патронаж – соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів щодо підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;
- Соціальна профілактика – соціальна робота щодо попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, виявлення та запобігання будь-якому негативному впливу та його наслідків на життя і здоров'я людей з обмеженими можливостями;
- Соціальна реабілітація – соціальна робота на відновлення морального, психічного та фізичного стану інвалідів, сімей, в яких вони виховуються, приведення індивідуальної та колективної поведінки до загально-визнаних суспільних правил і норм.

Водночас з урахуванням реальної ситуації в Україні розроблено цілу систему соціального захисту людей з інвалідністю. Це, зокрема: пенсійне забезпечення; державне соціальне страхування; державна соціальна допомога; система пільг та компенсацій як соціальна підтримка; соціальний захист потерпілих від Чорнобильської катастрофи; фінансове забезпечення програм соціального захисту; медичне забезпечення; освіта; соціальна і професійна реабілітація тощо.

Протягом багатьох років державна підтримка дітей і дорослих з обмеженими фізичними можливостями зводилась до певного матеріального забезпечення (пенсійні виплати), надання медичних послуг (діагностика, лікування) та початкової освіти (навчання у спеціалізованих навчальних закладах).

У даний час в Україні розвивається цілий комплекс соціальних закладів, які надають послуги людям даної категорії. Одним з таких закладів є територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), який створено для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування.

Діяльність територіального центру провадить на принципах адресності та індивідуального підходу, доступності та відкритості, добровільного

вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг, гуманності, комплексності, максимальної ефективності використання бюджетних коштів, законності, соціальної справедливості, забезпечення конфіденційності, дотримання державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил.

У Диканському територіальному центрі створені такі структурні підрозділи: відділення соціальної допомоги вдома; відділення денного перебування; відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання; відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги; відділення соціально-медичної реабілітації; підрозділ «Соціальний офіс».

У даний час на обліку у відділенні соціальної допомоги вдома перебуває 45 осіб з особливими потребами (з різними порушеннями здоров'я). Обслуговуванням охоплено селищна та 12 сільських рад району (32 населених пункти), в межах яких плідно працюють 37 соціальних робітників. Основним їх завданням є: виявляти громадян, які потребують обслуговування вдома та визначати їх індивідуальні потреби; забезпечувати якісне надання соціально-побутових послуг; допомагати у встановленні зв'язків з підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, фізичними особами та родичами громадян.

Соціальні робітники, які щоденно спілкуються з самотніми людьми похилого віку та інвалідами, допомагають їм і порадами, і конкретними справами. Робітники надають більше 40 видів соціальних послуг згідно Державного стандарту догляду вдома. Станом на 01.10.2017 року особи з особливими потребами отримали більше 27 тисяч різноманітних послуг, з них найпоширеніші:

- Допомога в самообслуговуванні – надання допомоги при купанні (вмивання, обтирання, обмивання), обрізання нігтів, допомога у користуванні туалетом (подача й винесення судна), заміна натільної та постільної білизни.

- Ведення домашнього господарства – придбання та доставка продовольчих, промислових та господарських товарів, медикаментів; допомога у приготуванні їжі; прибирання житла (косметичне та генеральне); доставка води з колодязя (колонки) та інше; дрібний ремонт одягу; обробіток присадибної ділянки.

- Супровід підопічного до структурних підрозділів районної державної адміністрації, органів місцевого самоврядування, підприємств, устак-

нов та організацій всіх форм власності.

- Допомога в оформленні документів.
- Допомога в оплаті комунальних послуг (заповнення абонентських книжок, опала комунальних послуг, звірення платежів, заміна книжок).
- Представництво інтересів в органах державної влади, установах, підприємствах та організаціях (виконують доручення, пов'язані з необхідністю відвідувати різні організації).
- Психологічна підтримка (бесіди, спілкування, мотивація до активного життя).

Тому соціальних робітників люблять і чекають у кожній оселі багато одиноких та немічних громадян нашого району. Без них життя інвалідів та одиноких непрацездатних громадян було б набагато складнішим та ізольованим від зовнішнього світу. Нерідко соціальні робітники залучають до обслуговування волонтерів, друзів та сусідів підопічних відділення. Також фахівці відділення соціальної допомоги вдома тісно співпрацюють з районною радою ветеранів, з сільськими та селищною радами, організаціями та підприємствами, де працювали і звідки пішли на заслужений відпочинок підопічні.

З метою розширення надання соціальних послуг, адаптації до нових умов життя пенсіонерів та людей з інвалідністю у територіальному центрі створено відділення денного перебування. Спеціалісти відділення спрямовують свою увагу на громадян, які мають часткове порушення рухової активності, частково не здатні до самообслуговування та не мають медичних протипоказань для перебування в колективі, потребують соціально-побутової і психологічної адаптації.

У відділенні працює соціальний працівник. Для своєї роботи він обирає ефективні форми, методи й засоби трудової адаптації. Планує і аналізує роботу щодо професійної орієнтації пенсіонерів та людей з різними порушеннями фізичного та розумового розвитку, організовує їх трудову діяльність. На індивідуальних заняттях та лекціях краєзнавчої студії «Дивосвіт» проводиться комплекс культурних заходів для людей з обмеженими фізичними можливостями та пенсіонерів з метою забезпечення соціально-культурної та творчої реабілітації, гармонійного розвитку особистості, підвищення інтелектуальних здібностей, розкриття талантів, соціальної активності та самореалізації, естетичного виховання; індивідуальна соціальна адаптація з відновлення трудових навичок. Всі відвідувачі завжди задоволені проведеними заняттями, власними роботами та поро-

бками.

Соціальна активність осіб у яких встановлено інвалідність, стимулюється, в першу чергу, задоволенням соціальних потреб клієнтів у спілкуванні, суспільно корисній праці, реалізації різноманітних соціальних проєктів. Саме з такою метою у відділенні працює «Університет третього віку», де у трьох факультетах організовано гуртки художньої самодіяльності, школи, клуби за інтересами. Одним з основних напрямків діяльності гуртків та клубів є проведення психолого-корекційної роботи з інвалідами з метою адаптації до умов сьогодення та інтеграції в суспільство. Для реалізації цього, соціальний працівник організовує семінари, бесіди, дискусії, «круглі столи», зустрічі з цікавими людьми, екскурсії, змагання та інше. Особливим попитом у відділенні користуються гуртки художньої самодіяльності, хор «Надвечір'я» та жіночий ансамбль «Світанок».

Територіальний центр веде активну роботу щодо організації та проведенню заходів, присвячених Всесвітньому дню людей з інвалідністю. Організуються концерти, виставки, конкурси, вікторини, під час проведення яких, особи з обмеженими фізичними можливостями, отримують подарунки. Також для надання соціальних послуг територіальний центр залучає на договірних засадах інші підприємства, установи, організації та фізичних осіб зокрема волонтерів. Члени волонтерського руху «Добротворець» постійно надають інвалідам різні види соціально-побутових, соціально-педагогічних та інформаційних послуг. На розв'язання проблем, людей з обмеженими фізичними можливостями спрямована діяльність недержавних громадських об'єднань: Товариство Червоного Хреста України, релігійні громади, спілки інвалідів, спортивні комітети інвалідів та інші.

За сприяння місцевого осередку Всеукраїнської організації людей з інвалідністю «Союз організації людей з інвалідністю України» при територіальному центрі створено «Клуб соціальної активності людей з інвалідністю та людей похилого віку», метою якого є допомога адаптації осіб в соціумі та цікавого проведення власного дозвілля. Спільно з членами осередку соціальний працівник відділення залучає людей з інвалідністю до участі в конкурсах, фестивалях, змаганнях, турнірах тощо. Найяскравішим прикладом організації масових заходів є участь у Відкритому регіональному фестивалі творчості людей з інвалідністю «На крилах віри», а найкращою відзнакою спільної роботи є нагороди та грамоти наших підопічних.

Велику увагу до осіб з особливими потребами приділяє відділення соціально-медичної реабілітації, головною метою якого є допомога клієнту у досягненні максимальної фізичної, психічної та соціальної повноцінності, на яку він буде здатний у межах існуючого захворювання.

Завідувачем у відділенні працює лікар-терапевт І категорії. Щоденно вона веде прийом громадян, надаючи консультативну допомогу, направляє пацієнтів на обов'язкові медичні огляди з метою виявлення та запобігання розвитку можливих захворювань (туберкульоз, онкозахворювання та інші).

У практику роботи увійшла співпраця з лікарями ЦРЛ. Неодноразово до відділення соціально-медичної реабілітації запрошували лікарів такого профілю, як кардіолог, ЛОР, невропатолог, окуліст. Усі клієнти були вислухані, ретельно оглянуті та кожен отримав рекомендації щодо необхідного лікування.

А для проведення цікавої та пізнавальної лекції щодо профілактики та лікування грипу запрошували лікаря інфекціоніста.

Однією з складових соціально-медичної реабілітації виділяють фізичну реабілітацію. В даному напрямку працює тренажерний зал. Щодня в його приміщенні медична сестра проводить лікувальну фізкультура із застосуванням індивідуальних та групових занять «Здоров'я». Зал оснащено тренажерами (бігова доріжка, профілактор Євмінова, велотренажер, вібротриажер) та спортивним інвентарем. ЛФК скористалося 15 осіб з особливими потребами, отримали 150 послуг. Також до лікувальної бази входить фізіотерапевтичний кабінет, у якому підопічні територіального центру отримують велику кількість фізіотерапевтичних послуг: електросвітлолікувальні – електрофорез, електросон, біопротон, дарсонвалізація, ультрафіолетове опромінення, магнітотерапія, опромінення лампою Мініна; теплолікувальні – парафінолікування, інгаляції; вібротерапія – ультразвук, фонофорез, віброакустична терапія; циклічний масаж верхніх і нижніх кінцівок – пневмомасаж; ароматерапія та фітотерапія.

За III квартали фізіотерапевтичними послугами скористалося 47 інвалідів, які отримали більше 1800 послуг з них: магнітотерапія – 450, пневмопресінг – 504, фонофорез – 420, ароматерапія – 204 та фітотерапія – 200. Великим попитом у підопічних територіального центру, а особливо у людей з інвалідністю, користується кабінет масажу. Згідно направлення сімейного лікаря ЦРЛ та Індивідуальних програм реабілітації можна отримати три види масажу (ручний, аплікаційний, вібротриаж), який що-

дня надає медична сестра з масажу (обслужила 42 особи, надала 1570 послуг).

Медичні сестри відділення надають і інші соціально-медичні послуги з вимірювання артеріального тиску, рівня глюкози в крові та вимірювання зросту та ваги. Станом на 01.10.2017 року відділенням соціально-медичної реабілітації обслужено 189 осіб з особливими потребами, які отримали більше 3600 різних видів соціально-медичних та реабілітаційних послуг.

Великим попитом, серед осіб з інвалідністю, користуються послуги відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги. Підрозділами відділення їм надаються різні види соціально-побутових та соціально-економічних послуг (на платній та на безоплатній основі).

Одним з підрозділів відділення є перукарня. Два рази в тиждень (вівторок та четвер) перукар здійснює виїзд в межах селища до осіб, які не можуть самостійно відвідати перукарню в територіальному центрі. Також перукар виїжджає до сільських жителів району в складі мультидисциплінарної команди.

Підопічні залюбки відвідують і швейну майстерню, в якій сумлінно та якісно працює швея. За цей рік вона надала 114 послуг з пошиву та ремонту одягу. Повагою серед підопічних відділення користується взуттєвик. Його послугою скористалося 40 людей з інвалідністю, які отримали 102 послуги.

Зробити часткові ремонтні роботи в оселях клієнтів: полагодити меблі, двері, вставити шибку або врізати замок чи виконати роботу по господарству: обрізати дерева, викосити траву, розчистити від снігу подвір'я, все це входить у коло обов'язків робітника з комплексного обслуговування будинків. За його допомогою звернулося 38 осіб з особливими потребами і отримали 92 послуги.

Успішно працює банно-пральний комплекс, який відвідало 18 людей з інвалідністю. Вони скористалися послугами з прання (прасування) одягу та білизни – (43 послуги), а також отримали санітарно-гігієнічні послуги (купання, обрізання нігтів)

Також одним із важливих підрозділів у відділенні організації надання адресної натуральної та грошової допомоги є пункт прокату засобів реабілітації, який забезпечує технічними та іншими засобами реабілітації (інвалідні візки, ходунки, палиці, милиці, сидіння для ванни, стілець нічний).

Для зазначеної категорії підопічних територіального центру та інших незахищених верств населення у відділенні працює пункт видачі речей, які були у вжитку. За сприянням районної адміністрації, релігійних громад та церков банк одягу, взуття та інших предметів першої необхідності постійно поповнюється.

Традиційно відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги проводить благодійні обіди з нагоди відзначення Дня Перемоги. Всі ветерани, а особливо людей з інвалідністю II світової війни отримують продуктові та промислові товари (продуктові пайки). Для надання матеріальної допомоги та відзначення державних свят постійно залучаються спонсори.

На повному державному утриманні перебувають підопічні відділення стаціонарного догляду для постійного та тимчасового проживання. На даний час у відділенні знаходиться 15 одиноких громадян, з них – 2 людей з інвалідністю. Для підопічних створено належні умови проживання. Вони мешкають у світлих, по-домашньому затишних кімнатах. Кожен з мешканців забезпечений одягом, взуттям, натільною та постільною білизною, речами для особистої гігієни. Організовано чотириразове збалансоване харчування, завжди на столах у підопічних є свіжі овочі і фрукти, вітамінний чай і соки. Щоденно контроль за станом здоров'я підопічних (вимірювання артеріального тиску, температури тіла та інше) здійснюють лікар та медсестра. Вони забезпечують одиноких громадян усіма необхідними медикаментами та процедурами. У відділенні організовано кімнату відпочинку для проведення підопічними вільного часу (читання газет, журналів, книг), а також облаштоване місце для перегляду телепередач. До державних свят організовуються святкові концерти, зустрічі з представниками місцевої влади. З великим задоволенням мешканці відділення відпочивають на свіжому повітрі: ганок установи облаштовано лавками, а на території встановлено дерев'яну альтанку. Для покращення доступу інвалідів до будівлі встановлено пандуси та кнопку виклику.

Для покращення соціальної роботи у територіальному центрі було створено підрозділ «Соціальний офіс». Основне призначення якого – збір та аналіз інформації щодо потреб соціальних послуг, проведення контролю за якістю надаваних соціальних послуг, облік даних електронної бази, чисельності обслуговуваних осіб, ведення особових справ підопічних територіального центру, надання юридичних та інформаційно-консультативних послуг, здійснення соціального супроводу.

Фахівці підрозділу постійно проводять роботу з виявлення громадян, які мають потребу в обслуговуванні відділеннями територіального центру. Методами опитування та анкетування виявляють соціальні потреби населення. Розповсюджують інформаційні буклети, листівки та пам'ятки, що популяризують роботу територіального центру.

Надають консультативну допомогу з питань соціального захисту та чинного законодавства у підрозділі, а також здійснюють виїзні прийоми громадян за місцем проживання.

Соціальні працівники здійснюють супровід пенсіонерів, одиноких непрацездатних громадян та інвалідів. Часто для вирішення власних потреб вони не можуть самотійно дістатися до підприємств, установ і організацій різних форм власності та підпорядкування (банківських установ, лікувальних закладів та інші). Також взяти участі в культурно-масових заходах, які проводяться в районі, з відзначення державних та релігійних свят, тому змушені звертатися за допомогою до працівників територіального центру.

У зв'язку з цим великим попитом серед підопічних користуються автотранспортні послуги. «Соціальне таксі» – є одним із видів надання соціальних послуг і використовується для перевезення заявника за вказаним маршрутом. Дана послуга надається як на безоплатній та і на платній основі (згідно преїскуранта).

У територіальному центрі працює юрисконсульт, який надає усні юридичні консультації в сферах цивільного, господарського, фінансового (податкового), а також інших галузей права. Послуги юрисконсульта – це індивідуальний підхід до проблем кожного клієнта та своєчасна й точна відповідь на будь-яке питання. З метою надання юридичних консультацій і за межами селища юрисконсульт здійснює виїзди у села району (згідно затвердженого графіка).

Доброю практикою стала співпраця юрисконсульта з іншими представниками органів влади, установ, організацій. Спільними зусиллями проводяться семінари, лекції, круглі столи для вирішення проблемних питань соціального захисту.

На базі підрозділу «Соціальний офіс» створено «мобільний соціальний офіс» для підвищення рівня забезпеченості та захищеності населення, надання соціальної підтримки кожному, хто її потребує незалежно від місця проживання. Головна мета: зменшення витрат соціально незахищених верств населення для проїзду до районного центру та часу для оформ-

млення усіх видів державної допомоги, компенсації, пільг, субсидій, пенсій та інше.

Основні функції «мобільного соціального офісу»: інформування населення з питань діючого законодавства та заходів соціального захисту; здійснення консультативно-роз'яснювальної роботи з питань реабілітації та зайнятості осіб з інвалідністю; прийому заяв та відповідних документів від громадян, які потребують додаткової соціальної підтримки на надання матеріальної допомоги, санаторно-курортного оздоровлення, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення тощо (за принципом єдиного вікна); проведення співбесіди з населенням, надання допомоги в оформленні заяви та прийом єдиної заяви і відповідного пакету документів; видання повідомлень про призначення відповідних видів соціальної допомоги; виявлення під час співбесід із заявниками малозабезпечених громадян та осіб, які потребують додаткової соціальної підтримки; збір та доставка на розгляд в Управління соціального захисту населення пропозицій від населення щодо організації прийому; інші послуги, виходячи з потреб.

У роботі «мобільного соціального офісу» беруть участь представники районних установ: управління соціального захисту населення, управління Пенсійного фонду України, районного центру зайнятості, служби у справах дітей райдержадміністрації, районного управління юстиції та територіального центру.

Виїзне обслуговування населення «мобільним соціальним офісом» здійснюється згідно із затвердженням графіком. Територіальний центр веде широку інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо надання соціальних послуг людям з інвалідністю. З метою привернення уваги громадськості до проблем даної категорії населення територіальний центр намагається якомога повніше висвітлювати свою діяльність в засобах масової інформації. У соціальній мережі Facebook та на сторінках щотижневої районної газети «Трудова слава» постійно висвітлюється проведена робота центру.

Висновок. Таким чином, в Україні здійснюються кроки для покращення соціальної роботи з людей з інвалідністю. Проте існує потреба у розв'язанні низки питань, що сприяло б підвищенню життєвого рівня та поліпшення функціонування даної соціальної категорії: необхідно подолати проблеми у сфері медичного обслуговування, освіти, профорієнтації та профосвіти, соціального забезпечення. Вони потребують комплексного

вирішення. Лише за цієї умови буде можливим забезпечити умови соціальної адаптації, а також якомога більш повноцінного та рівноцінного життя людей з інвалідністю.

Список використаних джерел:

1. Іванова І. Б. Сім'я і проблеми інвалідності. Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю.
2. Права інвалідів в Україні: збірник правових документів.
3. Положення Диканського районного територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).
4. Положення відділення соціальної допомоги вдома.
5. Положення відділення денного перебування.
6. Положення відділення соціально-медичної реабілітації.
7. Положення відділення організації надання адресної грошової та натуральної допомоги.
8. Положення відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання.
9. Положення підрозділу «Соціальний офіс».
10. Положення «мобільного соціального офісу».
11. Звіт 12 СОЦ за III квартали 2017 року Диканського районного територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг).

Сітало Тетяна Анатоліївна

студентка 5 курсу, спеціальності «Соціальна робота»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна

викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін

Дніпровська філія Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

Прогресуюча тенденція зростання різних проявів девіантної поведінки молоді ставить перед суспільством як одне з основних завдань, концентрацію зусиль, спрямованих не тільки на боротьбу з небезпечними на-

лідками відхилень від соціальних норм, але й, головним чином, на попередження їх виникнення, тобто усунення корінних причин і умов, які прямо або опосередковано негативно впливають на вчинки дітей. Досвід свідчить, що соціальна значущість профілактичних заходів набуває більшої ефективності за умов їх наукового обґрунтування, що передбачає всебічне врахування взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, які детермінують поведінку особистості.

Варто зазначити, що стійке зростання девіантних проявів у підлітковому середовищі пов'язане не тільки з теоретичною не розробленістю проблеми забезпечення формування навичок нормативної поведінки, але й з дефіцитом технологій діяльності в сфері соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків, невідповідністю розроблених раніше методів превентивної педагогіки масштабам сучасних завдань. Результати роботи з попередження девіантної поведінки дітей підліткового віку в значній мірі залежать від ефективності профілактичної діяльності у школі.

Соціально-педагогічний підхід до профілактики девіацій побудований на виявленні сукупності всіх причин, спонукальних мотивів, обставин і чинників, що становлять явні або приховані механізми поведінки особистості, яка не відповідає прийнятим у суспільстві нормам або правилам.

Під системою соціально-педагогічної профілактики неповнолітніх ми будемо розуміти побудований на відповідних принципах комплекс стратегічних шляхів і тактичних способів організації, управління і контролю навчально-виховного процесу, скерованого на запобігання поведінкових девіацій і формування позитивної спрямованості особистості підлітка. Профілактика девіантної поведінки є функціональним обов'язком, складовою повсякденної роботи всіх соціальних організацій та установ, у тому числі і освітніх.

Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків – це вид професійної діяльності соціальних працівників/соціальних педагогів, який включає комплекс заходів, спрямованих на попередження, виявлення, подолання негативного впливу факторів, причин і умов, які сприяють виникненню та формуванню відхилень у поведінці підлітків [3, с. 5].

Первинна соціально-педагогічна профілактика покликана вирішити такі завдання у підлітковому середовищі: надання інформації про наслідки вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин; роз'яснення правових норм, що стосуються різних аспектів асоціальної поведінки;

популяризація переваг здорового способу життя; формування навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності. Вторинна профілактика спрямована на обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві та соціальних групах. Третинна профілактика – комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, метою яких є відновлення особистісного та соціального статусу важковиховуваного учня в класному колективі, повернення його до навчання, суспільно-корисної діяльності [2, с. 45].

Крім того, прийнято розрізняти профілактику загальну і спеціальну.

Загальна профілактика передбачає здійснення ряду попереджувальних заходів, спрямованих на запобігання виникнення тих чи інших проблем в осяжному майбутньому дитини (розвиток пізнавальної активності дитини як певна гарантія відсутності проблем у шкільному навчанні), або на попередження тієї чи іншої проблеми безпосередньо перед її виникненням (масова підготовка дітей до вступу в школу на базі старших груп дитячих садів як профілактика відхилень у поведінці, пов'язаних з кризою 7 років – початку навчання).

Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на вирішення певної задачі: профілактика девіантної поведінки, профілактика підліткового суїциду і т.п.

На сьогодні існують декілька стратегій профілактики негативних явищ. Стратегії профілактики – це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення. Можна виділити такі стратегії: 1. Стратегія попередження та подолання (недопущення та усунення негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків). Проблема чи явище визнаються однозначно негативними і неприпустимими; профілактика спрямована на їх недопущення. 2. Стратегія нормалізації (обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища). Негативне явище, проблема визнаються небажаними, але припустимими (принаймні частково, за певних обставин); профілактика спрямовується на недопущення (обмеження) їх негативних наслідків [1, с. 5].

Таким чином, профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних соціальних, інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля у соціалі-

льно-виховному середовищі освітнього закладу. Значущість такого середовища визначається можливостями включення девіантного підлітка в різні види діяльності, що забезпечує умови для особистісного розвитку, соціальної мобільності і успішної соціальної інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Лютий В. М. Соціальна профілактика негативних явищ як напрям соціальної роботи з дітьми та молоддю / В. М. Лютий // Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : збірка інформаційних, методичних, ілюстративних матеріалів для спеціалістів / за заг. ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях ; авт. - упор. : О. В. Безпалько та ін. – К., 2004. – С. 5–8.
2. Давиденко О.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків / О.М. Давиденко // Соціальна робота. – 2010. – № 3. – С. 45-51.
3. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: соціальна робота. / І.Д. Зверєва, Л.Г. Коваль, С.А. Хлебик – К., 1997. – 392 с.

Тегза Тетяна Юріївна

студентка 5 курсу спеціальності «Соціальна робота»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Куян Олена Олександрівна

викладач кафедри психології та гуманітарних дисциплін

Дніпровська філія Університету «Україна»

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Підлітковий вік завжди був цікавим для вивчення та дослідження різними вченими. Ст. Холд, Б.Ц. Бадмаєв, Е. Шпранглер, Д.Б. Ельконін, К.Д. Ушинський, Л.А. Венгер, А.С. Макаренко, П.Я. Гальперин, В.В. Давидов та багато інших вивчали особливості психічного розвитку у підлітковому віці.

Активний психічний розвиток підлітка зумовлює суттєві зміни спонукальної сфери його особистості. Насамперед це помітно у формуванні нової внутрішньої позиції, виникненні особливих потреб, зокрема намагання подолати у своїй самореалізації межі школи та прилучитися до

життя і діяльності дорослих. На основі цих потреб підліток починає орієнтуватися на цілі, які він бачить за межами свого сьогодення [3, с. 18].

Навчання підлітків здоров'ю, на перший погляд – простий процес. Адже зараз є так багато інформації про здоров'я, про засоби його зміцнення. Цьому можна вчитися в школі, від батьків і друзів, читаючи книжки і газети, слухаючи радіо- і телепередачі. Але навчитися цьому людина може лише сама. Ось тут і виявляється позитивна щодо здоров'я культура людини, її мотивація, настанова на життя, розуміння сутності зворотних зв'язків при оцінюванні дії чинників здоров'я і нездоров'я. Світовою спільнотою «формування здорового способу життя» визначається як процес застосування зусиль для сприяння поліпшенню здоров'я і благополуччя взагалі, зокрема ефективній політиці, розробці доцільних програм, наданню відповідних послуг, які можуть підтримати та поліпшити наявні рівні здоров'я, дати людям змогу посилити контроль над власним здоров'ям і покращити його [1, с.85].

Відповідно до цього, потрібно виділити основні соціально-педагогічні напрямки роботи для підвищення рівня мотивації підлітків до здорового способу життя:

- Просвітницька діяльність;
- Профілактична робота;
- Інформування;
- Консультування;
- Робота з батьками;
- Взаємодія із класними керівниками та іншими вчителями.

Згідно з виокремленими напрямками роботи, можна виділити такі форми та методи роботи:

1. Пропаганда здорового способу життя шляхом показу фільмів, слайдів, презентацій;

2. Залучення підлітків до культурної роботи, спрямованої на формування здорового способу життя (тижні здоров'я, концерти, флеш-моби, акції, конкурси і т.ін);

3. Залучення батьків (спортивні змагання між сім'ями, спільні туристичні походи, продовження роботи по мотивації до здорового способу життя вдома);

4. Популяризація активного відпочинку (туризм, велоспорт, ролики та ін.);

5. Підвищений контроль відвідування уроків фізичного виховання;

6. Використання тренінгової соціально-профілактичної програми «Рівний рівному»;

7. Проведення виховних годин, відкритих уроків, загальношкільних лекцій на тематику здорового способу життя;

8. Залучення до роботи волонтерів, проведення ними ігрових програм, тренінгів, бесід спрямованих на підвищення рівня мотивації підлітків до здорового способу життя;

9. Проведення інтелектуальних конкурсів на виявлення рівня знань про здоровий спосіб життя (брейн-ринг, вікторини, конкурси між батьками та учнями, «Найрозумніший»);

10. Актуалізація позашкільних занять спортом, зарядки, закаливання;

11. Проведення бесід, лекцій для батьків, освідомлення їх про необхідність дотримання підлітками режиму дня тощо.

При роботі з молоддю найбільш ефективним є підхід, що використовує групову динаміку і груповий тиск. Досвід щодо адиктивної поведінки та іншим проявам негативної поведінки неповнолітніх, нагромаджений громадськими організаціями за технічної підтримки міжнародних донорів, показує, що одним із найоптимальніших методів профілактичної роботи є навчання однолітків однолітками, коли молода людина оволодіває знаннями, набуває соціального досвіду в ході спілкування з ровесниками [2, с. 147].

Головним методом досягнення мети – позитивних результатів формування здорового способу життя - є активне включення самих підлітків у роботу при одночасному залученні їхніх однолітків; професійна інформаційна підтримка спеціалістів у ході формування здорового способу життя; адекватне ставлення дорослих до "метаморфоз", що відбуваються з дітьми та їх орієнтація на надання допомоги підліткам.

Все це має сприяти усвідомленню того факту, що саме здоровий спосіб життя є тим соціально-педагогічним підґрунтям, який сприяє та полегшує процес соціального становлення особистості у підлітковому віці, і що вироблення навичок здорового способу життя є передумовою всієї їхньої подальшої успішної життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка: навч. посібник / За заг.ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверсе-

- ва, Т. Г. Веретенко та ін. : – К. : Академ. видав, 2013. – С. 85–101.
2. Заверико Н.В. Технології соціально-педагогічної діяльності / Н.В. Заверико // Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / [за ред. І.Д. Звереві]. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – С. 147–160.
 3. Лютий В.П. Технологія соціальної роботи: конспект лекцій / В.П. Лютий – К.: Академія праці та соціальних відносин ФПУ, 2010. – 75 с.

Артур Фесенко

кандидат історичних наук
доцент кафедри соціології

Євгенія Іжбінська

магістрант спеціальності «соціологія»
ЧНУ ім. Петра Могили, Миколаїв

ОСВІТНЬОМІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІЧЕНОЇ МОЛОДІ

Соціальні практики навчання за кордоном поширені у всьому сучасному глобалізованому світі. За останні роки кількість охочих навчатись у провідних світових вишах зросла щонайменше на 10%. Завдяки популярним навчальним програмам (Erasmus Mundus, Fulbright Program, Muskie і UGRAD) щороку за кордон виїжджає близько 20 тисяч українців. За даними МІОК (Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою) до 2025 року здобувати закордонну освіту будуть близько 8 мільйонів молодих людей. 50% студентів обирають країни, де є можливість залишитися принаймні на 1-2 роки для роботи після закінчення навчання

Українська молодь не відстає від світових тенденцій, активно і у все більше зростаючих масштабах беручи участь у освітньо- а також і трудові міграційних процесах, географія яких простирається від східних сусідів України (на кшталт Польщі або Чехії) й до далеких Сполучених Штатів Америки на заході та Китаю – на сході.

У 2017 р. за результатами модульного вибіркового обстеження населення, що проводилося Державною службою статистики України, з'ясувалося, що близько 100 тис. молодих українців віком від 15 до 24 років готові виїхати за кордон з метою навчання. У цьому ж році В. М. Черба, Г.Д. Тоболь та Д.В. Мушкаторова провели локальне соціологічне опитування, в якому узяли участь 200 осіб, серед яких були як студенти,

так і учні старших класів шкіл віком від 13 до 25 років. Результати показали, що з 200 опитаних 35,5% планують навчання за кордоном, 39,5% – мають бажання навчатися за кордоном, але не мають можливості, і лише 25% опитаних не мають такого бажання. З респондентів, що планують, або мають бажання, але не мають можливості навчатися за кордоном (кількість яких складає 150 осіб), лише 35,3% бажають повернутися до України після навчання – натомість майже половина (48,7%) опитаних мають бажання у майбутньому залишитися жити за кордоном; 94% з тих опитаних, що мають бажання отримати вищу освіту за кордоном (у тому числі ті, хто хотів би, але не має можливості) хотіли би проходити практику за кордоном.

Найбільш поширеними причинами від'їзду за кордон на навчання серед респондентів виявилися такі, як: а) престижний диплом та шанси отримати в перспективі більш високооплачувану роботу після навчання у закордонному ЗВО (62,7%), б) більш високий рівень освіти за кордоном (56,7%). Лише 9,3% з опитаних респондентів влаштовує рівень освіти в Україні. Важливими факторами, які зумовили вибір респондентами вишів саме цих країн, стали: а) репутація, престиж освіти та науки у цих країнах (60%); б) можливість додаткового заробітку (52%); в) можливість подальшого працевлаштування в цих країнах (48,7%).

Пріоритетними країнами для отримання вищої освіти респонденти визнали Німеччину та США (по 36,7% голосів респондентів). Також серед рейтингових опинилися Польща, Канада, Велика Британія та Чехія, які одержали від 22 до 28% голосів респондентів.

За результатами ще одного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) з 3 по 20 квітня 2018 р., 7% повнолітніх українців збираються вже в найближчі півроку виїхати за кордон з метою тривалого перебування, роботи, навчання чи еміграції (щоправда приблизно третина з них ще не робила для цього якихось кроків). Країна, найбільш популярна серед охочих виїхати з України, – Польща.

У сюжеті новинного порталу «Правда ТУТ» від 25 липня 2018 р., в також наголошувалося, що більшість молодих українців обирають для навчання ЗВО сусідньої Польщі, адже рівень освіти там відповідає західноєвропейському рівню, а вартість навчання подекуди є нижчою від українських ЗВО. Загалом, починаючи з 2016 року, понад 70 тис. українців виїхали на навчання за кордон, з них 30 тис. – поїхали саме до Польщі.

Отже, українська молодь є неабияк залученою до зовнішньоміграційних процесів: щорічно за межі України виїжджає велика кількість молоді. Виявляється, що за кордоном можна отримати гарну освіту та влаштуватися на роботу, яка буде приносити бажаний дохід, а Україна не може надати ті соціальні можливості, які є необхідними для сучасної молоді.

По відношенню до слабо- та середньо розвинених країн, до яких нині належить Україна, зовнішньоміграційні процеси, зокрема освітні, стають джерелом чималих ризиків, серед яких основним стає «відтік» освіченої та перспективної молоді. Річ у тім, що, навчаючись у більш розвинених та благополучних країнах, молодь має змогу не тільки отримувати якісні професійні знання та навички: вона небезпідставно сподівається на те, що для неї у подальшому знайдеться і робота, і загалом така «життєва ніша», яке буде відповідати її вимогам та очікуванням щодо рівня і якості життя, бажаного соціального статусу та соціальних можливостей. Це означає, що, починаючись як освітня, зовнішня міграція має потенціал перетворення на трудову й далі – на безповоротну (тобто, еміграцію).

Найбільш небезпечним для країни-донора постає ризик безповоротної втрати інтелектуального потенціалу освіченої, високомобільної молоді, яка, налаштовуючись на зовнішню освітню (та й трудову) міграцію, не прагне повертатися на батьківщину, а зорієнтовані на розбудову своєї подальшої кар'єри та реалізації життєвих планів у більш привабливій країні, зокрема й там, де одержали освіту (базову чи додаткову), яка й стає вирішальним мотивом на подальше працевлаштування.

Проблема втрати інтелектуального потенціалу України обумовлена багатьма чинниками, серед яких: зростання попиту на інтелектуальні кадри на світовому ринку і несприятлива економічна та соціально-політична ситуація на території України, низький рівень освіти, що змушують українську молодь отримувати вищу освіту за кордоном, а також залишатися там жити. Можна навіть стверджувати те, що найбільш вагомою причиною освітньої міграції для української молоді виступає знецінення, що відбулися у сфері освіти та у сфері суспільної праці на теренах України протягом останніх років і навіть десятиліть.

Отже, окреслений «відтік», зрозуміло, тягне за собою величезні демоекономічні втрати – руйнування демографічного та професійного потенціалу країни, що стає у сучасну добу головною перешкодою для її успішної розбудови та конкурентоспроможності на світовій арені.

Чернянска Віта Валеріївна
студентка 5 курсу спеціальності «Психологія»
Інститут соціальних технологій Університету «Україна»
Науковий керівник: Заїка Віталій Миколайович
к. псих. н., доцент кафедри соціальної роботи
Полтавський інститут економіки і права

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНІ ЗАНЯТТЯ ЯК УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНОГО АСПЕКТУ СПІЛКУВАННЯ

Вступ. Спілкування є невід’ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства. У процесі спілкування відбувається інтелектуальна та емоційно-чуттєва взаємодія індивідів, досягається єдність і злагодженість їх дій, що зумовлює формування спільних настроїв і поглядів, взаєморозуміння, згуртованості й солідарності. Вони необхідні в колективній діяльності, оскільки становлять культурно-комунікативну основу соціального життя суспільства.

Феномен спілкування виявляється в чисельних взаємозв’язках людей, в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями й навичками, результатами праці тощо. Спілкування є й одним із виявів людської сутності, особистісною формою існування й функціонування суспільних відносин. Воно відображає об’єктивну потребу людей жити в соціумі, об’єднуватися і працювати один з одним. Спільна діяльність не може відбуватися без координації дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань. А це можливо лише завдяки спілкуванню.

Результати дослідження. Соціальна перцепція – це передусім процес формування образу іншої людини у свідомості співрозмовника. Уявлення про іншу людину тісно пов’язане з рівнем власної самосвідомості. Чим краще ми розуміємо себе, тим краще ми розуміємо іншого, і водночас, чим повніше розкрита інша людина, тим більш повним стає уявлення і про самого себе.

До соціально-перцептивного компонента зазвичай відносять здатність адекватно сприймати та розуміти іншу людину і встановлювати на цій основі взаєморозуміння, а також здійснювати оцінку ситуації спілку-

вання. Враження, які виникають при цьому, відіграють важливу регулятивну роль у процесі спілкування. По-перше, це відбувається тому, що, пізнаючи іншу людину, формується й сам індивід, котрий пізнає. По-друге, тому, що від міри точності „прочитання” іншої людини залежить успіх організації з нею погоджених дій. Вибір людиною тієї або іншої лінії поведінки в кожній конкретній ситуації передбачає сприймання й оцінку партнерів, самого себе і ситуативного контексту в цілому.

Сприймання іншої людини означає сприймання її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з її особистісними характеристиками і інтерпретацію на цій основі її вчинків. Соціально-перцептивні навички особистості проявляються в умінні управляти своїм сприйманням і організувати його: правильно оцінити соціально-психологічний настрій партнерів зі спілкування; зчитувати зміни на обличчі, в голосі, жестикуляції партнера зі спілкування; розкривати підтекст мімічних рухів, усмішки, погляду тощо; визначати тон спілкування; встановлювати необхідний контакт; за першим враженням прогнозувати «хід» спілкування. Вони дають змогу особистості правильно оцінювати емоційно-психологічні реакції партнерів зі спілкування і навіть прогнозувати ці реакції, долаючи ті з них, які заважають досягненню мети спілкування [2].

Важливо вдосконалювати соціально-перцептивну компетентність – зокрема, психологічну проникливість, психологічну прозорливість, соціальну інтуїцію, виробляти гнучку здатність до корекції образу іншого у процесі взаємодії, що сприяє посиленню розуміння психологічної й особистісної сутності партнера зі спілкування, емпатійності й рефлексивності суб’єкта діяльності. Врахування цього веде до адекватності взаєморозуміння і досягнення ефективності комунікативної діяльності.

Відповідно до типових проблем підліткового спілкування, що полягають у наданні надмірного значення зовнішньому вигляду партнера по спілкуванню, недооцінювання його експресивних рис, низькому рівні розвитку вмінь і навичок виявляти свій емоційний стан, використанні стереотипів у процесі пізнання іншої людини ми дібрали чітко структурований комплекс корекційно-розвивальних занять, що дозволяють корегувати соціально-перцептивні вміння і навички школярів. Заняття містять ряд послідовних, взаємодоповнюваних вправ і завдань, які можна реалізувати на різних етапах спілкування [3].

Психологічна корекція – тактовне втручання у процеси психічного і особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих

процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію життєдіяльності (за І. В. Вачковим) [1].

Розвиток перцептивної сторони спілкування підлітків з однолітками доцільно оптимізувати за рахунок включення учнів у спеціально створені корекційно-розвивальні групи, метою яких є розвиток уміння сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе, свою групу; набуття навичок глибокої рефлексії, емпатії, змістовної та оцінкової інтерпретації об'єкта сприйняття. Найбільш ефективними будуть вправи, спрямовані на констатацію актуального рівня перцептивних вмінь; фіксацію помилок перцепції, обумовлених ефектами сприймання; рефлексію особливостей сприймання себе та інших; розвиток уміння оцінювати інших людей, самих себе, свою групу; набуття навичок емпатії, змістовної та оцінкової інтерпретації об'єкта сприймання; співставлення власного бачення себе з баченням інших людей; засвоєння навичок вираження власного емоційного стану, вміння визначати емоційний стан партнера по спілкуванню тощо.

Заняття 1: „Спілкування у житті людини”.

Мета: підкреслити значення спілкування у житті людини, окреслення складових спілкування та зазначення бар'єрів, що виникають у процесі спілкування.

Тривалість: 50 хвилин.

Хід заняття:

1. Вправа „Нетрадиційне привітання” (3 хвилини).
2. Мозковий штурм „Спілкування – це...” (5 хвилин).
3. Міні-лекція „Складові спілкування” (5 хвилин).
4. Вправа „Кордони” (10 хвилин).
5. Вправа „Сірники” (10 хвилин).
6. Вправа „Валіза спілкування” (10 хвилин)
7. Рефлексія заняття (4 хвилини).
8. Вправа „Коло рук” (3 хвилини).

Заняття 2: „Невербальна комунікація”.

Мета: знайомство з невербальними засобами спілкування, окреслення їхньої важливості у процесі спілкування та закріплення навичок вираження власного емоційного стану, вміння визначати емоційний стан партнера по спілкуванню.

Тривалість: 45 хвилин.

Хід заняття:

1. Вправа „Згуртованість” (2 хвилини).
 2. Міні-лекція „Невербальні засоби спілкування” (5 хвилин).
 3. Вправа „Знайди пару” (10 хвилин).
 4. Вправа „Зобрази емоцію” (10 хвилин).
 5. Вправа „Хто дивиться недоброзичливо” (10 хвилин).
 6. Рефлексія заняття (5 хвилини).
 7. Вправа „Подарунок” (3 хвилини).
- Заняття 3-4: „Соціальна перцепція”.

Мета: розвиток умінь сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе, свою групу; набуття навичок глибокої рефлексії, емпатії, змістовної та оцінкової інтерпретації об’єкта сприйняття.

Тривалість: 2 години 15 хвилин (3 шкільні уроки).

Хід заняття:

1. Вправа „Нетрадиційне привітання” (5 хвилин).
2. Міні-лекція „Соціально перцептивний аспект спілкування” (10 хвилин).
3. Вправа „Стара/молода жінка” (10 хвилин).
4. Вправа „Помилкове враження” (10 хвилин).
5. Фоторепортаж „Вплив першого враження” (20 хвилин).
6. Вправа „Асоціації” (10 хвилин).
7. Вправа „Рефлексивне дзеркало” (10 хвилин).
8. Вправа „Каузальна атрибуція” (10 хвилин).
9. Вправа „Емпатія” (10 хвилин).
10. Валіза „Соціальна перцепція” (15 хвилин).
11. Рефлексія заняття (5 хвилин).
12. Вправа „Дерево успіху” (10 хвилин).
13. Вправа „Сонечко” (5 хвилин).
14. Вправа „Побажання” (5 хвилин) [2; 3; 4].

Висновки. Отже, корекційно-розвивальні заняття – це особлива форма групової роботи, завдяки якій підлітки здобувають нові навички, освоюють інші власні психологічні можливості. Її особливість у тому, що вона вчить займати активну позицію, а засвоєння навичок відбувається в процесі переживання особистого досвіду поведінки, відчування, діяння.

Список використаних джерел:

1. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Москва : Ось-89, 1999. С.5-245.
2. Губкина Т.К. Тренинговая программа развития коммуникативных способностей подростков. *Вестник психосоциальной и коррекционной ра-*

боты. 2004. №2. С. 48-61.

3. Клевака Л.П., Калюжна Ю.І. Психологічні основи вивчення і розвитку перцептивного аспекту спілкування підлітків : метод. матеріали та рек. / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2006. 50 с.
4. Корніяк О.М. Психокорекція і розвиток комунікативної компетентності представників соціономічних професій. *Проблеми освіти: наук. зб.* / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. К., 2013. Вип. 77. Ч.2. С. 84–91.

Шафрановський Віталій Юрійович
аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г.Короленка,
вчитель англійської мови
Комунальний заклад
«Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 25
Полтавської міської ради Полтавської області»

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ У XIX – ПОЧ. XX СТ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Духовенство і церква в цілому завжди відігравали важливу роль в українському суспільстві. Одним із важливих напрямків просвітницької роботи православного духовенства було навчання і виховання дітей. Складно переоцінити вклад церкви у розвиток і діяльність початкової освіти. Навчальні заклади функціонували при монастирях і церквах на всій території України. Великий вклад зробило й найвище духовенство. Воно було зацікавлене в організації освіти для народу, адже в цей період клір залишався найосвіченішою верствою населення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У вітчизняній культурологічній і педагогічній науковій думці постійно обґрунтовувалася релігійність як провідна риса української ментальності та визначальний компонент української культури (М. Грушевський, В. Костомаров, І. Крип'якевич, І. Огієнко, М. Субтельний, І. Франко, Д. Яворницький та ін.); цінності релігійного виховання визначали як незнищенні О. Духнович, Г. Вашенко, М. Пирогов, Г. Сковорода, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.; до про-

блем розвитку християнської педагогіки зверталися М. Глубоковський, М. Костомаров, М. Маккавейський, М. Олесницький, В. Певницький, В. Зеньковський та ін. Зміст і зв'язок богословської науки з життям досліджували: митр. Володимир (Сабодан), архієп. Євгеній (Решетніков), архієп. Климент (Вечера), прот. М. Забуга, дияк. А. Кураєв; педагогічний процес у духовних закладах у контексті вивчення православної духовної музики, церковного хорового співу аналізували Є. Болховітінов, І. Вознесенський, С. Миропольський, О. Преображенський, В. Сосновський, С. Смоленський – автори праць з історії, теорії і методики літургійного музикознавства.

Метою роботи є аналіз особливостей організації навчально-виховного процесу в церковно-парафіяльних школах у ХІХ – поч. ХХ СТ.

Виклад основного матеріалу. Навчальний процес у церковнопарафіяльних школах залежав, головним чином, від рівня загальноосвітньої і педагогічної підготовки вчителів. Введення у 1884 році «Правил про церковнопарафіяльні школи» створило для їх розвитку більш сприятливі умови. Церковне відомство отримало необмежені повноваження у системі початкової народної освіти [6]. У §1 «Правил» наголошувалося, що їх метою було утвердження в народі православного вчення, християнської моральності і повідомлення початкових корисних знань [1]. Визначився і перелік навчальних предметів цих шкіл: Закон Божий (вивчення молитов, священної історії, пояснень до богослужіння, короткого катехізису), церковний спів, читання церковного і громадянського друку, письмо, рахування. Окрім цих предметів, у двокласних школах вивчали ще й історію церкви та Російської імперії. У примітці до §5 «Правил про церковнопарафіяльні школи» було вказано, що обсяг викладання цих предметів і розподіл їх за певними класами встановлювався особливими програмами після затвердження їх Синодом [6]. Були однокласні з дворічним терміном навчання та двокласні з чотирирічним, – знання, які давали церковнопарафіяльні школи, – були мінімальними. Згідно з «Положенням про церковні школи відомства православного віросповідання» 1902 року, тривалість навчання у однокласних церковнопарафіяльних школах було збільшено до трьох років, а у двокласних – до п'яти. Причому дещо розширилася шкільна програма, доповнившись в однокласних церковнопарафіяльних школах російською мовою і рукоділлям (для дівчаток), а у двокласних – історією, скороченим курсом географії, кресленням і, за можливості, малюванням [2].

Навчальний день починався обов'язково з читання ранкової молитви. Нею ж починався і закінчувався кожен урок. У недільні та святкові дні діти разом із батьками мали відвідувати церкву, більш здібні співали й читали на криласі, виконували церковні обряди. Під час постів усі діти обов'язково говіли, сповідувалися і причащалися. Навчання і виховання у церковнопарафіяльних школах здійснювалося в душі православної церковності. Це виявлялося передусім у кількісному співвідношенні релігійних і загальноосвітніх дисциплін, а також у свідомій перевазі Закону Божого. Як правило, із 24 годин тижневого навантаження 6 припадало на Закон Божий, 8 – уроки церковнослов'янської і російської мов, 4 – арифметика, 4 – церковний спів, 2 – письмо. У 1886 році Синод затвердив навчальну програму для церковнопарафіяльних шкіл. У ній наголошувалося, що Закон Божий є головним предметом. Його викладання велося за книгами протоієреїв Миколи Попова, Петра Смирнова, Олександра Рудакова, Дмитра Соколова та інших. Опанування церковнослов'янської грамоти включало в себе в однокласних церковнопарафіяльних школах вивчення азбуки, читання за Букварем, Часословом (церковно-богослужбова книга, що містить тексти незмінних частин усіх богослужінь, крім Літургії) і Псалтирем (священно-богослужбова книга, яка містить псалми – священний піснеспів), а також молитов. У двокласних, окрім цього, запроваджено було ще читання Євангелія від Матвія, Луки, Іоанна та Марка, а також учні займалися підготовкою до співів у церкві за богослужбовими книгами [6]. Щоб полегшити засвоєння Закону Божого, дітям пропонувалося вивчити 17 молитов, причому найбільш складні – ранкову і вечірню – не вивчали взагалі. Не вимагалось і вивчення молитви напам'ять, давалися методичні вказівки, як полегшити дітям їх вивчення, не перевтомлюючи школярів, як це було до видання «Правил про церковнопарафіяльні школи» [7].

Для домашнього читання учні використовували Життя 73 святих із Четы Мінеї (збірка життєписів святих, розташованих у календарній послідовності вшанування їх пам'яті церквою) Дмитра Ростовського. Російську мову вивчали звуковим способом або буквоскладним за книгами «Славяно-русская подвижная азбука», видавництва Синоду, «Азбука русская и церковно-славянская», складеною Вікторіаном, єпископом Полоцьким, «Азбука» священника В. Нікольського, «Русская азбука» П.І. Білого та «Азбука правописания», впорядкованою Д.Тихомировим. Письмо опановували підручниками В.Герbachа «Методическое руководство к обуче-

нию письму» (для вчителів), «Руководство к обучению письму – прописи русские», «Русская скоропись», «Прописи и образцы для рисования по клеткам», «Полный курс русского чистописания» В.Пожарського. Початкові відомості з арифметики з'ясовували за книгами А.І.Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения началам арифметики, в двух выпусках», О.Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ», Т.Лубенця «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта». Історію Російської імперії вивчали за підручниками Н.Горбова «Русская история для начальных школ», Ф.Пуциковича «Русская история для народных и других училищ», С.Рожественського «Отечественная история для народных училищ» [8]. У 1903 році Синод затвердив нові програми для церковно-парафіяльних шкіл, які цілком зрівнялися з програмами міністерства народної освіти.

Заняття тривали протягом шести днів на тиждень, уроки починалися приблизно о 8.30, а закінчувалися близько 15.00. години. Слід відзначити, що в кожній школі у розкладі уроків враховували особливості місцевості та віддаленість навчального закладу від сіл і хуторів, де проживали учні. Розклад уроків однокласної церковнопарафіяльної школи можна простежити на основі таблиці

Типовий розклад уроків однокласної церковнопарафіяльної школи [4]

Дні тижня	Молодше відділення	Старше відділення
Понеділок	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Письмо 5. Співи	1. Закон Божий 2. Арифметика 3. Російська мова 4. Церковнослов'янська мова 5. Співи
Вівторок	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Церковнослов'янська мова 5. Співи	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Письмо 5. Співи
Середа	1. Закон Божий 2. Арифметика 3. Російська мова 4. Церковнослов'янська мова 5. Співи	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Письмо 5. Співи

Четвер	1. Закон Божий 2. Арифметика 3. Російська мова 4. Церковнослов'янська мова 5. Співи	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Церковнослов'янська мова 5. Диктант 6. Співи
П'ятниця	1. Закон Божий 2. Арифметика 3. Церковнослов'янська мова 4. Російська мова 5. Диктант 6. Співи	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Церковнослов'янська мова 4. Арифметика 5. Письмо 6. Співи
Субота	1. Закон Божий 2. Російська мова 3. Арифметика 4. Письмо 5. Закон Божий 6. Співи	1. Закон Божий 2. Церковнослов'янська мова 3. Російська мова 4. Арифметика 5. Закон Божий 6. Співи

На основі даної таблиці ми можемо зробити висновки, що на вивчення головного предмету церковнопарафіяльної школи – Закону Божого відводилася найбільша кількість часу (у молодшому відділенні 7 уроків на тиждень, старшому – 5), уроки російської мови та співи проводилися щодня. Саме цим предметам надавалося першорядне значення у церковнопарафіяльних школах.

Церковнопарафіяльна школа – це навчальний заклад, де мала панувати християнська атмосфера життя, вона була тісно пов'язана із життям парафії. Читання житій святих вважалося невід'ємним елементом правильного виховання, джерелом позитивних прикладів для дитини. Характерною особливістю церковнопарафіяльних шкіл було домінування виховних цілей над дидактичними. Виховна мета досягалася передусім через детальне вивчення Закону Божого – головного предмету церковної школи. Важливою була участь дітей у церковних святах, хресних ходах, прислуговування священникові під час служби, читання на криласі, участь у церковних співах тощо. У зв'язку з цим і вивчалася церковнослов'янська мова. Вона викладалася не скільки з освітньою, стільки з виховною метою, оскільки це була мова Церкви. Знання церковнослов'янської мови прилучало дітей до читання релігійної літератури, що сприяло їх вихо-

ванню в душі християнських моральних цінностей. Тож навчальний процес у парафіяльній школі був спрямований на виховання в учнів рис православного віруючого у шкільних, побутових і громадських умовах

Висновки. Внесок духовенства у виховання і просвітництво дітей важко переоцінити. У деякі періоди історії України заклади, якими опікувалася Церква, давали початкову освіту майже 80% населення. Враховуючи багатий досвід Православної Церкви в духовно - моральному вихованню населення, а також її роль в розвитку народної освіти, правильна оцінка потенціалу Православної Церкви в сфері освіти допоможе вирішити існуючі питання що до її можливої участі в сучасній школі, а також виявити інші напрямки співпраці Церкви і державних інститутів.

Список використаних джерел:

1. Спасский П.Н. Сборник правил о школах церковно-приходских и грамоты. – СПб., 1898. – 213 с.
2. Пругавин А.С. Законы и справочные сведения по начальному народному образованию. – СПб., 1904. – С.368.
3. Давыденко В. Церковно-приходская школа. – Х., 1903. – С.3.
4. Отчет о краткосрочных педагогических курсах и курсах церковного пения для учителей церковно-приходских школ и школ грамоты Лубенского уезда в г. Лубнах при Братской учительской школе с 1-го по 25 августа 1894 года // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – № 21. – С. 895-906.
5. Отчет Черниговского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Черниговской епархии за 1901 гражданский год // Черниговские епархиальные известия. Часть официальная. – 1902. – № 21. – С.710.
6. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.). – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 161 с.
7. По поводу программы для преподавания Закона Божего в церковно-приходских школах // Церковно-приходская школа. – 1889. – Август. – С.10. 178 6. Отчет о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1914-1915 учебный год // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1916. – № 7. – С.513.
8. Программы учебных предметов для церковно-приходских школ, утвержденные Святейшим Синодом. – СПб., 1886. – С.12, 41, 52, 60, 71.

Яланська Світлана Павлівна

д.психол.н., професор, в.о. зав. кафедри
психології та педагогіки, Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ПСИХОЛОГІЧНЕ РОЗВАНТАЖЕННЯ ЯК УМОВА ВІДНОВЛЕННЯ РЕЗЕРВІВ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ

Вступ. Потужне інформаційне середовище здійснює неабиякий вплив на психологічне здоров'я особистості. Протистояти негативним факторам інформаційних впливів може людина, яка здатна відновлювати резерви свого організму. Одним із ефективних джерел психологічного розвантаження та відновлення є сама природа.

Результати дослідження. У працях О.І. Копитіна з арт-терапії автор зазначає що у природніх умовах активізуються психологічні ресурси організму людини, у єднанні з навколишнім середовищем формується відчуття внутрішньої гармонії, прагнення до удосконалення, творчого розвитку, забезпечуються релаксаційні процеси, тощо [2].

Оздоровлення середовища існування людини, гармонізація її ендогенного (внутрішнього) світу та екзогенних умов на основі природніх ресурсів, (ландшафтної архітектури) підкреслюється у дослідженнях різних авторів [1]. Наприклад, за результатами досліджень проведених у Великобританії підтверджено, що у людей, які страждають депресивними розладами, психічними захворюваннями, при перебуванні на природі покращується настрій, самопочуття [4].

Разом з співавторами нами було отримано патент на корисну модель «Спосіб психологічного та психофізіологічного розвантаження» (№ 36198 від 12.08.2019 р.). В основу корисної моделі покладено завдання забезпечення комплексного позитивного впливу на психічне здоров'я людини природніми засобами, зокрема, апітерапії шляхом комбінації з іншими факторами впливу на організм, які здійснюють взаємопосилення оздоровлювального ефекту. Спосіб характеризується тим, що на кожному послідовному етапі здійснюється аероапіфітотерапія, упродовж виконання всіх послідовних процедур людина перебуває в апіфітокліматі приміщення, забезпечується апівібромасаж, що сприяє психофізіологічному балансу організму [3].

Висновки. Таким чином, заявлений спосіб, що використовує природні ресурси, доцільно використовувати в психологічній і психотерапев-

тичній практиці для попередження проблем психологічного характеру, корекції психологічного і психофізіологічного стану людини, покращення її психологічного здоров'я.

Література:

1. Эколого-генетические основы ландшафтотерапии / Труханов А.И., Жученко Н.А., Черкасов А.В. // Вестник восстановительной медицины. – 2013. – № №6, (58). – С. 12-19.
2. Копытин А.И. Летний арт-терапевтический лагерь. Исцеляющее искусство // Журнал арт-терапии: Мультидисциплинарное издание. – Том 8. – № 2. – Лето 2005. – С. 4-8.
3. Степаненко М.І, Яланська С.П., Степаненко С.В. Патент на корисну модель «Спосіб психологічного та психофізіологічного розвантаження» (№ 36198 від 12.08.2019 р.). / <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12658>.
4. British Journal of General Practice. 2007. vol. 57. № 534.

СЕКЦІЯ 2. СОЦІОЛОГІЯ У ХХІ СТ.: МІЖ ЕКСТРИМІВ

Грабовець І.В.

к.соц.н., доцент, завідувач кафедри
соціології та економіки Криворізького
державного педагогічного університету

ІНТЕРНЕТ-СПІЛКУВАННЯ ЯК ФОРМА КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Поведінка людини – це соціально обумовлена діяльність, і саме соціум диктує правила та принципи діяльності індивіда у суспільстві. Засвоєння цих принципів і правил відбувається у процесі спілкування індивіда з іншими членами соціальної групи. Якщо поведінка індивіда не відповідає ситуації, або через певні його дії відбувається порушення загальноприйнятих норм та правил, то члени соціальної групи можуть коригувати модифікацію поведінки даного індивіда, використовуючи для цього як вербальні, так і невербальні засоби. Звідси і поява поняття «комунікативна поведінка».

Вперше термін «комунікативна поведінка» для позначення сукупності норм та традицій спілкування в середині групи чи між націями ввів Й.А. Стернін у 1989 році. Дослідник характеризує комунікативну поведінку певними нормами, що дозволяють визначити її як нормативну чи ненормативну, а також виділяє чотири аспекти таких норм: загальнокультурні, групові, ситуативні та індивідуальні [1]. До складу комунікативної поведінки входить соціально та комунікативно значуща побутова поведінка – сукупність предметно-побутових дій людини, які отримують у даному суспільстві, у даній лінгвокультурній спільності смислову інтерпретацію і тим самим долучаються до загального комунікативного процесу та впливають на поведінку і спілкування людей. На думку Н.І.Формановської, це своєрідна мова «повсякденної поведінки», або соціальний символізм [2].

А Егідес, розглядаючи комунікативну поведінку, виділяє наступні її типи:

– Конфліктогенна – провокує конфлікт, який виникає, коли потреби однієї людини заважають задоволенню потреб іншої. Недоброзичливий стиль спілкування, допускається використання конфліктогенів під час

спілкування; негативна оцінка особистості та вчинків; звинувачення на адресу партнера; зумовлює виникнення конфлікту.

– Нейтральна – нейтральний стиль спілкування; спілкування без конфліктогенів; відсутність оцінок; відмова від звинувачення, об'єднання провини, спільність; дотримання правил поведінки.

– Синтонна – це поведінка, яка відповідає очікуванням співрозмовника. Доброзичливий стиль спілкування; спілкування без конфліктогенів, співзвучне з потребами співрозмовника, доброзичливе, легке, комфортне; Позитивна оцінка особистості та її вчинків; зняття провини з партнера, самозвинувачення; підтримуюча поведінка у складних ситуаціях, використовуються знаки прихильності, прийняття і поваги. Це будь-які формули подяки, посмішки, дружні жести [3].

Усі ці види комунікативної поведінки можна зустріти у соціальних мережах, оскільки користувачі у першу чергу репродукують в Інтернеті відомі їм форми реального спілкування. Дослідники зазначають, що серед молодшої аудиторії користувачів соціальних мереж у більшості випадків поширена конфліктогенна комунікативна поведінка і пов'язують її з анонімністю повідомлень та відсутністю реального покарання за недотримання соціальних норм [4].

Спілкування в соціальних мережах відбувається в умовах розвитку сучасного масового комунікативного суспільства і має свої особливості на відміну від традиційного спілкування offline. Особливо сталі міцні позиції в структурі комунікацій Інтернет посів у середовищі молоді, що обирає віртуалізацію спілкування через посередництво смартфонів, нетбуків, лептопів та інших пристроїв, що дозволяють підключатися до мережі у будь-якому місці.

З розвитком соціальних мереж та інтернет-комунікацій у молодих людей значно зросла кількість друзів та частота дружніх практик [5], незалежно від їх місця знаходження та мови спілкування. Такі форми комунікації дозволяють надзвичайно швидко вирішувати проблемні питання, спрощують пошук відповідей, а тому стають більш популярними.

Сьогодні майже ніхто не сперечається з приводу корисності / шкідливості розвитку швидкими темпами віртуалізації комунікації, оскільки переваги такого спілкування очевидні: одночасність спілкування великої кількості осіб, що знаходяться у різних країнах світу; можливість отримувати необхідну інформацію не виходячи з дому; можливість ділитися враженнями або спогадами одразу з великою аудиторією; подолання

комплексів та психологічних бар'єрів, що можуть виникати під час особистого спілкування тощо. Але не слід забувати і про недоліки такого виду комунікацій: збіднення мовних ресурсів особистості (використання готових виразів, «смайликів», мемів тощо), відсутність можливості аналізувати та використовувати невербальні засоби спілкування, відсутність емоцій у комунікації (можна виражати почуття, яких у даний час людина не відчуває, або приховувати справжні емоції та відчуття), анонімність, а отже, і безвідповідальність учасників процесу спілкування тощо.

Отже, інтернет-технології сьогодні докорінно змінюють процес комунікації, розширюючи ділові зв'язки та особисті контакти, можливості самоосвіти та організації дозвілля, пошуку друзів за інтересами. У той же час людина у віртуалізованому середовищі стає незахищеною від емоційних та психологічних ризиків, втручання в особисте життя, споживання «фейкової» інформації тощо. Тому молодь необхідно вчити як медіа грамотності, так і вмінно захистити себе у кіберсередовищі.

Перелік використаних джерел:

1. Стернин И. А. О понятии коммуникативного поведения // *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*. Halle, 1989, S. 279-282.
2. Формановская Н.И. Коммуникативные, социальные и психологические роли языковой личности / Формановская Н.И. // *Журналистика и культура русской речи*. - 2007. - №1. - С.16-29.
3. А.Егидес Лабиринты общения, или Как научиться ладить с людьми / Егидес А.П. – Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007 – 368 с. – С.117
4. Морозова А.А., Фёдоров В.В. Медиамейкер как тип пользователя социальной сети: классификация коммуникативного поведения [Электронный ресурс] // *Челябинский гуманитарий*. – 2017. - №4 (41). – С. 34-40 – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/mediameyker-kak-tip-polzovatelya-sotsialnoy-seti-klassifikatsiya-kommunikativnogo-povedeniya> (Дата звернення: 22 жовтня 2019 року)
5. Ефремова А.А. Интернет-коммуникация как средство мобилизации общества // *Международный студенческий научный вестник*. – 2017. – № 1.; URL: <http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=16861> (дата опрацювання: 16.02.2020)

Калашнікова Людмила Володимирівна
к. соц. н., доцент, доцент кафедри соціології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОКАЗНИКІВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ Й ВІКТИМІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Категорії «безпека» і «віктимність» діалектично поєднані, адже вони є критеріями оцінки визначеного стану особистості/суспільства у ході взаємодії із зовнішніми чинниками ризикогенної ситуації, яка може загрожувати життю. Сприйняття загроз і небезпек на індивідуально-особистісному рівні визначається суб'єктивним відчуттям ступеню власної безпеки та вразливості. Стан захищеності залежить як від рівня безпеки, так і від рівня віктимності. Саме тому одним із перспективних напрямів розвитку кримінології, соціології безпеки та сек'юритології можуть стати як віктимологічні обстеження безпеки особистості/суспільства в цілому, так національної безпеки, зокрема. На відміну від соціальних наук, віктимологія вивчає роль жертв й генезис злочинних проявів, закономірності взаємодії жертв зі злочинцями, шляхи зниження вразливості потенційних потерпілих. Результати віктимологічних досліджень, що виходять далеко за межі кримінології, у сукупності з офіційною статистикою дозволяють говорити про реальні масштаби й структуру злочинності у сучасному суспільстві.

За результатами соціологічного дослідження «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», *проведеного* Соціологічною асоціацією України спільно з Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка протягом серпня-вересня 2017 р. (обсяг вибіркової сукупності становить 2046 респондентів; вибірка репрезентативна за віком, статтю та місцем проживання інформантів; метод опитування – напівструктуроване особистісне інтерв'ю; дизайн-ефект вибірки не перевищує 3,0%) було виявлено, що найбезпечніше українці почувають себе вдома. Менш безпечними є громадські місця, транспорт, місце проживання та роботи/навчання. Відчуття безпеки як показник ступеню стрессогенності середовища є необхідною умовою для особистісного розвитку, формування відносин, регуляції поведінки, планування й реалізації діяльності. У жінок цей показник нижчий, ніж у чоловіків, що пояснюється їх соціальною роллю у суспільстві – представникам сильної половини

людства притаманна впевненість у власних силах, а у жінок більш виражена потреба у захисті. З віком стрессостійкість знижується, адже отримані дані свідчать про те, що молоді люди більш оптимістичні й почуваються значно безпечніше, ніж люди похилого віку.

Соціальний статус респондентів теж суттєво впливає на рівень внутрішнього відчуття захищеності. Люди із вищим рівнем матеріального статусу й освіти відчують себе більш захищеними. Можливо за рахунок того, що вони на відміну від інших мають більше можливостей убезпечити власне життя й рідше зіштовхуються із загрозами та небезпеками.

Більш захищеними на місці роботи/у навчальному закладі відчують себе учні, студенти (87,6%), керівники підприємств, підприємці (83,8%), натомість найбезпечніше себе відчують пенсіонери (42,9%), непрацездатні, непрацюючі респонденти (49,2%).

Говорячи про безпечність проживання у обласному центрі, місті та селі інформанти у рівній мірі безпечно почувають себе вдома, проте порізно оцінюють рівень особистісної захищеності на вулиці, робочому місці/навчальному закладі, у транспорті, громадських місцях. Так, жителі сільської місцевості вважають себе більш захищеними, ніж мешканці міст.

Відповідно п'ятірку лідерів за рівнем небезпечності очолює Одеська область, випереджаючи Вінницьку, Донецьку, Херсонську, Харківську. Натомість у п'ятірку найбезпечніших для проживання, за оцінками респондентів, входять Закарпатська, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська, Чернівецька області.

Аналіз відповідей респондентів щодо віктимних проявів засвідчує, що рівень віктимізації українського суспільства за такими видами злочинів як пограбування становить 11%, фізичне насилля – 3,2%. За оцінками судженнями респондентів найвищими є показники віктимності за пограбуваннями у Донецькій (19,7% опитаних означили, що вони чи їх родичі ставали жертвами пограбувань за останні 3 роки), Київській (19,6%), Кіровоградській (19,0%), Запорізькій (18,0%), Дніпропетровській (17,2%) областях, найнижчими – у Тернопільській (0%), Полтавській (3,1%), Сумській (3,1%), Волинській (3,6%), Хмельницькій (4,8%) відповідно. *Показник віктимності за поширенням фізичного насилля є найвищим у Закарпатській області (23,4%), що суттєво вирізняється з-поміж інших областей.*

Аналіз результатів дослідження показує, що імовірність стати жерт-

вою пограбування чи фізичного насильства варіюється залежно від основних соціально-демографічних характеристик. *Так, чоловіки більш схильні до ризику стати жертвами фізичного насильства, аніж жінки. Люди похилого віку суттєво менше, ніж представники інших вікових груп, схильні до віктимізації у силу зниження рівня соціальної активності. Виходячи з особливостей віктимізації окремих професійних груп, зауважимо, що більш схильні до віктимних проявів працівники вільної зайнятості та непрацевдатні/непрацюючі.*

Віктимологічний напрям профілактики злочинності є одним з найгуманніших та найперспективніших, маючи при цьому низку переваг (не вимагає суттєвих матеріальних затрат, базується на притаманному всім людям прагненні до самозахисту). Подальша розробка методів раннього діагностування й виявлення потенційних потерпілих, дозволить попередити реалізацію злочинних намірів правопорушників, суттєво спростить роботу правоохоронців, зокрема за рахунок впровадження інновацій у системі вивчення й оцінки злочинності, трансформації методології кримінальної статистики. Симбіоз соціологічних та статистичних методик, створюючи ефект триангуляції, дозволить більш повно та об'єктивно реконструювати кримінальну реальність з урахуванням її латентної складової.

Пільгуй Анастасія Олегівна

студентка 6 курсу, спеціальності «Соціологія»

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Науковий керівник: Калашнікова Людмила Володимирівна

к. соц. н., доцент, доцент кафедри соціології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗМІЩЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ РЕКЛАМИ В УКРАЇНІ

В інформаційному просторі незалежної України сучасна реклама як вагомий чинник розвитку ринкових відносин з'явилася не так давно. Сьогодні, вона являє собою комплексне, соціально-економічне явище, що охоплює окремі сфери людської діяльності – творчість, науку, бізнес, політику. Розміщення реклами регулюється в Україні законом «Про рекламу», типовими правилами розміщення зовнішньої реклами, а також пра-

вилами розміщення зовнішньої реклами у конкретних містах. Проте на практиці існують певні проблеми, які ще потребують вирішення. Врегулювання питань розміщення зовнішньої реклами (як у межах міст, так і поза ними) дозволить скоротити кількість реклами на вулицях, залучити інвестиції для благоустрою населених пунктів і суттєво збільшити надходження коштів до місцевих бюджетів. Найвний механізм регулювання цієї сфери, який передбачає право органів місцевого самоврядування встановлювати власні правила щодо розміщення рекламних носіїв, нечітко прописані умови видачі дозволів відкривають широке вікно можливостей для зловживань і створюють незручності для бізнесу, влади і звичайних громадян.

Аналіз теоретичних даних, підштовхнув нас до думки про те, що для розуміння загальної картини нормування розміщення зовнішньої реклами у містах України було б доцільно виконати традиційний аналіз документів, а саме рішень Міських рад про затвердження «Правил розміщення зовнішньої реклами у місті». Методом власне випадкового відбору, нами було відібрано для аналізу правила розміщення зовнішньої реклами в містах Київ [1], Львів [2], Миколаїв [3], Одеса [4], Суми [5] та Харків [6].

У першу чергу, було проаналізовано структуру кожного із представлених документів. В цілому вона співпадає, проте не є цілком однаковою, що говорить про те, що документи створювалися Міською радою кожного міста самостійно, а не під «копірку» й адаптовані до особливостей кожного міста. Найбільш розширеною виявилася структура правил розміщення зовнішньої реклами в м. Одесі, яка налічувала 16 пунктів, а найменшою – документу, що регулює розміщення зовнішньої реклами у м. Києві, який складається всього із 4-х блоків. Більшість документів містять детальну інформацію щодо зонування міста, яке спирається на «історико-культурну та архітектурну цінність оточуючої забудови, рівня концентрації пішоходів та транспорту на окремих ділянках (вулицях, площах, бульварах тощо), типологію елементів місцевого середовища та ін., у тому числі й функціонально-планувальні, об'єктивні чинники» [4]. Проте, якщо робити аналіз Правил у м. Миколаєві, то можна знайти інформацію щодо зонування міста лише з огляду на «Ставки договірних платежів за розміщення зовнішньої реклами на місцях, що перебувають у комунальній власності» [3]. Це свідчить про, те що відбувається контроль за матеріальною, а не архітектурною складовою розміщених у місті рекламних конструкцій. Проте у всіх інших проаналізованих нами документах є ін-

формація щодо дозволів на розміщення того чи іншого виду зовнішньої реклами у окремих зонах міста. І це є приємною тенденцією для подальшого розвитку даної тематики.

Щодо відмінностей, які варто впровадити в усіх містах, так це ті, що були нами виділені після аналізу правил м. Києва:

✓ Найперше, що даний документ був розроблений учасниками ринку реклами «з урахуванням практичного досвіду роботи та спрямований на формування рекламно-інформаційного простору в місті Києві, в якому рекламні засоби як складова частина системи візуальних комунікацій та навколишнє середовище об'єднані в єдиний гармонійний ансамбль» [1].

✓ Структура документу дещо відрізняється від документів в інших містах, і є дуже зручною та зрозумілою у користуванні.

✓ Тільки тут є пункт щодо «Саморегулювання ринку зовнішньої реклами та громадський контроль» [1], в якому йдеться про те, що контроль за реалізацією правил здійснюється з боку усіх учасників рекламного процесу, у тому числі і громадськості на яку він впливає.

✓ Найцікавішим у цьому документі є ілюстративність, окрім ілюстрацій зонування міста, у ньому подано «Класифікатор типових рекламних засобів» разом із прикладами, а також «Графічний довідник щодо розміщення спеціальних рекламних конструкцій на фасаді будинку та спеціальних рекламних конструкцій, що розміщуються під кутом до фасаду будинку» [1] що дає ще більше уточнювальної інформації для рекламодавців.

Наступне питання, яке нас цікавило під час аналізу, це наявність обмежень щодо дизайну рекламних конструкцій у містах. Чи існує воно взагалі? Як результат, нами було виявлено, що у жодному документі немає чітких обмежень або рекомендацій щодо дизайну зовнішньої реклами, окрім правил у м. Львові. Проаналізований документ у пункті «5. Вимоги до зовнішньої реклами», має підпункт «5.3. Вимоги щодо дизайну, проектно-технічної документації для виготовлення спеціальних конструкцій», де зазначаються правила виготовлення та розробки спеціальних конструкцій для міста в цілому. Також, ми не могли пропустити ще таку цікаву деталь, як обмеження, що стосуються рекламних конструкцій у історичній частині міста, а саме:

- Рекламні засоби на фасадах будівель та споруд у межах території історичної забудови, внесеної до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, на пам'ятках архітектури та в історичному ареалі рекоменду-

ється виконувати з природних або прирівняних до них матеріалів (бронза, латунь, кераміка, смальта, цінні породи дерева, камінь, художнє та вітражне скло) на основі технік, які є характерними для львівських ремесел (ковальство, художнє литво, фрезерування і гравірування на метали, гутне скло та інше).

- Встановлення рекламних засобів на фасадах будівель та споруд не допускається: із закриттям елементів декору фасаду (на поверхнях з декоративними рельєфами, на карнизах, еркерах, колонах тощо); ближче 10,0 м до встановлених меморіальних таблиць, пам'ятних знаків.

- Рекламні засоби на торцевих стінах фасадів будівель дозволяється розміщувати за умови покриття не менше ніж 60-80% загальної площини сторони фасаду. На одній торцевій стіні розміщується, як правило, один рекламний засіб. Банерні конструкції повинні кріпитись до будівель і споруд з найменшим пошкодженням їх стін та не створювати вібрації, яка видавала б шумові ефекти. Рекламні банери на будівельних риштуваннях, огорожах будівельних майданчиків встановлюються на час проведення робіт [2].

А ще одним цікавим моментом цього документу, є те, що лише у ньому ми знайшли пункт щодо «мови зовнішньої реклами» у якому зазначено, що: «Зліва розміщується текст реклами – українською мовою, справа дрібнішим шрифтом можливий переклад іншою мовою; або згори – українською мовою, нижче дрібнішим шрифтом може бути переклад іншою мовою».

Останнім, але вагомим для дослідника було питання контролю за виконанням правил з боку місцевих органів влади. У правилах м. Києва немає окремого пункту щодо відповідальності за їх невиконання, натомість є пункт про громадський контроль. Окрім того у тексті самих правил зустрічаються причини для притягнення до відповідальності за невиконання окремих пунктів цих правил [2].

Як висновок, зауважимо, що сьогодні у чинному законодавстві існують методи контролю за розміщенням зовнішньої реклами, але лише на папері. Натомість в реальності ж немає чіткої схеми регулювання та контролю за розповсюджувачами реклами, чітких обмежень та/або рекомендацій щодо кількості, кольорового рішення, дизайну зовнішньої реклами, особливо на архітектурних спорудах.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Києві. Рішення від 20 квітня 2017 року N 223/2445. *Офіційний сайт Київської міської ради*. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/F7A319DF.
2. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Львові. Рішення № 569 від 21.05.2010. *Офіційний сайт Львівської міської ради*. URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)](https://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)).
3. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Миколаєві. Рішення № 1015 від 04.10.2011 271. *Офіційний сайт Миколаївської міської ради*. URL: <https://mkrada.gov.ua/documents/18535.html?PrintVersion>.
4. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Одесі. Рішення №120 від 24.03.2011. *Офіційний сайт Одеської міської ради*. URL: <https://omr.gov.ua/ru/acts/committee/33531/>.
5. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Суми. Рішення від 17.12.2013 № 650 (зі змінами від 12.01.2016 № 11, 16.08.2016 № 443). *Офіційний сайт Сумської міської ради*. URL: https://www.smr.gov.ua/images/documents/Regulatorka/Proektu_reguliatomu_aktiv/Pravyla_rozmishennja_reklamy.doc.
6. Про затвердження Правил розміщення зовнішньої реклами в м. Харкові. Рішення від 02.10.2013 № 609. *Офіційний сайт Харківської міської ради*. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/provnesennya-zmin-do-rishennya-vikonavchogo-komitetu-kharkivskoi-miskoi-radi-vid-02102013-609-pro-zatverdzhennya-pravil-rozmischennya-zovnishnoi-reklami-u-misti-kharkovi-50830.html>.
7. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами. Постанова від 29.12.2003 р. № 2067. *Офіційний сайт Верховної Ради України* URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Черноус Л.С.

к.соц.н., доцент

доцент кафедри соціології та економіки
Криворізького державного педагогічного університету

МЕРЕЖА ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСІБ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сучасне суспільство розвиває рівень масових комунікацій швидкими темпами. Це можливо, насамперед, завдяки розвитку інтернет-комунікацій через посередництво соціальних мереж, блогінгу, розвитку різноманітних інформаційних сайтів тощо. Сьогодні актуальним для дослідження є не стільки питання щодо ролі та функцій Інтернету у суспільстві, скільки характер взаємодії мережі Інтернет з іншими соціальними інститутами суспільства, зокрема, інститутом освіти, економіки, ЗМК, політики та державного управління.

Метою нашого дослідження є аналіз специфіки взаємодії Інтернету та засобів масової комунікації.

Розглядаючи ЗМК як соціальний інститут, слід акцентувати увагу на притаманних їм особливих функціях у сучасних соціокультурних процесах суспільства. У рамках структурного підходу увага зосереджується на функціях ЗМК як системи, на її організаціях, взаємовідносинах з іншими сферами суспільства. Як відомо, структурний функціоналізм розглядає суспільство як систему взаємозалежних частин або підсистем. При цьому організація соціального життя передбачає підтримку більш-менш адекватної картини життя суспільства, соціального оточення людей. Це досягається, поряд з іншими інституціями, і за рахунок діяльності мас-медіа як самокорегуючої підсистеми. Згідно цього підходу, мас-медіа є одним із засобів підтримки функціонування суспільства в цілому. Серед великої кількості класифікацій функціональних особливостей масової комунікації виокремлюють два рівні – рівень соціуму та рівень індивіда.

Із розвитком і поглибленням уявлень про сутність і закономірності масових інформаційних комунікацій стало зрозумілим, що засоби масової комунікації створюють у суспільстві ряд проблем. Незважаючи на прагнення до інтерактивності медіа, до багатофункціонального та діалогового зв'язку, який створив би нові можливості для участі в інформаційному процесі, здається, ще далеко. Технічні можливості інтерактивного спілкування використовуються лише в розважальних або пропагандистських та маніпулятивних цілях. Окремою темою для розмови у даному випадку є

Інтернет, який на теперішній час забезпечує максимальну з можливих інтерактивність, але і тут є свої підводні течії – питання безпеки в Інтернет, співвідношення свободи слова і відповідальності за свої дії хвилюють зараз чи не всіх користувачів мережі.

На думку М. Іншина, до основних переваг у використанні мережі Інтернет можна віднести можливість ознайомлення з необхідним друкованим або відеоматеріалом у будь-який день та час, оперативність отримання інформації, можливість ознайомлення з додатковою інформацією, суттєве збільшення аудиторії, яка виявляє інтерес до відповідного видання або телерадіоканалу; можливість оперативного встановлення зворотного зв'язку через мережу Інтернет [1].

Тому виникає питання, чи можна вважати публічно поширювану аудіовізуальну інформацію мережею Інтернет масовою, а саму мережу Інтернет засобом масової інформації?

Щоб відповісти на це та інші питання, потрібно визначитися з базовими поняттями іншомовного походження, що існують сьогодні «де-факто», широко застосовуються, але чітко не визначені на законодавчому рівні. Такими поняттями, зокрема, є: «веб», «веб-сторінка», «веб-сайт», «веб-сервер», «розподілена система», «контент» та «аудіовізуальний контент». Необхідно зазначити, що велика кількість понять, які сьогодні широко застосовуються, ще не знайшли свого визначення у нормах права.

Так, глобальна телекомунікаційна мережа інформаційних та обчислювальних ресурсів, яка служить фізичною основою для різноманітних розподілених систем, що надають доступ користувачам мережі Інтернет до аудіовізуального контенту, має назву «Інтернет» або «мережа Інтернет». Визначення поняття «Інтернет» міститься у Законі України «Про телекомунікації», згідно зі статтею 1 якого Інтернет є всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами. Іншими словами, Інтернет можна розглядати як засіб комунікації між людьми.

Мережа Інтернет разом із персональними комп'ютерами створює технологічну основу для розвитку міжнародної концепції «Всесвітнього інформаційного суспільства».

У зв'язку з цим, під час правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з поширенням інформації за допомогою мережі Інтернет, слід враховувати наступне:

- мережа Інтернет немає власника, оскільки вона є сукупністю мереж, що мають різну географічну приналежність;
- мережу Інтернет не можна виключити цілком, оскільки маршрутизатори мереж не мають єдиного зовнішнього управління;
- мережа Інтернет стала надбанням усього людства;
- мережа Інтернет має багато як корисних, так і шкідливих властивостей, що використовуються зацікавленими особами;
- мережа Інтернет, перш за все, - засіб відкритого зберігання та розповсюдження інформації, у разі чого в останні роки з'явилися терміни «e-democracy» та «Internet democracy» (електронна демократія та демократія в мережі Інтернет);
- мережа Інтернет може зв'язати кожен комп'ютер з будь-яким іншим, підключеним до мережі Інтернет, так само, як і телефонна мережа. Якщо телефон має автовідповідач, він здатний поширювати інформацію, записану в ньому, будь-кому хто зателефонує за даним номером. Сайти в мережі Інтернет поширюють інформацію за таким же принципом, тобто індивідуально, з ініціативи користувача;
- поширення інформації в Інтернет має таку саму природу, як і чутки в соціальному середовищі. Якщо до інформації є великий інтерес, вона швидко поширюється широкому колу осіб, немає інтересу – немає розповсюдження.

Аналізуючи Інтернет як засіб масової комунікації, О. Шеремет виділяє наступні його ознаки, вирізняючи глобальну мережу від інших засобів масової комунікації:

- соціально-комунікативна сутність мережі зумовлена комунікативно-просторовою та комунікативно-часовою функціями, іншими словами, здатність забезпечувати рух інформації у просторі й часі;
- призначення для задоволення інформаційно-комунікативних потреб індивідів і соціальних груп, обумовлених їх прагненням до соціалізації та самореалізації;
- включення до системи електронної комунікації завдяки використанню комп'ютерної бази та телекомунікаційних технологій [2].

Фактично поданий аналіз функцій та характерних ознак мережі Інтернет та соціального інституту засобів масової комунікації дозволяє говорити про те, що ці інституції перетинаються, але не включають повністю один одного.

Перелік використаних джерел:

1. Іншин, М.І. Сучасний стан та шляхи удосконалення взаємовідносин органів державної влади і засобів масової інформації [Текст] / М.І. Іншин // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука». – Суми : Довкілля. – 2008. – С. 33-38.
2. Шеремет А.Н. Интернет как средство массовой коммуникации: социологический анализ [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социологических наук : 22.00.06 / А.Н. Шеремен ; Екатеринбург – 2004 выполнена на кафедре периодической печати Уральского государственного университета им. А.М. Горького.
3. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики [Текст] / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе; [под ред. П.С. Гуревича]. – М., Прогресс. – 1986. – С. 396-398.

Вікторія Чорна

кандидат соціологічних наук
доцент б.в.з кафедри соціології
ЧНУ ім. Петра Могили, Миколаїв

ЗОВНІШНЬОМІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ТА ЇЇ ПРОВІДНІ ЧИННИКИ

Масові опитування останніх років, зокрема моніторингові, що проводяться провідними вітчизняними соціологічними установами, свідчать про значний рівень економічного неблагополуччя серед українського населення, що виражається у його самокритичному ставленні до власного рівня життя, фінансових можливості своїх сімей, страху перед перспективою подальшого росту цін й тарифів, а також перед «раптовим збіднінням» через ймовірні форс-мажорні обставини у родині чи у державі. Зокрема, за результатами квартального вибіркового опитування членів домогосподарств щодо самооцінки ними доходів своїх домогосподарств, здійсненого у січні 2019 р. та представлених у збірці Державної служби статистики України, у 2018 р. лише 8,7% заявили, що їхніх доходів було достатньо як для поточного споживання, так і для здійснення заощаджень. Натомість, майже половині домогосподарств (46,7%) доходів вистачало

лише на поточне споживання, без здійснення заощаджень, а 40,2% респондентів вказали, що вони постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, окрім харчування.

Провідні соціологи України (зокрема, М.О. Шульга у книзі «Збій соціальної матриці»), кваліфікують стан свідомості, породжений несприятливим економічним станом та зумовлених ним відчуттям власного самообмеження, як кризовий, відзначаючи, що «суспільна свідомість пронизана занепокоєнням, тривогою, безнадійністю, незадоволеністю», і що «типovими є настрої песимізму, безвиході, що пов'язані з крахом надій, сподівань, задумів, планів». Ще раніше І.М. Попова наголошувала на тому, що кризова свідомість «характеризується такими ознаками, як неспокій, тривожність, страх, аномія, невпевненість у завтрашньому дні, явно і неявно виражене песимістичне сприйняття дійсності». За даними наведеного вище дослідження, третина респондентів (32,6%) відчували тривогу з приводу того, що протягом наступних 12 місяців економічне становище їхніх домогосподарств ще й погіршиться; сумарно більше 40% респондентів, оцінюючи економічні перспективи України на наступні 12 місяців, оцінили їх у категоріях «несприятливі» та «несприятливі, але не у всьому»

На тлі всього цього має місце не лише незадоволеність власним життям та станом справ у країні загалом, але й поширеність зовнішньоміграційних настроїв населення, різноманітних практик від'їзду за кордон. В Україні за останні часи відбувся справжній сплеск як «заробітчання», так і повноцінної еміграції, а серед підростаючого покоління українців значної популярності набуває ще й «освітня міграція», зорієнтована на здійснення вступу та навчання у іноземних вишах, причому, знову-таки, з перспективою вибудовувати власний життєвий шлях за межами Батьківщини.

Як зазначають фахівці, зокрема директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України Е.М. Лібанова, головною складовою зовнішніх міграцій в сучасному світі є переселення саме через економічні чинники, причому «головну роль відіграє співвідношення якості життя в країнах (регіонах, поселеннях) походження (проживання) і країнах (регіонах, поселеннях) спрямування», внаслідок чого «масовий міграційний потік завжди рухається від країни (регіону, поселення) з нижчою якістю життя туди, де якість життя вища». Що ж стосується українців, то вони «прагнуть не тільки вищих заробітків (хоча цей чинник є

найважливішим), а і спокійного, стабільного життя у місцях, де безпечно середовище, доступна якісна медицина, гарні дороги і транспорт, чисті вулиці й подвір'я».

На цьому наголошується у Національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір» Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, де відзначено, що «реалізовані і певною мірою – потенційні еміграційні настанови є максимально повним і точним віддзеркаленням настроїв:

- низької оцінки свого власного життя й поточної ситуації в країні за відсутності віри у швидкі зміни, що приведуть до бажаних результатів (53,5% тих, хто збираються виїхати з України, переконані, що ніякого покращення не буде, і тільки 16,0% вірять, що все налагодиться); поганих перспектив для себе, родини та нащадків в Україні;
- стійкого переконання у вищій якості життя в інших країнах/регіонах та впевненості у наявності попиту на робочу силу (набуття професійної освіти) мігрантів у країнах призначення;
- впевненості у своїх можливостях інтегруватися у нове суспільство (знайти роботу, житло, вивчити мову, пристосуватися до способу життя тощо), зокрема через наявність міжтериторіальних зв'язків і досвід родинної, сусідської та обшинної міграції;
- поширення в суспільстві настанов на еміграцію (стаціонарну, трудову, освітню) – формування своєрідної моди на еміграцію, особливо серед освічених верств населення;
- перетворення в уяві значної частини українців міграції на ефективний соціальний ліфт, який дає змогу істотно підняти свій матеріальний та соціальний статус.

Отже, сама ідея від'їзду провокується життєвим дискомфортом, невласшованістю життя; замислення про еміграцію стають «психологічною реакцією на безвихідь, на втрату життєвої перспективи».

Про поширеність зовнішньоміграційних настроїв серед українців свідчать дані моніторингових опитувань, здійснюваних Інститутом соціології НАН України протягом останніх років. Так, у 2014 р. 15% опитаних мешканців України серйозно замислювалися над еміграцією, і понад 21% – у 2016 р.; плани поїхати за кордон на тимчасові заробітки будували 7% у 2014 р. і 11% у 2016 р., а кількість тих, хто мав досвід роботи за кордоном, зросла за вказані два роки з 17 до 20%. У якості ж провідної причини своєї закордонної міграції 84% опитаних «заробітчани» як раз і відзначили

низький рівень заробітної плати в Україні: середній місячний заробіток одного трудового мігранта (на момент проведення опитування) становив 722 дол., що в 3,5 рази перевищувало середню зарплату в Україні – 203 дол. За даними ще одного з останніх опитувань, здійсненого соціологічною групою «Рейтинг», залишити Україну прагнуть 27% респондентів, причому: більшість із них – це українці віком від 18 до 25 років (52%), з вищою освітою (34%) та забезпечені (36%), а серед бідних верств населення хочуть жити за кордоном 22%.

Таким чином, всі ці показники доводять злободенність окресленої проблематики для сучасної України та симптомізують, окрім іншого, негативні ментальні зсуви у масовій свідомості українців, – адже поширеність песимістичних та «валізних» настроїв, особливо у молодіжному середовищі, серед освічених людей працездатного й репродуктивного віку, слід вважати серйозним викликом, що стоїть на заваді курсу України на модерне суспільство європейського зразку. Адже має місце поширеність не просто налаштування на вже традиційне для України «заробітчанство», але й на від'їзд за кордон на постійне місце проживання у пошуках кращої долі до тих країн, що відносяться масовою свідомістю до категорії «благополучних», «цивілізованих», «безпечних».

СЕКЦІЯ 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Varga Csaba

DSc, Professor Emeritus, Pázmány Péter Catholic University
Research Professor Emeritus, Institute for Legal Studies of
the Hungarian Academy of Sciences (Budapest, Hungary)

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND GLOBAL CHALLENGES TO LAW

Law is only distinct in so far as there is an institutional claim that posits distinctiveness a notional *sine qua non*. As an agent in action, however, law is never detached from the human component and the latter's sociality. At the same time, as an aggregate of abstract conceptual categories, the law reflects intersubjective relations as universally typifiable social relations transformed into jurial relations, which serves self-justification within its own system of fulfilment as a quasi-logical consequence and determinate perpetuation and/or enforcement with questioning excluded. Thereby social order is mediated by legal order as the final and supreme factor of social integration.

What needs (re)solution here, according to whatever general standard, is a conglomerate of human interests, with arising tensions and opposition. From Karl Marx to Carl Schmitt there is ample literature describing how human interests, even particular ones, have ever been asserted as universalised in history¹ and how laws, both ancient and modern, were to be legitimised by reference to godly roots or natural law foundation or – especially in present times – by claiming to postulate nothing more than what can be deduced from human rights. Human manipulation and ideological intervention notwithstanding,² our intellectual world is unalienatedly ours: the humanity is at home in and routinised within the world created by the humans to become their second reality.³ It is

¹ Karl Marx & Friedrich Engels *The German Ideology* [Die deutsche Ideologie] I–II, 3rd revised edition (Moscow: Progress Publishers 1976) or, in original language, <http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_009.htm>.

² Friedrich Nietzsche identified *Willen zur Macht* in human conceptuality as well, as part of pressure widely exercised by those stronger, worthy to rule; cf. <http://de.wikipedia.org/wiki/Wille_zur_Macht>.

³ See, e.g., Dirk Baecker *Wozu Kultur?* 2nd enlarged edition (Berlin: Kadmos Kulturverlag 2001) 203 pp.

perceived and cognised through the channels of presuppositions acquired while socialisation and education ceaselessly,⁴ the framework of which is defined by universalised moral principles lived through as the natural condition of human existence,⁵ and somewhat shaped by human imagination,⁶ too, within the bounds of what is conceived as normality.⁷

Globalism is a politically motivated process the new potentialities of which are afforded by the contemporary scientific and technological revolution at the present stage of socio-economic evolution. Without prophesising on its possible outcomes in perspectives of either a coming world economy or a global village typed world society, it can be taken for granted that our present-day law's conceptual network, axiomatised by conventionalised principles within an ideally coherent system, will be wholly or partly shaken with consequences unforeseen.

Upon the basis of mere probabilities and recent developments that may be interpreted as pointing at directions and realisations our future is perhaps to

⁴ This is not a reference to pre-comprehension [*Vorverständnis*] within hermeneutic circle but knowledge backing whatever social consensus, seldom made conscious. Cf. Csaba Varga *The Paradigms of Legal Thinking* [1996/1999] 2nd enlarged edition (Budapest: Szent István Társulat 2012) 418 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/14600/14657/>>. It was Chaim Perelman *Droit, morale et philosophie* (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1968) 149 pp. [Bibliothèque de Philosophie du Droit VIII] to reveal that our opinions are based on series of conventionalisations made by the human kind on the scene of a “universal auditorium“ [*auditoire universelle*], justifying only in case of deviation or reformulation, and otherwise preserving the routine by unreflected imitation.

⁵ For natural law based on the anthropological presuppositions of Jewish, Christian, and Islamic theology, the human quality is defined once and for all by the act of the divine creation. This was somewhat mitigated through realising its historically variable contents [*Naturrecht mit wechselndem Inhalt*] by Rudolf Stammler *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung Eine sozialphilosophische Untersuchung* (Leipzig: Veit 1896) viii + 668 pp. at p. 183. For Marxism, however, albeit the human species-essence [*Gattungswesen*] – see <http://www.marx-forum.de/marx-lexikon/lexikon_g/gattung.html> – appears as constant, from an analytic-conceptual perspective it is a historical product, part of the second nature of humans, derivative of underlying conditions. At the same time, Marxism holds it is ideologically coloured, in the sense that it results, in any of its given forms, from human reflection.

⁶ As to the law's preassumptions, seldom specified or defined, cf. James Boyd White *The Legal Imagination Studies in the Legal Thought and Expression* (Boston: Little Brown 1973) xxxv + 986 pp.

⁷ Carl Schmitt *Politische Theologie Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* (Berlin & Leipzig: Duncker & Humblot 1922) 56 pp. <<http://de.scribd.com/doc/81214206/schmitt-politische-theologie>> argues with normality conceived of as the natural presupposition of any conscious regulation, concluding to that responding to exceptional situations needs a *hic et nunc* concrete norm to be found or posteriorly construed.

take, the present paper undertakes outlining four spheres where the profiles of law themselves can be thought to basically change.

1. Challenges in Need of Direct Response

Technological development ceaselessly raises challenges that are to be responded instantly. Biotechnics, nanotechnics, physical and chemical reconsiderations on both macro and micro level arching from armament and space research via pharmacology to – last but not least – the kind of social explosion that may arise from new achievements of information technology, that is, a long series of new actors and factors may become the source of new dangers, all of which are to cry, as imminent calls, for regulation on a global scale – such as the quest of what is to do with space or atomic garbage or with technologies that make information multiplication and distribution uncontrollable, for instance.

Accordingly, foundational values and basic principles of the human civilisation become here eminently targeted, with an urge to reconsider them, with special attention to their reflective equilibrium⁸ as well as the new – and still tolerable – balance amongst them. Thereby we face a new situation in which there is no hope of genuinely reliable prognostication. Well, how to react if, for instance, by inventing easy-to-use facilities, the personality of the humans itself can already be manipulated, programmed, that is, changed all through? if abortion can be achieved by the way of (as replaced by) organic regression? if undetectable arms will be developed with long delayed and/or very far reaching effect? if chemical, radioactive or cyber warfare is going to be made available on a mass scale, with a technique that is easy to operate by one single person in hidden isolation, under conditions when there will remain no genuine chance to identify the wrongdoer at all?⁹ if life expectations of human groups, either ge-

⁸ Cf. <http://en.wikipedia.org/wiki/Reflective_equilibrium>, originating in John Rawls *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press 1971) v + 607 pp.

⁹ For the British Special Air Service Gibraltar action practically executing three Irish Republican Army/Active Service Unit agents on March 6, 1988, see <http://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Flavus> & <http://en.wikipedia.org/wiki/Death_on_the_Rock>, with complaint dismissed by the European Court of Human Rights, see *McCann and Others v United Kingdom* Series A, No 324, Application No 18984/91(1995) in <<http://www.leeds.ac.uk/law/hamlyn/gibralta.htm>>. As to the chance of practically undetectable wrongdoing, with effect of troubling (to crashing) basic working systems, cf. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Cyberwarfare>> and Johann-Christoph Woltag *Cyber Warfare Military Cross-border Computer Network Operations under International Law* (Mortsel: Intersentia 2014) xviii + 314 pp. [International Law 14].

netically specified or otherwise targeted, can be worsened or changed, almost at please and with no trace that could be successfully detected posteriorly? or, if there will be no reason any longer for copyright regulation, as technological innovation will by itself exclude any chance of control?

As known, technology is used to be seen as merely instrumental and, as such, quite neutral a function. However, lessons that can be drawn from brutalities characteristic of the 20th century, show parallelity, for example, between the technological achievement of producing big earth moving machines like bulldozers, on the one hand, and genocides perfected on almost an industrial mass scale, on the other, so that the apparently deep human inclination to murder fellow creatures for political reasons could only materialise at a time when bulldozer machines were already invented and, thanks to them, it became possible to take over and move any amount of physical weight to another place and to reassemble it at please, involving the burial of human bodies with their concealment deep in the soul or dissipation in water streams.¹⁰ Perhaps it is not by chance that visions on the philosophy of history like Oswald Spengler's *The Decline of the West* have for long been associated with the idea of technological self-development that may have led to technical processes becoming autotelic, that is, as a factor that may cause the death of given civilisation(s).¹¹

Who will then decide in such technologically relevant but deeply sensitive issues? Providing that we, too, believe in the direction of the development of post *legal positivism* having transformed into a kind of *legal socio-positivism* (a new development that, indeed, transubstantiates judicial process into a multi-actor intercultural and multi-criterial discourse),¹² decision will certainly be done or prepared by experts' panels, pressing hardly more for lawyerly assistance than the merely basic acts of channelling, drafting, and internal coherence testing – only provided that this particular course will not be followed by American-type re-juridification again, wedging the lawyers' cast in the process

¹⁰ See, e.g., Robert Melson *Revolution and Genocide On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust* (Chicago: The University of Chicago Press 1996) xxi + 363 pp.

¹¹ Oswald Spengler *Der Mensch und die Technik Beitrag zu einer Philosophie des Lebens* (München: Beck 1931) v + 88 pp. {*Man and Technics A Contribution to a Philosophy of Law*, transl. Charles Francis Atkinson (New York: Knopf 1932) 104 pp.}

¹² Cf. Csaba Varga 'Meeting Points between the Traditions of English-American Common Law and Continental-French Civil Law: Developments and Experience of Postmodernity in Canada' [2002] in his *Comparative Legal Cultures On Traditions Classified, their Rapprochement & Transfer, and the Anarchy of Hyper-rationalism* (Budapest: Szent István Társulat 2012) 253 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15300/15386>>, pp. 105–130 at p. 124.

again, in order for the latter to regain the monopoly of control after this tour as well, a sequel that, on its turn, will necessarily divert the whole – and socially all-inclusive – process into a newer instance of American-type jurispathy.¹³

2. New Dimensions of Law

Due to the technological revolution ongoing in the present era, the legal phenomenon itself may gain new dimensions if it is given, among others, multiplied presence, qualitatively higher level of orderliness (as arranged “in books”) and/or more centralised focus (as practiced “in action”), and – either as the main goal or as a side effect – technics enhancing and intensifying the scope and depth of its regulation.

How was the law objectivated and legal knowledge distributed in earlier times?¹⁴ The *Codex Hammurapi* once carved; the *Leges Duodecim Tabularum* versed for and memorised by pupils (like the child Cicero who was also expected to do so); the *Magna Carta* placarded on church gates once a year; the pre-revolutionary French *cahiers de doléance* as penny literature printed and sold at markets; and all the empiedom’s laws card-indexed by the once All-Soviet Institute of Legislation,¹⁵ in order to enable one central office establishing authoritatively what exactly and with what wording was in force at a given time; ending by the Austrian *eGovernment*¹⁶ as the first domestic state entity which has given a thoroughly computerised and, thereby, fully automated answer. What about the future of the laws’ coherence? and of the new instrumentalities offering the technique to make laws and legal changes globally radiated? in a form and with means enabling law to penetrate and, indeed, rule society with unprecedentedly supreme normative force? while closing any channel through which *mores*, tradition, and common sense could any longer infiltrate it?

¹³ Cf. Csaba Varga ‘Rule of Law? Mania of Law? On the Boundary between Rationality and Anarchy in America’ [2002] in his *Comparative Legal Cultures* [note 12], pp. 165–180, as well as Csaba Varga ‘Law, Ethics, Economy: Independent Paths or Shared Ways?’ [2004] in his *Theory of Law* Norm, Logic, System, Doctrine & Technique in Legal Processes, with Appendix on European Law (Budapest: Szent István Társulat 2012) 371 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15400/15409>>, pp. 202–215.

¹⁴ Cf. Csaba Varga *Codification as a Socio-historical Phenomenon* (1979/1991) 2nd {reprint} ed. with an Annex & Postscript (Budapest: Szent István Társulat 2011) viii + 431 pp. & <<http://mek.oszk.hu/14200/14231/>>.

¹⁵ What I visited in Moscow in 1968.

¹⁶ As a break-through by *Digital Austria*, cf. <<http://www.digitales.oesterreich.gv.at/site/6506/default.aspx>> & <<http://www.egov.vic.gov.au/focus-on-countries/europe/countries-europe/austria/trends-and-issues-austria/e-government-austria.html>>, with en European overview in <http://en.wikipedia.org/wiki/EGovernment_in_Europe#Hungary>.

It is hard to assess how much the human kind retarded since Jean-Jacques Rousseau's answer to the quest by the Academy of Dijon,¹⁷ but the increasing brutality of warfare and the awakening conscience as the best humanly – humane – reaction have eventually given birth to what is called international humanitarian law. Contrary to the way human conduct is processed in especially criminal law, here it is not facts legally defined that do constitute a case in law, but intent and foresight at the time of tactical planning and commanding execution of military operations – well, these are the new ‘facts’ that are going to be posteriorly (reconstitutively and sometimes retroactively) reconstrued and assessed, and judged in law.

Or, what role law is dedicated to play at all? As we, in sociology of law in Hungary, back in times of communist dictatorship, already professed, the law's exclusively effective – optimum – job cannot be more than the reassertion of ongoing social processes by the law's specific means and authority, that is, a final, symbolic, and authoritative stamping. Albeit law is mostly – or too frequently at least – forced into the ugly and impossible role of a *Mädchen für alles*: to act as a demiurge, a substitute to all other means of social reform, taking on what is in recurrent cases hardly more than political voluntarism.¹⁸ Albeit making laws – instead of genuine all-social and thorough reforms made – is sham action. Otherwise speaking, it is bound to fail while it degrades the law's prestige, too, at least on the long run.

And in what normative environment and with which expectations is law called to work? For millennia, in integral social organicity, law used to serve cementing community as (a) a frameworking ethos, (b) a prime agent of accumulation of societal experience of transcendence, institutionalised step to step, and (c) the final support of morality, a function which became lately assisted

¹⁷ To the question posed “Has the restoration of the sciences and arts contributed to the purification of morals?” [„Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les mœurs”], he responded in 1750 that “our souls have become corrupted to the extent that our sciences and our arts have advanced towards perfection.” [„Nos âmes se sont corrompues à mesure que nos sciences et nos arts se sont avancés à la perfection.”] Cf. <https://ebooks.adelaide.edu.au/r/rousseau/jean_jacques/arts/> & <http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/discours_sciences_arts/discours_sc_arts.html>.

¹⁸ Cf., e.g., Csaba Varga ‘Macrosociological Theories of Law: A Survey and Appraisal’ [1983/1986] and Csaba Varga ‘The Law and its Limits’ [1985/1992] both in his *Law and Philosophy* Selected Papers in Legal Theory (Budapest: ELTE Project on “Comparative Legal Cultures” 1994) xi + 530 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15300/15333/#>>, pp. 43–76 respectively 91–96, and, as widely monographed, Kálmán Kulcsár *Modernization and Law* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1992) 282 pp.

also by (d) the lawyers' professional deontology, classically named as *juristische Weltbild*¹⁹. As known, all this has subsequently been denied by the post-1968 Western hemisphaera, with the very idea of social normativity dissolved under the aegis of libertinist individualism and with only law to remain as no else and more than a middle entity reduced to the role of a mediator amongst duellers, under conditions of social atomisation with neutral look at law-breakers and law-enforcers alike, just as if all they were nothing else and more than rivalling partners in a sporting event.

3. Changes in Law

It goes without saying that basic changes in the way humans are organised into society and in the technology and culture by which their conduct can be and are channelled and influenced, may provoke basic changes in law as well.

In the future, possessing already a kind of information technology that enables it to process and taxonomise the whole variety of opinions of millions and to call, directly and openly, masses for public actions, civil society may grow up to the point when, in addition to and, later on, perhaps replacing, state machinery, it takes power on politically organised society.²⁰ For nowadays, by the way, as especially American research in social sciences has shown, random representation of civic opinion is used to prove more prudent, grounded, responsive and responsible as compared to so-called expert opinion, on the one hand. And, though the mass of random personal reactions is characteristically fuzzy or, properly speaking, spread and scattered, in statistical probability their effect is by far foreseeably certain, on the other.

Hardly can anyone foresee in the present time what technics for influencing human behaviour will be operated in future. But perhaps it is enough to recall how much modifications in the implementation of social changes have been assisted by the shadow power of mass media, new phenomenon from the 20th century on, and how extensively the full instrumentality of mass manipulation has been resorted to in both dictatorial and democratic regimes of the same century and further on. The same holds for social normality as well. For even our present image of personality has already been shocked by such novations like organ transplantation and biotechnics, and the mere technological potential of causing public danger, thanks to means easily available now or

¹⁹ Cf. Friedrich Engels & Karl Krautsky 'Juristen-Sozialismus' [1887] in Karl Marx & Friedrich Engels *Werke* 21 (Berlin[-East]: Dietz Verlag 1962), pp. 491–509 & <http://www.mlwerke.de/me/me21/me21_491.htm>.

²⁰ E.g. *Global Civil Society Yearbook I*– (London & New York: Oxford University Press 2001–).

in the future, is in itself a challenge to classic freedoms, which are already heavily narrowed, or limited, thanks to the existential exigency of duly reaction in form of strict measures responding to – both in prevention and reprisal of – terrorist moves and actions.²¹

Still in its quality of a distinct phenomenon, law, tending also to preserve its own systemicity, develops mostly by changing the volume or extension of its rule-based regulation through narrowing or enlarging (via analogy) the scope it applies to. Any of its components will easily be shaken, as scientific-technical revolution may equally shape organic reproductive processes, disperse information in the electronic space, create virtual realities by projection (I mean here artificial reasons particularly, mastering us already in the field of finances, economic organisation, rule by law, and so on), up to annihilating life on earth – within the limits drawn by the law's general structure and abstract conceptuality.²²

4. Change of Paradigms in the Understanding of Social Order

In the meantime, there has been a change of paradigms in our very understanding of the nature of sociality, of the way action is followed by reaction in the social space of normativity. Until the past mid-century, the physical world outlook once built by Nicolaus Copernicus and Isaac Newton was adapted to social world, too, searching for causes and effects (and isolating them for analytic purposes as much as possible) in the chain of processes in our world. However, the investigation into individual factors (i.e., causes, energies or effects) in those chains of (quasi) causality was replaced in thermodynamics and sciences on elementary particles about the turn of the 19th and 20th centuries, by a vision built on the average of what can be experienced in case of statistic

²¹ Cf. the author's memory sitting after the New York World Trade Center collapsed on September 11, 2001, with his friend Bjarne Melkevik at the latter's home in Québec, watching US TV channels for news while learning how a terroristic disaster is responded to by those responsible to take a stand on and select priority for prompt necessity over traditionalised routine, involving, if at all, usual limits set by law. Csaba Varga »...*csak múlásunk törvény...*« Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly [»...only our passing away is a law...«: The legal philosopher is interviewed...] (Budapest: Kairosz Kiadó 2012) 142 pp. [Magyarnak lenni CIII] & <<https://www.scribd.com/doc/260367220/csak-mulasunk-torveny-Varga-Csaba-jogfilozofussal-beszeltget-Mezei-Karoly>>, pp. 128–129.

²² Legal machinery permits both discretionary answers and mutually contradictory conclusions to be drawn from the same wording, once there is support by sufficiently motivated legal reasoning, digging deep enough in what is meant by law; cf. Csaba Varga 'Judicial Black-box and the Rule of Law in the Context of European Unification and Globalisation' [2008] in his *Theory of Law* [note 13], pp. 225–242.

masses and their probabilities. This led to the imagination of half closed, half open systems, exemplified by so-called autopoietic processes, in which the coordinates (or so-called laws) of an ongoing operation are getting defined through (while and for) the operational process itself, that is, individually and perhaps also unreproducibly for each case. Accordingly, the idea of »order out of chaos«, unthinkable beforehand for both scientific and theological reasons, became the explanation for micro-physics and – gradually – for anthropology, sociology, and the legal field as well.²³ Moreover, treating law as just one of the considerations rather than the sole *definitivum* at stake when an individual decision is made,²⁴ has become identified as the operational principle making the European Union work as well. For, accordingly, the union and the national states, i.e., union laws and domestic laws, uninterruptedly challenging and responding to one another, and creating eventually thereby, from apparent diversity (close to sheer anarchy in the light of any micro-analysis), an unprecedentedly high level of the integrated state of law and order (as manifest at macro-level).²⁵

Consequently, having a look at individual actors, their acts and the inherent teleology involved, classical legal positivism is to be seen as a position responding to classical physical world outlook, while the »order out of chaos« vision – with a concept of order extended from micro-physics to the universe of the humans' real world – corresponds to the stand already taken worldwide by contemporary anthropology, sociology, and legal scholarship. In the realm of neo-Kantian philosophical outlook, methodological purity was a *sine qua non*. Now, in the legal regime of the European Union, member-states continue following the old paradigm whilst their interaction both amongst them and with

²³ Cf. Varga *The Paradigms of Legal Thinking* [note 4].

²⁴ According to Gunther Teubner 'Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends up in New Divergences' *The Modern Law Review* 61 (1998) 1, pp. 11–32 and especially p. 12, any imposed texture in law is going to become a factor of trouble so long as finally it is either rejected or made to function properly. See also Чабва Варга 'Глобалізація через правові трансфери: Масові дії, критика, розчарування' [2003] in his *Порівняльне правознавство як Філософія права – Філософія права як Порівняльне правознавство* (Будапешт: Угорська електронна бібліотека [Національна бібліотека імені Ференца Сечені] 2019) 167 pp. <<http://mek.oszk.hu/19200/19263/>>, pp. 94–102.

²⁵ Чабва Варга 'Структура європейського права у порівняльній перспективі' [2009] in his *Порівняльне правознавство як Філософія права – Філософія права як Порівняльне правознавство* (Будапешт: Угорська електронна бібліотека [Національна бібліотека імені Ференца Сечені] 2019) 167 pp. <<http://mek.oszk.hu/19200/19263/>>, pp. 136–141.

the law proper of the European Union, exhibits the new paradigm's features.²⁶

It might be seen as symptomatic that in the twentieth year of the *Internationales Rechtsinformatisches Symposia* at Salzburg, there is a standing section devoted to *Science Fiction & Utopia*.²⁷ For since the time of Aldous Huxley's *Brave New World* (1931), the world may have changed, but the past's vision of Arthur Koestler's *Darkness at Noon* (1940) so much as the totalitarian technicality forevisioned by George Orwell's *Animal Farm* (1945)²⁸ have proved to be underestimated, compared with the hidden moves of historical reality, at least from the events of 1968 and their aftereffects on.

Law tends to be conservative but, as known, within its own system of justification, optional technics with contradictory outcomes (such as argumentation by reference to *ius strictum/aequum*, gap in law / completeness of the law, and so on) tolerate, permit, and sometimes expressly call for complete turns, with genuine volte-face, in judicial interpretation and construction. In accordance with them, possible renewals of the law are mostly to be the result of what we do perceive of as prerequisites of our own social and societal existence. In accordance with the above, present-day commitment to preserve our free choice will necessarily be counter-balanced (if not overruled) by the priority of what the security of the whole community's existence demands under new conditions. Perhaps the humanity's centuries old fight for liberty especially in modern times will only be remembered with resignation and nostalgia, as a repeated but half-failed Golden Age.

In contemporary public speech, buzzwords like 'natural law', 'constitutionality', 'human rights', with 'the Rule of Law' mastering all of the rest, are highly popularised and defended as highest-valued goals themselves, although none of them can be an exception to the main – ontological – rule. This is to say that they can only stand for nothing but instrumental values within the realm of law. Consequently, their genuine value assessable as a basic human value cannot be more than a function of what fundamental values they are to mediate in any given place and time. Otherwise speaking, in the subsequent era

²⁶ Or, a normative piece of information is issued by a union agency and, then, reacted to by some domestic agency, which then gets reacted/disputed/retorted to by any union or state level agency calling on domestic/union reconsideration, which latter will be responded to by a second union agency piece of information – which looks like a game itself, played and playable almost up to infinity.

²⁷ Cf. <<http://www.univie.ac.at/RI/IRIS2013/>>.

²⁸ Cf. <http://en.wikipedia.org/wiki/Brave_New_World>, <https://en.wikipedia.org/wiki/Darkness_at_Noon> & <https://en.wikipedia.org/wiki/Animal_Farm>.

of scientific-technological revolution, they may also be exposed to transformation hitherto unimagined, moreover, unimaginable.²⁹

Conclusion

Even some decades ago, visions about future could be outlined through present tendencies extrapolated, for those prospective ideas could only be reduced to anticipating, from past experience, accumulated parts of retrospective ideas, with various and varying shifts in composition and emphasis. As to the present state of our global village – the fact notwithstanding that our 20th century interwar period was already imprinted with the widespread feeling of being impregnated by some overwhelming *Weltkrise*³⁰ –, not even directions the common future may have in store for us can be taken as granted.³¹ The future will emerge from actions still to be carried out. Consequently, the formulation of long series of alternatives is the only help to preview anything from the future. The innovative potential and legal support of socio-economic development is challenged by both the self-acceleration of scientific-technical revolution and the accumulation of its effects and side-effects in a globalising world so much that genuine forecast can only be limited, if not expressly excluded from the beginning.

LIST OF SOURCES

1. Baecker, Dirk *Wozu Kultur?* 2nd enlarged edition (Berlin: Kadmos Kulturverlag 2001) 203 pp.
2. Engels, Friedrich & Karl Krautsky 'Juristen-Sozialismus' [1887] in Karl Marx & Friedrich Engels *Werke* 21 (Berlin[-East]: Dietz Verlag 1962), pp. 491–509 & <http://www.mlwerke.de/me/me21/me21_491.htm>.

²⁹ Csaba Varga 'Buts et moyens en droit' in *Giovanni Paolo II Le vie della giustizia: Itinerari per il terzo millennio* (Omaggio dei giuristi a Sua Santità nel XXV anno di pontificato) a cura di Aldo Loiodice & Massimo Vari (Roma: Bardi Editore & Libreria Editrice Vaticana 2003), pp. 71–75 {enlarged as 'Цели и средства в праве' in Варга Чабá *Загадка права и правового мышления* Избранные произведения, Пер. англ. и венгр.; Сост. и науч. ред. М. В. Антонова (Санкт-Петербург: Издательский Дом «Алеф-Пресс» 2015) 408 pp. & <<https://b-ok.cc/book/5206653/ae4e9a>>, pp. 173–185}.

³⁰ As to best Hungarian approach with international bibliography, cf. Béla Hamvas *A világválság* [World crisis] (Budapest: Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1938) 69 pp. [= *A Fővárosi Könyvtár évkönyve* VII (1937), pp. 39–105]. The very crisis of "human existence" itself is treated by sociologist Elemér Hankiss 'Európa, két világ közt' [Europe between two worlds] *Magyar Tudomány* CLXXIV (2013) 11, pp. 1386–1395 & <<http://www.matud.iif.hu/2013/11/15.htm>>.

³¹ Noticed by the Hungarian Prime Minister Viktor Orbán who raised the issue in private discussion with the author while a closed meeting at the Saloon Hermina in Budapest on November 30, 2012.

3. *Global Civil Society Yearbook I*– (London & New York: Oxford University Press 2001–).
4. Hamvas, Béla *A világválság* [World crisis] (Budapest: Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1938) 69 pp. [= *A Fővárosi Könyvtár évkönyve* VII (1937), pp. 39–105].
5. Hankiss, Elemér ‘Európa, két világ közt’ [Europe between two worlds] *Magyar Tudomány* [Budapest] CLXXIV (2013) 11, pp. 1386–1395 & <<http://www.matud.iif.hu/2013/11/15.htm>>.
6. Kulcsár, Kálmán *Modernization and Law* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1992) 282 pp.
7. Marx, Karl & Friedrich Engels *The German Ideology* [Die deutsche Ideologie] I–II, 3rd revised edition (Moscow: Progress Publishers 1976){in original language <http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_009.htm>}.
8. Melson, Robert *Revolution and Genocide* On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust (Chicago: The University of Chicago Press 1996) xxi + 363 pp.
9. Perelman, Chaïm *Droit, morale et philosophie* (Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1968) 149 pp. [Bibliothèque de Philosophie du Droit VIII]
10. Rawls, John *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press 1971) v + 607 pp.
11. Schmitt, Carl *Politische Theologie* Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität (Berlin & Leipzig: Duncker & Humblot 1922) 56 pp. <<http://de.scribd.com/doc/81214206/schmitt-politische-theologie>>
12. Spengler, Oswald *Der Mensch und die Technik* Beitrag zu einer Philosophie des Lebens (München: Beck 1931) v + 88 pp. {*Man and Technics* A Contribution to a Philosophy of Law, transl. Charles Francis Atkinson (New York: Knopf 1932) 104 pp.}
13. Stammler, Rudolf *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* Eine sozialphilosophische Untersuchung (Leipzig: Veit 1896) viii + 668 pp.
14. Teubner, Gunther ‘Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends up in New Divergences’ *The Modern Law Review* 61 (1998) 1, pp. 11–32.
15. Varga, Csaba ‘Macrosociological Theories of Law: A Survey and Appraisal’ [1983/1986] in his *Law and Philosophy* Selected Papers in Legal Theory (Budapest: ELTE Project on “Comparative Legal Cultures” 1994)

- xi + 530 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15300/15333/#>>, pp. 43–76.
16. Varga, Csaba ‘The Law and its Limits’ [1985/1992] in his *Law and Philosophy*, pp. 91–96.
17. Varga, Csaba *Codification as a Socio-historical Phenomenon* [1979/1991] 2nd {reprint} ed. with an Annex & Postscript (Budapest: Szent István Társulat 2011) viii + 431 pp. & <<http://mek.oszk.hu/14200/14231/>>.
18. Varga, Csaba *The Paradigms of Legal Thinking* [1996/1999] 2nd enlarged edition (Budapest: Szent István Társulat 2012) 418 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/14600/14657/>>.
19. Varga, Csaba ‘Rule of Law? Mania of Law? On the Boundary between Rationality and Anarchy in America’ [2002] in his *Comparative Legal Cultures* On Traditions Classified, their Rapprochement & Transfer, and the Anarchy of Hyper-rationalism (Budapest: Szent István Társulat 2012) 253 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15300/15386>>, pp. 165–180.
20. Varga, Csaba ‘Meeting Points between the Traditions of English–American Common Law and Continental-French Civil Law: Developments and Experience of Postmodernity in Canada’ [2002] in his *Comparative Legal Cultures*, pp. 105–130.
21. Varga, Csaba ‘Law, Ethics, Economy: Independent Paths or Shared Ways?’ [2004] in his *Theory of Law* Norm, Logic, System, Doctrine & Technique in Legal Processes, with Appendix on European Law (Budapest: Szent István Társulat 2012) 371 pp. [Philosophiae Iuris] & <<http://mek.oszk.hu/15400/15409>>, pp. 202–215.
22. Varga, Csaba ‘Judicial Black-box and the Rule of Law in the Context of European Unification and Globalisation’ [2008] in his *Theory of Law*, pp. 225–242.
23. Varga, Csaba »...csak múlásunk törvény...« Varga Csaba jogfilozófussal beszélget Mezei Károly [»...only our passing away is a law...«: The legal philosopher is interviewed...] (Budapest: Kairosz Kiadó 2012) 142 pp. [Magyarnak lenni CIII] & <<https://www.scribd.com/doc/260367220/csak-mulasunk-torveny-Varga-Csaba-jogfilozofussal-beszelget-Mezei-Karoly>>.
24. Варга, Чаба ‘Глобалізація через правові трансфери: Масові дії, критика, розчарування’ [2003] in his *Порівняльне правознавство як Філософія права – Філософія права як Порівняльне правознавство* (Будапешт: Угорська електронна бібліотека [Національна бібліотека

- імені Ференца Сечені] 2019) 167 pp. <<http://mek.oszk.hu/19200/19263/>>, pp. 94–102.
25. Varga, Csaba ‘Структура європейського права у порівняльній перспективі’ [2009] in his *Порівняльне правознавство як Філософія права – Філософія права як Порівняльне правознавство* (Будапешт: Угорська електронна бібліотека [Національна бібліотека імені Ференца Сечені] 2019) 167 pp. <<http://mek.oszk.hu/19200/19263/>>, pp. 136–141.
26. Varga, Csaba ‘Buts et moyens en droit’ in *Giovanni Paolo II Le vie della giustizia: Itinerari per il terzo millennio* (Omaggio dei giuristi a Sua Santità nel XXV anno di pontificato) a cura di Aldo Loiodice & Massimo Vari (Roma: Bardi Editore & Libreria Editrice Vaticana 2003), pp. 71–75 {enlarged as ‘Цели и средства в праве’ in Varga Csaba *Загадка права и правового мышления* Избранные произведения, Пер. англ. и венгр.; Сост. и науч. ред. М. В. Антонова (Санкт-Петербург: Издательский Дом «Алеф-Пресс» 2015) 408 pp. & <<https://b-ok.cc/book/5206653/ae4e9a>>, pp. 173–185}.
27. White, James Boyd *The Legal Imagination* Studies in the Legal Thought and Expression (Boston: Little Brown 1973) xxxv + 986 pp.
28. Woltag, Johann-Christoph *Cyber Warfare* Military Cross-border Computer Network Operations under International Law (Mortsel: Intersentia 2014) xviii + 314 pp. [International Law 14].

Аванесян Геннадій Миколайович
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права
Дергільова Тетяна Валерійовна
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ (ВИНИКНЕННЯ) ТА ПЕРЕДАЧІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА НОВОСТВОРЕНЕ НЕРУХОМЕ МАЙНО

Наукова стаття присвячена проблемним питанням теоретичного і практичного характеру щодо набуття та передачі права власності на новостворене нерухоме майно.

Постановка проблеми: В цивільному обороті доволі часто виникають проблемні питання, пов'язанні з моментом набуття права власності на новостворені об'єкти нерухомого майна, його реєстрацією та передачею. Аналіз законодавства, виявлення його прогалин та шляхів їх усунення, що регулює це питання, є необхідним та заслуговує окремої уваги з боку законодавця.

Ступінь наукової розробки теми. У цивілістичній науці більше уваги приділялося загальним питанням набуття права власності. Вони досліджувалися такими вченими, як: І.А. Спасибо, С.В. Губарев, О.В. Дзера, Р. Майданник, Т.Д. Суярко [1, с. 80-85]. Правові проблеми права власності на об'єкти нерухомості також завжди були у центрі уваги. Їм було присвячено значна кількість наукових досліджень, серед яких праці таких радянських учених, як В.М. Маслов, В.Ф. Чигир, П.С. Нікитюк, О.Н. Кудрявцев, Т.Н. Лісниченко, М.К. Подберезський, сучасних українських цивілістів, як М.К. Галантич; І.В. Бандурка, Є.О. Мічурін та ін. Але питання набуття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно мало досліджувалося науковцями [2, с. 1-2].

Метою цієї статті є вирішення практичних та теоретичних проблем набуття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно шляхом виявлення та усунення прогалин та недоліків чинного законодавства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1) дослідити правове регулювання відносин щодо виникнення та передачі права власності на новостворене нерухоме майно;

2) виявити колізії законодавства, що спричиняють практичні проблеми набуття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно;

3) запропонувати шляхи усунення виявлених прогалин законодавства для подолання цих проблем.

Викладення основного матеріалу. З набуттям незалежності в Україні було запроваджено інститут права приватної власності, який за досить короткий час набув масового поширення та знайшов своє відображення у різноманітних формах. Зокрема, протягом останніх років в Україні спостерігається масове будівництво об'єктів нерухомого майна, у зв'язку з чим з'явилась потреба належного правового регулювання нового виду правовідносин.

Конституцією України передбачено, що право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Питання набуття та передачі прав власності на майно регулюються Цивільним Кодексом України (далі ЦК України) та іншими нормативно-правовими актами.

ЦК України, що набув чинності 1 січня 2004 р., був покликаний, зпоміж іншого, чітко та однозначно вирішити досить спірне на той час питання щодо моменту виникнення права власності на новостворене нерухоме майно. Питання, відсутність однозначного законодавчого рішення якого значно стримувало розвиток економічних відносин у державі, вирішується в книзі третій ЦК України, яким визначені нові юридичні факти, що у своїй сукупності породжують право власності на нерухоме майно. Водночас нововведений механізм не позбавлений певних недоліків.

Йдеться передусім про набуття права власності на новозбудовані або реконструйовані споруди, «узаконення» яких у звичний спосіб є неможливим для їх власників з тих чи інших причин, що стосуються досить складної та дорогої процедури легалізації прав на майно, яка не є доступним для кожного.

Органи місцевого самоврядування та органи державної влади сприяють виникненню права власності громадян на майно шляхом оформлення документів про право власності. На практиці при інвестуванні будівництва виявляється парадоксальна річ: інвестори виконали всі свої зобов'язан-

ня перед забудовником, забудовник також виконав усі свої зобов'язання за договором інвестування при капітальному будівництві, однак зареєструвати право власності інвестор не може довгий час, який може тривати роками.

Таку ситуацію створила відсутність у законодавстві чіткого механізму набуття права власності інвесторів (замовників) на новостворене нерухоме майно (наприклад, квартири в багатоквартирному будинку). Крім того, ті нормативно-правові акти, які регулюють питання власності, передбачають складну процедуру реєстрації права власності на новостворене нерухоме майно. Необхідно погодитися з Р.С. Титикало, який зазначає, що наявність великої кількості бюрократичних процедур пов'язаних зі створенням об'єктів нерухомого майна та їх реєстрації змушує громадян та юридичних осіб шукати коротші та простіші шляхи реалізації своїх прав, у зв'язку з чим дане питання стає ще складнішим [3, с. 2].

Так, згідно із ч. 2 ст. 331 Цивільного кодексу України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна).

Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації.

Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Тобто основний акт цивільного законодавства України фактично визначив три умови виникнення права власності на новостворене нерухомого майно:

1. завершення будівництва;
2. прийняття об'єкта нерухомого майна до експлуатації;
3. його державну реєстрацію.

Однак зазначені підстави виникнення (набуття) права власності на новостворене нерухоме майно не є узгодженими між собою та їх регулювання іншими, окрім ЦК України, нормативно-правовими актами має низку колізій, які створюють перешкоди у тлумаченні норм щодо виникнення та передачі права власності на таке майно.

Так, згідно із ст. 182 ЦК України право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Отже, чинним на сьогодні законодавством для нерухомого майна передбачена як процедура його державної реєстрації, так і процедура прийняття майна до експлуатації. Зрозуміло, що навіть за ідеальних умов неможливим є збіг у часі цих двох моментів, адже підставою для реєстрації права власності на майно є акт прийому нерухомого майна до експлуатації.

Цікавою є думка Д. Гетьманцева про те, що момент виникнення права власності на новостворене нерухоме майно не може пов'язуватись з його державною реєстрацією, адже сама реєстрація згідно з законодавством не є правовстановлюючим чинником, а є лише фактом визнання цього права з боку держави, про що ми зазначали раніше [4, с. 3].

Таку колізію створила сама держава. Пункт 38 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. №20/5 (надалі – Інструкція) договори про відчуження та заставу (іпотеку) майна, що підлягає реєстрації, посвідчуються за умови подання документів, які підтверджують право власності на майно, що відчужується або заставляється, та в передбачених законодавством випадках державної реєстрації прав на це майно.

Пункт 62 вищезазначеної Інструкції передбачає, що право власності на житловий будинок, квартиру, садовий будинок, гараж та інші будівлі і споруди, що відчужуються, може бути підтверджено, зокрема, одним із таких документів або їх дублікатів: нотаріально посвідченим договором купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни; свідоцтвом про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів; свідоцтвом про придбання заставленого майна на аукціоні (публічних торгах); свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна тощо.

Тобто фактично визнається, що право власності на нерухоме майно може бути підтверджене як нотаріально посвідченим договором про набуття права власності на майно, так і свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна [5, с. 91-93].

Однак положення Інструкції суперечать ст. 210 ЦК України, яка зазначає, що правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом. Такий правочин є вчиненим з моменту його державної реєстрації.

З метою приведення зазначених нормативно-правових актів у відповідність одне до одного, варто ст. 210 ЦК України викласти в такій редакції: «Правочини щодо набуття (встановлення) або передачі права власності на нерухоме майно обов'язково підлягає державній реєстрації. Такий правовчин набуває чинності з моменту його державної реєстрації».

Крім того, необхідно внести зміни до Інструкції, а саме: зазначити, що право власності на нерухоме майно може посвідчуватися лише свідоцтвом про право власності на об'єкти нерухомого майна.

Отже, в законодавстві існує очевидна колізія, яка полягає: По-перше, у розбіжності в часі настання двох юридичних фактів, з якими законодавство пов'язує виникнення права власності на новозбудоване нерухоме майно. По-друге, щодо кваліфікації реєстрації права на майно як юридичного факту виникнення права власності на нього. По-третє, щодо невідповідності врегулювання порядку набуття права власності на нерухоме майно у різних законодавчих актах.

Характерною особливістю виникнення права власності на новостворене нерухоме майно є те, що тут не лише виникає право власності на нерухоме майно, а й з'являється сам об'єкт цивільних правовідносин.

Колізія виявляється також при застосуванні правових норм, що стосуються легалізації прав на об'єкт незавершеного будівництва. Адже саме тут може виникнути ситуація, за якої об'єкт, право власності на який зареєстроване, не був прийнятий до експлуатації.

Так, згідно із ст. 376 ЦК України *самочинне будівництво* - це житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без належного дозволу чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього, однак закон передбачає шляхи легалізації права власності на самочинно збудоване нерухоме майно за рішенням суду (частина третя вказаної статті). При цьому закон не пов'язує можливість легалізації прав власності на майно із прийняттям його до експлуатації, наявністю або відсутністю проекту.

Таким чином, суд дослідивши всі обставини справи, зваживши на відповідність об'єкту будівельним нормам і правилам, що, на нашу думку, у будь-якому випадку повинно бути доведено висновком судово-будівельної експертизи, може прийняти рішення про визнання права власності

на об'єкт нерухомості.

Проте при цьому постає інше питання: чи виникає право власності на об'єкт нерухомого майна одночасно з набуттям рішенням законної сили, і чи потребує в такому випадку об'єкт реєстрації в державному реєстрі прав на нерухоме майно, адже саме з нею ст. 331 ЦК України пов'язує виникнення права власності на нерухоме майно.

З одного боку, згідно із ст. 124 Конституції України рішення суду є загальнообов'язковим на всій території України, з іншого - ст. 331 ЦК України містить вичерпний перелік юридичних фактів, з якими закон пов'язує набуття права власності на новозбудоване нерухоме майно, а Закон України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень» передбачає рішення суду як підставу для реєстрації прав власності на нерухомість.

На мій погляд, відповідатиме законодавству позиція, що рішення суду про визнання права власності на самочинно збудоване майно за ст. 124 Конституції України дійсно є загальнообов'язковим, однак його виконання здійснюється у певному порядку - шляхом реєстрації права на нерухоме майно.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що чинне законодавство України нечітко та не в повному обсязі регулює питання набуття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно. Зокрема, розкидання норм, що регулюють порядок набуття права власності на таке майно, у різних нормативно-правових актах, а також їх неузгодженість між собою, перешкоджають реалізації права громадян України та юридичних осіб на володіння, користування та розпорядження своєю власністю. В першу чергу, необхідним є внесення змін у законодавство України щодо визначення вичерпного переліку підстав та умов набуття права власності на новостворене нерухоме майно та порядку його належного оформлення. Це також дасть змогу вирішити можливі проблеми, пов'язані з передачею права власності та іншими видами розпорядження новоствореним нерухомим майном.

Список використаних джерел:

1. Суярко Т.Д. Набуття права власності на нерухоме майно за давністю володіння: загальна характеристика умов володіння та об'єкта // Вісник господарського судочинства. – 2011. – №1.

2. Зубков С.О. Цивільно-правове регулювання набуття права власності на новостворене нерухоме майно: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.О. Зубков; Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва Нац. акад. прав. наук України. – К., 2011 – 20 с.
3. Титикало Р.С. Проблемні питання визнання права власності та реєстрації права власності на новостворене нерухоме майно // Юридична газета. – № 31_32 (250) – 17серпня 2010 р.
4. Гетьманцев Д. Деякі питання виникнення права власності на новозбудоване нерухоме майно // Правовий тиждень. – 2008. – № 21. – 20-26 травня.
5. Нескороджена Л.Л. Реєстрація права власності громадян на новостворене нерухоме майно// Юридична наука. - №2/2011 – 90-98 с.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч./ За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 1. – 692 с.
7. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України : автореф.дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – К., 2009. – 18 с.
8. Губарев С.В. Право власності фізичної особи на присадибну земельну ділянку(садибу) : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. – К.,2009. – 19 с.
9. Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні) : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.03. – К., 1996. – 47с.
10. Майданник Р. Судовий захист прав іноземних інвесторів на нерухомість:державна реєстрація, експропріація, гарантії іноземних інвестицій, оспорювання правових актів органів державної влади // Право України. – 2009. – № 9. –С. 40-45.
11. Договір простого товариства як підстава виникнення права власності на новостворене нерухоме майно / К.В. Шаперенков // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 42. – С. 416-422. – Бібліогр.: с.421-422.
12. Кириченко Т., Набуття права власності на нерухоме майно. – Юридичний Вісник України. - 2006, 11 №47. – Електронна бібліотека юридичної літератури-pravoznavec.com.

Барабаш Інна Володимирівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО КОНФЛІКТУ

Існування та розвиток суспільства без конфліктів є неможливим. Трудові конфлікти на підприємствах обов'язково приводять до оновлення трудових відносин. Зміни в організації праці після вирішення трудового конфлікту можуть бути позитивними та негативними для працівників. Від того, як розбіжності трудового конфлікту будуть вирішуватись між сторонами соціального діалогу, залежать перспективи стабільного розвитку підприємств. Стала очевидною доцільність визначення функцій трудового конфлікту з огляду на вимоги сьогодення. Для того, щоб дослідити функції трудового конфлікту, перш за все, необхідно визначити поняття функції права. У загальній теорії права під час аналізу правової функції увага зосереджується на тій ролі, яку вона виконує у системі суспільних відносин.

На думку Ю.Г. Ткаченко, під функціями права слід розуміти конкретну роль (дію) права з організації суспільних відносин. С.С. Алексєєв розглядає функції права як напрями правової дії, що виражають роль права в організації (впорядкуванні) суспільних відносин. Т.Н. Радько, узагальнивши різні уявлення з цього питання, дійшов висновку, що, у кінцевому рахунку, під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або напрями правового впливу на суспільні відносини, або те й інше разом.

У загальному вигляді функції трудового конфлікту можна поділити на дві великі групи – матеріальні та моральні.

Матеріальна функція проявляється в тому, що у процесі трудового конфлікту та чи інша сторона може не тільки оволодіти, а й опанувати матеріальними цінностями, яких у неї не було до початку конфлікту. Дійсно, коли роботодавець одноосібно припиняє виплати працівникам, при вирішенні розбіжностей ці виплати вони обов'язково отримують. Отже, конфлікт може сприяти прогресу і розвитку матеріального рівня життя

працездатної людини. Розмір матеріальних втрат залежить від масштабів самого трудового конфлікту. Моральна функція трудового конфлікту проявляється у вигляді стимулятора швидких і важливих змін у свідомості працівника. Конфлікт начебто перериває процес звичайної односторонньої оцінки подій і створює умови для того, щоб побачити й оцінити їх з іншого боку.

Крім матеріальних і моральних функцій конфлікту, велике значення має низка функцій, які випливають з особливостей соціального організму трудового конфлікту. Це сигнальна, інформаційна, диференційна та динамічна функції.

Сигнальна функція попереджає про необхідність прийняття термінових дій для пошуку та усунення причин суспільного напруження, ретельного вивчення обставин, які створили конфліктну ситуацію.

Інформаційна функція є близькою до сигнальної, але і дещо відмінною – вона значно ширше, ніж просте свідчення про негаразди. Розгортання та протікання конфліктної ситуації несуть значну інформацію про чинники, які її породили і вивчення яких є важливим засобом для її розв'язання. Диференційна функція характеризує процес соціальної диференціації, яка виникає під впливом конфлікту, що часто проходить через зміну і руйнування колишньої системи. Під впливом конфлікту процес соціальної диференціації розвивається у двох протилежних напрямках, тобто відбувається поляризація протидіючих сил, а з іншого боку, відбувається інтеграція соціальних сил навколо нових центрів тяжіння і консолідації. Динамічна функція – в кожному соціальному конфлікті закладена можливість більш швидкими темпами здійснювати зміни і спрямовувати подальший розвиток підприємств. В цілому, конфлікт тоді виконує соціально позитивну функцію, коли це сприяє прогресу. Але й тоді необхідно враховувати втрати, які завжди мають місце та стосуються як матеріальної, так і моральної сфери. Дійсно, у конфлікті і прогресивна, і регресивна функції невід'ємні одна від одної. Трудовий конфлікт корисний тим, що він розв'язує розбіжності. Це його об'єктивна функція. Разом з тим розбіжність може бути усунута шляхом повного зруйнування або серйозної дезінтеграції системи.

Отже, у сучасних умовах відкриваються й перспективи до створення більш гнучкої системи вирішення трудових конфліктів – системи, що буде функціонувати на засадах самоорганізації сторін соціального діалогу.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко Ю. Г. Методологічні питання теорії правовідносин: монографія. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 176 с.
2. Алексеев С. С. Загальна теорія права: курс лекцій : в 2 т.. – М. : Юрид. літ., Т. 1. – 1981. – 359 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник. Академічний курс в 2 т. Т. 2 / под. ред. М. Н. Марченко, А. В. Малько. – М. : Зерцало М, 2000. – 640 с.

Басенко Руслан Олександрович

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри правознавства

Полтавського інституту економіки і права

НОРМАТИВНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ

Нинішній стан цивілізаційної динаміки світового співтовариства визначається процесами всебічної інформатизації, масштабної трансформації, зростаючої глобалізації, всеохоплюючої комунікації. За таких умов зростає роль молоді у суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-релігійних сферах життя як активного, освіченого та креативного творця нових сторінок історії ХХІ-го століття, носія інтелектуального потенціалу людства. Водночас, молодість – етап становлення світоглядних та фахових компетентностей особистості, період, коли молода людина стикається із чималими проблемами, пов'язаними із інтеграцією до нового світового ладу. Відтак, єдиновірною відповіддю суспільства та держави на виклик молодості є проведення молодіжної політики, спрямованої на організацію наставницької підтримки та забезпечення прав молоді у процесі її особистісного зростання.

Для реалізації сучасної молодіжної роботи, академічний, суспільний та практичний інтерес становить позитивний досвід розробки нормативно-правових засад молодіжної політики, накопичений ченцями ордену єзуїтів (Товариством Ісуса) – католицькою, чернечою, духовно-світською організацією, заснованою 1540 року, головною метою якої була боротьба із Реформацією та поширення католицизму на нові території. Саме єзуїти у ХVІ столітті виступили найактивнішою силою, з-поміж засновників

нового напрямку соціокультурної та педагогічної активності – молодіжної політики.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювалися у контексті загальної історії єзуїтів науковцями XIX – початку XX століття (наукові доробки Г. Бьомера, Т. Гризінгера, Ж. Губера, М. Філіппсона, А. Бикова, О. Гожалчинського, А. Дем'яновича, К. Харламповича), дослідниками радянського періоду (праці Л. Великовича, Й. Григулевича, Д. Михневича, Б. Печникова), сучасними російськими та білоруськими науковцями (студії О. Андрєєва, Т. Блінової, В. Лявшука, Д. Шмоніна), сучасними українськими істориками (монографії Б. Года, А. Папазової, С. Сєрякова, Т. Шевченко).

Джерельну базу дослідження становлять: Статут ордену єзуїтів, Конституції Товариства Ісуса, Духовні вправи Ігнатія Лойоли, Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісуса, постанови Тридентського собору, документи II Ватиканського собору, декрети 35-ї Генеральної конгрегації Товариства Ісуса, папські булли, послання, постанови та енцикліки.

Запропонована стаття присвячена ретроспективному огляду процесу створення нормативно-правових засад молодіжної політики католицького ордену єзуїтів. Головна увага приділена характеристиці змісту документів ордену єзуїтів, які регламентували реалізацію молодіжної роботи.

Молодіжна політика ордену єзуїтів сьогодні – це впорядкована системна діяльність із достатньо розробленим нормативно-правовим забезпеченням. У зв'язку з тим, що орден єзуїтів є організаційним компонентом католицької церкви, принципи нормативно-правових засад сучасної єзуїтської молодіжної роботи закладені у загальнокатолицьких конституціях, декретах та деклараціях II Ватиканського Собору 1962 – 1965 років, численних папських буллах та енцикліках, єпископських постановах і зверненнях.

Зміст декретів II Ватиканського Собору, на яких заснована сучасна католицька молодіжна робота свідчить, що католицька церква особливу увагу звертає на молодь. «Молоді люди, – зазначалося у Декреті «Про апостольство мирян», – чинять значний вплив на сучасне суспільство. Вони досить швидко переходять до нових соціальних та економічних умов, зростає їхнє політичне значення» [4, с. 315].

Разом із визнанням значущості молоді, католицька церква зосереджує увагу на актуальних проблемах молодого віку. Так у Пастирській Конституції «Про церкву у сучасному світі» наголошувалося: «Молодь

стає не лише нетерплячою, але й бунтівною, через внутрішню напругу, спричинену сучасними психологічними, моральними та релігійними змінами. Усвідомлюючи свою вагу у суспільному житті, вона намагається якомога швидше взяти у ньому участь» [10, с. 452]. Відтак, католицьке духовенство розуміючи те, що молодь потребує підтримки у процесі її фахового та особистісного становлення, на Єпископському Синоді 1974 року проголосило: «Людство зобов'язане звернути свою увагу саме на молодь, а катехізація молодих людей повинна стати головним напрямом пастирської діяльності католицького духовенства» [7, с. 9].

Орден єзуїтів, будучи сьогодні однією із найавторитетніших та найдієвіших організацій католицької традиції, теж позиціонує молодіжну політику як головний напрям своєї духовно-просвітницької, церковно-пастирської, освітньо-інтелектуальної, виховної, соціальної та інформаційної діяльності. Про це свідчить зміст Декретів (найважливіших нормативно-правових актів) 35-ї Генеральної Конгрегації (вищого законодавчого органу) Товариства Ісуса, яка відбулася у січні 2008 року. Зокрема, у Декреті «Завдання нашої місії сьогодні» зазначалося: «Ми повинні уважно поглянути на те, як проводимо своє освітнє та пастирське служіння, особливо серед молоді. Наше завдання – супроводжувати молодь, допомогти їй віднайти сенс та спрямування свого життя» [6]. Таким чином, залучення молодого покоління до католицького віросповідання – одне із головних завдань єзуїтської молодіжної політики.

Важливо звернути увагу на те, що молодіжний напрям діяльності ченців-єзуїтів став вагомим компонентом активності членів Товариства Ісуса щодо підготовки власних кадрів. «Життя наших общин, – зазначалося у Декреті «Полум'я, яке запалює інші вогні», – може бути привабливим для людей, особливо молодого віку, спонукаючи їх долучитися до нас у нашому покликанні й служити разом з нами місії Христа» [5]. Тому, формування кадрового складу ордену із талановитого і здібного юнацтва – друга частина цілісної молодіжної політики єзуїтства у сучасному суспільстві.

Із наведеного огляду видно, що, як католицька церква загалом, так і Товариство Ісуса зокрема, на сучасному етапі свого розвитку реалізують активну молодіжну політику. Проте, основи такої роботи у молодіжному середовищі були закладені саме ченцями-єзуїтами у середині XVI століття.

Вагому роль у зародженні молодіжної політики Товариства Ісуса відіграли постанови Тридентського собору 1545-1563 років, реалізація яких була доручена саме ченцям-єзуїтам. Зокрема у Декреті про священство, який був прийнятий на XXIII сесії Тридентського зібрання у липні 1563 року, проголошувалася необхідність запровадження у кожній єпархії семінарій (колегій) для виховання та освіти юнаків, які готувалися зайняти церковні посади. За визначенням собору, до колегій приймали дітей віком від 12 років, які вміли читати і писати, демонстрували природні здібності щодо можливості майбутнього церковного служіння. Навчання було доступне для бідного населення, проте заможна молодь повинна була сплачувати кошти за здобуття освіти [16, с. 32-33]. За таких умов, саме переглядом Тридентським собором значення католицької освіти, який вказав, що для поширення Євангелія є лише один спосіб – семінарії, були закладені основи молодіжної роботи єзуїтів в освітньо-виховній площині.

З-поміж низки установчих документів Товариства Ісуса, нормативно-правові засади молодіжної політики були закладені у його Статуті – програмному документі, який уклав засновник та перший генерал ордену єзуїтів Ігнатій Лойола 1539 року. У ньому зазначалося: «Наше Товариство засноване лише для того, щоб поширювати віру шляхом ... виховання юнацтва. Нічого немає більш кориснішого для досягнення нашої цілі за першопочаткове навчання» [12, с. 414, 416].

Водночас слід зауважити, що у перші роки існування Товариства Ісуса навчання і виховання не фігурувало серед пріоритетних напрямів діяльності єзуїтів [17, с. 78]. Проте, намагаючись залучити до католицизму якомога більше осіб, єзуїти *de facto* перетворилися на «шкільний орден». Відтак, головним своїм завданням вони визначили як світське, так і духовне виховання. Під світським вихованням єзуїти розуміли наставлення юнацтва католицькій вірі, а під релігійним – формування єзуїта [3, с. 45]. Майбутніх єзуїтів готували в орденських новіціатах, усіх студентів – у орденських колегіях. Таким чином, як слушно зауважувала сучасна українська дослідниця Т. Шевченко, Товариство Ісуса, розпочавши навчання орденської та світської молоді, стало першим орденом католицького світу, який під гаслом служіння церкві включив до своєї програми пункт про освіту і виховання молодого покоління [15, с. 42].

Констатація молодіжної політики як напрямку єзуїтської діяльності містилася у апостольському листі папи римського Павла III *Regimini militantis Ecclesiae* від 27 вересня 1540 року про схвалення Інституту Товари-

ства Ісуса. У буллі стверджувалося: «Спільнота заснована з метою докла-дати зусиль для поступу душ у християнському житті ... особливо через навчання дітей. Члени Товариства мають право засновувати при універ-ситетах колегії» [14, с. 4, 10]. Дійсно, єзуїти, прийшовши до будь-якого міста не втрачали можливості залучити до себе кількох дітей та розпочати для них процес навчання. Враховуючи безкоштовність єзуїтської освіти, фактично уся місцева молодь вступала до колегій Товариства Ісуса. Від-так, як узагальнював німецький дослідник XIX століття Т. Гризінгер: «В усьму католицькому світі не залишилося жодної країни, де б єзуїти не утвердилися в якості учителів та вихователів» [3, с. 66]. Незважаючи на релігійний характер єзуїтської освіти, впровадження останньої мало не-пересічне значення, адже, як зауважував сучасний дослідник епохи Рене-сансу Б. Год, саме єзуїти запропонували суспільству не лише педагогічні теорії, а й на практиці виступили ініціаторами заснування нових освітніх закладів [2, с. 52].

Всебічне нормативно-правове окреслення змісту і форм реалізації єзуїтської молодіжної політики містилося у найголовнішому документі Товариства Ісуса – Конституціях, які укладав Ігнатій Лойола упродовж 50-х років XVI століття. З-поміж десяти частин документу, окремим ас-пектам молодіжної політики присвячені кілька: перша («Прийняття на пробацію»), четверта («Навчання»), п'ята («Приймання до Товариства»). Конституції регламентували два головні напрями молодіжної роботи єзу-їтів. Перший – залучення молодого покоління до католицької віри шля-хом організації освіти, проповідницької, місіонерської, пастирської та соціальної діяльності. Другий – формування кадрового складу ордену єзуї-тів із талановитого юнацтва [1, с. 58].

Так, у Конституціях зазначалося: «Прагнучи збереження та розвитку Товариства, ми вирішили приймати до ордену молодих людей, які своїми добрими знаннями та здібностями породжують надію, що з часом виростуть у праведних та вмілих трудівників, покликаних до праці у Христовому винограднику» [9, с. 132]. Враховуючи те, що молодь – об'єкт піклування єзуїтів, потребувала навчання, Конституції передбачали розвиток системи освіти: «З метою розбудови споруди вченості, – зазначалося у документі, – Товариство розпочало використовувати колегії та університети, де молодь повинна здобувати знання, щоб мати змогу допомагати душам» [9, с. 130].

Свідченням молодіжного ухилу єзуїтської кадрової політики слід вважати вимоги до кандидатів на вступ до Товариства Ісуса: «Вік для кандидата: чотирнадцять років – прийняття на пробацію та двадцять п'ять – для професії» [9, с. 85]. Також, претенденти на вступ до новіціату повинні були мати здібності до наук, розважливість у діях, добру пам'ять, послідовність у діяльності, легкість слова та спілкування з людьми. Без сумніву, саме ці якості завжди були атрибутивними для молодого віку. Відтак, головна установка єзуїтської кадрової політики формувалася максимою: «Виявивши розумну молоду особистість, її слід залучити до нашого Товариства».

Значні уточнення нормативно-правових засад молодіжної політики єзуїтів містилися у головному освітньому документі Товариства Ісуса – *Ratio studiorum* (Уклад студій), затвердженому 1599 року. У ньому визначалося: «Одним із найперших завдань нашого Товариства є подавати ближнім науки» [11, с. 39]. Наведена позиція є надзвичайно важлива для розуміння сутності молодіжної політики єзуїтів, адже як зауважував В. Кметь: «Якщо до появи єзуїтів католицька система шкільництва в Європі залишалася традиційною і забезпечувала головним чином початковий рівень освіти, то з кінця XVI століття гуманістичний канон семи вільних мистецтв у версії ордену здобув широку підтримку політичної еліти багатьох країн» [7, с. 12]. Крім того *Ratio studiorum* скерував сутність молодіжної роботи єзуїтів – релігійне виховання саме суспільної еліти, дворянства та шляхти, вплив якої міг змінити релігійну карту Європи. Тобто, як слушно тлумачив німецький історик кінця XIX століття М. Філіппсон: «Єзуїти не намагалися організувати народну освіту. На їхній погляд, увесь народ не потребував освіченості. Він повинен був сліпо підкорюватися духовенству та правлячим колам. Єзуїти організовували освіту для аристократичної та буржуазної молоді» [13, с. 195].

Підсумовуючи наведений огляд молодіжної політики Товариства Ісуса слід відзначити, що саме ченці-єзуїти, втілюючи амбітне завдання відновлення авторитету католицизму, одними із перших розпочали реалізацію системної роботи у молодіжному середовищі. Головні засадничі положення молодіжної роботи єзуїтів були закладені у постановах Тридентського собору, орденському Статуті та Конституціях, освітньому документі – *Ratio studiorum*, численних папських буллах тощо. Саме наведені нормативні документи регламентували реалізацію мети єзуїтів: залучення молоді до католицизму та формування власних кадрів із здібного

юнацтва.

Ми вважаємо, що створення нормативно-правового забезпечення молодіжної політики єзуїтів, стало запорукою її успішної реалізації. Тим самим, воно забезпечило найголовніше досягнення модернізаційної епохи XVI століття – молодь стала об'єктом уваги та піклування з боку суспільства і держави.

Література:

1. Басенко Р. Генеза організаційно-ідеологічних засад молодіжної політики Товариства Ісуса. *Перші Полтавські студентські наукові читання зі всесвітньої історії (матеріали доповідей і повідомлень)*; 20-21 березня 2014 року. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. С. 57-61.
2. Год Б. В. Виховання у братських школах України і європейська педагогіка XVI– XVII століть. *Рідна школа*. 2005. № 1. С. 52-55.
3. Гризингер Т. Иезуиты : в 2 т. / Теодор Гризингер; [пер. со второго нем. изд.]. М. : Издание Маврикия Осиповича Вольфа, 1868. Т. 1. 1868. 351 с.
4. Декрет об апостольстве мирян (Apostolicam actuositatem). *Документы II Ватиканского Собора*. М. : Paoline, 2004. С. 301-335.
5. Декрет II «Огонь, возжигающий другие огни». URL: <http://www.jesuit.ru/ru/ иезуиты/35> (дата звернення: 15.02.2020).
6. Декрет III «Задачи нашей миссии сегодня». URL: <http://www.jesuit.ru/ru/ иезуиты/35> (дата звернення: 15.02.2020).
7. Катехизация в наше время, особенно детей и юношества (Обращение Епископского Синода 1977 г. к народу). *Символ*. 1979. №2. С. 7-20.
8. Кметь В., Дух О. «Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти. *Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового* ; [пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх]. Львів : Свічадо, 2008. С. 7-31.
9. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми : [пер. з англ. А. Маслюх]. Львів : Свічадо , 2005. 532 с.
10. Пастырская Конституция о Церкви в современном мире (Gaudium et spes). *Документы II Ватиканского Собора*. М. : Paoline, 2004. С. 447-556.
11. Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового ; [пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх]. Львів : Свічадо, 2008. 252 с.
12. Устав ордена иезуитов. *Историческая хрестоматия по новой и новейшей истории* : [пособ. в 2 т. ; сост. Я. Г. Гуревич]. СПб. : Паровая соропечатня «Надежда», 1895. Т. 1. 1895. С. 414-417.

13. Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке: Общество иезуитов. М. : ЛИБРОКОМ, 2011. 208 с.
14. Формули інституту Товариства Ісуса. *Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми* : [пер. з англ. А. Маслюх]. Львів : Свічадо , 2005. С. 3-13.
15. Шевченко Т. М. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму: 1608 – 1648. *Київська старовина*. 2000. № 6. С. 42-57.
16. Шмогрунов З. Тридентский собор. *Труды Киевской Духовной Академии*. 1863. Сентябрь. С. 4-61.
17. Шмонин Д. В. В тени Ренессанса: вторая схоластика в Испании. СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. 277 с.

Божко Володимир Миколайович
д.ю.н., доцент, завідувач кафедри
конституційного, адміністративного,
екологічного та трудового права
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БЕЗРОБІТНИХ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Відповідно до статті 1 Конституції України, наша країна проголошена суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою країною. Згідно ж із статтею 3 Основного Закону України, зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини та їх гарантії. То ж з метою досягнення окреслених цілей, у частині 1 статті 46 Конституції України проголошено право громадян на соціальний захист, котре включає в себе не лише їх право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, але й у разі безробіття з незалежних від них обставин. Таким чином, не лише пенсій, але й інші види соціальних виплат та допомоги, котрі є основним джерелом існування людини в Україні, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина 3 статті 46 Основного Закону України).

Згідно із частиною 1 статті 8 Конституції України, в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. В своєму Рішенні від 2 листопада 2004 року №15-рп/2004 Конституційний Суд України наголосив, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо».

Отже, єдиний орган конституційної юрисдикції стверджує, що усі правові акти (як нормативні, так і правозастосовні) мають відповідати принципам соціальної справедливості, свободи, рівності. Подібну правову позицію сформульовано і в його Рішенні від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, відповідно до якого, «зазначені ... принципи ... передбачають ... правові гарантії, правову визначеність і пов'язану з ними передбачуваність законодавчої політики ... необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано».

Але чи втілюються зазначені конституційні принципи у законодавстві, яке регулює відносини щодо матеріального забезпечення безробітних?

У статті 5 «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 року (далі – Основи) законодавцем названо низку принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі й наступний: забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування.

Відповідно до названих Основ 2 березня 2000 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», який, в свою чергу, ґрунтується на принципах, зазначених у його статті 2. Слід звернути увагу на те, що 5 липня 2012 року Верховною Радою України було змінено їх перелік і виключено принцип «надання допомоги по безробіттю на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, встановлений законом, та матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації».

То ж після виключення цього принципу матеріальне забезпечення безробітних може не забезпечувати їм прожитковий мінімум? Інакше на-

віщо законодавець виключав цей принцип із статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»? А з іншого боку, у статтях 1, 3, 22, 46, 48 Конституції України та у статті 5 Основ наша держава гарантує громадянам забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, шляхом надання соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування людини.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» для безробітних (а, отже, осіб, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів) встановлено два види виплат: допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності; допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

То ж чи забезпечується виконання хоча б принципу, проголошеного в частині 3 статті 46 Конституції України щодо вказаних двох видів матеріального забезпечення безробітних? На жаль, ні. Адже допомога по безробіттю застрахованим особам, котрі протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали менше 26 календарних тижнів, а також особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше 6 місяців) перерви, та всі застраховані, звільнені з останнього місця роботи з підстав, передбачених статтею 37, пунктами 3, 4, 7, 8 статті 40, статтями 41 і 45 КЗпП України, мають право на допомогу по безробіттю без урахування страхового стажу, відповідно до частини 2 статті 23 названого Закону, в мінімальному розмірі.

Відповідно до пункту 1 Постанови правління Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття «Про мінімальний розмір допомоги по безробіттю» від 12 вересня 2018 року №175, зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 27 вересня 2018 року за № 1112/32564, з 1 січня 2019 року мінімальний розмір допомоги по безробіттю для осіб, зазначених у частині 2 статті 22 Закону, становить 610 грн. Згідно ж зі статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23 листопада 2018 року, із 1 січня 2019 року розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб становив 1921 грн. на місяць. Натомість відповідно до статті 7 Закону України «Про Державний бюджет на 2020 рік» від , із 1 січня 2020 року прожитковий мінімум для працездатних осіб уже становить 2027 грн. в розрахунку на місяць.

Таким чином, мінімальний розмір отриманої допомоги по безробіттю не упродовж останніх років не забезпечить навіть прожитковий мінімум самого безробітного.

Слід також звернути увагу на те, що серед видів матеріального забезпечення безробітних, перерахованих у чинній редакції статті 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», немає ані матеріальної допомоги по безробіттю, ані одноразової матеріальної допомоги безробітному та працевлаштуванню осіб, які перебувають на його утриманні. Хоча всі ці виплати були передбачені в першій редакції Закону, прийнятого 02 березня 2000 року та, на жаль, були виключені Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» від 25 березня 2005 року.

На нашу думку, таке скорочення видів матеріального забезпечення безробітних також суперечить частині 3 статті 22 Конституції України, адже звужує зміст прав і свобод. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 це означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Адже зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку.

Отже, законодавець порушив не лише припис частині 3 статті 46 Конституції України, згідно якої соціальні виплати та допомоги, що є основним джерелом існування громадян, мають забезпечувати рівень їх життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом; статті 48, відповідно до якої кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, але й частині 3 статті 22 Основного Закону України, згідно якого при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Таким чином, дослідивши правовий статус безробітних виявили, що він визначається низкою норм, котрі суперечать не лише Конституції України, але й принципам, проголошеним єдиним органом конституційної юрисдикції.

Бондаренко Дмитро Володимирович,
Дяченко Сніжана Олександрівна
здобувачі першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПРИНЦИП «УНІТАРИЗМУ» В КОНСТИТУЦІЯХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Унітарна держава (від лат. *unitus* – єдиний) – це держава, територія якої складається з адміністративно-територіальних одиниць. В унітарних державах діє єдина конституція загальнонаціонального характеру, єдина система права, єдина система вищих органів влади. Ступінь централізації унітарних держав неоднаковий, тому розрізняють централізовані унітарні держави, відносно децентралізовані та децентралізовані.

У конституціях централізованих унітарних державах встановлено, що управління регіонами країни здійснюється винятково центральними органами влади, місцеві виборні органи влади або відсутні, або функціонують на формальній основі (КНДР).

Для Основних Законів відносно децентралізованих держав характерно закріплення в частинах країни як місцевих виборних органів влади, так і місцевих органів державної влади. При цьому місцеві органи державної влади здійснюють адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (Болгарія, Казахстан, Польща, Франція тощо).

Засади децентралізованої унітарної держави закріплено в конституційному законодавстві Великої Британії, Ізраїлю, Японії. Головною ознакою є наявність на всіх рівнях адміністративно-територіальних одиниць лише місцеві виборні органи влади. Контроль центру за роботою органів місцевого самоврядування має непрямий характер, тобто реалізується через відповідні міністерства і суди. Наприклад, у Конституції Японії 1947 р. У розд. VIII визначено, що публічна влада на місцях заснована на принципі місцевої автономії. Губернатори префектур і інші головні виконавчі особи місцевих органів влади обираються населенням відповідних територій (ст. 93 Конституції 1947 р.). На розвиток конституційних положень у 1947 р. був прийнятий Закон «Про місцеву автономію», який про-

голосив мету принципу місцевої автономії – забезпечення для кожного демократичного й ефективного правління та сприяння добробуту населення (статті 1, 1–2). У цьому Законі (статті 1–3) встановлена дворівнева система органів місцевого управління: 1) верхній рівень – префектури: То (мегаполісні); До (окружні); Фу (міські); Кен (сільські); 2) низовий – міста, села та селища, у яких утворені звичайні місцеві публічні органи. Крім того, Закон передбачає формування спеціальних місцевих публічних органів: спеціальних приходів, союзів місцевих публічних органів, приходів власників місцевих корпорацій розвитку.

У конституціях Азербайджану, Іспанії, Італії, Фінляндії та ін. країн передбачена можливість утворення автономних формувань. У такому випадку унітарна держава вважається складною. Основні закони простих унітарних держав (Болгарія, Польща, Білорусь, Казахстан) не містить права адміністративно-територіальних одиниць отримати статус автономії.

Список використаних джерел:

1. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник.- К.: АртЕк, Вища школа, 1997.- С. 100.
2. Конституційне право України (за ред. проф. В. Ф. Погорілка).-К.: Наук, думка, 1999- С. 618.
3. Юридична енциклопедія. В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.-К.: Укр. енцикл., 1998.-Т. 1.- С. 327.

Бунча Ганна Василівна
здобувач першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ

Вступ. Правове регулювання договору довічного утримання особливості якого визначає, насамперед: Глава 57 Цивільного Кодексу України, порядок вчинення нотаріальних дій, вимоги до документів, необхідних для нотаріального посвідчення договору довічного утримання (догляду),

встановлюються Законом України «Про нотаріат», «Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» та іншими нормативно-правовими актами.

Постановка проблеми: у межах цивільного права однією з форм здійснення права на достатній життєвий рівень є договір довічного утримання (догляду). Даний договір відіграє важливу роль в нашому суспільстві на протязі тривалого часу. Адже, до кожної людини в будь-якому випадку приходиться старість, або просто стає потрібен догляд, але не завжди є можливість його безкорисного отримання, тобто не всі мають таку родину, яка надасть піклування у скрутну хвилину. І саме в такому випадку стає у пригоді зазначений договір, за яким відчужувач, тобто особа, якій потрібен догляд, вдається до передачі певного належного їй майна, а натомість отримує необхідний догляд чи допомогу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: проблематиці договору довічного утримання присвячені наукові праці О.М. Великороди, О.В. Дзери, М.С. Долинської, О.С. Іюффе, Н.С. Кузнецової, А.О. Куртакової, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.О. Кучера, М.В. Лаптоша, Р.А. Майданика, Г.Б. Яновицької та інших науковців. Вони досліджували дану тематику з метою вдосконалення правового регулювання, усунення існуючих проблем та суперечностей у чинному цивільному законодавстві.

Однак ступінь дослідженості поняття та сутності договору довічного утримання на користь третьої особи наразі залишається недостатнім.

Основною **метою** дослідження є – вирішення проблемних питань з приводу моменту, з якого договір довічного утримання набуває законної сили, з'ясувати значення даного договору, визначити порядок його оформлення і на цій основі надання пропозицій по удосконаленню чинного законодавства.

Результати дослідження. Стаття 46 Конституції України передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом[1]. Проте, держава далеко не завжди може належно забезпечити осіб, які потребують цього. Поряд з цим наше законодавство знає і цивільно-правові способи такого матеріального забезпечення. Найбільш поширеним з яких є інститут довічного утримання.

Проблема виникнення та становлення інституту довічного утримання в Україні мало досліджувалась в сучасній українській цивільно-правовій літературі. Варто звернути увагу, що малодослідженість проблеми виникнення інституту довічного утримання може негативно впливати на послідовне реформування відносин по довічному утриманню (догляду), так як при цьому не враховується історичний досвід.

Свої витоки договір довічного утримання бере з давнього звичаю шанування культу предків та більш пізнього морального усвідомлення догляду за людьми похилого віку з боку родичів або громади [7, с. 337]. Після розпаду традиційного сімейного укладу та громадського побуту в українських селах багато функцій утримання перебрала на себе держава.

Відповідно до ч. 1 ст. 744 ЦК України за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно [2].

О.С. Іоффе визначав договір довічного утримання у якості договору, за яким одна сторона (відчужувач), передає житловий будинок або частину будинку у власність другій стороні (набувачеві), що приймає на себе обов'язок утримувати відчужувача до його смерті [8, с.292].

У дослідженні О.М. Великороди наведене визначення договору довічного утримання у якості правочину, за яким відчужувач передає набувачеві у власність нерухоме або будь-яке рухоме майно, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно [4, с.6].

М.С. Долинська визначає договір довічного утримання як довготривалий правочин про перехід у власність майна (нерухомого чи цінного рухомого) під взаємне зобов'язання набувача щодо надання відчужувачу довічного утримання та (або) догляду, який підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, якщо його предметом є нерухоме майно [6, с.324].

Частина науковців при формуванні поняття договору довічного утримання послуговується положеннями статті 744 ЦК України [2] (зокрема – О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик [4, с.365], Г.Б. Яновицька, В.О. Кучер [8, с.277], М.В. Лаптош, А.О. Куртакова інші).

При укладанні договору довічного утримання (догляду) сторонам варто уважно відноситися до формування його умов, оскільки ЦК

України не тільки не регулює детально, але у визначених випадках навіть не дає орієнтирів для врегулювання взаємин сторін.

Юридичні ознаки договору: односторонній, реальний та відплатний.

Сторонами договору довічного утримання є відчужувач і набувач. Відчужувач – це особа, яка передає набувачеві у власність майно за забезпечення довічним утриманням та (або) доглядом себе чи третьої особи. Відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я (ч. 1 ст. 746 ЦК України). Вона обов'язково повинна бути власником майна, яке передається за договором. Набувачем є особа, яка взамін переданого йому у власність майна зобов'язується забезпечувати відчужувача чи третю особу утриманням та (або) доглядом довічно. Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа (ч. 2 ст. 746 ЦК України). [2]

Сторони за договором довічного утримання наділяються взаємними правами та обов'язками.

Що стосується обов'язків відчужувача, то за договором довічного утримання вони фактично вичерпуються з передачею набувачеві права власності на нерухоме майно, яке не обтяжене заставою, а також на рухоме майно, що має значну цінність. [5,с.12]

Набувач за договором довічного утримання (догляду) зобов'язується систематично забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом. Таке утримання може полягати як у матеріальному (в натуральному чи грошовому) забезпеченні, так і у наданні догляду. Види забезпечення та догляду сторони зазначають в договорі. Це може бути надання житла, харчування, забезпечення необхідним одягом, виплата грошових сум, медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування, прибирання квартири (будинку) тощо. [9,с.179]

Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням. З нотаріальною формою договору довічного утримання пов'язується момент виникнення права власності на майно у набувача. Водночас нотаріус повинен накласти заборону на відчуження набувачем майна до припинення дії договору.

Істотною умовою договору є надання набувачем систематичного матеріального забезпечення відчужувачеві, причому у вигляді житла, харчування, догляду та необхідної допомоги.

Момент виникнення права власності на майно, передане за догово-

ром довічного утримання (догляду), визначається за правилами ст. 334 ЦК України, про що зазначено у відсилочній нормі ст. 748 ЦК України. Оскільки договір довічного утримання (догляду) є реальним, то передання майна здійснюється на стадії його укладення. Підхід до вирішення питання про момент виникнення права власності за нотаріально посвідченими договорами чи договорами, які підлягають державній реєстрації, свідчить про те, що законодавець не надає жодного правового значення факту передання майна. Такий підхід є невірним, хоча зручним для практичного застосування. Момент виникнення права власності формалізовано. Незалежно від фактичних дій сторін, набуття права власності за всіма договорами, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, пов'язується з моментами публічного засвідчення своїх намірів [4].

С.Я. Фурса, Є.І. Фурса висловлюють думку, що законом не передбачено, з якого моменту договір довічного утримання набуває законної сили, а з точки зору права договір вступає в законну силу з моменту вчинення дій громадянами, організаціями, які хоч і не передбачені законом, але породжують цивільні права та обов'язки. В даному випадку вони вважають, що одна сторона (яка потребує догляду або утримання) з укладенням договору довічного утримання вчинила передбачені дії, а інша сторона договору отримує майно за умови надання допомоги по утриманню [4].

При виконанні договору довічного утримання (догляду) виникають певні проблеми. В основному, переважають два варіанти зловживань відчужувачів своїми правами. Часто трапляється так, що відчужувач через особисті конфлікти відмовляється приймати належне виконання, запропоноване набувачем, аргументуючи це його низькою якістю, хоча, як правило, достатніх підстав для цього нема. Прострочення відчужувача матиме місце також і у разі, якщо він змінив своє місце проживання і не повідомив про це набувача, внаслідок чого останній не міг виконувати свої обов'язки. За таких обставин виникає питання: чи нестиме набувач відповідальність, якщо він не міг належним чином виконувати свої обов'язки у зв'язку з простроченням відчужувача. Згідно частини другої статті 613 ЦК України, якщо кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора.

Це означає, що набувач може не надавати утримання та (або) догляд протягом строку, коли відчужувач відмовляється приймати належне вико-

нання зобов'язання, запропоноване набувачем. При цьому останній не буде нести цивільно – правову відповідальність, якщо він доведе, що пропонував належне виконання, оскільки закон дає відстрочку на період, протягом якого відчужувач відмовлявся приймати таке виконання. Виконання зобов'язання може бути відстрочене і у випадку, коли відчужувач, не повідомивши набувача, змінив своє місцеперебування, внаслідок чого набувач не міг виконувати свої обов'язки. В цьому разі відстрочка діє до того, доки набувач не довідався про нове місцезнаходження відчужувача. Слід зазначити, що такі відстрочення, враховуючи те, що договір довічного утримання (догляду) укладається на строк життя відчужувача, мають, найімовірніше, характер призупинення виконання набувачем його обов'язків.[9]

Цей договір має такі особливості:

- майно переходить у власність набувача, проте розпоряджатися таким майном набувач за життя відчужувача не зможе, оскільки при посвідченні договору довічного утримання (догляду) накладається заборона відчуження майна в установленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору (стаття 73 Закону України «Про нотаріат») [3];
- зобов'язання з довічного утримання мають особистісний характер, оскільки встановлюються щодо конкретно визначеної фізичної особи;
- договір довічного утримання може бути укладений на користь третьої особи (утриманця), якій набувач повинен надати довічне утримання та догляд;
- цей договір носить тривалий характер та вимагає від набувача постійного і систематичного виконання своїх обов'язків.

Частиною 4 статті 746 Цивільного кодексу України передбачено, що договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.[2]

Висновки: Отже, договір довічного утримання та його регулювання в українському законодавстві містить безліч прогалин, в результаті чого можуть виникнути проблеми при його укладенні та виконанні, а також при вирішенні спірних питань.

Проте він має важливе значення як для суспільства, так і для системи цивільно-правових договорів в цілому. До того ж він є реальним, односторонньо зобов'язуючим, оплатним, триваючим зособливо довірчим характером. Договір довічного утримання (догляду) спрямований на передачу майна у власність і разом з тим поєднує в собі інші інтереси сторін,

пов'язані з утриманням та доглядом.

Розглянувши проблеми, пов'язані зі зловживаннями відчужувачів своїми правами та посвідченням договору довічного утримання, можна зробити висновок, що цей інститут цивільного права потребує більш детальної законодавчої регламентації. Потрібно усунути деякі суперечності на законодавчому рівні, а саме: докладно розкрити умови договору, чітко закріпити в цивільному законодавстві, права і обов'язки сторін, що посприяє захисту прав сторін договору та стабілізації відносин рентного типу.

Безумовно значення нотаріуса у розумінні сторонами цього договору, їх правової природи є визначальним і доволі складним, адже юридична неграмотність більшості громадян та відсутність у нашій країні доступної та кваліфікованої правової допомоги, дають свої результати. Роз'яснення та посвідчення договору довічного утримання потребує раціонального та кваліфікованого підходу, що дозволить надалі запобігти проблемам і негативним наслідкам його виконання (неналежного виконання).

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 01.01.2010 року №254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>;
2. Цивільний Кодекс України від 01.02.2020 року №435-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1806>;
3. Закон України «Про нотаріат» від 16.01.2020 року №3425-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>;
4. Великорода О.М. Договір довічного утримання : дис... канд.юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Великорода. – Івано-Франківськ, 2006. – 193с.;
5. Довічне утримання / Л.М. Горбунова, С.В.Богачов, І.В. Іванчук; м-во юстиції України. – К.:ТОВ «Поліграф-експрес»,2006. -41с.;
6. Долинська М.С. Особливості нотаріального посвідчення договору довічного утримання / М.С. Долинська // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 64. – С. 318-324.;
7. Етнографія України: навч. посіб. / За ред. проф. С.А. Макаруча. – вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
8. Юффе О.С. Зобов'язальне право / О.С. Юффе. - М.: Юридическая литература. - 1975. - 880 с.;

9. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В.І., Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. - К.: ЮрінкомІнтер, 2004. - Т. 2. - 552 с.

Вітринська Олена Володимирівна
к.і.н., доцент кафедри українознавства
культури та документознавства
Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

НАПРЯМИ РОБОТИ МУЗЕЇВ ПРИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗГІДНО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ

Однією з основних цілей національної освіти і виховання молоді є передача новому поколінню соціального досвіду та духовних надбань українського народу. Культура певного історичного періоду та території одночасно поєднує в собі систему цінностей морального та матеріального характеру, отриману від попередників. Сучасні музеї при навчальних закладах є скарбницею цієї спадщини, представленої експонатами, що є носіями безцінної інформації про історію та культуру краю і народу, що тут проживав[1]. У той же час музей є важливим соціально-комунікативним осередком, який здійснює інформування населення про соціокультурні традиції, цінності, норми культури, що мали значний вплив на розвиток суспільства. Також, відповідно до Закону України «Про музеї та музейну справу» музей виступає науково-дослідним та культурно-освітнім закладом, створеним для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів і колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини [6].

У час появи на політичній карті світу України нормативна база діяльності музеїв при навчальних закладах була застарілою і не відповідала завданням і потребам освітнього середовища, яке ґрунтувалось на нових національно-концептуальних засадах [2]. У 1995 році Верховна Рада України ухвалила закон «Промузеї та музейну справу». Для забезпечення роботи музеїв при навчальних закладах було видано накази Міністерства освіти №151 «Про затвердження Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України» від 20.05.1997 р., №152 «Про затвердження Положення про відомчу реєстрацію та перереєстрацію музеїв

при закладах освіти системи Міністерства освіти України та зразка Свідчення про відомчу реєстрацію музею при закладі освіти системи Міністерства освіти України» від 20.05.1997 р., №153 «Про затвердження Положення про звання «Зразковий музей» при закладі освіти системи Міністерства освіти України та зразка відповідного диплому» від 20.05.1997 р. Згідно цих нормативних актів було змінено назви і призначення музеїв у освітньо-виховному процесі. Стосовно музеїв у структурі середніх та вищих навчальних закладів з'явилося поняття «музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України». Це осередок освіти і виховання, який має сприяти формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь і призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. Головними завданнями в роботі музею, згідно закону 1995 р., є сприяння удосконаленню навчально-виховного процесу закладів освіти; допомога педагогічному колективу у впровадженні нових нетрадиційних форм роботи за інтересами; участь у формуванні, збереженні й раціональному використанні Музейного фонду України; вивчення, охорона і пропаганда пам'яток історії та культури і природи рідного краю; проведення культурно-масової роботи серед молоді та інших верств населення [6].

Важлива роль у реалізації визначених у законі завдань належить музеям вищих навчальних закладів, особливо тим, які створені на засадах наукового музейництва, силами фахових істориків і музеєзнавців. Одним із таких закладів є Народний музей імені Надії Кочерги Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Діяльність цього музею є важливим складником вивчення комплексу історичних дисциплін та здійснення краєзнавчої пошукової роботи. Крім цього, структурний підрозділ є осередком популяризації минулого краю та його визначних постатей. Основними напрямками роботи музею є: *екскурсійна, навчально-методична, культурно-просвітня, виховна та науково-дослідницька робота.*

У другій половині 1980-х рр. к.і.н., доцент Н. К. Кочерга реорганізувала університетський музей радянського типу. Вона позбавила його ідеологічних міфів, провела глибоку пошукову науково-дослідницьку роботу та оформила її результати відповідно до засад музеєзнавчої науки. Надія Костівна була також фундатором різних напрямів роботи музею: керувала студентськими науковими дослідженнями, працювала над вивчен-

ням біографії та творчої спадщини нашого земляка – видатного інженера-раціоналізатора та теоретика космонавтики Юрія Кондратюка (Олександра Шаргея). Н. К. Кочерга заснувала традицію проведення студентських наукових круглих столів, присвячених Міжнародному дню польоту людини в космос.

Наразі експозиція музею має 10 розділів, що містять понад тисячу експонатів. Вони знайомлять відвідувачів з історією головного корпусу, етапами розвитку та традиціями колективу навчального закладу, життям і науковими розробками Юрія Кондратюка. Через призму ознайомлення з історією Інституту шляхетних панянок експозиція популяризує знання про розвиток жіночої освіти на Полтавщині, забудову міста, меценатство, родину Кочубеїв і багатьох видатних земляків (Л. Яновську, П. Гулака-Артемовського та ін.). Період розбудови радянської влади на Полтавщині та вплив тоталітарної системи на долі багатьох людей [3] висвітлюється в експозиції, присвяченій Полтавському інституту сільськогосподарського будівництва, заснованого 1930 р. Звертається увага на досягнення в науці полтавських учених, заснування наукових шкіл, героїчну участь працівників і студентів у Другій світовій війні, навчання під час евакуації, специфіку відбудови міста.

Екскурсійна робота. Традиційно знайомство з університетом студенти першого курсу починають з відвідання Народного музею. Випускники і гості університету з цікавістю відвідують оглядові екскурсії.

При музеї функціонують постійно діючі виставки «Народна війна 1917–1923» та «Трагічні скрижалі української науки» (авт.: д.ф.-м.н. В.А. Шендеровський), приурочені до відзначення 100-ої річниці Українських визвольних змагань початку ХХ ст., ушанування жертв Голодомору та політичних репресій. Щовесни проводиться виставка, присвячена спільній історії українського та єврейського народів у нашій державі на тему: «Український єврейський сімейний фотоальбом». Гідами заходу виступають студенти університету.

Навчально-методична робота. Для здобувачів спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та «Туризм» у рамках навчальних курсів «Музезнавство», «Туристичне краєзнавство» проводяться семінари-практикуми для екскурсоводів-початківців.

Викладачі кафедри українознавства, культури та документознавства проводять конкурси студентських рефератів, приурочені до визначних історичних дат, інтерактивні семінари, диспути на наукові теми.

Науково-педагогічний склад кафедри публікує методичні розробки, бере участь у конференціях з краєзнавства і музеєзнавства.

Культурно-просвітня та виховна робота. Щороку працівники музею проводять перегляд і обговорення кінострічок сучасних українських і закордонних режисерів у рамках Міжнародного мандрівного фестивалю документального кіно з прав людини DOCUDAYSUA.

У грудні відзначається заснування Інституту шляхетних панянок у Полтаві. Проводиться літературно-мистецький захід із театралізованими фрагментами, присвячений освітнім традиціям Полтавщини.

Значне місце у діяльності музею посідає військово-патріотичне виховання. До пам'ятних дат у музеї організовуються зустрічі студентів із ветеранами АТО, воїнами-інтернаціоналістами та ветеранами праці.

Науково-дослідницька робота. Окремим напрямком роботи музею стало дослідження та популяризація біографії Юрія Кондратюка. Завідувачка музею Н. К. Кочерга у співпраці з двоюрідним братом видатного земляка А. В. Даценко підготувала до друку видання: «Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) у спогадах сучасників»[4], Даценко А. В. Прищепя В. Й. «Юрій Васильович Кондратюк. 1897 – 1942» [5] та ін.

Після опрацювання архіву ПолтНТУ та узагальнення матеріалів усних опитувань було підготовлено спогади викладачів університету Г. Ф. Дураченка та Н. К. Кочерги про випускника електромеханічного факультету Дмитра Коряка, який загинув у зоні АТО під Широкино в лютому 2015р.

У квітні 2017 р. відзначено на державному рівні 120-річчя Юрія Кондратюка, проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Kon-dratukInnovations XX – XXI».

До Всесвітнього дня авіації та космонавтики 12 квітня працівники музею разом із Полтавським музеєм авіації та космонавтики щорічно організовують наукові студентські читання, пов'язані з дослідженням та освоєнням космосу людиною. У травні проводяться студентські наукові круглі столи, приурочені до Дня слов'янської писемності і культури.

На базі музею студенти готують наукові статті, тези конференцій. У 2020 р. подано на Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт дослідження студента Р. Микуці «Раціоналізаторська та винахідницька діяльність Юрія Кондратюка у сфері будівництва і механіки» (науковий керівник – к.і.н., О. В. Вітринська).

Отже, музеї при вищих навчальних закладах виконують покладені на

них нормативно-правовою базою важливі завдання навчально-виховного, культурно-просвітницького, науково-дослідницького та військово-патріотичного напрямів.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції [Електронний ресурс] // Волинський музейний вісник. Луцьк, 2012. Вип.3. С. 17–22. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/ kovalchuk3.htm. Дата звернення: 10 грудня 2019 р.
2. Гайда Л. Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України // Краєзнавство. 2011. № 3. С. 49–54.
3. Кочерга Н. К. 1937–1938 навчальний рік у Полтавському інституті інженерів сільськогосподарського будівництва // Репресована культура України: регіональний вимір : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 9 квітня 2015 року / відп. ред. І. Г. Передерій /Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. С. 65–68.
4. Юрій Кондратюк (Олександр Шаргей) : у спогадах сучасників. / Укл. А. В. Даценко, І. П. Книш, Н. К. Кочерга, Г. Є. Аляєв; відп. ред. д.е.н., професор В. О. Онищенко. Полтава: ПолтНТУ, 2017. 145 с.
5. Даценко А. В., Прищеп В. Й. Юрій Васильович Кондратюк. 1897–1942./ А. В. Даценко, В. Й. Прищеп /Пер. укр. Н. К. Кочерга. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. 172 с.
6. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. №249/95–ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/249/95-vr>. – Дата звернення: 10 грудня 2019 р.

Гаранжа Роман Олегович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право
Полтавського інституту економіки і права
Науковий керівник: Басенко Руслан Олександрович
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства
Полтавського інституту економіки і права

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В ПРАВОЗНАВЧОМУ ПОЛІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Конституція будь-якої держави виконує унікальну роль, слугуючи фундаментом побудови національної правової системи, критерієм правових цінностей суспільства, забезпечуючи захист прав і свобод людини і громадянина. Поряд з цим Конституція діє в умовах динамічних змін і ускладнення суспільних відносин, що вимагає від усіх суб'єктів права утвердження її верховенства стосовно законів та інших нормативно-правових актів. Традиційно механізм забезпечення юридичного верховенства Конституції розглядається в контексті існуючих у державі спеціалізованих та неспеціалізованих органів, які здійснюють правову охорону Конституції. Важливу роль у цьому процесі відіграє інститут конституційного контролю. У зв'язку з цим значний науковий інтерес становить виявлення історико-правових та нормативно-процесуальних особливостей функціонування органів конституційного контролю у вітчизняній та зарубіжній державно-правовій традиції.

Питання функціонування інституту конституційного контролю активно досліджують Ю. Барабаш, С. Боботов, В. Бринцев, М. Вітрук, В. Григор'єв, В. Камп, А. Івановська, О. Лютюк, О. Марцеляк, М. Савенко, М. Савчин, В. Скомороха, А. Селіванов, П. Стецюк, С. Пілюк, А. Портнов, П. Ткачук, В. Тихий, Ю. Тодика, М. Тесленко, В. Федоренко, Т. Цимбалістий, І. Шевчук, С. Шевчук, В. Шаповал.

Відомо, що в кожній державі встановлюється своя модель захисту прав і свобод громадян, зокрема конституційних. Відповідно до особливого характеру, природи, ролі й значення конституційних (основних) прав і свобод людини та громадянина у світовій практиці намітилася тенденція застосування спеціальних заходів їх захисту. Особливими повноваженнями захисту конституційних прав і свобод громадян наділяються конституційні суди та інші спеціалізовані органи конституційного контролю.

Загальновизнаним у всіх країнах є те, що конституції мають вищу юридичну силу щодо інших джерел права. Із цього випливає принцип конституційної законності, з огляду на який нормо-установча діяльність має здійснюватися згідно з конституцією та за неухильного її дотримання. Кожна правова норма, видана будь-яким державним органом, набирає юридичної сили тільки тоді, коли правила поведінки, що містяться в ній, не суперечать приписам конституції. У разі прийняття будь-яким державним органом закону чи іншого нормативного акта, що суперечить конституційним нормам, цей орган може бути визнаний юридично зовсім незначущим. Така функція покладається на інститут конституційного контролю (нагляду) [2, с. 205].

Розглядаючи поняття «конституційний контроль» (нагляд), слід мати на увазі, що в конституціях зарубіжних країн використовуються різні найменування цієї державної функції: конституційний контроль, конституційний нагляд, конституційна юрисдикція, охорона конституції тощо.

Взагалі під конституційним контролем треба розуміти будь-яку форму перевірки на відповідність конституції, тобто несуперечливість їй актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, які виконують публічні функції або беруть участь у здійсненні публічної влади [2, с. 206].

Термін «контроль» походить від французького *contrerfle*, що означає подвійний список. Із філософського погляду соціальний контроль – це використання різних соціальних інститутів і засобів для виявлення тенденцій змін у розвитку суспільних відносин та їх регулювання. У юридичній літературі судовий конституційний контроль розглядають у широкому й вузькому розумінні. У вузькому – як функцію судів загальної або спеціальної юрисдикції щодо визначення конституційності певного кола нормативно-правових актів; як здійснювану судовими органами перевірку нормативних актів стосовно їх відповідності конституції. Широке трактування судового конституційного контролю визначає офіційну діяльність спеціально уповноваженого конституцією та законами органів щодо здійснення ними своїх повноважень за допомогою особливої процедури з метою захисту основ конституційного ладу, основних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства та прямої дії основного закону на всіх територіях держави, запобігання появі в правовій системі неконституційних актів, офіційного тлумачення конституції [4, с. 107].

Поняття конституційного контролю має кілька тлумачень. Іноді кон-

ституційний контроль визначають широко: як діяльність парламенту, глави держави, судів або інших органів, пов'язану з вирішенням питання відповідності конституції різним нормативно-правовим або тільки законодавчим актам. У деяких випадках йдеться про здійснення конституційного контролю самим народом шляхом референдуму. Найбільш прийнятним є вузьке трактування конституційного контролю, за яким він сприймається насамперед як оцінка судами загальної або спеціальної юрисдикції нормативно-правових актів на предмет їхньої відповідності конституції. Від такої оцінки залежать можливості застосування цих актів або навіть їх існування [2, с. 207].

У багатьох країнах поняття конституційного контролю позначає не тільки функцію загального або спеціального суду, а й окремий інститут, який ототожнюється з відповідними органами й із сукупністю правових норм, що регламентують їхню організацію та діяльність.

Органи конституційної юстиції створюються з метою гарантування верховенства і забезпечення реалізації конституції держави. Це зумовлено тим, що провідна роль Основного Закону у правовій системі, його вища юридична сила і пряма дія не виключають, на жаль, випадків порушення норм Конституції, у тому числі й з боку вищих органів державної влади. Тому Основний Закон будь-якої держави потребує особливої охорони, захисту, забезпечення його дотримання як фізичними і юридичними особами, так і державою в особі її органів і посадових осіб. Саме в забезпеченні правової охорони конституції і полягає основне завдання інституту конституційної юстиції [3, с. 124].

Об'єктами конституційного контролю є діяльність чи акти відповідних суб'єктів (органів, посадових осіб, об'єднань тощо). Перелік об'єктів конституційного контролю визначається законодавством відповідних держав по-різному. Загалом об'єктами конституційного контролю, що здійснюється конституційними судами в зарубіжних країнах, є: акти парламенту (закони, регламенти тощо); акти глав держав, акти органів виконавчої влади (уряду, рідше – центральних і місцевих органів виконавчої влади); акти органів суб'єктів федерації, спори про компетенцію (між вищими органами влади, центральними і місцевими органами влади, суб'єктами федерації і державою загалом тощо); акти судових органів, органів прокуратури, міжнародні договори, діяльність політичних партій та інших об'єднань громадян, дотримання законодавства про вибори і референдум [3, с. 127].

Виділяють два види спеціалізованих органів конституційного контролю – конституційні суди і конституційні ради. Останні вважаються подібною до судової влади. Різниця між ними, головним чином, процесуальна. Конституційний суд – орган, який застосовує змагальну і голосну процедуру розгляду справ. Конституційна рада – орган, у якого така змагальність практично відсутня або має умовний характер [1, с. 389].

Обсяг поняття «конституційний контроль» включає позначення форм, методів і способів перевірки на відповідність конституції актів і дій публічної влади. Також конституційне правосуддя визначають як діяльність судових органів, що полягає у розгляді справ, предметом яких є конституційно-правові питання, пов'язані із забезпеченням конституції державними органами. Ми наголосили, що сутність конституційного контролю полягає не лише у вирішенні питання щодо відповідності правових актів конституції, контролю за відповідністю їй законів, але й у розв'язанні спорів про компетенцію між органами державної влади, тлумаченні конституції й законів. Важливо підкреслити, що проголошення конституції основним і верховним законом є лише декларативним до тих пір, поки не існує інституту конституційного контролю. Також суттєвим є той аспект, що конституційний контроль є контроль в сфері політичних відносин суспільства, а відтак, він має суттєві особливості у порівнянні зі звичайним судочинством.

Література:

1. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : [учебник] : в 4 т. / отв. ред. проф. Б. А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. М. : Издательство БЕК, 2000. Т. 2. Часть общая. 2000. 784 с.
2. Федоренко В. В. Реалізація конституційних засад судочинства в статусі й діяльності органів конституційної юрисдикції України та зарубіжних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 201–207.
3. Цимбалістий Т. Становлення і сутність інституту конституційної юстиції. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 123–129
4. Шевчук І. М. Становлення та розвиток інституту конституційного контролю. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. Вип. 6-2. Т. 1. 2014. С. 107–110.

Гета Анна Вікторівна
студентка 2 курсу спеціальності «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА СТАН МІСЦЕВОГО УКРАЇНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Вступ. Відомо, що місцеве самоврядування – одна з основних засад демократії та конституційного ладу України. Останнім часом загострилось питання реформування місцевого самоврядування, коли почали звучати заклики до федералізації, дестабілізації влади та порушення конституційного ладу в Україні. Революція Гідності на Євромайдані стала індикатором для бажання населення України жити у повноцінній європейській державі. Побудова демократичної, соціально-правової держави з врахуванням глобальних змін неможлива без реорганізації системи місцевого самоврядування. Пріоритетним напрямом державної політики є забезпечення якісного та ґрунтового розвитку регіонів як важливих складових економіки країни, тому процес реформування є одним з найважливіших чинників розвитку системи української державності [5].

Результати дослідження. Сучасний етап побудови демократичної, соціально-правової держави з врахуванням глобальних змін неможливий без реорганізації системи місцевого самоврядування. Пріоритетним напрямом державної політики є забезпечення якісного та ґрунтового розвитку регіонів як важливих складових економіки країни [5].

Реформування місцевого самоврядування ставилось на обговорення не одноразово, але будь-які спроби втілити реформування не увінчалися успіхом. Децентралізація та прозорість діяльності органів місцевого самоврядування сьогодні вже вийшла за рамки звичайного бажання покращити публічне управління, а стала гострою необхідністю а передумовою виходу з кризи в Україні. На початку 2015 р. була прийнята Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», одним з пунктів якої є децентралізація та реформа державного управління [7].

В реально-діючій і чіткій системі місцевого самоврядування зосереджений вагомий потенціал, що за умови адміністративного реформування здатний створити самоврядні інститути суспільства України на противагу

існуючому державному управлінню [7]. Продумана адміністративна політика держави має стати фундаментом для формування правової держави та громадянського суспільства в Україні.

До головних проблем адміністративно-територіального устрою країни, що зумовлюють необхідність реформування місцевого самоврядування, належать:

- занадто велика кількість адміністративно-територіальних одиниць як базового, так і районного рівнів. Від цього ефективність управління територіями відчутно знижується. Більшість міст, сіл і селищ не мають достатньо ґрунтового економічного потенціалу для свого розвитку, а це не відповідає європейським тенденціям, відповідно до яких адміністративні територіальні утворення мають мати достатній інституційний, кадровий і фінансово-економічний потенціал для забезпечення соціально-економічного розвитку та достатнього рівня надання населенню суспільних послуг [5];

- деградація розселення у селах та високі темпи депопуляції населення у малих сільських радах. З 1991 р. в Україні сільське населення скоротилось □ на 2,5 млн осіб, а кількість сільських населених пунктів зменшилась □ на 350 одиниць. Половина територіальних громад має населення менше 3 тис. осіб, у 4,8 тис. громад (40 %) мешкає менше 1 тис. осіб, а у більше ніж 1,1 тис. (9,4 %) сільських громад проживає менше 500 осіб. У більшості ще не створені виконавчі органи сільських рад, немає бюджетних установ і комунальних підприємств, тому можливості самоврядуванню повномірно реалізувати свої функції обмежені у таких громадах, і в результаті в селах, містах і селищах з малою кількістю населення відбувається неефективне витрачання ресурсів на забезпечення функціонування органів самоврядування [2];

- часто статус адміністративно-територіальних одиниць не відповідає їхньому ресурсному, кадровому та організаційному потенціалу. Більшість сільських громад є дотаційними, а публічні послуги або відсутні взагалі, або надаються на низькому рівні. Дотаційність 5,4 тис. бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, а 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету, і лише 5 % сільських громад можна вважати самодостатніми, тобто такими, що здатні забезпечувати поступовий соціально-економічний розвиток власної громади [3];

- ієрархічно невпорядкована та складна структура адміністративно-

територіального устрою. Це наявні в складі адміністративно-територіальних одиниць інші одиниць цього ж рівня, розривність території, наявність 5 анклавів та екславів; віддаленість і нерівномірна доступність до адміністративного центру певних адміністративно-територіальних одиниць [3];

– законодавчо неврегульований правовий статус адміністративно-територіальних одиниць: відсутня єдина система та порядок віднесення населених пунктів до категорій міст сіл і селищ; відсутні чіткі критерії для утворення районів і районів у містах, а такі адміністративно-територіальні одиниці як сільрада, селище міського типу, селищна та міська рада є пережитком минулого [4];

– у багатьох випадках відсутні чітко визначені межі адміністративно-територіальних одиниць або встановлення частини меж без врахування місцевих географічних та інших факторів, відсутність картографічних матеріалів [4].

За всі роки становлення українського місцевого самоврядування на увазі та практики називають його дві основні проблеми: нечіткість формування повноважень і відсутність достатнього фінансування [7].

Значним поштовхом для демократизації суспільства стало закріплення статусу місцевого самоврядування на конституційному рівні, а саме ст. 7 Конституції визначає, що в Україні місцеве самоврядування визнається та гарантується. Самоврядуванню присвячений також і XI розділ КУ. На основі конституційних норм був прийнятий ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [6], і цю сферу законодавства суттєво наблизила до європейських стандартів ратифікація Європейської хартії [6]. З однієї сторони, в умовах закріплених багатьох прав і свобод законодавчо, місцеве самоврядування має ґрунтовну правову основу для розвитку та всебічного функціонування самоврядування. Однак на практиці виникає безліч колізій, які, в свою чергу, є джерелом суперечностей між суб'єктами публічних правовідносин, а пересічні учасники місцевих громад не зацікавлені в цьому, бо численні питання місцевого рівня не вирішуються, а лише перекидаються з однієї компетенції в іншу. Так як така проблема не є локальною, тому проблема має «пандемічний» характер хвороби регіонів нашої держави.

Зі старту українського самоврядування воно було недосконалим, але сьогодні його проблеми суттєво загострились, бо Україна взяла курс на докорінну зміну суспільного устрою. Щоб зрозуміти систему самоврядування, його варто розглядати комплексно з іншими регуляторними суспі-

льними елементами, такими, як, наприклад, державне управління. Самоврядування з управлінням знаходяться у «боротьбі протилежностей». Тобто там, де зустрічаються місцеве самоврядування та місцева державна влада, виникають суперечності, що втілені у нормативно-правових актах [3].

Висновки. Місцеве самоврядування для України – це шлях до еволюції свідомості українців, коли громада має зрозуміти, що власний добробут та благоустрій Батьківщини лежить на її плечах. На жаль, самоврядування в Україні сьогодні знаходиться у стані початкового розвитку. Необхідна загальна мобілізація та публічна підтримка реформи децентралізації не тільки з боку усіх політичних сил, а також пересічних громадян України. Така консолідація позитивно вплине на розвиток місцевого самоврядування. Разом із тим, попри важку фінансово-економічну ситуацію, стан неоголошеної війни, внутрішні конфлікти, застарілу нормативно-правову базу, вдале проведення реформ, а це в, першу чергу, якісні зміни в системі місцевого самоврядування, може дати нашій державі необхідний поштовх до справді якісних змін і перетворень.

Список використаних джерел

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 07.05.2017 № 24 / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua – Назва з екрану.
2. Астапова Т. О. Адаптація зарубіжного досвіду реформування діяльності органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 / Т. О. Астапова; Харк. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентіві України. – Х., 2010. – 20 с.
3. Гордєєв О. К. Забезпечення сталого місцевого розвитку: підходи, принципи, складові [Електронний ресурс] / О. К. Гордєєв // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/index.html>. – Назва з екрану.
4. Забезпечення системного підходу до реформування адміністративно-територіального устрою [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/reformaATU.pdf – Назва з екрану.
5. Лис Б. А. Місцеве самоврядування: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2009/Economics/42124.doc.htm – Назва з екрану.
6. Серьогін С. М. Теоретичні основи і основні напрямки реформування

місцевого самоврядування і децентралізації влади в Україні [Електронний ресурс] / С. М. Серьогін, Н. Т. Гончарук. – Режим доступу: http://el-zbim-du.at.ua/2015_2/29.pdf – Назва з екрану.

7. Ярошенко І. В. Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Ярошенко, І. Б. Семигуліна. – Режим доступу: http://www.problecon.com/pdf/2015/4_0/177_187.pdf – Назва з екрану.

Гладкий Сергій Олександрович

д.ю.н., проф., професор кафедри

правознавства ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Кооперація – соціально-економічний і культурний феномен, який вже понад півтора століття займає важливе місце в житті більшості країн світу. Історія кооперації в Україні також сповнена досягненнями, подіями, відомими іменами. Втім, це у минулому. Сьогодні маємо порівняно розвинуте кооперативне законодавство, вельми сприятливе для розвитку кооперативного руху, і низький рівень розвитку фактичних кооперативних відносин.

Навряд чи в цьому можна звинуватити науковців і освітян – в їхньому середовищі увага до кооперативної проблематики з другої половини 1980-х років підтримувалася на досить високому рівні. Була створена велика кількість праць (у тому числі дисертаційних) істориків, економістів, правників, фахівців інших галузей науки, присвячених проблемам кооперації.

Загалом закономірно, що більшість публікацій з проблем кооперативного права підготовлено фахівцями з цивільного та господарського права. Вони зачіпають широке коло дійсно актуальних проблем. Як видається, одна з найгостріших полягає в неузгодженості правової регламентації діяльності кооперативів актами податкового і власне кооперативного законодавства, що призводить до декларативності (чи навіть фіктивності) статусу цих суб'єктів як неприбуткових організацій. Втім, розвитку кооперації в Україні більшою мірою перешкоджають проблеми, для вияв-

лення та аналізу яких більш придатною є загальнотеоретична юридична методологія.

І дійсно, ряд європейських країн з високорозвиненими кооперативними системами (наприклад, скандинавських) не мають спеціального кооперативного законодавства – кооперативи там діють у загальному з іншими суб'єктами економічної діяльності правовому полі. Кооперативна ідентичність у цьому випадку забезпечується статутною нормотворчістю і, головне, шануванням членами кооперативних організацій кооперативних цінностей, принципів і традицій, тобто кооперативною свідомістю. Остання є джерелом самовідтворення і зростання кооперативного руху або, навпаки, його деградації і згортання. Ця закономірність яскраво ілюструється історією і сьогоденням кооперації та кооперативного права в Україні.

Найважливіший історичний факт, який зумовлює нинішній стан української кооперації, полягає в тому, що українцям не вдалося зберегти кооперативну традицію. Вона зародилася значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи (якщо не брати до уваги українських земель, які перебували у складі Австро-Угорщини). Бурхливий розвиток кооперативів та їх об'єднань, зростання їх економічної ролі, формування соціального про шарку так званої «кооперативної інтелігенції» та пов'язаний з цим розвиток кооперативної думки, що спостерігалися на початку ХХ століття, були перервані більшовицькими експериментами над суспільством. Кооперація була знищена як загалом незалежний від держави інститут громадянського суспільства, «неорганічний» для тоталітарного ладу (колгоспи та інші псевдокооперативні утворення, які пережили «сталінську модернізацію» суспільства, до уваги брати не варто). Тоді ж зазнала глибинних деформацій і правова система, в якій цілеспрямовано нищилося «буржуазне» за своїм походженням і духом приватне право.

Закономірно, що ціннісно-духовне тло відродження кооперації в незалежній Україні не було повноцінним (спроможним бути джерелом смислів і енергії для потужного громадського руху). Зубожілі українці шукали економічних вигод і вступали до кооперативів (найбільш масово – до кредитних спілок), не будучи носіями кооперативної свідомості та, відповідно, не ставали повноцінними членами кооперативу, які в кооперативній діяльності реалізують кооперативну ідею. Тож не дивно, що у хвили банкрутств багатьох кредитних спілок часто простежувалася дія не стільки зовнішніх економічних несприятливих впливів, скільки псевдокоопе-

ративна природа організацій і нерідко відверто шахрайські схеми діяльності організаторів і фактичних власників спілок.

Дещо інакше склалася доля споживчої кооперації України. В СРСР вона була збережена як функціонально необхідний державі деформований додаток до колгоспної системи – «товаропровідний канал» (поза ринковою економікою кооперація в європейському її розумінні існувати не може). На початку 1990-х років система споживчої кооперації України являла собою величезний майновий комплекс, керований бюрократією радянсько-номенклатурного походження. Дякуючи останній (і переважно в її інтересах) Укоопспілка зберегла організаційну єдність і значну частину колективного майна.

Втім «споживчі товариства» як первинна ланка цієї системи істотно відрізняються від власне «споживчих кооперативів», які об'єктивно необхідні переважно малозаможному населенню України. Суть відмінності полягає у «принципі тотожності»: споживчий кооператив має продавати за вигідними цінами товари і послуги переважно своїм власникам – членам кооперативу, тобто власник і клієнт збігаються в одній особі, чим зумовлений і формально неприбутковий статус цього виду суб'єктів господарювання. Споживчі ж товариства виявили себе переважно як суб'єкти комерційної торгівлі, продаючи товари всім і кожному. Їх «реальні» члени у кращому випадку працюють за трудовими договорами, одержуючи заробітну плату і виплати на кооперативні паї (в цьому випадку можна констатувати наявність кооперативу не споживчого, а виробничо-торговельного типу). Якщо ж член товариства не має стійкого інтересу систематично отоварюватись у ньому і не перебуває з ним у трудових відносинах, але володіє при цьому зазвичай великими паями і одержує на них виплати, то про кооперативну природу організації взагалі говорити підстав немає. Такі «кооперативи» дискредитують в очах суспільства кооперативну ідею.

На перешкоді розвитку «кооперативності» виробничих кооперативів більшою мірою стала держава. Радянська держава в роки «перебудови» вимушено відкрила шлях для становлення приватного підприємництва, ідеологічно й економічно несумісного з радянським ладом, під «вивіскою» кооперативів. Українська держава, керуючись фіскальними чи, можливо, й іншими інтересами, законодавчо визнала виробничі кооперативи суб'єктами підприємництва (тобто суб'єктами господарювання, що діють з метою одержання прибутку, з відповідним цьому статусу режимом опо-

даткування). Усталене в теорії кооперації розуміння виробничого кооперативу як організації, що має на меті забезпечення своїх членів роботою, а не прибутком, у душах українських можновладців відгуку не знайшло. Очевидно, що внаслідок такого рішення державний бюджет одержав мізерні кошти, тоді як українці втратили ще один стимул самостійно вирішувати проблему зайнятості в умовах безробіття і розвивати свою здатність до соціальної самоорганізації.

Обслуговуючі кооперативи, які за Законом України «Про кооперацію» формально є неприбутковими організаціями, в українських реаліях фактично можуть бути такими за умови систематичної фінансової підтримки з боку держави, як власне і фермерський сектор аграрної економіки, де вони знаходять найширше застосування і без яких фермерство у світі як конкурентоспроможне не мислиться. Як це не парадоксально, спроба організації механізму такої підтримки відбулася за часів президентства В. Януковича. Загалом правлячі українські еліти не були і не є заінтересованими в тому, щоби руками контрольованої ними держави створювати для своїх бізнесів потужних конкурентів, якими у відповідних сферах економічної діяльності могли б стати справжні споживчі, фінансові та обслуговуючі кооперативи та їх об'єднання.

Тож стан справ в українській кооперації в соціокультурному, економічному та правовому вимірах її життя з історичного погляду є цілком закономірним. Правовий статус суб'єктів кооперативного права, нормативно окреслений законодавчими актами про кооперацію, віддзеркалює існуючу нині точку рівноваги між кооперацією як інститутом поки що малорозвиненого українського громадянського суспільства, і державною владою, що захищає переважно інтереси фактично домінуючої частини населення країни – дуже малочисельної і байдужої до майбутнього країни.

Голоскок Назар Володимирович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право

Дігтяр Ян Євгенович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Коваленко Володимир Федорович
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ЗАХИСТ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ

Людина, її права і свободи основані на принципах свободи, рівності, справедливості. Права і свободи є необхідними умовами життя людини в цивілізованому суспільстві і мають бути безумовно визнані та охоронювані державою. Гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання. Вона також закріплює рівність перед законом усіх без винятку суб'єктів права власності та гарантує кожному захист його прав і свобод (ст. 13 конституції України). Так, у главі 23 Земельного кодексу України «Захист прав на землю» зосереджено норми, які визначають способи захисту прав на земельні ділянки, гарантії права власності на земельну ділянку, а також відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю та за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок.

Важлива конституційна гарантія щодо захисту прав на землю міститься також у ст. 14 конституції України, яка передбачає, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави.

Так, згідно з п. «г» ст. 5 Земельного кодексу України до основних принципів земельного законодавства належить забезпечення гарантій прав на землю. Під терміном «гарантія» розуміються спрямовані дії на забезпечення прав на володіння, користування та розпорядження землею всіх без винятку суб'єктів, які є учасниками земельних правовідносин.

Серед гарантій захисту прав на землю важливими є гарантії права

власності на земельну ділянку. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Підставою виникнення права власності на землю є юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення такого права. До юридичних фактів, на підставі яких виникає, наприклад, право приватної власності на землю, належать: рішення органу влади про передачу земельної ділянки громадянину у приватну власність; цивільно-правова угода; успадкування земельної ділянки та ін.

Земельний кодекс України в статті 122 Земельного кодексу України розмежував компетенцію органів щодо передачі земельних ділянок у власність або у користування.

Право на безоплатне отримання у власність земельних ділянок громадянами України, в тому числі учасниками АТО, регулюється земельним законодавством, а саме ч. 6 ст. 118 та статтями 121-122 Земельного кодексу України. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасникам бойових дій надаються, зокрема такі пільги: першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва.

Статтею 121 Земельного кодексу України передбачені розміри земельних ділянок, які можуть бути надані громадянам України для реалізації права на безоплатну приватизацію земельних ділянок:

а) для ведення фермерського господарства – в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

б) для ведення особистого селянського господарства – не більше 2,0 гектара;

в) для ведення садівництва – не більше 0,12 гектара;

г) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,10 гектара;

г) для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 гектара;

д) для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 гектара.

Відповідно до вимог частини 1 статті 153 Земельного кодексу України власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених цим кодексом або іншими законами України. Статтею 156 Земельного кодексу України передбачені гарантії, пов'язані з відшкодуванням власникам землі та землекористувачам збитків, заподіяних внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;

в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;

г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;

г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан;

д) неoderжання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки;

е) використання земельних ділянок для потреб нафтогазової галузі.

Земельне законодавство України гарантує і забезпечує як фізичним, так і юридичним особам рівні умови захисту прав власності на землю. Так, захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється шляхом:

а) визнання прав;

б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав;

в) визнання угоди недійсною;

г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування;

г) відшкодування заподіяних збитків;

д) застосування інших, передбачених законом, способів.

Ще одним важливим способом забезпечення земельних прав суб'єктів є вирішення земельних спорів компетентними органами у встановленому порядку. Це питання регулює розділ 5 Земельного кодексу України.

Відповідно до статті 158 Земельного кодексу України, земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Відповідно до вимог статей 15, 16 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування та має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. No254к/96-ВР. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 No 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Дудник Євген Іванович

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Бовдир Марина Василівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович

доцент кафедри правознавства

Полтавський інститут економіки і права

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Вступ. В сучасних умовах державно – правового розвитку особливо-го значення набувають питання правової експертизи щодо дослідження положень законодавства та проектів нормативно-правових актів у частині їх відповідності міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та резолюціям міжнародних конференцій, міжнародних організацій, їх органів з прав людини стосовно дотримання загальноправових принципів.

Результати дослідження. Класифікацією функцій правової експертизи активно займалися відомі науковці. Наприклад, О.М. Шишпаренок виділив дослідницьку, діагностичну, прогностичну, інформаційну, аргументаційну, профілактичну, захисну, коригувальну функції [1]. І.О. Закіров також не оминув увагою це питання та виділив інформаційну, пояснювальну, орієнтаційну, доказову, перевірочну, миротворчу, гармонізуючу, захисну, відновлювально-фрагментарну функції [2]. З.А. Загінєй, як одну з функцій правової експертизи НПА виділяє герменевтичну функцію, спрямовану на виправлення недоліків тексту [3, с. 265].

Українські вчені в чомусь погоджуються з російськими в питанні класифікації функцій правової експертизи. О.Г. Мінкова виділяє контрольну, профілактичну, процедурно-узгоджувальну, прогностичну, діагностичну функції [4, с. 61–63].

Т.О. Дідич відносить до функцій правової експертизи такі: системотворюючу, коригуючу, контрольну, забезпечення комплексності та конструктивності процедури нормопроєктування, аналітичну, прикладну [64, с. 15].

Детально розглянемо кожну із функцій. За визначенням діагностичної функції В.Ю. Тураніна, зміст цієї функції полягає у визначенні стану правового регулювання суспільних відносин, що підлягають врегулюванню об'єктом експертизи на момент її проведення, а також властивостей об'єкта експертизи. Тобто діагностична функція експертизи проекту НПА спрямована на пошук та виявлення правотворчих дефектів та правотворчих помилок.

Зміст інформаційної функції полягає не тільки у збиранні необхідної інформації для проведення експертизи, а й у наданні інформації замовнику експертизи. Разом із тим, необхідно враховувати характеристики інформації, отриманої внаслідок проведення правової експертизи, а саме: адекватність, повнота, корисність, своєчасність, актуальність.

Важливою функцією правової експертизи проекту НПА є аналітична функція. Її мета полягає в аналізі та оцінці НПА, спрямованих на детальне дослідження, вивчення характеристик, що в результаті формує повне уявлення про об'єкт експертизи.

Аргументаційна функція проявляється в послідовному обґрунтуванні, логічному поясненні отриманих висновків.

Порівняльна функція полягає у перевірці норм, закладених у НПА, на відповідність нормативно-правовим актам вищої юридичної сили або

іншим актам, з якими робиться порівняння, а також у порівнянні застосованих правил та прийомів юридичної техніки із тими, що рекомендовані.

Коригувальна функція, яка має на меті виправити правотворчі помилки та помилки в правовому регулюванні.

Превентивно-захисна функція полягає у недопущенні прийняття НПА, котрі містять норми, що суперечать актам вищої юридичної сили або складені із порушенням правил юридичної техніки, а також полягає у захисті прав та законних інтересів юридичних, фізичних осіб, попередженні потенційних правопорушень.

Прогностична функція передбачає складання висновку щодо характеру правових наслідків впливу предмета експертизи на суспільні відносини, зокрема оцінку впливу на стан та тенденції злочинності в державі (регіоні), що має на меті попередити прийняття (визнати нечинним) НПА, який може призвести до виникнення конфліктних ситуацій.

Отже, правова експертиза НПА поліфункціональна, всі функції взаємопов'язані між собою і загалом спрямовані на досягнення цілей та завдань правової експертизи [6].

Висновки. Правова експертиза нормативно – правових актів є багатоаспектною процедурою зі складною елементною структурою. Дослідження теоретичних положень, щодо функцій правової експертизи нормативно правових актів сприятимуть усвідомленню суб'єктами правотворчості концептуальних положень щодо шляхів усунення дискримінаційних норм та удосконаленню змісту правового регулювання у відповідній сфері.

Список використаних джерел

1. Шишпаренок О. Н. Проблемы производства правовой экспертизы. Академический юридический журнал. 2010. № 1 (39). С. 16 – 21.
2. Закиров И. А. Общие и существенные признаки правовой экспертизы. Современные проблемы юридической науки и практики. 2007. № 6. С. 31 – 37.
3. Загинея З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. К.: Видавничий дім «АртЕк». 2015. 380 с.
4. Минкова О. Функции экспертизы нормативных правовых актов. *Leges et viae*. 2015. № 8/2. С. 60 – 63
5. Дідич Т. О. Правова експертиза проектів НПА як необхідна складова нормопроєктування: ознаки, методи, функції та завдання. Часопис Київського університету права. 2003. № 3. С. 14 – 17.

6. Туранин В. Ю. Проблемы экспертизы терминологии законопроекта. Современное право. 2008. № 6. С. 56 – 60.

Єзерська Ірина Сергіївна
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Запорожець Олександр Сергійович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Коваленко Володимир Федорович
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ФОРМИ УКЛАДЕННЯ ПРАВОЧИНІВ ПРАВОЧИНІВ

Укладаючи будь-яку цивільно-правову чи господарську угоду, її сторони виражають за допомогою неї своє волевиявлення. Проте, для того щоб воно набуло юридичного значення, йому потрібно надати певне об'єктивне вираження, тобто форму. Форма правочину і є способом, за допомогою якого фіксується волевиявлення сторін. Відповідно до ст. 205 ЦК правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Якщо інше не встановлено законом, сторони мають право самостійно обирати його форму.

Також, якщо закон не встановлює обов'язковості письмової форми для певного правочину, він вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків. При цьому мають на увазі випадки, передбачені саме законом, а не іншими нормативно-правовими актами. У випадках, установлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися також її мовчанням.

До правовідносин, які виникли з односторонніх правочинів, застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину. Відповідно дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін. За загальними вимогами, додержання яких є необхідним для чинності правочинів, їх зміст не повинен суперечити ЦК,

іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави та суспільства, його моральним засадам. Водночас правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним (ст. 203, 204 ЦК).

Усно можуть учинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх учинення (ч. 1 ст. 206 ЦК). Виняток становлять правочини, які підлягають нотаріальному посвідченню та(або) державній реєстрації, а також правочини, для яких наслідком недодержання письмової форми є їх недійсність (наприклад, договір поруки, застави тощо). Зокрема, в усній формі можуть укладатися такі правочини: договори купівлі-продажу за готівковий розрахунок (роздрібна торгівля); договори дарування предметів особистого користування та побутового призначення (ч. 1 ст. 719 ЦК); договори позички речі побутового призначення між фізособами (ч. 1 ст. 828 ЦК); договори позики між фізичними особами, якщо сума позики за таким договором не перевищує 10 нмдг (тобто 170 грн.) (ч. 1 ст. 1047 ЦК); угоди фізичних осіб між собою на суму, яка не перевищує 20 нмдг (тобто 340 грн.).

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксовано в одному або кількох документах (у т. ч. електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони (ст. 207 ЦК). Також правочин уважатиметься вчиненим у письмовій формі, якщо волю сторін виражено за допомогою технічного засобу зв'язку (факс, телетайп). Відповідно до положень ч. 1 ст. 181 ГК госпдоговір може бути укладений у спрощений спосіб. Зокрема, це може бути здійснено шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальних вимог до форми та порядку укладення певного виду договорів.

Водночас правочин вважається укладеним у письмовій формі за умови його підписання обома сторонами (п. 2 ст. 207 ЦК). Тобто до підписання правочину він не може вважатися укладеним. Що стосується електронних договорів, то в разі якщо сторони домовляються про укладення договору за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він уважатиметься таким, що укладений у письмовій формі (ст. 639 ЦК). Відповідно до ст. 208 ЦК у письмовій формі належить вчиняти правочини: між юрособами; між фізичними та юридичними особами, крім правочинів, зазначених у ч. 1 ст. 206 ЦК (усні правочини); фізосіб між собою на суму,

яка перевищує в 20 і більше разів розмір НМДГ (крім усних правочинів); інші правочини, щодо яких законом установлена письмова форма.

У разі укладення правочину юрособами він має бути підписаний уповноваженими на це посадовими особами. Повноваження таких осіб можуть визначатись їх установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства. Довіреність від імені юрособи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами (ст. 246 ЦК). Стосовно відокремлених підрозділів суб'єктів господарювання (філій, представництв), то вони не є самостійними суб'єктами цивільних та господарських правовідносин. Виходячи із цього, їх керівники можуть діяти (представляти інтереси, підписувати правочини) лише на підставі довіреності, виданої юрособою (ст. 95 ЦК). Тому бюджетна установа, вступаючи в договірні відносини із СГ, має ретельно вивчати їх правовий статус.

Правочин, який вчинено в письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, установлених законом, або за згодою сторін (ст. 209 ЦК). Нотаріальне посвідчення правочину здійснюється нотаріусом або іншою посадовою особою, яка відповідно до закону має право на вчинення такої нотаріальної дії, шляхом нанесення на документ, у якому викладено текст правочину, посвідчувального напису.

Обов'язковому нотаріальному посвідченню підлягають такі види договорів: договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна (ст. 657 ЦК), крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі; договір про відчуження житлового будинку або іншої нерухомості (дарування, ренти, довічного утримання) (ст. 719, 732, 745 ЦК); договір застави нерухомого майна, транспортних засобів, космічних об'єктів (ст. 577 ЦК); довіреність на вчинення правочинів, що вимагає обов'язкового нотаріального посвідчення (ст. 245 ЦК); договір оренди будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на 3 роки і більше (ст. 793 ЦК); договір оренди транспортного засобу за участю фізособи (ст. 799 ЦК).

Також, якщо сторони домовилися щодо всіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У такому разі подальше нотаріальне посвідчення договору не потрібне. Крім того, будь-

який правочин може бути нотаріально посвідчений, якщо цього вимагає фізична або юридична особа, яка є його учасником (стороною).

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 No 435-IV. URI: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 No 436-IV. URI: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Зварич Роман Васильович
д.ю.н., доцент, професор кафедри
теорії та історії держави і права
ПВНЗ Університет Короля Данила
м. Івано-Франківськ

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ І РОЗУМІННЯ СИСТЕМИ ФУНКЦІЙ ПРАВА

Вступ. Сучасний перехідний етап розвитку вітчизняної державно-правової системи потребує глибокого усвідомлення соціальної сутності права та системи функцій права. Будь-який соціальний інститут може бути дієвим та будь-який соціальний процес може бути реалізованим тільки в тому випадку, коли дієвими будуть його функціональні характеристики. Це ж стосується правових інституцій та правових процесів. Їх функціональні особливості втілюються через функції, а функціональні особливості права, як соціального регулятора, – через функції права.

Результати дослідження. Функції права визначають ті соціальні риси права, в яких розкривається його специфіка та природа, зокрема: 1) сутність права; 2) активні напрямки правового впливу; 3) організаційні зв'язки з об'єктивною реальністю; 4) динамічні та статичні характеристики.

Саме тому, як зазначає Ю. Рудик, дослідження функцій права є вивченням самого права, яке створює можливості повноцінного розуміння його соціальної ролі та пріоритетів впливу на мінливі суспільні відносини [6].

Питання про сутність права і його призначення в житті суспільства безпосередньо пов'язане з його функціями. На думку Н. Оніщенко, саме правові функції відображають легітимність діючої влади, загальносоціальної спрямованості діяльності держави, оскільки право покликане забез-

печувати інтереси всіх членів суспільства і кожного з них зокрема. Тобто, право повинно бути найбільш ефективним соціальним регулятором, визначати можливу і обов'язкову поведінку в даному суспільстві [5, с. 10].

Таким чином, призначення права в суспільстві полягає в регулюванні, упорядкуванні суспільних відносин. В цьому проявляється і його цінність. Регулюючі властивості права виражаються в його функціях, які впливають з його юридичної природи і соціальної сутності, та характеризуються як основні напрямки регулюючої дії права [9, с. 181].

Аналіз функцій права, як єдиної цілісної системи, дає змогу згрупувати і упорядкувати знання про їх вивчення. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти зміст кожної з функцій права. У реальному житті функції права не існують ізольовано одна від одної, а тісно взаємопов'язані. Тому, цілком справедливою є думка вчених, що жодну з функцій на можна досліджувати досить повно і всебічно без аналізу її взаємодії з іншими функціями, тобто без вивчення їх у системі [7].

Поділяємо позицію О. Миронець, що систему функцій права доцільно розглядати, виходячи з їх поділу в залежності від спеціально-юридичного впливу права та його загальносоціального впливу, оскільки об'єктивно право здійснює ці дві групи функцій. Однак, вказані групи функцій права повинні завжди розглядатися у взаємозв'язку з його системою. Функції права можуть проявлятися на рівні всієї системи права в цілому або на рівні її структурних елементів (галузей, підгалузей, інститутів, норм) чи можуть мати міжгалузевий характер. Тобто функції права варто розглядати як систему, яка складається з двох великих груп, що можуть зовні проявлятися на рівні елементів системи права [4, с. 17].

У зв'язку з цим, в сучасній літературі із загальної теорії права традиційно пропонують дві групи критеріїв класифікації функцій права – зовнішні (такі, що знаходяться за межами права) і внутрішні (такі, що знаходяться в його межах). За зовнішнім критерієм виділяють так звані соціальні функції права (політичну, економічну, ідеологічну, культурно-виховну, інформаційну та ін.), за внутрішнім критерієм – основні власне юридичні функції (регулятивну, охоронну і захисну). В залежності від значення, сутнісних властивостей правового впливу функції права поділяють на основні (регулятивну, охоронну) і неосновні (обмежувальну, компенсаційну, відновлювальну, інформаційну, екологічну та інші).

За часом дії функції права поділяють на постійні і тимчасові [1, с. 5]. Досліджуючи основні критерії класифікації функцій права, варто за-

уважити, що вони не є вичерпними і абсолютними. Тут цілком справедливою є думка С. Дроботова, який зауважує, що сам перелік функцій права, якщо його розбудовувати через пошук аналогу суспільних відносин як предмета правового регулювання або правової охорони, буде постійно варіюватись і змінюватись, оскільки постійно змінюється і саме суспільство. У цьому сенсі завжди залишається можливість виникнення «непередбачуваних» або «додаткових» функцій права, які поставатимуть у міру розвитку суспільних відносин і набуття ними нових властивостей [2, с. 19].

Проте в цілому система функцій права визначає їх поділ на дві основні групи: загальносоціальні та спеціально-юридичні.

До загальносоціальних функцій права включають: а) гуманістичну (охорона і захист права людства, народу, людини); б) організаторсько-управлінську (забезпечення можливості окремих соціальних суб'єктів щодо розв'язання певних соціальних проблем, допомога в організації спільних зусиль людей для досягнення загальнолюдського ідеалу); в) інформаційну або ж комунікативну (інформування людей про волю законодавця); г) оцінно-орієнтаційну (оцінка поведінки людей з точки зору законів держави, визначення безконфліктних, соціально-допустимих шляхів і засобів задоволення потреб людини в межах правомірної поведінки); д) ідеологічно-виховну (формування у людини певного світогляду та виховання в неї візирів правомірної поведінки); е) гносеологічну або ж пізнавальну (роль права як джерела пізнання закріплених в ньому закономірностей розвитку суспільства, основних культурних надбань, програм і цілей).

До спеціально-юридичних функцій права належать: а) регулятивна (статична і динамічна); б) охоронна.

Суть регулятивної функції права полягає у врегулюванні суспільних відносин шляхом закріплення суспільно-корисної та бажаної для держави поведінки.

Регулятивно-статична функція права проявляється в тому, що право закріплює суспільний порядок, який складається на певних етапах у соціально-неоднорідному суспільстві.

Регулятивно-динамічна функція вказує на здатність права забезпечувати функціонування та динамічний розвиток суспільних відносин, створювати підстави для виникнення нових видів соціального зв'язку.

Охоронна функція розкриває спрямованість права на охорону відповідної системи суспільних відносин, забезпечення їх недоторканості з бо-

ку правопорушників, на недопущення правопорушень, зменшення або усунення щодо них всякої небезпеки, а також в здатності відновлення відносин та відшкодування збитків [8, с. 67-68].

Висновки. Отже, система функцій права є єдиним цілісним утворенням, яке згруповує та упорядковує окремі його функції у відповідності до вимог та потреб суспільства і держави, а також забезпечує злагоджений механізм ефективного функціонування суб'єктів державно-правового життя та регулювання суспільних відносин [3, с. 122].

Список використаних джерел:

1. Агафонова Г.Ю. К вопросу о системе функций права. Юридический аналитический журнал. 2002. № 3 (4). С. 5-8.
2. Дроботов С. Актуальні проблеми систематизації загальних соціальних функцій права. Юридична Україна. 2010. № 12. С. 17-23.
3. Зварич Р.В. Основні методологічні підходи до розуміння і класифікації функцій права. Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2015 р.) м. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 120-123.
4. Миронець О.М. Функції права: поняття та класифікація. URL: http://lsej.org.ua/2_2014/5.pdf.
5. Оніщенко Н.М. Проблеми поняття, сутності та природи права. Юрист України. 2011. № 2 (15). С. 5-10.
6. Рудик Ю.В. Сучасні погляди на поняття «Функції права». Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 45. С. 233-236.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / Зайчук О.В. та ін.; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1302.htm.
8. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарєв, О.Л. Слюсаренко. К.: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
9. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. М.: Юрайт, 1999. 432 с.

Ільченко Віталій Сергійович

здобувач другого (магістерського) рівня

вищої освіти спеціальності 081 «Право»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович

доцент кафедри правознавства

Полтавський інститут економіки і права

ЮРИДИЧНА І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Постановка проблеми. Юридична і соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва є досить популярним об'єктом наукових досліджень як для вітчизняної, так і для зарубіжної доктрини. Такий інтерес викликаний внутрішнім змістом цього поняття, адже у ньому поєднуються жорсткі законодавчі рамки і глибинні соціологічні аспекти щодо господарських відносин. Так, значення юридичної і соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва істотно зростає у зв'язку з підвищенням ролі правових засобів у вирішенні завдань регламентації господарського обігу. Відповідальність має розглядатися в якості одного з діючих важелів механізму господарювання, що здійснює значний вплив на прискорення економічного розвитку нашого суспільства. У цьому виявляється основна проблематика юридичної і соціальної відповідальності суб'єктів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку проблем підприємництва як предмета правового регулювання висвітлено в працях вчених: А.Г. Бобкової, М.І. Брагинського, С.Н. Братуся, О.М. Вінник, І.Є. Замойського, Г.Л. Знаменського, А.С. Комарова, Д.Х. Липницького, М.С. Малєїна, В.К. Мамутова, Ю.Г. Матвєєва, С.Б. Мельник, В.Д. Примака, В.М. Хоменко та багатьох ін. однак поза увагою науковців залишилися питання співвідношення юридичної та соціальної відповідальності підприємств, тому ця проблема залишається дискусійною і потребує теоретичного доопрацювання.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у аналізі юридичної та соціальної відповідальності у сфері підприємництва, виявленні їх змісту та розмежуванні.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво, важливість якого зростає внаслідок розвитку ринкових відносин в Україні, є комплексним

предметом правового регулювання, що включає кілька аспектів.

Самостійна юридична відповідальність суб'єктів підприємництва є необхідною ознакою підприємництва. В юридичній літературі вказується на ознаку відповідальності підприємців. Інколи така відповідальність позначається в якості майнової.

На думку В.Ф. Попондопуло, з комерційним ризиком тісно пов'язана майнова відповідальність самого підприємця, оскільки вона також пов'язана з майновими втратами, але це інше поняття. Майнова відповідальність підприємця як несприятливі майнові наслідки для нього обумовлена правопорушенням з його боку [3]. Цю позицію розвиває К.К. Лебедев, на думку якого майнова відповідальність, як і ризик, - невід'ємна економіко-правова ознака підприємництва. Межі майнової відповідальності, як і ризику, залежать від того, як здійснюється підприємницька діяльність – без утворення юридичної особи або через юридичну особу, а в останньому варіанті – від виду організаційно-правової форми юридичної особи [4].

У літературі відповідальність підприємця називається неоднаково. Одні вчені пишуть про майнову відповідальність, інші – вказують поряд із майновою фінансову відповідальність або повну економічну відповідальність.

Варто погодитися з тим, що жодне із зазначених позначень відповідальності як ознаки підприємницької діяльності не є повним, оскільки не охоплює інших видів юридичної відповідальності. Тому більш правильним представляється широке позначення юридичної відповідальності, не обмежене яким-небудь одним її видом, а таке, що об'єднує всі її прояви [6].

Щодо самостійної відповідальності підприємця як ознаки підприємницької діяльності, необхідно відзначити, що як у раніше діючому Законі України «Про підприємництво», у Господарському кодексі України ця ознака не включена в легальне визначення підприємництва. Разом із тим, відсутність у легальному визначенні поняття підприємництва вказівки на самостійну відповідальність підприємця як ознаки підприємництва не означає, що підприємці не несуть юридичної відповідальності. Зокрема, відповідальність суб'єктів підприємництва регламентується в ст. 49 ГК України, згідно з якою підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. Відповідальності за правопорушення у

сфері господарювання присвячений розділ V Господарського кодексу України.

Більш детально питання відповідальності підприємця в Господарському кодексі, Цивільному кодексі України, інших законах та нормативно-правових актах регламентовані стосовно конкретних організаційно-правових форм підприємницької діяльності і конкретних видів їхньої діяльності. Підприємці несуть не тільки господарсько-правову відповідальність за порушення цивільно-правових норм, а й у випадках порушення публічно-правових норм – до них можуть застосовуватися інші види відповідальності – адміністративна, кримінальна та ін.

Поряд із юридичною відповідальністю у науковій літературі розрізняють соціальну відповідальність підприємців.

Соціальні норми виконують охоронну, регулятивну і виховну функції, визначають раціональні межі свободи людини. Розрізняють такі види соціальних норм: звичаї, традиції, норми моралі, релігійні (канонічні) норми, етичні норми, політичні норми, корпоративні норми, норми громадських організацій, технічні норми, норми культури, норми права тощо.

У залежності від видів соціальних норм виділяють такі різновиди соціальної відповідальності: моральна, релігійна, дисциплінарна, політична, правова (юридична) тощо.

Моральна відповідальність настає у випадку порушення традицій, звичаїв, норм культури та естетичних норм. Вона відображається у суспільному осуді та соціальному відмежуванні від суб'єкта, що порушує чи ухиляється від виконання норми поведінки.

Політична відповідальність настає при порушенні норм, дотримання яких покладається суспільством на публічного політика.

Корпоративна відповідальність настає у випадку порушення корпоративних правил, які прийняті певною соціальною структурою та не мають правового значення.

Релігійна відповідальність засновується на нормах, що регламентують порядок відправлення релігійних культів та на вірі у Бога. Всі згадані вище види соціальної відповідальності мають пасивний характер, оскільки негативна реакція з боку суспільства у цих випадках не передбачає примусового впливу на порушника норм.

Правова відповідальність настає у випадку порушення норм державно-організованого права. Вона має активний характер, оскільки передба-

чає активний психологічний вплив на порушника аж до застосування примусового фізичного впливу.

Таким чином, соціальна та правова відповідальність співвідносяться як загальне та особливе. Для цих видів відповідальності притаманні наступні спільні риси:

- як будь-яка соціальна, так і юридична відповідальність є засобом гарантування та охорони суспільних відносин;
- вони встановлюються певними суб'єктами та гарантуються певними засобами;
- є засобами гарантування прав людини та суспільних інтересів;
- мають динамічний характер, тобто розвиваються та трансформуються разом із суспільними відносинами;
- існують у певній сфері та регламентуються певним різновидом соціальних норм;
- переслідують досягнення певної мети та мають функціональну спрямованість;
- передбачають настання певних наслідків для порушника;
- виробляють повагу до прав та свобод людини і є проявами культури суспільства.

Наявність зазначених вище спільних рис не заперечує самостійного характеру правової відповідальності як основного різновиду соціальної [7].

Соціальна відповідальність за своїм сутнісним змістом має два прояви – позитивний і негативний. Під позитивною (перспективною) соціальною відповідальністю потрібно розуміти добровільне і свідоме використання, виконання, дотримання суб'єктами суспільних відносин приписів соціальних норм. Під негативною (ретроспективною) соціальною відповідальністю розуміємо застосування для порушника соціальних норм заходів впливу, передбачених цими нормами.

Соціальна відповідальність має дві форми реалізації: добровільну – виражену в обов'язку суб'єкта виконувати приписи соціальних норм його правомірною поведінкою і реакцією на нього, і примусову – виражену в обов'язку порушника соціальних норм підпорядковуватися різноманітним заходам суспільного і (або) державного примусу.

Концепції соціальної ролі бізнесу поступово почали змінюватися в 50-х рр. XX століття. Саме тоді з'явилася ґрунтовна праця на теми соціальної відповідальності – книга Хоуарда Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена», де автор поширює концепцію соціальної відповідаль-

ності на бізнес та вказує, що усвідомлення більш широких соціальних цілей цілей при прийнятті ділових рішень здатне надати соціальні й економічні вигоди суспільству.

Проблема соціальної відповідальності в основному розроблена в зарубіжній літературі, необхідність соціальної відповідальності підприємців обумовлюється тією важливою роллю, яку вони відіграють в суспільстві.

Проблема соціальної відповідальності і підприємців значно зросла останнім часом. Це зумовлено наростаючою взаємозалежністю і складністю суспільства, у якому взаємини між фізичними і юридичними особами настільки переплелися, що традиційні механізми взаємодії відокремлених суб'єктів підприємництва, кожний із яких дбає лише про свої власні інтереси в ринковій економіці, не працюють ефективно [3].

У літературі відзначається, що суб'єкти підприємництва повинні не тільки мати на меті одержання прибутку. Корпорація – це більш, ніж економічний інститут, це соціоекономічний інститут. Існує в значній мірі саморегулювання суб'єктів підприємництва, що накладає більш високі стандарти, ніж держава.

Деякі закордонні вчені виділяють кілька понять, що визначають соціально-відповідальну поведінку підприємців:

- соціальне зобов'язання – це реагування на соціальна проблеми шляхом дотримання права;
- соціальна відповідальність – це реагування на соціальні проблеми за допомогою прийняття на себе відповідальності за різні соціальні програми;
- соціальна чуйність – активна участь у соціальних програмах для соціальної користі [5].

Разом із тим, найбільш розповсюдженим є поняття «соціальна відповідальність».

При цьому дається таке загальне визначення, що соціальна відповідальність – це визнання взаємозалежності між індивідуальними особами, організаціями і соціальними інститутами, а також поведінка, що відображає це усвідомлення в межах основи моральних, етичних і економічних цінностей. Відповідь корпорації на вимогу соціальної відповідальності відображає необхідність широкого, добре спланованого, позитивного зусилля, заснованого на конкретних цілях, установлених із урахуванням суспільних інтересів [4].

Вважаємо більш правильним підхід, за якого соціальна відповідальність підприємств розуміється в контексті пов'язаних понять: відповідальність бізнесу і відповідальність держави перед бізнесом. Такий підхід прийнятий в англо-російському словнику-довіднику з економіки, де визначені три поняття:

Responsibilities of Business (відповідальність бізнесу) – обов'язок конкретних осіб, що займаються бізнесом – управляючих або менеджерів – стосовно власників підприємства, працівників, клієнтів і суспільства в цілому. Основні обов'язки можна об'єднати в дві групи: перша – обов'язки, пов'язані з юридичною відповідальністю; і друга – обов'язки, пов'язані із соціальною відповідальністю;

Social Responsibilities of Business (соціальна відповідальність бізнесу) – відповідальність управляючих або менеджерів за екологічні наслідки своєї діяльності, за справедливість і відсутність дискримінації при найманні на роботу, а також відповідальність перед споживачами;

Responsibility of Government toward Business (відповідальність уряду (держави) перед бізнесом) – міститься у визначенні правил, дотримання яких дозволить приватному бізнесу, залишаючись вільним і процвітаючим, надавати користь суспільству.

При такому підході соціальна відповідальність у сфері підприємництва розуміється в нерозривному зв'язку, по-перше, з юридичною відповідальністю підприємств, що дозволяє зрозуміти їхні взаємозв'язки і взаємозалежність, а по-друге, підкреслює взаємну відповідальність двох сторін «вертикальних» підприємницьких відносин – підприємств і державних органів.

У вітчизняній літературі та літературі постсоціалістичних держав також зростає інтерес до проблеми соціальної відповідальності підприємств.

Соціальна відповідальність вважається однією з рис підприємництва. Підприємець нині не тільки бізнесмен, що уміло веде комерційну діяльність, йому властиве почуття соціальної відповідальності за свої дії [7].

При цьому у вітчизняній літературі розрізняють два поняття: соціальна відповідальність і соціально-відповідальний підхід. Так, на думку Д.М. Розенберга, соціальна відповідальність – суспільна відповідальність, очікування того, що компанії повинні діяти в інтересах суспільства і вносити свій внесок у вирішення суспільних і соціальних проблем. Соціально-відповідальний підхід до виконання суспільних обов'язків – це підхід, при якому вважається, що підприємство має суспільні та економічні цілі,

так само як і обов'язок передбачати виникаючі соціальні проблеми й активно діяти для того, щоб перешкодити їх виникненню [3].

Г.В. Осовська, характеризуючи соціальну відповідальність, зазначає, що прийняття на себе відповідальності має для організації виключно добровільний характер і пов'язаний із бажанням організації зробити свій внесок у розвиток суспільства, до якого її не зобов'язують ні економічні мотиви, ні закони, ні етика. Як правило, маються на увазі різні дії філантропічного характеру, яких ніхто не вимагає і які не приносять компанії відчутної вигоди [6].

Теоретики менеджменту вклали зміст в термін «соціальна відповідальність». Соціальна відповідальність – це готовність відгукнутися на потреби суспільства, жертвуючи при цьому короткостроковим прибутком. Вкладення в будівництво лікарень і шкіл, філантропічні програми, безпека і висока якість продукції без забруднення навколишнього середовища – все це також підпадає під категорію соціальної відповідальності. Американські спеціалісти в галузі менеджменту говорять, що в нинішній період менеджмент буде формуватися під дією соціальних пріоритетів над метою бізнесу. Вже є менеджери, які в своїй діяльності орієнтуються на суспільну мету і беруть на себе більшу відповідальність перед суспільством за результати приватно-підприємницької практики, ніж це було властиво попереднім професійним управлінням або власникам [3].

У сучасних умовах соціальні очікування різних суспільних груп щодо організацій, бізнесменів, фінансистів постійно змінюються. Соціально відповідальна стратегія підприємства, організації може бути для неї виключно корисною. Традиційно називають наступні переваги, що одержують для себе організації, здійснюючи цю політику:

- формується більш привабливий образ організації в суспільстві;
- зростає довіра до організації;
- збільшується товарообіг, кількість клієнтів і т.д., обумовлені поліпшенням ставлення до організації;
- з'являється можливість одержати більш вигідні замовлення;
- завдяки авторитетові організація може проводити більш активну, ефективну політику в суспільстві, розширюючи свою діяльність, зокрема ринки збуту;
- з'являється можливість домогтися зниження місцевих податків і т.д. [5].

Існують різні підходи до того, як слід співвідноситися організаціями у відношеннях з їхнім суспільним середовищем, щоб вважатися соціально відповідальними. Багато хто вважає, що організація вважається соціально відповідальною, якщо вона збільшує прибуток, не порушуючи законів і норм державного регулювання. Отже, організація повинна переслідувати тільки економічні цілі. Але має місце й інша точка зору: що організація на додаток до відповідальності економічного характеру покликана враховувати людські і соціальні аспекти впливу свого бізнесу на працівників, споживачів і місцеві громади, у яких відбувається її діяльність, а також вносити певний позитивний внесок у вирішення соціальних проблем у суспільстві в цілому. Громадськість звичайно очікує від бізнесу не тільки високих економічних результатів, а й істотних досягнень з погляду соціальних цілей суспільства.

Звідси організація має врівноважувати свої економічні цілі з економічними і соціальними інтересами тих, хто складає середовище.

Спори про роль бізнесу в суспільстві породили численні аргументи за і проти соціальної відповідальності. Так, серед аргументів на користь соціальної відповідальності виділяються наступні:

- зміна потреб і очікувань шорокої громадськості. Пов'язані з бізнесом соціальні очікування нині радикально змінилися. Участь компаній у вирішення соціальних проблем стає і очікуваною, і необхідною;

- наявність серйозних ресурсів для надання допомоги у вирішенні соціальних проблем. Бізнес має у своєму розпорядженні значні людські і фінансові ресурси, що забезпечує передумови для передачі частини їх на соціальні потреби;

- моральне зобов'язання соціально відповідальної поведінки.

Разом із тим, багато хто виступає проти соціальної відповідальності, посиляючись на такі обставини: порушується принцип максимізації прибутку; витрати на участь у соціальних програмах; недостатній рівень звітності для широкої громадськості; недолік уміння розв'язувати соціальні проблеми [4].

Очевидним є те, що соціально-відповідальний підхід підприємців у сучасний період є необхідністю. Слід погодитися з Є.Б. Кубко, що саме в соціальній відповідальності підприємництва і полягає його цінність з точки зору морально-етичних категорій. Аналіз сутності концепції соціальної відповідальності підприємництва (бізнесу) полягає в пошуку компромісу між державою та бізнесом. Провідні ідеї щодо цього

полягають не стільки в пошуку компромісу, скільки у виявленні спільних інтересів та в утворенні механізму соціального партнерства підприємницьких структур та державних інститутів. Саме тому в економічно розвинутих країнах підприємницькі структури об'єднують свої зусилля для забезпечення соціального захисту населення, а також для вирішення найбільш актуальних, інколи глобальних, проблем, що стоять перед суспільством і неможуть бути вирішені тільки зусиллями державних органів.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України. Від 16 січня 2003 р. № 436-IV. З подальшими змінами // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 2003. - № 18, № 19-20, № 21-22. - Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України. Від 16 січня 2003 р. № 435-IV. З подальшими змінами // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
3. Ганич О.А. Господарсько-правова відповідальність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ольга Анатоліївна Ганич; Нац. акад. наук України, Ін-т екон.- прав. дослідж. - Донецьк, 2012. - 20 с.
4. Заярний О. Співвідношення господарсько-правової відповідальності і господарсько-правової санкції. / О. Заярний // Юридичні науки. 2010. № 82. с. 51 – 57.
5. Щербина Валентин Степанович. Проблеми попередження господарських правопорушень в умовах становлення ринкової економіки [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Щербина Валентин Степанович ; Київський ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 1996. - 323 с.
6. Теория государства и права. Учебник / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: Изд. группа Норма-Инфа-М, 1998. – С. 418; Енгибарян Р.В., Краснов Ю.К. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – С. 233.
7. Липинский Д.А. К вопросу о содержании функций юридической ответственности // Новая правовая мысль. – 2008. – №1. – с. 19.

КальянСергій Євгенійович
д. політ. н., професор, професор кафедри
гуманітарних і соціальних дисциплін
КальянОлександр Сергійович
к. ю. н., доцент, професор
кафедри підприємництва і права
Полтавська державна аграрна академія

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ

Вступ. Оскільки політичний конфлікт є фактично феноменом політичного життя і формою відображення протікання політичного процесу політика і конфлікт є практично взаємопов'язаними. Так сприяючи вирішенню конфліктних ситуацій у суспільстві політика доводить свою ефективність та спроможність усунути можливі негативні наслідки у суспільному житті.

Результати дослідження. Політика починається там, де на основі розходження інтересів виникають конфлікти, які вона повинна вирішувати [2, с. 11]. У різних джерелах науковцями по різному аналізується та розглядається така категорія як „політичний конфлікт”.

Видається досить вдалим визначення категорії політичного конфлікту, що міститься у Політологічному енциклопедичному словнику: „політичний конфлікт – надзвичайне загострення суперечностей сторін, пов'язаних з особливостями їх становища в суспільстві, з реальною або надуманою протилежністю їх інтересів, цілей, цінностей”. Конфлікт характеризується як засіб взаємодії людей, при якому домінує тенденція протистояння, ворожнечі, руйнування досягнутої єдності, згоди й співробітництва [3, с. 173].

Також, сутність конфлікту, як явища, вдало передано у виразі „зіткнення, протистояння різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси й цілі, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також з політичними перспективами розвитку суспільства” [4, с. 515].

Окремо, слід відзначити розуміння сутності політичного конфлікту наведене А. Глуховою, яка визначає його як теоретичну і практичну боротьбу суб'єктів політики: довірених осіб великих соціальних груп, мобілі-

зованих за допомогою номінації за владу з метою модифікації, трансформування або збереження соціального порядку. Умовою реалізації цієї мети є володіння об'єктивованим капіталом (фінанси, право, репресивний апарат тощо) [1, с. 24].

Заслугує на увагу визначення політичного конфлікту наведене І. Федірко, яким політичний конфлікт розглядається як зіткнення, протистояння політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів, цінностей, цілей і намірів, як різновид і результат конфліктної поведінки сторін (груп, держав, індивідів), які прагнуть перерозподілу владних повноважень і ресурсів [7, с. 63].

Політичний конфлікт є одним із різновидів соціального конфлікту, специфіка якого зумовлюється особливостями розвитку політичної дійсності. Але це конфлікт особливого роду, оскільки він, по-перше, виникає і існує з приводу політичної влади і її функціонування в суспільстві; по-друге, в політичному конфлікті задіяні не окремі індивіди, а соціальні групи, до того ж масові: політика існує на тому рівні, де діють тисячі і мільйони людей зі своїми інтересами; по-третє, політичний конфлікт найбільш соціально значимий, його наслідки, незалежно від бажання тих хто не приймає участі в політиці, впливають на усі сфери суспільного життя [6, с. 71]. Як вид політичних відносин і форма політичного процесу політичний конфлікт відрізняється від інших тим, що він представляє собою взаємодію між суб'єктами, пов'язану з існуванням, виявленням, артикуляцією (висловленням) і реалізацією спільних інтересів, у першу чергу – великих соціальних груп [5, с. 97].

Діяльність державних інституцій спрямована на забезпечення захисту законних прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів суспільних відносин. Володіння владою, внутрішня організація державних та інших політичних інститутів, політичний статус суспільних груп та індивідів, що складають її, цінності і символи влади, її ресурсне забезпечення є об'єктом і предметом політичного конфлікту. Тому здебільшого політичний конфлікт сприймається не тільки як інституціалізоване, практично політичне протистояння, але як соціально – культурне явище, що знаходиться в постійному процесі трансформаційних перетворень.

Висновки. У суспільному житті, політичні конфлікти є досить частим явищем. Умови та причини їх виникнення тісно пов'язані із сутністю та природою політичних відносин як владних, тобто заснованих на розпорядчій волі уповноважених державою суб'єктів, що знаходяться в системі

підпорядкування чим і здебільшого спричинено зіткнення й протиборотство. Аналіз витоків та різних підходів до визначення політичного конфлікту сприяє поглибленню осмислення змісту даного поняття. Що в свою чергу має слугувати розробці більш ефективних підходів до вирішення політичних конфліктів.

Фактично під політичним конфліктом слід розуміти взаємообумовлену боротьбу політичних сил метою якої є здійснення впливу на соціально значимі інститути політичної державної влади й управління, пов'язану із забезпеченням доступу відповідних сил до прийняття участі в ухваленні суспільно значущих рішень, тобто за їх участь у владних відносинах та регулюванні суспільних процесів.

Список використаних джерел:

1. Глухова А. В. Политические конфликты: Основания, типология, динамика: Теоретико-методологический анализ. М. : Эдиториал УРСС, 2000. 280 с.
2. Гордієнко М. Г. Політичний конфлікт як спосіб існування соціуму. Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 41. С. 11–20.
3. Політологічний енциклопедичний словник : посібник для вищ. навч. закл. Відп. ред. В. Д. Бабкін. К. : Генеза, 1997. 400 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник : посібник для вищ. навч. закл. Упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
5. Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи. Політичний менеджмент : наук. журнал. 2010. № 1 С. 97-108.
6. Станкевич І. П. Політичний конфлікт та технологія його запобігання. Філософія. Політологія: вісник Київ. нац. ун. ім. Т. Г. Шевченка, 2007. №87–88. С.71-73.
7. Федірко І. П. Соціально-політичні конфлікти як об'єкт дослідження. Філософія. Політологія. 2005. № 73–75. С. 63-65.

Камуз Микола Валентинович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Гриненко Максим Олександрович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Вступ. Актуальність дослідження нормативного регулювання інституту особистих немайнових прав та їх соціальної цінності полягає в тому, що в сучасних умовах розбудови в Україні правової соціальної держави та у зв'язку зі здійсненням реформи цивільного законодавства проблема особистих немайнових прав є однією з найбільш важливих та актуальних у сучасній цивілістиці.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні немає єдиного визначення особистих немайнових прав, яке б найбільш повно розкривало його суть. Так, у науковій літературі міститься визначення, що особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистісністю [6, с. 143]. В інших джерелах вказується, що особисте немайнове право – це суб'єктивне право, яке надає управомоченій особі юридично забезпечену можливість вимагати від оточення утримуватися від будь-яких дій, що заважають правильно оцінювати її індивідуальні особливості [5, с.131].

Наводиться також визначення про те, що особисте немайнове право – це міра можливої поведінки управомоченої особи щодо невіддільних від її особистості абсолютних благ немайнового характеру, які позбавлені економічного змісту і надають людині можливість за своїм розсудом, без втручання інших осіб, визначати свою поведінку у сфері особистого життя [3, с. 200].

Професор З.В. Ромовська у своєму дисертаційному дослідженні зробила висновок, що особисте немайнове право – це право, яке виникає з

приводу благ, позбавлених економічної цінності, тісно пов'язане з особистістю уповноваженого, а тому не передається і не відчужується від нього [8, с. 23].

Л.В. Малюга, визначаючи поняття особистих немайнових прав та відносини, зазначає, що особисті немайнові відносини (не пов'язані з майновими), врегульовані нормами права, - це правові зв'язки між суб'єктами з приводу особистих немайнових благ, а з цього випливає, що особисті немайнові права у цивільному праві – це суб'єктивні права громадян та юридичних осіб; вони виникають у зв'язку з регулюванням нормами цивільного права особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими [7, с. 48].

Під особистим немайновим правом фізичної особи Н.О. Давидова розуміє особисте, абсолютне, довічне право, яке не має майнового еквівалента, об'єктом якого є нематеріальні (духовні) блага, що притаманно всім і кожному незалежно від інших прав, і виникає від народження або за законом та не відчужується [4, с. 34].

У своєму монографічному дослідженні Р.О. Стефанчук зазначає, що під поняттям особистого немайнового права фізичних осіб слід розуміти суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) і об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо [9, с. 131].

Таким чином, на сьогодні не існує єдиного визначення особистих немайнових прав, яке б найповніше розкривало його суть. Щоб надати таке визначення особистого немайнового права, необхідно дослідити ознаки даного поняття.

Спираючись на вищезазначене можна сформулювати визначення, яке становить єдність властивостей (ознак) особистих немайнових прав. А саме: особисті немайнові права – це абсолютні суб'єктивні права, які належать кожній фізичній особі, є невіддільними від неї, не мають економічного змісту, виникають в особи від народження або за законом та належать їй довічно [10, с.196-197].

Висновки. Зважаючи на вищевикладені положення, слід відзначити, що особисті немайнові права за своєю суттю та характером є приватними,

а тому знаходяться у сфері регулювання приватного (цивільного) права. За своєю соціальною значимістю в системі суспільних відносин ці права повинні займають окреме важливе місце, оскільки в соціальному житті певної конкретної особи особисті немайнові права мають, на нашу думку, вищу цінність, ніж майнові.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України : від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: станом на 7 березня 2018р. Відомості Верховної Ради України. 2003 № 40–44. ст.356
3. Борисова В.І. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер. 2012. Т.1. С.200
4. Давидова Н. О. Особисті немайнові права: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий дім «Ін Юре». 2013. С. 34
5. Панченко М.І. Цивільне право України: Навч. посіб. М.І. Панченко. К.: Знання. 2011. С. 131
6. Шевченко Я.М. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч. Т.1. Загальна частина. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». 2014. С. 143
7. Малюга Л.В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві. Часопис Київського університету права. 2009. №3. С. 48
8. Ромовская З.В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита): Дис. ...Канд. юрид. наук: 12.712 КГУ. К. 1968. С. 23
9. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія. Відп. ред. Я.М. Шевченко. К.: КНТ. 2008. С. 131
10. Тимчук Т.О. Актуальні проблеми вдосконалення визначення поняття «особисті немайнові права» в теорії цивільного права. Часопис Київського університету права. 2015. №1. С. 194-198

Камуз Максим Валентинович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Федорова Катерина Євгеніївна
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович
доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Вступ. Актуальність аналізу проблеми адміністративної процесуальної правосуб'єктності органів виконавчої влади ґрунтується на недостатньому науковому доробку та сучасних тенденціях правового регулювання відносин у сфері здійснення правосуддя адміністративним судом, що характеризується оновленням законодавства на рівні не лише законів, а й підзаконних актів матеріально правового змісту.

Результати дослідження. При з'ясування питання адміністративної процесуальної правосуб'єктності органів виконавчої влади (їх посадових осіб) в адміністративному судочинстві слід враховувати, насамперед, зміст права на судовий захист, що дозволяє визначити загальний підхід до розподілу процесуальних прав та обов'язків між учасниками судового процесу. Так, право на судовий захист розуміється з двох позицій: як суб'єктивне право та конституційне право. Обґрунтовуючи доцільність розуміння права на судовий захист як суб'єктивного права, Г. Тимченко навів аргументи про те, що реалізація цього права відбувається в межах особливого, охоронного за своєю сутністю відношення, оскільки це право є можливістю вимагати звіт про свою поведінку від іншого суб'єкта правовідношення (так званого правопорушника) [1, с. 118]. Вказане означає, що незважаючи на презумпцію винуватості суб'єкта владних повноважень (одним з яких є органи виконавчої влади), яка існує в адміністративному судочинстві, у судовому за сіданні мають бути з'ясовані всі обставини справи і такий процес з'ясування обставин має бути у формі процедур судового розгляду, надання доказів і доказування.

У положеннях законодавства яким врегульовано порядок здійснення адміністративного судочинства правосуб'єктність визначено через адміністративну правоздатність та адміністративну дієздатність. Звернення до наукових напрацювань також не надає можливості отримати однозначний висновок про сутність терміну «адміністративна процесуальна правосуб'єктність». Не маючи на меті формування авторського підходу до цієї проб леми, тим не менше слід зробити огляд наукових здобутків учених попередників і певні узагальнення.

Ученими (представниками науки загальної теорії права) висловлюється думка про самостійний характер категорії «правосуб'єктність», її існування нарівні з правами й обов'язками [2]. На підтвердження цієї думки наведено аргумент про те, що правосуб'єктність є постійним громадянським станом особи, не саме володіння правами, а передумовою, здатністю здобувати та здійснювати суб'єктивні права. Як логічне продовження цього висновку виглядає теза про однаковість для всіх правосуб'єктності, але на явність різниці у наборі суб'єктивних прав кожною особою. Момент переходу правосуб'єктності у суб'єктивне право настає у зв'язку із появою юридичного факту.

Доктриною адміністративного права ви значено поняття «орган виконавчої влади» як самостійний елемент державного апарату (механізму держави), який наділений чітко окресленим обсягом повноважень (компетенцією) відповідно до покладених на нього завдань і функцій, складається з структурних підрозділів і посад, що обіймають державні службовці, і віднесений Конституцією та законами України до системи органів виконавчої влади [3, с. 202].

Висновки. Зважаючи на сутність адміністративної процесуальної правосуб'єктності як загальної категорії у судовому адміністративному процесі, а також визначення поняття «органи виконавчої влади», доцільно сформулювати поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність органів виконавчої влади у судовому адміністративному процесі» та визначити її особливості. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність органів виконавчої влади у судовому адміністративному процесі закріплює їх правове положення і містить такі елементи, як передумови набуття процесуального статусу та власне процесуальний статус.

Список використаних джерел:

1. Тимченко Г. П. Способы и процессуальные формы защиты гражданских прав: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2002. 203 с.

2. Скаун О. Ф. Теорія держави і права. Х., 2015. 776 с.
3. Адміністративне право України: У 2 т. К. 2017. Т. 1. 592 с.

Кармаза Олександра Олександрівна
доктор юридичних наук, професор
професор Інституту післядипломної освіти
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК КЛЮЧОВИЙ МЕХАНІЗМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Держави, які економічно розвиваються, відбудовують національну економіку, шукають ефективні шляхи подолання соціально-економічних проблем тощо підтримують та розвивають таку форму взаємодії влади і бізнесу як державно-приватне партнерство. Україна не є виключенням. Разом з тим, практика впровадження державно-приватного партнерства в Україні потребує удосконалення у частині більш конструктивного співробітництва державних партнерів (зокрема, держави) та приватних партнерів (бізнесу) тощо. В Україні суспільні відносини у сфері державно-приватного партнерства регулюються Господарським та Цивільним кодексами України, законами України "Про державно-приватне партнерство" та "Про концесії", а також підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 р. № 384 "Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства".

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про державно-приватне партнерство" (далі – Закон) державно-приватне партнерство (далі – ДПП) – це співробітництво між державою Україна, АРК, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України "Про управління об'єктами державної власності" здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам ДПП, визначеним цим Законом.

Зокрема, ознаками ДПП є: надання прав управління (користування, експлуатація, технічне обслуговування), створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та технічне переоснащення) об'єкта ДПП; фіксація відносин у договорів "державного інтересу"; довготривалість відносин (від 5 до 50 років); передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення ДПП; внесення приватним партнером інвестицій в об'єкт ДПП, які не заборонені законом.

Принципами ДПП є: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборона будь-якої дискримінації прав партнерів; узгодження інтересів партнерів з метою отримання взаємної вигоди; забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках ДПП, цільового призначення та форми власності об'єктів, переданих приватному партнеру; визнання партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках ДПП; справедливий розподіл між партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках ДПП; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, встановлених законом. Сфери застосування ДПП визначено у ст. 4, а саме: це виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, портів та їх інфраструктури; збір, очищення та розподілення води; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; поводження з відходами, крім збирання та перевезення; виробництво, розподілення та постачання електричної енергії; надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом; виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих внаслідок бойових дій на території проведення антитерористичної операції; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я тощо.

Разом з тим, за рішенням державного партнера ДПП може застосовуватися в інших сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг, крім видів господарської діяльності, які можуть здійснювати лише державні підприємства, установи, організації.

Так, згідно із інформацією, оприлюдненою на офіційному веб-сайті Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, станом на 1 січня 2020 року в Житомирській, Закарпатській, Львівській областях укладено договори ДПП щодо виробництва, транспортування природного газу, договори щодо збору, очищення та розподілу води – в Миколаївській, Запорізькій, Полтавській, Київській областях, договори у сфері туризму – в Львівській та Кіровоградській областях, договори щодо виробництва електроенергії – в Херсонській, Харківській областях тощо [1].

У рамках здійснення ДПП можуть укладатися: концесійний договір; договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках ДПП, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); договір про спільну діяльність; інші договори. Звертаємо увагу на те, що договір, укладений у рамках ДПП, може містити елементи різних договорів (змішаний договір). Так, на офіційному веб-сайті Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства зазначено, що "за даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 1 січня 2020 року на засадах державно-приватного партнерства укладено 187 договорів, з яких реалізується 52 договори (34 – договори концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 2 – інші договори), 135 договорів не реалізується (4 договори – закінчено термін дії, 18 договорів – розірвано, 113 договорів – не виконується)" [1].

Закон визначає, що об'єктами ДПП можуть бути: існуючі, зокрема відтворювані (шляхом реконструкції, реставрації, капітального ремонту та технічного переоснащення) об'єкти, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать АРК, або майно господарських товариств, 100 відсотків акцій (часток) якого належить державі, територіальній громаді чи АРК; створювані або новозбудовані об'єкти відповідно до договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства.

Нині ні в кого в Україні немає сумніву в тому, що ДПП є одним із ключових механізмів реалізації політики модернізації економіки України та розв'язання важливих соціально-економічних проблем. Нами зверталася увага на основні переваги ДПП, ймовірні проблеми та перешкоди під час виконання договорів у сфері ДПП [2; 3], які не втратили актуальності й до нині. Так, ДПП дозволить вивільнити бюджети всіх рівнів, найбільше місцеві, залучивши приватні капіталовкладення або паритетне фінансування, наприклад шляхом державного кредитування місцевих бюджетів тощо. Особливого значення набуває ДПП як фактор залучення нових ре-

сурсів для місцевих бюджетів для реалізації політики регіонального розвитку. Крім того, реалізовані проекти, позитивні приклади ДПП дозволять стимулювати діалог і взаємодію влади та приватного бізнесу. ДПП має суттєве значення для зменшення інфраструктурного дефіциту, що особливо є актуальним для транзитних держав, оскільки дозволить розвинути дороговартісні державні транспортні об'єкти, такі як морські і річкові порти, їх акваторії і судноплавні канали, як магістральні автомобільні дороги, магістральні залізничні лінії, важливі транспортні вузли тощо. Разом з цим ДПП сприятиме розвитку і покращенню муніципальних послуг, зокрема транспортних, соціальних, освітніх, побутових, лікувальних, житлово-комунальних, торгівельних, видовищно-розважальних тощо. При ефективній державній політиці ДПП дозволить залучити для реалізації важливих і економічно-привабливих інвестиційних проектів ті фінансові ресурси, що до цього перебували "в тіні".

Таким чином, ДПП може дати державі/громаді такі вигоди:

1. Фінансові вигоди: зменшення витрат державного/місцевого бюджетів на реалізацію необхідних і важливих проектів; отримання джерел небюджетних коштів для реалізації відповідних інвестиційних проектів як залучення коштів приватного партнерства; вивільнення зекономлених коштів відповідного бюджету, які можна спрямувати на інші напрямки, що хронічно "недоотримують", зокрема соціальні, охорону здоров'я, освіту, культуру тощо; підвищення ефективності витрат, рентабельності при реалізації спільних проектів ДПП за рахунок переваг ведення бізнесу приватним партнером, а саме, впровадження інноваційних технологій, гнучка система закупівель тощо.

2. Політичні вигоди: збереження важливих об'єктів у власності держави/громади, не відчужуючи їх для отримання коштів, необхідних для реалізації важливих проектів; налагодження співпраці влади і бізнесу; підвищення ефективності господарювання за рахунок використання досвіду і професіоналізму приватного партнера; зменшення корупційних проявів тощо.

3. Соціально-економічні вигоди: ДПП передбачає реалізацію тих проектів які мають попит у суспільстві; покращиться рівень якості надання послуг споживачам за регульованим тарифом при оптимальній рентабельності за рахунок мотивації приватного партнера на підвищення комерційної привабливості проекту ДПП; соціально-економічний розвиток регіону/громади.

Водночас застосування ДПП зіштовхується з певними проблемами та перешкодами, серед яких наступні: труднощі отримання дозвільних документів та погоджень; проблемність при переоформленні на приватного партнера прав користування земельною ділянкою чи інших майнових прав для реалізації ДПП; корупційні ризики; складнощі практичного забезпечення гарантій, що надаються державою/громадою при реалізації ДПП тощо.

При цьому слід відмітити, що проекти що реалізуються на регіональному/місцевому рівні цих ризиків мають менше і такі проекти здійснюються легше, оскільки для них відсутня необхідність погодження проектів з різноманітними державними органами, як цього потребують великі проекти ДПП, що реалізуються на державному рівні. Тут також є велике поле для розвитку діяльності, спрямованої на спрощення відповідної системи погоджень.

Список використаних джерел:

1. <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>
2. Oleksandra Karmaza, Daria Koucherets Scientific and practical analysis of the main provisions of the Law of Ukraine «On public-private partnership». Visegrad journal on human rights. 2017. № 4 (volume 2). 79-83 pp.
3. Teremetskyi V.I., Karmaza O.O., Zadychaylo D.D., Telestakova A.A. Analysis of the main provisions of the law of Ukraine «On public-private partnership» is the context of reformation the economy. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2018. Vol. 3 (26). 443-449 pp.

Коваленко Володимир Федорович
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ВИКЛИК В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Наукова стаття присвячена питанням теоретичного і практичного характеру щодо проблем виклику слідчим, прокурором, судового виклику у досудовому розслідуванні.

Постановка проблеми. КПК України врегулював окремі аспекти інформування, розкриваючи поняття «повідомлення» та «виклики». Разом

з тим, відповідні норми поширюються лише на частину правовідносин, що виникають між суб'єктами кримінального провадження щодо інформування осіб, які беруть у ньому участь. Це суттєво відображається на реалізації таких принципів, як право на доступ до правосуддя, змагальність, оскарження незаконних дій та рішень, забезпечення права на захист та ін.

Ступінь наукової розробки теми. Вивченню теорії та практики питань, пов'язаних зі здійсненням виклику у кримінальному процесі та наслідками неприбуття на нього досліджували у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, В.П. Бахін, І.Л. Бородін, В.І. Бояров, А.Я. Дубинський, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, П.М. Каркач, І.С. Ковальчук, О.П. Кучинська, О.М. Литвак, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, М.А. Макаров, В.Т. Маляренко, С.І. Марко, І.Є. Марочкін, О.Р. Михайленко та інших.

Метою статті полягає у вивченні поняття, процесуального порядку та елементів інформування як кримінально-процесуальної діяльності уповноважених законом суб'єктів та інституту кримінально-процесуального права.

Викладення основного матеріалу дослідження. В межах визначення перспектив розвитку інституту виклику у досудовому кримінальному провадженні з'ясування потребує його відповідність міжнародним стандартам і рекомендаціям європейського співтовариства щодо здійснення справедливих, безсторонніх процедур, спрямованих на забезпечення участі учасників кримінального провадження у провадженні процесуальних дій.

Особливість міжнародних правових стандартів кримінального судочинства пов'язана із тим, що вони розроблені на основі консенсусу представників держав, а головна їх мета - реальне забезпечення дотримання та ефективного захисту прав людини, співвіднесення зі стандартами механізму їх забезпечення. На національному рівні забезпечення такого захисту під час досудового розслідування покладено на слідчого, прокурора та слідчого суддю, які наділені владними повноваженнями з ініціювання та вирішення по суті процедур, пов'язаних з обмеженням прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. До таких заходів, безперечно, відносяться виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, а також

наслідки невиконання такого зобов'язання у вигляді приводу, грошового стягнення, а за наявності підстав - запобіжного заходу.

Реалізація засад кримінального провадження під час виклику особи до слідчого, прокурора, судового виклику відбувається у декількох напрямках. По-перше, це забезпечення законності процедури виклику; по-друге, це забезпечення поваги до честі і гідності особи, врахування його законних інтересів, потреб та життєвих обставин; по-третє, це реалізація засади свободи та особистої недоторканності учасника кримінального провадження через суворе дотримання підстав та порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження до осіб, які ухиляються від явки за викликом слідчого, прокурора, суду.

Розкриття змісту правового інституту виклику слідчим, прокурором, судового виклику пов'язане із з'ясуванням багатьох дискусійних питань, серед яких - як ті, що мають прикладне значення, так і ті, що, на перший погляд, мають суто теоретичний характер і нібито не впливають на ефективність правозастосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Чинний КПК України не визначає поняття заходів забезпечення кримінального провадження, хоча активно використовує цей термін. З однієї сторони, законодавче формулювання мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а відповідно до ч. 1 ст. 131 КПК України вони застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, дає підстави для розуміння сутності та сфери дії цих заходів дещо ширше, ніж сфера застосування виключно примусових заходів [1].

Аналіз заходів забезпечення кримінального провадження, визначених у ч.2 ст. 131 КПК України, свідчить, що законодавець включає до цього переліку певні процесуальні засоби державно-правового примусу, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи. Не є виключенням у цьому плані й виклик слідчим, прокурором, судовий виклик.

У п. 1 ч. 2 ст. 131 КПК України до заходів забезпечення кримінального провадження законодавцем віднесено, зокрема, виклик слідчим, прокурором, судовий виклик. З метою з'ясування його сутності та місця в системі визначених законодавцем заходів забезпечення кримінального провадження, науковцями були здійснені численні спроби охарактеризувати цю правову категорію. Загальною метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження загалом та запобіжних заходів зокрема є досягнення дієвості провадження.

Один з основних обов'язків учасників кримінального провадження – прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду і давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду виникає з моменту виклику для дачі показань, чи для участі у відповідній процесуальній дії. Виходячи з цього положення, та з огляду на предмет дослідження, особливої актуальності в контексті забезпечення прав та законних інтересів учасника кримінального провадження набуває з'ясування підстав та процесуального порядку його виклику під час досудового розслідування, який вимагає чіткої нормативної регламентації з метою уникнення зловживань уповноваженими суб'єктами та забезпечення максимального дотримання засади законності.

Процесуальна значимість проблеми організації процедури виклику слідчим, прокурором, судового виклику в точній відповідності з нормами чинного законодавства досить велика. Під час досудового розслідування дії слідчого, прокурора, слідчого судді зі здійснення виклику створюють умови не лише для проведення відповідної процесуальної дії, а й для здійснення правосуддя загалом. Інтереси кримінального судочинства вимагають не просто формального виклику особи, а й у разі необхідності - підтвердження того, що відповідний учасник кримінального провадження був фактично сповіщений про необхідність їх явки до уповноваженої особи.

Фактичними підставами для виклику учасника кримінального провадження для участі відповідній процесуальній дії виступають: наявність у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду достатніх підстав вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження та/або обов'язковість участі особи у процесуальній дії.

Ст.ст.36 та 40 КПК, прокурору та слідчому надане право направити доручення оперативним підрозділам на проведення процесуальних дій. Згідно з ч. 6 ст. 218 КПК «Місце проведення досудового розслідування», слідчий має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу [1].

В окремих випадках визначення доцільності участі окремих осіб у слідчих (розшукових) діях нормами кримінального процесуального закону покладається на розсуд слідчого, прокурора, який їх проводить та зумовлює обов'язковість участі таких осіб у тій або іншій слідчій (розшуковій) дії: потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник, пред-

ставник та інші учасники кримінального провадження (ч. 1 ст. 236 і ч. 3 ст. 237 КПК України), підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник (ч. 3 ст. 240 КПК України), судово-медичний експерт або лікар (ч. 2 ст. 241 КПК України); перекладач (ч. 3 ст. 224 КПК України), лікар (ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 227 і ч. 1 ст. 491 КПК України), спеціаліст (ч. 8 ст. 228, ч. 1 ст. 236 ч. ч. 3 і 7 ст. 237, ч. 3 ст. 240 КПК України) [4].

Відповідно до ч. 6 ст. 135 КПК України, повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором та підлягає особистому врученню під розпис [4]. У разі відсутності можливості вручення безпосередньо, повістка про виклик з метою її подальшої передачі особі, яка викликається, може бути вручена під розписку дорослому члену сім'ї чи іншій особі, яка з нею проживає, представникам житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи [2, с. 203].

Кримінальний процесуальний закон встановлює й низку винятків щодо способу виклику особи, які обумовлені її місцезнаходженням (тимчасовою відсутністю за місцем проживання, перебуванням під вартою, проживанням або перебуванням особи за кордоном), віковими характеристиками і наявністю в особи психічних захворювань, які зумовлюють її обмежену дієздатність (ч.ч. 2-7 ст. 135, ч. 1 ст. 564, ч. 1 ст. 565 КПК України) [1].

Одним з недоліків О.М. Сіверський називає зазначене в ч. 2 ст. 135 КПК України положення про можливість здійснити виклик особи через адміністрацію за місцем роботи, вказуючи, що викликати повнолітню особу, яка навчається, не працює, і місце її проживання невідоме слід здійснювати також через адміністрацію місця навчання [3, с. 174].

Особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення. Повістка про виклик для участі у процесуальній дії обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику. Повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається в порядку, передбаченому міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Обов'язковою умовою надіслання повістки про виклик електронною поштою є попереднє повідомлення особою, яка підлягає виклику, слідчому, прокурору адреси своєї електронної пошти (ч. 2 ст. 136 КПК України).

У разі відмови особи поставити свій підпис, особа, яка вручила повістку, має зробити відповідну відмітку. У тих випадках, коли особа відмо-

вляється поставити підпис, що підтверджує факт отримання повістки та ознайомлення з її змістом. особливого значення набуває відеозапис вручення особі повістки про виклик. Під іншими даними, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом, про які йдеться у ч. 1 ст.136 КПК України, слід розуміти показання осіб, які були присутні при врученні, або осіб, яким стало відомо від особи, якій було вручено повістку, про отримання нею повістки [2, с. 204].

Що стосується виклику особи по телефону або телеграмою, то ст.ст. 135 і 136 КПК України лише закріплюють таку можливість, але не передбачають порядок здійснення такого виклику. У разі виклику особи по телефону або телеграмою, слідчий, прокурор повинні сформулювати зміст такого виклику, який повинен відповідати вимогам до змісту повістки про виклик, визначеним ст. 137 КПК України.

Цей спосіб зручний тим, що можна узгодити дату і час проведення відповідної процесуальної дії. Водночас, з огляду на те, що законом не передбачено способу фіксації виклику по телефону та підтвердження отримання здійсненого виклику, він, в силу малої верифікованості, не може бути визнаний належним способом виклику особи на допит, анеяв-ка викликаної у такий спосіб особи не може розглядатися як безспірна підстава для застосування до неї грошового стягнення або приводу.

Чинний КПК у ч.8 ст. 135 передбачає строк, коли особа має бути повідомлена про виклик, – не пізніше ніж за 3 дні до дня, коли особа зобов'язана прийти за викликом; якщо здійснення процесуальних дій не дозволяють здійснити виклик у триденний строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом як найшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй звичайно необхідного часу для підготовки та прибуття на виклик [1]. Зазначене законодавче положення є гарантією забезпечення права особи на захист, яке повинно гарантуватися будь-якій особі, права та законні інтереси якої можуть бути обмежені у зв'язку із здійсненням кримінального провадження. Адже завчасне повідомлення особі її процесуального статусу та мети виклику надає їй можливість залучити адвоката для надання кваліфікованої правової допомоги, виробити спільну тактику поведінки, тобто створює належні умови для реалізації конституційного права кожного на правову допомогу (ст. 59 Конституції України) [5].

Висновки. Виклик за своєю природою є міжгалузевою правовою категорією та окремим елементом кримінальної процесуальної діяльності.

Визначений законодавчо виклик слідчим, прокурором, судовий виклик (статті 133, 134 КПК України), є засобом забезпечення оперативності явки учасників кримінального провадження, які викликаються до уповноваженої особи для проведення відповідної процесуальної дії, що застосовується під загрозою настання для несумлінної особи негативних наслідків у вигляді приводу, грошового стягнення та, за наявності підстав, - запобіжного заходу. Характерною рисою виклику слідчим, прокурором, судового виклику є те, що йому не властивий примусовий характер. Він, як захід забезпечення кримінального провадження, є специфічним способом інформування осіб під загрозою застосування примусу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. No4651-VI.URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
2. Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. Науково-практичний коментар КПК Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
3. Сіверський О.М. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід як захід забезпечення кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2015. - Вип. 30(2). - С. 154-157. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30%282%29__41.
4. Кримінальний процес: підруч.; за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д.Удалової, Д.П.Письменного. Київ: Центр навч. л-ри, 2013. 554 с.
5. Кондрат И.Н. Охрана прав участников уголовного процесса в досудебном производстве: международные стандарты и механизм реализации в Российской Федерации: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2013. 43 с.
6. Остафійчук Г.В. Кримінальне переслідування на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 227 с.
7. Особисте зобов'язання як запобіжний захід в кримінальному провадженні. URL: https://zib.com.ua/ua/72818-osobiste_zobovyazannya_yak_zapobizhniy_z_ahid_v_kriminalnomu_.htm.

Коваленко Михайло Володимирович
старший науковий співробітник
КЗ «Центр охорони та дослідження пам'яток археології»
Полтавської обласної ради

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Актуальність. Фундаментальною основою гуманітарної політики української держави на сьогодні залишається збереження історико-культурної спадщини, яка є важливою та невід'ємною частиною світового культурного надбання. Збереження і примноження культурного надбання забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів. Базові принципи охорони культурної спадщини зафіксовані в Основному законі держави, ратифікованих парламентом України міжнародних конвенціях, законодавчих актах щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких: Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та інших нормативних актів. Відповідно виникають і функції державного менеджменту, які відображаються у низці нормативно-правових актів, що є підґрунтям для здійснення діяльності державними органами у галузі охорони культурної спадщини. Правові основи суспільних відносин у цій сфері як об'єкта державного управління в цілому характеризуються повнотою та системністю, однак, в той же час потребують подальшого удосконалення, як необхідної передумови підвищення рівня ефективної діяльності органів влади. Саме тому в сучасних умовах проблема охорони культурної спадщини значно актуалізується.

Основна частина. Вітчизняне законодавство забезпечує реалізацію і захист конституційних прав громадян України у сфері культури: збереження і примноження національного культурного надбання; створення правових гарантій для вільного провадження культурної діяльності, свободи творчості, доступу до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них; визначення пріоритетів державної політики у сфері культури, форм, підстав, умов та порядку надання державної підтримки культурі, гарантій невтручання держави у творчі процеси, механізму впливу громадськості на формування і реалізацію державної політики у сфері культури; охорону національного культурного надбання, в тому

числі культурної спадщини [3].

Основою становлення та розвитку правового забезпечення державного управління у сфері охорони культурної спадщини стала норма Конституції України 1996 року, яка закріпила положення, що культурна спадщина охороняється законом [5]; держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність; кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки [9, с. 7].

За роки незалежності прийнято понад 200 законів і підзаконних актів, які регулюють питання охорони культурної спадщини. Серед них провідне місце займають закони України, які містять спеціальні норми саме щодо охорони культурної спадщини, а тому числі регулюють і управлінські відносини у зазначеній сфері: «Про музеї та музейну справу» (1995 р.), «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.; зі змінами і доповненнями), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), Закон України «Про культуру» (2010 р.) та ін. Окремі правові норми, що стосуються державного управління у сфері охорони культурної спадщини містять інші законодавчі акти, що регулюють більш широке коло суспільних відносин: Кримінальний Кодекс України, Земельний Кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо [6, с. 192]. Так, останній передбачає санкції у вигляді накладення штрафу, в тому числі, за порушення режиму використання пам'ятки культурної спадщини, проведення ремонтних, реставраційних, реабілітаційних робіт на пам'ятці культурної спадщини, здійснення написів, позначок на ній та її території, в охоронній зоні без письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини, а також за невиконання законних вимог посадових осіб органів охорони культурної спадщини щодо усунення таких порушень тощо [7].

Початок правового захисту об'єктів культурної спадщини починається з їх виявлення, дослідження і занесення до Держреєстру, незалежно від форм власності, за категоріями національного та місцевого значення. Не підлягають держреєстрації об'єкти, що є сучасними копіями існуючих пам'яток або спорудами, створеними за старовинними проектами чи науковими реконструкціями. Виписана процедура занесення об'єкта до Реєстру та інформування про це (у тому числі встановлення охоронних таблиць, знаків тощо), а також внесення змін до Реєстру або вилучення пам'яток з нього [1, с. 342].

Питання власності пам'ятки доволі проблематичне. Очевидно, держава не може утримувати таку величезну кількість пам'яток у належному стані, хоч на початках задекларувала про недопустимість приватизації пам'ятки національного значення. Але й на кожну пам'ятку не знайдеться інвестор, він претендуватиме на об'єкт престижний, котрий можна інтегрувати в сучасне життя, навіть на шкоду автентичності об'єкта. Звідси виникла потреба в ухваленні Закону «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (2005 р.). Таких нараховано близько 2,5 тис. Переважно це адміністративно-господарські, культурно-освітні. Релігійно-меморіальні об'єкти – за винятком культових споруд, що використовуються релігійними громадами [2].

Закон (розділ IV) допускає, що пам'ятки можуть бути суб'єктом державної, комунальної чи приватної власності, визначає права й обов'язки юридичних або фізичних осіб у цій сфері, грошову оцінку, право привілейованої купівлі та примусове відчуження пам'ятки в разі порушень норм закону.

Державною власністю залишаються пам'ятки археології – у землі та під водою. Цьому виду пам'яток присвячено Закон «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.), який регулює питання дослідження, обліку та оприлюднення результатів [8, с. 163-175], Закон узгоджується з «Європейською конвенцією про охорону археологічної спадщини (переглянуто)» (1992 р.) [8, с. 38-46].

Посилювали правові пам'яткоохоронні позиції ухвалені Кримінальний, Земельний і Цивільний кодекси, закони про землеустрій, ратифікація Європейської ландшафтної конвенції, а також майже 20 підзаконних актів Кабміну, що спрямовувалися на виконання Закону «Про охорону культурної спадщини». Серед них список 401-го історичного населеного місця України (міста і селища міського типу) з метою визначення меж і режимів використання історичних ареалів, обмеження господарської діяльності на їхніх територіях [1, с. 345].

Пам'яткоохоронна палітра України рясніє розмаїттям барв приписів, вимог і структур, орієнтирів на світовий теоретичний і практичний досвід, причім, якщо міжнародна угода визнана Верховною Радою, то їй надається першість у національному законодавстві. Є підстави заявляти, що культурна спадщина України, української нації ще ніколи не мала такого правового захисного бар'єру, як тепер.

Проте, як не парадоксально, це бажання залучити до цієї благородної

справи якнайбільше суб'єктів виявила слабкі місця, навіть з кризовими ознаками сторони. Нормативно-правове забезпечення державного управління у сфері охорони культурної спадщини в Україні в цілому характеризується повнотою та системністю та має комплексний характер. Однак, в той же час правові засади державного управління у сфері охорони культурної спадщини потребують подальшого удосконалення, як необхідної передумови підвищення рівня ефективної діяльності органів влади. В Україні немає єдиного закону, який би регулював усі аспекти суспільних відносин у сфері охорони культурної спадщини. Окрім базового Закону «Про охорону культурної спадщини», зазначені відносини регулюються різними законодавчими і підзаконними актами. Відповідно, значна кількість нормативно-правових актів не узгоджується між собою, що ускладнює процес реалізації функцій державного управління у цій сфері [9, с. 9].

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що нормативно-правове забезпечення державного управління охороною культурної спадщини виступає в якості основного інструментарію, яким регламентується культурноохоронна діяльність. При цьому вимагає нових підходів пошук шляхів оптимізації та раціоналізації правового забезпечення регулюючого впливу держави у сфері охорони культурної спадщини та подолання прогалин у діючому законодавстві та низці нормативно-правових актів. Варто розробити та імплементувати відповідні програми та концепції, деталізувати завдання та функції суб'єктів пам'яткоохоронних відносин. Варто на законодавчому рівні унормувати суспільну та благодійну діяльність, простудіювати та гармонізувати чинне законодавство відповідно до сучасних підходів, що регламентовані нормативно-правовою базою – ЮНЕСКО, рішеннями Ради Європи, ІКОМОС, задля відповідності їм законодавчих норм, якими регулюється державно-управлінська та громадська взаємодія у контексті охорони культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Бадяк В. Нормативно-правова охорона культурної спадщини / В. Бадяк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2016. – Вип. 28. – С. 331-348.
2. Відомості Верховної Ради. – 2009. – № 8. – Ст. 242
3. Закон України «Про охорону культурної спадщини». [Електронний ресурс]. – URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. – URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

5. Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
6. Кулакова Н.В. Правова охорона культурної спадщини України / Н. В. Кулакова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2014. – Вип. 24. – С. 190-195.
7. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док. – К. : Істина, 2014. – 336 с.
8. Правова охорона культурної спадщини: зб. док. – К. : ХІК, 2006. – 576 с.
9. Сухенко С.В. Правове забезпечення державного управління у сфері охорони культурної спадщини: сучасний стан та перспективи розвитку / С. В. Сухенко // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2018. – №. 3. – С. 6-10

Ковальчук Катерина

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович

доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Вступ. Захист прав споживачів є однією з важливих складових політики України та ЄС. Ця політика спрямована на те, щоб захистити конкретні права та інтереси споживачів, які відіграють важливу роль у політичному та економічному житті суспільства. 15 березня - всесвітній день захисту прав споживачів. Це свято відзначають, як в Україні, так і в Європейському Союзі, а також приймають низку нормативних актів, яких налічують більше сотні в обох країнах. Ці акти мають ієрархічну послідовність та взаємопов'язані між собою.

Постановка проблеми. Особи - це споживачі, які для задоволення різних потреб вступають у різні відносини, які повинні бути індивідуально визначені як трудові зобов'язання та надання послуг. Тому що, спожив-

вчі контрагенти за юридичними конструкціями є суб'єктами підприємницької діяльності, тоді виникає необхідність належного виконання індивідуальних прав - споживачі укладають та виконують відповідні договори, у яких є істотні властивості.

Законодавство ЄС приділяє достатню увагу якості та безпечності продуктів харчування. Це закликає наших законодавців привести національні норми захисту прав споживачів у відповідність із відповідними стандартами ЄС.

Щодо стану розробки проблеми, то реалізація фізичними особами належних їм прав, як споживачами – стала предметом дослідження для багатьох науковців, таких , як А.Г. Кравченко, Г.А. Осетинська, О.П. Письменна, Ю.Ю. Рябченко, Ю.В. Тищенко, О.Ю. Черняк. Ці вчені у своїх працях вказали на недостатнє правове регулювання цих відносин. Водночас, прийняття нового законодавства ,вказує на те, що потрібно провести аналіз на відповідність його норм – стандартам ЄС. Як ми бачимо, невелика кількість науковців досліджувала дану тему, а питання реалізації прав споживачів за договором про надання послуг здебільшого залишилися без належної уваги дослідників.

Таким чином, **метою** даної наукової статті є дослідження обсягу та змісту прав фізичної особи ,яка є споживачем та особливостей реалізації цих прав ,як за законодавством України, так і ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Хотілося б розпочати виклад основного матеріалу дослідження , саме з актуальності даної теми. На сьогодні проблема прав громадянина, в тому числі прав у сфері споживання, є надзвичайно актуальною, адже наближення України до вступу в Європейський Союз потребує застосування європейських стандартів якості продукції та створення передумов для реалізації права кожного громадянина на достойний рівень отриманих послуг та спожитої продукції.

У розвиненій країні споживач є основною фігурою в ринкових відносинах, на яку орієнтоване виробництво та підвищення якості товарів і послуг. Застосування санкцій до продавців, виробників неякісної продукції не завжди дає необхідний ефект, адже зазвичай недобросовісний виробник (продавець, виконавець) сплачує штраф та продовжує надавати неякісні послуги, постачати небезпечну для життя та здоров'я продукцію.

Важливим фактором у підвищенні якості продукції та наданих послуг є юридична обізнаність самих споживачів у сфері захисту своїх прав. Права споживачів повинні превалювати над правами продавців та виробників, оскільки життя та здоров'я людини – основна цінність.[5 с.103]

Зокрема, згідно із статтею 42 Конституції України держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. [1].

Рух споживачів на захист своїх прав та інтересів (консюмеризм) виник у тридцятих роках у США. В 1961 році президент США Джон Кеннеді вперше в конгресі висловив думку про захист прав споживачів. Він зазначив їхні основні права: право на якість товарів і послуг; право на достовірну інформацію про них; право на безпеку; право захищати свої споживачські претензії в суді. Пізніше до них було додано право на споживачську освіту, право на відшкодування збитків, право на задоволення базових потреб і право на здорове довкілля. Згодом 15 березня 1962 року у світі почали відзначати як Всесвітній день захисту прав споживачів.

Споживче право є однією із найбільш розвинених галузей права Європейського Союзу (далі – ЄС) в умовах сьогодення. Відповідно до ст. 153 Договору про заснування ЄС та ст. 38 Хартії основних прав ЄС до пріоритетних завдань ЄС належить забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. З метою підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин за участі споживачів активно проводяться роботи щодо гармонізації законодавства 28 держав-членів ЄС. Вважаючи споживача слабшою стороною в зобов'язанні, європейський законодавець визначає захист його прав своїм безпосереднім обов'язком. В останні роки спостерігається гармонізація європейського колізійного та матеріального права в сфері захисту прав споживачів, зміна типу гармонізації із мінімальної на повну. Зазначена тенденція, окрім значних переваг, містить і численні недоліки, що потребують ґрунтового наукового аналізу.[6 с.71-76].

Юридична обізнаність споживачів в Україні має дуже низький рівень. Всі покупці в магазинах бачать у кутку споживача Закон України «Про захист прав споживачів», але найчастіше вони не зацікавлені в ознайомленні із зазначеними в ньому правами, щоб вміти користуватися ними та обстоювати свої інтереси.[3].

Дії, які споживач повинен вчинити для захисту своїх порушених прав:

1. При купівлі товару чи отриманні послуги необхідно зберегти чек, який є підтвердженням здійснення покупки чи отримання послуги

2. При виявленні невідповідності товару чи послуги потрібно звернутися з відповідною заявою (зверненням, скаргою, вимогою) про відшкодування збитків до продавця (виробника, виконавця). Заява (скарга, звернення, вимога) надсилається на юридичну адресу продавця, виробника листом з описом та повідомленням про вручення

3. Якщо продавець (виробник) жодним чином не реагує на заяву про відшкодування, потрібно звернутися із заявою (скаргою) в державні органи, які зобов'язані здійснювати захист прав споживачів. На сьогодні ці функції виконує Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів та її територіальні органи

4. Іншим варіантом для захисту прав та інтересів споживача є звернення до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої неякісними товарами та послугами

5. Паралельно споживач може звернутися за допомогою до громадської організації, яка спеціалізується на відстоюванні прав громадян на якісні товари та послуги. Громадські організації такого типу допоможуть провести всі необхідні експертизи та повідомлять, які докази потрібно надати суду для успішного вирішення справи на користь споживача. Крім того, доцільно буде звернутися за послугами до кваліфікованого юриста, який допоможе підготувати всі необхідні документи для подання позову до суду, а також захистити права споживача в суді та у відносинах з продавцем, виробником чи виконавцем послуг.[4].

Задоволення потреб споживачів у продовольчих та промислових товарах, побутових і комунальних послугах має здійснюватись на основі безумовного одержання вимог щодо їх якості та безпеки, постійного контролю за цим з боку держави.

Особливого значення при виконанні даного завдання держава набуває в умовах збільшення обсягів споживання та насичення ринку продовольчими і

непродовольчими товарами, побутовими роботами та послугами, коли часто постають питання забезпечення їх відповідності вимогам щодо якості та безпеки.

Поряд із збільшенням обсягів реклами побутових товарів, робіт, та послуг потребує підвищення рівень об'єктивності та достовірності інформації про їх реальні споживчі характеристики. За таких обставин метою

держави є забезпечення прав споживачів, а також створення дієвого правового механізму їх захисту.

Основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів закладені в системі нормативно-правових актів з питань захисту прав споживачів. Законодавство про захист прав споживачів складається із Закону України «Про захист прав споживачів», ЦК України, ГК України та інших нормативно-правових актів, що містять положення про захист прав споживачів.

Базовим спеціальним законодавчим актом у сфері захисту прав споживачів є Закон України «Про захист прав споживачів». У ньому встановлено основні права та обов'язки споживачів та виробників і продавців товарів, виконавців робіт і надавачів послуг, визначено правовий механізм їх захисту, а також правові засади діяльності органів державної виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, на які покладено державний контроль за додержанням законодавства про захист прав споживачів, забезпечення реалізації державної політики щодо захисту прав споживачів.[3].

У Законі України "Про захист прав споживачів" та інших законодавчих актах у сфері захисту прав споживачів можна виділити певні визначальні принципи,

характерні для побудови їх правових норм, зокрема:

- встановлення державних обов'язкових вимог до якості товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування населення;
- пріоритету законодавчого врегулювання договірних відносин між продавцями (виконавцями) та покупцями (замовниками);
- встановлення додаткових обов'язків для продавців (виробників) та привілейованих прав для споживачів-покупців (замовників) порівняно із загальними засадами цивільного законодавства;
- встановлення спеціальних способів захисту прав споживачів відповідними органами та об'єднаннями споживачів, а також спрощеного судового захисту.

Щодо національного рівня захисту прав споживачів, то загалом можна виділити такі основні чинники, які впливають на рівень захисту прав споживачів:

- недосконале законодавство;
- недостатнє фінансування, матеріально-технічна та кадрова база;
- відсутність навчання споживачів;

- непоінформованість споживачів щодо своїх прав;
- бездіяльність центральних та місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізацій прав та інтересів споживачів;
- корупція в органах влади;
- недовіра громадян.[6 с. 88-91].

Крім того, враховуючи євроінтеграційні наміри нашої держави, слід звернути увагу й на особливості захисту прав споживачів у ЄС. Так, захист прав споживачів відбувається через низку нормативно-правових актів, яких налічується більше сотні як в ЄС, так і в Україні. Ці акти вибудовані в певну ієрархічну систему та є взаємопов'язаними між собою.

За законодавством ЄС встановлено принциповий момент у взаємовідносинах споживача та держави.

Так, вважаючи споживача слабшою стороною в зобов'язанні, європейський законодавець визначає захист його прав своїм безпосереднім обов'язком.

Намір України набути членства в ЄС зумовлює необхідність приведення її законодавства до вимог законодавства ЄС. Відповідне зобов'язання визначене в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, – з іншої сторони.

В Україні відсутній єдиний нормативний акт, присвячений питанням правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання.

Законодавство у цій сфері характеризується різноманітністю та поєднанням регулювання, як нормами законів, так і нормами підзаконних нормативно-правових актів, які доволі часто містять дублювання та колізії.

Питанням правового регулювання договорів купівлі-продажу товарів споживання присвячені положення ст. 698-709 Цивільного кодексу України та спеціального закону – Закону України «Про захист прав споживачів», у яких частково враховані вимоги актів законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів.[2][3]

За загальним правилом ЦК України має переважне застосування при регулюванні будь-яких правовідносин у сфері цивільного обороту. У той же час, відповідно до ч. 3 ст. 698 ЦК України, до відносин за договором роздрібною купівлі-продажу за участю покупця-фізичної особи, не врегульованих цим Кодексом, застосовується законодавство про захист прав споживачів. Таким чином, ЦК України і розглянутий Закон діють в комплексі, доповнюють один одного.[2].

Важливим фактором у виході на новий якісний рівень захисту та забезпечення прав споживачів є юридична та споживча обізнаність людини, яка знає свої права та усвідомлює, яким чином їх можна захистити.

В розвинених країнах провідне місце в забезпеченні захисту інтересів споживачів посідають саме громадські організації, які спрямовують свою діяльність на боротьбу з нечесними виробниками, продавцями, допомагають звичайним громадянам обстоювати свої права та інтереси в судових та державних органах, притягувати винних до відповідальності.[5 с.103]

ВИСНОВКИ: Дослідивши дану тему, я дійшла висновків, що дане питання є досить актуальним. Україна планує увійти в ЄС, але національний рівень у сфері захисту прав та інтересів споживачів знаходиться на досить таки низькому рівні. Потрібно розвивати цю систему, розробляти вітчизняні нормативно-правові акти, робити їх аналіз, щоб дивитись наскільки вони відповідають нормам ЄС та все таки привести їх до того, що вони відповідали стандартам ЄС. Як ми побачили, в зарубіжних країнах приділяють набагато більше уваги даному питанню, в них є низка законодавчих актів, що стосуються захисту прав споживачів і вони там дійсно виконуються.

Для того, щоб досягнути високих стандартів якості життя, потрібно, щоб державні органи активно співпрацювали з громадськими організаціями та самими споживачами.

Для споживача недостатньо знати, що товар можна повернути протягом чотирнадцяти днів, адже Законом України «Про захист прав споживачів» передбачені й інші права покупця, споживача послуг. Вони мають розуміти, що в них є можливість захисту прав і при отриманні послуг, наприклад ремонті взуття, послуг перукаря, технічного огляду автомобіля. При отриманні неякісних послуг споживач має право на компенсацію.

Також, одним з головних моментів, що ускладнює захист прав та інтересів споживачів є байдуже ставлення людей до своїх прав. Не всі люди розуміють, що їхня пасивність у цьому питанні призводить до погіршення якості продуктів харчування, електротоварів, питної води, наданих комунальних послуг, до зниження рівня життя загалом.

Завжди потрібно пам'ятати, що права споживачів - це невід'ємна частина прав людини, і якщо Україна все таки планує увійти в ЄС, то задоволення потреб споживачів у розвиненій європейській країні повинно бути пріоритетом у діяльності державних органів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.96 № 254к/96-ВР: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Цивільний кодекс України від 13.02.2020 №435-IV-ВР: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Закон України «Про захист прав споживачів» від 19.01.2020 № 1023-ХІІ ВР: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
4. Закон України «Про інформацію для споживачів, щодо харчових продуктів від 06.12.2018 № 2639-VIII ВР: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2639-19>
5. Цивільне право України : навч. посіб / за ред. : Г. Б. Яновичка, В. О. Кучер. Львів : Львівський державний університет, 2011. 103 с
6. Плахтій Ю., Байцар Р. Нормативно-правове забезпечення у сфері захисту прав споживачів. Вимірювальна техніка та метрологія. 2013. Вип. 74. С. 88-91.
7. Саванець Л. Гармонізація європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 2. С. 71-76

Коломієць Павло Віталійович

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ
«НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА», «НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ»,
«ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ»**

Динамічний розвиток соціально-економічних процесів нашої держави, як ззовні так і з середини, завжди обумовлював удосконалення, законодавче внесення змін у визначення понять «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці».

Завданням даного дослідження є порівняльний аналіз цих понять у нормативно-правових актах Верховної Ради України, зокрема:

1) Постанови Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» (далі – Постанова № 3/97-ВР);

2) Закону України від 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» (далі – Закон № 964-IV);

3) Закону України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII «Про національну безпеку України» (далі – Закон № 2469-VIII).

Щодо визначення поняття «національна безпека».

Постановою № 3/97-ВР у 1997 році було закріплено наступне поняття: «національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей (I. Загальні положення і принципи).

Законом № 964-IV у 2003 році було визначено, що: «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам (Стаття 1. Визначення термінів)».

Закон № 2469-VIII у 2018 році закріпив таке: «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (Стаття 1. Визначення термінів)».

Щодо терміну «національні інтереси».

Постановою № 3/97-ВР вказано, що: «національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення (II. Національні інтереси України)».

Законом № 964-IV закріплено, що: «національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток».

Закон № 2469-VIII вказує, що: «національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян».

Щодо терміну «загрози національній безпеці».

Постановою № 3/97-ВР закріплено, наступне: «Основні можливі загрози національній безпеці України в найбільш важливих сферах життєдіяльності: у політичній сфері; в економічній сфері; у соціальній сфері; у воєнній сфері; в екологічній сфері; в науково-технологічній сфері; в інформаційній сфері (III. Загрози національній безпеці України)». Основні можливі загрози національній безпеці України в одній з найбільш важливих сферах життєдіяльності – в економічній сфері, це: неефективність системи державного регулювання економічних відносин; наявність структурних диспропорцій, монополізму виробників, перешкод становленню ринкових відносин; невирішеність проблеми ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн; економічна ізоляція України від світової економічної системи; неконтрольований вплив за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів; криміналізація суспільства, діяльність тіньових структур. Державна політика національної безпеки визначалася виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснювалася шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства. Основними напрямками державної політики національної безпеки України в економічній сфері були: недопущення незаконного викорис-

тання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання в тіньову економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів.

Законом № 964-IV вказується таке: «загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України». Зокрема, як зазначалося в нормах статті 7 цього Закону, основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві в економічній сфері, є: нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави та «тінізація» національної економіки.

Закон № 2469-VIII закріпив, що: «загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України». Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони, відповідно до положень пункту 5 статті 3 цього Закону, визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

Зокрема, в Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 серед актуальних загроз національній безпеці України визначено: «3.3. Корупція та неефективна система державного управління: поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління; слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби; здійснення державними органами діяльності в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян та суб'єктів господарської діяльності. 3.4. Економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення: монопольно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель; відсутність чітко ви-

значених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей; високий рівень «тінізації» та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів; деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків; неефективне управління державним боргом; зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття; активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій.». Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України – забезпечення економічної безпеки. Ключовою умовою нової якості економічного зростання є забезпечення економічної безпеки шляхом: деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку; ефективного використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій, дієвого контролю за станом державного боргу; системної протидії організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації.

Коросд Сергій Олександрович

д.ю.н., доцент, завідувач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВІ І ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ СУДОМ НЕДІЙСНИМ ДОГОВОРУ ВІДЧУЖЕННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА

Вступ. Проблема визначення ефективного способу захисту порушених прав власника нерухомого майна, яке вибуває з його володіння незаконним шляхом, судовій практиці відома давно. Ще наприкінці 2008 року Верховний Суд України опублікував "Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними", в якому

було зазначено: "якщо вчинений один правочин і повернути майно можна шляхом застосування реституції, то ефективним способом захисту буде визнання правочину недійсним. Якщо ж набувач, який набув майно за недійсним правочином, надалі відчужив таке майно іншій особі, потрібно звертатися з віндикаційним позовом. Застосування реституції та повернення майна за недійсним правочином, враховуючи положення ст. 216 ЦК, є можливим тоді, коли предметом спору є правочин за участю власника і першого покупця (набувача)". Пізніше, це роз'яснення було відображено в п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9, також було відтворене в "Аналізі Верховного Суду України практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України" (2014 р.). За змістом цих роз'яснень, якщо нерухоме майно вибуло із власності особи на підставі недійсного правочину, то для повернення цього майна (відновлення особи в правах власника на це майно) особа має пред'явити або позов про визнання правочину недійсним (із обов'язковим застосуванням наслідків недійсності правочину – реституції – шляхом пред'явлення вимоги про повернення майна за недійсним правочином), або віндикаційний позов (якщо кінцевим набувачем є третя особа, з якою позивач не перебував у відносинах).

Крім того, як впливає з вищезазначених роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, відповідно до статей 215 та 216 ЦК суди розглядають справи за позовами: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому. Вимога про застосування наслідків недійсності правочину може бути заявлена як одночасно з вимогою про визнання оспорюваного правочину недійсним, так і у вигляді самостійної вимоги в разі нікчемності правочину та наявності рішення суду про визнання правочину недійсним.

Водночас в судовій практиці зустрічаються судові рішення, в яких суди в резолютивній частині лише визнають договори відчуження майна недійсними, без застосування реституції чи віндикації (наприклад, постанови Верховного Суду від 03.10.2019 в справі № 711/8571/16-ц; від 24.10.2018 в справі № 466/187/10). Реституція, як самостійний спосіб

захисту, судом в зазначених справах не застосовувалась. Отже, у вказаних справах Верховний Суд застосовував такий спосіб захисту права власності, як визнання правочину недійсним, але без застосування наслідків недійсності, що суперечило вищенаведеним роз'ясненням Верховного Суду України. А тому, виникає питання, чи буде такий спосіб захисту порушеного права власності (тобто лише визнання договору відчуження майна недійсним, на підставі якого набувач став власником нерухомого майна, але без застосування наслідків недійсності – реституції) ефективним і чи може таке рішення суду призвести до відновлення позивача (відчужувача) в правах власника нерухомого майна в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно?

Результати дослідження. Передусім звернемо увагу на можливість пред'явлення такого позову (тобто позову про визнання правочину недійсним без застосування реституції). Так, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України, вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому (абз. 2 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 "Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними").

Тепер визначимось із правовими наслідками, які тягне за собою рішення суду про визнання договору недійсним. Враховуючи, що предметом нашого дослідження виступає недійсність договорів відчуження саме нерухомого майна, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, то першочерговим є звернення до законодавства, яке регулює вчинення нотаріальних дій. Так, п.п. 7.6 і 7.7 п. 7 гл. 1 р. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, передбачено, що у разі одержання рішення суду про визнання нотаріально посвідченого договору недійсним або про розірвання такого договору нотаріус проставляє про це відмітку на примірнику договору, який зберігається в матеріалах нотаріальної справи, долучивши до нього копію рішення суду, а також проставляє відмітку в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій і, при можливості, на всіх інших примірниках договору. Документ, що посвідчує право власності та подавався для вчинення нотаріальної дії, повертає-

ється відчужувачу майна. З цього положення Порядку вчинення нотаріальних дій вбачається, що у випадку укладення власником (відчужувачем) нерухомого майна договору про його відчуження іншій особі та подальше визнання судом такого договору недійсним, то правова підстава набуття такою особою права власності відпадає, а власнику (відчужувачу) нотаріус повертає правовстановлюючий документ на нерухоме майно. Таким чином, відчужувач нерухомого майна відновлюється в правах власника на нього, що буде посвідчуватись повернутим йому оригіналом правовстановлюючого документу, який подавався нотаріусу при укладенні недійсного договору.

Водночас маємо з'ясувати, при застосуванні якого саме способу захисту рішення суду спричинятиме зміни в Державному реєстрі. Так, відповідно до роз'яснень, наведених в п. 10 вищезазначеної постанови Пленуму, рішення суду про задоволення позову про повернення майна, переданого за недійсним правочином, чи витребування майна із чужого незаконного володіння є підставою для здійснення державної реєстрації права власності на майно, що підлягає державній реєстрації, за власником, а також скасування попередньої реєстрації. Отже, із зазначеного роз'яснення випливає, що відновлення відчужувача (позивача) в правах власника нерухомого майна в Державному реєстрі можливе лише при заявленні позовних вимог про застосування або реституції, або виндикації.

Разом з тим, маємо норму, закріплену в ч. 2 ст. 26 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень", згідно з якою у разі скасування на підставі рішення суду рішення про державну реєстрацію прав, документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію прав, скасування записів про проведено державну реєстрацію прав, а також у випадку, передбаченому підпунктом "а" пункту 2 частини шостої статті 37 цього Закону, до Державного реєстру прав вноситься запис про скасування державної реєстрації прав. Аналіз наведеного положення Закону свідчить про такі можливі види судових рішень, на підставі яких державним реєстратором вноситься до Державного реєстру прав запис про скасування державної реєстрації прав: а) рішення суду про скасування рішення про державну реєстрацію прав; б) рішення суду про скасування документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію прав.

Отже, вказаним Законом прямо передбачено, що державним реєстратором вноситься запис про скасування державної реєстрації прав на підс-

таві рішення суду про скасування документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію прав. Таким документом, в нашому випадку, буде нотаріально посвідчений договір відчуження нерухомого майна, який судом визнається недійсним. Визнання судом договору недійсним за своєю правовою природою є нічим іншим, як його скасування, тобто його анулювання разом із тими правовими наслідками, які він створив (мається на увазі державну реєстрацію за набувачем права власності на підставі такого договору). Це означає, що позивачу за таким позовом навіть не потрібно заявляти "похідні позовні вимоги" до державного реєстратора про скасування державної реєстрації прав, набутих на підставі недійсного договору.

Раніше в судовій практиці це питання вирішувалось простіше. Як роз'яснював Верховний Суд України, вирішуючи за позовами про визнання питання про наявність або відсутність тих чи інших правовідносин, суд при задоволенні позову зобов'язаний у необхідних випадках зазначити в резолютивній частині рішення і про ті правові наслідки, які тягне за собою таке визнання (наприклад, про анулювання актового запису про реєстрацію шлюбу в разі визнання його недійсним, анулювання свідоцтва про право власності в разі задоволення позову про витребування майна від добросовісного набувача тощо) (постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 "Про судові рішення у цивільній справі", та від 29.12.1976 № 11 "Про судові рішення").

Висновки. Таким чином, наведені положення свідчать, що такий спосіб захисту, як визнання недійсним договору відчуження нерухомого майна (без окремого заявлення позовної вимоги про застосування реституції), якщо теперішнім власником майна залишається набувач на підставі такого договору, буде ефективним способом захисту права власності відчужувача нерухомого майна за таким договором, адже рішення суду про визнання такого договору недійсним, з одного боку, стане підставою для повернення нотаріусом оригіналу попереднього правовстановлюючого документу, а також для внесення до державного реєстру прав запису про скасування державної реєстрації права власності за набувачем, і як наслідок – залишення чинним попереднього запису про право власності відчужувача (позивача).

Кравченко Алла Петрівна
доцент кафедри правознавства, к.ю.н.
Полтавський інститут економіки і права

МОРАЛЬНІ ПІДВАЛИНИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

На сьогоднішній день сучасний український соціум знаходиться у процесі кардинальних трансформацій, які стосуються економічного, соціального та політичного життя суспільства. На цьому непростому шляху нашої країни до нового стану розбудови демократичної державності виникають певні складнощі, зумовлені, насамперед, перетвореннями у системі свідомості, поведінки і діяльності людей, що визначає необхідність аналізу співвідношення і взаємозв'язку моральної та правової складової як основних засобів упорядкування міжособистісних відносин у суспільстві. Взаємодія права, як основного засобу державного впливу на суспільство, та моралі, як важливого різновиду соціальних норм, утворює реальні можливості запровадження в практичну діяльність суб'єктів правових, моральних, етичних, релігійних та інших норм, які є невід'ємною складовою діалогу між людьми у сучасному світі. Мораль виступає одним із регуляторів людської життєдіяльності, яка у контексті світоглядних змін, що відбуваються у суспільстві у руслі тенденцій гуманізації і демократизації, відображається у моральних настановах, правилах і нормах. Перехідний етап розвитку суспільних відносин зумовлює посилену увагу до проблем моральної свідомості і культури у новому історичному контексті, оскільки мораль є складовим елементом, що активно впливає на розвиток усієї системи суспільства. Норми моралі та норми права перебувають у постійному взаємозв'язку, адже правова система державно організованого суспільства закріплює важливі для усього суспільства моральні настанови і цінності. Спільність моралі й права ґрунтується на єдності соціально-економічних інститутів, культури, виховання, та прагненні людей до ідеалів свободи, рівності і справедливості, їх призначенням є встановлення та підтримка рівноваги, соціальної стабільності і порядку, досягнення соціального компромісу, пов'язаного зі створенням еталону, зразка поведінки. Практичне втілення моральних цінностей сприяє формуванню духовної єдності людей, скріплює соціальну спільність невидимими узами, утворює культурні, соціальні та професійні ідентичності, створює суб'єктивні відчуття смислової наповненості і щастя. Оперуючи цими

уваленнями як базовими цінностями, мораль задовольняє соціальні та індивідуальні потреби в саморегуляції і самозбереженні. На індивідуальному рівні це потреба в сенсі та самоствердженні. На соціальному рівні - в саморегуляції соціальної системи, здійсненні духовної згуртованості, передбачуваності, надійності взаємних очікувань. Людська діяльність вибудовується у перспективі прагнення до вищої мети, ідеалу, досконалості. Наскільки розумна і осмислена ця мета, наскільки безкорисливі мотиви поведінки людини - настільки він моральний. Важливо усвідомлювати не тільки зміст вищої мети, а і розуміти саму її наявність, що не тільки мотивує, але і активізує, уможливує будь-яку діяльність. Моральні цінності як найвищі цілі не доповнюють, а конституують поведінку людини. Прагнення до вищої мети означає здатність до підвищення рівня самоорганізації. Категорії моральної свідомості виступають важливими факторами становлення самосвідомості особистості, формування її ідентичності, її самоорганізації. На індивідуально-особистісному рівні мораль задовольняє потреби у самозбереженні, самоствердженні і єдності з іншими. Особистісні, власне, моральні відносини, засновані на ідеях рівності, ставлення людини до самої себе і ставлення до іншої людини як особистості є основою індивідуальної моралі. Специфіка моралі проявляється у її фундаментальності - вона робить можливими відносини між людьми, що полягає у особливій націленості людей один на одного. Взаємодія права і моралі в суспільстві є складним та багатогранним процесом. Здійснюючи вплив на мораль, право сприяє глибшому її укоріненню в суспільстві, а під впливом моральних вимог право постійно збагачується та збільшує свою вагу як соціального регулятора суспільних відносин. Право і мораль мають загальну мету, яка проявляється через вплив на поведінку суб'єктів, а взаємодія права та моралі є предметно не обмеженою певною сферою соціальних відносин, вони діють в єдиному полі соціальних зв'язків та мають загальне призначення, формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства, характеризуються структурною єдністю, оскільки формують власні системи, у які включають суспільні відносини, суспільну свідомість та норми, право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень - справедливість.

Мораль і право взаємно доповнюють одне одного. Норми права слугують і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати

моральні засади суспільства. Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, а й на суспільну мораль. Правова система державноорганізованого суспільства закріплює життєво важливі для всього суспільства вимоги моралі. Правова система у процесі правотворчості та вдосконалення права зважає на стан суспільної моралі, правову культуру населення, та виходить з того, що право має бути моральним, закони мають бути справедливими і гуманними. Мораль виступає основою права, за допомогою якої держава утверджує справедливі правові норми, які, в свою чергу, сприяють зміцненню морального авторитету права, і тим самим відбувається вдосконалення як норм моралі, так і норм права.

Кресін Олексій Веніамінович

д.ю.н., с.н.с.

член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права
керівник Центру порівняльного правознавства
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

МИРОТВОРЧІ МІСІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У контексті триваючої збройної агресії Росії проти України, зокрема на території Донецької і Луганської областей, ідея залучення потенціалу миротворчої діяльності міжнародних регіональних і субрегіональних організацій, таких, як ЄС, ОБСЄ і НАТО, залишається надзвичайно актуальною. Тому необхідне всебічне фундаментальне і прикладне дослідження можливостей і механізмів здійснення такої діяльності загалом і в контексті відновлення територіальної цілісності України зокрема.

Договір про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р. виокремлює такі місії ЄС: спільні операції з роззброєння, гуманітарні та рятувальні операції, надання консультацій та допомоги у військових справах, місії запобігання конфліктам і миротворчі, місії збройних сил з урегулювання кризових ситуацій, зокрема встановлення миру та постконфліктна стабілізація (ст. 43 ДЕС). Зазначається, що у межах усіх цих місій може здійснюватися також боротьба з тероризмом і підтримка у цій боротьбі третіх країн на їх територіях (ст. 43 ДЕС) [4].

В «Імплементативному плані» 2016 р. зовнішня діяльність у сфері СБОП класифікується на цивільні місії й військові операції, а також на

не-виконавчі та виконавчі місії й операції. Не-виконавчі місії/операції спрямовані на підтримку спроможності держав-партнерів (стратегічні поради, тренування, нагляд та моніторинг; за необхідності – з військовим захистом). Виконавчі ж, судячи з контексту документа, передбачають тимчасове заміщення місією або операцією окремих функцій приймаючої держави [10, с. 13].

У документі здійснено невичерпну типологію цивільних місій і військових операцій (залежно від ситуації ці типи можуть поєднуватися): спільні операції з управління кризою в ситуаціях високого безпекового ризику в регіонах, що оточують ЄС; спільні стабілізаційні операції, включно з повітряними і спеціальними операціями; цивільна і військова швидка відповідь, включно з військовими операціями швидкої відповіді, серед іншого використовуючи бойові групи ЄС (EU Battlegroups) окремо чи разом з іншими засобами; цивільні місії заміни/виконавчі; операції повітряної безпеки, включно з близькою повітряною підтримкою та повітряним спостереженням; операції морської безпеки чи спостереження, включно з довшим терміном поблизу Європи; цивільні місії щодо творення спроможності та реформ сектора безпеки (моніторинг, наставництво та консультації, тренування), зокрема поліції, верховенства права, управління кордоном, контртерористичні, стійкості, відповіді на гібридні загрози, цивільної адміністрації, а також місії цивільного моніторингу; військове творення спроможності через консультаційні, тренувальні та наставницькі місії, включно з безпосереднім військовим захистом, якщо необхідно, а також місії військового моніторингу/спостереження [10, с. 16-17].

Пріоритетними формами цивільного і військового управління конфліктами або кризами «Імплементативний план» називає: превентивні дії, посередництво, відповіді на кризу, стабілізаційні операції та миробудівництво, хоча вказано й на існування інших можливостей [10, с. 11].

В «Імплементативному плані» визначаються цілі можливих військових операцій та цивільних місій з виконавчими мандатами (цитуємо) [10, с. 12]: створення умов для досягнення та імплементатії мирних угод та домовленостей про припинення вогню та/чи проведення поєднаних операцій (bridging operations) для розгортання ширших миротворчих місій ООН, включаючи недозволені середовища; тимчасове заміщення чи посилення внутрішньої цивільної безпеки, правозастосування чи верховенства права, у випадку розвалу нормальних державних функцій; проекту-

вання стабільності з метою встановити заново безпеку в деградуючій гуманітарній ситуації через захист цивільних, не залишаючи ґрунту для терористичної організації чи озброєної групи у крихкій країні, чи створення безпечного середовища, в якому країна може відновитися після війни та дестабілізації; внесок до морської безпеки / нагляду в світі, але більш безпосередньо у місцях, релевантних до Європи в контексті специфічних потреб, включно з повітряними і космічними спроможностями; забезпечення швидкої підтримки національним акторам чи ООН, залученим до боротьби з масовими пандеміями чи появою національних загроз, включно із ситуаціями публічного безладу; підтримка евакуації європейських громадян, якщо необхідно – за допомогою військових засобів.

Документ орієнтує на перегляд пріоритетних сфер для цивільних місій, визначених у м. Фейра у 2000 р. з метою відповіді на виклики, пов'язані з міграцією, гібридними загрозами, кіберзагрозами, тероризмом, організованою злочинністю, управлінням кордонами [10, с. 19].

С.Д. Білоцький у 2009 р. виокремлював такі види миротворчої діяльності ЄС: 1) військові операції – з метою роз'єднання конфліктуючих сторін і встановлення миру в районі кризи; 2) поліцейські місії – після операцій з урегулювання кризи або разом з ними – з метою допомоги уряду приймаючої держави в стабілізації ситуації шляхом формування і підготовки дієздатних органів охорони правопорядку; 3) місії із сприяння встановленню або забезпеченню верховенства права, спрямовані на надання допомоги уряду зацікавленої країни у реформуванні силових структур й установ державної влади, а також судово-правової системи з метою становлення і розвитку в державі демократичних і правових норм; 4) моніторингові місії – передбачають здійснення контролю за виконанням конфліктуючими сторонами досягнутих домовленостей; зазвичай у співробітництві з іншими регіональними організаціями [2, с. 60].

Т. Тарді у 2015 р. виокремив три основні види цивільних місій Союзу: посилюючі (strengthening), моніторингові (monitoring), виконавчі (executive). Посилюючі місії насамперед допомагають творити спроможності приймаючих держав у сфері верховенства права. Їх мета – допомога державі в реформі та посилення її судових і правозастосовчих інституцій. Це робиться через моніторинг, нагляд та консультації, а також через тренінг і в деяких випадках постачання обладнання. Моніторинг передбачає спостереження за організацією, ефективністю та робочими методами певних органів держави з метою їх вдосконалення. Нагляд і консультації є підт-

римкою, що надається місцевим партнерам; йдеться про навчання персоналу та інституційні зміни. Зокрема, після набуття чинності Лісабонським договором було засновано шість посилюючих цивільних місій, у тому числі в Україні (EUAM Ukraine) [12, с. 23-24].

Окремим підвидом посилюючих місій можна вважати місії з прикордонної допомоги (EUBAM), завданням яких є допомога органам влади приймаючої держави в здійсненні прикордонного контролю, управлінні міграційними потоками, боротьбі з контрабандою. Такі місії було створено на кордоні Єгипту та Сектору Гази, а також на кордоні України та Молдови [3, с. 58]. Моніторингові місії (EUMM) передбачають спостереження ЄС як третьої сторони щодо діяльності чи прогресу у функціонуванні окремого сектору (поліція, судова система, кордон тощо) чи імплементації угоди (лінія припинення вогню, мирна угода тощо). Такі місії здійснювалися ЄС у Палестині та Грузії, а раніше в Індонезії [12, с. 24; 1, с. 14]. Виконавчі місії передбачають здійснення певних функцій у приймаючій державі замість неї. Єдиним прикладом такої місії є EULEX Kosovo, яка має виконавчі обов'язки у сферах воєнних злочинів, організованої злочинності та корупції високого рівня, а також у питаннях власності й приватизації [12, с. 25].

Дослідники вказують і на проведення ЄС цивільних місій, що поєднують кілька перелічених завдань, як у Гвінеї-Бісау та Судані [3, с. 58-59]. Крім того, Т. Тарді зазначив, що мандати військових операцій ЄС на практиці чітко не категоризовані, а деякі цивільні завдання у сфері СБОП, такі, як тренування службовців та підтримка урядових інституцій певної держави, можуть виконуватися також без проведення місії [12, с. 22-23, 40].

Поліцейські місії (EUPOL) здійснюються після проведення операцій з урегулювання кризи або одночасно з ними і мають за мету надати допомогу місцевому уряду в стабілізації всередині держави шляхом формування та підготовки дієздатних органів охорони правопорядку. Такі місії здійснювалися у Конго, Боснії і Герцеговині, Македонії, Афганістані та на Палестинських територіях [1, с. 13]. Важливо, що поліцейські операції ООН вважаються військовими, але із спеціальними завданнями, а поліцейські місії ЄС є цивільними, завданнями яких є: поліцейська та судова реформа, допомога у боротьбі з організованою злочинністю, реформа сектора безпеки, допомога тренерів та радників [11, р. 484].

В Україні діє дві цивільні місії ЄС. *Місія Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні* (European Union Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine, EUBAM) стала предметом докладного дослідження В.В. Ковальської, й наш виклад багато в чому спирається на її працю. Заснування цієї місії значною мірою було пов'язане із загрозами безпеці ЄС, пов'язаними з конфліктом у Молдові. 2 липня 2005 р. Президенти Республіки Молдова та України направили до ЄС спільне звернення з проханням надати додаткову підтримку в нарощуванні потенціалу в сфері управління кордоном, у тому числі в митних питаннях, що й стало офіційною підставою для створення Місії EUBAM на території цих двох держав [3, с. 76, 151-152]. 7 жовтня 2005 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між міністром закордонних справ Республіки Молдова А. Стратаном та міністром закордонних справ України Б. Тарасюком, а також Комісаром ЄС із зовнішніх зв'язків та Європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер про створення місії [3, с. 76-77, 85-86]. Місію було засновано 30 листопада 2005 р. Це місія ЄС стала першою в пострадянських державах [11, с. 477].

Місію було розгорнуто в рамках механізму швидкого реагування, і вона запрацювала протягом менш як двох місяців після заснування. За статусом місія, відкрита на два роки із штабом у Одесі на підставі повноважень спеціального представника ЄС у Молдові, була підрозділом Європейської Комісії, що здійснює консультативні функції з питань митного контролю на кордоні України та Молдови, сприяє мирному розв'язанню конфлікту та може в разі його вирішення виконувати завдання щодо постконфліктної стабілізації в Молдові [3, с. 77, 88]. Місія підпорядковувалася Європейській Комісії та була підвітна Спеціальному представнику ЄС у Молдові, а також урядам України та Молдови, а статус її іноземного персоналу було прирівняно до співробітників дипломатичних представництв. Керівним органом Місії є Консультативна рада, що збирається двічі на рік і складається з посадовців України, Молдови, ЄС, ОБСЄ та Міжнародної організації міграції [3, с. 86]. Надалі мандат місії багаторазово продовжувався. Ця місія сприяла нарощуванню потенціалу в галузі прикордонного співробітництва та митного управління, а також покращенню можливостей України та Молдови в галузі прикордонного та митного оформлення, боротьбі з транскордонною злочинністю, наближенню стандартів прикордонних та правоохоронних органів до стандартів ЄС [5, с. 45-46].

У рамках Місії діють польові офіси (по три в Молдові й Україні), що відповідають не лише за українсько-молдовський кордон, а й за адміністративну межу між Придністровським регіоном і рештою території Молдови, аналітичний підрозділ, підрозділ з розслідування злочинної діяльності. У складі Місії працюють понад 200 співробітників, з яких майже половина – громадяни держав-членів ЄС. Її діяльність фінансується за рахунок бюджету ЄС та внесків окремих держав-членів [3, с. 86-87].

24 листопада 2015 р. було укладено Доповнення до Меморандуму про створення EUBAM, згідно з яким Місія здійснює свою діяльність не тільки під керівництвом Європейської Комісії, а й у координації з Високим представником ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки, до її завдань додано допомогу в запобіганні транскордонній організованій злочинності, в тому числі контрабанді, нелегальній міграції та торгівлі людьми, боротьбу з корупцією в прикордонних відомствах України та Молдови, її діяльність поширено на всю територію цих двох держав [3, с. 94]. Як зазначає В.В. Ковальська, це відобразило суттєві поступові зміни у первинно скромних статусі й завданнях Місії, що була навіть не місією ЄС, а місією Європейської Комісії, не розглядалася як одиниця, створена для виконання самостійних завдань, а скоріше для продовження роботи іншої місії ЄС із встановлення фактів [3, с. 111-112].

Діяльність Місії поступово привела до поширення дії законодавства Молдови на значну частину економічної діяльності Придністровського регіону, суттєвого зменшення контрабандних потоків і торгівлі людьми, впорядкування та вдосконалення прикордонних процедур, збільшення надходжень від митних платежів до бюджетів двох держав, зменшення незаконних доходів фактичної адміністрації Придністров'я. Непрямо це сприяло ослабленню конфлікту, частковій економічній реінтеграції Придністровського регіону, створює сприятливі умови для політичного врегулювання [3, с. 149-152].

Консультативну місію ЄС з реформування сектора цивільної безпеки України (European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine, EUAM UKRAINE, KMCC) було засновано 1 грудня 2014 р. на підставі рішення Ради ЄС від 22 липня 2014 р. і угоди від 17 листопада 2014 р., ратифікованої Верховною Радою України 4 лютого 2015 р. [6]. Згідно з мандатом Місії її діяльність спрямовується на реформу поліції та сприяння верховенству права і полягає в наданні наставницької й консультативної допомоги українським державним органам у розробці оновле-

них безпекових стратегій та імplementації реформ. Серед цілей Місії: створення концепції реформ із метою надання відповідними державними органами України надійних безпекових послуг із дотриманням верховенства права; реорганізація та реструктуризація безпекових послуг у спосіб, що дає змогу відновити контроль та надійність [8]. У травні 2019 р. Рада ЄС на пропозицію Високого представника продовжила мандат КМЄС до 31 травня 2021 р. і схвалила збільшення її бюджету [7].

КМЄС є цивільною не-виконавчою місією. Під сектором цивільної безпеки при цьому розуміється вся інфраструктура безпеки держави, суспільства і людини, окрім суто військової (армія, військово-морський флот, підрозділи спеціального призначення тощо) [9]. Реформа сектора цивільної безпеки, на яку спрямована діяльність місії, нині охоплює такі установи: Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Державна прикордонна служба України, Генеральна прокуратура, Служби безпеки України, Державна фіскальна служба, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, Міністерство юстиції, судові органи, але також «представники громадянського суспільства та Верховної Ради України» [9]. Як зазначає прес-служба Місії, «реформування сектора цивільної безпеки неможливе також без урегулювання супутніх проблем, зокрема боротьби з корупцією, забезпечення належного врядування, дотримання прав людини та гендерної рівності» [9].

У своїй роботі Місія проголошує п'ять пріоритетів:

1. Управління персоналом («залучення до роботи відповідних осіб з метою належного надання ними якісних послуг населенню»);
2. Кримінальні розслідування («проведення кримінальних розслідувань підвищує потенціал держави щодо боротьби зі злочинністю та корупцією»);
3. Громадський порядок (дотримання права громадян на мирні зібрання у процесі забезпечення державними органами громадського порядку);
4. Взаємодія поліції з громадою («налагодження довірчих стосунків із населенням шляхом безпосередньої співпраці та діалогу»);
5. Розмежування повноважень («розмежування обов'язків і повноважень організацій сектора цивільної безпеки з метою забезпечення координації їхньої діяльності й запобігання дублюванню та плутанині»).

Наскрізними питаннями для всіх пріоритетів названі: 1) дотримання прав людини та гендерної рівності; 2) забезпечення належного врядуван-

ня («стосується проведення реформ у таких галузях, як державне управління, публічний нагляд, державні фінанси та децентралізація»); 3) боротьба з корупцією («КМЄС прагне розширити можливості правоохоронних та судових органів України (поліції, прокуратури, судів) у протидії корупції та допомагає новоствореним антикорупційним органам») [9].

За участі Місії у 2014–2019 р. було розроблено понад 40 законопроектів (зокрема, Закон України «Про національну безпеку») та 25 стратегічних документів (Стратегія МВС до 2020 р., Стратегія розвитку Національної поліції до 2020 р., Програма захисту свідків, Концепція реформи СБУ та відповідний План заходів тощо). У Національній поліції впроваджено нові підходи щодо взаємодії з громадою, управління масовими заходами, громадської безпеки, об'єднання функцій оперативних працівників та слідчих, запроваджено поліцію діалогу, групи швидкого реагування (у 5 областях на базі 123 поліцейських відділів та відділень), розроблено рекомендації щодо зміцнення спроможності НПУ в сфері боротьби з організованою злочинністю і тяжкими злочинами; здійснюється підтримка новостворених сервісних центрів МВС. Також Місія надає необхідне обладнання і фінансує ремонт приміщень (кімнат для проведення допитів для НАБУ та приймалень прокуратури) українських установ-партнерів [9].

У КМЄС нині налічується понад 300 співробітників, більшість з яких є громадянами держав-членів ЄС. Їх діяльність здійснюється насамперед у Києві, але також у інших регіонах. Спочатку ця діяльність здійснювалася через мобільні групи, але в 2016 р. було відкрито регіональні представництва у Львові та Харкові, а у 2018 р. – в Одесі. В кожному з регіональних представництв працюють по 20 співробітників. При цьому збережено й мобільні підрозділи Місії [9].

Висновки. Інструменти ЄС щодо управління конфліктами поділяються на політичні, дипломатичні, військові, цивільні, торгові та підтримку розвитку. Всі військові й частково цивільні інструменти та підтримка розвитку охоплюються операційною діяльністю в межах Спільної безпекової та оборонної політики. Її можна поділити на цивільні місії й військові операції, а також на не-виконавчі та виконавчі місії й операції. Виконавчі передбачають заміщення певних суверенних функцій держав, не-виконавчі – ні.

Будь-яка докладніша класифікація операційної діяльності ЄС у межах СБОП буде умовною, але, на нашу думку, можна виокремити такі

основні групи місій та операцій (Ми погоджуємося з класифікацією С.Д. Білоцького 2009 р. і уточнюємо її):

1. Посилюючі цивільні місії. Зокрема, це місії, спрямовані на «творення спроможності» та реформи сектора безпеки з метою підвищення стійкості та інституційної модернізації певної держави (цивільної безпеки, верховенства права, управління кордоном, контртерористичні, цивільної адміністрації), в тому числі місії заміщення/виконавчі у випадку дисфункції держави. Вони здійснюються в контексті попередження кризи та постконфліктної стабілізації.

2. Поліцейські місії (вважаються цивільними). Їх метою можуть бути: попередження або деескалація кризи; силові дії для відновлення правопорядку, зокрема в постконфліктних ситуаціях; допомога місцевій поліції або тимчасове заміщення її функцій.

3. Моніторингові місії чи операції. Вони спрямовані на спостереження за окремою сферою функціонування держави (поліція, судова система, кордон та тощо) чи імплементацією угоди (лінія припинення вогню, мирна угода тощо), надання підтримки спеціальним представникам ЄС.

4. Військові операції. Їх завданням можуть бути, зокрема: гуманітарні та рятувальні дії, в тому числі підтримка евакуації європейських громадян; встановлення миру; підтримання миру; посднавчі операції для розгортання ширших миротворчих місій ООН; роззброєння; боротьба з тероризмом; операції повітряної та морської безпеки; творення військової спроможності; захист цивільного населення від терористів і озброєних груп у «крихких» державах, створення безпечного постконфліктного середовища; підтримка боротьби з епідеміями.

ЄС здійснює в Україні дві цивільні місії, завдання яких належать до сфери миротворчості й управління конфліктами. Одна з них, Консультативна місія з реформування сектора цивільної безпеки України, розпочала свою діяльність у 2014–2015 рр., спрямована на модернізацію та демократизацію органів державної безпеки та всієї правоохоронної системи, а також на впровадження належного врядування, утвердження верховенства права і боротьбу з корупцією. Діяльність іншої, Місії ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні, що заснована у 2005 р., у 2015 р. було суттєво розширено: підвищено її статус, а територію здійснення діяльності розширено на всю територію України та Молдови. Водночас ініціатива України у 2015 р. щодо заснування Союзом ще однієї операції у сфері СБОП (очевидно, військової) з метою відновлення територіальної ціліс-

ності України на територіях Донецької і Луганської областей не знайшла підтримки з боку ЄС в умовах відсутності відповідного мандату Ради Безпеки ООН.

На нашу думку, слід використовувати повною мірою і розвивати наявні наміри, потенціал та інструменти «м'якої сили» ЄС щодо деескалації кризи, посилення стійкості та економічного розвитку Української держави, регулювання конфліктів в українському суспільстві. Зокрема, вимагають прискіпливої уваги наявні цивільні місії ЄС у сфері СБОП в Україні. Розширення діяльності Місії ЄС із прикордонної допомоги Молдові та Україні на всю територію держави, не виключено, дасть можливість використати досвід Місії (щодо здійснення прикордонного контролю в умовах гібридного конфлікту, часткової економічної реінтеграції відторгненого регіону, обмеження економічних можливостей окупаційної адміністрації, деескалації кризи) для вирішення аналогічних завдань на території окупованого Донбасу. Водночас реалізація широкого мандату Консультативної місії з реформування сектора цивільної безпеки України дає змогу використати допомогу ЄС для подальшої модернізації різних сфер життєдіяльності держави, а також досвід Союзу щодо управління кризами для розвитку українського суспільства (культура вирішення конфліктів і розв'язання суперечностей, уникнення радикалізму, насилля, дискримінації, толерантність, солідарність, відповідальність, соціальна активність тощо).

Список використаних джерел:

1. Арбатова Н.К. Европейский Союз и кризисное регулирование. Европейский Союз и региональные конфликты / Отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011.
2. Білоцький С.Д. Міжнародно-правове регулювання миротворчої діяльності ЄС. Порівняльно-правові дослідження. 2009. № 2.
3. Ковальська В.В. Правове регулювання діяльності місій Європейського Союзу (на прикладі Місії Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01). Офіційний вісник Європейського Союзу. № С 83/1. 30.03.2010.
5. Соколова П.С., Уткин С.В. Операции Европейского Союза в конфликтных регионах. Европейский Союз и региональные конфликты / Отв. ред. Н.К. Арбатова, А.М. Кокеев. М.: ИМЭМО РАН, 2011.

6. 6. Угода між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЄС в Україні). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012.
7. 7. Council Decision (CFSP) 2019/761 of 13 May 2019 amending Decision 2014/486/CFSP on the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine). URL: <http://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2019/05/Mandate-till-31.05.21.pdf>.
8. 8. Council Decision 2014/486/CFSP of 22 July 2014 on the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0486&rid=2>
9. 9. EUAM Ukraine. URL: <http://www.euam-ukraine.eu>
10. 10. Implementation Plan on Security and Defence. Note to the Council from High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Police. 14 November 2016. No. 14392/16. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_implementation_plan_st14392.en16_0.pdf.
11. 11. Shelest H. The Prospects of the European Union Mediation and Peacekeeping in the Eastern Partnership // Centre for European Studies Working Papers. 2016. Vol. VIII. Iss. 3.
12. 12. Tardy T. CSDP in action – what contribution to international security? // ISSue. Chailot paper. № 134. May 2015.

Круглов Олег

к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства
Бердянський державний педагогічний університет

ТЕРМІНОЛОГІЧНА УНІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Недосконалість юридичної техніки законодавця є підставою для чисельних дискусій і обговорень у наукових, навчальних та практичних колах. І мова йдеться не тільки про юридичну сферу. Розгалужена система регулюючого та охоронного впливу норм права на суспільні відносини не залишає осторонь від цієї проблеми представників фактично будь-якої професії.

Особливого значення ця проблема набуває у кримінальному праві, яке за своєю природою представляє собою специфічну галузь права, що має найбільш суворий інструментарій впливу на особу порушника та його долю. Приймаючи до уваги формат участі у даній конференції, в цьому дослідженні ми вимушені зупинитися на аналізі лише одного дискусійного напрямку, який потребує тлумачення, наукового обговорення та можливого вдосконалення з точки зору уніфікації.

Так у чинному Кримінальному кодексі України (далі КК України) для позначення діянь, які за своєю природою є злочинами, використовується декілька взаємопов'язаних, але не тотожних понять. При чому логіка їх використання іноді наводить нас на думку про те, що навіть спеціалісти можуть сприймають їх на рівні синонімічних.

У першу чергу необхідно звернути увагу на ч. 1 ст. 1 КК України, у якій зазначається, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від **злочинних посягань**, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання **злочинам** [1]. Навіть поверхневий аналіз цієї норми викликає необхідність категоріального розмежування термінів “злочинне посягання” і “злочин”. Виходячи з того, що законодавець знайшов за потрібне відокремити ці терміни, ми можемо дійти висновку про їх нетотожність. На перший погляд такий підхід може здатися обґрунтованим, адже тлумачний словник української мови визначає “посягання” (іменник) – як дію за значенням посягати (потягнутися рукою (руками) до чого-небудь; засунути руку (руки) у щось) [2, 393]. Отже під злочинним посяганням слід розуміти активну форму поведінки особи, власне дію. Але дію, яка тільки потенційно передбачає досягнення результату, на який вона була спрямована. Необхідно визнати, що протягнути руки до чого-небудь зовсім не означає одержати це щось. Своєрідна спроба або замах.

Таким чином, ми можемо зробити відразу декілька висновків. По-перше, КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони цілої низки об'єктів від суспільно-небезпечних дій, але не бездіяльності. По-друге, такого роду дії тільки потенційно можуть завдавати шкоди вказаним у попередніх абзацах об'єктам.

У цьому сенсі для з'ясування логіки законодавця ми спробували розібратися у чому полягає відмінність між термінами “охорона” і “запобігання”, адже КК України має на меті забезпечення **охорони** певних об'єк-

тів від злочинних посягань і **запобігання** злочинам. Охорона представляє собою, сукупність дій, спрямованих на оберігання від небезпеки кого-, чого-небудь, забезпечення від загрози нападу, замаху і т. ін. [2, 825]. У той же час запобігання є діями, спрямованими на недопущення, заздалегідь відвернення чого-небудь неприємного, небажаного [2, 267]. На нашу думку, вказані терміни представляють собою синоніми, які максимально наближені одне до одного за змістом. Саме тому не є зрозумілим чому у КК України розмежовуються охорона від злочинних посягань і запобігання злочинам.

Якщо мова йдеться про злочинні посягання, то з одного боку позиція законодавця є зрозумілою, адже кримінальна відповідальність настає не тільки за закінчений злочин, але також за замах на нього. Проте чому завданням КК України є забезпечення охорони окремих об'єктів тільки від суспільно-небезпечних дій, адже посягати на щось можна лише активно?

Не додає ясності у цьому питанні і друга частина ст. 1 КК України: для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які **суспільно небезпечні діяння є злочинами** та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Така точка зору з необхідністю наводить нас на думку про те, що не всі суспільно-небезпечні діяння є злочинами. Однією із визначальних ознак злочину є його суспільна небезпечність і саме тому у нас закономірно виникає запитання про те, чи може суспільно-небезпечне діяння не бути злочином? Для відповіді на це запитання необхідно звернути увагу на нормативне визначення злочину. Так злочином є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11 КК України).

Отже суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) набуває ознак злочину за умови, що воно вчиняється винним у ньому суб'єктом злочину і передбачається конкретною нормою КК України. Такого роду позиція законодавця частково не викликає критики, є зрозумілою і виправданою, що втім все-таки залишає широке поле для розмірковувань та полеміки. На нашому рівні міркувань виникає принаймні дві групи запитань.

По-перше, за нормативним визначенням злочином вважається виключно **суспільно** небезпечне діяння. Приймаючи до уваги той факт, що питання визначення природи об'єкту складу злочину є доволі дискусійним і варіюється від суспільних відносин до цінностей, ми пропонуємо у

рамках даного дослідження зупинитися на очевидних нормативних вказівках, які зазначаються у ч. 1 ст. 1 КК України. Так відповідна норма окреслює коло охоронюваних кримінальним законом об'єктів наступними: права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо. Саме тому необхідно звернути увагу, що злочин може посягати не тільки на суспільні відносини. Справа у тому, що більшість таких суспільних відносин, якщо не всі, одержують кримінально-правову охорону за умови їх попереднього правового врегулювання іншими галузями права. А отже перетворюються на правовідносини. Крім того, вищевикладене коло благ (цінностей) не завжди охоплюється формулою суспільних відносин.

По-друге, виникає запитання чи може в Україні бути вчинене суб'єктом злочину (фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності) суспільно небезпечне, винне діяння, яке злочином не є? Відповідь на це запитання, при всій її очевидності (відсутність норми КК України, яка б встановлювала відповідальність за вчинення такого суспільно небезпечного діяння), на практичному рівні фактично ставить нас у скрутне з точки зору прикладної ілюстрації становище. Теоретично, можна уявити собі нову форму вчинення небезпечного для суспільства (держави, територіальної громади тощо) діяння, яке не знаходить кримінально-правової оцінки і, відповідно, покарання на рівні КК України, але на практиці сучасна наукова думка у цій сфері фактично не залишає для виникнення таких ситуацій жодного шансу. Більш вірогідним розвитком подій у досліджуваній сфері є можлива криміналізація окремих діянь, які до цього не були суспільно небезпечними, але згодом стали представляти для суспільства більшу загрозу. Наприклад встановлення кримінальної відповідальності за управління транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння.

Продовжуючи думку про заплутаність юридичної термінології у сучасному кримінальному праві, необхідно звернути увагу на те, що паралельно з терміном **“суспільно небезпечне діяння”** у КК України використовується декілька подібних, на перший погляд, за змістом термінів: **“протиправне діяння”** (ч. 5 ст. 36 КК України - протиправне насильницьке вторгнення, ст. 115 КК України - протиправне заподіяння смерті іншій людині, ст. 120 КК України - ...систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі..., ст. 369³ - протиправний вплив... тощо); **“незаконне діяння”** (ст. 289 КК України - незаконне заволодіння

транспортним засобом); **“неправомірне діяння”** (ст. 200 КК України - ...неправомірний випуск або використання електронних грошей) і, врешті рещт, щось середнє між ними - **“суспільно небезпечне протиправне діяння”** (ст. 209 КК України - вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів).

Продовжуючи аналіз, розпочатий у попередніх частинах даного дослідження, ми вимушено повинні звернути увагу на розуміння сутності та тлумачення змісту вказаних вище термінів.

Поверхневий профаністичний погляд на категорію **“незаконного діяння”** викликає запитання **“про що власне йдеться у цьому випадку мова”**: про порушення виключно законів України; про порушення законів і підзаконних актів України; про порушення законів підзаконних актів України та міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України?

Приймаючи до уваги, що чинне законодавство не містить прямого визначення незаконного діяння, спробуємо зробити висновки на підставі опосередкованого аналізу деяких чинних нормативно-правових актів.

На рівні окремих нормативно-правових актів тлумачення вказаного терміна обмежується виключно законами. Наприклад, **“Незаконна торгівля”** означає будь-який заборонений **законом** вид практики або поведження, що стосується виробництва, відправлення, отримання, володіння, розподілу, продажу або придбання, в тому числі будь-який вид практики або поведження, що має за мету сприяти такій діяльності [3].

Інші нормативно-правові акти передбачають можливість включення до змісту досліджуваного терміна також підзаконних актів (наказів, інструкцій тощо). Наприклад, **“Незаконне лікування”** - лікування тварин речовинами, забороненими до застосування щодо продуктивних тварин, або будь-яке інше втручання у фізіологічні процеси тварини, які впливають на хімічний та соматичний склад молока чи молозива, **без відповідного дозволу з боку спеціаліста ветеринарної медицини** [4].

І нарешті ряд нормативно-правових актів включає до змісту цієї категорії міжнародні домовленості. Наприклад, **“Незаконний обіг”** означає імпорт, експорт, продаж, доставку, переміщення або передачу вогнепальної зброї, її складових частин і основних компонентів, а також боєприпасів до неї, з території або територією однієї держави-члена до третьої кра-

їни... [5].

Такий стан речей дозволяє зробити висновок про широке розуміння змісту терміна “незаконне діяння” як дії (бездіяльності), яка за формою або змістом не відповідає вимогам будь-якого чинного нормативно-правового акту.

Якщо звернути увагу на зміст категорії “протиправне діяння”, то його аналіз навіть на поверхневому рівні (не звертаючи уваги на всі існуючі теорії праворозуміння) обумовлює наявність принаймні двох можливих тлумачень:

- мова йдеться про об’єктивне розуміння цього терміна і повинно сприйматися як посягання на право в цілому, тобто на сукупність національних норм права;

- мова йдеться про суб’єктивне сприйняття права, як міри можливої поведінки уповноваженого суб’єкта – посягання на встановлені, забезпечені та охоронювані державою права окремих осіб.

У першому випадку ми з необхідністю доходимо висновку про абсолютну тотожність термінів “незаконне діяння” і “протиправне діяння”, у другому – мову необхідно вести виключно про порушення прав конкретної особи (життя, здоров’я, власність тощо), а не на інші охоронювані кримінальним законом блага (цінності).

У теорії ж кримінального права протиправність, як ознака суспільно-небезпечного діяння, як правило сприймається на рівні передбачення його конкретною нормою КК України, а саме диспозицією конкретної статті Особливої частини цього нормативного акту. Відповідно, будь-яке діяння, що зазначене у Особливій частині КК України, автоматично стає злочином і набуває ознак протиправності, за виключенням окремих диспозитивних норм, які звільняють від кримінальної відповідальності. Приймаючи до уваги вказану вище презумпцію, на нашу думку, немає ніякого сенсу в описовій частині об’єктивної сторони злочину перевантажувати її зайвими елементами на кшталт прикметника “протиправна”, не кажучи вже про конструкції такого роду: “суспільно небезпечне протиправне діяння” (ст. 209 КК України).

Термін “неправомірне діяння”, не будучи закріпленим нормативно, з нашої точки зору, є найбільш вивіреним і, якщо бажаєте, витонченим у порівнянні з попередніми з точки зору зовнішньої форми вираження. Його головним недоліком є те, що він рівною мірою може бути віднесений як до злочинів та і до адміністративних правопорушень, але з певними

уточненнями може бути використаний у якості основоутворюючого у КК України.

Окремо треба відзначити, що перспективні зміни КК України у частині введення в, так би мовити, “обіг” терміна “кримінальне правопорушення”, із виділенням у якості його різновидів “кримінальних проступків” та “злочинів”, хоча і виправдано необхідністю вирішення окремих практичних проблем, проте зовсім не додасть ясності і прозорості процедури тлумачення основоположних категорій кримінального права.

У цьому сенсі, зважаючи на технічну недосконалість або наявність можливості неоднозначного тлумачення проаналізованих вище термінів, виникає необхідність висвітлення авторського бачення вирішення проблем такого роду. Зрозуміло, що на теоретичному рівні можна скільки завгодно термінологічно деталізувати і відокремлювати злочинні діяння у залежності до безкінечної кількості критеріїв, проте на рівні КК України таке доктринальне різноманіття повинно бути спрощене та уніфіковане. У якості висновку ми пропонуємо поглянути на вихідну категорію кримінального права під іншим кутом зору, який, на нашу думку, дозволить дещо звужити коло для наукових дискусій. Так, кримінальне правопорушення може сприйматися, як винне, небезпечне для охоронюваних кримінальним законом цінностей, неправомірне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 8. – 896 с.
3. Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/897_001.
4. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.03.2019 № 118 [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19/ed20190312#n32>.
5. Про імплементацію статті 10 Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організа-

ції Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Протокол ООН про вогнепальну зброю), та про встановлення дозволів на експорт і заходів щодо імпорту та транзиту вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї: РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) № 258/2012 від 14 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-12/ed20120314#n61.

Лахижа Микола Іванович

д.н. держ. упр., професор, професор кафедри
публічного управління та адміністрування

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
радник, Регіональний центр з надання безоплатної
вторинної правової допомоги у Полтавській області

Черчатий Олександр Іванович

к.н.держ.упр., директор, Регіональний центр з надання безоплатної
вторинної правової допомоги у Полтавській області

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Для сучасної України питання захисту прав громадян набувають особливого значення. Увага в першу чергу звертається на забезпечення державного захисту тих категорій громадян, які мають соціальні пільги у зв'язку із заслугами перед державою, віком чи інвалідністю.

Саме для цього створена і успішно функціонує система безоплатної правової допомоги, яка складається з Координаційний центру з надання правової допомоги; суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги (органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги) та суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги (регіональні та місцеві центри з надання БВПД та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу).

Перелік пільгових категорій міститься в різних законах. Зокрема, у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» [1] відзначено, що

право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом (ст. 3).

Безоплатна первинна правова допомога (далі – БППД), що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відношення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб надається всім громадянам, а право на безоплатну вторинну правову допомогу (далі – БВПД), що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, мають 16 категорій громадян.

Важливо відзначити постійне розширення кола громадян, що мають право на БВПД. Зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» вносилися понад 20 раз. Так у зміни до статті 14 «Суб'єкти права на безоплатну вторинну правову допомогу» вносилися у 2017 (2), 2018 (2) та 2019 (2) роках.

Значно розширено права учасників АТО/ООС та членів їх сімей. Розуміння необхідності посиленої уваги до людей, які захищають інтереси нації прийшло поступово разом із усвідомленням масштабів агресії та зростанням національної єдності відносно вибору шляху розвитку суспільства та необхідності його захисту.

Згідно із Законом № 340-IX від 05.12.2019 [2] таке право отримали й громадяни України - власники земельних ділянок, які проживають у сільській місцевості. Практика свідчить, що однозначно позитивно оцінювати такі зміни не можна з кількох причин. По-перше, автори змін не врахували можливостей системи безоплатної правової допомоги, як обмежуються кількістю наявних адвокатів та юристів. По-друге, поняття «власники земельних ділянок, які проживають у сільській місцевості» дуже широке, отже порушується принцип соціальної справедливості і право на БВПД отримують і заможні люди, які легко могли б самостійно оплатити послуги адвоката. Остання зміна увійшла в дію лише з 16 січня 2020 року, але вже помітна інтенсифікація звернень громадян із сільської місцевості

Проблема захисту прав власників та користувачів земельних ділянок (усіх видів використання та форм власності) стосується 25,2 млн. осіб, се-

ред яких 6,9 млн. — власники земельних часток (паїв) [3]. Винятково судами вирішуються земельні суперечки з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками. Проте права громадян у сфері земельних відносин захищають органи влади, правоохоронні органи, Держгеокадастр та інші державні органи.

На наш погляд, проблему захисту прав власників земельних ділянок варто вирішувати комплексно, залучаючи до цього юристів об'єднаних територіальних громад та враховуючи майновий стан претендентів на БВПД.

Крім того, варто врахувати пропозиції фахівців, які вважають необхідним щодо удосконалення неюрисдикційних форм захисту: «реформування сфери адміністративних послуг, реформування та узгодження законодавства, що регулює адміністративні процедури, відкриття кадастрової та містобудівної інформації, функціонування електронних адміністративних послуг» тощо [3].

Важливим є також розширення системи БПД за рахунок дистанційних пунктів та залучення юристів ОТГ.

Література:

1. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству. Закон України від 5 грудня 2019 року N 340-IX. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190340.html
3. Моніторинг земельних відносин. Проект «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» <http://www.kse.org.ua/uk/research-policy/land/governance-monitoring/database-2014-2015/>
4. Сорока М. Захист прав у сфері земельних відносин: чи помітні зміни. Юридична газета. 15 серпня 2017 р. <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrame-pravo/zahist-prav-u-sferi-zemelnih-vidnosin-chi-pomitni-zmini.html>

Махінчук Віталій Миколайович

д.ю.н., старший дослідник

старший науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ СУБСИДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КІНЦЕВИХ БЕНЕФІЦІАРНИХ ВЛАСНИКІВ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ-БОРЖНИКА В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ "ЗНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВУАЛІ"

Основоположним принципом корпоративного права є повна відокремленість майна юридичної особи. Це означає, що саме юридична особа, а не її власники (засновники, акціонери, директори), несе відповідальність за своїми операціями, боргами і деліктами. Однак, існують винятки із загальної концепції обмеженої відповідальності, оскільки має місце практика недобросовісного використання положень закону, зокрема, в якості інструменту обману кредиторів. Доктрина "зняття (підняття) корпоративної вуалі", яка також відома як доктрина "проколювання корпоративної завіси", є способом притягнення до субсидарної відповідальності посадових осіб, директорів і акціонерів за боргами організації. Крім того, існують спроби проникнення в "корпоративну завісу", щоб притягнути до відповідальності материнську компанію за зобов'язаннями дочірнього підприємства.

Доктрина зняття корпоративної вуалі зародилася в країнах англо-американського права шляхом прецедентної правотворчості, а, отже, має некодифікований характер. В зарубіжних країнах існують два основні підходи до застосування вказаної доктрини в судовій практиці. Якщо в країнах англо-американської системи права обов'язковою умовою для притягнення до відповідальності учасника корпорації є факт зловживання правом, то в країнах романо-германської системи права набула широкого поширення презумпція відповідальності основного товариства за зобов'язаннями дочірнього [7].

Питання про можливість застосування концепції "зняття корпоративної вуалі" в українській правовій дійсності є досить проблематичним, оскільки в законодавстві відсутні чітко сформульовані норми щодо її застосування (крім окремих елементів вказаної доктрини, які зустрічаються

при притягненні до субсидіарної відповідальності в процедурах банкрутства підприємств і ліквідації банків). Практика судів англо-американської системи права (США, Великобританія, Австралія тощо) вже напрацювала серйозний доробок справ, які ґрунтуються на доктрині "piercing the corporate veil", які крок за кроком формують базові підходи до визначення принципових положень доктрини зняття корпоративної вуалі. Романо-германська система права (Німеччина, Франція, Голландія, Бельгія тощо) не знає доктрини підняття корпоративної вуалі, проте практика притягнення до відповідальності кінцевих бенефіціарів (учасників товариства та контролерів) здійснюється за допомогою теорій "кваліфікованої групи де-факто" та "руйнівного втручання", які фактично є різновидами деліктної відповідальності. Застосування останньої базується на положенні про те, що особа, яка контролює корпорацію, несе обов'язок стосовно необхідності врахування інтересів кредиторів цієї корпорації [1]. Фактично у цьому випадку іде мова про деліктні зобов'язання кінцевого бенефіціара.

Наразі також на пострадянському просторі спостерігається практика спроб використання доктрини не в інтересах кінцевого бенефіціара з метою захисту його прав та інтересів (справи про банкрутство, ліквідаційні процедури), а з протилежною метою – притягнення кінцевого бенефіціара (контролера) до відповідальності за шкоду (борги), заподіяну підконтрольною саме йому відповідною компанією. Мова йде про так зване позбавлення юридичної особи (компанії) окремої правосуб'єктності, або іншими словами про практику використання "зворотного підняття корпоративної вуалі" не в інтересах кінцевого бенефіціара [3, с. 107].

Зокрема в Україні ця тенденція кореспондується із правотворчою практикою, спрямованою на можливість притягнення кінцевого бенефіціара до відповідальності за неналежну (неправомірну) поведінку останнього, в діях якого простежується правопорушення, яке маскується за відповідною корпоративною формою (фасадом). Так, з метою зменшення рівня корупції в Україні, а також запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом був прийнятий закон, який набрав чинності 25 листопада 2014 р. [5]. Згідно з цим законом всі юридичні особи, зареєстровані на території України, зобов'язані надати інформацію про кінцевих вигодонабувачів. На сьогодні законодавство багатьох зарубіжних країн, в тому числі і українське, зокрема, як це зазначено вище, для позначення контролюючої особи використовує термін "вигодо набувач" та "кінцевий бенефіціарний власник" (контролер), яким позначають особу,

яка фактично має можливість контролювати діяльність юридичної особи. Викладене свідчить про те, що ідентифікація особи кінцевого бенефіціарного власника є можливістю встановити осіб, які фактично стоять за такими складними бізнес-структурами, як компанії та є своєрідним контролем за діяльністю компанії.

Вказаний підхід вимагає враховувати різноманітність критеріїв у визначенні контролюючих компанію осіб в межах доктрини «зняття корпоративної вуалі». Взнявши за основу визначення особи кінцевого бенефіціарного власника у відповідному законі [6], насамперед слід говорити про контролюючу особу як таку, яка незалежно від формального володіння має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або господарську діяльність юридичної особи безпосередньо або через інших осіб. Такий вплив має здійснюватися шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною часткою, права вирішального впливу на формування складу правління, результати голосування, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності. Для того, щоб особа вважалась контролюючою, вона повинна давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління і мати можливість здійснювати вплив шляхом прямого або опосередкованого (через іншу фізичну чи юридичну особу) володіння однією особою самостійно або спільно з пов'язаними фізичними та/або юридичними особами часткою в юридичній особі у певному визначеному розмірі відсотків (в різних країнах визначається по-різному) статутного капіталу або права голосу в юридичній особі.

Крім того, очевидним має бути причинно-наслідковий зв'язок між діями або бездіяльністю контролюючої особи та фактично спричиненими негативними наслідками, понесеними збитками корпоративною структурою, зокрема, якщо такі наслідки настали внаслідок отримання відповідних вказівок. З викладеного випливає очевидність необхідності встановлення саме факту зловживання контролюючою особою своїми правами. Саме встановлення цього факту є найбільш складним питанням, що поєднується із процесуальним питанням відповідного провадження, в межах якого необхідно його встановити.

Вочевидь, що не матеріально-правові, а саме процесуальні моменти доктрини зняття корпоративної вуалі відіграють вкрай важливе, якщо не саме важливе значення в реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі. Це цілком очевидно з огляду на природу і суть корпоративних конфліктів,

в яких є потреба застосувати (спробувати застосувати) доктрину зняття корпоративної вуалі. Як правило, позивач виступає "слабкою стороною" внутрішньокорпоративних відносин і позбавлений можливості отримати доступ до внутрішньокорпоративного діловодства та/або практики прийняття та виконання рішень (вказівок), які доволі частот можуть взагалі надаватися в усній формі. У такій ситуації позивач просто позбавлений можливості отримати доступ до необхідних доказів по справі. В англо-американській системі вищезазначена проблема багато в чому вирішується за допомогою спеціального процесуального інституту розкриття та надання доказів, який займає лівову частку у процесі доказування в межах доктрини зняття корпоративної вуалі [2, с. 273-299]. Більшість положень зазначеного інститут зводяться до закріплення презумпції причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями контролюючої особи (бенефіціара) та нанесеною шкодою кредиторам юридичної особи (корпорації). Без запровадження такого інституту у процесуальному законодавстві (в тому числі й в Україні), зміст якого мав би звестись до перекладення обов'язку відсутності причинно-наслідкового зв'язку на відповідача (кінцевого бенефіціара), реалізувати доктрину зняття корпоративної вуалі видається край складним завданням.

Список використаних джерел:

1. Быканов Д.Д. Снятие корпоративной вуали по праву США, Нидерландов и России. Закон. 2014. № 7. С. 71-80. URL: <https://igzakon.ru/magazine/article-pdf/?id=5405>.
2. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие / под ред. А.Г. Давтян. М.: Проспект, 2009. 480 с.
3. Махінчук В.М. Зарубіжний досвід застосування доктрини зняття корпоративної вуалі та перспективи останньої в Україні. Судова апеляція. 2019. № 1 (54). С. 106-117.
4. Муетдинова З.Ф. Влияние применения доктрины «снятия корпоративной вуали» на судебную практику и реформирование гражданского законодательства Российской Федерации. Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2016 г.). Казань: Бук, 2016. С. 68-72. URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/223/10796/>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1701-VII (із змінами).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-18>.

6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
7. Терновая О.А. Ответственность юридических лиц в корпоративном праве: проблемы и перспективы. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2017. № 5. С. 17-20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otvetstvennost-yuridicheskikh-lits-v-korporativnom-prave-problemy-i-perspektivy>.

Минько Наталья Сергеевна

кандидат юридических наук, доцент
заведующий сектором эколого-правовых исследований
Центра государственного строительства и права
ГНУ «Институт экономики НАН Беларуси»
Республика Беларусь, г. Минск

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ЛИЦЕНЗИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Институт лицензирования на территории Беларуси является сравнительно новым экономико-правовым явлением. Его правовая природа является двойственной: с одной стороны, институт лицензирования рассматривают в качестве ключевого элемента лицензионно-разрешительной системы и относят его к сфере административной деятельности, а с другой, – лицензирование рассматривают как элемент содержания правоспособности юридического лица. Очевидно, институт лицензирования выступает в качестве комплексного, межотраслевого института, а также выступает формой государственного регулирования и контроля за осуществлением деятельности, представляющей опасность для окружающих или создающих угрозу такой опасности. В свою очередь, лицензирование образовательной деятельности играет важную роль в процессе определения соответствия учреждения образования государственным стандартам и международным рекомендациям.

В.В. Кванина и Д.В. Осинцев указывают следующие основания лицензирования отдельных видов деятельности: деятельность требует квалифицированного и профессионального ведения в определенных формах, способами и в пределах, установленных нормативными правовыми актами; невыполнение названных условий характеризует деятельность как опасную для неограниченного круга субъектов; деятельность, определяемая указанными признаками, получила широкое распространение. Кроме того, отмечают, что данная процедура, прежде всего, устанавливает соответствие условий осуществления образовательного процесса, устанавливаемых учреждениям образования, государственным требованиям оценки обучения.

В связи с указанным Руководящий комитет по целям устойчивого развития в области образования на период до 2030 года по итогам четвертого совещания, которое состоялось в штаб-квартире ЮНЕСКО с 28 февраля по 2 марта 2018 года, опубликовал свои рекомендации в области образования. Данные рекомендации посвящены финансированию образования как общественного блага, укреплению национальной приверженности реализации Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года и устранению пробелов в данных. В Рекомендациях ЮНЕСКО по вопросам образования Правительствам рекомендуется разрабатывать целостные национальные системы оценки и оценки обучения и образования, которые включают в себя формирующие и итоговые компоненты (если они еще не созданы) и при необходимости планировать участие в межнациональных программах оценки. Региональным и другим межнациональным координационным механизмам и организациям со своими государствами-членами рекомендуется разрабатывать региональные и (или) субрегиональные системы мониторинга и отчетности, включая установление региональных контрольных показателей, насколько это возможно и целесообразно с учетом конкретных условий.

В большинстве государств Европы действует уведомительный порядок образовательной деятельности, то есть достаточно провести процедуру регистрации юридического лица, оказывающего услуги в области образования (воспитания), в то время как *качество образования определяется общественной аккредитацией и рейтингованием.*

В других странах учредители получают «лицензию на создание» образовательной организации, то есть получение лицензии предшествует государственной регистрации юридического лица. Весьма показателен

опыт совмещения лицензирования и государственной регистрации во **Франции**. Процесс получения разрешения на создание частного учреждения образования отделен от процесса получения права на бюджетное финансирование. Последнее возможно только после пяти лет с момента создания. Для получения разрешения на открытие школы существует два набора требований: личного характера и материального. В **Бельгии** Фламандская община гарантирует финансирование частных учреждений образования, одобренных государством. Одобрение заменяет здесь лицензирование. Критериями одобрения являются: соответствие деятельности учреждения образования языковым требованиям, использование утвержденной системы промежуточных и итоговых оценок, наличие установленного числа обучающихся и необходимого оборудования, формирование учебных программ в соответствии с установленными рекомендациями и готовность принять государственную инспекцию для проверки соответствия учреждения образования данным требованиям. Независимые учреждения образования, которые не могут подтвердить свое соответствие государственной образовательной программе, могут получить в индивидуальном порядке одобрение реализуемых программ и показателей образовательной деятельности. Законодательство Французской общины Бельгии связывает возможность финансирования школы с получением одобрения правительством общины.

В **Германии** право создавать частные учреждения образования гарантировано ст. 7 Основного закона. После выдачи учреждению образования одобрения на осуществление образовательной деятельности государственные органы управления образованием ответственны за отслеживание соответствия образовательной деятельности этого учреждения государственным стандартам. При этом в предмет контроля включается и контроль содержания образования на предмет его соответствия Основному закону. Инспекции могут проверять порядок промежуточной и итоговой аттестации обучающихся с целью установления эквивалентности образовательной деятельности учреждения образования соответствующим государственным стандартам. Получение лицензии в **Словении** означает включение учреждения образования в *реестр* образовательных организаций, предоставляющих свободный доступ к образованию, а также – применение к таким организациям всех требований и условий реализации образовательного процесса, которые предъявляются к государственным учреждениям образования. После выдачи учреждению образования одо-

рения на осуществление образовательной деятельности государственные органы управления образованием ответственны за отслеживание соответствия образовательной деятельности этого учреждения государственным стандартам. При этом в предмет контроля включается и контроль содержания образования на предмет его соответствия Конституции. Инспекции могут проверять порядок промежуточной и итоговой аттестации обучающихся с целью установления эквивалентности образовательной деятельности учреждения образования. В **Албании** обязательным является лицензирование только таких образовательных программ, которые направлены на выполнение требований соответствующего уровня государственного образования, как установлено Министерством образования и науки.

Лицензии на создание частных учреждений образования в **Греции** выдаются гражданам Греции и юридическим лицам, если они соответствуют установленным требованиям. Выделяются лицензии следующих видов: лицензия на создание и осуществление образовательной деятельности в начальной и общеобразовательной школе; лицензия на создание колледжа; лицензия на репетиторство и языковые центры; лицензия на частные институты повышения квалификации; лицензия на частные мастерские; лицензия на домашнее обучение. В настоящее время в Греции организован единый процесс лицензирования частных образовательных организаций, нацеленный на организационную прозрачность, эффективное управление и рациональное расходование бюджетных средств. В **Израиле** лицензионные требования установлены в Законе о контроле и надзоре в сфере образования 1969 года. Открытию частного учреждения образования предшествует получение разрешения генерального директора министерства образования. Для получения лицензии учредители должны убедить генерального директора, что в учреждении образования будет предоставляться образование соответствующего уровня и качества согласно установленным образовательным стандартам. Для определения соответствия стандартам инспектор министерства образования должен проверить расписание занятий и режим работы, квалификацию преподавателей, структуру управления организацией и ее финансовые возможности. На **Мальте** любое юридическое или физическое лицо, желающее создать частное учреждение образования, имеет право обратиться за получением лицензии в министерство образования. Министерство образования обязано в соответствии с законом выдать лицензию, если в качестве

заявителя за ліцензій звертається католицька церква (державна релігія в країні) або добровільна некомерційна або благодійна організація. В обох випадках заявник зобов'язаний підтвердити відповідність обов'язковим мінімальним вимогам, пред'являемым до освітньому процесу.

Таким чином, критерії (основання) ліцензування в більшості країн однакові: безпека освітнього процесу, кваліфікація педагогів, наявність освітніх програм, відповідності стандарту, рейтингування і т.д. Пройняття процедури ліцензування з отриманням єдиного обов'язкового документа характерно для Венгрії, Німеччини, Греції, Ізраїлю, Іспанії, Канади, Мексики, Турції, Фінляндії, Франції, Чехії, Чилі, Естонії, Південної Кореї.

В цілому *допуск (державне схвалення, ліцензування)* до освітньої діяльності носить заявничий характер в 25 країнах ОЕСР, дозволяючий – в 6, в Словенії, Словаччині і Австралії данна процедура відсутня. Допуск до освітньої діяльності здійснюється ліцензуючим органом: органом виконавчої влади країни, здійснює передані повноваження в сфері освіти, громадсько-професійними громадами, наділеними даними повноваженнями, приватними організаціями, а також в результаті їх спільної діяльності. Процедура допуску до здійсненню освітньої діяльності носить дозволяючий характер в Бельгії, Великобританії, Нідерландах, Нової Зеландії, Швеції, Японії. Данна процедура передбачає ведення Єдиного державного реєстру організацій, здійснює освітню діяльність. В зазначених країнах, за винятком Великобританії, ліцензію отримують на створення організації, здійснює освітню діяльність. Державне схвалення (допуск, ліцензування) освітньої діяльності здійснюється по видах і рівнях освіти. Наявність данного допуску визначає можливість отримання державного фінансування. Для отримання ліцензії необхідно дотримання ряду вимог, в тому числі до пожежної і фізичної безпеки, санітарним нормам, матеріально-технічному оснащення і укомплектованості штату. В Бельгії, Німеччині, Іспанії, Канаді, Норвегії, Франції, Чехії, Швейцарії, Південної Кореї можливість допуску до здійсненню освітньої діяльності розглядається спільно з професійними громадами.

В ЕС преобладает государственная оценка учреждений высшего образования, однако имеется тенденция к большему развитию и распространению процессов самооценки.

Кроме того, имеются и иные критерии лицензирования. Например, в **Швеции** для получения разрешения на образовательную деятельность педагоги частного учреждения образования должны показать, *какую из проблем системы образования они планируют решить*: например, сокращение очередности в общеобразовательные организации или создание школ в отдаленной местности. После реформы системы образования 2010 года в Швеции ужесточились требования к созданию частных школ и к получению ими разрешения на образовательную деятельность. Так, например, интерес представляет уникальный критерий лицензирования образовательной деятельности. На уровне обязательного образования закон предполагает три условия первоочередного приема ребенка в конкретную общеобразовательную школу: наличие в данной школе братьев или сестер, место в очереди и близость проживания. При создании частной школы учредители указывают, какому из данных критериев они отдают приоритет при зачислении детей в школу, тем самым фокусируясь на решении одной из проблем системы образования.

В целом в скандинавских странах (**Швеция, Норвегия, Финляндия**) представлено сочетание множества способов внешней оценки уровня учреждений образования. В Швеции учреждениям образования оказывается помощь в разработке соответствующих инфраструктур, в Норвегии уделяется значительное внимание оценке качества образовательного процесса и учебных программ, причем процесс оценки проводится организациями, финансово поддерживаемыми Правительством после самооценки учебного заведения. В Финляндии самооценка и сторонняя оценка сочетаются с выборочными проверками отдельных университетов со стороны внешних наблюдателей. В Дании проверка проводится внешними наблюдателями, финансируемыми Правительством, а самооценка высших учебных заведений основывается на информации, полученной не самим учебным заведением, а от внешних экспертов.

В Финляндии, Норвегии, Германии, Португалии и Испании важнейшим критерием является обоснование целесообразности создания организации, осуществляющей образовательную деятельность, с учетом демографической ситуации государства или региона. В ряде случаев *лицензирование организаций заменяется лицензированием учителей*. Такой поря-

док допускает к преподаванию только сертифицированных специалистов, а вопросы обеспечения безопасности образовательного процесса контролируются отдельно. Получение «лицензии» (именно этот термин используется в законодательстве ряда стран) на преподавательскую деятельность учителями напоминает процедуру аттестации педагогических работников. Учителя обязаны проходить периодическое обучение (повышение квалификации), что подтверждается «лицензией» или «сертификатом». На основании данного сертификата они могут непосредственно подавать заявку в учреждение образования, в котором желают работать.

В централизованных образовательных системах лицензирование преподавателей проводится соответствующим государственным органом власти. Как частные, так и государственные учреждения образования выбирают кандидатуры на должность преподавателей из утвержденного перечня кандидатов, прошедших лицензирование (**Норвегия, Бразилия, Япония**). В Японии получению лицензии предшествует создание *образовательной корпорации*, представляющей собой коллективный орган, входящий в состав объединения (хартии) образовательных корпораций страны, таким образом, образовательная организация создается образовательной корпорацией, а лицензия является коллективной. Кроме того, в Японии частным школам предоставлено право самостоятельно лицензировать учителей, то есть используется механизм лицензирования учительского состава, т.е. допуск (лицензия, сертификат) к преподаванию только сертифицированных специалистов, через подачу заявки. При этом школы сами определяют кандидатуры из утвержденного перечня кандидатов, прошедших лицензирование. В менее централизованных образовательных системах (**Англия и Уэльс, Индия, Канада**) существует две системы лицензирования педагогов – строго регламентированная для государственных учреждений образования и автономная, диспозитивная – для частных учреждений образования, причем последняя допускает отсутствие лицензии для преподавателей частных учреждений образования вообще.

В **Англии**, несмотря на то, что школы не проходят лицензирование при создании, к образовательным организациям данного уровня предъявляется множество требований. «Независимая школа» может обучать от пяти и более детей, относящихся к возрастной категории, для которой предусмотрено обязательное общее образование, при этом требование о соответствии образовательной программы каким-либо стандартам отсут-

ствует. Тем не менее, деятельность школ регламентирована достаточно подробно: они должны быть зарегистрированы в реестре независимых школ, который ведется госсекретарем, и проходить инспектирование на соответствие требованиям качества образования, духовного, морального, социального и культурного развития обучающихся, их здоровья и безопасности, адекватности педагогических работников, помещений для обучения и проживания, предоставления информации и порядка рассмотрения жалоб. Деятельность незарегистрированных независимых школ является уголовно наказуемой и влечет наложение штрафа или лишение свободы. Требования к качеству образования достаточно детализированы в законодательстве.

В **Канаде** правовое регулирование лицензирования отличается в зависимости от провинции. В Ньюфаундленде и Лабрадоре законодательно закреплено право каждого создавать частное учреждение образования при условии получения письменного разрешения министра и соответствия следующим требованиям: использование помещения, соответствующего целям образовательного процесса, использование образовательной программы, предписанной или одобренной министром, прием на работу педагогов, обладающих действующими квалификациями. Обучающиеся частных учреждений образования должны проходить тестирование в соответствии с законодательством и стандартами соответствующей провинции. Число частных учреждений образования в Канаде невелико. Лицензированные частные учреждения образования должны иметь светский характер. Цели деятельности не должны противоречить официальным целям образовательной политики провинции, при этом бремя доказывания лежит на органе, принимающем решение о разрешении деятельности учреждения образования. В **США** отсутствует единая государственная система сертификации и распределения педагогов, однако подобные схемы могут вводиться на уровне штатов. Типология частных учреждений образования в США насчитывает более 20 различных наименований, отличающихся вероисповеданием, профилем, уровнем образовательной программы, возможностью проживания, различными педагогическими концепциями, военной направленностью и др. Каждая из разновидностей частных учреждений образования предъявляет свои требования к квалификации педагогов, отсюда различия (узкая специализация) не только между штатами, но и между видами учреждений образования. Лицензирование, тем не менее, остается обязательным для государственных уч-

реждений образования. Аналогичным образом в Канаде система лицензирования педагогов предполагает наличие самостоятельных стандартов и требований в каждой из провинций.

Право физических и юридических лиц предоставлять частным образом образовательные услуги гарантировано конституцией и законодательством **Мексика**. К образовательным услугам, предоставляемые частным сектором, применяются те же требования, что и к соответствующим государственным организациям.

Таким образом, в условиях отсутствия государственной аккредитации в большинстве рассмотренных стран лицензионными требованиями являются не только требования к безопасности и укомплектованности штатов, но и требования, предъявляемые к содержанию образования и его качеству. Последствием лицензирования зачастую становится также включение образовательной организации в реестр организаций, проверяемых на предмет соответствия образовательной деятельности лицензионным нормативам. Свою готовность проходить такие проверки организация подтверждает при подаче заявления на лицензирование. От наличия у учреждения образования лицензии может зависеть финансирование, признание аттестатов, выполнение обязанности по получению образования обязательного уровня и другие последствия.

В **Российской Федерации** важное изменение нормативной правовой базы в сфере образования произошло в 2013 году, когда вступил в законную силу Федеральный закон от 29.12.2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» (далее – Закон № 273-ФЗ). Закон № 273-ФЗ направлен на обеспечение гарантированного Конституцией Российской Федерации права граждан на образование. Правовой статус образовательных организаций, организаций, осуществляющих обучение, индивидуальных предпринимателей и порядок осуществления ими образовательной деятельности установлен Законом № 273-ФЗ. В Российской Федерации сложилась система лицензирования и государственной аккредитации образовательной деятельности, в которой на федеральном уровне правовое регулирование осуществляется федеральными законами, решениями Правительства Российской Федерации и Министерством образования и науки России, а практическая ее реализация возложена на Рособрандзор.

Образовательная деятельность в России без лицензирования не допускается. Для получения лицензии соискатель должен доказать, что ус-

ловия осуществления образовательного процесса соответствуют лицензионным требованиям в отношении нормативов помещения, пожарной и физической безопасности, санитарным нормам, нормам обеспечения учебной литературой и укомплектованности штата. По общему правилу, если в стране лицензирование образовательной деятельности является обязательным, лицензированию подлежат, в основном, только частные образовательные организации, поскольку предполагается, что государственные и муниципальные организации в достаточной степени контролируются учредителем как субъектом публичного права. Другой общей тенденцией является обязательность лицензирования для общеобразовательных организаций, в частности для тех, которые реализуют образовательные программы обязательного уровня школьного образования, в то время как учреждениям высшего образования предоставляется значительно больший объем самостоятельности.

Постановлением Правительства Российской Федерации от 28 октября 2013 г. № 966 «О лицензировании образовательной деятельности» утверждено Положение о лицензировании образовательной деятельности, в котором устанавливается порядок лицензирования образовательной деятельности, осуществляемой образовательными организациями, организациями, осуществляющими обучение, а также индивидуальными предпринимателями, за исключением индивидуальных предпринимателей, осуществляющих образовательную деятельность непосредственно (далее – организация, осуществляющая образовательную деятельность).

Таким образом, согласно российскому законодательству образовательную деятельность вправе осуществлять: образовательные организации, которые могут создаваться только в форме некоммерческих организаций; организации, осуществляющие обучение – осуществляющие образовательную деятельность научные организации, организации для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, организации, осуществляющие лечение, оздоровление и (или) отдых, организации, осуществляющие социальное обслуживание, и иные юридические лица; индивидуальные предприниматели, как осуществляющие индивидуальную педагогическую деятельность, так и привлекающие наемных педагогических работников.

Отметим, что образовательная деятельность, осуществляемая юридическими лицами, а также индивидуальными предпринимателями, *привлекающими педагогических работников*, подлежит обязательному ли-

цензированию. В то же время, *не лицензируется* образовательная деятельность, осуществляемая индивидуальным предпринимателем *непосредственно* (т.е. лично, без приема на работу других преподавателей). В качестве примера деятельности, которую индивидуальный предприниматель может вести без лицензии, можно привести репетиторство, гувернерство и т.п.

Образовательная организация может быть государственной, муниципальной или частной. Государственной является образовательная организация, созданная Российской Федерацией или субъектом Российской Федерации. Муниципальной является образовательная организация, созданная муниципальным образованием (муниципальным районом или городским округом). Частной является образовательная организация, созданная физическим лицом или физическими лицами и (или) юридическим лицом, юридическими лицами или их объединениями, за исключением иностранных религиозных организаций. Частные образовательные организации, как правило, создаются в организационно-правовой форме АНО – автономных некоммерческих организаций.

Уставы юридических лиц, осуществляющих деятельность в сфере образования, должны содержать сведения об образовательных программах, в соответствии с которыми будет проводиться обучение.

На территории Республики Казахстан действует Закон Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» (по состоянию на 08.12.2019 г.). Согласно ст. 28 данного Закона лицензированию подлежат отдельные виды деятельности или действий (операций) в сфере образования.

Для занятия образовательной деятельностью требуется наличие государственной лицензии. Данный вид деятельности включает следующие подвиды деятельности: общеобразовательные программы начального, основного среднего, общего среднего образования; профессиональные программы технического и профессионального образования, в том числе по профессиям и специальностям; профессиональные программы послесреднего, высшего, послевузовского образования, в том числе по специальностям; духовные образовательные программы. Лицензия и (или) приложение к лицензии выдаются по месту регистрации юридического лица, если лицензиаром являются местный исполнительный орган или территориальные органы центрального государственного органа. Согласно постановлению Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года №195 «О некоторых вопросах лицензирования образовательной дея-

тельности» лицензиаром по осуществлению лицензирования образовательной деятельности по начальному, основному среднему, общему среднему, техническому и профессиональному, послесреднему образованию определены территориальные департаменты по контролю в сфере образования Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан. Для получения лицензии и (или) приложения к лицензии представляются следующие документы: 1) заявление; 2) копия устава (нотариально засвидетельствованная в случае непредставления оригиналов для сверки); 3) справка о государственной регистрации (перерегистрации) юридического лица заявителя; 4) копия свидетельства о постановке заявителя на учет в налоговом органе (нотариально засвидетельствованная в случае непредставления оригинала для сверки); 5) копия документа, подтверждающего уплату в бюджет лицензионного сбора за право занятия отдельными видами деятельности, за исключением случаев оплаты через платежный шлюз «электронного правительства»; 6) сведения и документы в соответствии с квалификационными требованиями. Квалификационные требования, предъявляемые при лицензировании образовательной деятельности, и перечень документов, подтверждающих соответствие им, установлены постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года №195 «О некоторых вопросах лицензирования образовательной деятельности».

Законодательством **Грузии** предусмотрена выдача лицензий на воспитательную деятельность. Она выдается Министерством образования, науки, культуры и спорта Грузии (согласно Закону Грузии от 8 июня 2016 г. № 5351 ПС «О лицензировании воспитательной деятельности»).

Согласно законодательным требованиям соискатели лицензий/владельцы лицензий должны удовлетворять следующим условиям:

а) должны иметь помещение. Право на владение и пользование им сроком не менее шести лет должно быть удостоверено в порядке, установленном законодательством Грузии. В случае аренды/найма указанного помещения право на владение и пользование им удостоверяется выпиской из публичного реестра. Это помещение в соответствии с числом воспитанников должно включать в себя: спальную комнату (спальные комнаты); кухню/столовую; туалет (туалеты), душевую (душевые), умывальную комнату (умывальные комнаты);

б) наличие вещей воспитательного, образовательного, информационного и познавательного назначения соответственно возрасту воспитанни-

ков;

в) наличие спального инвентаря, рассчитанного на нужды воспитанников;

г) наличие площади для столовой, достаточной для одновременного питания воспитанников, и соответствующего индивидуального инвентаря;

д) наличие условий для свободного ориентирования и перемещения для воспитанников с ограниченными возможностями;

е) удовлетворение стандартов заботы о ребенке.

Здания и сооружения, в которых осуществляется воспитательная деятельность, должны удовлетворять санитарно-гигиеническим требованиям, установленным законодательством Грузии. Владельцы лицензии обязаны представлять статистические данные о воспитательной деятельности органу, выдающему лицензии, в порядке, установленном органом, выдающим лицензии. Лицензия выдается бессрочно.

Согласно ст. 41 Закона **Республики Армения** 14 апреля 1999 г. № ЗР-297 «Об образовании» негосударственные учебные заведения, их филиалы, а также индивидуальные предприниматели приобретают право на осуществление образовательной деятельности с момента получения лицензии, а *государственные учебные заведения с момента учреждения*, если соблюдены следующие требования лицензирования образовательной деятельности: 1) основной педагогический и профессорско-преподавательский состав; 2) лабораторная база и учебная территория; 3) учебно-методическое обеспечение; 4) библиотечно-информационная система; 5) база учебно-производственной практики. Лицензия на образовательную деятельность выдается на реализацию программ дошкольного образования, начального образования, основной общеобразовательной программы, среднего образования, дошкольного (профессионального) образования, среднего профессионального образования, бакалавриата, магистерской программы уполномоченным органом государственного управления образованием по результатам экспертизы. Порядок лицензирования образовательной деятельности устанавливает Правительство Республики Армения.

Согласно Закону **Кыргызской Республики** от 19 октября 2013 г. № 195 (в ред. 18.07.2019) «О лицензионно-разрешительной системе в Кыргызской Республике» лицензированию подлежит образовательная деятельность (кроме государственных и муниципальных образовательных организаций, реализующих программы дошкольного, начального общего,

основного общего и среднего общего образования, внешкольного образования).

Н.А. Рубанова отмечает следующие проблемы, выявленные в ходе лицензирования образовательных учреждений: отсутствие у образовательных учреждений права владения и пользования зданиями, помещениями, строениями, сооружениями и территориями, зарегистрированного в установленном законом порядке; период от момента реорганизации образовательного учреждения до даты представления заявления на лицензирование образовательной деятельности составляет до 1 года; это связано, прежде всего, с несвоевременностью оформления необходимых документов соискателями лицензий (лицензиатами); отсутствие в образовательных учреждениях кабинетов для проведения лабораторных и практических работ, спортивных залов (площадок); отсутствие условий обеспечения обучающихся, воспитанников медицинским обслуживанием (отсутствие лицензий на медицинскую деятельность или отсутствие договоров с медицинскими учреждениями и помещений с соответствующими условиями практически во всех территориях) и др.

Согласно ст. 43 Закона **Украины** от 5 сентября 2017 г. «Об образовании» (в ред. 06.06.2019) лицензирование образовательной деятельности – это процедура признания способности юридического или физического лица предоставлять образовательные услуги на определенном уровне образования в соответствии с лицензионными условиями. Образовательная деятельность осуществляется на основании лицензии, выдаваемой органом лицензирования в соответствии с законодательством:

для учреждений высшего, последипломного, профессиональной перед высшими, профессиональной (профессионально-технического) образования – центральным органом исполнительной власти в сфере образования и науки;

для учреждений дошкольного и общего среднего образования – Советом министров Автономной Республики Крым, областными, Киевской и Севастопольской городскими государственными администрациями.

Лицензионные условия определяются отдельно для каждого уровня образования. Лицензионные условия формируются с учетом специальных требований по доступности для лиц с особыми образовательными потребностями. Требования к лицензионным условиям определяются специальными законами. Лицензирование, контроль за соблюдением лицензионных условий, выдача и аннулирование лицензий на образовательную дея-

тельность осуществляются в порядке, определенном законодательством.

Модельный Закон «О лицензировании, государственной аттестации и аккредитации учреждений/организаций высшего и послевузовского образования в государствах – участниках СНГ», утвержденный постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества независимых государств от 3 декабря 2009 г. № 33-7 регулирует отношения, связанные с лицензированием, государственной аттестацией и аккредитацией учреждений/организаций высшего и послевузовского образования в государствах - участниках СНГ и разработан в целях реализации Концепции формирования единого (общего) образовательного пространства Содружества Независимых Государств (Москва, 17 января 1997 года).

Согласно ст. 6 указанного Закона образовательная деятельность юридических лиц (далее – лицензиат) подлежит лицензированию в соответствии с национальным законодательством о лицензировании, об образовании. Лицензируемые виды и подвиды образовательной деятельности, сроки и территории действия лицензии определяются национальным законодательством в области образования. Цель лицензирования - качественное предоставление учреждениями/организациями образования образовательных услуг. Лицензиар создает консультативно-совещательный орган - экспертную комиссию для коллегиального рассмотрения вопросов выдачи, отказа в выдаче, приостановления действия, лишения лицензии. Лицензиар имеет право приостановить действие лицензии на право занятия образовательной деятельностью на срок до шести месяцев. Лишение, а также приостановление действия лицензии на право занятия образовательной деятельностью осуществляется в соответствии с национальным законодательством.

Лицензирование образовательной деятельности **в Республике Беларусь** регулируется Положением о лицензировании отдельных видов деятельности, утвержденным Указом Президента Республики Беларусь от 1 сентября 2010 г. № 450 (в ред. 02.09.2019) (далее – Положение). Положением установлено, что государственным органом, уполномоченным на выдачу специального разрешения (лицензии) на осуществление образовательной деятельности (далее – лицензия) является Министерство образования. Лицензирование образовательной деятельности (далее – лицензируемая деятельность) осуществляется Министерством образования.

Лицензируемая деятельность включает составляющие работы и ус-

луги: подготовка кадров с профессионально-техническим образованием; подготовка кадров со средним специальным образованием; подготовка кадров с высшим образованием; переподготовка руководящих работников и специалистов, имеющих высшее образование, переподготовка руководящих работников и специалистов, имеющих среднее специальное образование, повышение квалификации руководящих работников и специалистов (либо выборка из указанного перечня работ).

Право на получение лицензии имеют учреждения образования и иные организации, которым в соответствии с законодательством предоставлено право осуществлять образовательную деятельность.

Действие вышеуказанных положений распространяется на учреждения образования иностранных государств в части осуществления лицензируемой деятельности на территории Республики Беларусь их филиалами, созданными в соответствии с международными договорами Республики Беларусь.

Лицензионными требованиями и условиями, предъявляемыми к соискателю лицензии, являются:

планирование укомплектованности учреждения образования педагогическими работниками, для которых оно является основным местом работы, не менее чем на 70 процентов (для учреждений дополнительного образования взрослых – не менее чем на 20 процентов) от общего количества штатных мест. Данное требование не является обязательным для учреждений образования, осуществляющих только повышение квалификации руководящих работников и специалистов;

планирование укомплектованности учреждения образования кадрами в соответствии с квалификационными характеристиками должностей служащих, занятых в образовании, утвержденными в порядке, установленном законодательством, а также с критериями, определяемыми Министерством образования для соответствующего учреждения образования;

наличие учебных планов по каждой специальности, учебно-тематических планов по каждому профилю образования, направлению образования при повышении квалификации;

наличие библиотечного фонда по каждой подлежащей изучению в предстоящем учебном году учебной дисциплине (предмету) из расчета не менее одного учебного издания на 5 обучающихся в очной форме получения образования;

наличие по каждой подлежащей изучению в предстоящем учебном

году учебной дисциплине (предмету) учебных изданий, методических рекомендаций и контрольных заданий, составляющих комплект учебно-методических материалов, из расчета не менее одного комплекта на каждого обучающегося в заочной форме получения образования;

соответствие материально-технической базы требованиям, установленным нормативными правовыми актами, в том числе обязательным для соблюдения требованиям технических нормативных правовых актов;

наличие помещений, кабинетов, лабораторий, мастерских, площадок, снабженных мебелью, инвентарем, средствами обучения, необходимыми для организации образовательного процесса, помещений для занятия физической культурой и спортом и иного имущества в соответствии с санитарными нормами и правилами, гигиеническими нормативами.

Лицензионными требованиями и условиями, предъявляемыми к лицензиату в Республике Беларусь, являются:

соблюдение лицензионных требований и условий;

выдача документов об образовании, справок об обучении;

соблюдение санитарных норм и правил, гигиенических нормативов, требований по обеспечению пожарной безопасности.

Особыми лицензионными требованиями и условиями являются:

осуществление лицензируемой деятельности исключительно по тем специальностям, профилям образования, направлениям образования, которые указаны в лицензии;

соблюдение предельной численности обучающихся, определенной в лицензии.

Контроль за соблюдением лицензиатом законодательства в области осуществления лицензируемой деятельности, лицензионных требований и условий осуществляется Министерством образования путем изучения представленных лицензиатом документов, а также в ходе государственной аккредитации, подтверждения государственной аккредитации и при осуществлении контроля за обеспечением качества образования.

Грубыми нарушениями законодательства о лицензировании, лицензионных требований и условий являются: осуществление подготовки, переподготовки по специальностям, повышения квалификации по профилям образования, направлениям образования, не указанным в лицензии, в том числе в филиалах; превышение предельной численности обучающихся, определенной в лицензии, в том числе в филиалах; осуществление лицензируемой деятельности в филиалах без наличия в лицензии сведе-

ний о них. *Не подлежат лицензированию* следующие виды деятельности в сфере образования: образовательная деятельность в форме разовых лекций, стажировок, семинаров и других видов обучения (**тренинги для саморазвития, образование в сфере информационных технологий, консультационные услуги**), не сопровождающаяся итоговой аттестацией и выдачей документов об образовании и квалификации; индивидуальная трудовая педагогическая деятельность, в том числе в области профессиональной подготовки.

Следует отметить, что вопрос о назначении лицензирования непосредственно связан с вопросом *о критериях и показателях*, которыми руководствуются законодатель и правоприменитель при отнесении того или иного вида деятельности к лицензируемым. Критерии определения данных видов деятельности обозначены в специальном законодательстве применительно к каждому виду лицензируемой деятельности и предполагают вредоносность такой деятельности для граждан, государства и общества при условии несостоятельности иных регулирующих мер. Так, к типичным грубым нарушениям лицензионных требований и условий в сфере образовательной деятельности в Республике Беларусь и зарубежных государствах относятся нарушения, повлекшие за собой: человеческие жертвы, возникновение угрозы причинения вреда жизни, тяжкого и средней тяжести вреда здоровью граждан, вреда животным, растениям, окружающей среде, объектам историко-культурного наследия, а также возникновение угрозы чрезвычайных ситуаций техногенного характера, нанесение ущерба правам, законным интересам граждан, обороне страны и безопасности государства. В число грубых входят нарушения лицензионных требований и условий в отношении наличия на праве собственности или ином законном основании зданий, строений, сооружений, помещений и территорий, необходимых для осуществления образовательной деятельности по заявленным к лицензированию образовательным программам; наличия материально-технического обеспечения образовательной деятельности, оборудования помещений в соответствии с государственными и местными нормами и требованиями; наличия разработанных и утвержденных организацией, осуществляющей образовательную деятельность, образовательных программ; наличия в штате лицензиата или привлечения им на ином законном основании педагогических работников, имеющих профессиональное образование, обладающих соответствующей квалификацией, имеющих стаж работы, необходимый для осу-

шествления образовательной деятельности по реализуемым образовательным программам; наличия санитарно-эпидемиологического заключения о соответствии санитарным правилам зданий, строений, сооружений, помещений, оборудования и иного имущества, которые предполагается использовать для осуществления образовательной деятельности.

Таким образом, лицензирование образовательной деятельности предусматривает установление соответствия условий осуществления образовательного процесса, предлагаемых образовательным учреждением, государственным и местным требованиям в части строительных норм и правил, санитарных и гигиенических норм, охраны здоровья обучающихся, воспитанников и работников образовательных учреждений, оборудования учебных помещений, оснащенности учебного процесса, образовательного ценза педагогических работников и укомплектованности штатов.

Перспективными направлениями совершенствования законодательства о лицензировании в Республике Беларусь могли бы стать:

исключение из перечня грубых нарушений законодательства о лицензировании, лицензионных требований и условий требования о соблюдении предельной численности обучающихся, определенной в лицензии;

пересмотр требования о наличии библиотечного фонда по каждой подлежащей изучению в предстоящем учебном году учебной дисциплине (предмету) из расчета не менее одного учебного издания на 5 обучающихся в очной форме получения образования с учетом возможностей использования в образовательном процессе электронных образовательных платформ (площадок);

исключение из числа лицензиаров государственных учреждений образования.

Не вызывает сомнения тот факт, что установление новых требований к процедуре лицензирования образовательной деятельности позволяет ее оптимизировать, повысить эффективность, снизить коррупциогенные факторы и административные барьеры. При этом проникновение рыночных отношений и инноваций в образовательную сферу предполагает необходимость пересмотра порядка и условий проводимых разрешительных процедур.

Список использованных источников:

1. Кванина В. В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: монография. – М. : Готика, 2005. – 432 с.

2. Лицензирование образования в зарубежных странах: краткий обзор законодательства и практики. Федеральное государственное бюджетное научное учреждение «Федеральный центр образовательного законодательства» – Режим доступа: http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/analitika/detail.php?ELEMENT_ID=1949 – Дата доступа: 10.02.2020.
3. Международные практики применения механизмов лицензирования и аккредитации, используемые для государственного регулирования в сфере образования / сост. И. Каракчиева, Т. Южакова // Бюллетень о сфере образования. – 2015. – № 3. – Режим доступа: <https://ac.gov.ru/files/publication/a/4974.pdf> – Дата доступа: 10.02.2020.
4. О лицензионно-разрешительной системе в Кыргызской Республике [Электронный ресурс]: Закон Кыргызской Республики, 19 окт. 2013 г., № 195 (в ред. 18.07.2019). – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/205058> – Дата доступа: 10.02.2020.
5. О лицензировании воспитательной деятельности [Электронный ресурс]: Закон Грузии, 8 июня 2016 г., № 5351 ІІС – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/3307127/1/ru/pdf> – Дата доступа: 10.22.2020.
6. О лицензировании образовательной деятельности [Электронный ресурс]: постановление Правительства Рос. Федерации, 28 окт. 2013 г., № 966 (в ред. от 29.11.2018 г. г. № 1439). – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_153731/26b9a9317e489d57a9842321e747706412e110ff/ – Дата доступа: 10.12.2019.
7. О лицензировании отдельных видов деятельности [Электронный ресурс]: Указ Президента Респ. Беларусь, 1 сент. 2010 г., № 450 : с изм. и доп. по сост. на 02.09.2019 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.
8. О лицензировании, государственной аттестации и аккредитации учреждений/организаций высшего и послевузовского образования в государствах – участниках Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]: Модельный Закон, утв. постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств, 3 дек. 2009 г., № 33-7 – Режим доступа: <https://www.lawmix.ru/abrolaw/1597> – Дата доступа: 10.02.2020.
9. О некоторых вопросах лицензирования образовательной деятельности

- [Электронный ресурс]: постановление Правительства Республики Казахстан, 28 февр. 2013 г., № 195 – Режим доступа: <http://akmolcontrol.gov.kz/files/pdf/1-2.pdf> – Дата доступа: 10.22.2020.
10. О разрешениях и уведомлениях [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан по сост. на 08.12.2019 г. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31548200#pos=449;-56 – Дата доступа: 10.02.2020.
11. Об образовании [Электронный ресурс]: Закон Республики Армения, 14 апр. 1999 г., № ЗР-297 – Режим доступа: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=62203> – Дата доступа: 10.02.2020.
12. Об образовании [Электронный ресурс]: Закон Украины, 5 сент. 2017 г., № 2145-VIII (в ред. 06.06.2019). – Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n2095> – Дата доступа: 10.02.2020.
13. Об образовании в Российской Федерации [Электронный ресурс]: Федеральный закон Российской Федерации, 29.12.2012 № 273-ФЗ (в ред. от 02.12.2019). – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/ – Дата доступа: 10.02.2020.
14. Рекомендации Руководящего комитета ООН по вопросам образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.unesco.org/news/rekomendacii-rukovodyashchego-komiteta-onn-po-voprosam-obrazovaniya> – Дата доступа: 10.02.2020.
15. Рубанова Н.А. Преимущества и недостатки процедуры лицензирования образовательной деятельности / Н.А. Рубанова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2012. – № 3 (17): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 151–153.

**Мирний Олександр Васильович,
Пелєвіна Вікторія Володимирівна**
здобувачі другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право
Полтавського інституту економіки і права

Науковий керівник: Кравченко Алла Петрівна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства
Полтавського інституту економіки і права

АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕКОНАННЯ В РАЦІОНАЛЬНОМУ ДІАЛОЗІ

Життя людей ґрунтується на потребах, скерованих на досягнення різноманітних благ, як то вода, їжа, земельні ресурси, соціальний статус тощо. Усвідомлення потреби в чомусь породжує інтерес. Однак одне й те ж саме благо може стати об'єктом бажання різних людей, і тому між ними часто виникає конфлікт інтересів. Оскільки благо може бути обмеженим і неподільним, або претендент чи претенденти на нього не мають бажання його ділити із кимось, цей конфлікт у «природному стані» вирішується фізичною силою або хитрістю. В цивілізованому суспільстві захист інтересів забезпечується правом та спеціальним інститутом – судом, - рішенням якого мають підкорюватися сторони конфлікту. Протягом тисячоліть формувалася традиція судового зважування аргументів сторін, положень закону, минулих рішень у аналогічних справах та існуючих правових звичаїв, тобто практична технологія розробки, застосування і оцінки аргументів. Від давніх часів відомі різноманітні варанти такої технології і відповідні до неї теорії юридичної аргументації. У цивілізованому суспільстві, на відміну від нецивілізованого, широко використовуються процедури обґрунтування. Обґрунтуванням можна назвати наведення задовільних підстав для здійснення висновків і прийняття подальших рішень. Доведенням є встановлення істинності певного положення (тези) шляхом представлення (демонстрації) у певному порядку аргументів – положень, істинність яких очевидна або була встановлена раніше. Часто застосовується і спростування - зворотня щодо доведення процедура обґрунтування хибності якоїсь тези, знову ж таки за допомогою демонстрації аргументів (або контраргументів), що підкріплюють антитезу. У традиційній формальній логіці, заснованій на припущеннях, що всі аргументи заздалегідь відомі та що всі вони можуть набути формалізованого ви-

гляду, будь-які позалогічні аргументи вважаються помилковими і неприпустимими внаслідок їх суб'єктивності. Між тим у практичній сфері позалогічні змістовні і суб'єктивні аргументи відіграють дуже важливу роль, а формальний підхід до доведень – надто обмеженим. До того ж на практиці обґрунтування найчастіше не має строгого і повного вигляду, а задовольняється частковим доведенням, достатнім для прийняття тези за істинне твердження. Таке обґрунтування стали називати аргументацією. Аналізом аргументів та питаннями їх ефективності в судових процесах займалися ще філософи і юристи Стародавнього світу (Платон, Аристотель, Цицерон, Квінтіліан), Середніх віків (П'єр Абеляр, Вільям Окам), Нового часу (Ейбрахем Фронс, Френсіс Бекон, Томас Гобс, Джон Лок, Вольтер (Франсуа-Марі Аруе), Джеремі Бентам, Артур Шопенгауер та ін.). Теорія аргументації включає конструктивний діалог і аналіз переговорів, які спрямовані на досягнення істини та взаємоприйнятної домовленості. В ній також досліджується еристичний (деструктивний) діалог, в якому основною мотивацією є перемога над суперником. У цілому теорія аргументації розглядає засоби, за допомогою яких люди захищають свої інтереси та переконання в раціональному діалозі. В теорії аргументації вивчаються способи раціоналізації *post hoc*, за допомогою яких людина намагається виправдати вчинки, які, можливо, були спочатку зроблені нерационально. Нарешті, в цій теорії важливе місце відводиться аналізу помилок та навмисних диверсій, що зустрічаються в процесі аргументації. Зокрема, ще Аристотель поділяв мистецтво аргументації на три відносно автономні і разом із тим взаємно-пов'язані сфери: логос, етос і пафос, якими мають займатися відповідно логіка, етика й естетика. Етос відповідає за моральну складову, логос – за думку, що міститься у висловлюванні; пафос – за почуття, що вкладене у висловлювання і має знайти підтримку аудиторії. Специфіка юридичної аргументації визначається тим, що процес аргументування в значній мірі визначається не лише логічними правилами, а й принципами та нормами процесуального права. Правові принципи і норми не мають аналогів в інших сферах людської діяльності, бо на відміну від нормативних положень у позаюридичних сферах, лише правові норми мають загально-зобов'язуючий характер, підтриманий владною силою і авторитетом держави. З давніх часів аргументацією цікавилися в усіх областях, де практикується мистецтво переконливо говорити і писати. У наші дні вивчення аргументації значною мірою відновилося завдяки великому впливу засобів масової інформації на суспільст-

во. Як зауважує американський вчений Ентоні Вестон, аргументація не є простою суперечкою. Вона є способом публічно з'ясувати, які думки кращі, ніж інші, для прийняття взаємноузгодженого рішення. Деякі висновки можуть бути підтримані сильними аргументами, інші мають слабку підтримку, а відносно ще інших взагалі невідомо, як їх підтримати. Тому важливо не лише вміти знаходити і розробляти аргументи, а й оцінювати їх, розглядаючи, наскільки вони сильні та правдиві.

Мирний Олександр Васильович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право
Науковий керівник: Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст.. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У СПОРТИВНОМУ АРБІТРАЖІ: ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

Спортивна індустрія за останні десятиліття зробила величезний стрибок у своєму розвитку, на даний момент вона складає не менше 1/20 від загального світового обсягу торгівлі, що говорить про її значну роль, а відповідно і зростання потреби у правовому регулюванні питань, пов'язаних із даною сферою. У сучасному суспільстві спорт виступає не лише формою дозвілля та засобом оздоровлення, а й перспективною комерційною індустрією, яка є повноцінним сектором економіки. В результаті зростає і кількість конфліктів, що виникають із відносин, пов'язаних з міжнародним спортом.

Найбільша кількість таких спорів логічно виникає під час проведення футбольних чемпіонатів та Олімпійських ігор, проте досить звичними стають ситуації, коли професійний спортсмен звертається з позовом проти клубу або організації, в якій працює, або позови спортивних федерацій щодо неправомірного, на їх думку, відсторонення спортсмена від змагань. З розвитком правової культури прийшло усвідомлення, що така сфера, як спорт, потребує специфічного регулювання та механізму вирішення відповідних конфліктів. Зазвичай, всі сенсаційні спори, що виникають у цій сфері, об'єднує те, що для вирішення цих конфліктів сторони звертаються до Спортивного арбітражного суду (далі – САС), який на сьогодні є най-

вищою інстанцією для вирішення спортивних спорів.

Отже, метою цих тез є з'ясування правових підстав для розгляду спортивних спорів у САС.

САС знаходиться у Лозанні, Швейцарія, проте судові засідання можуть відбуватися й у Нью-Йорку та Сідней. Також, відповідні тимчасові суди створюються в поточному місті, де проводяться Олімпійські ігри, задля того, аби в будь-який час вирішити правовий спір, який виникає під час змагань. Усі спори мають бути прямо чи опосередковано пов'язані зі спортом. Два основних напрямки - комерційні питання і дисциплінарні, такі, як антидопінгові справи. При цьому САС не займається кримінальними справами.

Задля того, аби звернутися до САС за вирішенням спору, сторони повинні укласти арбітражну угоду. При цьому, відповідно до ст. 61 Олімпійської хартії, спори, які пов'язані із проведенням Олімпійських ігор, можуть розглядатися лише в САС. До того ж, досить розповсюдженою є практика, коли принциповою умовою участі спортсмена у змаганнях є підписання ним обов'язкової форми, яка містить застереження про арбітраж САС.

САС здійснює три відмінні способи вирішення спорів: звичайний арбітраж, апеляційний арбітраж та прискорені трибунали для головних спортивних подій.

Що стосується права, яке повинно застосовуватися до цих спорів, існує декілька аспектів. За загальним правилом, процедура звичайного арбітражу САС регулюється главою 12 Закону про міжнародне приватне право Швейцарії, якщо в момент укладення арбітражної угоди хоча б одна зі сторін не мала постійного або звичайного місця проживання у Швейцарії. Сторони можуть врегулювати арбітражну процедуру шляхом відсилання до арбітражного регламенту; крім того, вони можуть підпорядкувати арбітражну процедуру обраному ними процесуальному закону.

Важливим є положення ст. 187 Закону Швейцарії про міжнародне приватне право, відповідно до якого арбітражний суд виносить рішення на підставі правових норм, обраних сторонами, а за відсутності такого вибору - на підставі правових норм, з якими справа має найбільш тісний зв'язок. До того ж, сторони можуть дозволити арбітражному суду виносити рішення по справедливості. У зв'язку з цим варто говорити про *lex sportiva*, що є яскравим прикладом транснаціонального права, яке сформувалося у сфері спорту і зводиться до встановлених правил і принципів

міжнародних спортивних організацій і таких структур, як CAS (судові рішення) і WADA (адміністративні приписи і покарання за допінг). *Lex sportiva* складається з первинного і вторинного права. Первинне право - Статуту і регламенти міжнародних спортивних організацій, а також документи і рішення CAS і WADA. Вторинне право - статуту, регламенти, рішення національних федерацій.

Застосовне матеріальне право при розгляді спору у порядку апеляційного арбітражу, головним чином, визначається правилами і положеннями відповідної спортивної організації, що видала оспорюване рішення. Саме тому важливо забезпечити, аби арбітри та представники сторін були інформовані щодо правил організації. Якщо виникає ситуація, що правила виявляються не достатньо повними або неоднозначними, арбітри беруть до уваги закон країни, в якій зареєстрована федерація.

Особливими є відносини міжнародного арбітражу у сфері спорту з національними судами. Для врегулювання цього питання частіше за все використовують принцип автономії спорту, який неодноразово підтверджувався національними судами, які зазначають, що спорт є «автономною» сферою і невіддільною частиною національних і міжнародних федерацій. Яскравим прикладом є справа *Flaherty v. National Greyhound Racing Club Limited*, в якій суд визнав перевагу арбітражу в спорті, заявивши, що судді не повинні «передбачати» рішення спеціалізованих спортивних органів, які володіють досконалим знанням специфіки конкретного виду спорту, який вони регулюють.

Отже, безсумнівно, спортивний арбітраж є результатом виваженого та серйозного підходу до регулювання такої важливої на даний час сфери, як спорт. Він має безліч переваг, основними з яких є: добровільність сторін передавати спір на розгляд арбітражу та їх широка автономія самостійно обирати матеріальне право для застосування до спору; можливість застосовувати не лише конкретне національне право, а й принципи транснаціонального спортивного права; та особливо важливим є те, що розгляд справ здійснюється професіоналами в цій сфері, які можуть повноцінно та об'єктивно прийняти рішення, враховуючи всі особливості того чи іншого виду спорту.

Нетеса Анастасія Ігорівна
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»

Сердюк Надія Ана толіївна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Коваленко Володимир Федорович
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ТРУДОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН В СФЕРІ НОВИХ ЗМІН ЗАКОНОДАВСТВА

Кодекс законів про працю України від 1971 року – один із найбільших законодавчих пережитків. Ухвалений Верховною радою УРСР документ, покликаний регулювати правовідносини між роботодавцями, працівниками і профспілками в умовах жорсткого державного регулювання та “соціалістичних орієнтирів”, був невід’ємною частиною трудового законодавства СРСР. Тепер же Україна – самостійна держава, що живе в умовах ринку, який, щоправда, усе ще перебуває в зародковому і дещо “збоченому” стані.

В проєкті нового закону «Про працю» разом із кількома іншими має замінити Кодекс законів про працю, що регулює трудові відносини ще з 1971 року. Центром відносин між роботодавцем і працівником стає трудовий договір, який можна укласти як у письмовому, так і в електронному вигляді.

Закон фіксує лише рамки, у яких роботодавець та працівник можуть домовлятися. Саме в договорі мають бути прописані права та обов’язки сторін, їхню відповідальність, опис роботи, тривалість робочого часу, відпочинку та оплачуваної відпустки, умови роботи, наявність колективного договору, строки повідомлення про припинення договору, компенсація при звільненні за ініціативою роботодавця.

Тоді як нині існують лише три види договорів - безстроковий, строковий та на час виконання робіт, у проєкті їх набагато більше:

- безстроковий,
- строковий (до 5 років),
- короткостроковий (до 2 місяців),

- сезонний (щонайбільше до 8 місяців; АПК, туризм),
- з нефіксованим робочим часом (технології, послуги, креативні індустрії),
- учнівський (до 6 місяців),
- з домашнім працівником (прибирання, догляд за дітьми, садівництво тощо).

Раніше лише працівник міг за власним бажанням припинити відносини із роботодавцем, повідомивши його про це за два тижні. Втім, коли у роботодавця виникало бажання звільнити працівника, в нього теж були певні інструменти - реорганізація підприємства, фіктивні скорочення, ретельний підрахунок запізньов та прогулів, тощо.

За нового закону про працю все відбуватиметься зрозуміліше і прозорише, - кажуть його розробники. Працівник може і не відпрацьовувати два тижні, які фігурують в тексті законопроекту, якщо є "поважні причини".

А от коли у роботодавця виникне бажання звільнити працівника, він зможе реалізувати його негайно. Але при цьому заплатить чималий штраф, який залежить від того, скільки пропрацював працівник. Якщо працівник пропрацював понад 10 років, строк попередження про звільнення має становити не менше 90 днів, якщо понад 5 років - не менше 60 днів, понад пів року - не менше 30 днів, менше 6 місяців - не менше 15 днів.

Відносини роботодавець-працівник не є повністю "дзеркальними". Наприклад, працівника можуть звільнити, якщо він двічі впродовж року порушив трудовий договір. А от скільки разів може порушити договір роботодавець, перші, ніж працівник розірве цей договір, не згадується.

Проект також передбачає рівність трудових прав громадян. Він забороняє будь-яку дискримінацію, зокрема, через гендерну ідентичність та сексуальну орієнтацію. Нормальна тривалість робочого часу, як і раніше, не може перевищувати 40 годин, але не на тиждень, а "протягом кожного семиденного періоду".

В рамках цього періоду роботодавець та працівник можуть домовитися про тривалість щоденної зміни, гнучкий робочий графік та дистанційну роботу. Перерва між робочими змінами не повинна бути меншою за 12 годин. Але обов'язковий період вихідних скорочується до 24 годин замість нинішніх 48.

Це означає, що в рамках 40 робочих годин може існувати і шестиденний робочий тиждень. Дні щотижневого відпочинку встановлюють в

індивідуальному або колективному трудових договорах. Якщо нині понаднормова робота (коли перевищено тривалість зміни чи робочого дня) оплачується у подвійному розмірі, то у проєкті закону пропонується оплачувати таку роботу лише у підвищеному розмірі, принаймні на 20% вище за ставку. Так само пропонується доплачувати за роботу в нічний час та роботу у вихідні й святкові.

Разом із тим, у проєкті є норма про те, що робота у вихідний день може за згодою сторін компенсуватися наданням іншого дня відпочинку. Мінімальна тривалість щорічної оплачуваної відпустки залишиться незмінною – 24 календарні дні. Проте вимога про безперервний 14-денний період скасовується. Відпустка власним коштом збільшується з 15 до 30 календарних днів на рік.

Жінки і надалі матимуть право на оплачувану відпустку за вагітністю і пологами від 126 до 140 днів (по 70 днів до і після пологів). Проте у відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку можуть іти як жінки, так і чоловіки, або інші особи, які є законними представниками дитини.

У переліку заборон до дискримінації на робочому місці додали і дискримінацію вагітних. Їх, так само, як і осіб, які перебувають у відпустці з догляду за дитиною до 3 років, не можна звільнювати. Заборонено (за винятком ліквідації юридичної особи-роботодавця) розривати трудовий договір із вагітними жінками, жінками, які перебувають у відпустці з вагітності та пологів, жінкою, чоловіком чи іншим законним представником дитини, за якою вони доглядають до 3 років.

Проєкт передбачає, що у Сімейний кодекс буде внесено таку зміну: "Кожен з батьків дитини віком до 3-х років, який працює за трудовим договором, зобов'язаний використати частину відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тривалістю не менше 1 місяця".

Раніше роботодавець був зобов'язаний виділяти не менше 4% робочих місць для людей з інвалідністю. Якщо роботодавець не виконував цю норму, він сплачував штраф до Фонду соціального захисту інвалідів у розмірі середньорічної заробітної платні на підприємстві. У проєкті закону ця норма відсутня.

Список використаних джерел:

1. Про працю: Проєкт закону України від 28.12.2019, №2708.

Озерський Ігор Володимирович

д.ю.н., професор, академік НАНВО України, радник юстиції
професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МЕДІАТОРІВ У СФЕРІ ПРАВА В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Нами підтримується висловлена в науці позиція, що скептично оцінює професійних юристів як медіаторів, оскільки вважається, що юрист наділений здатністю, звичкою і навіть амбіціями до оперативного аналізу і вирішення заплутаних проблем, а тому він схильний обмежувати автономність сторін із формування шляхів вирішення конфлікту і вплутуватися у переговори з власними пропозиціями [1]. При цьому, якщо медіатор є фахівцем, який здобув спеціальні навички медіації, пройшовши спеціалізоване навчання, чинне законодавство України, як зауважив В. Мороз, не висуває будь-яких додаткових вимог до судді-медіатора, а тому незрозуміло, яким чином суддя повинен забезпечити ефективність процедури врегулювання спору за участю судді. Зазначену проблему, на думку автора, цілком можливо врегулювати шляхом підвищення кваліфікації суддів через отримання спеціальної підготовки щодо проведення процедур альтернативного врегулювання спорів, у тому числі медіації [2]. На проблемах спеціальної підготовки суддів наголошувалося й на круглому столі з питань медіації в адміністративному судочинстві за участю суддів Верховного Суду та експертів галузі [3].

Вважаємо, що таку підготовку можуть здійснювати лише вищі України будь-якої форми власності, що готують фахівців в галузі права та психології (в одному виші дві спеціальності: «психологія» та «право»). Чому так? Відповідь надто проста, виші в своєму арсеналі мають високопрофесійних фахівців. І саме навчальні заклади повинні бути наділені правом проводити акредитацію програм спеціальної підготовки з медіації. Думається, що такі виші мають рекомендувати медіаторів до майбутнього реєстру медіаторів України та вимогою щодо цього повинно бути проходження особою спеціалізованих курсів чи іншої сертифікованої форми навчання за спеціалізацією: «медіатор в сфері права» у відповідному закладі вищої освіти України чи закордоном.

Отож, як наголошено в науковій юридичній літературі, основними претендентами на виконання функцій медіатора повинні бути представники двох професій: юристи та психологи [4, с. 119]. І краще, на нашу думку, коли такий сеанс проведення медіації є поєднанням предметної та емоційної складової одночасно, тобто із залученням відповідного фахівця – юридичного психолога. Між іншим, якщо звернутися до міжнародного досвіду визначення фахівця-медіатора з окремих категорій справ, то варто навести положення ст. 7 Закону Валенсійської спільноти (Іспанія) № 7/2001 (2001 р.) «Про сімейну медіацію в Валенсійському співтоваристві», у котрому вписано вимоги, що пред'являються до суб'єктів проведення процедур сімейної медіації, серед яких визначено наявність університетської освіти за напрямом юриспруденція, психологія або соціальна робота, для того, щоб бути зареєструватися у Реєстрі сімейних медіаторів [5]. У цьому ж розрізі нормативно приваблює досвід автономної спільноти Канарських островів (Іспанія), де у ст. 5 Закону «Про сімейну медіацію» від 8 квітня 2003 р. № 15/2003, вписано, що особа, яка проводить сімейну медіацію, повинна, якщо інше не передбачено законом, мати університетську освіту за напрямом «психологія» чи «соціальна робота» [6].

Адже, у таких справах, як слушно відзначила С. Йосипенко, особливим учасником є діти, на емоціях, психології та дії яких, такі правовідносини відображаються. У зв'язку з чим, авторка підкреслює, що медіація надає переваги для дітей, коли у разі її використання, медіатор залучає до медіації дітей, щоб почути їх думку і бачення ситуації, що склалася; намагається питання розлучення батьків емоційно звести до мінімуму, а якщо останнє відбулося, то зводить до мінімуму сприйняття його дітьми; забезпечує максимальну довіру до себе та стає радником кожної зі сторін; допомагає сформувати сторонам модель поведінки по відношенню до дітей і змін у їхньому житті; сприяє сторонам сімейних спорів розробити план дій щодо виховання та утримання дітей [7, с. 130].

Для України корисним буде також досвід Німеччини щодо правил сертифікації медіаторів, які почали діяти з 1 вересня 2017 року. За означеними правилами, особі для набуття статусу сертифікованого медіатора, необхідно пройти навчання, яке складається мінімум із 120 годин за наступною тематикою: основи медіації; процедура та межі медіації; методи ведення переговорів та компетенція; діалог, техніки спілкування; компетенція конфлікту; правова основа; право на медіацію; особиста компетенція, ставлення та розуміння ролі, а також стажуванням впродовж навчан-

ня чи одного року після його завершення. Тільки після успішного проходження навчання та «єдиного нагляду» (іншими словами - стажування) медіатору видається сертифікат» [8, с. 177]. Варто нагадати, що у ч. 1 ст. 10 (назва – «Підготовка у сфері медіації») проекту Закону України «Про медіацію» (2019 р.) на базову підготовку медіаторів відводиться не менш як 90 годин навчання, з них 45 годин практичної та 45 теоретичної підготовки, що включає теоретичні знання щодо принципів, порядку та методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, ведення переговорів, врегулювання конфліктів (спорів), а також практичні навички їх застосування [9].

Натомість, в Україні бракує експертів з реалізації медіаційних процедур та надання освітніх послуг з підготовки медіаторів у сфері права. І це очевидно, адже академічні програми для студентів-правників традиційно орієнтовані на вивчення правил судових процесів й не містять курсів з ведення переговорів, медіації, арбітражу та інших заходів альтернативного вирішення спорів [10]. Лише в деяких закладах вищої освіти, як стверджує Я. Любченко, існує курс щодо вивчення окремих видів альтернативних способів вирішення спорів, бракує підручників, посібників та методичних матеріалів. Актуальним, на слушну думку автора, є впровадження у навчальний процес нових курсів, які б ознайомлювали студентів із новими видами альтернативного вирішення спорів, особливостями їх застосування при вирішенні спорів у різних сферах суспільних відносин. Це, зокрема, може бути курс із моделювання спорів в арбітражних і міжнародних судах, які зараз є затребуваними на ринку юридичних послуг та в діяльності Міністерства юстиції України [11, с. 198].

Нами підтримується висловлена в науці позиція щодо впровадження у навчальний процес нових курсів, які б ознайомлювали студентів із новими видами альтернативного вирішення спорів, особливостями їх застосування при вирішенні спорів у різних сферах суспільних відносин [11, с. 198]. Вважаємо, що наразі у вишах України має з'явитися повноцінний навчальний курс спеціальної підготовки «медіаторів у сфері права» в межах магістерської підготовки за спеціальністю «право», «психологія» чи «соціальна робота», або окремого сертифікованого курсу для здобувачів вищої освіти за вказаними спеціальностями. Така позиція цілком відповідатиме п. 20 ч. 1 ст. 1; ч. 5 ст. 10 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), де виписано, що спеціалізація визначається ЗВО у межах ліцензованої спеціальності та передбачає профільну спеціалізовану освітню програму

підготовки здобувачів вищої освіти [12].

Більш того у п. 4 ч. 3 ст. 29 та п.п. 1, 9, 10 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) національному закладу вищої освіти надано право здійснювати підготовку фахівців з вищою освітою за власними освітніми програмами та навчальними планами, а також самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої діяльності [12]. Окремо варто відзначити положення абзацу 2 ч. 2 розділу X Держстандарту соціальної послуги посередництва (медіації) (2016 р.), де вписано, що наявність спеціальної підготовки у медіатора засвідчується відповідним документом (диплом, сертифікат, свідоцтво тощо), виданим на ім'я медіатора вишу, що здійснив таку підготовку в Україні [13], котре цілком узгоджується з п. 8 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), згідно якого ЗВО вправі надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства [12].

До того ж, означені вище аргументи на користь активного запровадження медіаційної підготовки в закладах вищої освіти фахівців правознавців та психологів в перспективі буде відповідати ч. 2 ст. 10 (назва – «Підготовка у сфері медіації») проекту Закону України «Про медіацію» (2019 р.), де вписано, що «підготовку у сфері медіації здійснюють заклади освіти ..., незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, що мають право надавати освітні послуги у сфері медіації або організовувати їх надання відповідно до законодавства». Більш того, частиною 3 згаданої статті наголошується, що підготовка у сфері медіації, крім базової, може включати додаткову спеціалізовану підготовку медіатора відповідно до програм навчання, розроблених закладами вищої освіти [9].

Так само, варто запровадити спецкурси з медіації в юрисдикційному процесі в Національній школі суддів України, аби майбутні чи діючі судді змогли під час підвищення кваліфікації чи спеціальної підготовки оволодіти навичками використання спеціальних психологічних знань для ефективного застосування медіаційних процедур. Окрім того, вважаємо, що керівники юридичних клінік юридичних факультетів (інститутів) закладів вищої освіти за погодженням з керівництвом вишу у межах надання первинної правової допомоги можуть долучати студентів останнього курсу навчання бакалаврату чи магістратури права, здійснювати медіаційну процедуру як соціальну послугу на безоплатній основі особам, що не можуть собі дозволити звернутися за платною юридичною допомогою. Означене, цілком відповідає положенням, що містяться у Роз'ясненні Мі-

ністерства юстиції України від 09 квітня 2012 року Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (2011 р.) [14], декладам вищої освіти рекомендовано здійснювати безоплатні консультативні послуги для відповідних верств населення в межах надання первинної правової допомоги. До того ж, така організація роботи юридичної клініки буде слугувати добрим початком для набуття студентами спеціальності «право» фахового досвіду для майбутньої професії.

Список використаних джерел:

1. Бортнікова А. Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис...канд. юрид. наук. спец. 12.00.07. Харків, 2019. 286 с.
2. Мороз В. Медіація врегулювання спору за участі судді: В чому різниця? URL : <https://www.pressreader.com> (дата звернення: 01.02.2019).
3. Відбувся перший круглий стіл з питань медіації в адміністративному судочинстві за участю суддів ВС та експертів галузі. *Судова влада України*. URL : <https://court.gov.ua/archive/581271/> (дата звернення: 01.02.2018).
4. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 220 с.
5. Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 213 с.
6. Ley № 15/2003, de 8 de abril de 2003, de la Mediación Familiar. *Boletín Oficial del Estado*. – 05.06.2003. №134. P. 21879–21883.
7. Йосипенко С.Т. Медіація як спосіб вирішення спорів у приватно-правових відносинах. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 172 с.
8. Мішина Ж. В. Медіація як альтернативна форма вирішення спорів. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63913/48-Mishyna.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.02.2018).
9. Про медіацію: Проект Закону України від 28.12.2019 № 2706. Сесія реєстрації: 2 сесія IX скликання. Редакція законопроекту: Основний URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67831 (дата звернення: 7.01.2020).
10. Катаєва Е. Національні особливості медіації в Україні: досвід та перспективи. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 156–161.

11. Кіреєва Н. О., Приймак Є. П. Поняття та правова природа процедури врегулювання спору за участю судді в цивільному процесі України. *Вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 48. Том 1, С. 95–98.
12. Про вищу освіту : Закон від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004.
13. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) : затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 рок у№ 892 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 12 вересня 2016 року за № 1243/29373. URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16> (дата звернення: 01.02.2019).
14. Закон України «Про безоплатну правову допомогу»: основні положення та підходи до впровадження. Роз'яснення Міністерства юстиції України від 09 квітня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008323-12> (дата звернення: 01.02.2019).

Паламарчук Дмитро Вікторович

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право
Полтавського інституту економіки і права

Науковий керівник: Басенко Руслан Олександрович

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правознавства
Полтавського інституту економіки і права

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Сьогодні Україна утверджується як демократична та європейська держава. Свідченням таких ціннісно-смыслових орієнтирів державотворення, зокрема, є той факт, що Конституція України визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб, що найчастіше відбувається шляхом звернення до суду. Крім того, кожний має право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховною Радою України по правах людини. Кожний має право після

використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні судові установи або відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Можливість для звернення до судових інстанцій є не абстрактним правом, а цілком конкретною правовою можливістю. Визначення моменту виникнення права на судовий захист має важливе практичне значення для забезпечення цивільних прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин.

Питання судового захисту цивільних прав, свобод та законних інтересів були предметом правознавчих досліджень багатьох учених, громадських і правозахисних діячів. Такі студії засвідчені іменами таких учених як М. Сидоренко, І. Андронов, О. Мацегорін, Є. Харитнов, Г. Тимченко, С. Кузьменко (теорія захисту цивільних прав); О. Ткачук, А. Бернюков, В. Бігун, О. Василенко, О. Колісник, Ю. Лобода, І. Марочкін, Б. Малишев, С. Погребняк (проблеми цивільного правосуддя) та інших.

Як відомо, діяльність держави здійснюється в різноманітних правових формах, однією з яких є правосуддя, яке, маючи конституційне підґрунтя, забезпечує реальну реалізацію і втілення в життя принципів соціальної, правової, демократичної держави. Правосуддя ж як самостійна галузь державної діяльності у свою чергу здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. При цьому саме цивільне судочинство, з огляду на суб'єктний склад його учасників, якими в абсолютній більшості є громадяни, а також його призначення – вирішувати спори, що виникають із цивільних, сімейних, трудових, житлових правовідносин, які посідають основне місце серед всіх правовідносин в державі, є найпопулярнішою і найдієвішою формою захисту цивільних прав та інтересів громадян. Таким чином, оскільки судовий захист є найвищою гарантією забезпечення прав і свобод громадян, тому цивільна процесуальна діяльність має носити соціальний характер і бути орієнтованою в першу чергу на людину, її права і свободи, що потребують захисту [4, с. 158].

Як відомо, мета цивільного судочинства полягає в захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права, а його завданнями є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Варто погодитися із вченими-процесуалістами, які вважають, що саме активна позиція суду, з точки зору організації процесу, виступає гарантією досягнення завдань цивіль-

ного судочинства, а тому має велике значення для його оптимізації [5, с. 67]. Проте, під час другого етапу судово-правової реформи внесені у 1996 році до ЦПК зміни встановили нову регламентацію принципу змагальності, посиливши змагальні засади цивільного судочинства, та обмежили обов'язок суду офіційно з'ясовувати обставини справи. Цим, на наш погляд, держава, яка проголосила себе соціальною і правовою та взяла на себе головним обов'язком забезпечення прав і свобод людини, фактично «віддалилася» від громадян та «самоусунулася» від виконання функцій правосуддя в інтересах суспільства і громадян та не забезпечує, таким чином, своїм громадянам передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод право на ефективний засіб юридичного захисту.

Як вже було зазначено вище, внесені у 1996 році до ЦПК зміни встановили нову регламентацію принципу змагальності та обмежили офіційне доказування суду. Таким чином, виникла нова змагальна модель цивільного судочинства, яка істотно обмежила активну позицію суду. Коментуючи вказані зміни, В. Бринцев зазначав, що звільнення суду від забезпечення повноти і всебічності дослідження обставин справи дійсно закладає передумови для істотного полегшення роботи суду. Проте, на його думку, ця модель формального правосуддя, згідно з якою у суду «не болить» голова за встановлення істини, хоч й достатньо поширена у світі, вряд чи коли-небудь буде позитивно сприйнята в нашому суспільстві в силу специфічного менталітету більшості населення [1, с. 50]. При цьому в юридичній літературі проблеми реалізації змагальної форми судочинства пов'язують передусім з недоступністю юридичної допомоги.

Варто зауважити, що завдання соціальної політики неможливо розв'язати, не поставивши в центр уваги людину, не забезпечивши умов для її належного розвитку і самореалізації. Досвід країн Європи свідчить, що демократичні перетворення в державі неможливі, якщо вони не мають духовних вимірів, орієнтованих на обов'язкове врахування приватних інтересів людини і громадянина, їх гармонізацію із суспільними інтересами [9, с. 425]. Проте, запроваджена в цивільне судочинство у 1996 році змагальна модель правосуддя фактично призвела до того, що деякі вчені-процесуалісти це вважають правильним, що юридична некомпетентність позивача має бути реальною підставою для відмови в задоволенні позову, коли він не здатен належним чином користуватися своїми процесуальними правами, не знає норм матеріального права і не може довести свої по-

зовні вимоги [8, с. 30].

Отже, фактично на реальність судового захисту впливає або розумова здатність учасника процесу (юридична обізнаність) або його майновий стан (здатність отримати платну кваліфіковану правову допомогу), що вказує на проблему соціальної нерівності громадян в суспільстві. І хоча, як зазначав суддя Верховного Суду України у відставці В. Кононенко, що бідність може і повинна бути поштовхом для того, щоб людина почала активно «ворушити лапками» [3, с. 27], все одно реалізація неоднакових розумових і фізичних здібностей людей обов'язково призводить до соціальної нерівності, поглиблення якої створює напруженість у суспільстві та породжує конфлікти [9, с. 424].

Свого часу Є. Васьковський вважав: щоб усунути шкідливий вплив нерівносильності сторін, необхідно зробити одне з двох: або ввести обов'язкову участь фахівців-юристів у процесі, або покласти на суди обов'язок сприяти сторонам при встановленні фактичних обставин справи. Є. Васьковський віддавав перевагу другому способу і наводив як приклад положення Австрійського Статуту, згідно з яким суд зобов'язаний вжити всіх заходів, щоб сторони дали всі пояснення, які необхідні для встановлення фактичних обставин, які є підставою заявлених сторонами прав і вимог. Самодіяльності суду покладені дві межі: 1) згідно з принципом диспозитивності, суд не може вимагати подання документів та викликати свідків, якщо обидві сторони заявлять, що вони цього не бажають, і 2) про існування документів, речових доказів та свідків суд повинен дізнатися з посилання на них однією з сторін, а не шляхом самостійних розшуків [2, с. 104-105].

Г. Тимченко вважає, що юридична і фактична рівність сторін має бути послідовно відображена в ЦПК, ґрунтуючись на принципі рівності сторін в правових можливостях користування процесуальними засобами захисту їх інтересів, які повинні бути доповнені процесуальною активністю суду. Адже допомогу тому, хто не вмів, – це обов'язок судді [7, с. 8]. Те, що забезпечення юридичної і фактичної рівності сторін покладено саме на суд, впливає з мети суду, яка полягає в охороні існуючого правопорядку та прав особи, що базуються на ньому.

На думку В. О. Рязановського, завдання суду в усіх трьох процесах полягає в тому, щоб встановити право, а за необхідності – захистити його та здійснити. Право, яке повинен встановити суд, може бути різним: суб'єктивне цивільне право, суб'єктивне публічне право, право держави

на покарання. Як наслідок, залежно від змісту і особливостей матеріального права, повинні бути виокремлені й відмінності в організації процесу, але завдання суду в усіх зазначених випадках повинно бути одним. Якщо суд повинен встановити право, якщо встановлення права і його охорона у боротьбі з неправдою становлять завдання правосуддя, відповідно до цього завдання метою будь-якого процесу є досягнення матеріальної істини, тобто відповідність рішення нормі права (правомірність) та дійсним обставинам справи (матеріальна правда у вузькому розумінні). Тому суд повинен бути поставлений у таке становище, в якому він міг би досягти цієї мети, тобто процес повинен бути організований відповідним чином для досягнення матеріальної істини, зберігаючи при цьому, звісно, найважливіші здобутки сучасної правової держави – права особи [6, с. 33-34]. Таким чином, вчений вважав, що завдання суду (кримінального, цивільного, адміністративного) одне і те саме – встановити право, реалізувати та захистити його; верховним постулатом будь-якого процесу є постулат матеріальної істини.

Як роз'яснив Конституційний Суд, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абзац 10 пункт 9 Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003). При цьому, справедливість, як вважає В. Кононенко, – це основна риса гуманізму і складова поняття «гуманітарне право», яке в свою чергу варто розуміти як норми, спрямовані на захист прав і свобод людини. Отже, поновлюючи порушені права і свободи, суд виконує гуманні функції, а це означає, що в його рішеннях закладені принципи рівності і поваги до людської гідності, піклування про благо людей. Автор вважає, суд народний має діяти лише за справедливістю і законом в ім'я громадянина цієї країни [3, с. 73, с. 295].

Коротко формулюючи зміст статті 3 Конституції в контексті діяльності суду, вчені-процесуалісти стверджують, що суспільство очікує від судочинства в Україні, що воно забезпечить людині її права на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, а у разі їх порушення – право на їх відновлення та компенсацію тощо [2, с. 19-20]. Водночас варто пам'ятати, що в суді завжди є незадоволена рішенням сторона. Як зазначав судя Верховного Суду України у відставці В. Кононенко, одна сторона виходить з суду із вдячністю Богу, вважаючи суддю справедливим, розумним і порядним. А інша сторона говорить, що його купили, він

корупціонер [3, с. 63]. Щоб зменшити подібні випадки, на наш погляд, необхідно виходити з того, що держава не повинна перекладати свою відповідальність за якісне правосуддя на своїх громадян, які за законом не зобов'язані мати юридичну освіту, і, таким чином, приховано змушувати людину користуватися правовою допомогою.

Проголосивши право громадян на судовий захист та справедливий судовий розгляд, держава взяла на себе зобов'язання забезпечити зазначені права громадянам незалежно від їх освіти, майнового стану, розумових здібностей тощо. А відтак, саме на суд має бути покладено обов'язок не лише керівництва рухом процесу, але й встановлення обставин справи з власної ініціативи. Адже саме суд, від імені якого діє професійний суддя, як ніхто інший є юридично грамотним, знає норми права і уповноважений державою їх застосовувати з наданням результатам такого правозастосування законної сили. Водночас суду для правильного застосування норм права потрібно встановити обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення матеріальних прав і обов'язків. Тому встановлення обставин справи не може бути пасивним обов'язком суду і перекладатися на юридично неграмотні сторони. Такий обов'язок має покладатися на суд і саме останній має нести від імені держави перед людиною відповідальність за встановлення судової істини в справі і правильність застосування на підставі цього норм матеріального права [4, с. 160].

Цивільне судочинство в соціальній, правовій державі має своїм призначенням забезпечити громадянам такий судовий розгляд із застосуванням активних повноважень в процесі доказування, щоб порушені права кожної людини, яка звернулася до суду або була залучена до судової процесуальної діяльності, незалежно від освіти, майнового стану і розумових здібностей, отримали судовий захист незалежно від процесуальної активності (пасивності) такої людини, лише за наявності однієї умови – бажання людини отримати захист в спірних правовідносинах. Всі інше має бути активним обов'язком суду, зокрема, визначення предмету доказування, з'ясування кола необхідних доказів і вжиття заходів щодо їх витребування, а також визначення правильного способу захисту порушеного права в межах предмету позову в спірних правовідносинах. Судовий розгляд будь-якої справи має завершуватися остаточним розв'язанням правового конфлікту, що виник між сторонами, та виключати можливість (необхідність) пред'явлення на підставі ухваленого судового рішення нових «по-

хідних» позовів між тими самими сторонами. Саме така модель цивільного судочинства, на нашу думку, як раз і відповідатиме соціальній спрямованості діяльності держави.

Література:

1. Брынцев В. Д. Основные направления дальнейшего совершенствования законодательных основ судебной власти. *Судова реформа в Україні : проблеми і перспективи* : матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. С. 49-53.
2. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М. : Издательство «Зерцало», 2003. 464 с.
3. Кононенко В. И. Особое мнение. Записки судьи. К. : Издательство «Артек», 2009. 472 с.
4. Короед С. О. Соціальна спрямованість правосуддя у цивільних справах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. Ч. І. Т. І. С. 158-161.
5. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / І. Е. Берестова, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик та ін. ; за ред. академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 180 с.
6. Рязановский В. А. Единство процесса. М. : Городец, 2005. 80 с.
7. Тимченко Г. П. Принцип доступності судового захисту в історичному та теоретичному аспектах. *Судова апеляція*. 2010. № 3 (20). С. 6–12.
8. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи : науково-практичний посібник / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. 448 с.
9. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. К. : Видавництво «Юридична думка», 2012. 592 с.

**Парамонова Марина Василівна,
Голюк Віталій Володимирович**
здобувачі першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Товста Світлана Петрівна
фдвокат, ст.. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОНОМНИХ УТВОРЕНЬ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У сучасному світі нараховується близько двох тисяч великих і малих народів. Серед них більш як 320 перевищують мільйонне населення. На планеті немає держави, де разом з основною нацією, яка дала своє ім'я державі, не жили б представники інших націй, народностей або етнічних груп. Одні національні меншості проживають компактно, інші – розсіяні серед основної нації. Конституції держав з демократичними традиціями проголошують рівність громадян, незалежно від їх расової та національної належності, а національні меншості, що проживають компактно, представлені у різних видах автономії. Іноді рівноправність у всіх сферах суспільно-політичного, економічного та культурного життя декларується в інший спосіб.

Автономія – це внутрішнє самоврядування певної держави, яка має географічні, історичні, національні або інші особливості. Автономія припиняється як унітарним (Італія, Іспанія, Великобританія, Данія, КНР, Португалія, Фінляндія тощо), так і федеративним (Індія, Росія) державам. За характером автономія буває національно-територіальною та адміністративно-територіальною.

До національно-територіальної автономії належать союзні території й автономні округи в Індії; автономії німецького населення в Італії (область Трентино-Альто-Адидже), в Іспанії (Країна Басків, Каталонія, Галісія тощо), Аландські острови у Фінляндії (заселені шведами), Гренландія у Данії (заселена ескімосами). У КНР утворено кілька видів національно-територіальних автономій.

Адміністративно-територіальна автономія утворюється з урахуванням історичних, географічних, господарських та інших умов стосовно різних частин держави, наприклад Азорські острови та острови Ма-

дейри (Португалія); Шотландія та Північна Ірландія (Великобританія).

Адміністративно-територіальна автономія має більше прав, ніж звичайна адміністративна одиниця. Правове становище автономних утворень закріплене в конституціях, а також в окремих статутах (положеннях про національно-територіальну автономію).

Згідно з Конституцією Італії республіка розподіляється на області, які користуються широкою децентралізацією в межах єдиної і неподільної республіки. Серед двадцяти областей існує п'ять (Сицилія, Сардинія та ін.) областей, що були утворені в кількох районах для компактно проживаючих етнічних меншостей. Якщо правове становище п'ятнадцяти звичайних областей регулюється конституцією й нормативними актами уряду, однаковими для всіх областей, то устрій п'яти національних областей регулюється спеціальними статутами, що були прийняті у формі конституційних законів.

Національна проблема в Іспанії є однією з найскладніших. Країна має десять великих автономних одиниць, серед яких Каталонія (населення – 6 млн), Країна Басків (2 млн), Галісія, Андалусія та Балеарські острови. Цим одиницям надано статус національної автономії. Країна Басків, до якої входять три провінції, вперше дістала автономію ще у 1425 р., Каталонія – у 1914 р. За режиму Франко автономію було скасовано.

Конституція Іспанії 1978 р. відновила автономію для кількох регіонів. Правовий статус регіональних автономних одиниць регулюється Загальним положенням до конституції (ст. 2 ч. 8 гл. 1, 2, 3) та органічними законами 1979 р. про статут автономії Каталонії і про статут автономії Країни Басків. Інші регіональні автономні утворення також мають свої статuti.

Конституція (ст. 2) заснована на непорушній єдності іспанської нації, єдиної й неподільної для всіх іспанців. Вона також визнає й гарантує право на автономію для національностей і регіонів, їх складових частин, а також відносини солідарності між ними. Право клопотання про утворення автономії належить Зборам представників провінції або кожного з островів. Вони мають розробляти статuti. Статус автономії затверджується Генеральним парламентом. Регіональні об'єднання мають свої органи самоврядування: законодавчу асамблею, яка обирається загальними виборами, та урядову раду, яка здійснює виконавчі й адміністративні функції. Голова, що її очолює, призначається королем за поданням законодавчої асамблеї. Статут регулює питання про компетенцію автономного

утворення.

КНР – багатонаціональна держава. Крім основної нації – китайців (хань) – у країні проживають близько 60 національних меншин, серед яких найчисельнішими є чжуани (14 млн), уйгури (6 млн), дунгани, тибетці, монголи (по 4 млн кожна меншина), мяо (близько 5 млн), корейці (2 млн) та ін. Загальна кількість не китайських народів перевищує 120 млн чоловік, або 10 відсотків усього населення країни. Національні меншини розселені переважно на околицях, на великій площі, що складає 60 відсотків усієї території країни.

Конституція КНР проголошує рівноправність усіх національностей, гарантує їм законні права та свободи, охороняє їхні права, забороняє дискримінацію, пригноблення будь-якої національності та дії, спрямовані на підірив єдності між національностями та їх розбрат. У регіонах компактного проживання національних меншин здійснюється національна автономія, створюються органи самоврядування. Залежно від чисельності населення національної меншості та площі території, яку вона займає, ступеня громадсько-політичного, економічного та культурного розвитку створено 159 автономних одиниць різного рівня.

Список використаних джерел:

1. Міграційні процеси в сучасному світі.- К.: Довіра, 1998.- С. 327.
2. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Підручник.- К.: АртЕк, Вища школа, 1997.- С. 99.
3. Нація і держава: Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз (за ред. Ю. Римаренка).-Київ-Донецьк, 1998.-Т. 1.-С. 333.

Парфенюк Олександр Вікторович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Марченко Дмитро Михайлович
здобувач першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Яковенко Віра Сергіївна
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ НОРМИ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Актуальність теми. Сучасне господарське право можна розглядати як юридичну форму розв'язання суперечностей між приватними та громадськими інтересами під час здійснення господарської діяльності. Але загальним регулятором господарських відносин воно стало лише в XX сторіччі. Перед цим воно не було правом загального характеру. Як і будь-яке історичне явище, господарське право мало свій початок і зазнало певних змін, перш ніж досягти сучасного стану. Сьогодні Україна опинилася в чи не найскрутнішій соціально-економічній ситуації з часів здобуття незалежності.

Теоретичним проблемам розвитку господарського права як науки присвятили свої дослідження чисельні вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких, насамперед, потрібно відмітити таких дослідників як: О.М. Вінник, Ю.О. Гелич, М.К. Галянтич, С.М. Грудницька, О.М. Міхатуліна, В.О. Джуринський, Д. Задихайло, С.В. Несинова, В.С. Воронко, Т.С. Чебикіна, Л.Л. Нескороджена, П.С. Борцевич, Є.В. Петров, Р.Б. Прилуцький, В.С. Щербина, І.М. Ямкова та ін. Водночас, попри значну увагу з боку науковців, деякі питання господарського права все ще залишаються маловивченими

Мета дослідження проаналізувати господарське законодавство, тобто систему нормативно-правових актів, які визначають та регулюють різноманітні аспекти господарської діяльності, а також визначають повноваження суб'єктів господарювання.

Сучасним господарським законодавством України невдоволені як вітчизняні підприємці, так й їх зарубіжні партнери. Однією з умов функці-

онування ринкових відносин є правове забезпечення господарської діяльності, яке включає, зокрема, створення її законодавчої основи, тобто системи нормативних актів (головним чином у формі законів), що визначають правовий статус суб'єктів господарювання та регламентують різні аспекти господарської діяльності.

Правотворча та правозастосовна діяльність, здійснювана у сферах, що становлять предмет правового регулювання адміністративно-господарського права, має ґрунтуватися на вимогах і положеннях правових актів ЄС. Проте необхідно наголосити, що право ЄС має два рівні: первинний і вторинний [4, с.399].

Первинне право є ієрархічно вищим, вторинне – похідним. Первинне право встановлює критерії дійсності останнього.

До первинних джерел права ЄС, які є джерелами українського господарського права, необхідно віднести:

- ✓ установчі договори;
- ✓ Конвенції між державами-членами.

До вторинних джерел права належать правові акти інституцій Співтовариства:

– регламенти – нормативно-правові акти загального характеру. Вони обов'язкові в усіх своїх елементах для всіх суб'єктів права ЄС і є актами прямої дії, тобто підлягають застосуванню владою і судовими органами всіх держав-членів незалежно від того, чи виступала певна держава за їхнє ухвалення. Це приміром Регламент (ЄС) № 853/2004 Європейського Парламенту і Ради від 29 квітня 2004 року, що встановлює спеціальні гігієнічні правила для харчових продуктів тваринного походження.

– директиви. Їхня головна відмінність від регламенту полягає в тому, що в директиві зазвичай вказуються мета й результати, які повинні бути досягнуті, однак національній владі надається право самій визначати, в якій формі чи за допомогою яких процедур і механізмів ця мета може бути досягнута.

– рішення Ради або ЄК. Їхня відмінна риса полягає в тому, що це акти індивідуального, а не загального характеру. Будучи обов'язковими для своїх адресатів, вони здебільшого стосуються спеціальних, вузьких, нерідко технічних питань і обов'язкові тільки для тих суб'єктів, яким вони адресовані. До того ж адресатом не обов'язково повинна виступати держава, це можуть бути певні категорії юридичних осіб [4, с.400].

Згідно положень економічної частини Угоди про асоціацію, Україна погодилась привести господарське законодавство у відповідність до основних принципів законодавства Європейського Союзу. Сторони зобов'язались підтримувати передбачуване законодавче середовище для бізнесу відповідно до зобов'язань у рамках СОТ та до положень вищезазначеної Угоди. [3, с. 243]

Отже, враховуючи курс української влади на інтеграцію держави у європейське середовище, питання гармонізації українського законодавства із європейським є безумовно важливим. При цьому варто врахувати, що частина європейського законодавства уже є джерелом господарського права України на підставі міжнародних домовленостей та угод.

Як зрозуміло із викладеного вище, джерела господарського права – це широке поняття, яке можна досліджувати із різних точок зору. Поруч із національним законодавством як основним джерелом норм існує ще багато нетипових джерел. І це відкриває простір для наукової дискусії щодо доцільності розвитку таких форм права і поступового включення їх до загальнопоширених. При цьому з одного боку аргументом є природа романо-германської системи, основою якої є нормативно-правовий акт, а з іншого – твердження, що залучення менш типових джерел права – це ознака прогресивного розвитку правової системи – як національної, так і світової.

Прихильники останньої позиції стверджують про обмеження наукового кругозору крайнім позитивізмом, яке є спадком радянської доби і, очевидно, негативним явищем для розвитку юридичної науки.

На сучасному етапі існування галузі господарського права відображає у собі доволі суттєві прогалини :

- наявність у чинному законодавстві численних вад (прогалин, колізій, застарілих та/або неефективних норм)
- динамізм відносин у сфері господарювання (змінюваність залежно від появи нових технологій, видів договорів, форм співпраці суб'єктів господарювання, міжнародних зв'язків тощо), а також складність та багатоманітність цих відносин, що не завжди вдається врахувати при прийнятті нормативно-правових актів (першої редакції)
- глобалізація економічного життя, поширення сфер діяльності транснаціональних компаній та промислово-фінансових груп, міжнародне співробітництво, участь України в міжнародних організаціях економічного спрямування

– гармонізація законодавства України з найкращими міжнародними стандартами регулювання відносин в сферу господарювання, законодавством міжнародних економічних союзів, до складу яких входить чи планує увійти Україна (включаючи й Європейський Союз).

Враховуючи вищенаведені ознаки сучасного господарського законодавства України, можна дійти висновку, що в ньому чимало застарілих, колізійних норм, а також прогалин, що зумовлено запровадженням в економіку України нових для неї ринкових відносин, які ще не зазнали відповідного законодавчого врегулювання.

Джерельна база:

1. Конституція України. – Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. – ст.141.
2. Господарський кодекс України. – Відомості Верховної Ради України. - 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
3. Віхров О. П. Окремі положення Господарського кодексу, що потребують вдосконалення // Збірник доповідей науково-практичної конференції // Електронне джерело: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10145/conf_10_years_Economic_Code.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Подцерковний О. П. Загальні і спеціальні норми: проблеми виявлення та вирішення конкуренції / О. П. Подцерковний // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 6. – С. 34-43.
5. Іліка Н.Д. ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА// Матеріали 17 Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції // Електронне джерело:<http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/5088>

Пилипенко Олександр

д.і.н., проф.

професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових
технологій (м. Київ)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА РИНКУ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вступ. Проголошений новим урядом курс на проведення швидких економічних реформ передбачає належне їх законодавче забезпечення. Особливо це важко робити в умовах світової глобалізації економіки. Прагнення України інтегруватися до Європейського Союзу потребує імплементації ряду законів, які діють в країнах ЄС. Для цього потрібно оптимізувати і вдосконалити вітчизняне законодавство згідно вимог і стандартів Європейського Союзу.

Результати дослідження. Законодавче поле України у сфері доступу до європейських ринків визначається великим масивом нормативно-правових актів. Основними серед них є Закони України «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про перелік документів дозвільного характеру», «Про адміністративні послуги». Проте зараз гостро постала необхідність удосконалення норм правового регулювання з метою поліпшення ефективності діяльності підприємств та спрощення для бізнесу умов виходу на зовнішні ринки. Значні проблеми щодо доступу на ринки виникли внаслідок низької якості регуляторного середовища, неузгодженість та суперечливість багатьох правових норм, що ускладнюють взаємодію підприємств та держави і створюють можливості для корупційних зловживань [1, с. 64].

Українська держава повинна забезпечити конкурентне бізнес-середовище, здійснювати виважену митно-тарифну політику та прискорити гармонізацію вітчизняної нормативно-правової системи із законодавством Європейського Союзу, забезпечивши дотримання вимог технічних регламентів та гармонізованих стандартів на основі виконання директив ЄС. Необхідно запровадити дієві зміни у законодавчу базу у сфері оподаткування прибутку підприємств, доданої вартості, екологічного податку та рентної плати, вдосконалювати законодавство з питань енергозбережен-

ня, з питань захисту власності та інших прав, інвестиційне страхування, вдосконалити Кодекс України з процедур банкрутства.

Удосконалення також потребує нормативно-правова база для забезпечення мережевих та кластерних форм організації бізнесу як найбільш стійких до економічних криз, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках. З метою диверсифікації ринку продукції машинобудування та стимулювання процесів імпортозаміщення необхідно ухвалити: Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу».

Вирішальним чинником удосконалення інституційного забезпечення ринку продукції оборонної промисловості має стати розпорядження Кабінету міністрів України про створення спеціального органу виконавчої влади при уряді України. Цей орган повинен координувати діяльність оборонно-промислових підприємств. Слід наблизити стандарти харчової промисловості нашої держави до стандартів країн Європейського Союзу [2, с. 24]. Адже в останні роки Україна активно веде переговори про постачання продукції харчової промисловості на ринки Європейської співдружності. Базовим тут є Закон України від 04.04.2018 р. № 771/97-ВР «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [3, с. 45].

Законодавче забезпечення розвитку ефективності підприємств деревообробної промисловості полягає в здійсненні оптимізації, тобто скасування застарілих постанов Кабінету міністрів України 2007-2008 рр. Потрібно терміново вирішити проблему контрабанди лісу з українських земель. На що неодноразово вказував чинний Президент України В.О. Зеленський. Потребує змін і ринок хімічної та фармацевтичної промисловості. Цьому може прислужитися прийнятий 16.03.2018 р. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» №8145, мета якого стимулювання розвитку вітчизняної промисловості.

Запровадження антидемпінгових заходів потребують підприємства легкої промисловості. З метою модернізації металургійної промисловості Кабінет міністрів ухвалив «Державну програму модернізації та розвитку металургійної галузі України до 2029 р.»

Правове забезпечення у сфері раціонального використання земель, збереження ґрунтів та їх родючості здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, Законів України «Про охорону

навколишнього середовища», «Про плату за землю», «Про оцінку земель», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості», Постанов Кабінету міністрів України «Про додаткові заходи виробництва продуктів дитячого харчування», «Моніторинг ґрунтів», «Моніторинг земель», накази Міністерства аграрної політики України [4].

У Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 р. №2768 розділи 6 та 7, статті 162-180 присвячено питанням використання та охорони земель. Детально розглянуто питання про здійснення моніторингу земель, проведення рекультивації, поводженню з техногенно забрудненими ґрунтами. Вперше було введено поняття про консервацію деградованих та малопродуктивних земель. Розглянуті питання стандартизації та нормування в галузі охорони земель. Водночас Земельний кодекс України є рамковим законом і не містить всієї сукупності правових норм у цій сфері.

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про плату за землю» використанні землі в нашій державі є платним, а зі статтею 3 – плата за землю введена з метою фінансування ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи. Слід зазначити, що цей закон не працював належним чином з часу його прийняття, фінансові ресурси не були задіяні ні на державному, ні на місцевому рівні. Деякі його положення застаріли та потребують перегляду.

Закон України від 11 грудня 2003 р. №1378-IV «Про оцінку земель» визначає правові засади проведення оцінки земель, професійної оціночної діяльності в Україні та спрямований на регулювання відносин, пов'язаних з процесом оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування та ринку земель. Однак цей закон при проведенні бонітування ґрунтів не передбачає урахування результатів агрохімічної паспортизації земель сільсько-господарського призначення. У 2003 р. були прийняті Закони України «Про охорону земель» і «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Позитивним моментом є те, що держава зобов'язалася упорядкувати та регламентувати питання використання, контролю, збереження земель [5, с. 88].

Закон України «Про охорону земель» передбачає проведення грошової оцінки земельних ділянок, визначення розмірів плати за землю. Мають проводитися природно-сільськогосподарські, еколого-економічні обстеження земель для здійснення економічного стимулювання землевласників та землекористувачів. Законом України «Про державний контроль

за використанням та охороною земель» передбачено створення національного банку даних про стан земель сільськогосподарського призначення. Це є одним із заходів по паспортизації земель.

Висновки. Огляд нормативно-правової бази дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день напрацьована значна кількість законів, які дозволяють підвищити ефективність діяльності вітчизняних промислових та сільсько-господарських підприємств. Але значна їх кількість потребує оновлення і змін, з огляду на інтеграційні процеси в Європі і прагненні України стати повноправним членом Європейського Союзу. Є політичне рішення нового Уряду України створити повноцінний ринок землі на територіях нашої держави, що також потребує належного законодавчого забезпечення. Всі ці питання Україні належить здійснити найближчим часом.

Список використаних джерел:

1. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки / За ред. Л.В. Дейнеко. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2018. – 210 с.
2. Пилипенко О.Є. Розвиток харчової промисловості України // Наукові праці НУХТ. – Т. 23. – №2. – К.: НУХТ, 2017. – С. 15-25.
3. Дьяченко Ю.В. Правове забезпечення конкурентоспроможності продукції м'ясопереробних підприємств // Економіка харчової промисловості. – Т. 9. – №4. – Одеса: ОНАХТ, 2017. – С.45.
4. Морозов О.В. Правові аспекти охорони ґрунтів і земель сільськогосподарського призначення / Морозов О.В., Морозов В.В., Безніцька Н.В. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні аспекти формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення» 1-2 червня 2018 р. – Херсон: ХДАУ, 2018. – 140 с.
5. Пилипенко О.Є. Економічний розвиток України в період незалежності: здобутки, проблеми, перспективи // Наукові праці НУХТ. – Т. 22. – №3. – К.: НУХТ, 2016. – С. 88-92.

**Пилявець Дарій Ігорович,
Прокоф'єв Станіслав Володимирович**
здобувачі першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст.. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ В ЯПОНІЇ

Японія є унітарною державою, і в той же час у ній отримали широкі розвиток муніципальні інститути. Ієрархічна система адміністративно-територіального поділу будується на основі двох складових. Верхня складова створює префектури (їх в Японії 47), які поділяються на чотири категорії: «то» (Токіо), «до» (Хоккай до), «фу» (Осака і Кіото) і «кен» (43 префектури). Правовий стан префектур різних категорій однаковий. Нижня складова адміністративно-територіального поділу створює міста («сі»), селища («мати») і сільські общини («мура»). Столиця країни м. Токіо в адміністративному відношенні представляє собою 23 спеціальних райони, які прирівнюються до міст.

Поряд із префектурами та муніципалітетами, які являють собою звичайні органи місцевого самоврядування, в Японії можуть створюватися особливі органи місцевого самоврядування для вирішення конкретних завдань. Це особливі столичні райони, корпорації регіонального розвитку, асоціації органів місцевого самоврядування, фінансово-промислові округи.

Принцип місцевої автономії відображається в Конституції (гл. 8) та Законі про місцеві автономії 1947 р. Японські правознавці розрізняють принцип місцевої автономії, автономію місцевої общини і автономію жителів. Принцип місцевої автономії означає автономію адміністративно-територіальної одиниці від держави. Автономія місцевої общини пов'язана із внутрішньою організацією і формами діяльності адміністративно-територіальних одиниць та передбачає управління общини громадянами, які проживають на її території. Автономія жителів визначається процедурою проведення місцевого референдуму, яка закріплена в Законі про місцеве самоврядування. Це забезпечує можливість подання певною частиною населення петиції про прийняття, зміни або відміну місцевих постанов про проведення інспекції діяльності місцевих зборів, відкликання їх

депутатів, зняття з посади глав місцевих органів та інших посадових осіб.

Крім того, Парламент може прийняти закон, який стосується будь-якої конкретної муніципії, тільки за згодою абсолютної більшості її мешканців.

Функції, які виконують органи місцевого самоврядування, є трьох видів: – власне місцеві функції; – «адміністративні повноваження» (носять місцевий характер, однак мають більшу частину участі держави в цих справах); – функції, які делегуються центральними установами.

Стаття 94 Конституції закріплює за муніципіями право управляти своїм майном, вести справи і управляти в своїх кордонах. Важливе значення має наділення муніципій (муніципальних зборів) правом приймати обов'язкові постанови, тобто нормативні акти місцевого значення. Загальний перелік функцій міститься в Законі про місцеве самоврядування (п. 3 ст. 2). Він містить 22 напрями діяльності, до яких належать: підтримання суспільного порядку на своїй території; забезпечення безпеки, здоров'я та благополуччя населення; управління парками, площами і дорогами; ведення комунального господарства; управління лікарнями, школами тощо.

Місцевим законодавчим органом в муніципії є муніципальні збори, які очолює голова. Склад зборів залежить від чисельності населення: крупні префектуральні збори налічують до 120 членів, маленькі сільські – близько 12. Закон про місцеве самоврядування передбачає можливість заміни місцевих зборів у селищах загальними зборами мешканців (ст. 91 Закону про місцеве самоврядування), однак на практиці це зустрічається вкрай рідко. Місцеві збори збираються чотири рази на рік на сесії (п. 2 ст. 102 Закону про місцеве самоврядування). Керівництво виконавчою владою в муніципії виконує її голова – губернатор у префектурах, мер у містах та старости в селищах (ст. 139 Закону про місцеве самоврядування).

На рівні муніципальних органів більше, ніж на загальнонаціональному, розвинуті інститути безпосередньої демократії. Так, шляхом прямих виборів обираються не тільки депутати муніципальних зборів, а й губернатори, мери і старости. Муніципальні збори і голови муніципій обираються мешканцями, які зареєструвалися у відповідному районі, терміном на чотири роки (ст. 93 Закону про місцеве самоврядування). Населення може вимагати відкликати депутатів, розпустити муніципальні збори (ці питання вирішуються комісією з контролю за виборами абсолютною більшістю голосів за вимогами не менш як 1/3 складу комісії), прийняття зборами тієї чи іншої обов'язкової постанови (які не стосуються податків

і фінансів, за вимогами не менш як 1/15 ви борців даного муніципалітету), проведення ревізії фінансово-бюджетної діяльності муніципальних органів.

Список використаних джерел:

1. Калашніков, В.М. Організаційно-правові засади місцевого управління і самоврядування в зарубіжних країнах [Текст] : монографія / В.М. Калашніков. – Дніпропетровськ : Пороги, 2009. – 387 с.
2. Конституционное право зарубежных стран [Текст] : учебник / под ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2008. – 1056 с.
3. Конституція Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/tcoj/index.htm>
4. Лісничий, В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / В.В. Лісничий. – 2-ге вид., випр. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 336 с.

Руденко Карина Тахирівна

здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович

доцент кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

В статті розглянуто інститут спадкового права в цивільних правовідносинах, коли спадкування відбувається за законом. Наведено основні підстави спадкування за законом. Розглянуто позиції цивільного законодавства стосовно встановлення черг спадкоємців. Висвітлено основні презумпції спадкування за законом. Висвітлено основні законодавчі позиції відмови від спадщини.

Ключові слова: спадщина, спадкування за законом, черга спадкування, презумпція спадкування, спадкоємець.

Постановка наукової проблеми. Інститут спадкового права є одним із найважливіших у всіх правових системах, як давніх, так і сучасних.

Його важливість обумовлена також тим, що об'єктом спадкування є переважно правом власності. Розвиток правових основ спадкування як правового інституту, що опосередковує передачу майна від померлої особи спадкоємцям, безпосередньо залежав від визнання права на приватну власність. Спадковому праву в Цивільному кодексі України присвячена книга шоста «Спадкове право», яка складається із таких глав: «Загальні положення про спадкування», «Спадкування за заповітом», «Спадкування за законом», «Здійснення права на спадкування», «Виконання заповіту», «Оформлення права на спадщину», «Спадковий договір». Цивільний кодекс України передбачає спадкування за заповітом та законом. Інститут спадкування за законом зазнав значних змін. Так, встановлено п'ять законних спадкоємців. Таким чином, ЦК України втілює ідею досягти якомога більшої кількості людей у спадщину за відсутності заповіту та розширив коло об'єктів спадкової спадкоємності. Встановлення в новому ЦК України п'яти черг спадкоємців за законом практично позбавило державу права на так звану відумерлу спадщину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості спадкування як інституту та процесу в контексті сучасних законодавчих та інших перетворень висвітлюються в дослідженнях таких українських вчених: О. Васильцової, В. Співака, А. Підпригори, Я. Шевченка, А. Гончарової, С. Фурси, О. Печеного, Є. Харитонова, В. Кобзаря, А. Кондратової, Є. Пасіки.

Вступ. Відповідно до загальних принципів цивільного права, особи набувають суб'єктивних цивільних прав за власним бажанням. Право на спадщину не тотожне самому спадщині, але є правом на вступ у правовідносини, які складають спадщину. Прийняття спадщини, як наголошує С.Я. Фурса, це не обов'язок спадкоємця, а його право, яке вимагає певних форм його відкриття [1, с. 427]. В Україні існує два види спадкування, а саме спадкування за законом та спадкування за заповітом.

Слід зазначити, що спадкування за законом не передбачає елемента волі, тобто не виникає з волі спадкоємця чи спадкодавця. Спадщина за законом не залежить ні від волі померлого, ні від волі спадкоємців. На рівні події (смерть спадкодавця) правові наслідки наступають з волі законодавця.

Метою статті є вивчення теоретичних та практичних організаційно-правових питань спадкування за законом.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні інститут спадкування пе-

ребуває на стадії завершення, однак методи та механізм спадкування мають багато недоліків, що призводить до порушення основних прав і свобод людини і громадянина.

За законом існують такі підстави спадкування: 1) споріднення; 2) сімейні відносини; 3) шлюб; 4) усиновлення; 5) термін перебування спадкоємця на утриманні спадкодавця не менше п'яти років.

При спадкуванні за законом майно переходить до спадкоємців, визначених законом у встановленому порядку, тобто певному колу осіб, які спадкують одночасно.

Кожен спадкоємець має право на спадщину за відсутності спадкоємців попередньої черги, у разі їх вилучення із спадщини, а також у разі спадкування або відмови від їх спадкування.

Також спадкоємці мають юридичне право змінювати встановлену послідовність спадкування за взаємною згодою (угодою). Цей договір повинен бути нотаріально посвідченим і не може порушувати права тих спадкоємців, які в ньому не беруть участі, а також тих спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку.

Однак черговість може бути змінена і за рішенням суду. За позовом особи, яка досягла наступної черги, суд може визнати за ним право на спадщину разом із спадкоємцями черга, які мають право на спадщину, якщо суд визнає, що особа надала фінансову допомогу, подбала про та надав іншу допомогу спадкодавцеві, який перебував у безпорадному стані через старість, серйозну хворобу чи каліцтво [2, с. 780].

Отже, Цивільний кодекс України встановлює п'ять черг правонаступників [3, с. 386]. До першої із спадкоємців за законом належать діти спадкоємця, у тому числі ті, які були зачаті за життя спадкоємця та народилися після його смерті, подружжя, яке пережило його, та батьки. Цей перелік спадкоємців за законом є вичерпним.

При визнанні осіб, що належать до дітей, подружжя, батьків, а також дитини померлого, яка народилася після смерті, слід дотримуватися норм сімейного права. Законодавець використовує термін «дитина» як факт походження людини від певних батьків та наявність спорідненості першого ступеня між ними. Формула законодавця, яка визначає спадкоємця як «особу, яка була зачата за життя спадкоємця та народилася живою після відкриття спадщини», вважає М. Ю. Барщевський не зовсім успішним, оскільки дитину спадкоємця неможливо зачати не в його житті [4, с. 9]. Сьогодні питання батьківства та материнства у випадку штучного пох-

дження дитини стає особливо актуальним. З часом народження дітей за цих обставин не будуть ізольованими, і тому виникає питання: чи однакове поняття біологічна дитина та спадкоємець. Діти спадкоємця дорівнюють усиновленим дітям, які успадковують після усиновителів і більше не вважаються спадкоємцями за законом своїх батьків. Однак деякі експерти вважають, що усиновлені діти ні за яких обставин не стають спадкоємцями своїх братів і сестер, бабусь і дідусів і бабусь [5, с. 415]. Суперечливою є думка, що між усиновленими та іншими дітьми усиновлювача не виникають права та обов'язки, тому усиновителя та усиновленої дитини не перебувають у правових відносинах брата чи сестри [6, с. 240].

Друга черга спадкоємців передбачає побратимів спадкоємця, його бабусь і дідусів, як від батька, так і від матері.

Третя - сім'я дядьків і тіток.

Четверта черга спадкоємців - це юридичні особи, які прожили з спадкоємцем однієї родини принаймні п'ять років до моменту відкриття спадщини.

П'яту чергу спадкоємців за законом включають інших родичів спадкоємця шостого ступеня споріднення, включаючи (двоюридних братів, двоюридних сестер, бабусь і дідусів тощо). У цьому випадку родичі більш близького ступеня споріднення усувають родичів більш віддаленого ступеня споріднення із спадщини. Також, право на спадщину мають також утриманці спадкоємця (тобто неповнолітні або недієздатні особи, які не були членами сім'ї спадкоємця, але принаймні п'ять років отримували від нього фінансову допомогу, яка була єдиним або основним джерелом засобів до існування).

Цивільний кодекс України встановлює такі презумпції спадкування:

- особа (спадкоємець), яка постійно проживала зі спадкоємцем на момент відкриття спадщини, вважається, що прийняла спадщину, якщо протягом строку, встановленого для отримання спадщини, вона не подає заяви про залишення спадщини. (Ч. 3 ст. 1268 Цивільного кодексу України);

- малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, вважаються прийнятими спадщину, за винятком випадків, коли вони відмовилися від спадщини в порядку, встановленому законодавством (ч. 4 ст. 1268 Цивільний кодекс України).

Презумпції є специфічною правовою формою в законодавстві України. Переважна більшість дослідників відзначають презумпцію як певне явище, яке, не будучи юридичним фактом, може породжувати правовід-

носини [7]. П.М. Рабінович вважає, що юридична презумпція - це презумпція в законі наявності чи відсутності певних юридичних фактів, що може призвести до виникнення, зміни чи припинення правовідносин [8, с. 84]. В.В. Копейчиков визначає презумпцію як припущення про наявність чи відсутність певних фактів, які ґрунтуються на зв'язку між фактами, які передбачаються, та фактами, які існують, і це підтверджується наявним життєвим досвідом [9, с. 194]. У науковій літературі юридична презумпція також означає припущення, яке звільняє сторону від доказування факту, коли доведені інші факти, пов'язані з нею [10, с. 54].

Виходячи з наведених визначень поняття «презумпція», на наш погляд, положення ч. 3, 4 ст. 1268 Цивільного кодексу України відповідає їм, оскільки містить припущення про прийняття спадкоємцем спадщини, може спричинити за собою виникнення, зміну або припинення спадкових правовідносин і негайно встановлює спосіб спростування презумпції прийняття спадщини - подання заяви про залишення спадщини.

Аналізуючи положення статей 1268-1269 Цивільного кодексу України про спадщину, ми бачимо, що законодавцем визначені такі групи спадкоємців:

- залежно від віку та працездатності - малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також інваліди;
- Залежно від факту проживання разом із спадкоємцем під час відкриття спадщини:
 - особи, які проживали разом із спадкоємцем на момент відкриття спадщини;
 - особи, які не проживали постійно зі спадкоємцем на момент відкриття спадщини.

Як правило, спадкоємець, який бажає отримати спадщину, але не проживав постійно зі спадкоємцем на момент відкриття спадщини, керуючись ч. 1 ст. 1269 Цивільного кодексу України, повинен подати нотаріуса або в сільських поселеннях - уповноважену посадову особу відповідного органу місцевого самоврядування із заявою про спадщину. Подання такої заяви законодавцем визнається як загальний спосіб успадкування [11].

Відповідно до ч. 3 ст. 1269 Цивільного кодексу України особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву на спадщину без згоди батьків або опікуна. Згідно ч. 4 ст. 1269 Цивільного кодексу України заяву про спадщину від імені неповнолітньої, недієздатної особи подають

ії батьки (усиновлювачі), опікун.

Стосовно спадкоємця, який проживав із спадкоємцем на момент відкриття спадщини, немає правила, яке б прямо вказувало на необхідність подання ним заяви про спадщину. Так, Міністерство юстиції України у Листі від 31 жовтня 2010 р. № 31-32 / 238 з метою встановлення єдиної нотаріальної практики та усунення помилок при реєстрації спадкових прав фізичних та юридичних осіб надало Узагальнення нотаріальної практики щодо реєстрації спадкових прав приватними нотаріусами, для її вивчення та використання у практичній роботі нотаріусів. У абз. 13 вищезазначеного Узагальнення звертає увагу на той факт, що нотаріуси роблять помилку, вимагаючи заяви про спадщину від спадкоємців, які проживали разом із спадкоємцем на момент відкриття спадщини, і вважається, що прийняли спадщину і таким чином порушують вимоги закон [12].

На нашу думку, положення ч. 3 ст. 1268 Цивільного кодексу України, ч. 1 ст. 1269 Цивільного кодексу України та пункт 4.11 глави 10 Закону про нотаріат, а саме: «Для спадкоємця, який проживав із спадкоємцем на момент відкриття спадщини, заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину є первинний документ, на підставі якого порушується спадкова справа». Були підставою для неоднозначного тлумачення вищезазначених положень та помилкового висновку, що особи, які проживали зі спадкоємцем на момент відкриття спадщини, повинні утримуватися від подання заяви про спадщину і лише для подання свідоцтва про спадщину протягом шести місяців.

Звертаючись до нотаріуса після граничного строку прийняття спадщини, такі особи, насамперед, отримують інформацію про правові наслідки правонаступництва, що вже відбулося, і єдиний спосіб відмовитись від яких - звернутися до суду.

Стаття 1268 Цивільного кодексу України передбачає право спадкоємця за законом чи заповітом прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. Відмова від спадщини є безумовною. Якщо у спадкоємця протягом шести місяців з моменту відкриття спадщини є бажання спадкувати, то він може відкликати заяву про залишення спадщини та в установленому законодавством порядку подати заяву про спадщину. Відмова від спадщини на користь іншого спадкоємця повинна бути добровільною і повинна бути здійснена відповідно до правил щодо дійсності правочину. Тобто, заява повинна бути зроблена особою, яка усвідомлює важливість своїх дій і може контролювати їх, на момент складання заяви особа не

повинна перебувати під впливом помилок, обману, насильства, тяжких обставин. Якби така заява була зроблена, її можна визнати недійсною в суді.

Крім того, відмова від спадщини є одностороннім правочином, і відповідно до ст. 229 Цивільного кодексу України, якщо особа, яка здійснила правочин, помилилася щодо обставин, що мають важливе значення, така угода може бути визнана судом недійсною. Істотною є помилка щодо характеру правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей та якостей речі, що значно знижують її цінність чи здатність використовувати за призначенням.

Заява про спадкування з погляду чинного законодавства легітимізує особу як спадкоємця, який отримав спадщину, а свідоцтво про право на спадщину є підтвердженням правонаступництва, яке вже відбулося. Свідоцтво засвідчує передачу прав на спадкове майно спадкоємцям та підтверджує той факт, що спадкоємці стали спадкоємцями у тих правовідносинах, суб'єктом яких був померлий.

Свідоцтво про спадщину видається після закінчення строку прийняття спадщини. Згідно ч. 1 ст. 1297 Цивільного кодексу України свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям через шість місяців з дня відкриття спадщини. Це законодавче положення не повністю відповідає реальності судових процесів. Відповідно до ч. 2 ст. 1270 ЦК України термін прийняття спадщини може перевищувати шість місяців. Відповідно до ч. 2 ст. 1272 Цивільного кодексу України спадкоємці, які отримали спадщину, можуть також погодитися на спадкоємця, який пропустив термін прийняття спадщини, подати заяву на спадщину. Така заява може бути подана лише до видачі свідоцтв про спадщину у справі про спадщину (пункт 3.18 глави 10 Закону України «Про нотаріат»): Свідоцтво про право на спадщину видається на підставі заяви спадкоємців, які отримали спадщину, після закінчення шести місяців з дня відкриття спадщини, і в справ, передбачених ч. 2 ст. 1270, ст. 1276 Цивільного кодексу України – терміни, не зазначені раніше у цих статтях (п. 4.9. Глава 10 Порядку вчинення нотаріальних дій).

Висновки. Важливість дослідження правових питань спадкування за законом обумовлюється зростаючим значенням прав приватної власності громадян та їх спадкування в умовах ринкової економіки, необхідністю розробки правового механізму, який би міг належним чином захищати права та інтереси громадян. Дослідження проблеми спадкування за зако-

ном призводять до висновку, що цей вид спадкування є дуже важливим питанням у галузі спадкового права, але він також потребує законодавчих удосконалень. Перспективи подальшого розвитку цього питання вбачаються у вирішенні питань, пов'язаних із шляхами вдосконалення спадкування усиновлювачами та усиновленими та інших залежних спадкоємців.

Список використаних джерел

1. Козловська Л.В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування. Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання. С. 48-51. URL: file:///C:/Users/US/Downloads/Prip_2014_13_15.pdf (дата звернення: 16.02.2019)
2. Харитонов Є.О. Цивільне право України / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О. В. Старцев. К. : Істина, 2011. 808 с.
3. Стефанчук Р. О. Цивільне право України : навч. посібник / Р. О. Стефанчук. К. : Прецедент, 2005. 424 с.
4. Барщевський М. Ю. Если открылось наследство / М. Ю. Барщевський. М. : Юрид. лит., 1989. 182 с.
5. Крылова З. Н. Наследники по закону. Сов. юстиция. 1965. № 23. 415 с.
6. Співак В.М., Гопанчук В.С. Законодавство України про шлюб та сім'ю / В.М. Співак, В.С. Гопанчук. К. : Наук. думка, 2008. 240 с.
7. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: монографія. К.: НАВСУ, 2004. 288 с.
8. Когут Ю. Презумпції в цивільному праві URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20938/1/75-Kohut-88-90.pdf> (дата звернення: 16.02.2019)
9. Рабінович П.М. Теорія держави і права: навч. пос.. Львів: Край, 2007. 192 с.
10. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права. К.: Юрінком Інтер, 1999. 317 с.
11. Рішення Галицького районного суду м. Львова у справі № 461/10394/15-ц від 03.11.2015 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53255842> (дата звернення: 16.02.2019)
12. Завгородня А. Правові презумпції й їх вплив на встановлення істини у цивільному судочинстві. Підприємство, господарство і право. 2014. №5. с. 54

Ткаченко Вероніка Іванівна
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Шаптала Іван Петрович
здобувач першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти, спеціальність 081 «Право»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Яковенко Віра Сергіївна
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальність теми дослідження. Становлення правової держави в Україні вимагає реального утвердження принципу верховенства права, зміцнення дисципліни, законності та правопорядку в країні, забезпечення прав, свобод та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб та інших колективних суб'єктів. Дотримання цих принципів покладатиметься на високу свідомість всіх учасників. Існує нагальна потреба в науковому дослідженні проблеми цього соціально-психологічного явища. Незадовільне його вивчення гальмує демократичні перетворення в усіх важливих сферах суспільного життя, перешкоджає процесу розбудови української правової держави.

Окремі аспекти правового нігілізму досліджені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, філософів права таких як: Хайдеггер М., Франк Л.С., Раймент-Паккард Х., Освальд Шпенглер, Медведев В.С., Лефтеров В.О., Тимченко О.В., Крічлі Саймон, Коні А.Ф., Кин Е.В., Кант І, Ільїн І.О., Зотов В.М., Дельоз Жиль, Медведев В.С., Асеев В.Г., Витрук Н., Безносів С.П., Бентам І., Бердяєв Н.А., Берден О., Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Соколова Е.Д., Копиленко О.Л., Бодрийяр Жан, Борисова Е.М., Логинова Г.П., Буданов А.В., Волошенко О.В. та інших.

Мета і завдання дослідження полягає в обґрунтуванні положення, що однією з головних перешкод на шляху розбудови правової держави є правовий нігілізм, подолання якого тісно пов'язане з проведенням державно-правової реформи в Україні, юридичним забезпеченням демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя, узгодженням національного законодавства з вимогами Конституції України, європейськими і світовими

ми стандартами.

В періоди гострих економічних та соціально-політичних криз, які спонукали до переоцінки існуючих цінностей, проблема нігілізму привертала увагу вчених, філософів, правознавців, діячів культури різних країн і в різні епохи

Незважаючи на проведені певні дослідження цієї тематики, залишаються нез'ясованими питання визначення понять «нігілізм» і «правовий нігілізм», причини появи такого явища, етапи становлення як в історичному розвитку, так і в Україні, зокрема, не запропоновані організаційно-правові способи подолання правового нігілізму. Наведене вище й визначає актуальність проведення цього дослідження. [6]

Відповідно до словника Робера термін «нігілізм» відомий у Франції з 1787 р. Робер виділяє три його значення: 1) нігілізм як філософська доктрина, згідно з якою немає нічого, що існувало б абсолютно; 2) ідеологія, яка відкидає будь-яке соціальне принуждення; 3) настрої, які характеризуються песимізмом і моральним розчаруванням [1, с. 11, 52] Правовий нігілізм – це один з напрямків суспільно-політичної думки, яка заперечує соціальну й особисту цінність права, вважає його найменш сучасним способом регулювання суспільних відносин [2]. Суть його – взагалі негативно заперечувальному, неповажному відношенню до права взагалі і, зокрема, до Законів, інших нормативних актів і до встановленого правопорядку[6].

Як правило, нігілістичні погляди особливо сильні в кризові періоди соціального та історичного розвитку суспільства: політичні негаразди, революційні перевороти, різного роду реформи. Зводяться на нівець позитивні результати, не враховується набутий досвід, до того ж цей процес є стихійним та неконтрольованим, супроводжується втратою соціальних орієнтирів та безладом.

Нерідко нігілізм набуває руйнівних форм, у своїх крайніх проявах зникається з різними анархічними, ліво- та право радикальними течіями, максималізмом, політичним екстремізмом проаналізувавши зазначене вище, можна однозначно стверджувати, що такий фактор як правовий нігілізм негативно впливає на показник рівня злочинності в умовах формування правової держави та суспільства з високою правовою культурою, а щоб усунути злочини, що частково або повністю обумовлені таким фактором, потрібно сфокусувати і направити значні зусилля саме на превенцію таких злочинів, використовуючи для цього в першу чергу культуру-

вання правової культури, адже людина, яка є носієм високої правової культури є носієм набагато меншого потенційного ризику вчинення злочину, аніж людина з правовим нігілізмом [9].

Серед шляхів подолання такого стану з недостатньою обізнаністю населення з правами людини, передусім, слід виділити правову освіту та правовий всеобуч, вчасну промульгацію законодавства та міжнародно-правових актів з прав людини, ратифікованих Україною. І хоч курс «Права людини» введено як навчальний предмет у загальноосвітній та вищій школі, на жаль, він залишається факультативним.

З іншого боку, численні організації з прав людини повинні ширше інформувати населення про свою діяльність і координувати її у сфері захисту прав людини, видавати довідники неурядових організацій з прав людини. Типовою для правоохоронних органів є проблема кваліфікованої організації зв'язків з громадськістю, правильного позиціонування образу органу влади, створення позитивного іміджу органу серед населення звідси і слабого впливу на громадську думку, на висвітлення подій у ЗМІ.

Це ті завдання, які дуже гостро стоять перед правозахисними організаціями України та правоохоронними органами, аби вони змогли виконати одну з найважливіших своїх функцій – підвищувати рівень правової культури громадян України у сфері прав людини, що є одним з наважливіших чинників забезпечення прав людини та побудови правової держави.

Отже, хоча в Конституції України наша держава проголошена як соціальна і правова, вона ще не створила умови для забезпечення гідного людини життєвого рівня, не гарантувала конституційно проголошених соціальних послуг, в наслідок чого вона ще не є соціальною державою. Водночас вона ще не є і правовою, оскільки не завершена державно-правова реформа, мають місце правовий нігілізм, низька правова культура громадян та посадових осіб.

Не подолавши правового нігілізму, не можна створити правову державу, а, з іншого боку, кожний крок по шляху розбудови правової держави означає послідовне розв'язання проблеми правового нігілізму. Тому можна сказати, що ми маємо не правову державу, а “напівправову” або ж “частково” правову.

Правова держава для України ще не є реальністю, а певним ідеалом, що має програмне значення, до якого ми повинні поступово наближатись, долаючи на цьому шляху соціально-економічну кризу і залишки тоталіта-

ризму, що виступають джерелом існування та відтворення правового нігілізму.

Джерельна база:

1. Le Petit Robert. P. Dictionnaire alphabetique & analogique de la langue. francaise / R. P. Petit. – P.: Societe du Nouveau Littre, 1967. – 125 с
2. Г. П. Клімова, Правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості // Електронне джерело: Філософія права. – 2017 // Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7869/1/Klimova_105_112.pdf
3. Гадамер, Г.-Г. Истина и метод / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. -М.: Прогресс, 2008. -704 с. // Електронне джерело: «ИНДЕКС» // Режим доступу: <http://index.org.ru/infospace/398vatt.html>
4. Головне управління юстиції в Полтавській області. Офіційний сайт. // Електронне джерело // Режим доступу: <http://www.just.gov.ua/>
5. Горохів П.А. Проблема підстави правового нігілізму. Автореферат канд. дисертації. Оренбург, 1998. – 345 с.
6. І.І. Копайгора. Правовий нігілізм в Україні: поняття, причини виникнення, етапи становлення // Електронне джерело: ForumPrava. -2017. - №5. // Режим доступу: <http://forumprava.pp.ua/files/189-194-2017-5---29-.pdf>
7. Ішук І.В. Правовий нігілізм як явище правової дійсності: природа, сутність та шляхи подолання / І.В. Ішук // Держава і право: збірник наукових праць. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Випуск 43. – С. 87-92.
8. Концепція громадянської освіти в Україні // II Інформаційний бюлетень проекту «Освіта для демократії в Україні». -К., 2010. -Вип. 2// Електронне джерело: Бібліотека Самсонова // Режим доступу: <http://www.isras.ru>
9. Лосев А.Ф. Нігілізм та його розуміння // Електронне джерело: Бібліотека Самсонова // Режим доступу: <http://knleontiev.narod.ru/texts/gramotnost.htm>
10. Лукашова О.А. Правовий нігілізм: питання правової культури та просвіти // Електронне джерело: Бібліотека Самсонова // Режим доступу: <http://www.isras.ru>
11. Матузов Н.И. Правовий нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» // Правоведение. – 1994. – № 2. // Електронне джерело: Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками // Режим доступу: <http://www.lex-line.com.ua/>

Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права
Стадніченко Сергій Миколайович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові слова: медіація, медіатор, послуги, альтернативне судачинство, договір, законодавство

Постановка проблеми. Однією з вимог повноцінного членства України в Європейській спільноті є кардинальна перебудова системи здійснення правосуддя на засадах демократичності, справедливості, визнання людини найвищою соціальною цінністю, відповідності європейським та міжнародним правовим стандартам. Водночас, необхідно звернути увагу на те, що упродовж останніх десятиліть все більше громадськість звертається до понять «відновлювальне правосуддя», «медіація» або «примирення». Причому зазначені терміни знайшли своє закріплення у численних нормативних актах різних організаційних структур і європейського, і світового рівня. Сьогодні доводиться констатувати, що доволі високий рівень конфліктної напруженості в сучасному українському суспільстві загалом притаманний спорам юридичного характеру. Традиційне змагальне вирішення спорів за допомогою правосуддя нерідко сприяє загостренню юридичних конфліктів і припинення загальних відносин сторін. Існуючі проблеми судової системи досить часто призводять до значних втрат сторонами сил, часу і коштів, та завантаженості судів значною кількістю справ, а підсумкове судове рішення, як правило, не влаштовує як мінімум одну зі сторін спору, що обумовлює труднощі при його виконанні. У зв'язку з цим видається цінним звернення до альтернативної (неюрисдикційної) форми припинення юридичних спорів і використання примирних процедур, з-поміж яких особливе місце займає медіація.

Мета. В умовах сьогодення особливої актуальності у цьому контексті набуває питання вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду застосування медіації в адміністративному судочинстві

Стан дослідження. В Україні дослідження питань, так чи інакше по-

в'язаних із застосуванням альтернативних методів вирішення спорів про-водилось в різноманітних аспектах. Зокрема, проблематика медіації стала предметом дослідження О. Адамантіс, В. Баранова, О. Белінської, О. Бобрової, Н. БондаренкоЗелінської, Я. Валюк, Л. Власової, О. Вашук, А. Гайдука, О. Горової, Ю. Губар, С. Задорожної, В. Землянської, Г. Єременко, В. Кудрявцева, Ю. Ліхолетової, В. Маляренка, Л. Мамчур, Ж. Мішиної, Т. Подковенко, Н. Прокопенко, В. Тісногуз, К. Шершун, А. Чернеги, Д. Яніцької та ін.

Вклад основного матеріалу. Слід зазначити, що інститут медіації, який останнім часом в західних країнах отримав солідну репутацію, викликає все більшу зацікавленість в Україні. Однак цей актуальний метод альтернативного вирішення спорів сприймається вкрай неоднозначно українськими спеціалістами у сфері права.

Хоча сьогодні тема медіації доволі жваво обговорюється в українських юридичних колах, проте, існує низка складних запитань, яка псує загальний оптимістичний настрій з приводу розвитку медіації в Україні. Наскільки «життєздатна» медіація на теренах сучасної України? Чи можемо ми стверджувати, що в нашому суспільстві в достатній мірі «визріли» умови для запровадження такого механізму вирішення конфліктів? Чи існує взагалі сьогодні реальний попит на послуги медіаторів? Чи, справді існує така вже нагальна потреба саме у законодавчому закріпленні інституту медіації?

Попри те, сама ідея запровадження медіації в українському суспільстві є позитивною. Україна шукає нові шляхи щодо ефективного руху вперед: з меншими витратами до більших результатів. Розвиток медіації міг би стати одним із таких шляхів. Розвиток медіації в адміністративному судочинстві – зокрема. Якщо зважати на те, що і в особи, і в публічних органів завжди залишається альтернатива звернутися до суду за захистом прав, застосування альтернативної процедури (медіації) – це реальний шанс вирішити спір швидко і справедливо для кожного

Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів (спорів) передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту стратегії компромісу і (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що видається особливо цінним, з метою узгодження їх інтересів. У зв'язку з цим пропозиція судді про проведення альтернативних процедур буде актуальною і навіть необхідною у тому випадку, якщо існують передумови, які свідчать про мож-

ливість визнання сторонами інтересів один одного і здатності сторін на вчинення взаємних поступок або досягнення взаємовигідної угоди.

Для альтернативного вирішення спорів, значною мірою орієнтованого на взаємні поступки сторін, захист права є, безумовно, бажаною, але не пріоритетною метою. Альтернативне вирішення спорів, спрямоване, насамперед, на припинення конфлікту, що лежить в основі юридичного спору. Саме переважанням цієї мети і обумовлена переважна більшість принципових відмінностей альтернативних процедур від традиційного судочинства, які необхідно враховувати судді-медіатору при наданні юридичної допомоги. Зазначається, що підвищена самостійність сторін при проведенні альтернативних (неюрисдикційних) процедур пов'язана з додатковою відповідальністю за результат і зумовлює необхідність отримання юридичної допомоги. Звідси випливає потреба сторін в зверненні до медіаторів.

Зазначимо, що при підготовці та проведенні альтернативних процедур роль медіаторів набуває особливого характеру, оскільки в цьому випадку всі рішення в кінцевому підсумку приймаються самими сторонами спору, при цьому можуть враховуватись висновки та рекомендації медіатора

Альтернативні способи вирішення конфлікту спору, зокрема в адміністративному судочинстві, можуть бути задіяні в такому порядку: 1) врегулювання конфлікту (спору) без звернення до адміністративного суду з позовом про вирішення публічно-правового спору; 2) врегулювання конфлікту (спору) з використанням альтернативних способів включаючи обов'язкову досудову участь сторін у процедурах врегулювання спору; 3) після початку судового процесу – до винесення судом ухвали у справі. Натомість, при наявності у законодавстві відповідних положень альтернативні процедури можуть бути задіяні також в процесі виконання судового рішення у спорі.

З-поміж обов'язкових принципів медіації слід вважати: 1) неупередженість – коли медіатор повинен виконувати свою роботу об'єктивно і чесно; 2) конфіденційність – під яким розуміється те, що медіатор повинен забезпечити очікування сторін відносно конфіденційності, яка залежить від обставин медіації та будь-якої угоди, до якої прийдуть сторони; 3) добровільність – під яким розуміється те, що процедура медіації є виключно добровільною.

Слід звернути увагу, що до переваг медіації як способу вирішення

спорів насамперед відносять: 1) контроль, який мають сторони як над безпосередньою процедурою медіації, так і над її результатами; 2) пряма участь сторін у переговорах; добровільність процедури; швидкість проведення медіації, її ефективність і економічність, простота і гнучкість; 3) справедливість, оскільки медіатор гарантує, що вже існуючі нерівні відносини між сторонами не можуть вплинути на хід ведення переговорів і їх результат; 4) конфіденційність; 5) забезпечення ефективної взаємодії між сторонами; сприяння в підтримці, поліпшення або відновлення взаємин між сторонами; врахування довгострокових і важливих інтересів сторін в кожній стадії процедури медіації для врегулювання спору з акцентом на сьогоднішнє і майбутнє, а не на минуле; 6) взаємовигідність результату медіації; творчий підхід до вирішення суперечки. Наголошується, що важливою перевагою медіації також є той факт, що відсутня необхідність примусового виконання рішення, оскільки в ході примирних процедур сторони самі виробляють те рішення, яке їх задовольняє, а тому зацікавлені в його виконанні. Окрім того звернуто увагу на таку перевагу як оперативність розгляду спору та гнучкість процедур, які застосовуються при цьому.

Але окрім переваг, існують і деякі недоліки медіації: 1) в медіації складніше бути впевненим в професіоналізмі медіатора, ніж судді в судовому процесі, тим більше що медіатор, як передбачається, повинен виступати як фахівець відразу в декількох сферах, що на практиці виливається в неприйнятну поверховість знань в кожній з таких; 2) більш сильні сторони отримують можливість нав'язувати свою точку зору слабким, оскільки медіація (в силу своєї неформальності) надає менше процесуальних гарантій, ніж судовий розгляд або арбітраж; невизначеність алгоритмізації процедури медіації, яка викликана тим, що держава відносить ці питання до компетенції медіативних організацій, як наслідок – істотне різночитання змісту і поетапної структури таких процедур; в результаті особи, які вдаються до медіації, можуть не мати жодного уявлення про те, як вона повинна проводитися найбільш ефективно, і буквально змушують сторони приймати і покладатися на встановлювані ними правила; відсутність зовнішнього (державного) контролю щодо здійснення процедури медіації, наслідком чого може бути низький рівень довіри конфліктуючих сторін до діяльності медіативних організацій; 3) істотна невизначеність можливості притягнення медіаторів до відповідальності за умисну і ненамисну шкоду, заподіяну внаслідок здійснення ними своєї діяльності,

механізм медіації, в центрі уваги якої знаходяться спори і конфлікти між приватними конфліктуючими сторонами, приховує від громадськості деякі значущі спори, які мають або можуть мати суспільно значущі наслідки.

Зазначається, що в наукових джерелах подаються різні підходи щодо класифікації моделей медіації з яких можна зробити висновок про те, що такі моделі, насамперед, слід класифікувати за таким критерієм як суб'єктність медіатора, за яким можна виділити: 1) юрисдикційну медіацію, яка здійснюється судовою інстанцією або на її вимогу, спеціалізованим адміністративним органом з розгляду скарг і претензій, державним та приватним нотаріусом, спеціальним державним медіативним органом або спеціалізованим медіативним підрозділом: 1.1) процесуальна юрисдикційна медіація; 1.2) позапроцесуальна юрисдикційна медіація; 2) неюрисдикційну медіацію, до якої слід віднести ту, що здійснюється приватною медіативною організацією і приватним медіатором, іншою організацією, що здійснює в рамках своєї діяльності надання медіативних послуг (наприклад, торгово-промислові палати), приватним арбітражем, адвокатами тощо: 2.1) процесуальна неюрисдикційна медіація; 2.2) позапроцесуальна неюрисдикційна медіація.

Аналіз зарубіжного досвіду проведення медіації свідчить, що моделі правових режимів медіації, володіючи деякими подібними рисами, однак можуть дуже суттєво відрізнятися в різних державах. Наприклад, виділяється три види законодавства про медіацію: процесуальне, нормативне та таке, що надає вигоду (вигодонадаюче). Процесуальне законодавство відображає тенденцію інституціоналізації, в той час як інші види відображають тенденцію кодифікації такого роду законодавства. Процесуальним законодавством про медіацію можна позначити таку систему нормативно-правових актів з цього питання, які визначають медіацію як спосіб вирішення спорів. Таке законодавство може наказувати сторонам вдатися до спроб вирішення спору за допомогою медіації, але не вимагає обов'язкового її проведення. Нормативне законодавство про медіацію здійснює правове регулювання професійної діяльності медіаторів, встановлюючи стандарти їх повноважень, мінімальні критерії кваліфікації медіаторів, а також, як правило, містить положення про їх реєстрації або затвердження. Вигодонадаюче законодавство визначає права, обов'язки і гарантії сторін медіації, медіаторів, а також іноді третіх осіб. Такий вид законодавства в цілому становить систему нормативно-правових актів, що накладають

певні обов'язки на медіаторів. Основною характеристикою такої моделі законодавства є акцентування уваги на принципах медіації, таких як, наприклад, конфіденційність, і, відповідно, встановлення певних обов'язків медіаторів щодо забезпечення реалізації такого принципу.

Аналіз зарубіжного законодавства про медіацію дав підстави стверджувати, що у законодавствах досліджених держав 1) можна прослідкувати те, що медіаційним процедурам в усіх вказаних державах надається велике значення, і закріплені подібні нормативно-правові основи інституту медіації (медіація щодо трудових спорів, сімейних спорів та ін.); 2) закріплені правові дефініції поняття «медіація», практично ідентичні за своєю лексико-логічною структурою і формально-правовим змістом.

Досвід держав, де широко застосовується медіація показує, що при вирішенні спору за її допомогою досягнуті домовленості, як правило, більш довговічні та відповідають реальному стану речей, що не тільки сприяє впровадженню у життя досягнутих рішень, а й сам процес виконання йде природним, добровільним шляхом.

В суспільстві необхідно формувати культуру медіації, щоб учасники конфлікту самостійно робили вибір на користь медіації, усвідомлюючи всі її переваги. Водночас, коли отримаємо законодавче закріплення і судова медіація, або «модель правосуддя», стане як альтернативний спосіб вирішення спору (маючи на меті покращити функціонування правової системи), це дозволить уникнути таких чинників, як тривалість судового процесу, його можливу заангажованість та перевантаженість судів, зеконічити державні кошти на системі судочинства.

Виходячи із основних завдань адміністративного судочинства, можна визначити особливості процедури медіації саме для адміністративного судочинства. Мета медіації полягає у досягненні таких ціннісних, зорієнтованих на майбутнє результатів, від яких по можливості виграли б усі учасники конфлікту. Медіація здійснюється на добровільних засадах – як щодо початку та тривалості процедури, так і щодо укладення остаточної угоди.

Однак, враховуючи те, що однією зі сторін у справі виступає орган державної влади, наділений владними повноваженнями, це створює певні особливості в контексті «добровільності» у процесі примирення. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і

спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Крім того, державна служба відповідно до Закону України «Про державну службу» ґрунтується на принципах служіння народу, законності, персональної відповідальності за виконання службових обов'язків. Досягнення консенсусу між органом державної влади та фізичною чи юридичною особою повинно належати до пріоритетів діяльності державного органу. Саме для цього чинним законодавством і передбачено можливість досудового врегулювання спору в адміністративному порядку (звернення до вищестоящого органу). Отже, виходячи із основних принципів державної влади та державної служби, чинного законодавства, державний орган зобов'язаний якщо не ініціювати процедуру примирення із позивачем, не наділеним владними повноваженнями, то принаймні обов'язково прийняти пропозицію особи вирішити конфлікт у позасудовому порядку.

Висновки. Загалом, сьогодні в Україні не існує спеціального формалізованого законодавства, що регулює здійснення медіації. Але в той же час, не існує і жодної формальної заборони з боку держави сторонам здійснювати медіацію. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України держава гарантує можливість кожному будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права. Отже, можемо стверджувати, що в Україні є конституційне підґрунтя здійснення медіації.

Список використаних джерел:

1. Волковицька Н.О. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniysposib-virishennya-sporiv.html>
2. Шинкар Т.І. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів. Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Зб. наук. праць з юридичних наук. 2016. Вип. 15. С. 154–160.
3. Шинкар Т.І. Зарубіжний досвід правового забезпечення медіації та можливість його використання в Україні. Наше право. 2016. № 2. С. 54–58.
4. Ясиновський І. Г. Імплементція процедури медіації в Українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис. ... канд. юр. наук: 27.10.2016. К., 2016. 295 с.

Товста Світлана Петрівна
адвокат, ст. викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права
Харанудько Олег Васильович
здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

НОВИЗНА НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність дослідження обумовлена новизною гіпотези стосовно інституту наказного провадження у господарському процесі, яка вперше обґрунтовується у науці господарського процесуального права. Тому здійснення історичного аналізу є також актуальним в площині вивчення доказовості цієї гіпотези.

Стан дослідження. Теоретичним дослідженням наказного провадження присвячені наукові праці російських авторів, таких як В. Аргунов, Н. Масленікова, В. Решетняк, М. Черемін, І. Черних. Серед українських авторів вивчали дану тему М. Свідерська, Д. Луспеник, Г. Фазилош, Д. Липницький, Г. Джумагельдієва.

Вклад основного матеріалу. Реформа процесуального законодавства завершилася вже понад два роки тому. Незважаючи на те, що судова практика врегулювала питання застосування багатьох інститутів, деякі з них все ще сприймаються як новаторські. Одним з таких інститутів є інститут наказного провадження.

В пояснювальній записці до цього законопроекту було визначено наступне, що сучасне господарське судочинство передбачає єдину позовну форму судового процесу, у межах якої господарські суди розглядають та вирішують приватно-правові спори. Нерідко відповідач, усвідомлюючи правомірність та обґрунтованість пред'явленого до нього позову, ухиляється від участі в судовому розгляді, подає численні клопотання про відкладення розгляду справи, намагається затягнути час, переслідуючи цим самим збереження для себе матеріального інтересу. Зазначене має несприятливі наслідки для позивача (кредитора), оскільки безпосередній захист його порушених прав і охоронюваних законом інтересів відкладається на тривалий строк.

Наказне провадження являє собою спрощену форму вирішення справ, де вимоги стягувача до боржника не викликають сумнівів, мають безспірний характер та підтверджуються документально.

Застосування наказного провадження як однієї з форм судового процесу має на меті реалізацію принципу *процесуальної економії*, оскільки передбачає спрощення, скорочення тривалості та здешевлення судової процедури (порядок розгляду таких справ є менш тривалим та більш простим, оскільки відсутня потреба у проведенні відкритого судового засідання, виклику сторін та заслуховування їхніх пояснень, вирішувати подані сторонами клопотання тощо).

Інститут наказного провадження застосовується в Україні у межах розгляду цивільних справ, оскільки передбачений Цивільним процесуальним кодексом України. Натомість *єдність законодавства* передбачає необхідність застосування єдиних підходів до організації регулювання подібних суспільних відносин, в даному випадку тих, які виникають щодо розгляду приватно-правових справ.

Крім того, наказне провадження як форма судочинства відповідає міжнародним принципам здійснення справедливого та ефективного правосуддя і забезпечення прав людини. Зокрема, у Рекомендації № R (81) 7 від 14 травня 1981 р. Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо шляхів спрощення доступу до правосуддя та Рекомендації № R (84) 5 від 28 лютого 1984 р. щодо принципів цивільного судочинства з метою вдосконалення судової системи визначено, що для справ, пов'язаних з безспірним правом, *повинні бути передбачені спеціальні правила для прискорення розгляду справи*.

Таким чином, запровадження наказного провадження в господарському судочинстві зумовлене не лише потребами процесуальної економії, а й виконання рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи.

На форумах, брифінгах та круглих столах, присвячених новелам процесуального законодавства, наказне провадження було охарактеризоване як інститут, покликаний спростити процедуру стягнення заборгованості та заощадити час кредиторам. У цій статті спробуємо з'ясувати, чи виконало наказне провадження покладені на нього функції.

На відміну від аналогічного інституту цивільного судочинства, який відомий ще з 2004 року, у положеннях ГПК України не конкретизовано детально, за якими саме вимогами може бути видано судовий наказ. При цьому законодавець обмежився критеріями допустимості у вигляді суми

вимог і форми договору.

Ще на стадії обговорення проекту ГПК України серед юристів точилося чимало дискусій навколо того, чи взагалі доцільно впроваджувати відповідний інститут в господарському процесі. Активні критики наполягали на тому, що нововведення не відповідає принципам гласності та змагальності судочинства, озвучувалися побоювання, що наказне провадження може стати інструментом зловживань та навіть рейдерських захоплень. Приводом для таких побоювань стали особливості процедури стягнення на підставі судового наказу, оскільки:

- розгляд відповідної заяви здійснюється протягом 5 днів з моменту її надходження без повідомлення заявника і боржника та без проведення судового засідання (ст. 154 ГПК України);

- не визначено, які докази можуть вважатися належним підтвердженням існування грошової заборгованості, щоб вимога про її стягнення могла бути заявлена в наказному провадженні;

- під час розгляду вимог у порядку наказного провадження суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті (п. 7 ч. 1 ст. 155 ГПК України);

- судовий наказ не підлягає оскарженню в апеляційному порядку (ч. 3 ст. 154 ГПК України). Прихильники відповідної новели посилалися на позитивний досвід існування аналогічних процедур в європейських юрисдикціях та наголошували, що новий інститут навряд чи стане інструментом зловживань, адже судовий наказ:

- може бути скасований за заявою боржника, поданою протягом 15 днів з дня вручення йому судового наказу, яка має бути розглянута судом не пізніше ніж через 2 дні після її подання (ч. 1 ст. 157 ГПК України);

- може видаватися виключно за результатами розгляду вимог, які відповідають таким критеріям (ст. 148 ГПК України): вимога про стягнення грошової заборгованості виникла за договором, укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі; сума вимоги не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Водночас найбільш дискусійним залишалося питання стосовно того, які саме докази в цьому випадку можуть вважатися належним підтвердженням існування грошової заборгованості, адже суд має право відмовити у видачі судового наказу, якщо з поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги (ст. 152 ГПК України). Відповідь на це питання мала надати саме судова практика.

Одним із ключових критеріїв допустимості вимог до розгляду в порядку наказного провадження є їх безспірність за основним зобов'язанням. Звертаємо увагу, що практика застосування ГПК України свідчить про те, що суди займають солідарну позицію, відповідно до якої штрафні санкції, інфляційні втрати та річні не можуть бути предметом наказного провадження.

Цікаво, що до 15.12.2017 певною мірою альтернативою наказного провадження для бізнесу було вчинення нотаріусом виконавчого напису на нотаріально посвідчених договорах. Перевагою такого інституту є оперативне отримання виконавчого документа, однак витрати зі сплати державного мита і плати за вчинення відповідних нотаріальних дій приватними нотаріусами значно перевищують ті, що пов'язані зі сплатою судового збору за подання заяви про видачу судового наказу. Окрім цього, зазвичай ціна договорів, які за бажанням сторін посвідчуються нотаріально, значно перевищує граничний розмір вимог, що можуть розглядатися в наказному провадженні.

Саме тому питання ефективності наказного провадження в господарському судочинстві потребує аналізу в кожному окремому випадку з огляду на характер взаємовідносин із контрагентом і закладений часовий і грошовий ліміт витрат на отримання виконавчого документа.

Наприклад, у підприємства існує дебіторська заборгованість близько 100000 гривень, а практика відносин із боржником дає підстави припускати, що він вживатиме заходи, спрямовані на невизнання боргу. У такій ситуації рекомендуємо звертатися до суду в порядку спрощеного позовного провадження, оскільки витрачені час і зусилля на отримання судового наказу, найімовірніше, не увінчаються успіхом. Також можна констатувати про негативну практику, пов'язану з тим, що недобросовісні боржники ухиляються від отримання копії судового наказу, чим фактично відтермінують дату набрання ним законної сили (ч. 1 ст. 159, ч. 1 ст. 157, ч. 4 ст. 156, ст. 242 ГПК України).

Інший приклад: заборгованість визнається боржником, однак на поточну дату він позбавлений можливості її погасити або ж сума заборгованості є настільки низькою, що сплата судового збору за подання позову та його підготовка є зовсім невиправданими. У таких випадках додатковою гарантією виконання боржником грошового зобов'язання або доцільним за розміром допустимих судових витрат, відповідно, буде отримання судового наказу, який може бути пред'явлено до примусового виконання

протягом трьох років (ч. 1 ст. 12 Закону України "Про виконавче провадження").

У частинах 2 та 3 статті 147 ГПК України визначено, що із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги. Заявником та боржником в наказному провадженні можуть бути юридичні особи та фізичні особи – підприємці.

Таким чином, приписами ГПК України передбачено чіткий склад учасників справи у наказному провадженні – це заявник та боржник, при цьому заявником може бути лише особа, якій належить право вимоги.

Водночас, відповідно до частин 1 та 2 статті 47 ГПК України позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони діє в судовому процесі самостійно. Участь у справі кількох позивачів і (або) відповідачів (процесуальна співучасть) допускається, якщо: 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права або обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки.

Отже, захист інтересів кредитора шляхом стягнення заборгованості з кількох боржників, у тому числі в солідарному порядку, має відбуватись виключно через пред'явлення позову, оскільки наказне провадження не допускає участі кількох боржників, або ж кількох заявників.

Висновки. Підводячи підсумки, хотілося б зазначити, що запровадження моделі наказного провадження є позитивним кроком на шляху до реалізації завдань господарського судочинства. Ця модель наділяє суб'єктів господарювання у визначених законом випадках правом на судовий захист за допомогою альтернативного процесуального механізму. Характерними ознаками наказного провадження слід назвати швидкість розгляду, низькі судові витрати і спрощений порядок скасування судового наказу. Ефективність наказного провадження безпосередньо пов'язана з тим, чи буде боржник оспорювати вимоги заявника. З огляду на це, питання доцільності звернення до суду із заявою про видання судового наказу має вирішуватися в кожному випадку індивідуально.

Список використаних джерел:

1. Штефан О. Наказне провадження у цивільному судочинстві України / О. Штефан // Підприємництво, господарство та право. – 2006. – № 1. – С. 44-48.
2. Щербак С. Сутність судового наказу / С. Щербак // Підприємництво,

господарство і право. – 2005. - № 6. – С. 56-59.

Василь Трубников

д.ю.н., професор, професор кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Постановка проблеми. У науковій статті з'ясовано методи та форми виховного впливу на засуджених до позбавлення волі. На підставі проведення низки емпіричних досліджень з даного напрямку у роботі також запропоновані науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення правового механізму із зазначених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, на які спирається автор, в яких розглядається ця проблема і підходи її розв'язання. Як показало вивчення наукової літератури, досить активно займаються розробкою питань, що стосуються виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, такі науковці, як: В.А. Бадира, В.В. Василевич, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.Г. Колб, О.І. Плужник, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець та ін.

Поряд із цим слід визнати, що в сучасних умовах реформування сфери виконання покарання у виді позбавлення волі, проблеми, які прямо стосуються даної проблеми, досліджені неповною мірою, а тому тема цієї наукової статті є досить актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Мета статті. Виходячи із вищевикладеного, головним завданням даної наукової статті стало визначення основних проблем, що стосуються тематики дослідження, а також розробка науково обґрунтованих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Думаю, що сьогоднішня конференція поряд з аналізом сутності та змісту соціальної роботи з окремими групами клієнтів присвячується складній і важливій проблемі – проблемі виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. До цього дня тут багато наплутано, не все зрозуміло, але ж це ті завдання, мета покарання, які безпосередньо стоять перед пенітенціарними установами, зара-

ди чого вони створені і функціонують. Пенітенціарна установа має зайняти свою нішу в якості підсистеми державної соціально-педагогічної системи, покликаної надавати виховний вплив на засуджених з метою забезпечення їх законослухняної поведінки, що є найважливішою умовою нормальної життєдіяльності суспільства і держави.

Кажуть, що проблема виправлення і ресоціалізації засуджених - це чисто педагогічна та психологічна проблема, а не юридична. Навіть намагаються кримінально-виконавче право вилучити з переліку юридичних наук і передати в спеціальності педагогічних наук.

Я думаю нам не варто звертати увагу і витрачати даремно час на цю безглузду перепалку, хто кращий, хто гірший, а розібратися як нам так побудувати процес виправлення і ресоціалізації засуджених, щоб він став ефективним і давав раціональні плоди.

Перш за все ми повинні чітко і ясно собі уявляти яку концепцію виховного впливу ми візьмемо за основу, а потім вже рухатися далі. Таких педагогічних і психологічних концепцій існує безліч. Яка з них більш правильна і яка з них нами повинна бути взята за основу?

Погляди громадськості на проблему злочинності і на можливість виправлення злочинців в різний час і в різних країнах змінювалися в залежності від панівних ідеологій і багато в чому залежали від рівня розвитку гуманітарних наук, становлення правових і демократичних засад державного устрою.

Сучасній кримінально-виконавчій політики України передували тривалий еволюційний шлях від відверто каральної і репресивної політики на основі класових підходів до цивілізованої, заснованої на загальнолюдських цінностях, визнаних в сучасному світі.

Я глибоко переконаний, що в процесі виховного впливу на засудженого ми повинні використовувати, керуватися екзистенційно-гуманістичним підходом до виховання особистості [1]. Ця концепція виділяє власний розвиток людини як його головне завдання, відводячи йому роль суб'єкта в вихованні та вдосконаленні своєї особистості. Для виховання особистості важливо, щоб людина не виступала як річ, що формується за принципами корисності або необхідності.

Один з основоположних принципів екзистенціалізму: «Людина є те, що він з себе робить». Індивідуальне буття виступає єдиним джерелом можливостей і здібностей людини - здатності до пізнання, творчості, до моральної поведінки. «Виховання - це різноманітні види становлення і

формування вибору, боротьба людини за те, щоб кимось стати ... Мета всього процесу виховання полягає в тому, щоб навчити людину творити себе як особистість» [2, с. 24]. Основним методом виховання представники даної концепції вважають метод вільного діалогу, головним змістом якого служать питання, поставлені вихователем, щоб розвивати у дитини критичний розум, здатність обґрунтовувати свій вибір [3].

Фактично мова йде про індивідуальний підхід до виховання засудженого. Тому ми повинні відмовитися від ідеї А.С. Макаренка про колективний вплив на вихованця, через комуну. У тоталітарній державі саме поняття "законність" було викривлено, існував феномен двозначності, де слова, закони або нічого не значили, або значили зовсім протилежне.

Нам говорили про свободу, маючи на увазі вірність тоталітарному режиму. У тому перевернутому світі закон був синонімом беззаконня. Можна тільки здогадуватися, скільки доль поламали ці поняття-перевертні за довгі десятиліття свого торжества.

Багаторазово разів відвідуючи Курязьку виховну колонію зі студентами (я був десять років деканом судово-прокурорського факультету юридичної академії імені Ярослава Мудрого) я особливо не замислювався над сутністю методу Макаренка. Щось підспудно не влаштовувало, я звертався з сумнівами до керівництва колонії. Мене ж гаряче переконували, що мовляв недавно приїжджали німецькі колеги і були в захваті від цього методу. Але тільки потім, вже через деякий час я зрозумів, німці сприймали порядок в колонії, їм подобалося, як вихованці марширують з пісню і під барабанний бій. А вдома у себе вони ніколи не використовували колективний метод впливу на засуджених. Німці не такі наївні як здається, я досконально знаю і можу привести безліч прикладів, коли вони ретельно вивчають законодавство інших країн і беруть все нове, проводять у себе вдома експерименти, і якщо вони стають вдалими, впроваджують в своє законодавство.

Пізніше я переконався, що дещо те, що вихваляли у педагогіці А.С. Макаренка належить до колишніх стереотипів. Багато з гармат придушення особистості колоністів, що діють досі, є винаходами його педагогіки тотального колективізму. Фактично виховуємо неповнолітніх в колективі, а випускаємо їх на свободу поодиночці, по одному.

У наших дитячих колоніях досі застосовуються методи А.С. Макаренка, які роблять ставку на авторитет колективу на шкоду гідності окремої особистості, ставку на безжалін репресії проти тих, що провинилися,

залежність одного підлітка - від усіх, і всіх - від одного, тобто ставка на те, що, по суті, є казарменою педагогікою. До сих пір заохочуються стукачі, нараховують "бали", якщо доніс, хто де сигарети ховає, практикується покарання всіх за провину одного і т.ін.

Людину вільною не виховати аморальними засобами. Суспільство нашого часу потребує все більшої кількості по-справжньому вільних людей.

Не всі точки зору в теорії, що існували в умовах тоталітарного режиму, зрозуміло, повинні бути автоматично перенесені на ґрунт незалежної держави Україна. Правда, аналіз, осмислення минулої наукової спадщини неможливо зробити миттєво, необхідний певний час для процесу очищення від минулих стандартів і, перш за все, в свідомості людей і вчених в тому числі. Але у всіх випадках ми не повинні забувати, що вже немає тої держави і немає тих відносин. Люди жили і працювали, існували для держави, а не держава для людей і в цьому була наша спільна біда [4].

І не можна думати, що А.С. Макаренко не розумів помилковості свого методу колективного впливу. Він протестував, але його ставили на місце і вимагали здійснювати на практиці ідеї комуністичної ідеології шляхом формування нової людини. Життя показало, що багато комунарів, вийшовши на свободу, не могли ніде влаштуватися, виявлялися непристосованими до нового життя на свободі, деякі виявлялися у владі злочинних угруповань. Бачачи це і розуміючи неспроможність свого методу, А.С. Макаренко робив заходи до їх працевлаштування на завод імені Ф.Е. Дзержинського («ФЕД»), куди незабаром і була переведена колонія. І ще одна особливість, яка підкреслювала неспроможність колективного методу Макаренко: жоден з його вихованців не досяг якогось значного успіху в особистому житті, оскільки не був підготовлений, не був готовий самостійно вирішувати виникаючі життєві проблеми.

Ми повинні використовувати багатий вітчизняний досвід педагогічної думки, такої науки як педологія. Виникнувши в кінці ХІХ ст. на Заході, педологія як комплексна наука про дитину на початку ХХ ст. поширилася і в Україні. Проводилися дослідження психофізичної природи дітей, пояснювався метод дослідження індивідуальних особливостей учнів, збір матеріалів як основа для майбутньої реформи школи. Завдання педології полягало в тому, щоб зібрати і систематизувати дані, що стосуються життя і розвитку дітей, виявити закони дитячого розвитку, встановити його періоди. Педологія як наука ґрунтувалася на чотирьох принципах, істотно змінювала уявлення про те, як треба вивчати дитини.

Перший принцип - відмова від вивчення дитини «по частинах», прагнення прийти до синтезу різнобічних знань (фізіологічних, психологічних, педагогічних та ін.) про дитину.

Другий принцип - генетичний, який передбачав вивчення дитини в розвитку, в динаміці, через виявлення тенденцій його становлення.

Третій принцип - вивчення дитини в соціальному оточенні, в зв'язку з умовами його життя і виховання.

Четвертий принцип - практична спрямованість педології, прагнення зробити науку про дитину, значущою для вихователів і дітей.

27 грудня 1927 року відкрився Перший з'їзд педології, на якому була розроблена програма розвитку педології. Зокрема, в практику освіти була впроваджена система педологічного обстеження. Діти два рази в рік оглядалися педологом, окулістом, педіатром, невропатологом та іншими фахівцями. «Важких» дітей оглядали в психологічному кабінеті. На кожну дитину заповнювалася анкета, що включала: 1) орієнтовні дані; 2) відомості про рідних; 3) ембріональні фактори; 4) перебіг пологів; 5) історію розвитку дитини; 6) соціальні фактори; 7) навчання; 8) мова; 9) прояви характеру, нервовості, поведінки; 10) особливі здібності; 11) життєву пристосованість; 12) час початку труднощів, змін в поведінці; 13) доповнення; 14) загальний висновок педради школи. Окремо проводилося опитування батьків і реєстрація умов життя дитини. Також проводилося обстеження дитини (рівень розвитку вищих психічних функцій, ступінь навченості, самооцінка та ін.). Педологи комплектували класи за результатами тестових методик, встановлювали шкільний режим, контролювали діяльність педагогів. Основним інструментом їх роботи були тести і опитування.

Однак, як грім серед ясного неба, в 1936 р. вийшла постанова ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирчування в системі Наркомосу», в якій критикувалася педологія і діяльність педологів, вказувалось, що вони базуються на антинаукових, антимарксистських положеннях. Засудивши педологічні перекирчування, ЦК ВКП (б) вимагав «відновити повністю вправах педагогіку і педагогів», вказав на необхідність розвитку марксистської науки про дітей [5].

Зазначалося, що педологія є результат некритичного перенесення в радянську педагогіку антинаукових принципів буржуазної науки. Були і серйозні претензії до якості рекомендацій, які давали вчені практикам. Після виходу постанови розвиток педологічний психології було призупи-

нено. Проти розробок педології активно виступав А.С. Макаренко, який закликав до цілісного підходу до особистості вихованця, яка формується дитячим колективом [6].

Всі ці прекрасні педагогічні розробки потрібно відновлювати і використовувати в повсякденній виховній роботі із засудженими [7;8, с. 22].

Як же повинні бути побудована в колонії виховна робота? Дуже багато дослідників пропонують різні підходи, висловлюють різні думки, але всі вони далекі від реальної дійсності.

А реальна дійсність полягає в тому, що багато вчених, що займаються пенітенціарної педагогікою не враховують того моменту, що в реальному житті об'єктивно існує кримінальна субкультура засуджених, яку ми не повинні ігнорувати, а брати до уваги при організації та здійсненні виховної роботи. Будучи існуючої об'єктивною реальністю, кримінальна субкультура займає своє, певне місце в системі людських цінностей. Вивчення кримінальної субкультури допомагає зрозуміти внутрішні закони, за якими живе злочинне середовище, оцінити які відбуваються в ній зміни і вивчити внутрішні питання відтворення злочинності. Кримінальна субкультура, завдяки наявності в ній певної частки романтичних моментів, таємничості, незвичайності, привабливості, порівняно легко засвоюється, особливо молоддю. Важливу роль відіграє й те, що кримінальній субкультурі властивий ігровий і емоційний характер. Прихильність кримінальної субкультури, засвоєння її норм і цінностей здійснюється, як правило, особистістю, яка не отримала в силу різних умов визнання і вирішила домогтися його, принаймні, в кримінальному співтоваристві. Крім того, засвоєння норм і цінностей кримінальної субкультури може здійснюватися і особистістю, незадоволеною своїм низьким статусом в системі офіційних відносин. Залучення до кримінальної субкультури відбувається відносно швидко і є своєрідним способом компенсації невдач, які переслідують особу; особливо це стосується осіб молодіжного віку.

Що собою являє кримінальна субкультура?

Поняття кримінальної субкультури коротко можна сформулювати наступним чином: кримінальна субкультура - це образ життєдіяльності осіб, що об'єдналися в кримінальні групи і які дотримуються певних законів, і традицій. Безумовно, що асоціальні групи характеризуються розмитістю моральних норм, жорстокістю, втратою загальнолюдських якостей - жалості, співчуття, і т.ін., відсутністю заборон на будь-що, в тому числі і інтимну інформацію, статевою розпущеністю, низьким рівнем розвит-

ку і т.ін.

Для асоціальної субкультури характерні жорстокість і обман, безжалісність і вимагання, паразитизм і вандалізм. Причому, найчастіше це маскується як справедливість, вірність товариству, борг перед "своїми". Для кримінальних груп характерна обов'язковість для її членів дотримання всіх неформальних норм і правил; неслухняних, як правило, піддаються досить жорстким, а інколи і жорстоким, покаранням. У багатьох угрупованнях для її членів організовуються заняття силовими видами спорту (в основному східними єдиноборствами). Останнім часом для багатьох кримінальних груп стало характерно створення досить жорсткого порядку управління (хоча і раніше слово злочинного авторитета було законом).

Існуючий в колоніях і тюрмах неофіційний порядок склався в 60-х роках і поширювався на всіх засуджених, включаючи в сферу своєї дії всі категорії засуджених до позбавлення волі. Цим порядком виробляються норми поведінки, встановлюються заборони для тих чи інших категорій засуджених, регулюються відносини між засудженими та адміністрацією. Може, природно, виникнути питання: а звідки виникли ці неофіційні правила, норми поведінки? Хто їх склав, і хто їх запровадив в практику діяльності установ виконання покарання?

Вся справа в тому, що правила неофіційного порядку ґрунтуються на нормах, правилах нашої традиційної культури, яка проголошує принципи рівності, братерства, соціальної справедливості, жалості і ласки до «переможених». Правила неофіційного порядку висловлюють негативне ставлення до брехунів, особам, безвідповідальним, які прагнуть поживитися за рахунок інших. Неофіційний порядок, який існує в колонійсько-тюремному співтоваристві засуджених, носить авторитарний характер, він тримається на владі «авторитетів», які, як правило, володіють відповідними особистісними якостями (або, принаймні, майстерно імітують їх): аскетизм, презирство до злиднів і страждань, готовність постраждати «за братів». Ці зовнішні атрибути створюються, для того щоб можна було засуджених вести за собою духовно, морально, а не грубою силою, особливо якщо це стосується неповнолітніх. Все це і пояснює, чому ці правила неофіційного порядку існують і знаходять все нових і нових своїх прихильників.

Як ставиться до цієї субкультури адміністрація колонії. Три підходу: один - ворожий, але він дає тільки тимчасові успіхи; другий – нейтральний, коли адміністрація колонії терпить і нічого не робить; і третій підхід

- коли адміністрація передає фактично влада в руки «авторитетів», так званих «паханів», які і керують засудженими.

Зрозуміло, що жоден з підходів нас не може влаштувати.

Як бути? Я думаю, і вперше тут про це говорю. Кримінальної субкультури засуджених ми повинні протиставити свою, правову культуру, яка ґрунтується на таких основних засобах виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України), до яких відносяться встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально виховна робота, загальноосвітній і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених повинні застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального злочину і поведінки засудженого під час відбування покарання.

Я думаю тут доречно сказати про те, що слід було б доповнити ст. 6 КВК України таким основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених як моральне (духовне) виховання, маючи на увазі виховну діяльність не тільки православних священнослужителів, а й залучення до цього процесу представників усіх релігійних конфесій України.

Засуджені, як і всі громадяни України, згідно зі ст. 35 Конституції України Кожен мають право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою.

Засуджені, як і всі громадяни України, згідно зі ст. 35 Конституції України мають право на свободу світогляду і віросповідання. Це право

охоплює свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших громадян.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Правда, умови утримання засуджених в місцях позбавлення волі об'єктивно не дозволяють в повному обсязі здійснювати своє віросповідання. У пенітенціарних установах всім релігійним конфесіям надана можливість працювати без будь-яких обмежень. Однак засуджених насамперед привертає православна церква. Очевидно, не останню роль відіграють тут народні традиції. Священники православної церкви періодично відправляють в колоніях різноманітні церковні обряди. Багато із засуджених приймає обряди хрещення; урочисто відбувається одруження за церковними канонами.

20 травня 2012 р. Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності провів «круглий стіл» на тему: «Участь релігійних організацій у формуванні законодавчих ініціатив у сфері пенітенціарної політики». Глава Комітету, Віктор Швець зазначив, що мета церкви і держави у виправленні засуджених збігається: "Наша спільна діяльність в цій сфері надзвичайно важлива, а співпраця у формуванні ефективної пенітенціарної політики і втіленні її в життя є невід'ємними складовими частинами процесу виправлення засуджених, повернення їх в сім'ї. Нам важливо знати, як сьогодні вирішити питання реабілітації осіб, які порушили закон, їх повернення в суспільство до активного громадського життя ". «Нас хвилює та обставина, що кількість осіб, які відбувають покарання, продовжує зростати. Як представники законодавчої гілки влади, ми шукаємо оптимальні варіанти, які з одного боку гуманізував б відбування покарання, а з іншого - зробили б висновок

більш ефективним, для того, щоб суспільство отримало якомога більше повноцінних громадян з місць позбавлення волі. Щоб в тюрмах не виховували нових злочинців, а звільнені з місць позбавлення волі більше туди не поверталися. Це і є однією з головних наших завдань, і в цьому без Бога і церкви нам не обійтися", - підкреслив В. Швець [10]. Без церкви і без безпосередньої участі священників неможливо створити ефективну систему перевиховання, щоб, людина яка оступилася, понесла стягнення, та мала можливість повернутися до суспільного життя повноцінним членом суспільства.

Починати проводити в життя правову культуру слід з перших хвилин перебування засудженого в колонії. І на це є правові передумови. Їх називає ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу України: засуджені, поміщені в ділянку карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії.

Ось ця програма соціально-виховної роботи щодо кожного засудженого, заснована на дуже докладному вивченні особистості і психологічному тестуванні та служить відправною точкою для початку здійснення правової культури спільно зі священнослужителями.

Злочинність неповнолітніх в нашій країні, незважаючи на зусилля, що здійснюються педагогами, правоохоронними органами, громадськістю, зберігається на досить високому рівні.

Стабільно високий рівень підліткової злочинності в країні аж ніяк не випадковий. Наркоманія і токсикоманія, пияцтво і проституція, злодійство і грабежі стали звичним явищем в молодіжному середовищі. Десятки фізично здорових, але абсолютно дезадаптованих підлітків стали регулярно поповнювати і без того не порожні установи за ґратами і колючим дротом. Слід зазначити, однак, що причини підліткової злочинності обумовлені не тільки соціальними умовами, а й біологічними (генетичними) особливостями частини підлітків. У дітей, в підлітків є майже всі негативні психологічні початки, що і в дорослому житті, тільки яскравіше і рельєфніше виражені.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Якщо в цілому узагальнити причини і умови, різні детермінанти злочинності неповнолітніх, то можна прийти до висновку, що найстрашніше, що багато наших підлітків, хлопців і дівчат 13-17 років сприймають життя як би голими мізками, прямо, без тих посередників, механізмів гальмування, благих порадників, захисту зверху і т.ін., що можна назвати одним древнім словом "виховання".

У добре вихованого підлітка між розумом і почуттям, між думкою і вчинком існує дистанція, свого роду прокладка, що складається з ввібраних з малолітства, з молоком матері, від бесід бабусі, від читання казок і, можливо, читання Біблії і т.ін. якихось не завжди усвідомлюваних, але міцно вкорінених моральних начал, уявлень, заборон, заохочень. Ця підсвідомо моральність дається сімейним, релігійним вихованням і освітою, саме вона утримує від ножів, від сокир без міркування, без душевної боротьби - простими правилами добра, співчуття, взятими на віру, елементарними "не можна" - тому що, мовляв, так бабуся говорила, так в Писанні сказано, тому що так вчив Христос).

Ось чому нам вкрай необхідне моральне (духовне) виховання, вплив православних священнослужителів. Якщо не здійснювати етичного виховання людини, темні сили, породжені неочищеними свідомістями, стануть справжнім лихом для близьких, оточуючих і простору в цілому. Рівновага духу - ось найскладніше для людини.

Релігія не тільки частина нашої історії і культури, а й найважливіша сфера нашого життя. Цілком очевидно, що підліток, який потрапляє в виховну колонію, має набагато більше негативного, ніж позитивного життєвого досвіду. На жаль, значна частина співробітників навіть не намагаються поглянути на підлітка з іншого боку, бачачи в ньому тільки злочинця. У той же час процес педагогічного впливу на підлітка будується без урахування особливостей його характеру і поведінки. Це в значній мірі ускладнює взаємодію, яка повинна будуватися на взаємній повазі і вірі в невикористані можливості і резерви підлітка, який оступився, інтерес до його особистості, щирому бажанні допомогти йому в подоланні негативних наслідків делинквентності.

Першочерговими завданнями виховних колоній стають: створення необхідних умов для розумового, духовного, морального, психологічного, фізичного розвитку кожного вихованця, його ресоціалізації, формування у нього потреб в активній участі в продуктивній праці та іншій суспільно-

корисній діяльності, здатності протистояти асоціальному оточенню [11; 12].

За той час, поки підліток знаходиться у виховній колонії, дуже важливо сформувати його моральний імунітет, який дозволив би протистояти негативним впливам зовнішнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Варначева Л.В., Гусева Т.А. и др. Школьные проблемы глазами психолога. - М.: Российское психологическое общество, 1998. - 198 с.
2. Фрумин И.Д., Эльконин Б.Д. Образовательное пространство как пространство развития («Школа взросления») // Вопросы психологии. - 1993. - № 1. - С. 24-32.
3. Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навчальний посібник. - Біла Церква: БЦУ ППП ДКВСУ, 2012. - 146 с.
4. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко. Книга для учителя. - К.: Рад. шк., 1989. - 190 с.
5. О педологических извращениях в системе Наркомпросов. Постановление ЦК ВКП(б) от 4 июля 1936 г. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании // Сб. докум. за 1917-1947 гг., вып. 1, - М.-Л.: АПН РСФСР, 1947. - С. 190-193.
6. Макаренко А.С. Сочинения в 7-ми томах. - 2-е изд. - М.: Изд-во АПН, 1957. - Т. 4 - 552 с.
7. Ніколенко Д.Ф. Педологія; питання теорії і практики // Рад. освіта, - за 24.05.1988.
8. Ніколенко Д.Ф. Без педології не обійтися. // Освіта. - 18.01.1991. - С. 22.
9. Саломатин А.Ю. На вопросы корреспондента «ЗН» отвечает ректор Киевского института внутренних дел генерал-майор внутренней службы Георгий Радов //Журнал "Право и политика" № 3, 2001.
10. Чи відділена церква від держави? //Режим доступу: <http://k-z.com.ua/pravovoi-aktsent/21812-chi-viddilena-tserkov-vid-derzhavi>.
11. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 1. - К.: Рад. шк., 1976. - С. 192-196.
12. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 3. - К.: Рад. шк., 1976. - С. 7-279.

Федотов Іван Олексійович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 Право
Полтавського інституту економіки і права
Науковий керівник: Басенко Руслан Олександрович
кандидат педагогічних наук
доцент кафедри правознавства
Полтавського інституту економіки і права

СУТНІСТЬ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Принцип правової держави перш за все націлений на зв'язаність в виконавчої влади правовими законами, на відмову від зворотної сили законів, на всеохоплюючий судовий захист особи від адміністративної сваволі, на компенсацію шкоди, яку держава причиняла особі, на гарантований принцип державного інституту скарги в конституційний суд. Правова держава тісно співвідноситься з демократією і громадянським суспільством в повноцінному його розумінні як суспільство, що усвідомлює свої права, свободи, обов'язки і відповідальність. Правова держава – це важливий фактор самоорганізації громадянського суспільства. Перехід до правової держави передбачає дозвільний порядок діяльності держорганів і посадових осіб, встановлення в більшості повідомного порядку здійснення громадянами їхніх прав і свобод, значне збільшення законів прямої дії, орієнтацію правозастосування на максимально ефективне забезпечення прав і законних інтересів особи. Відміну неправової держави від правової сучасна наука вбачає в тім, що в неправовій державі остання командує правом, на той час як в правовій державі державні органи підкоряються праву [1, с. 6].

Окремі аспекти теоретичного змісту поняття «правова держава» розглядалися у працях О. Бандурки, Р. Гринюка, В. Денисова, О. Зайчука, М. Козюбри, В. Копейчикова, Н. Крестовської, О. Мироненка, В. Погорілка, Ю. Римаренка, А. Селіванова, В. Сіренка, В. Тимошенка, І. Усенка, В. Цветкова, Ю. Шемшученка та інших.

Правова держава означає зв'язаність держави демократичною конституцією країни, моральними ідеями справедливості, гуманними принципами в їхньому широкому розумінні. Правова держава гарантує свободу особи, яка знаходить своє відображення в основних правах людини,

забезпечує людям правову рівність, однакову для усіх силу законів. Одним з напрямків активності правової держави є соціально-політична безпека людей, що гарантована правовими законами. Правова держава може втручатись в свободу особи лише там і тоді, де це необхідно і де таке втручання виправдовується кінцевою гуманною метою. Правова держава можлива тільки при наявності наступних рис:

1) забезпечення на практиці верховенства правового закону, що означає, що ні державний орган, ні посадова особа, ні організація, ні конкретна особа не повинні бути звільнені від обов'язку, підпорядковуватись за закону. Як особа відповідальна перед державою, так і держава повинна нести відповідальність перед особою;

2) суттєвою рисою правової демократичної держави є свобода особистості. Права і свободи людини і громадянина повинні бути не тільки проголошені, але й забезпечені надійним захистом;

3) правова держава має бути створена на основі принципу розподілу влад. В забезпеченні прав і свобод людини коріниться призначення третьої влади в правовій державі – судової. Від успіху судової реформи залежить поодальша доля демократії в нашій державі, проведення в життя економічних і політичних реформ [1, с. 8].

Сутність держави розвивається в міру того, як розгортається опосередкована нею суперечність і виявляє себе зовнішньо як висхідний рух від державності до держави. Розвиваючись, держава проходить стадію становлення, а потім послідовно виступає як явище «в собі», «для себе», «для інших». Держава існує не тільки заради громадян, але через них і в них, а її сутність полягає в існуванні за правом, через право і заради права. Сутність держави – це спосіб буття, становлення, мета та засоби, державна правосвідомість. Враховуючи характеристику сутності держави та зважаючи на особливості сучасного державотворення, виокремимо такі підходи до визначення сутності сучасних держав [2, с. 33].

Класовий підхід характеризує державу як засіб: відображення інтересів певної соціальної групи; реалізації політичної влади; організованого примусового впливу на суспільство; захисту інтересів економічно панівного класу; посилення впливу верхівки, що призводить до послаблення та пригноблення беззахисних, економічно залежних верств населення; подолання соціальних конфліктів за допомогою насильства та примусу; відсутність загальнодемократичних інститутів, таких як розподіл влади, плюралізм думок, гласність тощо. Сутність держави згідно з цим підходом

визначається як реальна можливість держави бути суб'єктом політичної діяльності завдяки закріпленню реалізації та гарантуванню інтересів економічно панівного класу (рабовласницькі, феодалні, буржуазні держави) [4, с. 373].

Національний підхід дає можливість охарактеризувати державу як результат досягнення національного суверенітету; засіб закріплення та охорони національного суверенітету; засіб виокремлення народу як нації, забезпечення його інтересів; – засіб закріплення за допомогою права інтересів нації, що становить більшість; засіб забезпечення можливостей для розвитку національних меншин; засіб гарантування прав національних меншин, відображення національних особливостей різних народів та націй. Сутність держави виявляється в її характеристиці як суб'єкта закріплення національного суверенітету, що, відображаючи інтереси більшості, враховує й забезпечує інтереси національної меншості [4, с. 374].

Релігійний підхід щодо визначення сутності держави проявляється в її характеристиці як: засобу правового закріплення релігійних норм; засобу узаконення церковної влади; засобу розподілу владних повноважень між державною та церковною владою; засобу встановлення монопольного права релігійної ідеології у сфері виховання та освіти; засобу закріплення верховенства релігійної ідеології; засобу охорони релігійних традицій; засобу поєднання релігійних і державних функцій. Сутність держави проявляється у спроможності забезпечити захист та реалізацію панівної релігії [3, с. 54].

Загальносоціальний підхід характеризує державу як: засіб реалізації функцій з управління суспільством; засіб забезпечення рівності правового статусу суб'єктів суспільних відносин; засіб знаходження соціального компромісу; засіб створення ефективного законодавства (що відповідає наявному в суспільстві рівню справедливості, яка не визнається вищою цінністю, ніж право, а право не суперечить принципові справедливості); засіб законодавчого закріплення та реального забезпечення прав людини відповідно до міжнародних стандартів; засіб гарантування соціальної безпеки та механізмів реалізації соціальних благ; засіб надання допомоги малозабезпеченим громадянам. Сутність держави проявляється в її можливості закріпити й забезпечити верховенство соціальної сфери суспільства та верховенство прав і свобод людини [4, с. 374].

Гносеологічний підхід до сутності держави характеризує державу як: юридичну категорію; явище, що має певні ознаки; явище, що характе-

ризується певним функціональним призначенням; явище, що захищає індивідів один від одного та від зовнішніх впливів; явище, що здійснює регулювання суспільних відносин за допомогою напрацьованого механізму; явище, що створює та забезпечує життєво необхідні умови для функціонування суспільства; явище, яке наділене владою, носій суверенітету; соціальний феномен, який виступає як явище «в собі», «для себе», «для інших». Сутність держави проявляється у процесі її дослідження як юридичної категорії, що використовується всіма юридичними науками, та її сприйнятті як феномену [4, с. 373].

Держава є базовим інститутом політичної системи суспільства. Як політичний інститут, вона виникає на ранньому етапі розвитку суспільства, в період розкладу родового строю. Але ж сам термін «держава» вперше з'являється у Новий час в Європі. Спочатку він укорінюється в Іспанії («estado») та у Франції («etat»), пізніше – в Німеччині («Staat»). З самого початку його зміст «status» («стан») поступово набуває нового з значення. Ним визначали прихильників власника влади, потім володіння владою, і нарешті, владу як суспільну функцію. Починаючи з XVII ст., поняття «держава» також означає державну установу. Але крім цього в зміст даного терміна включаються і існуючі до Нового часу значення, у зв'язку з чим зникають більш давні слова «respublica», «civitas», «regimen», «imperium». Поняття держави є доволі складним і далеко не ординарним. Це зумовлено як складністю і багатогранністю самої держави як явища, так і різноманітним сприйняттям вченими одних і тих саме державно-правових явищ [5, с. 355].

Поняття «держава» має неоднаковий зміст у різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях. Так, Аристотель розумів державу як об'єднання вільних громадян для здійснення управління справами суспільства. Саме через державу, на його думку, реалізується в людях природний потяг до спілкування. В розумінні Е. Канта, держава – це об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам. Сутність держави, на його думку, зводиться до максимальної відповідності державного устрою і режиму принципам права. Г.-Ф. Гегель розглядав державу як втілення ідей розуму, свободи і права. Субстанція держави, за Гегелем, проявляється як абсолютна влада ідеального цілого над одиничним, особливим і кінцевим, над життям, власністю і правами окремих осіб та їх об'єднань. Представники класової теорії держави К. Маркс і Ф. Енгельс наголошували на класовій сутності державної влади. Держава, на

їх думку, це комітет, який управляє загальними справами всього класу буржуазії³. Різні погляди на поняття держави зумовлені різним розумінням її сутності. Сутність як філософська категорія означає головне, основне, необхідне в тому чи іншому явищі. Сутність держави – це внутрішній зміст її діяльності, що виражає єдність (спільність, солідарність) загально-соціальних і вузько-класових (соціально-групових) інтересів громадян. Головне в сутності держави – її змістовна сторона, іншими словами, те, чиї інтереси насамперед дана організація політичної влади здійснює, які пріоритети встановлює в своїй політиці. У цьому зв'язку можна виділити класовий, загальнолюдський, релігійний, національний, расовий та інші підходи до сутності держави. У межах класового розуміння соціальної сутності держави вважається, що держава виникає тоді, коли розвиток економіки досягає визначеного рівня, при якому стає об'єктивно не вигідною система рівного розподілу суспільного продукту, що існувала протягом багатьох тисячоліть. Для подальшого розвитку суспільства стає необхідним виокремлення певного елітного прошарку, який займається лише управлінням на користь певного пануючого класу. При цьому зародження соціальної нерівності, соціальної несправедливості об'єктивно носить прогресивний характер: в умовах ще достатньо низького виробництва праці з'являється, хоча б у частини людей, можливість звільнитись від повсякденної важкої фізичної праці. Це призводить не лише до суттєвого покращення соціального управління, а й до виникнення науки і мистецтва, до помітного зростання економічної і військової могутності такого суспільства [5, с. 355].

Існує й багато інших підходів до розуміння сутності держави:

1. Юридичний підхід. Основні представники: Георг Еллінек, Ганс Кельзен. Період становлення теорії – кінець XIX ст. Сутність держави визначається фікцією юридичної особи. Держава – юридична особа вступає в різні правовідносини. Широке практичне застосування знаходить в міжнародному публічному праві.

2. Плюралістичний підхід. Основні представники: Гарольд Джозеф Ласки, Моріс Дюверже, Роберт Даль, Ральф Густав Дарендорф. Сутність держави в її залежності від різних угруповань людей (страт).

3. Соціологічний підхід (Жан Жак Руссо, Томас Гоббс, Іммануїл Кант). Відповідно до даного підходу сутність держави полягає в юридичній персоніфікації народу, детермінованою необхідністю централізації економічних відносин. Роль держави в організації загальнонаціональних

завдань і арбітражі соціальних груп.

4. Інформаційно-кібернетичний підхід. Основний представник: Карл Дойч. З позиції цього підходу сутність держави розуміється як кібернетична система введення, обробки і виведення управлінської інформації з наявністю прямих і зворотних зв'язків.

5. Технократичний підхід. Основні представники: Джон Бернхейм, Джон Кеннет Гелбрейт, Олександр Богданов, Деніел Белл, Торстейн Веблен. Період становлення теорії – 20-і рр. XX ст. Основна думка полягає в розподілі членів будь-якого суспільства на керованих і керуючих. Керуючими є професійні менеджери, що володіють знаннями та інформацією. На перше місце ставиться професійна підготовка керуючих кадрів [3, с. 54].

6. Елітарний підхід, або теорія елітарної демократії. Основні представники: Гаєтано Моски, Вільфредо Парето, Джованні Сарторі, Хосе Ортега-і-Гассет. Період становлення теорії – 90-і рр. XIX в. Основне положення: неминучість поділу суспільства на більшість, що підкоряється і правлячу меншість (еліту). Для здійснення державної влади необхідні певні знання, досвід, здібності, які є не у всього народу, а тільки у його кращих, елітарних представників, які і допускаються до управління державними справами. При цьому еліта не є однорідною, в суспільстві існує кілька елітарних груп, які ведуть боротьбу за володіння державною владою.

7. Підхід з позиції загального благоденства. Представники: Джон Кейнс, Джон Кеннет Гелбрейт, Артур Пігу. Період становлення теорії – друга половина XX в. Теорія загального благоденства бачить сутність держави у вираженні інтересів усього народу і забезпеченні за державної підтримки високого рівня життя всіх верств суспільства.

8. Теорія конвергенції. Представники: Джон Кеннет Гелбрейт, Раймон Арон, Питирим Сорокін. Відповідно до цієї теорії відбувається зближення сутності держав різних типів.

9. Теорія правової держави. Суть держави полягає в забезпеченні соціальної справедливості за допомогою права, захист прав і свобод людини і громадянина [3, с. 54].

10. Теорія соціальної держави (Дж. Кейнс, Г. Ріттер). Розроблена європейською соціал-демократією у 50-і рр. XX століття. Сутність держави полягає в забезпеченні певного консенсусу вищих соціальних цінностей (права людини, свобода, власність, демократія, соціальна рівність і т.п.)

[5, с. 355].

Правова держава займає центральне положення серед інших елементів політичної системи (політичних партій, громадських організацій тощо) і є головним і універсальним засобом здійснення політичної влади. 3-поміж ознак правової держави сучасна теорія держави і права виокремлює:

1. Державна влада. Ця влада водночас публічна і політична: публічна – оскільки управляє справами всього суспільства і виступає від його імені; політична – оскільки в особі державного апарату вона відокремлена від суспільства і їх інтереси не співпадають. Державна влада – це спосіб керівництва суспільством, при якому є характерною опора на спеціальний апарат примушування.

2. Суверенітет. Властивість державної влади, що вказує на її місце серед влад, що існують в суспільстві (батьківська, церковна тощо). Суверенітет – це верховенство державної влади (відсутність іншої, більш високої, влади на території країни).

3. Територія. Визначена кордонами частина земної кулі, на яку розповсюджується суверенітет певної держави і в межах якої мешканці стають громадянами. Територія держави є матеріальною основою її існування [8, с. 54].

4. Народонаселення. Держава – це організація влади, суб'єктом і об'єктом якої є народ, що мешкає на території держави. Належність людей до певної держави визначається поняттям громадянства – юридичного зв'язку особи з певною державою, який породжує їх взаємні права і обов'язки.

5. Апарат управління – сукупність осіб, що є професіоналами в управлінні (уряд, міністерства тощо).

6. Апарат примушування – загони спеціально навчених озброєних людей і примусові установи (збройні сили, органи охорони суспільного порядку, органи держбезпеки тощо).

7. Видавання нормативно-правових актів. Тільки держава має право видавати нормативно-правові акти (закони, постанови, укази тощо), обов'язкові для загального виконання.

8. Оподаткування. Податки утворюють фінансову основу діяльності держави. Оподаткування є монопольним правом держави [6, с. 23].

Поняття держави, її характеристика конкретизуються при розкритті ознак, які відрізняють державу від недержавних суспільних утворень.

Аналіз таких ознак поглиблює знання про державу, підкреслює її унікальність як незамінної форми організації суспільства і найважливішого суспільно-політичного інституту. По-перше, держава – це унікальний апарат управління та примусу, який втілюється в чиновниках – професійних управліннях. Такий апарат – сукупність органів держави – становить її матеріальне тіло і, загалом, може бути ототожнений з нею. Саме апарат управління та примусу є носієм публічної влади (влади, що здійснюється від імені народу) та може примусити суспільство беззаперечно виконувати свою волю, підкорятися. По-друге, держава має чітко локалізовану територію, на яку поширюється влада, та населення, яке на ній проживає. Таке населення перетворюється в підданих чи громадян цієї держави. По-третє, держава володіє суверенітетом. Суверенітет є властивістю державної влади і полягає у її верховенстві та незалежності. Верховенство державної влади означає універсальність її владної сили, що поширюється на все населення, партії та громадські організації. Самостійність і незалежність полягає у її винятковому, монопольному праві вільно вирішувати усі справи в межах кордонів. Найголовніше, держава нерозривно пов'язана з правом. Право, як сукупність правил поведінки, юридично оформляє державу та державну владу і тим самим робить їх легітимними, тобто законними. Вказані ознаки держави є основними, і, втративши хоча б одну з них, вона припиняє своє існування. Разом з тим, кожна окрема держава має низку додаткових ознак, які, проте, не визначають її сутності. Серед них: наявність грошової одиниці, системи податків, державної символіки тощо [8, с. 55].

В правовій державі діють справедливі закони, де усі люди рівні перед законом і судом, втілюється принцип верховенства права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини, та відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює умови недопустимості зловживань та повороту до гіршого [7, с. 332].

Із фундаментальної вимоги правової держави – пріоритету інтересів особистості в діяльності держави, принципу гуманізму – впливає ряд інших ознак:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства. Без наявності розвинутого громадянського суспільства взагалі неможливо говорити про протиставлення держави й особистості, про більш-менш рівні взаємні

права й обов'язки, оскільки тут держава цілком поглинає особистість. Такі держави в XX столітті одержали назву тоталітарних, а раніше – поліцейських, про які йшлося вище.

2. Визнання суверенітету народу, формування суспільством законодавчих органів держави. Споконвічно верховною владою володіє тільки народ, що делегує цю верховну раду на виборах парламенту – вищому представницькому органу держави. Лише парламенту надане право видання законів – нормативних актів, що мають вищу юридичну чинність, у яких містяться норми права, що регулюють найбільш важливі суспільні відносини. Це – принцип демократизму [7, с. 332].

3. Розподіл влади, необхідний для запобігання узурпації влади одною особою або групою осіб. Особливо варто підкреслити незалежність судової влади, оскільки судовавлада покликана розв'язувати виникаючи в суспільстві суперечки, захищати порушені права громадян. У більш широкому плані в літературі іноді говориться про незалежність всіх правоохоронних органів, про підпорядкування їх тільки закону [7, с. 332].

Сутність правової держави полягає в тому, що законодавчі, виконавчі та судові органи тісно пов'язані із законом. Законодавець діє переважно на засадах передбачення. Народну волю висловлюють шляхом парламентської демократії. Вона знаходить вияв у формі загальнодоступних законів. Органи, які покликані виконувати закони, повинні суворо їх дотримуватись. Громадянське суспільство – це соціально-економічна й особиста, приватна сфера життєдіяльності людей та реальних відносин між ними і державою. В Україні закладено засади становлення та розвитку громадянського суспільства, однак його розвиток стримується низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Правова держава покликана обслуговувати суспільство відображати його інтереси і бути інструментом їх утілення в життя. Таким чином, формування правової держави передбачає утвердження панування закону в усіх сферах громадського життя, його верховенство серед інших нормативних актів, підпорядкування закону державними органами. У правовій державі закони покликані забезпечувати права та свободи людини, її природні інтереси, встановлювати єдність взаємних прав і відповідальності держави й особи.

Література:

1. Дімітров Ю. Д. Правова держава в контексті законотворення, судової і адміністративної реформи : автореф. ... канд. юрид. н. / Одеська державна юридична академія. Одеса, 1998. 20 с.

2. Кузенко О. І. Політична функція сучасної держави : поняття, зміст, структура. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28. С. 23-26.
3. Мануйлов Є. М. Філософсько-правові концепції виникнення та розвитку правової держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4. С. 71-80.
4. Наливайко Л. Р. Принцип правової держави як принцип державного ладу України. *Право України*. 2012. Вип. 3. С. 55-60.
5. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений. М. : Юридическая литература, 1995. 300 с.
6. Скрипнюк О. В. Соціальна правова держава в Україні : проблеми теорії практики : монографія. К., 2000. 168 с.
7. Слободянюк М. Правова держава і громадянське суспільство. *Актуальні питання національного державотворення*. 2015. № 3. С. 328-336.
8. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

Харапудько Олег Васильович

студент 5 курсу, спеціальності «Право»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аванесян Геннадій Миколайович

заступник завідувача кафедри правознавства

Полтавський інститут економіки і права

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Вступ. Рівень цивілізованості суспільства визначається ставленням до найменш захищених та найбільш вразливих його членів. Проблеми осіб з інвалідністю серед інших соціальних, економічних і політичних проблем сучасності вважаються актуальними в більшості країн світу.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» є основним нормативно-правовим актом, який визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в різних сферах

життя суспільства. Прийняті Кабінетом Міністрів України останнім часом нормативно-правові акти дали поштовх для здійснення реальних практичних кроків щодо підтримки осіб з інвалідністю, у тому числі й з порушеннями зору.

Результати дослідження. Особи з інвалідністю в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [4, стаття 1].

Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [4, стаття 2].

Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у соціальному захисті [1].

Соціальний захист – це система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо). Соціальний захист в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш вразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування [2].

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду. Пільги особам з інвалідністю надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус, пенсійного посвідчення чи посвідчення, що підтверджує призначення соціальної допомоги відповідно до законів України "Про державну соціальну допомогу особам з

інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю", "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю", в яких зазначено групу та причину інвалідності (для повнолітніх осіб), категорію "дитина з інвалідністю" (для дітей), а також у відповідних випадках вказано їх основні нозологічні форми захворювань, у тому числі й по зору [4, стаття 4].

Політика держави щодо соціального захисту осіб з порушеннями зору базується на таких принципах:

1. Принцип верховенства закону. Він полягає у тому, що регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю здійснюється законодавством України. У випадках, коли договорами (угодами) між Україною та іншими державами передбачені інші положення, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються положення, встановлені цими договорами (угодами). Забороняється застосування нормативних актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які у будь-який спосіб створюють для осіб з інвалідністю умови, що обмежують їх права, передбачені законодавством України;

2. Принцип юридичної рівності й недискримінації полягає у рівності перед законом усіх осіб з інвалідністю, крім випадків, коли їх обмеження передбачене законодавством України щодо їх дієздатності; у забороні будь-яких дій, результатом яких є обмеження прав і дискримінація осіб з інвалідністю, крім випадків, коли обмеження прав передбачено чинним законодавством; недопустимості обмеження дієздатності осіб з інвалідністю без судового рішення;

3. Принцип захисту інтересів осіб з інвалідністю. Україна як держава: забезпечує рівні з усіма іншими громадянами можливості осіб з інвалідністю у реалізації громадянських, економічних, політичних та інших прав і свобод, передбачених чинним законодавством; створює умови для надання особам з інвалідністю адресної грошової допомоги та можливості для проходження індивідуального санаторно-курортного лікування; забезпечує осіб з інвалідністю необхідними засобами орієнтації та сприйняття інформації, протезування, пересування, в тому числі транспортними засобами; частково компенсує витрати осіб з інвалідністю на ремонт транспортних засобів; створює необхідні умови для працевлаштування, їх освіти, професійної підготовки та соціально-трудової реабілітації [3, с. 117-118].

Основними напрямками соціальної політики стосовно осіб з інвалідні-

стю є: профілактика інвалідності, як система державних заходів з попередження інвалідності; медико-соціальна експертиза, що базується на нових визначеннях інвалідності; реабілітація осіб з інвалідністю, спрямована на поновлення здоров'я і особистого статусу, професійних і соціальних зв'язків; соціальне обслуговування, що передбачає вдосконалення і розвиток нових форм допомоги і видів послуг; створення безбар'єрного середовища, що забезпечує нормальну життєдіяльність осіб з інвалідністю у різних сферах перебування [3, с. 118].

Нормативно-правові документи зобов'язують органи місцевого самоврядування інформувати осіб з інвалідністю про зміни і доповнення законодавства про соціальну захищеність осіб з інвалідністю. Нормативно-правові акти, які стосуються матеріального, соціально-побутового і медичного забезпечення осіб з інвалідністю, розробляються за участю громадських організацій осіб з інвалідністю [4, стаття 7]. Фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі Фонду соціального захисту інвалідів, місцевих бюджетів, а також органами місцевого самоврядування за місцевими програмами соціального захисту окремих категорій населення за рахунок коштів місцевих бюджетів [4, стаття 9].

Висновки. Найважливіша мета соціального захисту населення в нашій державі – створення умов для вільного і всебічного розвитку особистості, для її гідного існування. Аналіз актуальних проблем соціального захисту осіб з порушеннями зору в Україні засвідчує, що на нинішньому етапі недостатньо здійснено заходів щодо забезпечення повноцінного життя людей з порушеннями зору, не проведена модернізація існуючої системи їхнього соціального захисту. Основними завданнями соціального захисту людей із порушеннями зору є: забезпечення мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом, задоволення належного рівня охорони здоров'я та соціальних, інтелектуальних потреб задля всебічного розвитку особистості, захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян з порушеннями зору, вирівнювання рівню життя окремих категорій населення тощо.

Список використаних джерел:

1. Залібовська-Ільніцька З. В. Соціальний захист людей із порушеннями зору / З. В. Залібовська-Ільніцька // Педагогічні науки. С. 202-207.
URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/znppn_2018_82(2)__43%20(1).

- pdf (дата звернення : 1.02.20).
2. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf> (дата звернення : 1.02.20).
 3. Пономаренко О. В. Соціально-правовий захист дітей та молоді з особливими потребами в Україні / О. В. Пономаренко. URL : http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/113-120.pdf (дата звернення: 1.02.20).
 4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України (назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом № 2249-VIII від 19.12.2017) зі змінами // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 21. – С. 252.

Яковенко Віра Сергіївна

старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права

Бровко Борис Юрійович

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Виникнення та розвиток цінних паперів як інструменту фінансового ринку є тривалим процесом, який не зупиняється і сьогодні. І важливим є врахування попереднього досвіду для ефективної діяльності в майбутньому. Дослідження процесів формування фінансового ринку виступає основою для ефективного управління ним не тільки в межах певної країни, а й у всьому світі.

Теоретична основа дослідження. Питанням розвитку ринку цінних паперів займалися багато науковців як іноземних, так і вітчизняних. Серед іноземних вчених варто виділити Е. Бредлі, Р. Тьюлза, Т. Тьюлза та інших. Серед вітчизняних окремо відзначають таких вчених: А. Басова, Є. Беседіна, Р. Бішшева, О. Волошина, В. Галанова, С. Ткаченко, які досліджували розвиток національного ринку цінних паперів.

Основна мета дослідження полягає у комплексному дослідженні іс-

торико-правовий аспект виникнення та становлення ринку цінних паперів на території України.

Виникнення цінних паперів на території сучасної України має довгу історію. Деякі властивості сучасних цінних паперів були притаманні позичковій кабали, поширеній в Україні в XIII-XV століттях. Так, кабала належить до суворо формальних документів, виконання за нею зумовлюється володінням документом і поверненням його боржникові. Дія кабали зупиняється з поверненням її тому, хто її видав. [6, с.191]

Враховуючи те, що Україна довгий час входила до складі Російської Імперії а потім СРСР ми розглядаємо історичний розвиток та становлення цінних паперів та ринку цінних паперів на території нашої держави через призму історичного розвитку цих державних утворень.

Київська Русь та Росія стояла поза тим торговельним рухом, що породив вексель. Щоправда, Новгород і Псков підтримували торговельні відносини з Ганзою, проте розрахунки велися за готівку. Цілком імовірно, що і згодом іноземні купці використовували для переказу грошей векселі. [120, с.261] Першими фондовими цінностями на фінансовому ринку були державні цінні папери. До їх виникнення головним джерелом покриття надзвичайних видатків держави була позика коштів у державних кредитних установ та емісія паперових грошей. Безперервні війни змушували уряд шукати нові джерела фінансування. У 1769 р. (за часів Катерини II) уперше з'явилися державні цінні папери у формі облігаційної зовнішньої позики, яка була розміщена на голландському ринку через посередника-банкiera, під 5% річних строком на 10 років. На внутрішньому ринку державні цінні папери вперше з'явилися лише на початку XIX ст. Основні правила та умови випуску державних боргових зобов'язань були визначені указом імператора Олександра I від 25 березня 1809 року, відповідно до якого позики випускалися на п'ять років із визначеним розміром прибутку - 7% річних. Власникам державних цінних паперів надавалися деякі пільги [2, с.37]. Практикувався також випуск виграшних позик. Різноманітність умов випуску та розміщення державних цінних паперів відбивала інтереси не лише держави, а й тих верств суспільства, серед яких розміщувалась позика. Уже в першій половині XVI століття біржі (у розумінні, близькому до сучасного) виникають у Нідерландах, Італії, Франції. У 1531 році відкриваються біржі в Брюгге і Антверпені, у 1549 р. - у Ліоні й Тулузі, у 1558 - в Гамбурзі, у 1560 - у Франкфурті-на-Майні і Лейпцизі. Першими виникають товарно-сировинні біржі, потім - універсальні, на

яких, крім товарів і сировини, виставлялися й цінні папери. З часом набуває поширення спеціалізація бірж. Ситуація докорінно змінюється після реформи 1861 року, коли в Росії прискореними темпами починають складатися капіталістичні відносини. У 1860-1880-ті роки відкрилося 18 бірж, у тому числі і в Україні - Харківська, Миколаївська та Київська. На цей час ринок уже був готовий до розгорнутої біржової торгівлі [4, с.17].

Повноцінний ринок в імперії склався лише після створення умов для вторинного обігу цінних паперів. Створення акціонерних товариств на пізній стадії капіталізму, призвело до широкого випуску акцій, тобто до розширення ринку цінних паперів унаслідок руху акцій. Усе це змусило створити відповідні механізми функціонування ринку цінних паперів. [3, с.171]

5 листопада 1865 року було затверджено Статут Київської біржі і оголошено прийом у її члени. І хоча біржа ще не почала працювати, роком її заснування можна вважати 1865-й, коли було затверджено її Статут. Як правило, провінційні біржі при розробці своїх статутів брали за основу Статут Санкт-Петербурзької біржі зразка 1832 року, і Київська біржа не була винятком. З 1877 року систематично видавалися біржові бюлетені, згодом почала видаватися газета «Київська біржа», у якій, крім бюлетеня, публікувалися аналітичні статті, інформація про ціни на цукор, хліб та інші товари на ринках України та Російської імперії в цілому [8, с.180]. Заснування Київської біржі справило позитивний вплив на розвиток торгівлі, промисловості й фінансового ринку не лише Києва, а й усієї України. Більше того, у сфері забезпечення імперії та сусідніх держав українським цукром Київська біржа протягом усієї своєї історії була безумовним лідером.

Починаючи з 1903 року Київська біржа стає, згідно з прийнятим у травні цього року доповненням до царського указу від 20 листопада 1895 року, офіційно визнаним імперським центром експорту цукру. Головними споживачами українського цукру були Персія, частка вивозу до якої складала 60%, Фінляндія (30%), а також Китай, Туреччина, Афганістан, Німеччина, Австро-Угорщина та Англія [1, с.65]. За кордон вивозилася п'ята частина українського цукру, а решта йшла на внутрішній ринок імперії. На Київську біржу загалом припадало понад 30% обороту цукру Російської імперії і більше половини обороту України.

У 1907-1908 роках на Київській біржі на хвилі зростання експортної торгівлі цукром виникає специфічний суто київський ринок цінних папе-

рів - так званих цукрово-паперових цінностей. [7, с.6]В Україні в 1860-1870 роках засновувалися та акціонувалися цукрові заводи. У липні 1914 р. біржі перестали функціонувати, що зробило неможливим нормальне в капіталістичних умовах утворення цін на процентні та дивідендні папери. Операції з ними були дезорганізованими. Події 1917 року перервали діяльність і Київської біржі і звели нанівець усі зусилля українських підприємців щодо розширення експорту товарів та пошуку нових форм участі України в міжнародній торгівлі. Унікальний досвід обігу цукрово-паперових цінностей на Київській біржі, на жаль, не отримав гідного розвитку надалі, хоча мав непогані перспективи і міг стати вагомим підґрунтям для появи нових фінансових інструментів на ринку цінних паперів. Торгівля «правами» на продаж цукру в 1908-1916 роках за формою децю наближалася до сучасних фінансових ф'ючерсних контрактів, і за сприятливого перебігу подій київські біржовики могли б прийти до фінансового ф'ючерсу років на сімдесят раніше, ніж їхні чиказькі та лондонські колеги [3, с.175].

Україна до отримання незалежності практично майже не мала власної історії ринку цінних паперів. Наявність суверенітету зумовила об'єктивну необхідність її негайного формування. З цього практично нульового стану починається відродження ринку цінних паперів. Історичний розвиток цінних паперів – тривалий і нестійкий процес. Важливим кроком для розвитку фондового ринку України на сьогоднішньому етапі є інтеграція з Європейським Союзом, що дозволить спростити процедуру розміщення вітчизняних цінних паперів за кордоном, а також сприятиме зменшенню надмірного податкового навантаження на суб'єкти господарювання в Україні.

Джерельна база:

1. Банковое объединение и открытие биржи // Промышленность и торговля. - 1916. - № 24-25. - С. 659-663.
2. Васильев А.А. Биржевая спекуляция. Теория и практика. - СПб.: Тип. Ю.Н. Эрлиха, 1912. - 168 с.
3. Жуков Е.Ф. Ценные бумаги и фондовые рынки: Учеб. Пособие для вузов. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2005. - 224 с.
4. Марахов К.С. Генезис ринку корпоративних цінних паперів // Електронне джерело // Офіційний сайт наукового товариства «Юридична практика»// <http://www.yurpraktika.com.ua>
5. Мороз О.В. Змініправових основ розвитку ринку цінних паперів у Ро-

- сійській імперії на початку XX століття // Вісник Нац.ун-ту внутр. справ. - 2003. - Вип. 22. - С. 261-266.
6. Нерсесов Н.О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. - М.: Статут, 1998. - 286 с.
7. Потемкин А.П. Становление и развитие рынка ценных бумаг России: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.01. - Защищена 08.00.03. - М., 1999. - 28 с.
8. Ткаченко А.О., Милославський СВ. Історія розвитку правового регулювання та застосування векселя в банківській діяльності // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук, праць. - Т. 6. - Суми, 2002. - 260 с.

Яковенко Віра Сергіївна
старший викладач кафедри правознавства
Полтавський інститут економіки і права
Соколов Владіслав Сергійович
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти, спеціальність 081 «Право»
Полтавський інститут економіки і права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Інститут Уповноваженого з прав людини покликаний сприяти дотриманню прав людини та поновленню порушених прав та основних свобод людини, спонукаючи інститути держави якісно виконувати свої обов'язки. Уповноважений з прав людини керується у своїй діяльності як правовими нормами, так і правовими принципами та відповідно до моральних міркувань й ідеалів справедливості.

Стан забезпечення прав людини в Україні є предметом особливої уваги органів державної влади в Україні та міжнародної спільноти. Незавершеність формування національної системи захисту прав людини, гарантованих Конституцією, потребує розробки теоретичних та правових засад державно-управлінської діяльності, які б враховували кращі міжнародні практики правозабезпечення.

Дослідженість теми. Окремим аспектам функціонування інституту Уповноваженого з прав людини присвячені наукові праці В. Баштаника,

В. Бульби, І. Грицяка, В. Дрешпака, В. Купрійчука, Л.Лазарєвої, Л. Новак-Каляєвої, П.Петровського, С. Серьогіна, Г.П. Ситника та ін. Недостатньо дослідженням залишається державно-управлінський аспект діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема теоретико-методологічні засади реформування цього інституту з метою посилення дієвості державного управління у сфері захисту прав людини.

Мета- дослідити нормативне регулювання діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як чинника захисту прав людини в Україні.

Інститут омбудсмена виявив себе як надзвичайно корисний, такий, що діє в інтересах громадян, а також і самого державного апарату, інститут, який підвищує довіру населення до влади. Ця посередницька діяльність, вирішення конфліктів до їх розгляду органами правосуддя значною мірою розвантажує останні. Простий (у процедурному відношенні) і доступний для всіх громадян (безоплатність надання громадянам допомоги) інститут омбудсмена у багатьох демократичних і деяких поставторитарних країнах став невід'ємною частиною юридичної системи.

Концепція захисту й реалізації прав людини стосується практично всіх сфер суспільного життя, її покладено в основу діяльності як державних установ, так і різних неурядових громадських організацій. Ключовими елементами ефективної національної правозахисної системи, які сприяють гармонізації й забезпеченню відповідності внутрішнього законодавства й практики міжнародним стандартам і нормам у галузі прав людини, виступають національні правозахисні установи, серед яких особливе місце посідає інститут омбудсмена. Основною функцією цього інституту є захист прав і законних інтересів людини й громадянина від свавілля й порушень із боку органів та посадових осіб публічної адміністрації.

Принципово важливою відмінністю інституту омбудсмена від інших органів, які здійснюють захист прав і свобод людини й громадянина, у тому числі й комісій із прав людини, є його незалежність і непідпорядкованість будь-яким державним органам, органам місцевого самоврядування та посадовим особам, а також здатність здійснювати зовнішній контроль за їх діяльністю у сфері дотримання й захисту прав людини.

Законодавче регулювання діяльності українського омбудсмена на сьогодні включає в себе Конституцію України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та інші нормативно-правові акти[1-25].

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [1].

Зазначене конституційне положення вимагає від омбудсмена вживати відповідні заходи реагування, а також вступати у відносини з іншими державними органами, міжнародними інститутами з питань захисту прав людини.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [10] регулює відносини, що виникають під час реалізації прав і свобод людини й громадянина, лише між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими й службовими особами.

Сфера застосування наведеного закону, передбачена його ст. 2, можливо, визначена не зовсім правильно. Виходячи з буквального його тлумачення, відносини, що виникають під час реалізації прав і свобод людини й громадянина, характерні для забезпечення його правового статусу, що й так прямо передбачено Конституцією України.

Отже, аналіз нормативних правових актів, які тією чи іншою мірою стосуються інституту омбудсмена, засвідчує комплексність його правового забезпечення. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (базовий закон), що визначає сферу відносин, які пов'язані із захистом прав людини через функціонування інституту омбудсмена, має адміністративно-правову природу [10]. Такого висновку ми доходимо на підставі того, що його головним призначенням, виходячи зі змісту, є не визначення засад парламентського контролю, а насамперед формування організаційних передумов діяльності омбудсмена в Україні. Увесь інший законодавчий масив має характер пасивного правового впливу й опосередковано стосується діяльності омбудсмена. Підзаконне правове регулювання функціонування цього інституту є малочисельним і стосується матеріального й фінансового забезпечення. Власна нормативно-розпорядча діяльність омбудсмена спрямовується на упорядкування внутрішньо-організаційної діяльності.

Джерельна база:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості

- Верховної Ради Української РСР. - 1984. - Додаток до № 51. - Ст. 1122.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
 4. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 3-4. - Ст. 21.
 5. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 40-42. - Ст. 492.
 6. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 35-37. - Ст. 446.
 7. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 8. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996р. № 93/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 47. - Ст. 256.
 9. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовт. 1996 р. № 422/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
 10. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР II Відомості Верховної Ради України. - 1998. - №20.- Ст. 99
 11. Про Вищу Раду юстиції [Електронний ресурс]: Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
 12. Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 46. - Ст. 36.
 13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IVII Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 52. - Ст. 561.
 14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IVII Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 30. - Ст. 26
 15. Про судоустрій і статус суддів :Закон України від 7 липня2010р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. –2010. –№41-45. – Ст. 529.
 16. Про захистперсональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. №

- 2297-VIII Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 34. - Ст. 481
17. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI // Офіційний вісник України. - 2011. - № 10. - Ст. 446
18. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
19. Проблеми удосконалення статусу та діяльності омбудсмена щодо забезпечення захисту прав і свобод людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1484>
20. Принципы, касающиеся статуса и функционирования национальных учреждений по защите и поощрению прав человека : Приложение к Резолюции 48/134 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.un.org/tu/documents/decl_conv/conventions/paris.shtml.
21. Положення про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : затверджене зі змінами та доповненнями Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини від 19 липня 2005 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001715-05>.
22. Положення про консультативну раду при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?Option=com_content&view=article&id=1850:2012-07-10-08-09-59&catid=27:2010-12-08-14-17-05&Itemid=37
23. Положение о комиссии по правам человека при Президенте Российской Федерации от 18.10.1996 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president-sovet.ru/archive/archive_of_normative_documents_of_the_council/regulations_of_the_commission_on_human_rights_under_president_of_russian_federation_to_the_decree_145.php.
24. Стратегічний план діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 2013-2017 роки // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2235:-2013-2017-&catid=228:2012&Itemid=230
25. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серп. 2011 р. №811/2011 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13858.html>

26. Барчук В. Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. Б. Барчук; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 19 с
27. Офіційний сайт Уповноваженого з прав людини України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=22.

СЕКЦІЯ 4.
ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Dr.oec. Marga Živitere

Academician, prof., Researcher of the Centre for Entrepreneurship
Innovation and Regional Development (CEIRD)
Ventspils University College, Latvia

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ ПРОМЫШЛЕННОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ

Постановка проблемы. Переход экономических отношений с принципами устойчивого развития невозможно без трансформации системы управления субъектов хозяйствования, которые являются основными потребителями природных ресурсов и соответственно основными загрязнителями окружающей среды. Эффективность трансформации системы управления в первую очередь обуславливает необходимость поиска оптимальных систем диагностического обеспечения. Ведь именно диагностика дает возможность оценить деятельность предприятия с позиции причинно-следственных связей, выявление которых позволяет определить резервы повышения эффективности экологической деятельности. Это обуславливает актуальность научного поиска в области проблематики организации и методики экологической диагностики промышленного предприятия.

Целью данного исследования является обоснование теоретических и методических основ развития диагностики экологической деятельности предприятий в области устойчивого развития.

Обзор последних исследований и публикаций. На сегодняшний день экологическая диагностика как отдельный объект исследования не рассматривался. Отдельные вопросы экологизации экономики рассматриваются в трудах отечественных и зарубежных ученых [1-7].

Изложение основного материала исследования. Экологическая диагностика промышленного предприятия ориентирована на определение характера различных нарушений в случае отклонения от хода производственного процесса от экологических нормативов и требований относи-

тельно значительных проблемных ситуаций и оценку диспропорций между производством продукции и экономически значимыми проблемами охраны окружающей среды на предприятии.

Определение теоретических составляющих экологической диагностики промышленного предприятия рассмотрим с позиции цели, задач, предмета, объекта, принципов и методов (табл. 1).

Таблица 1

Теоретические составляющие экологической диагностики
промышленного предприятия

Положение	Экологическая диагностика промышленного предприятия
Сущность	Анализ деятельности предприятия, направлен на выявление влияния хозяйственной деятельности предприятия на природную окружающую среду, направления использования природных ресурсов и эффективность проведения социальной политики для принятия управленческих решений в природоохранной сфере
Цель	Установление причинно-следственных связей состояния экологической деятельности предприятия для информационного обеспечения управленческих решений в области устойчивого развития
Объект	Совокупность хозяйственных процессов и их результатов на предприятии, направленных на достижение целей экологической политики
Предмет	Содержание и состав информационных потоков о прошлых, нынешних и будущих хозяйственных операциях, связанных с охраной окружающей среды, использования природных ресурсов
Общие задачи	- выявление, анализ и оценка проблемных экологических ситуаций, сценариев их развития и определение экологического ущерба окружающей среде в результате тех или иных изменений в производственной деятельности, состоянии природных экологических систем; - раскрытие, анализ основных тенденций экологического развития предприятия, перспективных направлений повышения эффективности и экологичности производства; - обоснование стратегических решений по регулированию экологической деятельности и разработки направлений

	реализации соответствующих мероприятий; - обеспечение процесса принятия экологических решений; - предоставление руководству информации для решения экологических задач, установленных экологической политикой.
Принципы	- системности; - экономичности; - последовательности; - оптимальной детализации; - объективности; - комплексности; - научности
Методы	Общенаучные и специальные методы экономического анализа (финансового анализа, технико-экономического анализа, управленческого анализа)

Анализ широкого спектра экологических проблем, позволяет сделать вывод, что экологическую диагностику с учетом отраслевых особенностей функционирования промышленных предприятий, по мнению автора, справедливо рассматривать и структурировать на основе системного анализа по следующим этапам:

первый этап: определяют и формулируют цель диагностики: оценка экологической деятельности предприятия, определение эффективности природных ресурсов, ресурсов предприятия, задействованных в мероприятиях экологической направленности;

второй этап: формирование группы исполнителей;

третий этап: разрабатывается программа исследований, формулировка области проблемного поля и постановка задачи, необходимо предусмотреть все виды работ, закрепления ответственных за выполнение по членам группы, четкое распределение обязанностей между исполнителями, установления сроков выполнения задания, составление графика;

четвертый этап: определение источников и сбор информации;

пятый этап: обработка информации;

шестой этап: выбор методов анализа;

седьмой этап: осуществляется выполнение детального и всестороннего анализа;

восьмой этап: происходит процесс синтеза результатов анализа, и формулируются выводы.

Предложенные этапы проведения экологической диагностики промышленного предприятия позволяет соблюдать последовательность этого процесса, придерживаться комплексного подхода, исследовать, как влияют на деятельность промышленного предприятия внешние и внутренние факторы, учитывать особенности изучаемого. Считаем, что экологическая диагностика должна осуществляться на уровне промышленного предприятия в пределах соответствующей функциональной службы.

Выводы. На основе проведенного исследования обоснованно сущность экологической диагностики промышленного предприятия, определены теоретические составляющие экологической диагностики промышленного предприятия (цель, задачи, предмет, объект, принципы и методы). Обоснована последовательность проведения экологической диагностики промышленного предприятия.

Литература:

1. Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие / Т.Б. Бердникова. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 214 с.
2. Вартанов А.С. Экономическая диагностика деятельности предприятия : организация и методология / А.С. Вартанов. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 80 с.
3. Экономическая диагностика: теория и методы: учебник / [Н.Н. Погостинская, Ю.А. Погостинский, Р.А. Жамбекова, Р.Р. Ацканов]. – Нальчик: Эльбрус, 2010. – 320 с.
4. Пашенцев А.И. Модель экологического анализа деятельности предприятия / А.И. Пашенцев // Экономика Крыма № 14, – 2010 г., – С. 38-60.
5. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий: учеб. пособие / Г.В. Савицкая. – Мн.: Новое знание, 2011. – 688 с.
6. Системы экологического менеджмента для практиков / [С.Ю. Дайман, Т.В. Островкова, Е.А. Заика, Т.В. Сокорнова]; под ред. С.Ю. Даймана. – М.: РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2014. – 248 с.
7. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции (Теория и практика): учеб. пособие / А.М. Царенко. – К.: Аграрная наука, 1998. – 256 с.

Алєксєєв Владислав Володимирович
магістрант II курсу, спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ ОБОРОТНИХ КОШТІВ ТА ДЖЕРЕЛ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Вступ. У ринкових умовах господарювання на сучасному етапі економічного розвитку України необхідно приділяти увагу забезпеченню підприємства оборотними коштами.

Оскільки, вони забезпечують безперервний процес виробничої та комерційної діяльності, тому підприємство потребує постійного інвестування у елементи оборотних активів для здійснення розширеного відтворення.

Від ефективності використання оборотних коштів залежить ліквідність підприємства, його фінансова стійкість, платоспроможність та рентабельність.

Визначальна роль оборотних коштів у процесі виробничого та торговельного циклів робить проблему забезпеченню підприємства оборотними коштами першочерговою.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення оборотними коштами для функціонування вітчизняних підприємств потребує попереднього розгляду. В методологічному аспекті необхідне уточнення економічної сутності понять «оборотні кошти», «оборотні активи», «оборотний капітал», через їхню розбіжність чи ідентичність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економічну сутність оборотних коштів як однієї з фундаментальних економічних категорій, а також забезпечення ними підприємств детально розглядаються в багатьох наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили: Г. Азаренкова, М. Білик, О. Бірман, Є. Брігхем, П. Буніч, С. Калабухова, В. Ковальов, Д. Лисенко, В. Маргасова, А. Поддєрьогін, С. Покропивний, Р. Романовський, Л. Ронштейн та інші.

Невирішені частини загальної проблеми. Результат аналізу останніх досліджень та публікацій свідчить, що існує безліч підходів до визна-

чення категорії оборотні кошти, але потрібно відзначити, що в сучасній економічній науці немає його однозначного тлумачення.

Мета статті. Мета роботи – розглянути різні підходи сучасних науковців щодо визначення економічної сутності оборотних коштів; визначити неузгодженість між економічними категоріями, такими як: «оборотні активи», «оборотні кошти», «оборотний капітал» та дослідити джерела формування оборотних коштів підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після проведення дослідження різних економічних літературних джерел, можна виділити різні підходи щодо визначення економічної сутності оборотних коштів, які взаємопов'язані із такими поняттями, як оборотні активи, оборотний капітал та оборотні засоби.

Більшість вчених-економістів ототожнюють поняття оборотний капітал з оборотними коштами чи оборотними активами. Так, А. Поддєрьогін дає таке визначення оборотним коштам: «...оборотний капітал (оборотні кошти) – це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди і фонди обігу для забезпечення безперервності процесу виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку» [1].

С. Покропивний дотримується думки, що «...оборотні кошти – це сукупність грошових коштів підприємства, необхідних для формування й забезпечення кругообігу виробничих оборотних фондів та фондів обігу» [2].

Л. Роштейн визначає оборотні кошти так: «...оборотні кошти – це грошові кошти, що знаходяться у розпорядженні об'єднання для створення запасів сировини, матеріалів та інших матеріальних цінностей» [3].

Розглянуте визначення не враховує, що матеріальні цінності беруть участь у процесі виробництва тривалий час (більше одного року), зберігаючи при цьому натуральну форму. У нашому випадку оборотні кошти авансуються у виробництво протягом одного операційного циклу, проте не більше року.

На думку Г. Азаренкова «...оборотні кошти – це грошові ресурси, які вкладено в оборотні виробничі фонди та фонди обігу для забезпечення безперервного виробництва та реалізації виготовленої продукції, які беруть участь у виробничому процесі один раз і повністю переносять свою вартість на собівартість продукції» [4].

П. Буніч відмічав: «Оборотні засоби підприємств - це грошові кошти, що перебувають у розпорядженні для утворення оборотних фондів і

фондів обігу» [4].

Це визначення, на нашу думку, не відбиває всієї сутності оборотних активів, оскільки показує лише початкову форму їх руху.

Отже, проаналізувавши існуючі погляди, можливо, з нашої точки зору, визначити основні три підходи до визначення оборотних коштів:

1) вартісний (кошти, які авансуються у виробничі оборотні фонди та фонди обігу);

2) майновий (сукупність майнових цінностей);

3) фінансовий (активи, які перетворюються у грошові кошти (готівку) протягом одного року).

Проаналізувавши основні поняття сутності оборотних коштів, оборотного капіталу та оборотних активів, вважаємо, що необхідно розрізняти ці три категорії, враховуючи, що оборотні кошти – це кошти, які спрямовані на фінансування виробничого циклу з метою отримання додаткового прибутку, а оборотний капітал – об'єднує в собі як матеріальну-речову, так і вартісну форму капіталу, при тому, що оборотні кошти відображають тільки вартісну форму. Порівнюючи оборотні активи з оборотними коштами, необхідно виділити, що оборотні активи – це ширше поняття, оскільки грошові кошти є одними із елементів оборотних активів.

Оборотні кошти кількісно відповідають оборотному капіталу, все ж таки вони докорінно відзначаються тим, що оборотні кошти – це фінансові ресурси, що призначено для обслуговування процесу створення та функціонування оборотного капіталу. Фінансові ресурси, відмежовані від оборотного капіталу, як самостійна економічна категорія, мають також і свою, особливу, форму існування. Якщо для капіталу формою існування виступає його кругообіг, то формою існування оборотних коштів можна вважати їх функціональний цикл, впродовж якого вони виконують весь комплекс своїх функцій щодо обслуговування кругообігу капіталу.

Отже, можна запропонувати таке визначення: оборотні кошти – це кошти, які забезпечують безперервність в процесі виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку; складаються з виробничих фондів та фондів обігу та відображають вартісну форму капіталу.

Після розгляду різних підходів до економічної сутності оборотних коштів, слід звернути увагу на формування джерел цих коштів.

Визначення джерел формування оборотних коштів є важливим завданням для підприємства, оскільки вони забезпечують безперервний

процес виробництва, а їх нестача може привести до скорочення виробництва, а як наслідок до зменшення прибутку.

Традиційно виділяють власні та залучені джерела фінансування оборотних коштів підприємств.

Власні кошти підприємств відіграють головну роль в організації кругообігу фондів, так як підприємства, що працюють на основі комерційного розрахунку, повинні володіти певною майновою та оперативною самостійністю з тим, щоб вести справу рентабельно і нести відповідальність за прийняті рішення.

За рахунок власних коштів покривається мінімальна потреба підприємства в оборотних коштах, серед них виділяють такі: статутний фонд (пайові внески членів засновників, внески іноземних учасників, надходження від емісії цінних паперів); відрахування від прибутку; цільове фінансування та цільові надходження (з бюджету, з галузевих і міжгалузевих позабюджетних фондів); приріст постійних пасивів (мінімальна заборгованість із заробітної плати працівникам, відрахування на обов'язкове пенсійне страхування), резерв майбутніх платежів, авансування покупців).

Залучені кошти використовуються для покриття тимчасових потреб підприємства. До залучених коштів відносять банківські кредити, комерційні кредити та кредиторську заборгованість.

Серед залучених коштів здебільшого зустрічаються короткострокові банківські кредити, що з переходом країни на ринкову систему господарювання стало одним з важливих питань, яке виникло перед господарюючими суб'єктами. Обмеженість кредитоспроможності банків та високий ступінь ризику при наданні позик породили на внутрішньому ринку дефіцит кредитних ресурсів.

Основними напрямками залучення кредитів для формування оборотних коштів є: кредитування сезонних запасів сировини, матеріалів та витрат, пов'язаних з сезонним процесом виробництва; тимчасове заповнення нестачі власних оборотних коштів; здійснення розрахунків і опосередкування платіжного обороту.

Визначення межі власних та залучених коштів є проблемним питанням, навколо якого тривають дискусії економістів. Проте, всі сходяться на тому, що загальну потребу підприємства в оборотних коштах слід формувати за рахунок власних коштів, коливання – за рахунок залучених.

При обґрунтуванні меж залучення кредитних ресурсів потрібно ви-

ходити з можливого ступеню впливу на різні стадії процесу кругообігу. Підвищення ефективності використання оборотних коштів потребує, щоб на кожну гривню, авансовану у виробництво незалежно від того, є вона власною для підприємства чи запозиченою, повинно припадати більше обсягу реалізації, а відповідно й прибутку. Проте, шляхи досягнення єдиного кінцевого результату різноманітні та пов'язані з існуванням альтернативних стратегій фінансування оборотних коштів.

Зарубіжні економісти виділяють три стратегії фінансування оборотних коштів: метод узгодження строків існування активів та зобов'язань, агресивну стратегію фінансування та консервативну стратегію фінансування.

Метод узгодження строків полягає в узгодженні строків існування активів та зобов'язань (кредиторської заборгованості). Основана мета даної стратегії полягає у зменшенні ризику неспроможності підприємств у встановлений строк розраховуватися за рахунками кредиторів.

Можливість теоретичного узгодження строків існування активів та зобов'язань досить важко практично реалізувати, що зумовлено існуванням двох важливих факторів:

- непередбачуваність строків існування активів, характерних для економічних умов в Україні через невиваженість амортизаційної політики;
- використання в якості часткового джерела покриття власних акцій, які не мають строку погашення. Зважаючи на стан розвитку вітчизняного фондового ринку, кошти, мобілізовані на фондовому ринку у вигляді звичайних акцій, можуть штучно створювати несприятливу фінансову ситуацію.

Агресивна стратегія фінансування оборотних коштів проводиться, якщо підприємство фінансує весь обсяг основних засобів та частину постійних оборотних активів за рахунок довгострокових кредитів, а решта активів формується шляхом залучення короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості. Межа залучення довгострокових кредитів може опускатися нижче основних засобів, що характеризує формування деякої частини основних засобів за рахунок короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості. Така політика високо ризикова і є характерною для більшості українських підприємств.

Супротивною стратегією є консервативна, яка передбачає фінансування постійних активів та частини змінних за рахунок довгострокових кредитів та приросту спонтанної кредиторської заборгованості. Удаючись

до фінансування оборотних коштів за такою стратегією, підприємства використовують тільки незначний обсяг планового короткострокового кредиту і тільки в ті моменти, коли необхідність в оборотних коштах сягає найвищої потреби.

В періоди відсутності потреби в оборотних коштах надлишки залучених коштів можуть резервуватися у вигляді короткострокових вкладень та у високоліквідні цінні папери. Консервативна стратегія сьогодні неможлива до практичної реалізації через відсутність розвинутої інфраструктури, яка, з одного боку, забезпечувала б довгострокове кредитування, а з іншого, давала б можливість розмішувати кошти у високоліквідні активи (практично високоліквідні цінні папери відсутні на фондовому ринку України). Реалізація консервативної стратегії є менш ризиковою для підприємств.

Будь-яка з трьох описаних стратегій передбачає формування оборотних коштів за рахунок банківського кредитування, але об'єктивна можливість кредитування не однакова на всіх етапах кругообігу коштів. Так, на початковій стадії підприємства можуть вдаватися до кредитування виробничих запасів при придбанні сировини та матеріалів. Менш ефективним буде економічний вплив кредиту на виробничий процес, тобто на другий етап кругообігу оборотних коштів. Підвищувати ефективність даного етапу можливо за рахунок удосконалення виробничих технологій та модернізації виробництва. На останньому етапі роль кредитування знову підвищується. Поповнення оборотних коштів за рахунок короткострокових банківських кредитів та кредиторської заборгованості відбувається для заміни тимчасово вибулих у результаті незавершених розрахунків, що набули форми дебіторської заборгованості.

Як показує досвід, практика банківського кредитування виробничих запасів і готової продукції, незавершеного будівництва, витрат майбутніх періодів, залишків малоцінних і швидкозношуваних предметів та запасних частин за рахунок власних коштів є більш раціональною.

Тому фінансування оборотних коштів в оптимальному варіанті краще проводити, не розмежовуючи ресурси на власні та запозичені, а більш раціонально їх використовувати за допомогою впровадження сучасних технологій бізнесу.

Висновки. В результаті дослідження були виділені різноманітні теоретичні підходи щодо визначення сутності оборотних коштів, в традиційних визначеннях виявлені напрямки, які потребують подальшого дослі-

дження цієї наукової категорії. Що дає змогу сформувати наступне власне визначення цієї категорії.

Отже, оборотні кошти – це кошти, які забезпечують безперервність в процесі виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку; складаються з виробничих фондів та фондів обігу та приймають вартісну форму.

Серед джерел формування оборотних коштів виділені власні та залучені джерела. Власні кошти покривають мінімальну потребу в оборотних коштах, а залучені – використовуються для покриття тимчасових потреб підприємства у оборотних коштах.

Список використаних джерел:

1. Фінанси підприємств: підручник / [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
2. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підручник / С.Ф. Покропивний. – 2-ге вид., перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
3. Роштейн Л. А. Оборотные средства в промышленности / Л.А. Роштейн. – М.: ФиС, 1911. – 93 с.
4. Азаренкова Г.М. Фінанси підприємств: навч. посіб. [для самост. вивчення дисципліни] / Г.М. Азаренкова, Т.М. Журавель, Р.М. Михайленко. – [5-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Знання-Прес, 2014. – 287 с.
5. Бондаренко О.С. Методологічні основи управління оборотними активами підприємств // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – №4.

Артюх-Пасюта О.В.

к.е.н., доцент, доцент
кафедри управління та адміністрування
Полтавського інституту економіки і права

САНАЦІЙНИЙ АУДИТ: ЕТАПИ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ

Постановка проблеми. Санаційний аудит є важливою складовою механізму фінансового оздоровлення підприємства. Він забезпечує зниження ризику до прийнятного рівня для зацікавлених у санації інвесторів, кредиторів, акціонерів, державних установ. Дослідження окремих етапів санаційного аудиту та порядку його проведення в межах кожного етапу, встановлення взаємозв'язків між аудиторськими процедурами на цих етапах допоможе розвинути теоретичне та організаційно-методичне забезпе-

чення санаційного аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина наукових розробок з питань санаційного аудиту міститься у працях з антикризового управління, управління фінансовою санацією та процедурою банкрутства, їх авторами є А.М. Поддєрьогін, О.О. Терещенко, С.Я. Салига, М.К. Колісник, В.Г. Боронос, Т.М. Білоконь, А.І. Белова, Т.А. Говорушко та ін.

Мета дослідження: проаналізувати і узагальнити перелік та зміст етапів санаційного аудиту, що висвітлений у наукових джерелах, запропонувати удосконалення цих етапів завдяки їх деталізації та узгодження з вимогами до порядку здійснення аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Санаційний аудит є окремим напрямком діяльності аудиторських фірм. Він має свої особливості як щодо методів, так і щодо об'єктів і цілей проведення. Характерним для санаційного аудиту є те, що він проводиться на підприємствах, які перебувають у фінансовій кризі. Головна його мета - оцінити санаційну спроможність підприємства на підставі аналізу фінансово-господарської діяльності та наявної санаційної концепції.

Необхідність проведення санаційного аудиту зумовлена тим, що користувачам потрібна інформація про фінансовий стан суб'єкта господарювання та реальність санаційної концепції.

Замовниками санаційного аудиту підприємства, яке перебуває у фінансовій кризі, можуть бути:

нинішні та потенційні власники корпоративних прав підприємства (якщо приймається рішення про збільшення статутного капіталу);

андеррайтери (якщо вирішується питання про викуп ними корпоративних прав нової емісії);

позикодавець, наприклад банківський консорціум (якщо вирішується питання про надання санаційного кредиту);

саме підприємство (якщо воно виходить з пропозицією про укладання мирової угоди та проведення санації під час провадження справи про банкрутство);

потенційний санатор (якщо вирішується питання про санацію підприємства реорганізацією);

державні органи (якщо вирішується питання про надання підприємству державної санаційної підтримки).

Зовнішнім замовникам аудиту потрібна обґрунтована інформація, яка має підтвердити, що: дані про фінансово-майновий стан боржника є

достовірними і повними; план санації є реалістичним; вибрано найраціональніший із можливих варіантів розвитку підприємства. Вони доручають аудиторів провести економіко-правову експертизу наявної санаційної концепції та зробити висновки про доцільність вкладання коштів в об'єкт санації. Висновок аудитора потрібний і тому, що користувачі не мають доступу до відповідних джерел інформації та спеціальних знань для її оцінювання.

Враховуючи думки науковців [1-6; 8-9] пропонуємо виділити вісім основних етапів проведення санаційного аудиту (рис. 1).

На першому етапі аудитор ознайомлюється з підприємством, з'ясує такі питання: як керівництво клієнта оцінює фінансовий стан; чи отримувало підприємство збитки від господарської діяльності за минулий рік та попередні періоди; які тенденції зміни ліквідності балансу; чи існує не сплачена своєчасно заборгованість та який розмір цієї заборгованості; чи є загроза припинення діяльності; чи наявні підстави для порушення судом справи про банкрутство; чи перебуває підприємство у юридичній процедурі банкрутства, а проведення санаційного аудиту призначене судом; як керівництво оцінює розроблену санаційну концепцію.

Другий етап - визначення та узгодження умов надання аудиторських послуг. У МСА 210 «Узгодження умов завдань з аудиту» [7] вказано, що аудитор і замовник повинні погодити умови завдання та задокументувати їх у листі-угоді про проведення аудиторської перевірки або в будь-якій іншій прийнятній формі контракту.

Третім етапом, на нашу думку, повинна здійснюватись експрес-оцінка достовірності бухгалтерського обліку та надійності системи внутрішнього контролю.

Після того, як аудитором сформована думка про достовірність фінансової інформації суб'єкта господарювання, він може перейти до аналізу фінансово-господарської діяльності, причин та характеру кризового стану на четвертому етапі санаційного аудиту. Загальні рекомендації щодо аналізу містяться у МСА 520 «Аналітичні процедури» [7].



**Рис. 1. Етапи проведення санаційного аудиту
[запропоновано автором]**

Для цілей санаційного аудиту аналіз доцільно здійснювати за такими напрямками: аналіз асортименту, структури і якості продукції, робіт та послуг; аналіз обсягів, ритмічності та якості виробництва; аналіз попиту, стану ринку та обсягу реалізації продукції (послуг); аналіз використання трудових ресурсів; аналіз стану і використання необоротних активів; аналіз забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами та їх використання; аналіз дебіторської і кредиторської заборгованості; аналіз витрат на виробництво та собівартості продукції; аналіз фінансових результатів і рентабельності; аналіз структури балансу, фінансової стійкості, оборотності активів, ліквідності та платоспроможності.

Щоб охарактеризувати глибину фінансової кризи, пропонуємо використовувати класифікацію стадій кризового стану підприємства (рис. 2).

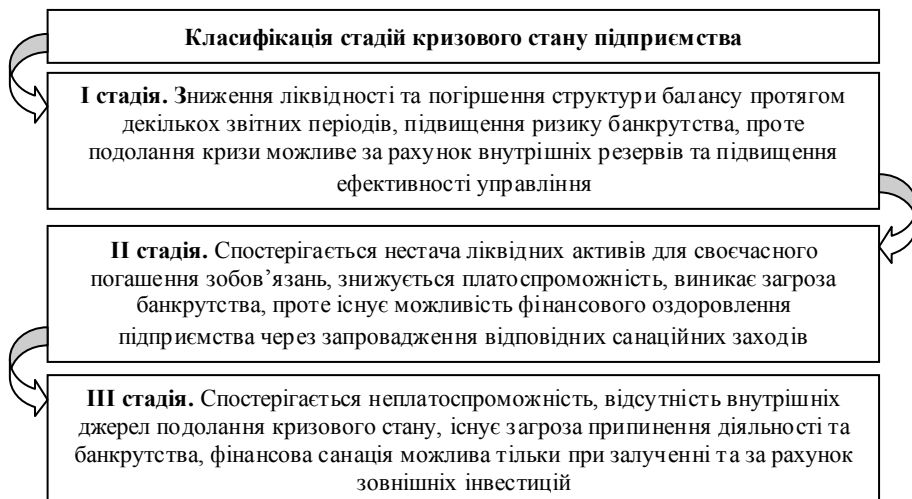


**Рис. 2. Класифікація стадій кризового стану підприємства
[складено автором за [8, с. 92]**

При вивченні симптомів фінансової кризи підприємства аудиторю слід використовувати такі показники його діяльності, як: рівень ліквідності та рентабельності; величину Cash-Flow; якість менеджменту; відносини зі споживачами, виробничими партнерами та державними органами; відносини із засновниками; відносини з банками.

Розробка плану та програми санаційного аудиту відбувається на п'ятому етапі. Загальні рекомендації щодо планування аудиту фінансової звітності містяться у МСА 300 «Планування аудиту фінансової звітності» [7], відповідно до якого планування аудиторської роботи сприяє забезпеченню належної уваги важливим ділянкам аудиторської перевірки, своєчасній ідентифікації та вирішенню потенційних проблем, а також організації та виконанню завдання з аудиту ефективно і якісно. Планування аудиту означає розробку загальної стратегії та детального плану аудиту.

На нашу думку, план санації є ефективним, якщо його виконання призведе до отримання очікуваного ефекту у прийнятному діапазоні (очікуваний рівень ліквідності, платоспроможності, рентабельності, конкурентоздатності) при запланованих затратах ресурсів. План санації є досяжним, якщо він базується на достовірних даних, враховує фактичний фінансовий стан підприємства та існують усі підстави вважати, що санація й-

ні заходи будуть виконані, період, необхідний для їх запровадження, до статтній, передбачено механізм подолання можливих перешкод.

На шостому етапі аудитор повинен отримати підтвердження наявності у суб'єкта господарювання потенціалу для майбутньої успішної діяльності, зокрема: оцінити його позиції на ринку та можливості збільшення обсягів реалізації; дослідити конкурентні переваги; з'ясувати наявність виробничого та кадрового потенціалу; розглянути можливі варіанти санаційної концепції; спрогнозувати тенденції зміни ліквідності, прибутковості та платоспроможності.

Сьомий етап санаційного аудиту - оцінка достовірності та ефективності плану санації. В. Г. Боронос [4, с. 206-207] пропонує три критерії оцінки плану санації: ефективність (співвідношення між запланованими результатами та ресурсами, що використані для їх досягнення), економічність (мінімізація ресурсів, спрямованих на виведення підприємства із кризи, з огляду на результат) та досяжність (реальність досягнення запланованих заходів з використанням наявних ресурсів, сильних сторін та можливостей підприємства). Дослідити відповідність плану санації конкретного підприємства цим критеріям можна за допомогою відповідних аудиторських процедур, аналітичних таблиць та коефіцієнтів.

На завершальному етапі аудитор систематизує та узагальнює інформацію з аудиторських доказів та формує судження щодо: результатів аналізу фінансово-господарської діяльності, причин та характеру кризового стану; санаційної спроможності; достовірності та ефективності плану санації. Загальний висновок аудитора, на нашу думку, можна надавати у такому вигляді: У результаті проведеної нами оцінки фінансового стану, санаційної спроможності та плану санації підприємства виявлено наступне: розроблені керівництвом підприємства санаційні заходи є обґрунтованими та реальними, впровадження цих заходів імовірно призведе до відновлення платоспроможності та ліквідності, скорочення заборгованості та покращення структури балансу, тобто, подолання ознак фінансової кризи, та забезпечить ефективне функціонування підприємства у довгостроковому періоді».

Висновки. Запропоновано удосконалення етапів санаційного аудиту через їх деталізацію та узгодження з вимогами до порядку здійснення аудиту.

Список використаних джерел:

1. Белова А. І. Управління фінансовою санацією підприємства : підручник. К. : ДЕДУТ, 2010. 271 с.
2. Білоконь Т. М. Санація підприємств: організаційно-економічний механізм : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 152 с.
3. Булович Т. В. Due diligence як елемент санаційного аудиту. Сталий розвиток економіки. Хмельницький, 2010. №3. С. 210-215.
4. Боронос В. Г. Управління фінансовою санацією підприємств : підручник. Суми : Вид-во СумДУ, 2010. 437 с.
5. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством : підручник. К. : Кондор, 2007. 272 с.
6. Костанецька Т. М. Санаційний аудит як невід'ємний елемент у системі антикризових заходів. Інноваційні виміри розвитку світової економіки. 2013. № 10. С. 66-70.
7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2017-2018 років / Міжнародна федерація бухгалтерів. Перекл. з англ. мови [Електронний ресурс]. URL : <http://www.apu.com.ua>.
8. Москаль Н. В. Етапи та порядок проведення санаційного аудиту. Економіка та держава. 2015. № 8. С. 90-93.
9. Шара А. К. Санаційний аудит підприємств роздрібної торгівлі. Вісник Львівської комерційної академії. 2013. Вип. 43. С. 123-127.

Бараннік Владислав Володимирович

магістрант II курсу спеціальності 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Постійна зміна правового поля, економічних, правових, організаційних та політичних чинників щодо умов господарювання поставили більшість підприємств на межу банкрутства або виживання. Умови сьогодення вимагають нового підходу до управління підприємствами і країни у

цілому. Таким новим підходом може стати впровадження у практику діяльності національних підприємств нової системи управління конкурентоспроможністю, що визначить не лише напрям в якому повинно рухатися підприємство при наявних його можливостях і кон'юнктури ринку, а також дозволить орієнтуватися у ринковому середовищі та краще пізнати стан власних справ. Тобто впровадження менеджменту конкурентоспроможності повинно стати початком нового мислення керівництва вищої та середньої ланки підприємства у ринкових умовах господарювання. Іншим найважливішим аспектом є впровадження інноваційних технологій виробництва конкурентоспроможної продукції та її сертифікація за міжнародними стандартами якості серії ISO 9001, удосконалення маркетингової діяльності та активізації інших структурних підрозділів підприємства щодо фінансового менеджменту, ціноутворення, оптимізації податкової бази, логістичної діяльності та збуту тощо.

Окреслені нами аспекти, що стосуються забезпечення конкурентоспроможності підприємства обумовили вибір теми дослідження та визначили її актуальність.

Конкурентоспроможність підприємства означає його здатність до ефективної виробничо-господарської діяльності та забезпечення прибутковості. Інакше кажучи, конкурентоспроможність підприємства – це комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги, сукупності оціночних показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на визначеному товарному ринку за певний проміжок часу по відношенню до сукупності показників.

Конкурентоспроможність підприємства є основним критерієм ефективності виробництва і системи управління. Значення управління, яке покликане допомагати підприємству вижити у конкурентній боротьбі у довготерміновій перспективі, різко зросло за останні роки. Підприємства повинні концентрувати свою увагу не лише на внутрішньому стані справ, але і слідкувати за змінами, які проходять у зовнішньому середовищі. Виключно важливим є здійснення такого управління, яке забезпечуватиме адаптацію підприємства у майбутньому. Вихід на ринок з конкурентоспроможною продукцією – лише вихідний момент у діяльності підприємства щодо освоєння товарного ринку і закріплення на ньому. Далі виникає необхідність управління конкурентоспроможністю та розробки економічної стратегії діяльності підприємства з використанням певного інструментарію, сучасних прийомів та методів забезпечення стабільного функціо-

нування на ринку.

Підприємства повинні постійно здійснювати пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності через удосконалення якості продукції, розширення асортименту виробів, освоєння нових каналів збуту, формування лояльності на продукцію, розвиток комунікаційних зв'язків зі споживачами, удосконалення техніко-технологічної бази виробництва тощо.

Конкурентоспроможність підприємства означає його здатність до ефективної господарської діяльності та забезпечення прибутковості за умов ринкової економіки. Інакше кажучи, конкурентоспроможність підприємства – це комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги, сукупності оціночних показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний проміжок часу по відношенню до сукупності показників.

Зв'язок між конкуренцією і конкурентоспроможністю більш ніж очевидний. Конкуренція як одна з головних складових механізму ринкової економіки передбачає завоювання ринку, перемогу над конкурентами в боротьбі за споживача, забезпечення одержання прибутку. Конкуренція (від латинського – збігаюсь, зіштовхуюсь) – це суперництво між учасниками ринкового господарства за найвигідніші умови виробництва, купівлі-продажу товарів і послуг, а також за привласнення найбільших прибутків. А.Сміт у своїй книзі “Дослідження про природу і причини багатства (1776 рік), визначив головну роль конкуренції у ринковій економіці проголосивши принцип “невидимої руки”: капіталіст, що має на меті лише власні егоїстичні інтереси, завдяки невидимій руці, одночасно реалізує й інтереси всього суспільства [1].

Сам ринок, механізм його дії не можуть існувати без конкуренції. Відомий англійський економіст Ф.Хайек стверджував: “суспільства, які покладаються на конкуренцію, успішніше за інших досягають своєї мети” [1].

К. Маркс розглядає конкуренцію як внутрішню природу, котра реалізується “через взаємний вплив багатьох капіталістів один на одного”. На відміну від інших закордонних економістів К.Маркс розглядає конкуренцію не лише як суперництво в сфері обігу, а значно ширше – як взаємодія капіталів у процесі суспільного виробництва. Суб'єктивна сторона конкуренції – суперництво капіталістичних товаровиробників. В цілому конкуренція – суперництво капіталу, найманої праці, власників природних ресурсів у процесі розподілу доходу та використання головних джерел суспільного багатства [1].

Таким чином, саме конкуренція примушує підприємства задовольняти потреби споживачів. Це реалізується через такий механізм: ріст споживчого попиту на який-небудь товар підвищує ціну цього товару набагато вище витрат на виробництво, вимагаючи нормальний прибуток. Це буде своєрідним сигналом для виробництва про те, що суспільство потребує більшої кількості цього товару.

В економічній літературі поняття конкурентоспроможності має різну інтерпретацію, по-різному аналізується, зокрема в залежності від того до якого об'єкту воно застосовується. Об'єктом же може виступати як національна економіка в цілому, так і та чи інша галузь, підприємство чи фірма.

Загалом поняття конкурентоспроможності характеризує властивість об'єкта задовольняти певну конкурентну потребу у порівнянні з властивостями аналогічних об'єктів ринку. Конкурентоспроможність можна розглядати стосовно різноманітних об'єктів: технології виробництва продукції, окремої фірми, галузі, регіону, країни в цілому.

Можливість підприємства конкурувати на певному ринку безпосередньо залежить від конкурентоспроможності товару і сукупності економічних методів діяльності підприємства, що здійснюють вплив на результати конкурентної боротьби.

Аналіз сучасних літературних джерел показує, що переважна більшість авторів у загальному розумінні визначають конкурентоспроможність підприємства як певну перевагу відносно конкурента.

За визначенням Р.А. Фатхутдінова, конкурентоспроможність підприємства – “це здатність фірми виробляти конкурентоспроможну продукцію” [2]. А.П. Градов трактує конкурентоспроможність фірми як її порівняльну перевагу відносно інших фірм даної галузі у країні та за її межами [3]. Це визначення є обґрунтованішим, оскільки увага акцентується не лише на здатності виробляти конкурентоспроможну продукцію, а й на порівняльних перевагах фірми.

В. Стівенсон вважає, що конкурентоспроможність підприємства характеризує те, “наскільки ефективно компанія задовольняє потреби клієнта порівняно з іншими компаніями, що пропонують подібний продукт або послугу” [4]. На нашу думку, у цьому визначенні виникає дискусійний момент: доцільність використання терміну “ефективність задоволення потреби” можна пояснити лише з позицій споживача, реакція якого є пріоритетною, але не єдиною, при оцінці конкурентоспроможності підприємства. Низка користувачів інформації про конкурентоспроможність

(кредитори, інвестори, персонал, конкуренти тощо) оцінюють підприємство за критерієм потенціалу конкурентоспроможності. Крім того, прагнення до довготривалого існування на ринку потребує від виробника формування стратегічних конкурентних переваг і, таким чином, орієнтації на концепцію продуктивності, яка значно ширша від концепції ефективності.

І. Ансофф, досліджуючи конкурентоспроможність підприємства, вводить поняття конкурентного статусу фірми: позиції фірми у конкуренції, визначника її положення на ринку [5]. На наш погляд, позитивним моментом даного підходу до визначення конкурентоспроможності підприємства є те, що при оцінці рівня конкурентоспроможності використовуються поняття стратегії і потенціалу підприємства. А М. Портер для визначення положення підприємства на ринку вводить поняття конкурентних переваг: це показники підприємства, що визначають його місце у галузі і на ринку [6].

Під конкурентоспроможністю підприємства розуміють його спроможність вести ефективну виробничо-збутову діяльність і тим самим протидіяти конкурентам. Критерієм ефективності цієї діяльності може слугувати прибуток або інші показники, наприклад чиста теперішня вартість. Під рівнем конкурентоспроможності товаровиробника слід розуміти показник, який віддзеркалює відносну характеристику його спроможності протидіяти конкурентам на ринках (його можна визначити, аналізуючи критерії ефективності виробничо-збутової діяльності виробника і конкурентів).

Конкурентоспроможність підприємства – це його відносна характеристика, що проявляється в умовах конкуренції як спроможність залучити необхідні ресурси і виготовити з них конкурентоспроможну продукцію, що визначається продуктивністю використання виробничих ресурсів та положенням на ринку.

Існує два погляди на проблему конкретизації і кількісного вираження поняття “конкурентоспроможність підприємства” [7]. По-перше, **погляд з боку виробника** – кінцева мета маркетингових заходів на усіх стадіях життєвого циклу товару, починаючи з зародження ідеї, полягає у забезпеченні максимальної прибутковості виробництва і реалізації товару. Але постає питання визначення оптимальної (ефективної) ціни реалізації продукції. Вона визнається кон’юктурою, тобто попитом і пропозицією на певному сегменті ринку. Дана ситуація повинна досліджуватися на конк-

ретній моделі ринку. На нашу думку, проблеми моделювання і дослідження кон'юнктури ринку можливо вирішити за допомогою алгоритму альтернативного розподілу, сутність якого полягає у виборі сегментів регіонального ринку та варіантах реалізації виробу відповідно до обсягів потреб у кожному з цих сегментів (модель фонові програми запитів регіонального ринку); у визначенні можливого складу конкуруючих альтернатив, що можуть брати участь у виконанні фонові програми (модель пропозиції регіонального ринку); у розрахунку необхідної матриці витрат споживання. Використовуючи вартісні залежності, що описують зв'язок кількості з вартістю кожної з альтернатив, визначається такий розподіл альтернатив, який мінімізує витрати на виконання усієї фонові програми. Цей розподіл дозволяє оцінити кон'юнктурні можливості альтернатив за тими позиціями, що вони займають в оптимальному рішенні при властивих їм техніко-економічних характеристиках товару.

Відповідно до зазначеного, можна дослідити на основі алгоритму альтернативного розподілу вплив зміни ціни на позиції свого товару у ринковій структурі протистояння у різноманітні моменти часу і, тим самим, визначити потенційні межі його господарської привабливості, що у кінцевому рахунку визначає динаміку оптимальної ціни на нього.

По-друге, погляд із боку споживача ґрунтується на корисності і ціні споживання товару. Корисність відбиває споживчі якості товару через його придатність і практичну ефективність.

Таким чином, конкурентоспроможність – це кількісний показник прибутковості виробництва або вигідності застосування продукції в умовах наявності конкуренції і при дотриманні необхідних якісних вимог загального плану, що виражається в одиницях вартості. Чисельне значення конкурентоздатності визначається або статистичним шляхом – по фактум, на основі реальної ринкової (у випадку виробництва), або практичної (у випадку споживання – за допомогою підвищення продуктивності, зниження собівартості, задоволення споживчих запитів тощо) апробації виробів за результатами минулого періоду або розрахунками на перспективу, за допомогою прогнозної оцінки кон'юнктурної ситуації регіонального ринку і опрацюванні раціональних рішень на основі використання методу прогнозування і математичного моделювання (на основі алгоритму альтернативного розподілу).

Список використаної літератури:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Том

1. – М.: Соцэкгиз, 1931. – 434 с.
2. Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент: Учебное пособие. – М.: Интел-Синтез, 2015. – 387 с.
3. Экономическая стратегия фирмы. /Под ред. А.П. Градова. – СПб.: Спец. литература, 2005. – 141 с.
4. Стивенсон В.Дж. Управление производством: Пер. с англ. – М.: БИНОМ, 2015. – 354 с.
5. Ансофф И. Стратегическое управление / Под ред. Л.И. Евенко; Пер. с англ. – М.: Экономика, 2015. – 115 с.
6. Портер М. Конкуренция. Перев. с англ.: Учеб. пособие. – М.: Изд. Дом „Вильямс”, 2015. – 495 с.
7. Харченко Т. Б. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки // Актуальні проблеми економіки. – № 2. – 2017. – С. 70-75.

Безкорвайний Микола Ігорович
магістрант II курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОМ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКУ

Прибуток – категорія, що має одне з найскладніших, а разом з тим і одне з найпростіших визначень.

Розглядаючи сутність прибутку, у світлі сучасної економічної парадигми, необхідно в першу чергу відзначити такі його характеристики (1):

1. Прибуток являє собою форму доходу підприємця, що здійснює визначений вид діяльності. Ця зовнішня, найбільш проста форма вираження прибутку є разом з тим недостатньою для його повної характеристики, тому що в низці випадків активна діяльність у якій-небудь сфері може і не бути пов'язаною з одержанням прибутку (наприклад, діяльність політична, благодійна і т.п.).

2. Прибуток є формою доходу підприємців, що вклали свій капітал з метою досягнення визначеного комерційного успіху. Категорія прибутку нерозривно зв'язана з категорією капіталу – особливим фактором вироб-

ництва – і в усередненому виді характеризує ціну функціонуючого капіталу.

3. Прибуток не є гарантованим доходом підприємців, що вклали свій капітал у той чи інший вид бізнесу. Він є результатом тільки вмілого й успішного здійснення цього бізнесу.

4. Прибуток характеризує не весь дохід, отриманий у процесі підприємницької діяльності, а тільки ту частину доходу, що "очищена" від понесених витрат на здійснення цієї діяльності.

5. Прибуток є вартісним показником, вираженим у грошовій формі.

З урахуванням розглянутих основних характеристик прибутку, його поняття в найбільш узагальненому виді може бути сформульоване в такий спосіб: "Прибуток являє собою виражений у грошовій формі чистий дохід підприємства на вкладений капітал, що характеризує винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, що являє собою різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності".(4):

Характеризуючи роль прибутку в ринковій економіці, слід зазначити, що на думку багатьох економістів ця роль не завжди позитивна, тому що окремі види прибутку слугують джерелом лише особистого збагачення окремих категорій громадян, не приносячи користь суспільству в цілому. Це відноситься до таких її видів, як прибуток, отриманий від спекулятивних комерційних операцій, від невинуватено високих цін у зв'язку з монопольним положенням на ринку, від "тіньової" діяльності підприємств і т.п.

Висока роль прибутку в розвитку підприємства і забезпеченні інтересів його власників, персоналу визначають необхідність неперервного та ефективного управління ним.

Процес управління прибутком включає в себе:

1. управління формуванням прибутку;
2. управління розподілом прибутку.

Цукрова галузь з давніх-давен була найприбутковішою в Україні. Протягом останніх двох десятиліть цукробурякова промисловість виробляла щорічно 5-6 млн.т. цукру, із яких близько 60% експортувалось за кордон, що давало значні валютні надходження. Вона була самофінансуючою, забезпечувала необхідні капіталовкладення для розвитку буряківництва, будівництва нових і реконструкції діючих заводів, поповнювала свої оборотні кошти. (2):

Нині ця галузь знаходиться в кризовому стані і значно відстає за рівнем ефективності виробництва від країн Західної Європи. Відміна державного замовлення на сировину, ліквідація системи оптової торгівлі продукцією і заміна її стихійними ринками збуту, дефіцит обігових коштів, велика кредиторська заборгованість підприємств, високий коефіцієнт зносу їх основних фондів, переробка буряків на давальницьких умовах, бартеризація взаєморозрахунків – поставили на грань банкрутства більшість цукрових заводів.

Аналіз економічних відносин, що склалися в цукробуряковому виробництві свідчить, що в результаті безсистемного переходу до нерегульованого ринку, повної втрати державного впливу на виробничі процеси, а також контролю за випуском і реалізацією продукції, недостатності фінансування виробництва, бартеризації економічних взаємовідносин між виробниками сировини і переробними підприємствами, а також подорожчання енергетичних і матеріальних ресурсів, технічних засобів для вирощування, зберігання, транспортування та переробки буряків значно ускладнилося економічне становище в цукробуряковому підкомплексі України.

Складні економічні взаємовідносини між виробниками сировини і переробними підприємствами, що нині існують у цукробуряковому виробництві, не задовольняють обох учасників виробничого процесу. Аналіз економічної ситуації в цьому виробництві свідчить про наявність ряду негативних сторін в його реформуванні: збитковість вирощування і переробки буряків, недостатня конкурентоспроможність продукції на міжнародному ринку, високі питомі затрати праці, енергії, фінансів і матеріалів. У результаті собівартість виробництва цукру на багатьох вітчизняних заводах набагато перевищує її рівень на аналогічних закордонних підприємствах. Застосування бартерних розрахунків, нееквівалентний обмін продукції на матеріально-технічні ресурси і не обґрунтований розподіл її між постачальниками сировини і переробними підприємствами значно вплинули на фінансовий стан заводів. На багатьох із них виробництво стало збитковим, а значна їх частина збанкрутіла і не може розрахуватися з кредиторами, виплатити заробітну плату робітникам, сформувати обігові кошти і матеріали, а отже, профінансувати витрати на виробництво продукції. Оскільки кредиторська заборгованість заводів перевищує дебіторську, а кредити в них практично відсутні, то виручка від реалізації цукру не покриває їх потреб в обігових коштах.

У нинішніх умовах функціонування підприємств ускладнюється також втратаю зовнішніх ринків збуту продукції, погіршенням фінансового стану, а отже, посиленням їх залежності від постачальників сировини, матеріалів, енергоресурсів. На рівень економічної ефективності цукрового виробництва – значне невикористання наявних потужностей.

Отже, суть моделі ринкового механізму управління прибутковістю цукробурякового виробництва полягає: у регулюванні ринку цукру; використанні економічних методів (квот, інтервенційної ціни на цукор, гарантованих цін на буряки, стимулюючої фінансово-кредитної та податкової політики та ін.); у поєднанні економічних інтересів виробників сировини, заводів, держави та споживачів продукції. Такий механізм необхідно розробити з урахуванням існуючої в галузі кризової ситуації, а також вітчизняного та світового досвіду.

В економічній політиці необхідно здійснити заходи, що можуть поліпшити фінансове становище підприємств: відмовитися від переробки сировини на давальницьких умовах і перейти на ринкові відносини між виробниками сировини і переробними підприємствами на основі купівлі-продажу. Для зменшення боргів перед постачальниками сировини заводи можуть продати щ частину своїх акцій. З метою поліпшення фінансового становища підприємства повинні перетворити свої короткострокові зобов'язання в довгострокові, запровадити механізм кредитування проєктів їх реконструкції.

При визначенні перспективних обсягів виробництва цукру в Україні, що, відповідно, призведе до позитивної динаміки збільшення прибуткових підприємств даної галузі, слід виходити з повного забезпечення потреб населення у цьому продукті, а також промислової його переробки, створення державних резервів, експорту його до інших країн.

Актуальність вирішення вищевказаних проблем тісно пов'язана з труднощами в безпосередньому управлінні прибутком на кожному з підприємств даної галузі. Адже отримання прибутку ще не означає ефективного використання його в майбутньому. Окрім проблем, що виникають у підприємств, вплинути на які вони самостійно не можуть, дослідження показали, що підприємства не завжди «правильно» розподіляють прибуток, що, в свою чергу, призводить до зменшення інвестувань в дану галузь. Говорячи про розподіл прибутку, маємо на увазі дивідендну політику, а точніше – неправильно обраний її тип. (3):

Отже, для вирішення проблем цукрової галузі України потрібно,

перш за все, звернути увагу на вищевказані фактори і намагатися дотримуватись основних правил формування і розподілу прибутку, що є визначальним для підвищення прибутковості підприємств.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук В.В. Менеджмент: Навчальний посібник. – Львів: Українські технології, 2012.
2. Бондарчук В.В. Фінансовий менеджмент: Довідник для студентів економічних спеціальностей. – Львів, 2011
3. Бланк І.А. Управління прибутком. – К.: Ніка-Центр, 2014
4. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду. Колектив авторів/ НАН України, Ін-т економіки. – К., 2016

Біліченко Марина Миколаївна

магістранта II курсу, спеціальність 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ: СУТНІСТЬ, ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІЇ

Постановка проблеми. За ринкових умов господарювання успіх підприємницької діяльності, незалежно від форми власності та виду діяльності, багато в чому залежить від оптимального вибору джерел формування капіталу підприємства. Основою забезпечення успішного функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є сформований у достатній мірі власний капітал, адже будь-яка діяльність розпочинається з інвестування певних ресурсів власниками (засновниками). Зважаючи на важливість даної економічної категорії, питання його сутності, функцій потребують розгляду та подальшого удосконалення, що й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування та управління власним капіталом підприємства присвячено багато праць відомих науковців та економістів, таких як Л.В. Безкоровайна [1], Ф.Ф. Бутинець [2], Вівчар О.Й. [3], С.Ф. Голов [4], Т.А. Городня [5],

А.А. Горбатенко [6], Я.П. Іщенко [7], Л.І. Катан [8], В.Ф. Максимова [11], О.А. Нужна [14], однак в умовах нестабільності економіки та нестачі фінансових ресурсів удосконалення системи формування та управління власним капіталом підприємства потребує подальшого вивчення. Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Напрацювання науковців та експертів у сфері управління власним капіталом підприємства є теоретично обґрунтованим, однак в умовах нестабільності економіки необхідно удосконалити поняття та функцій власного капіталу підприємства шляхом його узагальнення та систематизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. З переходом підприємств України на ринковий механізм діяльності, з появою великої кількості форм власності підприємств зросла увага до управління його фінансовими ресурсами на всіх стадіях (від створення підприємства, його безпосереднього функціонування до закінчення життєвого циклу - ліквідації).

Морфологічну оцінку поняття «власний капітал підприємства» представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Морфологічна оцінка поняття «власний капітал підприємства»

Автор, джерело	Визначення	Ключові слова
Л.В. Безкоровайна [1, с. 950]	Власний капітал - це власні джерела підприємства, внесені його засновниками, або суми реінвестованого чистого прибутку, які використовуються для формування активів підприємства у грошовій або матеріальній формі	Сума реінвестованого чистого прибутку
Ф.Ф. Бутинець [2, с. 317]	Власний капітал - це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів	Формування активів
С.Ф. Голов [4, с. 803]	Власний капітал формується акціями, тобто коштами інвесторів (власників) в обмін на реалізовані їм акції	Формування акціями
Т.А. Городня [5, с. 250]	Власний капітал - нагромадження шляхом збереження запасу економічних благ у формі грошових коштів та реальних капітальних товарів, що	Нагромадження шляхом збереження запасу економічних благ

	залучається його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і чинник виробництва з метою отримання доходу	
А.А. Горбатенко [6, с. 195]	Власний капітал виражає загальну величину коштів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, вкладених в активи підприємства	Загальна величина коштів
Я.П. Іщенко [7, с. 147]	Власний капітал - необхідний фактор виробництва, він включає компоненти боргу, нерозподілений прибуток, привілейовані акції і звичайні акції	Компоненти
Л.І. Катан [8, с. 147]	Власний капітал - це певне вираження фінансових відносин, що виникають між акціонерним товариством (корпорацією) та іншими суб'єктами господарювання щодо його формування та використання.	Фінансові відносини
В.Ф. Максимова [11, с. 124]	Власний капітал - це власні джерела фінансування підприємства, що вкладені його засновниками без визначеного строку їх повернення, накопичені суми реінвестованого прибутку протягом строку функціонування підприємства та інші власні джерела	Джерела фінансування підприємства
О.А. Нужна [14, с. 500]	Власний капітал - це загальна вартість власних засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів	Формування активів

На основі моніторингу спеціалізованих економічних видань можна виділити три основні підходи до тлумачення сутності власного капіталу економічний, юридичний, обліковий (рис. 1).

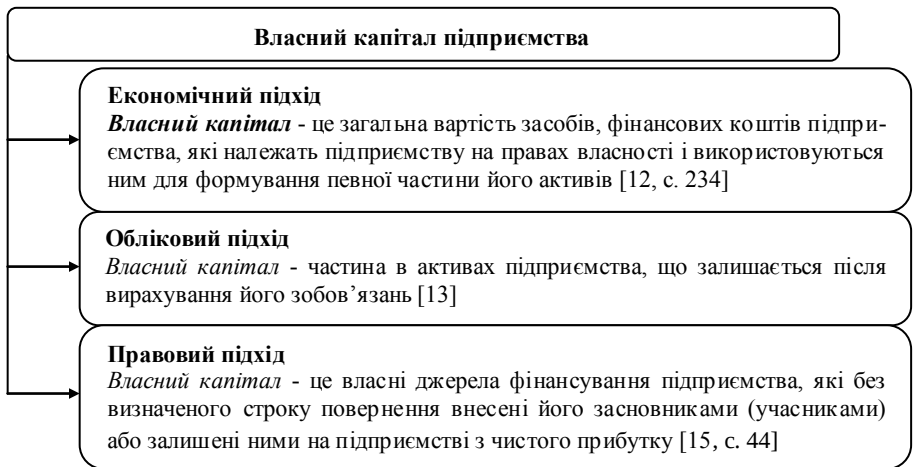


Рис. 1. Визначення власного капіталу підприємства

Таким чином, проаналізувавши підходи різних авторів до трактування сутності поняття «власний капітал», можемо надати таке визначення цього терміна: власний капітал - це загальна сума власних джерел фінансування активів, які належать підприємству та сформовані за рахунок внесків власників, а також додатково створених та отриманих в процесі фінансово-господарської діяльності власних коштів підприємства.

Виходячи з природи й економічного змісту власного капіталу, можна виділити його функції, які представлені у табл. 2.

Як бачимо з табл. 2, найбільш поширеною є функція відповідальності і захисту прав кредиторів, адже відображений в балансі підприємства власний капітал є для зовнішніх користувачів мірилом відносин відповідальності на підприємстві, а також захистом кредиторів від втрати капіталу.

Таблиця 2

Функції власного капіталу підприємства

Автори	Виділені функції	Бутинець Ф.Ф. [2]	Вівчар О.Й. [3]	Коваленко Л.О. [9]	Ловінська Л.Г. [10]	Терещенко О.О. [16]	Хом'як Р.Л. [17]
1. Гарантійна (відповідальності і захисту прав кредиторів)		+	+	+	+	+	+
2. Довгострокового фінансування (функція фінансування та забезпечення ліквідності)		+	-	+	+	+	+
3. Розподілу доходів і активів (база для нарахування дивідендів і розподілу майна)		-	+	+	+	+	-
4. Основоположна (функція заснування та введення в дію підприємства)		+	-	-	-	+	+
5. Самостійності і влади		-	+	+	+	-	-
6. Кредитоспроможності		-	+	+	+	-	-
7. Фінансування ризику		-	+	+	-	-	-
8. Компенсації понесених збитків		-	+	+	-	-	-
9. Регулятивна		+	-	-	-	-	+
10. Організаційна		+	-	-	-	-	+
11. Довготермінового кредитування		-	+	-	-	-	-
12. Захисна функція		-	-	-	-	+	-
13. Функція управління та контролю		-	-	-	-	+	-
14. Рекламна (репрезентативна) функція		-	-	-	-	+	-

Тобто власний капітал є гарантією захисту прав кредиторів і критерієм відповідальності. Тому гарантійна функція є співзвучною з функцією відповідальності і захисту прав кредиторів, визначеною іншими авторами.

Крім гарантії для зовнішніх користувачів, власний капітал виконує захисну функцію - показує, яке значення має власний капітал для власників. Чим більший власний капітал, тим краще захишеним є підприємство від впливу загрозливих для його існування факторів, оскільки саме за рахунок власного капіталу можуть покриватися збитки підприємства.

Важливою є також функція довгострокового фінансування - внески у власний капітал можуть використовуватися для фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємства, а також для погашення заборгованості за позиками, протягом тривалого періоду часу.

Крім того, власний капітал служить базою для нарахування дивідендів і розподілу майна, що є важливим для захисту корпоративних прав власників та ефективного розподілу до того чи іншого фонду підприємства. З даною функцією переплітається функція компенсації понесених збитків - тимчасові збитки мають погашатись за рахунок власного капіталу.

При виході засновника з товариства та при ліквідації підприємства визначається частка кожного засновника при розподілі прибутку та збитків, а також у майні підприємства, тим самим реалізується регулятивна функція.

Функція довготермінового кредитування - перебуває в розпорядженні підприємства необмежений час - є аналогічна до функції довгострокового фінансування, використання останнього терміну є більш доцільним, зважаючи на обмеженість кредитування.

Власний капітал у частині статутного є фінансовою основою для початку діяльності нового суб'єкта господарювання - функція заснування та введення в дію підприємства або основоположна.

Функція самостійності та влади передбачає, що розмір власного капіталу визначає ступінь незалежності та впливу його власників на підприємство.

Частка ж власного капіталу в активах є показником платоспроможності підприємства, що вказує на іншу важливу функцію - кредитоспроможності - у разі надання кредиту, за інших рівних умов, перевагу надають підприємствам з меншою кредиторською заборгованістю і більшим власним капіталом.

Крім того, власний капітал фінансує ризикові проекти, під які важко залучити кошти сторонніх інвесторів, що відображає функція фінансування ризику.

Реалізація цих функцій дає змогу досягнути досить високої ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

На рис. 2 представлено джерела формування власного капіталу підприємства, а також визначено переваги та недоліки джерел фінансування.



Рис. 2. Джерела залучення власного капіталу підприємства, його переваги та недоліки

Згідно з рис. 2 можна визначити, що джерела формування власного капіталу підприємства поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх можна віднести нерозподілений прибуток підприємства, амортизаційні відрахування та інші джерела. До зовнішніх джерел відносяться залучення додаткового акціонерного та пайового капіталу підприємства, безоплатна фінансова допомога, інші джерела.

Власний капітал підприємства дає змогу оцінити його ринкову вартість, рівень конкурентоспроможності, тому якісне управління власними фінансовими ресурсами підприємства є невід’ємною частиною сучасного фінансового менеджменту. Співвласникам та керівникам підприємства постійно необхідно здійснювати аналіз власного капіталу, оскільки це

допомогає виявити його основні складові і визначити наслідки їх змін для фінансової стійкості підприємства.

Формування власного капіталу має свої переваги і недоліки. У сфері внутрішніх джерел є простота залучення, що стосується прибутку, який залишається в розпорядженні підприємства і амортизаційних відрахувань, проте ці джерела, як правило, є обмеженими. Достатність власного капіталу підприємства дає змогу говорити про його фінансову стійкість, зниження ризику банкрутства, однак досить великі обсяги власного капіталу знижують його рентабельність, рентабельність власного капіталу, тобто фактично головний показник для стратегічних інвесторів. Він дає змогу визначити ефективність використання капіталу, інвестованого власниками підприємства. Власники отримують рентабельність від своїх інвестицій у вигляді вкладів до статутного капіталу. З позиції власників рентабельність найкращим чином відображається у вигляді рентабельності на власний капітал і є найбільш важливим для акціонерів компанії. Адже характеризує прибуток, який власник отримує з кожної одиниці вкладених у підприємство коштів. З боку зовнішніх джерел фінансування власного капіталу підприємства можна визначити такі недоліки, як збільшення кількості власників підприємства в разі додаткової емісії акцій, залучення додаткового пайового капіталу, що можуть призвести до втручання нових власників у фінансову політику підприємства, що не завжди позитивно впливає на фінансовий стан і стратегічну політику підприємства. Також необхідно відзначити, що за кризових явищ в економіці України пошук нових інвесторів підприємства є досить важким процесом, особливо в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Висновки. Представлено морфологічну оцінку поняття «власний капітал підприємства», що дало змогу авторам сформулювати власне визначення на основі загальноприйнятих значень. Обґрунтовано джерела формування власного капіталу в умовах дефіциту фінансових ресурсів. Розкрито основні функції, які виконує власний капітал підприємства

Список використаних джерел:

1. Безкоровайна Л. В. Особливості обліку власного капіталу на підприємствах. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С. 950-954.
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік : підручник. Житомир : ПП «Рута», 2009. 912 с.
3. Вівчар О. Й., Саварин В. М. Власний капітал як фінансове джерело

- функціонування підприємства. Науковий вісник України. 2009. Вип. 19.5. С. 146-150.
4. Голов С. Ф., Костюченко В. М. Фінансовий облік : підручник. К. : Лібра, 2005. 976 с.
 5. Городня Т. А. Сучасна стратегія управління капіталом підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2008. Вип. 18(10). С. 250–253.
 6. Горбатенко А. А. Особливості формування власних фінансових ресурсів підприємств в Україні. Економічний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди. 2010. Вип. 15/1. С. 195–201.
 7. Іщенко Я. П., Галайда Л. В. Теоретичні основи формування власного капіталу підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 146-148.
 8. Катан Л. І. Фінансові ресурси підприємства та особливості їх формування. Вісник Дніпропетровського ДАЕУ. 2014. № 6. С. 38-44.
 9. Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. Фінансовий менеджмент : навч. посібник. К. : Знання, 2005. 485 с.
 10. Ловінська Л. Г., Жилкіна Л. В., Голенко О. М. Бухгалтерський облік : навч.-метод. посібник. К. : КНЕУ, 2002. 370 с.
 11. Максимова В. Ф. Бухгалтерський облік : підручник. О. : ОНЕУ, 2012. 670 с.
 12. Надбережна Т. А. Вплив структуризації власного капіталу на організацію бухгалтерського обліку. URL : <http://www.nbuv.gov.ua>.
 13. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
 14. Нужна О. А. Власний капітал сільськогосподарських підприємств: трактування, класифікація, структура. Економічні науки. Серія: Облік і фінанси : збір. наук. праць Луцького НТУ. 2012. № 9(33). Ч. 2. С. 498-507.
 15. Шара Є. Ю. Фінансовий облік II : підручник. Київ : ЦУЛ, 2012. 408 с.
 16. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посібник. К. : КНЕУ, 2003. 554 с.
 17. Хом'як Р. Л. Бухгалтерський облік в Україні : навч. посібник. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2004. 912 с.

Більченко Олександра Станіславівна
Абрамова Вікторія Андріївна

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»,

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Щаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ПРИЧИНИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Вступ. В умовах нестабільного економічного розвитку суб'єкти господарювання, зокрема підприємства, в Україні та світі стають банкрутами або опиняються в кризовій ситуації. Так частка таких підприємств порівняно із загальною кількістю зареєстрованих підприємств в Україні коливається в рамках 2-3,5%, тоді як у країнах Європейського Союзу ця частка не досягає 2%. Крім цього, негативною є й динаміка збитковості підприємств, яка зумовлена припиненням функціонування значної кількості підприємств: 15% великих і 4,5% середніх підприємств. Наведена статистична інформація підтверджує актуальність вивчення причин неплатоспроможності підприємств, що в свою чергу неминуче призводить до банкрутства.

Результати дослідження. При тривалій фінансовій кризі на підприємстві, що поглиблюється, та хронічній неплатоспроможності, підприємство може бути об'явлене банкрутом. Банкрутство — це реалізація катастрофічних ризиків підприємства в процесі його господарської діяльності, внаслідок якої воно не може задовольнити в установлені строки вимоги, що пред'явлено зі сторони кредиторів та виконати зобов'язання перед бюджетом.

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» під банкрутством розуміє визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [1].

Науковці розрізняють такі види банкрутства, як: реальне банкрутство (повна неспроможність підприємства відновити в наступному періоді свою фінансову стабільність і платоспроможність в силу реальних втрат

капіталу); технічне банкрутство (викликане суттєвим простроченням дебіторської заборгованості та перевищенням цієї заборгованості над кредиторською, а сума активів істотно перевищує фінансові зобов'язання); навмисне банкрутство (створення або збільшення керівником або власником підприємства його неплатоспроможності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб, заздалегідь некомпетентне фінансове керівництво); фіктивне банкрутство (заздалегідь неправдиве об'явлення підприємством про свою неплатоспроможність з метою введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання своїх зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості) [3, с. 83].

Причини банкрутства підприємств можна поділити на дві групи:

1) зовнішні, які практично дуже важко (іноді неможливо) врахувати (політичні, соціально-економічні, науково-технічні, зовнішньоекономічні);

2) внутрішні, що безпосередньо залежать від форм, методів та організації роботи на самому підприємстві (відсутність стратегічного плану розвитку, низька якість менеджменту, недосконалість механізму ціноутворення, збільшення дебіторської заборгованості, утримання зайвих робочих місць, технологічна неузгодженість процесу виробництва, відсутність довготермінового інвестування, дефіцит власних оборотних коштів та інші). Результатом одночасного впливу всіх чинників є настання банкрутства на підприємстві [2].

Види банкрутства:

1. Реальне банкрутство — повна неспроможність підприємства відновити в наступному періоді свою фінансову стабільність і платоспроможність в силу реальних втрат капіталу. Таке підприємство юридично об'являється банкрутом.

2. Технічне банкрутство — банкрутство, що викликане суттєвим простроченням дебіторської заборгованості та перевищенням цієї заборгованості над кредиторською, а сума активів істотно перевищує фінансові зобов'язання. При ефективному антикризовому управлінні підприємство, як правило, не об'являють банкрутом юридично.

3. Навмисне банкрутство — навмисне створення або збільшення керівником або власником підприємства його неплатоспроможності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб, заздалегідь некомпетентне фінансове керівництво. Виявлені факти переслідуються кримінальним законодавством.

4. Фіктивне банкрутство — заздалегідь неправдиве объявлення підприємством про свою неплатоспроможність з метою введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання своїх зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості. Виявлені факти переслідуються карним законодавством[4].

Підставою для порушення справи про банкрутство є подача заяви в арбітражний суд підприємством-боржником, будь-яким кредитором, прокурором, органом державної податкової служби, контрольно-ревізійною службою. Суд може призначити три типи процедур: реорганізаційні (санацийні), ліквідаційні і мирову угоду між боржником і кредитором. Арбітражний суд визнає боржника банкрутом при відсутності пропозицій про санацію. У випадку признання підприємства банкрутом суд призначає ліквідаційну комісію.

Наслідки признання підприємства банкрутом.

1. Зупиняється підприємницька діяльність боржника.
2. До ліквідаційної комісії переходять права розпорядження майном банкрута та його майнові права і обов'язки.
3. Вважаються такими, що наступили, всі борги банкрута.
4. Зупиняється нарахування пені і процентів на всі види заборгованості.
5. Може бути признано недійсними угоди по продажу майна за три місяці до моменту подачі заяви про признання банкрутом і до року, до порушення справи про продаж майна або прийняття боргових зобов'язань, які привели підприємства до кризисного стану [4].

Незважаючи на ознаки економічного зростання впродовж останніх років, елементи економічної кризи на мікроекономічному рівні залишаються виключно важливим чинником для вітчизняних підприємств, що проявляються, насамперед, у масовій збитковості та низькій рентабельності виробництва, цінових та структурних диспропорціях, недостатньому рівні конкурентоспроможності, незадовільній структурі балансу на рівні підприємств галузі, дефіциті обігових коштів, неплатоспроможності, незбалансованості відтворювальних процесів тощо.

З метою запобігання настання банкрутства проводиться своєчасна діагностика стану підприємства, розробляються заходи щодо його оздоровлення шляхом впровадження антикризового управління. Заходи оздоровлення підприємства поділяються на оперативні (вдосконалення платіжного календаря, регулювання рівня незавершеного виробництва, переоформлення короткострокової заборгованості в довгострокову, проведення

інших оперативних заходів), середньострокові (забезпечення достатності фінансових ресурсів для покриття знову виникаючих поточних зобов'язань, поступове погашення старих боргів), довгострокові (активний маркетинг з метою пошуку перспективної ринкової ніші, пошук стратегічних інвестицій, переозброєння під нову продукцію). Антикризова програма (план), як інструмент антикризового управління, є основою для підготовки інших планових документів, що мають вузьке функціональне призначення, зокрема бізнес-плану фінансового оздоровлення та плану санації.

Висновки. Отже, банкрутство підприємства – це один з ключових елементів ринкової економіки і інститут розвиненої системи громадянського та торговельного права, це механізм, який дає можливість уникнути катастрофи та вигідно розпорядитися основними засобами. Ситуація банкрутства підприємств є типовою для економіки не лише країн, що розвиваються, а й будь-якої з розвинутих країн.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 07.03.2012р. №3080-III
2. Давыдова Г.В. Методика количественной оценки риска банкротства предприятий /Г.В. Давыдова, А. Ю. Беликов // Управление риском. – 2009. - №3. – С.13 – 20.
3. Третяк О. Про проблему банкрутства підприємств // Економіка України – №2 –2010 р. – С. 46 – 47
4. Банкрутство та його наслідки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://buklib.net/books/27773/>

Бондар Оксана Миколаївна
Гаврись Валентина Миколаївна

студенти спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»,
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Пазушан Анна Василівна
ст. викладач кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА, ЇЇ НЕОБХІДНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ

Вступ. За умов переходу економіки України до ринкових відносин, суттєвого розширення прав підприємств у галузі фінансово-економічної діяльності значно зростає роль своєчасного та якісного аналізу фінансового стану підприємств, оцінки їхньої ліквідності, платоспроможності і фінансової стійкості та пошуку шляхів підвищення і зміцнення фінансової стабільності. Особливого значення набуває своєчасна та об'єктивна оцінка фінансового стану підприємств за виникнення різноманітних форм власності, оскільки жодний власник не повинен нехтувати потенційними можливостями збільшення прибутку (доходу) фірми, які можна виявити тільки на підставі своєчасного й об'єктивного аналізу фінансового стану підприємств.

Результати дослідження. Систематичний аналіз фінансового стану підприємства, його платоспроможності, ліквідності та фінансової стійкості необхідний ще й тому, що дохідність будь-якого підприємства, розмір його прибутку багато в чому залежать від його платоспроможності. Враховують фінансовий стан підприємства і банки, розглядаючи режим його кредитування та диференціацію відсоткових ставок.

Фінансовий стан підприємства - це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів[2]. Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Тому на нього впливають усі ці види діяльності підприємства. Передовсім на фінансовому стані підприємства позитивно позначаються безперервний випуск і реалізація високоякісної продукції.

Як правило, що вищі показники обсягу виробництва і реалізації про-

дукції, робіт, послуг і нижча їх собівартість, то вища прибутковість підприємства, що позитивно впливає на його фінансовий стан.

Неритмічність виробничих процесів, погіршення якості продукції, труднощі з її реалізацією призводять до зменшення надходження коштів на рахунки підприємства, в результаті чого погіршується його платоспроможність.

Існує і зворотний зв'язок, оскільки брак коштів може призвести до перебоїв у забезпеченні матеріальними ресурсами, а отже у виробничому процесі.

Фінансова діяльність підприємства має бути спрямована на забезпечення систематичного надходження й ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової і кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів, фінансової стійкості з метою ефективного функціонування підприємства.

Саме цим зумовлюється необхідність і практична значущість систематичної оцінки фінансового стану підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні його стабільного фінансового стану.

Отже, фінансовий стан - це одна з найважливіших характеристик діяльності кожного підприємства.

Метою оцінки фінансового стану підприємства є пошук резервів підвищення рентабельності виробництва і зміцнення комерційного розрахунку як основи стабільної роботи підприємства і виконання ним зобов'язань перед бюджетом, банком та іншими установами.

Фінансовий стан підприємства треба систематично й усебічно оцінювати з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це уможливить критичну оцінку фінансових результатів діяльності підприємства як у статистиці за певний період, так і в динаміці - за ряд періодів, дасть змогу визначити «больові точки» (слабкі місця) у фінансовій діяльності та способи ефективнішого використання фінансових ресурсів, їх раціонального розміщення. Неефективність використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок, до можливих перебоїв у постачанні, виробництві та реалізації продукції; до невиконання плану прибутку, зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій.

Основними завданнями аналізу фінансового стану є: 1) дослідження рентабельності та фінансової стійкості підприємства; 2) дослідження ефективності використання майна (капіталу) підприємства, забезпечення під-

приємства власними оборотними коштами; 3) об'єктивна оцінка динаміки та стану ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства; 4) оцінка становища суб'єкта господарювання на фінансовому ринку та кількісна оцінка його конкурентоспроможності; 5) аналіз ділової активності підприємства та його становища на ринку цінних паперів; 6) визначення ефективності використання фінансових ресурсів.

Аналіз фінансового стану підприємства є необхідним етапом для розробки планів і прогнозів фінансового оздоровлення підприємств.

Кредитори та інвестори аналізують фінансовий стан підприємств, щоб мінімізувати свої ризики за позиками та внесками, а також для необхідного диференціювання відсоткових ставок.

У результаті фінансового аналізу менеджер одержує певну кількість основних, найбільш інформативних параметрів, які дають об'єктивну та точну картину фінансового стану підприємства.

При цьому в ході аналізу менеджер може ставити перед собою різні цілі: аналіз поточного фінансового стану або оцінку фінансової перспективи підприємства. Аналіз фінансового стану - це частина загального аналізу господарської діяльності підприємства, який складається з двох взаємозв'язаних розділів: фінансового та управлінського аналізу [1].

Розрізняють два види аналізу: зовнішній і внутрішній.

Особливостями зовнішнього фінансового аналізу є: орієнтація аналізу на публічну, зовнішню звітність підприємства; множинність об'єктів-користувачів; різноманітність цілей і інтересів суб'єктів аналізу; максимальна відкритість результатів аналізу для користувачів[4].

Основним змістом зовнішнього фінансового аналізу, який здійснюється партнерами підприємства, контролюючими органами на основі даних публічної фінансової звітності, є: аналіз абсолютних показників прибутку; аналіз показників рентабельності; аналіз фінансового стану, фінансової стійкості, стабільності підприємства, його платоспроможності та ліквідності балансу; аналіз ефективності використання залученого капіталу; економічна діагностика фінансового стану підприємства.

Основним змістом внутрішнього (традиційного) аналізу фінансового стану підприємства є: аналіз майна (капіталу) підприємства; аналіз фінансової стійкості та стабільності підприємства; оцінка ділової активності підприємства; аналіз динаміки прибутку та рентабельності підприємства і факторів, що на них впливають; аналіз кредитоспроможності підприємства; оцінка використання майна та вкладеного капіталу; аналіз власних фі-

нансових ресурсів;аналіз ліквідності та платоспроможності підприємства;аналіз самоокупності підприємства [4].

Цей аналіз здійснюється аналітиками підприємства і ґрунтується на широкій інформаційній базі, включаючи й оперативні дані.

Традиційна практика аналізу фінансового стану підприємства опрацювала певні прийоми й методи його здійснення.

Можна назвати шість основних прийомів аналізу:

1) горизонтальний (часовий) аналіз - порівняння кожної позиції звітності з попереднім періодом;

2) вертикальний (структурний) аналіз - визначення структури фінансових показників з оцінкою впливу різних факторів на кінцевий результат;

3) трендовий аналіз - порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показників, очищеної від впливу індивідуальних особливостей окремих періодів;

4) аналіз відносних показників (коефіцієнтів) - розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків показників;

5) порівняльний аналіз - внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також міжгосподарський аналіз показників даної фірми порівняно з показниками конкурентів або із середньогалузевими та середніми показниками.

6) факторний аналіз - визначення впливу окремих факторів (причин) на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути як прямим (власне аналіз), коли результативний показник розділяють на окремі складові, так і зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник [3].

Таким чином, у ході аналізу фінансового стану підприємства можуть використовуватися найрізноманітніші прийоми, методи та моделі аналізу, їхня кількість та широта застосування залежать від конкретних цілей аналізу та визначаються його завданнями в кожному конкретному випадку.

Висновки. Підбиваючи підсумок розгляду сутності оцінки фінансового стану підприємства, слід ще раз підкреслити, що необхідність та значення такої оцінки зумовлені потребою систематичного аналізу та

вдосконалення роботи за ринкових відносин, переходу до самоокупності, самофінансування, потребою в поліпшенні використання фінансових ресурсів, а також пошуком у цій царині резервів зміцнення фінансової стабільності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Горбунова А. В. Удосконалення механізму діагностики фінансового стану підприємства / Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2014. – №2. С. 15-28.
2. Філімонов О. С. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2012. – 360 с.
3. Діагностика фінансового стану підприємства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://works.doklad.ru/view/sKO8afDF_4k.html
4. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/827205/>

Варакіна Карина Станіславівна
магістрантка Пкурсу спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. Кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

МАРКЕТИНГ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ПОСЛУГ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

З кінця ХХ століття сфера послуг демонструє стрімкі темпи розвитку. Ця сфера в розвинутих країнах давно утвердилась як провідний роботодавець, платник податків і генератор економічного зростання. Україна за рівнем розвитку сфери послуг наразі суттєво відстає від розвинутих країн, втім ця сфера демонструє позитивну динаміку розвитку навіть у сучасних умовах.

Сучасний світ давно увійшов у стан постійної турбулентності та глибоких системних суспільних та економічних змін. Науковці різних країн світу висувують гіпотези про те, як буде виглядати суспільство майбутнього. Дані гіпотези часто суперечать одна одній, сильно різняться за ступенем вірогідності та реалістичності.

Маркетинг послуг у своїх працях розглядають Дж. Ратмел, П. Енгліє, Е. Ланжеару, К. Гронгрус, М. Бітнер, Ф. Котлер, К. Лавлок, Л. Шостак, Р. Норман. Серед українських науковців, які працюють у сфері послуг виділяють досягнення В. Мальченка, Л. Ткаченко, Т. Оболенської, Л. Романенко, О. Іщенко, Л. Шульгіної, О. Пашук, К. Калди, Н. Карпенко, В. Перебийноса, Н. Педченко, С. Ковальчук, Н. Іванечко та інших.

Метою статті є представлення маркетингу підприємств сфери послуг у сучасних суспільно-економічних умовах.

Сфера послуг нової епохи в Україні передбачена концепцією «економіка вражень». Свідченням цього є зростання популярності серед українців великих торговельно-розважальних комплексів (у великих містах стало звичним явищем проведення в подібних комплексах цілого вихідного дня за покупками та розвагами), збільшення кількості тематичних закладів громадського харчування з чітким позиціонуванням, у яких усі елементи (від складу страв у меню до інтер'єру та поведінки персоналу) побудовані навколо однієї спільної ідеї (наприклад, широко відомі ресторани «Криївка», «Львівська майстерня шоколаду»).

Подібні суттєві зміни зовнішнього середовища зумовлюють необхідність зміни маркетингової політики підприємств. Глибина цих змін залежить від специфіки конкретної сфери господарювання, зокрема традиційні сировинні та товарні ринки не піддаються суттєвому впливу, натомість сфера послуг та ринки товарів споживчого призначення перебуває під сильним впливом даних тенденцій. Особливо глибокі зміни спричинить «економіка вражень» на ринках сфери послуг спрямованих на обслуговування людей. Ключовою конкурентною перевагою підприємства в епоху «економіки вражень» стає здатність наділення ринкової пропозиції максимально сильними емоціями і враженнями [4]. Тому є всі підстави стверджувати, що майбутнє сфери послуг напряму пов'язане з імплементацією ключових постулатів економіки вражень в основу маркетингової діяльності, і ринковий успіх буде належати тим, хто досягне найкращого прогресу в цьому напрямі.

Вважаємо, що сфера послуг – це процес, що включає ряд дій, у результаті взаємодії двох сторін (покупця і продавця), що має результатом певне економічне благо в нематеріальній формі. Доцільно визначити особливості послуги в порівнянні з матеріальним товаром, зокрема базовими (класичними) відмінностями послуги від товару науковці визначають такі: невідчутність, невіддільність від джерела, мінливість, нездатність до

зберігання [3, с. 44-50]. Деякі дослідники сфери послуг, зокрема К. Лавлок, розширюють класичний перелік властивостей послуг такими позиціями: споживач не стає власником послуги (до нього переходить право володіння лише в результаті надання послуги); більш високий ступінь залучення споживачів у виробничий процес; співробітники компанії та інші споживачі іноді вважаються невіддільним складником послуги; споживачам важко оцінити якість багатьох послуг; більшої ваги набуває часовий фактор (тривалість обслуговування, час обслуговування тощо); система надання послуг може залучати як електронні, так і фізичні канали [2, с. 42-43]. Таким чином, додаткові властивості послуг значно поступаються класичному набору характеристик з точки зору теоретичної обґрунтованості та прикладної важливості, тому у рамках даної роботи за основу прийнято загальноприйнятий набір властивостей послуг.

Наявні різноманітні підходи до класифікації послуг, які різняться за критеріями класифікації, ступенем деталізації та призначенням [6]. Загалом виділяють два принципові підходи до класифікації: маркетингові класифікації (призначені для розподілу і групування їхніх різних видів для спрощення процесу формування маркетингової політики) та класифікації для торговельних операцій (використовуються в національній та міжнародній статистиці, класифікаторах видів діяльності) [8, с. 47-49].

Світова організація торгівлі виділяє понад 600 видів послуг [3, с. 9]. В Українській статистиці сфера послуг відповідно до Класифікації видів економічної діяльності розподілена на такі секції: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщування й організація харчування; інформація та телекомунікації; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг [7].

Наявна класифікація послуг несе в собі низку суперечностей, наприклад, кінотеатри (демонстрація фільмів) за Класифікацією видів економічної діяльності належать до секції «Інформація та телекомунікації», хоча за загальною бізнес-практикою – це складник сфери розваг і відпочинку. Не мають однозначного трактування фінансова сфера й торгівля, адже в одних моделях класифікації їх відносять до сфери послуг, а в інших – виділяють як окремі галузі. Наявність подібних суперечностей ускладнює аналіз статистичних даних для науковців та практиків.

Для кожного виду бізнесу (в тому числі і сфери послуг) характерні специфічні ключові фактори успіху, які забезпечують високий ступінь конкурентоспроможності та сильні позиції на ринку. Для ефективного управління даними факторами доцільне використання різноманітних стратегій та інструментів маркетингу. Клієнтоорієнтованість, як стратегічна орієнтація та комплекс інструментів, також не є винятком із цих правил і для різних типів підприємств її значення може суттєво варіювати.

Однією з базових маркетингових категорій є комплекс маркетингу, що являє собою набір змінних чинників маркетингу, що піддаються контролю, сукупність яких підприємство використовує для одержання бажаної відповідної реакції з боку цільового ринку [1, с. 21].

Визначивши особливості товарної політики сфери послуг, доцільно з'ясувати особливості складника комплексу маркетингу «ціна». Отже, цінова політика у сфері послуг у плані складових елементів, алгоритмів реалізації, стратегічних і тактичних підходів, суттєво не відрізняється від цінової політики на ринку товарів [6]. Водночас, є низка особливостей, зокрема:

- 1) в умовах складності оцінки якості послуги до моменту її безпосереднього надання, ціна може бути індикатором якості послуги;
- 2) ціна може служити інструментом зменшення сезонності попиту (високі ціни в періоди пікового попиту й низькі ціни в періоди низького);
- 3) цінова чутливість споживача може слугувати головним фактором сегментації на ринку послуг [3, с. 99].

Аналізуючи комунікаційну політику в сфері послуг, варто зазначити, що вона здійснюється за тотожним алгоритмом зі сферою товарного виробництва, оперує аналогічним набором методів, але суттєво відрізняється за пріоритетністю використання окремих інструментів та домінантними акцентами у зверненнях до споживачів [6].

Визначивши особливості класичних складників комплексу маркетингу, доцільно перейти до специфічних елементів, характерних для сфери послуг. З огляду на специфіку послуг (процес виробництва і споживання в цій сфері нерідко здійснюються одночасно), важливого значення набуває процес надання послуг, який визначається як процедури, механізми й послідовності дій, які забезпечують надання послуги. Варто зазначити, що проектування та управління процесом надання послуги залежить від маркетингової концепції організації та може набувати різних форм [5]. Зокрема, за рівнем регламентації послуги поділяються на стандартизовані

та індивідуалізовані. Стандартизовані послуги характеризуються жорстко регламентованими технологічними процесами, що дозволяє досягти високої ефективності та якості. Індивідуалізовані послуги характеризуються проектуванням процесу надання послуги під конкретні потреби кожного клієнта. З іншого боку, на сутність даного елементу комплексу маркетингу впливає ступінь участі споживача в процесі надання послуги (від повного самообслуговування в торгових автоматах, до персоніфікованого обслуговування VIP-клієнтів) [6].

Надання послуг здебільшого передбачає взаємодію між людьми, що зумовлює важливість людського фактору в маркетингу сфери послуг. Елемент «люди» – включає всіх осіб, які прямо чи опосередковано залучені до процесу надання послуги. Даний елемент комплексу маркетингу охоплює: персонал компанії; персонал сторонніх організацій; приватні особи (експерти, аналітики ринку); споживачі та особи, які впливають на купівельні рішення [5].

Особливо велике значення в процесі надання послуги належить персоналу підприємства, адже споживачі дуже критично ставляться до таких критеріїв кваліфікації персоналу, як ввічливість, оперативність, компетентність тощо. Варто зазначити, що клієнти звертають увагу на поведінку всього персоналу, починаючи від охоронців та прибиральниць і закінчуючи секретарем керівника. У деяких сферах роль персоналу настільки важлива, що споживач асоціює підприємство безпосередньо з тим профільним спеціалістом, який надає йому послугу. Дана ситуація криє в собі значну небезпеку для підприємства, адже у випадку звільнення даний працівник може «забрати із собою» і клієнтів [6]. Забезпечення персоналом відповідної кваліфікації потребує проведення продуманої кадрової політики, усі складники якої мають формуватися відповідно до загальної маркетингової концепції [5].

Оскільки послуги за своєю суттю нематеріальні, то важливого значення для клієнтів набуває середовище, у якому надається послуга. Матеріальні свідчення – оточення та середовище, у якому здійснюється надання послуги. Даний елемент комплексу маркетингу містить [5]: основні переваги (температура, освітленість та ін.); додаткові переваги (дизайн, зовнішній вигляд працівників тощо); активи (обладнання, матеріали, нематеріальні активи); додаткові подарунки (фірмова сувенірна продукція); інші свідчення (свідчення, сертифікати, дипломи, подяки тощо).

Унаслідок особливостей послуг, для маркетингу великого значення

набуває не лише сам процес створення послуг, а і його ефективність та результативність. «Продуктивність та якість» як елемент комплексу маркетингу має на меті забезпечення ефективного та якісного обслуговування клієнтів [6]. Продуктивність визначається як показник, який ілюструє на скільки ефективно використовувані ресурси перетворюються в результати, які мають певну цінність для споживача. Якість відображає на скільки фактично надана послуга відповідає очікуванням і вимогам споживача [2, с. 52]. Під час управління цими показниками варто мати на увазі, що прагнення збільшити продуктивність може спричинити зниження якості послуги, а з іншого боку, гонитва за підвищенням якості може призвести до необґрунтованого зростання витрат і зниження продуктивності [6]. У знаходженні балансу між цими двома показниками й полягає ефективна стратегія сервісного підприємства.

Сутність, склад і значення окремих елементів комплексу маркетингу сильно відрізняються в різних видів послуг [5]. З огляду на їхнє різноманіття, практично неможливо розробити які-небудь універсальні правила формування, підтримки та удосконалення комплексу маркетингу для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності сервісного підприємства [6]. Подібна ситуація вимагає застосування маркетологами творчих здібностей у процесі професійної діяльності. Також розширення складників комплексу маркетингу вимагає відповідного збільшення зони відповідальності маркетологів на бізнес-процеси, які раніше були цілковито підпорядковані операційним менеджерам та менеджерам із персоналу. Оскільки власні інструменти для вирішення даних завдань у маркетингу наразі відсутні, необхідне залучення інструментів із даних сфер. Питання адаптації даного інструментарію є недостатньо вивченими та потребують теоретичного обґрунтування та перевірки на практиці.

Отже, категорія «послуга» дозволяє досягнути поняттєвої єдності в трактуванні цього поняття і сприяє розвитку теоретичних засад маркетингу послуг. Сучасний стан сфери послуг характеризується стрімким розвитком. Наявність значних відмінностей між матеріальними товарами й послугами зумовлює необхідність застосування різних підходів до управління маркетинговою діяльністю підприємств цих сфер. Наявні стійкі тенденції в соціумі зумовлюють стрімке зростання значення нематеріальних факторів у конкурентній боротьбі та емоційного складника в послугах, які надаються. Ці зміни по-різному проявляються на ринках різних видів послуг.

Список використаних джерел:

1. Гаркавенко С.С. Маркетинг: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти. Київ : Лібра, 2010. 712 с.
2. Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД -2010). URL:http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/kv10_i.html (дата звернення 08.03.2017).
3. Устьян О.Ю. Економіка вражень як новий етап розвитку сфери послуг. Фінансова політика та забезпечення економічної стабільності держави : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Полтава, 3 грудня, 2013 р. Полтава, 2013. С. 212–213.
4. Устьян О.Ю. Особливості комплексу маркетингу у сфері послуг. Мережевий бізнес і внутрішня торгівля України : матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Полтава, 17-18 квіт. 2013 р. Полтава: ПУЕТ, 2013. С.166–168.
5. Щербань В.М. Маркетинг: навч. посіб. Київ : Центр навч. літер., 2006. 208 с.
6. Bitner M. Jo, Booms Bernard H., Tetreault Mary Stanfield The Service Encounter: Diagnosing Favorable and Unfavorable Incidents. Journal of Marketing. 1990. January. P. 71–84.
7. Kotler Philip, Kevin Lane Koller Market in management. Upper Saddle River, New Jersey : PrenticeHall, 2012. 816 p.

Воробйова Вероніка Костянтинівна

магістрантка II курсу, спеціальність 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Аргюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

СУТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність дослідження. У наш час будь-яке підприємство намагається побудувати свою діяльність таким чином, щоб у кінцевому результаті діяльність як його окремих складових, так і в цілому, була прибутковою та ефективною. З точки зору сучасних науковців, дослідників

та практиків з питань управління, це завдання є можливим за умов наявності спеціального, індивідуально розробленого для кожного підприємства, механізму управління його діяльністю. Розробка такого механізму має бути одним з ключових завдань кожного менеджера чи власника підприємства, який планує здійснювати успішну діяльність. Організація даного процесу потребує нових підходів, що будуть враховувати законодавчу базу, особливості конкурентного середовища, відмінності даного підприємства та сфери його діяльності, сучасні форми господарювання і методи управління, а також багато інших чинників.

Постановка проблеми. Визначення такого поняття як «механізм управління», що є одним зі складових елементів підприємства, є досить недостатньо вивченим, про що свідчить відсутність пояснень даного терміну в сучасній економічній літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для формування комплексного розуміння зазначеного вище поняття доцільно проаналізувати дефініції з точки зору декількох науковців.

Таким чином, О. Страхова дає визначення механізму управління як системі, що визначає порядок певного виду діяльності [2]. Крім того зазначено, що даний процес є певним чином «механічним», тобто таким, що свідомо не регулюється.

За визначенням В. Мухіна, механізм повинен розглядатися як система. Систему управління він визначає як сукупність двох взаємодіючих підсистем, а саме керуючої та керованої. Загалом, визначається, що механізм управління – це взаємодія суб'єкта та об'єкта управління, які забезпечують процес ефективної діяльності підприємства.

Е. Коротков відзначає, що необхідними умовами для здійснення управління є саме система і безпосередньо процес, проте ці умови не є достатніми. Для управління, окрім цілей, функцій, системи управління та управлінських рішень, потрібною умовою є наявність певних мотивів персоналу. При чому загальна множина мотивів, що підштовхують людину до діяльності, та якими керується керівництво, є механізмом управління.

Механізмом управління підприємством за визначенням Ф. Хміля є система, що складається з різних взаємопов'язаних підсистем, які об'єднують множину різних елементів та блоків і забезпечують у процесі функціонування їх взаємодію.

У роботах Г. Попова зазначається, що механізм управління об'єднує фундаментальні основи системи управління. До механізму належать цілі,

функції, принципи та методи управління.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. На даний момент в літературі відсутнє однозначного єдине визначення організаційно-економічного механізму функціонування підприємства, яке б повною мірою охоплювало всі сфери та ланки діяльності підприємства. Однак, як показує аналіз сучасних наукових підходів до визначення даного явища, поняття організаційно-економічний механізм є складовою частиною такого поняття як господарський механізм.

Мета статті і виклад основного матеріалу. Метою статті є обґрунтування механізму управління та його компонентів.

Механізм управління зазвичай розглядається як складова частина системи управління, що чинить постійний вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності підприємства. Зважаючи на те, що природа внутрішніх факторів управління підприємством включає організаційні, структурні, технічні, економічні, адміністративні, матеріальні чинники, варто відзначити кілька видів механізмів управління. Основними видами механізмів управління являються: організаційні, економічні, структурні механізми, механізми організації управління, технічні й адміністративні, інформаційні механізми тощо [1].

Організаційно-економічний механізм управління підприємством – це сукупність організаційних і економічних важелів, що чинять вплив на економічні і організаційні складові системи управління підприємством, а також сприяють формуванню та посиленню організаційно-економічного потенціалу, розвитку конкурентних переваг, досягнення підвищення ефективності діяльності підприємства загалом [2].

Механізм управління складається з декількох компонентів, серед яких виділяють принципи і задачі управління, методи, форми й інструменти управління, організаційну структуру управління підприємством, персонал відповідної кількості та якості, інформацію та засоби її обробки й передавання.

В структурі організаційно-економічного механізму виділяють три системи: 1) систему забезпечення; 2) функціональну систему; 3) цільову систему. Кожна з перелічених систем складається з притаманних лише їй підсистем, що у сукупності забезпечують ефективну діяльність всього підприємства загалом.

Система забезпечення організаційно-економічного механізму включає в себе підсистему правового, ресурсного, нормативно-методичного,

наукового, технічного та інформаційного забезпечення управління підприємством.

Організаційно-економічний механізм управління підприємством включає декілька основних функціональних підсистем: планування, організація, мотивація, контроль та регулювання. Наповнення кожної з систем та кількість структурних одиниць організаційно-економічного механізму управління підприємством залежить від типу підприємства, сфери і масштабів діяльності, ступеня впливу зовнішнього середовища, результатів діяльності підприємства, забезпеченості персоналом належного рівня кваліфікації тощо [2].

Отже, організаційно-економічний механізм функціонування підприємства – це цілеспрямована та керована система економічних, соціальних, організаційних і адміністративних засобів управління, які впливають на процес здійснення господарської діяльності в умовах гострої конкуренції у бізнес-середовищі та сприяє досягненню кінцевого результату, основою метою якого є забезпечення максимально ефективного функціонування ресурсів підприємства [3].

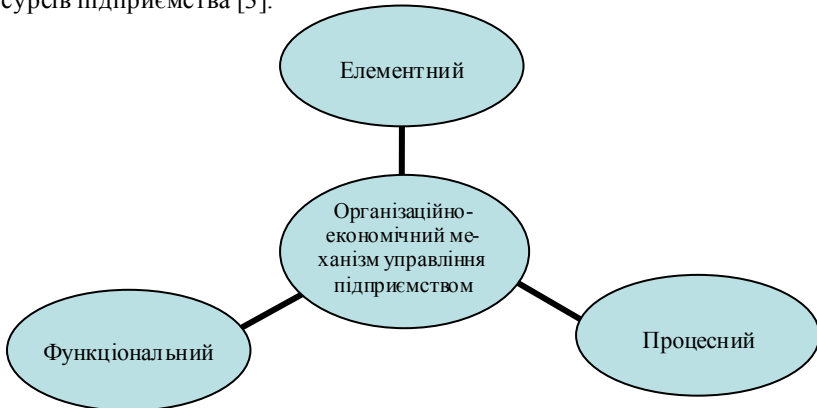


Рис. 1.1. Підходи до визначення сутності організаційно-економічного механізму

Трактування основної сутності організаційно-економічного механізму управління підприємством визначається декількома підходами, представленими на рисунку нижче.

Доцільно більш детально розглянути кожен з них для чіткого розуміння та виокремлення основних моментів.

Отже, за елементним підходом механізм розглядається як організована система взаємозв'язків між структурними елементами підприємства.

За функціональним підходом механізм управління підприємством розглядається як чітка сукупність видів діяльності, спрямованої на досягнення визначених результатів діяльності підприємства.

За процесним підходом механізм розглядається як дія, спрямована на розв'язання проблеми, тобто певною мірою процес підготовки і прийняття рішень.

У той же час, основними характеристиками організаційно-економічного механізму функціонування підприємства є наступні аспекти [2]:

а) організаційно-економічний механізм управління підприємством є складовою частиною економічного механізму, який, в свою чергу, є однією з найважливіших складових господарського механізму діяльності підприємства;

б) організаційно-економічний механізм є частиною організаційно-економічної системи, що функціонує в системі з іншими механізмами забезпечення безперервної діяльності на підприємстві;

в) складовими частинами організаційно-економічного механізму є організаційно-технічний, виробничо-технологічний, фінансово-економічний механізми, що забезпечують спільну діяльність підприємства;

г) найважливішою функцією механізму управління підприємством є забезпечення процесу організації та прийняття управлінських рішень, спрямованих на досягнення поставленої мети підприємства;

д) основним об'єктом, на який спрямовується вплив організаційно-економічного механізму є потенціал підприємства, а основною метою його функціонування – підвищення економічної ефективності підприємства.

На організаційно-економічний механізм функціонування підприємства впливають фактори внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, що створюють певні складнощі під час дослідження його складових частин та взаємодію між ними.

Важливим є той факт, що організаційно-економічний механізм управління підприємством охоплює різні сфери та підсистеми діяльності підприємства, у тому числі й організаційно-економічний механізм управління персоналом. Це зумовлено тим, що в умовах ринкової економіки управління персоналом повинне базуватися на основі системності і завершеності комплексного вирішення кадрових проблем, впровадження нових сучасних методів кадрової роботи.

Комплексний підхід до управління персоналом включає в себе необхідність урахування організаційно-економічних, соціально-психологічних, правових, технічних, педагогічних і інших аспектів, які у сукупності і взаємозв'язку діють під впливом соціально-економічних факторів та спрямований на забезпечення ефективного функціонування підприємства.

З використанням системного підходу до управління персоналом передбачається урахування взаємозв'язків окремих складових управління кадрами, розробці основних цілей діяльності, визначенні шляхів їх досягнення, створенні механізму управління, що забезпечує планування, організацію, контроль і стимулювання працівників компанії [4].

Організаційно-економічний механізм управління персоналом складається з декількох рівнів і є складовим механізмом управління всього підприємства загалом. Типовий організаційно-економічний механізм управління персоналом наведено на рисунку нижче.

Організаційно-економічний механізм управління персоналом застосовується в процесі виконання ряду задач підприємства і передбачає такі основні етапи і функції [1]:

- визначення цілей і основних напрямків роботи з персоналом;
- визначення засобів, форм і методів досягнення цілей;
- організація роботи щодо виконання прийнятих рішень; контроль виконання запланованих заходів;
- координування дій персоналу залученого до виконання розроблених заходів.

Система управління персоналом у загальному складається з комплексу цілей, задач і основних напрямків діяльності, включаючи різні види, методи і відповідний механізм управління, спрямований на підвищення продуктивності праці і якості задач, що виконуються працівниками підприємства.

Цілями функціонування системи управління персоналом на підприємстві є [4]:

- підвищення конкурентоспроможності підприємства;
- зростання ефективності діяльності підприємства, зокрема, досягнення максимізації прибутку компанії;
- забезпечення високої соціальної ефективності діяльності колективу підприємства;
- створення позитивного іміджу підприємства в бізнес-середовищі.

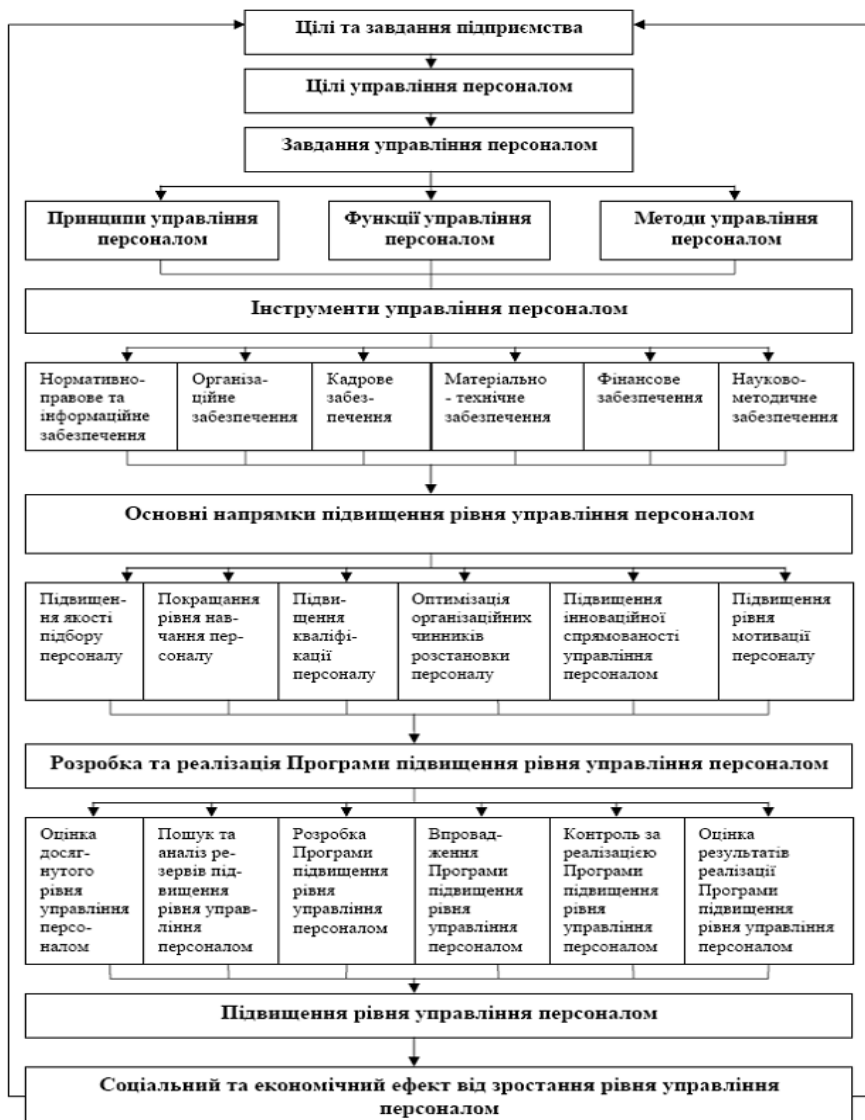


Рис. 1.2. Організаційно-економічний механізм управління персоналом

Саме вироблення механізму, який повною мірою забезпечив би виконання зазначених вище функцій та цілей, є одним з ключових напрямків діяльності вищого керівництва та власників організацій, які прагнуть не лише якісно здійснювати свою діяльність, задовольняти потреби клієнтів та отримувати стабільний прибуток, але й розвивати власний персонал, даючи можливості для їх постійного розвитку, професійного зростання та створення такої атмосфери, яка б сприяла прагненню виконувати свої завдання на високому рівні для задоволення як власних потреб, так і надання послуг чи виробництва продукції найвищої якості.

Крім того, організаційно-економічний механізм управління підприємством та персоналом в тому числі, має бути гнучким та швидко адаптуватися до змін.

Висновок. Вироблення такого організаційно-економічного механізму, який включав би зазначені вище аспекти, а також охоплював всі напрямки діяльності підприємства разом з його підсистемами, сприятиме позитивному його розвитку та можливості залишатися конкурентоспроможним якомога довше, збільшуючи при цьому фінансові результати.

Список використаних літературних джерел:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.
2. Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л. П. Стратегічне управління. Навч. посіб. 2ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 440 с.
3. Козаченко Г. В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством / Г. В. Козаченко // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – 2003. – № 11.
4. Савченко В. Управління розвитком персоналу - Одеса: Атлант, 2013. - 427 с.

Галата Дар'я Олегівна
магістрантка II курсу спеціальність 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович
к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність дослідження. Проблема оцінки ефективності використання ресурсів, здійснення витрат, вкладення капіталу, ведення певних видів діяльності завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою - від суб'єктів господарювання до керівників держави.

Залежно від мети проведення оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства слід обирати різні показники, що характеризують результативність його використання. Проблема оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства необхідно розглядати як трикутник: в одному куті якого покладена задача об'єктивно оцінити ефективність використання трудового потенціалу, у другому – обрати напрями його розвитку в межах стратегії розвитку підприємства, у третьому – розробити систему мотивації працівників для досягнення запланованих цілей діяльності підприємства.

Постановка завдання. Завданнями даної статті визначаємо дослідження переваг і недоліків існуючих підходів до оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що категорії ефективності та трудовий потенціал є дослідженими поняттями. Такі науковці як П. Страссман, Л. Едвінсон, М. Мелоун, К. Свейбі, Т. Стюарт, А. Брукінг, О.Л. Гапоненко, Т.М. Орлова, Н.С. Краснокутська, І.І. Бажан зробили суттєвий внесок в розв'язок проблем формування, розподілу і використання трудового потенціалу та пов'язаних з ним категорій – персонал, трудові ресурси, людський капітал тощо, нерозв'язаними залишаються питання методики оцінки ефективності його використання.

Мета. Застосування діалектичного методу пізнання та визначення категорії ефективності використання трудового потенціалу для розкриття

змісту даної категорії.

Результати дослідження. Перші спроби оцінки значення людини як носія трудового потенціалу були зроблені Вільямом Петі, засновником класичної економіки, який в 1676 р. порівняв втрату людського життя з втратою зброї і військових комунікацій. Він вважав, що людське життя має грошовий вираз і втрата солдата на війні наносить прямий матеріальний збиток економіці Британської крони.

Класичне визначення економічної ефективності капіталістичного виробництва дав К. Маркс: „...щоб за умови мінімуму авансованого капіталу виробляти максимум доданої вартості” [1].

Діалектика категорій одиничного і загального виявляється в узгодженні цілей використання трудового потенціалу працівника з інтересами, цілями використання трудового потенціалу підприємства на основі системи мотивації, від дієвості якої залежить ефект позитивної чи негативної синергії.

Діалектика категорій змісту і форми виявляється в тому, наскільки формули для розрахунків показників ефективності використання трудового потенціалу відповідають змісту категорії ефективність.

В класичному розумінні категорії ефективність, її зміст полягає в парному порівнянні результатів (ступеня досягнення мети) з витратами, понесеними на її досягнення або використаними ресурсами. Враховуючи вище наведене ефективність можна представити у наступному вигляді (формула 1):

$$E = \frac{\text{Результат}}{\text{Витрати}} \quad (1)$$

Складність і багатогранність поняття трудового потенціалу, розгляд його на різних рівнях управління обумовлює можливість застосування різноманітних показників, що характеризують результат та витрати.

Результатом використання трудового потенціалу суспільства в багатьох країнах світу визнають валовий внутрішній продукт (ВВП), що являє собою ринкову вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених підприємствами країни упродовж певного періоду.

Показником, що узагальнено характеризує витрати трудового потенціалу країни, є сума витрат на оплату праці зайнятого на вітчизняних підприємствах економічно активного населення.

Отже, ефективність використання трудового потенціалу суспільства характеризується: 1) вартістю ВВП, що припадає на одну особу зайнятого

населення: чим більша вартість, тим ефективніше використовується трудовий потенціал суспільства; 2) вартістю ВВП на 1 грн. витрат на оплату праці.

Проведений аналіз існуючих концепцій оцінки ефективності роботи персоналу та управління ним, принциповою відмінністю яких є система критеріальних показників оцінки ефективності [3]:

1. Система, заснована на кінцевих результатах діяльності підприємства.

2. Система, заснована на результативності, якості та складності трудової діяльності, яка включає наступні показники: продуктивність праці, трудомісткість продукції, темпи зростання продуктивності праці і заробітної плати, частка фонду оплати праці в собівартості продукції, втрати робочого часу, процент браку, фондоозброєність праці, рентабельність витрат на персонал, прибутковість персоналу і т.д.

3. Система, заснована на формах і методах роботи з персоналом, яка включає такі показники як: рівень привабливості праці, соціально-психологічний клімат в колективі, коефіцієнт плинності персоналу, коефіцієнт стабільності персоналу, рівень кваліфікації персоналу, рівень трудової дисципліни, професійно-кваліфікаційна структура і т. ін.

Враховуючи вплив характеристики структури трудового потенціалу та показників, що характеризують ефективність його використання на підвищення ринкової вартості підприємства, пропонується використовувати вартість об'єкта оцінки в якості критерію ефективності використання трудового потенціалу, а в якості витрат – витрати на таке використання потенціалу, яке є законодавчо дозволеним та економічно доцільним [4]. Недоліком вартісного підходу до оцінки ефективності є суб'єктивність визначення приросту ринкової вартості підприємства, якщо воно не є акціонерним товариством або не виставлено на продаж, а перевагою такого підходу є можливість оцінки ефективності використання двох частин трудового потенціалу підприємства – синтезу реалізованих психофізіологічних, інтелектуальних і особистісних складових та синтезу нереалізованих потенційних можливостей цих складових, адже формуючи вартість підприємства на підставі доходного та ринкового підходів до її визначення, до уваги беруться очікувані майбутні грошові потоки підприємства. Оскільки величина майбутніх грошових потоків підприємства формується з врахуванням їх зростання за рахунок використання потенційних можливостей трудового колективу підприємства і інших активів, що використовуються в його господарській діяльності, маємо всі

підстави стверджувати, що використовуючи метод оцінки вартості об'єкта визначається ефективність використання трудового потенціалу підприємства як синтезу інтелектуальних, психофізіологічних, особистісних здібностей працівників підприємства, які використовується та/або можуть бути використані суб'єктом господарювання для досягнення цілей його діяльності.

Використання ресурсного підходу до визначення трудового потенціалу обумовлює доцільність застосовування системи показників ефективності використання трудових ресурсів при проведенні оцінки ефективності фактично використаного трудового потенціалу підприємства.

Слід зазначити, що частка ринкової доданої вартості підприємства, яка визначає вартість трудового потенціалу суб'єкта господарювання, повинна відрізнятись залежно від виду і характеру його діяльності. Так, частка вартості трудового потенціалу в доданій вартості торговельних підприємств, а також тих, що надають юридичні, аудиторські і ін. послуги буде вищою, ніж на підприємствах, основним видом діяльності яких є виробництво і реалізація продукції, адже ефективність продажу високоякісних товарів (послуг) в першу чергу залежить від ефективності формування, використання і розвитку трудового потенціалу торговельного персоналу, наявності дистрибуційної мережі, взаємозв'язків з роздрібною торгівлею тощо.

Вищий рівень освіти та кваліфікації працівників, тривалий досвід роботи передбачає наявність більш глибоких та різноманітних знань, навичок у працівників: чим більша чисельність промислово-виробничого персоналу з вищою освітою, робітників V-VI розряду, фахівців I категорії, працівників з тривалим досвідом роботи (понад 5 років), тим більше потенційних знань, навичок у працівників, що можуть бути використані у майбутньому для підвищення ринкової вартості підприємства і зростання коефіцієнта Тобіна. Враховуючи це, вартість трудового потенціалу пропонуємо розраховувати з коригуванням на коефіцієнт інтелектуальної наповненості трудового потенціалу підприємства.

Коефіцієнт вікової придатності трудового потенціалу пропонується визначати на основі розрахунку максимально можливого періоду його використання у майбутньому. Враховуючи встановлення МОП верхньої межі працездатності у віці 70 років, коефіцієнт придатності трудового потенціалу можна визначити як відношення різниці максимально можливого віку працездатності (70 років) та середнього віку працівників підп-

риємства до максимального віку працездатності.

Психофізіологічна складова трудового потенціалу, характеризується станом здоров'я працівників підприємства. Вважаємо беззаперечним твердження про те, що високою міцністю психофізіологічного потенціалу характеризуються працівники з добрим станом здоров'я (тривалість періоду захворювання їх протягом року не перевищує 5% від нормативного фонду робочого часу). Отже, коефіцієнт психофізіологічної міцності трудового потенціалу підприємства пропонується розрахувати як відношення чисельності працівників з добрим здоров'ям до середньорічної чисельності промислово-виробничого персоналу.

Не викликає сумніву, що особливий внесок в ефективність використання не лише трудового, але й всього господарського потенціалу підприємства, вкладає управлінська група його працівників, тому виокремлення показників, що характеризують ефективність реалізації ними трудового потенціалу є обґрунтованим. Оскільки саме управлінські працівники визначають і реалізують політику підприємства щодо ведення його господарської діяльності, то цілком закономірно, що вторинні, або кінцеві показники діяльності підприємства, серед яких: коефіцієнт приросту власного капіталу підприємства, коефіцієнт приросту ринкової вартості підприємства/акцій, коефіцієнт приросту частки ринку, характеризують результативність реалізації трудового потенціалу управлінської групи працівників.

Оцінку вартості трудового потенціалу можна провести використовуючи дохідний, витратний та ринкові методи її оцінки.

Визначення ринкової вартості активу шляхом розрахунку витрат, необхідних для його відтворення або заміщення (з врахуванням ступеня спрацювання), є не адаптивним до оцінки вартості трудового потенціалу підприємства. Отже, сума витрат на заміщення трудового потенціалу підприємства, що складається з витрат на пошук, підбір, адаптацію, заробітну плату, мотивацію і охорону здоров'я працівників, не може бути достовірною вартістю трудового потенціалу підприємства.

Алгоритм визначення вартості трудового потенціалу відповідно до кожного підходу наведено в табл. 1, а більш детально розглянемо ринковий підхід визначення вартості трудового потенціалу підприємства.

Таблиця 1

Алгоритм визначення вартості трудового потенціалу підприємства

№ п/п	Витратний підхід	Доходний підхід	Ринковий (порівняльний) підхід
1	Аналіз фінансової звітності підприємства		
2	Розрахунок суми витрат на формування, заробітну плату, розвиток, стимулювання, охорону праці і здоров'я, соціальні відрахування	Вибір величини грошових потоків, що будуть капіталізовані	Визначення ринкової вартості підприємства і балансової вартості його активів
3	Розрахунок темпів зростання витрат на трудовий потенціал	Визначення періоду, протягом якого очікується отримувати грошовий потік	Розрахунок коефіцієнтів: - інтелектуальної наповненості трудового потенціалу; - вікової придатності; - психофізіологічної міцності; - результативності реалізації інтелектуальної складової; - результативності реалізації трудового потенціалу управлінської групи.
	Розрахунок ставки капіталізації		
		Розрахунок теперішньої вартості очікуваних грошових потоків від використання трудового потенціалу	
4	Розрахунок вартості трудового потенціалу підприємства		

Таким чином, в межах використання ринкового (порівняльного) підходу до оцінки вартості трудового потенціалу підприємства, нам вдалось врахувати чинники, що впливають на його вартість (рис.1), а також знайти метод визначення його вартості на основі розрахунку п'ятої частини від різниці ринкової вартості підприємства і балансової вартості його активів, збільшену на інтегральний коефіцієнт інтелектуальної наповненості трудового потенціалу, інтегральний коефіцієнт ефективності реалізації інтелектуальної складової трудового потенціалу, коефіцієнт вікової при-

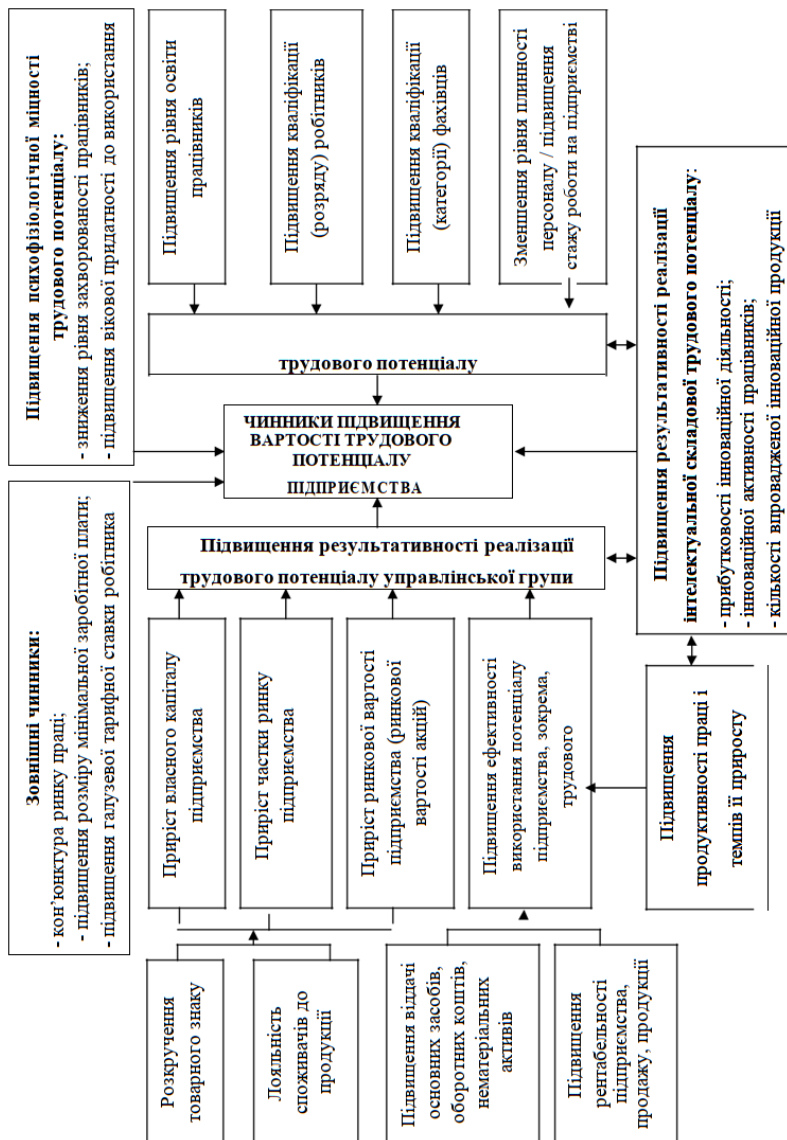
датності трудового потенціалу, коефіцієнт психофізіологічної міцності трудового потенціалу, інтегральний коефіцієнт результативності реалізації трудового потенціалу управлінської групи підприємства.

Оскільки категорія ефективності передбачає співставлення результатів і витрат, оцінку ефективності використання трудового потенціалу підприємства пропонуємо визначати на основі коефіцієнта ефективності використання трудового потенціалу, визначеного як відношення різниці ринкової вартості трудового потенціалу підприємства та витрат на його використання до витрат на використання.

Під витратами на трудовий потенціал пропонуємо розуміти витрати, пов'язані з пошуком, підбором й адаптацією працівників, витрати на заробітну плату, відрахування на соціальні заходи, витрати на стимулювання, охорону здоров'я, охорону праці. Враховуючи те, що вище зазначені витрати вимірюються кількісно, можна стверджувати, що їх сумування за певний період часу може бути вираженням вартості трудового потенціалу підприємства, розрахованої за витратним підходом.

Чим вищий коефіцієнт ефективності витрат на використання трудового потенціалу, тим більш ефективним характеризується його використання на підприємстві. Від'ємне значення даного показника характеризує використання трудового потенціалу як неефективне.

Висновок. Враховуючи переваги і недоліки існуючих методичних підходів до визначення ефективності використання трудового потенціалу підприємства вважаємо доцільним використовувати три підходи до її визначення: що ґрунтується на показниках ефективності використання трудових ресурсів підприємства; що ґрунтується на визначенні відношення вартості трудового потенціалу до витрат на його формування, розвиток та використання; що ґрунтується на сукупності показників ефективності використання трудового потенціалу окремих функціональних груп працівників підприємства.



Список використаних літературних джерел

1. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии. Том II. - М.: Эксмо, 2011. - 1200 с.
2. Наказ Державного комітету статистики «Про затвердження методики розрахунку інтегрального індексу виробництва» №224 від 02.08.2005 р.
3. Єгоршин А.П. Управління персоналом. - Н.Новгород: Німб, 2003. – 720с.
4. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
5. Щербак В.Г. Управління персоналом підприємства: Наукове видання. –Харків: Вид-во ХНЕУ, 2005. – 289 с.

Голуб Любов Миколаївна
Григор'єва Анна Олександрівна

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»,
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна

доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДИ ЙОГО ДІАГНОСТИКИ

Вступ. Становлення ринкової економіки в Україні, поява фінансових ринків, дефіцит фінансових ресурсів об'єктивно сприяли розвитку такого важливого напрямку аналітичної роботи, як фінансовий аналіз і діагностика.

Особливістю формування ринкової економіки, крім посилення впливу жорсткої конкурентної боротьби, є зміни в технології виробництва, комп'ютеризація опрацювання економічної інформації, постійні нововведення в податковому законодавстві, зміни процентних ставок і курсів валют тощо.

В цих умовах перед керівництвом підприємства виникає багато проблемних питань. Відповідь на них може дати діагностика фінансового стану, яка є одним з інструментів дослідження ринку та забезпечення конкурентоспроможності підприємства, за допомогою якого відбувається раціональний розподіл матеріальних і фінансових ресурсів.

Результати дослідження. Одно з найважливіших умов успішного управління підприємством - аналіз і системне вивчення фінансового стану підприємства і чинників, що впливають на нього, прогнозування рівня прибутковості капіталу підприємства.

Фінансовий стан – це одна з найважливіших характеристик виробничо-фінансової діяльності підприємства. В сучасній економічній літературі надають багато визначень цього поняття [2, с. 45].

Фінансовий стан підприємства, його стійкість і стабільність залежать від результатів його виробничої, комерційної і фінансової діяльності. Якщо поставлені завдання в перерахованих видах діяльності успішно реалізуються, це позитивно впливає на фінансові результати фінансово-господарської діяльності підприємства [1].

За умов переходу економіки України до ринкових відносин, суттєвого розширення прав підприємств у галузі фінансово-економічної діяльності значно зростає роль своєчасного та якісного аналізу фінансового стану підприємств, оцінки їхньої ліквідності, платоспроможності і фінансової стійкості та пошуку шляхів підвищення рівня економічної безпеки.

Особливого значення набуває своєчасна та об'єктивна оцінка фінансового стану підприємств, оскільки жодний власник не повинен нехтувати потенційними можливостями збільшення прибутку (доходу) підприємства, які можна виявити тільки на підставі своєчасного й об'єктивного аналізу фінансового стану підприємств.

В Україні значного поширення набули дві групи методик аналізу фінансового стану, які й репрезентують вітчизняний підхід до фінансової діагностики підприємств. Перша група ґрунтується на однофакторному аналізі показників фінансової звітності; друга - заснована на бальній системі оцінювання з визначенням індексу (класу) ризиковості фінансового стану підприємства. Спільним для методик обох груп є те, що вони передбачають вивчення простих математичних зв'язків між окремими позиціями фінансової звітності на основі обчислення певної вибірки показників (коефіцієнтів) та порівняння їх значень з нормативними та в динаміці [3, с.55].

Передовий досвід фінансової діагностики показує, що найбільш об'єктивними є аналітичні моделі, розроблені з використанням економетричних методів обробки фінансової інформації. До таких моделей належать: моделі кредитного скорингу, моделі оцінки ймовірності банкрутства та моделі рейтингової оцінки підприємств. Однак, у вітчизняній прак-

тиці цей методичний підхід використовується у недостатній мірі, оскільки для розробки моделей та їх практичного впровадження потрібно досить об'ємний каталог інформації щодо фінансово-стійких та фінансово-нестійких підприємств.

Фінансова діагностика, що ґрунтується на вивченні кількісних показників фінансової звітності підприємства із застосуванням стандартних методів та прийомів репрезентує класичний або традиційний підхід. Огляд науково-практичних видань у сфері економіки показує, що серед вітчизняних фінансистів переважає саме традиційний підхід до фінансового аналізу та фінансової діагностики. Підхід полягає у застосуванні стандартних аналітичних прийомів: горизонтальний та вертикальний аналіз, трендовий аналіз, аналіз відносних показників, порівняльний аналіз, факторний аналіз. Характерним для традиційних методик діагностики фінансового стану є те, що вони передбачають вивчення формалізованих зв'язків між окремими позиціями фінансової звітності на основі обчислення певної вибірки показників (коефіцієнтів) та порівняння їх значень з нормативними, середньогалузевими та в динаміці. Згідно з традиційним підходом до фінансової діагностики, аналіз ґрунтується на розрахунку чотирьох, п'яти чи шести груп фінансових показників.

Методики фінансового аналізу, оцінки кредитоспроможності та фінансової діагностики, в основу яких покладено традиційний підхід широко представлені в теоретичних розробках, а також на практиці у вигляді офіційно затверджених «положень», «порядків» та «методик».

Більшість авторів обґрунтовують методики фінансового аналізу з використанням показників офіційної звітності. Водночас, досліджуючи шляхи удосконалення фінансової діагностики вітчизняних підприємств слід враховувати також функціонування характерної для українських реалій системи отримання надприбутків, яка включає: 1) тіньові схеми виробництва і реалізації продукції; 2) тінізацію фінансово-господарської звітності щодо ненадання інформації зі структури цін і факторів впливу на них; 3) фактичне законодавче, урядове блокування створення прозорої системи надання статистичної інформації щодо реальних рівнів конкуренції на ринках збуту товарів і послуг; 4) відсутність системного дослідження конкурентного середовища в Україні, проблем конкурентного виробництва іноземними ТНК та вітчизняними ФПГ (фінансово-промисловими групами) [4, с.36].

Одним із новітніх аналітичних методів обробки економічної інфор-

мації є метод штучних нейронних сіток, який дозволяє прослідкувати зв'язок між якісними та кількісними характеристиками позичальника та можливостями його фінансування. Побудова нейронних сіток ґрунтується на емпірично-індуктивних методах. Штучні нейронні сітки є інструментом класифікації і можуть використовуватися для удосконалення управління та забезпечення високої точності прогнозування. Попередній етап запровадження нейронних сіток для цілей фінансової діагностики полягає в настройці системи. На цьому етапі в систему вводиться значна кількість прикладів фінансового стану для кожного з яких задається відомий сценарій розвитку ситуації. Якщо система реагує на черговий приклад неадекватно, то внутрішня структура нейронної сітки має дещо коригуватися з урахуванням нової інформації. Як правило, корекції підлягають ваги окремих показників. За своєю природою нейронні сітки є нелінійними і базуються на біологічній моделі нервової системи. Нейронна сітка дозволяє віднести кожен новий аналізований елемент до сегмента, який схожий за основними характеристиками на так звану взірцеву вибірку і використати при цьому оцінку ймовірності дефолту, яка розрахована для вказаної вибірки. Побудова нейронної сітки для цілей фінансової діагностики потребує значного обсягу навчальної вибірки показників фінансової звітності фінансово-стійких та фінансово-неспроможних підприємств. Отримані результати оцінюються на основі тестової вибірки.

Цей метод дозволяє враховувати кредитну історію позичальника, а також має здатність до самовдосконалення. Метод характеризується достатньо високою точністю прогнозів, однак потребує спеціальних навичок, значних трудових та фінансових витрат для його постановки та використання. Саме тому його практичне використання є досить обмеженим.

Окремими вітчизняними та російськими авторами (Внукова Н., Матвійчик А., Недосекин А., Свободин Ю., Штиркова М.) для вирішення завдання діагностики фінансового стану пропонуються моделі, побудовані на основі методів нечіткої логіки [5, с.119-123]. На відміну від традиційної формальної логіки, яка оперує точними і чіткими поняттями типу «так – ні», «вірно – невірно», «нуль – один», нечітка логіка оперує величинами, які знаходяться у деякому неперервному (дискретному) діапазоні. Функція належності елементів до заданої множини являє собою не заданий чіткий поріг, а плавну залежність (суб'єктивну ймовірність), яка проходить усі значення, наприклад, від нуля до одиниці. Теорія нечіткої логіки дозволяє виконувати над такими величинами весь спектр логічних

операцій: об'єднання, віднімання, поділ тощо. Причому будь-яка математична система може бути апроксимована системою, яка базується на теорії нечіткої логіки.

Досить відомими у практиці фінансової діагностики підприємств є такі економетричні методи обробки фінансової інформації як дискримінантний аналіз та логістична регресія. Особливості використання цих методів будуть детально описані у другому розділі дисертаційного дослідження при розробці методичного забезпечення моделювання рейтингової оцінки підприємств.

Висновки. Фінансові служби сучасного підприємства мають у своєму розпорядженні численні методики та науково-практичні розробки, які обґрунтовують розрахунок численних показників фінансового стану. Метою фінансової діагностики є інформаційне забезпечення управлінських рішень на основі оцінки майбутньої спроможності підприємства генерувати грошові потоки для виконання своїх зобов'язань, отримувати прибуток та створювати додану вартість, а також виявлення слабких сторін чи додаткових можливостей.

Список використаних джерел:

1. Загорна Т.О. Економічна діагностика: навч. посіб. / Т.О. Загорна – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
2. Гетьман О.О. Економічна діагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.М Шаповал, О.О. Гетьман – К.: Центр навчальної літератури, 2014. – 307с.
3. Терещенко О.О. Управління фінансовою санацією підприємств: Підручник. - К.: КНЕУ, 2016. – 552 с.
4. Корнійчук О. Вплив макроекономічного середовища на розбудову конкурентоспроможності моделі фондового ринку України // Ринок цінних паперів України. - 2017. – №1-2. – С.27–42.
5. Свободин Ю.Н., Штиркова М.В., Штирков В.Н. Технологія застосування теорії нечітких множин у фінансовому аналізі діяльності підприємства // Економіка і управління. - 2012. - №4. - С. 119-123.

Гупало Тетяна Юріївна
Вукмирович Вікторія Сергіївна

студентів спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН КРАЇНИ

Вступ. Довготривала внутрішня й зовнішня розбалансованість фінансової системи призвела до хронічного дефіциту бюджету і платіжного дисбалансу, що сприяло стрімкому зростанню державного боргу України. Враховуючи складність ситуації, сьогодні особливої актуальності набуває питання формування ефективної системи управління державним боргом, а саме: управління його розміром та структурою, застосування спеціальних форм і методів прямого і опосередкованого впливу на процес його формування та погашення. Макроекономічні диспропорції у фінансовому секторі держави постійно загострюються проблемами, що виникають у сфері управління державним боргом. Їх прояв особливо посилюється у період наростання темпів фінансової кризи та її наслідків. На сьогоднішній день можна стверджувати, що діючі традиційні форми та методи управління ним не мають позитивного впливу на соціальні та економічні процеси, а навпаки призвели до прискорення деформаційних процесів та гальмування економіки і не спонукають до ефективного розвитку України [2].

Результати дослідження. В реаліях української економіки державний борг тісно пов'язаний із економічною безпекою держави, адже поглиблює виникнення не лише фінансових, а й соціально-політичних проблем.

Для кращого розуміння матеріалу пояснимо значення термінів: «державний борг», «гарантований борг», «внутрішній борг», «зовнішній борг».

Державний борг — це сукупність усіх боргових зобов'язань держави перед своїми кредиторами. Величина державного боргу, динаміка й темпи його зміни відображають стан економіки і фінансів держави, ефективність функціонування державних структур.

Гарантований борг - це загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо повернення отриманих та

непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Внутрішній державний борг — це сукупність зобов'язань держави перед резидентами, тобто заборгованість держави всім громадянам, які тримають внутрішні державні облигації.

Зовнішній державний борг — це сукупність боргових зобов'язань держави, що виникли в результаті запозичень держави на зовнішньому ринку. Його економічна суть найбільш повно розкривається через виконання наступних двох функцій, а саме: фінансової (залучення потрібних коштів для покриття бюджетного дефіциту) та регулятивної (регулювання обсягів грошової маси шляхом проведення НБУ операцій купівлі-продажу державних цінних паперів).

Значне збільшення державного боргу в довгостроковій перспективі має самі негативні наслідки для функціонування як соціальної політики держави, так і політики щодо економічного розвитку. Особливо негативне значення для економіки країни має зовнішній державний борг та борг, що виникає у суб'єктів господарювання, особливо у фінансовій сфері, наприклад, в банківському секторі. Кінцевим соціально-економічним підсумком державного боргового фінансування є те, що життя сучасного покоління помітно може покращитися, але тягар наслідків поточного бюджетного дефіциту ляже в основному на майбутні покоління[2].

Для фінансування своїх потреб держава може мобілізувати додаткові фінансові кошти у формі державного кредиту. У цьому випадку держава стає позичальником, а інші економічні суб'єкти країни, зокрема населення і підприємницькі структури та інші держави, їх фінансово-кредитні установи, міжнародні фінансово-кредитні організації — кредиторами. Використання позикових фінансових ресурсів державою та її економічними суб'єктами забезпечує формування боргів та відсотків за позикові кошти

Державний борг формується як за сумою зобов'язань самої держави, так і за сумою тих зобов'язань, де держава виступає гарантом, тобто в реальності вона не є позичальником, але вимушена надавати гарантії за зобов'язаннями економічних суб'єктів, перш за все, державних підприємств, організацій, установ щоб вони мали можливість запозичувати кошти на внутрішньому або зовнішньому фінансовому ринку для здійснення відповідних фінансово-економічних заходів щодо своєї операційної або інвестиційної діяльності. Існування державного боргу в умовах ринкової

економіки є об'єктивним економічним явищем, обумовленим необхідністю виконання самою державою та її агентами різних суспільних функцій. Водночас фінансові потреби суспільного розвитку набагато більші, ніж та сума фінансових ресурсів, яку вдається мобілізувати державі та її економічним суб'єктам на момент реальної потреби в грошових коштах. Небажання держави та її економічних суб'єктів жити відповідно існуючим фінансовим можливостям є основною причиною виникнення державного боргу [1].

Завдяки зростанню бюджету держава поступово забезпечувала відповідні заходи щодо економічного і соціального регулювання стану країни і її регіонів. Бюджет відображає відносини розподілу і перерозподілу, опосередковує рух грошової маси. Через бюджет здійснюються фінансування заходів економічного і соціального розвитку, що мають загальнодержавне значення, перерозподіл частини фінансових ресурсів між адміністративно-територіальними одиницями країни з метою вдосконалення структури суспільного виробництва й забезпечення соціальних гарантій населенню. Проте необхідно зазначити, що в Україні бюджетні ресурси обмежені, а тому постійно триває пошук додаткових джерел наповнення державного й місцевих бюджетів для забезпечення життєдіяльності суспільства. З метою додаткового залучення фінансових ресурсів Україна постійно вдавалася до державних запозичень, обсяги яких постійно зростали [3].

Висновки. Розмір державного боргу країни є важливим показником її економічного та фінансового стану та перспектив розвитку країни.

Застосування оптимізаційних заходів у вирішенні проблем боргової політики потребують формування ефективної системи управління державним боргом, складовими якої мають бути дієві принципи, функції та методи управління, що будуть направлені на об'єкт управління задля досягнення державою поставленої мети у процесі управління державним боргом України.

Список використаних джерел:

1. Новікова К.І. Державний борг в системі фінансової безпеки держави: внутрішні та зовнішні загрози в умовах глобалізації / К.І.Новікова // Економічний простір. – 2011. -№47. – с.16 – 24.
2. Мних А. М. Сучасні способи оптимізації боргової політики України для оздоровлення економіки / А. М. Мних // Облік і фінанси АПК. – 2010. №4. С. 147- 149.

3. Коблик І. І. Внутрішні державні запозичення: оцінка та перспективи розвитку / І. І. Коблик // Науковий вісник НЛТУ України : [збірник науково-технічних праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.03. – С. 222-228.

Дмитренко Яна Вадимівна
магістранта II курсу, спеціальність 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна
к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавського інституту економіки і права

ТАКТИЧНИЙ І СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТРОЛІНГ В УПРАВЛІННІ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Сьогодні економічне середовище функціонування промислових підприємств України не можна охарактеризувати як стабільне, що вимагає використання нових підходів в управлінні. Тому для ефективного функціонування та промислових підприємств виникає потреба в застосуванні нових механізмів, а саме контролінгу. Останній є одним із найсучасніших і ефективних систем управління підприємством, є відособленою системою, економічна сутність якої полягає в динамічному процесі перетворення та інтеграції існуючих методів обліку, аналізу, планування, контролю і координації в єдину систему отримання, обробки інформації для прийняття на її основі управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням контролінгу присвячені праці зарубіжних та вітчизняних [1-8]. Результати аналізу цих досліджень свідчать про те, що більшість науковців виділяють два рівні контролінгу: стратегічний і тактичний, але серед вчених немає єдиного розуміння місця контролінгу в системі управління підприємством.

Метою дослідження є визначення особливостей стратегічного й тактичного контролінгу в управлінні розвитком промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо зазначити, що контролінг відрізняється від спільнокореневого слова «контроль». Якщо контроль є однією з функцій управління, то контролінг є концепцією ефективного управління промисловим підприємством та забезпечення його тривалого існування в умовах конкуренції.

Контролінг - це синтетичне поєднання даних маркетингу, менеджменту, планування, обліку, аналізу та контролю в системі управління підприємства [6, с. 9]. Зміст контролінгу як науки пов'язаний з управлінням і регулюванням фінансово-господарської діяльності, для чого використовується система отримання та обробки інформації про техніко-економічні показники роботи промислового підприємства. Метою контролінгу є отримання даних, обробка і трансформація в інформацію для управління та прийняття рішень, яка є нестандартною і призначається для виявлення тенденцій та закономірностей явищ і процесів у діяльності підприємства, допомагає розробити заходи, які забезпечують його життєдіяльність [7, с. 18-19].

У процесі здійснення контролінгу виконуються види робіт, що представлені на рис. 1.1.

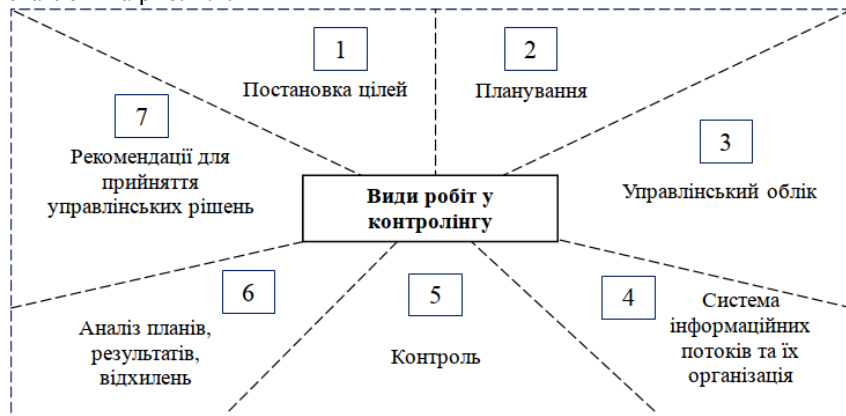


Рис. 1.1. Види робіт у контролінгу [1, с. 22]

1. Постановка цілей - визначення кількісних та якісних цілей підприємства і критеріїв, за якими можна оцінити ступінь виконання поставлених завдань.

2. Планування - перетворення цілей підприємства в прогнози і плани. Перший крок планування - аналіз сильних та слабких сторін підприємства, можливостей та загроз.

3. Управлінський облік - відображення фінансово-господарської діяльності підприємства у ході виконання плану. Орієнтований на інформаційні потреби керівників підприємства і підрозділів, на підтримку прийняття управлінських рішень.

4. Система інформаційних потоків та їх організація - важливий елемент системи контролінгу на підприємстві. Контролінг є постачальником інформації, необхідної для функціонування системи управління. Володіючи інформацією, керівник може здійснювати моніторинг всієї фінансово-господарської діяльності підприємства: відслідковувати процеси, що протікають на підприємстві у режимі реального часу; складати оперативні звіти за результатами роботи підприємства; порівнювати цільові результати з фактично досягнутими.

5. Контроль. Якщо в менеджменті контроль використовується як проста констатація фактів, тобто проводиться оцінка вже здійснених фактів у діяльності підприємства, то у системі контролінгу він націлений на перспективу.

6. Аналіз планів, фактично отриманих результатів, корегування відхилень здійснюється у трьох часових вимірах – минулому, теперішньому та майбутньому, дається їх порівняння. Аналіз минулого направлений на оцінку результатів попередньої діяльності, здобуття досвіду. Аналіз теперішнього допомагає визначити, що відбувається на підприємстві на даний час і в якому напрямі. Аналіз майбутнього оцінює чи зможе підприємство досягти поставлених цілей, які можливості перед ним розкриваються, з якими ризиками доведеться зіткнутися.

7. Рекомендації для прийняття управлінських рішень розробляються на основі попереднього аналізу з врахуванням ситуації, яка склалася, а також майбутніх можливостей і небезпек. Контролінг визначає які саме альтернативні дії є у підприємства в теперішній час і оцінює ці альтернативи з точки зору досягнення цілей підприємства.

Сучасний менеджмент залежно від поставлених завдань, етапів планування, прийняття рішень контролінг підрозділяють на стратегічний і тактичний. Цілі та завдання вказаних видів контролінгу наведено на рис. 2.



Рис. 1.2. Цілі та завдання стратегічного та тактичного контрольінгу
[1, с. 19, 22; 6, с. 39]

Стратегічний контрольінг визначає цілі і завдання для тактичного контрольінгу, призначення якого - надавати допомогу менеджерам в досягненні запланованих цілей, що виражаються у вигляді кількісних значень рівнів рентабельності, ліквідності і прибутку. Стратегічний контрольінг орієнтований на середньо- і довгостроковий періоди, тактичний - на короткостроковий.

Об'єктами контролю, а отже й контрольованими величинами, є такі показники, як цілі, стратегії, потенціали та чинники успіху, сильні та слабкі сторони підприємства. Необхідність стратегічного контрольінгу на

промислових підприємствах пов'язана з масштабом функціонування найбільшої організаційної структури в країні, специфічним характером продукції і глибиною реформ, що відбуваються у галузі.

Стратегічний контролінг - це найважливіша складова контролінгу в процесі управління розвитком промислових підприємств. Стратегічний контролінг спрямований на реалізацію довгострокових стратегій і програм вітчизняних туристичних підприємств. В управлінні розвитком промислових підприємств метою стратегічного контролінгу є своєчасне встановлення причин відхилення для внесення поправок у стратегію щодо усунення оперативних недоліків.

Стратегічний контролінг відповідає за обґрунтованість стратегічних планів. Перед тим, як здійснювати контроль за досягненням певної мети, необхідно встановити, наскільки обґрунтовано вона обрана і на скільки реальне її досягнення. Перевірка стратегічних планів містить у собі, як мінімум, перевірку на повноту планів, їх взаємозв'язок й відсутність внутрішніх суперечностей у промислових підприємств. За результатами проведеної перевірки треба або розробити систему контролю за виконанням плану, або альтернативні варіанти стратегічного плану.

Тактичний контролінг припускає досягнення поточної локальної мети промислового підприємства, управління ефективністю підприємства. Тактичний контролінг має свої особливості в системі контролінгу. По-перше, він орієнтований на оперативне планування. По-друге, тактичний контролінг є основою успіху стратегічного контролінгу й стратегічного планування [4]. Метою тактичного контролінгу в управлінні розвитком промислових підприємств є створення системи управління досягнення поточної мети, а також ухвалення своєчасних рішень щодо оптимізації співвідношення «витрати - обсяг - прибуток».

Систему тактичного контролінгу використовують для підтримки тактичних рішень щодо недопущення кризового стану. Для цього визначають якісні і кількісні цілі туристичних підприємств і критерії, за якими можна оцінити ступінь досягнення поставлених цілей [8].

Висновки. В управлінні розвитком промислових підприємств стратегічний і тактичний контролінг взаємопов'язані, між ними існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, а саме: тактичний контролінг істотно залежить від стратегічного (за затвердженими стратегічними цілями будується вся ієрархія цілей і завдань тактичного контролінгу промислових підприємств); стратегічний контролінг тісно пов'язаний із тактичним,

оскільки за допомогою зворотнього зв'язку використовує результати тактичного контролінгу як базу для контролю й ухвалення рішень щодо коректування стратегічних планів. На рівні промислового підприємства стратегічний контролінг потрібно розглядати як специфічну конфігурацію системи прогнозу майбутнього підприємства з індивідуальним набором інструментів стратегічного управління, що трансформується відповідно до розмірів підприємства і підходів до прогнозування.

Дослідження, які проведено, є базою для подальшої розробки механізму і моделі функціонування контролінгу, розробки практичних заходів щодо впровадження і адаптації інструментарію контролінгу до мінливих вимог макро- і мікросередовища промислового підприємства.

Список використаних джерел:

1. Брітченко І. Г., Князевич А. О. Контролінг : навч. посібник. Рівне : Волинські обереги, 2015. 280 с.
2. Друри К. Управленческий и производственный учет ; Пер. с англ. М. : Юнити-Дана, 2002. 1071 с.
3. Іванова З. О. Тактичний і стратегічний контролінг в управлінні розвитком туристичних підприємств. Актуальні проблеми економіки. №10 (136). 2012. С. 110-114.
4. Ільїна С. Б. Контролінг процесів господарської діяльності. URL : http://pidruchniki.ws/20080215/finansi/vidi_kontrolingu_sutnist_operativnogo_istratpchnogo_kontrolingu_klasifikatsiya.
5. Манн Р., Майер Э. Контроллинг для начинающих. Система управления прибылью. М. : Изд-во «Финансы и статистика», 2004. 301 с.
6. Маркіна І. А., Таран-Лала О. М., Гунченко М. В. Контролінг для менеджерів : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
7. Миронюк Т. І. Контролінг в системі прийняття управлінських рішень підприємств харчової промисловості. Економіка харчової промисловості. № 1 (17). 2013. С. 18-21.
8. Швиданенко Г. О., Лаврененко В. В., Приходько Л. М., Швидка О. М. Контролінг : навч.-метод. посібник. К. : КНЕУ, 2013. 240 с.

Єгоричева Світлана Борисівна
д.е.н., професор, професор кафедри фінансів
банківського бізнесу та оподаткування
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

СУЧАСНИЙ СТАН КРЕДИТНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Досягнення амбітних цілей зростання, що наразі стоять перед економікою України, напряду залежить від реального сектора, серйозний позитивний вплив на функціонування якого повинна здійснювати банківська система. Її стабільна діяльність, інноваційне вдосконалення спектру продуктів й послуг, а також монетарні ефекти функціонування мають сприяти ефективному розвитку суб'єктів господарювання. Роль банківської системи в умовах трансформаційної економіки визначається саме тим, в якій мірі вона виступає джерелом ресурсів для реального сектора, оскільки доведено, що наростання відриву банківського капіталу від сфери матеріального виробництва посилює невизначеність довгострокових економічних перспектив, підвищує ймовірність фінансової дестабілізації, обмежує інвестиції та, зрештою, негативно впливає на економічне зростання.

Результати дослідження. Діалектична єдність реального та фінансового секторів економіки впливає з того, що вони мають створювати один одному умови для стабільного функціонування та розвитку. І якщо фінансовий сектор здатен зростати, відриваючись від реального, за рахунок спекулятивної складової, то розвиток виробництва, як правило, надзвичайно ускладнений без участі банків, які, як довів Й. Шумпетер ще на початку ХХ ст., надають фінансування для створення «нових комбінацій», тобто інновацій, що забезпечують прогрес.

Основним джерелом поповнення фінансових ресурсів суб'єктів господарювання в умовах банкоцентричної моделі економіки є банківське кредитування, яке покликане забезпечувати розвиток та вдосконалення, збільшувати прибутковість власного капіталу підприємств завдяки ефекту фінансового важеля. На даний час, вітчизняні банки надають суб'єктам господарювання практично весь спектр кредитних продуктів: разові кредити та кредитні лінії, у тому числі, у вигляді овердрафту, на поповнення оборотних коштів та інвестиційні позики, на специфічні потреби певних секторів економіки, зокрема, агробізнесу та МСБ та ін.

Аналізуючи дані офіційної статистики (рис. 1), варто зазначити, що абсолютні обсяги кредитування суб'єктів господарювання за останні десять років зросли у 1,86 рази, проте з урахуванням зниження офіційного курсу гривні та інфляційних тенденцій, починаючи з 2014 року реально вони знижуються. Це знаходить відображення і у зменшенні коефіцієнта фінансової глибини (відношення обсягу кредитування до обсягу ВВП), який у 2018 році досяг свого мінімального значення за аналізований період.

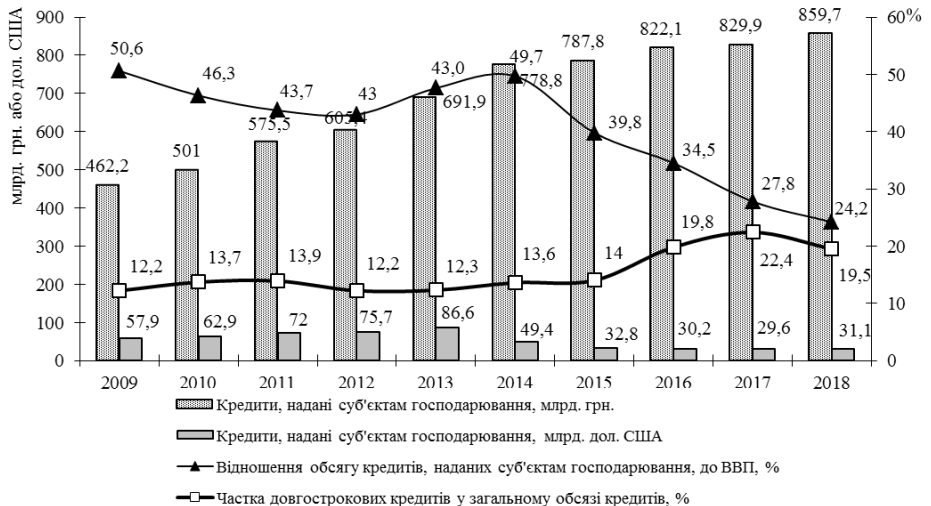


Рис. 1. Деякі показники кредитної діяльності банків України у 2009-2018 роках

Джерело: побудовано автором на основі даних [2; 3].

Незадовільною, з точки зору підтримки діяльності промислових підприємств як основи економічного розвитку, є і структура кредитного портфелю банків за видами економічної діяльності: лише четверта частина обсягу кредитування спрямовується у переробну промисловість, у той час як у сферу торгівлі та ремонту автотранспорту – більше третини наданих кредитів [2], що пояснюється вищою прибутковістю цих галузей та швидшим оборотом коштів.

Одночасно, в останні роки поволі збільшується частка довгострокових кредитів у загальному їх обсязі (до 20%, а враховуючи і середньострокові кредити від одного до п'яти років – до половини обсягів кредиту-

вання банків), що, безумовно, є позитивною тенденцією. Втім, для забезпечення інвестиційних потреб суб'єктів господарювання цього явно недостатньо, оскільки основним джерелом капітальних інвестицій поки залишаються власні кошти підприємств, інвестиції за рахунок яких більш ніж у дев'ять разів перевищують банківські кредити, використані з цією метою [3].

Важливо зазначити поступову переорієнтацію вітчизняних банків на кредитування представників МСБ. За два останні роки, коли НБУ почало оприлюднювати відповідні статистичні дані, частка кредитів суб'єктам великого підприємництва знизилася з 37% до 31%, натомість частка кредитів малому бізнесу та мікробізнесу збільшилася з 27% до 32%, що сприятиме розвитку конкуренції та становленню повноцінної ринкової економіки у нашій країні.

Варто зупинитися і на проблемі високих процентних ставок за користування позиками, які до останнього часу підтримувалися не лише значними ризиками кредитної діяльності банків, а і жорсткою монетарною політикою НБУ. Середньозважена процентна ставка за кредитами суб'єктам господарювання досягла свого максимуму на межі 2018-2019 років (21 %), пізніше почалося її поступове зниження (до 14% - 11% на початку 2020 року) [4]. Проте і поточний її рівень суттєво перевищує рентабельність діяльності вітчизняних підприємств, яка на кінець 2019 року становила 8,4%, а по підприємствам промисловості – 6,6% [3].

Крім класичного кредитування, банки України вже тривалий час пропонують суб'єктам господарювання і такі послуги кредитного характеру, як факторинг, лізинг, надання гарантій та ін.

Факторингове фінансування при постачанні товарів із відстрочкою платежу є життєво важливою умовою для забезпечення фінансової стабільності та розвитку підприємств. В Україні вперше класичні факторингові послуги запропонував клієнтам у 2001 році Укрсоцбанк, але достатня складність проведення цих операцій стала причиною того, що на ринку факторингу постійно працює лише 20-25 банківських установ, й обсяги придбаних за факторингом вимог становлять менше одного відсотка кредитного портфелю банківської системи. Причому ринок банківського факторингу є висококонцентрованим: на початок 2018 року майже 60 % загального обсягу наданого фінансування припадало на три банки – Укресімбанк, ПУМБ й ТАСКОМБАНК, більше 5% ринку мали лише три банки – ОТП Банк, Альфа-Банк та Райффайзен Банк Аваль [1]. Важливо те,

що деякі банки пропонують новий для України вид факторингу – без регресу, коли ризик несплати з боку дебіторів клієнта повністю переходить до фактора.

Лізингові послуги є привабливими для суб'єктів господарювання, особливо малого та середнього бізнесу, які не завжди є кредитоспроможними у класичному розумінні. Лізинг, як метод оновлення основних засобів, не потребує значних одноразових витрат, дає змогу постійно оновлювати технологічну базу. При цьому не відбувається вилучення з обігу власних коштів, підприємство отримує можливість зменшувати податкові платежі, що позитивно впливає на його фінансовий стан. Втім, лізингові послуги в Україні наразі надають орієнтовно двадцять банків, загальний обсяг цих операцій дорівнює не більше 4% кредитного портфеля банківської системи [1]. Це становить дещо менше половини лізингового ринку в Україні, іншу частку якого формують лізингові та фінансові компанії. При цьому банківський ринок лізингу є надзвичайно концентрованим, оскільки більше 75% його обсягу становлять операції Приватбанку.

Висновки. Перспективи збільшення кредитної підтримки суб'єктів господарювання в Україні полягають, насамперед, у скороченні обсягів непрацюючих кредитів вітчизняних банків, подальшому зменшенні відсоткових ставок, посиленні цільової спрямованості кредитів на фінансування інноваційно-інвестиційних процесів. Але без кардинальних інституційних змін, зокрема, практичних реформ у судовій системі та у законодавстві щодо захисту прав кредиторів не варто очікувати активізації банківського кредитування реального сектора економіки. Значну роль у вирішенні цих проблем повинно зіграти застосування положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» [5], в якому унормовані питання щодо підвищення ефективності стягнення кредитної заборгованості.

Список використаних джерел:

1. Балансові звіти банків : Статистика. Наглядова статистика // Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4>.
2. Грошово-кредитна статистика : Статистика. Статистика фінансового сектору // Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Статистика фінансових ринків : Статистика. Статистика фінансового сектору // Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування : Закон України від 3 липня 2018 року № 2478-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2478-19>.

Єрофєєва Олена Миколаївна
Жуїкова Олена Олександрівна

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Пазушан Анна Василівна

ст. викладач кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Вступ. Перехід економіки України на ринкові засади обумовив необхідність створення і спеціальних його інструментів, до яких відносяться і біржі. З появою та формуванням біржового ринку стала одночасно складуватись і притаманна йому система правових інститутів та спеціальних осіб - підприємців, що спеціалізуються на проведенні біржових операцій чи обслуговуванню учасників біржових торгів. Правові форми їх діяльності видозмінюються в залежності від формування ринкових інститутів, і перш за все, правових, інформаційних та технічних засобів їх забезпечення. На сьогодні біржі внаслідок появи нових комунікаційних технологій втрачають своє значення біржового зібрання і набувають рис спеціалізованої біржової інформаційної системи.

Результати дослідження. Біржова діяльність в Україні регулюється відповідно до чинного законодавства і здійснюється у взаємодії двох регуляторів, які органічно поєднуються і взаємодоповнюються:

- регулювання біржової діяльності з боку держави;
- регулювання, або, як прийнято називати, регламентація, з боку власне біржі чи біржового ринку [2].

Досвід країн ринкової економіки свідчить про досить тісну взаємодію держави і ринкової системи взагалі та в регулюванні біржової діяль-

ності зокрема. У процесі такої взаємодії на державу покладаються обов'язки забезпечувати ринок і біржову торгівлю законодавчою базою, що дає змогу виробити і встановити єдині правила для всіх суб'єктів, які беруть участь в економічному процесі.

Регулювання біржової діяльності з боку держави не повинно мати характеру заборон, а виключно забезпечувати рівність прав для всіх учасників торгівлі водночас контролюючи дотримання визначених правил.

Регулювання біржової діяльності - це впорядкування роботи на біржовому ринку його учасників і операцій між ними з боку організацій, уповноважених суспільством на ці дії.

Біржа може мати як зовнішнє, так і внутрішнє регулювання.

Внутрішнє регулювання - це підпорядкування її діяльності власним нормативним документам: статуту, правилам та іншим внутрішнім нормативним документам, що зумовлюють діяльність даної біржі в цілому, її підрозділів і працівників.

Зовнішнє регулювання - це підпорядкованість діяльності біржі нормативним актам держави, інших організацій, міжнародним угодам.

Через регулювання біржового ринку досягаються наступні цілі:

1) підтримка порядку на біржовому ринку, створення нормативних умов для роботи всіх учасників ринку;

2) захист учасників ринку від несумлінності та шахрайства окремих осіб або організацій, від злочинних організацій;

3) забезпечення вільного і відкритого процесу біржового ціноутворення на основі концентрації попиту і пропозиції;

4) створення ефективного ринку, на якому завжди є стимули для підприємницької діяльності, а кожен ризик адекватно винагороджується;

5) створення нових біржових ринків, підтримка біржових структур, починів і нововведень; вплив на біржовий ринок з метою досягнення якоїсь суспільної мети (наприклад, зниження біржових цін).

Форми державного регулювання біржового ринку включають:

1. Пряме або адміністративне управління біржовим ринком, яке здійснюється шляхом:

1) ухвалення державою відповідних законодавчих актів;

2) реєстрації учасників ринку;

3) ліцензування професійної діяльності на біржовому ринку;

4) забезпечення гласності і рівної інформованості всіх учасників ринку;

2. Непряме або економічне управління біржовим ринком ведеться через економічні важелі, що знаходяться у розпорядженні держави, і капітали:

- 1) систему оподаткування - ставки податків, пільги;
- 2) грошову політику — процентні ставки, мінімальний розмір заробітної плати і т.д.;
- 3) державні капітали - держбюджет, позабюджетний фонд фінансових ресурсів та ін.;
- 4) державну власність і ресурси - державні підприємства, природні ресурси і землю.

Розрізняють чотири основні сфери регулювання діяльності бірж:

- 1) ліцензування або затвердження діяльності самої товарної біржі;
- 2) регулювання ринку, керованого біржею;
- 3) регулювання діяльності учасників товарного ринку;
- 4) регулювання товарів, що обертаються на біржі.

1. Ліцензування біржі. Законодавство, що регулює діяльність біржі (Закон України «Про товарну біржу»), визначає наступні мінімальні стандарти:

- правила і діяльність біржі забезпечують правильне ведення біржових операцій і відповідний захист осіб, що проводять торгівлю;
- правила і тактика діяльності забезпечують доступ до засобів ведення торгівлі тільки уповноважених осіб;
- біржа повинна мати в своєму розпорядженні фінансові ресурси, достатні для нормального забезпечення її функцій;
- біржа повинна проводити заходи, відповідні правилам моніторингу - спостереження, оцінка, прогноз;
- біржа повинна проводити реєстрацію операцій, залежних від характеру її діяльності;
- у біржі повинні бути відповідні правила і процедури вибору членами біржі керівного органу, порядок його функціонування, вся решта комітетів і органів управління повинні бути чітко визначені [1].

2. Регулювання ринку. Детальні правила у сфері регулювання товарного ринку різні для різних бірж і залежать від товару і типу торгівлі, але можна виділити і деякі загальні правила.

Це, перш за все, коло осіб, які мають право доступу до ринку. Рішення щодо участі в торгівлі на ринку приймаються комітетом членів біржі відповідно до процедури, що встановлюється правилами.

Правила визначають членство в подібному комітеті і порядок вибору його членів. Правила вказують, чи мають члени біржі право торгувати тільки за свій рахунок, тільки як брокер або виконувати обидві функції.

Спеціально повинні бути визначені години торгівлі і можливості укладення операцій між членами біржі поза цим часом.

Правила повинні містити вимоги для всіх членів біржі, які повинні діяти чесно при виконанні своїх обов'язків.

Неприпустимо здійснювати нечесні вчинки, поширювати помилкову інформацію, реєструвати помилкові операції, маніпулювати на ринку або псувати репутацію біржі. Правила повинні містити відповідні дисциплінарні процедури - систему штрафів і пені, тимчасове позбавлення права ведення торгівлі, вигнання з біржі.

Щоб забезпечити правильне функціонування ринку, біржові правила включають положення, що передбачають надзвичайні обставини на ринку - війна, розпад біржової мережі, зовнішні обставини, що перешкоджають нормальному ходу торгів.

У правилах указують, яку інформацію про ціни й операції необхідно надавати учасникам, як публікувати цю інформацію.

Правила передбачають отримання біржею внесків або гарантійних внесків від всіх учасників торгів. Відповідно до правил створюються відповідні структури для управління торговим процесом на біржі і для розбору конфліктів.

3. Регулювання діяльності учасників. У цій сфері регулювання може здійснюватися на двох рівнях:

1) на рівні держави, яка має право ввести вимоги про правила і ділову поведінку фірм, що беруть участь на товарних ринках;

2) кожна біржа також зацікавлена у введенні вимог і правил ділової поведінки її членів.

4. Регулювання обігу товарів. У правилах біржі вказується тип товару, що реалізується, порядок введення в торговий процес нових товарів. Для специфічних товарів головне встановити, яким чином регулювати якість товарів і постачання.

Рамки регулювання залежать від характеру торгової діяльності на кожній біржі окремо.

Біржа бере на себе також роль консультанта і гаранта договірної дисципліни виконання контрактів за вказаними умовами, але не бере на себе матеріальну відповідальність за виконання контрактів [3].

При стандартизації контрактів біржа сама обмежує можливі терміни постачання і місце.

Висновки. Реальний стан на біржовому ринку України такий, що тільки найменша кількість підприємств реально використовує біржову інформацію у процесі прийняття управлінських рішень. Втрата такого важливого інформаційного джерела негативно вплине на динаміку розвитку галузей та їх біржових структур. Разом з тим гнучкість такого фінансового інструмента, як біржа, дозволяє значно поліпшити становище у галузі. Якщо урахувати, що у світовій практиці об'єми біржових операцій перевищують об'єми небіржових угод, то можливо припустити, що перспективи розвитку біржового ринку в Україні великі. Питання лише у тому, як швидко вони зможуть реалізуватися, в частковості це залежить від рішення проблеми інформаційного обміну між біржею і підприємствами галузі. Хотілось би вірити, що біржова торгівля отримає розвиток у нашій країні і з часом зможе стати реальним регулятором цін на товарних ринках країни.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 р. зі змінами та доповненнями
2. Навчальні матеріали онлайн. Регулювання біржової діяльності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/marketing/regulyuvannya_birzhovoyi_diyalnosti
3. Правове регулювання біржової діяльності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://res.in.ua/pravove-regulyuvannya-birjovoyi-diyalnosti.html>

Єськов Пилип Віталійович
магістрант II курсу спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність дослідження. Розвиток ринкових відносин в Україні залежить від ефективних результатів діяльності підприємств, вмілого формування і використання оборотних активів підприємства. Система управління оборотними активами як важливим елементом підвищення ефективності функціонування підприємств, і як наслідок всієї економіки України, набуває особливої актуальності. Значною мірою це стосується розробки і впровадження таких підходів в управлінні оборотними активами, які б забезпечували стійкість фінансового стану, кредитоспроможність, інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств.

Постановка проблеми. За останні роки вітчизняні промислові підприємства втратили значну частину власного оборотного капіталу, а в структурі оборотних активів найбільшу долю займає дебіторська заборгованість, яка постійно зростає. Одночасно, в структурі джерел формування оборотних активів найбільшу долю займає кредиторська заборгованість. Відбувається постійне зменшення оборотних активів у сфері виробництва і накопичення їх у розрахунках, а в результаті цього підприємствам в обіг потрібно залучати додаткові фінансові ресурси. Отже, проблема управління оборотними активами та джерелами їх формування в сучасних умовах є актуальною і потребує негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття управління оборотними активами висвітлено у працях провідних українських економістів, таких як І.А. Бланк, А.Д. Василик, М.В. Володькіна, К.В.Ізмайлова, Г.Г. Кірейцев, М.Я. Коробов, Л.А. Лігоненко, А.М. Поддєрьогін, Р.А. Слав'юк та ін. Різним аспектам управління оборотними активами присвячені праці таких зарубіжних учених-економістів, як Е.Р. Брігхем, І.В. Зелгавіс, В.В. Ковальов, Б. Коллас, М.Н. Крейніна, Т. Манесс, Л.Н. Павлова.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Незважаючи на це в даний час принципи управління оборотними активами в повній мірі

не пророблені у вітчизняній науковій та методичній літературі, що відбивається на практиці: комплексної політики управління оборотними активами немає у переважній більшості українських підприємств.

Мета статті і виклад основного матеріалу. Метою статті є обґрунтування та розробка науково-практичних засад формування системи управління оборотними активами, напрямків підвищення ефективності управління оборотними активами підприємства.

Оборотні активи підприємства розглядаються як сукупність матеріальних і фінансових активів, які шляхом структурної трансформації здійснюють безперервний кругообіг форм вартості з метою постійного відновлення процесу виробництва, одержання прибутку, підтримки нормальної ліквідності підприємства і повинні повністю використовуватися протягом одного календарного року або операційного циклу.

Система управління оборотними засобами - це система цілеспрямовано організованих взаємодій між об'єктом (елементами оборотних активів і джерелами їх фінансування та економічними відносинами в процесі їх формування та використання в межах даної економічної системи та у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем) та суб'єктом управління (органами управління підприємства, які причетні до прийняття управлінських рішень щодо ефективного функціонування оборотних активів і капіталу) шляхом реалізації функцій управління із застосуванням комплексу методів, засобів і фінансово-економічних інструментів дослідження і трансформації взаємопов'язаних процесів формування та використання оборотних активів і джерел їх фінансування за обсягом, складом, структурою з урахуванням дії на них чисельних факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Управління оборотними активами – це складний процес. Його складність залежить від таких умов, як: обсяг оборотного капіталу, що використовується в операційному процесі; різні види активів, що формуються за рахунок обсягу оборотного капіталу; прискорення обороту капіталу і забезпечення постійної платоспроможності підприємства тощо.

Першочерговими проблемами в управлінні оборотними активами є: управління запасами, дебіторською заборгованістю, грошовими коштами, визначення джерел фінансування.

Система управління оборотними активами представляє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає у формуванні необхідного обсягу і складу оборотних активів, раціоналізації й оптиміза-

ції структури джерел їх фінансування.

Система управління оборотними активами підприємства розробляється за такими основними етапами:

1. Аналіз оборотних активів підприємства в попередньому періоді включає п'ять етапів. На першому етапі аналізу розглядається динаміка загального обсягу оборотних активів підприємства; темпи зміни середньої їх суми в зіставленні з темпами зміни обсягу реалізації продукції і середньої суми всіх активів; динаміка питомої ваги оборотних активів у загальній сумі активів підприємства.

На другому етапі аналізу розглядається динаміка складу оборотних активів підприємства в розрізі основних їх видів: запасів сировини, матеріалів і напівфабрикатів; запасів готової продукції; дебіторської заборгованості; залишків грошових активів. На даному етапі аналізу розраховуються та вивчаються темпи зміни суми кожного із цих видів оборотних активів у зіставленні з темпами зміни обсягу виробництва й реалізації продукції; розглядається динаміка питомої ваги основних видів оборотних активів у загальній їх сумі. Аналіз складу оборотних активів підприємства за окремими їх видами дозволяє оцінити рівень ліквідності.

На третьому етапі аналізу вивчається оборотність окремих видів оборотних активів у загальній їх сумі. Цей аналіз проводиться з використанням показників – коефіцієнта оборотності та періоду обороту оборотних активів. Встановлюється загальна тривалість і структура операційного, виробничого й фінансового циклів підприємства; досліджуються основні фактори, що впливають на тривалість цих циклів.

На четвертому етапі визначається рентабельність оборотних активів, досліджуються фактори, що її формують.

На п'ятому етапі аналізу розглядається склад основних джерел фінансування оборотних активів – динаміка їх суми та питомої ваги в загальному обсязі фінансових засобів, інвестованих у ці активи; визначається рівень фінансового ризику, що генерується сформованою структурою джерел фінансування оборотних активів.

Результати аналізу дозволяють визначити загальний рівень ефективності управління оборотними активами на підприємстві та виявити основні напрями його підвищення в майбутньому періоді.

2. Визначення принципів підходів щодо формування оборотних активів підприємства. На даному етапі аналіз відображає загальну ідеологію фінансового управління підприємством із позицій прийнятного спів-

відношення рівня прибутковості та ризику фінансової діяльності. Оборотні активи визначають вибір визначеного типу політики їх формування. З наукової точки зору виділяються три принципові підходи щодо формування оборотних активів підприємства – консервативний, помірний і агресивний. Консервативний підхід передбачає мінімізацію операційних і фінансових ризиків, але негативно впливає на ефективність використання оборотних активів – їх оборотність і рівень рентабельності. Помірний підхід забезпечує оптимальне співвідношення між рівнем ризику та рівнем ефективності використання фінансових ресурсів. Агресивний підхід полягає в мінімізації усіх форм страхових резервів за окремими видами оборотних активів.

3. Оптимізація обсягу оборотних активів. Така оптимізація повинна виходити з вибраного підходу щодо формування оборотних активів, забезпечуючи заданий рівень співвідношення ефективності їх використання і ризику. Процес оптимізації обсягу оборотних активів складається з трьох основних етапів.

Перший етап. За результатами аналізу оборотних активів у попередньому періоді визначається система заходів щодо реалізації резервів, спрямованих на скорочення тривалості операційного, а в його рамках – виробничого та фінансового циклів підприємства. При цьому скорочення тривалості окремих циклів не повинно призводити до зниження обсягів виробництва та реалізації продукції.

Другий етап. На основі вибраного підходу до формування оборотних активів, запланованого обсягу виробництва й реалізації окремих видів продукції та розкритих резервів скорочення тривалості операційного циклу оптимізується обсяг і рівень окремих видів цих активів. Засобом такої оптимізації виступає нормування періоду їх обороту та суми.

Третій етап. На даному етапі визначається загальний обсяг оборотних активів підприємства на наступний період.

4. Оптимізація співвідношення постійної та змінної частин оборотних активів. Сезонні особливості суттєво впливають на обсяг потреби в окремих видах оборотних активів для здійснення операційної діяльності. Коливання в розмірах потреби в окремих видах оборотних активів можуть бути викликані й сезонними особливостями попиту на продукцію підприємства. Тому у процесі управління оборотними активами варто визначати їх сезонну потребу, що складає різницю між максимальною та мінімальною потребою в них протягом року.

5. Забезпечення необхідної ліквідності оборотних активів. Усі види оборотних активів тією або іншою мірою є ліквідними, крім витрат майбутніх періодів і безнадійної дебіторської заборгованості. Загальний рівень ліквідності повинен забезпечувати необхідний рівень платоспроможності підприємства за поточними фінансовими зобов'язаннями. З цією метою з урахуванням обсягу й графіка майбутнього платіжного обороту повинна бути визначена частина оборотних активів у формі коштів, високо- і середньоліквідних активів.

6. Забезпечення підвищення рентабельності оборотних активів. Оборотні активи повинні приносити визначений прибуток при їх використанні у виробничо-збутовій діяльності підприємства. Водночас окремі види оборотних активів можуть приносити підприємству прямий прибуток у процесі фінансової діяльності у формі відсотків і дивідендів. Тому складовою частиною розроблюваної політики є забезпечення своєчасного використання тимчасово вільного залишку грошових активів для формування ефективного портфеля короткострокових фінансових вкладень.

7. Забезпечення мінімізації втрат оборотних активів у процесі їх використання. Усі види оборотних активів певною мірою схильні до ризику втрат. Тому управління оборотними активами повинно бути спрямоване на мінімізацію ризику їх втрат, особливо в інфляційних умовах.

Формування принципів, що визначають фінансування окремих видів оборотних активів. Виходячи із загальних принципів фінансування активів, що визначають формування структури та вартості капіталу, слід конкретизувати принципи фінансування окремих видів і складових частин оборотних активів. Залежно від фінансового менталітету менеджерів сформовані принципи можуть визначати широкий діапазон підходів до фінансування оборотних активів – від консервативного до агресивного.

8. Оптимізація структури джерел фінансування оборотних активів. На основі раніше визначених принципів фінансування у процесі розробки системи управління оборотними активами формуються підходи до вибору конкретної структури джерел фінансування, їх приросту з урахуванням тривалості окремих стадій фінансового циклу й оцінки вартості залучення окремих видів капіталу.

Висновки. В результаті проведених досліджень можна виділити основні напрямки підвищення ефективності управління оборотними активами підприємства:

— прискорення оборотності оборотних активів за рахунок визна-

чення зайвих запасів та їх ліквідації, оптимального вибору постачальників і поліпшення організації постачання; впровадження нових технологій та підвищення ефективності праці; раціональної організації збуту, формування і реалізація ефективної кредитної політики;

— формуванні такого обсягу та структури запасів, які б забезпечили неперервність і стабільність виробничого процесу при мінімальних витратах на утримання запасів;

— оптимізація обсягу дебіторської заборгованості, розрахунків та визначення оптимального залишку грошових коштів, складання бюджетів поточних надходжень і витрат.

Проведені дослідження дозволили сформувати систему управління оборотними активами підприємства, що передбачає визначення оптимальної величини оборотних активів, їх ефективне використання та розробку варіантів фінансування оборотних активів підприємства.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О.С. Методологічні основи управління оборотними активами підприємств [Текст] // Інвестиції: практика та досвід. - 2008. - №4. - С. 40-44.
2. Григор'єва Т.Ю. Управління оборотними активами підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/grigorevayu-upravlinnya-oborotnimi-aktivami-pidpriemstva/>
3. Ізмайлова Н.В. Управління оборотними активами підприємств. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. Київ. - 2009. - 24 с.
4. Соляник Л.Г. Організаційно-економічний механізм управління оборотними активами та джерелами їх фінансування [Текст] // Економічний вісник Національного гірничого університету. – № 4. – Дніпропетровськ: РВК НГУ. – 2010.

Качур Микола Сергійович
Луценко Костянтин Анатолійович

студенти спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ТА КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Вступ. В економіці України обсяг невиконання платіжних зобов'язань почав стрімко збільшуватись, тому для підприємств досить важливим є питання управління дебіторською заборгованістю як на стадії формування, так і на стадії її інкасації.

Ефективна політика управління дебіторами дозволяє розширювати ринки збуту товарів, залучати нових реалізаторів продукції, але прорахунки в роботі з дебіторами можуть призвести до непередбачуваних наслідків, у тому числі і до банкрутства підприємства.

Результати дослідження. Дебіторська заборгованість – це складова оборотного капіталу, яка представляє собою вимоги до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг. Збільшення дебіторської заборгованості означає вилучення коштів з обороту, що, в свою чергу, вимагає додаткового фінансування [1].

Для нормального функціонування підприємство повинно бути забезпечене необхідним розміром оборотного капіталу. Нестача оборотного капіталу викликає необхідність додаткового фінансування, відповідно і додаткових витрат на його забезпечення. Зміна величини оборотного капіталу викликається зміною наступних складових: величини запасів, дебіторської або кредиторської заборгованості.

Управління кожною із складових вимагає формування ефективної політики. У процесі управління дебіторською заборгованістю з метою прискорення розрахунків доцільно використовувати сучасні форми її рефінансування. Під рефінансуванням розуміють переведення дебіторської заборгованості в інші форми оборотних активів підприємства (грошові кошти, високоліквідні цінні папери) з метою прискорення розрахунків.

До основних форм рефінансування дебіторської заборгованості можна віднести: спонтанне фінансування, факторинг, облік векселів або їх продаж на фондовому ринку, форфейтинг.

Зміст та основна мета управління дебіторською заборгованістю – максимізація прибутку підприємства шляхом управління процесами формування та інкасації дебіторської заборгованості.

Виходячи з вищенаведеного можна зробити висновок, що управління дебіторською заборгованістю безпосередньо впливає на прибутковість підприємства і визначає дисконтну і кредитну політику для покупців, шляхи прискорення повернення боргів і зменшення безнадійної заборгованості, а також вибір умов продажу, що забезпечують гарантоване надходження коштів і є однією з проблем підприємства.

На сьогоднішній день, поряд з увагою до дебіторської заборгованості постає питання про управління кредиторською заборгованістю підприємства. Управління кредиторською заборгованістю являється важливим аспектом менеджменту на підприємстві, так як кредит виступає основою опорою діяльності сучасного бізнесу.

Кредиторська заборгованість – це зобов'язання, що виникли в результаті минулої чи поточної господарської діяльності та повинні бути виконаними в майбутньому [2]. Суб'єктами таких відносин виступають кредитор та боржник. Об'єктом виступають ті грошові чи матеріальні цінності, затрати чи проекти стосовно яких укладена угода позики.

При розумному управлінні кредитними ресурсами кредиторська заборгованість може стати додатковим та відносно дешевим джерелом залучення ресурсів. Саме через те, як будуються відносини з контрагентами, узгоджуються умови договорів, контролюються строки поставки та оплати в найбільшій мірі залежить ефективність використання отриманих ресурсів.

Таким чином управління кредиторською заборгованістю характеризується наступними основними принципами [3]: правильність вибору форми заборгованості з метою мінімізації відсоткових виплат на покупку матеріальних цінностей; встановлення найбільш зручної форми банківського чи комерційного кредиту та його строку; недопущення утворення простроченої заборгованості.

Управління кредиторською заборгованістю підприємства може бути проведено за допомогою двох основних варіантів: оптимізації кредиторської заборгованості та мінімізації кредиторської заборгованості. Оптимі-

зація кредиторської заборгованості – пошук нових підходів, за допомогою яких зміна кредиторської заборгованості зможе позитивно впливати на діяльність підприємства. На відміну від оптимізації, мінімізація представляє собою механізм управління кредиторською заборгованістю, при якому існуюча кредиторська заборгованість максимально зменшується, або ж повністю погашається.

Управління дебіторською та кредиторською заборгованістю передбачає:

1. обґрунтування можливості виникнення дебіторської та кредиторської заборгованості;
2. визначення політики надання кредиту та інкасації для різних груп покупців (постачальниками) і видів продукції;
3. аналіз і ранжування покупців (постачальників) у залежності від обсягів закупівель, історії кредитних відносин і запропонованих умов оплати;
4. контроль розрахунків з дебіторами (кредиторами) за відстрочену або прострочену заборгованість та вивчення причин недотримання договірної дисципліни;
5. своєчасне визначення прийомів прискорення боргів і зменшення безнадійних боргів;
6. забезпечення умов продажу, що гарантують надходження грошових коштів;
7. прогноз надходжень грошових коштів від дебіторів на основі коефіцієнтів інкасації.

Отже, управління кредиторською заборгованістю – це оптимізація суми заборгованості підприємства перед іншими юридичними та фізичними особами.

Основні прийоми управління дебіторською та кредиторською заборгованістю наступні:

- аналіз замовлень, оформлення розрахунків і встановлення характеру дебіторської та кредиторської заборгованості;
- аналіз дебіторів;
- аналіз заборгованості за видами продукції для визначення невигідних з точки зору інкасації товарів;
- оцінка реальної вартості існуючої дебіторської та кредиторської заборгованості;
- зменшення дебіторської заборгованості на суму безнадійних боргів;
- контроль за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборго-

ваності; визначенні конкретних розмірів знижок при достроковій оплаті;
- оцінка можливості факторингу - продажу дебіторської заборгованості.

Отже, комплексне впровадження запропонованих заходів економічного та організаційного характеру дасть змогу вирішити існуючі на підприємстві складнощі на шляху підвищення ефективності використання дебіторської та кредиторської заборгованості.

Висновки: В роботі було розглянуто механізм управління заборгованістю підприємств. Результати дослідження дали змогу зрозуміти, що управління дебіторською та кредиторською заборгованістю - це процес аналізу дебіторів та кредиторів, контролю за співвідношенням між ними, розробки політики щодо розрахунків з покупцями та постачальниками. Управління дебіторською та кредиторською заборгованістю безпосередньо впливає на прибутковість компанії і визначає дисконтну і кредитну політику для покупців, шляхи прискорення повертання боргів і зменшення безнадійних боргів, а також вибір умов продажу, що забезпечують гарантоване надходження грошових коштів.

Список використаних джерел:

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств // Фінанси України. - 2006. - № 12. - С. 24.
2. Лігоненко Л.О., Новікова Н.М. Управління дебіторською заборгованістю підприємства Навч.пос. К.: Київ. нац. торг.-екон.ун-т, 2007. - 275 с
3. Непочатенко О.О Фінанси підприємств [текст]: підручник / О.О. Непочатенко, Н.Ю.Мельничук – Київ, «Центр учбової літератури», 2013, - 504 с.
4. Ярошевич Н.Б. Фінанси підприємств: навчальний посібник /Н.Б. Ярошевич. - К.:Знання, 2012. - 341с.

Квач Ліна Олександрівна
магістрантка II курсу, спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович
к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Формування і розвиток сучасної економічної системи в Україні визначається певними специфічними особливостями. Провідною з них є та, що становлення ринкової інфраструктури в умовах розвитку змішаної економіки, у тому числі і фондового ринку, почалося за не сформованості належної законодавчої бази. Наявні законодавчі акти переважно були прийняті в умовах, коли ще не існувало самих ринків. Саме тому на сьогодні постало питання визначення юридичних дефініцій та природи цінних паперів.

Цінні папери є грошовими документами, які засвідчують права власності або відносять позики власника документу стосовно особи емітента, що випустив даний цінний папір. Цінні папери можуть існувати у формі відособлених документів або записів на рахунках. Цінні папери – це акції, облігації, векселі та інші (в тому числі похідні від них) посвідчення майнових прав на ресурси, які відокремились від своєї основи, визнані в такій якості законодавством. Кожному виду майна (ресурсів) можуть відповідати свої цінні папери, які в свою чергу, можуть виступати предметом власності, куплятись і продаватись, віддаватись під заставу.

В залежності від виду цінних паперів між емітентами та інвесторами можуть виникати різноманітні права і зобов'язання. Наприклад, набір прав і зобов'язань у випадку випуску і обігу акцій – один, боргових цінних паперів – інший, приватизаційних паперів, як вони визначені в законодавстві України – третій. Кількісні і якісні відмінності в переліку взаємних прав та зобов'язань можуть також мати місце в рамках одного й того ж самого виду цінних паперів. Отже, поняття „документ” стосовно до цінних паперів, можна визначити так: Цінний папір як грошовий документ являє собою закріплену на матеріальному носії офіційну інформацію емітента, придбання якої приводить до виникнення взаємних прав та зобов'язань між емітентом та власником даного документа [5,с.16]. Матеріальним носієм може бути цінний папір /паперові чи сертифікатні цінні

папери/ або комп'ютерний запис /електронні цінні папери/. Вказане визначення є одним з можливих варіантів визначень. Слід пам'ятати, що будь-який документ – паперовий чи безпаперовий – представляє собою офіційну інформацію, що емітент документа, а значить і інформації, повинен діяти на законних підставах та в межах своєї правової компетентності. З іншого боку, суто психологічно, учасникам ринку цінних паперів буває нелегко звикнути до думки, що документом може бути не тільки інформація, викладена на папері, але й виражена на інших носіях /у вигляді комп'ютерного запису/.

Найбільш дискусійним залишається питання про природу цінних паперів з юридичної точки зору. Особливо це стосується природи прав, що закріплюються за цінними паперами. Прихильники договірної теорії обґрунтовують виникнення цінних паперів на підставі договору боржника, який видає документ, з покупцем такого документу. На думку Агаркова М.М., обов'язковість правовідносин, що відображені в цінних паперах, може виникнути лише на підставі договору між укладачем та покупцем [1, с. 226]. Варіантом договірної теорії є ідея договору з рядом акцептантів, яка передбачає, що кожен наступний власник цінного паперу, отримуючи його, приймає пропозиції, запропоновані боржником [3, с.20].

Однак договірна теорія не дає достатнього пояснення того факту, що стосовно до цінних паперів для отримання покупцем юридичних наслідків недостатньо простої згоди сторін, а необхідно бути легітимною особою, що є правомочною по цінному паперові. Як зазначає Нерсесов Н.О. для вирішення зазначеного протиріччя „теорія чистого договору піддалась деяким видозмінам, а саме: для дійсності цінного паперу як юридичного акту, крім договору згоди як початкової підстави для їх виникнення, потрібна... ще й передача документу в руки іншої особи, їх покупця.”[4, с. 198]. Але й дана теорія, будучи в своїй основі договірною, не дає задовільної відповіді на питання дійсності зобов'язань боржника по цінним паперам, якщо вони поза волею боржника перейшли в інші руки і стали обертатись на ринку. На думку Нерсесова Н.О., відповідно до даної теорії власників таких цінних паперів не можна вважати правомочними кредиторами, оскільки в даному випадку „не було передачі від початкового боржника і прийняття з боку першого покупця” [4, с.198].

Інша теорія – теорія односторонньої обіцянки трактує виникнення цінного паперу внаслідок односторонньої діяльності боржника. Особа може зв'язати себе зобов'язаннями без договору, простим одностороннім

волевиявленням. Так на думку Брагинського М.І. випуск в обіг цінних паперів є односторонньою угодою [2, с.48]. У відповідності з теорією односторонньої обіцянки „документ як такий в вважається дійсним завдяки волі боржника, яка виражена односторонньо, але практична дія його призупинена до тих пір, доки він не перейде в руки покупця” [5, с.200].

Кокин А.С. з посиланнями на правознавців Німеччини та Австрії вказує на такі основні теорії виникнення прав, що виражені в цінних паперах [4]:

- У відповідності з креаційною теорією підставою для виникнення права є факт складання цінних паперів, які кваліфікуються як одностороння угода. Факт складання цінних паперів розглядається як волевиявлення автора паперу виконати зображені в документі зобов'язання. Пізніше теорія була доповнена тезою про необхідність купівлі цінного паперу особою, якій його передано емітентом, як необхідної підстави для виникнення правовідносин по угоді. Однак думка про цінні папери, як односторонні угоди, що є підставою для виникнення права із документу, зберегла свою силу.

- Емісійна теорія цінних паперів визначає, що право виникає із випуском емітентом паперу в обіг. При цьому випуск документу, аналогічно креаційній теорії, розглядається як одностороння угода.

- Договірна теорія визначає, що виражене в цінних паперах право виникає на підставі договору між емітентом цінного паперу і його покупцем. Право емітента цінного паперу прийняти на себе зобов'язання виражається в передачі документу покупцеві, який в свою чергу абсолютно свідомо приймає на себе права кредитора по зобов'язаннях, що засвідчуються ним. Договір, оформлений цінним паперами, починає діяти тільки з моменту реального виконання – передача паперу.

- Теорія добропорядності обмежує коло уповноважених по цінних паперах суб'єктів лише добропорядними покупцями. На думку її прихильників, цінні папери не можуть створити яких-небудь прав для недобропорядного тримача.

- Відповідно до теорії юридичної видимості цінні папери зовнішнє втілюють в собі виражені в них права. Добросовісні особи довіряють цій зовнішній формі права і приймають її за існуючу дійсність. Щоб захистити інтереси добросовісних осіб, закон прирівняв зовнішню видимість права до реального права. Але захист може отримати не кожен, а лише добропорядний власник, який довірився цьому видимому праву внаслідок

правомочності попереднього власника.

Остання із зазначених теорій – теорія юридичної видимості – має велику кількість прихильників у Німеччині та Австрії. Однак, жодна з приведених теорій не може відповісти на всі питання, що виникають при вивченні юридичної природи цінних паперів. Всі наведені теорії тим чи іншим чином базуються на концепції угоди, як підстави для виникнення права кредитора, що лежить в основі цінного паперу. Договірна теорія виходить з того, що дане право кредитора і, відповідно, зобов'язання боржника, виникають як наслідок двосторонньої угоди, а теорія односторонньої обіцянки виходить з того, що первинною угодою, якою боржник зв'язав себе зобов'язаннями, є одностороння обіцянка (одностороння угода). Стосовно західних теорій визначним є той факт, що „правознавці включають їх в загальне вчення про юридичні угоди” [4,с.139], за винятком, можливо, теорії юридичної видимості. Хоча остання не приводить підстав для виникнення права, вказуючи лише на підстави надання юридичного захисту добросовісному покупцеві.

Економічна та юридична наука на сьогодні остаточно не сформували єдиного підходу до визначення юридичної природи цінних паперів. Багато в чому це пояснюється перехідними процесами та недостатньою розробленістю відповідних положень у світовій економічній думці.

Література:

1. Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах. – М.: БЕК, 2014. –
2. Брагинский М.И. Сделки: понятия, виды и формы. – М., 2015. –
3. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. – М.: Юридическое из-во Министерства юстиции СССР. – 1948. –
4. Кокин А.С. Товарораспорядительные бумаги в торговом обороте. – М.: Спарк, 2017. –
5. Нерсесов Н.О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. – М.: Статут, 2018. –
6. Пилипенко І.І., Жук О.П. Цінні папери в Україні. – К.: ІВЦ Держкомстату України. – 2017. – 305с.

Коваль Альона Павлівна
магістрантка II курсу спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ОБОРОТНИХ КОШТІВ ПІДПРИЄМСТВА

Актуальність дослідження. У сучасних умовах для багатьох вітчизняних підприємств типовим наслідком кризових явищ є гостра нестача джерел фінансування оборотних коштів та не оптимальна їх структура, що супроводжується низьким рівнем використання оборотного капіталу. Розвиток ринкових відносин в Україні та досвід зарубіжної системи господарювання визначають залежність результатів діяльності підприємств від ефективності управління процесом формування і використання оборотних коштів [1].

Постановка проблеми. Однак проблема оптимізації формування та використання оборотних коштів в умовах ринкових відносин гостро стоїть перед більшістю вітчизняних підприємств. Тому сучасна ситуація вимагає пошуку нових підходів до оптимізації формування та використання оборотних коштів підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробки у сфері політики управління оборотними коштами ведуться достатньо давно та знайшли своє відображення в монографіях цілої низки закордонних вчених, таких як: І. Ансофф, Ю. Брігхем, Б. Коласс, Ю. Мездриков, В. Хохлов. Серед вітчизняних вчених-економістів, які присвятили свої праці даному питанню, відмітимо І. Бланка, В. Кігеля, А. Руденка, Л. Лахтіонову та інших.

Мета статті висвітлення основних теоретичних положень та напрямів оптимізації структури оборотних коштів в системі формування комплексної політики управління фінансово-господарською діяльністю підприємств.

Виклад основного матеріалу. Оборотні кошти це об'єктивно необхідна економічна категорія, що є авансованою в грошовій формі сукупною вартістю для створення оборотних виробничих фондів і фондів обігу, що постійно переходить у процесі планомірного кругообігу з однієї функціональної форми в іншу з метою забезпечення безперервного та розши-

реного відновлення виробництва [2].

Структура оборотних коштів визначає фінансовий стан підприємства, який, у свою чергу, визначає конкурентоспроможність підприємства. Оптимальність структури оборотних коштів виступає однією з найважливіших умов забезпечення інноваційного розвитку підприємства, поліпшення можливості підприємства створювати нові продукти або модифікувати старі згідно з сучасними потребами замовників.

У свою чергу, фінансовий стан підприємства залежить від раціонального формування та раціональної структури оборотних коштів та постає одним із першочергових індикаторів, які сигналізують про слабкі сторони, небезпеку виникнення багатьох загроз для підприємства. Однією з головних загроз є загроза втрати ліквідності, оскільки навіть підприємство із налагодженим та ефективним процесом виробництва, конкурентоздатною продукцією через втрату ліквідності може зазнати банкрутства [3].

Найбільш важливим принципом оптимізації оборотних коштів підприємства є встановлення співвідношення джерел формування оборотних коштів та напрямів їх розміщення. В основі цього співвідношення знаходиться підхід узгодження строків, який полягає в узгодженні строків існування активів та зобов'язань. Основна мета цього підходу полягає у зменшенні ризику неспроможності підприємств у встановлений строк розраховуватися за рахунками кредиторів. Такий ризик виникає, коли термін дії активів перевищує строк погашення зобов'язань, які використовувалися для формування цього активу. У цьому випадку, коли настане час погашення зобов'язання, актив ще не буде реалізованим, тому виникає потреба у пролонгації заборгованості. Якщо з якоїсь причини кредитор відмовляється пролонгувати позику, то у підприємства виникає проблема розрахунку із кредитором. Тому для формування певної групи активів повинна відповідати група пасивів із відповідним строком погашення.

Виходячи з цього принципу основні фонди та постійна частина оборотних коштів повинна формуватися із довгострокового капіталу (власного капіталу та довгострокових кредитів), при цьому власний капітал в першу чергу спрямовується на формування основних фондів, а його залишки на формування оборотних коштів. Перемінна частина оборотних коштів повинна формуватися із короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості. Але на практиці, через різні причини, таке співвідношення порушується. На основі цього виділяють два підходи до формування оборотного капіталу.

Агресивний підхід фінансування оборотних коштів полягає у збільшенні питомої ваги короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості. В цьому випадку постійна частина оборотних активів, а іноді і деяка частина основних фондів формуються за допомогою короткострокових пасивів. Така політика є високо ризикованою і підвищує фінансові ризики та ризики неплатоспроможності підприємства. Також така політика зменшує можливості підприємства швидко збільшувати обсяги своєї діяльності, оскільки підприємство вже використовує значні обсяги короткострокових кредитів, тобто зменшує фінансовий потенціал підприємства. Однак короткострокові позики обходяться дешевше, ніж довгострокові, що зменшує вартість використання оборотного капіталу [4].

На жаль, на сьогоднішній день, українським підприємствам довгострокові позики майже не надаються та відсоткова ставка по ним значно вища. Тому українські підприємства зіткнулися із проблемою заміщення довгострокового кредиту короткостроковим, що значно погіршує структуру джерел формування капіталу та знижує фінансову надійність підприємств [2].

Супротивним до агресивного є консервативний підхід, який передбачає збільшення питомої ваги довгострокового капіталу. Тобто, постійна частина оборотних коштів та змінна частина оборотних коштів формуються за рахунок довгострокового капіталу, а сезонний приріст оборотних коштів за рахунок короткострокових кредитів. Удаючись до фінансування оборотних коштів за таким підходом, підприємства використовують тільки незначний обсяг короткострокового кредиту і тільки в ті моменти, коли необхідність в оборотних коштах сягає найвищої потреби. В періоди відсутності потреби в оборотних коштах надлишки залучених коштів можуть резервуватися у вигляді короткострокових вкладень у високоліквідні цінні папери. Реалізація консервативної стратегії є менш ризиковою і збільшує фінансовий потенціал підприємства, але збільшує вартість використання оборотного капіталу [4].

Консервативна стратегія сьогодні неможлива до практичної реалізації через відсутність розвинутої та стабільної фінансової інфраструктури, яка, з одного боку, забезпечувала б довгострокове кредитування, а з іншого давала б можливість розмішувати кошти у високоліквідні активи (практично високоліквідні цінні папери відсутні на фондовому ринку України).

Як показує досвід, практика банківського кредитування виробничих

запасів і готової продукції, незавершеного будівництва, витрат майбутніх періодів, залишків малоцінних і швидкозношуваних предметів та запасних частин за рахунок довгострокового капіталу є більш раціональною. Така система фінансування спроможна відновити платоспроможність підприємств і сприяє своєчасному придбанню сировини та матеріалів і здійсненню розрахунків за придбані засоби праці [4].

Отже, відсутність власних оборотних коштів, значна питома вага дебіторської заборгованості свідчить про значну не оптимальність структури оборотних коштів промислових підприємств України на сьогоднішній день. Основною причиною такого погіршення структури оборотних коштів є системні фактори української економіки, які почали діяти та продовжують негативно впливати на діяльність підприємств України сьогодні. До таких факторів можна віднести значну вартість кредитних ресурсів, погіршення платіжної дисципліни вітчизняних підприємств. Це призводить до значного залучення оборотних коштів, підвищення фінансових ризиків підприємств.

Власний капітал не бере участі у формуванні оборотного капіталу, більша частина постійних оборотних коштів формується за допомогою короткострокових пасивів, тобто вітчизняні підприємства вимушено використовують агресивний підхід до формування оборотних коштів.

Отже, для вітчизняних підприємств на сьогоднішній день найбільш актуальним є дослідження оптимальної структури оборотних коштів в умовах вимушеного використання агресивного підходу формування оборотних коштів.

Оптимальна структура оборотних коштів, крім узгодження строків, також залежить від ряду таких факторів, як: специфічні особливості виробничого процесу, технології, організації виробництва та умов реалізації продукції. Оптимальна структура визначається багатьма факторами виробничого, економічного й організаційного порядку. Так, для промислових підприємств характерною рисою є те, що велику частину в оборотних коштах займають запаси товарно-матеріальних цінностей і дебіторська заборгованість [7].

Деякі автори пропонують комплексну структуру оборотних коштів, порівнюючи одночасно як напрями розміщення оборотних коштів, так і джерела їх формування. Так, Петрова Н.В. у своїй роботі наголошує на тому, що оптимальна структура оборотних коштів базується на оптимальних, нормативно встановлених значеннях складових елементів оборот-

них активів та джерел формування оборотних коштів, що повинні виходити з наступного співвідношення:

$$\text{ВОК} > \text{НТМЦ} > \text{ДЗ} > \text{КЗ}, \quad (1)$$

де:

ВОК – власні оборотні кошти;

НТМЦ – норматив товарно-матеріальних цінностей;

ДЗ – дебіторська заборгованість;

КЗ – кредиторська заборгованість [3].

Бугай А.В. у своїй праці для підвищення ефективності управління оборотними коштами надає визначення оптимальної структури оборотних коштів та пропонує використовувати для цього співвідношення не вартості елементів оборотних коштів, а розглядати оборотні кошти в динаміці та використовувати для цього співвідношення темпів росту наступних показників:

$$\begin{aligned} T(\text{Пр}) > T(\text{ВР}) > T(\text{ВОК}) > T(\text{С}) > T(\text{Г А}) > T(\text{ГП}) > T(\text{НВ}) > T(\text{ВЗ}) > \\ T(\text{ОК}) > T(\text{КЗ}) > T(\text{ДЗ}), \end{aligned} \quad (2)$$

де:

Пр – прибуток; ВР – виручка від реалізації продукції; С – собівартість реалізованої продукції; ОК – оборотні кошти; ВЗ – виробничі запаси; НВ – незавершене виробництво; ГП – готова продукція та товари; ГА – грошові кошти та активи [3].

Висновки. Отже, в економічній літературі є багато підходів до визначення оптимальної структури оборотних коштів. Формування оборотних коштів повинно бути частиною комплексної політики управління фінансово-господарською діяльністю промислових підприємств. Це має важливе значення для здійснення управління оборотними коштами та фінансовими ризиками підприємства.

На жаль, із переходом до ринкової економіки, вітчизняні підприємства зіткнулися із великими труднощами у формуванні та використанні оборотних коштів, що призвело до значного погіршення структури оборотних коштів промислових підприємств. Так, найбільшу питому вагу в структурі оборотних коштів почала займати дебіторська заборгованість, а власні оборотні кошти перестали брати участь у формуванні оборотного капіталу.

Тому особливості структури оборотних коштів у різних галузях та вимушеність вітчизняних підприємств нести фінансові ризики через негативні системні чинники вітчизняної економіки вимагають шукати нових

підходів до оптимізації використання оборотних коштів із ціллю адаптації вітчизняних підприємств до сучасних умов господарювання.

Список використаних джерел:

1. Гоцуляк С. М. Джерела фінансування оборотного капіталу / С. М. Гоцуляк // Вісн. нац. ун-ту «Львів. Політехніка». Менедж. та підприємництво в Україні: етапи становлення і пробл. розв. – 2010. – № 691. – С. 135–140.
2. Рилєєв С.В. Роль політики управління оборотними активами в системі фінансового менеджменту підприємства / С.В. Рилєєв, С.М. Юрій // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2009. – Вип. IV. – С. 311–319.
3. Добровольська О. В. Пріоритети формування оборотного капіталу підприємства у нестабільному середовищі / О. В. Добровольська // Інвестиції: практика та досвід – 2010. – №8 – С. 45–49.
4. Петрова Н.В. Формування оборотних коштів промислових підприємств: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами екон. діяльності)» / Н.В. Петрова. – ОДЕУ, 2007. – 18 с.
5. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Архієреєв С.І. Визначення економічної сутності оборотних коштів та джерел їх формування / С.І. Архієреєв, Л.А. Жмілька // Вісник НТУ «ХП». – 2013. – № 21(994). – С. 171–178.
7. Поддєрьогін А. М. Фінансовий стан та інвестиційна привабливість підприємств харчової промисловості України / А.М. Поддєрьогін, А.В. Корнилюк // Економіка і регіон. ПолтНТУ. – 2009. – № 1 (20)

Ковалько Оксана Василівна
Крупська Наталія Олександрівна

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Пазушан Анна Василівна

ст. викладач кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ФІНАНСОВА КРИЗА НА ПІДПРИЄМСТВІ. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ І ПРИЧИНИ ЇЇ ВИНИКНЕННЯ

Вступ. Становлення ринкової економіки в Україні поставила перед суспільством ряд нових проблем, найважливішою з яких є антикризове управління. Це пояснюється тим, що одним з факторів сучасної української економіки є неплатоспроможність більшості підприємств. Приблизно дві третини вітчизняних підприємств перебувають у стані кризи і є потенційними банкрутами. Висока собівартість продукції вітчизняного виробництва та істотне зменшення попиту на неї стали головними причинами фінансової кризи переважної більшості українських підприємств.

Результати дослідження. Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, що виникають на цьому підприємстві.

Фактори, які можуть призвести до фінансової кризи на підприємстві, поділяють на зовнішні, або екзогенні (які не залежать від діяльності підприємства), та внутрішні, або ендогенні (що залежать від підприємства) [1].

Розрізняють три види кризи:

- 1) Стратегічна криза (коли на підприємстві зруйновано виробничий потенціал і відсутні довгострокові фактори успіху);
- 2) Криза прибутковості (перманентні збитки вихолошують власний капітал, і це призводить до незадовільної структури балансу);
- 3) Криза ліквідності (підприємство є неплатоспроможним або існує реальна загроза втрати платоспроможності).

Між розглядуваними видами кризи існують тісні причинно-наслідкові зв'язки : стратегічна криза спричинює кризу прибутковості, яка у свою чергу призводить до втрати підприємством ліквідності.

Важливою передумовою застосування правильних антикризових заходів є ідентифікація глибини фінансової кризи.

Існують три фази кризи:

а) фаза кризи, яка безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємства (за умови переведення його на режим антикризового управління);

б) фаза, яка загрожує подальшому існуванню підприємства і потребує негайного проведення фінансової санації;

в) кризовий стан, який не сумісний з подальшим існуванням підприємства і призводить до його ліквідації [2].

Висновок. Банкрутство підприємств є наслідком глибокої фінансово-економічної кризи. Система ж реанімаційних заходів щодо поліпшення існуючого стану не дала позитивних результатів. Криза – це зміна фінансово-економічного стану підприємства (різкий перехід від стабільності до розбалансованості усього виробничого ланцюга та обмеженого впливу керівництва на фінансово-економічні і виробничо-організаційні відносини). Світовий досвід управління підприємствами в умовах кризи та сучасна практика його застосування в Україні однозначно свідчать про те, що поведінка промислових підприємств у період кризи має визначені закономірності. Проблема ускладнюється тим, що кризисна реальність на сучасному етапі розвитку промисловості дуже відрізняється від тієї ситуації, до якої звикли за останні роки керівники вітчизняних підприємств. Тому в таких умовах керівництво повинно вміти проводити діагностику, аналізувати і прогнозувати фінансовий стан підприємства.

Список використаних джерел:

1. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: Монографія / А.Е. Воронкова. – Х.: ВД ІНЖЕК, – 2016. – 448 с.
2. Манойленко О. Теоретичні засади формування ефективного механізму діагностики кризових явищ у процесі розвитку складно структурованих корпоративних систем // Підприємство, господарство, право. – 2016. – №5. – с. 17–20.
3. VerkhovnaRadaofUkraine [UA] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-14>

Коврига Оксана Тимофіївна

магістрантка II курсу спеціальність

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

РОЗВИТОК РИНКІВ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У зв'язку з інтеграцією України в глобальний економічний простір важливим є історія розвитку ринку цінних паперів. У фінансовому секторі світової економіки відбуваються важливі якісні зміни, що ведуть до інтеграції в глобальному масштабі ринків з різним ступенем розвитку, капіталізації, ризиків. Ринок цінних паперів є об'єктом фінансово-правового регулювання будь якої країни, так як цінні папери – це один з найбільш ефективних інструментів мобілізації вільних грошових ресурсів. Фондовий ринок є суттєвою ознакою та елементом розвиненого товарного господарства.

Прикладні аспекти факторів розвитку ринків цінних паперів знайшли відображення в численних дослідженнях зарубіжних та українських науковців, зокрема, А. Абдул-Хаді, А. Басова, О. Буклемишева, М. Вілкінса, Л. Долінського, А.Карпушкина, В. Корнєєва, І. Кумешера, І. Лаврушина, М. Малхала, О. Мозгового, Т.Писаревської, Р. Подпєри, А. Поручника, Б. Райзберга, Є. Савельєва, В.Скрипниченка, О. Сохацької, Т. Фролової, Е. Ченселора та інших.

Метою статті є аналіз історії розвитку ринків цінних паперів.

Ринки цінних паперів – комплексний і складний механізм сучасної економічної системи. Вивчення передумов та факторів розвитку потребує аналізу етапів його історичного генезису. Історія ринків цінних паперів охоплює велику кількість наукових праць, що описують окремі періоди та умови розвитку. Досліджуючи економічну історію розвитку ринків цінних паперів, доцільно виділити низки етапів його розвитку.

Перший етап – Античний ринок цінних паперів. У даний період його розвиток характеризується зародженням прототипів цінних паперів та утворенням першого ринку цінних паперів в античні часи. Б. Сміс зазначає, що найдревніший приклад організованого ринку капіталу мав місце ще в Римській республіці в II ст. до н. е., коли він ще не був об'єктом теологічних обмежень. Однак, на подальший його розвиток мали великий

вплив монотеїстичні релігії. В Римській республіці існувало три ключові передумови для життєздатності ринку капіталів: вільний рух капіталу, доступний кредит та бажання вкладати кошти в ризикові активи.

Розвиток комерційної діяльності по всій республіці призвів до нагромадження багатства в стародавньому Римі, яке трансформувалось у доступний капітал для інвестицій. Набули розвитку кредитні відносини, які виражались через готовність брати в кредит кошти під відсотки, а також загальне визнання переказних векселів як засобу фінансування торгівлі. З'явився клас інвесторів спроможних інвестувати свої кошти з певною мірою ризику з метою отримання прибутку, ніж просто накопичувати чи затоварювати їх. Багато із того, що пізніше з'явилося в фінансовому капіталі Амстердаму, Лондона та Нью-Йорка, Стародавній Рим виступив в якості горнила, де капітал, кредит та ризик пройшли свою «обкатку» і набули подальшого розвитку. Саме через цей процес утворився перший фондовий ринок [7, с.10]. Римський ринок цінних паперів занепав разом із падінням Стародавнього Риму.

Другий етап – Середньовічний ринок цінних паперів. Як зазначає Р.С. Міші, батьківщиною сучасного глобального ринку цінних паперів є середньовікова Італія, де в таких полісах як Венеція, Генуя, і Флоренція зростаючий обсяг торгових операцій між Сходом і Заходом сприяв розвитку їх фінансової сфери, зокрема фондового ринку [5, с.17].

Крім державних боргових інструментів, також, у XIII ст. в Італії існували цінні папери акціонерних компаній, такі як акції та облігації. В середньовіччя (XI-XV ст.) з'являлися і набували свого розвитку перші фінансові інструменти у вигляді боргових розписок, які з часом удосконалились і трансформувались у вексель. В цей період не з'явилося жодної фондової біржі зі спеціалістами у своїй власній будівлі та технологіями, які б давали змогу торгувати як борговими, так і пайовими цінними паперами. Недостача ліквідних та обігових цінних паперів, із-за відсутності великих державних чи корпоративних компаній, гальмувала розвиток ринків. Будь-які банкрутства, навіть тимчасові, мали великий вплив на вартість та привабливість цінних паперів.

Третій етап – Формування елементів сучасного ринку цінних паперів. До 1500 р. центр фінансових інновацій в Європі змістився на північ, відображаючи зростаюче значення морських шляхів через Атлантичний океан, які надавали дешевший доступ не лише до Сходу через Мис Доброї Надії, але й також до Нового Світу (Америки). Нижні країни, зокрема

м. Брюгге, виникли як основні координуючі ланки міжнародної торгівлі між Середземномор'ям та Балтійським морем. Це були саме ті міста, куди транспортувався італійський досвід у фінансовій сфері. Саме там, на території сучасної Бельгії в XV ст. (1406 рік) була заснована перша біржа [2, с. 40]. Спочатку на біржі в Брюгге торгували грошима та векселями. Як і в італійських містах-полісах, там не було фондової біржі в її традиційному розумінні із системою професійних учасників, які розуміються на техніці торгівлі цінними паперами.

Деякий час на початку XVI ст. м. Брюгге і Антверпен розглядалися як провідні фінансові центри Європи, поряд із французьким містом Ліон та італійським полісом Генуя. Однак, уже до 1520-х років Антверпен став панівним фінансовим центром атлантичної торгівлі. Тут стали залучати кошти іноземні уряди, зокрема Англія, Франція, Португалія та Іспанія [5, с.22].

Почали з'являтися постійно діючі ринки цінних паперів по всій Європі з біржами, побудованими в Кельні (Німеччина) в 1553 році, Парижі в 1563 році, Лондоні – 1571 році, Севільї (Іспанія) – 1583 та Франкфурті в 1585 роках. Задовольняючи, в основному, потреби торговців та банкірів, ці біржі були домом для всіх видів фінансових та комерційних операцій. Однак, переважна більшість таких операцій здійснювалась відносно торгівлі товарами і векселями, аніж цінними паперами.

Ринок цінних паперів, який сформувався в Королівстві Нідерланди і є історично першим ринком цінних паперів у його сучасному розумінні. Домінування Амстердаму поступово почало зменшуватись під впливом фінансових криз 1763 року та 1772-1773 років, фінансовою скрутою Банку Амстердаму в 1781 році, політичною нестабільністю та громадянською війною в середині 1780-х років. В той же час Лондон зарекомендував себе більш конкурентним бізнес середовищем порівняно з Амстердамом. Реальним здобутком, що вніс Амстердам у розвиток ринку цінних паперів – це формування нових методів торгівлі цінними паперами. Як зазначає Джозеф де ла Вега, в 1688 році на ринку цінних паперів в основному торгували акціями голландської Ост-Індської компанії, але технологія самої торгівлі включала в себе і спот ринок, і ринок строкових контрактів, зокрема, колл, пут та стреддл опціони, маржинальна торгівля, хеджування, торгівля на пониженні, а також, торгівля з можливістю відтермінування як платежу, так і поставки товару [9, с. 147-179]. Під час правління Вільгельма III здобутки голландських фінансів перейшли до Англії.

Королівським декретом в 1724 році французький уряд створив офіційну фондову біржу. Метою її створення було не сприяння розвитку торгівлі, а більшою мірою здійснення контролю за цією діяльністю. Таким чином, Париж став першим місцем у світі де утворилася окрема фондова біржа, яка відрізнялася від товарних бірж, що були представлені в більшості європейських міст [5, с.40]. За таким самим принципом була створена фондова біржа і у Відні (Австрія) в 1771 році. В 1801 році офіційно почала функціонувати Лондонська фондова біржа, надаючи не тільки ринок для цінних паперів, а й встановлюючи примусові правила ведення цього бізнесу.

Подібні трансформації відбулися і на фондових ринках Америки. Перша фондова біржа Америки була утворена в 1791 році у Філадельфії, згодом, у 1792 році – в Нью-Йорку. Як і у Лондоні, в перші десятиріччя основними об'єктами торгів на Нью-йоркській фондовій біржі були боргові зобов'язання держави. Лише після громадянської війни Півночі та Півдня (1861-1865 рр.) на перше місце вийшли акції.

Недостатня кількість надійних цінних паперів була одним із головних недоліків ранньої європейської фінансової системи. Утворення ринку цінних паперів на початку XVIII ст. не було продуктом діяльності уряду, а це була потреба фінансової системи у створенні такого інвестиційного інструменту, який можна було б продавати і купувати забезпечуючи тимчасовий притулок для вільних фондів коштів, а також засобу для передачі капіталу з одного місця в інше. Тому, основою розвитку ринку цінних паперів в цей період були міжнародна торгівля та фінанси.

Четвертий етап – Інтернаціоналізація ринків цінних паперів. Саме з цього періоду акціонерне товариство стає основною організаційно-правовою формою крупного капіталістичного бізнесу. Набуває розвитку ринок акцій крупних компаній, і таким чином, ринок цінних паперів стає альтернативним джерелом залучення коштів для акціонерних компаній. Ринок цінних паперів стає ознакою та елементом розвиненого товарного господарства, тому він виникає в першу чергу там, де створюються умови для вільного розвитку товарно-грошових відносин.

З середини XIX ст. основою прогресу в передових економіках стає інфраструктурний розвиток. Головним чином – це було розширення міських територій та транспортних сполучень. Цінні папери залізничних компаній забезпечували ідеальний механізм за допомогою якого короткострокові фонди могли фінансувати довгострокові проекти, оскільки їхні

доходи були відносно передбачувані, а їх великі обсяги емісії надавали їм ліквідності на організованому ринку.

На кінець XIX ст. урядові боргові папери розглядалися як найнадійніші інвестиції. Проте, з часом дохід від державних цінних паперів почав падати. Акції та облігації залізничних компаній були першою та найбільшою групою цінних паперів, що змогли задовольнити цю вимогу [6]. Одним із основних досягнень, в умовах всезростаючої ролі цінних паперів між 1850-1900 роками, – це була можливість фінансувати розвиток світової транспортної системи, яка відкрила внутрішні частини цілих континентів для економічного розвитку та дозволила глобальній економіці оперувати в умовах мобільності людей, капіталу, виробництва, товару і послуг.

До 1914 р. ринок цінних паперів відіграв ключову роль у фінансових системах передових економік і зайняв свою нішу в менш розвинених країнах. Діяльність ринку грошей і капіталу, а також банківської системи, стала сильно залежати від ліквідності, яку забезпечував ринок цінних паперів. Швидкість і надійність операцій, а також ліквідність ринків надали цінним паперам властивостей притаманних самим грошам [4].

Масштаби міжнародного ринку цінних паперів були вражаючими. Зародження його в Лімі (Перу) в 1914 р., інтенсивний розвиток в Єгипті в таких містах як Александрія та Каїр. До 1906 р. на фондовій біржі Каїру мали котирування 328 компаній з капіталом 91 млн єгипетських фунтів [76, с.84]. Найбільші «нації боржники» надавали велику послугу світовій економіці, забезпечуючи її пулом високоліквідних цінних паперів, що торгувалися на всіх провідних ринках світу та могли легко, швидко та дешево транспортуватися між основними фінансовими центрами, сприяючи ціновій конвергенції. Ці цінні папери створили форму міжнародних грошей, але не таких як золото, що непорушно зберігалось у банківських підвалах, а таких, що виконували корисну функцію, забезпечуючи капіталом економічний розвиток по всьому світу [8, с.146].

П'ятий етап – Ера державного контролю та регулювання ринків цінних паперів. Все що було здобуто глобальним ринком цінних паперів, почало руйнуватись з початком Першої світової війни, яка не лише знищила міжнародні цінні папери як ключові елементи міжнародної мережі економічних взаємовідносин, а й стала початком нової ери посилення державного контролю та нестабільності. До кінця війни всі іноземні цінні папери зникли із лістингового списку німецьких фондових бірж. Подібне було здійснено в Британії в 1916 р. і в Франції. Росія та Туреччина, взага-

лі, відмовились від своїх зобов'язань. США як найбільша нація боржників до 1914 року виграла найбільше від масових продаж в Європі міжнародних цінних паперів у зв'язку із військовими обставинами. Американські інвестори викупували назад свої цінні папери зі значними знижками. США вступили в війну, що призвело до різкого зростання її державного боргу [5, с.163].

Міжнародні зв'язки між національними ринками, що слугували фундаментом інтернаціонального ринку цінних паперів були підірвані. Крах на Вол Стріт в 1929 році зруйнував фінансову систему провідної країни світу США та призвів до посилення урядового втручання з метою стабілізації кризи. Британія відмовилася від золотого стандарту в 1931 році. Це знищило всі післявоєнні намагання щодо відновлення стабільної міжнародної монетарної системи.

Після настання Другої світової війни фондові біржі продовжували працювати або закривались лише на короткий проміжок часу. Були відсутні форвардні операції та фінансування під забезпечення цінними паперами, ціни на ринку були мінімальними і контролювались з боку держави. Наслідком Другої світової війни стало настання популярності групи країн із меншим державним контролем та втручанням, зокрема Швейцарія. Фондова біржа Цюріху розглядалась іноземними інвесторами як надійне місце позбавлене надокучливого втручання зі сторони її уряду.

Бреттон-Вудська угода 1944 року створила Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) як заміники міжнародним фінансовим ринкам, які розглядались на той час як такі, що втратили своє значення. Післявоєнною задачею було не відновлення інтернаціонального ринку цінних паперів, а створення нової бази для міжнародних фінансових відносин, які б мінімізували використання ринків та максимізували роль національних урядів, міжурядових організацій та державно регульованих центральних банків. Нью-Йорк став найбільш важливим фінансовим центром світу, замінивши Лондон після Другої світової війни, а Нью-Йоркська фондова біржа стала провідним інститутом глобального ринку цінних паперів. Комбінація із податків та державного регулювання після 1945 року стимулювала інституціоналізацію інвестицій, що характеризувалася появою великої кількості пенсійних фондів. Інституційні інвестори США стали активними учасниками американського ринку цінних паперів [5, с. 222].

Часткове відновлення ринків цінних паперів в 50-ті і 60-ті роки ХХ ст. було не завдяки потребам урядів та корпорацій, а за рахунок потреб інвесторів як інституційних, так і індивідуальних, з метою диверсифікації своїх збережень в активи, які б могли протистояти спустошливим інфляційним хвилям. Поступово Лондон став провідним фінансовим центром Європи за рахунок глобального ринку цінних паперів. Такі фінансові центри як Париж, Амстердам і Брюссель стали більш національно сфокусованими та зменшили свої ринки міжнародних цінних паперів.

Шостий етап – Глобалізація ринків цінних паперів. До кінця 60-х років ХХ ст. фінансова та монетарна система, що була утворена ще після Другої світової війни почала змінюватись. Бреттон-Вудська валютна система виявила себе занадто негнучкою, щоб справитись із різкими змінами в світовій економіці, де долар та фунт стерлінг більше вже не відігравали домінуючої ролі. Зростання та розвиток глобального ринку цінних паперів в 70-80-х роках ХХ ст. відзначився двома ключовими подіями: відміна фіксованих ставок комісійних платежів на Нью-Йоркській фондовій біржі в травні 1975 року; різка дерегуляція фінансових ринків та імплементація нової технології торгівлі цінними паперами на Лондонській фондовій біржі.

Створюються глобальні інститути, які відіграють роль координаторів міжнародних відносин (МВФ, група Світового банку тощо), здійснюється повна комп'ютеризація господарських операцій, розвиваються нові засоби комунікації і під їх впливом планета трансформується в так зване пост-індустріальне світове господарство [1, с.3].

Отже, внаслідок аналізу ринків цінних паперів виділено шість етапів їх розвитку: античний ринок цінних паперів, середньовічний ринок цінних паперів, формування елементів сучасного ринку цінних паперів, інтернаціоналізація ринків цінних паперів, ера державного контролю та регулювання ринків цінних паперів, глобалізація ринків цінних паперів. Кожний етап його функціонування має свої детермінанти розвитку та характерні особливості.

Список використаних джерел:

1. Ананьев М.Ю. Глобалізація і економічний розвиток // Формування ринкової економіки. №26, 2011р., Ч.2. С.3.
2. Кумешер И. М. История биржи (в изложении) // Банковская энциклопедия. Киев: Банк. энцикл., 1916. Т. II. С. 40–75.
3. Braudel F. The Wheelsof Commerce/ trans. By Sian Rynolds, New York:

Haper&Row, 1982.

4. Goldsmith R.W. Comparative national balances sheets: A study of twenty countries, 1688-1978 / The University of Chicago Press, Chicago 1985. 351 p.
5. Michie R.C. The global securities market: a history / Oxford University Press, 2006. 399 p.
6. Mitchell B. R. International historical statistics / vol.3, table F1, London 1998.
7. Smith B.M. A history of the global stock market: from ancient Rome to Silicon Valley / University of Chicago Press edition, 2004. 344 p.
8. Sylla R., Tilly A., Tortella G. (eds) / The state, the financial system and economic modernization / Cambridge University Press, United Kingdom 1999. 292 p.
9. Vega J. Confusion de Confusiones (Amsterdam, 1688; in English with an introduction by Herman Kellenbenz, 1957; repr. in Wiley Investment Classics: New York, 1996.

Колбасніков Станіслав Миколайович
магістрант II курсу, спеціальність 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. У сучасних умовах фінансовий стан багатьох вітчизняних підприємств є нестійким, що зумовлено як факторами внутрішнього середовища суб'єктів господарювання, так і особливо несприятливого зовнішнього. У зв'язку з цим актуалізуються питання управління фінансовою стійкістю, які набувають пріоритетного значення і ваги. Проте, незважаючи на свою практичну значущість, багато питань, пов'язаних із цією проблемою, до тепер комплексно не вирішені та вимагають проведення подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління фінансовою стійкістю підприємств активно розглядаються у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Г. В. Васильченко [1], О. А. Га-

расюк [2], О. Л. Кузенко [5], М. Р. Лучко [7], Є. І. Масленнікова [6] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи отримані підходи до визначення «управління фінансовою стійкістю» (табл. 1), вважаємо, що управління фінансовою стійкістю підприємства слід розглядати як системний процес фінансової діяльності, спрямований на забезпечення здатності підприємства відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями у визначений термін, нарощувати потужності та прибутки, підтримувати фінансову рівновагу на стабільному рівні. А основною метою зазначеного управління повинно бути досягнення такої структури капіталу, за якої на підприємстві буде гарантований достатній рівень ліквідності й платоспроможності, ріст результативності та ефективності діяльності в умовах допущеного ризику, що у кінцевому рахунку забезпечить її стабільне функціонування й підвищення ринкової вартості підприємства.

Таблиця 1

Трактування поняття «управління фінансовою стійкістю підприємства»

Автор, джерело	Управління фінансовою стійкістю - це:
Г.В.Васильченко [1, с. 46]	сукупність процесів, які підпорядковуються системі принципів та методів розроблення і реалізації управлінських рішень, спрямованих на розвиток фінансових відносин суб'єкту господарювання, що визначаються формуванням, розподілом та використанням його фінансових ресурсів внаслідок ведення господарської діяльності
О.А.Гарасюк [2, с. 231]	мистецтво забезпечення безперервної діяльності підприємства та наявності достатньої частки власних коштів, а також рівномірного їх використання, розміщення та накопичення для підтримання фінансової стійкості на довгостроковий період
С.Я. Єлєцьких [3, с. 45]	система принципів та методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних із забезпеченням такого стану фінансових ресурсів і активів, їх формування та розподілу, яка б дозволила підприємству розвиватися на основі зростання прибутку та капіталу при збереженні плато- і кредитоспроможності та забезпечення і підтримання фінансової рівноваги
М.С.Кравченко	комплекс управлінських рішень, спрямованих на забезпечення стабільного фінансово-господарського становища

[4, с. 40]	промислового підприємства в довгостроковій перспективі
О.Л.Кузенко [5, с. 156]	процес планування, аналізу, організації, мотивації, контролю, пов'язаний із забезпеченням такого стану фінансових ресурсів їх формуванням і розподілом, який дозволяє підприємству досягти необхідного рівня фінансової стійкості

Отже, процес управління фінансовою стійкістю підприємства постає як сукупність управлінських циклічних дій, пов'язаних із виявленням факторів, що впливають на фінансову стійкість, із пошуком і організацією виконання прийнятих фінансових рішень.

Ефективне управління фінансовою стійкістю підприємства повинно враховувати стратегічні цілі суб'єкта господарювання, особливості його фінансової політики, а також тип фінансової стійкості, який характерний для підприємства натеper. Тому найважливішим елементом системи управління фінансовою стійкістю підприємства, на нашу думку, є оцінка фінансової стійкості, в основі якої лежить розрахунок певних фінансових показників, що визначають прибутки та збитки підприємства, зміни у структурі його активів і пасивів, а також у розрахунках із дебіторами та кредиторами. Показники фінансової стійкості підприємства (табл. 2) дають змогу встановити, яким чином вона забезпечується та наскільки ефективно здійснюється управління.

Таблиця 2

**Характеристика та методика розрахунку показників
фінансової стійкості підприємства [складено автором за [6-7]**

Показник	Алгоритм розрахунку	Коментар
Коефіцієнт автономії ($> 0,5$)	$\Phi 1, \text{p. } 1495 / \text{p. } 1900$	Характеризує частку власного капіталу в загальній сумі коштів, авансованих у діяльність
Коефіцієнт фінансування (< 1)	$\Phi 1, (\text{p. } 1595 + \text{p. } 1695) / \text{p. } 1495$	Показує, скільки позикового капіталу залучено на 1 грн. власного капіталу
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності ($> 0,5$)	$\Phi 1, (\text{p. } 1495 + \text{p. } 1595) / \text{p. } 1900$	Відображає частку загальної вартості активів, що сформована за рахунок найбільш надійних джерел фінансування і не залежить від поточних джерел
Коефіцієнт фі-	$\Phi 1, \text{p. } 1595 / \text{p. } 1495$	Відображає частку позикового

нансового левериджу (< 1)		капіталу у складі фінансування активів у порівнянні із власним капіталом. Характеризує залежність підприємства від довгострокових зобов'язань та запозичень
Коефіцієнт маневреності власного капіталу ($> 0,5$)	$\Phi 1, (p. 1195 - p. 1695) / p. 1495$	Показує, яка частина власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні активи, а яка - капіталізована
Коефіцієнт забезпечення матеріальних запасів власними коштами (0,6-0,8)	$\Phi 1, (p. 1195 - p. 1100) / p. 1195$	Вказує на те, якою мірою матеріальні запаси покриті власним капіталом і не потребують залучення позикового капіталу
Коефіцієнт маневреності робочого капіталу ($> 0,5$)	$\Phi 1, (p. 1100) / (p. 1195 - p. 1695)$	Характеризує ступінь мобільності використання власного капіталу підприємством

Усі зазначені у табл. 2 фінансові коефіцієнти є похідними від показника співвідношення позикового та власного капіталу. Їхні значення залежать від вартості капіталу і резервів, а також від величини довгострокової заборгованості підприємства. Розрахунок цих коефіцієнтів відображає більше «статичну» фінансову стійкість підприємства і не дозволяє повною мірою комплексно визначитись із рівнем фінансової стійкості підприємства у мінливому середовищі.

З погляду системного підходу необхідно встановити зони відповідальності за обов'язкові процеси управління фінансовою стійкістю підприємства:

стратегічна, що забезпечує довгострокову фінансову рівновагу за рахунок створення передумов для зростання своєї ринкової вартості;

тактична, що дає змогу підтримувати фінансову рівновагу в середньостроковому періоді за рахунок створення передумов щодо виявлення можливих причин її втрати і розроблення захисних заходів стосовно відновлення фінансової стійкості;

оперативна, що забезпечує короткострокову фінансову рівновагу за

рахунок здійснення платежів за зобов'язаннями з тим, щоб попередити виникнення банкрутства підприємства.

Це дасть змогу своєчасно виявляти сторону фінансових труднощів і розробляти заходи, які стосуються підвищення фінансової стійкості підприємства. Управління фінансовою стійкістю, що базується на інтеграції цілей стратегічного, тактичного й оперативного управління нею, вимагає застосування багатоцільового підходу до вирішення оптимізаційних завдань в аналізі фінансової стійкості підприємства.

Таким чином, спираючись на все вищевикладене, нами розроблений порядок проведення аналізу фінансової стійкості підприємства, що включає п'ять етапів, реалізація яких дасть змогу провести комплексне дослідження фінансової стійкості (рис. 1).

Перший етап проведення аналізу передбачає дослідження внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають як на фінансову стійкість, так і на фінансовий стан підприємства. Ці фактори були перелічені на початку статті.

На другому етапі виконується відбір цільових показників, які найбільш повно відповідають завданням забезпечення фінансової стійкості господарюючого суб'єкта. Процес диференціації показників оцінки фінансової стійкості підприємства дає можливість простежити за забезпеченням логічного розгортання узагальнюючих показників у частковій.

З урахуванням вищевикладеного підходу, у довгостроковому періоді стратегічна фінансова стійкість може бути охарактеризована показниками зміни ринкової вартості підприємства, такими як рентабельність чистих активів і власного капіталу, економічне зростання підприємства, середньозважена вартість капіталу та його структура, а також ринкова вартість підприємства.

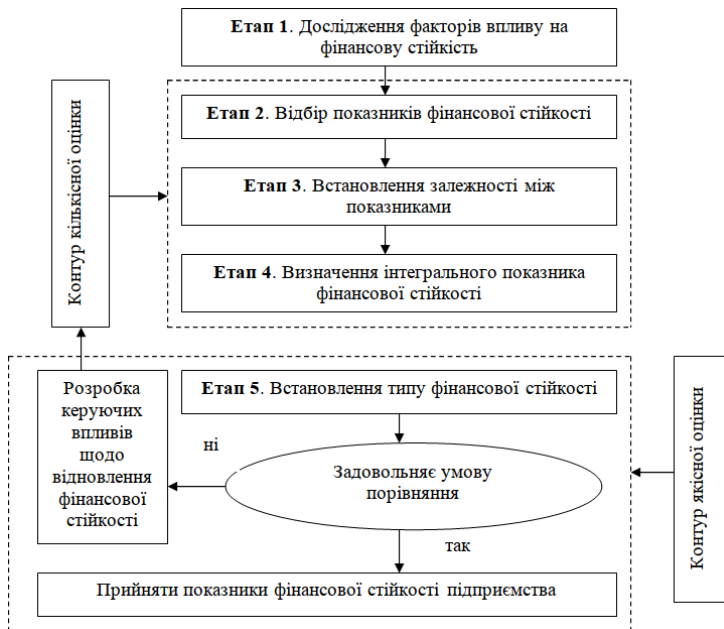


Рис. 1. Послідовність аналізу фінансової стійкості підприємства [розроблено автором]

У середньостроковому періоді тактичну фінансову стійкість характеризують показники фінансової незалежності, маневреності коштів, ділової активності, рентабельності продажів, активів і чистих активів.

Змістом третього етапу аналізу є встановлення залежності між показниками фінансової стійкості підприємства, тобто побудова економіко-математичної моделі аналізу. Така модель розглядається як відображення і формалізація основних, істотних характеристик об'єкта у більш спрощеному схематичному вигляді:

$$Y(t) = \{U_c, U_t, U_o\}(t), \quad (1)$$

де $Y(t)$ - інтегральний показник фінансової стійкості за певний період часу (t) ;

U_c, U_t, U_o - значення стратегічної, тактичної й оперативної фінансової стійкості підприємства у період (t) .

Встановлення зв'язку і вимір її тісноти між узагальненими та частковими показниками фінансової стійкості підприємства ґрунтується на ви-

конанні послідовності розрахунків за багатокритеріальним методом аналізу ієрархій. Формалізоване вираження зв'язку між аналізованими показниками можна навести у вигляді регресійної причинно-наслідкової залежності, тобто односторонньої, яка би показала, яким чином зміна факторних ознак впливає на результативну ознаку. Рівняння регресії може бути наведено як:

$$Y = \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_n X_n, \quad (2)$$

де Y - інтегральний показник фінансової стійкості;

β - бета-коефіцієнт (коефіцієнт регресії);

X - узагальнюючі й часткові показники, що впливають на інтегральний показник фінансової стійкості.

У межах четвертого етапу аналізу фінансової стійкості підприємства на підставі побудованих моделей і розрахунку узагальнюючих та часткових показників визначається інтегральний показник фінансової стійкості суб'єкта господарювання.

На п'ятому етапі розробленої методики виконується встановлення типу фінансової стійкості підприємства шляхом зіставлення отриманих значень показника фінансової стійкості з вербально-якісною шкалою фінансової стійкості (табл. 3).

Таблиця 3

**Вербально-числова шкала фінансової стійкості підприємства
[розроблено автором]**

Тип стійкості	Кризова	Критична	Нормальна	Висока
Інтервал значень	0-0,25	0,26-0,50	0,51-0,75	>0,75

Віднесення розрахункового значення фінансової стійкості підприємства до однієї з груп шкали встановлює рівень фінансової стійкості підприємства, а саме: кризова, критична, нормальна і висока фінансова стійкість.

Таким чином, проведення запропонованого аналізу, що базується на основі зон відповідальності за обов'язкові процеси управління фінансовою стійкістю, дасть можливість своєчасно виявити фінансові труднощі, а також розробити заходи стосовно підвищення рівня фінансової стійкості підприємства.

Висновки. Запропоноване визначення управління фінансовою стійкістю підприємства і розроблена методика аналізу фінансової стійкості базуються на системно-процесному підході, що дає змогу врахувати усі фактори впливу на діяльність сучасного підприємства, особливо в умовах

несприятливого фінансово-економічного середовища. У подальших дослідженнях можлива апробація розробленої методики на прикладі конкретного суб'єкта господарювання.

Список використаних джерел:

1. Васильченко Г. В. Теоретичні аспекти дослідження поняття «управління фінансовою стійкістю». Економічний форум. 2012. № 2. С. 43-47.
2. Гарасюк О. А. Удосконалення поняття управління фінансовою стійкістю. Економіка і регіон. 2012. № 3 (34). С. 228-232.
3. Єлєцьких С. Я. Послідовність етапів процесу управління розвитком промислового підприємства з позицій забезпечення його фінансової стійкості. Науковий огляд, 2014. Т. 8. № 9. С. 41-57.
4. Кравченко М. С. Концептуальні основи управління фінансовою стійкістю підприємства. Схід, 2011. № 4 (111). С. 39-43.
5. Кузенко О. Л. Теоретичні підходи до визначення сутності управління фінансовою стійкістю підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 43. С. 152-157.
6. Масленніков Є. І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства : монографія. Одеса : Прес-кур'єр, 2015. 316 с.
7. Фінансовий аналіз : навч. посібник ; за ред. М.Р. Лучко. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 304 с.

Кривенко Катерина Сергіївна
магістрантка II курсу спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ФІНАНSOVA ПОЛІТИКА, ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ТА УПРАВЛІННЯ НИМ

Підвищення ефективності формування власного фінансового капіталу підприємства досягається в результаті здійснення відповідної фінансової політики, яка характеризується кількома етапами.

На першому етапі аналізується загальний обсяг формування власного фінансового капіталу, темпи його зміни порівняно з базисним і попереднім періодами, відповідність обсягу власного фінансового капіталу розміру необоротних і оборотних активів, питома вага власних засобів у сукупному фінансовому капіталі підприємства. Після цього розглядаються джерела формування власного фінансового капіталу, здійснюється їхня вартісна оцінка, вивчається питання про достатність власних засобів і визначається рівень самофінансування підприємства в динаміці.

На другому етапі здійснюється оцінка вартості окремих внутрішніх і зовнішніх джерел власних фінансових ресурсів і робиться висновок про доцільність їхнього залучення у плановому періоді.

На третьому етапі визначається планова потреба у власному фінансовому капіталі підприємства для фінансування необоротних і оборотних активів. Установлюються розміри приросту власного фінансового капіталу порівняно зі звітним періодом.

На четвертому етапі здійснюється оптимізація співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел коштів, які залучаються для формування власного фінансового капіталу підприємства.

Основним критерієм такої оптимізації може бути коефіцієнт рівня фінансування підприємства за рахунок зовнішніх і внутрішніх власних коштів.

На п'ятому етапі здійснюється розробка і прийняття рішень щодо залучення відповідних обсягів фінансових ресурсів із внутрішніх і зовнішніх джерел для формування власного фінансового капіталу.

Реалізація розробленої політики може бути досягнута у результаті застосування системи механізмів управління формуванням власного фінансового капіталу. Ця система охоплюватиме такі їхні види:

- механізм управління формуванням прибутку;
- механізм управління максимізацією прибутку;
- механізм розподілу чистого прибутку;
- механізм управління амортизаційними відрахуваннями;
- механізм управління залученням зовнішніх джерел власних фінансових ресурсів.

Істотним аспектом у процесі формування внутрішніх джерел власних фінансових ресурсів є використання механізму розподілу валового прибутку підприємства.

Від результату використання цього механізму залежать як фінансові

можливості підприємства, так і зростання доходів власників, задоволення матеріальних і соціальних потреб працівників трудового колективу.

В умовах трансформаційної економіки підприємства, як правило, дотримуються залишкового підходу до виплати дивідендів. Це зумовлено кількома причинами. По-перше, низькою прибутковістю більшості підприємницьких структур. По-друге, необхідністю формування значних обсягів власних внутрішніх джерел фінансових ресурсів для інвестиційної діяльності. По-третє, національними особливостями процесу утворення недержавних підприємств. По-четверте, незавершеністю процесу приватизації державної власності, постійним її перерозподілом, прагненням будь-якими способами скоротити чисельність фактичних власників підприємства.

Ще одним внутрішнім джерелом власних фінансових ресурсів є амортизаційні відрахування, величина яких залежить від кількох складових. По-перше, від обсягу основних фондів і нематеріальних активів. По-друге, від рівня зношеності основних фондів та їхньої своєчасної об'єктивної переоцінки. По-третє, від обраного методу розрахунку амортизації і списання амортизаційних відрахувань на продукцію. По-четверте, від законодавче встановлених норм амортизації. До прийняття національного стандарту бухгалтерського обліку і звітності амортизаційні відрахування розглядалися як одне з найважливіших джерел внутрішніх власних фінансових ресурсів. Однак у зв'язку з прийняттям національного стандарту бухгалтерського обліку амортизаційний фонд був вилучений із пасиву балансу і не розглядався як джерело фінансових ресурсів.

Механізм управління амортизаційними відрахуваннями має бути спрямований на збільшення обсягів внутрішніх власних фінансових ресурсів. Однак при цьому необхідно враховувати, що зростання амортизаційних відрахувань зменшує обсяг чистого прибутку від операційної діяльності і навпаки. Отже, підприємства повинні будувати таку фінансову політику, щоб забезпечити оптимізацію не лише суми амортизаційних відрахувань, а й обсягу чистого прибутку.

Отже, розробляючи й застосовуючи ефективну політику щодо формування власного фінансового капіталу, підприємство створює об'єктивно кращі умови як для його використання, так і для залучення більшого обсягу позикових фінансових ресурсів.

Серед тієї низки проблем, які змушені розв'язувати сучасні українські підприємства, чільне місце посідає проблема ефективного управління

оборотним капіталом.

Основним завданням обігових коштів є забезпечення безперервності процесу виробництва. Обіговим коштам належить особливе місце у структурі підприємства, бо переважно вони зумовлюють стійкий фінансовий стан, кредитоспроможність, інвестиційну принадність суб'єкта господарювання.

На нашу думку, необхідною умовою для підвищення ефективності використання обігових коштів є продумане економічне визначення потреби в них, тобто визначення такого їх оптимального розміру, який би при мінімальному запасі забезпечив безперервне виробництво. У цьому полягає суть нормування обігових коштів, основною особливістю якого в умовах ринку є те, що воно має розглядатися не лише як економічний метод обчислення необхідного розміру обігових коштів, а переважно як спосіб виявлення й мобілізації на кожному підприємстві внутрішніх резервів підвищення ефективності виробництва. Слід зазначити, що останнім часом на підприємствах України нормуванню обігових коштів не приділяють уваги, хоча зарубіжний досвід (Німеччина, Франція, Японія) переконує у необхідності його проведення.

Планування потреби в оборотному капіталі дуже важливе, адже правильне співвідношення розміру обігових коштів з обсягом виробництва має принципове значення для нормального виробництва та реалізації продукції.

Ефективне управління оборотним капіталом передбачає вибір і здійснення певної фінансової політики. Суть такої політики полягає в пошуку оптимальної величини та оптимальної структури обігових коштів.

З позиції повсякденної діяльності однією з найважливіших фінансово-господарських характеристик підприємства є його ліквідність. Втрата ліквідності може призвести не лише до додаткових витрат, а й до періодичних зупинок виробничого процесу.

Якщо грошові засоби, дебіторська заборгованість і виробничо-матеріальні запаси підтримуються на досить низьких рівнях, то ймовірність неплатоспроможності чи нестачі коштів для здійснення рентабельної діяльності висока. Із зростанням величини власних обігових коштів ризик втрати ліквідності зменшується. Звичайно ж, взаємозв'язок має складніший вигляд, оскільки не всі поточні активи однаково позитивно впливають на рівень ліквідності. Але незважаючи на це можна сформулювати варіант управління обіговими коштами, який зводить до мінімуму

ризик втрати ліквідності: чим більше поточні активи перевищують поточні зобов'язання, тим ступінь ризику менший. Таким чином, потрібно прагнути нарощувати власний оборотний капітал.

При низькому рівні оборотного капіталу господарська діяльність підприємства не підтримується належним чином, а звідси — періодичні збої в роботі (неритмічність виробництва), можлива втрата ліквідності та низький прибуток. Підприємство, яке не має достатнього рівня оборотного капіталу, може зіткнутися з ризиком неплатоспроможності.

При деякому оптимальному рівні оборотного капіталу (величина власних обігових коштів дорівнює нормативній) прибуток стає максимальним. Подальше збільшення величини обігових коштів може призвести до того, що підприємство буде мати в розпорядженні тимчасово вільні активи, які не працюватимуть, а також надлишкові витрати фінансування, що призведе до зниження прибутку.

Абсолютне чи відносне зростання обігових коштів може свідчити не тільки про розширення виробництва або дію факторів інфляції, а й про сповільнення їхнього обігу, що спричинить збільшення їхньої маси.

Відомо, що різні рівні різних поточних активів не однаково впливають на прибуток. Наприклад, високий рівень виробничо-матеріальних запасів потребуватиме відповідно значних поточних витрат, у той час як широкий асортимент готової продукції в подальшому може сприяти підвищенню обсягів реалізації та збільшенню доходів. Кожне рішення, пов'язане з визначенням рівня грошових засобів, дебіторської заборгованості та виробничих запасів, повинно бути розглянуте як з позиції рентабельності даного виду активів, так і з позиції оптимальної структури обігових коштів.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що політика управління оборотним капіталом повинна забезпечувати пошук компромісу між ризиком втрати ліквідності та ефективністю роботи підприємства.

Крім цього, слід зазначити, що економічна ситуація в країні в цілому теж значною мірою впливає на склад і структуру обігових коштів підприємств. Так, у структурі обігових коштів українських підприємств значну частку займає дебіторська заборгованість.

Тому підприємствам потрібно постійно стежити за своєю дебіторською заборгованістю, намагатися укладати угоди з покупцями продукції на умовах попередньої оплати або оплати за фактом поставки. Звичайно,

конкуренція диктує свої умови: товари відвантажуються, оборотні фонди зменшуються, зростає дебіторська заборгованість.

На нашу думку, для зменшення рівня дебіторської заборгованості підприємствам потрібно застосовувати факторинг, а також зменшувати кількість продажу продукції з відстрочкою платежу. Адже за такої маркетингової політики підприємство фактично надає товарні позики споживачам своєї продукції. Кредитуючи їх, підприємство фактично ділиться з ними частиною свого прибутку. Одночасно через брак власних обігових коштів підприємство може вдаватися до кредитів для забезпечення своєї діяльності, що призводить до збільшення власної кредиторської заборгованості.

Крім того, підприємствам потрібно переглянути свою політику щодо постачальників, особливо якщо серед них досить розвинена конкуренція. Тобто потрібно укладати вигідніші контракти, які давали б підприємству можливість користуватися короткостроковими позиками у вигляді кредиторської заборгованості перед постачальниками.

Для підвищення ефективності використання обігових коштів потрібно:

- переглянути склад і структуру матеріальних запасів із метою виявлення та реалізації непотрібних й залежалих запасів. Скоротити виробничі запаси товарно-матеріальних цінностей можна за допомогою переходу на оптову торгівлю й прямі економічні зв'язки з постачальниками;

- розглянути варіанти переходу на новіші технології виробництва продукції, що прискорить виробничий цикл, зменшить собівартість продукції та підвищить її якість;

- постійно дотримуватися платіжної дисципліни при розрахунках як із постачальниками, так і з покупцями продукції.

Таким чином можна зробити висновок: підвищення ефективності формування власного капіталу можна досягти шляхом покращення механізмів управління формуванням прибутку, управління максимізацією прибутку, розподілу чистого прибутку, управління амортизаційними відрахуваннями, управління залученням зовнішніх джерел власних фінансових ресурсів, а також підвищувати ефективність використання обігових коштів.

Список використаних джерел:

1. Капітал підприємства : Формування та ефективність функціонування/ Н. Шевчук // Ринок цінних паперів.-2014.-№5/6.-С. 39-43.

2. Крайник О.П., Клепікова З.В. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник. – Львів: Декор, 2016. – 260 с.
3. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник/ За ред. Г.Г.Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2016. – 496 с.
4. Фінансовий менеджмент: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц./ А.М.Поддєрьогін, Л.Д.Буряк, Н.Ю.Калач та ін. – К.: КНЕУ, 2011. – 294 с.

Криворучко Ольга Сергіївна

магістрантка II курсу спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток економіки України свідчить про те, що економічні реформи, спрямовані на забезпечення й підтримку переходу промислових підприємств до ринкових умов господарювання до теперішнього часу поки не досягли очікуваних результатів. Це підтверджується нестійкістю основних показників виробничо-господарської діяльності підприємств і вкрай низкою конкурентоспроможністю на внутрішніх і зовнішніх ринках як самих підприємств і продукції, що випускається ними, так і держави в цілому. Одна з основних причин такого стану вітчизняної економіки полягає в тому, що процеси управління на більшості промислових підприємств продовжують випробовувати на собі вантаж старих принципів управління, характерних для адміністративно-командної економіки.

Разом з тим, динаміка розвитку ринкових відносин настійно вимагає:

- прискорення ринкових реформ;
- корінних змін в організації управління підприємствами, тобто якнайшвидшого переходу до методів іманентно властивим ринковим відносинам;
- застосування сучасних ринкових технологій управління, що враховують накопичений досвід країнами з розвинутою ринковою економікою з метою підвищення стійкості, гнучкості й виживаності підприємства в

умовах ринку.

Досвід розвинених у ринкових відносинах країн, а також останні дослідження вчених-економістів пострадянських держав, переконливо свідчать про те, що теоретичною й практичною концепціями вдосконалювання управління конкурентоспроможністю підприємства з метою її підвищення в умовах зростаючої ринкової конкуренції є маркетинг.

В умовах постійно мінливих ринкових ситуацій, розширення ринкових відносин і посилення конкурентної боротьби рішення питань об'єктивного визначення положення підприємства на ринку, визначення його конкурентних переваг і виявлення слабких сторін виробничої діяльності дозволить забезпечити високий ступінь підготовки й прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення стійкості підприємства в ринковому середовищі.

Організація управління й планування господарської діяльності підприємства, заснована на базі аналізу конкурентоспроможності, дозволяє підвищити його адаптивність, конкурентні переваги й результати господарської діяльності й, як наслідок, підвищити його стійкість, гнучкість і виживаність, як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках.

Стратегічне управління базується на вивченні відносин, які можна охарактеризувати за допомогою системи «середовище - організація». Більшість серед існуючих сьогодні концепцій управління розглядає організацію як відкриту систему, котра постійно взаємодіє з окремими елементами зовнішнього середовища: іншими організаціями, банками, організаціями, що належать до соціально-політичних та економічних інституцій держави, місцевих органів тощо і дає змогу організаціям підтримувати більш-менш стійке становище, виживати в умовах, що постійно змінюються.

Концепції існування та розвитку організацій у зовнішньому середовищі використовують різні підходи та моделі, сформовані на базі різних теорій управління.

Планування - необхідна передумова успішної реалізації будь-якого ділового починання організації. Як загальна функція управління, планування є процесом підготовки на перспективу рішень про те, що, ким, як, коли повинно бути зроблено.

Сучасне розуміння розвитку економіки, передбачення майбутнього організації можна охарактеризувати чотирма основними етапами. Залежно від розвитку ринку комерційної діяльності фірм відповідає певна тео-

рія управління організацією.

1. Товарна орієнтація ринку характеризується прагненням до покращення якості товарів без серйозного врахування потреб, смаків, бажань покупців. Теорією управління фірмою за таких умов є бюджетний контроль, що базується на внесенні поправок в обсяг і структуру доходів - витрат виробництва та збуту залежно від поточної ситуації на ринку. В основі концепції бюджетного контролю лежить уявлення про загальну незмінність основних умов і закономірностей на ринку. Коректування діяльності здійснюється лише час від часу, якщо нарізла необхідність.

2. Збутова орієнтація характеризується забезпеченням максимізації збуту за допомогою реклами та інших методів впливу на покупця з метою примусити його здійснити покупку. При такій орієнтації використовується довгострокове планування, що ґрунтується на уявленні про можливість прогнозувати забезпечення довгострокового приросту основних показників діяльності фірми. Процес планування передбачав визначення довгострокових змін обсягу продаж, рівня витрат, продуктивності праці та інших показників згідно з набутим досвідом та існуючими тенденціями, що зберігатимуться досить тривалий час. Довгострокове планування пристосовує виробничу діяльність до змін на ринку, які мають відобразитись на комерційній активності фірми на найближчі 2-10 років.

3. Ринкова орієнтація діяльності фірм передбачає відбір товарів найвищої якості, що користуються найбільшим попитом і забезпечують максимум продаж саме цих товарів. У таких випадках використовується стратегічне планування.

Ще на початку ХХ сторіччя у перших працях з менеджменту зазначалось, що планування є інструментом, який допомагає у прийнятті управлінських рішень. Його мета - забезпечення нововведень та змін в достатньому обсязі, щоб адекватно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі [1].

Стратегічне планування вносить суттєві корективи в методи управління, відкидаючи можливість управління діяльністю фірми виходячи з екстраполяції минулих тенденцій. Виникає необхідність вносити стратегічні корективи в поставлені завдання згідно зі змінами на ринку і аж до можливості прогнозування виходу на ринок інших товарів. Ця управлінська концепція робить акцент на умови ринку, особливо на умови конкуренції та збуту, як на критерій управління, що наближається до ідей маркетингу, але в ній ринкові умови враховуються лише як фактори випадко-

вих відхилень від виробленої стратегії, а стратегічний план прилаштовується до таких змін, але не передбачає заходів, що спроможні активно впливати на ситуацію ринку [2].

Залежно від умов комерційної діяльності кожна фірма використовує відповідну теорію управління. Найпрогресивнішою є теорія стратегічного управління. Світова практика бізнесу показує, що більшість організацій, які досягли значних результатів в бізнесі, завдячує саме впровадженню системи стратегічного управління.

Розробка ідей стратегічного управління знайшла відображення в роботах таких авторів, як Frankenhofsand Granger (1971 p.), Ansoff (1972 p.), Schendeland Hatten (1972 p.), Irwin (1974 p.) та ін. Провідною ідеєю, що відбиває сутність переходу від оперативного управління до стратегічного, з'явилася ідея необхідності переносу центра уваги вищого керівництва на середовище, для того щоб відповідним чином і вчасно реагувати на зміни, що відбуваються в ньому.

Кілька конструктивних визначень були запропоновані авторитетними розроблювачами теорії стратегічного управління: Шендел і Хаттен розглядали його як “процес визначення і (встановлення) зв'язку, організації з її середовищем, що складається з реалізації обраних цілей і спроб досягти бажаного стану взаємин із середовищем за допомогою розподілу ресурсів, що дозволяє ефективно і результативно діяти організації і її підрозділам”. Хиггенс вважав, що “стратегічне управління — це процес управління з метою здійснення місії організації за допомогою управління взаємодією організації з її середовищем” [1]. Пірс і Робінсон визначають стратегічне управління “як набір рішень і дій з формулювання і виконання стратегій, розроблених для того, щоб досягти мети організації”[3]. Існує ще цілий ряд визначень, що роблять наголос на ті чи інші аспекти й особливості стратегічного управління чи ж на його відмінності від “звичайного” управління.

Стратегічне управління - це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності організації, що дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями (потенціалом) організації та приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій («стратегічного набору»). Концепція стратегічного управління лежить в основі стратегічного мислення і знаходить вираз у характерних рисах її застосування.

Характерні риси системи стратегічного управління певної організації

залежать від взаємодії таких чинників:

- галузевої приналежності;
- розмірів організації (залежно від галузевих особливостей);
- типу виробництва, рівня спеціалізації, концентрації та
- кооперації;
- характерних рис виробничого потенціалу;
- наявності (відсутності) науково-технічного потенціалу;
- рівня управління;
- рівня кваліфікації персоналу тощо.

Стратегічне управління можна розглядати як динамічну сукупність взаємозалежних управлінських процесів, що логічно впливають один з іншого. Проте існує стійкий зворотній зв'язок і відповідно обернений вплив кожного процесу на інші і на всю їхню сукупність. Це є важливою особливістю структури стратегічного управління.

При визначенні стратегії фірми керівництво зіштовхується з трьома основними питаннями, пов'язаними з положенням фірми на ринку:

- який бізнес припинити;
- який бізнес продовжити;
- у який бізнес перейти.

Перша область пов'язана з лідерством у мінімізації витрат виробництва.

Друга область розробки стратегії пов'язана зі спеціалізацією у виробництві продукції.

Третя область визначення стратегії ставиться до фіксації визначеного сегмента ринку і концентрації зусиль фірми на обраному ринковому сегменті.

Процес вибору стратегії включає такі основні кроки:

- з'ясування поточної стратегії;
- аналіз портфеля продукції;
- вибір стратегії фірми й оцінка обраної стратегії.

Реалізація стратегії. Виконання стратегії є критичним процесом, тому що саме він у випадку успішного здійснення призводить фірму до досягнення поставлених цілей. Дуже часто спостерігаються випадки, коли фірми не в змозі здійснити обрану стратегію. Це буває тому, що або невірно був проведений аналіз і зроблені хибні висновки, або тому, що відбулися непередбачені зміни в зовнішньому середовищі. Проте часто стратегія не виконується і тому, що керівництво не може належно включати наявний у фірми потенціал для реалізації стратегії. Особливо це стосується

ся використання трудового потенціалу.

Аналіз діяльності фірм, що успішно реалізували свої стратегії, показує, що вони у своїй діяльності користувались такими правилами:

По-перше, цілі, стратегії і плани були добре доведені до робітників для того, щоб домогтися з їхньої сторони як розуміння того, що робить фірма, так і неформального їх залучення в процес реалізації стратегій, зокрема домогтися в співробітників зобов'язань перед фірмою по реалізації стратегії.

По-друге, керівництво не тільки своєчасно забезпечувало надходження всіх необхідних для реалізації стратегії ресурсів, але і мало план реалізації стратегії у вигляді цільових настанов і фіксувало досягнення кожної цілі.

У процесі реалізації стратегій кожний рівень керівництва вирішує свої визначені завдання і здійснює закріплені за ним функції. У даному випадку процес реалізації стратегій розглядається як складова стратегічного управління.

Планування стратегії - вид управлінської діяльності, що потребує значних зусиль і витрат часу. Головна ж умова ефективного функціонування системи стратегічного планування - це постійна увага до нього з боку вищого керівництва, уміння їх довести необхідність планування, залучити до розробки і реалізації стратегії широке коло співробітників. Ця увага особливо важлива на першій стадії впровадження системи планування в організації.

Зважаючи на вищевикладене варто відзначити, що розробка стратегії організації - не самоціль стратегічного планування. Ця складна і трудомістка робота набуває сенсу, якщо стратегія надалі успішно реалізується. Для того щоб контролювати процес реалізації стратегії і бути впевненими в досягненні поставлених цілей, керівники організації змушені розробляти плани, програми, проекти і бюджети, мотивувати процес, тобто управляти ним.

Список використаної літератури:

1. Забродська Л. Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії: [навч. посіб. для студ. екон. спец.] / Забродська Л. Д. – Х. : Консул, 2014. – 208с.
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Гаркавенко С. С.. - К. : Лібра, 2012. – 708 с.
3. Василенко В. О. Стратегічне управління : навч. посіб. / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – К. : ЦУЛ, 2013. – 396 с.

Кулій Тетяна Костянтинівна
магістрантка II курсу спеціальність 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна
к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ОЦІНКА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Сучасний розвиток підприємництва щільно пов'язаний з наявністю високого рівня його економічної безпеки, оскільки лише в таких умовах можливе ефективне стратегічне планування діяльності, результативне управління та контроль за здійсненням усіх, як внутрішніх, так і зовнішніх, господарських процесів, а також побудова плідних відносин з іншими суб'єктами економічної системи. Відсутність універсального методологічного підходу до оцінювання рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств із урахуванням впливу дестабілізуючих факторів є проблемою, що потребує розроблення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказана проблема перебуває в полі зору багатьох науковців, зокрема, питанням розроблення методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємств різних галузей народного господарства присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних [1-5].

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна безпека - напрочуд багатогранна категорія, тому її оцінка потребує врахування якомога більшої кількості критеріїв для отримання адекватних результатів. Для вирішення цієї проблеми було розроблено низку суттєво відрізняючих методик для отримання та оброблення інформації про фактичний рівень економічної безпеки. Водночас за результатами проведеного дослідження було виявлено, що для більшості методик характерні певні недоліки, що ускладнюють їхнє практичне використання і не завжди дають адекватні рекомендації стосовно забезпечення безпеки на мікрорівні, що негативно впливає на процес розвитку галузевої та національної економіки в цілому. Можна з певністю констатувати відсутність єдиного універсального підходу, що дав би змогу врахувати всі особливості та результати діяльності підприємства, вплив домінуючих зовнішніх факторів і прослідкувати динаміку змін. Переважна більшість моделей оцінювання враховує значення показників за конкретний проміжок часу, однак не зважає

на темпи і динаміку змін. Нез'ясованим залишається питання кількості функціональних складових, які доцільно брати до уваги в процесі визначення рівня економічної безпеки підприємства, їх критеріальна складова та порогові значення індикаторів. У зв'язку з цим, для комплексної оцінки рівня економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш» пропонується використати методичний підхід, який розроблений на основі узагальнення декількох підходів і складається з послідовних етапів оцінки.

На першому етапі визначається інформаційна база для проведення дослідження. В запропонованому авторами методичному підході складові економічної безпеки згруповані наступним чином: фінансова, техніко-технологічна, інтелектуально-кадрова.

На другому етапі проводиться відбір показників для оцінки економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш» за кожною її структурною складовою. Систематизувавши показники, що характеризують структурні складові економічної безпеки досліджуваного товариства у процесі проведення наукового дослідження, було відібрано низку найбільш інформативних (табл. 1).

Таблиця 1

**Система показників оцінки рівня економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш»
[запропоновано авторами]**

Показник	Алгоритм розрахунку	Економічна сутність показника
1	2	3
Оцінка фінансової складової (K_{Φ})		
Коефіцієнт автономії ($t_{\text{вт.}}$)	Відношення суми власного капіталу на валюту балансу	Характеризує можливість підприємства виконати свої зовнішні зобов'язання за рахунок використання власного капіталу
Коефіцієнт фінансування ($t_{\text{фін.}}$)	Відношення позикового капіталу до власного капіталу	Відображає, скільки одиниць позикового капіталу припадає на кожну одиницю власного капіталу
Коефіцієнт покриття ($t_{\text{покр.}}$)	Відношення оборотних активів до поточних зобов'язань	Характеризує здатність підприємства швидко розраховуватись за своїми борговими зобов'язаннями

Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості ($t_{одз}$)	Відношення чистої виручки від реалізації продукції до середньорічної величини дебіторської заборгованості	Відображає швидкість обороту дебіторської заборгованості
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості ($t_{окз}$)	Відношення чистої виручки від реалізації продукції до середньорічної величини кредиторської заборгованості	Відображає швидкість обороту кредиторської заборгованості за період, який досліджується
Рентабельність діяльності, % (t_p)	Відношення валового прибутку до собівартості реалізованої продукції	Відображає прибуток підприємство з кожної гривні, витраченої на реалізацію продукції
Оцінка техніко – технологічної складової ($K_{тг}$)		
Коефіцієнт зносу ($t_{зн}$)	Відношення суми зносу основних засобів до середньорічної вартості основних засобів	Характеризує частку вартості основних засобів, яку списано на витрати виробництва у попередніх періодах
Фондовіддача, грн. і коп. ($t_{фв}$)	Відношення обсягу виробництва у вартісному вираженні до середньорічної вартості основних засобів	Відображає кількість одиниць виготовленої продукції у гривнях, яка припадає на одиницю вартості основних засобів
Оцінка інтелектуально – кадрової складової ($K_{ік}$)		
Коефіцієнт плинності кадрів ($t_{пл}$)	Відношення кількості звільнених за власним бажанням та за порушення трудової дисципліни до середньооблікової чисельності працюючих	Відображає рух кадрів, який обумовлений незадоволеністю працівників елементами виробничої ситуації або незадоволеністю керівника виробничою поведінкою працівника
Продуктивність праці, тис. грн (t_n)	Відношення обсягу продукції та кількості праці, витраченої на її виробництво	Характеризує здатність робітників виробляти за одиницю робочого часу визначений обсяг продукції

Закінчення табл. 1

1	2	3
Фондоозброєність праці, тис. грн (t фоз)	Відношення середньорічної вартості основних засобів до середньооблікової чисельності робітників	Характеризує рівень оснащеності працівників основними засобами
Оцінка екологічної складової (K_Е)		
Коефіцієнт перевищення нормативного обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу (k _{вик})	Відношення сумарного показника забруднення сумішшю речовин до дозволеного для підприємства сумарного гранично допустимого обсягу викиду шкідливих речовин	Характеризує ступінь перевищення реальних викидів шкідливих речовин в атмосферу над нормативними рівнями
Коефіцієнт залюднення ареалу шкідливого впливу (k _{люд})	Відношення суми нормативної щільності населення і середньої щільності населення у межах ареалу шкідливого впливу до середньої щільності населення у межах ареалу шкідливого впливу	Характеризує ступінь заселеності ареалу шкідливого впливу підприємства, а отже, і потенційну небезпеку для населення

Для зведення показників до порівняльного вигляду розраховуємо їх темпи росту. Виходячи з того, що наведені вище показники комплексно характеризують вплив факторів на рівень економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш», необхідно провести їх виокремлення у розрізі характеру та напрямку впливу на рівень економічної безпеки.

При цьому показники, які прямують до збільшення, знаходяться у чисельнику формули визначення рівня певної складової економічної безпеки, а ті, що прямують до зменшення, - у знаменнику..

Нормативним значенням усіх описаних вище індикаторів рівня складових економічної безпеки (табл. 1) є значення ≥ 1 , тобто лише за цієї умови рівень складової економічної безпеки вважається прийнятним.

Однозначність та адекватність оцінки економічної безпеки за запропонованим підходом забезпечується на третьому етапі шляхом розрахунку узагальнюючого показник рівня економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш» (R):

$$R = K_{\Phi} \times K_{\text{ТТ}} \times K_{\text{К}} \times K_{\text{Е}}, \quad (1)$$

Таким чином, якщо значення узагальнюючого показника (R) буде більшим за 1, то рівень економічної безпеки досліджуваного товариства можна вважати задовільним, а якщо меншим, то рівень економічної безпеки вважається низьким, і в цьому випадку необхідно повертатися до оцінки кожної складової економічної безпеки і визначати, яка з них не відповідає нормативному значенню та шукати причини такого стану речей.

Проаналізуємо отримані результати за даними методичного підходу по ПрАТ «Кредмаш» у 2016-2018 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка рівня економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш» у 2016-2018 рр.

Складові економічної безпеки	2016р.	2017р.	2018р.	Абсолютне відхилення 2016р. від		Відносне відхилення 2018р. від	
				2016р.	2017р.	2016р.	2017р.
Фінансова	7,17	2,47	1,05	-6,12	-1,42	-85,37	-57,54
Техніко-технологічна	0,18	0,26	0,51	0,33	0,25	180,01	98,36
Інтелектуально-кадрова	1,16	3,92	4,90	3,74	0,98	321,47	25,06
Екологічна	0,39	0,31	0,37	-0,02	0,06	-6,71	20,26
Рівень економічної безпеки (R)	0,60	0,76	0,97	0,37	0,21	61,13	26,67

Відповідно до проаналізованих даних досліджуване товариство характеризується погіршенням фінансової складової економічної безпеки. Зокрема, фінансова безпека у 2016 р. і становила 7,17 %, у 2017 р. відбулося зниження до 2,47 % та у 2018 р. вона склала 1,05 %, тобто частка скорочення відносно 2017 р. становила 57,74 %. Негативні зрушення у 2018 р. відносно 2017 р. зумовлені скороченням чистого прибутку на 42,22 %, незначним збільшенням суми власного капіталу на 14,17 %, але сума позикового капіталу зросла на 36,04 %.

В межах нормативного значення знаходиться інтелектуально-кадрова економічної безпеки. Інтелектуально-кадрова складова у 2018 р. склала 4,9 % та в 2017 р. відповідно 3,9 %, тобто частка зростання становила 25,06 %. Отримані дані у 2018 р. відносно 2017 р. пояснюються зменшенням кількості звільнених на 64 особи, зростанням висококваліфікованих працівників на 970 осіб та обсяг готової продукції зріс на 405 906 тис. грн або 73 %.

У 2018 р. техніко-технологічна складова не відповідає нормативно-

му значенню, але спостерігається тенденція до зростання та вона становила 0,51 %, а у 2017 р. - 0,26 %, тобто частка зростання була на рівні 98,93 %. Подібне підвищення обумовлене зростанням зносу основних засобів у 2018 р. відносно 2017 р. на 1 001 869 тис. грн чи на 34 %, підвищенням вартості основних засобів на 1 827 797 тис. грн або на 18 %, дещо покращилася виробнича потужність обладнання та ефективність виробництва.

Показник екологічної складової у 2017 р. сягнув 0,31 %, у 2018 р. становив 0,37 % та не відповідав нормативному значенню, що пояснюється зростанням викидів шкідливих речовин в атмосферу та забрудненням навколишнього середовища. Поряд з проаналізованими значеннями складових, варто зазначити, що загальний рівень економічної безпеки у 2018 р. відносно 2017 р. підвищився на 26,67 %.

Зростання рівня економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш» свідчить про поступове налагодження процесу його функціонування, можливість покращення економічної безпеки, але необхідно покращити результати за окремими складовими з метою розробки заходів від негативного впливу загроз ринкового середовища та сприяти процвітанню в майбутньому. Одночасно для досліджуваного товариства характерна у 2018 р. негативна динаміка окремих показників та, як результат, кризовий тип фінансового стану, проте більшість показників діяльності мали тенденцію до покращення. Отже, керівництву варто звернути увагу на складові економічної безпеки з метою підвищення фінансової, екологічної складової, покращення техніко-технологічної складової.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що описаний методичний підхід дає можливість сфокусувати увагу на тих проблемних моментах у забезпеченні економічної безпеки ПрАТ «Кредмаш», які повинні підлягати негайному усуненню і подальшому найдетальнішому аналізу задля запобігання повторенню подібних ситуацій у майбутньому. Це, в свою чергу, дозволить уникнути втрат ПрАТ «Кредмаш» частково або повністю економічної безпеки як у короткостроковому, так і у довготривалому періодах. Проблеми оцінки економічної безпеки з урахуванням специфіки підприємств машинобудування вимагають подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Артамонова Н. С. Визначення рівня економічної безпеки підприємства задля забезпечення ефективного адміністрування. URL :

<http://economics.opu.ua>.

2. Іванюта Т. М. Методичні підходи до аналізу економічної безпеки підприємств. URL : <http://visnyk-onu.od.ua>.
3. Лебедко С. А. Систематизація теоретичних підходів до визначення поняття «Економічна безпека підприємства». URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
4. Халіна В. Ю. Методичний підхід щодо оцінки рівня економічної безпеки підприємства. URL : <http://www.chteiknteu.cv.ua>.
5. Хома І. Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства : [монографія]. Львів : НУЛП, 2012. 504 с.

Кушніренко Тамара Вікторівна

викладач Лубенського лісотехнічного коледжу

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки все більшої уваги потребує проблема зайнятості населення. Безробіття стало глобальною світовою проблемою. Усі країни світу докладають багато зусиль для подолання цього явища, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Тому безробіття є головною проблемою сучасного суспільства.

Сьогодні більшість країн впроваджує політику зайнятості та регулює ринок праці в межах загальної економічної та соціальної політики, оскільки зайнятість є одним з основних показників та індикаторів співвідношення попиту та пропозиції в державі.

Досвід розвинених країн показує, що для вирішення проблеми безробіття необхідно не тільки регулювати ринок праці, а й впроваджувати економічні реформи в усіх галузях виробництва продуктів та послуг.

Проблема безробіття створює негативну економічну ситуацію в країні. Вона потребує першочергової уваги, оскільки без цього існує ймовірність, що на європейському ринку праці Україна залишатиметься постачальником низькооплачуваної робочої сили.

В Україні безробіття перетворилось на велику суспільну проблему. Через неї країна зазнає значних фінансових збитків. Уряд України вирішуючи цю проблему, має враховувати досвід боротьби з безробіттям у

країнах ЄС й ефективно використовувати їхні практичні напрацювання. Процес інтеграції з ЄС вимагає від України здійснення реформ, у тому числі й у сфері трудових відносин. Подолання проблем високого рівня безробіття і низькопродуктивної зайнятості населення на сьогодні є обов'язковою умовою для економічного зростання країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність даної проблеми підтверджена значною кількістю наукових праць. Вивченню проблем безробіття присвятили праці вітчизняні науковці, серед яких С. Мочерний, Звонар Й.П., С. Дзюба, С.Кафлевська, Й. Звонар, Ю. Маршавін, В.Кифяк, Д. Погinya, О. Севрук, О.Полуякова та зарубіжні вчені Г. Беккер, М. Вебер, Р. Мертон, Т. Парсонс, А. Сміт, К. Терел, А. Філіпс, А. Самуельсон, А. Оукен, Д. Рікардо, С. Брю.

Незважаючи на значний ступінь опрацювання вказаної тематики, проблеми безробіття та його негативні наслідки вимагають подальшого опрацювання.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження сучасного стану безробіття в Україні та можливих шляхів його подолання.

Дослідження проблеми зумовлює постановку таких цілей: обґрунтування пріоритетних напрямів безробіття в країні та його подолання; дослідження стану безробіття в Україні й світі; вивчення можливих шляхів оптимального залучення працівників до ефективної праці; аналіз основних причин виникнення безробіття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах переходу України до ринкової економіки та кризових явищ, які спіткали країну за останні роки, проблема безробіття стала однією з найгостріших проблем вітчизняної економіки й першочерговим завданням економічної політики уряду.

Безробіття є проблемою неповної зайнятості трудових ресурсів, тобто недостатньої забезпеченості працездатного населення можливостями працювати і мати власне джерело доходу. Рівень безробіття в Україні наведені в таблиці 1.

**Таблиця 1. Безробітне населення та рівень безробіття в Україні з
2014 по 2019 рік**

Рік	Безробітне населення у віці 15-70 років, млн. осіб	Рівень безробіття за методологією МОП, %	Рік	Безробітне населення у віці 15-70 років, млн. осіб	Рівень безробіття за методологією МОП, %
2014	1,8	9,3	2017	1,7	9,5
2015	1,7	9,1	2018	1,6	8,8
2016	1,7	9,3	9 міс. 2019 р.	1,5	8,1

Безробіття несе суспільству не лише економічні, а й соціальні та психологічні збитки. Вимушена тривала бездіяльність людини призводить до злиднів, психічного стресу, підриву здоров'я, втрати самоповаги, моральної деградації особистості, розпаду сімей, зростання злочинності та самогубства.

В Україні безробіття склалося під дією цілого комплексу чинників: скорочення реальних обсягів виробництва, зменшення платоспроможного попиту населення, структурної перебудови економіки, банкрутства низки підприємств, зниження інвестиційної активності, трансформації відносин власності. Не менш важливими факторами є істотне погіршення якості трудових ресурсів, не конкурентоспроможність багатьох професій за нових умов, незорієнтованість вищої школи на потреби ринку праці та ін..

Сьогодні ринок праці діє у форматі спонтанного і стихійного розвитку. Свідченням цього є загрозливі масштаби некерованих міграційних процесів, падіння престижності якісного навчання серед молоді, недосконалість трудового законодавства.

За даними Міжнародної організації праці (МОП), рівень безробіття у світі залишається відносно стабільним. Наразі понад 470 млн. осіб у всьому світі є безробітними або неповністю зайнятими. Причинами такої ситуації є умови ринку праці та відсутність доступу до гідної роботи. Окрім цього, у 2019 році понад 630 млн. осіб (п'ята частина світового працездатного населення) перебувала у так званій робочій бідності. У МОП відзначають, що і в питанні гендерної рівності на ринку праці не вдалося досягти прогресу. Лише 48 % жінок працюють. Серед чоловіків цей показник становить 75%. При цьому 20 % молоді по всьому світу не працюють і не навчаються. Також на дуже високому рівні залишається

неформальна зайнятість населення планети. Так, 2 млрд. людей – близько 61 % працюючих – зайняті в неформальному секторі[10].

Рівень безробіття визначають за методологією МОП як співвідношення чисельності безробітних віком 15-70 років до економічно активного населення (робочої сили) означеного віку. Крім цього, в Україні визначають також рівень зареєстрованого безробіття як співвідношення чисельності безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості (ДСЗ), до середньої чисельності працездатного населення[4]. Так, кількість безробітного населення в Україні (за методологією МОП) за 9 місяців 2019 року, у порівнянні з відповідним періодом 2018 року, скоротилася на 88 тис. осіб та становила 1,5 млн. осіб. Рівень безробіття зменшився з 8,6% до 8,1% робочої сили. Скорочення відбулося в усіх регіонах країни. Найнижчий рівень безробіття спостерігався у Харківській (4,7%), Одеській, Київській областях та місті Києві (відповідно, по 5,7%), а найвищий – у Луганській (13,7%), Донецькій (13,5%), Кіровоградській (10,8%), Полтавській та Волинській областях (відповідно, по 10,6 %) [6].

Втім, така позитивна тенденція показника безробіття далека від реальності через проблеми щодо його статистики в Україні: відсутність даних про часткову зайнятість населення, кількість осіб, які не стоять на обліку в службі зайнятості, знаходяться у відпустках з ініціативи роботодавця. Статистика не враховує, що через відсутність роботи близько 7 млн. осіб змушені були виїхати за кордон на заробітки, а близько 2 млн. осіб – це мешканці сільської місцевості, які отримують доходи виключно з присадибного господарства. Проте парадоксальним є той факт, що саме ці трудові мігранти роблять значний внесок у розвиток економіки країни. Так, за даними Міністерства фінансів України, у 2019 році українські заробітчани переказали в Україну 12,9 мільярда доларів[7].

В Україні показник рівня безробіття є високим порівняно з іншими Європейськими країнами. Станом на 1 січня 2020 року в Україні налічували мільйон безробітних. У Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України визнають, що ситуація з зайнятістю населення в країні – одна з найгірших у Європі. Наша країна знаходиться вище лише Франції, Італії та Іспанії з показниками в 8,3%, 9,1% і 13,9% відповідно. Найменше безробітних у Чехії, Німеччині та Нідерландах (2,1%, 3,1%, 3,2% відповідно) [8].

Утім, бути безробітним в Іспанії чи Франції зовсім не те, що бути безробітним в Україні. Адже якщо втрачає роботу іспанець, то отримує

допомогу з безробіття щонайменше 500 євро (670, якщо має дітей). Виплата залежить від розміру заробітної плати, яку він отримував на останньому робочому місці, але не може перевищувати 1098 євро (1412, якщо двоє і більше дітей). У Франції максимальний розмір допомоги з безробіття – понад 6000 євро, але в середньому люди отримують 1000-1500 євро. Натомість в Україні середня допомога з безробіття – приблизно 6000 гривень. При цьому мінімальний розмір – лише 610 гривень. Максимальний розмір допомоги з безробіття обмежений чотирма прожитковими мінімумами для працездатних, - а це 8408 грн. Наявна система допомоги безробітним не відповідає ситуації, яка склалася, і вимагає докорінного реформування. Крім цього, Україні притаманний високий рівень зайнятості у неформальному секторі економіки – переважно в особистих селянських господарствах, у торгівлі та побутовому обслуговуванні населення[1]. За інформацією ДСЗ кількість таких громадян за 9 місяців 2019 року становить 3,5 млн. осіб. Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальна зайнятість була у сільському, лісовому та рибному господарствах (43%), в оптовій та роздрібній торгівлі й будівництві (17%).

Прогноз Державної служби зайнятості на 2020 рік також невтішний. Очікують, що кількість зареєстрованих безробітних в Україні цього року зросте на 7% - до 1,082 млн. осіб. Найбільший попит на ринку праці у 2020 році буде на кваліфікованих робітників з інструментом, робітників з обслуговування устаткування машин та представників найпростіших професій. Майже кожен третій роботодавець сьогодні має справу з браком даної категорії працівників. Натомість вакансій у категоріях «керівники» та «менеджери» практично не буде[6].

Актуальною на сьогодні є проблема високої частки безробітних з вищою освітою. Так, 45% безробітних українців мають вищу освіту. Такий стан можна пояснити тим, що в країні близько 80% випускників середніх шкіл ідуть вчитися у вищі навчальні заклади і лише 20% отримують освіту в професійних училищах. Натомість у Європі близько 70% випускників отримують кваліфікацію «працівника з інструментом» і лише 30% здобувають вищу освіту. Звідси виникає питання про раціональність державної політики щодо фінансування навчання такої великої кількості місць для окремих спеціальностей у системі вищої освіти. Як результат, в країні існує надлишок спеціалістів одних професій та дефіцит інших. Вирішенням цієї проблеми може стати отримання додаткової освіти

ти та перекваліфікація тимчасово безробітних, а також оновлення програм середньої та вищої освіти.

Останнім часом загострюється ситуація з зайнятістю молоді. Так, за даними ДСЗ, питома вага молоді у загальній кількості безробітних досягла 24%. Крім цього, за інформацією роботодавців, у 2020 році планується масове вивільнення 40,3 тис. працівників, серед яких 55% - працівники охорони здоров'я, 21% - працівники державного управління й соціального страхування, 7% - працівники сільського, лісового та рибного господарства.

Аналіз діяльності ДСЗ в Україні за останні роки свідчить про те, що даний державний орган активно підключився до вирішення проблеми зайнятості населення. Активізовано профорієнтаційні заходи, відбувається активне налагодження зв'язків з громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування щодо створення нових робочих місць, посилюється робота з молоддю, надання послуг за допомогою інтернет – ресурсу Державного центру зайнятості (ДЦЗ). Так, у 2019 році послугами ДЦЗ скористалися 2,1 млн. осіб, з них було працевлаштовано 826 тис. осіб, пройшли первинне профілювання – 993 тис. та поглиблене – 626 тис. осіб. Крім цього кількість безробітних, які пройшли професійне навчання за 42 професіями склала 14 тис. осіб. Поліпшенню ситуації на ринку праці сприяла активна співпраця роботодавців і Державної служби зайнятості. У 2019 році з центрами зайнятості почали співпрацювати 4 тис. роботодавців, а їх загальна кількість зросла до 206 тисяч осіб[6].

Безробіття як соціально-економічне явище присутнє у кожній країні та має негативні наслідки: скорочення обсягів виробництва ВВП, зменшення податкових надходжень до державного бюджету, зростання витрат на соціальну допомогу безробітним, падіння життєвого рівня населення, посилення соціальної напруженості в суспільстві.

Негативні наслідки безробіття становлять загрозу національному розвитку і національній безпеці країни. Тому політика держави на ринку праці має бути спрямована на прийняття змістовних заходів, необхідних для вирішення проблеми зайнятості та створення робочих місць.

Наразі Міністерство розвитку економіки працює над законопроектами, які мають на меті удосконалити трудові відносини, безпеку та охорону праці. У 2020 році планується розширити перелік активних програм сприяння зайнятості населення та збільшити фінансування на реалізацію цих заходів.

Розпорядженням КМУ від 24.12.2019 року затверджено Основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року. Це комплексний документ, який охоплює увесь спектр проблем зайнятості населення, що потребують нагального розв'язання та визначає пріоритетні завдання державної політики за кожним напрямом її розв'язання:

- розвиток національної економіки як основи для забезпечення продуктивної зайнятості та створення нових робочих місць;
- стимулювання розвитку підприємництва та samozайнятості;
- забезпечення створення гідних умов праці та детінізації відносин у сфері зайнятості населення;
- розвиток професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечення створення умов для професійного навчання впродовж життя;
- забезпечення розвитку інклюзивного ринку праці;
- сприяння зайнятості молоді;
- реформування служби зайнятості та забезпечення інноваційного розвитку послуг на ринку праці;
- забезпечення реалізації ефективної державної політики у сфері трудової міграції⁸¹.

Сьогодні більшість країн світу впроваджує політику зайнятості та регулює ринок праці в межах загальної економічної та соціальної політики, оскільки зайнятість є одним з основних показників та індикаторів співвідношення попиту та пропозиції в державі. Досвід розвинених країн показує, що для вирішення проблеми безробіття необхідно не тільки регулювати ринок праці, а й впроваджувати економічні реформи в усіх галузях виробництва продуктів та послуг¹¹.

В кожній європейській країні розроблені та застосовуються різні види та моделі політики зайнятості. Так, Федеральним урядом Німеччини введена квота на працевлаштування жінок на керівних місцях, розроблено проект щодо відкриття ринку праці «Make it in Germany» - багатомовний інтернетпортал для міжнародних фахівців, Він інформує спеціалістів, які зацікавлені в імміграції, про їхні кар'єрні шанси й містить актуальні пропозиції зі спеціальностей, яких не вистачає (медицина й інженери, ІТ-сфера). Крім того, випускники вишів і фахівці завдяки «Блакитній карті ЄС» одержують спрощений доступ на німецький ринок праці. В країні розроблена і активно діє система дуальної професійної освіти. У сучасній Швеції держава реалізує політику щодо зниження рівня безробіття, в то-

му числі шляхом надання субсидій і кредитів на переїзд сімей із районів з надлишком робочої сили до районів, де є вакантні місця. Використовує фінансові інструменти, підтримує підприємства, що мають низькі показники діяльності, проте вирішують соціальні завдання. Швейцарія - одна з небагатьох країн, де на рівні законодавства передбачено страхування від безробіття. У Китаї велика увага приділяється створенню умов для розвитку малого та середнього бізнесу, зокрема надання підприємствам податкових пільг, кредитів за низькими ставками і заохочення до розширення штату працівників. У Франції популярною є програма, за якою безробітним до 35 років замість соціальної допомоги надають стартовий капітал для відкриття власної справи[5].

США є першою країною у світі за показником створення нових робочих місць. У країні спостерігається дуже тісний зв'язок між бізнесом та навчальними закладами. Зокрема, підприємства часто фінансують підготовку спеціалістів, які їм необхідні. Також створено урядовий фонд з бюджетом в 30 мільярдів доларів для допомоги банкам кредитувати створення нового малого та середнього бізнесу. Японська модель регулювання зайнятості передбачає особливу політику використання робочої сили – систему довічного найму. У Великобританії основний акцент здійснюється на своєчасну профорієнтацію, професійне навчання на місці роботи та заохочення до підприємницької діяльності. У Польщі найпопулярнішою є програма подолання безробіття молоді «Перша робота», що майже нівелиювала безробіття серед молоді. Програма допомагає працевлаштувати таку категорію населення шляхом консультування про вакантні місця в країні.

Основним джерелом створення робочих місць у зарубіжних країнах є інвестиції. Інвестиційні вкладення могли б стати індикатором розвитку національної економіки. Чим масштабнішим буде обсяг інвестицій та ефективність їх використання, тим перспективи економічного зростання будуть вищими. Це забезпечить: створення нових робочих місць на підприємствах різних форм власності; покращення характеристик робочої сили та підвищення кваліфікації працівників; соціальну підтримку безробітних із подальшим влаштуванням на роботу [9].

Висновки. Проблема безробіття в Україні є досить актуальною. Сьогодні вітчизняний ринок праці знаходиться у кризовому стані і потребує змін та адаптації до світових стандартів. Для вирішення даної проблеми необхідно докорінно змінювати політику зайнятості.

Основні напрями вирішення проблем безробіття та покращення регулювання ринку праці мають включати низку заходів, зокрема:

- удосконалення законодавства про працю з урахуванням міжнародних стандартів та посилення контролю за його дотриманням;
- створення умов для легалізації зайнятості та доходів населення;
- створення сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва, сприяння самостійній зайнятості населення;
- розвиток дуальної форми здобуття освіти та навчання впродовж життя;
- збільшення державного фінансування програм професійного навчання;
- розвиток інклюзивного ринку праці;
- розвиток партнерства між органами влади, роботодавцями та закладами освіти на ринку праці;
- сприяння зайнятості молоді, її кар'єрному розвитку;
- сприяння внутрішній мобільності робочої сили для сталого розвитку регіонів;
- створення умов для реінтеграції українських трудових мігрантів та інтеграції закордонних українців та іноземців в українське суспільство;
- поліпшення інвестиційного середовища і підвищення інвестиційної привабливості національної економіки;
- державне регулювання політики імпорту-експорту.

Регулювання безробіття на ринку праці в країні має бути спрямоване не тільки на зниження рівня, але й на попередження безробіття, забезпечення соціального захисту працівників від втрати ними робочого місця.

Отже, на нашу думку, запровадження вище запропонованих заходів відчутно покращить ситуацію зайнятості у країні, що сприятиме зростанню економічного і соціального рівня розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Звонар Й.П. О.Активна політика зайнятості в країнах європейського союзу та можливості її застосування в Україні / Й. Звонар //Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка» Випуск 2(4). Частина 1. -2015. – С.145-148.
2. Кафлевська С.Г. Безробіття як соціально-економічна проблема населення України/ С.Кафлевська//Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки» Випуск 4 (70). – 2012. – С. 48-51.
3. Кифяк В.І. Соціально-економічний аналіз безробіття в Україні /В. Ки-

- фяк // Економіка і держава. 2019. - №1 – С.100-103
4. Полужатова О.В. Проблеми безробіття в країні/ О.Полужатова// Мукачівський державний університет. Серія «Економіка і суспільство» Випуск 2.- 2016. – С.31-35.
 5. Севрук О. Проблема безробіття: Міжнародний та вітчизняний досвід/ О. Севрук// Науковий часопис Національної академії прокуратури України.-2019. - №1 – С.76-82.
 6. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/>
 7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/>
 8. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua>
 9. Офіційний сайт Європейського інформаційно - дослідницького центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua>
 10. Офіційний сайт Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsp.gov.ua>

Лаврентієва Жанна Анатоліївна
магістрантка II курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович
к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ІНФОРМАЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ПЛАНУВАННЯ

Комунікації та планування це взаємозалежні процеси. Комунікації – це обмін інформацією, завдяки якому апарат управління (керівник) одержує інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень щодо планування, і доводить прийняті рішення до працівників підприємства [1]. Якщо комунікації на підприємстві налагоджено не ефективно, рішення можуть бути помилковими.

Розглядаючи обмін інформацією на підприємстві, часто мають на увазі людей, які спілкуються особисто або в групі на зборах, розмови по

телефону або складання записок, звітів. І хоча на ці випадки припадає основна частина комунікацій на підприємстві, разом з тим комунікації – це складний процес.

Підприємства користуються різноманітними засобами для комунікацій зі своїм оточенням. З споживачами вони спілкуються через рекламу та інші програми просування товарів на ринок.

Обговорення, збори, телефонні розмови, службові записки, звіти, що циркулюють усередині підприємства, досить часто є реакцією на можливості й проблеми, які створюють зовнішнє оточення.

Крім комунікацій між підприємством і його середовищем існують комунікації між рівнями і підрозділами підприємства. Інформація переміщується всередині підприємства з рівня на рівень у межах вертикальних комунікацій (між рівневі комунікації). Вона може передаватися з вищого рівня до нижчого. Так, нижчим рівнем управління повідомляють про поточні завдання, зміну пріоритетів, конкретні завдання тощо.

Розрізняють наступні напрями комунікацій, табл. 1.

Таблиця 1. - Напрями комунікацій

№ п/п	Напрями комунікацій	Характеристика
1	2	3
1	Між організацією і зовнішнім середовищем	Інформаційний обмін здійснюється за допомогою вхідних та вихідних документів
2	Між-рівневі комунікації (вертикальні)	Інформація передається від вищого управлінського рівня до нижчого, тобто по низхідній, або від нижчого рівня до вищого, або по висхідній
3	Між різними відділами (горизонтальні)	Виникають для координації задач і дій, оскільки організація – це система взаємопов'язаних елементів
4	Керівник – підлеглий	Ділове спілкування (2/3 комунікативної діяльності)
5	Керівник - робоча група	Характеризує взаємозв'язок між керівниками і робочою групою
6	Неформальні комунікації	Розповсюдження чуток (згідно досліджень Девіса 80-90% чуток є вірними щодо підприємства)

Крім обміну за низхідною лінією підприємство має потребу в комунікаціях за висхідною лінією. Так, керівництво одержує інформацію про поточні проблеми, що назрівають, і пропонує можливі варіанти виправлення становища. Обмін інформацією за висхідною здійснюється у вигляді звітів, пропозицій і пояснювальних записок.

На додаток до обміну інформацією за низхідною або висхідною підприємства мають потребу в горизонтальних комунікаціях. Оскільки підприємство – це система взаємопов’язаних елементів, керівництво повинно добиватися, щоб усі елементи працювали спільно, просуваючи підприємство в необхідному напрямі. Додаткова користь від комунікацій по горизонталі полягає в формуванні рівноправних відносин.

Найбільш очевидним компонентом комунікацій на підприємствах є стосунки між керівником і підлеглим. Деякі з численних різновидів обміну інформацією між керівником і підлеглим пов’язані з виявленням завдань, пріоритетів і очікуваних результатів, а також одержанням відомостей про ідеї, удосконалення і пропозиції.

Комунікаційний процес – це обмін інформацією між двома і більше особами. Основна мета комунікативного процесу – забезпечення розуміння інформації, яка є предметом обміну [2].

Разом з тим сам факт обміну інформацією не гарантує ефективності спілкування між людьми, які беруть участь у ньому. Щоб краще розуміти процес обміну інформацією, слід мати уявлення про стадії комунікативного процесу.

У процесі обміну інформацією можна виділити чотири базові елементи: відправник – особа, яка ідеї або збирає інформацію і передає її; повідомлення – власне інформація, закодована за допомогою символів; канал – засіб передачі інформації; одержувач – особа, якій адресована інформація.

Під час обміну інформацією відправник і одержувач проходять кілька взаємопов’язаних етапів: зародження ідеї, кодування і вибір каналу, передача, декодування.

Зародження ідеї. Обмін інформацією розпочинається з формування ідеї або відбору інформації. Відправник вирішує, яку значущу ідею або повідомлення слід зробити предметом обміну. Важливо пам’ятати, що ідею ще не трансформовано в слова і вона не набула іншої форми, в якій може використовуватись для обміну інформацією. Відправник ще тільки вирішує, яку концепцію він хоче зробити предметом обміну інформацією.

Щоб здійснити обмін ефективно, він має брати до уваги багато факторів. Наприклад, голова правління товариства, який бажає обмінятися інформацією про підсумки господарської діяльності, повинен чітко розуміти, що ідея полягає в тому, щоб повідомити працівникам конкретну інформацію про їхні сильні та слабкі сторони і про те, як можна поліпшити результати їхньої роботи. Ідея не може полягати в загальних похвалах або критиці поведінки підлеглих.

Кодування і вибір каналу. Перш ніж передати ідею, відправник має закодувати її за допомогою символів. Таке кодування перетворює ідею в повідомлення. Відправник повинен також обрати канал, узгоджений з типом символів, які використовуються для кодування. До каналів належать передача мови і письмових матеріалів, а також засобів зв'язку. Якщо канал не придатний для фізичного втілення символів, передача стає неможливою.

Якщо канал не відповідає ідеї, яка зародилася на першому етапі, обмін інформацією буде менш ефективним. Наприклад, якщо голова правління товариства хоче попередити працівників про порушення ними правил безпеки, зробити це доцільніше офіційним листом або на нараді.

Передача. На цьому етапі відправник використовує канал для доставки повідомлення. Мова йде про фізичну передачу повідомлення, яку досить часто помилково приймають за сам процес комунікацій. Разом з тим передача є лише одним з етапів, через які необхідно пройти, щоб донести ідею до іншої особи.

Декодування. Після передачі повідомлення відправником одержувач декодує його. Декодування – це переклад символів відправника в думки одержувача. З точки зору керівника, обмін інформацією слід вважати ефективним, якщо одержувач продемонстрував розуміння ідеї, виконавши дії, яких очікував від нього одержувач.

На шляху інформації від відправника до одержувача трапляються різні перешкоди. У цьому випадку слід врахувати зворотні зв'язки і перешкоди.

Зворотний зв'язок. При існуванні зворотного зв'язку відправник і одержувач обмінюються комунікаційними ролями. Первинний одержувач стає відправником і проходить усі етапи процесу обміну інформацією для передачі свого відгуку початковому відправнику, який тепер перебуває у ролі одержувача. Зворотний зв'язок сприяє значному підвищенню ефективності обміну управлінською інформацією.

Перешкоди. Зворотний зв'язок помітно підвищує шанси на ефективний обмін інформацією, даючи змогу і тій, і другій стороні усувати перешкоди, які спотворюють зміст інформації. Це можуть бути мова, відмінності у сприйнятті, через які змінюватимуть зміст у процесах кодування і декодування, відмінності в організаційному статусі між керівником і підлеглим.

Це означає, що можна створити систему комунікацій або спілкувань, при якій здійснюється обмін усіма видами інформації між двома й більше користувачами. У технічному плані комунікації ґрунтуються на каналах зв'язку і мережах, які (щодо обміну інформацією) є не чим іншим, як засобами передавання інформації – письмової, усної, формальної, неформальної, вербальної чи невербальної, однак обов'язково придатної для електронних засобів зв'язку та обробки на електронних обчислювальних машинах. Зауважимо, що обмін вербальною або невербальною інформацією означає обмін словами (вербальний) або іншими символами без використання слів (невербальний).

Обмін інформацією є складовою частиною планування, в якій комунікації виконують зв'язкову роль. Процес обміну інформацією складається з чотирьох базових елементів: відправника (особа, яка генерує ідеї, менеджер або фахівець), повідомлення (закодована інформація за допомогою символів), каналу зв'язку (засоби для передавання інформації), одержувача (особа, якій призначена інформація, і яка її інтерпретує).

Процес обміну інформацією передбачає наявність зворотного зв'язку, завдяки якому є змога оперативно збирати інформацію про реакцію одержувача на отримане повідомлення. Цей зв'язок допомагає одержувачеві (джерелу ідеї) визначити, чи сприйнята надіслана інформація.

Зауважимо, що наявність каналів зі зворотнім зв'язком, на яких застосовуються і відео-екранні відображення, дають змогу використовувати не лише вербальну, а й невербальну інформацію, що значно посилює чи змінює смислове значення відправленої (одержаної) інформації.

Невербальна інформація використовується під час обміну інформацією у тих випадках, коли виробляється, а потім приймається рішення зі складного, далеко не однозначного вирішуваного питання. Такий обмін відбувається насамперед між менеджерами, з одного боку, та консультантами, помічниками, іншими фахівцями, з другого. Це опитування експертів, під час якого визначаються думки експертів з того чи іншого питання, які потім зводяться до купи та узагальнюються. Такі обміни відбуваються

і в інших випадках. Наприклад, коли з'ясовується кон'юнктура ринку, обговорюються ціни та обсяги купівлі-продажу товарів, сировини, матеріалів, цінних паперів, тощо. Управлінська інформація – це сукупність відомостей про стан і процеси, що протікають всередині підприємства та його оточенні, які слугують основою для планування.

Ефективні комунікації створюються в різних випадках – між об'єктом планування та об'єктами зовнішнього середовища, між керівниками об'єкта і структурними ланками. На об'єкті планування вирізняють три основні (наймасовіші) типи комунікацій [3].

1. Комунікації по низхідній, коли інформація переміщується від менеджерів вищого рівня до менеджерів і фахівців низового рівня. Цей міжрівневий тип комунікації використовується, з одного боку, на об'єкті управління для передавання внутрішніх розпоряджень та іншої ділової інформації, для повідомлення про поточні плани та зміну пріоритетів, про конкретні завдання і реко мендовані процедури тощо.

З іншого боку, для зв'язку з вищими за субординацією та територіальними організаціями – з метою передавання ними різних керівних розпоряджень і вказівок, нормативних положень і завдань тощо, які безпосередньо стосуються даного об'єкта управління.

2. Комунікації по висхідній, коли інформація переміщується від низових ланок або джерел інформації до менеджерів вищого рівня. Цей тип комунікації використовується, з одного боку, на об'єкті управління для інформування менеджерів і фахівців вищого рівня про справи, які відбуваються безпосередньо в низових структурних підрозділах – про хід процесів на виробництві, стан ресурсів, трудову дисципліну тощо; з іншого боку, для передавання у вищі за підпорядкуванням та територіальні організації різних зведень, довідок тощо, які необхідно пересилати з цього об'єкта управління.

3. Комунікації по горизонталі, коли інформація переміщується від менеджерів або фахівців одного структурного підрозділу до таких самих за рангом осіб іншого підрозділу.

Цей тип комунікації використовується, з одного боку, на об'єкті управління плановиками і фахівцями цехів і ланок для взаємного обміну інформацією про стан запасів сировини і матеріалів, комплектуючих елементів на складі, заготовок у цехах постачальників тощо; з іншого, для зв'язку з об'єктами управління зовнішнього середовища з метою обміну необхідною інформацією, яка стосується ринкових відносин, кадрового

поповнення.

Інформаційне забезпечення системи планування полягає в формуванні наступної інформації [1]:

- актуальної інформації, що збирається та обробляється в ритмі виробництва і яка відображає реальний стан об'єкта планування на кожний даний момент;

- об'єктивних даних, які відображають достовірність стану об'єкта планування;

- повноти інформаційного відображення всіх процесів і явищ;

- погодженості та інформаційної єдності показників, їхній взаємозв'язок і взаємозалежність, завдяки яким первинні дані не суперечать зведеним і похідним.

Таким чином при формуванні процесу планування на підприємстві необхідно забезпечити безперервність цього процесу в часі: поєднання стратегічних планів з оперативними, постійного контролю за фактичними показниками діяльності підприємства відносно планових. Такий підхід можливий при чіткій організації та взаємодії комунікацій та планових служб підприємства.

Список використаної літератури:

1. Бухалков И.Н. Внутрифирменное планирование. Учебное пособие. –М.: 2015.-464 с.
2. Герчикова И.Г. Менеджмент: Учебник. - 2-е изд. - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ.-2015.
3. Джей К. Шим, Джоэл Г. Сингел. Методы управления стоимостью и анализа затрат. Пер. с англ. –М.: 2016. – 335 с.

Левитская Алла Петровна

доктор экономических наук

доцент кафедры экономики государственного университета

Республика Молдова

ВЛИЯНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА УПРАВЛЕНЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАНКОВ

Постановка проблемы. Вопрос о соотношении корпоративной социальной ответственности (КСО) и процесса управления банками находится в самом начале разработки в силу относительной новизны и недав-

ней актуализации обоих понятий.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические основы и практические аспекты организации финансовых отношений банков со стейкхолдерами отражены в работах таких отечественных ученых, как Д. Баюра, Н. Ботвина, Т. Васильева, А. Гирик, Л. Гуляева, А. Денис, И. Ивасив, В. Костюк, А. Кузнецова, Ф. Хмель, И. Чмутова и др.

Цель статьи. Целью исследования является определение организационно-экономических основ и совершенствование методического обеспечения и практических рекомендаций по организации финансовых отношений банков со стейкхолдерами на основе корпоративной социальной ответственности.

Результаты исследования. Полномочия и функции сторон корпоративного управления по интеграции принципов и технологий КСО, как правило, распадаются следующим образом:

владельцы (акционеры) принимают принципиальные решения о развитии социально ответственного бизнеса, четко осознавая все его плюсы и минусы (в основном затратные);

наблюдательный совет утверждает стратегию банка, включая цели, приоритеты, показатели и крупнейшие мероприятия в области КСО;

менеджмент (часто совместно с Правлением) выполняет стратегии и тактики КСО, обеспечивает достижение и реализацию поставленных социально-экологических и этических целей и показателей КСО (устойчивого развития), внедряет технологии КСО и управления нефинансовыми рисками, разрабатывает и готовит социальную (по устойчивому развитию) отчетность, организует PR-коммуникации в этой области.

Структура управления КСО в банке систематизирована в табл. 1.

Таблица 1

Структура управления КСО в банке

Субъект управления	Управленческие мероприятия
Собственники (акционеры)	- принимают принципиальные решения о развитии социально ответственного бизнеса, четко осознавая все его плюсы и минусы (в основном расходные); - периодически, по мере необходимости, участвуют в пиар-мероприятии на эту тему, поддерживая и укрепляя социально ответственный имидж своего банка

Наблюдательный совет	- утверждает стратегию банка, включая цели, приоритеты, показатели и крупнейшие мероприятия в области КСО; - контролирует деятельность менеджмента в этой области, а также утверждает формат и используемый стандарт социальной отчетности; - в крупных банках создает комитет наблюдательного совета по КСО или по устойчивому развитию во главе с одним из директоров банка; - председатель совета директоров регулярно принимает участие в престижных национальных и международных мероприятиях по КСО и устойчивого развития
Менеджмент	- выполняет стратегии и тактики КСО, обеспечивает достижение и реализацию поставленных социально-экологических и этических целей и показателей КСО; - внедряет технологии КСО и управления нефинансовыми рисками, разрабатывает и готовит социальную отчетность; - организует PR коммуникации в этой области

Процесс управления КСО зависит от структуры, которая может принимать различные формы (формальные, неформальные) и построения самого процесса управления. В формальных структурах управления КСО банка процессы принятия решений четко регламентированы и формализованы. В неформальных структурах отсутствует четкое разделение и определение полномочий ответственных лиц, принимающих решения от имени банка в данной сфере. Система управления КСО строится на основе принципов управления, прозрачности, соответствия законодательству, этическом и корпоративном кодексам (внутренне корпоративным документам), коллективному договору с учетом стейкхолдеров.

Процесс управления КСО должен учитывать риски, связанные с ожиданиями общества и стейкхолдеров. Процесс принятия решений и его структура должны быть гибкими с целью повышения эффективности в сфере социальной ответственности, а именно: учитывать интересы стейкхолдеров, эффективно использовать финансовые и человеческие ресурсы, делегирование полномочий пропорционально объему КСО банка.

Мониторинг решений в сфере КСО позволяет сбалансировать уровень КСО и учитывать результаты деятельности, как положительные так и

отрицательные. За счет использования эффективного социального диалога с заинтересованными лицами возникает синергизм, что позволяет повысить результативность в сфере КСО.

При формировании системы управления КСО учитывается два аспекта: структурный и функциональный, которые позволяют сбалансировать результат и эффективность управления КСО. Структурный аспект заключается в том, что банк должен сформировать приоритетные направления деятельности в сфере КСО, выделить отдельные сферы. Функциональный аспект заключается в выборе функций, механизмов взаимодействия банка со стейкхолдерами и привлечения ресурсов, которые позволяют реализовать цели КСО.

Процесс управления КСО включает в себя такие элементы, как принятие решений, утверждение соответствующих стратегий, планов и бюджетов, разработка и утверждение соответствующих процедур, составляющих содержание управления. В ходе построения производительных процессов управления КСО формируются миссия, видение, цели и задачи в области КСО.

К управлению привлекается персонал. К ключевых инструментов управления которым включаются лидерство, мотивация, вознаграждения, управление конфликтами. Процедуры принятия решений в сфере КСО предусматривают принятие решений, согласования, привлечения персонала, оценка и формирование компетенции. Этическая оценка управления предполагает учет моральных принципов, которые позволяют отличать правильное поведение от неправильного.

Политика управления КСО включает в себя реализацию несколько этапов:

- разработку общих положений (миссии, видений, целей и задач) в сфере КСО;

- интеграция корпоративной социальной ответственности в функции структурных подразделений банка;

- повышение доверия персонала к корпоративной социальной ответственности;

- анализ и совершенствование деятельности и практики организации КСО;

- инициирование проектов социального инвестирования;

- контроллинг реализации социальных программ;

- обучение персонала в сфере КСО.

Важно также четко понять роль КСО в управлении деятельностью банков. Для управленцев КСО может выступать действенным инструментом выполнения задач.

В частности:

через корпоративные кодексы менеджеры банка могут эффективно регламентировать поведение персонала, приоритеты во взаимодействии с клиентами, акционерами, партнерами, конкурентами, внешней средой;

определяют порядок принятия решения и неприемлемые формы поведения, в свою очередь будет прямо отражаться на финансовых показателях деятельности банка;

через КСО может осуществляться управление репутационными и финансовыми рисками банка. Ведь применение КСО стимулирует рост репутации банка, увеличивает доверие клиентов и партнеров, местных органов власти. Кроме того, в рамках КСО предполагается постоянное повышение качества корпоративного управления, в том числе и рисками;

положительное корпоративную среду, которое формируется в банке с помощью КСО уменьшит текучесть кадров, позволит удержать талантливых сотрудников в банке, уменьшит затраты на подготовку новых работников и тому подобное;

многочисленные исследования в области КСО утверждают, что она может влиять на стоимость привлечения капитала; во многих кредитных договорах предусматривается наличие высокого уровня КСО, таким образом банковские управленцы могут сделать процесс привлечения средств доступным и т.д.;

управленцы, которые активно используют инструменты КСО в деятельности банка, положительно влияют и на собственную репутацию прямым образом отражается на росте их репутации и ценности на рынке труда.

Выводы. Управление КСО осуществляется путем анализа, планирования и контроля выполнения социальных программ, направленных на повышение корпоративной социальной ответственности. Управление можно представить в виде бизнес-процесса: создание, поддержка и расширение социального диалога с целевыми заинтересованными лицами. Эффективное функционирование бизнес-процесса обеспечивается наличием ресурсов и соответствующей информационной системы.

В исследовании обоснованно то, что сегодня результаты анализа по организации финансовых отношений банков со стейкхолдерами на основе

КСО дозволяють зробити висновок про наявність певних проблем в цьому напрямку. Керування корпоративною соціальною відповідальністю банку здійснюється у всіх трьох сферах діяльності банку (інвестиційній, операційній, фінансовій) і трьох рівнях (корпоративному, функціональному, інструментальному). Крім того, можна виділити внутрішній рівень управління - реалізація банком своєї корпоративної соціальної відповідальності перед персоналом (умови праці, соціальне розвитку, підвищення кваліфікації, сприятливий психологічний клімат). Зовнішній рівень передбачає реалізація корпоративної соціальної відповідальності перед іншими зацікавленими особами шляхом участі в розв'язанні пріоритетних соціальних проблем суспільства.

Література:

1. Зантарая Т. Соціальні програми соціальної відповідальності бізнесу. Керування персоналом. 2017. № 11. С. 63–64.
2. Кужелев М. А. Корпоративне управління: сутність і елементи. *Економіка і управління*. 2016. Вип. 3. С. 51-58.

Масько Дмитро Володимирович

Погрібняк Євген Костянтинівич

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»,

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Пазушан Анна Василівна

ст. викладач кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ НА СТАБІЛІЗАЦІЮ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО СЕКТОРУ ТА ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Вступ. Становлення та розвитку грошово-кредитного сектору в Україні відбувається за умов активізації інтеграційних і глобалізаційних процесів, які дедалі більше здійснюють вплив на фінансову безпеку держави. З огляду на те, що фінансові операції є відображенням та своєрідною сукупністю тих процесів, які відбуваються у реальному секторі економіки, ступінь інтеграції країни до світової економічної системи передусім визначається її інтеграцією до міжнародних фінансових ринків та учас-

стю у фінансовій глобалізації.

Результати дослідження. В умовах фінансово-економічної кризи світова фінансова система зазнала глобальних трансформацій, які продовжують здійснювати багатовекторний вплив на розвиток національних економік. Зокрема, йдеться про формування багатополлярної валютної системи і поширення регіональних валют, міжнародну експансію провідних фондових бірж і виникнення нових осередків «фінансової могутності» у Східній Азії, підвищення мінливості цін на ринкові активи і розвиток нових форм віртуалізації світового фінансового ринку, посилення залежності країн-експортерів сировини від курсових коливань на світових ринках і зростання ролі МФО у подоланні проблем посткризового розвитку, накопичення проблем боргового навантаження у розвинутих країнах і зменшення вразливості економік країн із ринками, що формуються, до впливу іноземного капіталу, зростання геоекономічного впливу Китаю та використання нових фінансових механізмів транснаціоналізації економічної діяльності [2, с. 19].

У 2015–2016 рр. почали формуватися новітні тенденції розвитку глобальної фінансової системи, які здійснюють прямий чи опосередкований вплив на траєкторію розвитку національної економіки і зумовлюють необхідність адаптивних змін державної політики у сфері функціонування грошово-кредитної сфери. Нагромаджені диспропорції розвитку світової економіки впродовж останніх років зумовлюють перебалансування попиту та пропозиції, що в свою чергу здійснює істотний вплив на кон'юнктуру фінансових та грошово-кредитних ринків. Неоднозначні оцінки перспектив розв'язання боргової кризи ЄС та фінансових наслідків Brexit (Britishexit), можливі зміни орієнтирів економічної політики країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка), невизначеність щодо збалансування структурних співвідношень економіки США при загальному охолодженні світової економіки та низькій схильності інвесторів до ризику формують нові зовнішні виклики стабілізації грошово-кредитного сектору та посилення фінансової безпеки України. Крім того, значний вплив на фінансову систему мають геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід [3].

Варто зазначити, що протягом 2014–2017 рр. фінансова безпека України зазнала найбільш потужного удару за всі роки незалежності. Цей період характеризується низкою безпрецедентних зовнішніх викликів, найнебезпечнішими з яких стала анексія Криму та воєнне втручання на

Донбасі, здійснюване Російською Федерацією, що призвело до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування

та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури [5]. Разом з тим, посилилися внутрішні макрофінансові дисбаланси в Україні, серед яких: нестабільність національної грошової одиниці в умовах високої зовнішньоекономічної залежності, високий інфляційний тиск на тлі загального дефляційного тренду в більшості розвинутих країн світу, збитковість вітчизняної банківської системи, зростання частки банківських установ з іноземним капіталом, зокрема, російським капіталом державного походження, накопичення боргового навантаження.

Секторальні санкції щодо Російської Федерації з боку ЄС та США, геополітична напруженість призвели до погіршення умов соціально-економічного розвитку Росії, згортання інвестиційних проєктів та виведення іноземних капіталів з російського ринку, посилення інфляційного тиску на економіку РФ. Крім того, ризики коливання світових цін на нафту внаслідок загострення конфліктів на Близькому Сході створюватимуть для Росії як визначального світового експортера нафтопродуктів додатковий тиск на федеральний бюджет. В умовах наростання рецесії економіки Російської Федерації існує ймовірність затягування економіки України у цикл згортання російської економіки.

Внаслідок нерозвинутого інституційного базису, структурних викривлень ринкового середовища в умовах високого рівня тінізації економічних відносин, надмірної відкритості економіки, чутливості вітчизняної фінансової системи до навіть незначних коливань кон'юнктури зовнішніх ринків є високою. Як наслідок, зовнішні шоківі впливи швидко поширюються та мультиплікуються в національній економіці. Досвід реалізації заходів протидії кризовим явищам 2014–2016 рр. продемонстрував слабку дієвість керуючих впливів на фінансову безпеку в умовах розбалансованості зовнішнього сектору. Відтак, для виправлення цих структурних диспропорцій необхідно забезпечити модернізацію фінансової систем, що неможливо без ефективної державної політики розвитку грошово-кредитного сектору в системі забезпечення фінансової безпеки економіки України [3].

Стійкість грошово-кредитного сектору до шоківих явищ зовнішнього середовища залежить від стабільності джерел припливу фінансового

капіталу в країну. Слід зазначити, що впродовж останніх років відбувається скорочення попиту на український експорт внаслідок зниження економічної активності у країнах з ринком що формується та країнах, що розвиваються, насамперед Китаю, падіння цін на світових товарних ринках, втрата важливих ринків збуту та посилення взаємних торговельних обмежень у відносинах з Російською Федерацією. Зокрема, уповільнення темпів зростання китайської економіки та зменшення попиту на метали сприяє подальшому зниженню індексів цін на металеву продукцію, а очікувані високі врожаї у країнах-експортерах зернової продукції та збільшення пропозиції на світових ринках призводять до падіння цін на зернові. В свою чергу зниження експортних надходжень і зменшення пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку, які зумовлені падінням цін на традиційні експортні товари та девальвацією валют більшості країн-партнерів, сформували об'єктивні передумови девальзації національної грошової одиниці, посилення дестабілізуючого впливу платіжного балансу на стан державних фінансів та золотовалютних резервів, та, як наслідок, розбалансування грошово-кредитного ринку.

Як уже зазначалося, перед центральними банками багатьох розвинутих країн світу постала проблема усунення негативного впливу дефляції на фінансову безпеку держави. Так, в ЄС, Японії, Китаї та інших країнах апробується такий інструмент, як від'ємна процентна ставка, спрямована на стимулювання інвестицій та дестимулювання спекуляцій і виведення капіталу з обороту [3]. Тоді як в Україні зазначені світові тенденції не враховуються у процесі розроблення й реалізації грошово-кредитної політики, що свідчить про неусвідомлення державними органами влади необхідності прогнозування стійкості фінансової системи України до зовнішніх шоків.

Варто зазначити, що існує висока ймовірність розгортання боргової кризи у периферійних країнах ЄС та її переростання в ланцюгову реакцію на локальних та міжнародних фінансових ринках. На даному етапі у ЄС найбільш загрозливою є боргова ситуація у країнах, котрі виділили у окрему групу –

GIIPS, до якої входять Греція, Італія, Ірландія, Португалія та Іспанія. Водночас боргова криза окремих країн Єврозони незадовільно відображається на економічному розвитку країн Східної та Центральної Європи, в тому числі України, що є залежними від експорту до західноєвропейських країн [4].

Вплив боргової кризи Єврозони на грошово-кредитний ринок та фінансову безпеку України може проявлятися наступним чином: 1) скорочення надходжень за фінансовим рахунком платіжного балансу, зростання виплати за статтею «доходи» та зменшення рівня міжнародних резервів України; 2) в умовах посилення невизначеності на міжнародних фінансових ринках та зниження схильності інвесторів до прийняття ризиків збільшуватимуться масштаби втечі капіталу з України, що негативно впливатиме на стан платіжного балансу та стабільність банківської системи; 3) на валютному ринку зменшуватиметься пропозиція іноземної валюти, внаслідок чого НБУ буде змушений збільшувати обсяги власних валютних інтервенцій для нівелювання різких стрибків курсу; 4) суттєве підвищення відсоткових ставок на міжнародних ринках призводитиме до зростання вартості обслуговування зовнішнього боргу для українських позичальників та ускладнюватиме рефінансування існуючих боргів; 5) посилення нестабільності міжнародних фінансових ринків призведе до звуження джерел фінансування виробництва для підприємств-експортерів; 6) при підвищенні спредів (різниця між найкращими цінами купівлі (бід) та продажу (аск) в один і той же момент часу на який-небудь актив (акцію, товар, валюту, ф'ючерс, опціон)) і відсоткових ставок український уряд буде змушений збільшувати видатки бюджету на обслуговування зовнішнього боргу, при цьому ускладнюватиметься конкуренція за зовнішнє фінансування (погіршення умов для залучення зовнішніх комерційних позик) [1, с.80].

Висновки. На сьогодні, зважаючи на посилення невизначеності в межах світової економіки та підвищення турбулентності міжнародного ринку капіталів, глобальні ризики для грошово-кредитного ринку України є доволі значними. Водночас їх усунення можливе шляхом побудови стійкої національної фінансової системи до зовнішніх шоків та внутрішніх макрофінансових дисбалансів через реалізацію дієвих механізмів та засобів підвищення ефективності державної політики розвитку грошово-кредитного сектору в системі забезпечення фінансової безпеки економіки України в контексті забезпечення збалансованості грошової маси, удосконалення параметрів функціонування фінансово-кредитного сектору, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, детінізацію грошово-кредитного сектору.

Список використаних джерел:

1. Борисюк О. В. Вплив боргу країн Євросоюзу на національну економіку. Формування ринкової економіки : зб. наук.праць Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Львів, 2014. Вип. 31, ч. 1. С. 76-81.
2. Вплив глобальних фінансів на валютно-фінансову истему України : монографія / Т. П. Богдан та ін. ; за ред. д-ра екон. наук Т. П. Богдан ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2017. 356 с.
3. Гатаулліна Е. І. Державна фінансова політика у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Економічний вісник університету. 2015. Вип. 27/1. С. 149-155.
4. Гудзовата О. О. Детермінанти фінансової безпеки держави в умовах євроінтеграції // Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2017. С. 33-36.
5. Гудзовата О.О. Грошово-кредитна політика в системі забезпечення фінансової безпеки України: теоретико-методологічні засади та напрями реалізації : монографія. Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2018. 300 с.

Мирун Яна Андріївна

магістрантка II курсу, спеціальність 072

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

РОЗКРИТТЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ ТА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Постановка проблеми. Вітчизняне законодавство у сфері фінансової звітності зазнає постійних змін задля забезпечення відповідності європейським нормам. Так, нещодавно прийняті зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», що вступають у силу 1 січня 2018 р., торкнулися таких важливих аспектів: введення нових категорій («підприємства, що мають суспільний інтерес», «таксо-

номія фінансової звітності», «звіт про управління» тощо); розширення кола суб'єктів господарювання, що мають вести облік та складати фінансову звітність відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі - МСФЗ); визначення критеріїв віднесення підприємств до мікро-підприємств, малих, середніх та великих підприємств, які відповідають прийнятій у ЄС практиці; обов'язковість електронного формату подачі звітності; підвищення вимог до кадрового забезпечення ведення обліку тощо. На нашу думку, важливим є розуміння не тільки обліковими працівниками, але й керівниками підприємств ключових вимог МСФЗ щодо формування інформації про фінансові результати діяльності, адже відмінності в підходах до складу фінансових звітів можуть ускладнювати інтерпретацію інформації та вплинути на прийняття управлінських рішень в умовах подальшої інтеграції України у світовий економічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розгляд питання доцільності формування фінансової звітності підприємств, зокрема Звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід), відповідно до вимог МСФЗ, у різні періоди робили Т. Бочуля, С. Голов, В. Костюченко, О. Кулага, А. Озеран, О. Семаков та інші. Проте й надалі невирішеними залишаються окремі проблеми розкриття у фінансовій звітності інформації про фінансові результати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання процесу розкриття інформації про фінансові результати у фінансовій звітності вітчизняних підприємств здійснюється нормативно-правовими актами різного підпорядкування (табл. 1).

Таблиця 1

**Нормативно-правове регулювання порядку розкриття
інформації про фінансові результати у фінансовій звітності**

Нормативно-правовий акт	Призначення
1	2
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Регламентує порядок організації та ведення обліку на підприємстві, визначає первинні облікові документи і реєстри бухгалтерського обліку та встановлює загальні вимоги до фінансової звітності, характеризує принципи ведення обліку та складання фінансової звітності, застосування яких дає можли-

	вість достовірного відображення в обліку та звітності інформацію про доходи, витрати та фінансові результати
Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»	Визначає правові засади аудиту фінансової звітності, провадження аудиторської діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають при її провадженні
НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Визначає зміст і форми фінансової звітності, загальні вимоги щодо розкриття облікової інформації у ній
П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»	Визначає порядок виправлення помилок, внесення та розкриття інших змін у фінансовій звітності
П(С)БО 15 «Дохід»	Визначає методологічні засади формування в обліку інформації про доходи підприємства та її розкриття у фінансовій звітності
П(С)БО 16 «Витрати»	Визначає методологічні засади формування в обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття у фінансовій звітності
П(С)БО 17 «Податок на прибуток»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати, доходи, активи і зобов'язання з податку на прибуток та її розкриття у фінансовій звітності
Порядок подання фінансової звітності	Встановлює порядок та термін подання фінансової звітності
Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності	Розкриває зміст статей різних форм фінансової звітності
Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства	Визначає порядок формування облікової політики підприємства та зміст розпорядчого документу про облікову політику
План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій	Встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку, зокрема й фінансових результатів

та Інструкція про його
застосування

Згідно з чинними нормативними документами інформація про фінансові результати розкривається майже у всіх формах фінансової звітності вітчизняних підприємств, але у різних інтерпретаціях (табл. 2).

Таблиця 2

Порядок розкриття інформації про фінансові результати у фінансовій звітності підприємств України

Форма фінансової звітності	Код рядка	Стаття	Призначення
1	2	3	4
Баланс (Звіт про фінансовий стан)	1420	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	Відображається частина чистого прибутку, отриманого та реінвестованого у діяльність підприємства, що нерозподілений між його власниками, або сума непокритого збитку
Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)	2090 2095	Валовий прибуток (збиток)	Відображається різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)
	2190 2195	Фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток або збиток)	Відображається алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), інших операційних доходів, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат
	2290 2295	Фінансовий результат до оподаткування (прибуток або збиток)	Відображається алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків)

	2350 2355	Чистий фінансовий результат (прибуток або збиток)	Відображається алгебраїчна сума прибутку (збитку) до оподаткування, податку на прибуток та прибутку (збитку) від припиненої діяльності після оподаткування
Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом)	3500	Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування	Відображається алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків)
Звіт про власний капітал	4100	Чистий прибуток (збиток) за звітний період	Відображається чистий прибуток або непокритий збиток підприємства за звітний період, розподіл прибутку (узгальнено автором)

При цьому основні відмінності між національними та міжнародними стандартами щодо розкриття інформації про фінансові результати у фінансовій звітності стосуються складу фінансової звітності, концептуальних положень та принципів фінансової звітності, понять суттєвості у фінансовій звітності, звітної дати та грошового вимірника, ступеня деталізації статей, порядку відображення доходів і витрат (табл. 3).

Таблиця 3

Основні відмінності у розкритті інформації про фінансові результати у фінансовій звітності за національними та міжнародними стандартами

Критерії	Національні стандарти	Міжнародні стандарти
1	2	3
Вимога суворого дотримання стандартів	П(С)БО - це затверджені Міністерством фінансів України нормативні документи, які є обов'язковими до виконання	МСФЗ носять рекомендаційний характер і дають можливість керівництву підприємства відступати від їх вимог, якщо застосування окремих позицій МСФЗ є недоречним
Склад фінансової	Форма є регламентованою, в I розділі розкривається інфор-	Форма не регламентована, дозволяється вибір класи-

звітності	мація про доходи і витрати, які класифіковані за функціями, у II розділі - про витрати, які класифіковані за елементами	фікації операційних витрат за функціями чи за елементами
Поняття суттєвості у фінансовій звітності	Поняття суттєвості не розкривається. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства для Звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід) - базою обрано суму чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) із визначенням суттєвості у діапазоні до 5 % або фінансового результату від операційної діяльності у діапазоні до 25 %	МСФЗ не поширюються на несуттєві статті
Звітна дата	Є фіксованою	Не є фіксованою
Грошовий вимірник	У грошовій одиниці України	У будь-якій грошовій одиниці
Ступінь деталізації статей	Значна	Незначна
Розкриття інформації про витрати	У Звіті про фінансові результати (звіті про сукупний дохід) інформація про витрати наводиться і за функціональним призначенням (I розділ) і за економічними елементами (III розділ)	МСФЗ дозволяють розкриття інформації про витрати або за функціями або за елементами (на вибір)
Розкриття інформації про сукупний дохід	Розкриття інформації про сукупний дохід передбачається у II розділі Звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід)	Розкриття інформації про сукупний дохід передбачається в окремому звіті

Як правило, вивчення МСФЗ показало, що Звіт про прибутки та збитки та інший сукупний дохід суб'єкт господарювання має подавати, окрім розділів прибутку або збитку та іншого сукупного доходу: прибуток або збиток; загальний інший сукупний дохід; сукупний дохід за період, який є сумою прибутку або збитку та іншого сукупного доходу.

Якщо суб'єкт господарювання подає окремий Звіт про прибутки та збитки, то він не подає розділ прибутків та збитків у звіті, у якому подається сукупний дохід.

Суб'єкт господарювання має подавати, окрім розділу прибутків та збитків та розділу іншого сукупного доходу, інформацію про розподіл прибутків або збитків та іншого сукупного доходу за період: прибуток або збиток за період, що відноситься до: неконтрольованих часток участі та власників материнського підприємства; сукупний дохід за період, що відноситься до: неконтрольованих часток участі та власників материнського підприємства.

Суб'єкт господарювання повинен подавати додаткові рядки, заголовки та проміжні підсумки у звіті (звітах), у якому (яких) подається прибуток або збиток та інший сукупний дохід, коли таке подання є доречним для розуміння фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання.

Інформація, яку слід подавати у розділі прибутків та збитків та у розділі іншого сукупного доходу наведена у табл. 4.

Таблиця 4

Інформація, яку слід подавати у розділі прибутків та збитків та у розділі іншого сукупного доходу

Розділ	Інформація
Розділ «Прибуток та збитки»	Окрім статей, що вимагаються іншими МСФЗ, розділ прибутків та збитків або звіт про прибутки та збитки має включати статті, які подають такі суми за період:
	дохід;
	фінансові витрати;
	частку прибутку або збитку асоційованих та спільних підприємств, що обліковуються за методом участі в капіталі; г) податкові витрати;
	одну суму підсумку припинених видів діяльності
Розділ «Інший сукупний дохід»	У розділі іншого сукупного доходу слід наводити окремими рядками суми за період:

	статей іншого сукупного доходу, класифікованих за своєю природою та об'єднаних у групи так, що відповідно до інших МСФЗ вони:
	<i>у подальшому не будуть перекласифіковані у прибуток або збиток;</i>
	<i>у подальшому будуть перекласифіковані у прибуток або збиток, якщо виконуватимуться певні умови;</i>
	частка іншого сукупного доходу асоційованих або спільних підприємств, облік яких здійснюється за методом участі у капіталі, відокремлена у частку статей, які, відповідно до інших МСФЗ:
	<i>у подальшому не будуть перекласифіковані у прибуток або збиток; та</i>
	<i>у подальшому будуть перекласифіковані у прибуток або збиток, якщо виконуватимуться певні умови</i>

Суб'єкт господарювання може подавати коригування перекласифікації у звіті (звітах) про прибутки та збитки та інший сукупний дохід або у примітках. Суб'єкт господарювання, який подає коригування перекласифікації у примітках, подає статті іншого сукупного доходу після всіх відповідних коригувань перекласифікації.

Якщо статті доходу або витрат є суттєвими, суб'єкт господарювання повинен розкривати їх характер та суму окремо.

Обставини, які ведуть до окремого розкриття інформації статей доходу та витрат, включають: списання запасів до чистої вартості реалізації або списання основних засобів до суми відшкодування, а також сторнування таких списань; реструктуризацію напрямів діяльності суб'єкта господарювання та сторнування будь-яких забезпечень на витрати на реструктуризацію; вибуття об'єктів основних засобів; вибуття інвестицій; припинена діяльність; урегулювання судових позовів; інші сторнування забезпечень.

Суб'єкт господарювання повинен подавати аналіз витрат, визнаних у прибутку чи збитку, із застосуванням класифікації, яка базується на характері витрат або на їхній функції у суб'єкта господарювання, залежно від того, який аналіз забезпечує обґрунтовану та більш доречну інформацію.

Перша форма аналізу - це метод «характеру витрат». Суб'єкт господарювання об'єднує витрати у прибутку або збитку згідно з їх характером (наприклад, амортизація, придбання матеріалів, транспортні витрати,

виплати працівникам, витрати на рекламу) і не перерозподіляє їх за функціями в межах суб'єкта господарювання. Цей метод може бути простим у застосуванні, оскільки немає потреби розподіляти операційні витрати відповідно до класифікації функцій. Далі наведено приклад класифікації за методом характеру витрат (табл. 5).

Таблиця 5

**Форма Звіту про прибутки і збитки
для аналізу методом характеру витрат**

Дохід від продажу	X
Інший дохід	X
Зміни запасів готової продукції та незавершеного виробництва	X
Сировина та витратні матеріали	X
Витрати на виплати працівникам	X
Витрати на амортизацію	X
Інші витрати	X
Витрати, всього	(X)
Прибуток до оподаткування	

Друга форма аналізу - це метод «функції витрат» або «собівартості реалізації», згідно з яким витрати класифікують відповідно до їх функцій як частини собівартості чи, наприклад, витрат на збут або адміністративну діяльність. Згідно з цим методом, суб'єкт господарювання розкриває, як мінімум, інформацію про собівартість реалізації окремо від інших витрат. Цей метод може надавати більш доречну інформацію користувачам, ніж класифікація витрат за характером, але розподіл витрат на функції може вимагати довільного розподілу та значного судження. Далі наведено приклад класифікації за методом функції витрат (табл. 6).

Таблиця 6

**Форма Звіту про прибутки і збитки для аналізу
методом функції витрат або собівартості реалізації**

Дохід від продажу	X
Собівартість реалізації	(X)
Валовий прибуток	X
Інший дохід	X
Витрати на збут	(X)
Адміністративні витрати	(X)
Інші витрати	(X)
Прибуток до оподаткування	X

Суб'єкт господарювання, який класифікує витрати за функцією, повинен розкривати додаткову інформацію про характер витрат, у тому числі витрати на амортизацію та витрати на виплати працівникам.

На нашу думку, для того, щоб вирішити проблеми достовірного розкриття у фінансовій звітності інформації про фінансові результати необхідно здійснити ряд заходів на державному рівні, забезпечивши:

максимальне зближення вимог П(С)БО та МСФЗ;

законодавче закріплення можливості ведення бухгалтерського обліку паралельно за П(С)БО та МСФЗ;

розробку методичних рекомендацій щодо трансформації фінансової звітності за МСФЗ;

підвищення кваліфікації бухгалтерів шляхом проведення навчання із поступовим запровадженням обов'язкової сертифікації;

розвиток міжнародного співробітництва з міжнародними професійними організаціями.

На рівні підприємства доцільно впровадити складання внутрішніх регламентів з трансформації фінансової звітності; розробку адекватної облікової політики; проведення консультацій та узгодження з незалежними аудиторами методик та підходів, які використовуватимуться при оцінці статей фінансової звітності; повну автоматизацію процесу трансформації фінансової звітності.

Висновки. Відображення у фінансовій звітності інформації про фінансові результати підприємства - це складний процес, що потребує відповідних професійних знань, вмінь та навичок, розуміння вимог національних і міжнародних стандартів. Проте необхідність застосування МСФЗ - це надійна основа для оцінки та однозначного трактування фінансового стану та результатів діяльності вітчизняних підприємств, що забезпечить пошук нових інвесторів і задовольнить їх потребу у достовірній та зрозумілій інформації. З огляду на це дослідження зазначених проблем повинні стати пріоритетним напрямом діяльності відповідних державних органів, професійних громадських організацій, наукової спільноти і практикуючих бухгалтерів.

Список використаних джерел:

1. Голов С., Костюченко В., Кулага О. Трансформація фінансової звітності українських підприємств у фінансову звітність за міжнародними стандартами. К. : ФПБАУ, 2010. 308 с.
2. Дубовая В. В. Міжнародні стандарти фінансової звітності : навч. посі-

- бник. Полтава : ПолтНТУ, 2017. 312 с.
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ МФУ від 07.02.2013 р. № 73. URL : <http://zakon2.rada.gov>.
 4. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності (видання 2016 р.). URL : <http://afo.com.ua>.
 5. Озеран А. Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід): питання формування та співвідношення з МСФЗ. Бухгалтерський облік і аудит. 2013. № 6. С. 25-34.
 6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : Наказ Міністерства фінансів України від 29.11.1999 р. № 290. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 8. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень від 05.10.2017 р. № 2164-VIII-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
 9. Семаков О. Порівняння складання звіту про фінансові результати за національними та міжнародними стандартами. Управління розвитком. 2013. № 11. С. 136–139.
 10. Accounting and Financial Reporting for IFRS : tutorial for self-study / T. Bochulia, O. Artyukh-Pasyuta, N. Kovalevska, S. Gaidar, I. Korobkina. Kharkiv, Publishing house I. Ivanchenko, 2019. 317 p.

Москаленко Алла Іванівна
магістрантка II курсу спеціальність
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

В умовах становлення і розвитку української економіки винятково важливого значення набуває побудова ефективної системи надання фінансових послуг, оскільки фінансові інститути є рушійною силою розви-

тку та ринкових перетворень. Зі створенням та розвитком фінансових відносин формується і ринок фінансових послуг. Ринок фінансових послуг охоплює широкий спектр послуг та є однією із важливих і невід'ємних складових сучасної ринкової економіки. Саме тому сьогодні зростає інтерес до різних аспектів діяльності фінансових інститутів з приводу надання ними фінансових послуг.

Суттєвий внесок у формування теорії фінансових ринків здійснили вчені Е. Шоу, Дж. Тобін, О. Гершенкрон, Д. Драймон, Ф. Мишкін, І. Фішер, С. Шарп тощо. Сучасні концепції функціонування ринку фінансових послуг досліджувалися у роботах П. Роуза, Ф. Мишкіна, М. Зверякова, С. Науменкової, В. Корнєєва, В. Унінець-Ходаківської та інших.

Метою статті є висвітлення характеристики сучасних фінансових послуг.

У сучасному світі відбувається активний розвиток сфери послуг, що являється складовою швидкого зростання економіки в розвинених країнах світу.

Послуга належить до головних категорій в економічній науці. На думку А. Сміта, послуги поділяються за критеріями відчутності об'єктів і за результатами праці. Він характеризував їх як діяльність, яка не має природного походження для введення її в суспільне багатство. Пізніше автор дійшов висновку щодо економічної сутності послуги (враховуючи «нематеріальність» праці та продукту сфери послуг), що вона не має довготермінової економічної цінності та потребує детального дослідження [8, с. 95]. К. Маркс у «Теорії доданої вартості» пише: «...Коли гроші безпосередньо обмінюються на таку працю, яка не виробляє капітал, тобто на непродуктивну працю, ця праця купується як послуга». Дана теза свідчить, що К. Маркс визначає послугу як певну споживчу вартість, котру створює праця, відповідно до іншого товару, але особлива споживча вартість даної праці дістала назву «послуги», тому що праця надає послуги не як річ, а як діяльність [7, с. 413].

В одних джерелах послуга визначається як функція або дія, яка спрямована на досягнення мети, а в інших – послуга – об'єкт, що володіє комплексом певних якостей.

Внутрішня та міжнародна торгівля послугами охоплює обмін багатьма їх видами, кожному з яких притаманні свої особливості. Відповідно до угоди про торгівлю послугами до послуг, що надаються по каналах міжнародної торгівлі, належать: комерційні послуги (професійні, управ-

лінські, комп'ютерні тощо), послуги у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, продажу й оренди нерухомості, послуги з лізингу та оренди машин і обладнання без операторів, консалтингові та ін., послуги зв'язку (поштові, кур'єрські, телекомунікаційні та ін.), послуги з будівництва та суміжні інженерні послуги, послуги дистриб'юторів, послуги у сфері освіти, з охорони довкілля, фінансові послуги, послуги з організації відпочинку, культурних та спортивних заходів – ті, що пов'язані з туризмом, транспортні та інші [5, с. 112].

Згідно з класифікацією Світової організації торгівлі та інших провідних світових організацій, до складу інших комерційних послуг входять комунікаційні послуги, будівельні та інжинірингові послуги, страхові послуги, фінансові послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні виплати, персональні культурні та рекреаційні послуги, інші ділові послуги. До інших ділових послуг належать професійні послуги (юридичні, бухгалтерські, інженерні, медичні тощо), послуги у сфері розробок, послуги, пов'язані з орендою та нерухомістю, послуги, пов'язані з підприємницькою діяльністю (консалтингові, рекламні тощо).

Економісти Г. Вознюк, Т. Смовженко, А. Загородній характеризують фінансові послуги як послуги фінансових посередників та обслуговування кореспондентських рахунків [3, с. 397].

В. Унінець-Ходаківська вважає, що в загальному розумінні «фінансові послуги – це здійснення фінансових операцій, які набувають споживчої вартості, а також мають попит та задовольняють потреби клієнта». Фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, які здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок або за власний рахунок цих осіб, що передбачено законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, головною метою виступає отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Фінансова послуга – це специфічний фінансовий товар, що має свою ціну, відповідні характеристики, а також товар, на який формується попит та пропозиція на фінансовому ринку [9, с. 11].

Своєю чергою, І. Малий та Т. Корольок стверджують, що дуалізм фінансової послуги полягає не тільки в суперечності споживчої та мінової вартостей, а й у відносній відокремленості споживчої вартості кожного окремого виду фінансової послуги. Споживча вартість кожного виду фінансової послуги (наприклад страхування, фінансового лізингу тощо) визначається корисністю поданої інформації та наданої послуги. З пози-

цій споживчої вартості кожний вид фінансової послуги предметно відрізняється один від одного за своїми цілями, технологією надання та способом одержання вигоди, тоді як самі фінансові послуги порівняно з іншими видами послуг є також самостійно відокремленим сегментом ринку [6, с. 33–34].

Систематизація фінансових послуг та їх позиціонування у ринковій структурі постіндустріальної економіки є такими: по-перше, як специфічного активу з відповідними характеристиками, якістю та ціною, по-друге, як товару, купівля-продаж якого відбувається через фінансових посередників на глобальному ринку.

Водночас організаційна структура кожної конкретної фінансової організації дозволяє налагодити менеджмент серед її працівників, зусилля яких спрямовується на формування відповідного набору фінансових послуг та максимальне задоволення потреб клієнтів. Стосовно організації роботи фінансової організації щодо надання даного виду послуг виділяють три стадії, від яких залежить ефективність їх упровадження. Представимо стадії надання фінансової послуги:

1. Діяльність щодо підготовки впровадження фінансової послуги:

- дослідження потреб ринку у фінансових послугах,
- формування суспільної думки,
- проектування фінансової послуги як фінансової інновації,
- організація процесу надання фінансової послуги;

2. Процес надання фінансової послуги:

- фінансові операції,
- фінансові послуги,
- допоміжні послуги,
- супутні послуги;

3. Контроль якості надання фінансової послуги:

- оцінка відповідності якості послуги заявленої фінансовою установою,
- оцінка функціональної якості фінансової послуги,
- оцінка «сервісної» якості фінансової послуги.

Оскільки здатність фінансової послуги полягає у задоволенні потреб споживача, то до фінансових послуг можна віднести майже всі види угод та операцій, які здійснюються фінансовими організаціями.

Сучасний ринок фінансових послуг – це одна з підвалин функціонування розвинутої ринкової економіки, що разом з ринком, узагалі, грошима, державними фінансами і кредитом зокрема, і належить до фунда-

ментальних підвалин людської цивілізації. Якщо фінансовий ринок є об'єктивною економічною категорією, складовою категоріального апарату фінансової науки, то ринок фінансових послуг є її важливою сутнісною дефініцією, складовою її понятійного апарату. На цьому ринку за допомогою фінансової послуги відбувається реалізація об'єктивних відносин фінансового ринку. З цього випливає, що: 1) ринок фінансових послуг іманентний ринковій економіці, він є органічною частиною її фінансової інфраструктури, невід'ємною і важливою складовою товарно-грошового господарства; 2) ринок фінансових послуг не можна ввести законодавчим актом, його створення, становлення і розвиток вимагають певних соціально-економічних умов. Передумовами реального і ефективного функціонування ринку фінансових послуг є високий рівень розвитку ринкової економіки, товарно-грошового господарства, банківської і страхової справи, фінансового ринку, держави і її регулюючих можливостей [4, с. 19].

Суть ринку фінансових послуг, як економічного поняття, характеризується як взаємозв'язана система економічних, правових відносин, які забезпечують створення контактів між посередниками та споживачами з метою купівлі-продажу фінансових послуг [1]. З організаційного погляду – це «сукупність фінансових інститутів, що обумовлюють перетікання коштів від власників фінансових ресурсів до їх користувачів під контролем державних органів управління» [2, с. 380].

Важливим для функціонування ринку фінансових послуг являються його учасники:

4. юридичні особи (страхові, лізингові установи, інвестиційні та пенсійні фонди, банки та небанківські фінансові посередники, депозитарії, біржі та інші фінансові організації);

5. фізичні особи (підприємці, які мають право надавати фінансові послуги);

6. споживачі особи (клієнти фінансових установ, які утворюють інфраструктуру фінансового ринку).

Виокремимо основні фінансові послуги, які надаються банківськими та небанківськими кредитно-фінансовими інститутами на світовому ринку фінансових послуг.

Фінансові послуги, які надаються небанківськими фінансовими посередниками на світовому ринку послуг:

7. факторингові компанії – послуги кредитування через здійснення

купівлі в інших компаній прав на вимогу боргу;

8. лізингові компанії – послуги кредитування через надання лізингодавцем у виключне користування на певний строк і за окремих умов майна лізингоодержувачу;

9. страхові компанії – послуги майнового страхування, послуги особистого страхування, послуги страхування відповідальності;

10. ломбарди – послуги кредитування, переважно фізичних осіб;

11. недержавні пенсійні фонди – переважно послуги накопичувального характеру;

12. фінансові компанії – послуги видачі гарантій та порук, здійснення валютних операцій, переказів та інші; послуги кредитування; послуги залучення коштів із зобов'язанням їх повернення;

13. кредитні спілки – послуги залучення вкладів членів спілки, послуги взаємного кредитування;

14. Інститути спільного інвестування – послуги із залучення грошових коштів інвесторів з метою їх вкладення у цінні папери, нерухомість;

15. довірчі товариства – агентські послуги, майнові послуги; представницькі послуги та послуги збереження.

Фінансові послуги, які надаються банківськими фінансовими посередниками на світовому ринку послуг:

16. від характеру надання:

- 1) кредитні,
- 2) операційні,
- 3) інвестиційні;

17. від традиційності банківських операцій:

1) традиційні (розрахунково-касові, кредитні (брокерські), валютні, депозитні операції банків, інші банківські послуги),

2) нетрадиційні (гарантійні, посередницькі, трастові (довірчі), консультаційні, інші банківські послуги);

3) нові банківські послуги (інтернет-банкінг, інтернет-трейдинг, мобільний банкінг, телебанкінг, дистанційне банківське обслуговування);

18. за об'єктом банківських операцій:

- 1) факторингові,
- 2) лізингові,
- 3) довірчі,
- 4) консультаційні.

З об'єктивної позиції інтерес фінансового посередника полягає в за-

лученні якомога більшої кількості грошових коштів та найприбутковішим їх розміщенням, тоді як «інтерес споживача фінансової послуги полягає в отриманні фінансових ресурсів, щоб у майбутньому мати додатковий відсоток від прибутку» [2, с. 27].

З економічного погляду ринок фінансових послуг визначається як відносини, які утворюються між суб'єктами економічної системи з приводу надання фінансових послуг. Механізм функціонування ринку фінансових послуг полягає в тому, що він визначає та виявляє структуру й обсяг попиту на деякі фінансові послуги, а також їх задоволення у межах усіх категорій споживачів [1].

Отже, характеристика сучасних фінансових послуг як специфічного товару, купівля-продаж якого забезпечує реалізацію об'єктивних відносин фінансового та пов'язаних з ним ринків є багатовимірною. Серед різного роду послуг (туристичних, комерційних, транспортних та інших) особливу роль відіграють фінансові банківські і небанківські послуги.

Список використаних джерел:

1. Войтенко О. М. Трансформація світового ринку фінансових послуг в умовах глобальної нестабільності : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02. Тернопіль, 2012. 201 с.
2. Горбач Л.М., Каун Л. М. Ринок фінансових послуг: навч. пос. Київ : Кондор, 2006. 436 с.
3. Загородній А.Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Київ : Знання, КОО; Львів : Вид-во Львівського банківського ін-ту НБУ, 2002. 566 с.
4. Леонов Д.А., Львовчкін С. В., Хорунжий С. Г. Ринок фінансових послуг: парадигма євроінтеграції : монографія / за наук. ред. В.М.Федосова. Київ : УІРФР, 2008. 848 с.
5. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Колот А.М., Столярчук Я.М. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка та А.М. Поручника. Київ : КНЕУ, 2011. 703 с.
6. Малий І. Й., Королюк Т. О. Макрорегулювання фінансового сектору: монографія. Київ : КНЕУ, 2015. 303 с.
7. Манків Г.Н. Макроекономіка [пер. з англ. мови] ; ред. пер. С. Панчишина. Київ : Основи, 2000. 588 с.
8. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. СПб. : Гос. Соцэкониздат, 1935. – Т. 2.

Неділько Олександр Петрович
магістрант II курсу спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доц. кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Інноваційна діяльність швидко поширюється і набуває різних організаційних форм, оскільки створення і впровадження інновацій є досить прибутковим за умов сучасного господарювання. В інноваційному процесі завжди з'являються техніко-технологічні ніші, які заповнюють підприємливі науковці, інженери, менеджери, конструктори. Прагнення до самореалізації, отримання сталих доходів, привабливої зайнятості спонукає завзятих людей до створення своєї справи.

Світова практика свідчить, що найбільших успіхів в інноваційній діяльності досягають малі підприємства, які розвиваються на засадах поділу праці між великими корпораціями і малими підприємствами. Такі інноваційні підприємства розвиваються на основі фінансових відносин переважно венчурної організації.

Венчурні підприємства - це здебільшого невеликі підприємства, які створюють однодумці, зокрема інженери, дослідники, конструктори, менеджери, які мають досвід і навички проводити дослідницьку роботу, уміють збирати та аналізувати відповідну інформацію, узагальнювати результати аналізу і виявляти тенденції, закономірності протікання процесів, обґрунтовувати певні рішення.

За останні роки венчурне підприємництво набуло різних форм:

- 1) початковою формою венчурного підприємництва стали «внутрішні» венчурні структури всередині корпорацій, які сформувалися на засадах фінансування корпорації та творчої групи працівників корпорації;
- 2) самостійні і здебільшого малі інноваційні підприємства, які використовують фінансування як венчурних фондів, так і ресурси кредитних установ;
- 3) «зовнішні» венчурні підприємства, які організовані на засадах пайових внесків зацікавлених корпорацій і можуть фінансуватися різними фінансовими джерелами.

З огляду на зменшення комерційного ризику та успішного функціо-

нування на інноваційному ринку більш успішними є венчурні підприємства, що створені на засадах пайових внесків великих корпорацій. Перевага полягає в тому, що створюються умови швидкого збільшення фінансового капіталу для капіталовкладень в інноваційні проекти. Це досягається за рахунок створення на акціонерних засадах спільних фондів венчурного фінансування. Найбільшу перевагу корпорації надають зовнішнім венчурам. Організаційні структури подібних утворень є досить владними, багатоланковими і різноманітними. У сучасних умовах вони набувають форми науково-дослідного консорціуму.

На сьогодні склалося декілька видів науково-дослідних консорціумів:

- 1) частина таких консорціумів орієнтується на проведення довгострокових, багаторічних фундаментальних та прикладних досліджень. Вони мають свій потужний науково-технічний потенціал, тобто наукові кадри, лабораторії, інформаційну базу, дослідні підприємства тощо;
- 2) частина консорціумів орієнтується на продовження досліджень, які уже початі університетами та інститутами. Вони здебільшого не мають своєї дослідницької бази, а штат таких працівників хоч кваліфікований, але нечисленний;
- 3) частина консорціумів орієнтується на узагальнення певних розробок, вироблення єдиних галузевих стандартів і контроль за їх дотриманням.

В умовах України основним завданням розвитку організаційних форм інноваційного підприємництва є насамперед досягнення балансу інтересів інноваційного і виробничого бізнесу. Це потрібно вирішувати шляхом продуманої політики приватизації і фінансування у сфері інноваційної діяльності. Форми приватної власності, диверсифікація інноваційного пошуку і виробництва неминуче приводять до вироблення нових підходів в управлінні, адаптації до змін конкурентного середовища, що впливатиме на зниження собівартості виробництва продукції, зростання продуктивної віддачі праці і капіталу. Крім того, удосконалюватимуться організаційні форми інноваційних і виробничих підприємств. Особливу увагу необхідно привернути до вирішення проблем фінансування інновацій. В Україні механізм інноваційного фінансування майже відсутній. Діюче фінансування не забезпечує тої інноваційної віддачі, яка необхідна українській економіці.

Інноваційна політика підприємств формується на основі обраної ними стратегії розвитку, яка визначається їх економічним потенціалом і місцем на ринку. Інноваційна політика - це система технічних, технологіч-

них, правових, економічних, фінансових заходів, спрямованих на підвищення технічного рівня виробництва з метою випуску і реалізації конкурентоспроможної продукції. Підприємства, які розробляють стратегію масштабного виробництва і освоєння багатьох ринків, відповідно проводять інноваційну політику для збереження завойованих позицій і їх поширення. Підприємства, які орієнтуються на місцеву стратегію, проводитимуть інноваційну політику не лише збереження за собою освоєної ринкової ніші, але й шукатимуть відповідних інноваційних можливостей вибратися з певної ніші і створити свій стабільний сегмент ринку. Підприємства, які орієнтуються на запровадження найновіших видів товарів і технологій, проводитимуть політику постійного оновлення капіталу, праці, продукції, технологій, організації виробництва з метою утвердження на ринку і забезпечення відповідної економічної вигоди. Для цього вони також повинні визначати відповідні пріоритети інноваційного розвитку.

Принципи інноваційних пріоритетів впливають з цілей і напрямів інноваційної політики, а їх дотримання має на меті забезпечити неперервність і змістовність інноваційного процесу загалом; перш за все принципом інноваційної політики підприємства має стати дотримання обґрунтованих цілей, заходів і напрямів нововведень; іншим принципом має стати комплексність інноваційного процесу, який передбачає гармонізацію заходів, ресурсів, структурних зрушень для реалізації інноваційних задумів.

Його важливими фазами мають стати:

1) здійснення систематизації інноваційних ідей: збір інформації про нові технології, види продукції, технічні засоби, організацію виробництва і праці, яка надходить з власних структурних підрозділів і інформаційних центрів; збір інформації про потенційні можливості підприємства щодо освоєння нововведень, обґрунтування ступеня ризику, перспектив ринку нової продукції;

2) виявлення і добір сприйнятливих ідей для підприємства: визначення можливостей і практичної реалізації інновацій, з'ясування ступеня технологічної спільності нових і старих виробів, відповідність інновації стратегії розвитку;

3) обґрунтування економічної ефективності інновацій: створення конкретного інноваційного проекту, визначення його основних техніко-економічних характеристик та параметрів якості, розрахунок реальних інноваційних капіталовкладень, мобілізація грошових, матеріальних ре-

курсів та праці, визначення термінів впровадження інновацій і розрахунок рентабельності;

4) створення інноваційної програми: складання загальної для підприємства і конкретної для його структурних підрозділів програми інновацій з визначенням обов'язків і термінів виконання; заключним тут є розробка самої інновації і проведення необхідних тестів на її безпечність, екологічність тощо;

5) прийняття рішення про інновації, тобто ряд питань, які відображають комерційне обґрунтування інновацій, їх прибутковість, рівень задоволення попиту і потреб в інновації, шляхи і методи реалізації інновацій, виробничі можливості організації, потужностей, ресурсів, кадрів, фінансів, обсяг інноваційних капіталовкладень і джерела їх забезпечення.

Отже, інноваційні пріоритети тісно пов'язані з сучасною з реальною інноваційною практикою. Їх реалізація потребує створення необхідних і достатніх умов для раціональної організації управління інноваційним процесом на підприємстві, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Список використаних джерел:

1. Каракай Ю.В. Організаційні форми інноваційної діяльності підприємств // Формування ринкових відносин в Україні. - № 10 (77). - 2017. - 169 С.
2. Ландик В.І. Управління інноваційним потенціалом підприємства в умовах перехідної економіки: проблеми і досвід // Економіст- 2011.- №12.-С. 52-57.
3. Маркетинг та менеджмент інновацій / За ред. Ілляшенко С.М. - Підр. «Університетська книга». Суми. - 2015. - 568 с.
4. Чухрай Н. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2016. - 267 с.

Пазушан Анна Василівна
старший викладач кафедри управління та адміністрування
Полтавського інституту економіки і права

КРАЇНИ БРІКС, ЯК НОВИЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Вступ. Глобалізаційні процеси, що розвинулись в ХХ столітті, призвели до появи ряду країн, що розвиваються, які почали демонструвати дуже високі темпи зростання та розвитку власних національних економік. Ці країни в економічній літературі отримали назву нових індустріальних країн (НІК) і вважались найбільш перспективними серед держав, що розвиваються. Їх прискорений розвиток став можливим завдяки ряду ендогенних та екзогенних факторів. Так, внутрішня соціально-політична та економічна ситуація в цих країнах була достатньо сприятливою для проведення індустріалізації та досягнення вищого рівня економічного розвитку.

Результати дослідження. Головним зовнішнім поштовхом, який дозволив з'явитися на світ НІК, була зацікавленість у них з боку економічно розвинених держав, в першу чергу США та Японії.

Таким чином, сприятливі внутрішні фактори, що полягали передусім у підтримці макроекономічної стабільності всередині країни, створенні умов для високої норми заощаджень та інвестицій в країні, активності уряду в питаннях створення інституційних умов економічного зростання та ефективності його дій, а також глобалізаційні процеси, що відбувались в світі, посприяли формуванню та прискореному розвитку НІК. Сьогодні в світі спостерігається розвиток НІК нового типу, що обумовлено зміною тенденцій розвитку світової економічної системи. Реалії сьогодення світової економіки спричинили зростання значення країн та об'єднань, що володіють унікальними ресурсами та здійснюють ефекти внаслідок державної економічної політики. Тому, з початку ХХІ століття найбільшу увагу дослідників з-поміж країн, що розвиваються, отримали Бразилія, Росія, Індія, Китай, а згодом – Південна Африка (ПАР), завдяки чому виник акронім БРІКС.

За останні декілька років положення країн БРІКС у світовій економіці значною мірою зміцнилося, ця організація займає далеко не останнє місце в декількох сферах міжнародної співпраці, зокрема, в енергетиці, банківському бізнесі тощо [5]. У той же час однозначно признається, що вага країн БРІКС у світі помітно підвищується і вимагає постійного на-

кового дослідження та аналізу трансформаційних і інтеграційних процесів.

Багатополарність системи міжнародних відносин сприяє розвитку нових інтеграційних форм. Поява впливових угруповань визначає необхідність посилення економічної незалежності й політичної відкритості країн, соціальної захищеності населення, зміцнення законодавчої бази та спрямованість на об'єднання країн за певними спільними ознаками.

Одним із таким угруповань, що відзначається прогресивними методами функціонування й управління, є формат БРІКС – об'єднання країн, що розвиваються – Бразилії, Росії, Індії, Китаю та Південної Африки.

У 2011 році частка країн БРІКС у світовому валовому внутрішньому продукті (ВВП) становила близько 25%, на них припадає майже 8% глобальних економічних ресурсів.

Країни БРІКС – це 30% світової території, на якій проживає 45% населення світу. Зазначені країни забезпечили збільшення показника світового економічного зростання на 50% за останні десять років [2; 3]. Країни БРІКС є країнами, що динамічно розвиваються, із інноваційними методами управління, стійкістю до кризових явищ, країнами, що є ключовими гравцями в міжнародній торгівлі.

Незважаючи на могутність спільних сил країн БРІКС, їхньому формуванню передували різні умови історичного розвитку, рівні соціального і культурного розвитку, політичні системи та економічні структури.

Протягом останніх років країни БРІКС демонструють порівняно високі темпи економічного зростання (на рівні 3–8 %), що перевищує аналогічні показники провідних європейських країн — Франції та ФРН (в межах 0,2–0,8 %). За оцінками провідних світових експертів, причина — в особливостях умов економічної діяльності країн БРІКС, зокрема — дешева робоча сила та порівняно невеликі соціальні видатки, що сприяє експорту продукції національного виробництва, а також дозволяє уникати значних дефіцитів державних бюджетів. Крім того, суттєвою перевагою зазначених країн (в першу чергу Росії) є їхнє володіння значними запасами природних ресурсів (у т. ч. енергоносіїв), що дозволяє забезпечувати власні потреби, мати зиск від їх експорту.

Та незважаючи на свої порівняно високі темпи економічного розвитку, країни групи БРІКС мають низку проблем, що не дозволяють в повній мірі реалізувати їхні економічні потенціали, а в деяких випадках знижують темпи економічного розвитку. Насамперед це стосується стагнації

зовнішніх ринків згаданих країн, а також зменшення західних інвестицій внаслідок ускладнення економічної ситуації в США та Європейському союзі. До того ж таким окремим проблемним чинником є заходи керівництва КНР, що свідомо стримує зростання китайської економіки (через її «перегрів»), яка виступає в ролі одного з «локомотивів» економік країн БРІКС.

Необхідно зазначити, що кожна з країн БРІКС має свої характерні особливості, зокрема:

- Бразилія — багата сільськогосподарською продукцією,
- Росія — найбільший у світі експортер мінеральних ресурсів,
- Індія — дешеві інтелектуальні ресурси,
- Китай — дешеві трудові ресурси,
- Південна Африка — природні ресурси.

Це головні ресурси, на які спираються економіки цих країн. Висока чисельність населення країн обумовлює дешевизну праці в них і, відносно високі темпи економічного зростання. Зрештою, прогнозується, що значні розміри економік цих країн в майбутньому дозволить їм трансформувати економічне зростання в політичний вплив, що призведе до формування нової економічної еліти і понизить вплив «золотого мільярда» [6].

Перспективи подальшого розвитку й впливу БРІКС на міжнародній арені не в останню чергу залежать від рівня розвитку і динаміки двосторонніх відносин між членами угруповання, від економічного і політико-дипломатичного наповнення взаємодії між ними, а саме:

- Бразилія, ПАР і Росія мають значний ресурсний потенціал, особливо за енергоносіями;

- загалом у світовій економіці має місце тенденція до збільшення попиту на енергоносії, зокрема з боку Індії та Китаю, що призводить до поступового зростання світових цін на ці ресурси й стимулює економічне зростання Бразилії, ПАР і Росії;

- з моменту початку діяльності чинних урядів Бразилії та Росії можна відмітити проведення більш грамотної економічної політики.

У свою чергу, Індія та Китай включаються банком «Goldman Sachs» в угруповання країн БРІКС за наступними критеріями:

- обидві країни мають найбільше населення (40% світової популяції), отже, величезним потенціалом робочої сили;

- Індія та Китай – лідери глобального ринку аутсорсингу (Індія є одним з провідних світових постачальників програмного забезпечення і фа-

рмацевтичних препаратів);

– стабільно високі темпи економічного зростання впродовж останніх двадцяти років [1].

Об'єктивно основою поглиблення співпраці Росії, ПАР, Бразилії Індії і Китаю є також наростання сучасних глобальних регіональних викликів в сферах міжнародної торгівлі та інтернаціоналізованого виробництва.

У стратегічній перспективі у Росії, Індії та Китаю є широкі можливості співпраці в таких масштабних трансконтинентальних проектах, як будівництво нафто- і газопроводів, що сполучають Центральну, Північно-східну і Південну Азію. Великий потенціал співпраці лежить і в науково-технічній області.

До конкретніших передумов інтеграції країн БРІКС можна віднести наступні:

– географічний чинник: Росія, Індія та Китай мають один з одним загальні межі (Росія – з Китаєм, Китай – з Індією);

– транзитний чинник: Росія, Індія та Китай пов'язані між собою транспортним і комунікаційним сполученням;

– промисловий чинник: Росія та Бразилія є постачальниками корисних копалин в Китай та Індію;

– економічний чинник: усі країни БРІКС здійснюють між собою співпрацю у вигляді торгових угод і взаємних інвестицій [4].

Загалом економічне зростання країн БРІКС багато в чому залежить від зовнішніх чинників: міжнародної торгівлі, аутсорсингових відносин, прямих іноземних інвестицій, цін і попиту на енергоносії. Для залучення якомога більшої кількості капіталу з розвинених країн країни БРІКС проводять політику лібералізації внутрішніх ринків, яка стала каталізатором процесу модернізації їх національних економік при переході від командно-адміністративної системи відтворення до ринкових відносин, що вважаються більшістю економістів найбільш ефективною формою організації громадської діяльності для прискорення темпів економічного зростання і підвищення добробуту націй.

Наступним напрямом зміцнення країнами БРІКС своїх позицій у світовій економіці є розвиток існуючих і формування нових великих національних компаній і транс націоналізація підприємницької діяльності, що визначається генеральною тенденцією розвитку більшості країн світової економіки, що дістала назву процесу глобалізації. У разі розвитку глиб-

шої співпраці країн БРІК та їх потенційної інтеграції станеться прискорення темпів зростання цих національних економік.

Висновки. Світобудова сучасного світу характеризується об'єднанням країн задля спільного подолання проблем глобального масштабу. Група БРІКС являє собою трансконтинентальний вимір взаємодії країн, що розвиваються, – країн з різними структурами економіки, але спільними ідеями та цілями. Перспективним для об'єднання є його трансформація у повноформатний механізм взаємодії для вирішення найважливіших питань політики, економіки і фінансової сфери. Цей механізм буде сприяти збалансованому розвитку міжнародних відносин та ефективному глобальному керуванню.

Кожен із самітів БРІКС – це новий крок у справі розв'язання глобальних проблем за участю країн, що розвиваються, але мають великий потенціал. Угрупування БРІКС – новий формат глобального розвитку та управління, який базується на прогресивних реформах та спільних інтересах.

І, хоча зараз не всі статистичні прогнози здійснюються, на нашу думку, БРІКС – це довгостроковий проект, і більш значних результатів буде досягнуто через певний час та більш стабільну, тісну та координовану діяльність.

Список використаних джерел:

1. Каймашнікова К.С. Створення БРІКС як нової структури глобального розвитку та управління / К.С. Каймашнікова // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 5–6. – С. 24–26.
2. Филиппенко А.С. Экономическая глобализация: истоки и результаты / А.С. Филиппенко // Экономика. – 2010. – С. 350–370.
3. Первая в истории четырехсторонняя встреча глав государств БРИК (Бразилия, Россия, Индия, Китай) состоялась на Хоккайдо [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/news/713>
4. Македонов В.В. «Зростання ролі та перспективи країн БРІКС у системі світового господарства». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/4_ukr/7.pdf
5. Lukov V. A Global Forum for the New Generation: the Role of the BRICS and the Prospects for the Future [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.brics.utoronto.ca/analysis/Lukov-GlobalForum.html>
6. BRIC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/BRIC>

Партика Анна Сергіївна
Синявська Вікторія Сергіївна

студентів спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ

Вступ. В сучасних умовах господарювання у підприємств існує гостра потреба в оновленні основних засобів, які є однією з головних складових покращення якості виробленої продукції. Постійне відновлення основних засобів необхідне всім підприємствам, але головна проблема сьогодення – фінансові джерела капітальних інвестицій.

Результати дослідження. Основні засоби (ОЗ) — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва чи поставки товарів, надання послуг, здачі в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких більше одного року,[1] або одного оборотного періоду.

Основні засоби підприємства — це сукупність матеріально-речових цінностей, що діють у натуральній формі протягом тривалого часу як у сфері матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері, і вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Несвоєчасна заміна морально застарілих основних виробничих засобів призводить до того, що собівартість підвищується, а якість знижується порівняно з продукцією, виготовленою на досконаліших машинах та устаткуванні.

Відтворення основних засобів — це процес їх безперервного поновлення (відновлення). Відтворення буває просте та розширене. Просте відтворення основних засобів — це їх відновлення в тому самому обсязі, у якому вони були зношені та вибули. Воно здійснюється шляхом заміни окремих зношених частин основних засобів шляхом ремонтів або придбання нових засобів на заміну зношених. Головним джерелом простого відтворення основних засобів в умовах переходу до ринкових відносин є амортизаційні відрахування.

Ремонт основних фондів — це усунення ушкоджень, поломок, вад основних засобів з метою відновлення їх експлуатаційних якостей. Розрізняють поточний, середній і капітальний ремонти основних засобів.

Поточний ремонт — це ремонт, при якому замінюються зношені деталі машин, устаткування, ліквідуються незначні дефекти, несправності і поломки з метою підтримки в робочому стані машин, устаткування тощо.

Середній ремонт — це ремонт, при якому замінюються зношені деталі, вузли, конструкції обмеженої номенклатури без повного розбирання об'єкта, що ремонтується.

Капітальний ремонт — це ремонт, що передбачає повне розбирання об'єкта, що ремонтується, заміну всіх зношених вузлів, деталей, конструкцій тощо з метою відновлення робочого ресурсу, поліпшення експлуатаційних показників об'єкта, що ремонтується.

Розширене відтворення — це таке відтворення, яке передбачає розширення діючих основних засобів за рахунок збільшення їх кількості та поліпшення або придбання продуктивніших та економічних основних засобів. Розширене відтворення може здійснюватися у вигляді нового будівництва, технічного переозброєння, реконструкції або розширення діючих підприємств, модернізації обладнання або його придбання тощо. Основним джерелом розширеного відтворення основних засобів в умовах переходу до ринкових відносин та самофінансування підприємств є прибуток.

До нового будівництва належить будівництво комплексу об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення новостворюваних підприємств, будівель, споруд, а також філій і окремих виробництв, які після введення в експлуатацію перебуватимуть на самостійному балансі, що здійснюється на нових площах з метою створення нової виробничої потужності. До розширення діючих підприємств належить будівництво додаткових виробництв на діючому підприємстві, а також будівництво нових і розширення діючих окремих цехів і об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення на території діючих підприємств або на площах, що до них прилягають, з метою створення додаткових або нових виробничих потужностей.

До реконструкції діючих підприємств належить переобладнання діючих цехів і об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення, як правило, без розширення діючих будівель і споруд основного призначення.

До технічного переозброєння діючих підприємств належить комплекс заходів щодо підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів і дільниць на основі впровадження передової техніки і технології, механізації й автоматизації виробництва, модернізації і заміни застарілого та фізично зношеного устаткування на нове, продуктивніше, а також щодо вдосконалення загальнозаводського господарства і допоміжних служб.

Технічне переозброєння діючих підприємств здійснюється, як правило, без розширення виробничих площ за проектами і кошторисами на окремі об'єкти або види робіт, що розробляються на основі техніко-економічного обґрунтування.

Ступінь оновлення основних засобів вимірюється відношенням суми основних засобів, що надійшли за аналізований період до їх кількості на кінець року.

Висновки. На жаль, в сучасних умовах господарювання підприємства не мають фінансових ресурсів не тільки на розширене, але й на просте відтворення основних засобів. Саме тому, пошук джерел фінансування розширеного відтворення основних засобів – гостре питання сучасної економіки. Як висновок зазначимо, що не лише в умовах економічної кризи, а й взагалі процеси розширеного відтворення основних засобів повинні мати обґрунтування та економічні розрахунки. В період фінансової кризи підприємству доцільніше застосовувати просте відтворення, яке призведе до стабілізації грошових потоків та зменшить ризик банкрутства.

Список використаних джерел:

1. Васильєва Н.А. Економіка підприємства: конспект лекцій / Н.А. Васильєва, Т.А. Матеуш, М.Г. Міронов. – М.: Юрайт, 2011. – 191 с.
2. Гетьман О.О., Шаповал В.М. Економіка підприємства: Навч. посіб. – 2-ге видання. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 488 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
4. Економіка торгівельної галузі. «Форми і методи відтворення основних засобів». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://stud.com.ua/67341/ekonomika/formi_metodi_vidtvorennia_osnovnih_zasobiv

Половко Ірина Сергіївна

Магістрантка II курсу спеціальність

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Артюх-Пасюта Олена Василівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ОСВІТА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Система національної економіки формує національний добробут країни, досягнути якого можна забезпеченням кожної ланки національного господарства висококваліфікованими працівниками. Сприяти цьому може саме освіта. Ефективність та збалансованість політики державного регулювання освіти визначає перспективи формування кадрового потенціалу країни, тенденції соціально-економічного розвитку, забезпечує підвищення рівня інноваційного та економічного потенціалу національної економіки.

Значний внесок у державне регулювання освіти в контексті розвитку національної економіки зробили такі науковці: В. Андрущенко, Дж. Беккер, Д. Белл, А. Воронцова, Т. Грапентін, С. Данненберг, Д. Деш, Р. Дідхем, Р. Естес, Т. Затонацька, І. Іванюк, Л. Ільїч, І. Каленюк, С. Крисюк, А. Лайхт, С. Леонов, О. Мартякова, Т. Матюк, А. Моханті, О. Мудра, В. Савельєва, Л. Сергєєва, Л. Цимбал, Дж. Хейсс, А. Шевчук, О. Шкурupій та інші.

Метою статті є розкриття місця та ролі освіти в системі національної економіки.

В економічній теорії систему національної економіки прийнято розуміти через взаємопов'язані сектори, сфери та галузі, що в подальшому визначають її структуру. Всі ці елементи виникли на певній території як результат співвідношення умов географічного положення, природно-кліматичних умов, історично-культурного розвитку та суспільного розподілу праці тощо.

Організації економічного співробітництва та розвитку розкриває власний підхід до виділення стратегічних секторів в економіці, що включає:

– перший сектор – поширюється на високотехнологічні види діяльності (наприклад, авіаційна та космічна промисловість, виробництво різного обладнання: комп'ютерного, телевізійного та комунікаційного, точних вимірювальних та оптичних приладів тощо);

– другий сектор – охоплює середньо-високотехнологічні види діяльності (наприклад, виробництво окремих машин та транспортного обладнання: електричного, залізничного, а також автомобілів та додаткових транспортних засобів тощо);

– третій сектор – включає передусім поштові та телекомунікаційні послуги;

– четвертий сектор – об'єднує послуги з фінансового посередництва;

– п'ятий сектор – охоплює інші ділові послуги, зокрема з оренди, комп'ютерного та телекомунікаційного обслуговування тощо;

– шостий сектор – охоплює соціально спрямовані види діяльності сфери послуг (освіта, охорона здоров'я тощо).

Освіта вважається галуззю національної економіки і в той же час є складною системою, яка складається із багатьох під суб'єктних одиниць: освітній процес, освітні установи та провайдери, освітні програми тощо.

Відповідно до законодавства України, освітня послуга є «комплексом визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання» [6].

Освітня послуга є специфічним благом, що вимагає виділення головних її відмінних ознак, а саме:

– є нематеріальними, а отже їх неможливо фізично відчутися до моменту надання, можуть виражатися у вигляді навчальних планів та програм, навчально-методичного комплексу, дипломів та сертифікатів, ліцензій та документів на акредитацію тощо;

– є невід'ємними від суб'єктів, що їх надають (освітніх провайдерів та найманих ними викладачів, вчителів);

– не має можливості виробити про запас та зберігати, вони потребують постійного оновлення та адаптації до умов зовнішнього середовища через високий відсоток застарівання інформації, її забування; хоча ефект на майбутнє у вигляді засвоєних знань та набутих умінь зберігається;

– процес надання освітньої послуги зазвичай займає тривалий проміжок часу, що залежить від складності та обсягу послуги, її мети;

– досить важко попередньо оцінити якість послуг, визначається зазвичай після надання в результаті діяльності здобувача освітніх послуг;

– є достатньо об'ємним поняттям, що охоплює послуги на різних рівнях освіти, а отже розглядається як змішане (особисте та суспільне) благо;

– спостерігається відсутність передачі права власності на освітню

послуги в процесі купівлі-продажу;

– товар, що має власну вартість (сукупність ресурсів, необхідних для створення послуги) та споживчу вартість (здатність задовольнити потреби не лише окремого індивіда, а й суспільства) [1, с. 268].

Також освітня послуга має чітко виражений соціальний зміст, який проявляється у вигляді кумулятивного ефекту від виробництва, розповсюдження та практичного використання знань та внаслідок цього підвищення загального рівня освіти і культури населення, економічного ефекту.

Ринок освітніх послуг необхідно розуміти як саморегуючу сферу економічних відносин між продавцями і покупцями з приводу купівлі-продажу своєрідного товару, яким є освітня послуга. Зміст регулювання полягає в тому, щоб в кожен момент часу узгоджувати за термінами, якістю та обсягами пропозиції освітніх послуг закладами освіти або індивідуальними виробниками відповідно до структури індивідуальних потреб і форм власності [7]. У зв'язку з цим, ринок освітніх послуг виступає складовою ринку послуг, який в свою чергу входить в структуру товарного ринку, як елемента всієї ринкової економіки.

Розглядаючи ступінь зв'язку із зовнішнім середовищем ринок освітніх послуг вважають відкритою системою, в якій економічні суб'єкти – власники факторів виробництва вільно взаємодіють між собою та з іншими системами суспільства (економічною, соціальною, політичною) [2].

Ринок освітніх послуг розглядається з точки зору інституційного підходу, а отже розуміється як «сукупність соціально-економічних інститутів, які організовують структурні та легітимні господарські відносини, що виникають між економічними агентами в процесі виробництва, обміну і споживання освітніх послуг» [5]. У зв'язку з цим виділяються наступні складові ринку:

- основні суб'єкти: індивіди, домогосподарства, підприємства, держави, що визначають обсяг і зміст попиту на освітні послуги і їх пропозицію різними освітніми установами;
- нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері освіти;
- система неформальних інституційних структур (відносно традицій, культури, релігії, недержавні інститути як приватні репетитори, приватні бізнес-школи та ін.);
- професійна і трудова мобільність суб'єктів ринку освітніх послуг.

За Л. Ільчом, ринок освітніх послуг як підсистема ринкової економі-

ки «виконує роль виробника інтелектуальної та інтелектуально ємної продукції, що забезпечує постійне та безперервне оновлення ресурсної бази виробництва, удосконалення якості суспільного інтелекту, науково технічний розвиток суспільства, соціально економічні зміни в якості життя» [3].

Ринок освітніх послуг, є з одного боку самостійним ринковим утворенням, з іншого – складовою частиною ринку капіталу, так як знання вміння та навички є формою людського капіталу. Фактично, він поєднує в собі ринкові і неринкові механізми діяльності, що впливає зі специфіки освіти як послуги, спрямованої на задоволення не тільки приватної потреби, а й суспільної [4].

Досліджуючи сутність ринку освітніх послуг, доцільно також зосередитися на його функціях:

- саморегулююча, що виявляється в розширенні масштабів надання послуг та підвищенні ціни на них при зростанні попиту відповідно до умов ринкової економіки;
- регулююча, яка встановлює певні пропорції в наданні освітніх послуг і обміні ними (тобто, регулювання попиту і пропозиції н освітні послуги, ціноутворення на ринку тощо);
- стимулююча, що виражається у впровадженні нових освітніх технологій, що сприяють зниженню витрат і зниження цін на підготовку фахівців, створення умов для конкурентоспроможності освітніх послуг, формування науково-технічного інтелектуального потенціалу суспільства;
- суспільної значущості освітніх послуг в умовах їх бездефіцитності, задоволення специфічних потреб людей в культурному і особистісному саморозвитку;
- демократизації, що виявляється в диференціації освітніх установ і звільнення освіти від нежиттєздатних елементів [2, с. 155].

Ринок освітніх послуг, є з одного боку самостійним ринковим утворенням, з іншого – складовою частиною ринку капіталу, так як знання вміння та навички є формою людського капіталу. Фактично, він поєднує в собі ринкові і неринкові механізми діяльності, що впливає зі специфіки освіти як послуги, спрямованої на задоволення не тільки приватної потреби, а й суспільної.

Основними суб'єктами ринку освітніх послуг є:

1. Споживачі освітніх послуг (попит) – фізичні особи-здобувачі

освіти(безпосередньо); домогосподарства, суб'єкти господарювання та держава (опосередковано);

2. Постачальники освітніх послуг (пропозиція) – освітні провайдери (державної та недержавної форми власності, громадські організації та інші об'єднання тощо;

3. Посередники надання освітніх послуг – служба зайнятості, біржа, органи реєстрації, ліцензування та акредитації для освітніх провайдерів, освітні центри, асоціації, фонди тощо.

Таким чином, держава є активним учасником ринку освітніх праці, виступаючи як зі сторони попиту на освітні послуги (адже створює місця державного замовлення для поповнення кваліфікованої робочої сили), так і пропозиції (у вигляді державних закладів освіти). Окрім того, держава виступає і як посередник, регулюючи основні відносини, що виникають на ринку освітніх послуг, забезпечуючи їх якість та доступність тощо. Питання державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів регламентується відповідними законодавчими актами, зокрема Законом України на основі середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці.

Ринок освітніх послуг може виступати ефективним інструментом ринкової економіки лише за умови наявності мобільної системи освіти, яка гнучко реагує на попит на ринку праці та здатна забезпечити економіку фахівцями належного рівня [3].

Отже, освіта є важливою галуззю в системі національної економіки, значення якої в умовах формування інформаційного суспільства та економіки знань тільки підвищується. Основним результатом діяльності в даній галузі є освітня послуга яка є специфічним суспільно-приватним благом, що функціонує на відповідному ринку.

Список використаних джерел:

1. Антохов А. А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження. Регіональна економіка. 2009. № 1. С. 251-259. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33 (дата звернення: 15.02.2019).
2. Гончарова Л. И. Сущность рынка образовательных услуг как социально-экономической системы. Вестник Самарского государственного экономического университета. 2009. №9(59). С.26–29.

3. Ільч Л. М. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність, характерні риси та модель функціонування. Економіка та держава. 2017. № 4. С. 69–74.
4. Неровня Т. Н., Корчинский А. А., Гречко М. В. Рынок образовательных услуг: институциональная характеристика, структура, основные детерминанты. Экономический Вестник Южного федерального университета. 2012. № 3. Ч. 2. С. 17–20.
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 19.01.2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n66>(дата звернення: 18.02.2019).
6. Хаширов О. А. Предпринимательство в сфере услуг: монография. СПб., 2013. С. 31–45.

Пудовкіна Тетяна Василівна

Бала Вікторія Леонідівна

студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»,

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Пазушан Анна Василівна

ст. викладач кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ЗОЛОВОВАЛЮТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ

Вступ. З розвитком комп'ютерної техніки та засобів телекомунікацій, винайденням нових засобів передачі цифрової інформації з'явилися цифрові грошово-кредитні і торгові системи. Відтепер фінансові трансакції можна проводити в режимі реального часу, коли контрагенти знаходяться на далекій відстані. Програмне забезпечення, що кодує інформацію, дає змогу безпечно передавати дані чи грошові кошти в будь-яку країну світу, причому гроші чи інші види активів можуть бути переміщені за мінімальну вартість. Обмін грошових коштів на товари та послуги можна проводити без використання матеріальних символів. Сьогодні вже є можливість купувати золото за допомогою електронної торгівлі, розроблено низку систем, які дають змогу купувати та продавати дорогоцінний метал.

Результати дослідження. Сучасний етап розвитку платіжних систем характеризується ідеєю запровадження для розрахунків між країнами сві-

тової валютної одиниці. Ця ідея базується на двох чинниках, що визначають напрямки розвитку фінансової системи в умовах обмеженості ресурсів[2]:

- введення світової валютної одиниці припускає страхування валютних ризиків;
- при користуванні світовою валютною одиницею відсутні витрати на конвертацію валют.

При переведенні вкладу в будь-якій національній валюті у світову валютну одиницю можна без витрат на конвертацію мати доступ до будь-яких парціальних валют. Це надає користувачам світової валютної одиниці гнучкість у застосуванні будь-якої валюти. Запровадження світової валютної одиниці разом із розвитком систем цифрового золота сприятиме розвитку кредитних відносин і надасть можливість використовувати золото як світову цифрову валюту. Таким чином, дорогоцінний метал можна буде використовувати для удосконалення міжнародних розрахунків через електронні платежі та Інтернет з допомогою старт-карт.

Застосування золота в майбутньому як світової валютної одиниці має дві основні переваги. Перша пов'язана з тим, що люди віддавна цінують і довіряють цьому дорогоцінному металу, до того ж він матеріально не залежить від контролю уряду. Отже, золото у вигляді цифрової валюти може сприйматися автоматично, маючи переваги в умовах конкуренції за народну довіру порівняно з іншими видами валют.

Друга важлива перевага застосування золота як цифрової світової валютної одиниці пов'язана з тим, що існує велика потреба у зберіганні золотих активів не з метою проведення грошово-кредитних операцій, а в інших цілях. Деякі приватні власники золотих активів зацікавлені в побудові з допомогою цифрового золота чи інших фінансових активів, що ґрунтуються на ньому, грошового ринку. Крім того, деякі банки та основні власники золота, які обслуговують цей ринок, могли би збільшити привабливість своїх послуг, якби сальдо дочірніх рахунків, на яких вони зберігають золото, стало ліквіднішим. Узагалі цифрові золоті активи надають значні переваги перед іншими конкурентами, крім основних валют економічно розвинутих країн. За домовленістю з емітентами золотих грошей банк, відповідно до інструкцій своїх клієнтів, мав би можливість переміщувати золото з рахунку клієнта на рахунок електронного постачальника грошей.

Крім того, значна кількість дорогоцінного металу використовується

для приватних інвестиційних цілей. Загалом у світі, в офіційних резервах зберігається понад 33000 тонн золота. Тоді як попит на цей метал у розвинутих країнах обмежений, інвестиційний попит на нього – приблизно 400 тонн на рік. Тоді як багато власників золота не мають доступу до Інтернету, а отже, не мають змоги конвертувати своє золото в електронну форму, є приватні особи, котрі можуть інвестувати наявне золото в цифрове, а їхні заощадження – стати основою для будь-якої цифрової системи. Оскільки золото приваблюватиме нових користувачів, попит на нього спочатку зростатиме. Тому гроші на 100 % повинні бути забезпечені матеріальним золотом чи фінансовими інструментами, забезпеченими цим дорогоцінним металом [1].

Запровадження цифрового золота як світових грошей пов'язане з низкою проблем. Ось основні з них:

1. У електронній торгівлі на світовому бізнесі неохоче приймають цифрове золото в обмін на товари та послуги.

2. Більшість клієнтів недовіряють електронному золоту як валюті (у фінансовому плані).

3. Операційні витрати повинні бути конкурентоспроможними порівняно з існуючими методами оплати.

4. На сьогоднішній день фактично відсутні ліквідні боргові інструменти в золоту для вкладення капіталу.

5. Цифрове золото має бути технічно безпечним, а користувачі повинні бути впевнені, що як власники золота в електронній формі вони не збанкрутують через недоліки в проекті системи.

6. Цифрове золото в ролі грошей має бути легким у користуванні[1].

Висновки. Відповідь на питання, бути чи не бути цифровому золоту, залежить від спроможності золотодобувної галузі і фінансової індустрії наситити ринки золотими виробами, які могли б використовуватися для підтримки валют та інших фінансових інструментів чи хеджування зобов'язань по золоту, а також від того, чи визнають розрахунки цифровим золотом вигіднішими, ніж будь-якою іншою валютою.

У сучасному суспільстві обсяги контрактів у цифрових системах золота при купівлі дорогоцінного металу за іноземну валюту перевищують обсяги угод, що укладаються в цифровій доларовій системі. Електронне золото придатне для застосування як у матеріальному, так і у віртуальному світах.

Список використаних джерел:

1. Гудзовата О. О. Обґрунтування пріоритетів стратегії розвитку грошово-кредитного сектору держави. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. Хмельницький: ХНУ, 2018. № 1. С. 122-126 (0,4 д. а.).
2. Михальський В. В. Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів / В. В. Михальський // Фінанси України. - 2012. - № 11. - С. 64-72. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_11_6.

Сєвера Юрій Ігорович
Бесараб Валерія Максимівна
студенти спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Вступ. Об'єднання окремих національних фінансових ринків у єдиний світовий фінансовий простір, яке є безпосереднім наслідком фінансової глобалізації, вимагає лібералізації внутрішнього фінансового сектору та операцій по транскордонному руху капіталів. Результатом такої лібералізації стала масштабна інтенсифікація та зміни у природі міжнародних потоків капіталу. Незважаючи на суттєве зростання загальних обсягів міжнародного руху капіталу, розподіл інвестиційних ресурсів між регіонами із різним ступенем розвитку відзначається значною нерівномірністю. З огляду на це можна говорити про суперечливість та неоднозначність розгортання процесу глобалізації, зокрема глобалізації міжнародних фінансових відносин та неодноковий вплив міжнародної фінансової складової на економічний розвиток окремих груп країн.

Аби вплив глобалізації на економіку України полягав не тільки у збільшенні рівня фінансової нестабільності, але і в отриманні державою всіх переваг, притаманних глобалізаційним процесам, держава має створити сприятливі умови для повномасштабної інтеграції всіх сегментів вітчиз-

няної економіки до світового економічного простору, в першу чергу шляхом розвитку вітчизняного законодавства та розбудови відповідної сучасним умовам ринкової інфраструктури.

Результати дослідження. В економічній літературі вивченню питання проблем та перспектив розвитку банківської системи приділяють досить багато уваги. Ці питання досліджувались у роботах багатьох вітчизняних вчених та науковців, зокрема: Блащука Ю., Бобиля В., Карчевої Г., Колісника Ю., Никитина А., Пацери М. та ін. Поняття банківська система, як і більшість визначень в теорії банківської справи, не є єдиним і сталим. У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система – це сукупність банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції. Під банківською системою, на його погляд, слід розуміти «законодавчо визначену, чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю» [2, с.15].

Основою для зміцнення банківської системи України, підвищення її надійності та стійкості до криз є достатній рівень капіталізації. З огляду на те, що 55% української економіки перебуває у «тіні», занадто низька капіталізація вітчизняних банків, особливо у зв'язку із вступом України до СОТ, може призвести до того, що вони стануть неконкурентоспроможними порівняно з іноземними (нині у банківській системі України працює близько 13% іноземного капіталу) [4].

Розв'язання цієї проблеми можливе не лише за рахунок прибутків банків та додаткових внесків акціонерів, а й за умови довіри суспільства до вітчизняних банків як до надійних грошово-кредитних установ. Він пропонує здійснювати нарощення капіталу відкрито і публічно, щоб населення знало організаційну форму банків, їх власників, зокрема й реальних. Окрім того, банки мають щомісячно оприлюднювати власні активи, широко використовувати фондовий ринок (більш як 90 комерційних банків – це ВАТ) для визначення реальної вартості банківських акцій.

Основними аспектами, в яких проявляються наслідки світової фінансової кризи для української банківської системи, є:

1. Зниження довіри населення до банків.

2. Серйозні труднощі українських банків пов'язані з поверненням значних зовнішніх запозичень, які активно залучалися у попередні роки. А також складнощі із залученням нових інвестицій, зумовлені кризовими явищами на європейських фінансових ринках та зниження кредитних

рейтингів значної частини українських банків.

3. Наслідком фінансової кризи стала нестабільність на валютному ринку.

4. Криза істотно вплинула і на підвищення відсоткових ставок за кредитами.

5. Наслідком кризи є той факт, що у всьому світі порятунок фінансових установ став завданням держави – вона вливала бюджетні кошти, а також брала комерційні банки під свій контроль.

6. Криза може призвести до укрупнення банків в Україні, оскільки дрібні банки не впораються з проблемами. Цей процес може відбуватися шляхом злиття і поглинання більшими фінансовими установами менших [1, с.131].

Висновки: Виконання банками їхніх функцій було ускладнено проблемами викладеними проблемами: відсутність довіри до банків з боку населення, а отже, і незначна мобілізація ресурсів банками порівняно з потенційними її можливостями; низький рівень кредитування; низький (порівняно зі світовим) рівень розрахунків між клієнтами (хоча і відбувся досить активний розвиток у даному напрямі – введення платіжних карток, утворення національної системи масових електронних платежів населення як один із основних напрямів роботи НБУ та ін.).

Проте поступове відновлення довіри населення до банків, позитивна динаміка депозитів фізичних осіб, зростання обсягу кредитів, наданих юридичним особам, зниження ставок за кредитами свідчать про певне покращення ситуації.

Список використаної літератури:

1. Андрушків І.П. Вплив фінансово-економічної кризи на вітчизняну банківську систему та основні напрями виходу з неї / І.П.Андрушків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20.12.
2. Блащук Ю. Соціальний капітал банківської системи/ Ю.Блащук// Фондовий ринок. – 2011. – №12. – С.14-17.
3. Бобиль В. Розвиток сучасної банківської системи України/ В.Бобиль// Україна: аспекти праці. – 2010. – №7. – С.44-49.
4. Демчук Н.І. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України в умовах фінансової глобалізації / Н.І. Демчук // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2010. – № 11

Сороченко Михайло Михайлович

магістрант II курсу спеціальності г

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ГНУЧКІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Основним принципом стратегічного управління є оцінка можливостей досягнення стратегічних цілей фірми наявними ресурсами.

При цьому необхідно визначити граничні можливості фірми з розв'язання завдання в тих чи інших умовах зовнішнього середовища, що проф. А.П. Градов називає стратегічним потенціалом фірми (СПФ) [1].

На відміну від прийнятого раніше поняття "виробнича потужність", як вважає А.П. Градов, "СПФ — категорія більш широка, що розкриває не тільки граничні обсяги виробництва тієї чи іншої продукції при найбільш повному використанні матеріальних ресурсів і робочої сили. Це — і здатність підприємства аналізувати ситуацію, що знаходиться в зовнішньому середовищі, і здатність оцінювати кон'юнктуру на товарних ринках і ринках факторів виробництва. Нарешті, це — здатність фірми адаптуватися до умов зовнішнього середовища, що змінюється, за рахунок постійного спостереження за зміною потреб і попиту на товари і послуги, відсуванням і реалізацією конкурентоспроможних ідей, що щонайкраще задовольняють пристосування виробничого апарату до найбільш ефективного виконання фірмою своєї функції" [1].

Тому СПФ – поняття відносне: для одних цілей, при одних, первинних умовах, що складаються на ринках, він може бути досить високим, при інших – низьким. Таке саме, як і для різних тимчасових періодів, СПФ може відповідати чи не відповідати вимогам потенційних споживачів продукції фірми.

Визначаючи ресурси як можливості досягнення цілей, необхідно, наперед, розкрити саме поняття цих можливостей. Мати можливість означає мати у своєму розпорядженні необхідні умови, засоби. Умовами, якими повинна володіти організація, щоб адекватно "відповідати на виклик зовнішнього середовища", є:

- здатність організації до макроекономічного аналізу ситуації в краї-

ні і за її межами;

- здатність до своєчасного виявлення актуальних дефіцитів, потреб і запитів потенційних покупців;
- здатність до аналізу економічної кон'юнктури ринків товарів і послуг, що дозволяють ефективно, вчасно і якісно задовольняти виявлені дефіцити і запити;
- здатність до аналізу економічної кон'юнктури ринків факторів виробництва (зон стратегічних ресурсів), а також до аналізу діяльності груп стратегічного впливу;
- здатність до висування конкурентоспроможних ідей в галузі конструювання, технології й організації виробництва товарів і послуг, що користуються попитом на товарних ринках;
- здатність до реалізації конкурентоспроможних ідей у процесі виробництва товарів і послуг, просування їх на ринок, організації їх післяпродажного сервісу;
- здатність до забезпечення незалежності фірми від зміни кон'юнктури ринків товарів, факторів виробництва, фінансових ринків за рахунок зовнішньої гнучкості ПС;
- здатність до підтримки конкурентного статусу фірми за рахунок управління стратегічними наборами зон господарювання.

Поняття зовнішньої і внутрішньої гнучкості не є абсолютними. Відповідно до теорії катастроф існують межі адаптивності системи. "Якщо зміни параметрів системи перевищують можливості її адаптивного розвитку, відбувається втрата стійкості. При цьому, якщо після втрати стійкості встановлюється коливальний періодичний режим, говорять про м'яку втрату стійкості. Якщо ж система переходить на інший режим руху стрибком –про тверду втрату стійкості" [2]. Виділяють кілька рівнів (різновидів) кризових явищ: критичні ситуації, власне кризи і катастрофи. Перші характеризуються здатністю до адаптації, тобто, можливістю досягнення зовнішньої і внутрішньої гнучкості, другі — м'якою втратою стійкості, тобто, необхідністю модернізації стратегічного потенціалу фірми, треті — твердою втратою стійкості (тобто необхідністю зміни парадигми бізнесу, щоб уникнути втрати економічної безпеки).

Таким чином, у термінах теорії катастроф економічна безпека фірми повинна розглядатися як стан, при якому стратегічний потенціал фірми не знаходиться поблизу меж адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного

потенціалу до граничної зони. Інакше кажучи, якщо стратегічний потенціал фірми в існуючому вигляді вичерпав можливості пристосовуватися до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища у рамках сталої місії, то можна говорити про загрозу економічної безпеки фірми. Ця загроза може виявлятися у вигляді втрати рівня конкурентного статусу фірми або істотного погіршення фінансового стану фірми, або втрати позитивного іміджу фірми.

Катастрофічний стан настає тоді, коли ризик втрати активів фірми й особистого майна її власників наблизився впритул до свого граничного значення. Інакше кажучи, економічна безпека фірми існує лише в період найменшої імовірності повної втрати всього капіталу, що належить власникам фірми. У міру зростання цієї імовірності погроза втрати економічної безпеки підсилюється. Стратегічні управлінські рішення в період наростання загрози втрати економічної безпеки повинні бути гранично вивірені. При їхній реалізації менеджер повинний постійно порівнювати очікуваний ефект, який можуть принести дані рішення, з їх можливими негативними наслідками [3]. При виробленні таких рішень можна користуватися декількома критеріями для оцінки ступеня невизначеності. Це можуть бути:

- критерій Лапласа. Він визначається обчисленням для кожної дії середньої величини з можливих виграшів і вибором дії, якому відповідає найвища середня величина;
- критерій Вальда. Його зміст полягає в тому, щоб зробити максимальним мінімальний виграш, тобто вибрати таку дію, якій відповідає найменша втрата (зокрема, втрата капіталу власників фірми) [4].

Узагальнюючим показником фінансового стану підприємства, що характеризує ступінь "близькості" підприємства до банкрутства, на думання багатьох авторів, є показник "z-рахунок" Альтмана.

Найбільшу складність являє собою оцінка ступеня адаптивності стратегічного потенціалу фірми, оскільки вона визначається не тільки внутрішніми, але й зовнішніми впливами. У свою чергу такий вплив виникає з боку попиту на продукцію фірми. Мінливість параметрів попиту зумовлена комплексом причин економічного, політичного, демографічного, соціально-культурного характеру. На адаптивність стратегічного потенціалу фірми впливає також кон'юнктура, що складається на ринках матеріальних ресурсів, фінансових ринках, ринках робочої сили, інформації, послуг.

Це означає, що, як і усяка система, стратегічний потенціал фірми має граничні можливості адаптації до розуму виробництва, що змінюються. Наявністю таких граничних можливостей адаптації зумовлена виникаюча періодично потреба в технічному переозброєнні і реконструкції підприємства, відновленні чи підвищенні рівня кваліфікації його персоналу, зміні стратегічних зон господарювання, зміні бізнесу.

Іншим чинником, що впливає на економічну безпеку фірми, є залежність фірми від інтенсивності кооперованих зв'язків фірми з постачальниками різного роду ресурсів. Мова йде про залежність фірми від стабільності постачань необхідних ресурсів як з погляду якості ресурсів, що поставляються, так і повноті і своєчасності цих постачань. Економічна безпека окремої фірми залежить також від рівня і структури своєрідного "імпорту" сировини, комплектуючих матеріалів, виробів і різних послуг, які фірма одержує в процесі суспільного поділу праці всередині країни і на світовому ринку.

Немаловажним чинником забезпечення економічної безпеки є питання охорони комерційної таємниці фірми, з одного боку, і нагромадження інформації про можливе втручання інших економічних агентів у діяльність фірми [5].

Витік інформації про стратегічні плани фірми, про підготовку до виходу на ринок нової продукції, про взаємини фірми з клієнтами і постачальниками ресурсів й іншої конфіденційної інформації може завдати істотної шкоди фірмі. Одночасно з охороною комерційної таємниці фірма повинна організовувати збір, нагромадження й обробку інформації про діяльність реальних і потенційних конкурентів й інших контактних аудиторій, що можуть вплинути на конкурентний статус фірми.

Нарешті, найбільш важливе, на наш погляд, питання, який ступінь можливого ризику прийнятих рішень. Економічна безпека фірми практично визначається здатністю менеджера вищої ланки управління фірмою вміло ризикувати при прийнятті стратегічно важливих для майбутнього фірми рішень. Необхідно постійно порівнювати можливі виграші і втрати. Як показує практика, імовірність роботи без ризику надзвичайно мала. Крім того, не можна забувати і про можливі наслідки реалізованих рішень у майбутньому для самої фірми, регіону країни.

Важливо попадати в зону допустимого ризику, тобто в зону, де величина можливих втрат від прийняття того чи іншого рішення не перевищує величину розрахункового прибутку.

Прогнозування наслідків управлінських рішень, прийнятих сьогодні, для запобігання погрози втрати економічної безпеки фірми в стратегічній (довгостроковій) перспективі надзвичайно утруднене. Однак менеджер, що приймає стратегічні рішення, повинен постійно враховувати весь спектр численних факторів, від яких залежить живучість фірми. Ці фактори повинні враховуватися не тільки якісно, але й кількісно. Для цього необхідно ввести в практику стратегічного управління набір індикаторів економічної безпеки фірми. Такими індикаторами, на наш погляд, можуть бути [1]:

- темп зміни обсягу продажів традиційних товарів і послуг, виведення фірмою на ринки;
- темп зміни обсягу продажів принципово нових товарів і послуг, вперше введених фірмою на ринок;
- темп втрати конкурентних переваг фірми через агресивну товарну стратегію конкурентів;
- темп зміни величини чистого прибутку, що залишається в розпорядженні фірми після сплати податків і обов'язкових платежів;
- темп зміни величини позикових засобів, використовуваних фірмою для забезпечення безперебійного функціонування;
- темп зміни постачань необхідних ресурсів усіх видів з виділенням особливе важливих для забезпечення живучості фірми.
- співвідношення величини позикових засобів і активів фірми;
- структура кооперованих зв'язків фірми з постачальниками стратегічних ресурсів.
- відношення величині упущених вигод фірмою через витік інформації чи дій конкурентів, що випереджають, і груп стратегічного впливу доходів від потенційних ринкових трансакцій до витрат на утримання служби безпеки фірми;
- можливий ступінь ризику, пов'язаний з обслуговуванням прийнятого набору стратегічних зон господарювання.

Наведень набір індикаторів може бути змінений в залежності від специфіки виробничого профілю фірми і її становища на ринку. Більш повне уявлення про індикатори економічної безпеки фірми можна одержати, аналізуючи "слабкі сигнали" — передвісники загрози настання кризового стану (банкрутства) фірми [1].

У поточній ситуації одне з природних і найбільш ефективних і швидко реалізованих напрямків подальшого розвитку вітчизняної промислово-

сті – підвищення ступеня адаптації і гнучкості підприємств до потреб ринку. Необхідність підвищення гнучкості підприємств в умовах мінливих потреб ринку зумовлена багатьма причинами.

Таким чином, підвищення ступеня гнучкості підприємств до потреб ринку в даний час є гарантом їхньої виживаності, можливості безкризового існування і подальшого успішного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Багиев Г., Афанасьева Н. и др. Концепция и инструментарий эффективного предпринимательства: Учебное пособие. - СПб., – 2014.
2. Баканов М., Шеремет А. Теория экономического анализа. - М.: Финансы и статистика, 2014.
3. Чиж І. Перше і головне завдання - невідкладно сформувати і нормативно оформити парадигму розвитку інформаційної сфери: // Віче. - 2016. - № 4. - С.18 - 22.
4. Яременко В. І. Інформаційна безпека України: зовнішньополітичний аспект // Інформаційно-аналітична діяльність в міжнародних відносинах. - Хмельницький, 2013. - Ч.2. - С.101–104.
5. Павленко Р. Гуманітарні аспекти інформаційної безпеки: виклики і відповіді // Людина і політика. - 2018. - № 3. - С.81 - 93.

Тихович Ганна Володимирівна
викладач першої категорії, методист
Лубенський лісотехнічний коледж

ПЛИННІСТЬ КАДРІВ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Вступ. Однією з ключових проблем, з якою стикаються сучасні підприємства, – це проблема плинності кадрів, високий рівень якої майже завжди свідчить про значні недоліки в управлінні підприємством та загрозу кадровій безпеці. Люди є винятково дорогим ресурсом. Ще Ендрю Карнегі, відомий американський підприємець і мультимільйонер, говорив: *«Залиште мені мої фабрики, але заберіть моїх людей, і скоро підлога моїх заводів заросте травою. Заберіть мої фабрики, але залиште моїх людей – і незабаром у нас будуть нові заводи, ще кращі за попередні»*. Високий показник плинності кадрів обов'язково негативно позначиться як на показниках роботи підприємства, так і на довірі до нього з боку потенційних працівників, а, отже, може призвести до катастрофічних нас-

лідків. Тому управління персоналом підприємства, в першу чергу, повинно бути направлене на виявлення причин плинності кадрів, а також на збереження трудового колективу.

Результати дослідження. Плинність кадрів – це сукупність звільнень працівників за власним бажанням або за прогули та інші порушення трудової дисципліни. Експерти у сфері управління говорять, що жодна компанія не може мати рівень плинності кадрів, який би дорівнював нулю, оскільки хтось з персоналу обов'язково піде або на пенсію, або звільниться через стан здоров'я, або з іншої особистої причини. Нормою є показник у межах 3-5% на рік, і така ситуація не потребує якихось надзвичайних заходів з боку HR-служби чи керівництва підприємства за умови, що це не стосується топ-менеджменту і ключових позицій.

За даними професійної мережі «LinkedIn», середньорічний рівень плинності кадрів у світі складає 10,9%. Якщо ж говорити про Україну, то його рівень дещо нижче за світовий. За нашими підрахунками, використовуючи статистичні дані, коефіцієнт плинності кадрів на українських підприємствах за три квартали 2019 року в середньому склав 7,1%, що на 0,2% більше, ніж за 2018 рік. Відсоток співробітників, що звільняються, у значній мірі залежить від галузі, в якій працює компанія, а також від розміщення: у великих містах рівень плинності вище, ніж у невеликих.

Нині співробітники компаній набагато швидше змінюють місце роботи, якщо воно перестало їх влаштовувати. Дослідження, проведені компаніями Randstad та АНКОР, показали, що у 2019 році 36% українців були згодні змінити роботодавця при тому, що у 2018 році таких було 23%. Зараз працівники все менш схильні віддавати перевагу інтересам роботодавця, керуючись виключно власними потребами та бажаннями.

Що ж сьогодні спонукає працівників змінювати місце роботи? У кожній компанії фактори різні, але глобально по Україні згідно з опитуваннями незмінним лідером серед причин звільнення є низька заробітна плата. Саме її назвали 61,2% серед тих, хто звільнився, що є очікуваним з огляду на економічну ситуацію, яка склалася в Україні. На нашу думку, відсоток тих, хто звільняється з цієї причини, в майбутньому буде лише зростати, оскільки більшість роботодавців воліють матеріальну мотивацію по можливості замінити нематеріальною – похвальні листи, подяки, корпоративи тощо. Працедавці в сучасних умовах нестабільної економічної ситуації намагаються заощадити, зменшивши витрати на розвиток персоналу, тому закономірно, що друге місце серед причин звільнення

посідає відсутність професійного і кар'єрного зростання, її називають 48,3% опитаних.

Звичайно, є й інші причини звільнення, про які говорять працівники, а саме: робота перестала приносити задоволення, не склалися взаємовідносини з керівництвом чи колегами, незадовільні умови праці, велике навантаження, незручний графік роботи, недотримання домовленостей роботодавцем, переїзд, ненормований робочий день. Ми вважаємо, що все ж не варто забувати і про ті причини, які є, але про них працівники воліють мовчати: усвідомлення низького рівня власного професіоналізму, дискредитація себе перед колегами, сексуальні домагання на робочому місці.

Негативно на рівень показника плинності кадрів також може вплинути прийняття законопроекту №2708 «Про працю» від 28 грудня 2019 р., згідно з яким роботодавець матиме право з власної ініціативи розірвати трудовий договір з працівником у будь-який момент без підстав та пояснення причини.

Відомо, що плинність персоналу – це явище, що негативно впливає на функціонування і розвиток організації. Її високий показник призводить до значних економічних втрат, створює проблеми кадрового, психологічного і технологічного характеру в компанії. Але потрібно пам'ятати, що боротьба за мінімізацію плинності кадрів може призвести до «застою» компанії.

Висновки. Неможливо уникнути звільнення працівників. Головне для компанії – це утримати цінних ключових співробітників та пам'ятати, що люди будуть працювати лише там, де їм комфортно, де здорова корпоративна культура, де задовольняються їхні потреби. HR-служба має постійно проводити роботу з вивчення мотивів, факторів та реальних причин плинності кадрів не тільки в цілому по підприємству, але й окремо по кожному підрозділу. Отриману інформацію необхідно проаналізувати, та вживати необхідні заходи, щоб забезпечити кадрову безпеку підприємства.

Ткаченко Аліна Олександрівна
Усенко Дмитро Юрійович

студентів спеціальності
«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна
доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСОМ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Вступ. В сучасних умовах докорінного реформування відносин власності, організаційно-господарських перетворень та змін у соціальній сфері нашого життя, які взаємодіють і впливають на результати діяльності підприємств, важливе значення має адаптація до зовнішнього середовища. Це стає можливим за умов прийняття та реалізації обґрунтованих управлінських рішень, що спрямовані на проведення стратегічних змін у виробничій, маркетинговій та фінансовій діяльності підприємства, підвищення її ефективності. В процесі управління підприємством та прийнятті «правильних» організаційно-господарських рішень важливу роль відіграє належне його інформаційне забезпечення.

Результати дослідження. Підприємство обирає зручну для нього форму організації фінансової роботи, виходячи з конкретних умов господарювання, структури управління, наявності територіально відокремлених підрозділів (філій, представництв).

Організаційний механізм господарювання — це сукупність правил, організаційно-правових нормативів і стандартів, що визначають та регулюють структуру фінансового управління. Він також включає в себе: 1) обов'язки, права та відповідальність органів управління і управлінських працівників, організацію процесу їхньої діяльності; 2) розподіл робіт між різними виконавцями; 3) оснащення управлінської праці засобами оргтехніки, чисельність працівників в управлінні, матеріальне і моральне стимулювання їхньої праці.

Централізованим елементом організаційного механізму є і структура управління, за допомогою якої поєднуються різні центри фінансового управління, регламентуються внутрішні зв'язки і досягається стійка система службових взаємовідносин між структурними підрозділами і працівниками апарату управління [2].

Структура фінансового управління — це упорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів системи, що визначає поділ праці і службових зв'язків між фінансовими підрозділами і працівниками апарату управління з підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень. Вона організаційно закріплює функції за структурними підрозділами та працівниками і регламентує потоки інформації у систему управлінської структури [4].

Все розмаїття відносин, в яке підприємство вступає із суб'єктами зовнішнього середовища, базується на фінансовій інформації, де підприємство дозволяє оцінити можливість практичної реалізації своїх економічних інтересів у взаємовідносинах з ним. Фінансова інформація представляє собою набір даних (в систематизованій певним чином (формою) про стан:

- господарських ресурсів, зобов'язань і фінансових джерел підприємства;
- рівня прибутку і витрат, що дозволяють судити про очікувані доходи і пов'язані з ними ризики;
- оборотів фірми і якості її активів;
- обсягу і якості потоків грошових коштів[3].

Кожне підприємство розпоряджається трьома потоками фінансової інформації: нормативною, плановою і фактичною. Однак, зовнішньому користувачу доступні лише фактичні дані про фінансовий стан підприємства. Ця обставина ускладнює задачу користувача з розрахунку рівня ризиків, оскільки найбільш надійніший спосіб оцінки рівня ризику, ніж дистанції між плановими і фактичними даними, зовнішньому користувачу недоступний[1].

В умовах ринкової економіки попит на фінансову інформацію дуже високий. Щоб задовольнити такі різноманітні інформаційні потреби всіх зацікавлених сторін, сучасне підприємство мусить конструювати упорядковані потоки своєї фінансової інформації, її систематизоване подання в залежності від змісту запиту відповідної групи споживачів з точки зору її корисності.

З іншого боку, фінансова інформація, яка є продуктом праці вищого менеджменту кожного підприємства, формується, виходячи з ідеї раціонального управління фінансами. Це об'єктивне за своєю природою переважне право вищого менеджменту підприємства формувати фінансову інформацію безперечно нехтує інтересами інших користувачів[3].

Складне переплетіння інтересів різних користувачів інформації

спричиняє побудову фінансової інформації на певних принципах, що ґрунтуються на об'єктивних аргументах і максимально задовольняють інтереси всіх користувачів.

Витоки фінансової інформації визначаються дворівневим характером обліку: 1) виробничого, що відображає рух товарних потоків; 2) фінансового, що відображає рух фінансових потоків.

Інтеграція цих потоків інформації, представлена у вигляді форм фінансової звітності, є ключем до задоволення найбільш важливих вимог, що висувуються до фінансової інформації різними користувачами.

Інформаційне забезпечення процесу управління фінансами — сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних та придатних для реалізації аналітичних процедур, які забезпечують фінансову сторону діяльності підприємства. Його основу становить інформаційна база, до складу якої входять 5 блоків.

Перший блок — це закони, постанови та інші нормативні акти, положення і документи, які, насамперед, визначають правову основу фінансових інститутів, ринку цінних паперів. Документи, представлені в цьому блоці, мають обов'язковий для виконання характер.

До другого блоку входять нормативні документи державних органів (Міністерства фінансів України, НБУ тощо), міжнародних організацій та інших фінансових інститутів, які містять вимоги, рекомендації та кількісні нормативи в сфері фінансів до учасників ринку. Не всі документи цього блоку є обов'язковими для виконання.

Третій блок включає в себе бухгалтерську звітність, що в умовах ринку є найбільш інформативним та надійним джерелом, яке характеризує майновий та фінансовий стан підприємства. Склад та структура звітності періодично змінюються.

Система підготовки і представлення статистичних даних у фінансовій сфері (четвертий блок) є виключно важливою для встановлення та розвитку ринкових відносин. Цей розділ інформаційного забезпечення ще не набув належного розвитку в Україні, але, як свідчить досвід західних країн, саме він є найбільш вагомим для прийняття фінансових рішень. Зокрема, інформація цього блоку дуже важлива для юридичних і фізичних осіб, які безпосередньо зайняті операціями на ринку цінних паперів.

П'ятий блок (несистемні дані) включає в себе відомості, які або не мають безпосереднього відношення до інформації фінансового характеру, або виникають поза будь-якою інформаційною системою. До першого

типу належать офіційна статистика загальноекономічної спрямованості, дані аудиторських компаній тощо. До другого типу належать дані, надруковані в різних засобах масової інформації, неофіційні дані тощо.

За аналітичними можливостями розглянуті джерела інформації поділяють на 2 групи: 1) джерела, які характеризують майновий та фінансовий стан підприємства; 2) джерела, які характеризують зовнішнє середовище, передусім, ринок цінних паперів.

Основу першої групи складає бухгалтерська звітність, основу другої групи — статистична та фінансова інформація. За характером, сферами виникнення, призначенням та формами закріплення (фіксації) інформацію, що використовується в управлінні, поділяють на три великих класи.

До першого відносять науково-технічну інформацію. Джерелом її виникнення є результати наукових досліджень вчених та фахівців у різноманітних галузях діяльності. Ці відомості містяться в науково-технічній літературі, патентах, проектно-конструкторській та технологічній документації.

До другого класу належить власне управлінська інформація, що виникає безпосередньо в процесі управління. Це планова, нормативна інша інформація, необхідна для організації управління підприємством. Така інформація міститься в господарських договорах, заявках та замовленнях, різноманітних розпорядчих документах.

Третій клас містить обліково-статистичну інформацію. Її джерело – результати діяльності адміністративно-господарських одиниць. Вона створюється як узагальнення даних про факти та явища, що сталися, відбуваються або можуть відбутися. Фіксується ця інформація у спеціально створених документах (формах), має періодичний характер.

Висновки. Отже, організаційний механізм охоплює організацію структури управлінської системи і організацію процесу функціонування системи, якою управляють. Організація фінансового управління підпорядковується певним емпіричним правилам: єдність мети; розумна ієрархія; стійкість; безперервне удосконалення; пряме підпорядкування; обсяг контролю; порівнянність, відповідність даним повноваженням; виключення, пріоритет завдань; комбінування. Все розмаїття відносин, в яке підприємство вступає із суб'єктами зовнішнього середовища, базується на фінансовій інформації, де підприємство дозволяє оцінити можливість практичної реалізації своїх економічних інтересів у взаємовідносинах з ним.

Список використаних джерел:

1. Горелов Д.О., Большенко С.Ф. Стратегія підприємства. Навчально – методичний посібник. – Харків: ХНАДУ, 2011. - 133 с.
2. Клейнер Г. Системна парадигма і теорія підприємства / Г. Клейнер // Питання економіки. – 2002. – №10. – С. 47- 69.
3. Мандражи, З. Р. Інформаційне забезпечення стратегічного управління підприємством [Текст] / ЗаремаРефатівнаМандражи // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 20. –С. 251-256. – ISSN 1993-0259.
4. «Фінанси підприємств - Поддєрьогін А.М.». - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/3/54/>

Токар Валерія Олександрівна

магістрантка II курсу спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ПРОЦЕС ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Кожне підприємство самостійно встановлює ціни на свій товар, керуючись сформованою на власний розсуд ціновою політикою та покладаючись на власні знання та практичні навички.

Цінова політика підприємства визначається в першу чергу її власним потенціалом, наявністю достатнього капіталу, кваліфікованих кадрів, організацією діяльності, а не лише станом попиту і пропозиції на ринку. Навіть наявний попит потрібно вміти задовольнити, причому в потрібний час, у потрібному обсязі, в потрібному місці і при забезпеченні потрібного рівня якості продукції.

Разом з тим політика цін та управління ціноутворенням відіграють настільки важливу роль у діяльності підприємства, що це є одним із основних моментів його стратегічного розвитку. З метою розробки якісної

політики ціноутворення підприємству необхідно відпрацювати збір інформації про ринок, його дослідження, підготовку та пропонування нових товарів, а також оптимальну організацію збуту. На підставі аналізу зібраної інформації про ринок підприємство розробляє свою політику ціноутворення [1].

Ціна товару – величина принципово нестійка. На неї впливають: цикл, в якому перебуває економіка; кон'юнктура ринку; конкуренти; посередники і покупці; змінні курси обміну валют і т. ін. Для успіху на ринку необхідно розробляти цінову політику і постійно перевіряти її ефективність, змінюючи її у міру необхідності.

Встановлення ціни на товар, вибір цінової стратегії входять у процес формування цінової політики підприємства.

Формуючи цінову політику підприємства, слід враховувати такі чинники:

- яке місце посідає ціна серед засобів конкурентної боротьби підприємства на ринку?
- який метод буде обрано для розрахунку ціни?
- чи витримає підприємство цінову війну?
- як цінову політику застосовує підприємство відносно нових, модернізованих, традиційних товарів і як вона зміниться залежно від стадії ЖЦТ?
- чи є обмеження на свободу зміни цін, на рівень цін і на рівень рентабельності на державному рівні?
- чи підприємство аналізує рівень цін і прибуток, отриманий від реалізації власного товару?

В основі формування цінової політики підприємства лежить модель встановлення ціни, яка представлена на рис. 1.

Перший етап. Постановка завдань ціноутворення – це передусім спроба підприємства відповісти на питання: яких саме цілей воно прагне досягнути за допомогою конкретного товару. У сучасному маркетингу існує чотири головних типу задач ціноутворення:

- 1) забезпечення процесів виживання;
- 2) максимізація поточного прибутку;
- 3) завоювання лідерства за показниками частки ринку;
- 4) завоювання лідерства за показниками якості.

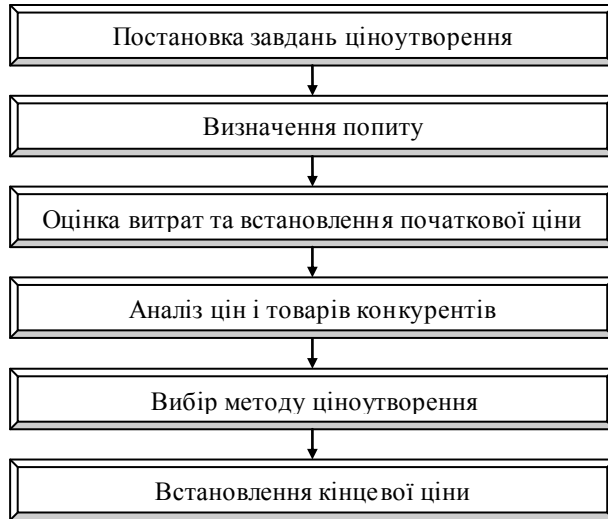


Рис. 1. Модель встановлення ціни [2]

Забезпечення процесів виживання – цю задачу ставить перед собою підприємство, що потрапило у важку ситуацію в умовах жорсткої конкуренції і різкої зміни потреб споживачів. Для того, щоб забезпечити роботою підприємство, зберегти трудовий колектив і відносини з каналами розподілу і збуту, підприємство змушене призначити на свою продукцію дуже низькі ціни у надії на збільшення обсягу продажів і доброзичливу відповідну реакцію споживачів. Іноді ціни зменшуються до рівня собівартості. У цьому випадку знижені ціни покликані тільки покривати витрати і гарантувати хоча б просте відтворення до моменту стабілізації ситуації.

Задачу «максимізація поточного прибутку» підприємство ставить перед своєю системою ціноутворення у випадках, коли керівництво підприємства турбує моментальний результат, а не довгострокова перспектива. Спеціалісти шляхом оцінки попиту і витрат призначають таку ціну, що забезпечить максимальне надходження поточного прибутку.

Завоювання лідерства за показниками частки ринку як задача ціноутворення використовується, коли підприємство ставить перед собою мету довгострокового успішного функціонування на ринку і завоювання лідерства за охопленням максимальної кількості споживачів. Таким чином, формування ціни (максимально можливе зниження) здійснюється з метою

завоювання більшої частки ринку в розрахунку на довгостроковий прибуток.

Завоювання лідерства за показниками якості – це задача ціноутворення, яка також направлена на довгострокову успішну діяльність підприємства.

Для досягнення високої якості товару необхідне проведення НДДКР, створення сучасного парку устаткування, впровадження нових технологій, залучення висококваліфікованих кадрів, що диктує встановлення високої ціни. Підприємство орієнтується на споживача і тривалу перспективу.

Коли обрана необхідна задача ціноутворення, необхідно здійснити позиціонування товару на ринку з точки зору співвідношення якості товару і встановленої на нього ціни. Підприємство повинне вивчити розміри і темпи ринку, а також кожного конкурента, у рамках кожного з дев'яти варіантів, які розглядаються якісним ціновим позиціонуванням (рис. 2) [3].

ЦІНА				
ЯКІСТЬ	Висока	Висока	Середня	Низька
		1. Преміальна стратегія	2. Стратегія розширення частки ринку	3. Стратегія конкурентних переваг
	Середня	4. Стратегія завищеної ціни	5. Стратегія середнього рівня	6. Стратегія доброякісності
	Низька	7. Стратегія обманного зростання прибутку	8. Стратегія «показного блиску»	9. Стратегія низько вартісної продукції

Рис. 2. Схема позиціонування товару на ринку з цінової точки зору [3]

На другому етапі процесу ціноутворення необхідно проаналізувати стан попиту на цільовому ринку. Будь-яка ціна, призначена підприємством, так чи інакше позначається на рівні попиту на товар, однак максимально можливий рівень ціни диктується попитом.

Третій етап ринкового ціноутворення – оцінка витрат. Оцінка витрат та пошук шляхів їх зниження дуже важливий етап в процесі ціноутворення підприємства, який включає аналіз собівартості виготовленої продукції

ції. Так, від рівня собівартості, а також капіталоємності виробництва, залежить крива еластичності пропозиції для підприємства.

В ринковій економіці, де аксіомою являється орієнтація на запит покупця, розмір ціни дає чіткий орієнтир виробникам і чим вище ця ціна, тим більший прибуток вона містить. Але збільшення виробництва у наслідок високої ціни, що і показує графік, потребує додаткових витрат (інвестицій), а їх джерелом може бути тільки прибуток. Тому чим нижче собівартість, тим вище прибуток з кожної одиниці продукції, тим легше і швидше можна набрати необхідні для інвестування кошти.

Наступний крок в аналізі собівартості – це розділення її на два види витрат і встановлення початкової ціни. Методи формування початкової ціни на товар та основні фактори ціноутворення підприємства.

Аналіз цін і товарів конкурентів – одна із самих складних задач. В ринковій економіці інформація про ціни по конкретним угодам частіше за все є комерційною таємницею виробника, і отримати таку інформацію дуже складно. Вивчення товарів і цін конкурентів переслідує певну мету – вивчити так звану ціну байдужості, тобто ціну при якій покупцю буде все одно чий товар купувати. Виявив її можна планувати таку стратегію ціноутворення, при якій покупці віддадуть перевагу продукції вашого підприємства. Важливим кроком при цьому є аналіз пропозиції і цін конкурентів, якості їх продукції. Серед найбільш складних і важко передбачених елементів ринкової діяльності конкурентів є їх цінова політика, виявив цілі якої можна визначити і стратегії їх ціноутворення [4].

Наступний крок у процесі формування ціни – це вибір методу ціноутворення, який базується на попередніх етапах. Методи розрахунку цін вельми різноманітні повинні відповідати основній стратегії цінової політики підприємства. Це такі методи ціноутворення, що базуються на:

- витратах;
- попиті;
- конкуренції.

Самий останній крок – це прийняття рішення про рівень ціни. Вибравши один із методів ціноутворення, необхідно прийняти саме цінове рішення, визначити конкретну ціну. Тут враховується цілий ряд аспектів, такий, наприклад, як психологічний, вплив різних елементів маркетингу, дотримання базових цілей цінової політики, аналіз можливої реакції на призначену ціну та інше. Навіть після встановлення кінцевої ціни, вона продовжує трансформуватися під впливом змін, які відбуваються на рин-

ку. Тому важливо передбачити ініціативні зміни цін. Підприємство може допустити наступні відхилення від політики ціноутворення :

- заплановані цінові знижки;
- торгові знижки;
- заплановані знижки цін як засоби стимулювання збуту;
- незаплановане низьке зниження цін – «цінова війна» [5].

Таким чином, процес формування цінової політики підприємства є дуже складним і багатограним і передбачає перед усім неодмінний контроль за виконанням цінової стратегії підприємства та врахування всіх факторів, які можуть впливати на здійснення цього процесу.

Список використаної літератури:

1. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под ред. А. П. Градова. - СПб.: Спецлитература, 2016. - 510 с.
2. Войчак А.В. Маркетингові дослідження: підручник / А.В. Войчак, А.В. Федорченко ; за наук. ред. А.В. Войчака. – К.: КНЕУ, 2017. – 408 с.
3. Карпенко Н.В. Маркетинг: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.В. Карпенко. – Харків : Студцентр, 2014. – 208 с.
4. Мальченко В.М. Маркетинг послуг: навчальний посібник для студентів вузів / В.М. Мальченко. – К.: КНЕУ, 2016. – 360 с.
5. Маркіна І.А. Менеджмент підприємства. - К.: Вища школа, 2014.- 268с

Фисун Ірина Владиславівна

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавський інститут економіки і права

Климченко Олена Ігорівна

директор Полтавського ЦСП-1 Страхової групи «ТАС (Life)»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. Для сучасної України одним з найважливіших питань є пенсійне забезпечення населення, адже існуюча в країні пенсійна система не здатна забезпечити достойну пенсійну виплату для більшості громадян пенсійного віку. Проведені дослідження свідчать, що заходи пенсійної реформи, здійснюваної на теперішній час в Україні, направлені не на вдосконалення існуючої пенсійної системи, а на «реанімацію» її першого

рівня – соціальної складової, що в умовах погіршення демографічної ситуації та значної частки тіньової економіки є неефективним. З огляду на це, а також враховуючи, що на теперішній час в країні не розроблено механізмів дії другого – загальнодержавного накопичувального – рівня пенсійної системи, актуальним є розгляд перспектив розвитку недержавного пенсійного страхування.

Результати дослідження. Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи країни і здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями зі страхування життя та банківськими установами, що мають право на відкриття пенсійних депозитних рахунків [6]. Отже, недержавне пенсійне страхування – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат.

Узагальнення основних положень праць вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері недержавного пенсійного страхування забезпечило можливість юридичного визначення цього поняття як добровільного договору між страховиком і страхувальником, згідно з яким страховик гарантує виплатити визначену договором суму коштів у випадку смерті або дожиття страхувальника до пенсійного віку. Основною метою недержавного пенсійного страхування є надання страхувальникам (або застрахованим) можливості здійснювати додаткові пенсійні заощадження та одержувати більші пенсійні виплати за рахунок пенсійних нагромаджень та інвестиційного доходу від їх розміщення [1,2,7].

Недержавне пенсійне страхування в Україні здійснюють страховики зі страхування життя, котрі мають відповідну ліцензію для його проведення. Розглянемо динаміку кількості страховиків, що здійснювали добровільне пенсійне страхування та величину зібраних ними страхових премій з пенсійного страхування (рис. 1).

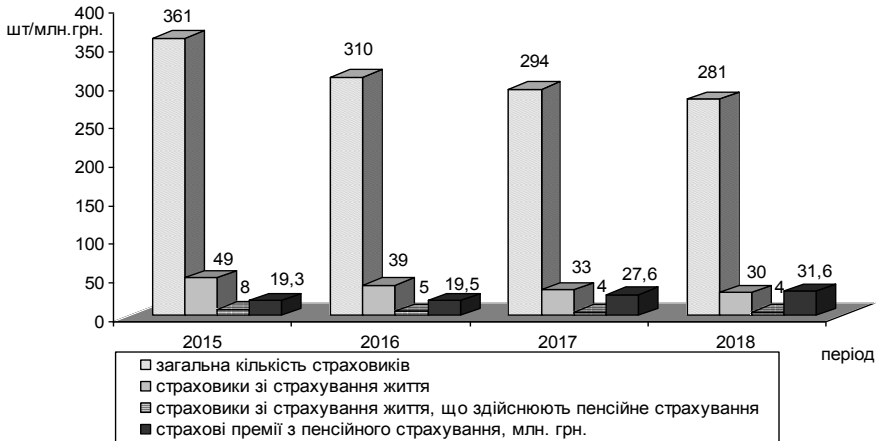


Рисунок 1 – Динаміка кількості страховиків та страхових премій з добровільного пенсійного страхування на страховому ринку України за період 2015-2018 рр., шт./млн. грн.

Джерело: побудовано авторами на основі даних джерела [3]

Дані рисунку 1 свідчать про незначну кількість страховиків, що здійснювали пенсійне страхування в Україні у 2015-2018 роках, оскільки їх кількість була приблизно у 8 разів меншою від кількості страховиків зі страхування життя в цей період. Крім того, як загальна кількість страховиків, так і кількість компаній зі страхування життя, виявили стійку тенденцію до зменшення у 2015-2018 роках. Проте страхові премії, зібрані страховиками за договорами добровільного пенсійного страхування, виявили стійку тенденцію до зростання і збільшилися у 2018 році проти 2015 року на 12,3 млн. грн.

Проаналізуємо основні показники діяльності страхових компаній, що здійснювали добровільне пенсійне страхування у 2018 році. В таблиці 1 представлено рейтинг таких страховиків.

Таблиця 1 – Рейтинг страхових компаній України, що здійснювали пенсійне страхування у 2018 р., тис. грн./%

Страхова компанія	Страхові премії з пенсійного страхування тис. грн.	Страхові премії, зібрані за всіма видами страхування життя, тис. грн.	Частка пенсійного страхування в загальному обсязі страхових премій, %
СГ «ТАС (Life)	39 630	502 033	7,9
ПрАТ «СК «ПЗУ Україна – страхування життя»	4 853	413 046	1,2
ПрАТ «Аска-життя»	12	500 897	0,002
ПрАТ «СК «Інго Україна-Життя»	6	30 334	0,02
Всього по ринку	44 501	3 656 193	1,2

Джерело: побудовано авторами на основі даних джерела [5]

Дані таблиці 1 свідчать про незначну частку пенсійного страхування на ринку страхування життя України у 2018 році, оскільки страхові премії з пенсійного страхування становили лише 1,2% від обсягу страхових премій, зібраних за всіма видами накопичувального страхування життя, що було дуже низьким значенням цього показника.

Незважаючи на позитивну динаміку показників розвитку накопичувального страхування життя, виникає припущення, що пенсійні програми, котрі пропонувались страховиками на вітчизняному страховому ринку, не були привабливими для потенційних страхувальників, що вимагає пошуку шляхів вдосконалення розвитку добровільного пенсійного страхування в Україні.

Однак, слід зазначити, що на вітчизняному ринку пенсійного страхування працюють страховики-лідери, до яких слід віднести, в першу чергу СГ «ТАС» (Life), котра протягом досліджуваного періоду збирала найбільші обсяги страхових премій з добровільного пенсійного страхування та працювала як в секторі страхування фізичних осіб, так і в секторі, в якому страхувальниками виступали юридичні особи. Так, страховик на кінець 2019 року був лідером за обсягами продажів програм за договорами страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності чи смерті та за договорами страхування, що передбачають досягнення застрахованим визначеного пенсійного віку. Крім того, страховик пропону-

вав програми страхування на випадок критичного захворювання та страхування ризиків внаслідок нещасного випадку додатково до накопичувальних пенсійних програм [4].

Виходячи з того, що пенсійні програми не користуються великим попитом у потенційних українських страхувальників, доцільним є припущення, що вони є не досить фінансово привабливими для громадян. А отже виникає необхідність розробки пенсійних програм, котрі б відповідали купівельній спроможності більшості працюючого населення. Крім того, виникає необхідність підвищення фінансової грамотності населення та довіри до страховиків шляхом відкритості інформації щодо їх діяльності. Необхідним є створення державного рейтингу страхових компаній та публікації основних показників їх діяльності в засобах масової інформації.

Висновки. Необхідність ґрунтовного реформування сучасної пенсійної системи України актуалізує потребу розвитку недержавного пенсійного страхування як одного із важливих напрямів недержавного пенсійного забезпечення громадян. Результати аналізу основних показників здійснення добровільного пенсійного страхування в Україні свідчать про недостатній його розвиток. Це потребує проведення подальших теоретичних досліджень з метою розробки практичних заходів для удосконалення вітчизняної системи пенсійного забезпечення шляхом створення державою сприятливих умов для розвитку в країні недержавного пенсійного страхування.

Список використаних джерел:

1. Макаренко Ю. Накопичувальне страхування життя як конкурентоздатна альтернатива пенсії / Ю. Макаренко, К. Яновський // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – №2. – С. 14-17.
2. Мякушко Н.С. Система пенсійного забезпечення України: стан та перспективи розвитку з урахуванням досвіду зарубіжних країн / Н.С. Мякушко, І.В. Фисун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні економічні відносини та світове господарство. – Ужгород, 2019. – вип. 28, ч. 2. – С. 48-54.
3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 03.02.2020.
4. Офіційний сайт СГ «ТАС life» [Електронний ресурс]. – Режим досту-

- пу: <http://taslife.com.ua>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 01.02.2020.
5. Рейтинг страхових компаній України за 2018 р.: Форіншурер: інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forinsurer.com/files/file00654.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20.01.2020.
6. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України від 9.07.2003 № 1057-IV: станом на 10.01.2020 / Законодавство України: [веб-сайт Верховної Ради України]. – Текст. дані. – Режим доступу: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> – Назва з екрана. – Дата перегляду: 05.02.2020.
7. Haynes A.T. The Financial Structure of a Life Office / Haynes A.T., Kirton R.J. – Transactions of the Faculty of Actuaries, Vol. 21, 2012. – 32 p.

Черкас Віра Володимирівна

доцент кафедри управління та адміністрування
Полтавського інституту економіки і права

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ В ПРОЦЕСІ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Постановка проблеми: Фінанси є індикатором конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта на ринку. Тому стійкий фінансовий стан підприємства є запорукою його життєдіяльності в умовах ринкової економіки.

Економіка України розвивається за законами ринку, що передбачає прояв економічних відносин між виробниками і споживачами продукції. Кожний з них має власні економічні інтереси, що можуть не збігатися. Ринок являє собою своєрідний інструмент узгодження інтересів виробництва та споживання і вищу стадію розвитку товарно-грошових відносин.

У ринкових умовах запорукою виживання і основою стабільного становища підприємства служить його фінансова стійкість. Вона відображає стан фінансових ресурсів підприємства, при якому є можливість вільно маневрувати коштами, ефективно їх використовувати, забезпечуючи безперебійний процес виробництва і реалізації продукції, враховувати витрати для його розширення і відновлення.

Фінансовий стан являє собою найважливішу характеристику економічної діяльності підприємства в зовнішньому середовищі. Він визначає

конкурентоспроможність підприємства, його потенціал у діловому співробітництві, оцінює, якою мірою гарантовані економічні інтереси самого підприємства. [1].

Фінансовий аналіз являє собою методiku оцінки поточного і перспективного фінансового стану підприємства на підставі вивчення залежності і динаміки показників фінансової інформації.

Аналіз фінансового стану це глибоке науково обгрунтоване дослідження фінансових ресурсів підприємства в єдиному виробничому процесі. [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина наукових розробок з питань фінансового аналізу міститься у працях з фінансового управління, управління капіталом, прибутком їх авторами є А. М. Поддєрьогін, О. О. Терещенко, С. Я. Салига, М. К. Колісник, В. Г. Боронос, Т. М. Білоконь, А. І. Белова, Т. А. Говорушко та ін.

Мета дослідження: є одержання певної кількості ключових параметрів, що дають об'єктивну і точну картину фінансового стану підприємства, його прибутку і збитків, змін у структурі активів і пасивів, у розрахунках з дебіторами і кредиторами. При цьому в оцінці поточного фінансового стану підприємства особливу роль відіграє його прогноз на найближчу і більш віддалену перспективу, тобто очікувані параметри фінансового стану.

Виклад основного матеріалу дослідження: Рух трудових і матеріальних ресурсів на підприємстві супроводжується утворенням і витратою коштів. Це свідчить про те, що фінансовий стан господарюючого суб'єкта відображає різні сторони його діяльності.

Фінансовий аналіз дає можливість оцінити:

- майновий стан підприємства;
- потребу в додаткових джерелах фінансування;
- здатність до нарощення капіталу;
- раціональність залучення позикових коштів;
- обгрунтованість політики розподілу і використання прибутку;
- доцільність вибору інвестицій та ін.

У широкому сенсі фінансовий аналіз може використовуватися:

- як інструмент обгрунтування короткострокових і довгострокових економічних рішень, доцільності інвестицій;

- спосіб прогнозування майбутніх результатів. [2].

Сучасний фінансовий аналіз постійно змінюється під дією зростаю-

чого впливу зовнішнього середовища на умови функціонування підприємств. Зокрема, змінюється його цільова спрямованість: контрольна функція відступає на другий план, і основний акцент робиться на перехід до обґрунтування управлінських та інвестиційних рішень, визначення напрямків можливих вкладень капіталу й оцінці їх доцільності.

Методика та інструментарій сучасного фінансового аналізу удосконалюються за рахунок нових прийомів і способів, що дозволяють враховувати такі чинники, як тимчасова цінність коштів, невизначеність і ризик, вплив інфляції. [4].

У сучасних умовах перед керівництвом підприємства постає завдання не тільки оволодіння саме методами фінансового аналізу (для виконання професійного аналізу необхідні відповідним чином підготовлені кадри), скільки використання результатів аналізу.

На рівні керівництва підприємства повинні бути насамперед визначені питання: про суб'єктів аналізу; відповідальність осіб, що формують інформацію, використовувану в аналізі, за її якість і своєчасне подання; підпорядкованість аналітичної групи (підрозділу) та її місце в організаційній системі управління; періодичність аналізу.

За відсутності визначеності щодо даних принципових питань аналітична робота на підприємстві набуває формального характеру, а сам фінансовий аналіз втрачає відведену йому основну функцію забезпечення процесу управління достовірною інформацією.

Прагнучи вирішити конкретні питання й одержати кваліфіковану оцінку фінансового стану, керівники підприємств усе частіше вдаються до фінансового аналізу. При цьому вони, як правило, вже не задовольняються констатацією величини показників звітності, а розраховують одержати конкретний висновок про достатність платіжних коштів, нормальні співвідношення власного і позикового капіталу, швидкість обороту капіталу і причини її змін, типи фінансування тих або інших видів діяльності.

З метою формування організаційної структури підприємств та інших комерційних організацій зростає необхідність навчання керівників і спеціалістів підприємств прийомів фінансового аналізу, використання інформації обліку і звітності для цілей прийняття управлінських рішень, складання бізнес-планів. [3].

Для цілей управління діяльністю і, зокрема, фінансовою, тільки облікової інформації недостатньо. Значення несуттєвих даних балансу або звіту про прибутки і збитки, хоча вони й становлять певний інтерес, дуже

невелике, якщо розглядати їх окремо одне від одного.

Висновки: Отже, для об'єктивної оцінки фінансового стану підприємства необхідно проводити певні ціннісні співвідношення основних чинників - фінансових показників або коефіцієнтів. Розрахунок та інтерпретація їх значень - невід'ємна частина фінансового аналізу. Важливим кроком у вдосконаленні організації фінансів є забезпечення фінансової стабільності підприємства шляхом максимального використання внутрішніх важелів ресурсного забезпечення кругообігу виробничих фондів та ефективного використання капіталу.

Список використаних джерел:

1. Шляхи вдосконалення аналізу та оцінки операційних, фінансових та інших витрат на підприємстві / О.Ю. Шумило // Економіка, фінанси, право. - 2014. - № 3. - с. 25-28.
2. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз. Навчальний посібник.-6-те видання. -Львів: 2015.-344с.
3. Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. – 7-те вид., : Знання, 2018. – 483с.
4. Тютюнник Ю.М.Фінансовий аналіз: Навч. Посібник. Частина II. – Полтава: РВВ ПДАА, 2017. - 399с.

Черкашанко Альона Андріївна

магістрантка II курсу спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА ШЛЯХОМ ПОШУКУ І ВИКОРИСТАННЯ ВНУТРІШНІХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІКИ

За ринкових відносин важливе значення має вибір оптимальної структури джерел фінансування капітальних вкладень. Фінансування капітальних вкладень здійснюється за рахунок власних і залучених коштів. Структура джерел фінансування капітальних вкладень підприємства залежить від багатьох факторів, зокрема: від оподаткування доходів підп-

риємства; темпів зростання реалізації товарної продукції та їхньої стабільності; структури активів підприємства; стану ринку капіталу; відсоткової політики комерційних банків; рівня управління фінансовими ресурсами підприємства; суті стратегічних цільових фінансових рішень підприємства тощо.

Одним із пріоритетів має бути сприяння розвитку на фінансового ринку та підвищення інвестиційної привабливості залучення інвестицій. Український ринок довгострокових банківських кредитів дуже обмежений. Основними фінансовими інструментами залучення довгострокових інвестицій у найближчий час будуть цінні папери – акції та облігації [4]. Можливості використання цих інструментів в Україні мають свої відмінності. За своєю економічною сутністю акції – це інструмент розподілу власності. Використання акцій для фінансування діяльності пов'язано з багатьма труднощами. Отже, внесення коригувань і проведення державної політики, спрямованої на підвищення привабливості цінних паперів, вкрай необхідні для залучення інвестицій в інновації.

Найприйнятнішим для підприємства є комплексний підхід до вибору джерел фінансування незавершених капітальних інвестицій. Основною передумовою визначення оптимальної структури таких джерел може бути детальний аналіз:

- по-перше, можливого обсягу внутрішніх джерел фінансування капітальних інвестицій;
- по-друге, можливого обсягу залучення додаткових коштів, пов'язаного із подорожчанням капітальних витрат. [1].

Не слід забувати, що порушення оптимального співвідношення між власними і залученими джерелами фінансування капітальних інвестицій може призвести до погіршення фінансового стану підприємства.

Підприємство як система розвивається подібно до зміни періодів формування, функціонування і відновлення. Відповідно й процес фінансового управління складається з управління формуванням системи інвестицій і системи фінансових ресурсів та фінансових джерел підприємства; розподілом прибутку; процесом зростання або скорочення фінансових можливостей підприємства. Кожний період характеризується метою, засобами її досягнення й отриманими результатами.

Відповідно до чинного законодавства джерелами фінансування капітальних інвестицій можуть бути:

- власні фінансові ресурси;

- позичені фінансові ресурси;
- кошти, отримані від продажу цінних паперів, внески членів трудових колективів;
- кошти державного бюджету та місцевих бюджетів;
- кошти іноземних інвесторів. [3].

Формування та використання фінансових ресурсів здійснюється на двох рівнях: державному та на рівні підприємств. Фінанси підприємницьких структур, як важлива складова фінансової системи держави, займають пріоритетне становище, оскільки обслуговують процес створення, розподілу, перерозподілу та кінцевого споживання валового внутрішнього продукту. Зі зміною форм власності розширюються джерела формування фінансових ресурсів для здійснення господарської діяльності через мобілізацію коштів на фондовому ринку, шляхом випуску цінних паперів. Така ситуація зумовлює більш ефективне використання фінансових ресурсів, що проявляється у виникненні зобов'язань перед інвесторами з приводу виплати доходів.

У процесі формування фінансових ресурсів підприємств важливу роль відіграє їх збалансованість і визначення оптимальної структури їхніх джерел. Встановлення оптимального співвідношення фінансових ресурсів впливає на вирішення питання підвищення ринкової вартості підприємства і залежить від показників - чистої рентабельності власних коштів та норми розподілу прибутку на дивіденди.

Основними шляхами зниження витрат є економія всіх видів ресурсів, що споживаються у виробництві: трудових та матеріальних.

Зниження трудоемкості продукції, збільшення продуктивності праці можна досягнути різними шляхами. Найбільш важливі з них – механізація та автоматизація виробництва, розробка та застосування прогресивних, високопродуктивних технологій, заміна та модернізація застарілого обладнання. Отримані кошти можна вкласти в нове, ресурсозберігаюче обладнання, яке підвищить фондовіддачу.

Матеріальні ресурси займають значний відсоток в структурі витрат на виробництво продукції. Важливим є підвищення вимог та застосування вхідного контролю за якістю сировини та матеріалів, які надходять від постачальників.

Скорочення витрат по амортизації основних виробничих фондів можна досягнути шляхом кращого використання цих фондів, максимізації їх завантаження, а також списання з балансу непрацюючого, морально за-

старілого обладнання.

Як і в інших підприємств, в умовах кризи неплатежів у підприємства може бути нестача грошових коштів, проблеми зі збутом (великий обсяг готової продукції на складі) та з отриманням дебіторської заборгованості.

Щодо джерел отримання грошових коштів, то до них відносяться:

- Реалізація продукції з негайною оплатою.
- Отримання дебіторської заборгованості.
- Продаж резервних грошових активів.
- Продаж матеріальних і нематеріальних активів (зайвих запасів).
- Отримання банківських кредитів.
- Залучення інвестицій, приватного капіталу та інших внесків. [2].

Висновки. Включення наведених факторів у виробничо-фінансової діяльності дозволить організації підвищити ефективність використання власного і позикового капіталу, підвищити ділову активність підприємства

Фінансові ресурси - це єдиний вид ресурсів, що трансформується безпосередньо з мінімальним тимчасовим лагом у будь-який інший вид ресурсів.

Ефективне управління фінансовими ресурсами підприємства є запорукою стабільності розвитку підприємства, його фінансового стану, зростання ринкової вартості та добробуту власників. Головними напрямками управління фінансами підприємства є формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства. Важливим аспектом управління формуванням фінансових ресурсів є визначення структури джерел їх надходжень.

Основу фінансування діяльності підприємства складають власні джерела, використання яких призводить до зростання ринкової вартості підприємства і зниження підприємницьких ризиків

Ефективна фінансова діяльність підприємства неможлива без постійного залучення позикових коштів. Використання позикового капіталу дозволяє значного розширення обсягу господарської діяльності підприємства, забезпечити більш ефективне використання власного капіталу, прискорити формування різних цільових фінансових фондів, а в кінцевому рахунку - підвищити ринкову вартість підприємства.

Список використаних джерел:

1. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент: Навчальний курс. - М.: Ніка-Центр, Ельга, 2010. - 528с.

2. Ковальов В.В. Введения у фінансовий менеджмент / Пер. з англ. - М.: Інформаційно-видавничий дім "Філін", 2016. - 400с.
3. Лисенко Ю.Г., Макаров К.Г., Петренко В.Л., Філіппов А.В. Леверидж. Економічні програми. ДонДУ, Південно-Схід, 2012. - 104с.
4. Негашев Є.В. Аналіз фінансів підприємства в умовах ринку: Навч. посібник. - М.: Віш.шк., 2013. - 192с: .

Шалаева Татьяна Захаровна

к.ю.н., доцент, доцент кафедри гражданско-правовых дисциплин
Брестский государственный университет имени А.С. Пушкина

ФИНАНСОВЫЕ УСЛУГИ В ИННОВАЦИОННОМ ПОТЕНЦИАЛЕ БЕЛАРУСИ: ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Объективная необходимость внедрения инновационных технологий в производственные процессы с целью их коммерциализации дала толчок развитию инновационно-хозяйственных отношений между субъектами, которые разработали или являются владельцами технологий производства, и субъектами, которые обладают средствами производства и имеют возможность применения данной технологии. Соответственно широкое распространение получило такое явление, как трансфер технологий. В особенности данный инновационный процесс затрагивает рынок финансовых услуг. В связи с чем, достаточно выпукло выделяются проблемы теоретико-правового и, соответственно, правоприменительного аспектов развития института финансовых услуг.

Основными нормативными правовыми актами, регулирующими инновационную деятельность в Республике Беларусь, можно назвать: Закон Республики Беларусь № 425-З «О государственной инновационной политике и инновационной деятельности в Республике Беларусь» (далее – Закон № 425-З) принят 10.07.2012, опубликован 26.07.2012 и вступил в силу через 6 месяцев с последней даты; Закон Республики Беларусь от 21.10.1996 г. № 708-ХІІІ (ред. от 11.05.2016) «О научной деятельности»; Закон Республики Беларусь от 19.01.1993 г. № 2105-ХІІ (ред. от 11.05.2016) «Об основах государственной научно-технической политики»; Закон Республики Беларусь от 05.05.1999 г. № 250-З «О научно-технической информации» и др.

Как правило, теоретики права под финансовыми услугами понимают услуги финансового характера, включающие в себя страховые, банков-

ские услуги и услуги на рынке ценных бумаг.

Национальное законодательство Республики Беларусь вообще не дает трактовки данного понятия, отдельные нормативные правовые акты лишь определяют категории «услуга», «финансовый рынок», «финансовая грамотность населения» и др. Для формирования официальной статистической информации органами государственной статистики используется Общегосударственный классификатор Республики Беларусь «Виды экономической деятельности», где Секция «К» посвящена финансовым услугам, включая страхование, перестрахование и дополнительное пенсионное обеспечение, а также вспомогательную деятельность в сфере финансовых услуг и страхования. В вышеназванном классификаторе структура финансовых услуг выглядит весьма широко и включает валютное регулирование, эмиссию денег, предоставление денежных средств банкам и др.

Целесообразным представляется обратиться к опыту Европейского Союза, в котором развитие рынка финансовых услуг находится на достаточно высоком уровне, том числе и основы правового регулирования свободы перемещения капиталов как общим европейским, так и отчасти национальным законодательством государств-членов ЕС.

Правовое регулирование свободы передвижения капиталов в ЕС осуществляется на уровне, как актов первичного права (Договор о ЕС, Договор о функционировании ЕС), так и актов вторичного права (акты наднациональных органов). Кроме того, Суд ЕС установил принцип прямого действия ст.63 Договора о функционировании ЕС относительно свободы передвижения капиталов, чем существенно повысил статус этой свободы в европейских интеграционных отношениях. Сразу отметим, что Суд ЕАЭС подобных решений не выносил, соответственно данная свобода может быть реализована только через принятие соответствующих евразийских актов вторичного права.

Анализ нормативного массива в ЕС, регулирующего свободу перемещения капиталов, показывает детализацию нормативного регулирования данной свободы. К примеру, приняты и действуют Директива 2013/36 «О допуске к осуществлению деятельности кредитных организаций и пруденциальном надзоре за кредитными организациями и инвестиционными фирмами, о внесении изменений в Директиву № 2002/87/ЕС и об отмене Директив № 2006/48/ЕС и 2006/49/ЕС», Регламент (ЕС) № 575/2013 от 26 июня 2013 г. «О пруденциальных требованиях для кредит-

ных организаций и инвестиционных фирм и о внесении изменений в Регламент № 648/2012»; Директива Европейского Парламента и Совета ЕС 2007/64/ЕС от 13 ноября 2007 г. «О платежных услугах на внутреннем рынке и о внесении изменений в Директивы 97/7/ЕС, 2002/65/ЕС, 2005/60/ЕС и 2006/48/ЕС и об отмене Директивы 97/5/ЕС»; Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 2009/65/ЕС от 13 июля 2009 г. «О координации законодательных, регламентарных и административных положений в отношении предприятий для коллективного инвестирования в обращающиеся ценные бумаги (Директива о предприятиях коллективного инвестирования в ценные бумаги)»; Регламент (ЕС) № 600/2014 Европейского парламента и Совета от 15 мая 2014 года «О рынках финансовых инструментов и поправки к Регламенту (ЕС) № 648/2012»; Директива 2014/65 / ЕС Европейского парламента и Совета от 15 мая 2014 года «О рынках финансовых инструментов и изменения Директивы 2002/92 / ЕС и Директивы 2011/61 / ЕС; Директива 2018/843 Европейского парламента и Совета от 30 мая 2018 года «О предотвращении использования финансовой системы в целях отмыwania денег или финансирования терроризма и внесении поправок в Директивы 2009/138 / ЕС и 2013/36 / ЕС»; Директива ЕС 2009/138/ЕС от 25 ноября 2009 года «О страховом бизнесе и перестраховании» и др.

Таким образом, нормативные правовые акты вторичного права в ЕС принимаются по общим вопросам гармонизации финансового рынка, включая вопросы предотвращения его криминализации, устранения кризисных проявлений, регулирования новых финансовых инструментов (электронных денег, финансовых услуг, оказываемых на расстоянии, криптовалют и др.); по вопросам банковской деятельности, включая реализацию принципа единой банковской лицензии, порядка создания и прекращения деятельности, в том числе банкротства кредитных организаций, о пруденциальном надзоре и др.); по вопросам регулирования рынка ценных бумаг; по вопросам регулирования страхования.

Соответственно права потребителей финансовых услуг требуют наличия дополнительных правовых средств их реализации и защиты как на наднациональном, так и национальном уровнях. Необходимо отметить, что в настоящее время во многих зарубежных странах активно используются все альтернативные способы разрешения финансовых споров на безвозмездной основе для потребителей (за счет специального фонда, созданного финансовыми организациями), в том числе популярным явля-

ется введение института уполномоченного по правам потребителей финансовых услуг.

Думается, что в Республике Беларусь для рассмотрения обращений потребителей финансовых услуг по требованиям имущественного характера, предъявляемых к финансовым организациям, оказавшим им финансовые услуги, необходимо так же ввести должность уполномоченного по правам потребителей финансовых услуг и определить его статус в специальном законе Республики Беларусь «Об уполномоченном по правам потребителей финансовых услуг».

Кроме того, будет целесообразным рассмотреть вопрос Министерством финансов и Национальным Банком Республики Беларусь о членстве Республики Беларусь в Международной организации по защите прав потребителей финансовых услуг (The International Financial Consumer Protection Organisation (FinCoNet)), чтобы принимать участие в решении самых сложных и важных вопросов по защите прав потребителей финансовых услуг, получать консультации международных экспертов.

Следует, по нашему мнению, положить начало в теоретико-правовом исследовании механизма правового регулирования инновационных отношений по цифровизации финансовых инструментов финансового рынка на основе гармонизации подходов к проблемам правового обеспечения цифровизации рынка ценных бумаг, а также банковской, биржевой, страховой, валютной и пр. финансовой деятельности.

Стоит заметить, что банковская система расчетов является не единственной сферой, в которой все чаще применяется инновационная технология блокчейн. Но, практика показывает, что именно в финансовом секторе экономики в настоящее время проводятся наиболее значимые и важные как технологические разработки, так и ведомственное правовое регулирование. К примеру, появляются проектные разработки и различные юридические решения по регулированию и внедрению новой технологии с использованием системы «блокчейн». В мире создаются соответствующие консорциумы финансовых услуг, мировые финансовые и ИТ-гиганты: UBS, Barclays, Citigroup, Банк России, IBM, Microsoft и др., которые инвестируют огромные средства в исследование и внедрение системы «блокчейн». Исследования развития цифровизации финансовых услуг в ЕС, США, среднеазиатском регионе доказывают перспективность этой технологии и доверительное к ней отношение.

Считаем целесообразным разработку соответствующего правового

регулювання, направленного на внедрение технологии блокчейн в операции с ценными бумагами, клирингом, краудинвестингом, в реестры имущества и прав собственности, децентрализованное хранение данных, при идентификации пользователей и клиентов, при использовании смарт-контрактов, а также для подтверждения актуальности идентификационных данных.

Исходя из проведенного исследования, следует определить ряд выводов:

во-первых, первоочередные меры должны быть приняты относительно унификации категориального теоретико-правового аппарата в этой сфере (прежде всего, это должны быть дефиниции «финансовая услуга», «финансовая организация», «кредитная организация», «потребитель финансовых услуг» и т.п.).

во-вторых, необходимо активно использовать все альтернативные способы разрешения финансовых споров на безвозмездной основе для потребителей (за счет специального фонда, созданного финансовыми организациями). В данном контексте важным представляется и закрепление дополнительных гарантий защиты прав потребителей финансовых услуг в национальном законодательстве с учетом положительного опыта ЕС. Целесообразным представляется принятие закона Республики Беларусь «Об уполномоченном по правам потребителей финансовых услуг»;

в-третьих, рассмотреть вопрос возможного членства Республики Беларусь в Международной организации по защите прав потребителей финансовых услуг (The International Financial Consumer Protection Organisation (FinCoNet)) с целью получения доступа к лучшим международным практикам в этой сфере, консультаций международных экспертов;

в-четвертых, сравнительно-правовой анализ европейского законодательства по вопросу обеспечения свободы перемещения капиталов подтверждает высокий уровень правового регулирования данной свободы. Еще предстоит работа белорусским законодателям по выработке общей стратегии создания и принятия соответствующих нормативных правовых актов с учетом многолетнего опыта ЕС;

в-пятых, наряду с разработкой единых стандартов к формированию общих информационных реестров субъектов финансовых рынков, наличия финансового (банковского) регулятора, создания единых электронных форматов финансового взаимодействия и т.п., необходимо на на-

чальном этапе разработать и принять правовой акт, позволяющий эффективно использовать в электронной системе «блокчейн» различные финансовые услуги.

Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри
управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ВІДНОСИН НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Інтеграція міжнародних економічних відносин у першу чергу простежується через торгівлю іноземними цінними паперами або в одній країні між двома учасниками, або в міжнародному масштабі між місцевими та іноземними учасниками. Міжнародна торгівля цінними паперами по собі не викликає особливих складнощів, інвестиційним організаціям доводиться зустрічатися з деякими питаннями зі сфери розрахунків та зберігання, які відсутні в їхній повсякденній практиці. Існує певний комплекс проблем, які пов'язані із міжнародними інвестиціями.

По-перше, це стосується угод з розрахунків. Принаймні, в теорії, процес здійснення своєчасних та точних розрахунків щодо угод із цінними паперами майже однаковий в усіх країнах світу. За виконанням торговельної угоди настає передрозрахункова фаза підтвердження та звірки, за якою йде фактичний розрахунок, що складається з поставки цінних паперів та готівкової оплати. На практиці, однак, існує стільки способів розрахунку, скільки існує країн, у яких ведеться торгівля цінними паперами.

По-друге, підтвердження торговельної угоди. Обидві сторони торговельної угоди узгоджують і схвалюють деталі будь-яким прийнятним засобом комунікації, в тому числі й електронною системою підтвердження.

По-третє, звірка торговельних угод у місцевій кліринговій палаті. При цьому до клірингової палати спрямовується набір заздалегідь обумовлених даних про торговельну угоду, а клірингова палата одержує такі ж дані від іншої сторони за угодою. Інформація може бути також спрямована будь-яким засобом зв'язку.

По-четверте, поставка цінних паперів. Поставка сертифікатів цінних паперів може бути здійснена із затримкою з різних причин: 1. сертифікати на пред'явника, так само як і готівкові гроші, не підлягають заміні з причини їх втрати або крадіжки; 2. фізична поставка з однієї країни до

іншої потребує часу, страхування досить дороге коштує і, крім того, при сутній ризик втрати або крадіжки.

По-п'яте, оплата готівкою. Ефективна передача готівкових засобів сама по собі не є значною проблемою, суть питання полягає в тому, наскільки і як оплата пов'язана з відповідною угодою по цінним паперам. Продавець, поставляючи цінні папери покупцю, очікує, що покупець водночас здійснить оплату. Таке постачання відоме під назвою „поставка без оплати” і її не слід плутати з угодою, за якою оплата не відбувається взагалі. У такому випадку продавець ризикує, що покупець, отримавши цінні папери, припинить операції до того як здійснить оплату. Продавець не матиме ані цінних паперів, ані готівки як очікувалось. Поряд з цим, покупець ризикує, що продавець, отримавши оплату готівкою, може припинити операції до того як поставити цінні папери. Ризик того, що інша сторона-учасника угоди не виконає її умов значно зменшується, якщо розрахунки за всіма угодами здійснюється на основі способу „поставка проти оплати”, при якому переміщення цінних паперів і відповідні оплати готівкою відбуваються в один і той же час і взаємно залежні один від одного з погляду їхнього завершення. Іншими словами, поставка не буде вчинена доти, доки не буде сплачена готівка [1, с. 49].

По-шосте, часові пояси. На Далекому Сході існують ринки цінних паперів, які закриваються до того, як відкриваються аналогічні в Європі. Тому будь-які проблеми, що виникають у Європі не можуть бути розв'язані раніше ніж ринок почне роботу наступного дня. На таких ринках із вузькими часовими рамками для розрахунку є ризик того, що проблема не буде розв'язана до призначення дати розрахунку, тобто існує потенційний ризик зриву торговельної угоди. Питання часових поясів виникає також у випадках, коли інвестор, що працює у Лондоні, веде торгівлю японськими цінними паперами і проводить розрахунок у доларах США. Інвестор підпадає під ризик через тривалість часового проміжку між розрахунками за цінні папери в Токіо та розрахунками за валюту в Нью-Йорку, незважаючи на те, що фактична дата розрахунку для учасників угоди, що є в різних країнах світу, буде тією самою. Дану проблему на сучасному етапі частково можна вирішити за допомогою торгівлі в системі он-лайн.

По-сьоме, мова. Незважаючи на те, що англійська мова набуває все ширшого розповсюдження, можуть виникати проблеми при вирішенні питань по розрахунках у департаментах зарубіжних компаній, де може не

виявитися співробітника, який професійно володів би англійською мовою. Без уведення стандартів формат інструкцій зі здійснення розрахунків буде відрізнятися від компанії до компанії. Якщо до цього додати мовні бар'єри, то підсумком стане висока ймовірність не врегульованості торговельних угод у всьому світі. Стандартизація форматів та типів повідомлень допомагає уникнути багатьох труднощів, що виникають у процесі розрахунків [2, с. 4].

Описані вище проблеми та ризики здійснення міжнародних інвестицій в умовах глобалізації економіки особливо стосуються ринку цінних паперів. Частково вони можуть бути розв'язані за допомогою проектів американських та європейських депозитарних розписок [3, с. 386].

Економіко-правова природа депозитарних розписок є предметом дискусій серед спеціалістів фондового ринку. Проведений аналіз дає змогу виділити найбільш поширені трактування терміну „депозитарна розписка” у науково-практичних виданнях, а саме: вторинний цінний папір; похідний цінний папір; сертифікат цінного паперу; сурогатний цінний папір; представницька форма звичайної акції; цінний папір, що є свідоцтвом про право власності; сертифікат, який є еквівалентом цінного паперу; свідоцтво, що підтверджує депонування акцій; договірний сертифікат, який видається банком для представництва відповідної компанії.

Аналіз цих визначень дозволяє стверджувати, що деякі автори певною мірою схильні підміняти економічний зміст фінансових інструментів формою їх подання. Крім того, окремі дослідники при визначенні депозитарних розписок схильні до вживання термінів, не визначених чинним законодавством. При цьому вважається, що термінологію, яка застосовується, спеціалісти інтуїтивно сприймають однаково. Тому визначення часто подаються в термінах, які самі потребують семантичного розкриття. Навряд чи можна вважати застосування визначень, побудованих за таким принципом, науково коректним.

Однак, більшість спеціалістів сходяться на тому, що: по-перше, депозитарні розписки є цінними паперами; по-друге, – відносяться до похідних цінних паперів. На нашу думку з першим твердженням можна цілком погодитись, а друге – потребує більш ретельного вивчення. Так, стаття 1 Закону України „Про цінні папери і фондову біржу” дає таке визначення цінного паперу: „цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, що їх випустила, та їх власником, що передбачають, як правило,

виплату доходу у вигляді дивіденду або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам» [4].

Як свідчить дане визначення, депозитарні розписки цілком підпадають під нього, оскільки вони є саме грошовим документом, який засвідчує право володіння цінними паперами іноземного емітента, передбачає виплату доходу у формі, що залежить від виду базового активу та мають вільний обіг. Однак стаття 1 Закону України „Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” визначає похідні цінні папери як такі, механізм випуску та обігу яких пов’язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів [5].

Звернемо особливу увагу на використання терміну „право на придбання чи продаж”. Об’єктом регулювання цього визначення є право на певну дію – придбання чи продаж. Тобто похідні цінні папери в першу чергу підпадають під галузь зобов’язального права. Депозитарна розписка згідно зі світовою практикою засвідчує право на володіння цінним папером, тобто підпадає під галузь майнового права. З урахуванням цього теза відносно належності депозитарних розписок до похідних цінних паперів виглядає досить сумнівною.

Таким чином, можна зробити висновок, що за своєю економічною суттю депозитарна розписка не відповідає висунутим критеріям, які визначають належність того чи іншого фінансового інструменту до похідних цінних паперів.

Щурпець Богдан Сергійович

магістрант II курсу спеціальності

«Фінанси, банківська справа та страхування»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шаравара Роман Іванович

к.е.н., доц., професор кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Актуальність даної теми визначена в першу чергу важливою роллю малого підприємництва у сучасній соціально орієнтованій ринковій економіці. Мале підприємництво – це істотна складова ринкового господарс-

тва, невід'ємний елемент конкурентного механізму. Мале підприємництво дає ринковій економіці гнучкість, мобілізує фінансові і виробничі ресурси населення, несе в собі могутній антимонопольний потенціал, слугує серйозним фактором структурної перебудови і забезпечення проривів науково-технічного прогресу, вирішує проблему зайнятості та інші соціальні проблеми ринкового господарства.

Значення вивчення проблем розвитку малого підприємництва підсилюється тим, що малому бізнесу менш за все пощастило у відношенні державної та іншої підтримки. Недооцінка малого підприємництва, ігнорування його економічних і соціальних можливостей можуть бути кваліфіковані як великий, стратегічний промахунок, який може призвести до багатьох народно-господарських негативів.

Без підтримки держави і без власної внутрішньогрупової взаємодії малий бізнес не може протистояти у конкурентній боротьбі великому капіталу, відстоювати свої економічні, політичні і соціальні інтереси.

Потенціал малих підприємств залишається нереалізованим. Існують серйозні економічні і адміністративні бар'єри для виходу нових підприємств на ринок і розвитку їх діяльності. Все більша кількість малих підприємств змушені перебувати „в тіні” завдяки нестійкому законодавству.

Мале підприємництво не має яких-небудь істотних переваг в кредитно-фінансовій системі, в митному захисті, відчуває значні перешкоди в розвитку бізнесу, діє в неймовірно складних умовах для існування. Для представника малого підприємництва не вигідна будь-яка підприємницька діяльність в сфері виробництва, тому він намагається затвердитися в торгівлі і посередництві.

В той же час в малий бізнес вступає все більша кількість громадян. Заняття власною справою як природня форма прояву здібностей людини і реалізація його громадянських прав формують умови створення самостійного суспільного прошарку підприємців, які складають соціально-політичну базу демократичних перетворень суспільства.

Проблема фінансування суб'єктів малого підприємництва полягає в обмеженні доступу до таких традиційних для ринкової економіки джерел фінансових ресурсів, як коштів банківської системи та ринку цінних паперів.

Доступ на фондовий ринок підприємств невеликого та середнього розміру досить ускладнений. Це пов'язано із витратами від недооцінки цінних паперів підприємств. Недооцінка при первинному розміщенні ак-

цій може сягати 10% від їх реалізованої вартості, і з точки зору емітента це прямі втрати, пов'язані із залученням зовнішнього фінансування. Іншою причиною є страх одноосібного власника втратити контроль над своєю фірмою через продаж акцій. До того ж особливі умови економіки України, а саме нерозвинутість ринку цінних паперів, не дають змоги розглядати такий напрямок отримання фінансових ресурсів як повноцінний чи взагалі можливий.

Звуження вказаних джерел фінансових ресурсів підвищує роль власних коштів. Приблизно 55% фірм повністю підтримується за рахунок власних коштів. Також підвищується роль кредиту у формі заборгованості:

- за розрахунками з партнерами (через відповідний механізм товарного кредиту, впровадження вексельного обігу);

- за розрахунками з бюджетом (завдяки відстроченню сплати податків та подовженню терміну сплати податку);

- за оплатою праці (оскільки часто на малих підприємствах працівниками є їхні власники, їхні родичі, вони можуть відмовлятися від негайного споживання для фінансування підприємства)

Існують спеціалізовані джерела підтримки малих підприємств, до яких треба віднести: державну фінансову допомогу, міжнародну донорську допомогу, підтримку великими підприємствами. В Україні державна фінансова допомога малим підприємствам проводиться в рамках державних цільових програм підтримки малого підприємництва за рахунок бюджетних коштів. Але ці програми не стали дійовими інструментами фінансової підтримки малих підприємств, що пов'язано з незначними фінансовими можливостями, викликаними обмеженими ресурсами бюджетної системи. Іншим напрямком державної підтримки є пільги в оподаткуванні. Податківцям немає сенсу закривати очі на результати опитування підприємців, які серед головних перешкод називають високий податковий тягар, що змушує певну частину суб'єктів підприємницької діяльності перебувати „у тіні”. Враховуючи чинники, які перешкоджають розвитку підприємництва (високомонополізована структура економіки, недосконалість кредитних джерел фінансування тощо), податкова адміністрація України намагається запроваджувати ефективне стимулююче оподаткування малого бізнесу. Йдеться про застосування спрощеної системи оподаткування, змістом якої є диференційовані механізми, які враховують особливості господарської діяльності тих чи інших прошарків підп-

приємництва.

Існуюча система оподаткування малого підприємництва створює альтернативні можливості вибору найбільш ефективного механізму. Але водночас податкові ставки певних видів підприємницької діяльності запроваджуються за рішеннями відповідних місцевих органів влади, тобто здебільшого на суб'єктивних підставах.

Для фінансування інвестиційних проектів суб'єктів підприємницької діяльності залучаються кошти міжнародних фінансових організацій, а саме: Європейського банку реконструкції та розвитку, Американського фонду підтримки підприємств у нових західних незалежних країнах, Фонду „Євразія” тощо.

Специфіка забезпечення малих підприємств фінансовими ресурсами полягає у використанні неординарних методів фінансування. До них слід віднести: мікрокредитування, лізинг та венчурне фінансування. Мікрокредитування спрямоване на фінансування і надання допомоги найменшим підприємствам.

Лізинг не є специфічним методом залучення матеріально-технічних і фінансових ресурсів для малого підприємництва, оскільки його широко використовують й великі компанії. Але лізинг для малого підприємництва забезпечує наступні переваги:

- ♦ стовідсоткове кредитування, яке не потребує негайного початку платежів;

- ♦ набагато простіше отримання контракту за лізингом, ніж позики. Лізинг передбачає цільове використання коштів, а саме на придбання устаткування, та забезпечення позики у вигляді цього ж обладнання;

- ♦ можливість через лізинг сучасних і високопродуктивних технічних засобів не тільки оперативно реконструювати виробництво, а й спрямовувати зекономлені кошти на інші потреби.

Венчурне фінансування стосується малих підприємств у наукомістких галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень та інженерних розробках. Воно має такі характеристики:

- ♦ фінансові засоби вкладаються у венчурний бізнес без матеріального забезпечення і без гарантій, при цьому інвестори ідуть на великий ризик;

- ♦ передбачається обов'язкова пайова участь інвестора у статутному капіталі фірми в прямій чи опосередкованій формі (не більше 50%);

- ♦ засоби надаються на довготривалий терміні на безповоротній осно-

ві, тому в більшості випадків інвестори чекають 3-5 років, щоб упевнитися в перспективності вкладень;

♦ передбачається активна участь інвестора в управлінні підприємством, яке фінансується.

Іншою проблемою щодо забезпечення фінансовими ресурсами малих підприємств є потреба у фінансовому інституті, який сприяв би руху тимчасово вільних коштів у розпорядження суб'єктів малого бізнесу. Існуючі фінансові інститути не орієнтовані на інтереси малих підприємств. Банки надають коротко- та середньотермінові кредити здебільшого тривало діючим підприємствам під заставу, яка набагато переважає надану позику, що перешкоджає використанню малими підприємствами коштів цих установ. Страхові компанії, інвестиційні фонди та компанії не дають змоги використовувати їхні ресурси для підтримки малого підприємництва України. Біржі, позабіржові торгові системи недоступні для малих підприємств через існуючі вимоги включення цінних паперів підприємства у лістинг.

Розвиток сектора малого бізнесу наштовхується на значні перешкоди, однією з найвагоміших із яких є забезпечення фінансовими ресурсами. Тому необхідна дієва підтримка з боку держави та великих компаній, пошук нових методів фінансування малих підприємств і створення орієнтованої на них фінансової інфраструктури.

Список використаної літератури:

1. Микитюк О. І. „Фінансове забезпечення розвитку малих підприємств”// Фінанси України. – 2019р. - №6. – с.55-61
2. Шваб Л. І., Економіка підприємства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, 6 – ге вид. – К.: Каравела, 2015. - 568с.
3. www.liga.kiev.ua
4. www.rada.gov.ua

Юнак Тетяна Василівна

магістрантка II курсу

спеціальність «Фінанси, банківська справа та страхування»

Науковий керівник: Черкас Віра Володимирівна

доц. Кафедри управління та адміністрування

Полтавський інститут економіки і права

ПОСЕРЕДНИЦТВО У МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Посередницька діяльність в сучасному світі розвивається швидкими темпами. Посередництво, будучи одним з видів господарської, економічної діяльності, вимагає для здійснення своєї діяльності залучення певних ресурсів: природних, трудових, основних засобів, інформаційних, фінансових. Крім цього необхідні також певні умови і чинники. Умовами здійснення посередницької діяльності є наявність засад ринкової економіки і відсутність загроз економічній безпеці країни.

Питання посередництва в економічній діяльності у своїх роботах розкривають такі науковці: Л. Андреева, Л. Антонюк, В. Джанавейд, М. Джанссен, Ю. Іванов, Д. Козмюк, Р. Кокорєв, Т. Магнутова, І. Петрісон, В. Резнікова, В. Рясенцев, Н. Сінгу, А. Федоров, Г. Шершеневич та інші.

Метою статті є розкриття характеристики посередництва у міжнародній економічній діяльності.

Посередництво передбачає діяльність третього суб'єкта між двома первинними суб'єктами відносин. Воно виникає у різних сферах відносин, в тому числі – міжнародних. До найпоширеніших типів посередництва належать дипломатичне, політичне, військове, технологічне, міграційне, у вирішенні глобальних проблем людства, інформаційне та економічне.

Посередництво в дипломатії означає участь третьої держави або міжнародної організації в мирному розв'язанні спору або конфлікту між іншими державами. Термін дипломатичного посередництва закріплений у міжнародному праві, зокрема, у ст. 33 Статуту ООН, ст. 3 Хартії ОАЄ, ст. 21 Статуту ОАД та інших міжнародних документах. У цих документах представлено політичне посередництво, військове посередництво, технологічне посередництво, економічне посередництво.

Політичне посередництво виникає, коли держави чи міжнародні організації виступають посередниками для досягнення певних політичних цілей сторін. Військове посередництво допомагає у вирішенні військових

конфліктів завдяки участі третіх сторін, наприклад, миротворців. Технологічне посередництво має місце в процесі обміну технологіями, інформаційне – при обміні інформацією. У процесі міграції населення має місце міграційне посередництво. Задля вирішення глобальних проблем людства також активно звертаються до залучення посередників. Економічне посередництво охоплює усі сфери економічної діяльності. Слід виділити наступні підтипи економічного посередництва такі, як торговельне, фінансове, маркетингове, логістичне, посередництво у вирішенні глобальних економічних проблем тощо.

У сучасному світі посередництво відіграє значну роль у світовій економіці. Тому розглянемо сучасні теоретичні підходи до визначення сутності категорії посередництва.

Більшість дослідників вкладають в поняття «посередництво» своє певне трактування та, відштовхуючись від нього, здійснюють виклад думок щодо його різних аспектів. Так, у переважній частині зарубіжної економічної літератури посередництво розглядається в рамках певної галузі. Найчастіше описують фінансове та торгове посередництво. При цьому дослідники аналізують роль конкретних посередників в межах сфери діяльності, що досліджується. Для прикладу, міжнародна Вікіпедія пропонує визначення посередництва на основі роботи «Теорія фінансового посередництва» А. Франкліна та А. Сантомеро і визначає його як: «зведення позичкодавців із позичальниками, третіми особами чи агентами» [8]. Кембриджський словник визначає посередництво як «запозичення грошей, покладені в банк, іншим людям або компаніям» [9].

Французькі дослідники Л. Саглетто та С. Сезанн у книзі «Глобальне посередництво та провайдери логістичних послуг» досить глибоко проаналізували поняття посередництва. У першому розділі вони наводять широке пояснення посередництва, що охоплює різні сфери діяльності. Так, дослідники звертаються до узагальненого розуміння посередників як третіх осіб, які виступають зв'язуючою ланкою, завдяки чому спрощуються відносини та забезпечується функціонування системи [10]. Крім того, вчені звертаються до історичного аспекту, однак, в рамках ретроспектив зосереджуються виключно на торговому посередництві. До того ж, основний акцент у книзі належить саме логістичним посередникам, тому не розкриває повноцінно всі аспекти поняття.

Згідно найбільш розповсюдженого трактування посередниками визначаються усі бізнес суб'єкти, що виникають у процесі збуту між вироб-

ником споживчих товарів (переробником) та споживачем. Міжнародна торгова палата у «Регламенті про роботу з агентами, посередниками та іншими третіми сторонами» зазначає, що посередники є ефективним інструментом для розбудови, розширення та ведення міжнародного бізнесу. Навіть великі компанії у сучасному глобальному світі звертаються до третіх сторін, щоб покрити всі бажані території та ринкові ніші. «Третіми сторонами» в даному Регламенті вважається широкий перелік юридичних і фізичних осіб, які діють від імені основного підприємства. До даного переліку належать також агенти, консультанти, торгові представники, митні агенти, субпідрядники, франчайзі, юристи, бухгалтери тощо. Варто наголосити, що у визначенні третіх сторін зазначено, що вони діють «від імені» основного підприємства. Це твердження суперечить переліку третіх осіб, наведених у Регламенті, адже консультанти, субпідрядники, франчайзі зазвичай діють від власного імені. В даному контексті скоріше малося на увазі, що вони діють згідно домовленостей з основним підприємством та в його інтересах. У Регламенті Міжнародної торгової палати з інтелектуальної власності до посередників включено, зокрема, гуртових та роздрібних торговців, перевізників, провайдерів інтернет послуг[8].

З економічної точки зору в широкому розумінні посередництво – це діяльність особи, що сприяє встановленню будь-якого економічного зв'язку між іншими особами. Ю. Іванов зауважує, що походження терміну «посередник» пов'язане з місцем, яке він посідає в здійсненні певної господарської операції, а саме, – посередник перебуває між учасниками господарських відносин, тобто знаходиться «посередині» [1; 4].

Аналізуючи класифікації трактувань посередництва, варто зазначити, що В. Резнікова виокремлює чотири основні підходи до визначення сутності посередництва. Серед них: теорія торгівлі; сприяння встановленню економічних зв'язків; теорія послуг; теорія трансакційних витрат [3].

Аналізуючи трактування посередництва з позицій форм міжнародних економічних відносин (мев), основними з яких є міжнародна торгівля, міжнародні фінансові відносини (валютні, кредитні, рух капіталу), міжнародна міграція робочої сили, міжнародне науково-технічне співробітництво, слід зауважити, що в рамках кожної форми мев виникають свої посередники, втім, з метою даного дослідження важливо зупинитися на посередниках у міжнародній торгівлі та міжнародних фінансових відносинах [4].

Економічне значення торгового посередництва полягає в його здат-

ності встановлювати єдність просторово-економічної розмежованості виробництва та споживання товарів, робіт, послуг, з максимально можливою вигодою для виробників та споживачів, а також самих посередників [3]. Так, Г. Шершеневич, розглядав торговельне посередництво як таке, що здійснюється зі спекулятивною метою [6, с.15-19], а А. Федоров називав посередницьку діяльність виключно із придбання та збуту торгівлею у вузькому значення цього слова [5, с.1-2]. В рамках даного підходу торгівля часто розглядається як одна з галузей національного господарства, завданням якої є слугувати «зв'язуючою ланкою» між виробником та споживачем, тобто здійснювати функції, що за своєю суттю є посередницькими. В такому випадку посередництво тлумачиться як «товаропровідний канал» від виробника до споживача тобто посередництвом вважається будь-яка господарська операція між двома відправними точками: між створенням продукції та доведенням її до споживача. Слід відзначити односпрямованість посередництва на збут в рамках даного трактування поняття. Посередником за даного підходу визнається особа, що знаходиться у виробничо-збутовому процесі між виробником кінцевого товару та кінцевим споживачем. Торговельний посередник тлумачиться передусім як суб'єкт господарської діяльності, який проводить операції купівлі товарів з метою їх подальшого перепродажу чи надає послуги з доведення товарів до споживача [3; 4].

Окремо були компанії, що забезпечували перевезення та складування продукції у різних країнах. При цьому, багатьох з цих учасників кредитували, консультували, рекламували, багатьом надавали послуги з розміщення тощо треті компанії у різних країнах. В рамках цього процесу ми назвемо посередниками відмінних учасників ринку в залежності від того, яку частину даного господарського процесу хочемо описати, втім за своєю сутністю усі учасники, окрім виробників початкової сировини та споживачів є посередниками. Таким чином слід відзначити, що посередництво є природним явищем для економіки з високим рівнем мпп, спеціалізації, кооперації, фрагментації та мережевізації і кількість учасників, яких ми називаємо посередниками, зростає з поглибленням міжнародного поділу праці [4].

На сьогодні можна виокремити підходи до трактування сутності посередництва у світовій економіці: з позицій форм міжнародних економічних відносин; встановлення економічних зв'язків; надання послуг; трансакційних витрат та запропонований автором підхід з позиції поглиблен-

ня процесів міжнародного поділу праці. Підходи з позицій сприяння встановленню економічних зв'язків, трансакційних витрат та послуг мають досить схоже трактування сутності посередництва, обстоюють ширше значення посередника, ніж підхід, заснований на формах міжнародних економічних відносин. Підхід з позицій поглиблення процесів мпп пояснює економічну природу посередництва, завдяки чому найбільш повно визначає поняття посередництва. Усі підходи об'єднує трактування посередництва як проміжної діяльності, що сприяє здійсненню економічного процесу. Отже, з метою даного дослідження посередництво на світових товарних ринках слід визначати як діяльність його учасників з надання послуг чи виконання робіт (переробка сировини, виготовлення товарів, збут тощо), що базується на засадах сприяння економічній діяльності партнерів [4].

Генезис посередництва у міжнародній економічній діяльності є частиною історії економічного розвитку людства. Його зародження і трансформація посередництва тісно пов'язані з етапами історичної еволюції господарських систем. Виокремлюють наступні етапи розвитку господарських систем: натуральне господарство, просте товарне господарство, товарно-грошове господарство та грошово-кредитне господарство [2]. Можна виокремити наступні етапи еволюції посередництва: зародження, інституційного становлення, активного розвитку, глобалізації, діджиталізації.

Міжнародне економічне посередництво на шляху своєї еволюції пройшло п'ять ключових етапів: зародження, інституційного становлення, активного розвитку, глобалізації та діджиталізації.

На першому етапі – зародження, що тривав з XI тис. до н.е. до X ст. н.е., сформувалися найпростіші моделі посередництва (купці, лихварі, міняйли). Держава почала контролювати діяльність посередників. На етапі інституційного становлення XI-XVIII ст. сформувався цілий ряд організованих посередників як у сфері торгівлі, так і фінансів. Функціонували регулярні ярмарки, з'явилися гільдії купців, гільдійні союзи, спільні торговельні подвір'я, союзи міняйл, купецькі сходки, аукціони, починає формуватися біржа та кредитні товариства.

Стадія активного розвитку, що припала на XIX ст., характеризується трансформацією посередників у більш сучасні форми. Так, з'являється перша фондова біржа сучасного зразка, виникають торгові палати, контори аудиту та лізингу, біржі праці, профспілки тощо. У XX ст. посередни-

цтво пройшло етап глобалізації. з'явилися наднаціональні посередники. Сформувався ланцюжок виробничих та збутових посередників у кожній сфері. Оффлайн міжнародне посередництво досягло значного розвитку. У фінансовій сфері спростився обіг завдяки електронним розрахункам, фінансові посередники стали міжнародними. У ХХІ ст. розпочався сучасний етап еволюції посередництва, його можна назвати стадією діджиталізації. Посередництво продовжую еволюціонувати у відповідь на трансформацію суспільства, економіки та технологій. Кожен наступний етап розвитку посередництва триває все менше часу та здійснює більш значущі трансформації інституту.

Отже, посередництво на світових товарних ринках – це діяльність його учасників з надання послуг чи виконання робіт (переробка сировини, виготовлення товарів, збут тощо), що базується на засадах сприяння економічній діяльності партнерів. Міжнародне економічне посередництво на шляху своєї еволюції пройшло п'ять ключових етапів: зародження, інституційного становлення, активного розвитку, глобалізації та діджиталізації.

Список використаних джерел:

1. Иванов Ю. Экономическая сущность посреднических операций и их классификация // Посреднические операции: налоговый и бухгалтерский учет: Сборник систематизированного законодательства. 2000. № 51 (414). С. 62–63.
2. Історія економіки та економічної думки: навчальний посібник / С. В. Степаненко, В. М. Фещенко, С. Н. Антонюк, Н. О. Тимочко та ін. Київ: КНЕУ, 2009. 1055 с.
3. Резнікова В. В. Економічна сутність посередництва // Вісник Хмельницького національного університету. 2009. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_4_3/pdf/228-234.pdf (дата звернення: 23.01.2015).
4. Рубан Т.С. Сучасні трактування посередництва у світовій економіці // Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 17. С. 84–88 URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/20.pdf> (дата звернення: 16.04.2017).
5. Федоров А.Ф. Торговое право. Одесса, 1911, 908 с.
6. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. Москва : Спартак, 1994. 335 с.

7. Allen F., Santomero A. Intermediation // Wikipedia. 2015. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Intermediation> (дата звернення: 01.02.2015).
8. ICC Guidelines on Agents, Intermediaries and Other Third Parties // International Chamber of Commerce. 2010. URL: <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/02/ICC-Guidelines-on-Agents-and-Third-parie> (дата звернення: 20.03.2015).
9. Intermediation // Cambridge dictionary. 2017. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/intermediation> (дата звернення: 05.02.2015).
10. Saglietto L., Cezanne C. Global Intermediation and Logistics Service Providers // Hershey, PA: Business Science Reference. 2017. URL: <http://www.igi-global.com/viewtitlesample.aspx?id=176028&pt> (дата звернення: 05.01.2018).

Яшева Галина Артемьевна

доктор экономических наук, профессор
заведующий кафедрой экономической теории и маркетинга
Витебского национального технического университета
Республика Беларусь

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ

Постановка проблемы. В условиях финансовой неустойчивости экономики первостепенное значение приобретают для коммерческих банков наиболее точная оценка риска и проведение эффективного риск-менеджмента.

Цель статьи. Важным приоритетом в деятельности каждого коммерческого банка является получение прибыли. Однако, если при попытке достичь данной цели на пути коммерческого банка возникают риски, то это может привести к серьезным последствиям. Подвергаясь определенному риску коммерческие банки могут оказаться в убытке, результате которого, пострадает не только банк, потеряв все свои финансовые ресурсы, но его клиенты и управляющие. Поэтому управление кредитными рисками - важная и неотъемлемая часть стратегии любого коммерческого банка.

Результаты исследования. Управление кредитным риском представляет собой организованную последовательность действий кредитных

подразделений, разделяемых на такие этапы, как: идентификация риска; оценка степени риска; выбор стратегии управления рисков; выбор и применение способов снижения риска; мониторинг рисков.

Важным показателем кредитного риска, связанного с определённым корпоративным заёмщиком, является информация о рисках и рентабельности отрасли, в которой он работает. Менеджмент банка должен оценивать, как в кредитном портфеле «смешаны» различные отрасли по доходности и риску, если он стремится к достижению оптимальной структуры портфеля по этим показателям. Данные по динамике рисков и доходности отраслей позволяют банку определить наиболее эффективный выбор кредитной политики банка для диверсификации отраслевого риска кредитного портфеля.

Исследование современных приоритетных направлений банковской деятельности побуждает к поиску новых путей в реализации задач кредитной безопасности/

Поиск и реализация инновационных технологий управления и путей кредитования бизнеса являются важнейшими задачами отечественной экономики, которые обеспечат ее инновационное развитие и повысят устойчивость к кризисным явлениям. Следовательно, вопрос управления кредитными рисками встает особо остро. Но управлять нужно сразу комплексом рисков, делая акцент именно на кредитный риск.

Сейчас в этой сфере преобладает новый подход, согласно которому должен иметь место интегрированный объединенный подход к управлению рисками, предполагающий непрерывный риск-менеджмент, с расширенным кругом управления. Это активный тип риск-менеджмента.

Необходимость дальнейшего развития системы управления рисками с учетом международной практики дает возможности обеспечить:

- повышенное внимание к вопросам концентрации рисков в первую очередь на владельцев банка;

- использование профессионального суждения в оценке рисков, адекватной оценки потерь с учетом профиля и уровня рисков, перспективного состояния рыночной сферы;

- применение для этих целей современных подходов к оценке рисков, включая стресс-тестирования;

- формирование баз данных для оценки рисков с применением современных подходов, в том числе возможностей математической статистики и теории вероятностей.

Одним из аналитических инструментов, призванных обеспечить оценку рисков, потенциальных потерь кредитной организации в случае возможных спадов в экономике, является стресс-тестирование.

Стресс-тестирование включает в себя компоненты как количественного, так и качественного анализа.

Количественный анализ направлен на определение возможных колебаний основных макроэкономических показателей и оценку их влияния на различные составляющие активов банка. С помощью методов количественного анализа определяются вероятные стрессовые сценарии, которым могут подвергнуться кредитные организации.

Качественный анализ акцентирован на двух основных задачах стресс-тестирования:

1) оценка способности капитала кредитной организации компенсировать возможные крупные убытки;

2) определение комплекса действий, которые должны быть предприняты кредитной организацией для снижения уровня рисков и сохранения капитала.

В качестве рекомендаций по организации работы по стресс-тестированию в кредитной организации можно выделить следующее:

кредитные организации должны по возможности оперативно проводить стресс-тестирование, чтобы в случае необходимости быстро принимать решения по реализации на изменившиеся рыночные условия;

при проведении стресс-тестирования кредитным организациям необходимо учитывать портфель активов в целом, поскольку при выявлении рисков, присущих отдельным его элементам, могут быть ненадлежащим образом оценены риски, характерные для портфеля активов в целом;

проведение стресс-тестирования исключительно на основе анализа прошлых событий недостаточно для полной оценки рисков. Поэтому наряду с историческими сценариями следует разрабатывать гипотетические сценарии, характеризующиеся максимально возможным риском и потенциальными потерями для кредитной организации;

в целях идентификации сценариев в работе над стресс-тестированием должен участвовать широкий круг специалистов кредитной организации;

руководство кредитной организации должно уделять постоянное внимание актуальности стресс-тестов и контролировать процесс их уточнения и модификации для более полного учета текущего состояния и пер-

спектив развития кредитной организации.

Особое внимание должно быть уделено мерам по защите интересов банка в случае наступления одного из факторов, указанных как отклонение от нормальной ситуации. Таким образом, применение методик стресс-тестирования позволит банкам обеспечить качественное управление рисками, что позволит им успешно выполнять основные задачи и цели своей деятельности.

Управление рисками может помочь финансовым учреждениям дифференцировать себя и достичь устойчивости во времена финансовой турбулентности. Однако реализация этого подхода требует, чтобы управление рисками реализовывалось во всех подразделениях банка. Именно поэтому в настоящее время значительный интерес представляет система сбалансированных показателей (ССП). Использование СПП, интегрированной в систему риск-менеджмента, позволяет осуществить переход от функциональной модели риск-менеджмента к модели, построенной на основе бизнес-процессов. Это, в свою очередь, дает возможность разработать информационную систему управления кредитными рисками, интегрированную в единую систему управления банковскими рисками, что будет способствовать повышению качества корпоративного управления.

Включение СПП в систему риск-менеджмента усиливает сферу внимания руководства к рискам, так как обеспечивается четкое и ясное понимание, где располагается фактор риска в системе управления показателями. С другой стороны, интеграция риск менеджмента и системы сбалансированных показателей приведет к формированию более эффективной СПП. Между тем, если бы риск-менеджмент был встроен в существующую СПП организации, было бы меньше требований к созданию новой функции управления рисками, так как компоненты риска были бы включены в ответственность каждого сотрудника.

В заключении отражается, что они имеют много сходных черт, позволяющих обеспечить оптимальный путь интеграции системы сбалансированных показателей в систему риск-менеджмента коммерческого банка, что позволит перейти от функциональной модели риск-менеджмента к модели, построенной на основе бизнес-процессов. Это, в свою очередь, даст возможность построить более эффективную информационную систему, которая обеспечит управление кредитными рисками на качественно новом уровне, что особенно важно в свете принятия рекомендаций Базельского комитета по банковскому надзору Базеля III в сфере управле-

ння ризиками.

Висновки і пропозиції. Основна задача, що стоїть перед банківськими структурами - мінімізація кредитних ризиків. Для досягнення даної мети використовується великий арсенал методів оцінки кредитних ризиків. Перед банківськими аналітиками стоїть складна задача по визначенню того, яку методику і в який час доцільно застосовувати для оцінки кредитних ризиків. Кредитним відділам банку необхідно постійно враховувати, аналізувати зарубіжний досвід.

Література:

1. Волкова О. Б. Исследование модели оценки банковского кредитного риска. *Вестник Чувашского университета*. 2010. № 4. С. 326-334.

СЕКЦІЯ 5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Наталія Беседа

к. пед. н., доцент

Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ

У розрізі сучасних соціальних, медичних і педагогічних проблем особливої актуальності набуває проблема формування і розвитку професійної компетентності майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів. Це зумовлює доцільність підвищення якості підготовки цих фахівців до застосування фізкультурно-оздоровчих технологій.

Узагальнення низки наукових розвідок [1; 3; 4] указує на те, що професійна компетентність – це інтегроване особистісне утворення, що визначається рівнем сформованості в фахівця професійно важливих знань, умінь, навичок та здатність доцільно їх застосовувати в процесі професійної діяльності, прогнозувати можливі наслідки й результат своєї праці. З огляду на це, виникає необхідність пошуку інноваційних фізкультурно-оздоровчих технологій і включення їх в процес професійної підготовки майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів.

Серед означених технологій наразі набуває популярності фітбол-гімнастика, що є унікальною за механізмом дії на організм людини. Оздоровчий вплив вправ на фітболах підтверджено досвідом роботи спеціалізованих корекційних та реабілітаційних медичних центрів Європи.

Фітнес як система фізичних вправ фізкультурно-оздоровчої спрямованості. Серед сучасних фітнес-програм варті уваги кардіопрограми, програми силової спрямованості, "Mind body" та функціональні тренування. Зазначимо, що кардіопрограми спрямовані на поліпшення функціонального стану серцево-судинної системи, що виявляється в зниженні ЧСС, артеріального тиску в стані спокою та підвищенні максимального споживання кисню. Програми силової спрямованості базуються на застосуванні силових навантажень задля корекції постави й профілактики захворювань опорно-рухового апарату. "Mind body", або інтелектуальний фітнес включає компоненти східних систем фізичного виховання, що допомагають

зосередитися на відчуттях власного тіла та розвивають координацію, гнучкість і рівновагу.

Метою різноманітних видів аквафітнесу є розвиток гнучкості й рухливості суглобів, зміцнення м'язів, стимулювання терморегуляції, м'язова релаксація. Суттєвою перевагою аквафітнесу є те, що водними вправами можуть займатися люди з різним рівнем підготовки, а також після перенесених травм, з варикозним розширенням вен, надлишковою масою тіла та вагітні.

Йога-аеробіка – це поєднання статичних і динамічних асан, дихальних вправ, релаксації й стретчингу. Ці вправи підходять для осіб різних вікових груп. Рекомендовано з профілактичною і лікувальною метою при патології внутрішніх органів, нервової системи, опорно-рухового апарату тощо.

Вищевикладене дає підстави вважати, що застосування фізкультурно-оздоровчих технологій значно сприяє корекції функцій організму; оптимізації рухової активності; покращенню фізичних якостей та функціональних можливостей організму; загальному лікувально-оздоровчому впливу на організм людини. Це, своєю чергою, забезпечує підвищення ефективності реабілітаційних заходів та скорочує тривалість відновного періоду.

Підсумовуючи вищевикладене, маємо підстави для висновку, що вектор підготовки майбутніх фізичних терапевтів та ерготерапевтів до застосування фізкультурно-оздоровчих технологій повинен спрямовуватися на удосконалення змісту, форм і методів професійної підготовки фахівців; зміцнення у них професійно ціннісного ставлення до здійснення фізкультурно-оздоровчої діяльності; активізацію прагнення до саморозвитку та професійного зростання.

Список використаних джерел:

1. Беседа Н. А., Воробйов О. В. Організація самостійної роботи майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: Педагогічні науки)*. 2016. Вип. 3-4 (48-49). С. 138 – 141.
2. Беседа Н. А. Інтерактивні методи навчання майбутніх фахівців з фізичної терапії й ерготерапії. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава : ППЕП, 2018. С. 300-301.

3. Бобрицька В. І. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи. *Проблеми освіти*. 2011. Вип. 1 (66). С. 39 – 44.
4. Мордвінова І. Підготовка студентів спеціальності «фізична терапія» та «ерготерапія» у країнах Європи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. Вип. 1 (75). С. 152 – 161.

Бець Анна Олександрівна
студентка 4 курсу, спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації і фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ФІЗІОТЕРАПЕВТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВІДНОВЛЕННЯ ОСІБ ПІСЛЯ ПЕРЕЛОМІВ ФАЛАНГ ПАЛЬЦІВ ВЕРХНЬОЇ КІНЦІВКИ

Вступ. Пошкодження кисті становлять 21–59 % від усіх травм опорно-рухового апарату, що складає близько 230 тисяч пацієнтів на рік. Незадовільні результати лікування травм пальців кисті відзначають у 20 – 51,3% хворих, що зумовлене стійкою тенденцією до підвищення тяжкості травми кисті, недостатнім, невчасним та неякісним лікуванням. Результати лікування хворих із травматичними ушкодженнями кисті та переломів фаланг пальців тільки на половину залежить від якісно виконаної операції, інші 50% – від повноцінної фізичної терапії, яка є невід’ємною складовою комплексного відновлення тематичних хворих [3, 4].

Результати дослідження. При переломах фаланг пальців призначають комплексну фізичну терапію, засоби якої сприяють попередженню ймовірних ускладнень, стимуляції компенсаторно-приспосувальних реакцій організму та покращенню якості життя.

Обов’язкове дотримання загальних принципів призначення фізичних навантажень: індивідуалізація в методиці і дозуванні фізичних вправ в залежності від особливостей перелому; системність впливу із забезпеченням певного добору вправ і їх послідовності; регулярність і тривалість застосування фізичних вправ; збільшення фізичного навантаження в процесі курсу терапії; різноманітність, новизна в підборі і застосуванні вправ

– 10-15%; помірність впливу фізичних вправ, але більш тривале або дробове фізичне навантаження виправдане, ніж посилене і концентроване. Одними із ефективних терапевтичних вправ є саме активні рухи, як найбільш повноцінні, що є природним біологічним стимулятором нервово-м'язової системи. Пасивні рухи використовуються з метою впливу на укорочені м'язи, внаслідок переваги більш сильних антагоністів та розробки тугорухливості та контрактури [1, 4].

Сучасним фізіотерапевтичним методом лікування переломів флангів пальців є ударно-хвильова терапія. Вона має ряд переваг: посилення кровотоку, зміна проникності клітинних мембран, активізація обміну речовин і відновлення клітинного іонного обміну. Вібростимуляція, яка проводиться за допомогою апарату, ґрунтується на механічній передачі віброімпульсів скороченим або розтягнутим м'язам і сухожиллям з фізіологічно подібними частотами (18–23 Гц) і з низькою амплітудою вібрації за допомогою відповідної головки D-ActorR [1, 3].

При переломах флангів пальців верхньої кінцівки застосовують також засоби гідрокінезотерапії: фізичні вправи у воді, підводний вихровий і вібраційний масаж, механотерапію у воді, корекцію становищем у водному середовищі. Необхідними пристосуваннями для вправ у воді є: набір предметів для захоплення пальцями – гумові губки різного розміру і форми: поролонові м'ячі, валики, дрібні кольорові предмети з пластмаси; поплавці з пінопласту для створення протидії руху при зануренні пальців у воду) [2].

На першому етапі використовуються суворо дозовані за напрямом, локалізацією, обсягом, силі руху активні вправи в теплій воді. Вони носять полегшений характер внаслідок як особливостей гідростатичних умов функції, так і методики їх використання. Розрізняють такі послідовні фази відновлення функції пошкоджених пальців у ході застосування гідрокінезотерапії: зниження больових відчуттів і розслаблення м'язів; розвиток ізольованих (аналітичного характеру) рухів в окремих суглобах; вироблення тонкої координації рухів пальців.

Зниження больових відчуттів при рухах і розслаблення рефлекторно напружених м'язів, що дозволяє домогтися початковій мобілізації суглобів пальців, забезпечує температурний фактор. Спочатку хворий у процесі гідрокінезотерапевтичної процедури робить активні рухи пальцями суміжними з пошкодженими, а потім у міру зменшення больових відчуттів та скрутості рухів і пошкодженими фалангами пальців. Вироблення

ізолюваних, диференційованих рухів у суглобах пальці в певному напрямі досягається шляхом фіксації здоровою рукою вище розміщеної фаланги пальця. Є також можливість локалізувати рух в проксимальному або дистальному міжфаланговому суглобі (що особливо важливо при наявній згинальній контрактурі, так як згинання в 'ястно-фалангових суглобах здійснюється дрібними м'язами кисті, в проксимальних міжфалангових суглобах – поверхневим згиначів пальців, а в дистальних міжфалангових суглобах – глибоким згиначів пальців) [2].

При проведенні підводного вібраційного масажу використовується м'який наконечник; їм проводиться поверхнєве «прогладжування» вздовж верхньої кінцівки в доцентровому напрямку (від кисті до ліктьового суглоба), тривалістю 5–7 хв. Сприятливий вплив на периферичний кровообіг верхньої кінцівки робить також вихровий масаж невеликої сили з аналогічним температурним режимом [1, 2].

Останнім часом із стрімким розвитком науково-технічного прогресу з'являється все більше сучасних технічних засобів, які допомагають фахівцям з фізичної терапії у роботі з переломами фаланг пальців верхньої кінцівки. Серед таких СРМ – тренажери для пасивної розробки суглобів. Вони не тільки покращують функціональний результат і скорочують тривалість фізичної терапії, але й допомагають досягти цих результатів з усією можливою зручністю для пацієнта. Наприклад, СРМ-тренажер, ХТ DigiGlide Kaiser Portable Hand СРМ – пристрій, який застосовується для раннього і безболісного відновлення рухливості всіх суглобів кисті, запобігання ускладнень, забезпечує мінімальне осьове навантаження і оптимальні умови для їх правильного відновлення, надає пацієнту можливість досягти повного композитного кулака, внутрішнього мінусового руху і інших рухів, найбільш придатних для конкретних потреб пацієнта. Забезпечуючи повний діапазон руху він допомагає пацієнтам завдяки комплексній терапії руху, одночасно має швидше налаштування, полегшений і простий в експлуатації. Особливості тренажера: м'які тяги допускають різні рухи ROM для кожного пальця: максимально допустимий від – 21° з гіперекстензією до повного композиційного кулака; рукавички Velero дозволяють легко надягати і знімати тренажер, функція паузи дозволяє розтягувати статичний кінцевий діапазон [3].

Висновки. Таким чином, розробка нових, високоефективних підходів фізичної терапії осіб після переломів фаланг пальців визначається, в першу чергу розповсюдженістю і стрімким зростом таких травм. Закінчу-

ється застосування фізіотерапевтичних засобів тоді, коли стабілізується фізичний, психологічний і соціальний статус хворого і відбувається повернення його до професійної діяльності за рахунок використання сучасних фізіотерапевтичних заходів відновлення таких осіб.

Список використаних джерел:

1. Манучарян С.В. Вплив кінезотерапії на відновлення порушених функцій після переломів п'ясткових кісток / С.В. Манучарян // Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології. – К., 2018. – № 1. – С. 18–27.
2. Науменко Л. Ю. Сучасні підходи до медичної реабілітації хворих та інвалідів із наслідками травм і захворювань передпліччя та кисті / Л. Ю. Науменко, Д. А. Бондарук, В. Ю. Кириченко // Медичні перспективи. – 2013. – № 3. – Т. XI. – С. 96–102.
3. Попадюха Ю. А. Технічні засоби для відновлення рухових функцій верхніх кінцівок людини / Ю. А. Попадюха, Н. І. Пеценко. – Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова: Вип. 14. – К, 2009. – С. 165–168.
4. American Physical Therapy Association: Guide to physical therapist practice. Phys Ther. – 2012;81(1) 46 p.

Богун Варвара Сергеевна

практикующий психолог-консультант, арт-терапевт
тренер по развитию гармонической личности
Германия

АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ГЕРМАНИИ И СТРАНАХ ЕВРОПЫ

Вступление. Анализ первоисточников современных отечественных ученых, а также зарубежных ученых, позволяет осветить некоторые особенности развития инклюзивного образования в Европе, в частности, в Германии, а также Италии, Австрии, Бельгии, шаги инклюзии в Украине. Выявлено, что индивидуальный подход к обучению детей с особыми образовательными потребностями является приоритетным, где определяют механизмы подготовки специалистов для инклюзивного образования.

В передовых странах Западной Европы, начиная с 70-х годов прошлого столетия, происходит перестроение специального образования. В частности, интегрированное и инклюзивное обучение детей с особенно-

стями развития определено как основная форма получения образования детей с инвалидностью.

Результаты исследования. В Германии реформирование образования произошло благодаря деятельности общественной родительской организации «Жизненная помощь». Министерством по делам образования, религии и культуры были приняты нормативно-правовые акты, которые показали, что каждый ребенок с ограниченными возможностями имеет право на выбор учебного заведения, в котором должно быть обеспечено психолого-педагогическое сопровождение, ребенок должен быть привлечен к педагогическому процессу независимо от степени сложности заболевания. Прежде всего, в этой стране сформирована законодательная база и разработана система подготовки будущих специалистов к работе в области инклюзивного образования.

В основном законе (Grundgesetz, Artikel 3) отмечается право детей с особыми потребностями на образование и обучение в соответствии с их потребностями. В частности, отмечается: «Никто не должен подвергаться дискриминации из-за своих ограниченных возможностей» [1].

Среди европейских стран Германия занимает ведущее место по внедрению идей интегрированного и инклюзивного обучения, поскольку она одной из первых признала интегративное и инклюзивное обучение приемлемой для детей с формами получения образования. По определению директора Департамента Национальных исследований в области образовательных инноваций, Германия в этом отношении стала лабораторией для всего мира, поскольку именно ее культура ориентирована на признание автономности и достоинства каждого человека [2].

Полезным представляется опыт и другой европейской страны – Австрии. В этой стране функционировала хорошо отлаженная система специального образования, в состав которой входили специальные школы для детей с особыми потребностями. В 80-х годах XX века начали организовываться общественные сообщества, в которые входили родители детей с особенностями развития, учителя, работники различных медицинских и образовательных учреждений, которые руководствовались идеями равноправия, в том числе и в получении образования. Разработана экспериментальная программа четырех моделей интегрированного обучения, в частности: интегрированные классы, взаимодействующие классы, малокомплектные классы, обычные классы.

По мнению экспертов, наиболее действенной моделью стали интег-

рированые классы; модель с привлечением школьных консультантов лучше зарекомендовала себя в сельской местности. Эксперимент дал толчок к функционированию в стране почти 300 интегрированных классов, 24 взаимодействующих классов, а также введение должностей специальных педагогов (более 3200 ставок), которые работают школьными консультантами.

Интересный опыт обучения детей с нарушениями психофизического развития имеет Бельгия, где функционируют 8 типов специальных заведений: для детей с легкой степенью умственной отсталости, со средними, тяжелыми эмоционально-волевыми нарушениями и расстройствами поведения [2].

В европейских странах сложилась и продолжает совершенствоваться система развития инклюзивного образования. В Литве, Норвегии показатель инклюзии составляет 90 %; в Венгрии – 57 %, в Польше, Словакии – 42 % [3]. В Украине этот показатель составляет лишь 7 %. Но ситуация меняется, происходят сдвиги в системе инклюзивного образования. В 2017 году принят Закон Украины «Об инклюзивном образовании», создан Фонд президента Украины, который начал реализацию ряда региональных проектов по инклюзивному образованию в некоторых регионах страны.

Базовым документом для создания инклюзивного образования является Концепция «Новой украинской школы». В связи с внедрением этой программы количество детей, охваченных системой инклюзивного образования, увеличилось в Украине почти в 2 раза. Опыт инклюзивного образования европейских стран чрезвычайно важен для Украины.

Выводы. В каждой стране все проекты реализуются по-разному. Но, для успешного выполнения этой задачи, необходимы определенные критерии: высокая ответственность за состояние инклюзивного образования; эффективная поддержка школ, внедряющих эту форму образования; определение четких механизмов развития инклюзивного образования; пропаганда ценностей гражданского общества, которое базируется на идеях равенства, толерантности, инклюзии.

Список использованных источников :

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 3 [Електронний ресурс] https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_3.html.
2. Колупаєва А. А. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи : Монографія / А. А. Колупаєва // Педагогічні основи інтегрування

школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітніх навчальних закладах. – К.: Педагогічна думка, 2017. – 458 с.

3. Корнієнко Д. Інклюзивна освіта в Україні / [Електронний ресурс]
<https://www.gesetze.ua>

Бойко Галина Миколаївна

д.пед.наук, професор, завідувач кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інституту економіки і права

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ «АДАПТИВНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА»

Вступ. Сучасний ринок праці висуває нові завдання перед освітою, основу якої повинна складати цілеспрямована діяльність суб'єктів освітньої діяльності. Цілком очевидно, що реалізація такої діяльності неможлива без чіткої організації роботи викладача, так саме як і без свідомої діяльності студентів. У цьому зв'язку, для досягнення ефективного балансу між діяльністю викладача і студента необхідно впровадження і використання нових педагогічних методів, одним з яких є управління самостійною роботою студентів [1, 2]. Особливо це актуально при самостійному опрацюванні певних тем під час вивчення дисциплін професійно-практичного блоку, зокрема предмету «Адаптивна фізична культура».

Результати дослідження. Фізична терапія (реабілітація) – комплекс методів лікування, що використовують засоби лікувальної та адаптивної фізичної культури, масаж, первинні та преформовані природні чинники, психологічні фактори з лікувально-профілактичною метою, для більш швидкого відновлення здоров'я та працездатності хворого і запобігання наслідкам патологічного процесу.

Програма підготовки спеціалістів майбутніх фахівців із фізичної терапії потребує глибокого оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками для можливості самостійного обґрунтування методів і складання програми реабілітації людей різних вікових періодів з патологією різноманітних органів і систем [3]. Адаптивна фізична культура – практична дисципліна, сутність якої полягає в фізіологічному і психологічному обґрунтуванні вибору методів і засобів профілактичного, оздоровчого, відновлювального та тренувального впливів, складання комплексних рекреаційних, оздоровчо-реабілітаційних і тренувальних програм у

залежності від стадії, тяжкості та характеру перебігу різноманітної патології, віку пацієнта, його функціонального статусу, рівня фізичного та психічного розвитку, актуального психоемоційного стану, уподобань і бажань з метою максимальної компенсації втраченої функції та відновлення фізичної та розумової працездатності, підвищення якості життя.

Тому, методика управління самостійною роботою студентів передбачає широке застосування різних форм активного навчання (використання інформаційних технологій, вирішення ситуаційних задач різного рівня складності, робота з тематичними пацієнтами тощо), що сприяє моделюванню та розвитку професійно-практичної діяльності в освітньому процесі. При цьому необхідно загострювати увагу студентів на необхідності комплексного використання всіх доступних та необхідних методів і засобів навантажувального впливу, індивідуальний підхід до кожного пацієнта, етапності реабілітації, безперервності та соціальній спрямованості реабілітаційних заходів.

Технологія управління самостійною роботою студентів включає розробку вимог, умов і засобів реалізації педагогічних методів з опорою на пройдений матеріал через взаємодію теоретичних і прикладних знань, навичок та умінь. При цьому основними вимогами до процесу наступності формування навчальної діяльності в клінічних умовах є:

а) забезпечення активної особистісно-орієнтованої освіти майбутнього фахівця через створення системи мотивацій;

б) оптимальний вибір і доцільне сполучення методів, форм, засобів поетапного формування комплексних, інтегративних знань, навичок і умінь у студентів;

в) створення відповідних матеріальних та методичних умов для безперервного використання і розвитку у студентів самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Для оптимальної реалізації процесу управління самостійною роботою студентів як в аудиторних, так і в умовах проходження виробничих практик, необхідно виділити загальні її правила:

а) складання єдиної скоординованої програми поетапного формування гармонійно розвиненого професійного світогляду на основі інтегративних методів навчальної діяльності. Зокрема, вивчення методів адаптивної фізичної культури ґрунтується на інтеграції знань з фундаментальних предметів: біохімії, біомеханіки, фізіології, , нормальної і динамічної анатомії, теорії та методик фізичного виховання, методів фізичної терапії

(реабілітації) тощо. Одночасно, дисципліна вимагає інтеграції з наступними прикладними предметами – функціональною діагностикою, технічними засобами фізичної реабілітації, фізіотерапією, лікувальною фізичною культурою, фітотерапією, мануальною терапією, масажем, психотерапією, санаторно-курортною справою, спортивною медициною тощо;

б) вибір оптимального сполучення методів, форм і засобів викладання і навчання, на основі яких здійснюється перехід до самостійного управління навчальною діяльністю у студентів;

в) встановлення внутрішньопредметних зв'язків між темою самостійної роботи і широке їх використання в процесі формування нових знань та вирішення практичних задач.

Висновки. Проблема управління самостійною роботою студентів досить об'ємна і неоднозначна; її понятійний базис знаходиться на перетинанні дослідницьких полів педагогіки, психології, соціології, фізіології. Однак, незважаючи на різнобічність охоплення багатьох питань і безсумнівну теоретичну і прикладну значимість даних досліджень, слід зазначити, що проблема управління самостійною науково-пізнавальною діяльністю студентів у вищих навчальних закладах залишається відкритою для теоретичного осмислення й експериментального вивчення. Конструювання в цьому зв'язку нових технологічних рішень буде сприяти розширенню і збагаченню дослідницького поля педагогічної науки і певним чином оптимізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів. Отже, процес самостійної роботи має бути попередньо спроектований для вибору оптимальної для даних умов системи педагогічних технологій. Найважливішими етапами проектування самостійно-пізнавальної роботи студентів обрано: постановку чітких та конкретних цілей самостійної роботи; планування просторової та часової послідовності технології освітнього процесу; розробка критеріїв оцінки якості самостійного навчання.

Проблема управління самостійною роботою студентів досить об'ємна і неоднозначна; її понятійний базис знаходиться на перетинанні дослідницьких полів педагогіки, психології, соціології, фізіології. Однак, незважаючи на різнобічність охоплення багатьох питань і безсумнівну теоретичну і прикладну значимість даних досліджень, слід зазначити, що проблема управління самостійною науково-пізнавальною діяльністю студентів у вищих навчальних закладах залишається відкритою для теоретичного осмислення й експериментального вивчення. Конструювання в цьому зв'язку нових технологічних рішень буде сприяти розширенню і

збагаченню дослідницького поля педагогічної науки і певним чином оптимізації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Список використаної літератури:

1. Бойко Г.М. Формування психологічного мислення майбутніх фахівців із фізичного виховання, спорту та здоров'я людини в світлі вимог сучасного ринку праці // Збірник наукових праць 1 Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Современное материаловедение и товароведение: теория, практика, образование» (26-27 лютого 2014 р.). – Полтава, 2014. – С. 8-9.
2. Бойко Г.М. Організація самостійної роботи студентів у процесі вивчення дисциплін циклу професійно-практичної підготовки у світлі реформування національної системи освіти майбутніх фахівців із фізичної реабілітації /Г. Бойко, Л. Волошко // Научный потенциал на света-2015: материалы за 11 Межд. научна практична конф. (17-25 септември 2015 г.). Том 3. - София: БялГрад- БГООД, 2015. – С. 10-13.
3. Волошко Л. Проектування моделі формування професійної компетентності фахівця з фізичної терапії в системі професійної підготовки / Волошко Л., Бойко Г. // Development trends in pedagogical and psychological sciences: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors. – 1st ed. – Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. – p.177-196. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-27-5_9

Бойченко Людмила Дмитрівна

к.і.н., доцент кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавського інституту економіки і права

Вишар Євгенія Василівна

старший викладач кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавського інституту економіки і права

**«ПЕДАГОГІЧНА МАТРИЦЯ» ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ
ФУНДАМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ
ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
АСПЕКТИ ДОСВІДУ**

Вступ. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. визначено, що виховання – є процес залучення особистості до засвоєння цінностей вироблених людством. Ці фундаментальні цінності: Людина, Сім'я, Праця, Знання, Культура, Батьківщина стають домінантами виховного процесу в освітніх закладах.

Системам освіти в Україні відповідає статусу «національний». Як зазначає В. Андрущенко: «...провідною характеристикою української освіти є особлива якість – «педагогічна матриця», що постає як своєрідний базовий пласт педагогічної думки і досвіду, сформований на основі національної культурно-освітньої традиції». Вона охоплює, насамперед, «...фундаментальні загальнолюдські цінності – працелюбство, повагу до землі, матері, родини, Батьківщини, знання та пізнання, що одвічно притаманні українському народу».

Джерелами цієї матриці є ідеї «філософії серця» Г.Сковороди; «українознавства» М.Драгоманова, Г.Вашенка; «патріотизму» М.Грушевського; «національного виховання» К.Ушинського та С. Русової; «людиназнавства й сердечності до дітей» В.Сухомлинського, які наповнили царину педагогічної теорії, практики українським духом.

Про реалізацію складових «педагогічної матриці», як фундамента національної освіти в контексті педагогічної діяльності в закладах вищої освіти, свідчать публікації В.П. Андрущенка, П.М. Таланчука, Т.Ю. Осипової та ін..

Результати дослідження. Виховна діяльність кафедри фізичного виховання та фізичної реабілітації зосереджена на таких пріоритетних напрямках «педагогічної матриці», як формування національної свідомості,

любові до рідної землі, свого народу, держави, готовність її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь; формування високої мовної культури, опанування українською мовою; утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, добра, інших добродісностей. Форми й методи роботи ґрунтуються на виховних системах і технологіях, які містять українські народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки, психології.

Процес виховання студентської молоді, в першу чергу, зумовлюється змістовими характеристиками освітніх дисциплін згідно з навчальним планом. Особлива роль належить, безумовно, предметам соціально-гуманітарного циклу: це історія України, історія української культури, української мови, політології, екології. До них долучаються її предмети циклу загально-професійної підготовки: педагогіка, психологія, психологія вищої школи, соціологія, професійна майстерність, вступ до спеціальності та ін. Для студентів розробляються самостійні, індивідуальні завдання до освітніх дисциплін, у яких конкретно до кожної теми виокремлюється мета, що потрібно знати і вміти. Це для викладача є орієнтиром в освітньо-виховному процесі, який він намажеться зробити оптимальним. Так, на семінарських заняттях з педагогіки, педагогіки вищої школи, вступ до спеціальності аналізуються проблеми «Патріотизм як складова процесу формування особистості»; «Яке місце в системі морального виховання полягає чинник національної гідності та національної ідентичності?» В анкетах на тему «Що значить бути українцем?» - студенти в своїх відповідях відзначають: «Національна ідея: Україна – це я»; «Любити Україну – бути готовим заради неї жертвувати життям». Тішать і результати успішності студентів з дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

Національно-патріотичне виховання є найважливіший в освітній педагогічній діяльності як інтегрований педагогічний феномен. Він як обєріг. Без нього немає освіченого і відповідального громадянина національної держави. Студенти, безумовно, повинні бути озброєні інтегральними системними знаннями про Україну, її роль та місце в розвитку світової цивілізації в координатах Європи та світу. Увага нашого педагогічного колективу не лише на те, щоб передати суму знань студентам, а й прищепити їм високі моральні якості, віру в кращі риси людини, уміння бачити і творити добро, відрізняти його від зла, керуватися совістю, уміти співчувати.

Позааудиторна виховна робота серед студентів в інституті це теж є

одним із важливих інструментів, за допомогою якого формується духовно-моральна, життєво – компетентна особистість, здатна самореалізуватися в соціумі як громадянин, професіонал, сім'янин. Тому в річних планах позааудиторної роботи кафедри ця ідея є пріоритетною. На традиційних годинах спілкування щомісяця зі студентами звучить ця тема в різних формах: «Свята до України любов», «Моє ім'я – Україна» (полілоги); «Шляхетна українка» (конкурс); «В океані рідного народу відкривай духовні острови» (мандрівка в мовне царство); «Ми тебе не забудемо, Тарасе!» (поетичний марафон); «Ти знаєш, що ти людина?» (дебати) та ін.

Україні та українцями є чим пишатися. Так, при проведенні круглого столу «От, де, люде, наша слава, слава України» студенти перегорнули цікаві сторінки про українців світової слави, їх внесок у велич українського народу в історії людського існування. Серед них: Г.Сковорода, М.Драгоманов, С.Петлюра, М.Башкірцев, М.Лисенко, О.Бутковський, Ю.Кондратюк та ін.

Студент є носієм моралі і виховується як під час освітнього процесу, так і середовищем буття. Адже світогляд особистості формується і за допомогою животворних думок про щастя, родину, сім'ю, мову, що визначає вектор компонентів виховання який знаходить втілення в таких провідних заходах як: «Азбука моралі», «Таїна слова» (сюжет опубліковано у Вікіпедії), «Мозаїка української душі», «Вакцинація духовності», «Духовні виміри від «А» до «Я»», «До Кобзаря – прямо лиць», «Музика для душі і здоров'я», «Пасіонарна педагогіка серця В.Сухомлинського – педагога ХХІ СТ.», «Академічна доброчесність як чинник актуалізації гідності особистості», «Ода спорту», «Здоров'я – це робота і її треба виконувати кожен день» та ін.

Широко використовуються у позааудиторних заходах такі народні перли творчості як притчі, народні афоризми, прислів'я, українська символіка на писанках, орнаменти українських рушників, що лежать у площині ментальності українського світосприйняття.

Виховна робота в ЗВО вимагає постійного чіткого планування організації, вдосконалення, на допомогу кураторам студентських груп кафедра фізичної реабілітації та фізичного виховання підготувала методичний збірник «Педагогічна матриця» виховної роботи: аспекти досвіду (2009-2019 р.р.) ; в якому розроблені методичні рекомендації щодо організації поза аудиторної виховної роботи серед студентів. Подана розробка понад 20 сценаріїв різноманітних за формою і змістом заходів у контексті вихо-

вного поля (національно-патріотичного, морального, естетичного, фізичного).

Отже, саме сукупність загальнолюдських, гуманістичних, моральних цінностей, як аксіологічний фундамент «Педагогічної матриці», дає можливість гармонізувати духовний і професійний оптимум студентів, підвищувати роль важливої місії вищої освіти у формуванні національної еліти, національно свідомого громадянства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Андрющенко В.П. Педагогічна матриця української освіти: її значення для України і європейського світу. – Рідна школа, №4-5 (квітень-травень), 2012.,с. 13-18.
2. Вітвицька С.С. Організація виховного процесу вищому навчальному закладі // Вісник Житомирського державного університету ім. І.Франка. – Житомир: ЖДУ 2005.-Вип.24.С.44-49.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта, - 2002.-№26.
4. Процев'ят С.Т. П'ята стаття. Випробування. Нація і держава.-2018-№4(659).-16 с.
5. Скрипник Н.С. Позааудиторна діяльність студентів навчальних закладів: сутність, структура, особливості // Педагогічне формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.-2012.-Вип27 - // 80.- С.566-571.
6. Таланчук П.М.Державотворчий потенціал української нації // П.М. Таланчук. – К.:Університет «Україна». – 2015. 321 с.

Волошко Лариса Борисівна

к.пед.н., доцент, в.о. зав. кафедри фізичної терапії та ерготерапії
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

ВИКОРИСТАННЯ КІНЕЗІОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ В СИСТЕМІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ

Вступ. В сучасних оздоровчих і антистресових практиках широкого поширення в усьому світі набуває кінезіологія. Майбутні фізичні терапевти повинні бути підготовлені до вирішення складних спеціалізованих задач, пов'язаних із порушеннями функцій опорно-рухового апарату людини, тому зобов'язані розуміти особливості рухових функцій у системній

єдності з іншими функціями організму людини.

У цьому зв'язку, на наш погляд, важливе значення набуває розуміння та використання ними на практиці кінезіологічних принципів організації реабілітаційної допомоги. Кінезіологічний підхід у практиці фізичної терапії передбачає врахування актуального кінезіологічного потенціалу людини, що включає: психомоторний розвиток, рівень прояву фізичних якостей, рухових навичок та умінь, стан фізичного здоров'я в цілому.

Результати дослідження. Термін «кінезіологія» застосовується в різних науках, предметом яких є вивчення тіла людини. Існують різні підходи до визначення кінезіології як науки. М. Лапутін предмет кінезіології пов'язує з комплексним вивченням єдності різних складових проявів цілісної інформаційної та біофізичної структури рухової функції, наголошуючи, що рухова функція – одна з найважливіших функцій організму [3].

Кінезіологія – це наука про рух, що включає біомеханіку, анатомічні та фізіологічні основи руху, особливості нервово-м'язової передачі, основні видів м'язової діяльності. На думку В. Б. Коренберга, кінезіологія інтегрує в одне ціле біомеханіку, педагогіку, психологію та розділи інших наук, так чи інакше допомагаючи формуванню, аналізу, конструюванню та плануванню рухових завдань [2].

Предметом вивчення кінезіології є дія, як цілеспрямований предмет активності, або рухові дії людини. Кінезіологія заснована на системі м'язового тестування з метою комплексної оцінки функціонального стану здоров'я людини й корекції його порушень.

Кінезіологія є синтетичною наукою, яка об'єднує знання з анатомії, морфології, фізіології, біомеханіки, психомоторики, дидактики. На сучасному етапі розвитку науки виділяють різні напрямки кінезіології: прикладний, спортивний, освітній. Прикладна кінезіологія базується на мультидисциплінарному підході до здоров'я людини, важливого для фізичного терапевта при функціональному обстеженні пацієнта, та включає аналіз пози, ходьби, обсягу рухів з використанням стандартизованих методик діагностики. Етапами реалізації прикладної кінезіології є: кінезіологічна діагностика; кінезіологічна корекція; кінезіологічна реабілітація. Спортивна кінезіологія розглядає спортивну рухову активність та ґрунтується на побудові моделі «оптимальної техніки» рухової дії в спортивній практиці.

В останні роки успішно розвивається освітня кінезіологія, яка вивчає навчальну рухову активність людини. Засоби освітньої кінезіології в основному застосовуються в педагогічних цілях для розвитку здібностей до

навчання письму, читанню, а також для розвитку пам'яті та мислення. Аналіз педагогічної теорії й практики показує наявність значного арсеналу дидактичних засобів, що стимулюють рухову активність учнів в освітньому процесі: завдання з виконанням рухових дій (пальчикова гімнастика, артикуляційна гімнастика, офтальмотренажер та ін.); прийоми навчання жестикуляції, прийоми ігрового моделювання рухів, використання засобів невербального взаємодії для підвищення якості освітнього процесу.

Можливості широкого використання основ кінезіології в профілактиці, лікуванні та реабілітації хворих привели до виділення в структурі комплексної реабілітації розділу кінезіотерапії, який об'єднав основи фізіології рухів, м'язового тестування, масажу, лікувальної гімнастики, трудотерапії, занять на тренажерах [1]. Кінезіологічні засоби поділяються на пасивну кінезіотерапію (мимовільні рухи) і активну кінезіотерапію, коли фізична вправа з метою збільшення м'язової сили та створення м'язового корсету дозволяє в процесі тренувальних впливів відновлювати тимчасово втрачені властивості рухової.

Висновки. Фізичний терапевт, застосовуючи прикладну кінезіологію, отримує більше діагностичних і терапевтичних можливостей при постановці реабілітаційного діагнозу, реалізації програм фізичної терапії. Отже, система практичної підготовки фізичних терапевтів, що включає обов'язкову клінічну практику, повинна бути спрямована на формування їхньої кінезіологічної компетентності.

Список використаних джерел:

1. Волошко Л.Б. Основні компоненти та характеристики професійної взаємодії фахівців з фізичної реабілітації. *Молодь і ринок [щомісячний науково-практичний журнал]*. 2017. №9 (152). С.77-81.
2. Коренберг В.Б. *Основы спортивной кинезиологии*. М.: Советский спорт, 2005. 232 с.
3. Лапутин А.Н. Кинезиология – учение о двигательной функции организма человека. *Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта*. 2007. № 10. С. 3-6.

Вышар Юлия Михайловна

старшая медицинская сестра отделения радиотерапии
Государственное бюджетное учреждение здравоохранения
Минская областная клиническая больница (ГБУЗ МОКБ)

СПОРТ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РЕАБИЛИТАЦИИ И АДАПТАЦИИ К АКТИВНОЙ ЖИЗНИ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Вступление. Физическая культура и спорт для лиц с ограниченными возможностями здоровья имеют колоссальную значимость в их жизни, являются одним из основных способов их физической, психической и социальной реабилитации. Адаптация к активной жизни таких людей означает процесс и результат использования ими реальных возможностей участвовать во всех видах и формах социальной жизни, включая и занятия адаптивной физической культурой и спортом наравне и вместе с остальными членами общества

Спорт – залог здоровья. Благодаря спорту мы можем развиваться как физически, так и духовно. Благодаря занятиям спортом, мы становимся сильными и ловкими, а также спорт учит нас не сдаваться и не бояться трудностей, а преодолевать их, пытаться снова и снова – пока не получится. Но что же делать лицам с ограниченными возможностями здоровья, таким как инвалиды? Из-за своих недугов, многие инвалиды думают, что они не могут заниматься спортом и тот факт, что они – инвалиды, просто ломает их в моральном плане. Но на самом деле, это не так. Это означает, что за свою физическую и моральную силу им нужно бороться. Каждый день на тренировках выкладываться до последнего и возвращаться домой обессиленными, а на следующий день снова тренироваться. Так становятся чемпионами, так становятся легендами, ведь настоящего чемпиона от остальных людей отличает то, что он никогда не прекращает бороться, всегда идёт до конца. И не важно – ограниченные у него возможности здоровья или нет.

Прежде всего, для инвалидов спорт выступает как эффективное средство реабилитации и социальной адаптации. Для инвалидов занятия физической культурой и спортом выступают как фактор улучшения самочувствия, повышения уровня здоровья и уровня физической подготовленности, удовлетворение потребности в общении, расширение круга знакомств, самореализация при занятии спортом.

Результаты исследования. В настоящее время существует много оздоровительных центров для помощи инвалидам. Они не только помогают инвалидам стать лучше в физическом плане, но и помогают им выходить из депрессии, в которой довольно часть находятся инвалиды из-за своих ограниченных возможностей здоровья.

В настоящее время успешно функционируют такие организации, как Международный Паралимпийский комитет, Международная Федерация адаптивной физической активности, Международный комитет спорта для глухих, Международная спортивная федерация слепых; проводятся Сурдлимпиады (Всемирные Игры Глухих, Дефлимпийские игры), Специальные Олимпиады и т.д.

Для того, чтобы обеспечить справедливое состязание между спортсменами-инвалидами, имеющими различные нарушения и отклонения здоровья, Оргкомитет Паралимпийских игр уведомил все страны о порядке распределения спортсменов на шесть групп: лица с ампутациями и с прочими двигательными нарушениями (они относятся к I Международной спортивной организации инвалидов – ISOD), церебральным параличом (Международная ассоциация спорта и рекреации лиц с церебральным параличом – CPISRA), нарушением зрения (Международная спортивная ассоциация слепых – ISPA), нарушением интеллекта (Международная спортивная федерация для лиц с нарушением интеллекта – INAS-FID), спортсмены на колясках (Международная Сток-Мэндвильская спортивная федерация колясочников – ISMWF).

В каждой из групп спортсмены распределялись по классам – в соответствии с функциональными возможностями, а не категориями инвалидности. Такая функциональная классификация основывается, прежде всего, на тех способностях, которые позволяют спортсмену или спортсменке соревноваться в определенной спортивной дисциплине, а потом уже – на медицинских данных. Это означает, что спортсмены, относящиеся к различным нозологическим группам, могут оказаться в одном функциональном классе, так как они имеют одинаковые (или похожие) функциональные возможности. А иногда, например, в соревнованиях по марафонскому бегу, спортсмены, относящиеся к различным функциональным классам, соревновались вместе. Однако занятые ими места определялись в соответствии с их функциональными классами.

Во II Паралимпийских играх (Токио, Япония, 1964 г.) приняли участие 390 спортсменов из 22 стран. Команды Великобритании (70 чел.) и

США (66 чел.) были представлены наибольшим количеством атлетов. В программу Игр были включены новые виды спорта, в частности, езда на колясках, тяжелая атлетика и метание диска. Разыграны 144 медали. По количеству завоеванных медалей явными лидерами в неофициальном общекомандном зачете оказались спортсмены США. На второе и третье места вышли команды Великобритании и Италии. Существенным событием Игр стало переименование их в «паралимпийские». На соревнованиях впервые использовалась паралимпийская атрибутика (флаг, гимн и символ), а после их окончания многие спортсмены-инвалиды Японии были трудоустроены.

В III Паралимпийских играх (Тель-Авив, Израиль, 1968 г.) участвовали 750 атлетов из 29 стран. По сравнению с соревнованиями в Токио, программа Игр существенно расширилась. В проведении соревнований по некоторым видам спорта, например, по баскетболу, плаванию и легкой атлетике введены классы – фиксационные изменения. Интерес к Паралимпиадам постоянно возрастал. Так, в Тель-Авиве церемония открытия Игр собрала 25 тысяч зрителей, а на финальном матче по баскетболу между сборными Израиля и США присутствовало более пяти тысяч болельщиков. Все они пришли выразить свою поддержку людям, которые оказались в сложной жизненной ситуации, но не испугались ее.

Выводы. Благодаря Паралимпийским играм, различным благотворительным фондам и другим организациям, инвалиды перестали бояться своих недугов и стали бороться с ними, становясь более сильными телом и духом. Инвалиды-паралимпийцы используют участие в паралимпийском движении как компенсаторный вариант психологической защиты, направленный на преодоление, а не на формирование авторского отношения к жизни, психологическая и психотерапевтическая реабилитация инвалидов-паралимпийцев должна быть направлена на расширение жизненной стратегии, поля приложения своих сил, не на краткосрочную, а на долгосрочную перспективу.

Список использованных источников:

1. Алонсо Х. М. Спорт и инвалиды: социальный эффект Паралимпийских игр / Х. М. Алонсо // Спорт для всех. – 2016. – № 1. – С. 34.
2. Брискин Ю. А. Тенденции развития спорта инвалидов в системе Международного олимпийского движения / Ю. А. Брискин // Наука в олимпийском спорте. – 2006. – № 1. – С. 23–30.

3. Berger R. J. Disability and the dedicated wheelchair athlete: Beyond the «Supercrip» critique / R. J. Berger // Journal of Contemporary Ethnography. – № 37. – 2012. – P. 647–678.

Герасименко Оксана Іванівна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шумейко Ігор Анатолійович

к.мед.н., доцент кафедри фізичної реабілітації і фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЙ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства велику увагу приділяють дітям з особливими потребами, у тому числі з порушенням слуху. Так, дані досліджень свідчать, що інвалідність із дитинства щодо слуху становить близько 5 % від усієї кількості населення й має тенденцію до зростання. Як свідчить аналіз науково-методичної літератури, у школярів простежено тісний взаємозв'язок між фізичним станом, фізичною підготовленістю та розвитком психофізичних якостей. Саме це дає підстави стверджувати, що продуманий, спеціально організований процес фізичного виховання не лише сприяє нівелюванню наслідків відставання у фізичному розвитку дітей цієї нозології, але також забезпечує активізацію пізнавальних процесів дітей, що спричиняє позитивний вплив на їхній розвиток. Отже, соціальна інтеграція школярів зі зниженим слухом є комплексною проблемою підвищення рівня їхнього соматичного здоров'я, працездатності, рухової активності й розвитку психофізичних здібностей [1].

Результати дослідження. Фізичне виховання дітей із порушеннями слуху – один із важливих напрямів корекційно-педагогічної роботи, перебуває в тісному зв'язку з усіма іншими сторонами виховання й навчання. Правильно організований процес фізичного виховання створює основу для зміцнення здоров'я дітей, розвиває їхню активність, підвищує працездатність, стає базою для успішного проведення виховної та корекційно-освітньої роботи. Цілеспрямовані й дозовані фізичні навантаження з чітким підбором засобів і методів – потужний фактор корекції та компенса-

ції недоліків у руховій сфері дітей із втратою слуху. Різний рівень здоров'я та збережених функцій лімітує рухову активність дітей, котрі мають порушення в роботі систем аналізаторів, зокрема, слухового аналізатора, та потребує комплексного підходу до вибору засобів, методів адаптивної фізичної культури, виконання корекційних, компенсаторних завдань, сполучених із процесом фізичного виховання дітей із порушеннями слуху [8].

Аналіз науково-методичної літератури засвідчив наявність робіт, у яких фахівці піднімають питання вдосконалення процесу фізичного виховання дітей із вадами слуху.

І. В. Хмельницькою [9] розроблено коригувальну технологію фізкультурно-оздоровчих занять для молодших школярів зі слуховою депривацією. Авторську технологію комп'ютерного моніторингу моторики школярів розроблено на принципах диференційованого й індивідуального підходу в АФВ. Добір засобів, регламентацію та дозування навантажень проводять з урахуванням індивідуальних біомеханічних характеристик моторики школярів із вадами слуху. Технологія також передбачає контроль за адекватністю застосування фізичних вправ у процесі АФВ за допомогою автоматизованих комп'ютерних систем.

І. П. Випасняк [3] розробив програму фізичного виховання, що передбачає перевагу засобів (фізичних вправ, рухливих ігор) щодо впливу на психічні якості (увагу, тривожність, пам'ять, самопочуття, почуття колективізму, відповідальності, самотності, інтелект, волю та моральні якості), забезпечує належний рівень особистісної активності, рухливості, швидкості й діяльності, зменшення реактивної та особистісної тривожності, оптимізацію рухової активності, фізичної працездатності й соматичного здоров'я, що є важливою умовою успішної інтеграції школярів із порушеним слухом у сучасне соціальне середовище.

З огляду на теоретичні закономірності управління педагогічним процесом і дидактичні особливості навчання дітей із вадами слуху молодшого шкільного віку, З. Насраллах [7] розроблено технологію корекції порушень постави дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, яка ґрунтується на показниках біогеометричного профілю постави, біомеханічних показниках вертикальної стійкості тіла школярів. Авторську технологію засновано на дидактичних принципах, принципах АФВ, умовах адаптації до фізичного навантаження дітей із вадами слуху; вона забезпечує візуалізацію коментарів під час проведення оздоровчих заходів.

А. П. Киргизовим [5] створено оздоровчо-корекційний процес із фізичного виховання для глухих дітей у вигляді додаткових занять з ігровою та змагальною діяльністю, які мають оздоровчо-корекційну спрямованість і включають елементи баскетболу.

Я. В. Калінчевою [4] для корекції рухових і функціональних порушень слабчучих дітей розроблено методику занять оздоровчою аеробікою, яка спрямована на корекцію рухових та функціональних порушень дітей. Зміст методики представлено сукупністю елементів оздоровчої аеробіки різного ступеня складності, силових вправ, стретчингу, дихальних вправ. Авторська методика сприяє позитивній динаміці антропометричних показників, покращує функціональний стан вестибулярного апарату, позитивно впливає на серцево-судинну й дихальну системи.

Застосовувати в умовах спеціального навчального закладу суворо дозовані, локальні силові вправи пропонує у своїй програмі О. Краус [6]. На її думку, це сприятиме зростанню не лише силового потенціалу учнів, а й рухової підготовки загалом. Для успішного розвитку рухової сфери потрібно застосовувати практичні, наочні, словесні педагогічні методи.

Технологію корекції порушень координаційних здібностей дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху запропоновано О. М. Бондар і В. В. Джевагою [2]. Авторська технологія складається з трьох етапів: початкового, корекційно-розвивального, підтримувального – та включає чотири блоки теоретичної підготовки, корекції порушень координаційних здібностей, соціалізації, контролю. Особливість технології – застосування фізичних вправ на платформі BOSU, спрямованих на корекцію порушень координаційних здібностей дітей із вадами слуху, а саме здатності до збереження рівноваги, здатності до ритму, кінестетичної здатності, орієнтації в просторі, здатності до реакції, до довільного розслаблення м'язів.

Висновки. На сьогодні особливої актуальності набуває проблема фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку з вадами слуху, оскільки погіршення побутових, соціальних, економічних, екологічних, психологічних і гігієнічних умов негативно позначається на стані здоров'я підростаючого покоління. Процес інтеграції дітей із порушеннями слуху нині збільшується завдяки ранньому початку діагностики, а також ранній корекційній і компенсаторній роботі. Усебічний і повноцінний розвиток дітей, котрі мають порушення слуху, неможливий без фізичного виховання, що забезпечує не лише необхідний рівень фізичного розвитку, але й

корекцію відхилень різних сфер діяльності дитини з вадами слуху. Розв'язання проблеми підбору засобів і методів педагогічного впливу для дітей із порушеннями слуху задля підвищення рівня рухової активності та корекції наявних порушень у руховій сфері, – один із головних напрямів адаптивного фізичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєва О. С. Фізична реабілітація слабкочуючих дітей середнього шкільного віку з порушеннями постави : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.03 / О. С. Афанасьєва. – НУФВСУ. – К., 2014. – 20 с.
2. Бондар О. М. Технологія корекції координаційних здібностей дітей молодшого шкільного віку з вадами слуху / О. М. Бондар, В. В. Джевага // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фізичного виховання і спорту. – Вип. 20: у 4-х т. – Львів: ЛДУФК, 2016. – Кн. 2. – Т. 3, 4. – С. 11–17.
3. Випасняк І. П. Соціальна інтеграція глухих дітей на основі рухової активності : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02. / І. П. Випасняк. – Львів, 2007. – 19 с.
4. Калинчева Я. В. Коррекция двигательных и функциональных нарушений слабослышащих детей 12–15 лет в процессе занятий оздоровительной аэробикой : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Я. В. Калинчева. – Тамбов, 2012. – 24 с.
5. Киргизов А. П. Разработка и реализация оздоровительно-коррекционного процесса по физическому воспитанию у глухих детей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Артём Павлович Киргизов; ГОУ ВПО Забайкальского гос. гуманитарно-пед. ун-та им. Н. Г. Чернышевского. – Улан-Удэ, 2011. – 23 с.
6. Краус О. Фізичне виховання дітей зі зниженим слухом / О. Краус // Дефектолог. – № 1. – 2012. – С. 47–49.
7. Насраллах Зіяд Хмаїді Ахмад. Корекція порушень постави слабкочуючих школярів засобами фізичного виховання : автореф. дис. ... канд. фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02. / Зіяд Хмаїді Ахмад Насраллах. – К., 2008. – 20 с.
8. Осколкова Е. А. Адаптивное физическое воспитание в системе профессиональной адаптации учащихся специальных (коррекционных) общеобразовательных учреждениях : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Е. А. Осколкова. – М., 2008. – 24 с.

9. Хмельницька І. В. Комп'ютерні системи контролю моторики школярів 7–10 років з вадами слуху в програмуванні фізкультурних занять : автореф. дис. ... канд. фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02. / І. В. Хмельницька. – К., 2006. – 20 с.

Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ТРЕНІНГУ

Вступ. Успішність організації модернізованих процесів у вищому навчальному закладі є основним лейтмотивом наукових і прикладних розробок останнього десятиліття, що обумовлює пошук нових освітніх форм, технологій і засобів виховання фізичної культури студентів у процесі спортивно-масової роботи. Цей пошук пов'язаний з вибором ефективних методів навчання руховим діям, розвитку фізичних здібностей, підтримки власного здоров'я і виховання особистісних якостей майбутнього фахівця як ресурсу підвищення якості освіти. У зв'язку з цим особливої соціальної значущості набуває питання впровадження тренінгових технологій як інноваційних форм навчання та виховання студентської молоді, які дозволяють сформувати особистість конкурентоспроможного професіонала, здатного не тільки до формування власного професійного інтересу, а й отримання нового досвіду до реалізації своїх можливостей у межах фізичного вдосконалення та спортивного тренування [5].

Вибір тренінгу як однієї з інноваційних провідних форм виховання фізичної культури студентів ВНЗ у процесі спортивно-масової роботи зумовлений тим, що він створює умови для особистісної зміни сфери розвитку здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності. Така думка знаходить своє підтвердження у роботах вітчизняних і зарубіжних учених [0].

Провідним засобом сучасного професійного навчання мають стати тренінгові технології, спрямовані на формування і розвиток особистісної та професійної компетенції студентів. Тренінгові технології є одним із провідних засобів професійного навчання завдяки спрямованості на вирішення задач різного ступеня складності [4].

Результати дослідження. Тренінг – це запланований процес модифікації відношення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду з тим, щоб досягти успіху в одному виді діяльності або в певній галузі [2]. Тренінг – це група методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [3].

Тренінг розглядається як «багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи та організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини» [6]. Серед «ефектів тренінгу» зазначається засвоєння нових знань; удосконалення умінь і навичок, способів спілкування з колегами; зміну установок; коригування системи уявлень про себе; переосмислення системи цілей і цінностей; формування здатностей до рефлексії [6].

Особливий інтерес представляє використання такого виду тренінгу, як функціональний. Функціональний тренінг визначається як тренування, спрямоване на навчання руховим діям, виховання фізичних якостей (сили, витривалості, гнучкості, швидкості та координаційних здібностей) та їх поєднання, поліпшення статури та ін., тобто того, що може підпасти під визначення «гарні фізичні кондиції», «гарна фізична форма», «спортивний зовнішній вигляд» [7].

Функціональний тренінг сприяє гармонійному розвитку й удосконаленню тіла, підвищує рівень фізичного розвитку, формування потреби у руховій активності, досягнення фізичного вдосконалення, зміцнення здоров'я за рахунок визначення наявності в собі необхідної сили, швидкості, витривалості і спритності, великого розмаїття рухових умінь і навичок. Центальною ідеєю функціонального тренінгу є поліпшення життєдіяльності людини через виконання тих вправ, які максимально схожі на найпоширеніші рухи з життя. Функціональний тренінг (у вузькому розумінні) – тренування, спрямоване на розвиток координації (балансу) [9], тобто функціональний тренінг – це тренінг рухів, а не м'язів. На м'язи у процесі функціональної підготовки чиниться лише зміцнювальний вплив [5].

Функціональний тренінг характеризується як процес спортивного тренування, спрямований на зміцнення здоров'я, розвиток рухових якостей, підвищення рівня фізичної підготовленості, що визначається компонентами фізичного, психічного, духовного і соціального станів. Використання функціонального тренінгу на заняттях з фізичного виховання зі студентами дає змогу підвищити мотивацію до занять фізичними вправами й

інтерес до власного стану здоров'я, створення іміджу сучасної людини.

Функціональний тренінг, який застосовується на заняттях з фізичного виховання, виконує наступні завдання: 1) формування стійкої мотивації до занять фізичними вправами, покращення стану здоров'я, інтересу до власної тілесності; 2) побудови персональної програми навчання і розвитку, що враховує повною мірою його фізичний стан, рівень розвитку фізичних якостей, мотивацію й особисті переваги; 3) реалізації рефлексії, що спонукає студента до самостійного формування системи знань, умінь і навичок у галузі фізичної культури і спорту; 4) удосконалення власного здоров'я, забезпечення формування гармонійного рівня фізичного розвитку, культури рухів і культури тіла, естетики фізичного іміджу та підготовки до професійної діяльності. Акцент робиться на необхідності дотримання здорового способу життя, фізичної рекреації та приємному проведенні часу, отриманні позитивних емоцій, розвитку фізичних якостей і красивої статури, можливості особистих досягнень і задоволенні власного честолюбства, бажанні випробувати і вдосконалити себе.

Для функціонального тренінгу характерні такі особливості: широкий спектр використовуваних фізичних вправ (з предметами, без них, на снарядах, тренажерах та ін.), їх своєрідність, різна спрямованість за рахунок використання асиметричних рухів; функціональний зв'язок рухової активності з музикою, сучасними ритмами та напрямками танців; висока емоційність занять; широка варіативність використання методів і методичних прийомів; можливості творчого самовираження, отримання задоволення від виконання різних рухових дій; вдосконалення рухових можливостей, підвищення культури рухів; набуття спеціальних знань і умінь з самоконтролю.

Структурно функціональний тренінг може включати такі фази: підготовча, основна, заключна (відновлювальна).

1. Підготовча фаза – це комплекс спеціально підібраних вправ, направлених на ефективну підготовку організму студентів до майбутньої роботи. У цій фазі функціонального тренінгу вирішуються такі завдання: організація студентів та активізація їх уваги; створення відповідної психологічної установки та позитивного емоційного стану; підготовка організму до майбутніх фізичних навантажень. Заняття починаються з аеробної частини. Тренування містить спеціалізовану розминку (тривалість підготовчої фази складає 20 % тренувального часу), яка вирішує і завдання розминки для основної фази.

2. Основна фаза – виконує головну функцію, оскільки в ній вирішуються всі категорії завдань функціонального тренінгу: формування знань щодо рухової діяльності; навчання руховим умінням і навичкам; розвиток загальних і спеціальних функцій опорно-рухового апарату, серцево-судинної та дихальної систем; формування та підтримка гарної постави; загартовування організму; виховання моральних, інтелектуальних, волевих та естетичних якостей. В основну фазу занять функціональним тренінгом входять: аеробний компонент (розвиток серцево-судинної та дихальної систем організму); танцювально-хореографічні і коригувальні елементи (корекція статури та розвиток музично-ритмічних здібностей); кардіореспіраторний компонент (розвиток аеробної продуктивності); силова частина (вправи для розвитку м'язів черевного пресу, тулубу, плечового поясу, м'язів ніг та рук), тривалість основної фази складає 70 % тренувального часу. Тренувальний ефект досягається шляхом багаторазового повторення циклічних вправ.

3. Заклучна (відновлювальна) фаза функціонального тренінгу пов'язана з вирішенням таких завдань: завершення навчально-тренувального процесу з метою приведення організму до оптимального для майбутніх занять стану та збереження спільної робочої установки; концентрація уваги студентів на досягнутому рівні та орієнтація їх у подальшій роботі. В заклучну фазу занять функціональним тренінгом входять: вправи на розтягування (елементи стретчингу, пілатесу); відновлювальні вправи на дихання (елементи дихальної гімнастики); вправи на релаксацію (елементи йоги). Заклучний сегмент складає 10 % тренувального часу.

Висновки. Функціональний тренінг є вельми перспективною інноваційною технологією, що розширює можливості студентів щодо фізичного самовдосконалення, різноманітності тренувального процесу, надання індивідуального забарвлення та прояву власної індивідуальності. Результатом функціонального тренінгу є покращення фізичного стану, зміцнення здоров'я, підвищення рівня фізичної підготовленості, набуття мотивації до занять функціональним тренінгом.

Список використаних джерел:

1. Довгань Н. Функціональний тренінг як форма позааудиторної спортивно-масової роботи у вищому навчальному закладі / Н. Довгань // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки», № 1 (56), 2017. – С. 55–61.
2. Мирошников А. Методология функционального тренинга [Електрон-

ний ресурс] / А. Мирошников. – Режим доступа: <http://www.maxfit.su/d/d1.shtml>.

3. Мокшанов С. И. Методическая подготовка специалистов в области тренинга : уч. пособ / С. И. Мокшанов. – СПб.: Институт тренинга, 2000. – 301 с.
4. Эдвард Т. Руководство инструктора оздоровительного фитнеса / Т. Эдвард. – К.: Олимпийская литература, 2016. – 359 с.

Головня Дар'я Іванівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Волошко Лариса Борисівна
к.пед.н., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ВАДАМИ ЗОРУ

Вступ. Молодший шкільний вік – найбільш сприятливий сенситивний період для засвоєння різноманітних видів рухової діяльності, формування в школярів звички до систематичних занять фізичними вправами, що прививає навички здорового способу життя, які забезпечують реалізацію особистісних життєвих потенціалів дітей із порушенням зорового аналізатора. У молодшому шкільному віці розвиваються м'язово-рухові відчуття, покращується зоровий і тактильний контроль під час виконання рухів, удосконалюється координація між зоровим відчуттям і виконанням рухів [2].

Процес фізичного виховання в дітей молодшого шкільного віку з вадами зору, має свої особливості розвитку та значно відрізняється від побудови та проведення урочних і позаурочних занять, порівняно з практично здоровими однолітками [2].

Результати дослідження. Аналіз спеціальної науково-методичної літератури засвідчив, що вченими доведена ефективність корекційно-профілактичних занять під час навчально-виховного процесу, якщо застосовується цілеспрямований вплив на основну нозологію та супутні захворювання й відхилення параметрів рухової сфери. Відповідно, нераціональне використання засобів фізичного виховання не тільки не здійснює

ефективний корекційно-оздоровчий вплив на організм дитини, але й може вплинути на прогресування основної нозології та, як внаслідок, погіршення стану здоров'я людини в цілому [2].

Слід підкреслити, що діти з вадами зору, навчаються в спеціальних (корекційних) школах четвертого типу (до перших двох типів належать заклади для осіб з ураженням слухового аналізатора, до третього – для тотально сліпих дітей і до 4-го – для слабозорих осіб). Адаптивне фізичне виховання дітей у школах IV типу передбачає засвоєння школярами програмного матеріалу відповідно до державних стандартів освіти [2].

За період навчання в школі діти засвоюють основні рухові дії, теоретичні знання. У шкільну програму включено легку атлетику, елементи гімнастики, спортивні та рухливі ігри, які сприяють гармонійному розвитку школярів з урахуванням порушення зорового аналізатора. Крім того, передбачені додаткові заняття для корекції рухових порушень, ритміки, рекреаційні заняття й адаптивний спорт [2].

У процесі адаптивного фізичного виховання реалізуються не тільки загальні завдання – розвиток, навчання, виховання, які збігаються з освітніми завданнями здорових дітей, але й спеціальні завдання. Вони мають корекційну, компенсаторну, профілактичну, а у випадку необхідності – лікувально-відновлювальну направленість. До особливостей корекційної направленості адаптивного фізичного виховання дітей із порушеннями зору належать положення, що враховують відомості про фізичний, соматичний і психічний стан учнів:

1. вік та стать;
2. результати медичного огляду й рекомендації лікарів;
3. ступінь і характер зорового порушення; гостроти зору, вроджена чи набута втрата зору й т.ін.;
4. стан здоров'я дитини (перенесені нею інфекційні та інші захворювання);
5. вихідний рівень фізичного розвитку;
6. стан опорно-рухового апарату і його порушень;
7. наявність супутніх захворювань;
8. здатність дитини до орієнтації в просторі;
9. наявність попереднього сенсорного та рухового досвіду;
10. можливості, а також стан збережених аналізаторів;
11. можливості сприйняття навчального матеріалу;
12. стан нервової системи [1].

Вищезазначені рекомендації застосовуються в разі таких захворювань, як хориоретиніт, недавня травма оболонок зіниць, дегенерація або відшаровування сітківки ока, дистрофія роговиці, пухлини мозку або ока, глаукома, катаракта, афакія, міопія високого ступеня (понад 6,0 D з ускладненням очного дна), у ранньому післяопераційному періоді після заміни кришталика, зміщення кришталика, що виникає внаслідок слабкості або ж розриву зв'язки, яка підтримує його в оці [1].

Під час проведення навчально-виховного процесу особливу увагу приділяють дітям молодшого шкільного віку, коли очі пристосовуються до збільшення зорового навантаження й офтальмологічне захворювання може прогресувати. Тому обов'язково застосовуються спеціальні вправи для збереження зору, покращення кровообігу в тканинах ока, роботи акомодаційного м'яза, зміцнення м'язів склери очей, зняття з них утоми [1].

Навчальна діяльність школярів із порушеннями зору ґрунтується на взаємодії аналізаторів і включення компенсаторних механізмів, що сприяють здійсненню різноманітних видів діяльності. Залежно від характеру діяльності може виникнути заміна одного аналізатора іншим або взаємозв'язок зору, що залишився, з аналізатором дотику [1].

Методи використання та розвитку збережених аналізаторів на уроках фізичної культури залежать від багатьох факторів. Потрібно враховувати ступінь і характер порушення зору; рівень попереднього сенсорного досвіду й готовності збережених аналізаторів до сприйняття навчального матеріалу; рухову підготовленість учнів, уміння орієнтуватись у просторі [1].

Одна з особливостей фізичного виховання слабозорих школярів – використання та розвиток зору, що залишився. Це, зазвичай, сполучення загальнорозвивальних і спеціальних вправ, що сприяють, передусім, збереженню зору, формуванню зорових уявлень, тренуванню зорової функції ока. Доцільно навчати користуватися зором, що залишився при вказівках на знайомий предмет, розпізнання спортивного інвентарю, що міститься в спортивному залі; розвивати зорові уявлення під час поворотів навколо своєї осі, аналізуючи при цьому зміни просторого положення тіла. Зорове сприйняття розвивається під час варіювання віддалення предметів у просторі, при метанні м'ячів, стрибках у довжину та виконанні інших вправ [1].

Не менш важлива особливість при регулюванні фізичного навантаження – показання й протипоказання до нього. Діти з порушеннями зору потребують обережного підходу до занять фізичними вправами. Під час

регулювання фізичного навантаження доцільно дотримуватися таких рекомендацій: використовувати як стандартні, так і перемінні види навантаження; варіювати форми й умови виконання рухових дій; варіювати об'єм навантаження залежно від стану здоров'я тих, хто займається, рівня їхньої фізичної підготовленості; варіювати фізичне навантаження, чергуючи його з паузами для відпочинку з використанням вправ на зоровий тренінг, релаксацію, регуляцію дихання, гімнастику для пальців рук тощо; утримуватися від тривалого статичного навантаження з підніманням ваги, вправи високої інтенсивності, що можуть викликати підвищення внутрішнього тиску ока, погіршення працездатності цілеарного м'яза, ішемію; ураховувати сенситивні періоди розвитку фізичних якостей; для покращення психосоматичного стану використовувати психогімнастику; спостерігати за самопочуттям дітей, котрі займаються; помірна втома не є протипоказанням, але в результаті нераціональної організації праці (фізичної, розумової, зорової) може настати перевтома; за наявності синдрому епілепсії не виконувати вправи на стимуляцію дихальної системи, на підвищеній опорі, ігри високої інтенсивності, усе те, що може спровокувати приступ; ураховувати, що порушення морально-вольової сфери, гіперактивність коригуються вправами на релаксацію, на регуляцію дихальної системи, на зняття зорового та емоційного стомлення вправами для очей [1, 2].

Незважаючи на деякі обмеження у виконанні фізичних вправ, потрібно відзначити, що небезпечний для здоров'я не вид рухів, а методика їх проведення. Тому вважається, що підбір адекватних фізичних вправ із різних елементів спорту не протипоказаний до їхнього навчання. Головне – дотримуватися раціонального методичного підходу й регулювати вправи з урахуванням компонентів фізичних навантажень [1].

Отже, кваліфікована та своєчасна допомога школяреві з дипривацією зору дає змогу уникнути подальших порушень у фізичному розвитку та відкрити більше можливостей для його повноцінного гармонійного розвитку й самовдосконалення.

Висновки. Аналіз спеціальної науково-методичної літератури свідчить, що навчально-виховний процес у дітей з послабленим зором відрізняється від практично здорових однолітків і має свої особливості. Корекційна направленість адаптивного фізичного виховання для дітей молодшого шкільного віку з послабленим зором буває ефективною лише при врахуванні відомостей щодо соматичного, фізичного та психічного стану

здоров'я школярів. Установлено, що навчально-виховний процес у таких дітей буває ефективним лише в разі застосування корекційно-оздоровчих вправ, які не протипоказані до виконання, та при врахуванні компонентів фізичних навантажень. Особливу увагу науковці приділяють використанню збережених аналізаторів для дітей молодшого шкільного віку з послабленим зором. Це дає можливість здійснити компенсаторний вплив, а також покращити м'язово-рухове відчуття в поєднанні з іншими аналізаторами.

Список використаних джерел:

1. Ахмадуллина И. А. Физическое воспитание слабовидящих учащихся среднего специального учебного заведения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / И. А. Ахмадуллина. – Набережные Челны, 2011. – 24 с.
2. Юрченко О. А. Корекція порушень просторової організації тіла дітей молодшого шкільного віку з послабленим зором у процесі фізичного виховання : дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02 / О. А. Юрченко. – К., 2012. – 247 с.

Гребчак Святослав Валентинович
студент 5 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ЗДОРОВ'Я ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ

Вступ. Україна сьогодні переживає не тільки економічну кризу, а й стикається з такими демографічними процесами, які призводять не лише до демографічного зменшення населення, але й до змін його якісного життя.

Формування здорового способу життя й забезпечення високої результативності та продуктивності праці людини є найважливішими проблемами сучасної України. У зв'язку з цим фізична культура розглядається як частина загальної культури суспільства, одна зі сфер соціальної діяльності, що спрямована на підтримку здоров'я, розвиток фізичних здібностей людини і використання їх відповідно до потреб громадської практики

[3].

Результати дослідження. Відомо, що питання розвитку фізичного виховання, фізичної культури і спорту розглядаються як найбільш економічно вигідний та ефективний засіб профілактики різних захворювань серцево-судинної системи, цукрового діабету, ожиріння, зміцнення загального і психічного здоров'я та розв'язання інших соціальних сучасних економічних проблем. Сьогодні фізичне виховання та фізкультурно-оздоровча робота в навчально-виховній сфері є складовою частиною загальної системи освіти, комплексного підходу до формування розумових і фізичних якостей, фізичної, духовної та психологічної підготовки до активного життя молоді, професійної діяльності, оздоровчої спрямованості і широкого використання різноманітних засобів і методів фізичної реабілітації.

Фізична культура, фізичне виховання та спорт, фізична реабілітація у збереженні і відновленні здоров'я людини повинні займати значно більше місце, ніж вони займають сьогодні [4, 5], тому людині необхідно використовувати всяку можливість для збільшення фізичної активності протягом дня, раціонально використовувати вільний час, заповнюючи його виконанням фізичних вправ і занять спортом і використанням методів фізичної реабілітації, сучасних засобів дихання [3], які забезпечують економну роботу серця, легень, мозку та інших органів і систем. Активні заняття фізичними вправами і сучасним спортом повинні також стати невід'ємною частиною реабілітаційної роботи з людьми, які перенесли тяжкі захворювання, після операцій, з інвалідами [5].

Сьогодні людина значно обмежує свою рухову активність. Сучасна людина свідомо віддалилася від природи, яка ніколи не визволяла її від необхідності рухатися. Тому ми вже сьогодні розраховуємося здоров'ям за своє зневаження до цього могутнього стимулятора життя. Платимо гіподинамією, ожирінням, гіпертонією, погіршенням роботи серця, дихальної системи, серцево-судинної системи, цукровим діабетом, стресом, психічними розладами, синдромом хронічної психічної втоми [2]. При цьому ми розуміємо, що це закономірно знижує нашу працездатність, життєстійкість організму до інфекцій, сучасних хвороб, перевтоми, хронічної втоми, а також веде до передчасного старіння. Нам треба рішуче відмовитися від шкідливих звичок (алкоголь, паління, наркотики), нашої пасивної позиції, коли ми бажаємо бути здоровими і щасливими.

Під час визначення допустимого режиму тренувань для осіб із низьким серцево-судинним ризиком можна обмежитись опитуванням (збір

анамнезу), для осіб із високим ризиком розвитку ускладнень з боку серцево-судинної системи слід провести навантажувальне тестування. Оптимальний режим фізичних навантажень – мінімум 30 хв на день протягом більшої частини тижня. Існують дані, що навіть сумарні 2–4 години зваженої фізичної активності на тиждень зменшують ризик смерті від ішемічної хвороби серця на 32 %, рівень загальної смертності при цьому зменшується на 21 %. Інтенсивність фізичних навантажень можна визначати за допомогою ЧСС, які під час занять мають становити 60–75 % від розрахованого максимально допустимого свого значення. Однак інтенсивне навантаження не дає значних додаткових переваг для нормалізації серцево-судинної системи [1].

Людині здається, що їй увесь час ніколи, що їй не вистачає часу вранці спокійно вставати, розмірено робити фізичні вправи, бігати, плавати, ходити, регулюючи таким чином фізичний і психічний стан, не поспішаючи посідати тощо. Звідси висновок: сучасна людина повинна контролювати, оцінювати та регулювати свою психіку та фізичне навантаження за рахунок її невикористаного потенціалу. А робити це треба щоденно: психічно та фізично «заряджати» або «розряджати» себе на спортивному майданчику, стадіоні, водному басейні, спортивному залі. Найбільш вдалий час для цього – зранку у процесі ранкової гігієнічної гімнастики, ходьби, бігу, плавання чи у тренажерному залі. Модифікація способу життя людини, активне заняття фізичними вправами і спортом, бігом, з тренажерами, ранковою гімнастикою – це серйозна праця, часто важка, монотонна. Це подолання стійких звичок, лінощів і різних бажань. Це велике зусилля над собою. До цього треба підходити серйозно. Сучасна медицина констатує, що більш ніж половина людей завжди чимось хворіють. А хвороба – це особливий функціональний, метаболічний синдром і психічний стан, за якими людина хворіє гіпертонічною хворобою, серцево-судинними та склеротичними захворюваннями, інсультом, інфарктом, ожирінням, діабетом та ін. [4]. Зниження індексу маси тіла, постійне збільшення за відсутності протипоказань фізичної активності, психофункціональний самоконтроль, поведінкова психотерапія, здорове харчування є на сьогодні головними принципами боротьби і профілактикою сучасних хвороб людини.

Серед важливих невирішених на сьогодні питань у порушеній проблемі і майбутніх наукових дослідженнях методів і засобів фізичної реабілітації залишаються питання освіти населення [5]. І починати треба з

підвищення рівня освіченості абсолютно кожної людини, починаючи з раннього дитинства, молодшого шкільного віку.

Висновки. Формування здорового стилю життя у виховній, гігієнічній, адаптивній, оздоровчо-реабілітаційній і лікувальній роботах, як вирішення проблем профілактики порушень здоров'я і його відновлення у підростаючого покоління, є дуже важливим заходом. Необхідні сучасні шляхи втілення їх у школах, ВНЗ, центрах здоров'я, фізичного виховання і спорту, орієнтованих на збереження та зміцнення здоров'я людини. Важлива реалізація компетентісно-рефлексивного підходу до особистісно-орієнтованої освіти, формування індивідуальності, культури здоров'я сучасної людини, виховання стійкої самосвідомої рухової активності засобами морально-психічного, духовного та фізичного виховання здорового способу життя з використанням відповідних модифікацій, що дозволяє нам ефективно вирішувати проблеми здоров'я людини протягом усього її життя.

Список використаних джерел:

1. Амосова Е. М. Профілактика серцево-судинних захворювань: кожен лікар може більше, ніж він думає / Е. М. Амосова // *Therapia: Український медичний вісник*. – 2019. – № 1 (33). – С. 5–7.
2. Апанасенко Г. Л. Валеологія проти депопуляції / Г. Л. Апанасенко // «Здоров'я України». Медична газета. – 2015. – № 10 (119). – С. 57–59.
3. Митюков В. А. Метаболический синдром, физическая реабилитация и терапия «модификацией образа жизни» / [В. А. Митюков, Н. С. Пушкарёва, А. В. Симарова, Н. М. Кучеренко] // *Материалы I международной научно-практической конференции «Наука и технологии: шаг в будущее – 2016»*. – Белгород: Руснауч книга, 2016. – С. 28–33.
4. Мітюков В. О. Модифікація способу життя, рух і дихання по Бутейко – фізична реабілітація хворих та інвалідів (клініко-фізіологічне обґрунтування). Новітні технології підготовки фахівців вищої школи в сучасних умовах / В. О. Мітюков, М. Д. Хруставка, М. І. Томашевський, О. М. Кирилов [та ін.] // *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Горлівка, 2018. – С. 42–51.
5. Мурза В. П. Фізична реабілітація : навч. посіб. / В. П. Мурза. – К.: «Олана», 2014. – 559 с.

Донець Владислав Миколайович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ВИКОРИСТАННЯ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНИХ (КООРДИНАЦІЙНИХ) ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Вступ. Багаточисельні дослідження показують, що психофізіологічні механізми мовленнєвої діяльності корелюють із множинними відділами головного мозку, ураження яких спричиняє різні за своєю структурою мовленнєві дефекти. Ці положення дали підставу припустити особливе значення рухового аналізатора в розвитку діяльності мозку, а саме у виникненні й удосконаленні мовлення дитини дошкільного віку в нормі й при мовленнєвій патології [2].

Найважливіше значення рухової діяльності полягає в тому, що в її процесі відбувається формування здатності дитини керувати специфічним складним моторним апаратом. Довільне регулювання рухів у всіх видах діяльності засноване на поглибленому аналізі кінестетичних відчуттів, наявності різноманітних рухових уявлень, навичок і вмінь та тісно пов'язане з розвитком особистості, формуванням емоційної сфери. Істотною є роль пропріоцептивних імпульсів, що виникають під час виконання руху. Як фактор, що тонізує кору головного мозку, потік пропріоцептивних імпульсів розглядається активним і важливим початком, що виникає в процесі реалізації того чи іншого рухового акту, у тому числі й мовленнєвої діяльності [3].

У формуванні й розвитку точних, своєчасних і раціональних рухів дитини істотна роль належить її координаційним здібностям. З метою розвитку координації рухів доцільно використовувати подібні за своїми біомеханічними характеристиками вправи, тому що в цьому випадку можливе перенесення тренуваності, тобто набутієї координації рухів. У зв'язку з цим значущою проблемою є застосування впливу рухової діяльності на функціональний стан мозку, зокрема на мовленнєвий розвиток [2].

Результати дослідження. У науково-методичній літературі пропонується цілий ряд різних класифікацій координаційних здібностей. Часто

використовується класифікація координаційних здібностей, запропонована В. Платоновим, М. Булатовою [4]. Вони виділили такі відносно самостійні види координаційних здібностей: 1) здатність до оцінки і регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів; 2) здатність до збереження стійкості пози (рівноваги); 3) відчуття ритму; 4) здатність до орієнтування в просторі; 5) здатність до довільного розслаблення м'язів; 6) координація рухів.

Під здатністю до оцінки і регуляції просторово-часових і динамічних параметрів рухів розуміють координаційну здатність, яка проявляється в точності виконання рухових дій і залежить від «відчуття простору», «відчуття часу», «м'язового відчуття» [4].

Здатність до збереження рівноваги – це здатність дитини зберігати стійку позу в статичних і динамічних умовах при наявності опори і без неї.

Відчуття ритму – це здатність точно відтворювати і управляти швидко-силовими і просторово-часовими параметрами рухів, тобто це здатність до підтримання правильного ритму виконуваної рухової дії.

Здатність до орієнтування в просторі визначається вмінням оцінити ситуацію, що склалася щодо просторових умов, і відреагувати на неї раціональними діями, які забезпечать ефективне виконання рухової дії.

Здатність до довільного розслаблення м'язів – це здатність, пов'язана з узгодженістю і розміреністю напруги і розслаблення окремих м'язів у цілісному руховому акті.

Координаційна здатність – це здатність до раціонального прояву і перебудови рухових дій у конкретних умовах на основі наявного запасу рухових умінь [4].

Названі координаційні здібності вважаються основними в процесі фізичного виховання дітей. Доведено, що їх необхідно розвивати і вдосконалювати на всіх заняттях, у всіх циклах і тимчасових періодах, роблячи акцент на найбільш сприятливих періодах розвитку дитини.

У науково-методичній літературі відсутня єдність щодо сенситивних періодів з розвитку координації. Це пов'язано з різноманітністю видів координаційних проявів, кожен з яких має специфічні механізми фізіологічного забезпечення, а також з тим, що в онтогенезі можна виявити кілька періодів розвитку кожного виду координаційних здібностей [1].

Для цілеспрямованого розвитку багатьох координаційних здібностей (орієнтування в просторі, рухова реакція, здатність до збереження рівноваги, до узгодженості рухів та ін.) в практиці фізичного виховання реко-

мендується використовувати координаційні вправи. Сюди відносяться знайомі дітям вправи, але виконані в нових або незвичайних умовах; фізичні вправи, ігри, естафети, де необхідно проявити точність, швидкість і рухову спритність; основні види рухів (ходьба, біг та їх різновиди, метання, стрибки і т. д.), але тільки на етапі становлення рухової навички. Виходячи з останнього положення, можна вважати, що найбільш ефективно розвиток деяких видів координаційних здібностей буде відбуватися у дітей дошкільного віку [1].

Розвиток рухових можливостей дітей йде паралельно з розвитком рухових центрів головного мозку. Дані анатомічних досліджень показують, що якщо в ранньому дитинстві рухова область головного мозку ще не містить всіх нервових елементів, то вже до 6–7 років досягається певний ступінь рухової зрілості. До 13–14 років руховий аналізатор у дітей виявляється вже повністю сформованим і рухові здібності досягають високого рівня. Для цього віку характерна повна рухова зрілість. Це виражається в тому, що рухи, які не пов'язані з великими м'язовими напруженнями і не потребують витривалості при їх виконанні, можуть бути освоєні швидко, легко і виконуються правильно і спритно [2].

Однак не можна вважати, що рухова зрілість приходить сама собою після досягнення певного віку, що у всіх дітей рівень рухових можливостей однаковий. Руховий розвиток досягається за допомогою тренувань. Він буде високим, якщо дитина буде багато рухатися, систематично повторювати рухи й ускладнювати їх. Разом із тим необхідно визначити той оптимальний вік, в якому та чи інша фізична вправа буде давати найбільший позитивний ефект у руховому розвитку [3].

Будь-яка довільна рухова дія має умовно-рефлекторну природу, тому для оволодіння новими рухами великого значення набувають вже наявні умовні зв'язки. Тому, чим багатше і різноманітніше руховий досвід дитини, тим легше і правильніше вона буде виконувати нові рухові дії [2].

Для розвитку динамічної рівноваги віднесені різні види ходьби по горизонтальній і похилій лаві (приставним кроком, піднімаючи високо коліна, переступаючи через предмети); ходьба по канату, по горизонтальній і похилій лаві з різними рухами (з перекладанням предметів з однієї руки в іншу, плесканням у долоні та ін.); ходьба по горизонтальній або похилій (під кутом до 30 °) лаві, ходьба по канату спиною вперед, із закритими очима, по канату, який лежить змійкою; стрибки на одній нозі впродовж канату; ходьба по канату з підкиданням (або відбиванням об підлогу) м'я-

ча. Для розвитку здатності до балансування рекомендується, стоячи на місці, утримувати предмети (палицю, м'яч, кеглю й ін.) на розкритій долоні; переносити предмети на руці або ракетці, ходити по дошці, що хитається. Для розвитку здатності до реакції рекомендуються загальнорозвивальні вправи, естафети, рухливі ігри зі зміною завдань, різні кидки і ловлю м'яча в парах (з відскоком і без відскоку, в ускладненому варіанті перед ловлею м'яча плескати у долоні); зміну виду руху при зміні мелодії, в ускладненому варіанті – зміну рухів при зміні темпу або гучності музики [1].

Здатність диференціювати просторові, тимчасові і силові параметри руху розвивається при виконанні основних видів рухів, загальнорозвивальних вправ, але з пред'явленням підвищених вимог до точності їх виконання. Здатність до орієнтування в просторі пов'язана з іншими координаційними вправами, особливо на точність відтворення параметрів руху. Це вміння своєчасно змінювати положення тіла і здійснювати рух у потрібному напрямку: різноманітні метання в ціль; прокочування м'яча по вузькому коридорі (ширина 20 см); біг зі зміною напрямку (змійкою, човниковий біг, біг з оббіганням предметів); стрибки з поворотами. Для розвитку у дітей здатності до ритму запропоновано виконання загальнорозвивальних рухів під музику. В ускладненому варіанті дитині пропонується відтворити ритмічний малюнок притопуванням, або у поєднанні з плесканням. Для розвитку здатності до узгодженості рухів запропоновані вправи, пов'язані з умінням одночасного виконання різних рухів окремими частинами тіла [1].

Висновки. Незважаючи на труднощі засвоєння знань і навичок, затримку в розвитку різних видів діяльності, діти із порушеннями мовлення все ж мають можливості для розвитку. Інтенсифікація роботи з дітьми з мовленнєвими порушеннями за рахунок систематичного включення вправ, що розвивають координаційні здібності дітей, сприяє підвищенню ефективності досягнення поставлених цілей.

Список використаних джерел:

1. Бартенєва Л. Формування фонологічної складової орфографічної навички в дошкільників із НЗНМ / Л. Бартенєва // Дефектологія. – 2013. – № 2. – С. 37–38.
2. Лопатіна Л. В. Вивчення та корекція порушень психомоторики у дітей з мінімальними дизартричними розладами / Л. В. Лопатіна // Дефектологія. – 2013. – № 5. – С. 45–51.

3. Москатова А. К. Моторна система і координація : Лекції для студентів, аспірантів / А. К. Москатова. – Х., 2019. – 28 с.
4. Платонов В. М. Координація спортсмена і методика її вдосконалення : Навчально-метод. рекомендації / В. М. Платонов, М. М. Булатова. – К., 2019. – 53 с.

Зубань Ольга Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна

д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

КОРЕКЦІЯ РУХОВОЇ СФЕРИ ШКОЛЯРІВ ІЗ ДЕПРИВАЦІЄЮ СЛУХУ ЗАСОБАМИ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Вступ. На сьогодні у світі нараховується понад 650 млн осіб з обмеженими можливостями, що становить близько 10 % населення планети. Понад чверть із них – діти. І вітчизняна, і закордонна статистика свідчить, що число дітей із депривацією слуху постійно зростає [1]. Проведені масові дослідження слуху показали, що приблизно 4–6 % від усього населення мають такі порушення слуху, які ускладнюють соціальне спілкування. При цьому близько 2 % населення відзначається двосторонньою значно вираженою глухуватістю.

Важливу роль у розв'язанні проблем корекції, реабілітації та адаптації дітей з обмеженими можливостями слуху в умовах сьогодення відіграють засоби адаптивного фізичного виховання. Повноцінний розвиток дітей, у котрих простежене порушення слуху, неможливий без адаптивного фізичного виховання, що забезпечує не тільки необхідний рівень фізичного розвитку, а й корекцію відхилень різних сфер діяльності глухих дітей. Різноманітність і спрямованість фізичних вправ, що застосовуються в системі адаптивного фізичного виховання, варіативність їх виконання дають змогу здійснювати добір і необхідне їх поєднання з урахуванням завдань корекції рухових порушень і підвищення фізичної підготовленості учнів спеціальних шкіл до оптимального рівня [2].

Результати дослідження. Розвиток дитини з обмеженими можливостями слуху в умовах її перебування в спеціалізованому навчальному за-

кладі набуває певної своєрідності. У закладі інтернатного типу дитина більш обмежена в руховій активності порівняно зі своїми однолітками, які навчаються в масовій школі. На сучасному етапі суспільного розвитку впровадження нових форм фізичного виховання в спеціалізованих закладах має на меті забезпечення системності формування компенсаторних механізмів у дітей із розладами слуху, вивчення стадійності їхнього розвитку, залежності структури компенсації від часу появи дефекту, важкості та глибини ураження, рівня педагогічної допомоги, розкриття ролі сенситивних періодів розвитку тієї чи іншої функції в процесі компенсації дефекту й, нарешті, показ важливої ролі різних форм практичної діяльності як умов подолання впливу дефекту на фізичний, психічний і соціальний розвиток дітей із розладами слуху [1].

Відомо, що ураження функції слухового аналізатора призводить до низки вторинних відхилень і, насамперед, до затримки в мовному розвитку. Мова виступає як засіб взаємозв'язку людей із навколишнім світом. Його порушення призводить до зменшення обсягу одержуваної інформації, що позначається на розвитку всіх пізнавальних процесів і тим самим впливає, передусім, на процес оволодіння всіма видами рухових навичок [2].

Діти з обмеженими можливостями слуху мають низку супутніх захворювань: порушення постави, відставання в психомоторному розвитку, дисфункції імунної системи та ін. У дітей із депривацією слуху порушена діяльність дихальних м'язів, які беруть участь у голосоутворенні. Як наслідок – суттєве відставання в розвитку м'язів шиї, пояса, верхніх кінцівок, верхній частині спини; ступінь відставання істотно залежить від ступеня приглухуватості [2].

У деяких школярів із порушеним слухом більше проявляються: емоційні порушення (гнів, страх, тривога); порушення поведінки (негативізм, агресивність, жорстокість до однолітків); моторні розлади (гіперактивність, психомоторне збудження, неспокій, блефароспазм; вестибулярні розлади (хитка хода, «човгання» ногами під час ходьби, запаморочення); порушення мови (аутизм, невиразність, скандування мови); шкідливі звички (смоктання пальця, кусання нігтів). У слабочуючих дітей переважає гальмівний тип нервової системи над збудливим [1].

У наукових дослідженнях відзначається, що відставання від норми у фізичному розвитку школярів із вадами слуху становить у 1-му класі – 62,5 %, у 3-му – 80,5 %; показники ЖЄЛ у дітей молодшого шкільного

віку з порушеннями слуху знижені на 200–300 см³; у 7 років відставання за параметрами ЖСЛ складає 23 %, у 10 – 35 %; у 62 % слабочуючих виявлено дисфункції вестибулярного апарату; у багатьох порушена діяльність центральної нервової системи, відзначено часті простудні захворювання [1].

Глухим школярам властиві різноманітні порушення в руховій сфері. До найбільш характерних відносять: недостатньо точну координацію й невпевненість у рухах, що особливо помітно при оволодінні навичкою ходьби в малюків і виявляється в більш старшому віці у вигляді човгання під час ходи; відносно повільність оволодіння руховими навичками; труднощі збереження статистичної та динамічної рівноваги; відносно низький рівень розвитку орієнтування в просторі; уповільнену швидкість виконання окремих рухів, усього темпу діяльності в цілому порівняно зі здоровими однолітками; втрату слуху, що відбивається і на рівні розвитку фізичних якостей, зокрема за рівнем розвитку сили [1].

Цілеспрямовані й дозовані фізичні навантаження з чітким підбором засобів і методів – потужний чинник корекції та компенсації недоліків у фізичній підготовленості дітей з обмеженими можливостями слуху. Різний рівень здоров'я й зберезувальних функцій лімітує рухову активність дітей, які мають порушення в роботі аналізаторних систем, зокрема слухового аналізатора, і вимагають комплексного підходу до вибору засобів, методів адаптивної фізичної культури, розв'язання корекційних, компенсаторних завдань у поєднанні з процесом фізичного виховання дітей з обмеженими можливостями слуху [2].

Від позитивного розв'язання завдань корекції порушених рухових функцій у повному обсязі залежить подолання загальних проблем, зокрема, підвищення рівня фізичної підготовленості за допомогою розвитку фізичних якостей означеного контингенту. Процес розвитку фізичних якостей і навчання рухів слабочуючих дає змогу значно нівелювати відмінності в розвитку рухових навичок між ними та їхніми здоровими ровесниками. Адаптивне фізичне виховання в спеціальній школі-інтернаті для школярів із порушеним слухом будується з урахуванням індивідуального й диференційованого підходу до регулювання фізичного навантаження, фізичної підготовленості та сенсорних можливостей дітей, а також з урахуванням емоційної насиченості. Емоційність занять залежить від різноманітності вправ, загального тону проведення занять, інтонації й команди викладача.

Аналіз наукових досліджень, педагогічні спостереження та обстеження фізичного стану школярів із депривацією слуху виявили значне їх відставання за показниками швидкісно-силових якостей і різними проявами координаційних здібностей. Доцільність використання вправ швидкісно-силової спрямованості підтверджується двома теоретичними положеннями: до базових видів координаційних здібностей належать ті координаційні прояви, які необхідні при прояві будь-яких дій (ходьба, біг, стрибки), підвищення рівня однієї фізичної здібності справляє позитивні зміни на інші якості («позитивний перенос») [1].

Методика навчального процесу спирається на принцип зв'язаного розвитку координаційних і кондиційних фізичних здібностей. Для посилення корекційного впливу вона включає вправи для розвитку рівноваги, активізації психічних процесів і порушень слухової функції. Засобами розвитку швидкісно-силових якостей у корекційному процесі на занятті адаптивною фізичною культурою є різні види бігу, стрибки, метання, вправи з м'ячами. Основні методи – ігровий і змагальний – уключають естафети, рухливі ігри, повторні завдання, сюжетні ігрові композиції, колову форму організації занять. Кожне заняття обов'язково має містити елементи навчання програмних видів фізичних вправ. Із трьох занять на тиждень по 45 хв два слід відводити на розвиток швидкісно-силових якостей, одне – на корекцію вестибулярних порушень і розвиток функції рівноваги. Для підвищення емоційності та підтримки інтересу до занять адаптивною фізичною культурою їх проводять із використанням колової форми організації, яка сприймається дітьми як гра, оскільки має сюжетну основу. Вправи потрібно підбирати для комплексного розвитку фізичних якостей [2].

Під час проведення занять потрібно дотримуватися низки методичних вимог: підбирати вправи, відповідно до стану психофізичних і рухових здібностей дітей; спеціальні корекційні вправи чергувати із загальноорозвивальними й профілактичними; вправи зі змінами положення голови в просторі виконувати з поступово зростаючою амплітудою; вправи на статичну та динамічну рівновагу ускладнювати згідно з індивідуальними особливостями й статокінетичною стійкістю дітей із забезпеченням страховки; вправи із заплющеними очима виконувати тільки після їх освоєння з розплющеними очима; у процесі всього заняття активізувати мислення, пізнавальну діяльність, емоції, міміку, розуміння мови [2].

Висновки. Аналіз літературних джерел підтверджує гіпотезу про те, що раціональна організація адаптивного фізичного виховання школярів із порушеннями слуху з використанням різноманітних засобів фізичного виховання сприяє ефективній корекції рухових функцій і соматичного здоров'я учнів з обмеженими можливостями слуху.

Список використаних джерел:

1. Байкина Н. Г. Диагностика и коррекция двигательной сферы у лиц с нарушениями слуха : учеб. пособие / Н. Г. Байкина. – Запорожье: ЗГУ, 2013. – 232 с.
2. Ляхова І. М. Корекційно-педагогічні основи фізичного виховання дітей зі зниженим слухом (теоретикометодичний аспект) : монографія / І. М. Ляхова. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2005. – 506 с.

Іванов Владислав Григорович

студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна

д.пед.н., професор кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ З ПОСТІНСУЛЬТНИМИ ХВОРИМИ

Вступ. Судинні захворювання головного мозку, до яких, у першу чергу, відноситься інсульт, стають останніми роками однією з найважливіших медико-соціальних проблем, оскільки завдають величезного економічного збитку суспільству, будучи причиною тривалої інвалідизації і смертності [2].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно реєструється 100–300 випадків інсульту на кожні 100000 населення. В Україні цей показник складає 250–300 випадків серед міського населення, і 150–170 серед сільського [3].

За даними європейських дослідників, на кожні 100000 населення припадає 600 хворих з наслідками інсульту, з них 360 (60 %) є інвалідами. Інвалідизація після інсульту пов'язана з важкими руховими розладами, що виявляються у вигляді зміни м'язового тону, парезів і паралічів, пору-

шень функції ходьби [1, 3]. У зв'язку з цим проблема рухової реабілітації постінсультних хворих є вельми актуальною.

Результати дослідження. За характером розвитку розрізняють два види інсультів: ішемічний (інфаркт мозку) і геморагічний (крововилив в мозок), але більше розповсюдження має ішемічний (70–85 %), тому, на думку деяких авторів [2], значний відсоток інвалідизації дає саме ішемічний інсульт.

Для ішемічного інсульту характерне переважання місцевих порушень чутливості і рухів (вогнищевих порушень) над загальними мозковими симптомами, які часто взагалі відсутні.

Осередкові порушення залежать від того, яка область головного мозку постраждала, а також від діаметра просвіту ураженої судини і умов для розвитку колатерального (в обхід ураженої судини) кровообігу. Так, для ураження позачерепної ділянки внутрішньої сонної артерії характерне виникнення транзиторних порушень зору на одне око в поєднанні з короточасними порушеннями рухів (парезами) на протилежній половині тіла. Надалі розвиваються стійке зниження зору на боці ураження і паралічі на протилежній стороні. При порушенні прохідності лівої сонної артерії часто виникають порушення мови, зрідка – судомні напади.

При порушенні прохідності хребетних артерій з'являються виражене запаморочення, похитування при ходьбі, шум у вухах, судомні посмикування очних яблук (ністагм), зниження слуху і порушення зору на обидва ока, перепади артеріального тиску, напади слабкості з порушеннями рухів, порушене мовлення. Всі ці симптоми посилюються при повороті голови, особливо, при різкому.

Блювота при ішемічному інсульті розвивається рідко. Також рідко виникають і інші загальномозкові симптоми у вигляді судом, втрати свідомості і т.д. Ішемічний інсульт, на відміну від геморагічного (з розривом кровоносної судини і крововиливом у мозок), протікає поступово, що дає шанс його вчасно помітити і пролікувати.

Тривалість гострого періоду при інсульті визначається початком регресу набряку головного мозку і дислокаційних явищ. При інфаркті мозку ця тривалість становить від 1 до 3–4 тижнів. У цей період всі лікувальні заходи направлені на порятунок життя хворого. Відновлювальні заходи повинні розпочинатися якомога раніше, але лише після того, як мине загроза для життя пацієнта, при стабілізації життєво важливих функцій, у першу чергу – гемодинамічних показників. При цьому лікування поло-

женням, масаж, пасивну та дихальну гімнастику можна починати з перших днів інсульту, але термін початку активних реабілітаційних заходів (активні вправи, перехід у вертикальне положення, вставання, статичні навантаження) дуже індивідуальний і залежить від характеру і виразу порушення мозкового кровообігу, супутніх захворювань. Активізація хворих проводиться при умові ясної свідомості, відносно задовільного соматичного стану; малих і середніх інфарктах – у середньому з 5–7 дня інсульту, при обширних інфарктах – на 7–14 добу [1].

Серед методів реабілітації хворих, які можуть бути застосовані для відновлення втрачених функцій пацієнтів, що перенесли ішемічний інсульт: медикаментозна терапія; дієтотерапія; ранкова гігієнічна гімнастика (РГГ); кінезітерапія (лікування положенням, пасивна та дихальна гімнастика, активні вправи); масаж; черезшкірна електронейростимуляція (ЧЕНС); корекція мовних та когнітивних порушень; психологічна корекція стану [1, 2].

Повноцінне лікування не може бути проведене одним фахівцем. Комплексний підхід у реабілітації постінсультних хворих здійснюється декількома фахівцями: неврологом, терапевтом (кардіологом), лікарем ЛФК, логопедом, масажистом, психотерапевтом, психологом. Таким чином, реабілітаційні заходи повинні починатися з перших годин захворювання і продовжуватися в послідовні періоди. Вони повинні бути індивідуальні, систематичні й адекватні, залежати від характеру та виразу патологічного процесу, соматичної патології. Необхідні етапність, комплексність і активна участь хворого.

Аналізуючи фактори, які можуть вплинути на ефективність реабілітації (оцінюючи локалізацію вогнища інсульту, латералізацію ураження, вік хворого та інше), отримані дані, що у переважній більшості хворих був високий реабілітаційний потенціал і сприятливий прогноз щодо відновлення або покращення рухових і когнітивних функцій [2].

Лікарі мають дотримуватися принципів поступовості, комплексності, індивідуального підходу до хворого.

Метою адаптивної фізичної реабілітації постінсультних хворих є зменшення кількості ускладнень інсульту, досягнення повного або часткового відновлення втрачених неврологічних функцій, максимальної здатності хворого вести нормальний спосіб життя.

Фізична реабілітація хворих після ішемічного інсульту сприяє частковому регресу неврологічного дефіциту, а її ефективність залежить від

ступеня тяжкості неврологічних розладів. Побутова рухова активність та основні рухові навички пацієнтів залежать від порушення пропріоцептивної чутливості та сенсорної афазії.

Рання реабілітація проводиться відразу після розвитку інсульту. Вона передбачає заходи фармакологічної корекції порушень дихальної, серцево-судинної систем, нормалізацію водно-електролітного, кислотно-лужного балансу, боротьбу з набряком мозку, усунення гіпертермії, нормалізацію гіпер- та гіпоглікемії, відновлення кровопостачання в ділянці ішемічної напівтілі, корекцію реологічних і коагуляційних властивостей крові та нейропротекцію. Обов'язковим обсягом реабілітаційних заходів є: лікування положенням, дихальні вправи, лікувальна гімнастика (пасивна й активна); рання мобілізація та сприяння активності щодо самообслуговування; реабілітація мовних порушень; психоемоційна підтримка пацієнта, у разі необхідності застосування антидепресантів [2].

Висновки. Інсульт – це третя ключова причина смертності людей у всьому світі й основна причина формування стійкої первинної інвалідності. У середньому не більше ніж 55 % хворих виживають протягом 5 років після гострого порушення мозкового кровообігу. У нашій країні щорічно трапляється більше ніж 100 тисяч інсультів, при цьому 35 % з них – у людей працездатного віку. Одна з головних турбот пацієнта з інсультом – це повернення до активного життя й фізична реабілітація, що є складовою загальної постінсультної реабілітації, яка допомагає відновити незалежність та покращити якість життя пацієнта. Постінсультна фізична реабілітація повинна починатися якомога раніше після судинної катастрофи, зазвичай, у гострому періоді після стабілізації загального стану пацієнта (переважно протягом 24–48 годин після перенесеного інсульту). Чим раніше пацієнту буде проведено реабілітаційні втручання, тим більше в нього шансів відновити порушені чи втрачені здібності та навички. Метою фізичної реабілітації є допомога особі з інсультом у здобуванні навиків, що вона втратила внаслідок ураження частини мозку, за допомогою переміщення; розвиток, збереження та максимально можливе відновлення рухової та функціональної здатності людини у випадках, коли вона послаблена чи втрачена внаслідок старіння, перенесеної травми, хвороби або внаслідок негативного впливу навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Грейда Б. П. Реабілітація хворих засобами лікувальної фізкультури / Б. П. Грейда, В. А. Столяр, Ю. М. Валецький, Н. Б. Грейда. – Луцьк:

- Видавництво «Волинська обласна друкарня», 2013. – 310 с.
2. Левченко В. А. Актуальні питання фізичної реабілітації : монографія / В. А. Левченко, І. П. Вакалюк, В. М. Бондаренко, М. В. Мудрак, Ю. М. Бондар // М. В. Мудрак (уклад). – Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2017. – 604 с.
 3. Фасолько Б. Фізична реабілітація після гострого порушення мозкового кровообігу за геморагічним типом / Б. Фасолько // Збірник студентських наукових праць. – № 1 (3). – Частина 1. – Рівне: РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2015. – С. 310–315.

Іванова Анжеліка Анатоліївна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАГАРТУВАННЯ ЯК ОСНОВИ ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Вступ. Сьогодення актуалізує питання підготовки до безпеки життєдіяльності у реальних умовах, оскільки наявні у дитини знання та навички втрачають свій сенс, якщо вона не здатна оцінити рівень небезпеки для свого життя та здоров'я, знайти оптимальний шлях розв'язання наявної ситуації з мінімальним ризиком для життя та здоров'я. Таку роботу слід розпочинати з раннього віку, залучаючи дітей до основ здорового способу життя, надаючи їм елементарні знання та навички, формуючи валеологічні знання [2].

Зважаючи на провідні завдання шкільного виховання, особливості розвитку дітей важливо забезпечити безпечні та комфортні умови для охорони їхнього життя та зміцнення здоров'я, збільшення адаптаційних механізмів зростаючого організму. Це стане запорукою не лише міцного здоров'я дитини, а й створить сприятливі умови для її фізичного та психічного розвитку [2].

Результати дослідження. В сучасних умовах розвитку держави проблема охорони здоров'я та безпеки життєдіяльності розглядається як одна з найважливіших, оскільки її розв'язання спрямовує особистість на ово-

лодіння знаннями та навичками безпеки життєдіяльності, стає життєвою потребою і складає основу національної безпеки держави. Вона має комплексний характер і охоплює питання забезпечення умов для кожного громадянина, формування культури здоров'я, програмно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу на всіх вікових етапах становлення особистості. Питання безпеки життєдіяльності дітей шкільного віку знайшли своє відображення в працях вітчизняних і закордонних науковців. Дослідники розглядають його в тісному зв'язку із питаннями залучення дітей до здорового способу життя.

В контексті розв'язання проблеми здоров'язбереження особливе місце займає загартування. Теоретичне обґрунтування питання загартування представлено в роботах авторів [1, 2], які розглядають його як важливий немедикаментозний засіб підвищення опірності організму захворюванням, здатний об'єднати зусилля медицини та освіти в питання виховання здорового покоління. Аналіз наявних досліджень засвідчує достатність розкриття теоретичних і методичних засад загартування, проте обмеженість джерел, які розкривають особливості використання загартовувальних процедур з дітьми, які часто хворіють, не дозволяє ефективно використовувати загартування в умовах шкільного закладу.

Аналіз практики організації фізкультурно-оздоровчої діяльності школи засвідчує низький рівень використання загартовувальних процедур у роботі з дітьми. Це зумовлено низькою причиною суб'єктивного та об'єктивного характеру. Серед них – відсутність лікарського супроводу, декларативний характер загартування в школі, недостатній рівень культури здоров'я учасників педагогічного процесу, мотивації та обізнаності вчителів у питаннях забезпечення умов для загартування, неузгодженість поглядів батьків і вчителів на необхідність загартування та доцільність його використання [2].

Фахівцями [1, 2] переконливо доведено, що низький рівень стійкості організму дитини до різноманітних впливів середовища зумовлений незрілістю багатьох функцій і незначними потенційними можливостями організму дотримуватися внутрішньої стабільності. Також значними факторами зниження опірності організму дитини захворюванням можуть слугувати стресові ситуації, пов'язані із змінами в її житті [2]. Тому загартування дитини, що часто хворіє, має значний потенціал у збільшенні її адаптаційних можливостей і мінімізації дії стресових факторів на зростаючу особистість.

Аналіз наукових досліджень [1] дозволяє розглядати загартування як складне явище, під час якого відбувається вплив на організм і відповідь на нього. Завдяки такому зворотному механізмові задіюється уся система регулювання життєвих процесів: нервової системи, залоз внутрішньої секреції тощо.

Загартування дитини можна розглядати як окремих випадок тренування, спрямований на удосконалення можливості організму виконувати роботу, пов'язану з підвищенням стійкості своїх тканин відносно до дії шкідливих впливів довкілля [1]. Отже, загартування в широкому розумінні можна визначити як ефективний немедикаментозний засіб, що дозволяє тренувати дитячий організм, удосконалювати його захисні механізми і підвищувати здатність протистояти патологічним змінам у ньому, а у більш вузькому сенсі – це різні заходи, пов'язані з раціональним використанням природних сил для підвищення опору організму шкідливим впливам довкілля.

Розглядаючи загартування як важливу складову організації фізкультурно-оздоровчої роботи в освітньому закладі, виокремлюється опосередкований і безпосередній вплив сил природи на дитячий організм. По-перше, це організація занять фізичними вправами безпосередньо в умовах природного довкілля, завдяки чому вплив його факторів тісно поєднується з впливом фізичних вправ, змінюючи його ефект; по-друге, це організація спеціальних процедур загартувального та оздоровчо-відновного характеру.

Також загартувальні процедури поділяють на загальні та спеціальні, традиційні та нетрадиційні. До загальних відносять усі заходи повсякденного життя дитини: раціональний розпорядок дня, прогулянки на свіжому повітрі, раціональний одяг відповідно до сезону, доцільні температурний і повітряний режими у приміщенні; до спеціальних – процедури, що включають спеціальну тренувальну короткотривалу дію сил природи на організм.

Аналіз результатів наукових досліджень і наявного практичного досвіду щодо загартування, накопиченого навчальними закладами, дозволяє зазначити, що поділ цих процедур на традиційні та нетрадиційні носить умовний характер, де до традиційних слід відносити ті процедури, що не вимагають використання специфічних умов, а нетрадиційні вимагають суттєвої зміни в організації життєдіяльності дітей в навчальному закладі. Загартувальні процедури доповнюють і підвищують ефективність усіх

форм роботи з фізичного виховання, тому слід добрати як традиційні, так і нетрадиційні види, гармонійно поєднуючи їх в розпорядку дня [2].

Результативність загартування в навчальному закладі може бути забезпечена дотриманням низки умов, це: змістовна та злагоджена взаємодія педагогічного персоналу, медичних працівників і батьків; систематичне і комплексне застосування загартувальних процедур у поєднанні з різними видами рухової діяльності; врахування індивідуальних особливостей дітей; забезпечення позитивних емоційних реакцій у дітей під час проведення загартувальних процедур; врахування сезонних ритмів загартування; забезпечення систематичного моніторингу результативності цього процесу.

Комплекс загартувальних процедур має здійснюватися систематично з дотриманням основних правил у поєднанні з різними видами рухової активності. Саме такий підхід дозволить забезпечувати адаптаційні зміни в організмі дитини, яка часто хворіє, що характеризуються розширенням фізіологічних можливостей, підвищенням рівня працездатності й фізіологічної опірності організму несприятливим впливам довкілля [1].

В процесі створення плану фізкультурно-оздоровчої діяльності в школі слід органічно поєднати різні види загартування з різними організаційними формами. Особливу увагу слід звернути на створення безпечних і комфортних умов для життєдіяльності дітей, усунути або мінімізувати фактори ризику для здоров'я, пов'язані із дією комплексу факторів закритих приміщень та обмеженості простору, збідненістю природними сенсорними стимулами довкілля, посиленням впливів жорстких форм випромінювання, зростанням тілесно-м'язової атонії, гіпокінезії, гіподинамії та ін. [1].

Ефективність проведення загартувальних процедур залежить від наявності позитивних емоційних реакцій у дітей, тому важливо розпочинати процедури за наявності гарного настрою, широко використовувати емоційно-насиченні засоби: ігрові прийоми, імітації, примовлянки, лагідний тон мовлення, посмішку тощо. Важливо забезпечити безперервність загартування, оскільки у дітей загартувальних ефект зберігається протягом 3–10 днів. Ефективність використання загартувальних процедур забезпечується систематичним моніторингом. Важливо відстежувати не тільки динаміку показників індексу здоров'я дітей, а й показників комплексної оцінки стану здоров'я та фізичного розвитку [1].

Висновки. Загартувальні процедури мають значний потенціал не лише у підвищенні резистентності організму дитини, яка часто хворіє, а й у забезпеченні міцного фундаменту для формування навичок безпеки життєдіяльності. Підвищити ефективність використання загартування в школі допоможе дотримання комплексу умов. Вони спрямовані на реалізацію змістовної, безперервної та систематичної роботи з означеного напрямку; забезпеченні взаємодії педагогічних, медичних працівників і батьків; здійсненні моніторингу.

Список використаних джерел:

1. Давыденко Е. В. Эффективность использования средств закаливания в младшем школьном возрасте / Е. В. Давыденко, В. П. Семененко // Физическое воспитание студентов творческих специальностей: наук. моногр. / за ред. С. Єрмакова. – Х., 2011. – № 2. – С. 41–46.
2. Цюпак Ю. Особливості суб'єктивного усвідомлення дітьми молодшого шкільного віку факторів здорового способу життя / Ю. Цюпак // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2018. – №8. – С. 140–143.

Івасик Руслан Сергійович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

**ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ПРИ АМПУТАЦІЙНОМУ ДЕФЕКТІ ВЕРХНЬОЇ КІНЦІВКИ**

Вступ. Одним із найнесприятливіших показників здоров'я української нації є стан та динаміка показників дитячої інвалідності.

В структурі дитячої інвалідності на першому місці знаходяться хвороби нервової системи (22,7%) та вроджені аномалії розвитку (20,4%), в тому числі й опорно-рухового апарата. У дітей раннього віку вроджені аномалії розвитку знаходяться на першому місці. При аналізі структури порушень, які розвиваються внаслідок інвалідизуючих захворювань, переважає патологія фізичного характеру (72%), серед дітей із фізичними

недоліками переважають особи с руховими (38,1%) та вісцеральними (39,5%) ураженнями [3].

У сформованій системі фізичної реабілітації дітей з ампутаційними дефектами кінцівок одне із визначальних місць займає лікувальна фізкультура (ЛФК). Використання засобів ЛФК спрямоване на зміцнення м'язів і збільшення амплітуди рухів у суглобах усіченої кінцівки, зменшення вираженості і попередження прогресування вторинних деформацій та інших несприятливих факторів, які перешкоджають своєчасному і раціональному протезуванню. Протезування дітей з ампутаціями верхніх кінцівок є важливим етапом комплексної реабілітації [1].

Результати дослідження. Чисельність дітей-інвалідів щорічно збільшується (за статистичними даними ООН, діти-інваліди у віці до 16 років складають 20–25 % від їхньої загальної кількості), ця тенденція зберігається як в Україні, так і в інших країнах [6].

У зв'язку зі зростанням інтересу держави до проблем інвалідів та, особливо, дітей-інвалідів, розширюється мережа територіальних центрів соціальної, професійної реабілітації, в яких фізична реабілітація використовується дуже широко, відкриваються різні реабілітаційні центри різних форм власності, медичні відділи протезних підприємств оснащуються сучасним обладнанням для реабілітації інвалідів. Постійно вдосконалюються конструкції протезно-ортопедичних виробів [4].

У вітчизняній літературі матеріал із реабілітації дітей-інвалідів при ампутаційному дефекті верхньої кінцівки недостатньо представлений. Матеріали з питань фізичної реабілітації дітей-інвалідів представлені дрібними розділами та узагальнено, та цей матеріал не завжди доступний.

Вільна верхня кінцівка складається з плечової кістки, кісток передпліччя та кисті. Причинами ампутації є транспортні травми, електротравми, механічні ушкодження різного характеру, термічні та хімічні опіки, судинні та онкологічні захворювання, укуси тварин та їхні наслідки. Структура причин змінюється залежно від віку дітей [1]. Безпосередньою причиною ампутацій є судинна дисфункція, ускладнення венозної або артеріальної катетеризації, пороки та захворювання серця, тромбоцитопенія, деякі спадкові захворювання, що супроводжуються порушенням згортання крові, артеріальні аномалії, септична емболія, хвороба Кавасакі та ін. Нерідко причиною ампутації можуть служити онкологічні захворювання, зокрема, саркома кісток або м'яких тканин. Основними симптомами при ампутації є: біль, припухлість, порушення діяльності кінцівки.

Специфічним симптомом при ампутації є фантомні відчуття присутності частини кінцівки, що сильно впливає на психоемоційний стан пацієнта [3].

Серед методів консервативного лікування та реабілітації після ампутації верхніх кінцівок одне з провідних місць займає лікувальна фізична культура. При ампутації компенсація відбувається за рахунок протеза. Лікувальна гімнастика спрямована на вироблення навичок користування протезом. При ампутації, крім відсутності захоплення, відзначається також відсутність ротаційних рухів. Застосовуються протези для «робочого пристосування» (для їжі, письма, нескладних робіт та ін.) [2].

Механізм лікувальної дії фізичних вправ, лікувального масажу та фізіотерапії – нейрорефлекторний і нейрогуморальний, що проявляється трофічним, тонізуючим впливом, формуванням компенсацій і нормалізацією функцій окремої частини і всього організму в цілому. Фізична культура, масаж і фізіотерапія після ампутації верхньої кінцівки призначаються за трьома періодами перебігу хвороби.

Завдання лікувальної фізичної культури в ранньому післяопераційному періоді є: профілактика післяопераційних ускладнень; поліпшення кровообігу в куксі; попередження атрофії м'язів кукси; стимуляція процесів регенерації.

Формами лікувальної фізичної культури в цей період є: лікувальна гімнастика, ранкова гігієнічна гімнастика, самостійні заняття. Із засобів у заняття лікувальної гімнастики включають дихальні вправи, вправи для здорових кінцівок, з 2–3-го дня виконують ізометричні напруження для збережених сегментів ампутованої кінцівки; полегшені рухи у вільних від іммобілізації суглобах кукси; рухи тулубом – підведення тазу, повороти. З 5–6-го дня застосовують фантомну гімнастику (уявне виконання рухів у відсутньому суглобі), яка дуже важлива для профілактики контрактур і атрофії м'язів кукси. Так само застосовуються загальнорозвивальні вправи, що виконуються в повільному темпі, без напруги. При неускладненому післяопераційному перебігу допустимі обережні рухи в суглобах оперованої кінцівки. На 8–10 день загальнорозвивальні вправи виконуються за участю кукси. Використовуються елементарні рухи нижніми кінцівками, збереженою верхньою кінцівкою, повороти і нахили тулуба, присідання та ін. [4]. Із засобів ЛФК у цей період найбільш поширеними є гімнастичні вправи, так як вони вибірково впливають на м'язові групи і мають широкий спектр впливу на організм дітей.

Завдання масажу після ампутації верхньої кінцівки – сприяти створенню правильної форми кукси; сприяти відновленню трофіки шкіри, сили м'язів та обсягу рухів у куксі; перешкоджати утворенню контрактур і неправильних положень [5]. Лікувальний масаж застосовують в ранні терміни для нормалізації крово- і лімфообігу, зняття больового синдрому, розсмоктування набряку, гематом, регенерації та репарації тканин, нормалізації окислювально-відновних процесів [1]. Масаж впливає не тільки механічно, але і рефлекторно. Рефлекторний механізм його дії має центральний генез. При масажі різних відділів тіла відзначено прискорення крово- і лімфообігу немасажувальних ділянок [3].

Завданнями фізіотерапії після операції є: знеболююча та протизапальна дія, покращення місцевого лімфо- та кровообігу, окисно-відновних і трофічних процесів у суглобах, збільшення амплітуди рухів, розтягнення і поліпшення еластичності м'язів і зв'язок, сприяння відновленню сили м'язів і функції суглоба. Призначають УФ-опромінювання, озокеритові та парафінові апплікації, бальнеотерапію, душ Шарко, підводний душ-масаж, ванни, електростимуляція м'язів усіченої кінцівки [6].

Висновки.

1. На підставі вивчення сучасної літератури були визначені особливості застосування засобів фізичної реабілітації для дітей з ампутаційним дефектом. Засоби фізичної реабілітації спрямовані на усунення або зменшення функціональних порушень, вторинних деформацій, лікування пороків і хвороб кукс, профілактику інших несприятливих факторів.

2. У реабілітації хворих після ампутації верхньої кінцівки виділяють три періоди: ранній післяопераційний, період підготовки до протезування і період оволодіння протезом, за якими визначаються завдання, форми проведення, засоби лікувальної фізичної культури, методики проведення лікувальної гімнастики, лікувального масажу, методи фізіотерапії.

3. Основними завданнями лікувальної фізичної культури, лікувального масажу, фізіотерапії після ампутації верхньої кінцівки є відновлення функцій верхньої кінцівки, відновлення побутових навичок і трудових умінь. Призначають пасивні й активні вправи для суглоба, вправи з обтяженням, опором, статичні напруження м'язів плеча і верхнього плечового пояса стегна, вправи на механоапаратах, гідрокінезотерапію, працевтерапію тощо.

Список використаних джерел:

1. Гончаров М. Н. Реабилитация детей с заболеваниями и повреждениями опорно-двигательного аппарата / М. Н. Гончаров. – М.: Медицина, 2014. – 205 с.
2. Карякина О. И. Основы реабилитации инвалидов / О. И. Карякина, Т. Н. Карякина. – Витебск: ВГУ, 2019. – 88 с.
3. Краснояружський А. Г. Методичні особливості фізичної реабілітації при ампутаційному дефекті верхньої кінцівки на рівні передпліччя / А. Г. Краснояружський, О. В. Терещенко // Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології № 2/2016. – С. 45–47.
4. Курдыбайло С. Ф. Лечебная физическая культура в реабилитации детей с дефектами конечностей / С. Ф. Курдыбайло, Г. В. Герасимова, С. П. Павлова. – СПб.: СПбМАПО, 2017. – 312 с.
5. Руководство по протезированию и ортезированию / под ред. А. Н. Кейера, А. В. Рожкова. – СПб.: «КРИСМАС+», 2009. – 624 с.
6. Фізична реабілітація при патології опорно-рухового апарату / В. А. Левченко, І. П. Вакалюк, Д. В. Сарабай, В. М. Бондаренко. – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 410 с.
7. Яковенко Н. П. Фізіотерапія : [підручник] / Н. П. Яковенко, В. Б. Сомойленко. – К.: Медицина, 2011. – С. 58–68.

Кондратенко Валерія Сергіївна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Волошко Лариса Борисівна,

к.пед.н., доцент кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ СТУДЕНТІВ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ

Вступ. За статистичними даними людей, хворих на артеріальну гіпертензію, в Україні налічується понад 11 млн. Серед різних форм гіпертензій 90–95 % діагностованих випадків припадає саме на артеріальну гіпертензію. Патогенез захворювання проходить здебільшого без чітких симптомів. У таких випадках тільки за допомогою контролю артеріального тиску встановлюють гіпертензію, яка є суттєвим фактором розвитку бі-

льшості серцево-судинних захворювань і ниркової недостатності [1].

Результати дослідження. Етіологія та патогенез артеріальної гіпертензії до теперішнього часу повністю не з'ясовані. Серед численних теорій, які пояснюють виникнення та розвиток артеріальної гіпертензії, найбільшої уваги заслуговують нейрогенна, ниркова та ендокринно-обмінна теорія порушень. Втім вже встановлено, що передують артеріальній гіпертензії порушення режиму та норм харчування, стрес, гіперхолістеринемія та ендотеліальна дисфункція [1]. При цьому на сьогоднішній день остаточно спростовано думку про необхідність повного спокою чи обмеження рухливості хворих на артеріальну гіпертензію, оскільки малорухливий спосіб життя – один із суттєвих чинників у розвитку артеріальної гіпертензії, атеросклерозу та метаболічного синдрому [1].

Етіологія артеріальної гіпертензії – це багатокомпонентний процес, під час якого наявні: збільшення об'єму циркулювання крові, вазоконстрикція, гіперактивність симпатичної і ренін-ангіотензин-альдостеронової систем, метаболічні порушення. На тлі поєднання цих патологій, а також внаслідок дисбалансу між продуктами перекисного окислення ліпідів і антиоксидантною системою і розвивається ендотеліальна дисфункція, яка є однією з найбільш ранніх фаз в патогенезі артеріальної гіпертензії, атеросклерозу та цукрового діабету [1].

Під впливом низки факторів (наприклад, іонізувальна радіація, мікробне ураження, вживання алкоголю, нестача харчування з дефіцитом вітамінів і мікроелементів, гіпоксія, стрес, старіння та інші) відбувається різке посилення активності артеріальної гіпертензії, яка виходить за рамки фізіологічного процесу і набуває деструктивного впливу [1].

Фізична реабілітація студентів з артеріальною гіпертензією є актуальним завданням з огляду на все більшу кількість осіб з підвищеним тиском, перспективи розвитку серцево-судинних ускладнень та економічні втрати від наявності у людей серцево-судинних захворювань. Серед різних форм гіпертензій найпоширенішою є саме артеріальна гіпертензія, основною, і, зазвичай, єдиною, клінічною ознакою якої є стійке підвищення артеріального тиску [2].

Лікування артеріальної гіпертензії відбувається за допомогою медикаментозної та немедикаментозної терапії. Нині зростає потреба в немедикаментозному лікуванні, головними засобами якого є засоби фізичної реабілітації, оскільки вони не викликають інтоксикацій, алергічних реакцій, не призводять до кумуляції й звикання до медикаментів. Крім того,

засоби фізичної реабілітації здатні подовжувати дію медикаментів, які можуть призначатися в нижчих дозах.

Сучасні програми фізичної реабілітації є комплексними й складаються з кількох засобів, тому всебічно впливають на студентів з артеріальною гіпертензією. Однак деяким особам, навіть за умови дотримання рекомендацій з нормалізації артеріального тиску, не вдається його знизити. Такі студенти потребують спеціально розробленої програми фізичної реабілітації з більш потужними адаптаційними стимулами.

Артеріальна гіпертензія є фактором ризику розвитку більшості серцево-судинних захворювань [1], оскільки імовірність виникнення ішемічної хвороби серця, інсультів, серцевої недостатності, аневризми аорти чи гіпертензивної ретинопатії подвоюється у разі підвищення систолічного тиску. Серцево-судинні ускладнення, що виникають внаслідок надмірного тиску, знижують працездатність та якість життя хворих, тому проблему профілактики, лікування та реабілітації студентів з артеріальною гіпертензією слід розглядати не тільки як медичну, але і як соціально-економічну необхідність [1].

Останні десятиріччя позначилися значними позитивними досягненнями у лікуванні хворих на артеріальну гіпертензію, що призвело до зменшення частоти виникнення гострих ускладнень та збільшення тривалості життя [1]. Основною вимогою до пацієнтів став контроль гігієнічних норм з метою зниження факторів ризику (неправильне харчування, зловживання алкоголем, тютюном і недостатня фізична активність). Та кож для підтримки належного терапевтичного ефекту призначають тривале, а в деяких випадках і довічне застосування антигіпертензивних препаратів. Однак довгострокове застосування препаратів може викликати алергічні реакції, кумуляцію хімічних сполук чи інші ускладнення. Фізичні фактори, до яких відносять засоби фізичної реабілітації, не мають побічної дії, що й визначає підвищення їх ролі в профілактиці цього захворювання та лікуванні осіб з артеріальною гіпертензією [2].

Для осіб з артеріальною гіпертензією із засобів фізичної реабілітації, зазвичай, використовують лікувальний масаж, дієтотерапію, кінезотерапію (лікувальну гімнастику, дозоване аеробне навантаження, силові вправи на тренажерах та вправи на координацію) та фізіотерапію (гідротерапію, електросон, дарсонваль, барокамери, магнітотерапію та інші). Однак використання цілеспрямованої зміни початкового положення на заняттях кінезотерапією, що має потужний адаптаційний вплив на механізми регу-

ляції артеріального тиску, не висвітлено у літературі. Недостатньо висвітленими є й мотиваційні засади до зміни способу життя під час проходження програми реабілітації та дотримання здорового способу життя після її завершення. Вплив виявлених аспектів потрібно дослідити і визначити доречність їх використання для осіб з артеріальною гіпертензією [1].

Роботи фахівців [1, 2] свідчать, що лікування осіб, які хворіють на артеріальну гіпертензію, проводиться, здебільшого, немедикаментозними методами (кінезотерапія, безсольова дієта, фітотерапія, йога, східні оздоровчі гімнастики, аутотренінг, масаж, фізіотерапія та інші). Необхідними є рекомендації з раціональної зміни рівня розумового та фізичного навантаження. Коректне співвідношення праці та відпочинку, дотримання розкладу дня і тижня має велике значення для успішної адаптації під час реабілітаційного процесу. Також наголошено на потребі свідомої й активної участі пацієнтстудентів у процесі власного відновлення, тому перед початком, протягом та після закінчення реабілітації з ними обов'язково проводять бесіди про клінічну ефективність немедикаментозних методів лікування артеріальної гіпертензії, про вплив фізичних вправ на окремі органи і весь організм, про руховий режим (ранкова гігієнічна гімнастика, дозовані прогулянки), а також про режим сну та харчування [2].

Заняття кінезотерапією доцільно проводити індивідуально, з метою забезпечення безпеки й ефективності тренувальних навантажень. У призначенні засобів треба враховувати ступінь захворювання, стать, вік, професію, суб'єктивні й об'єктивні дані, давність захворювання та наявний досвід занять фізичною активністю. Зазначається, що під час планування програм фізичної реабілітації першочерговим є оцінювання функціонального стану студента [2].

Фізичні вправи, будучи біологічним стимулятором регулюючих систем, забезпечують активну мобілізацію пристосувальних механізмів і підвищують адаптаційні можливості організму і толерантність хворого до фізичних навантажень. Вельми важливо і те, що виконання фізичних вправ супроводжується, як правило, виникненням певних емоцій, що також позитивно впливає на протікання основних нервових процесів у корі великих півкуль [2].

Висновки. Таким чином, в процесі реабілітації студентів з артеріальною гіпертензією варто враховувати, що регуляція артеріального тиску відбувається за допомогою багатьох функціональних систем на відповід-

них рівнях регуляції, починаючи зі свідомості та кори півкуль і закінчуючи клітинними реакціями на тиск і місцеві речовини. Це дає змогу утворити систему самоконтролю необхідного рівня гемодинаміки. Втім, у разі ушкодження чи дезадаптації цих систем апарат кровообігу із вторинного стає домінантним, що й призводить до розвитку артеріальної гіпертензії. Розвиток артеріальної гіпертензії у більшості випадків зумовлений способом життя, наслідком якого є підвищена симпато-адреналова активність і розвиток ендотеліальної дисфункція, внаслідок чого виникає порушення механізмів регуляції артеріального тиску. Патогенез хвороби є типовим для всіх студентів і залежить від їх способу життя.

Для студентів з артеріальною гіпертензією із засобів фізичної культури використовують кінезотерапію, що має потужний адаптаційний вплив на механізми регуляції артеріального тиску, тому в програми фізичної реабілітації необхідно вносити засоби, що впливали б на механізми зниження артеріального тиску, покращували адаптаційні можливості та розвивали фізичні якості студентів.

Список використаних джерел:

1. Катеренчук І. П. Кроки до нормального артеріального тиску (поради тим, у кого підвищений артеріальний тиск). Максимальний захист : монографія / І. П. Катеринчук, О. А. Ровда. – К., 2004. – 28 с.
2. Михалюк Є. Методи дозування фізичного навантаження у осіб з артеріальною гіпертензією під час занять кінетотерапією / Є. Михалюк // Молодіжний науковий вісник. – Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Фізичне виховання і спорт. – 2018; (30). – С. 78–85.

О.В. Корнєв

к.м.н., доцент кафедри онкології
та радіології з радіаційною медициною УМСА

Т.В. Сахно

д.х.н., професор, кафедри
фізичної реабілітації і фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ФОТОДИНАМІЧНА ТЕРАПІЯ У ЛІКУВАННІ РАКУ МОЛОЧНОЇ ЗАЛОЗИ

Захворюваність на рак молочної залози (РМЗ) в Україні, як і в більшості країн Європи та Північної Америки, постійно зростає і займає лідируюче місце в структурі онкологічної захворюваності жіночого населення. Згідно зі статистичними даними у 2017 році РМЗ вперше виявлений у 14514 хворих, захворюваність 2018 року по Полтавській області 550 чоловік. Відзначимо, що, незважаючи на ефективні методи діагностики, число хворих з діагнозом РМЗ III-IV стадій досить високе [1]. У жінок при виявленні шкірних метастазів діагноз рак молочної залози ставиться в 51,0-70,7% випадків.

Перше клінічне застосування фотодинамічної терапії (ФДТ) було описано фон Теппейнером (Tarpeiner) і Йесонеком (Jesionek) в 1903 [2], які застосували еозин місцево до базальних клітинна карцинома перед освітленням. Фон Tarpeiner і Jodlbauer пізніше визначили ФДТ як динамічна взаємодія між світлом, фотосенсибілізуючим агентом і киснем, що призводить до руйнування тканин. Однак треба було ще 70 років, перш ніж можливості ФДТ для лікування раку дійсно стали визнаними. У 1975 р Догерті і ін. повідомили, що похідне гематопорфірину (HrD) при опроміненні в поєднанні з червоним світлом (більше 600 нм) може повністю зупинити викорінити зростання пухлини молочної залози миші. Потім клінічні випробування були проведені з HrD для лікування пацієнтів з раком сечового міхура і пухлинами шкіри. Після цих успішних досліджень було розпочато безліч досліджень за участю різних видів раку і фотосенсибілізаторів [2]. Принцип ФДТ. В основі лікування методом ФДТ пухлин з застосуванням фотосенсибілізаторів (ФС) лежать однофотонні фотохімічні процеси [3-6].

Кількома авторськими колективами робляться перші спроби застосування ФДТ в клінічних умовах. Отримані попередні результати, які свідчать про ефективність і безпеку запропонованого методу в лікуванні ме-

тастатичного раку молочної залози. Так, наприклад, T. Inui et al.[7] повідомили про успішне спостереження пацієнтки з термінальною стадією раку молочної залози з інвазією в шкірні покриви після попереднього хірургічного лікування, пролікованих з використанням різних препаратів (GcMAF; внутрішньом'язово, 0,5 мл 2 рази на тиждень, 21 введення), гормонотерапії інгібітором ароматази і 19 сеансів ФДТ з фотосенсибілізаторами хлорин е6 25 мг/кг, внутрішньовенно) і 5-амінолевулінова кислота (10 мг/кг, перорально). Через два роки на підставі даних аспіраційної біопсії у пацієнтки виявлено прогресування захворювання з розвитком відповідної клінічної картини (кашель, больовий синдром, набряклість в правій руці). На підставі результатів ПЕТ/КТ³² мали місце метастатична пухлина м'яких тканин у пахвовій області, дисемінація по спинному мозку, інтраплевральний пухлинний вузловий компонент і метастатичний плеврит справа. Після проведеного консервативного лікування на підставі даних ПЕТ/КТ дослідження, відзначено значне зменшення розмірів пухлин в пахвовій і інтраплевральній областях. Ознак метастатичного плевриту не виявлено. Серйозних небажаних явищ проведеного лікування відмічене не було [3]. X. Wang et al. представили результати лікування 3 пацієнток з метастатичною формою раку молочної залози, пролікованих методом ФДТ з ФС Sonoflora 1 (chlorophyll derivative, 30-60 мг, сублінгвально, 2-3 дні). Фотоопромінення здійснювалося в низькоінтенсивному режимі на лазерній установці з довжиною хвилі випромінювання 630 нм (доза світла - 36 Дж/см²; щільність потужності - 20 мВт/см², тривалість - 30 хв). Вплив починався через 3-4 дні після введення ФС, і тривав протягом 3 днів. З інтервалом 1-2 тижні лікування повторювалося. Через 28 місяців після проведеного лікування віддалених метастазів не виявлено [8]. В роботі [9] наведені результати лікування метастазів рака молочної залози методом фотодинамічної терапії. Досліджено 46 пацієнтів, загальне число хворих з внутрішніми метастазами склало 535. Для проведення фотодинамічної терапії використали фотосенсибілізатор фотолон, який вводили пацієнтам у внутрішньовенній дозі 0,9–1,6 мг/кг маси тіла за 3 год до проведення сеансу опромінення (довжина хвилі 601 нм, щільність потужності 0,11–0,56 Дж/см²), потужність на виході з волокон 0,3–2,0 Вт, щільність енергії 50–600 Дж/см². В результаті лікування повна регресія метастатичних вогнищ була отримана в 33,6% випадків, часткова - в

³² Позитронно-емісійна томографія, інтегрована з комп'ютерною томографією (ПЕТ-КТ)

39,4%, стабілізація - у 22,6%, прогресування зареєстровано в 4,3% випадків. Отримані результати свідчать про перспективність застосування методу фотодинамічної терапії для лікування метастатичних вогнищ раку молочної залози як одного з етапів комбінованого лікування.

Література:

1. Рак в Україні, 2017-2018 Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби Бюлетень національного канцер-реєстру України №20
2. Allison R. Photodynamic Therapy (PDT) : PDT Mechanisms / R. Allison, K. Moghissi // Clin Endosc. - 2013. - V. 46. - P. 24–29.
3. Гриньов Б.В. Сахно Т.В., Сенчишин В.Г. Оптично прозорі та флуоресціюючі полімери (Монографія) Харків Інститут монокристалів 2003 (заг.редакція проф. Гриньова Б.В.) с.575.
4. Granchak V. M., Sakhno T. V., Korotkova I.V., Kuchmy S. Ya. Aggregation-Induced Emission in Organic Nanoparticles: Properties and Applications: a Review // Theoretical and Experimental Chemistry. – 2018. - 54(4). - P.147–177.
5. Korneev O. V.; Sakhno T. V.; Korotkova I. V. Nanoparticles-based photosensitizers with effect of aggregation-induced emission // Biopolymers & Cell. – 2019. - V. 35 (4). – P.249-267.
6. Irina Korotkova, Tamara Sakhno Nanoparticles with the aggregation-induced emission effect: properties and applications Photosensitizers for Photodynamic Therapy. 2019. – 93p.
7. Inui T., Makita K., Miura H., et al. Case report: a breast cancer patient treated with GcMAF, sonodynamic therapy and hormone therapy // Anticancer Res. – 2014. – Vol. 34. – P. 4589–4594.
8. Wang X., Zhang W., Xu Z., et al. Sonodynamic and photodynamic therapy in advanced breast carcinoma: a report of 3 cases // Integr. Cancer. Ther. – 2009. – Vol. 8, No. 3. – P. 283–287
9. Горанская Е.В., Каплан М.А., Капинус В.Н., Ярославцева-Исаева Е.В., Спиченкова И.С., Шубина А.М., Боргуль О.В., Рагулин Ю.А., Таибова М.В. Фотодинамическая терапия в лечении метастатического рака молочной железы. Фотодинамическая терапия и фотодиагностика . 2014;3(2):15-17.

Корнєєва Л. Л.

завідувач проктологічним відділенням

Полтавського обласного клінічного онкологічного диспансеру

Сахно Т. В.

д.х.н., професор кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

Корнєєв О. В.

к.мед.н., доцент кафедри онкології

та радіології з радіаційної медицини

ВДНЗ України «Українська медична стоматологічна академія»

РЕАБІЛІТАЦІЯ ХВОРИХ ПІСЛЯ РАДИКАЛЬНОГО ЛІКУВАННЯ З ПРИВОДУ РАКУ ПРЯМОЇ КИШКИ

Рак прямої кишки (РПК) у структурі онкологічних захворювань у багатьох високорозвинутих країнах стійко займає 6-те місце, а разом з пухлинами ободової кишки вийшов на 4-те місце. Максимально високих цифр захворюваності на РПК досягає в Західній Європі, в США, Австралії та Нової Зеландії і мінімальна в Індії, в Ізраїлі (в арабів) і в Південній Америці (приблизно в 10 разів нижче). В промислово розвинених країнах (США, Західна Європа) з високим рівнем доходів населення РПК вийшов на друге місце в структурі захворюваності після раку молочної залози. Прийнято вважати, що ризик розвитку РПК в європейській популяції становить 4-5%. Це означає, що протягом життя 1 європеєць з 20 захворює на рак даної локалізації [1]. У хворих на рак прямої кишки в Україні величина співвідношення рівнів смертності та захворюваності (С/З) складає 56,5% при рівні занедбаності не більше 16,5% та охопленні спеціальним лікуванням 71,9%.

По Україні кількість хворих на РПК в абсолютних цифрах склала 7588 осіб (2018), звичайний показник захворюваності на 100 тис. населення склав 21.1 - 24.1-серед чоловіків 18.4-серед жінок. Кількість зареєстрованих випадків захворювання на злоякісні новоутворення прямої кишки в Полтавській області С19-С21 в 2018 році склала 338 чоловік – 180 чоловіків та 158 жінки, показник захворюваності на 100 тис. населення склав 24.0 – 28,9 серед чоловіків і 20,4 – серед жінок [2].

Ризик розвитку раку товстої кишки збільшується з віком, але в 3% випадків виникає у людей до 40 років, у віці до 65 років захворюваність складає 19 випадків на 1 млн. населення, після 65 років - відповідно 337

на 1 млн. населення.

Сучасні програми радикального лікування (комбіноване і комплексне) хворих на РПК, і в першу чергу радикальні операції на товстій кишці (радикальні правостороння і лівобічна геміколектомія, субтотальна колектомія, черевно-анальна і передня резекції прямої кишки тощо), привели до збільшення тривалості життя серед цих важких хворих.

Сукупність об'єктивних і суб'єктивних характеристик людини, що відображають ступінь життєвого комфорту, і включає в себе психологічні особливості особистості хворого, ступінь фрустрованості, рівень побутової та трудової активності, фізичний добробут складають якість життя хворого[3,4].

Зростає необхідність у поліпшенні якості життя хворих на РПК, а, отже, в їх психологічній, фізичній та трудовій реабілітації. Останніми роками з'явилися роботи з реабілітації онкологічних хворих з використанням мінеральних вод (Поляна Квасова, Поляна Купель, Свалявська та ін.), психофармакотерапії та лікувальної фізкультури (гігієнічна гімнастика, легка ходьба). Незадоволеність сучасними результатами реабілітації хворих на РПК стимулює пошук нової програми комплексної реабілітації, створеної в поєднанні з існуючими спеціальними методами лікування (онкохірургічного, променевого, хіміотерапевтичного, біотерапії), що дозволяє поліпшити якість життя цих хворих [5, 6].

Опрацьована комплексна реабілітаційна програма, що вірогідно впливає на якість життя хворих на рак товстої кишки, які перенесли спеціальне лікування. Застосування цієї програми знижує виразність тривожних симптомів, покращує психологічний статус хворих, системне, гастроентерологічне, дефекаційне благополуччя, підвищує загальну якість життя у 6,6 рази. Використання мінеральної води у комплексі зі зберігаючою ходьбою та гігієнічною гімнастикою знижує виявлення диспептичних розладів на 45 % і справляє значущий позитивний вплив на якість життя хворих даної категорії.

У обстежуваних після РПК спостерігалось зниження активності, апатія, погане самопочуття, яке виявлялося у втомі, виснаженості, млявості, дратівливості, песимістичності. Проте після проведеного курсу реабілітації показник самопочуття покращився достовірно на 24%, активності - на 0,68 балів, настрою - на 0,95 бала. Отримані дані свідчать про позитивний вплив ЛФК не тільки на функціональний стан, але і на емоційний фон. Спостерігалось достовірне зменшення показника реактивної тривожності

на 22% та особистісної тривоги - на 8,5%.

Література:

1. Siegel RL, Miller KD, Jemal A. Cancer statistics, 2020 // CA Cancer. J. Clin. – 2020. – V.70. – P.7-12.
2. Бюлетень Національного канцер-реєстру УКРАЇНИ № 20 - "Рак в Україні, 2017-2018" КІІВ – 2019.
3. Сахно Т.В., Корнєєв О.В., Корнєєва Л.Л. Якість життя хворих після операції з приводу раку прямої кишки // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ. — 22 листопада 2017 р.). Частина 2. — К.: Університет «Україна», 2017. — С. 197-199.
4. Hart T.L., Charles S.T., Gunaratne M., Baxter N.N., Cotterchio M., Cohen Z., Gallinger S. Symptom Severity and Quality of Life Among Long-term Colorectal Cancer Survivors Compared With Matched Control Subjects: A Population-Based Study // Dis Colon Rectum. – 2018. – 61(3). – P.355-363. doi: 10.1097/DCR.0000000000000972.
5. Антонов А.К., Танаян А.О. К вопросу ранней диагностики колоректального рака // Евразийский онкологический журнал. – 2016. - Том 4. - № 2. - С. 543-546.
6. Половинкин В.В., Шолин И.Ю., Попов Е.А., Артюшина Н.А., Эзугбая Б.С., Рамазанов Р.Р., Жученко Л.В. Периоперационная реабилитация как базовый компонент в программе ускоренного восстановления (eras) больных колоректальным раком. опыт внедрения // Инновационная медицина Кубани. – 2016. - №1. – С.20-23.

Кулик Наталія Василівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА РОЛЬ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Вступ. Розвиток сучасного суспільства не можливий без зміни стереотипів сприйняття осіб з інвалідністю як людей нижчого ґатунку, суспільний тягар. Головною проблемою, яка потребує вирішення, є подолання соціальної ізоляції осіб з фізичними, сенсорними та розумовими вадами розвитку. Одним з ефективних шляхів вирішення зазначеної проблеми є адаптивна фізична культура загалом та адаптивний спорт зокрема. Саме заняття руховою активністю здатні відновлювати, розвивати та вдосконалювати можливості осіб з інвалідністю, сприяти їх самореалізації, що підвищуватиме рівень їх соціальної інтеграції та позитивно вплине на розвиток суспільства в цілому [1].

Результати дослідження. Фахівці поняття «соціальна інтеграція» розглядають як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм, цінностей, взірців поведінки, властивих певному суспільству, соціальній групі та включення особистості до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для її становлення і життєдіяльності в суспільстві. Метою соціальної інтеграції є створення «суспільства для всіх», в якому кожен індивідуум зі своїми правами та обов'язками відіграє активну роль.

Соціальна інтеграція є одночасно не тільки метою, а й засобом соціального розвитку суспільства. В якості засобу вона відображає здатність суспільства розвиватися на принципах недискримінації, терпачості, поваги, рівності можливостей, всього населення, в тому числі осіб із особливими потребами [4].

Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю – це комплекс заходів, спрямованих на відтворення порушених або втрачених людиною суспільних зв'язків і відносин, метою якої є визначення соціального статусу, забезпечення соціальної адаптації у суспільстві, досягнення певної соціальної незалежності.

Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю – це складний процес, що потребує розробки методології і методики соціально-орієнтованої моделі роботи із зазначеним контингентом. Специфіка такого підходу викликає необхідність суттєвих змін у ставленні до осіб з інвалідністю, які потребують не тільки матеріальної, гуманітарної підтримки, заходів медичної, професійної, соціально-побутової реабілітації, а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб у соціальному, фізичному, моральному і духовному самовдосконаленні [2].

Сутність поняття «соціальна інтеграція» полягає у створенні таких умов для саморозвитку людини, в результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості. Окремого розгляду вимагають питання соціальної інтеграції дітей з інвалідністю. Інвалідність у дітей – це обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації, нездатності до самообслуговування, неспроможності без перешкод рухатися, орієнтуватися, навчатися, спілкуватися. У процесі дорослішання задля досягнення соціальної інтеграції особи з інвалідністю проходять періоди розвитку, що відрізняються характерною для певного віку проблематикою [2]. Урахування вікових особливостей осіб із інвалідністю та структури їхніх проблем дозволить підібрати адекватні заходи задля досягнення максимального рівня інтеграції у суспільстві. Проте успішність цих заходів забезпечується знаннями про сутність, завдання та закономірності процесу соціальної інтеграції та її складових (соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії).

Поняття «адаптація» використовується в багатьох галузях пізнання – біології, філософії, соціальній психології, педагогіці тощо. Розглядаючи процес соціальної адаптації в контексті досліджуваної проблеми, необхідно зазначити, що цей процес в осіб з інвалідністю ускладнений наявними порушеннями розвитку [3].

Важливою складовою соціальної інтеграції є реабілітація, основна мета якої – відновлення соціального статусу осіб із інвалідністю та їх соціальна адаптація. Реабілітація має тісний зв'язок із відновлювальним лікуванням і адаптацією: у процесі лікування усувають хворобливі патологічні прояви, а під час реабілітації впливають на залишкові, здатні до відновлення, функції. Адаптація розглядається як пристосування із застосуванням резервних, компенсаторних здібностей, а реабілітація – як відновлення, активізація. В процесі реабілітації компенсаторний механізм використовується для подолання дефекту, а в процесі адаптації – для присто-

сування до нього [3].

Останнім часом в Україні значно зріс інтерес до спільного навчання дітей з різними потребами в єдиному освітньому середовищі. На державному рівні приймаються положення та законодавчі акти, що забезпечують і гарантують отримання якісної освіти учнями з інвалідністю в масових школах за місцем проживання, створення умов для реалізації їхнього творчого потенціалу та розвитку індивідуальних здібностей. Ще зовсім недавно основною формою навчання дітей з інвалідністю була система інтернатних і спеціальних загальноосвітніх установ. Спеціалізована освіта виправдовувала себе на певному етапі розвитку суспільства, створюючи деякі переваги для корекції різних психічних і фізичних порушень у дітей, розвиваючи дитину відповідно до її можливостей, і, порівняно з повним запереченням навчання «аномальних» дітей, була досить прогресивною, але й з наявністю певних недоліків [1].

Зі зростанням економічного, політичного і соціокультурного розвитку суспільства на зміну спеціалізованому навчанню приходять нові, більш прогресивні форми здобуття освіти – інтеграція та інклюзія. Інтегроване навчання надає можливість учням з особливими потребами основний час проводити у звичайних класах разом з іншими дітьми та певний час – окремо, в умовах особливим чином організованого освітнього процесу, де їм надаються встановлені освітні послуги, індивідуалізована психолого-педагогічна, соціальна та медична допомога. Однак, незважаючи на те, що інтеграція є однією з провідних моделей навчання, вона передбачає, що учні з особливими потребами мають відповідати стандартам системи освіти, і не враховує їхніх особливостей розвитку. Отже, фізично присутні на заняттях учні фактично можуть бути позбавлені можливості отримання повноцінної освіти [4].

Наразі інтеграція поступово розвивається до більш радикальної концепції інклюзії, яку правомірно розглядати як ширший процес інтеграції, який передбачає доступність освіти для кожної дитини і розвиток загальної освіти внаслідок пристосування до різних потреб всіх дітей. Інклюзія й інтеграція, будучи провідними тенденціями сучасного етапу розвитку системи освіти, не повинні заміняти собою систему в цілому. Кожна дитина незалежно від своїх особливостей – фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних або мовних повинна мати можливість реалізувати своє право на навчання в будь-якому типі освітнього закладу і отримати при цьому гідну й якісну освіту [2].

Таким чином, врахування особливостей реалізації процесів соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії у осіб з особливими потребами, їхніх вікових особливостей та структури їхніх проблем дозволить підібрати адекватні заходи задля досягнення максимального рівня їхньої інтеграції у суспільстві. Одним із найбільш ефективних шляхів досягнення соціальної інтеграції є заняття адаптивною фізичною культурою та спортом. Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю засобами адаптивної фізичної культури забезпечує не лише зміцнення здоров'я, розвиток комунікативних здібностей, а й формування мотивів і розуміння корисності виконання фізичних вправ.

Висновки. Отже, інвалідність, обумовлена порушеннями у розвитку, труднощами у самообслуговуванні, спілкуванні, придбанні професійних навиків тощо, спричиняє соціальну ізоляцію людей з інвалідністю. Засвоєння особами з інвалідністю соціального досвіду, включення їх в існуючу систему суспільних відносин потребує від суспільства певних додаткових заходів, засобів і зусиль. Успішність цих заходів забезпечується знаннями про сутність, завдання та закономірності процесу соціальної інтеграції та її складових (соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії). Формування у осіб з інвалідністю необхідності у регулярних заняттях адаптивною фізичною культурою та спортом сприятиме підвищенню їхнього рівня соціальної інтеграції та позитивно вплине на соціально-культурний і моральний розвиток суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Єгорова Т. В. Соціальна інтеграція дітей з обмеженими можливостями : навч. посібник / Т. В. Єгорова. – Балашов: Миколаїв, 2012. – 80 с.
2. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад : навч.-метод. посібник / кол. упорядників: О. О. Патрикеева, Н. З. Софій, І. В. Луценко, І. П. Василяшко; під заг. ред. В. І. Шинкаренка. – К.: ТОВ «Вид. дім “Плеяди”», 2011. – 96 с.
3. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. / кол. авт.: А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: ФО-П І. С. Парашин, 2010. – 128 с.
4. Теория и организация адаптивной физической культуры : учебник. Т. 1: Введение в специальность. История организация и общая характеристика адаптивной физической культуры / под общ. ред. проф. С. П. Евсеева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Сов. спорт, 2005. – Т. 1. – 296 с.

Курило Аліна Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства важливого значення набуває проблема фізичного розвитку і виховання підростаючого покоління. Турбота про здоров'я впливає на увесь психофізичний розвиток учнів і сприяє формуванню у них відповідного рівня адаптації та соціалізації. Особливо гостро це питання стосується дітей з інтелектуальними порушеннями, так як основи фізичного розвитку та виховання покладаються на процес навчання та виховання цієї категорії дітей [1].

Результати дослідження. Заняття фізичною культурою сприяють: зміцненню здоров'я і підвищенню фізичних можливостей дитини; корекції недоліків психічного і фізичного розвитку дітей; вихованню морально-вольових якостей, підготовці до самостійного життя і праці. Корекція фізичних недоліків допомагає виховувати в учнів такі якості як увага, зосередженість, вміння користуватись словесною інструкцією при організації своїх дій. У дітей також виховуються позитивні вольові якості: наполегливість, терплячість, цілеспрямованість, правильне ставлення до вимог дисципліни [2]. Систематичні заняття фізичними вправами впливають на діяльність центральної нервової системи; розвиток і зміцнення м'язової системи, органів кровообігу; знімають втому головного мозку; підвищують працездатність; розвивають і зміцнюють опорно-руховий апарат тощо.

Завдання фізичного виховання учнів допоміжної школи:

1. Зміцнення здоров'я дитини, сприяння загальній фізичній підготовці, загартування організму. Для цього потрібно: проведення фізичних вправ; правильний режим дня; здійснення гігієнічних вимог до обладнання тощо; освітлення приміщень.

2. Формування у дітей правильних навичок життєво-важливих рухів. Потрібно навчити дитину: правильно вставати, ходити, сидіти; правильно брати і класти предмети; правильно бігати, стрибати, грати з м'ячем; ви-

робляти у неї такі здібності, як: швидко і точно виконувати рухи пальцями рук; вміло взаємодіяти обома руками; швидко перебудовувати рухи залежно від умов.

3. Розвиток у дітей з інтелектуальними порушеннями рухової можливості. Молодший вік – розвиток спритності і швидкості рухів. Старший вік – розвиток витривалості і сили. Спритність (використовують вправи кидання і ловлі м'яча, вправи з предметами, рухові ігри). Швидкість (вправи швидкісного характеру, біг на швидкість, ігри). Сила (динамічні вправи, що потребують короточасної силової напруги).

4. Виховання інтересу і звички до занять фізичною культурою (матеріально-спортивна база, спортивно-оздоровчі заходи). Зацікавлення дітей базується на використанні наочних і словесних методів.

5. Виховання позитивних морально-вольових якостей, проводяться групові вправи, естафети, командні ігри. Особистісний успіх дитини повинен стати часткою успіху усього колективу, а успіх приносить моральне задоволення кожній дитині.

6. Корекція недоліків розумового і фізичного розвитку учнів (проводиться на уроках з усіх навчальних уроках і позаурочний час) [1, 3].

Основні засоби фізичного виховання учнів допоміжної школи:

1. Спеціальні заняття з фізичного виховання учнів, організація доступних для учнів позакласних спортивних заходів.

2. Корекційно-лікувальна гімнастика й індивідуальна трудотерапія для дітей з грубими порушеннями моторики.

3. Відповідна організація дитячого харчування в інтернаті і сім'ї.

4. Правильна організація і гігієна навчальної і фізичної праці учнів з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей.

5. Загальний режим в сім'ї й інтернаті, забезпечення адекватного чергування навчання, фізичної праці, відпочинку, харчування, позакласних занять тощо.

6. Організація і проведення літніх оздоровчих заходів: оздоровчий табір, походи, екскурсії, спортивні заходи тощо.

7. Особистісно-лікувальні заходи: використання лікувальних препаратів для стимуляції і корекції фізичного розвитку, фізіотерапія й інші спеціальні лікувальні засоби.

8. Фізичне загартовування [3].

При визначенні засобів і методів, спрямованих на підвищення рухової активності дітей з інтелектуальними порушеннями, дослідники керу-

ються положенням про необхідність забезпечувати цілісний вплив на психомоторні функції учня допоміжної школи. Рухове завдання є фактором, що організує систему дій і визначає технологію діяльності. Його формування ґрунтується на єдності чуттєвості образів (пропріорецептивних, зорових, тактильних, слухових) і знань про рухову діяльність, відображених у поняттях. При цьому центральною ланкою усвідомленого програмування дії виступає розуміння причинно-наслідкових зв'язків між характеристиками рухів (напрямок, амплітудою, швидкістю, м'язовим зусиллям) і їх результатами. Зазначається, що застосування спеціальних прийомів спонукає дітей до формулювання простих суджень і на основі цього роблять висновки. Такі судження і умовиводи є необхідною умовою розвитку у них здібностей самостійно набувати руховий досвід та ефективно використовувати його для своїх дій [2].

Є чотири групи засобів та методичних прийомів, що активізують пізнавальну діяльність учнів, сприяють вдосконаленню рухів дітей з інтелектуальними порушеннями:

Фізичні вправи, що стимулюють розвиток в учнів довільного регулювання рухів. До таких вправ відносяться: метання в ціль, стрибки на точність приземлення, вправи з рівноваги, кидання м'яча на підлогу чи в стіну, рухливі ігри, що вимагають точності рухів та ін. Щоб правильно виконати вправи, учні повинні чітко сприймати самі рухи та їх результати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між характеристиками рухів і їх результатами, і на підставі цього – вносити відповідні корективи для вдосконалення своїх дій. На основі цього відбувається розвиток вищих психічних функцій, у результаті чого здійснюється довільна побудова рухових дій.

Педагогічні засоби, методичні прийоми, що сприяють виникненню і розвитку в учнів пізнавального інтересу до фізичних вправ: це досягається диференційованим добором вправ і методів з урахуванням пізнавальних і фізичних можливостей учнів, дотриманням вимог привабливості вправ, оптимальним темпом їх виконання. Також це створення певних ігрових ситуацій, сюрпризних моментів, елементів змагання для зацікавлення учнів фізичною культурою.

Методичні прийоми, що спонукають учнів сприймати власні рухи (а саме такі їх характеристики, як напрямок, амплітуда, швидкість). Набуття досвіду сприймання, порівнювання ознак власних рухів є вихідним моментом і умовою вдосконалення довільного регулювання рухів, а, отже, і

підвищення рівня виконання рухових дій. Завдяки такій варіативності виконання вправ в учнів розвивається здатність більш точно сприймати і регулювати власні рухи.

Педагогічні прийоми, що стимулюють розвиток в учнів мовленнєвих навичок, пов'язаних з руховою діяльністю. Ці прийоми орієнтовані на активізацію формування в учнів знань про рухові дії і включають засвоєння назв вправ, вихідних положень, рухів і їх характеристик, вимог правильного виконання вправ і прийомів самооцінювання рухів [3].

Роль фізичного виховання у навчанні, вихованні та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями визначається наступними рекомендаціями:

1. Використання на уроках і позакласних заняттях з дітьми всіх можливостей для впливу на поліпшення ритму їх рухів.

2. Досягнення учнями осмислено виконували рухи.

3. Врахування того, що фізичне навантаження викликає в багатьох учнів значне підвищення м'язового тону, планомірне послаблення тенденції шляхом зміни груп м'язів, що беруть участь в системі дій, шляхом зміни навантажень на одну і ту ж групу м'язів при виконанні дій і шляхом поступового підвищення тривалості навантажень.

4. Проведення вправ для корекції і розвитку рухів у процесі виконання основної дії. Забезпечення таким чином зв'язку діяльності з метою.

5. Використання спеціальних занять для корекції наявних порушень рухливості і постави [3].

Висновки. Отже, серед особливостей фізичного виховання учнів з інтелектуальними порушеннями виділяють: врахування індивідуальних і психофізіологічних особливостей розвитку цієї категорії дітей; корекцію недоліків їх психофізичного розвитку; своєрідне використання педагогічного забезпечення у процесі фізичного виховання учнів спеціальної школи.

Список використаних джерел:

1. Вержиковська О. М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку : Навчально-методичний посібник / О. М. Вержиковська, О. М. Бонецька, А. В. Козак. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2013. – 372 с.
2. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе : Кн. для учителя / под ред. В. В. Воронковой. – М.: Школа-Пресс, 2019. – 416 с.
3. Козленко Н. А. Физическое воспитание учащихся вспомогательной школы / Н. А. Козленко. – К., 2017. – 127 с.

Кюхлер Наталія Василівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ МІОПІЄЮ

Вступ. Однією з найбільш актуальних проблем сучасної офтальмології є міопія, що займає значну питому вагу в патології органів зору. Порушення зору може бути генетично детермінованим або результатом впливу несприятливих факторів середовища та недотримання правил гігієни очей. Втрата зору, навіть часткова, створює труднощі між людиною і суспільством, обмежує трудову діяльність, ускладнює оволодіння знаннями, затримує розвиток особистості [2].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, міопією страждає 25–30 % населення планети. На цей час в світі налічується близько 37 млн. сліпих і 124 млн. слабозорих, тобто більше 160 млн. осіб мають серйозні порушення зору, з яких кожен четвертий втратив зір у дитинстві. Частота поширення міопії в Україні коливається від 6 % (південні райони) до 30 % (центральні райони) [1].

Медико-соціальна значущість проблеми порушень зору збільшується у зв'язку з тим, що міопія розвивається у студентів і осіб працездатного віку, тому боротьба з нею є важливою медико-соціальною задачею, для вирішення якої необхідно подальше вивчення патогенезу й розробка нових ефективних методів лікування. Таким чином, розробка реабілітаційних програм профілактики і лікування міопії досить актуальна.

Результати дослідження. Міопія – це патологія рефракції ока, при якій зображення предметів формується перед сітківкою. У студентів з міопією або збільшена довжина ока – осьова міопія, або рогівка має велику заломлюючу силу, через що виникає невелика фокусна відстань – рефракційна міопія [1].

Нині вважається остаточно доведеним, що міопія частіше виникає в осіб із відхиленнями загального стану здоров'я. Так, за існуючими даними, серед студентів, котрі страждають на міопію, число практично здорових вдвічі менше, ніж серед всієї групи обстежених. Відзначається зв'язок міо-

пії з застудними, хронічними і тяжкими інфекційними захворюваннями. У таких студентів частіше, ніж у здорових, зустрічаються зміни опорно-рухового апарату: порушення постави, сколіоз, плоскостопість. Це пов'язано з неправильною позою під час читання і письма, і навіть швидким стомленням м'язів шиї та спини. Порушення постави погіршує стан внутрішніх органів, дихальної і серцево-судинної систем [2]. Отже, існує пряма та зворотна залежність між фізичною активністю студента, його здоров'ям, з одного боку, та розвитком міопії, з іншого. Якщо студент з ранніх років багато і різноманітно рухається, добре загартований, в нього рідше виникає міопія навіть за спадкової схильності. І, навпаки, у студентів, якщо їх не тренувати, не ознайомити з правильною поставою, неправильно харчувати, не слідкувати за режимом навчання і відпочинком, виникатимуть різні захворювання й подальше прогресування міопії [2].

Враховуючи розвиток незворотних змін в морфологічній структурі ока при вже розвиненій міопії, основне значення мають своєчасне виявлення студентів із початковою міопією і лікування її на ранній стадії захворювання. Схильність міопії до подальшого прогресування визначає ключовий момент лікування хвороби, а саме – профілактичне лікування, яке полягає в стабілізації процесу, а також в профілактиці ускладнень за допомогою немедикаментозних засобів [1].

Патологічні процеси в організмі можуть несприятливо позначатися на стані зовнішньої оболонки ока – склери та послаблювати її, створюючи тим самим умови для розтягування склери і розвитку міопії [2]. Крім того, було встановлено, що патологічні процеси в організмі можуть здійснювати несприятливий вплив не тільки на склеру, але і на цилиарний м'яз ока. Наслідком цього може бути ослаблення акомодатції, що створює основу для розвитку міопії при зоровій роботі на близькій відстані, оскільки цилиарний м'яз може ослабнути в результаті його недостатньої тренуваності і зниженого кровопостачання [2].

Фахівці в результаті клінічних спостережень підтвердили доцільність застосування фізичних вправ, масажу та фізіотерапії в комплексному лікуванні міопії. Результати досліджень засвідчують, що масаж шийного відділу може стабілізувати зорові функції та служити одним із ефективних методів лікування міопії [1]. Фізична культура повинна зайняти важливе місце в комплексі заходів з профілактики міопії та її прогресування, оскільки фізичні вправи сприяють як загальному зміцненню організму і активізації його функцій, так і підвищенню працездатності цилиарного

м'язу та зміцненню склери ока. Спеціальні фізичні вправи добре впливають на формування рефракції очей у студентів. Так, було відзначено, що серед студентів, які займалися спортом, число осіб, які страждають на міопію, було значно менше, ніж серед тих, які не займалися спортом [1].

Фізичні вправи загальнорозвивального характеру, застосовані в поєднанні зі спеціальними вправами для циліарного м'язу, зміцнюючи акомодацию, позитивно впливають на функції міопічного ока. На підставі проведених досліджень була розроблена методика адаптивної фізичної культури для студентів, які страждають на міопію, і доведена її ефективність в комплексі заходів по профілактиці міопії і її прогресування [1].

Вважається, що у профілактиці порушення зору та його відновленні важливу роль відіграють лікувально-корекційні вправи, масаж та фізіотерапія, що вимагають адекватної методики їх застосування. Однак при цьому виникають інші ускладнення: по-перше, відсутня достатня кількість кваліфікованих спеціалістів з конкретних методик профілактики та відновлення міопії, а також брак потрібної інформації. По-друге, надзвичайно важливо, що система фізичної реабілітації мало опрацьована наукою. І, по-третє, в літературних джерелах міститься інформація, яка носить чисто теоретичний характер, не підтверджений практикою. Водночас, аналіз літературних джерел показує відсутність системного підходу до вивчення проблеми фізичної реабілітації студентів із вадами зору з метою корекції порушень їх фізичного розвитку та впливу на загальний соматичний стан хворих [1].

Головною теоретичною проблемою корекційного спрямування фізичної реабілітації студентів із міопією є обґрунтування специфіки змісту, форм і методів корекційного впливу, які, на відміну від загальнодидактичних принципів навчання, спираються на розуміння структури первинного дефекту і на своєрідність фізичного розвитку студентів з патологією органу зору. Тому активізацію зорових функцій необхідно проводити через їх активну рухову діяльність, причому формування різних способів сприйняття рухів повинно протікати з опорою як на зорові, так і слухові та кінетичні функції, оскільки результати роботи зі студентами для розвитку зорового сприйняття при оволодінні рухами залежать від кількох умов: створення комфорту для зорових функцій, правильності побудови навчання з урахуванням особливостей студентів із вадами зору, диференційованого підходу, забезпечення пропедевтичного навчання, емоційно-го-позитивного відношення до занять тощо [2].

Велика кількість фізичних вправ і варіативність їх виконання дозволяють робити підбір найбільш доцільного поєднання вправ в кожному конкретному випадку. Корекційна робота засобами фізичного виховання використовується шляхом впливу на всі функції організму, з одного боку, і виборчого впливу з метою виправлення і розвитку уражених функцій і органів – з іншого. Тому важливу роль у профілактиці погіршення зору у студентів повинна відігравати правильна організації навчального процесу в найсприятливіших зорових умовах. З метою профілактики виникнення міопії необхідно застосовувати такі засоби фізичної реабілітації: лікувальні вправи, масаж та фітотерапію, що мають найменше побічних ефектів, прості у своєму використанні і на фоні інших методів корекції недорогі. Головною особливістю цих методів є те, що вони впливають не на саму хворобу і її наслідки, а усувають причину. Якщо ж усунути причину, то захворювання зникає саме по собі, не викликаючи ускладнень або рецидивів [2].

Висновки. На підставі проведеного аналізу спеціальної науково-методичної літератури можна зробити висновок, що сьогодні серед порушень зору міопія є одною з найбільш небезпечним патологій зору. Вчені та практикуючі лікарі називають короткозорість «хворобою XXI століття» та у найближчому майбутньому не прогнозують зниження розповсюдженості міопії в зв'язку із зростанням рівня освіти та інтелектуального потенціалу, які супроводжуються збільшенням навантаження на орган зору. Традиційна медицина пропонує лікування міопії за допомогою різних оптичних приладів, лазера, хірургії, але часто вони виявляються ненадійними та інколи небезпечними, тому останнім часом виникло питання знаходження альтернативних методів корекції міопії без хірургічного втручання. Аналіз досліджень виявив недостатню кількість ефективних програм фізичної реабілітації для студентів, які хворіють на міопію, тому виникає потреба розробки раціональних методів фізичної реабілітації для студентів, які страждають на міопію.

Список використаних джерел:

1. Бисмак Е. В. Особенности методики ЛФК при близорукости у студентов специальных медицинских групп / Е. В. Бисмак // Слобожанський науково-спортивний вісник, 2007. – 12. – С. 218–221.
2. Гета А. Актуальні проблеми фізичної реабілітації дітей 6–7 років з міопією I–III ступеня / А. Гета // Молода спортивна наука України, 2007. – С. 71–76.

Лінде Надія Вікторівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Волошко Лариса Борисівна
к.пед.н., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ ОСІБ, ЗАЙНЯТИХ У СФЕРІ РОЗУМОВОЇ ПРАЦІ

Вступ. Розвиток науки і техніки все більше відсуває на другий план фізичну працю, віддаючи перевагу розумовій роботі з її складними психоемоційними навантаженнями. Людей, зайнятих переважно розумовою працею, з кожним роком стає все більше. Науково-технічний прогрес, надаючи глобальний вплив на всі види трудової діяльності людини, прискорює темп життя, змінює форми взаємодії людей у малих і великих колективах, іншими робить багато потреб людей [1].

Вивчення факторів, що впливають на здоров'я людини, показує, що 50 % складають фактори, що характеризують спосіб життя людини, 20 % – генетичні, 20 % – спадковість і тільки 10 % залежать від стану охорони здоров'я [3]. Отже, спосіб життя займає провідне місце в детермінації здоров'я. При цьому під способом життя мається на увазі сукупність форм діяльності, за допомогою яких висловлюють свою сутність особистість, індивід, соціальні групи [3].

Результати дослідження. У кожної людини є вроджена потреба в рухах, роботі м'язів. У фізіологічному відношенні праця є витратою енергії [2]. Однак зараз важко знайти професію, яка б забезпечувала людині різноманітність м'язової діяльності. До розумової діяльності можна віднести багато видів праці, що значно різняться по організації робочого процесу, розподілу навантаження, ступеня нервово-емоційної напруги і, таким чином, припускають диференціювання на наступні підгрупи:

1. Праця інженерів, економістів, бухгалтерів, працівників канцелярій, що вимагає, переважно, напруги розумових процесів і виконується за задалегідь розробленим планом.

2. Праця, що має управлінський характер і типовий для керівників установ, підприємств, великих і малих колективів, для викладачів. Його відмінні риси – нерівномірність навантаження, необхідність приймати нестандартні рішення, можливість виникнення конфліктних ситуацій.

3. Праця науковців, конструкторів, письменників, композиторів, артистів, художників, специфікою якого є створення нових продуктів творчої діяльності, нерегламентований графік, підвищення ступеня нервово-емоційної напруги.

4. Операторська праця, що охоплює велику групу професій, пов'язаних з управлінням машинами, обладнанням, технологічними процесами. Робота відрізняється особливою відповідальністю і високим нервово-емоційним напруженням.

5. Праця з великим навантаженням на дрібні групи м'язів, що вимагає напруги окремих аналізаторів і функцій уваги.

6. Праця медичних працівників, пов'язана з великою відповідальністю, часто дефіцитом інформації, потрібної для прийняття правильного рішення, складністю взаємин з хворими, що обумовлює нервово-емоційне напруження.

7. Трудова діяльність, пов'язана з освоєнням нових знань, що вимагає напруги пам'яті, уваги, розумових процесів, необхідних для сприйняття і відтворення нової інформації [1].

Спосіб життя і трудова діяльність за останні роки настільки змінилися, що пристосувально-компенсаторні механізми, вироблені в процесі еволюції, насилу справляються з новими умовами дійсності. Темпи адаптації організму людини набагато відстають від темпів підвищених життєвих вимог, тобто від прискореного соціального розвитку. Вважається [5], що, незважаючи на значні досягнення сучасної нейрофізіології і нейропсихології, вирішити задачу оптимізації сприйняття і переробки інформації мозком повністю неможливі. Разом із тим, знайти шляхи найбільш успішного вирішення цієї проблеми важливо не тільки теоретично, але і з точки зору державно-практичної потреби, щоб сучасний працівник розумової праці не став жертвою великого навантаження для його нервової системи [5].

Відомо [4], що основним засобом, що забезпечує профілактику захворювань і активне творче довголіття, є фізичні вправи. У зв'язку з цим процеси онтогенезу обумовлюють доцільність залучення осіб розумової праці не тільки до лікувальної гімнастики за показаннями, але і до занять оздоровчою фізичною культурою, переважно для підтримки позитивного функціонального і психічного стану.

Вважається [4], що для осіб розумової праці перевагу слід віддавати фізичним вправам, що пред'являють відносно невисокі вимоги до органі-

зму і легко дозуються по навантаженню. Рекомендуються гігієнічна, основна і лікувальна гімнастика, спеціальні комплекси фізичних вправ, що не допускають втрати силових якостей і гнучкості, підтримують нормальну поставу і забезпечують економне функціонування організму, вправи стретчингу і на розслаблення для підтримки здоров'я і позбавлення від стресів.

Останнім часом для осіб розумової праці рекомендуються заняття рекреаційного характеру, де в якості засобів оздоровлення так само використовуються вправи східних оздоровчих систем. Однак в рекреаційних заняттях навантаження занадто шадні, а сполучення засобів оздоровчої фізичної культури зі східними оздоровчими системами ще потребує експериментальної перевірки [2].

Достовірно встановлений [5] позитивний вплив на судинну і лікворну системи мозку дихальних вправ. Під час вдиху кровонаповнення мозку зменшується, а при видиху збільшується. Ритмічне, циклічне переміщення крові і цереброспінальної рідини при інтенсивному диханні через ніс покращують обмінні процеси в мозковій тканині. Таким чином питання дихання набувають в плані впливу на головний мозок людини глибокий фізіологічний сенс. Розуміння взаємозв'язку між диханням і функціональним станом головного мозку дозволяє по-новому обґрунтувати методичні рекомендації про застосування дихання при виконанні фізичних вправ. Це питання особливо актуальне в тих випадках, коли мова йде про активний відпочинок, тобто тоді, коли активізація мозкової гемо- та ліквородинаміки набуває вирішального значення.

Основу оздоровчого тренування для людей, зайнятих у сфері розумової праці, повинні складати циклічні вправи на витривалість і пропонується відводити цим вправам (плавання, їзда на велосипеді, пересування на лижах (по рівній трасі), і оздоровчий (аеробний) біг), де виключаються вправи на швидкісну витривалість і відводиться незначний відсоток вправ, що підвищує силову витривалість і гнучкість. Ациклічні вправи на гнучкість і зміцнення м'язів повинні використовуватися як доповнення в якості профілактики вікових дегенеративних змін опорно-рухового апарату. Також рекомендуються, крім циклічних вправ, спеціальні вправи, спрямовані на розвантаження нервово-емоційної напруги (танцювальні рухи, елементи аутотренінгу, дихальні вправи, взаємомасаж).

В останні десятиліття велику увагу дослідників стали викликати нетрадиційні види фізичної культури. Східні оздоровчі системи є цілісними

засобами оздоровлення, лікування, освіти і тренування. В даний час розроблена достатня кількість оздоровчих методик з використанням як традиційних, так і нетрадиційних засобів фізичної культури, але переважно без урахування фахової діяльності [5].

Висновки. Таким чином, сучасна праця не переслідує мети фізичного розвитку людини і, тим більше, не гарантує їй необхідне фізичне навантаження. Це завдання має вирішувати фізична культура з її різноманітним арсеналом засобів і методів фізичного впливу на людину, а результати досліджень повинні стати основою для розробки профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення оптимального стану психофізичних функцій і гомеостатичних констант організму в складних умовах розумової праці.

У сфері фізичної культури розроблені найрізноманітніші програми оздоровлення, проте їх реалізація ускладнена через недостатній масовий скринінг населення, відсутність обґрунтованих рекомендацій щодо визначення засобів і методів, нормування фізичних навантажень на заняттях з особами розумової праці, обліку негативного впливу професійної діяльності. У зв'язку з цим існує потреба в дослідженнях, спрямованих на обґрунтування змісту рухової активності, що дозволяє зберігати і зміцнювати здоров'я людей.

Список використаних джерел:

1. Акимов Н. А. Проблемы умственного труда / под ред. Н. А. Акимова. – Мн.: «Попурри», 2017. – 224 с.
2. Бенедь В. П. Цілеспрямовані дії фізичних вправ на розумову працездатність людини / В. П. Бенедь, Н. М. Ковальчук, В. І. Завацький. – Луцьк: Надстир'я, 2016. – 101 с.
3. Кітманова А. А. Адаптація жінок старшого віку до фізичних навантажень в комплексних заняттях оздоровчої спрямованості / А. А. Кітманова, В. А. Кітманов // Теорія і практика фізичної культури. – 2017. – № 8. – С. 5–7.
4. Корабльова О. М. Методика підбору фізичних вправ для занять з працівниками розумової праці / Е. Н. Корабльова // Теорія і практика фізичної культури, 2012. – № 3. – С. 39–41.
5. Пауперова Г. П. Значення занять фізичними вправами для осіб розумової праці / Г. П. Пауперова // Теорія і практика фізичної культури. – 2017. – № 12. – С. 46–47.

Мальченко Роман Володимирович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Волошко Лариса Борисівна
к.пед.н., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

Вступ. На сучасному етапі розвитку національної школи в Україні важливим стратегічним завданням реформування змісту освіти є необхідність сприяння фізичному, психічному здоров'ю молоді, врахування потреб індивідуальної корекційно-компенсаційної спрямованості навчання і виховання дітей, утвердження пріоритетів здорового способу життя дитини. У контексті формування всебічно гармонійно розвиненої особистості важливе місце відводиться зміцненню здоров'я учнів, яке, як відомо, закладається з дитинства в школі, через яке, за умови обов'язковості загальної освіти, проходять всі діти, тому їхнє здоров'я значною мірою залежить від ефективності оздоровчої роботи в школі.

Здоров'я є інтегральною характеристикою особистості і визначає якість життя. Сьогодні в Україні фіксують високий рівень захворюваності дітей і підлітків. Зокрема, за період навчання у школі кількість здорових дітей з першого до одинадцятого класу зменшується у 3–4 рази [1], тому збереження і зміцнення здоров'я дітей, формування духовних потреб і навичок здорового способу життя є пріоритетними напрямками розвитку суспільства.

Результати дослідження. Підтримання та покращення здоров'я дітей молодших класів є однією із проблем на сучасному етапі розвитку суспільства. Дані [4] свідчать про таке: за останні десять років частка здорових школярів знизилася із 46 до 32 %; одночасно на 6,5 % збільшилася кількість дітей із різними захворюваннями, найбільше – системи кровообігу; у структурі поширення хвороб переважають пов'язані із органами дихання (48,6 %), травлення (7,9 %), ока та його придаткового апарату (5,4 %), ендокринні (5,3 %) й хвороби кістково-м'язової (4,5 %) та нервової (3,3 %) систем [4].

Доведеним на сьогодні є факт про спосіб життя як головний чинник ризику виникнення більшості захворювань, – він на 51% визначає стан

здоров'я індивіда. Важливе місце у покращенні останнього посідає сучасна система фізичного виховання, оскільки поступово стає невід'ємною частиною способу життя у зв'язку із суттєвим впливом на результати освіти, виховання, збереження і покращення здоров'я індивіда [2].

Особливе місце посідає молодший шкільний вік, оскільки є головним періодом набуття соціального досвіду, інтенсивного формування інтересів, потреб, збільшення пізнавальних здібностей дитини. Чинна програма фізичного виховання таких дітей спрямована на зміцнення здоров'я та оптимальний фізичний розвиток; навчання основних рухових дій, розвиток фізичних якостей із урахуванням сенситивних періодів; озброєння необхідними теоретичними знаннями для свідомого відношення до занять фізичними вправами; виховання позитивних морально-вольових якостей [1].

Досягти вагомого позитивного результату у кожному із зазначених завдань неможливо без використання сучасних технологій і методик, у покращенні здоров'я і фізичного розвитку учнів – також без оптимальної організації протягом всього навчально-виховного процесу. У зв'язку із першим виявлено, що переважна більшість новацій у системі навчання і виховання учнів початкової школи, незважаючи на значну кількість, не стосується фізичного виховання. Водночас має місце відхилення практики останнього від мети, що не тільки суперечить ідеї формування різнобічно розвиненої особистості, але й підсилює існуючий критичний стан її здоров'я.

Що стосується методологічних аспектів і конкретних шляхів підвищення ефективності фізичного виховання молодших школярів, то вони представлені значною кількістю досліджень за такими напрямками: вдосконалення нормативних основ [3]; перегляд критеріїв ефективності фізичного виховання [4]; формування концепції фізичного виховання; обґрунтування змісту занять оздоровчого спрямування організаційно-методичне забезпечення занять [2]. При цьому недостатньо розробок, спрямованих на вдосконалення організаційного і змістового забезпечення занять фізичними вправами молодшокласників у режимі дня школи для ефективного вирішення завдання оздоровчого змісту.

Про необхідність означених розробок свідчать також інші дані: психофізичний розвиток більшості дітей нижчий від належного рівня, який забезпечує їхню готовність до навчання у школі, а також у зниженні протягом першого року навчання комплексу показників. Зокрема, 87% пер-

шокласників з низьким, 52% – середнім, 12% – високим рівнями рухової активності та соматичного здоров'я мають низький рівень готовності до навчання; за результатами оперативної пам'яті, швидкості переробки зорової інформації, рівня саморегуляції й коефіцієнта продуктивності розумової діяльності підготовлені до навчання в школі 16% хлопців і 16,5% дівчат, частково – відповідно 46,5 і 60,5%, не готові – 37,5 і 23% [4].

Провідну роль фізичного виховання у вирішенні завдань оздоровчого спрямування необхідно оптимізувати його організацію у режимі навчального дня першокласників та вдосконалити зміст форм, насамперед позаурочних. Перший означений напрям характеризує кількість досліджень, що дозволяють дійти однакового висновку, а саме існування позитивного взаємозв'язку між фізичною підготовленістю та розумовими здібностями дітей молодшого шкільного віку. Аналіз результатів досліджень із вивчення впливу щоденних занять фізичними вправами на успішність учнів початкової школи виявив, що у випадку виокремлення навчального часу на такі заняття їх навчання відбувається ефективніше із розрахунку на одиницю навчального часу, а саме успішність не відрізняється або навіть може перевищувати результати дітей, у яких заняття фізичними вправами реалізуються згідно чинної програми [3].

Існування відмінностей у стані здоров'я, фізичній підготовленості, руховій активності, добовій динаміці розумової працездатності, інших показниках психофізичного стану, а також обсягу навчального навантаження сучасних учнів молодшого шкільного віку свідчать про необхідність уточнення оптимального часу реалізації певних форм занять фізичними вправами протягом навчального дня у школі та розподілу протягом тижня різних форм цих занять в аспекті підтримання як найвищої розумової працездатності першокласників.

Формування комплексу позаурочних заходів для покращення здоров'я і розумової працездатності першокласників протягом навчального дня й тижня у школі засобами фізичного виховання на сучасному етапі відзначається фрагментарністю досліджень. Крім цього, поза увагою залишаються дослідження, спрямовані на перевірку ефективності (з точки зору вирішення означених завдань) нетрадиційних для фізичного виховання першокласників засобів. Такими є, передусім, спеціальні слогани для саморегуляції психічного стану і комплекси дихальних вправ, що пропонуються окремими дослідниками [4] для покращення психоемоційного стану учнів.

У зв'язку із зазначеним актуалізується проблема вдосконалення змісту уроків фізичної культури учнів молодших класів та цілісної системи заходів досягнення мети процесу, що передбачає комплексне використання традиційних і нетрадиційних засобів в урочних, позаурочних і позашкільних формах. Останнім на сучасному етапі приділено недостатню увагу, хоча вони можуть стати провідними у реалізації індивідуальних програм покращення здоров'я, якіснішого відновлення загальної і розумової працездатності учнів [2].

Висновки. Принцип всебічного і гармонійного розвитку організму передбачає забезпечення планомірного й цілеспрямованого розвитку всіх його органів і систем і фізичних якостей особи. Правильне фізичне виховання великою мірою сприяє повноцінному психічному розвитку дитини та вдосконаленню її рухових функцій. Уроки повинні активно сприяти успішному здійсненню позакласної і позашкільної роботи з фізичного виховання, формуванню в учнів інтересу і звички до занять фізичними вправами в повсякденному житті. Необхідно підвищувати вплив уроків фізичної культури на вдосконалення інших форм фізичного виховання. Відомо, що навіть при якісному проведенні уроків їх безпосередній вплив на фізичний розвиток учнів недостатній. Низький рівень соматичного здоров'я дітей свідчить про необхідність впровадження засобів фізичної культури оздоровчої спрямованості в систему фізкультурно-оздоровчої роботи для дітей молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел:

1. Бар-Ор О. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения / О. Бар-Ор, Т. Роуланд; пер. с англ. И. Андреев. – К.: Олимп. л-ра, 2009. – 528 с.
2. Васьков Ю. В. Система фізичного виховання. 1–4 класи / Ю. В. Васьков. – Х.: Вид-во «Ранок», 2019. – 224 с. – (Бібліотека вчителя фізичної культури).
3. Дубогай О. Д. Інтеграція пізнавальної і рухової діяльності в системі навчання і виховання школярів : навч. посібник / О. Д. Дубогай. – К.: Оріяни, 2001. – 152 с.
4. Москаленко Н. В. Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів : автореф. дис. ... доктора наук з фізичного виховання і спорту : спеціальність 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Н. В. Москаленко. – К., 2009. – 42 с.

Маньківська Яна Анатоліївна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Вступ. Проблема збереження здоров'я людини є найактуальнішою проблемою сьогодення. Здоров'я людини – це така цінність, яку, з одного боку, повинне оберігати суспільство, з іншого, повинна зберігати сама людина. На жаль, зростання чисельності людей старших вікових груп спостерігається на тлі передчасного старіння їхнього організму.

Ведуча патологія серед людей похилого віку – серцево-судинні захворювання. Головну роль у профілактиці серцево-судинних захворювань відіграє корекція способу життя, зокрема, підвищення фізичної активності [1]. Ефективність фізичних навантажень для профілактики захворювань серцево-судинної системи не викликає сумнівів. У людей з низькою фізичною активністю частіше спостерігається коронарний атеросклероз і інфаркт міокарда, ніж у фізично активних людей. У людей, що ведуть малорухомий спосіб життя, ризик виникнення артеріальної гіпертензії на 20–50 % вище, ніж у фізично активних. Саме фізичне навантаження є основним і ефективним компонентом комплексу немедикаментозної терапії і реабілітації для хворих з порушенням функцій серцево-судинної системи і не тільки. Так, при вивченні ролі фізичної активності в онкопрофілактиці було встановлено, що регулярне виконання фізичних вправ уповільнює розвиток деяких онкологічних захворювань. Цей ефект учені пояснюють позитивним впливом фізичних навантажень на гормональне тло й обмін речовин [4].

Результати дослідження. Будь-яке хронічне захворювання сприяє передчасному старінню організму. Дослідження, проведене в Гарвардському університеті по кількісному визначенню тягаря хвороб, пов'язаного з передчасною смертністю й інвалідністю в глобальному масштабі, показало основні його причини, серед яких ішемічна хвороба серця, цереброваскулярні хвороби, депресія, рак трахеї, бронхів і легень тощо [2]. Саме регулярне фізичне тренування дозволяє в значній мірі загальмувати розвиток вікових інволюційних змін фізіологічних функцій, а також дегене-

ративних змін різних органів і систем.

Під впливом фізичних вправ поліпшується використання кисню всіма тканинами організму, знижується рівень холестерину в крові, поліпшується моторна діяльність шлунково-кишкового тракту, підвищується працездатність нервових центрів, м'язів, поліпшуються показники рефлекторної діяльності, підвищуються захисні сили організму. Позитивний вплив занять рекреаційною фізичною культурою на організм людини неможливо переоцінити. Однак, враховуючи потужний регулюючий і тренуючий вплив рекреаційної фізичної культури на організм, перш, ніж приступити до оздоровчого тренування, необхідно більш суворо підходити до організації систематичного лікарського контролю над рівнем здоров'я осіб, що займаються. При цьому необхідно враховувати вікові фізіологічні зміни в організмі в процесі інволюції. Усе це обумовлює специфіку занять рекреаційною фізичною культурою й вимагає відповідного відбору тренувальних навантажень, методів і засобів тренування [3].

Одним з обов'язкових принципів рекреаційної фізичної культури є індивідуальний підхід. Основними протипоказаннями до використання рекреаційної фізичної культури особами похилого віку є наступні стани: всі захворювання в гострій стадії; недостатність кровообігу, починаючи з II стадії; аневризми серця та крупних судин; коронарна недостатність з тяжкими приступами стенокардії або серцевої астми; загроза тромбоемболійних ускладнень; онкологічні захворювання. При відсутності протипоказань, перш ніж приступити до оздоровчого тренування, людям похилого віку слід пройти медичний огляд до й після функціональних навантажувальних проб, щоб об'єктивно оцінити свої функціональні можливості [3].

Лікарський контроль у процесі занять рекреаційною фізичною культурою повинен бути спрямований на виявлення протипоказань до фізичного навантаження, визначення групи за рівнем здоров'я для призначення адекватної тренувальної програми, контроль над станом організму в процесі занять [2].

Не менш важливе значення при рішенні питання про дозування тренувальних навантажень, їх ефективність має й грамотний самоконтроль, який дозволяє особам, що займаються, самостійно оперативно й регулярно контролювати поточний функціональний стан. Лікар повинен роз'яснити необхідність ведення самоконтролю.

У похилому віці на тлі збільшення об'єму вправ для розвитку загаль-

ної витривалості й гнучкості знижується необхідність у навантаженнях швидко-силового характеру (при повному виключенні швидкісних вправ). Крім того, в осіб похилого віку важливе значення має вплив на фактори ризику ішемічної хвороби серця (нормалізація холестеринового обміну, артеріального тиску й маси тіла), що можливо тільки при виконанні вправ аеробної спрямованості на витривалість. Таким чином, основою будь-якої оздоровчої програми для людей похилого віку повинні бути циклічні вправи аеробної спрямованості. Саме для циклічних вправ, спрямованих на розвиток загальної витривалості, характерні найважливіші морфофункціональні зміни систем кровообігу й дихання [4].

Для осіб похилого віку, на початку занять фізичними вправами, рекомендована помірна інтенсивність протягом однієї години зі щільністю навантаження 30–40 % (відношення часу, що витрачається на виконання вправ, до всього часу заняття). Регулярність занять – 2–3 рази на тиждень. У міру розвитку витривалості обсяг, швидкість і тривалість тренувань поступово збільшується. При цьому необхідно чергувати вправи для різних м'язових груп, різні за характером вправи, дихальні вправи та ін.

Особливе значення для осіб похилого віку має виконання фізичних вправ у процесі трудової діяльності. Для профілактики стомлення в процесі роботи необхідно проводити фізкультурні паузи (фізкультхвилини). Тривалість фізкультурної паузи 7–10 хв, фізкультхвилини – 3–5 хв. У комплекс вправ включаються дихальні вправи, вправи в потягуванні, для м'язів спини, верхнього плечового пояса, нижніх і верхніх кінцівок, тулуба. Вправи виконуються в повільному чи середньому темпі [3].

Обов'язковим елементом режиму дня для людей похилого віку є ранкова гігієнічна гімнастика. Ранкова гімнастика поступово готує організм до включення його в повсякденну діяльність, сприяє створенню функціональної готовності організму до майбутньої роботи. В основну частину комплексу ранкової гімнастики включають 6–8 вправ. Паузи між вправами, а також вступна і заключна частини, заповнюються вправами в потягуванні, дихальними і вправами на розслаблення. Вправи виконуються в повільному чи середньому темпі, без ривків [2].

Висновки. Як показує досвід, фізична культура є одним з основних засобів, що сповільнює вікове погіршення фізичних якостей і зниження адаптаційних здібностей організму. З віком функціональні можливості кардіореспіраторної системи знижуються навіть при відсутності клінічних ознак. Усі ці зміни спричиняють виражене зменшення аеробних мож-

ливостей організму, зниження рівня фізичної працездатності та витривалості. Тому основу будь-якої оздоровчої програми для людей старшого і похилого віку повинні складати циклічні вправи аеробної спрямованості. Адекватне фізичне тренування, заняття рекреаційною фізичною культурою здатні в значній мірі призупинити вікові зміни різних функцій організму. У будь-якому віці за допомогою тренування можна підвищити аеробні можливості та рівень витривалості, що є показниками біологічного віку організму і його життєздатності. Однак, необхідно пам'ятати про суворий лікарський контроль і самоконтроль, сувору послідовність та індивідуалізацію тренувальних навантажень.

Список використаних джерел:

1. Андреева О.В. Историчні, теоретико-методологічні засади рекреаційної діяльності різних груп населення / О. В. Андреева // Слобожанський науково-спортивний вісник – 2015 – № 2 (46). – С.19–23.
2. Андреева О. Чинники, що детермінують рекреаційну активність осіб зрілого віку / О. Андреева, К. Пацалюк // Слобожанський науково-спортивний вісник: збірник наукових статей – Х.: ХДАФК, 2008. – С. 31–34.
3. Круцевич Т.Ю. Формування мотивації осіб зрілого віку до рекреаційної діяльності / Т.Ю. Круцевич, В.І. Воронова, О.Л. Благій, О. В. Андреева // Гуманіт. зб. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г.Сковороди»: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Р. Ю. Кузмичова, 2011. – С. 335–339.
4. Реховская С.Н. Физическая рекреация как фактор самореализации личности взрослого человека : автореф. дис. ...канд. психол. наук: спец. 13. 00. 04 / С. Н. Реховская. – СПб, 2017. – 21 с.

Мартиненко Інна Володимирівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ЛІКУВАЛЬНЕ ПЛАВАННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ СКОЛІОЗАХ

Вступ. В наш час дуже гостро стоїть питання зростання кількості дітей, хворих на сколіоз. В умовах інтенсифікації навчального процесу, на фоні несприятливих соціально-гігієнічних умов і складної екологічної обстановки відчувається потреба в руховій активності для організму дитини, якою вона обділена через те, що надає перевагу малорухливим видам занять [1].

Оздоровчий і профілактичний ефект занять фізичною культурою сприяє посиленню функцій опорно-рухового апарату дитини, підвищенню фізичної активності та активізації обміну речовин. Водночас у результаті недостатньої рухової активності в організмі дитини порушуються нервово-рефлекторні зв'язки, що закладені природою і зафіксовані у процесі важкої фізичної праці. Як наслідок, виникають захворювання опорно-рухового апарату, такі як кіфоз, лордоз, сколіоз та ін. [2].

Результати аналізу літератури за досліджуваною тематикою засвідчили, що для профілактики і корекції викривлення хребта найбільш ефективним засобом фізичної реабілітації вважається лікувальне плавання, яке сприяє процесу регуляції процесів збудження та гальмування в корі головного мозку, покращенню кровообігу, дихання, окислювально-відновлювальних процесів, а все це позитивно впливає на нервово-психічний стан дитини [1]. Заняття лікувальним плаванням допомагає відновленню моторно-вісцеральних рефлекторних реакцій, покращує функціональний стан органів тазу. Фізичні вправи у воді викликають активізацію енергетичних процесів, нормалізацію ліпідного та вуглеводного обміну. У процесі багаторазового повторення фізичних вправ удосконалюються збережені, відновлюються втрачені і розвиваються нові компенсаторні рухові навички та фізичні якості.

Результати дослідження. Фізичні навантаження при сколіозі повинні бути адекватними фізичним можливостям хворого. Принципи фізично-

го тренування при сколіозі полягають у повторенні та регулярності, тривалому впливі, що необхідне для формування рухових навиків, поступовому збільшенні фізичного навантаження для уникнення втоми та перенапруження. Плавання рекомендується всім хворим на сколіоз, незалежно від ступеню, прогнозу захворювання та виду лікування [1].

Існують загальні вимоги, що забезпечують ефективність використання лікувальних фізичних вправ на здоров'я пацієнтів на суші та воді [2]. Для цього лікувальні вправи повинні бути включені у процес лікування сколіозу на всіх його стадіях. До того ж плавання і терапевтичні методи необхідно застосовувати у комплексі, тоді можна розраховувати на ефективність лікування прогресуючих форм сколіозу. Водночас, необхідно дотримуватися суворого контролю функціональних можливостей серцево-судинної, м'язової та інших систем організму, оскільки, для отримання позитивного результату від плавання необхідна фізична спроможність організму дитини виконувати фізичні вправи, так як перевантаження буде викликати втому. Тому дозування фізичного навантаження обов'язково повинне супроводжуватися спостереженням за силовою витривалістю м'язів пацієнта [2].

Безпосередньо під час занять лікувальним плаванням з дітьми, хворими на сколіоз, необхідно дотримуватися таких вимог: підбирати вправи і стиль плавання суворо індивідуально; звертати увагу на постановку правильного дихання; при підборі вихідного положення та індивідуальних спеціальних коригуючих вправ враховувати тип сколіозу; ступінь викривлення, стан м'язової системи та рівень фізичної підготовленості, наявність супутніх захворювань інших органів, які не є протипоказані для занять плаванням; попередньо потрібно засвоїти елементи кожного руху на суші, беручи до уваги порушення координації у школярів; необхідно виключати вправи, які обертають хребет із коливаннями навколо поздовжньої вертикальної осі тулуба; не застосовувати вправи, що мобілізують хребет і збільшують його гнучкість; контролювати сувору стабілізацію хребта у положенні корекції; не застосовувати пристосування для пасивного витягування хребта; обережно ставитися до виконання деторсійних вправ у воді, оскільки їх технічне виконання є складним і неправильне їх виконання може нашкодити і привести до збільшення торсії та нестабільності хребта [1].

Методика лікувального плавання визначається ступенем сколіозу. При сколіозі I, III і IV ступеня вона повинна бути направлена на закріп-

лення стійкості хребта, стабілізацію патологічного розвитку. При сколіозі II ступеня – на корекцію деформації. Залежно від типу викривлення хребта призначаються різні види плавання і застосовуються різні вправи у воді. Головним стилем плавання, який використовується для лікування хворих на сколіоз, є брас на грудях з подовженою паузою ковзання, під час якої хребет максимально витягується, а м'язи тулуба статично напружені. Ймовірність збільшення рухливості хребта і виникнення обертальних рухів корпусу і тазу, що не бажані при сколіозі, повинні бути мінімальними [2].

При плаванні стилями «кроль» і «батерфляй» під час виконання руками гребків у поперековому відділі збільшується мобільність хребта і момент його скручування, тому у чистому виді ці способи не рекомендується застосовувати в лікувальному плаванні хворих на сколіоз.

При плоскій спині, коли замість фізіологічного грудного кіфозу у хворого спостерігається лордоз грудного відділу хребта, рекомендується використовувати плавання батерфляєм із виконанням половини гребка без виносу рук із води. При загальному розвитку сколіозу батерфляй заборонений, оскільки після поштовху з'єднаними разом ногами виникає активне згинання-розгинання у поперековому відділі хребта.

При вираженому збільшенні грудного кіфозу рекомендується 40 % часу занять з хворими відводити плаванню брасом на спині. Проте, при сколіозі I ступеня застосовуються тільки симетричні плавальні рухи; брас на грудях з подовженою паузою ковзання; кроль на грудях для ніг і пропливання швидкісних відрізків із застосуванням функціональних проб [1].

При сколіозі II–III ступенів завдання корекції деформації полягає у застосуванні асиметричних вихідних положень, тому плавання в позі корекції засвоєння техніки брас на грудях повинно займати 40–50 % часу тренування, що значно знижує навантаження з увігнутої сторони дуги хребта. До того ж, для кожної дитини зі сколіозом II–III ступенів залежно від типу сколіозу, вихідне положення корекції потрібно підбирати суворо індивідуально. Так, при грудному типові сколіозу з вершиною на 8–9-му грудних хребцях, для зниження компресії з увігнутої сторони дуги застосовуються асиметричні вихідні положення для плечового поясу: рука з увігнутої сторони сколіозу повинна виноситися вперед. При поперековому типі, коли вершина дуги знаходиться на 2–3-му поперекових хребцях, і грудопоперековому типі сколіозу, коли вершина дуги знаходиться на 12-му грудному або 1-му поперековому хребцях, корекцію дуги потрібно

здійснювати в поєднанні із застосуванням асиметричних вихідних положень для тазового поясу: при плаванні ногу з випуклої сторони поперекової дуги потрібно відводити з фіксацією тазу на дошці. Комбінований тип сколіозу з двома первинними дугами (грудною і поперековою) потребує особливої уваги корекції грудної дуги [1].

При захворюваннях хребта доцільно також застосовувати брас із затримуючою паузою ковзання, головна особливість якого полягає в тому, що за робочою фазою є ковзання. Це призводить до максимального випрямлення і витягування хребта при статичному напруженні м'язів тулуба, розвантажування хребцевих дисків, зниження внутрішнього дискового тиску, корекції деформацій хребта, формування м'язового корсету та правильної постави [2].

При наявності у хворих IV ступеня сколіозу висувається завдання покращення функціонального стану їх серцево-судинної і дихальної систем, тому при проведенні з ними занять рекомендується застосовувати симетричні вихідні положення. При цьому особливу увагу потрібно приділяти дихальним вправам та індивідуально дозованому пропливу коротких відрізків дистанції у швидкісному режимі.

Під час занять необхідно удосконалювати техніку плавання, особливо у хворих із симптомом нестабільності хребта. Велика різниця між кутом викривлення хребта вимагає максимального виключення при плаванні рухів хребта з обертами хребта у передньому і задньому напрямках [2].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що сьогодні сформувалися негативні тенденції в динаміці розвитку основних параметрів здоров'я дітей. При цьому одне з ключових місць серед захворювань у дітей займає сколіоз. Підвищена увага до сколіозу обумовлюється тим, що при тяжких формах цього захворювання і без своєчасної корекції деформації стають фактором для розвитку структурних змін у хребті та захворювань внутрішніх органів, що веде до інвалідності, зниження працездатності, погіршенню стану здоров'я та якості життя хворих.

Зростання кількості дітей зі сколіозом вимагає розроблення ефективних реабілітаційних програм для лікування цієї патології. Для профілактики і корекції найбільш ефективним засобом фізичної реабілітації є лікувальне плавання. Основні завдання фізичних вправ направлені на формування правильної постави, підвищення силової витривалості м'язів, тренування координації рухів. Все це сприяє

відновленню правильного положення тіла, виправленню наявних дефектів, покращенню функцій серцево-судинної і дихальної систем, загального оздоровлення організму дитини.

Список використаних джерел:

1. Величко Т. И. ЛФК и лечебное плавание в ортопедии / Т. И. Величко, В. А. Лоскутов, И. В. Лоскутова. – М.: Издательский дом академии естествознания, 2014 – 119 с.
2. Полеся Г. В. Лікувальне плавання при порушенні постави і сколіозі у дітей / Г. В. Полеся, Г. Г. Петренко. – К.: Здоров'я, 2019. – 113 с.

Меметова Оксана Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна

д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ДЦП

Вступ. Проблема дитячих церебральних паралічів є однією з актуальних проблем дитячої ортопедії та невропатології. Ставлення до людей з обмеженими можливостями служить індикатором розвиненості суспільної свідомості. В останні роки в нашій країні цей показник дещо покращився, але все ще зберігається стан ізоляції дітей і людей з порушеннями здоров'я і відсутні сприятливі умови для соціальної інтеграції їх в різні соціальні структури [2].

Результати дослідження. Інтеграція в суспільство людини з порушеннями в розвитку, особливими освітніми потребами та обмеженою працездатністю сьогодні означає процес і результат надання їй прав і реальних можливостей брати участь у всіх видах і формах соціального життя, включаючи і заняття адаптивною фізичною культурою і спортом, нарівні і разом з іншими членами суспільства в умовах, сприятливих його розвитку.

Адаптивна фізична культура – це сукупність способів спортивно-оздоровчого напрямку, спрямованого на відновлення і пристосування до суспільного середовищі людей з обмеженими можливостями, перемога

над психологічними рамками, що служать перешкодою до усвідомлення повноцінної життєдіяльності, і потреби особистого досягнення в суспільстві. Очевидно, що область її використання багатогранна, з огляду на це склалися життєві обставини, при яких рівень здорового населення падає, а якщо говорити про здоров'я молодого покоління, то тут важливо відмітити, що, в основному, воно сильно змінюється на гірше. Це відбувається не тільки в Україні, а поширюється по всьому світу [2].

У великій кількості зарубіжних країн адаптивний спорт вже встиг набрати популярність. Людей, які компетентні в цьому питанні, професіонали в цій сфері мають великий попит в оздоровчих закладах, лікарнях, реабілітаційних центрах, навчальних закладах і спортивних колективах.

Важливо, що адаптивна фізична культура дає можливість вирішити таку проблему, як інтегрування людини з обмеженими здібностями в соціальне середовище. Це відбувається у зв'язку з тим, що людині з обмеженими можливостями адаптивна фізична культура допомагає розвивати:

1. відмінність своїх сил порівняно з тими можливостями, які є у здорової людини;
2. можливість перемогти не тільки фізіологічні, але і пов'язані з психікою перешкоди, що заважають повноцінному життю;
3. здатність використовувати різні ресурси організму і тіла, замінюючи відсутні;
4. можливість подужати ті навантаження, що необхідні для повноцінного життя;
5. необхідність вести здоровий спосіб життя;
6. потреба бути затребуваним, внести корисний для розвитку суспільства внесок;
7. готовність удосконалити особисті здібності;
8. устремління підвищити як розумову діяльність, так і загальну спортивну підготовку [1].

Прийнято вважати, що адаптивна фізична культура в своєму застосування більш результативна, ніж лікувальні дії. Очевидним є те, що все-таки, адаптивна фізична культура – річ дуже приватного характеру. Ясно, що всі дії, пов'язані з адаптивною фізичною культурою повинні проводитися під наглядом професіонала.

Поняття «адаптивна» акцентує увагу саме на тому, що це спеціальна фізична культура для людей, які мають відмінності від інших людей в плані здоров'я. Ця гіпотеза доводить, що спорт у всіх іпостасях повинен

підштовхувати до позитивних зрушень в організмі, розвиваючи важливі рухові координації, фізичні якості і можливості, спрямовані на удосконалення організму і підвищення його працездатності.

Основоположним напрямом адаптивної фізичної культури можна вважати формування рухової активності як біологічного, так і соціального факторів, що впливають на організм і людини в цілому.

Пізнання сутності цього явища – методологічний фундамент адаптивної фізичної культури.

Допомога дітям із ДЦП проходить по декількох напрямках: усунення або зниження інтенсивності рухових порушень; корекція вад зору і слуху; виправлення порушення мовного апарату; розвиток навичок правильного м'язового стереотипу; зняття неврологічних порушень; корекція психічного і розумового розвитку; психологічна соціальна адаптація [1].

Проте раннє втручання припускає, в першу чергу, організацію медичної корекції. Для ефективного лікування церебрального паралічу виділяють наступні методи:

1. Лікувальний масаж. За допомогою масажу досягається розслаблення спастично напружених м'язів, поліпшується кровообіг і живлення, стимулюються нервові закінчення і тонізуються групи атонічних м'язів. Існують види лікувального масажу: класичний і рефлексорний точковий. Класичний масаж викликає посилення м'язового тону. Рефлексорний точковий масаж не тільки стимулює рухову активність, але і сприяє негайній руховій реакції з потрібною корекцією.

2. Фізіотерапія. Застосовуються різноманітні методики – електрофорез, магнітотерапія, електротерапія і ультразвукові техніки. Цей метод підходить для дітей із різними формами захворювання. Завданням цього методу є нормалізація співвідношення процесів збудження і гальмування.

3. Медикаментозна терапія. Метою цього лікування є зняття напруги і поліпшення кровообігу шляхом введення ін'єкцій. Ці методи спрямовані на те, щоб змінити реакцію м'язів на імпульси, що посиляє їм пошкодження ділянка мозку. Лікування є симптоматичним, тобто спрямованим на зменшення несприятливих симптомів захворювання. Ці симптоми можна розділити на три групи порушень: патологічна зміна м'язового тону; порушення темпів психомоторного і фізичного розвитку; пароксизмальні стани. Лікарські препарати призначаються курсами і поєднуються з немедикаментозними методами реабілітації.

4. Ортопедичне забезпечення. Воно має велике значення для успіш-

ного лікування дітей із ДЦП. Таким дітям необхідна велика кількість протезно-ортопедичних виробів. До цих виробів відносяться: ортопедичне взуття, ортопедичні укладки, устілки, інвалідні коляски, милиці, корсети.

5. Лікувальна фізична культура (ЛФК). Для цього методу характерний індивідуальний підбір вправ для дитини. Цим дітям призначаються вправи на розтяжку, зняття м'язової напруги і гіпертонусу, тренування для поліпшення рівноваги [1].

Принципи для всіх методик ЛФК:

1. Регулярність, безперервність і систематичність застосування лікувальної гімнастики.

2. Індивідуалізація вправ ЛФК відповідно до стадії захворювання, віку дитини, її психічного розвитку.

3. Поступове, дозоване збільшення фізичного навантаження [1].

Фізичне відновлення хворої дитини має починатися якомога раніше. Провідні фахівці в світі визнали, що реабілітація дитини-інваліда (ДЦП) приносить кращі результати до трьох років, проте в Україні багато центрів відмовляються приймати дітей до року або до трьох років, та й лікарі не поспішають з встановленням діагнозу і оформленням інвалідності. Але все ж фізична реабілітація – найважливіший етап адаптації особливої дитини до подальшого життя, і починати займатися з маленьким пацієнтом слід відразу ж після встановлення діагнозу. Реабілітація дітей з ДЦП необхідна, щоб не допустити ослаблення та атрофії м'язів, уникнути розвитку ускладнень, а також до неї вдаються з метою сприяння моторному розвитку дитини. Застосовуються лікувальний масаж, заняття фізкультурою і вправи на спеціальних тренажерах. Взагалі корисна будь-яка рухова активність, а нагляд фахівця допоможе сформувати рухові стереотипи, правильно розвивати фізичну форму і не допустити звикання до патологічних положень.

Висновки. Фізичне виховання дітей із ДЦП є важливою складовою їхнього розвитку і має свої особливості. Воно спрямоване, насамперед, на розвиток і корекцію порушених функцій рухів. Лікувальна фізична культура – це науково-практична, медико-педагогічна дисципліна, яка висвітлює теоретичні основи і методи практичного використання засобів фізичної культури при лікуванні різних захворювань (патологій). ЛФК (АФК) при ДЦП спрямована на поліпшення фізичного стану, формування і розвиток рухових навичок і умінь у пацієнтів. Програма занять підбирається фахівцями під кожную дитину, з урахуванням всіх лікарських показань і

протипоказань, а також індивідуальних особливостей дитини для поліпшення конкретних фізичних якостей і загального стану.

Діти із захворюванням ДЦП потребують занять адаптивною фізичною культурою і роблять великі успіхи при правильному і регулярному застосуванні комплексного лікування.

Список використаних джерел:

1. Алексеева К.С. Сучасні принципи фізичної реабілітації хворих на ДЦП / К.С. Алексеева, Б.А. Пустовойт // Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології. – № 2/2017. – С. 4–10.
2. Сергієні Є.В. Актуальні питання медичної реабілітації інвалідів в Україні / Сергієні Є. В. // Мед. реабілітація, курортологія і фізіотерапія, 2018. – № 1. – С. 52–53.

Моцак Інна Анатоліївна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна

д.пед.н., професор кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

ІПОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ДЦП

Вступ. Протягом багатьох років дитячий церебральний параліч відноситься до числа досить поширених захворювань, що призводять до різного ступеня вираженості дитячої інвалідності. Як показують дослідження, в останні роки тенденції до зниження захворюваності не відзначається. Проблема відновлення порушених впливів у хворих на дитячий церебральний параліч не втрачає своєї актуальності [1].

Існує багато способів лікування дитячого церебрального паралічу, але нажалі, жоден з них не виліковує його остаточно, а може лише значно покращити стан здоров'я хворої дитини. Більш поширені та менш затратні з них: масаж; лікувальна гімнастика; логопедична робота; заняття з психологом; медикаментозна терапія; оперативні ортопедичні втручання: сухожилна пластика, сухожильно-м'язова пластика, коригуюча остеотомія, артродез; санаторно-курортне лікування; анімалотерапія; іпотерапія [1].

Результати дослідження. Одним, самим визнаним у світі засобом лікування ДЦП є іпотерапія – лікувальна верхова їзда. Саме тому приділення більшої уваги цьому засобу лікування є актуальним.

Іпотерапія – метод лікування, заснований на взаємодії дитини з конем, адаптованим до можливостей дитини у навчанні верховій їзді. При верховій їзді м'язи спини тварин, здійснюючи тривимірні рухи, масажують м'язи ніг дитини – внутрішню сторону стегон, литкові м'язи, гомілкового суглобу, пахову область. Вершник, намагаючись прийняти на коні надійнішу і зручну посадку, вимушений щільніше притискувати ноги до коня, що збільшує силу дії на його м'язи [3].

Іпотерапія активно стала застосовуватися в середині минулого століття для дітей з проблемами опорно-рухового апарату та з психічними відхиленнями. За кілька десятиріч років провідні фахівці в області медицини довели, що спокійне катання верхи на коні здатневилікувати дітей, для яких прості фізичні навантаження були б просто неможливі. Список захворювань, з якими може впоратися іпотерапія: проблеми з дихальними шляхами; проблеми опорно-рухового апарату; психічні порушення; аутизм; неврози; ДЦП; епілепсія [2].

Іпотерапія є ефективним і широко застосовуваним методом лікування дітей з родовими травмами і дитячим церебральним паралічем. При цьому важкому, що приводить до інвалідності, захворюванні, в головному мозку ушкоджуються ділянки, що відповідають за м'язовий тонус і рухову активність. Порушення в більшості випадків призводять або до збільшення м'язового тонусу (гіпертонусу і спастики м'язів), або його зменшення (гіпотонусу), або до неконтрольованих спонтанних рухів (гіперкінезії). Діти з церебральним паралічем відстають у моторному, руховому розвитку. Таким пацієнтам важко утримувати вертикальне положення, ходити або сидіти. Діти не можуть координувати свої рухи і погано володіють промовою тощо [4].

Вплив іпотерапії на організм дитини можна розділити на кілька критеріїв. До медичних критеріїв відносяться: зміцнення і тренування м'язів тіла пацієнта, причому особливістю впливу є те, що відбувається одночасно тренування слабких м'язів і розслаблення спастичних; зміцнення рівноваги, цей ефект досягається через те, що під час лікувальної верхової їзди (ЛВІ) вершник прагне зберегти рівновагу протягом усього заняття; поліпшення координації рухів і просторової орієнтації, тому що лікувальна їзда дає повноцінне відчуття руху тіла в просторі, дає можливість від-

чути роботу своїх м'язів; поліпшення психоемоційного стану, підвищується рівень самооцінки особистості, бо дитина починає відчувати себе не хворою і слабкою, якою вона відчуває себе в звичайному житті, а вершником, який управляє великою сильною і граціозною твариною, яка слухається і виконує його команди; температура тіла коня перевищує людську на 1,5–2°, тому при безпосередньому контакті з конем відбувається прогрівання м'язів і суглобів ніг і тазу; у процесі верхової їзди в роботу включаються всі основні групи м'язів тіла: це відбувається на рефлекторному рівні, оскільки дитина-вершник, рухаючись разом із конем, інстинктивно прагне зберегти рівновагу, аби не впасти, тим самим спонукаючи до активної роботи як здорових, так і уражених м'язів, не помічаючи цього; механізм дії іпотерапії на організм дитини такий самий, як і будь-який інший засіб лікувальної фізкультури – під впливом фізичних вправ посилюються функції вегетативних систем; у процесі верхової їзди не використовують ніяких пристосувань, що зв'язують людину з інвалідністю, а це підвищує самооцінку особистості і додає хворим дітям впевненість у своїх силах, віру в себе [2].

Можливості використання іпотерапії:

1. Іпотерапія для корекції різних рухових порушень, таких, як парези, паралічі верхніх і нижніх кінцівок, розлади координації рухів, насильницькі рухи тощо. В ортопедичній практиці для корекції деформацій хребта і інших дефектів постави.

2. Лікувальна верхова їзда як метод педагогічного впливу. Показана дітям, у тому числі і з порушеннями інтелектуального розвитку, дітям з порушеннями в поведінці, утрудненнями в навчанні з метою педагогічної корекції.

3. Верховна їзда як спорт серед інвалідів, як спортивна діяльність, що сприяє підтриманню загальної фізичної активності і реабілітації особистості.

4. Іпотерапія як призначений лікарем лікувальний захід, в якому на коня покладена роль живого тренажера. Застосовується в терапії рухових розладів на основі ураження центральної нервової системи, а також у комплексній реабілітації при деяких соматичних захворюваннях і в ортопедичній практиці [4].

Іпотерапія також використовується як засіб відновлення здатності до пересування в рамках післяопераційної реабілітації хірургічних хворих. У терапії внутрішніх хвороб вона використовується як елемент системи

засобів лікування компенсованих захворювань органів кровообігу, порушень обміну речовин, захворювань органів дихання, при різного роду вегетодисфункціях. У психоневрологічній практиці їзда верхи застосовується при лікуванні різних депресій, неврозів, окремих психозів, а також при затримці психомоторного розвитку у дітей [2].

Іпотерапія – це метод лікування, протипоказань при якому практично немає. Остаточних одужань хворих на ДЦП та подібних захворювань ніколи не спостерігалось, але є значні покращення в здоров'ї дітей завдяки лікуванню іпотерапією.

Висновки. ДЦП – важке захворювання центральної нервової системи, при якому дитині важко керувати руками і ногами, нерідко це діти зі зниженим інтелектом. Навіть найпростіші рухи для дитини із ДЦП – це важка робота, набуття будь-якої навички – це перемога над собою. Постійно тренуючи неслухняні м'язи, утримуючи кінцівки у певних положеннях, вершник, який страждає на ДЦП, може впоратися з багатьма марними мимовільними рухами. Механізм дії верхової їзди на організм дитини такий самий, як і будь-якої іншої форми лікувальної фізичної культури – під впливом фізичних вправ посилюються функції вегетативних систем.

Для дітей із ДЦП верхова їзда – це одна з можливостей подолати свій недуг, відчути себе повноцінною людиною. Оздоровча реабілітаційна та лікувальна верхова їзда допомагає таким дітям перебороти замкнутість на собі та свій хворобі та вчить спілкуватися з іншими людьми, розвиває незалежність, доступну при цьому захворюванні. Розумна тварина стає посередником між хворою дитиною та навколишнім світом – батьками, однолітками. І цінність кінної терапії, зокрема, полягає в перенесенні навичок володіння своїм тілом, спілкування з тваринами, з інструктором у повсякденне життя.

Список використаних джерел:

1. Абрамов В. В. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина (Вибрані лекції для студентів) / В. В. Абрамов, В. В. Клапчук, О. Л. Смирнова. – Дніпро: Медакадемія, 2016. – 179 с.
2. Вознюк С. І. Роль і місце верхової їзди в лікуванні ДЦП / С. І. Вознюк, О. Л. Колісниченко // Матеріали II Всеукраїнського з'їзду фахівців зі спортивної медицини та лікувальної фізкультури «Людина, спорт і здоров'я», Київ, 3–5 листопада 2018. – С. 93–94.
3. Воронін Д. М. Церебральний параліч та реабілітація його спастичних форм / Д. Воронін, В. Трач – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 55 с.

4. Королева Е. Физическая реабилитация детей с детским церебральным параличом методом ЛФК и иппотерапии / Е. Королева // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х., 2005. – № 10. – С. 148–152.

Пилявець Микола Олександрович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ВІДНОВЛЕННЯ РУХОВИХ ТА ПОБУТОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ХВОРИХ НА ЦЕРЕБРАЛЬНИЙ ПАРАЛІЧ

Вступ. Незважаючи на великий прогрес теоретичної й практичної медицини, дитячий церебральний параліч залишається важкою і невиліковною недугою, стійкі і залишкові явища якого є причиною інвалідності хворих дітей. На жаль і досі спостерігається тенденція до збільшення кількості хворих на ДЦП і зараз, за даними ВООЗ, складає вже більше 17 мільйонів осіб. На даний час це одне з найтяжчих неврологічних захворювань, багатогранність синдромів і рухових порушень якого ускладнюють життя та побут хворих. Власне кажучи, ураження саме рухової сфери є визначною причиною дискомфорту як у повсякденній, так і в соціальній сферах. Адже, як підтверджують дані літературних джерел, функціональні та структурні зміни в опорно-руховому апараті, з однієї сторони, виступають як найбільш нагнітаючі та негативні фактори, з іншої ж, саме вони є найбільш сприятливими і перспективними в плані відновного лікування та фізичної реабілітації.

Основними синдромами ДЦП є різні форми рухових розладів (геміплегії, диплегії, параплегії), порушення статичної і ходи, обмеження об'єму активних рухів, підвищення тону м'язів паралізованих кінцівок, порушення м'язової рівноваги, підвищення сухожильних і наявність патологічних рефлексів, поява рефлексорних, а потім стійких контрактур [1].

Результати дослідження. На думку багатьох спеціалістів, найбільш фізіологічна методика тренування рухових навиків. Вона основана на су-

часних патофізіологічних концепціях рухових порушень [2, 6]. Фахівці відмічають, що навіть при ідеально розвинутій спеціалізованій стаціонарній допомозі терапія не може бути ефективною без продовження лікувальних заходів в домашніх і амбулаторних умовах [4, 5].

Серед методів, широко відомих у всьому світі, необхідно відмітити наступні: метод кондуктивної педагогіки, що базується на мобілізації невикористаних функціональних резервів мозку. При цьому необхідними умовами для такої мобілізації є: проблеми, що змушують включати дитину в співробітництво; розвиток самостійності у дитини; метод рефлекс-локомоцій для лікування дітей з церебральними паралічами та інших моторних розладів, суть якого полягає у стимуляції спеціальних біологічно активних точок [6].

У процесі лікування хворих у початковій хронічно-резидуальній стадії захворювання основна увага приділяється розвитку реакцій випрямлення і рівноваги, забезпечуючи у цьому віці розвиток статики і локомоцій. Важливе значення мають ортопедичні і хірургічні заходи, фізіотерапія, лікування положенням, спрямоване на корекцію вираженої сенсомоторної недостатності. Порушення аферентації є причиною того, що у хворих не розвивається відчуття пози і схеми тіла, з'являються передумови для виникнення порочних поз, контрактури деформацій. Застосування спеціального масажу, ЛФК, ортопедичної і хірургічної корекції детально вивчалися у роботах українських і зарубіжних авторів [2, 4, 5].

Сучасний етап розвитку медицини, зокрема нейрохірургії, а також фізичної реабілітації характеризується напрямом, що передбачає, поруч із становленням соматичного здоров'я, і відновлення особистого і соціального статусу хворого. Одним із напрямів реабілітації є соціально-психологічний підхід до кожної хворої дитини, що передбачає якомога повне збереження особистісних характеристик.

Основною задачею реабілітації є боротьба за дитину, а не проти хвороби. При розробці методів відновного лікування і соціальної адаптації дітей необхідно враховувати процес безперервного інтенсивного розвитку, дозрівання психіки дитини, її особистість, на які впливають як біологічні (конституція, тип психічної діяльності, віковий рівень зрілості коркових процесів, резидуальна органічна патологія) так і соціальні (виховання, навчання і мікро-соціально-психологічні умови) фактори [1].

На всіх етапах реабілітації передбачається звертання до особистості хворого, сполучення біологічних і психосоціальних форм лікувального

відновного впливу, а також враховування всього комплексу морфологічних, фізіологічних та психологічних змін організму і керування правилами, які передбачають: партнерство лікаря, реабілітолога і пацієнта, визначення реабілітаційного потенціалу хворого, особливо його рухових можливостей, різнобічність впливів, тобто врахування усіх сторін реабілітації для кожного хворого, комплексність лікувально-відновних заходів, ступінчастість (перехідність) проведених впливів (поетапне призначення відновних заходів з урахуванням динаміки функціонального стану хворого) [3].

Перед початком складання програм варто встановити ступінь фізичної підготовленості хворого на підставі анамнезу, обстежень і оцінки фізичного стану, сформулювати задачі фізичної реабілітації, обґрунтувати вибір засобів і форм занять, вміти пояснити їх вплив на організм і скласти комплекс лікувальної гімнастики. Також необхідно визначити більш вигідне вихідне положення для виконання фізичних вправ, кількість процедур, дозування й інтенсивність занять.

Фізичні вправи, що мають бути використані в реабілітаційних заходах, повинні бути спрямовані на відновлення порушених функцій, зменшення м'язової спастичності, покращення координації рухів. Особливістю кожної методики є послідовна зміна станів розслаблення, напруження та розтягування, акцент уваги на можливих помилках, розширення діапазону складності [4].

На будь-якому етапі реабілітації, враховуючи стан хворого, особливості захворювання, індивідуальні реакції на фізичне навантаження варто визначати дозу спеціальних вправ. Загальна інтенсивність фізичного тренування залежить від індивідуальної толерантності хворого до фізичного навантаження. Дослідження в цій області ряду спеціалістів показують, що заняття спеціальними фізичними вправами і коригуючою гімнастикою забезпечують функціональну реадaptaцію організму дітей [2].

Підбір вправ, їх дозування треба здійснювати з урахуванням стану хворого, характеристики та обсягу рухових порушень, стадії та ступеня важкості захворювання. Різні види фізичних вправ у лікувальній гімнастиці підбираються таким чином, щоб вони надали загальнозміцнюючий і спеціальний лікувальний вплив [2].

Висновки. Отже отримані дані свідчать: реабілітація дітей, хворих на церебральний параліч, складний і довготривалий процес, який передбачає не тільки відновлення повноцінної динаміки рухів, але й значне

покращення повсякденного життя та створення комфортних умов для безболісного інтегрування до життя суспільства; застосування засобів фізичної реабілітації дозволяє покращити рухові функції хворих дітей, адаптувати їх до наявних порушень, максимально зберегти соціальну та побутову активність.

Список використаних джерел:

1. Детские церебральные параличи: Основы клинической реабилитационной диагностики./ В. И. Козьякин и др. – Львів, Медицина світу, 2009. – 312 с.
2. Зінов'єв О. О. Засоби і методи фізичної реабілітації при захворюваннях дитячим церебральним паралічем у ранньому дитячому віці / О. О. Зінов'єв, К. О. Зінов'єв. – Львівський ДІФК. – Ужгород, 2017. – 96 с.
3. Козьякин В. И. Детские церебральные параличи: Медико-психологические проблемы / В. И. Козьякин, Л. Ф. Шестопалова, Л. Ф. Подкорытов. – Львів: Укр. технології, 2016. – 143 с.
4. Перхурова Н. С. Регуляция позы и ходьбы при детском церебральном параличе и некоторые способы коррекции / Н. С. Перхурова, В. М. Лузинович, Е. Г. Сологубов. – М.: Издательство Книжная Палата, 2016. – 248 с.
5. Семенова К. А. Восстановительное лечение больных с резидуальной стадией детского церебрального паралича / К. А. Семенова. – М.: Антитор, 2014. – 384 с.
6. Стандарт медицинской помощи больным детским церебральным параличом // Врач. – 2015. – № 5. – С. 55–56.

Погудіна Ірина Іванівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Волошко Лариса Борисівна
к.пед.н., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ПЛОСКОСТОПІСТЮ

Вступ. За останні роки стан здоров'я дітей погіршується. Значення фізичної реабілітації та застосування фізичних вправ як каталізатора нормального розвитку в педіатрії, аналогічно, збільшується. Протягом останніх років зберігається стійка тенденція до зростання патології кістково-м'язової системи серед дитячого населення. Різко почастишали дистрофічні захворювання опорно-рухового апарату, ранній остеохондроз міжхребцевих дисків, переломи кісток, що викликані неадекватно малою травмою зі збільшеним терміном загоєння. Вроджені й набуті ортопедичні захворювання стопи належать до найбільш частоті патології опорно-рухової системи. Проблема надання допомоги як дорослим, так і дітям із порушеннями функції стопи зберігає свою актуальність, медичну та соціальну значимість [2].

Серед різноманіття деформацій стопи вродженого, набутого й травматичного генезу значно частіше трапляється плоска стопа. Поширеність плоскостопості коливається в широких межах і може досягати 77,9 % та становить 26,4 % серед усієї ортопедичної патології [2].

Результати дослідження. До групи ризику розвитку плоскостопості потрапляє практично кожна сучасна людина. Згідно з медичною статистикою, жителі розвинених країн страждають на плоскостопість набагато частіше, ніж громадяни третього світу. При зменшенні поздовжнього склепіння простежено порушення всіх функцій стопи, біомеханіки нижньої кінцівки, таза та хребта. У результаті розвиваються такі захворювання опорно-рухової системи, як деформаційний артроз, підшовний фасцит, зовнішнє відхилення першого пальця стопи, втомні переломи плеснових кісток, тендиніт ахіллового сухожилля, недостатність заднього великого-мілкового м'яза, хондромалія надколінка, пошкодження передньої хрестоподібної зв'язки колінного суглоба й ін. Ці захворювання знижують фізичну активність, порушують соціальну та побутову адаптацію людини,

що становить значну проблему. Відтак важливість ранньої діагностики й корекції поздовжньої плоскостопості є очевидною [2].

До основних недоліків, притаманних традиційному методу попередження формування стійкої патології стопи, відносять такі: відсутність виявлення патологій у дитячих садках, початкових школах унаслідок дуже поверхово проведених медичних профілактичних оглядів; після виявлення патології діти не підлягають диспансеризації; відсутнє спостереження за лікуванням дітей; в умовах дитячих садків не сформовані групи дітей із патологією стопи й не застосовуються спеціальні корегувальні заходи; відсутність у батьків і дітей спеціальних знань проблеми плоскостопості, методів профілактики [1].

Дослідження останніх років указують, що для попередження розвитку та корекції плоскостопості надзвичайно важливо саме в ранньому дитячому віці виявити деформацію стопи й ужити реабілітаційних заходів. У зв'язку з цим зростає значення організації робіт профілактичної та корекційної спрямованості [2].

В основу застосування засобів фізичної реабілітації та фізичної культури при порушенні функції стоп покладено профілактику й корекцію плоскостопості за допомогою фізичних вправ [2]. Основні завдання зведено до таких: підтримка оптимального рухового режиму; зміцнення м'язів, що зберігають склепіння стоп, підвищення їх загальної та силової витривалості; носіння раціонального взуття; обмеження навантаження на нижні кінцівки (тривале стояння на одній, двох ногах, у незручній позі).

Спеціальні вправи застосовують задля диференційованого зміцнення м'язів, що підсилюють супінацію заднього відділу стопи й ротують гомілку назовні (довгих згиначів пальців, великогомілкових м'язів); зближують першу плесневу та п'яткову кістки (задні великогомілкові м'язи, короткі згиначі пальців, довгий згинач великого пальця); сприяють пронації переднього відділу стопи (довгий малоомілковий м'яз) [2]. Дітям, які мають порушення функції стоп, важливо не лише систематично виконувати спеціальні вправи для корекції плоскостопості, а й дотримуватися гігієнічних правил і раціонального режиму навантаження на нижні кінцівки [2].

Організація реабілітаційної роботи – це її проведення безпосередньо в умовах дошкільного навчального закладу, де дитина перебуває практично щодня, а отже, існує можливість своєчасних і регулярних впливів засобів фізичної реабілітації [2].

Одним із варіантів таких розробок є програма фізичної реабілітації дітей дошкільного віку з плоскостопістю в умовах дошкільного закладу О. В. Козиревої [1]. Основні цільові установки цієї програми на I етапі – загальне зміцнення м'язово-зв'язкового апарату; створення правильного уявлення про нормальну установку стоп у положенні сидячи, стоячи, у ходьбі; усунення наявного виду плоскостопості. На II етапі – це зміцнення м'язів гомілковостопного суглоба й стопи; формування навички правильної ходи; закріплення правильного склепіння стопи. На III етапі – тренування м'язів стопи; закріплення навички правильної ходи; збереження правильного склепіння стопи під час виконання вправ у різних вихідних положеннях.

При плоскостопості дуже важливий масаж, який виконується перед комплексом лікувальної гімнастики на поперековому відділі, де беруть початок нерви нижніх кінцівок, стегні й гомілки. Окрім того, у разі плосковальгусної чи плосковарусної стопи масаж диференціюється, оскільки стан напруження м'язів гомілки відрізняється [1].

Пацієнтам також рекомендовано проводити самомасаж ніг при відчутті втоми в ногах, неприємних відчуттях у м'язах гомілки або стопи. Масажують внутрішню поверхню гомілки, бічну й підшовну поверхні стопи. Масаж гомілки проводять у напрямку від гомілковостопного суглоба до колінного, стопи – від пальців до п'яти. На гомілці застосовуються прийоми погладжування, розтирання долонями й розминання, на стопі – погладжування та розтирання (основною долоні, тильною поверхнею напівзвігнутих пальців) [1].

При погладженні, розтиранні, розминці м'язів гомілки й стопи особливу увагу приділяють масажу переднього та заднього великогомілкових м'язів гомілки, згинача великого пальця й м'язів склепіння стопи. Під час проведення масажу та гімнастики потрібно уникати пронування стопи. Отже, масаж дає змогу нормалізувати тонус м'язів стопи й гомілки, покращує кровообіг та іннервацію м'язів, сприяє поліпшенню трофіки м'язів, зв'язок і кісток стопи, відновлює нормальні умови для розвитку та росту нижніх кінцівок [1].

Незважаючи на те, що основними компонентами профілактики та корекції плоскостопості в дітей на сьогодні є лікувальна гімнастика й масаж, дослідники вказують, що поряд із регулярними фізичними вправами для тренування сили м'язів стопи та гомілки потрібні додаткові, більш ефективні засоби. Серед перспективних засобів пропонується викори-

стання електростимуляції і біомеханічної стимуляції, які застосовують у фізіотерапії для забезпечення процесу відновлення нервово-м'язового апарату при різних травмах і захворюваннях [1].

При цьому, з погляду педагогічної науки, фізична реабілітація дітей із плоскостопістю ефективніше реалізується в грі – провідному виді рухової діяльності. Перевага ігрового методу полягає в тому, що розвиток рухової функції дитини відбувається в специфічній, властивій їй ігровій діяльності, котра активізує його пізнавальну й рухову активність. Ще однією причиною для вибору ігрового методу є те, що в режимі дня сучасних дітей найменша питома вага в самостійних заняттях фізичними вправами. Крім того, ігровий метод під час вибору засобів і методичних прийомів фізичної реабілітації та фізичної культури враховує мотиваційно-особистісну орієнтацію дитини до занять фізичними вправами для підвищення рівня рухової активності в режимі дня. До завдань проведення ігрових вправ і рухливих ігор, поряд із загальним оздоровленням організму дитини, входить зміцнення зв'язково-м'язового апарату гомілки й стопи, виховання навички правильної ходьби [1].

Відзначається, що застосування корекції плоскостопості в дітей із використанням загальнорозвивальних і спеціальних фізичних вправ на основі ігрового методу в поєднанні з заняттями фізичними вправами в домашніх умовах за індивідуальними програмами забезпечує високу якість корекційних заходів у процесі фізичної реабілітації дітей, котрі страждають на плоскостопість [1].

Висновки. Плоскостопість, як розповсюджена патологія стопи, має досить широкий спектр рекомендацій, засобів і методів її попередження та корекції. На сьогодні відзначено підвищення значимості особливостей організації застосування засобів фізичної реабілітації, оскільки поширеність плоскостопості залишається високою, а передумови та фактори її розвитку погіршуються. Потреба в розробці диференційованих програм фізичної реабілітації дітей із плоскостопістю, зважаючи на наявні умови їх реалізації, залишається актуальною.

Список використаних джерел:

1. Козырева О. В. Лечебная физкультура для дошкольников (при нарушении опорно-двигательного аппарата) : пособие для инструкторов лечеб. физкультуры, воспитателей и родителей / О. В. Козырева. – М.: Просвещение, 2005. – 112 с.
2. Станішевська Ж. Ф. Застосування технічних засобів у профілактиці і

лікуванні плоскостопості / Ж. Ф. Станішевська // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2008. – № 9. – С. 122–125.

Попелюх Сергій Андрійович
студент 3 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Вступ. За останнє десятиріччя тенденції розвитку медицини України характеризуються помірними успіхами становлення реабілітаційного напрямку, цільовим спрямуванням якого було й залишається поетапне, відновне комплексне лікування патологічних процесів, захворювань та ушкоджень організму людини [1]. Загальний термін «реабілітація» має широке змістове розуміння та відображення стосовно багатьох сфер діяльності людини – політичній, юридичній, розумовій, спортивній та ін. Медична сфера визначає даний термін як процес відновлення здоров'я і працездатності хворих та інвалідів [2]. Однак цілісне й змістовне розуміння цього поняття, визначеного медичною сферою, безпосередньо виконує фізична реабілітація, спрямована на підвищення якості лікування, запобігання виникненню й розвитку можливим ускладненням при різних захворюваннях і травмах, прискорення відновлення функцій органів і систем, тренування і загартування організму, повернення працездатності, зменшення ймовірності інвалідизації [1]. Слід зазначити, що сьогодні в Україні не в достатній кількості висвітлене та досліджене таке поняття як фізична реабілітація в якості цілісної, загальної теоретичної й практичної системи знань, вмінь і навичок. Необхідність застосування комплексного підходу обумовлює можливість розширення меж застосування сучасних методів дослідження та розгляд поняття «фізична реабілітація» через призму його комплексної систематизації, що потребує виявлення сучасних тенденцій і розкриття актуальних питань розвитку фізичної реабілітації України [1].

Результати дослідження. Комплексне дослідження будь-якого явища, перш за все, ґрунтується на визначенні самого поняття, виборі термінологічно обґрунтованого змісту. Відповідно даним спеціалізованої літератури, найпоширенішим є наступне визначення поняття «фізична реабілітація»: «це застосування з лікувальною і профілактичною метою фізичних вправ і природних факторів у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих» [1]. Згідно Закону України, поняття «фізична реабілітація» розглядається як система заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення [1]. За даними українсько-латинсько-англійського медичного словника, фізична реабілітація – це «комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених функцій організму й працездатності хворих та інвалідів» [2]. Всесвітня організація охорони здоров'я представляє термін загальний «реабілітація» як процес цілеспрямований і обмежений у часі [2]. Т. Ю. Круцевич визначає поняття «фізична реабілітація», як «комплекс заходів, скерований на відновлення втраченої або послабленої функції після захворювання або травми» [3]. Таким чином, реабілітація – це комплекс лікувальних, психологічних, педагогічних, соціальних і трудових заходів, спрямованих на відновлення здоров'я й працездатності хворого [3].

Мета фізичної реабілітації – відновлювати, компенсувати та розвивати нові фізичні, психічні, соціальні та інші вміння і навички людини, які б дозволяли їй брати активну участь у житті суспільства, беручи до уваги зміну власного оточення та довкілля. Головними завданнями реабілітації є: функціональне відновлення (повне або компенсація при недостатньому чи відсутності відновлення); пристосування до повсякденного життя і праці; залучення до трудового процесу; диспансерний нагляд за реабілітованими [1].

Реабілітація буде малоефективною, якщо не дотримуватись основних її принципів, а саме: раннього початку реабілітаційних заходів, що забезпечує швидке відновлення функції організму, попередження ускладнень і у випадку розвитку інвалідності – боротися з нею на перших етапах лікування; безперервності реабілітаційних заходів, що є основою ефективно-

сті реабілітації, оскільки тільки безперервність та поетапна черговість реабілітаційних заходів – запорука скорочення часу на лікування, зниження інвалідності і витрат на відновне лікування, довготривале матеріальне утримання інвалідів; комплексності реабілітаційних заходів під керівництвом лікаря; індивідуальності реабілітаційних заходів – реабілітаційні програми складаються індивідуально для кожного хворого чи інваліда з урахуванням загального стану, особливостей перебігу хвороби, вихідного рівня фізичного стану, особистості хворого, віку, статі, професії тощо; необхідності реабілітації у колективі – проходження реабілітації разом з іншими хворими чи інвалідами формує у пацієнта почуття члена колективу, морально підтримує його, нівелює дискомфорт, пов'язаний з наслідками захворювання [2].

Майже 80 % всіх наукових праць і практичних розробок галузі цього наукового напрямку присвячені вивченню специфіки дії засобів фізичної реабілітації на організм людини. Основний засіб фізичної реабілітації – фізичні вправи й природні фактори. Обов'язкова умова фізичної реабілітації – активна, вольова та цілеспрямована участь хворого в процесі лікування й виконання фізичних вправ [1]. Фізичні вправи – це важливий фактор збереження високої і продуктивної не тільки фізичної, але й психічної активності людини на довгі роки. Застосування фізичних вправ у фізичній реабілітації вимагає активної участі хворого у лікувальному процесі. Дуже важливо визначити, який саме ступінь активності рекомендується тому чи іншому хворому з огляду на характер захворювання, ступінь функціональних розладів, загальний стан пацієнта і пристосованість до фізичних навантажень [3]. Фізичні вправи через м'язи впливають на рівень обміну речовин і діяльність найважливіших функціональних систем організму. Лікувальна дія фізичних вправ проявляється у складних психічних, фізіологічних і біологічних процесах, що відбуваються в організмі під час занять фізичної реабілітації [3].

Протягом тривалого часу фізична реабілітація, яка є важливим складовим компонентом медичної реабілітації, характеризується вдосконаленням своїх засобів і методів. У даний час фізична реабілітація представлена комплексом засобів – лікувальною фізичною культурою, фізіотерапією, лікувальним масажем, механотерапією, ерготерапією. Лікувальна фізична культура включає комплекси фізичних вправ за рахунок включення системи опорно-рухового апарату – «умовно головної» системи рухової активності. При цьому для створення оптимальних умов для працю-

ючих м'язів механізми біологічної регуляції – рефлекторний і гуморальний – втягують системи кровообігу, дихання, крові і, забезпечуючи координацію та інтеграцію функцій всіх систем організму, вдосконалюють адаптаційні процеси організму для виконання запропонованої фізичної діяльності [3]. Отже, виконання фізичних вправ залучає, тренує і вдосконалює не тільки систему опорно-рухового апарату, а й всі вегетативні системи, а також механізми нейрогуморальної регуляції. При цьому збільшуються функціональні можливості організму, його працездатність, що важливо для будь-якої людини, особливо при захворюваннях. Важливим аспектом сучасної фізичної реабілітації є індивідуальний підхід до хворого, принцип поступового збільшення фізичного навантаження, систематичності її проведення. Звертає на себе увагу той факт, що в даний час все частіше лікарі та реабілітологи враховують у комплексній медичній реабілітації статеву приналежність хворого, його вік, що має велике значення в досягненні позитивного ефекту лікування. Важливий і психологічний фактор, мотивація хворого до запропонованого лікування. Рухова активність при індивідуальному підході повинна включати комплекс спеціальних фізичних вправ з урахуванням обсягу і тривалості тренувального заняття, інтенсивності його проведення, характеру і швидкості відновлення після нього [1].

Висновки. Фізична реабілітація є частиною комплексної терапії, яку поєднують з медикаментозною терапією, різними фізіотерапевтичними методами лікування, застосовуючи методи заохочення, профілактики, лікування, втручання і реабілітації, внаслідок чого покращується фізичний, психічний, емоційний і соціальний стан індивіда. Усе це дозволяє досягнути потребу фізичної реабілітації і значущість роботи реабілітолога, предметом праці якого є складання програм фізичної реабілітації, їх проведення і визначення ефективності на всіх етапах відновного лікування хворих та інвалідів. У майбутньому потрібно підвищити професійний рівень фахівців фізичної реабілітації; якість їхньої освіти та перепідготовки; розробити методики діяльності, за якими здійснюватиметься фізична реабілітація для різних соціально-вікових груп і різних захворювань; запроваджувати комплексну фізичну реабілітацію в освітньо-навчальних, медичних і санаторно-курортних закладах; створити реабілітаційні центри для оздоровлення, лікування та профілактики захворювань тощо.

Список використаних джерел:

1. Герцик А. М. До питання тлумачення основних термінів галузі фізичної реабілітації / А. М. Герцик // Бюлетень Української асоціації фахівців фізичної реабілітації. – 2019. – № 1. – С. 1–3.
2. Клапчук В. В. Фізична реабілітація в Україні: актуальні проблеми сьогодення / В. В. Клапчук // Актуальні проблеми фізичної реабілітації, спортивної медицини та адаптивного фізичного виховання. – 2014. – С. 113–115.
3. Круцевич Т. Ю. Теория и методика физического воспитания / под ред. Т. Ю. Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 2003. – Т. 1. – 423 с.

Сахно Наталія Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРОВАНІХ УЧНІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Вступ. У контексті загальної освіти нашої держави природна потреба в навчанні та поповненні власного досвіду визнана основною. Задоволення цієї потреби має психологічний напрям, який забезпечує сприймання навчальної інформації, її осмислення та розумінням внутрішньої структури, її узагальнення на основі власного досвіду та логічного мислення, закріплення в пам'яті на відповідний період, застосування теоретичної інформації у практичній діяльності. Основа виділених процесів – достатній рівень розвитку вищих психічних функцій, що стають довільними до кінця молодшого шкільного віку [1]. Але, з огляду на сучасні соціологічні дані, в останні десятиліття в практиці загальноосвітніх шкіл відмічається тенденція до зниження інтелектуального потенціалу основного учнівського контингенту. Більшість школярів не мають потрібного рівня психологічної готовності до сприйняття теоретичної навчальної інформації і, як наслідок, її подальшого розуміння та використання на практиці. Причини виникнення особливого пласту, який зветься «невстигаючі учні», активно досліджуються вченими-педагогами, практичними психологами, соціоло-

гами. Аналізуючи останні дані, можна сказати, що в основі проблеми лежить затримка психічного розвитку різної етіології [1].

Результати дослідження. Затримка психічного розвитку (ЗПР) – це психолого-педагогічне визначення для найбільш поширеного серед всіх відхилень, що зустрічаються у дітей, у психофізичному розвитку. За даними різних авторів, у дитячій популяції виявляється від 6 до 11% дітей із ЗПР різного генезу [2].

Корекційні педагогіка має величезний практичний досвід у вирішенні проблеми навчання та виховання дітей із затримкою психічного розвитку, чого не можна сказати про загальноосвітню школу. Учні, навчальна успішність яких помітно відставала від стандарту, завжди були в кожному класі масової школи. Їхнє навчання лежало на вчителі, який, використовуючи відомі йому методики, намагався «підтягти» дитину до середнього рівня. Це вдавалось не завжди, але відповідальність була мінімальною.

У більшості випадків та індивідуальна робота, що проводиться з учнем в умовах загальноосвітньої школи, не веде до подолання відставання в розвитку, і ці діти фактично випадають з навчального процесу. Для їхнього навчання створені спеціальні освітні заклади: школи і класи вирівнювання (в останні роки – класи корекційно-розвивального навчання) [1]. Ситуацію змінила освітня реформа, що виражається в освітній інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку до яких також відносяться діти із затримкою психічного розвитку. З'явилась потреба в якісній діагностиці та наданні відповідних корекційно-розвивальних і корекційно-виховних послуг, що мають на меті реабілітацію і поступову інтеграцію в соціум таких дітей через надання їм освітніх послуг. Але мало який вчитель масової школи цікавиться етіологією ЗПР, знання якої вкрай потрібні для визначення структури методології індивідуального та диференційованого підходу в навчанні дитини із затримкою психічного розвитку. Це стосується і вчителів інклюзивних класів, які повинні вивчати і вміти використовувати особливості когнітивного розвитку таких учнів, що в свою чергу, допоможе спільно зі спеціалістами мультисенсорної команди (психолог, логопед, дефектолог та ін.) подолати ті чи інші відхилення і допомогти дитині розкрити і розвинути її психічний та інтелектуальний потенціали. Адже, діти з затримкою психічного розвитку становлять приблизно 50 % невстигаючих школярів і є однією з найбільш розповсюджених форм психічної патології дитячого віку. Найчастіше вона виявляється

з початком навчання дитини в підготовчій групі дитячого садка або в школі, особливо у віці 7–10 років, тому що цей віковий період є найбільш виразним у діагностичному плані [2].

Як правило, діти із затримкою психічного розвитку помітно відстають від своїх ровесників. Вчителю важливо з'ясувати причини виникнення цієї патології. Ними можуть бути: соматичні захворювання; довготривалий негативний вплив соціального оточення; органічна недостатність нервової системи. Достатня компетентність вчителя й орієнтація в основних ознаках затримки психічного розвитку дозволить своєчасно направити дитину на ПМПКа для надання відповідних рекомендацій щодо програми навчання і додаткових корекційно-розвивальних послуг. Але не завжди вчитель загальноосвітньої школи володіє елементарними діагностичними методами. Краща ситуація склалася в школах де наявні інклюзивні класи, оскільки порядок роботи такого закладу передбачає наявність корекційних педагогів (логопеда, дефектолога, психолога), які своєчасно обстежують кожну дитину за запитом вчителя чи самостійно помічають в колективі такого учня [2].

Для цих школярів характерною є слабкість основних нервових процесів, хоча глибоких порушень пізнавальної діяльності в них немає і в періоди нормалізації психоневрологічного стану вони домагаються високих результатів у навчанні. Такі діти привертали до себе увагу дослідників. Їх описували під різними назвами: «псевдо ненормальні», «ті, що відстають у педагогічному відношенні», «із запізненням у розвитку», «малограмотні», «діти з рисами, що межують з нормою», а також як таких, що займають проміжне положення між «малограмотними» і «ненормальними». У вітчизняній літературі для позначення подібних станів використовувалися терміни «діти зі зниженим загальним розвитком і недостатністю окремих функцій»; перехідні форми між нормою і дефективністю; «субнормальні» діти; «малообдаровані»; «розумово недорозвинені», такі, що знаходяться між дебілами і нормальними дітьми [1].

Вивчення дітей цієї категорії почалося порівняно недавно – наприкінці 50-х років минулого століття. Ряд дослідників виявили серед невстигаючих молодших школярів учнів, неуспішність і особливості поведінки яких часто давали підставу вважати їх розумово відсталими. Ці учні були об'єднані в особливу категорію. У процесі подальших досліджень дослідники виділили дві найбільш численні групи й охарактеризували їх як дітей із психофізичним і психічним інфантилізмом [1].

До першої групи ввійшли діти з порушеним темпом фізичного і розумового розвитку. Дослідники висловили думку про те, що затримка їхнього розвитку викликана повільним темпом дозрівання лобової області кори головного мозку й особливим характером її зв'язків з іншими областями кори і підкірки. Ці діти поступаються одноліткам у фізичному розвитку, відрізняються інфантилізмом у пізнавальній діяльності, важко включаються в навчальну діяльність, швидко стомлюються, відрізняються низькою працездатністю. Через відставання в навчанні вони стають більш нервозними й усе більш «важкими» для вчителів. Другу групу склали учні з функціональними розладами психічної діяльності, що найчастіше є наслідком мозкових травм. Основною причиною відставання є слабо виражені органічні ушкодження головного мозку, вроджені або ті, що виникли у процесі внутрішньоутробного розвитку, під час пологів або в ранньому періоді життя дитини, а в деяких випадках це генетично обумовлена недостатність центральної нервової системи та її основного відділу головного мозку; інтоксикації, інфекції, травми, що призводять до незначних порушень темпу розвитку мозкових механізмів або викликають легкі церебральні органічні ушкодження [2].

Затримка психічного розвитку відноситься до «прикордонної» форми дизонтогенезу і виражається в сповільненому темпі дозрівання різних психічних функцій. В цілому для цього стану є характерними гетерохронність прояву відхилень і істотні відмінності як в ступені їх вираженості, так і в прогнозі наслідків [2].

Термін «затримка» підкреслює тимчасовий характер відставання (невідповідність рівня психічного розвитку паспортному віку дитини), що долається з віком і тим успішніше, чим раніше будуть створені спеціальні умови для навчання і виховання цих дітей [1]. Тому, з огляду на практику інтегрованого навчання, через інклюзію можна впевнено констатувати той факт, що діти з психофізичними порушеннями цієї категорії, не дивлячись на всю складність дизонтогенезу, найкраще піддаються психолого-педагогічному та корекційно-розвивальному впливу в межах загальноосвітнього закладу за участі команди супроводу і в подальшому мають найбільші шанси до соціалізації.

Висновки. Незважаючи на труднощі засвоєння знань і навичок, затримку в розвитку різних видів діяльності, діти із затримкою психічного розвитку все ж мають можливості для розвитку. У них, в основному, підлягаюче зберіганню конкретне мислення, вони здатні орієнтуватися в

практичних ситуаціях, у більшості з них емоційно-вольова сфера більш збережена, вони охоче включаються в трудову та фізичну діяльність. Отже, ефективній інтеграції дітей з затримкою психічного розвитку сприяють внутрішні і зовнішні чинники: близькість рівня психофізичного розвитку дитини віковій нормі; можливість опанування інтегрованого освітнього стандарту; психічна готовність учня до інклюзивного навчання; надання дитині ефективної кваліфікованої корекційної допомоги; створення корекційно-розвивального середовища в умовах масової школи.

Список використаних джерел:

1. Данілавічюте Є.А. Закономірності виникнення, сутність та місце інклюзії у єдиній системі освіти в Україні / Є. А. Данілавічюте // «Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання», № 1, 2013. – С.2–8.
2. Никишина В. Б. Практическая психология в работе с детьми с задержкой психического развития : пособие для психологов и педагогов / В. Б. Никишина. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 126 с.

Серченко Вікторія Іванівна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна

к.фіз.вих., доцент кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ З УРАЖЕННЯМИ СПИННОГО МОЗКУ ЗАСОБАМИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Вступ. Соціальна адаптація розглядається як явище, в результаті якого формуються необхідні якості, знання, навички та вміння людини, що дозволяють їй бути повноцінним учасником суспільних взаємовідносин. Велика частина інвалідів має низький рівень адаптованості в суспільстві через наявні протиріччя між існуючими у них потребами і відсутністю можливостей їх задоволення [1].

Існує дистанція між формально проголошеною метою рівних можливостей у суспільстві для інвалідів і реальною їхньою участю в громадській праці та інших сферах життя суспільства.

Соціальна адаптація є основним механізмом взаємодії особистості і соціального середовища (пристосування до нових умов, прийняття нових соціальних ролей і правил суспільної поведінки). Процес соціальної адаптації є виразом соціальної активності особистості, яка проявляється внаслідок її діяльності. Соціальна активність, у класичному розумінні, може виступати і як міра, і як важлива умова соціальної адаптованості особистості [4].

Отже, актуальність проблеми визначається відсутністю досліджень у галузі вивчення взаємозв'язку ступеня рухових обмежень і їх ролі у відновленні здатності до самообслуговування й оволодіння професійними навичками з рівнем соціальної адаптації інвалідів з ураженнями спинного мозку, а також ефективністю використання засобів адаптивної фізичної культури в системі комплексної реабілітації людей цієї категорії.

Результати дослідження. Активність – це спосіб самовираження, при якому зберігається індивідуальність особистості і забезпечується процес адаптації. Ця активність визначається рівнем рухових можливостей і, як наслідок, рівнем рухової активності людини з обмеженими можливостями [3].

Рухова активність є основним фактором практичного впливу в процесі адаптивного фізичного виховання на функціональні властивості організму, визначаючи тим самим ефективність процесу соціальної адаптації людини з обмеженими можливостями.

Активність також визначається мотиваційно-вольовою підосною: мотивами, навичками, звичками, наслідуванням, що успішно формуються під час занять адаптивною фізичною культурою у вигляді навичок самообслуговування, подолання перешкод особами з обмеженими можливостями, освоєння раціональної техніки основних рухових дій, звички дотримання особистої та громадської гігієни, мотиваційної основи для системного самовдосконалення і формування навичок здорового способу життя [2].

Таким чином, соціальна адаптація – це безперервний процес досягнення відповідності між актуальними потребами та їх задоволенням шляхом активної позиції, яку займає особистість у процесі життєвого шляху, і вимірюється якістю життя індивіда. Метою соціальної адаптації є досягнення подібних результатів життєдіяльності по відношенню до інших членів суспільства.

У свою чергу, соціальна недостатність являє собою соціалізацію по-

рушення або обмеження життєдіяльності й як така відображає культурні, соціальні, економічні наслідки для індивіда і його контактів із середовищем проживання, що випливають з наявності порушення й обмеження життєдіяльності. Незручність соціального характеру виникає з невдачі або нездатності індивіда відповідати очікуванням або суспільним нормам свого оточення [2].

При оцінці стану індивіда виділяють наступні види соціальної недостатності:

1. соціальна недостатність через обмеження фізичної незалежності;
2. соціальна недостатність через обмеження мобільності;
3. соціальна недостатність через обмеження здатності займатися звичайною діяльністю;
4. соціальна недостатність через обмеження здатності до отримання освіти;
5. соціальна недостатність через обмеження здатності до професійної діяльності;
6. соціальна недостатність через обмеження економічної самостійності;
7. соціальна недостатність через обмеження здатності до інтеграції в суспільство [5].

Адаптивна фізична культура в процесі соціальної адаптації осіб з обмеженими можливостями являє інтегративний соціальний інститут, що дозволяє в тій чи іншій мірі компенсувати соціальну недостатність інваліда в її основних проявах і забезпечує поступальний розвиток і відновлення взаємодії з навколишнім середовищем [2].

Гуманізація, як провідний елемент соціально орієнтованого мислення, потребує суттєвих змін відносно до людей, які мають інвалідність, створення їм умов, необхідних для реалізації природних прав на навчання, розвиток, лікування, реабілітацію, пересування, подорожі, відпочинок, заняття адаптивною фізичною культурою і спортом [5].

Адаптивна фізична культура має великі можливості для корекції особистості та адаптації інваліда в соціальних групах. Але, як показує досвід практичної діяльності, ще мало вивчені особливості використання засобів адаптивної фізичної культури на різних етапах реабілітації людей з ушкодженнями спинного мозку, а без цих знань неможливо вирішити проблему їх інтеграції в соціум.

Рівень соціальної адаптації є інтегральним показником, що характеризується внутрішніми взаємовпливами складових його компонентів.

Вимірювати соціальні ролі обмеження досить важко без супутньої оцінки навичок самообслуговування, мобільності, побутової активності, а також психолого-педагогічної статусу інваліда, котрий використовує візок. У зв'язку з цим соціальна адаптація розглядається як похідна трьох компонентів: рухового, соціально-побутового та психолого-педагогічного.

Саме порушення рухових можливостей визначає ступінь інших порушень життєдіяльності інваліда-візочника. У осіб з ураженням спинного мозку довільна рухова діяльність у повному обсязі неможлива, в результаті чого виникають соціальні обмеження, які призводять згодом до психоемоційних обмежень. У свою чергу, психоемоційний фактор посилює соціальну недостатність, яка, в свою чергу, негативно впливає на рівень рухової активності, що визначає подальше зниження рухових можливостей, які є провідним компонентом у процесі соціальної адаптації індивіда [1]. Індекс соціальної адаптації є кількісною величиною, що характеризує динаміку сукупності, що складається з безпосередньо несумірних компонентів. Для найбільш достовірної оцінки рівня соціальної адаптації використовується суб'єктивна оцінка показників і об'єктивна оцінка самим хворим [5].

Висновки. Аналіз науково-методичної літератури довів практичну відсутність наукових розробок з організаційно-методичних основ соціальної адаптації інвалідів з ушкодженнями спинного мозку засобами адаптивної фізичної культури, хоча її проведення могло б забезпечувати найбільший ступінь відновного процесу у цього контингенту.

Створення необхідних умов для соціальної адаптації всіх категорій інвалідів є однією з основних складових їхньої реабілітації, нормальної інтеграції в суспільство. Все це особливо важливо для осіб з ураженнями опорно-рухового апарату, що користуються інвалідним візком, тому що вони являють собою найбільш складну, в руховому відношенні, категорію інвалідів.

Список використаних джерел:

1. Будаєва Г.С. Соціальна адаптація інвалідів з ураженням опорно-рухового апарату в сучасному суспільстві : автореф. дис. ... канд. соц. наук. / Г. С. Будаєва, 2015. – 23 с.
2. Дементьєва Н. Ф. Соціальна реабілітація і її роль в інтеграції інвалідів в суспільство / Н. Ф. Дементьєва // Розвиток соціальної реабілітації в Україні. – Х., 2018. – С. 4–11.

3. Кавокін С. Н. Інвалід і суспільство (організаційно-правовий аспект) / С. Н. Кавокін // Комплексна реабілітація інвалідів. – К., 2012. – Вип. 1. – С. 189–192.
4. Лаврова Д.І. Розвиток системи реабілітації інвалідів в Білорусі / Д. І. Лаврова // Професійна реабілітація та зайнятість інвалідів. – Львів, 2019. – С. 21–29.
5. Рубцова Н.О. Адаптивний фізкультурно-спортивний рух як фактор соціальної адаптації інвалідів різних категорій / Н. О. Рубцова // Теорія і практика фізичної культури, 2018. – № 3. – С. 14–19.

Скринник Ерік Григорович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Вступ. Вчені, що займаються проблемами організації оздоровчої фізкультури, в своїх дослідженнях доводять, що активізація режиму рухової активності покращує стан здоров'я, розширює функціональні можливості, уповільнює процеси старіння в осіб похилого віку, що, в свою чергу, перешкоджає розвитку передчасного старіння. Рекреація передбачає виконання не силових вправ і не інтенсивну аеробну роботу, а елементарні рухи: піші прогулянки, ранкову гімнастику, незначні пробіжки, але не варто виключати і фізичні вправи. Якщо немає ніяких протипоказань зі сторони медицини, то можна дозволити навіть заняття спортом під наглядом досвідченого тренера. Під час виконання фізичних вправ мають виникати позитивні емоції, інакше від них не буде ефективності. Весь комплекс вправ для людей похилого віку підбирається з урахуванням всіх змін, що відбуваються з віком, щоб не допустити порушення роботи систем органів, тому досить важливим є правильний підбір засобів, форм і змісту рекреації для цього віку, базуючись на теоретико-методичному обґрунтуванні [3].

Результати дослідження. Виділяють багато класифікацій рекреаційної діяльності, які різняться між собою принципами побудови. Найчастіше в основі класифікації рекреаційної діяльності лежать: мета занять, характер організації, тривалість занять і перебування у певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять тощо. Науковці наголошують, що види рекреаційної діяльності надзвичайно диверсифіковані. Це пов'язано з її різноманітністю, складністю і комплексністю [2].

Боротьба проти старіння, уповільнення процесів інволюції також є одним із завдань фізичної рекреації. Рухова діяльність активізує діяльність організму і сприяє не тільки збереженню його біологічних функцій, але і їх удосконаленню, що зумовлює уповільнення темпів інволюції. Цю проблему люди похилого віку вирішують як індивідуально на основі власного непрофесійного фізкультурного досвіду, так і в групах здоров'я, фізкультурно-оздоровчих центрах [3].

Важливим стимулом до занять фізичними вправами для літніх людей є можливість спілкування, яке відбувається у місцях групових занять. Перед початком і після занять люди можуть обмінюватися думками, розповідати про радості, печалі, недуги, проблеми. Фізична рекреація сприяє зникненню дискомфортних відчуттів.

Багато видів фізичної рекреації супроводжуються задоволенням від рухової активності. Це, насамперед, різноманітні ігри – з м'ячем, шайбою, воланом, кулями тощо. Їхня висока емоційність є великим стимулом для занять фізичними вправами. Такі ігри можуть проводитися як стихійно, самостійно, так і в групах, секціях, командах [1].

До засобів фізичної рекреації належать будь-які фізичні вправи, ігри, розваги, а також рекреаційний спорт, який може задовольнити названі вище потреби. Головна мета рекреаційного спорту – організувати дозвілля так, щоб це сприяло зміцненню здоров'я, про досягнення найвищих показників рухової діяльності тут не йдеться. Фізичну рекреацію можна організувати у будь-яких формах, проте часто вона не потребує спеціальної організації. Зміст і форми фізичної рекреації можуть бути пристосованими до потреб і можливостей людей – однієї людини чи групи, їх статі, віку, зовнішніх умов і суб'єктивних потреб кожного, хто вирішив займатися фізичною рекреацією [3]. Головне значення полягає в тому, що вона, задовольняючи потреби людей у руховій активності, створює передумови для нормального функціонування людського організму в інших

видах діяльності.

У сфері фізичної рекреації використовуються спільні методи, проте з акцентом на індивідуальних особливостях (стать, вік, нахили, смаки, стан здоров'я і ступінь фізичного розвитку), суворим дозуванням навантаження.

Особливе значення під час індивідуальних занять фізичними вправами у групах похилого віку, у спеціальних медичних групах, у місцях громадського відпочинку і лікування набуває постійний самоконтроль і регулярний медичний контроль [1].

Основними формами занять фізичними вправами дорослих у рекреації є: гігієнічна гімнастика, шейпінг, аеробіка, прогулянки, туризм, навчальні заняття у групах здоров'я і спортивних секціях, виробнича гімнастика, плавання, катання на ковзанах, різноманітні ігри з м'ячами, воланами, кулями (більярд) тощо [1].

Одне із головних завдань фізичної культури у похилому віці – стримування старіння, процесів інволюції в організмі, створення умов для нормальної, згідно з віком людини, діяльності. Літнім людям дуже важливо зберегти і проявляти доброзичливість, позитивні емоції, не піддаватися песимізму, який з'являється через хвороби, часткову втрату спілкування, невлаштованість життя. Названі проблеми значною мірою може вирішити фізична рекреація, бо вона пов'язана з позитивними емоціями, задоволенням від руху, спілкуванням, відчуттями радості буття, незважаючи на труднощі та проблеми. Зрозуміло, що фізична рекреація не в змозі повністю вирішити всі проблеми, але вона допомагає значною мірою послабити їхній негативний вплив на людину [2].

Для літніх людей важливий їхній рівень фактичної неспеціальної фізкультурної освіти, тобто удосконалення їхніх фізичних здібностей, рухових навиків як побутових, так і більш складних, знання елементарних, найпростіших основ теорії і методики фізичної рекреації, гігієни, режиму праці, харчування, відпочинку. Рухова активність, посилення побутова праця мають важливе значення для збереження здоров'я і боротьби зі старінням. Фізичні вправи та рухова активність в цілому позитивно впливають на психіку, на усі вегетативні функції – газообмін, травлення, серцево-судинну і систему виділення, залози внутрішньої секреції. Вони створюють основу для здорового способу життя, допомагають боротися зі шкідливими звичками, збільшують здатність організму чинити опір втомі та хворобам [1]. Важливою проблемою, яку вирішує людина є проблема

збереження фізичної і розумової працездатності, запобігання психічній втомі. Важливим засобом її вирішення є зміна характеру діяльності, переключення на такі види, що не пов'язані з професійною, тобто засобами фізичної рекреації.

Висновки. Для успішної реалізації рекреації в житті людини похилого віку слід враховувати основні складові, а саме: засоби, форми, зміст і специфіку занять. Усі види і форми фізичної рекреації здійснюють вдома, у спортзалах, басейнах, саунах, клубах, місцях відпочинку і лікування. Задовольняючи потреби людей у руховій активності, рекреація створює передумови для нормального функціонування людського організму – це все виступає головним значенням фізичної рекреації.

Список використаних джерел:

1. Гакман А. Проблеми організації рекреаційно-оздоровчої діяльності у структурі дозвілля людей похилого віку / Гакман Анна // Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура. – 2017. – С. 42–46.
2. Гакман А.В. Вплив рекреаційно-оздоровчої діяльності на уповільнення старіння організму // А.В. Гакман, Л.В. Балацька, Т.І. Лясота. – Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2016. – С. 91–98.
3. Павлова Ю.О. Концептуальні засади використання оздоровчо-рекреаційних технологій для поліпшення якості життя населення (на прикладі осіб літнього віку) / Ю. О. Павлова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки – 143 (2017) – С. 300–303.

Слободяник Євгенія Яківна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна

д.пед.н., професор кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Вступ. Нові реформаційні процеси, що відбуваються в освітньому просторі, зумовлюють потребу розв'язання соціально-педагогічних за-

вданий, одним із яких є забезпечення комплексної корекційної допомоги дітям із розумовою відсталістю як у спеціальних, так і масових навчальних закладах. У зв'язку з сучасними тенденціями впровадження системи інклюзивної освіти означена проблема набуває особливо актуального значення. На сьогодні не вирішеними залишаються питання практичної реалізації забезпечення комплексної корекції порушень психомоторики дітей із розумовими вадами.

Система спеціальної освіти в Україні має структуру, що передбачає диференціацію дітей за нозологіями та віковими групами. Відповідно, освітні послуги дітям із порушеннями інтелектуального розвитку надаються в рамках спеціальних освітніх закладів, що реалізують програми освіти, складені на основі Державного стандарту спеціальної освіти. Проте, як свідчить практика, ні в галузі спеціальних освітніх закладів, ні з урахуванням можливості навчання дитини з вадами у загальноосвітньому закладі суттєво недопрацьованим залишається питання застосування засобів фізичної реабілітації до дітей із розумовою неповносправністю [1].

Результати дослідження. Основним розладом у клініко-психологічній картині розумової відсталості є виражена недостатність пізнавальної діяльності, що обумовлюється як низькою здатністю до мислення, так і порушеннями темпу, рухливості психічних процесів, недостатністю пам'яті, уваги. Процес сприйняття у розумово відсталих дітей малоактивний, тому їх моторний і сенсорний розвиток значно відстає за темпами формування і проходить нерівномірно [4].

У дітей із порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається ряд супроводжуваних соматичних захворювань, часті захворювання дихальних шляхів, морфофункціональні порушення функцій опорно-рухового апарату тощо [1]. Тому стає очевидним, що ефективність проведення навчально-виховних і корекційно-реабілітаційних заходів із дітьми з розумовою відсталістю значною мірою залежить від відсутності супроводжуваних захворювань, сформованості фізичної та психічної сфер як складових загального здоров'я.

Систематичний процес фізичної реабілітації у комплексному корекційному впливі має дати можливість дитині з розумовою неповносправністю стати повноправним членом суспільства, брати активну участь у шкільному житті, розвивати потенційні можливості та демонструвати свої природні здібності. Фізична реабілітація має бути важливою частиною загальної системи навчання, виховання та корекції дітей із вадами розу-

мового розвитку [2].

Основною метою програми з фізичної реабілітації є корекція й компенсація недоліків фізичного розвитку, загальної та дрібної моторики, що перешкоджають успішному навчанню та вихованню дітей.

Основними напрямками реабілітаційної роботи з учнями, які мають вади, є: удосконалення основних рухових функцій і сенсорної сфери; розвиток дрібної моторики кистей і пальців рук; покращення артикуляційної моторики; корекція окремих сторін психічної діяльності: удосконалення просторових уявлень і орієнтації, слухової уваги і пам'яті; розвиток різних видів мислення; корекція порушень у розвитку емоційно-вольової сфери; зміцнення загального здоров'я; виховання точності, завершеності рухів; нормалізація м'язового тону з використанням для цього різноманітного за темпом і ритмом матеріалу, рухових вправ; виховання зорово-моторної координації [3].

В основі фізичної реабілітації дітей із вадами розумового розвитку лежить навчання окремим рухам, елементам дій, доведення їх до варіативного автоматичного виконання, об'єднання цих елементів у свідому діяльність.

З метою всебічного фізичного та психічного розвитку, збільшення рухової активності у процесі занять із фізичної реабілітації проводяться: заняття, спрямовані на розвиток психомоторики: ранкова гігієнічна гімнастика, фізкультхвилинки, рухова терапія, ЛФК, змагання, прогулянки; заняття, спрямовані на покращення функціонування кисті та пальців рук: пальчикова гімнастика, складання мозаїки, кубиків; малювання, ліплення з пластиліну, конструювання, розкладання дрібних предметів залежно від форми, розміру, кольору, захоплення та утримування предметів різними пальцями; заняття, спрямовані на оволодіння навичками самообслуговування на основі покращення функціонування опорно-рухового апарату, рівноваги, координації рухів; дихальні вправи для попередження виникнення захворювань верхніх дихальних шляхів; спортивні свята у відповідності з можливостями дітей для підвищення рівня домагань та мотиваційної складової до самостійних занять фізичної культурою, спортом, покращення комунікативних якостей дітей тощо [1].

Під час проведення занять із фізичної реабілітації дитину необхідно навчити відчувати рухи всіх видів, застосувати оптимальну кількість сенсорних подразників, що стимулюють відчуття дотику, рівноваги. Складаючи комплекс фізичних вправ, потрібно враховувати вік дитини, тяж-

кість дефекту, рівень її інтелектуального розвитку, інтереси й особливості поведінки. Більшість вправ пропонуються у вигляді цікавих ігор, завдяки чому дитина самостійно повторює активні рухи. Проведення фізкультурно-виховних заходів і рухливих ігор впливає на формування дисципліни, організованості дітей із розумовою відсталістю. На їхню довільну, спонтанну поведінку накладаються обмеження, тому вони повинні вчитися діяти спільно з іншими учнями. Усі ці навички допомагають сформувати правильну модель поведінки й вирішувати завдання, що стоять перед педагогами. Проведення таких заходів є ідеальною можливістю для дитини бути залученою в основний потік однолітків, виховуватися в мовному середовищі з іншими дітьми, інтегруватися в суспільство [3].

Специфіка проведення занять із фізичної реабілітації дітей з розумовою відсталістю передбачає: постійний пошук індивідуальних підходів до дитини та диференційований підбір завдань; комбінований та ігровий характер занять; систематичне формування наслідувальної діяльності; розвиток довільної уваги; використання наочності; спостереження за внутрішнім станом дитини; моделювання ситуацій досягнення, позитивний емоційний настрій дітей на заняттях; формування постійної потреби у набутих уміннях та навичках; ігрові, нетрадиційні форми навчання та виховання; підкреслення особистого успіху кожного, уникнення ситуацій змагання; підтримку дитини у важкій ситуації; врахування особистісного росту дитини відносно самої себе; створення ситуації успіху [3].

Критеріями ефективності таких програм є: удосконалення наявних і розвиток нових умінь, навичок рухових функцій; готовність до варіативного застосування набутих умінь, навичок, формування альтернативного переміщення при порушенні моторних функцій; збереження наявного та зміцнення загального здоров'я дитини; мотивація дитини до активної навчальної та рухової діяльності. Разом із тим, оцінюючи здобутки дитини, важливо враховувати наступні її вміння: приймати допомогу; виправляти те, що зроблено неправильно; знаходити спільну мову з дорослими та однолітками; сприймати та виконувати інструкції вчителя; планувати свою роботу відносно поставлених завдань; адекватно поводитися стосовно різних ситуацій; достатньо довго утримувати увагу, слухати й розуміти те, що вимагають [2].

Висновки. Таким чином, завданнями навчальних закладів, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, зокрема, з розумовою відсталістю, є забезпечення умов навчання та систематичної корекції за-

собами фізичної реабілітації дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями; формування у них навичок самообслуговування; профілактика соматичних захворювань, вторинних порушень розвитку опорно-рухового апарату, моторних функцій; формування мотивації до здорового способу життя, самостійних занять із фізичної культури та спорту; удосконалення соціопобутової моделі поведінки в дітей з особливими потребами.

Список використаних джерел:

1. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі та соціальному середовищі : навч. пос. / О.В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.
2. Дегтяренко Т.М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних закладах для дітей з особливими потребами : навч. пос. / Т.М. Дегтяренко. – Суми: Університетська книга, 2008. – 302 с.
3. Навчання дітей із важкими розумовими вадами : посібник для вчителів; пер. з польськ. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. – 160 с.
4. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью : учеб. пособие. / под. ред. М. Пшичек; пер. с польск. – СПб.: Речь, 2006. – 276с.

Теличко Анна Віталіївна

студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна,

д.пед.н., професор кафедри

фізичної реабілітації та фізичного виховання

Полтавський інститут економіки і права

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ ІЗ ВЕРТЕБРОГЕННОЮ ПАТОЛОГІЄЮ ПОПЕРЕКОВОГО ВІДДІЛУ ХРЕБТА

Вступ. Останнім часом скарги на біль у поперековому відділі хребта є одними з найбільш частих причин звернення до фахівців. В даний час деякі вчені розглядають вертеброгенну патологію поперекового відділу хребта як окреме захворювання, а не тільки як синдромальний діагноз. Як зазначає В.В. Кормільцев [4], на сучасному етапі розвитку суспільства особливої соціальної значущості набула проблема збереження і зміцнення

здоров'я, підвищення фізичного стану, а також профілактики різного роду хронічних захворювань населення. Вчений вказує, що серед найпоширеніших хронічних захворювань основне місце займає вертеброгенна патологія. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, вертеброгенна патологія, як одне з найбільш відомих уражень опорно-рухового апарату посідає третє місце за поширеністю після захворювань серцево-судинної системи і онкологічної патології [4].

Результати дослідження. В.В. Кормільцев [6] вказує, що поширеність вертеброгенної патології в економічно розвинених країнах, за даними експертів ВООЗ, досягла розмірів неінфекційної епідемії і є однією з найчастіших причин стійкої втрати працездатності, тому медико-соціальна значущість вертеброгенних захворювань винятково висока. Жінки хворіють частіше, ніж чоловіки, але в останніх виникають тяжкі ускладнення в перебігу захворювання [6].

І. П. Антонов зазначає, що основним механізмом у розвитку дегенеративно-дистрофічних змін хребта є порушення мікроциркуляції, уповільнення кровотоку і набряк тканин [1]. Це призводить до ферментативним і метаболічних розладів, що знижує нормальну доставку кисню, а як наслідок – поява болю [1].

В. П. Веселовський [2] наголошує, що біль у спині найчастіше виникає раптово. Вчений вказує, що незважаючи на свою неприємність, біль є одним із головних компонентів захисної системи організму [2]. Це найважливіший сигнал про пошкодження тканини і розвитку патологічного процесу, постійно діючий регулятор гомеостатичних реакцій, включаючи їх вищі поведінкові форми. Однак це не означає, що біль має тільки захисні властивості. При певних умовах, зігравши свою інформаційну роль, біль сам стає частиною патологічного процесу, нерідко більш небезпечного, ніж пошкодження, що його викликало [2].

У навчально-методичних рекомендаціях «Вертеброгенні больові синдроми» вказується, що біль у спині можна розділити на дві групи – вертеброгенного (дегенеративного, травматичного, запального, неопластичного та іншого характеру ураження хребців) і невертеброгенного генезу (розтягнення зв'язок й м'язів, міофасціальні синдроми, фіброміалгія, соматичні захворювання, психогенні чинники та ін.) [4]. У контексті обговорення вертеброгенних больових синдромів, у першу чергу, треба згадати про дегенеративно-дистрофічні зміни (остеохондроз) хребта, оскільки в переважній більшості випадків, вертеброневрологічна патологія

пов'язана саме з ними [4].

Метою фізичної реабілітації хворих із вертеброгенною патологією поперекового відділу хребта є відновлення процесів фізичної працездатності, що досягається розробкою індивідуальних програм фізичної реабілітації з урахуванням тяжкості патологічного процесу та індивідуальних особливостей хворих.

В. В. Кормільцев у програму фізичної реабілітації осіб з вертеброгенною патологією в стадії ремісії із застосуванням засобів фітнесу включав загальнозміцнювальні і спеціальні вправи, в тому числі із застосуванням додаткового фітнес-обладнання в різних вихідних положеннях, вправи для тулуба з невеликою амплітудою, спеціальні статичні вправи [6]. Під час занять виключали різкі підскоки, різкі нахили тулуба, піднімання обтяжень. Протягом одного дня проводили індивідуально підібраний комплекс вправ у залі, заняття в басейні, масаж. Курс фізичної реабілітації був умовно розподілений на три періоди: адаптаційний, тренувально-коригуючий і стабілізаційний [6].

В. А. Єпіфанов та А. В. Єпіфанов [3] вказують, що застосування реабілітаційних методів дозволяє м'яко впливати на організм і не зачіпати інші органи і тканини. При цьому ефективність комплексного лікування остеохондрозу істотно підвищується.

С. Н. Федоренко, О. Б. Лазарева та В. В. Кормільцев [7] зазначають, що особливо ефективним засобом профілактики і лікування вертеброгенної патології є плавання на спині, яке створює оптимальні умови для функціонування найрухливіших відділів хребта – шийного та поперекового: розслабляються м'язи спини і шиї, знижується навантаження на міжхребцеві диски, збільшуються проміжки між хребцями і знижується тиск на нервові корінці в місцях їх виходу з хребетного каналу.

У навчально-методичних рекомендаціях «Вертеброгенні больові синдроми» зазначається, що завданням реабілітаційного лікування неврологічних ускладнень вертеброгенних захворювань є надання знеболюючої, дегідратуючої дії, поліпшення проведення імпульсів у нервово-м'язовому синапсі, посилення регенерації нервових волокон, мікроциркуляції в периферичних судинах [7]. З лікувальних методів можуть призначати фонофорез або електрофорез з розчинами анальгезуючих фармакологічних препаратів (новокаїну, лідокаїну та ін.) на паравертебральну ділянку, синусоїдальні модульовані струми, імпульсні струми низької частоти (ампліпульстерапія, діадинамічний струм). З метою ліквідації больового синд-

рому призначається черезшкірна електрична стимуляція, при якій проводиться активація волокон чутливих нервів без залучення рухових структур та відсутністю м'язових скорочень. Комплекс такого лікування також включає магнітотерапію, яка виконує функцію базисного методу довготривалої дії. З метою поліпшення кровообігу та ремієлінізації нервового стовбура проводяться теплові процедури за типом контактного тепла: парафінолікування (за відсутності набряку тканин) [7].

Автори [7] зазначають, що тепловий вплив води підвищує обмін речовин, стимулює кровообіг, покращує трофіку тканин. Плавання рекомендується всім хворим вертеброгенною патологією, незалежно від тяжкості захворювання, його прогнозу, перебігу та виду лікування. Винятком є особи з супутніми захворюваннями [7].

В. В. Кормільцев [6] вказує, що у програму потрібно включати такі реабілітаційні заходи:

1. Фізичні вправи, що сприяють відновленню трофіки, чутливості, рухових функцій і конкретних груп м'язів, залежно від ураженого сегмента.

2. Використання в програмі аквафітнесу і аквамоушена з метою активізації уражених ХРС, гравітаційного розвантаження опорно-рухового апарату.

3. Застосування функціонального тренінгу для використання внутрішніх резервів стабілізації, відновлення функціональності спазмованих м'язів. Для досягнення такого ефекту використовувалися такі засоби: вправи із застосуванням додаткового фітнес-обладнання; пліометричне та ізокінетичне тренування.

4. Використання лікувального масажу.

5. Тренування на блочних тренажерах, що дозволить сформувати і зміцнити м'язовий корсет.

6. Застосування лікувальної гімнастики спеціальної направленості.

7. Масаж тулуба і нижніх кінцівок.

8. Стабілізаційний тренінг і коригуюча гімнастика для корекції патологічного профілю постави та зміцнення м'язів в ураженому сегменті [6].

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури щодо актуальності застосування фізичної реабілітації осіб із вертеброгенною патологією поперекового відділу хребта свідчить про те, що наявні комплекси фізичної терапії хворих ще недосконалі та неповні, тому пошук нових комплексних програм фізичної реабілітації таких хворих є актуальною пробле-

мою.

Список використаних джерел:

1. Антонов И. П. Патогенез и диагностика остеохондроза позвоночника и его неврологических проявлений: состояние проблемы и перспективы изучения / И. П. Антонов // Журнал невропатологии и психологии. – 2006. – Т. 88. – Вып. 4. – С. 481–488.
2. Веселовский В. П. Практическая вертебрология и мануальная терапия. Патогенез остеохондроза / В. П. Веселовский. – Рига, 1991. – 341 с.
3. Єпіфанов В. А. Остеохондроз хребта. Відновне лікування при захворюваннях і пошкодженнях хребта / В. А. Єпіфанов, А. В. Єпіфанов. – Х., 2018. – С. 135–188.
4. Кормільцев В. В. Особливості методики корекції патологічного рухového стереотипу в сучасних умовах / В. В. Кормільцев // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 3. – С. 64–67.
5. Кормільцев В. В. Особливості фізичної реабілітації людей з вертеброгенною патологією в стадії ремісії / В. В. Кормільцев // Спорт. вісник Придніпров'я. – 2012. – № 3. – С. 129–131.
6. Кормільцев В.В. Фізична реабілітація осіб з вертеброгенною патологією в стадії ремісії із застосуванням засобів фітнесу: автореф. дис. ... кандидата наук з фізичного виховання і спорту / В.В. Кормільцев. – К., 2014. – 24 с.
7. Федоренко С.Н., Лазарева Е.Б., Кормильцев В.В. Использование средств аквафитнеса в физической реабилитации больных вертеброгенной патологией. Физическое воспитание студентов. – 2012. – Режим доступу: URL: <http://lib.sportedu.ru/press/fvs/2012N3/p112-115.htm>.

Траверсе Г. М.

д.мед.н., професор

Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

Цвіренко С. М.

к.мед.н., доцент

Українська медична стоматологічна академія

МЕДИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНУ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ

Стан здоров'я підростаючого покоління – найважливіший індикатор благополуччя суспільства і держави, що відображає справжню ситуацію та дає прогноз на майбутнє. В даний час виявляється тенденція до погіршення стану здоров'я дітей і підлітків, що навчаються в освітніх установах.

Нами проаналізовано стан здоров'я дітей шкільного віку в м. Полтаві за даними профілактичних оглядів протягом 2000-2019 років. Результати аналізу показали, що за минулі роки питома вага здорових школярів зменшилась в 3 рази: 46,5% в 2000 році та 14,3% в 2019 році. А серед випускників шкіл тільки 10,9% визнано здоровими. У той же час частота виявлення патології у них збільшилась майже в два рази.

Особливо звертає на себе увагу зростання захворювань ендокринної та серцево-судинної систем, кількість яких за останні 19 років збільшилась в 2,5 рази. Структура захворювань протягом досліджуваного часу залишається незмінною: на першому місці стоїть патологія опорно-рухового апарату, на другому – захворювання органів зору, на третьому – хвороби шлунково-кишкового тракту і серцево-судинної системи.

Слід зазначити, що за період навчання в школі частота виявленої патології зростає в десятки разів. Так, в 2019 році, захворювання шлунково-кишкового тракту у першокласників склали 1,38 на 1000, а у школярів 10-11 класів 145,4 на 1000 оглянутих. Вражає і зростання захворювань опорно-рухового апарату за період навчання в школі. Так у першокласників захворювання цієї системи склали 97,2 на 1000, а у підлітків 394,3 на 1000 оглянутих. У більшості дітей діагностували сколіози різного ступеня.

За визначенням ВООЗ відомо, що здоров'я на 50% залежить від способу життя, на 20% – від спадковості, на 20% – від стану навколишнього середовища і тільки на 10% – від діяльності медичних працівників. Звідси випливає, що, проблема поліпшення здоров'я має комплексний характер і її основу становить здоровий спосіб життя. Разом з тим, в рамках тради-

ційної системи освіти турбота про здоров'я учнів вважається прерогативою медичних установ. Однак робота медичного персоналу орієнтована на лікування та профілактику захворювань, а не на формування здоров'я та здорового способу життя.

З огляду на те, що серед факторів, які впливають на здоров'я, найбільшу питому вагу має спосіб життя (50-55%), то необхідно підвищувати роль системи освіти у рішенні проблеми збереження і зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя школярів.

По думку ряду вчених незадовільний стан здоров'я школярів зумовлений зростанням шкільних і соціальних навантажень, а також: початком шкільних занять у 6-річному віці, коли більшість дітей не готові до навчання в наявних умовах; катастрофічним зниженням фізичних навантажень і рухової активності дітей (наприклад при рекомендованій нормі 10 тис. кроків на добу деякі діти здійснюють лише 500); нераціональним харчуванням; хронічними стресами; шкідливими звичками, поширеними в молодіжному середовищі. Як наслідок – кількість хронічно хворих дітей збільшується за роки навчання у школі в 2,5 рази.

Особливу стурбованість викликає вкрай низька фізична активність дітей шкільного віку, яка не просто знижує рівень здоров'я і сприяє виникненню хронічної патології, а й формує повну непідготованість до найпростіших фізичних навантажень, що може призвести навіть до загибелі дитини. За даними наукових досліджень гігієнічні норми рухової активності залежать від віку і статі дитини й у середньому становлять 3,5-5 год/добу. При цьому у половини школярів, серед яких проводилися опитування, фізична активність – 30-60 хвилин на день.

Відсутність навантажень сприяє розвитку захворювань серцево-судинної системи, формуванню патології кістково-м'язової системи, ендокринним порушенням та проблем репродуктивної функції у подальшому. Спеціалістами виявлено, що при перебуванні хлопців за комп'ютером чи за переглядом телепередач безперервно протягом 2 годин, у них у 2 рази знижується активність сперматозоїдів. При цьому дослідженням встановлено, що за комп'ютером щоденно 0,5-3 години проводять 90% школярів.

Звичайно, неправомірно звинувачувати тільки школу в погіршенні здоров'я дітей і підлітків. За 9-11 років навчання на організм і психіку школяра впливає безліч факторів, не пов'язаних безпосередньо зі школою і процесом навчання. Але, безумовно, внесок школи в цей комплексний негативний вплив дуже великий. Школа – це державний інститут, який

виконує поставлені державою і суспільством завдання, в числі яких поряд з наданням дітям якісних освітніх послуг, стоїть завдання збереження здоров'я громадян України, і, в першу чергу, – дитячого населення. За даними ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва НАМН України», за останні 15 років відбулися і тривають суттєві зміни у загальній середній освіті, які стосуються, насамперед, підвищення кількості навчальних годин (уроків) на день і тиждень в усіх вікових групах школярів, зростання кількості обов'язкових навчальних дисциплін, підвищення тривалості робочого дня учнів. Погіршенню ситуації зі станом здоров'я молодого покоління сприяють і такі педагогічні чинники як синдром «шкільної дисадаптації», нераціональна організація навчального процесу, недостатній руховий режим, низький рівень психолого-валеологічної компетентності педагогів і батьків і т.д. Всі ці фактори призводять до того, що за роки навчання в школі кількість хворих дітей збільшується. Тому сьогодні, коли цінність здоров'я і життя людини в рамках гуманістично орієнтованої педагогіки виноситься на один з найвищих щаблів в ієрархії педагогічних цінностей, необхідно методологічне осмислення проблеми виховання у людини валеологічного ставлення.

Погіршення здоров'я школярів безпосередньо залежить від навчальних навантажень. Та при традиційному підході до навчання вирішити проблему збереження здоров'я не можливо. І навіть не стільки через програми, скільки через нераціональні методи навчання. Серед педагогів все частіше піднімається питання навчального навантаження на учнів. Говорячи про навчальні навантаження, слід мати на увазі, що вони мають не лише фізіологічний характер і не можуть вимірюватися тільки кількістю годин або прочитаними сторінками. Навчальне навантаження безпосередньо залежить від психологічного ставлення школярів до навчання: якщо процес отримання знань цікавий і мотивований, то засвоєння матеріалу не створить ефекту перевантаження. І, навпаки, те, що викликає в учнів відторгнення або здається безглуздом, може викликати перевтому навіть при невеликих обсягах навчального матеріалу.

Останнім часом доведено, що на стан здоров'я школярів суттєво впливають також різноманітні негативні екологічні фактори. Дитячий організм є найбільш чутливим індикатором екологічних негараздів довкілля. Висвітлюючи проблему негативного впливу екологічного забруднення довкілля на стан здоров'я дітей, доцільно акцентувати увагу на тому факті, що незалежно від характеру дії екологічно шкідливих чинників

у більшості випадків страждають слизові оболонки дихальної та травної систем з подальшим розвитком різної екопатології та ускладнень.

У зв'язку з несприятливою еколого-гігієнічною ситуацією слід очікувати зростання різних захворювань, особливо алергічних. Однією з найважливіших причин порушень стану здоров'я дітей є вживання в їжу синтетичних підсилювачів смаку, підсолоджувачів, консервантів, барвників. Всі вони заборонені для застосування у дітей, однак наша промисловість спрямована тільки на отримання прибутку, не піклуючись про здоров'я підростаючого покоління.

Так, наприклад, до складу майже 50% магазинних продуктів, від чіпсів і сухариків до м'ясних напівфабрикатів входить глутамат – підсилювач смаку. Основне його призначення – посилення запаху і смакових якостей страв. Глутамат натрію називають сучасним легальним наркотиком. У нашій країні цю речовину дозволено додавати в усі продукти, а в Європі вже давно борються з цією добавкою. Глутамат натрію (E-621) має дуже токсичні властивості, які сильно стимулюють клітини мозку. Якщо часто вживати їжу з підсилювачем смаку, то зміни в мозку можуть мати незворотний характер. Особливо медики рекомендують утриматися від вживання продуктів з глутаматом натрію дітям і підліткам. Існує таке поняття, як залежність від глутамату натрію. При частому його вживанні можуть розвинутися такі захворювання, як астма, хвороби нирок і печінки, алергія, хвороби шлунково-кишкового тракту, неврози, депресивний стан. Негативний вплив глутамату натрію було доведено в ході досліджень Японського університету Хірасакі. При годуванні щурів цим підсилювачем смаку, в кількості 20% сухої ваги від усієї споживаної їжі протягом 6 місяців, була виявлена втрата зору і витончення сітківки очей. Алергічні реакції, найчастіше проявляються у вигляді висипки на обличчі.

Таким чином, аналізуючи власні спостереження і дані літератури, можна зробити висновок, що в останні десятиріччя стан здоров'я та фізичного розвитку дитячого населення України погіршується. Проблеми сьогодення ставлять перед нами нові завдання. Тому таким важливим є валеологічний підхід до процесу навчання, який дозволить знайти можливості поліпшення здоров'я учнів.

Г.М. Траверсе

д. мед. н., професор

Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка

С.М. Цвіренко

к. мед. н., доцент

Українська медична стоматологічна академія

СУЧАСНІ ДЕОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І ЕРГОТЕРАПІЇ

Винятково важливою проблемою для медичних працівників будь-якої спеціальності, в тому числі фізіотерапевтів і ерготерапевтів, є деонтологія і медична етика. Термін «деонтологія» грецького походження, «деон» означає належне і «логос» - вчення. Вперше цей термін був запропонований англійським філософом І. Бентамом в XIX столітті як найменування науки про професійну поведінку людини, як вчення про обов'язки. Медична деонтологія - це вчення про принципи і норми поведінки медичного персоналу. Загальна медична деонтологія - це правила для всіх медичних працівників незалежно від їх спеціальності. Приватні види медичної деонтології включають рекомендації, пов'язані зі специфікою тієї чи іншої медичної спеціальності.

Фізична адаптативна терапія і ерготерапія - дві найважливіші в реабілітації спеціальності, які складають основу організації реабілітаційної служби в розвинених країнах. Для України ерготерапія є порівняно новим методом реабілітації, однак в Західній Європі та Америці вона відома більше 60 років. Ця спеціальність почала формуватися в післявоєнні роки, коли з фронту додому повернулися люди, яких війна перетворила в інвалідів. Всі вони потребували реабілітації. Їм доводилося заново вчити робити найелементарніші речі, необхідні в повсякденному житті, – самостійно вмиватися і одягатися, тримати виделку, підтримувати чистоту в будинку. Але, крім того, ці люди потребували і соціальної адаптації. Адже здорова людина, що раптово постраждала від хвороби, часто падає духом і починає вважати, що відтепер життя для неї закінчено. Вона стає пасивною і залежною, а це не тільки відсуває одужання на невизначений термін, а й ускладнює життя її близьких, яким і так живеться нелегко. За час проведення АТО в Україні з'явилася велика кількість людей з інвалідністю, що була отримана після тяжких поранень вогнепального та міновибухового характеру. Об'єктом реабілітації є перш за все людська особи-

стість - хворі та інваліди, які опинилися в складній соціальній ситуації внаслідок отриманої травми або захворювання.

Ерготерапія розроблена ще й для того, щоб пробудити в пацієнтах бажання вчитися чомусь новому, спілкуватися на рівних зі своїм оточенням, розважатися і навіть піклуватися про інших. Повсякденна діяльність включає в себе самообслуговування, трудову діяльність, дозвілля і пов'язані з цим міжособистісні відносини. Кінцева мета ерготерапії – не тільки максимально відновити рухові функції, а й адаптувати пацієнта до звичного життя здорової людини, допомогти стати самостійним, соціально пристосованим і незалежним у побуті.

Ось чому питання фізичної реабілітації і ерготерапії в останні роки стають все більш актуальними. Разом з цим з'являється необхідність виховання у студентів, майбутніх ерготерапевтів, знань в області деонтології та медичної етики. До будь-якої медичної професії висувається цілий ряд вимог: професійна компетентність; милосердя; стійкість і витривалість (обов'язок, терпимість і терпіння); оптимізм, життєлюбність; чесність; дотримання здорового способу життя; активна життєва позиція; обов'язкове дотримання зовнішнього вигляду, акуратність у висловах. До цих рис ще можна додати інтелігентність, ерудицію в питаннях мистецтва, літератури, тощо.

Згідно з міжнародним кодексом лікарської деонтології, прийнятому в 1949 р в Женеві, виділяють дві головні вимоги до медичного працівника: 1) професійні знання; 2) доброзичливе ставлення до людей. Але будь-яка наука, в т.ч. і деонтологія не може бути постійно заснована тільки на стародавніх всім відомим постулатах. У сучасному суспільстві широкий доступ до соціальних мереж, як відомо, знизив інтерес до читання класичної літератури, що значно вплинуло на культуру усного мовлення, форму письмового викладу. Не завжди помітне прагнення студента підвищувати свою професійну компетентність. Вибір професії часто носить випадковий характер. У момент прийому до вищих навчальних закладів абсолютно не враховується рівень емпатії абітурієнта, тому у значної частини майбутніх медичних працівників здатність до переживання, співчуття можуть бути відсутніми початково. Різні рівні емпатії виражаються як в розумінні проблем інших людей, так і проявом позитивних емоцій і, особливо, в вираженні співчуття, співпереживання, готовності надати реальну допомогу.

У навчальному процесі в даний час виховання якостей емпатії, альт-

руїзму ускладнюється багатьма факторами. Велике значення відіграє нав'язлива, нерідко брехлива інтернет-інформація про успіхи комерціалізації в медицині, зростання досліджень, в т.ч. наукових, спекулятивного характеру, популяризація агресивності, зниження поваги до інтересів суспільства. Тому у студентів відзначається більш низький рівень довіри до своїх вчителів. Під час занять знижується увага, інформація викладача нерідко наштовхується на вакуум із загальноосвітніх дисциплін. Тому поряд з традиційними методами навчання необхідно прищепити толерантність до нових проявів сучасного соціуму - агресивності, егоїзму, комерціалізації, яка може зашкодити пацієнту.

Порушення деонтологічних принципів спілкування з хворими може привести до розвитку у них так званих ятрогеній. Під ятрогенними хворобами розуміють захворювання або патологічні стани, обумовлені необережними висловлюваннями або вчинками медичних працівників. Подібні відчуття можуть виникнути іноді навіть у студентів медичних інститутів, які починають вивчати симптоми захворювань, а так само при читанні спеціальної медичної літератури, коли людина «виявляє» у себе описувані в книгах ознаки хвороб. Цього можна уникнути, якщо проводити роз'яснювальні бесіди з ними, а з іншого боку, дотримання максимальної обережності у розмові з хворими.

Доречно говорити про деонтологічні принципи викладання адаптивної фізичної культури і ерготерапії. Програми, підручники, методичні вказівки, додаткова література – це лише допоміжні матеріали. Головним носієм інформації при навчанні деонтології є викладач, професійний обов'язок якого полягає в тому, щоб крім надання студенту певних фахових знань, постійно працювати в таких напрямках: прищеплювати любов до професії; розвивати потребу в здобутті нових знань, поважати інтереси хворої людини; спонукати студента до постійного вдосконалення. Реалізація цих принципів можлива лише за умови, коли викладач сам відповідає вимогам, що пред'являються вищою школою: є людиною всебічно розвинутою, любить свою спеціальність; має високий професійний рівень, має вагомий науковий потенціал, вимогливий до себе і до студентів; є прикладом для наслідування.

Але важливо пам'ятати, що освітній процес становить собою єдність навчання і виховання, тому, висвітлюючи питання деонтології, необхідно підкреслити, що виховання не обмежується спілкуванням «викладач-студент». У становленні молодого спеціаліста важливим є весь колектив

кафедри. При висвітленні курсу фізичної культури і ерготерапії слід акцентувати увагу студентів на те, що особливу групу пацієнтів складають люди похилого віку, які відчували на своєму життєвому шляху голод, страждання, біль, які пережили розруху, окупацію, втрату рідних і близьких. Медичний працівник повинен розуміти, що кожен з цих пацієнтів вимагає надання психологічної допомоги або проста присутність та увага допомагають їм поповнити запас життєвих сил. Найчастіше люди похилого віку бояться побачити в очах медичного працівника байдужість до старечої немочі. Совість і порядність, великодушність і доброзичливість, благородство і увага, такт і ввічливість у всьому, що стосується життя і здоров'я людини, повинні виступати у медичного працівника як звичні, повсякденні норми поведінки.

При проведенні реабілітаційних заходів обов'язково слід враховувати той факт, що пацієнти, потрапляючи в реабілітаційний центр або кабінет, знаходяться на лікуванні вже деякий, іноді досить тривалий час. Отримане пошкодження або захворювання надовго порушує звичний стиль життя, що може непоправно порушити його психологічний стан. Тому хворий повинен бути оточений максимальною увагою і доброзичливістю. Це завдання з особливою ретельністю вирішується взаємодією не тільки лікаря з хворим, але і з залученням до процесу родини хворого, середнього і молодшого медичного персоналу. Важливо відзначити, що частина пацієнтів до початку реабілітації можуть мати деякі ятрогенні порушення, пов'язані з поведінкою медпрацівників на попередніх етапах лікування, що вимагає додаткової мобілізації деонтологічних і психологічних резервів реабілітолога.

Таким чином, дотримання деонтологічних вимог є обов'язковим для медичних працівників різних категорій, особливо тих, що займаються реабілітацією хворих після важких захворювань. Виховання у студентів, майбутніх фізіотерапевтів та ерготерапевтів, високих морально-етичних якостей є одним з основних напрямків педагогічного процесу у вузі.

Хмеленко Дмитро Олександрович
студент 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»,
Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Шумейко Ігор Анатолійович
к.мед.н., доцент кафедри фізичної реабілітації і фізичного виховання,
Полтавський інститут економіки і права

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Вступ. Прогресуюча тенденція зростання різних проявів девіантної поведінки молоді ставить перед суспільством як одне з основних завдань концентрацію зусиль, спрямованих не тільки на боротьбу з небезпечними наслідками відхилень від соціальних норм, але й, головним чином, на попередження їх виникнення, тобто усунення корінних причин і умов, які прямо або опосередковано негативно впливають на вчинки дітей. Досвід свідчить, що соціальна значущість фізкультурно-профілактичних заходів набуває більшої ефективності за умов їх наукового обґрунтування, що передбачає всебічне врахування взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів, які детермінують поведінку особистості [3].

Стійке зростання девіантних проявів у підлітковому середовищі пов'язане не тільки з теоретичною нерозробленістю проблеми забезпечення формування навичок нормативної поведінки, але й з дефіцитом технологій діяльності в сфері фізкультурно-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків, невідповідністю розроблених раніше методів превентивної педагогіки масштабам сучасних завдань. Результати роботи з попередження девіантної поведінки учнів підліткового віку в значній мірі залежать від ефективності профілактичної діяльності у школі. Профілактична діяльність освітнього закладу повинна бути оснащена як методологічно, так і технологічно.

Результати дослідження. Соціалізація молодого покоління в умовах глибоких трансформацій українського суспільства, що відбувається на тлі складних соціально-економічних реформ і потрясінь, послаблення виховного потенціалу не лише сім'ї, школи, але й інших громадських інститутів, кризи перегляду ціннісних орієнтирів, соціально-економічної поляризації населення, провокує виникнення поведінкових девіацій у суспільстві загалом, і молоді, зокрема. Поле ненормативної поведінки протягом останнього часу суттєво розширилося за рахунок нових форм

девіацій, асоціальних і протиправних дій підлітків: алкоголізації, наркоманії, токсикоманії, ігроманії, інтернет-залежності та ін. Соціальна незрілість, несформованість правових установок часто призводить до правового нігілізму молоді, свідомого ігнорування вимог закону, заперечення соціальної цінності права, що знаходить вияв у різних формах девіантної поведінки. У зв'язку з цим однією з центральних проблем теорії і практики виховання стає розробка ефективних методик, спрямованих на нейтралізацію негативних соціальних впливів і формування позитивної спрямованості молодих людей, становлення їх морально-правової культури. Особливого значення набуває визначення педагогічних умов розвитку здатності підлітків до морально-правової оцінки власних потреб і засобів їх задоволення, формування вмінь самоконтролю, готовності самостійно знаходити конструктивний вихід у ситуаціях конфліктної боротьби мотивів, вироблення імунітету проти деструктивних впливів соціального оточення [4].

Аналіз наукових джерел свідчить, що у науці розроблені теоретико-методологічні засади, які можуть бути покладені в основу створення ефективної методики фізкультурно-педагогічної профілактики девіантної поведінки сучасних підлітків. Водночас недостатньо дослідженими залишаються особливості особистісного становлення учнів-девіантів, критерії та показники поведінкових девіацій, фактори, що зумовлюють зміни в ціннісних орієнтаціях та установках девіантних підлітків. Особливої уваги потребує обґрунтування педагогічних умов і розробка методики фізкультурно-педагогічної профілактики девіантності, яка б ґрунтувалася на принципах середовищного підходу і враховувала особливості соціально-виховного простору загальноосвітньої школи. Загалом можна зробити висновок, що ступінь дослідженості проблеми профілактики девіантної поведінки сучасних підлітків не відповідає рівню її теоретичної й практичної значущості. Теоретичний аналіз проблеми й ознайомлення із теперішньою практикою виховної роботи у загальноосвітніх школах дає підстави стверджувати про існування низки суперечностей: між визнанням важливості профілактичної роботи в освітньому закладі і недостатньою розробленістю науково-методичних засад використання потенціалу фізкультурно-дозвілєвої діяльності учнів як засобу оптимізації соціально-виховного середовища життєдіяльності особистості в загальноосвітній школі; між потребою у розробленні активних форм і методів профілактичної роботи з молоддю і переважною

орієнтацію виховної практики на використання масових заходів інформативного характеру; між комплексним підходом, що передбачає розв'язання специфічних завдань універсальними засобами, і необхідністю становлення індивідуалізованих відносин учасників педагогічного процесу, котрі базуються на всебічному врахуванні особливостей кожного вихованця, його потреб, інтересів, здібностей, можливостей [1].

Педагогічний підхід до профілактики девіацій побудований на виявленні сукупності всіх причин, спонукальних мотивів, обставин і чинників, що становлять явні або приховані механізми поведінки особистості, яка не відповідає прийнятим у суспільстві нормам або правилам. Під системою фізкультурно-педагогічної профілактики неповнолітніх розуміється побудований на відповідних принципах комплекс стратегічних шляхів і тактичних способів організації, управління і контролю навчально-виховного процесу, скерованого на запобігання поведінкових девіацій і формування позитивної спрямованості особистості підлітка. Профілактика девіантної поведінки є функціональним обов'язком, складовою повсякденної роботи всіх соціальних організацій та установ, у тому числі і освітніх [2].

Оскільки девіантна поведінка проявляється в різних видах і формах, то профілактичні заходи можуть бути згруповані за видами впливу на можливі відхилення поведінки від норми, а саме: фізкультурні, моральні, організаційні, технічні; або ж за стадіями (етапами) профілактичного впливу: контрольно-наглядові; вплив на ситуацію, що склалася; індивідуально-профілактичні (виховні) [3].

В наш час як в науці, так і в практичній діяльності освітніх установ вже сформувалися вихідні погляди на проблему педагогічної профілактики девіантної поведінки учнів у цілому та основні підходи до реалізації конкретних напрямів роботи.

У ході роботи з пропаганди здорового способу життя і реалізації різних програм зміцнення здоров'я заохочується розвиток позитивних звичок (заняття спортом, активне дозвілля без тютюну та алкоголю, обґрунтований і здоровий режим праці та харчування тощо), які можуть стати бар'єром, що перешкоджає поведінці, яка завдає шкоди людині, і слугувати альтернативою девіантному поведінку підлітків. Практика реалізації цього напрямку довела свою ефективність [4].

Висновки. Таким чином, аналіз сутності профілактики девіантної

поведінки підлітків, основних шляхів до її організації дозволяє констатувати переваги і недоліки кожного з підходів, оскільки універсального способу організації попередження формування девіацій у поведінці підлітків бути не може. Успішність превентивних заходів обумовлена реалізацією оптимальних умов комплексної фізкультурно-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків. Під створенням оптимальних умов, що сприяють усуненню десоціалізуючих впливів, розуміється обґрунтований вибір і реалізація варіативного комплексу заходів, які дозволять педагогам, батькам і фахівцям у конкретних умовах отримати найкращі результати при мінімально необхідних витратах часу і зусиль як з боку дорослих, так і з боку дітей.

Створення оптимальних умов – це цілеспрямований процес організації профілактичної роботи на основі комплексного аналізу всіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на прояви девіантної поведінки, пізнання закономірностей профілактичної роботи, що дозволяє свідомо, науково обґрунтовано обрати найкращий для конкретної групи дітей або конкретної дитини варіант реалізації системи заходів. Здійснення профілактичної роботи повинно забезпечити оптимальний результат.

Список використаних джерел:

1. Андронюк Т.А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках фізичного виховання в загальноосвітній школі : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.А. Андронюк. – К., 2012. – 256 с.
2. Ворона О.І. Прояви девіантної поведінки у школярів та методи її корекції / О. І. Ворона. – Таврійський вісник освіти. – 2009. – № 4. – С. 205-210.
3. Каплінський В.В. Застосування інноваційних педагогічних технологій при викладанні дисциплін педагогічного циклу (з власного досвіду роботи) / В.В. Каплінський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: збірник наук. праць. – Випуск 41. / Редкол. В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТО Нілан ЛТД, 2014. – 468 с.
4. Самойлов А.М. Інтеграція групових та індивідуальних форм впливу на підлітків у процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки / А.М. Самойлов // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2015. – В. 2. – С. 343–352.

Хоречко Віта Володимирівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Сахно Тамара Вікторівна
д.хім.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ГІДРОКІНЕЗОТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З БРОНХІАЛЬНОЮ АСТМОЮ

Вступ. Бронхіальна астма залишається надзвичайно актуальною проблемою в педіатрії, зумовленої прогресуючою поширеністю до 19% в структурі хвороб органів дихання і зростанням інвалідизації дітей до 87,4% [3].

У педіатричній практиці зберігається особливий інтерес до пошуку неінвазивних методів оцінки активності запального процесу респіраторної системи і ефективності проведеного лікування бронхіальної астми. При великому виборі засобів фармакотерапії залишаються відкритими питання корекції таких патогенетичних ланок бронхіальної астми як хронічне алергічне запалення дихальних шляхів, імунні і функціональні порушення. Спостерігається збільшення частоти побічних реакцій на лікарські засоби, формування резистентності до різних препаратів, що вимагають додаткового медикаментозного втручання, що призводить до порочного кола. Все це обумовлює актуальність вдосконалення діагностики активності алергічного запалення і розробки більш ефективних методів немедикаментозного лікування для зменшення обсягу, тривалості та негативних наслідків лікарських препаратів [1].

Для досягнення і підтримки контролю над симптомами астми в комплексі з медикаментозною терапією широко використовують немедикаментозні методи лікування, де значне місце в період відновлювальних заходів відводиться лікувальній фізичній культурі. Однак використання лікувальної фізичної культури за загальноприйнятою програмою недостатнє для вирішення основного завдання реабілітації дітей з бронхіальною астмою – підвищення функціональних резервів дихальної системи, якості життя і якнайшвидшого повернення дитини в нормальне соціальне середовище. Перспективним в цьому напрямі є гідрокінезотерапія – лікування елементами видів спорту, включаючи плавання і гіпоксичні вправи на затримці дихання у воді з метою реабілітації дітей з бронхіальною аст-

мою [2].

Результати дослідження. Методологічною основою клініко-фізіологічного обґрунтування гідрокінезотерапії в реабілітації дітей з бронхіальною астмою обрана концепція адаптації до фізичних навантажень, в якій визначаються два основних етапи: початковий етап – «термінова», але недосконала адаптація і «довгострокова», стійка адаптація [3].

У всіх випадках «терміновий» етап пристосування до фізичних навантажень протікає «на межі» з втратою резервів, з низьким короточасним результатом. Перехід термінової адаптації в довготривалу стійку характеризується формуванням більш досконалої економної реакції організму на цей фактор середовища, можливістю нормальної життєдіяльності в умовах цього фактора. В ході цього переходу організм починає працювати як досконала саморегулююча система. Врівноважується організація цілісного центрального регулювання, полегшується процес управління адаптаційними реакціями, підвищується потужність і економічність функціонування структур гормональних ланок регуляції, що зменшують вираженість ушкоджуючого компонента внаслідок надмірного підвищення «викиду» гормонів. Збільшується потужність і економічність функціонування апарату зовнішнього дихання і кровообігу в спокої і при навантаженнях. Забезпечується більш ефективна утилізація і використання кисню, тим самим «знижуються вимоги» до систем кровообігу і дихання [1].

Зазначені та інші важливі морфофункціональні зміни, що формуються в процесі тривалої адаптації до фізичних навантажень, утворюють структурний «слід» досить складної архітектури, що становить базис стійкої адаптації організму до м'язової роботи, підвищення резистентності до ушкоджуючих впливів і використання адаптації як засобу профілактики, лікування і реабілітації різних захворювань. Після того, як системний структурний «слід» сформувався, стійка адаптація усуває або обмежує порушення гомеостазу, тому тренований організм може без шкоди для себе витримувати великі відхилення гомеостатичних констант [3].

Основною клінічною ознакою бронхіальної астми є приступ експіраторної задишки в результаті бронхоспазму, набряку слизової оболонки бронхів, гіперсекреції бронхіального слизу і гіпертрофії та гіперплазії гладкої мускулатури бронхів. У зв'язку з цим звужені повітрянопровідні шляхи піддаються компресії за рахунок підвищення внутрішньогрудного тиску, створюючи додатковий опір видиху. Крім того, напад бронхіальної астми супроводжується гіпервентиляцією, збільшенням хвилинного обся-

гу дихання, що може в кілька разів перевищувати необхідне компенсаторне збільшення вентиляції. Це обґрунтовує необхідність тривалого застосування гідрокінезотерапії з метою компенсації порушених функцій зовнішнього дихання [2].

Важливою складовою механізмів гідрокінезотерапії є компенсація порушених функцій м'язів, що беруть участь в акті дихання. У хворих на бронхіальну астму спостерігаються найбільш виражені зміни у вигляді локального або регіонального гіпертонусу мускулатури плечового пояса, спини, що мають спільну сегментарну іннервацію з легеньми. Змінам піддаються і м'язи, пов'язані з поперековою областю і стегнами. Перенапруження цих м'язових груп погіршує рухи ребер і всієї грудної клітки. Внаслідок цих факторів порушується дренажування бронхів, розвивається експіраторне закриття дихальних шляхів, погіршується вентиляція нижніх відділів легень. Пацієнт змушений перейти на верхньогрудне дихання, при якому рівень вентиляції переважає над кровопостачанням альвеол. У результаті формування верхнього грудного дихання найбільше навантаження падає на м'язи плечового пояса і шиї, які, не встигаючи розслабитися під час видиху, постійно зберігають напругу. У такому ж стані перебуває і діафрагма, яка під час видиху повністю не розслабляється і залишається сплюсненою, тому дихання з переважною вентиляцією нижньосереднього відділів легень (діафрагмальне дихання) ефективніше верхньогрудного. Воно підвищує газообмін і здійснює це з меншою витратою енергії, так як в процесі дихання бере участь найпотужніший дихальний м'яз – діафрагма [1, 3].

Відзначимо, що засоби і форми гідрокінезотерапії дозволяють впливати на всі групи м'язів. Так, плавання ефективно включає в роботу верхню частину тіла – руки, груди, плечі; постійно працюють ноги, спина, черевний прес [3]. Отже, створюючи спеціальними вправами м'язовий корсет в області живота, включаючи в роботу м'язи рук, плечового пояса, тулуба, ніг, гідрокінезотерапія сприяє поліпшенню роботи грудної клітки. Дихальна мускулатура набуває достатню силу і витривалість і, перш за все, м'язів, що беруть участь у видиху. Хворий навчається дихати правильно, виконуючи різні фізичні навантаження, особливо в умовах динамічних аеробних тренувань (правильне дихання, коли в ньому бере участь вся дихальна система – грудна клітка і діафрагма). Ці навички переносяться в повсякденне життя, дозволяючи зменшувати реакцію дихання на різні стресові впливи [1].

Досвід терапії бронхіальної астми у дітей показує, що гідрокінезотерапія сприяє поліпшенню рухливості грудної клітки і діафрагми, усунення напруги дихальних м'язів, формуванню правильного стереотипу дихання, поліпшенню дренажної функції, бронхіальної прохідності, збільшення розтяжності легень, оптимізації газообміну, корекції дихальної недостатності. Це призводить до збільшення функціональних показників легень, зниження частоти загострень і кількості госпіталізацій [2].

Висновки. Механізми дії гідрокінезотерапії відповідають основним принципам реабілітації: ранній початок, безперервність, індивідуально-колективний і комплексний характер програм. Гідрокінезотерапія реалізує доступність і якість реабілітаційних заходів, забезпечує не тільки відновлення втрачених функцій, але і подальший віковий розвиток всіх систем, включає корекційно-виховні заходи зі спрямованістю на максимально повну адаптацію дитини до навколишнього оточення і усунення соціальної недостатності. Разом із тим, з розвитком медичної науки використання різноманітності рухової активності з метою профілактики лікування і реабілітації захворювань розширюється і збагачується, що вимагає клініко-фізіологічного обґрунтування засобів і форм гідрокінезотерапії, зокрема, для вирішення завдання максимального використання немедикаментозних методів лікування бронхіальної астми для зниження негативних наслідків лікарської терапії. У свою чергу, ми не зустріли в літературі даних щодо впливу гідрокінезотерапії на запалення дихальних шляхів, що, поряд з оцінкою функції зовнішнього дихання і якості життя, є критерієм контролю захворювання. Крім того, ефективність реабілітаційних заходів повинна розглядатися в медичному, психолого-педагогічному та соціальному аспектах.

Список використаних джерел:

1. Гвозденко Т. А. Можливості гідрокінезотерапії в реабілітації дітей з бронхіальною астмою / Т. А. Гвозденко, О. В. Яшук, С. Н. Єжов // Міжнародний конгрес «Реабілітація та санаторно-курортне лікування 2012» (24–25 вересня 2012 року). – Х., 2012. – С. 16.
2. Ефективність гідрокінезотерапії в лікуванні дітей, хворих на бронхіальну астму / Т. Н. Суровенко, О. В. Яшук, Т. Я. Янсонс та ін. // Питання курортології, фізіотерапії і лікувальної фізкультури. – 2003. – № 3. – С. 29–32.
3. Яшук А. В. О значении гидрокинезотерапии в комплексном лечении бронхиальной астмы у детей / А. В. Яшук, С. Н. Ежов //

IV Тихоокеанський міжнародний конгрес по традиционной медицине (14–15 сентября 2010 г.). – Владивосток, 2010. – С. 188–190.

Чучуй Олександр Григорович
студент 3 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Гета Алла Володимирівна
к.фіз.вих., доцент кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ПРИНЦИПИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ УШКОДЖЕННЯХ І ПЕРЕЛОМАХ НИЖНІХ КІНЦІВОК

Вступ. Сучасний ритм життя характеризується великим обсягами та інтенсивністю навантажень, що пред'являє до організму людини високі вимоги і підвищує ступінь ризику отримання травм. У результаті ушкоджень нижніх кінцівок виникають як анатомічні, так і функціональні порушення, що обмежують можливості самообслуговування, забезпечення побутових потреб і працездатність. Нерідко вони призводять до інвалідності внаслідок деформації і посттравматичних захворювань [1]. Втрата працездатності може бути обумовлена недоліками організації і лікування при пошкодженнях опорно-рухового апарату.

Порушення, що розвиваються при пошкодженнях опорно-рухового апарату, умовно можна розділити на прояви загальної та місцевої реакції організму на патологічний процес. Так, у зв'язку з тяжкістю стану і тривалим перебігом ранового процесу можуть порушуватися багато видів обміну речовин, знижується реактивність організму, толерантність до фізичного навантаження та ін. Як сама травма, так і вимушений режим обмеженої рухової активності призводить до відхилень функцій, порушенню правильного ритму в діяльності окремих органів і систем. В основі більшості функціональних порушень, що спостерігаються при травмах нижніх кінцівок, лежать рухові розлади [4].

Отже, порушення функцій опорно-рухового апарату можна розділити на кілька груп: вегетативно-трофічні розлади (набряк тканин, гіпотрофія м'язів, дистрофічні зміни, остеопороз і ін.); больовий синдром (гострий і хронічний біль); контрактури (міогенні, десмогенні, артрогенні, нейрогенні й ін.) і порочні установки в суглобах нижніх кінцівок; зни-

ження м'язової сили і витривалості (ослаблення або повне випадання функції окремих м'язів, зниження загальних фізіологічних можливостей хворого); порушення опорної і локомоторної функцій (стояння, ходьба, біг); порушення симетричності в розподілі навантаження на нижні кінцівки, зниження стійкості, рівноваги і ритму ходьби [2].

Результати дослідження. При складанні програм фізичної реабілітації при різних порушеннях рухової функції, рішення виниклих при цьому завдань зручно розділити на ряд послідовних етапів, попередньо сформулювавши одну або кілька елементів порушеної рухової функції. Формуючи основні положення програм, спочатку визначають, до якого функціонального класу або групи належить пацієнт, уточнюють його реабілітаційний потенціал. Виходячи з біомеханічних оцінок, наявних функціональних дефектів, а також залежно від того, наскільки можливе відновлення до норми або необхідна лише компенсація втраченої рухової функції, визначають загальний напрям і мету комплексу відновлювальних заходів. Потім ставлять більш вузькі завдання, які необхідно вирішувати на етапах лікування травм і переломів нижніх кінцівок. При складанні програм лікування необхідно зупинитися на даних, що характеризують загальний стан хворого, його психологічний статус, стан кісткової тканини, правильність зіставлення кісткових фрагментів, характер іммобілізації, стан шкіри, сухожиль, капсульно-зв'язкового апарату, м'язової тканини, судин і нервів, локалізацію травми та її характер, супутні кісткові травми і пошкодження нервових стовбурів і судин. Тільки при цілості всіх раніше перерахованих структур (кістка, зв'язки, м'язи, нерви, сухожилля) можна говорити про функціональні порушення нижньої кінцівки [2].

Загальноприйняте виділення трьох основних періодів лікування: іммобілізаційний, постіммобілізаційний, відновний [4].

Вибір засобів функціонального лікування залежить від виду іммобілізації, але завжди потрібно пам'ятати, що навіть при самому надійному (стабільному) способі фіксації є ймовірність зсуву кісткових фрагментів, яка може привести до незрощення перелому. Як правило, на цьому етапі реалізації програми відновного лікування використовують такі засоби: загальнорозвивальні вправи для цілої кінцівки; навчання ходьбі за допомогою милиць при травмі нижніх кінцівок; динамічні вправи для вільних від іммобілізації суглобів травмованої кінцівки, що виконуються в полегшених умовах; різної інтенсивності і тривалості ізометричні напруження окремих м'язів (м'язових груп) за умови зіставлення відламків; ідеомото-

рні рухи; фізичні вправи у водному середовищі; полегшені види працетерапії [1].

Мета лікування після припинення іммобілізації або після видалення металевих конструкцій – поліпшення рухливості суглобів пошкодженої кінцівки. Основними засобами є: динамічні вправи з самопомогою, активно-пасивні вправи, дозовані ізометричні м'язові скорочення, розслаблення, постуральні вправи, найпростіша механотерапія, механотерапія на апаратах з пасивним приводом, фізичні вправи у воді, масаж.

Метою відновного етапу лікування є відновлення повної амплітуди рухів у суглобах, зміцнення окремих м'язових груп, тренування витривалості при статичній м'язовій роботі і здатності виконувати тривалу м'язову роботу в динамічному режимі. На цьому етапі реабілітації можуть використовуватися практично всі засоби відновної терапії залежно від ступеня вираженості функціональних змін. Як правило, повне відновлення функції нижньої кінцівки відзначається протягом декількох тижнів. В інших випадках, при більш важких ушкодженнях або більш виражених функціональних порушеннях відновний період може тривати до декількох місяців і більше, що диктує потребу у використанні значно ширшого комплексу засобів відновної терапії, преформованих фізичних факторів та ін. [3, 4].

Необхідно ще раз підкреслити, що послідовне виконання трьох основних завдань забезпечить успіх відновлення рухової функції: відновлення пасивної амплітуди рухів у суглобах; нормалізацію м'язового тону, сили і витривалості окремих м'язів і м'язових груп; відновлення координації рухів; тренування статичної витривалості і здатності виконувати тривалу динамічну роботу.

При лікуванні наслідків пошкоджень нижніх кінцівок етапність лікування пов'язана, перш за все, з виразністю больового синдрому. На першому етапі мета одна – зменшення болю. Завдання його обумовлені, головним чином, необхідністю впливу на механізм болю, що і визначає вибір конкретних засобів і методів фізичної реабілітації. На наступних етапах прогнозування результату лікування та реабілітації залежить від ступеня вираженості анатомічних змін, які тягнуть за собою функціональні порушення, і тривалості (давності) патологічного процесу. Якщо больовий синдром виник вперше, то можна думати про повне функціональне відновлення. При хронічному болю, як правило, мова може йти лише про досягнення ремісії та її тривалості. При виражених порушеннях статоди-

намічних функцій тривалість періоду ремісії пов'язана з досягнутим рівнем компенсації [2].

Висновки. Таким чином, на першому етапі фізичної реабілітації при ушкодженнях і переломах нижніх кінцівок основна мета – зменшення больового синдрому. Для її досягнення необхідно вирішити такі завдання: забезпечення максимально можливого спокою; розслаблення м'язів ураженої області; поліпшення трофіки; вплив на центральні механізми регуляції болю. Для їх реалізації використовують ортези, постільний режим, тракційну терапію, мануальну терапію, електростимуляцію, теплотікування, кріотерапію, гідрокінезотерапію й ін.

На другому етапі функціонального лікування та реабілітації, після зменшення болю, мета – створення умов для стабілізації патологічного процесу. Для цього необхідне відновлення рухливості в ураженому сегменті, орієнтуючись на вираженість морфологічних змін; зміцнення м'язів і підвищення їх витривалості в межах ураження рухового сегмента. Програма функціонального лікування та реабілітації має включати лікувальну гімнастику, тренування з біологічним зворотним зв'язком, активну і пасивну електростимуляцію м'язів, різні види масажу, заняття на тренажерах і ін.

Запорукою успішного виконання будь-якої програми функціонального лікування та фізичної реабілітації є дотримання основних дидактичних принципів: ранній початок, адекватність впливу, тривалість і регулярність, поступове збільшення інтенсивності впливу, контроль за правильною виконання.

Список використаних джерел:

1. Башкіров В. Ф. Комплексна реабілітація після травм опорно-рухового апарату / В. Ф. Башкіров. – К.: Олімпійська література, 2014. – 240 с.
2. Дубровський В. І. Реабілітація в спорті / В. І. Дубровський // Слобожанський науково-спортивний вісник. – № 2 (54), 2017. – С. 32–37 с.
3. Ренстрена Х. Травми нижніх кінцівок у спорті / Х. Ренстрена. – К.: Олімпійська література, 2012. – 378 с.
4. Фізична реабілітація. Підручник для академій інститутів фізичної культури / Під ред. В. М. Мухіна. – К.: Олімпійська література, 2009. – 608 с.

Шапран Тетяна Володимирівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Бойко Галина Миколаївна
д.пед.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ВПЛИВ ЗАСОБІВ АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРОЦЕС КОРЕКЦІЇ РУХОВИХ ПОРУШЕНЬ УЧНІВ ІЗ ВАДАМИ СЛУХУ

Вступ. Важливу роль у вирішенні проблем корекції, реабілітації та соціальної інтеграції дітей з обмеженими можливостями в умовах сьогодення відіграють засоби адаптивного фізичного виховання [2]. Різноманітність і спрямованість фізичних вправ, що застосовуються в системі адаптивного фізичного виховання, варіативність їх виконання дає змогу здійснювати добір і необхідне їх поєднання з урахуванням завдань корекції рухової сфери та підвищення фізичної підготовленості учнів спеціальних шкіл до оптимального рівня.

Втрата слуху, особливо в ранньому віці, негативно позначається на формуванні індивідуальності дитини, розвитку функціональних систем і гальмує її соціальну, побутову та психічну адаптацію [1], тому вивчення змін у функціональних системах, що взаємодіють і впливають на слуховий аналізатор, має суттєве значення не тільки для діагностування хвороби та викликаних нею ускладнень, але і для обґрунтування і вибору ефективної методики корекції рухових порушень у слабочуючих дітей.

Наявність суперечностей між психічними, соціальними і фізичними потребами слабочуючих дітей та їхніми можливостями визначає пошук та наукове обґрунтування ефективних шляхів корекції наявних у них рухових порушень засобами адаптивного фізичного виховання та необхідність створення відповідних умов для їхньої соціальної інтеграції [2].

Результати дослідження. Адаптивне фізичне виховання є складовою частиною адаптивної фізичної культури; це педагогічний процес, спрямований на формування в інвалідів і людей із відхиленнями у стані здоров'я комплексу спеціальних знань, життєво та професійно необхідних рухових умінь і навичок на розвиток широкого кола основних фізичних і спеціальних якостей, покращення функціональних можливостей різних органів і систем організму, на більш повну реалізацію їхньої гене-

тичної програми і, нарешті, на становлення, збереження та використання тілесно-рухових якостей інваліда, які залишилися [1, 3].

Провідним принципом формування системи адаптивного фізичного виховання в сурдопедагогіці є принцип корекційно-розвивальної спрямованості особистості дітей із розладами слуху. Корекційно-виховна робота, яка проводиться в межах процесу адаптивного фізичного виховання, має як загальну, так і спеціальну спрямованість і становить комплекс засобів, методів, форм педагогічного впливу, які сприяють подоланню, послабленню та ліквідації рухових порушень, а також всебічному гармонійному розвитку особистості слабчучучих дітей засобами адаптивного фізичного виховання [1].

Навчання та виховання дітей з вадами слуху неможливе без реалізації комплексного педагогічного підходу. Корекція повинна відбуватися з урахуванням особливостей дефекту, психофізичних можливостей і потреб дитини. Питання про вибір правильних шляхів, що відповідає змісту ефективних форм і методів корекційної роботи в школах глухих та слабчучих є однією із центральних проблем [2].

Одним з актуальних напрямів сучасної корекційної педагогіки є розробка змісту, форм і методів надання своєчасної і кваліфікованої допомоги дітям з вадами слуху. Дослідники акцентують увагу на тому, що у зв'язку із вадами слуху в дітей часто виникають вторинні порушення, що виявляються в затримці фізичного розвитку і більш низькому рівні фізичної підготовленості. Спостерігається зниження показників серцево-судинної, дихальної, м'язової систем, працездатності організму порівняно зі здоровими однолітками. Оскільки рівень функціональної підготовленості дітей зі слуховими порушеннями нижчий за норму, а робота з адаптивного фізичного виховання ускладнюється наявністю дефекту органа слуху (тобто обмеженням у виконанні багатьох фізичних вправ), особливо гостро постає питання щодо шляхів підвищення ефективності роботи з адаптивного фізичного виховання з дітьми, що мають ці патології [1].

Систематичні фізичні вправи, ігри, прогулянки позитивно впливають на центральну нервову систему, діяльність всіх органів і систем, попереджають стомлення й перевтому, створюють позитивний емоційний стан, тим самим поліпшують життєдіяльність і підвищують працездатність організму. Фізичне виховання сприяє розвитку в дітей розумових здібностей, сприйняття, мислення, уваги, просторових і тимчасових уявлень, активізації психіки й мови дитини, що, у свою чергу, стимулює становлення

рухових функцій, зв'язок між розвитком дрібної моторики й мовою [1].

Аналіз результатів педагогічних досліджень у галузі спеціальної освіти дітей з порушеннями слуху виявив тісний зв'язок між рівнем фізичного розвитку і фізичної підготовленості дітей, їхньою руховою активністю та психічного розвитку. Рухова активність позитивно впливає на перцептивні й інтелектуальні процеси. Рухи тренують пірамідну і екстрапірамідну системи. Діти, що мають велику рухову активність у режимі дня, характеризуються середнім і високим рівнем фізичного розвитку, кращими показниками функціонального стану ЦНС, економічною роботою серцево-судинної і дихальної систем, вищими адаптаційними можливостями організму, меншою схильністю до простудних захворювань [2].

Недостатня кількість рухів призводить до ослаблення організму і його функціональних систем та органів, спричинюючи розвиток низки важких хронічних захворювань внутрішніх органів й обміну речовин. Навіть здорова людина, яка веде малорухомий спосіб життя, погано пристосовується до психічних і фізичних навантажень, змін зовнішніх умов [2].

У дітей з порушеннями слуху дефіцит руху приводить до виражених функціональних і морфологічних змін. При гіпокінезії в дітей знижується активність біохімічних процесів, слабшає імунітет до захворювань, звужується діапазон можливостей дихальної і серцево-судинної систем, ослаблюються нервово-м'язовий апарат, формуються різні дефекти постави, як наслідок – гіпотонія, зменшення рухливості грудної клітки в усіх її відділах, загальне ослаблення організму і зниження життєвого тону, а гіпокінезія призводить до зниження фізичної працездатності, зміни функціонального стану рухового аналізатора, зростання енерговитрат за одиницю роботи й збільшення кисневої недостатності, страждають як рухові, так і вегетативні функції. Характерним наслідком цих порушень у функціонуванні різних систем і органів є погіршення фізичних і психомоторних якостей: координації, точності та швидкості рухів, рухливості в суглобах, рівноваги, сили м'язів, витривалості і загальної працездатності [3].

Діти з порушеннями слуху відстають від своїх однолітків зі збереженим слухом у термінах формування і якості виконання основних рухів. Водночас процес навчання рухів дозволяє нівелювати розходження в рівні розвитку рухових навичок між глухими й чуючими. У цьому випадку для глухих важливими є спеціальні фізичні вправи, пов'язані з виробленням прискореного темпу роботи й розвитку кінестетичного контролю, що у ряді випадків замінює відсутній слуховий аналізатор [1].

У молодшому шкільному віці відзначається деяке ослаблення рухової пам'яті певного контингенту школярів. Рухова пам'ять, як і багато інших видів пам'яті, здебільшого визначається розвитком словесної мови і словесно-логічного мислення. Оскільки процес утворення багатьох рухових актів спирається на рухову пам'ять, то простежується чітка залежність своєрідності рухової сфери глухих від розвитку їхнього мовлення та пізнавальних процесів [2].

Висновки. Адаптивне фізичне виховання дітей з порушеннями слуху повинно носити корекційно-компенсаторну спрямованість і розпочинатися з ясельного віку, оскільки саме в молодшому віці закладається фундамент основних рухових функцій. Дитячий вік характеризується особливою пластичністю і лабільністю, стрімкістю фізичного, розумового розвитку, початковим формуванням якостей і властивостей, необхідних у подальшому навчанні і самостійному житті. Уміле використання фізичних вправ у процесі корекційної роботи дозволяє попередити рухові вади, нормалізувати хід фізичного розвитку глухих дітей та значною мірою подолати вторинні порушення. Отже, вивчення корекційних цінностей спеціально організованих і науково обґрунтованих занять адаптивною фізичною культурою для дітей, які мають порушення слуху, зокрема – порушення слухових функцій, дозволило дійти висновку щодо їх високої ефективності й необхідності впровадження результатів цих досліджень у практику спеціальних установ.

Список використаних джерел:

1. Ляхова І. М. Теоретико-методичні основи корекції рухової сфери дітей зі зниженим слухом засобами фізичного виховання : афтореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.03 / І. М. Ляхова. – 2006. – 42 с.
2. Колишкін О. В. Адаптивне фізичне виховання слабочуючих учнів спеціальної школи : Наук. вид. / О. В. Колишкін. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – 156 с.
3. Кучеренко Г. В. Розвиток силових якостей глухих підлітків у процесі фізичного виховання : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г. В. Кучеренко. – Одеса, 2017. – 20 с.

Шостак Вікторія Романівна
студентка 4 курсу спеціальності «Спеціальна освіта»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Сахно Тамара Вікторівна
д.хім.н., професор кафедри
фізичної реабілітації та фізичного виховання
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ЛФК В РЕАБІЛІТАЦІЇ ХВОРИХ ІЗ СПИННОМОЗКОВОЮ ТРАВМОЮ

Вступ. Спинномозкова травма обґрунтовано належить до категорії найбільш тяжких травматичних ушкоджень, що обумовлено не тільки високим рівнем летальності при ускладненій травмі хребта, але й важкістю медичних, економічних і соціальних наслідків травматичного ушкодження спинного мозку як для пацієнтів, так і для суспільства в цілому [3]. Незважаючи на значний прогрес у лікуванні цього тяжкого контингенту хворих, кількість потерпілих, яких переводять на інвалідність, з кожним роком збільшується, при цьому більша частина інвалідів – особи молодого, найбільш працездатного віку. Як правило, у більшості із цих пацієнтів формується виражений неврологічний дефіцит, що призводить до значного обмеження основних видів життєдіяльності й визначає потребу в проведеному тривалих, нерідко повторних курсів відновної терапії [1].

На думку вітчизняних та зарубіжних вчених, поліпшенню результатів лікування спинальних хворих може сприяти застосування комплексного реабілітаційного лікування, що включає як реконструктивно-відновні оперативні втручання на хребті та спинному мозку, так і використання засобів лікувальної фізичної культури [1].

Результати дослідження. Травми спинного мозку звичайно виникають при ушкодженнях хребетного стовпа (переломах, пораненнях) і проявляються складним симптомокомплексом рухових, чуттєвих і трофічних порушень [2].

При травмі спинного мозку можуть розвинутися паралічі, характер яких залежить від локалізації ураження. При виникненні осередку ураження у шийному відділі розвивається в'ялий параліч верхніх кінцівок і спастичний – нижніх; при локалізації його в грудному відділі – спастичний параліч нижніх кінцівок, а при ураженні поперекового стовщення і «кінського хвоста» – в'ялий параліч нижніх кінцівок.

При паралічах, що розвиваються у зв'язку з ураженням спинного мо-

зку, різко зменшується потік подразнень, що надходять у ЦНС із периферії. У хворих відзначаються загальмованість, в'ялість, байдуже ставлення до оточення, вгасання умовно-рефлекторних зв'язків.

При травмах спинного мозку, крім осередкової симптоматики, спостерігаються порушення діяльності інших органів і систем: втрата слуху, зору, порушення мовлення, а також функцій внутрішніх органів (дихання, кровообігу, сечовипускання, дефекації та ін.). Усе це ускладнює проведення реабілітаційних заходів [2].

При порушеннях рухової діяльності, зумовлених ушкодженнями спинного мозку, заняття ЛФК доцільно починати якомога раніше, коли хворий ще знаходиться на ліжковому режимі.

Положення хворого в ліжку залежить від характеру травми і методів застосовуваного лікування. При компресійному переломі хребта з ушкодженням спинного мозку хворий лежить на витяжінні, при інших травмах і після операції – нерідко на боці або на спині.

Відповідно до положення добираються вправи. У заняття включають загальнорозвивальні та спеціальні вправи. Спочатку переважають перші. До них належать, насамперед, найпростіші рухи кінцівками, функції яких не порушені. Їх виконують спільно з ритмічним диханням. Чергують із цими вправами пасивні рухи кінцівками, що знаходяться в стані паралічу чи парезу. Усі ці вправи поліпшують трофіку тканин, запобігають виникненню контрактур і спричиняють потоки аферентних імпульсів. У перервах між заняттями необхідно стежити за правильним положенням кінцівок, використовуючи шухляду або валик, встановлений у ножному кінці ліжка для упору стоп, зніму лонгету.

Після того, як хворий адаптується до навантаження, у заняття включають загальнорозвивальні вправи з вольовим напруженням, легким опором або обтяженням. Доцільно використовувати вправи на посилення імпульсів одночасно з виконанням пасивних рухів або без них. Хворий повинен систематично, самостійно та багаторазово виконувати різноманітні ідеомоторні вправи: вони стимулюють відновлення порушеної іннервації.

Зі збільшенням обсягу і сили рухів зменшується допомога методиста, використовуються звичайні вихідні положення, зростає кількість повторень [1].

Спеціальні вправи для паретичної кінцівки потрібно постійно чергувати із вправами для другої кінцівки.

При зниженому м'язовому тонусі пасивні рухи виконують з обмеже-

ною амплітудою, щоб не викликати появи розхитаності в суглобах; максимально використовують вправи для підвищення тону м'язів.

При спастичних паралічах і парезах пасивні рухи виконують повільно, плавно, активні – без значних зусиль, тому що при цьому збільшується спастичність. Систематично використовують вправи в активному розслабленні м'язів. На заняттях широко застосовують вправи для зміцнення м'язів, тулуба і формування м'язового корсета: прогинання у грудній частині хребта в положенні лежачи на спині з опорою на лікті, півповороти тулуба, вправи у вихідному положенні лежачи на животі та ін. [2].

Найбільш характерні вправи, виконувані у вихідному положенні лежачи на животі: підведення голови і плечей, прогинаючись у грудному і поперековому відділах хребта, з опорою на передпліччя; так само – з опорою на кисті рук; так само – у вихідному положенні лежачи, руки на пояс, руки до плечей, руки за голову; руки витягнуті назад, пальці зчеплені за спиною; підведення голови, прогинаючись у грудному відділі хребта; по чергове піднімання ніг угору з опорою на передпліччя.

Найбільш типові вправи, виконувані в упорі стоячи на колінах: прогинання і вигинання хребта; по чергове витягування рук вгору; по чергове витягування ніг назад-вгору; одночасне витягування різномісних руки і ноги; «переступання» на ліжку руками вправо і вліво; повзання по ліжку вперед і назад.

У більш пізній термін починається підготовка хворого до вставання і ходьби. З цією метою виконують вправи: у вихідному положенні стоячи на підлозі з опорою руками на спинку ліжка: сісти на п'яти і повернутися у вихідне положення; у вихідному положенні стоячи на підлозі з опорою руками на спинку ліжка: ходьба на місці; ходьба з опорою на спинки ліжок; ходьба з милицями [3].

Тренуватися у ходьбі можна за допомогою спеціальних ходунків або «брусів». Пересування нерідко ускладнюється через порушення суглобово-м'язового відчуття. Ходьба стає невпевненою, некоординованою, втрачається стійкість. Для компенсації цього дефекту існують спеціальні завдання, що потребують постійного зорового контролю: ходьба по візерунках килима, по намальованих на підлозі слідах тощо. Під впливом таких вправ відсутні сигнали від рухового аналізатора частково замінюються зоровими і тактильними відчуттями, хода стає більш упевненою.

Якщо хворий може самостійно пересуватися відділенням, його переводять на вільний режим. Заняття проводять у кабінеті ЛФК. Якщо мож-

ливість самостійно пересуватися не відновлюється, пацієнта забезпечують ортопедичними апаратами і під час занять навчають користуватися ними. При стійких порушеннях функцій мета занять – вироблення компенсацій для пристосування хворого до пересування і самообслуговування [3].

Висновки. Пошкодження хребта і спинного мозку є одним з найтяжчих травматичних ушкоджень людського організму. Реабілітація хворих цієї нозології залишається актуальним завданням, оскільки кількість людей, котрі отримують таку травму, постійно зростає, а більше половини з них – це соціально активна і працездатна частина населення.

Більшість невітшних наслідків лікування спинальних хворих пов'язані з неврахуванням значення єдиного комплексу травматичної хвороби спинного мозку, а також однобічним підходом до лікування та реабілітації цих хворих на різних стадіях захворювання.

Реабілітація осіб із спинномозковою травмою є складною медико-соціальною проблемою, вирішення якої можливе лише за рахунок комплексного підходу в проведенні реабілітаційних заходів. З огляду на клінічні особливості травми та важкість неврологічного дефіциту в процесі реабілітації хворих із спинномозковою травмою передбачено вирішення таких завдань: збереження та нормалізація життєво важливих функцій (дихання, гемодинаміка тощо); стабілізація хребта та декомпресія спинного мозку, проведення медикаментозної терапії для зменшення наслідків компресії спинного мозку та відновлення його функцій, профілактика ускладнень (відлежин, контрактур, гіпостатичних пневмоній), відновлення функції паралізованих м'язів, відновлення функції ходи, відновлення рухових навичок та навчання нових, корекція психологічного стану, що успішно можна вирішити засобами лікувальної фізичної культури.

Список використаних джерел:

1. Качесов У.А. Основи інтенсивної реабілітації. Травма хребта і спинного мозку / У. А. Качесов. – К.: Знання, 2002. – 126 с.
2. Кобелев С.Ю. Особливості створення індивідуальної програми фізичної реабілітації для осіб з пошкодженням спинного мозку / С. Ю. Кобелев // Теорія і практика фізичного виховання. – 2004. – № 3. – С. 258–263.
3. Соколовський В.С. Лікувальна фізична культура : Підручник / В.С. Соколовський, Н. О. Романова, О. Г. Юшковська. – Одеса: Одес. держ. мед. ун-т. – 2005. – 234 с. – (Б-ка студента-медика).

СЕКЦІЯ 6. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРИКЛАДНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Бабасєва Олена Володимирівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокінь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ПОНЯТТЯ “МЕТАФОРА” В ЛІНГВІСТИЦІ

Вступ. Метафора має тривалу історію вивчення. Як об’єкт філософської та теоретичної рефлексії метафору було виокремлено ще в античності, з тих пір теоретичне знання постійно повертається до осмислення цього феномена мови й свідомості людини. Метафора, за образом висловом В.В. Петрова, являє собою золоту жилу, в якій “багато самородків і найбільші ще не знайдені” [14, с.143]. Кожен напрямок в лінгвістиці пропонує своє розуміння метафори, свою класифікацію її функцій, нові методики вивчення. Перехід на антропоцентричну парадигму дослідження мовних фактів зумовив нові шляхи дослідження одиниць метафоричного плану, а метафора стала ключовим поняттям при вивченні концептуальних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більш ранні теорії, починаючи з античності, розглядали метафору переважно з точки зору мовної форми (перенесення назви на невласливий їй денотат) і трактували її як засіб прикрашати мову і реалізації її поетичної функції, тобто метафора вивчалася як виключно мовне явище, пов’язане зі словом, а не з думкою або ментальними операціями [12, с. 28].

Дослідження в теорії метафори розпочаті Аристотелем налічують понад дві тисячі років. У процесі пізнання поезики і риторики, Аристотель розглядав метафору виключно як мовну фігуру, але не говорив про метафору як про індивідуальне у мовному явищі: “Будь-яке ім’я буває або загальноживане, або метафора, або прикраса, або знову складене, або розтягнуте, або скорочене, або змінене” [2, с. 123]. Сам Аристотель, наполягаючи на тому, що в процесі формулювання власної думки, слід уникати зловживання метафорами, високо цінував їх як спосіб опису не того, “що було, а того”, “що могло бути, існуючи можливо в силу ймовірності

або необхідності”.

Дослідник висловив припущення, що метафора – це концептуальне поняття, тобто, “при метафоризації як перенесенні деякої ознаки з одного об’єкта на інший, цей процес здійснюється на основі концептуальних відносин –категоріальних або за аналогією”[15,с. 161].

Завдяки розвитку когнітивної теорії метафору розглядають не як порівняння двох застиглих семантичних форм, а як розумову структуру, як результат взаємодії значень. Як наслідок, метафору стали сприймати не лише як номінативні одиниці мови, але й як “будь-які осмислені відрізки тексту – починаючи від висловлювання та закінчуючи цілим текстом”[5, с. 71]. І. Річардс у своїх наукових працях стверджував, що “мислення метафоричне і звідти [з мислення] відбуваються мовні метафори”, а К. Льюїс припустив, що розуміння однієї історії фігурально, за допомогою іншої історії, має відношення не стільки до процесів вираження, і не стільки до літератури, скільки до мислення в цілому, і являє собою основний когнітивний інструмент [15, с. 161-162].

Таким чином, положення про можливість отримувати та висловлювати нові знання за допомогою метафор спочатку було виражено імпліцитно (роботи Аристотеля, К. Льюїса, Ф. Ніцше, І. Річардса і ін.), знаходилося на далекій периферії дослідницької уваги, і лише відносно недавно воно стало провідним. У метафорі чітко побачили “ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не тільки національно-специфічного образу світу, але й його універсального образу” [4, с.6].

Оскільки метафора, як вже зазначалось, виникає завдяки образному мисленню, питання її ролі в мові, мовленні та мисленні в цілому розглядалось різними філософами. Мислителі раціоналістичних та позитивістських поглядів, прибічники логічного аналізу вважали, що метафора як спосіб вираження змісту непотрібна та навіть зайва, оскільки дає неточне, розмите уявлення про предмет, тому потрібно вживати слова лише в їхньому прямому значенні. Філософи романтичних поглядів називали метафору єдиним способом вираження думки, визначення об’єктів високого ступеня абстракції та навіть мислення, взагалі. Вони стверджували, що пізнання є метафоричним, а й метафора – невід’ємна складова мислення, мовлення та мови. Саме таке величезне значення надавав метафорі Хосе Ортега-і-Гассет: “Від наших уявлень про свідомість залежить наша концепція світу, а вона в свою чергу визначає нашу мораль, нашу політику, наше мистецтво. Виходить, що вся величезна споруда Всесвіту,

сповнена життя, лежить на крихітному та легкому тільці метафори” [13, с.77]. Насамперед, ці дві абсолютно протилежні позиції можуть здаватися занадто категоричними. Точність вираження думки дійсно необхідна у комунікативному процесі, навіть, у науково-технічному, однак не можна виключати метафору з мовлення неможливо і одночасно вважати її як єдиний спосіб пізнання. Твердження Х. Ортега-і-Гассета стосувалося не лише метафори, але й метафоричного мислення. Ці дві метафори він розрізняв, головним чином, за функціями, які вони виконують. По-перше, метафора дає найменування новим поняттям, які складно пояснити словами у прямому значенні в результаті перенесення на основі певних ознак (метафора у вузькому смислі). По-друге, метафора слугує мисленню, тобто вона допомагає не лише назвати об’єкт таким чином, щоб він став зрозумілим для інших, але й по суті придумати його. Остання функція стосується саме метафори, яку ще можна назвати метафоричним мисленням.

Перш ніж визначити поняття метафори в лінгвістичних студіях, прослідкуємо етимологію цього слова. Термін “метафора” походить з грецької мови та означає “перенесення”. Вперше визначення цього терміну зустрічається в “Поетиці” Арістотеля в розділі “Про мистецтво поезії”, згідно з яким “метафора – це перенесення слова зі зміненним значенням з роду на вид, або з виду на вид, або за аналогією” [1, с.1097]. З даного визначення витікає, що метафора виникає на основі перенесення властивостей, тому її можна назвати скороченим порівнянням: відбувається заміщення того, що мовець має на увазі, іншим висловом. Важливо підкреслити, що метафора – це саме “перенесення... за аналогією”, тобто за схожістю або подібністю, за асоціацією тощо. Поняття асоціації стосується мисленнєвих процесів мовця, тому воно є причиною або поштовхом до виникнення метафори [7, с. 29].

Зростання теоретичного інтересу до метафори був стимульований збільшенням її присутності в різних видах текстів, починаючи з поетичної мови і публіцистики і закінчуючи мовами різних галузей наукового знання. Природно, що експансія метафори в різні види дискурсу не пройшла непоміченою. Мистецтвознавці, філософи і психологи, науковці та лінгвісти звернулися до проблеми метафори зі зростим інтересом. Винесений метафорі “вотум довіри” викликав суттєве розширення “матеріальної бази” її вивчення: з’явилися дослідження метафори в різних термінологічних системах, в дитячій мові і дидактичній літературі, в різних видах

мас-медіа, в мові реклами, в найменуваннях товарів, в заголовках, в спорті, й навіть у мові глухонімих [3, с. 13].

Розглянемо деякі визначення поняття “метафори” в лінгвістиці.

Д. Девідсон вважав, що “метафора – це марення, сон мови. Тлумачення снів потребує співпраці сновидіння і тлумача, навіть якщо вони зійшлися в одній особі. Точно так тлумачення метафор несе на собі відбиток і творця, і інтерпретатора” [11, с. 178]. Метафора примушує нас звернути увагу на деяку схожість – часто нове й несподіване – між двома чи більше предметами. Метафора – це трафарет, який ми накладаємо на об’єкти навколишнього світу, щоб вони нам стали зрозумілішими, щоб вони відкрили нам іншу сторону для розуміння [6, с. 41]. За допомогою метафор ми можемо по-новому інтерпретувати, розуміти дійсність, що оточує нас, бо метафора “надає прозоріння, проникає в суть речей, передає істину й брехню про світ” [11, с. 184]. Видатний російський та український філолог О. Потебня вважав, що метафоризація дійсності є загальним законом розвитку мови, його постійним семантичним рухом. “Якщо під метафоричністю мови, – писав автор, – розуміти ту її властивість, за якою всяке подальше значення може створитися не інакше, як за допомогою відмінного від нього попереднього, у результаті чого з обмеженої кількості елементарних слів може створитися нескінченна кількість похідних, то метафоричність є повсякчасною властивістю мови, і перекладати ми можемо лише з метафори на метафору” [10, с. 182]. Дослідження відомого російського лінгвіста В. Гака показують, що універсальність метафори виявляється в просторі та часі, а вона сама “властива всім мовам і в усі епохи” [9, с. 11].

На думку Х. Ортега-і-Гассета, “метафора потрібна нам не тільки для того, щоб, завдяки отриманому найменуванню, зробити нашу думку доступною для інших людей; вона необхідна нам самим для того, щоб об’єкт став доступний нашої думки. Метафора не тільки засіб вираження, метафора ще й важливе знаряддя мислення” [13, с. 71]

У підручнику “Теорія літератури” за редакцією О. Галича метафора визначається як слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов’язаного із предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності. Метафора ставить за мету конкретизувати уявлення про предмет, про який ідеться, через указівку на певну його ознаку, що висувається на перший план, але вказує на цю ознаку, замінюючи її словом, що містить у собі дану ознаку [8, с. 213–214].

Усе це надає підстави стверджувати, що метафора є одним з основних засобів формування наукового уявлення про реальну дійсність, це таке вживання слова чи виразу в переносному значенні, яке ґрунтується на схожості.

Висновки. Отже, дослідивши поняття “метафора”, ми змогли виявити, що вона поширюється у всіх жанрах мовної діяльності, що призначені для впливу на емоцію та відображення інших людей. Її можна включити до багатьох засобів мислення, поряд із твердженнями, аналогією та іншими. Вона виконує номінативну та когнітивну функції, що дозволяє людині досягнути світ навколо; це засіб комунікації та переосмислення, який широко використовується у лінгвістичному тексті.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель // Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Минск: Литература, 1998. – С. 1064-1112.
2. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторика. – М. : Изд-во Московского университета, 1978. – С. 15-164.
3. Артюнова Н.Д. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Общ. ред. Арутюновой Н.Д. и Журиной М.А. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
4. Арутюнова, Н.Д. Метафора [Текст] / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1998. – 685 с.
5. Бойко Ю.І., Метафора як лінгвокогнітивний феномен та її роль в функціонуванні політичного дискурсу / Бойко Ю.І. // Глухівські наукові читання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, присвяченої 20-річчю Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. / редкол. О.І. Курок та ін. – Глухів, РВВ ГНПУ ім. О. Довженка. – 2011. – С. 202-207.
6. Василенко О.М. Роль метафори та визначення ефективних прийомів перекладу у сучасній лінгвістиці / О.М. Василенко, В.В. Ляшенко // Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова]. Сер. : Педагогічні та історичні науки. – 2014. – Вип. 119. – С. 40-50.
7. Гаврилюк А.П. Метафора, її природа та роль у мові та мовленні / А.П. Гаврилюк // Вісник НГУУ “КП”. Філологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 2. – С. 29-33.
8. Галич О. Теорія літератури: [підручник] / О. Галич, В. Назарець,

- Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. – [3-тє вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.
9. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю.І. Ковалівтаїн. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
10. Девидсон Д. Что означают метафоры / Д. Девидсон // Теория метафоры: сб. / пер. с англ., фр., нем., исп., пол. под ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 173-194.
11. Комісаров В.Н. Лінгвістика перекладу / В. Н. Комісаров. – М.: Міжнародні відносини – 1980. – 167 с.
12. Маслова В.А. Теория концептуальной метафоры и её роль в современных лингвистических исследованиях. / [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://lingvodnu.com.ua/archiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-2012/>
13. Ортега-и-Гассет, Х. Две великие метафоры / Хосе Ортега-и-Гассет // Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Общ. ред. Арутюновой Н.Д. и Журиной М.А. М.: Прогресс, 1990. – С. 68-82.
14. Петров В.В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу / В.В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – №3. – С. 135-146.
15. Шабанова Е. Л. Концептуальная метафора: Направления в исследовании (обзор) / Е. Л. Шабанова // Реферативный журнал. Языкознание. – 1999. – № 1. – С. 158-176.

Балацька О.Л.

к.філол.н, доцент, доцент кафедри
загального мовознавства та іноземних мов
Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

ПРАГМАТИЧНІ ТИПИ КРИТИЧНИХ ЗАУВАЖЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ З ПСИХОЛОГІЇ)

Надзвичайно велике значення науки у житті сучасного суспільства та набуття англійською мовою статусу *lingua franca* є основними факторами, котрі стали причиною зростання уваги науковців до англомовного наукового дискурсу [6], його жанрів [2; 8], у тому числі статті [8], яка зазвичай

містить такий компонент, як критику [1; 3-5; 7]. Втім, не зважаючи на свою вагомість для розвитку наукової думки, критика все ще потребує подальшого висвітлення.

У нашому дослідженні пропонуємо класифікацію критичних зауважень (КЗ) в англомовній науковій статті з психології, яка охоплює три прагматичні типи, а саме: *слабку, помірну* й *сильну* критику [1]. Кожен із зазначених типів критики характеризується низкою притаманних йому властивостей.

КЗ, які відносяться до *слабкого* типу критики (26,79 % від усього корпусу вибірки): непоширені, безособові, містять імпліцитні або експліцитні (лексико-граматичні засоби) вираження негативної оцінки та у переважній більшості випадків містять маркери мітигації, наприклад:

(1) *To our knowledge, no other study has examined levels of knowledge and acceptance of biological evolution within a select sample of the community of educational psychologists, educational researchers, and other education professionals.*

КЗ, яке відносимо до *сильної* критики (19,64 % від усього корпусу вибірки): поширене (складається з двох і більше висловлень), особове, з експліцитним вираженням негативної оцінки, що здійснюється за допомогою застосування експліцитних лексичних засобів (окрім яких також можуть бути використані експліцитні лексико-граматичні засоби та / або імпліцитні), містить маркери категоричності, а також може містити маркери мітигації:

(2) *It is important to note a number of limitations with the current survey. This was a telephone survey which only contacted private households. As a result, others such as refugees, homeless people, and people who live in sheltered accommodation may not have been included. Furthermore, no distinction was made between the various types of medication such as major and minor tranquillizers or antipsychotics or anxiolytics, which limits further investigation into factors that predict use of particular medication subgroups. It is possible that certain subgroups of the population may be more likely to be prescribed particular subgroups of psychotropic medication.*

КЗ, що належить до прагматичного типу *помірної* критики (53,57 % КЗ від їхньої загальної кількості) містить характеристики властиві частково слабкій, а частково – сильній критиці, таким чином утворюючи низку конфігурацій:

(3) *Research on discrete emotions like anger is relatively limited; and this*

limitation is more pronounced in the elderly population.

Отже, ми можемо прийти до висновку про те, що в англomовних наукових статтях з психології критичні зауваження, які належать до помірного типу критики є помітно більш поширеними, аніж критичні зауваження, які відносяться до слабкої або сильної критики.

Список використаних джерел:

1. Балацька О. Л. Дискурсивні властивості критики в англomовній науковій статті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2013. 20 с.
2. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 420 с.
3. Crossed Words: Criticism in Scholarly Writing / [Ed. Françoise Salager-Meyer, Beverly A Lewin]. Peter Lang Publishing, Incorporated, 2011. 371 p.
4. Fagan A., Martin Martin P. The use of critical speech acts in psychology and chemistry research papers. *Iberica*. 2004. No. 8. P. 125–137.
5. Giannoni S. Negative Evaluation in Academic Discourse. A Comparison of English and Italian Research Articles. *Linguistica e Filologia*. 2005. No. 20. P. 71–99.
6. Hyland K. Academic Discourse: English In A Global Context. Bloomsbury, 2009. 256 p.
7. Salager-Meyer F., Alcaraz Ariza M. A., Zambrano N. The scimitar, the dagger, and the glove: Intercultural differences in the rhetoric of criticism in Spanish, French, and English medical discourse. *English for Specific Purposes*. 2003. No. 22. P. 223–247.
8. Swales J. M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1990. 260 p.

Варига Аліна Вячеславівна

старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

АНГЛІЦИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Вступ. Загальноновизнаним є той факт, що упорядкування, унормування, кодифікація і уніфікація української термінології належить до держа-

вотворчих процесів. Цей процес вимагає від термінологічної системи відповідності сучасним потребам науки і суспільства. Проблема англіцизмів в українській мові є актуальною і потребує ретельного дослідження. Серед лінгвістичних проблем, пов'язаних з розбудовою українських термінів, що містять специфічні національні риси, виокремлюють найголовніші: виявлення англіцизмів у різних терміносистемах і наукове обґрунтування їх уживання; з'ясування ролі й місця інтернаціоналізмів та їх національних відповідників у різних терміносистемах; способи відбору назв опредметнених дій; способи відбору найменувань опредметнених ознак; орфоепічні й орфографічні проблеми [1, 196].

Виклад основного матеріалу дослідження. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. активізувалися українсько-англійські мовні контакти, результатом яких стала значна кількість запозичень у різних сферах діяльності: в економіці (фандрейзинг, баєр лот); у суспільнополітичній сфері (арлікант, омбудсмен, спічрайтер); у засобах зв'язку, ЕОМ (роумінг, баннер, і-мейл, онлайн); у науці, культурі, освіті (перфоманс, коледж, тендер, уфологія); у масовій культурі (трилер, блокбастер, хепі-енд); у спорті (стритбол, маунтинборд, скейтинг); у побуті (хот-дог, сигнет, памперси, степлер); у рекламі (слоган, біш-борд, басорама, пабліситі, шоуінг); у дизайні (стайлінг). Це зумовлено розмаїттям позамовних чинників, об'єктивних і суб'єктивних: розвитком економічних зв'язків, модою на іноземні слова, досягненнями англомовних країн в окремих сферах діяльності, пожевленням культурних зв'язків, двомовністю, умовами функціонування української мови, зрушеннями комунікативно-прагматичного характеру, престижем англійської мови, вживанням англіцизмів для демонстрації освіченості або неординарності та внутрішньомовними потребами тощо [3, 99].

Потрапляючи в іншу мову, запозичення проходять процес фонетичної, граматичної, морфологічної адаптації до системи мови-реципієнта. У системі жаргону такий процес відбувається з орієнтацією на усну, звукову форму слова, а не на його графічне оформлення. Так, лише невелика кількість жаргонізмів відображає фонетичну систему відповідних англійських лексем. За значенням усі жаргонізми можна поділити на кілька тематичних груп: лексеми на позначення предметів одягу, взуття, різних побутових речей; за віком та статтю; за родинними зв'язками; за професією; за національною та расовою приналежністю [2, 49].

На сьогоднішній день залишається невирішеною проблема правопи-

су новітніх англійських запозичень, немає єдиного правописного принципу їхнього передавання на письмі, що викликано проблемністю деяких аспектів українсько-англійської транслітерації. Неусталеність правописних норм, зокрема для англіцизмів, призводить до збереження в практиці засобів масової інформації, а іноді й у лексикографічних працях варіантності написання однакових за значенням слів. До таких випадків відносять:

- недотримання правил написання *i-u* в загальних назвах після приголосних д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р перед наступним приголосним (*паблікрі-лейшнз, чіпси, чізбургер, мікročip*);

- недотримання правил подвоєння приголосних у загальних назвах (*офф-шор, самміт, прессинг, хеппі міл*);

- недотримання правил написання складних слів разом та через дефіс (*офшор та оф-шор, іміджмейкер та імідж-мейкер, хотдог та хот-дог, онлайн та он-лайн*) [4, 264].

Висновки. Процес запозичення іншомовних слів неоднозначно впливає на розвиток нашої мови. Із одного боку, відбувається її збагачення, але, з іншого боку, витісняються власні елементи, що замінюються на слова з подібним значенням. Курс на інтеграцію України в ЄС, процес глобалізації, перебудова економіки, орієнтація на країни Заходу спричинили тісну культурну, політичну та соціально-економічну взаємодію українського народу з народами світу, яка не могла не відбитися на мовному рівні, тому кількість англіцизмів сьогодні дуже швидко зростає. Сучасна українська термінологія активно поповнюється новими одиницями – переважно запозиченнями з англійської мови. Незважаючи на те, що українська мова частково асимілює чужі слова, все одно велика кількість англіцизмів створює загрозу для зрозумілості національної терміносистеми.

Список використаних джерел:

1. Ажнюк Б.М. Англіцизми в сучасних українській, російській та польській мовах / Ажнюк Б.М. // Мовознавство. – 2008. – №2 – 3 – С. 190-207
2. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Ажнюк Б.М. // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48-54.
3. Ломовцева А. Новітні англіцизми в українській мові і проблема лексичної варіантності / Ломовцева А. // Українська мова. – 2003 – № 1.– С. 96-102.

4. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Стишов О.А. // Київ: Вид. центр КНЛУ, – 2003. – 288 с.

Вишар Євгенія Василівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокінь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Вступ. Дисципліна *Translation studies* або теорія перекладу формується як така лише наприкінці ХХ століття, у 70-80 роках. Рівень досліджень зростає як у географічному масштабі, так і кількісно. Окрім того, дослідження з теорії перекладу або перекладознавства набувають міждисциплінарного характеру (праці у галузі перекладу межують з літературою, філософією, антропологією, психологією, антропологічними та низкою інших досліджень). В останні тридцять років ХХ століття у світ виходять праця К. Райс, присвячена скопос-теорії, дослідження І. Турі стосовно норм перекладу, з'являються концепція динамічної еквівалентності Ю. Найди, праці Л. С. Бархударова про мову та переклад, публікації Я. Й. Рецкера, присвячені питанням теорії та практики перекладу (та, зокрема, системності перекладу).

Виклад основного матеріалу. У той самий час набувають розквіту по всьому світу й глобалізаційні процеси, які надзвичайно гостро ставлять питання міжкультурного спілкування і самовизначення та пробуджують зацікавленість до культурних витоків. Окрім того, на межі ХХ-ХХІ століть спостерігається приголомшливий розвиток інформаційних технологій, який торкається також перекладацької сфери, а отже відбуваються зміни у ставленні до сутності перекладу як діяльності.

Проте більшу увагу науковці все ж таки приділяють міждисциплінарним аспектам перекладу: саме тим, що пов'язані з фасилітацією культурних діалогів. Тож, можна сказати, що основний вектор перекладознавства у наш час змінився з лінгвістичного на етнографічно-антропологічний [13, р. 1–3].

Сьогодні переклад вже розглядається як реконструювання реально-сті, створеної в умовах іншої культури, а майстерність перекладача полягає у вмінні маневруванні у мережі культурних перетинів, знаходженні *спільного* та *відмінного*, розкритті *відмінного* для представника цільової культури.

Розглядаючи культуру в аспекті перекладу, теоретики перекладу (а отже й ми) не можуть оминати питання фонових знань. На сьогоднішній день не існує одного загальноприйнятого визначення цього поняття.

В англомовних джерелах фонові знання (*background knowledge*) розглядаються переважно в освітньому контексті як уся сукупність знань індивіда про певний предмет та прирівнюються до початкових знань (*prior knowledge*).

Наприклад, лінгвокраїнознавці Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров у праці «Мова та культура» («Язык и культура») 1990 р. дають таке визначення фонових знань: «фонові знання – це знання, які потенційно присутні у свідомості людини і тої людської спільноти, до якої належить цей індивід» [4, с. 43].

Слід зазначити, що більшість вчених-теоретиків таких, як В. Н. Комісаров, І. С. Алексєєва, В. П. Фурманова визначають це поняття як знання, які дають можливість встановлення взаєморозуміння між учасниками комунікації, і розглядають проблеми, що стосуються міжкультурної комунікації [7; 1; 9]. Наприклад, В. Н. Комісаров пише у «Теорії перекладу» («Теория перевода»), що перекладач, виступаючи на початкових етапах перекладу реципієнтом тексту-оригіналу, має вилучити з нього максимальну кількість інформації, а для цього він має володіти тими фоновими знаннями, що і носії мови оригіналу. Тому успіху він може досягти лише володіючи максимально повними знаннями про історію, різні складові культури, особливості сучасного життя та інші реалії народу, який є носієм мови оригіналу [7, с. 210].

Л. С. Бархударов оперує поняттям екстралінгвістичних знань, які мають використовуватися задля зняття багатозначності мовних одиниць, а також для відтворення тих мовних одиниць, які можуть бути опущені у результаті еліпсису в оригінальному повідомленні [2, с. 31].

В. П. Фурманова, досліджуючи міжкультурну комунікативну компетенцію майбутнього перекладача, стверджує, що для успішної міжкультурної комунікації перекладач має володіти такими видами фонових знань: знаннями про розвиток культури народу, який є носієм мови, в іс-

торичному аспекті; соціокультурними даними; інформацією етнічно-культурного спрямування, тобто відомостями про звичаї, традиції та побут; семіотичними даними (особливості позначення предметів оточення, символи і так далі) [9].

Ю. Найда не спирається на поняття фонових знань, натомість він наголошує на тому, що перекладач має володіти етнографічними знаннями, які дозволять йому уникнути найбільш розповсюджених на його думку перекладацьких помилок: буквральності та уникання запозичень. Він стверджує, що слова взагалі є символами на позначення рис певної культури, тому перекладач має бути обізнаним як у вихідній культурній ситуації, так і у цільовій.

Учений стверджує, що для правильного перекладу необхідно вивчати умови дійсного використання певної одиниці, а кожен перекладач має бути описативним лінгвістом, який досліджує кожне слово з точки зору того, як його вживають носії мови [14].

Провідний український науковець у галузі методики викладання перекладу професор Л. М. Черноватий у підручнику «Методика викладання перекладу як спеціальності» розглядає компетенції, якими має володіти кваліфікований перекладач. Усього їх налічується п'ять: білінгвальна, перекладацька, екстралінгвістична, особистісна та стратегічна компетенція.

Під білінгвальною компетенцією розуміють знання структури мови оригіналу та мови перекладу, а також володіння навичками з усіх видів мовленнєвої діяльності, які необхідні для перекладу.

До перекладацької компетенції відносять знання з теорії перекладу, перекладацькі уміння та навички, а також володіння технічними засобами перекладу, уміння шукати та опрацьовувати інформацію, яка необхідна для здійснення перекладу.

Екстралінгвістична компетенція включає до свого складу предмети (галузеві) знання та фонові знання.

До особистісної компетенції поведінкові та пізнавальні механізми, етична та моральна підготовка перекладача, прагнення самовдосконалення та знання шляхів підвищення власного фахового рівня, знання норм спілкування з колегами та працевдавцями.

Остання, стратегічна, компетенція це уміння координувати усі вище перераховані компетенції для здійснення професійного, якісного перекладу [11, с. 176].

На думку Л. М. Черноватого, фонові знання перекладача мають відповідати за своїм складом тим, якими володіють середньостатистичні освічені носії мови оригіналу та мови перекладу. Науковець виділяє такі групи фонових знань, що необхідні перекладачеві мовної пари англійська-українська: знання Біблії, знання про релігійні групи різного масштабу, міфологія та фольклор, знання географії відповідних країн, їхньої історії та культури (куди відносяться література, живопис, архітектура, музика та інші види мистецтва), знання про освітні системи відповідних країн, їхній політичний устрій, законодавчу систему, знання з техніки, загальновідомі знання з гуманітарних та природничих наук, а також сталі вирази [там само, с. 165].

Тож, не залежно від термінології та враховуючи специфіку саме художніх творів, які виступають у ролі матеріала цього дослідження, можна зробити висновок, що перед перекладачем художньої літератури постає багато підготовчих завдань, які спрямовані на розширення його фонових знань: визначити історичні та соціальні обставини написання літературного твору, проаналізувати особливості літературної доби, до якої його відносять, проаналізувати зміст твору, спираючись на біографічні відомості автора, а також, що є критичним у багатьох випадках, здійснити ретельний аналіз культурних імплікатур тексту-оригіналу.

Зрозуміло, що будь-яка культура є відображенням мисленнєвих особливостей певної групи людей. Мислення, у свою чергу, згідно з доробками В. фон Гумбольдта і Ф. де Соссюра, пов'язане з мовою дихотомічними зв'язками. Тобто вони взаємопов'язані таким чином, що мислення впливає на мову і навпаки.

Тому мислення, а отже і культура, відображається у побудові мовних конструкцій та лексичних одиницях, які є найменшими номінативними, значеннєвими одиницями мови.

Оскільки переклад, не зважаючи на те, що він має за основу, за свій скелет лінгвістику, за природою він все ж оперує значеннями знаків, як стверджує Р. Якобсон [12], з яким погоджуються сучасні науковці постлінгвістичної доби; тому переклад за сутністю більше співвідноситься з семіотикою; наукою, яка вивчає знаки, знакові системи або структури, а також їхні властивості.

Лексеми, які несуть на собі чіткий відбиток певної культури, відносять до культурно-специфічної лексики. Паралельно з *культурно-специфічною лексикою* у деяких випадках вживають такі терміни як *непе-*

рекладна лексика, безеквівалентна лексика, реалія, лакуна.

Традиційно під *безеквівалентною лексикою* розуміють лексичні одиниці, що не мають словникових еквівалентів в одній із порівнювальних мов з певних причин: або через те, що у довіклії її носіїв немає відповідних реалій, або через брак лексичних одиниць у мові, які б позначали відповідне поняття.

Безеквівалентна лексика дозволяє не прямо, але яскраво, лаконічно та образно передати якесь уявлення або поняття через посилання на загальне культурне знання, яке властиве конкретному народу [10, с. 5].

Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров стверджують, що всі номінативні одиниці – це носії культури та джерела національно-культурної інформації, тому що окрім плану вираження (форми) мовні одиниці мають ще й план змісту (значення), а кожне слово має лексичне поняття, яке виконує класифікуючу функцію. Лексичне поняття може бути міжмовним. У такому випадку йдеться про еквівалентну лексику. При перекладі таких одиниць не виникає труднощів. Ті ж слова, план змісту яких не можна зіставити з будь-яким лексичним поняттям іншої мови, відносять до *безеквівалентної лексики* та умовно називають *неперекладними* [4, с. 38]. На думку вчених, до складу *безеквівалентної лексики* входять слова, що позначаються терміном *реалія* або *слово-реалія*.

Наприклад, Я. Й. Рєцкер визначає *безеквівалентну лексику*, як таку, що перш за все показує *реалії* характерні для країни вихідної мови [8, с. 58]. *Слова-реалії* є невід'ємною частиною лексики рідної мови і представляють собою один із засобів вираження національного та історичного колориту в художніх творах.

Термін *реалія* за «Словником лінгвістичних термінів» позначає «елементи побуту і культури історичної епохи та соціального устрою, державного устрою і фольклору певного народу, що є чужими для інших народів».

М.Л. Вайсбурд розуміє *реалію* досить широко і відносить до *реалій* «події громадського і культурного життя країни, громадські організації та установи, звичаї та традиції, предмети вжитку, імена історичних постатей, артистів, спортсменів, вчених, письменників; явища природи» [3, с. 20].

Л. С. Бархударов надає наступне визначення *реалій*: «слова, що визначають предмети, поняття та ситуації, які не існують у практичному досвіді людей, що розмовляють іноземною мовою», а потім називає пре-

дмети духовної і матеріальної культури, які відносяться до них: страви національної кухні, національний одяг та взуття, народні танці, політичні установи та суспільні явища, торгіві та громадські установи [2, с. 95].

Найбільш повне уявлення про погляди на *реалії* можна побачити у роботі С. Влахова та С. Флорина [5, с. 35-47]. За їхнім визначенням, *реалії* представляють собою «слова (і словосполучення), які називають об'єкти, що є характерними для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу, але є чужими для іншого; як носії національного та історичного колориту, вони, як правило, не мають чітких відповідностей (еквівалентів) в інших мовах, а отже не підлягають перекладу «на загальних підставах», потребуючи особливого підходу» [там само, с. 55].

Для більш повного уявлення про те, що ж таке реалія, доцільно розглянути її типи на прикладі класифікації С. Влахова та С. Флорина, які розділили усі реалії на дві групи:

1) за предметною ознакою;

2) за місцевою ознакою (в залежності від національної та мовної приналежності).

За предметною ознакою виділяють:

а) географічні реалії (об'єкти фізичної географії, найменування географічних об'єктів, пов'язаних, з діяльністю людини);

б) етнографічні реалії (їжа, напої, побутові заклади, одяг, прикраси, житло, меблі, посуд, транспорт, професії, знаряддя праці, організація праці, музика, свят, найменування мір і грошей);

в) суспільно-політичні реалії (адміністративно-територіальні одиниці, населені пункти, органи та носії влади, соціальні явища та рухи, звання, титули, звернення, учбові заклади і культурні установи).

За місцевою ознакою виділяють такі, що є релевантними:

а) у площині однієї мови (власні слова мови; запозичення);

б) у площині пари мов (зовнішні і внутрішні реалії).

Львівська професорка Р. П. Зорівчак, на нашу думку, дуже лаконічно та вичерпно визначає *реалії* як «монологічні та полілексемні одиниці, що вміщують як основне лексичне значення традиційно закріпленій комплекс красназвочної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови сприймача» [6, с. 58].

Тож при перекладі реалій вбачаємо такі дві головні труднощі:

1) відсутність в перекладацькій мові відповідника (еквівалента) через

відсутність в оточенні носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає;

2) необхідність, передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а й її колорит (конотацію) – національне та історичне забарвлення.

Р. П. Зорівчак виокремлює дев'ять способів передачі реалій при перекладі, до яких вона відносить комбіновану реномінацію, дескриптивну перифразу, транскрипцію (транслітерацію), ситуативний відповідник, калькування, гіперонімічне перейменування або генералізацію, транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення або синонімічну заміну та контекстуальне тлумачення реалій [там само, с. 84–150].

Звернімося тепер до визначення *лакуни*. У «Словнику термінів міжкультурної комунікації» дають таке тлумачення цього поняття: «*Лакуна* (лат. *lacuna* – «заглибина», «западина») – відсутність лексичних еквівалентів у одній із мов, які вивчаються чи зіставляються (рідній чи іноземній). Лакуни пов'язані в основному з позначенням національних, історико-культурних реалій, «культурних предметів»» [15].

У «Лінгвістичній енциклопедії» О. О. Селіванової 2010 року зміст цього поняття уточнюється і набуває перекладознавчого відтінку. Укладач стверджує, що *лакуни*, які можуть відноситися до різних мовних рівнів, ускладнюють переклад через те, що у мові перекладу відсутні відповідники, які б позначали деякі поняття, категорії, види асоціативних реакцій та паравербальні (інтонаційні, темброві, тональні) засоби мовлення. Говорячи про *лакуни*, досить часто серед основних її характеристик згадується екзотичність.

О. О. Селіванова надає також систематизовану класифікацію лакун і розподіляє їх на системні (тобто мовні) та функціональні (тобто мовленнєві або культурологічні), тому що вони проявляються відповідно на мовному та мовленнєвому рівнях.

Отже, як можемо зрозуміти з цієї класифікації, ототожнення лакун з безеквівалентною лексикою є помилковим, тому що не всі лакуни не мають еквівалентів. Тому буде більш доречним, на думку О. О. Селіванової, казати про те, що безеквівалентна лексика може бути включена до лакун. Реалії дослідниця відносить до особливої групи лакун – концептуальних [там само, с. 321].

Висновки. Таким чином, можемо дійти висновку, що гастроніми, які несуть якість певне національне забарвлення, можемо класифікувати як реалії або лакуни культурного простору. А отже при перекладі гастронімів можна застосовувати ті самі способи перекладу, що й при перекладі

реалій взагалі. Звичайно, при перекладі можуть виникати певні закономірності та особливості у вирішенні проблем з передачі такої лексики, які спробуємо вивести та розглянути у наступному розділі на основі перекладу художніх матеріалів дослідження.

Список використаних джерел:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение : учеб. пособие [для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений] / И. С. Алексеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Вайсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения // Русский язык за рубежом. – 1972. – № 3. – С. 98-100.
4. Верещагин Е. М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
5. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980 – 342 с.
6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. — Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. — 216 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
8. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М. : Международные отношения, 2004. – 216 с.
9. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникативная компетенция и культурно-языковая прагматика в теории и практике преподавания иностранных языков [Текст] : автореф. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / В. П. Фурманова. – М., 1994. – 58 с.
10. Хоссейн Джахангири Азар Безэквивалентная лексика как свернутый дискурс : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Хоссейн Джахангири Азар. – М., 1999. – 23 с.
11. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю “Переклад” / Л. М. Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с.

12. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 16–25.
13. Bassnett S. Translation Studies [3rd ed.]. – London : Routledge, 2002. – 176 p.
14. Nida E. Linguistics and Ethnology in Translation-Problems [Electronic resource] / Eugene Nida // Linguistics and Ethnology in Translation-Problems. – Mode of access: <https://doi.org/10.1080/00437956.1945.11659254>

Гришко Юлія Юріївна
аспірантка III року навчання кафедри української мови
факультету філології та журналістики
ПНПУ імені В. Г. Короленка
Науковий керівник: Українець Людмила Федорівна
доктор філологічних наук, професор
професор кафедри української мови
ПНПУ імені В. Г. Короленка

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ФОНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЗБІРКИ «МЕЛАНХОЛІЙ» Ю. ІЗДРИКА

Постановка проблеми. Сучасний український поетичний дискурс підпорядкований рівноправному синтезу різних кодів мистецтва, свідомому мистецькому прагненню вийти за межі літературної норми на всіх мовних рівнях: фонетичному (вживання фонем у невластивих функціях, незвичні комбінування фонем), лексичному (моделювання нових, суто авторських лексем), синтаксичному (створення оригінальних конструкцій), графічному (візуально оформлюючи твори, автори часто експериментують із розміром, типом та навіть кольором шрифту, розміщенням рядків на сторінці та знаками пунктуації). Такі явища неабияк інтенсифікують естетичну функцію мови [7, с. 40], оскільки новотвори, сконденсовані в єдиний «звукобуквений психічний образ» (О. Журавльов), який формується під впливом звуків мовлення (проте усвідомлюється і чітко закріплюється тільки під впливом букви), є носіями фонетичного значення [2, 1974, с. 36]. Новітню добу українського письменства почасти зараховують до постмодерну, для якого притаманні сміливі лінгвістичні експерименти. Представником «лінгвокреативної мовної особистості»

(Н. Карпенко) є Юрій Іздрик, творчість якого – це «окремішне явище української літератури» (У. Галич), оскільки цей митець є «живим класиком, як би пафосно це не звучало <...> класика його <...> неklasична, її звучання входить у дисонанс із гармонійними ритмами силабо-тонічної традиції як такої, проте резонує з чимось більш глибинним, простим і водночас сенсуально ускладненим, апелює до засадничих рецепцій у свідомості читацької аудиторії» [1]. У доборі стилістичних засобів письменник виступає творцем самобутнього графічно та фонетично акцентованого поетичного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливою рисою креативного доробку Ю. Іздрика є інтертекстуальність, що привернула увагу багатьох українських дослідників-філологів, зокрема творчість письменника в цьому плані студіювали Е. Босва, Я. Голобородько, Л. Лавринович, М. Павлишин, Л. Стефанівська, О. Тарасенко та ін. Оригінальність лінгвістичного оформлення прозових текстів Ю. Іздрика з точки зору їхнього графічного представлення відзначила Н. Карпенко.

Мета статті – виокремити типи графічної актуалізації фонетичних засобів у поетичній збірці «Меланхолії», до якої увійшли 233 вірші митця.

Виклад основного матеріалу. У сучасному поетичному дискурсі домінує саме візуальне вираження, започатковане авангардними експериментами футуристів, що закріпили роль форми як носія поетичної інформації [6, с. 166, 169]. Алогічне оформлення творів має на меті «“збити” читача з канонічного мислення, запропонувати йому розширити кордони власної уяви та фантазії, спонукати до співтворчості» [11, с. 32]. Фонетико-графічні okazіональні утворення можна вважати різновидом візуальної поезії – міжвидової форми синтезу літератури й образотворчого мистецтва, тобто виразним поєднанням вербального та візуального компонентів, що підпорядковані певним ідейно-естетичним настановам [6, с. 158]. О. Корнієнко виділяє основні функції візуалізації тексту: 1) збагачення смислового сприйняття; 2) надання неповторного інтонаційного малюнка; 3) активізація емоційного, інтелектуального та естетичного сприйняття твору; 4) посилення індивідуально-авторського начала й одночасна свобода сприйняття адресатом, розширення можливостей поліваріантного прочитання й інтерпретації [6, с. 171].

У зв'язку із цим у лінгвістиці значно зріс інтерес до зовнішніх, графічних засобів організації й оформлення письмових текстів, причому компонентами графікsатів почасти виступають елементи латинської гра-

фіки та інших кодових систем (цифри, знаки Інтернету, знаки фізичних і хімічних формул тощо). Важливою стає підготовка читача до адекватного розуміння небуквених графічних знаків, використовуваних у сучасній письмовій, зокрема друкованій, комунікації [5, с. 142], що сприяє також правильному декодуванню емоційної інтенції адресанта в поетичному дискурсі, адже графічні засоби наділені семантичною інформацією, яка містить ставлення автора до висловлюваного. Як підкреслив Р. Ромметвейт, за особливих умов читання виявляє себе конструктивний аспект словесних форм, коли має місце двозначність розміщення букв у полі зору [9, с. 60–61]. Насамперед інформатизацією суспільства пояснює виникнення графодериватів С. Мельник, зазначаючи, що такі утворення пов'язані з «якісно новим етапом розвитку сучасної комунікації, який характеризується, з одного боку, демократизацією, відносною нестабільністю і необов'язковістю дотримання норм, а з другого – тотальним збільшенням інформації і, як наслідок, її розподілом між різними каналами сприйняття, що зумовлює частотну візуалізацію інформації, яка передається» [8, с. 121], тобто відбувається перетворення вербальної інформації на візуально-вербальну. О. Тележкіна, досліджуючи українську поезію другої половини XX – початку XXI століття, назвала фонетико-графічні (фонографічні) утворення грою звуком, що побудована на прийомі капіталізації, під яким дослідниця розуміє виділення слова або його фрагментів шрифтовими засобами [10, с. 192].

У поетичному дискурсі письменники використовують графічні засоби підкреслено активно, адже візуальне оформлення почасти реалізує передачу найтонших відтінків думок та почуттів [5, с. 144]. Графікрат може бути виражений фонемою, словом, словосполученням або цілим реченням, він є експресивною фігурою, що «переслідує мету активізації уваги читача, деавтоматизації сприймання повідомлення, візуального виділення певних елементів з-поміж інших, увиразнення, нашарування додаткових значень чи компресію багатьох смислів в одному об'єкті, вираження суб'єктивного ставлення автора» [12, с. 200]. Фонетико-графічні оказіоналізми впливають не лише на сприйняття дискурсу, а й надають експресивного забарвлення висловлюванню (тенденція до експресивності є характерною ознакою сучасної поетичної мови).

Поети зумисне експлікують фонетико-графічний рівень актуалізації, задіюючи водночас аудіальне й візуальне сприйняття адресатами мистецького дискурсу. Такий тип поетичної творчості є полем

інтелектуальної філологічної ігрової стратегії, що співвідносна з практикою художнього експерименту [6, с. 93].

У поетичному дискурсі збірки «Меланхолії» Ю. Іздрика капіталізація є продуктивним засобом спілкування з читачами (візуалізація текстів поета – цілком умотивована: згадаймо, адже Ю. Іздрик ще й художник та культуролог). У віршах збірки виділяємо такі **типи капіталізації**, або **графічної актуалізації**:

1) авторська пунктуація (відсутність ком і крапок, переважання тире і знаків оклику): <...> *я тут стою рівно і тихо / майже німий майже прозорий / скільки ж довкола фріків і психів! / скільки глухих паралельних просторів! скільки світів різних убогих! / скільки бажань! / пристрастей! жаху!* <...> [3, с. 5]; <...> *є час обіймати – і час уникати обіймів / є час щоб єднатись – і час залишатися вільним / є час на розмову – і час німувати у тиші / є час для любові – і є для байдужості ніша* <...> [3, с. 6];

2) поєднання кириличних і латинських графічних елементів (або адаптованих англіцизмів): <...> *лови мене мила – цілуй і лови / ці лови – як love безнадійні / ці лови кохана – сюжет не новий* <...> [3, с. 8]; <...> *не забудь ключі від дому а про дім забудь / бог про твій нічліг подбає GPS відстежить* <...> [3, с. 36]; і цього року знов – ані кіна порядного ні книжки / ані навіть якогось нового **prodigy** / <...> *ми самі собі – найкращий фільм і книжка року / і саундтрек the best – пісня над піснями* [3, с. 121]; <...> *ти реально нереальна – / віртуальний мій лайфхак / я люблю тебе в онлайні / а в офлайні – ще не факт* [3, с. 17];

3) дефісації – складні сполуки, семантична єдність яких графічно позначена неузусним уживанням дефісів: <...> *ключ від райського саду віддав нам петро / дав нам **крила-вітрила-колееса*** <...> [3, с. 11]; *перетинають державні кордони / переїжджають із міста у місто / водяться в **клубах-театрах-салонах** / співають пісень начитують вірші* <...> [3, с. 35]. С. Мельник, досліджуючи постмодерністський прозовий художній дискурс, підкреслює, що дефісація як спосіб організації мистецького тексту дає авторові змогу наблизити мовлення до розмовного, а дефіс при цьому реалізує інтонаційне забарвлення висловлювання, стираючи межі між усним та писемним висловлюванням та об'єднуючи художній текст із живим мовленням [8, с. 122]. На думку Г. Хоменко, дефісація дає можливість «розтягнути» слово в площині тексту, іноді порушити структуру слова, словосполучення, чи об'єднати декілька понять

в одну конструкцію, тим самим зумовлюючи зміну значення, конденсування в одному об'єкті багатьох смислів» [12, с. 202]. Використовує Ю. Іздрик також комбінації другого та третього типу капіталізацій, наприклад: <...> *тіло й душа мої – мов нелегальний сквот / мешкають тут тепер сонце земля і вітер / earth-wind-end-fire старий добре тримає пульс / не опускає планку та піднімає плінтус* <...> [3, с. 51];

4) квазіномінації – композиційні утворення, що розширюють значення денотата, але водночас виконують власні мистецькі функції – робити мову цікавою [13]. Ю. Іздрик часто використовує квазіномінаційзаголовки віршів, як-от «*Do you remember*» [3, с. 43], «*Нашевсьо*» [3, с. 150], «*Steelystyle*» [3, с. 82]. О. Корнієнко зазначає, що вихідним принципом утворення таких okazіоналізмів є «складання-нанизування», яке здатне формувати градацію для підсилення емоційно-експресивної виразності, оцінності [6, с. 49];

5) гібридні утворення (буквено-цифрові поєднання, символічно-буквені позначення): <...> *1-й твій колір – то голос крові / 2-й – мовчання неба уперте / 3-й – приглушений стогін любовний / сонце на шкірі – колір 4-й / шелест і шепіт – 5-й і 6-й / 7-й – срібляста крапелька ртуті* <...> [3, с. 18]; <...> *90 відсотків феєричних зомбі / тупо клеять світ <...> за своїм лекалом <...>* [3, с. 92]; <...> *будуть іще три громовиці / в чистому небі / в небі без хмар / будуть докіль злякані лиця / крики і хаос / #хайп і #зашиквар <...>* [3, с. 37]; <...> *стило невидимий в небі нерівно напише: / 1 + 1 – це 1 / або 2 / або 0* [3, с. 199];

6) суперграфеміка (лапки, дужки, слешинг тощо): <...> *все – порожні слова / й сам порожній я зроду / я не «хто» / я не «що» / не «коли» / й не «куди» / божий дух лиш ширяє над темними водами / ув уяві своїй / і в уяві води* [3, с. 27]; <...> *ким би вона себе не вважала / а дух... / а дух переважно в п(р)ольоті / та п(р)оліт цей – вільний / і це вже немало* [3, с. 55].

Висновок. Поетичний дискурс збірки «Меланхолії» Юрія Іздрика – це поєднання аудіальних та візуальних засобів мистецького вираження, зпоміж яких домінують такі види капіталізацій, як авторська пунктуація, поєднання кирилиці й латиниці, дефісації, квазіномінації, гібридні утворення та ресурси суперграфеміки. Така фонетико-графічна організація поетичних текстів сприяє посиленню смислового та структурного навантаження. Активізація фонетико-графічної гри зі словом, яка є комбінуванням потенційних можливостей графічних і фонетичних засобів, сприяє

додатковій акцентуації змісту, значно посилюючи мовленнєвий вплив на адресата.

Список використаної літератури:

1. Галич У. «Не вмер молодим? То живи молодим»: меланхолійна екзистенція Юрія Іздрика. URL: <https://zbruc.eu/node/89658> (дата звернення 10.03.2020).
2. Журавлев А. П. Фонетическое значение: монография. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1974. 160 с.
3. Іздрик Ю. Меланхолії: поезії. Львів: Вид-во Старого Лева, 2019. 311 с.
4. Карпенко Н. А. Моделювання мовної гри у творах Юрія Іздрика. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2015. Вип. 29. С. 146–152.
5. Кольцова Л. М. К вопросу о пунктуационном анализе художественного текста. *Лингвистический анализ в школе и вузе*: межвузовск. сб. научн. труд. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1983. С. 142–147.
6. Корниенко О. А. Игровая поэтика в литературе: учеб. пособие. Киев: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2017. 242 с.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва: Просвещение, 1969. 214 с.
8. Мельник С. М. Графодеривація в українській постмодерністській прозі. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. 2014. Вип. 46. С. 121–123.
9. Роммтвейт Р. Слова, значения и сообщения. *Психолингвистика за рубежом*: сб. статей / ред. А. А. Леонтьев, Л. В. Сахарный. Москва: Наука, 1972. С. 53–87.
10. Тележкіна О. О. Гра звуком в українській поезії II половини XX – початку XXI століття: лінгвостилістичний вимір. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2019. Вип. 51. С. 188–196.
11. Холодинська С. М. Футуристична складова творчої спадщини Гео (Георгія) Шкурупія. *Гуманітарний часопис*. 2016. № 3. С. 30–40.
12. Хоменко Г. Функціонування графону в інформаційних текстах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство)*. 2012. Вип. 4. С. 199–205.
13. Tomašikova S. Okkasionalismen in den deutschen Medien. URL: <http://www.pulib.skwebkniznnaicaelpubdocumentbocak1subor28.pdf> (letztes Umstellungsdatum: 12.10.2018).

Данилюк Людмила Всеволодівна
к. філол. н., доцент, професор
кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ПЕРЕКЛАД ТА ПЕРЕКЛАДАЧ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Вступ. Перекладання, як відомо, почалося з тлумачення античних та біблійних текстів ще у середньовіччя., але як фахова діяльність переклад почав утверджуватися лише у другій половині XIX століття., а у XX столітті, поряд з перекладацькою практикою, починає розвиватися і теоретичне перекладознавство. Те, що роль перекладу та вимоги до перекладача змінюються сьогодні з огляду на інформаційний вибух, бурхливий розвиток ІТ- технологій та глобалізації усіх сфер життєдіяльності народів нашої планети є очевидним. Сьогодні переклад займає важливе місце як засіб порозуміння та співпраці різних націй, розвитку суспільства та як посередник міжкультурної комунікації. Збільшується потреба у перекладачах та якісних перекладах, змінюються умови праці перекладача та зростає його відповідальність, оскільки розвиток міжнародних, ринкових та дипломатичних відносин у глобалізованому суспільстві вимагає залучення висококваліфікованих фахових перекладачів. Перекладацька професія сьогодні стає більш функціональною та гнучкою, оскільки вона реагує на ті зміни, які відбуваються у світовому суспільстві. Ринок перекладацьких послуг висуває все більш жорсткі вимоги до рівня підготовки перекладачів, що зумовлює необхідність пошуку шляхів підготовки сучасних кваліфікованих фахівців з перекладу.

Питання професійної підготовки перекладачів, пошуку шляхів поліпшення підготовки фахових перекладачів стоїть сьогодні досить гостро з огляду на необхідності в висококваліфікованих перекладацьких кадрах для різноманітних галузей економіки і культури. Аналіз спеціальної літератури з теми дослідження показує, що проблеми професійної підготовки перекладачів цікавлять як лінгвістів, так і науковців-педагогів, які піднімають різноманітні проблеми підготовки сучасного перекладача: аналізуються зарубіжний досвід (Л.О.Максименко, 2013; К.М.Скиба, 2014), розробляються теоретичні засади та педагогічні аспекти підготовки сучасного перекладача (Е.П.Гончаренко, 2014; Н.В.Левицька, 2015), розглядаються складові його індивідуального стилю (А.М. Наumenко, 2009), розробляється методика викладання перекладу як фахової дисципліни (Л.М. Черноватий, 2003), обґрунтовується структура та сутність професійної

компетентності і спеціалізації перекладацької освіти (М.Д.Дяченко, 2017) тощо.

Актуальність теми впливає з тих процесів реформування, що відбуваються сьогодні в царині вищої освіти України, а також тим, що вона ще недостатньо вивчена в українському перекладознавстві. Мета чинного дослідження розглянути основні проблеми підготовки фахівців з перекладу в Україні та окреслити першочергові завдання для їх розв'язання.

Результати дослідження. Підготовка перекладачів є сектором ринку освітніх послуг, що пропонує різноманітні програми підготовки фахівців такого профілю. Основним завданням навчальних закладів України сьогодні постає підготовка конкурентоспроможних та кваліфікованих фахівців у галузі перекладу, які б відповідали запитам сучасного ринку.

Сьогодні підготовка фахових перекладачів відбувається не лише у провідних університетах Києва, Харкова, Львова та Одеси, але у багатьох вищих навчальних закладах України, державних та приватних, де за останні 15-20 років відкриті кафедри перекладу. Фактично майже у кожному й обласному центрі країни існує декілька вищих навчальних закладів, що готують перекладацькі кадри. З'являються кафедри перекладу і в різних вищих навчальних закладах у містах обласного підпорядкування. Більшає фахівців, які готують нових перекладачів і працюють над вирішенням перекладознавчих проблем.

Нові кафедри переважно передбачають підготовку перекладачів в одній галузі знань (література, техніка, наука, медицина тощо). Однопрофільна підготовка, звичайно, дає змогу набагато якіснішої підготовки фахівця певної галузі за умови, якщо навчальні програми їхньої підготовки будуть включати бодай ознайомчі курси з дисциплін цих профілів. Адже переклад художньої літератури і переклад медичного чи юридичного (а тим більше технічного) дискурсу - це різні речі.

Навчальні плани та програми є важливим чинником якісної підготовки фахівця. У багатьох випадках якість цих програм є недостатньо високою, вони вимагають постійного оновлення, пристосування до змінних умов змісту, форм і методів навчальної роботи. Прикро, але в них є чимало недоліків. Основним недоліком більшості цих програм сьогодні є скорочення часу на базові дисципліни, не враховуються (або мало враховуються) ті чинники, які формують особистість сучасного перекладача і сприяють його професійності. Йдеться про обмежений обсяг часу на удосконалення та розширення знань рідної мови та культури, а також лінгво-

культурології народів, мова яких вивчається як базова іноземна. Адже перекладач повинен однаково добре володіти і рідною мовою, і іноземною, а також добре орієнтуватися у етнокультурному просторі різних культур або у тій галузі, в якій він готується працювати як фахівець з перекладу. Перекладач зазвичай перекладає не слова чи фрази, він перекладає (вірніше – відтворює) зміст тексту, що перекладається.

Перекладознавство утверджувалося насамперед як дисципліна лінгвістична, що виростала з низки лінгвістичних дисциплін, і найближче стоїть до контрастивної лінгвістики, яка вивчає мови через зіставлення мовних систем. Сьогодні це галузь прикладної лінгвістики, що тісно переплітається з суміжними дисциплінами. Перекладознавство це наука не лише про мову, але й наука про людину і суспільство.

Одна із суттєвих проблем у підготовці сучасного перекладача є те, що перекладачів сьогодні багато, а ось хороших і висококваліфікованих, професійних перекладачів щось дуже мало. Професійний фаховий перекладач це не той перекладач, що може перекладати мову (усну чи письмову) з будь-якої галузі (практично цього і неможливо досягти). Професійним є той перекладач, який має відповідну фахову підготовку, але ніколи не перестає вчитися і вдосконалюватися. Звідси зробимо висновок, що кафедри перекладу мають звернути увагу на формування особистості майбутнього перекладача і закласти в нього потребу до самовдосконалення та навчання впродовж усього життя, адже професійна діяльність перекладача схожа на професію музиканта чи спортсмена у тому, що для отримання високих результатів та визнання дуже важливо постійно і довго тренуватися.

Висновки. Багаторічний досвід роботи з підготовки перекладачів, а також аналіз спеціальної літератури з теми дослідження дозволяють констатувати, що однією з проблем підготовки сучасного висококваліфікованого фахівця з перекладу є неякісні навчальні програми, в яких немає чіткого спрямування на формування такого фахівця (з індивідуальним підходом до кожного майбутнього перекладача), недостатня увага до відповідних дисциплін, що цьому сприяють, а також неправомірне скорочення обсягу годин на базові дисципліни, якими є, перш за все, іноземна та рідна мова і література, інтегровані в історію та культуру народу, а також відсутня чітка спеціалізація майбутнього перекладача.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко Е. П. До питання про підготовку перекладачів. - Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2014 № 11 том 1
2. Дяченко М. Д., Теоретичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців-перекладачів Международный научный журнал «Интернаука» // № 1 (23), 1 т., 2017 // Педагогические науки //
3. Левицька Н.В. Проблема професійної підготовки перекладачів у теоретично-педагогічних дослідженнях. - «Young Scientist» . - № 7 (22) . - Part 2 . - july, 2015
4. Максименко Л. О. Зарубіжний досвід організації підготовки перекладачів на сучасному етапі розвитку вищої освіти
5. Науменко А.М. Складові індивідуального стилю перекладача: [стаття] / А.Науменко. // Новітня філологія. – М., 2009. – №13 (33). – С. 141-153. – (Режим доступу) http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nevfil/2010_13/13-16.pdf
6. Скиба К. Особливості та сутність підготовки перекладачів в університетах Канади / К. Скиба // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. – № 3 (110). – Дрогобич, 2014. – С. 88–92.

Демченко Оксана Володимирівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокiнь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ЗАГОЛОВКІВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Вступ. Беручи до уваги розбіжності в граматичній структурі та лексичному наповненні української та англійської мов, слід відмітити, що при перекладі часто використовуються граматичні та лексичні трансформації.

Виклад основного матеріалу. У даному дослідженні будемо дотримуватись класифікації видатного лінгвіста, який виділяв наступні перекладацькі трансформації:

лексичні трансформації – транслітерація, транскрипція, калькування,

конкретизація, генералізація, модуляція або змістовий розвиток, описовий переклад;

граматичні трансформації – перестановка, заміна, опущення і доповнення, антонімічний переклад, компенсація, транспозиція.

Перший вид лексичних трансформацій – транслітерація. Транслітерація – це механічна передача тексту й окремих слів, які записані однією графічною системою, засобами іншої графічної системи при другорядній ролі звукової точності, тобто передача однієї писемності літерами іншої [2, с.73].

Web Censorship in China? Not a Problem, Says Bill Gates (The Guardian, January 26, 2010) *.

Веб цензура у Китаї? Не проблема, вважає Біл Гейтс.

Man Arrested Under Terrorism Act in Birmingham (The Daily Telegraph, January 26, 2010).

Заарештовано людину за звинуваченням у скоєнні терористичного акту у Бірмінгемі.

British Economy Creeps Out of Recession (The Wall Street Journal, January 26, 2010).

Економіка Британії виповзає з кризи.

Crew on Ethiopian Flight ET409 'Ignored Warning and Flew Into Storm' (The Times, January 26, 2010).

Пілоти рейсу ET409 з Ефіопії „проігнорували попередження та потрапили у бурю”.

Ukraine's Presidential Election: An Orange And Two Lemons (The Economist, January 26, 2010).

Президентські вибори в Україні: помаранч та два лимони.

Транскрипція – ще один із видів лексичних трансформацій, що використовується для точного відтворення звукового складу слів і текстів будь-якої мови або діалекту. Такий вид трансформацій дуже практичний, оскільки іншомовні імена, терміни, власні назви тощо, які не перекладаються, записуються засобами національного алфавіту, найближчими за звучанням до оригіналу [2, с.73].

Web Censorship in China? Not a Problem, Says Bill Gates (Guardian, January 26, 2010).

Веб цензура у Китаї? Не проблема, вважає Біл Гейтс.

Man Arrested Under Terrorism Act in Birmingham (The Daily Telegraph, January 26, 2010).

Заарештовано людину за звинуваченням у скоєнні терористичного акту у Бірмінгемі.

Obama to Propose Freeze On Government Spending (The Wahsington Post, January 26, 2010).

Обама пропонує заморозити урядові витрати.

Report Says Al-Qaeda Still Aims to Use Weapons of Mass Destruction Against U. S. (The Wahsington Post, January 26, 2010).

У доповіді повідомляється, що Аль-Каїда й досі збирається застосувати зброю масового знищення проти США.

Van Gogh's Letters Shed Light on His Work (Financial Times, March 25, 2010).

Листи Ван Гога можуть пролити світло на його роботи.

Калькування – копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу, або поморфемний переклад іншомовного слова. Тобто кожна значуща частина оригіналу буквально перекладається і займає в перекладі таке ж місце, як і в оригіналі. Калькування часто зустрічається у перекладі термінів та термінологічних виразів, а також фразеологічних зворотів, у тому числі приказок, прислів'їв [2, с.73].

Visual Merchandising in Retail Trade (The Wall Street Journal, March 29, 2010).

Візуальний мерчандайзинг у роздрібній торгівлі.

The Coming Era of Nanotechnology (The Wall Street Journal, March 29, 2010).

Настає ера нанотехнологій.

The Golden Rule of Business (The Daily Telegraph, February 18, 2010).

Золоте правило бізнесу.

The Grass is Always Greener On the Other Side Of the Hill (The Times, December 21, 2009).

Трава завжди зеленіша з іншої сторони пагорба.

Highest Skyscraper Built in Dubai (The Guardian, March 15, 2010).

У Дубаї закінчилося будівництво найвищого в світі хмарочоса.

Da Vinci Code - Fake Under Disguise of Truth (The Guardian, October 12, 2009).

Код да Вінчі – вигадка під маскою правди.

Іноді в англomовних заголовках використовуються безеквівалентні фразеологізми, при перекладі яких застосовується не лише калька, але й пояснення їх значення та короткий історичний коментар в тексті статті [1,

с.164].

We'll Present Them With a White Elephant! (The Times, September 7, 2009).

А ми подаруємо їм білого слона!

А в тексті статті міститься коментар: „За легендою король Сіаму дарував білого слона своїм ворогам, яких хотів розорити. Адже в Індії та на Цейлоні слон вважався священною твариною, яку не можна використовувати для роботи, а догляд за ним коштував власникам дуже дорого”. Цей фразеологізм використовується для означення подарунка, який не приносить жодної користі, а догляд за ним досить клопіткий та потребує значних витрат.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово ширшої семантики в оригіналі замінюється словом більш вузької семантики у мові, на яку робиться переклад. Варто відмітити, що використання даного виду лексичних трансформацій потребує творчого підходу з боку перекладача.

Прикладом конкретизації слова при перекладі, в залежності від застосування в різних контекстах, можна привести слово facilities, яке в словнику неологізмів має декілька відповідних термінів – завод; лабораторія; обладнання [2, с.74].

New Science Facilities in Texas (The Times, March 28, 2010).

Нові наукові лабораторії у Техасі.

G8 Summit 2009 (The Times, September 7, 2009).

Самміт Великої Вісімки 2009 року.

Binyamin Netanyahu Leaves America Humiliated by Barack Obama (The Times, March 28, 2010).

Прем'єр-міністр Ізраїлю Бін'ямін Нетаньяху їде з Америки, принижений президентом Бараком Обамою.

Iceland's Children Paying for Slump (The Times, March 28, 2010).

Діти в Ісландії розплачуються за світову економічну кризу.

When GM's Robots Ran Amok [3, с.70].

Коли роботи компанії Дженерал Моторс вийшли з-під контролю.

EU Translation Competition Encourages Multilingualism (The Times, March 28, 2010).

Перекладацький конкурс, організований Європейським Союзом, заохочує до багатомовності.

As the Nation Weathered the Darkest Years of the Depression, FDR Addressed Citizens in Evening Speeches on the Radio (The Times, September

7, 2009).

Коли країна переживала найважчі часи Депресії, президент Франклін Делано Рузвельт щовечора звертався до людей у своїх виступах на радіо.

Doctors Attack NHS Ban on Robot Cancer Surgeon (The Times, March 28, 2010).

Лікарі проти заборони Національною службою охорони здоров'я Великобританії автоматизації операцій з видалення ракових пухлин.

Прикладом конкретизації може бути набуття словом effort відповідного значення організація, акція, робота в українській мові.

AIDS Fund Raising Effort (The Times, March 28, 2010).

Благодійна акція зі збору коштів Фонду боротьби зі СНІДом.

International Relieve Effort Loading in Miami for Third Mission to Haiti (The Times, March 28, 2010).

Міжнародна організація допомоги постраждалим країнам збирає кошти в Маямі для своєї місії у Гаїті.

War Effort in Afganistan (The Times, February 16, 2010).

Мобілізація усіх сил для оборони Афганістану.

NASA Design Effort (The Times, September 7, 2009).

Конструкторські роботи НАСА.

Генералізація вихідного значення – трансформація, протилежна за напрямком до трансформації конкретизації, має місце в тих випадках, коли слово з вузьким значенням в оригіналі замінюється на слово з ширшим значенням в цільовій мові [2, с.75].

Оскільки застосування генералізації може призвести до певної втрати інформації, використовувати її рекомендується тільки тоді, коли вживання у перекладі відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу [4].

При перекладі з англійської мови на українську цей прийом застосовується досить рідко у порівнянні з трансформацією конкретизації, що пов'язано з особливостями англійського лексичного матеріалу. Адже в англійській мові слова зазвичай мають більш загальний та абстрактний характер, аніж українські, що вживаються для означення одного й того ж поняття [4].

Existing-Home Sales Take a Big Fall in December (The Times, March 28, 2010).

У грудні впали продажі нерухомості.

У даному прикладі словосполучення Existing-home пропонується пе-

рекласти як нерухомість, оскільки в статті міститься інформація про зменшення продажів не лише готових будинків, але й усіх видів помешкань.

Afghan Corruption is Headache for White House (The Guardian, March 28, 2010).

Корупція у Афганістані – головний біль Сполучених Штатів.

В англійській мові часто вживаються назви столиць чи урядових споруд для означення всієї країни, для української мови таке явище не характерне, тому White House перекладається як США.

Doctors Attack NHS Ban on Robot Cancer Surgeon (The Times, March 28, 2010).

Лікарі проти заборони Національною службою охорони здоров'я Великобританії автоматизації операцій з видалення ракових пухлин.

У даному прикладі словосполучення robot cancer surgeon можна перекласти як використання роботів при проведенні операцій з видалення ракових пухлин, але доцільнішим вважається застосувати трансформацію генералізації. Оскільки в українській мові слово robot має інше конотативне значення (зазвичай робот – блискача дитяча іграшка у вигляді людини чи тварини, що пересувається та вимовляє деякі запрограмовані вирази), аніж в англійській (слово робот не обов'язково передбачає щось подібне до людини чи тварини, а досить легко викликає асоціацію з медичним обладнанням з мікроскопічними дуже гострими лезами для проведення операцій на найменших ділянках тіла). Таким чином, термін автоматизація може досить вдало передати значення та не викликати неприємних асоціацій.

Модуляція, або змістовий розвиток – це лексико-семантична заміна слова або словосполучення вихідної мови одиницею цільової мови, значення якої є логічним продовженням або наслідком значення вихідної одиниці [2, с.75].

Can the Leopard Change His Spots? (The Daily Telegraph, February 18, 2010).

Природу не виправити.

Can a Bad Mother Help Her Nature? (The Times, December 29, 2010).

Недбайливі матері не змінюються.

У цих двох прикладах трансформація модуляції представлена відповідно у цільовій мові на питання у вихідній мові.

Описовий переклад використовується у тих випадках, коли неможливо підібрати короткі і точні еквіваленти [2, с.76].

Caucus for Producers, Writers & Directors in Austin (The Wall Street Journal, March 15, 2010).

Закриті збори виробників, письменників та менеджерів для попереднього обговорення організаційних питань у Остіні, Техас.

У даному прикладі використовуємо описовий переклад слова *caucus*, оскільки точного відповідника в українській мові не існує. Словник Мюлера містить два варіанти перекладу даного слова:

1) амер. закриті збори партійних лідерів для попереднього обговорення політичних та організаційних питань;

2) (англ. зневаж.) політика фальсифікації виборів, тиску на виборців.
List of Most Booming Landslides (The Times, March 17, 2010).

Список найгучніших перемог на виборах з великою перевагою голосів.

У даному прикладі для перекладу безеквівалентної лексичної одиниці *landslide* в українській мові викорисовується розгорнуте словосполучення, яке розкриває зміст слова – перемога на виборах із переважною кількістю голосів.

Better-late-than-never Admission (The Daily Telegraph, February 18, 2010).

Зізнання, зроблене за принципом „краще пізно, ніж ніколи”.

В українській мові є відповідник англійському виразу *Better-late-than-never*, але в описовому перекладі застосовується додаткове словосполучення зроблене за принципом.

Senate to Vote on Governor's Confirmation During *Lame-Duck* Session (The Washington Post, December 22, 2009).

Сенат поставить на голосування питання про затвердження губернатора на засіданні до передачі повноважень новообраному складу.

Лексична одиниця *lame-duck* досить часто зустрічається як в самих газетних статтях політичного характеру, так і в їх заголовках. У ветеринарії термін *Lame Duck* вживається для означення всіх водоплаваючих птахів, які мають проблеми з пересуванням. Ці проблеми часто викликані захворюванням *астраксафізис*, що вражає кінцівки. Такі птахи приречені на смерть, адже не мають можливості швидко пересуватися та рятуватися від хижаків та мисливців.

Цей термін увійшов у політичне життя під назвою феномен „Кульгавої качки” у американській політичній практиці. *Lame Duck* може набувати кількох значень: це строк, який урядовець, наприклад, президент чи конгресмен, знаходиться при владі після того, як не зміг переобратися на посаду.

Lame Duck як політичний термін може вживатися для означення як конгресмена чи президента, так і сесії конгресу чи легіслатури – Lame Duck session, – і може перекладатися як засідання до передачі повноважень новообраному складу.

Висновки. Отже, англомовні заголовки перекладаються на українську мову такими способами: транслітерація, транскрипція, калькування, конкретизація та пояснення значення, генералізація, модуляція та описовий переклад.

Список використаних джерел:

1. Коваленко А.М. Заголовок англомовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика: Дис. канд. філол. наук/ Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К. – 2002. – 187 с.
2. Рецкер Я.И. Что же такое лексические трансформации? / Международные отношения. – М. – 1980. – 90 с.
3. Arnold V.I. Stylistics. Modern English. / V. Sh. – М. – 2002. – 365 p.
4. www.dic.academic.ru

Капоріна Альона Юріївна

студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Данилюк Людмила Всеволодівна

доцент, к.філ.н.

Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСЬКИХ ІТ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Вступ. Інформатизація суспільства, розвиток нових технологій, поширене вивчення молоддю програмування і роботизація повсякденного життя вимагають постійного зв'язку з сучасним світом, його розуміння. Актуалізування та оновлення інформації стимулюють до поглиблення своїх знань у сфері ІТ не тільки людей, зв'язаних професійно з цією галуззю, а і представників інших професій. "Сьогодні всі користувачі комп'ютерних технологій, різними способами зустрічаються з середовищем ІТ-суспільства, у якій є свої особливості, і звичайно мова (Купцова Н.С., 2000) Роботизоване суспільство потребує відповідної лексики, яка постійно оновлюючись створює необхідність її системного вивчення.

Деколи навіть не усвідомлюючи того, ми так чи інакше зустрічаємось і використовуємо комп'ютерну лексику в повсякденному житті. Вона тісно пов'язана з так званим сучасним сленгом, що використовується у звичайній розмовній мові. Хочемо ми того, чи ні, але багато уживана повсякденна лексика переповнена комп'ютерними термінами. І всім відомі загальноживані слова наприклад "юзер" і "вінда", набагато популярніші, чим їх правильні літературні еквіваленти "користувач", "операційна система Windows". (Галичкіна Е.Н., 2001) Це результат розвитку інформаційних технологій та їх інтеграція у наше щоденне життя.

Глобалізаційні процеси у суспільстві, доступність інформації, кібернетизація сучасного світу утворює умови для розвитку відповідної фахової мови. Такі передумови породжують необхідність правильного розуміння сучасної комп'ютерної лексики та відповідного перекладу термінології. Дивлячись на те, що більшість фахової літератури, аудіо та відео матеріалів створено в англomовному суспільстві, виникає необхідність поглиблено вивчити способи перекладу цієї інформації українською мовою.

Результати дослідження. Комп'ютерну термінологію використовують не лише представники ІТ професій, а і більшість теперішнього суспільства, особливо молоддю. Ця лексика має бути досліджена мовознавцями, філологами, перекладачами, тому що ці терміни можуть на довгі роки осісти й у літературній мові. (Галичкіна Е.Н., 2001) Особливу увагу, при вивченні ІТ лексики слід звернути на деякі особливості використання комп'ютерних термінів:

1. Аналіз комп'ютерної лексики – це досить складний кропіткий процес, дивлячись на різноманітність і відсутність однозначності термінології (професіональні терміни, жаргонізми, арготизми, сленгові слова).

2. ІТ лексика функціонує та утворюється уже подібно до української мови. Наприклад, одними з поширених способів утворення слів у комп'ютерній термінології є афіксальний, безафіксний і лексично – семантичний.

3. Одним з характерних засобів комп'ютерної лексики є використання мовної гри й мовної експресії.

4. Основними причинами зв'язку з англійською мовою, а також запозичення від неї слів є розвиток ІТ технологій в англomовному суспільстві.

5. Існують різні способи перекладу комп'ютерної термінології. Серед них можна виділити 4 основних: транскодування, калькування, описовий переклад та еквівалентний переклад.

Транскодування – це спосіб перекладу текстів, коли система звуків або графіки мови відтворюється за допомогою абетки іншої мови. Часто воно використовується коли термін утворений з міжнародних терміно-елементів латинських чи давньогрецьких. Можна навести деякі приклади використання транскодування у перекладі комп'ютерних термінів: moderator- модератор, script - скрипт, server - сервер та інші.

Наступний спосіб – калькування, є перекладом слів однієї мови, замінюючи її складові частини – морфemi або цілі слова – відповідними аналогами в іншій мові. Такий спосіб перекладу частіше використовують для перекладу складних лексичних одиниць. Інколи в перекладі транскрипція і калькування можуть застосовуватись одночасно. Можна навести приклади такого використання: file system - файлова система, error checking - контроль помилок, hot keys - гарячі клавіші та інші.

У випадку описового перекладу слово може замінитись еквівалентним словосполученням іншої мови, без втрати змісту оригіналу. Але перш ніж використовувати такий спосіб перекладу варто переконатись, що у мові немає іншого слова-аналога, що відтворює оригінал. Можемо розглянути такі приклади: log - текстовий файл звіту, freeware - безкоштовне програмне забезпечення, software - програмне забезпечення.

При застосуванні еквівалентного перекладу, значення окремого слова однієї мови точно відповідає слову в іншій мові. На даний час, такий спосіб перекладу досить поширений в нашій мові, хоча не так багато існує точних відповідників в українській мові англійським комп'ютерним термінам. Можемо навести такі приклади: keyboard - клавіатура, bar - панель, error - помилка.

Висновки. Сучасна комп'ютерна лексика – це дуже динамічна термінологічна система, бо інформаційні технології розвиваються досить швидко і постійно потребують оновлення словника еквівалентів в українській мові. Як і кожна професійна термінологія, комп'ютерна вимагає дослідження для більш точного перекладу текстів, пов'язаних з ІТ галуззю. Ми розглянули 4 способи перекладу комп'ютерних термінів: транскодування, калькування, описовий переклад та еквівалентний переклад, але існують і інші способи перекладу спеціалізованих комп'ютерних термінів. (Кучман І., 2005).

Список використаних джерел:

1. Купцова Н.С. Особенности языка хакеров - Хабаровск, 2000 -271 с.
2. Галичкина Е.Н. Специфика компьютерного дискурса. - Волгоград,

2001-312 с.

3. Кучман І. Переклад англійських термінів у галузі комп'ютерних технологій / І. Кучман // Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2005. – № 23. – С. 164–166.

Клеценко Людмила Василівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокінь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Вступ. Було проаналізовано тексти двох англомовних інструкцій: медичної інструкції з використання резорбуючої колагенової мембрани для стоматологічної хірургії [8] та інструкції з експлуатації кондиціонера повітря [7], а також їхні переклади на українську мову. Методом суцільної вибірки у текстах обох інструкцій було знайдено усі терміни (124 та 387 слів відповідно).

Виклад основного матеріалу дослідження. Кількісний аналіз знайдених термінів показав наступне:

- тексти обох інструкцій однаково насичені термінологією. І в першому, і в другому тексті частка вживань термінів у загальному тексті (з повторами) становить близько 30 % (32,15 та 34,76 % відповідно);

- проте, медичний текст містить більшу кількість термінів без повторів, термінологія в ньому більш розмаїта, тоді як у тексті інструкції до побутового приладу загалом термінів менше, вживається більше повторів раніше введених слів. Оскільки обсяг досліджуваних інструкцій різний (1017 та 6626 слів відповідно), було обраховано відношення загальної кількості термінів без повторів до загальної кількості слів в інструкції. У результаті отримано такі дані: відсоток нових термінів в медичній інструкції становить 12,19 %, а у побутовій – 5,84 %. Це свідчить про те, що тексти медичних інструкцій важчі для сприймання, особливо невідомим читачем.

Усі терміни можна поділити на три великі групи: загальнонаукові та загальнотехнічні, галузеві та вузькоспеціальні [3]. Перші вживаються в декількох галузях науки й техніки, другі – лише в одній галузі знань, а

треті характерні для певної спеціальності галузі [там само].

Визначення виду терміну допомагає знайти його правильний еквівалент та не припуститися помилки, що може виникнути внаслідок омонімії термінів. Зокрема, проаналізувавши терміни, знайдені в тексті медичної інструкції, виявилось, що їхній розподіл за вказаними вище типами наступний.

До **вузькоспеціальних термінів** ми віднесли лексеми, що функціонують лише у вузькій галузі стоматологічної хірургії та імплантології: *resorbable collagen membrane* – резорбуюча колагенова мембрана, *guided bone regeneration* – направлена регенерація кісток, *extraction socket* – постекстракційна зубна лунка, *alveolar ridge reconstruction* – відновлення альвеолярного гребеня, *mucoperiosteal flap* – слизово-надкістковий клапоть, *gingival connective tissue* – сполучна тканина ясен, *periodontal packing* – періодонтальна тампонада тощо.

Серед **галузових термінів** зустрічалися лексеми з таких галузей:

медицина: *sterile* – стерильний, *non-pyrogenic* – апірогенний, *bioresorbable* – біорозкладний, *acute infection* – гостра інфекція, *contaminated wound* – інфікована рана, *oral cavity* – ротова порожнина, *allergy* – алергія, *clinically significant disease* – клінічно значуще захворювання, *renal disease* – захворювання нирок, *medically compromised patient* – пацієнт з ослабленим організмом, *steroidal therapy* – терапія стероїдами, *anticoagulant* – антикоагулянт тощо;

біологія: *collagen membrane matrix* – колагеновий матрикс мембрани, *purified porcine peritoneum* – очищена свиняча очеревина, *collagen* – колаген, *hydrated collagen* – гідратований колаген;

фармація: *chlorhexidine gluconate* – глюконат хлоргексидину, *Peridex* – Peridex;

фізика: *gamma irradiation* – гамма-опромінювання, *humidity* – вологість, *temperature limitation* – обмеження за температурою;

хімія: *saline solution* – сольовий розчин;

юриспруденція: *federal (USA) law* – федеральний закон (США), *order* – універс, *Authorized European Representative* – Уповноважений європейський представник.

Терміни з юридичної галузі зустрічаються загалом у заключній частині інструкцій, де йдеться про гарантію та відповідальність сторін.

До **загальнонаукових та загальнотехнічних термінів** відносяться такі слова: *instrument* – інструменти, *ceramic material* – керамічний ма-

merial, sterile water – стерильна вода, defect – дефект, invasion – інвазія, loading – навантаження, mobilization – рухливість, be resorbed – розсмоктуватися, rinse – полоскати, swab – обробляти, prophylaxis – профілактика, probing – зондування, screening – перевірка, re-sterilize – стерилізувати повторно, catalogue number – номер за каталогом.

За будовою у текстах досліджуваних інструкцій зустрічаються:

прості терміни: *installer – сертифікований фахівець з монтажу, warranty – гарантія, dealer – торговельний агент, label – шильдик, setting – установка, option – опція, model – модель, battery – елемент живлення, adapter – адаптер, equipment – устаткування, dentist – дантист, order – нриуис, ankylosis – анкілоз, swelling – набряк;*

складні терміни: *non-pyrogenic – анірогенний, bioresorbable – біорозкладний, cystectomy – цистектомія, anticoagulant – ангікоагулянт, hypertension – гіпертензія, re-sterilize – стерилізувати повторно, cross-contamination – перехресне зараження, contraindication – протипоказання, troubleshooting – виявлення й усунення несправностей, precaution – запобіжний захід тощо;*

терміни-словосполучення: *operation indication lamp – світлові індикатори функцій, indoor unit – внутрішній блок, extension cord – подовжувач, electrical safety – електробезпека, wireless remote controller – бездротовий пульт дистанційного керування, Auto Restart Function – функція автоматичного перезапуску тощо.*

Остання група термінів є найскладнішою для перекладу. Частотними є словосполучення, утворені за моделлю **N1+N2** (іменник та іменник). Ці терміни були перекладені одним із наступних способів (за В.І. Карабаном [2, с. 387]):

1) складним терміном, де український відповідник N2 виступає у формі родового відмінку постпозитивним означенням до відповідника N1. Таким чином було перекладено терміни *auto restart function – функція автоматичного перезапуску, sleep mode – режим сну, dehumidification operation – режим дегідратації, operation mode – режим роботи, error code – код помилки, air conditioner – кондиціонер повітря* тощо;

2) складним терміном, де відповідником N1 виступає прикметник. У нашому випадку це такі терміни: *power plug – мережна вилка, extraction socket – постекстракційна зубна лунка, heat pump – тепловий насос* тощо;

3) складним терміном, де український відповідник іменника N1 є прикладкою: *gamma irradiation – гамма-випромінювання, split type – split-*

система;

4) складним терміном, де N1 трансформується в прийменниково-іменникове словосполучення: *intraoral tissue* – *тканина в ротовій порожнині*, *temperature limitation* – *обмеження за температурою*.

Було виявлено **багаточленні атрибутивні словосполучення**, наприклад: *collagen membrane matrix*, *alveolar ridge reconstruction*, *horizontal airflow direction control*, *precision refrigeration system*. Переклад таких термінів відбувається в два етапи. Спочатку виконують дихотомічне членування терміну на означувальний та означуваний компоненти, а потім – визначають характер зв'язків між цими двома компонентами. Наприклад: у словосполученні *precision refrigeration system* головним компонентом буде словосполучення *refrigeration system* – *система охолодження* (словосполучення *refrigeration* є абсурдним). Залишається тільки додати означувальний компонент *precision* – *прецизійний*. Отримаємо: *прецизійна охолоджувальна система*. Аналогічно перекладемо решту словосполучень: *collagen membrane matrix* – *колагеновий матрикс мембрани*, *alveolar ridge reconstruction* – *відновлення альвеолярного зростання*, *horizontal airflow direction control* – *регулювання напрямку горизонтального потоку повітря*.

Терміни моделі (N+Part.I)+N, у нашому випадку: *energy-saving mode*, *temperature setting button*, *time setting button*, *room temperature checking button*. Другий компонент було перекладено іменником, а перший компонент – одним із наступних способів:

1) складним прикметником, наприклад: *energy-saving mode* – *енергозберігаючий режим*.

2) родовим відмінком іменника, наприклад: *temperature setting button* – *кнопка встановлення температури*, *time setting button* – *кнопка встановлення таймера*, *room temperature checking button* – *кнопка індикації температури в приміщенні*.

Терміни моделі (N+Part.II)+N, у нашому випадку: *cotton-tipped applicator*. Другий компонент було перекладено іменником, а перший компонент – означувальним прийменниково-іменниковим словосполученням: *cotton-tipped* – *із ватним наконечником*. Увесь термін було перекладено: *аплікатор із ватним наконечником*.

В. І. Карабан визначає такі способи перекладу лексичних одиниць: за допомогою словникових відповідників, вибору варіантного відповідника неоднозначних слів, транскодування, калькування, контекстуальна замі-

на, смисловий розвиток, антонімічний описовий переклад [2, С. 279–299].

Прикладами **одноеквівалентних** термінів, віднайдених нами у текстах інструкцій є: *gamma irradiation* – *гамма-опромінювання*, *non-pyrogenic* – *апірогенний*, *bioresorbable* – *біорозкладний*, *implant* – *імплантат*, *extension cord* – *подовжувач*, *cystectomy* – *цистектомія*, *adapter* – *адаптер*, *humidity* – *вологість*.

Проте більшість термінів мають більше одного словникового відповідника, для вибору правильного **варіативного відповідника** потрібно врахувати контекст та галузь, то якої повинен належати термін. Наприклад, реченні

...- *clinically significant renal, hepatic, cardiac, endocrine, hematologic, autoimmune or systemic disease, which in the physician's judgment, will prevent safe implantation or likely healing* [8].

Термін *heal* у медицині має два значення: *лікувати* та *гоїти*. Оскільки в інструкції описується використання виробу (колагенової мембрани) при стоматологічних операціях та імплантації, то кращим варіантом із наявних буде слово *загоювання* (рани після операції).

Іще один приклад:

*Use the correctly rated **breaker** and fuse.*

There is risk of fire or electric shock [6, С. 3].

Термін **breaker** є багатозначним.

breaker I – 1) той, хто ламає (розбиває) 2) порушник (закону і т.ін.) 3) *гірн.* відбійник 4) бурун 5) *тех.* дробарка 6) *ел.* вимикач; переривник 7) *текст.* м'ялка, тіпалка 8) *гідр.* льодоріз; бик (моста) II невеликий бочонок, барильце [4].

Оскільки глобальним контекстом є інструкція з експлуатації електричного приладу (кондиціонера), а у продовженні тексту йдеться про ураження електричним струмом, то очевидно, що найкращим відповідником буде відповідник із галузі електроніки, а саме – *вимикач; переривник*.

Існує 4 види **транскодування**: транскрибування (орієнтація на звукову форму слова), транслітерування (орієнтація на літерне написання слова вихідної мови), змішане транскодування (транскрибування з елементами транслітерування) та адаптивне транскодування (форма слова на мові оригіналу адаптується до мови перекладу) [2].

У досліджуваних текстах виявлено такі приклади транскодування: *defect* – *дефект* (транслітерування), *matrix* – *матрикс*, *dentist* – *дантист* (змішане транскодування), *membrane* – *мембрана*, *sterile* – *стерильний*,

augmentation – аугментація, *cystectomy* – цистектомія (адаптивне транскодування).

За допомогою **калькування** було перекладено терміни: *self-diagnosis* – самодіагностика, *protective tape* – захисна плівка, *resorbable collagen membrane* – резорбуюча колагенова мембрана, *demineralized bone matrix* – демінералізований кістковий матрикс та ін.

Деякі терміни, для яких не було прямих відповідників, були перекладені **описово**, наприклад: *retained teeth* – молочні зуби, які вчасно не випали; *coronal scaling* – видалення зубного каменю з коронкової частини зуба; *subgingival scaling* – зняття каменю під яснами, *troubleshooting* – виявлення й усунення несправностей, *installer* – сертифікований фахівець з монтажу, *correctly rated* – з відповідними номінальними параметрами електроживлення.

Контекстуальну заміну було застосовано до термінів: *owner's manual* – інструкція з експлуатації.

Антонімічний переклад спостерігаємо у наступному прикладі:

LCD LUMINOSITY BUTTON(OPTIONAL)

Used to adjust LCD luminosity [6].

КНОПКА ВІДКЛЮЧЕННЯ ДИСПЛЕЮ (ОПЦІЯ) Використовується для відключення дисплею [5].

Лексичні трансформації застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності з точки зору значення [2].

Серед лексичних трансформацій, застосованих при перекладі, було помічено:

- вилучення слова: *dehiscence defect* – дегісценція, *oral hygiene routine* – гігієна ротової порожнини; *replacement work* – заміна,

- додавання слова: *autologous bone* – аутогенна кісткова тканина; *wound evaluation* – оцінювання стану рани;

- генералізацію значення слова: *authorized service technician* – кваліфікований технічний персонал;

- конкретизацію значення слова: *authorized personnel* – кваліфікований фахівець, *genuine replacement parts* – запасні частини виробника.

Висновки. Отже, під час відтворення англійських термінів українською мовою, були застосовані такі види перекладу, як: транскодування, калькування, описовий переклад, контекстуальна заміна, антонімічний переклад та лексичні трансформації.

Список використаних джерел:

1. Данилюк М. Короткий англо-український медичний словник / Михайло Данилюк. – Нью-Йорк: "Свобода", 1970. – 52 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 576 с.
3. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад. 2-е вид., виправл. — Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2004 — 284 с.
4. ABBYY Lingvo 12 Multilingual. Електронний словник. – ABBYY Software, 2006.
5. КОНДИЦІОНЕР ПОВІТРЯ LG A09LHH. ІНСТРУКЦІЯ З ЕКСПЛУАТАЦІЇ. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522714.pdf>.
6. AIR CONDITIONER LG A09LHH. OWNER'S MANUAL. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522712.pdf>.
7. AIR CONDITIONER LG A09LHM. OWNER'S MANUAL. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000526059.pdf>.
8. Resorbable Collagen Membrane For Dental Surgery. Instructions For Use. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bauschhealth.com>

Козловська Марина Іванівна
студентка магістратури (6 курсу) спеціальності
«Середня освіта (мова і література (англійська))»

Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди
Науковий керівник: Жарковська Інна Валеріївна
к.ф.н, доцент, доцент кафедри філології
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г.С. Сковороди

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННІ КОШТОВНОГО КАМІННЯ: БАЗОВІ АСОЦІАТИВНІ КОРЕЛЯЦІЇ

У статті розглядаються приклади використання асоціативності як словотворчої моделі. Розглянуті основні асоціації, за якими утворюються переносні значення номінацій на позначення коштовного каміння.

Мета даної публікації - аналіз основних принципів використання асоціації, як способу опису людини чи предмету.

У результаті дослідження було проведено аналіз та систематизацію асоціативних смислів.

Ключові слова: *переносне значення, асоціація, асоціативна кореляція.*

The article deals with the examples of using the phenomenon of association as a derivational model to create figurative meanings of the nominative units denoting gemstones.

The purpose of this publication is to analyze the basic principles of using associations as a means of describing a human or a thing.

As the result of the study, analysis and systematizing of associations producing figurative meanings was carried out.

Key words: *figurative meaning, association, associative correlation.*

Асоціативність, як поняття у лінгвістиці з'явилося не так давно, але вже існує багато робіт присвячених цьому феномену. Першим з лінгвістів про термін «асоціація» заговорив Фердинанд де Соссюр.

Вчений одним із перших дає повне визначення поняттю про асоціацію в лінгвістиці, а саме: «Асоціативність у лексичній підсистемі мови – це одне з ключових понять, що дає змогу репрезентувати парадигматичне (за смислом) та синтагматичне (на основі контактного та дистантного контекстів) групування слів. Семантико-стилістичний підхід до вивчення явища асоціативності зумовлює дослідження лексико-семантичної системи національної мови з позиції значення слів та їх уживання» (Ф.Соссюр). Далі проблематику асоціативних значень розробляли Дж.Ліч (G. Leech), Л.Залевська, Л.Чернейко, Н.Болотнова та інші.

В процесі дослідження виявлено, що номінативні одиниці на позначення коштовного каміння функціонують в англійській мові в якості іменників та прикметників, що називають або описують певні риси людини та предмету, встановлюючи асоціативні кореляції між найбільш значущими рисами каменю та якістю що описується.

Першим видом асоціативних кореляцій є **асоціація за кольором**. Так, співвіднесення, наприклад, рубіну з червоним кольором, а смарагда – з зеленим є прикладом узуально закріпленої асоціативної кореляції:

They pop, morph and unravel turquoise, purple and indigo skin like membranes. Sticky snaps of roundness protruding glass spikes float from the centre (Timothy B. Layden «The Shape of Sounds»). В цьому реченні ми бачимо, що слово turquoise (бірюза) втрачає своє референтне значення як

коштовності і здобуває значення непряме або ж переносне у якості ознаки бірюзового кольору.

Проаналізуємо ще декілька прикладів асоціацій за кольором: *Medium-deep ruby/garnet color; seductive black cherry and roasted nut nose; soft, ripe, plush, black cherry/ nutty oak flavor, round, elegant finis.* (E. Elia «Quarterly Review of Wines») - тут ми спостерігаємо, як номінації на позначення коштовностей garnet (гранат) та ruby (рубін), здобувають переносне значення та демонструють різні відтінки червоного кольору.

Ще одна коштовність, яка може асоціюватися з кольором це «сапфір» (sapphire) *It was sapphire blue and perfect, and it was mine - at least for the moment. I was lying in bed, cradling a one-inch cube, intoxicated by its alien symmetry, by its sharp chemical smell, by the strange lettering it bore* (M.G. Ratnayake «That Blue Thing: An Engineer'S Travel»).

Наступний вид асоціації це **асоціація за формою** (shape): *...common motif was a diamond shape representing the universe and the path of the sun across the sky. Their mathematical system also involved the use of symbols — a dot represented one unit; a straight line, five units; and a shell, zero* (M. Gauding «The Signs and Symbols Bible: The Definitive Guide to Mysterious Markings»). Слово «diamond» (діамант), вживається тут як прикметник, тобто описує форму предмета, а саме форму двох однакових ромбів.

Ще одним видом асоціації є **асоціація за значимістю** (value). В цьому випадку перше, що спадає на думку – це коштовний, сліпучий і рідкий камінь діамант (diamond). Наприклад: *Diamond smile – a blinding light, perfect as an angel's view of the morning* (Maria James-Thiaw, «Talking White»).

Інший приклад: *In the same way, you are unique; you have your own essence – that is, the pearl within you. You are a pearl of great value as you desire to follow your God-given path that God created for you* (Linda M. Holub, «Pearl of Great Value: Women in Search of a Purposeful Life»). Це речення ілюструє саме елемент опису та порівняння людини з коштовністю. Риси, які притаманні перлині (pearl), а саме її цінність стає асоціацією з унікальною та цінною людиною.

Підсумовуючи увесь вище наданий матеріал ми можемо зробити висновок, що асоціативний аналіз слів, а в даному випадку аналіз номінативних одиниць коштовного каміння у текстах дає змогу говорити про дериваційну значимість асоціацій в мові та мовленні. Так, аналіз номінативних одиниць на позначення коштовного каміння дає змогу виділяти переносні значення цих одиниць, в основі котрих лежать асоціативні коре-

ляції за кольором, формою та значимістю.

Використана література:

1. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики : посібник. Москва: Видавничий дім «Ліброкорм», 1933. 387с.
2. Березин Ф. М. История лингвистических учений: науч. посібник. Москва: Академія, 1984. 189с .
3. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолінгвістическое исследование: монографія. Воронеж: Воронежский университет, 1990, 205с.

Колос Юлія Зіновіївна

к. пед. н., доцент кафедри
загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ АНГЛОМОВНИХ ІНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Жанр інструкції відіграє провідну роль у міжкультурній комунікації в професійній сфері, зокрема, в галузі науки та техніки. Однією із характерних особливостей інструкції є її насиченість термінологічною лексикою. Переклад саме цих одиниць викликає найбільші труднощі. Нами було проаналізовано тексти англomовних інструкцій: медичних з використанням резорбуючої колагенової мембрани для стоматологічної хірургії та інструкції з експлуатації кондиціонера повітря, а також їхні переклади на українську мову.

В. І. Карабан визначає такі способи перекладу лексичних одиниць: за допомогою словникових відповідників, вибору варіантного відповідника неоднозначних слів, транскодування, калькування, контекстуальна заміна, смисловий розвиток, антонімічний описовий переклад [1, С. 279–299].

Прикладами **одноеквівалентних** термінів, віднайдених нами у текстах інструкцій є: *gamma irradiation* – *гамма-опромінювання*, *non-pyrogenic* – *апірогенний*, *bioresorbable* – *біорозкладний*, *implant* – *імплантат*, *extension cord* – *подовжувач*, *cystectomy* – *цистектомія*, *adapter* – *адаптер*.

Проте більшість термінів мають більше одного словникового відповідника, для вибору правильного **варіативного відповідника** потрібно

врахувати контекст та галузь, то якої повинен належати термін. Наприклад, у реченні ...- *clinically significant renal, hepatic, cardiac, endocrine, hematologic, autoimmune or systemic disease, which in the physician's judgment, will prevent safe implantation or likely **healing*** [58].

Термін *heal* у медицині має два значення: *лікувати* та *гоїти* [2, С. 23]. Оскільки в інструкції описується використання виробу (колагенової мембрани) при стоматологічних операціях та імплантації, то кращим варіантом із наявних буде слово *загоювання* (рани після операції).

*Use the correctly rated **breaker** and fuse. There is risk of fire or electric shock* [4].

Термін **breaker** є багатозначним. **breaker 1** – 1) той, хто ламає (розбиває) 2) порушник (закону і т.ін.) 3) *гірн.* відбійник 4) бурун 5) *тех.* дробарка 6) *ел.* вимикач; переривник 7) *текст.* м'ялка, тіпалка 8) *гідр.* льодоріз; бик (моста) II невеликий бочонок, барильце [4].

Оскільки глобальним контекстом є інструкція з експлуатації електричного приладу (кондиціонера), а у продовженні тексту йдеться про ураження електричним струмом, то очевидно, що найкращим відповідником буде відповідник із галузі електроніки, а саме – *вимикач; переривник*.

У досліджуваних текстах виявлено такі приклади транскодування: *defect* – *дефект* (транслітерування), *matrix* – *матрикс*, *dentist* – *дантист* (змішане транскодування), *membrane* – *мембрана*, *augmentation* – *аугментація*, *cystectomy* – *цистектомія* (адаптивне транскодування).

За допомогою **калькування** було перекладено терміни: *self-diagnosis* – *самодіагностика*, *protective tape* – *захисна плівка*, *resorbable collagen membrane* – *резорбуюча колагенова мембрана*, *demineralized bone matrix* – *демінералізований кістковий матрикс та ін.*

Деякі терміни, для яких не було прямих відповідників, були перекладені **описово**, наприклад: *retained teeth* – *молочні зуби, які вчасно не випали*; *coronal scaling* – *видалення зубного каменю з коронкової частини зуба*; *subgingival scaling* – *зняття каменю під яснами*, *troubleshooting* – *виявлення й усунення несправностей*, *installer* – *сертифікований фахівець з монтажу*, *correctly rated* – *з відповідними номінальними параметрами електроживлення*.

Контекстуальну заміну було застосовано до термінів: *owner's manual* – *інструкція з експлуатації*. **Антонімічний переклад** спостерігаємо у наступному прикладі: *LCD LUMINOSITY BUTTON(OPTIONAL)* *Used to adjust LCD luminosity* [4]. **КНОПКА ВІДКЛЮЧЕННЯ ДИСПЛЕЮ**

(ОПЦІЯ) Використовується для відключення дисплею [65].

Лексичні трансформації застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані у перекладі з причин невідповідності з точки зору значення і [1].

Серед лексичних трансформацій, застосованих при перекладі, було помічено: вилучення слова: *dehiscence defect* – *дегісценція*, *oral hygiene routine* – *гігієна ротової порожнини*; *replacement work* – *заміна*; додавання слова: *autologous bone* – *аутогенна кісткова тканина*; *wound evaluation* – *оцінювання стану рани*; генералізацію значення слова: *authorized service technician* – *кваліфікований технічний персонал*; конкретизацію значення слова: *authorized personnel* – *кваліфікований фахівець*, *genuine replacement parts* – *запасні частини від виробника*.

Список використаних джерел:

1. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 576 с.
2. Данилюк М. Короткий англо-український медичний словник / Михайло Данилюк. – Нью-Йорк: "Свобода", 1970. – 52 с.
3. ABBYY Lingvo 12 Multilingual. Електронний словник. – ABBYY Software, 2006.
4. AIR CONDITIONER LG A09LHH. OWNER'S MANUAL. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522712.pdf>.
5. Resorbable Collagen Membrane For Dental Surgery. Instructions For Use. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bauschhealth.com>.
6. КОНДИЦІОНЕР ПОВІТРЯ LG A09LHH. ІНСТРУКЦІЯ З ЕКСПЛУАТАЦІЇ. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://gscs-b2c.lge.com/downloadFile?fileId=KROWM000522714.pdf>.

Канащук Вікторія Сергіївна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокінь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вступ. Мова – це одна із багаточисельних форм соціальної дії. У ній об'єднуються раціональні, емоційні та нормативні аспекти політичної комунікації. Поняття «мова» і «політика», на нашу думку, нерозривно пов'язані один з одним та мають безпосередній вплив один на одного. Німецькі дослідники зазначають, що мова – це такий же засіб політичної боротьби, як і політичні стратегії і тактики, тобто йдеться про використання різних інтерпретацій конкретних фактів, подій чи явищ з метою досягнення поставлених завдань. Розвиваючи цю думку, науковці зробили висновок про те, що по своїй суті діяльність політична у багатьох речах обмежується діяльністю мовною (Dieckmann 1975, Edelman 1988, Gimth, Spieß 2013). Політика будується та реалізується, описується й коментується, мотивується й контролюється, критикується й оцінюється за допомогою мови, супроводжується мовою, знаходиться під впливом мови [7, с. 43].

Виклад основного змісту. Інтенсивні дослідження у галузі політичної лінгвістики проводяться не лише в Україні (О. О. Селіванова, Л. П. Нагорна, Н. Мараховська, А. М. Шарова, Л. Л. Славова, Н. В. Петлюченко), але й за рубежом (A. Burkhardt, H. Dieckmannschenke, H. Gimth, D. Graber, C. Spieß, M. Klemm, E. Neuland) та ін.

На думку професора Кусько К. Я., дискурс – це переважно текст, його уривок, схема, фрагмент чи парадигма, письмова або усна; <...> об'єднані послідовною логічною будовою і мовними зв'язками локального та глобального змісту з метою реалізації певної авторської інформативної, людинознавчої чи суспільнознавчої проблематики [2, с. 29].

Г. Почепцов вважає, що дискурс як одиниця являє собою поєднання вимог мовних і соціальних. Це вже не суто лінгвістична структура, а соціолінгвістична [5, с. 75]. Дослідник розглядає приклади різних дискурсів з таких головних позицій: особливості мовлення в контексті цього дискурсу, особливості знакового (символічного) відображення реальної ситуації цим дискурсом та особливості комунікативної ситуації (у зіставленні з

базовою комунікативною ситуацією – звичайним спілкуванням двох осіб у ситуації безпосереднього контакту).

Форма та зміст дискурсу залежать від соціального та індивідуального образу мислення. Але і дискурс своєю формою та змістом впливає на суспільну свідомість. Навіть не будучи зафіксованими у вигляді тексту, дискурси як цілі твори передаються із вуст в уста, від покоління до покоління.

За концепцією А. М. Баранова, політичний дискурс – це «сукупність усіх мовленнєвих актів, які використовуються в політичних дискусіях, а також в правилах публічної політики, які освячені традицією та перевіреним досвідом» [1, с. 6]. Таким чином, політичний дискурс передбачає спілкування між представниками соціальних і політичних установ та представниками іншої політичної громади чи виборцями.

Політичний дискурс, якому притаманні такі спільні з іншими видами дискурсу ознаки, як оцінність, діалогічність, емоційність та інсценованість, характеризується специфічними ознаками, завдяки яким розуміння політичної комунікації як окремого виду дискурсу стає можливим. Так, до основних ознак, притаманних лише політичному дискурсу дослідниця Г. Михальова відносить:

- інтенція боротьби за політичну владу;
- смислова невизначеність;
- обов'язкова наявність трьох учасників: адресант, прямий адресат (той, хто слухає) та адресат-спостерігач (народ) [3, с. 178].

До основних характеристик політичного дискурсу лінгвіст Петренко І. відносить:

1. Дискурс – складне комунікативне явище, що обумовлюється і регулюється соціокультурними особливостями певної спільноти. Необхідним є врахування всіх обставин його виникнення і протікання.

2. Дискурс відображає суб'єктивну психологію людини, він наповнений ментальністю автора, його баченням світу, його оцінками та переконаннями.

3. Найважливішою складовою дискурсу є його когнітивна природа. Це акт мислетворення, пізнання, передачі знань, використання вже набутих та створення нових.

4. Важливою передумовою сучасного дискурсу є взаємодія суспільних інститутів.

5. Дискурсам характерна впорядкованість змістового поля, в якому

відбувається комунікація. Передбачається наявність відносно стабільної термінологічної бази.

6. Дискурс є субкультурним явищем, в рамках якого відбувається побудова соціального знання.

7. Дискурсу притаманна своя логіка і композиційна цілісність.

8. Особливою рисою політичного дискурсу є його співвідношення з конкретними учасниками, тобто тими, хто говорить і тими, хто слухає.

9. Особливістю політичного дискурсу є використання певних формальних засобів, коли звичні елементи мови отримують незвичну інтерпретацію, а також, коли звичайні, на перший погляд, ситуації використовують у нових несподіваних смислових контекстах.

10. Дискурс є потужним інструментом впливу на масову свідомість [4].

У межах лінгвістичних досліджень О. Шейгал виділяє 3 підходи до вивчення політичного дискурсу:

1) дескриптивний підхід зводиться до класичної методики риторичного аналізу публічних виступів; розглядаються мовна поведінка політиків, мовленнєві засоби, риторичні прийоми та маніпулятивні стратегії;

2) критичний підхід, спрямований на критичне вивчення соціальної моралі, яка виражається у мові чи дискурсі; мовлення розглядається як засіб влади та соціального контролю;

3) когнітивний підхід дає можливість перейти від опису одиниць та структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників політичної комунікації. Слід зазначити, що в рамках дескриптивного підходу дослідник залишається нейтральним, незалежним експертом, а для критичного аналізу характерна ангажованість дослідження: дослідник відкрито займає сторону тих, хто втратив владу та пригнічених [6, с. 9].

Єдність політичного дискурсу і системи соціальних зв'язків демонструють функції, які виділяє О.Шейгал: 1) соціальний контроль (створення передумов для уніфікації поведінки, думок, почуттів і бажань великої кількості індивідуумів, тобто маніпуляція громадською свідомістю); 2) легітимізація влади (пояснення й обґрунтування рішень щодо розподілу влади та громадських ресурсів); 3) відтворення влади (зміцнення прихильності до системи, зокрема через ритуальне використання символів); 4) орієнтація (через формулювання цілей і проблем, формування картини політичної реальності у свідомості соціуму); 5) соціальна солідарність (інтеграція в межах усього соціуму або окремих соціальних груп);

6) соціальна диференціація (відчуження соціальних груп); 7) агональна (ініціювання та вирішення соціального конфлікту, демонстрація незгоди і протесту проти дій влади); 8) акціональна (проведення політики через мобілізацію або «наркотизацію» населення: мобілізація полягає в активізації й організації прихильників, тоді як під наркотизацією розуміється процес примирення і відволікання уваги, присипляння пильності) [19, с. 23]. Д. Грейбер виокремлює такі функції політичного дискурсу: 1) поширення інформації – не менш важлива одиниця політичного дискурсу (information dissemination); 2) визначення порядку денного (agenda setting). Суть цієї функції полягає в контролі за поширенням інформації; 3) проекція в майбутнє та минуле, що має на увазі прогнозування політики на майбутнє, аналізуючи позитивний чи негативний досвід минулого [18, с. 35]. Отже, політичний дискурс – це складна ідеологічно сконструйована засобами ЗМІ та іншими комунікаційними джерелами єдність комунікативної поведінки і прагматичних, політичних, соціокультурних і психологічних чинників, що являють собою системно-символічний порядок, у межах якого реалізується процес боротьби за владу

Розглянемо закономірності реалізації основних функцій політичного дискурсу (див. Таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Функціональність політичного дискурсу

Назва функції	Призначення
Комунікативна	передавання інформації, яка має призвести до зміни політичної свідомості адресата
Спонукальна (апелятивна, вокативна, конативна, регулятивна, інструментальна)	Політична пропаганда, переконання та вплив на адресата, позаяк політична комунікація нерідко має завдання мобілізувати громадян/виборців для проведення певних акцій
Конструювання мовленнєвої реальності	через ідеологію засобами ЗМІ та PR формується вторинна реальність, що структурує і тлумачить-інтерпретує дійсність та претендує згодом стати соціальною практикою
Волонтеративна	вираження волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, порада, спонукання тощо
Інформаційно-трансляційна	політичний дискурс є важливим соціальним ідентифікатором та ретранслятором суспільних цінностей

Емотивна	вираження емоцій автора та збудження емоцій адресата
Метамовна	пояснення смислу слова чи висловлювання, розкриття суті спеціальних понять, термінів, образів тощо
Прогностична	постійна проекція в майбутнє, планування (поточне та стратегічне) політичних дій та їх наслідків
Фатична (контакто-встановлювальна)	встановлення контактів, звертання уваги на себе, підготовка потенційного співрозмовника до сприйняття інформації
Естетична (поетична)	орієнтація на форму повідомлення, на те, як виражена думка, оскільки політик також повинен слідувати за виразністю свого мовлення
Магічна	реалізація форм табу: молитви, клятви, присяги

О. Шейгал доводить, що основною функцією політичного дискурсу, є інструментальна – 430 «Молодий вчений» № 4 (31) квітень, 2016 р. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ боротьба за владу, володіння нею та її збереження. Ця функція проявляється в прагненні до дій та їхніх здійснень у формі лозунгів, закликів, звернень, створюючи відповідний емоційний настрій (надія, гордість за країну, впевненість, ворожість, ненависть). Мовленнєві акти також стимулюють відповідні дії, наприклад, погрожуючи застосуванням сили, можна припинити страйк. Найважливішими стимулами політичної діяльності виступають такі мовленнєві акти, як вираження підтримки та довіри.

Як стверджує Л.П. Нагорна, дискурс у сучасній його інтерпретації є явищем дійсності зі знаковою природою та певною структурованістю [8, с. 33]. Основними положеннями теорії дискурсу німецького лінгвіста Т. А. ван Дейка є дискурс як комунікативне явище, складовою якого є ще й соціальний контекст, тобто надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [9, с. 62]. Це висвітлюється у його працях «Society and discourse. How context controls text and talk» («Суспільство й дискурс. Як контекст контролює текст і розмову»), «Discourse and Context. A Sociocognitive Approach» («Дискурс і контекст. Соціокогнітивний підхід»), «Discourse and power» («Дискурс і влада»), «Discourse Studies» («Вчення дискурсу»), «Racism and discourse in Spain and Latin America» («Расизм і дискурс в Іспанії та Латинській Америці»), «Analisis Del Discurso Social y Politico» («Аналіз соціального дискурсу в політиці»).

Г. Кук характеризує дискурс як «єдність і взаємодію тексту й контексту» [8, с. 33]. У Е. Бенвеніста, науковця у сфері порівняльно-історичного мовознавства, структуру розмовного дискурсу формує ряд етапів (вступ у мовний контакт, введення теми розмови та її ратифікація, зміна ролей і теми в процесі комунікативного акту, закінчення комунікативного акту), кожен з яких зумовлено комплексом зовнішніх і внутрішніх чинників [9].

Дискурс переважно трактують як особливий вид комунікації, що відбувається між тим, хто говорить і слухає в певному часовому, просторовому й іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні і невербальні складові» [9]. В аналізі соціальних і політичних явищ дискурс буде визначати не соціальний діалог, що відбувається між індивідами, групами, а також між самими соціальними інститутами, задіяними в цьому діалозі. Згідно з таким підходом політичний дискурс це дискурс політиків, який формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії) і відповідно є політичним. У цьому випадку можна виділити різні аспекти дискурсу:

- семіотичний, що включає в себе як «знакові системи» (мова, жести, образи, символічні системи), так і форми знання, що відповідають певному часовому і соціокультурному контексту;
- діяльнісний, що являє собою різні соціальні дії, спрямовані на підтримку існуючих знакових систем і на створення нових смислів;
- матеріальний, що являє собою «навколишнє середовище» соціальної взаємодії: час, місце, умови;
- політичний, що формує і відтворює владні відносини в суспільстві. Виділення цього аспекту як самостійного впливає з розуміння політики як особливої сфери соціального життя, пов'язаної з феноменом влади, що пронизує всі сфери і рівні соціальної взаємодії;
- соціокультурний, що являє собою взаємодію персонального, соціального і культурного знання, цінностей, ідентичностей, що включає в себе знання про «знакові системи», соціальні та політичні дії, матеріальний світ.

Однією з переваг даного підходу є виділення політичного аспекту дискурсу, що акцентує увагу на формуванні, прояві й відтворенні владних відносин у суспільстві. Науковці львівської лінгвістичної школи під політичним дискурсом розуміють зв'язний (усний чи письмовий) текст, виражений за допомогою вербальних та невербальних засобів вираження, зу-

мовлених ситуацією політичного спілкування у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами [10, с. 158]. Наприклад, М. Едельман стверджує, що «політична мова і є політична реальність...», мова є інтегральним елементом політичної сцени – не просто інструментом для опису подій, але й частиною подій, яка здійснює сильний вплив на формування їх значення, сприяючи оформленню політичних ролей, що визнають і політичні діячі, і суспільство в цілому» [10].

Тому жоден політичний режим не може існувати без комунікації. Специфіка політики, на відміну від інших сфер людської діяльності, полягає переважно в її дискурсивному характері: більшість політичних дій є речовими діями за своєю природою [11, с. 18]. І тому не випадково ряд вчених розглядають політичну діяльність як мовленнєву.

Принципова відмінність політичної мови від повсякденної полягає не у використанні певних формальних засобів, а в такій зміні співвідношення між знаком (словом) і значенням, при якому звичні одиниці мови отримують незвичну інтерпретацію, а добре відомі ситуації включаються до несподіваних смислових контекстів. Ця специфіка політичного дискурсу як системи багато в чому пояснює і специфіку політичного тексту, з якого може бути прочитаний певний неекспліцитний смисл, який не зводиться до буквального, а іноді прямо протилежний йому. Більше того, деякі вчені вважають, що цей неекспліцитний смисл і є «істинним» смислом політичного тексту [12]. Орієнтуючись на такий метод, легше зрозуміти цінність політичного тексту в цілому, а не думок, висновків чи ідей, які можуть виникнути з нього (тексту). Це ще досить нова наукова теорія, навколо якої робиться спроба побудови кола питань та напрямів з урахуванням загальних наукових тенденцій. Саме такий підхід допомагає розглянути політичний дискурс у цілому та політичний текст зокрема під новим кутом та слугує підґрунтям для проведення майбутніх досліджень. Таким чином, є функція політичної пропаганди, переконання та впливу. Дискурс, це – суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерними рисами якої є інтереси, цілі, стилі і формування такої суспільної думки, що потрібна для автора дискурсу.

Але, як показують дослідження, сьогодні основним завданням аналізу політичного дискурсу та й політичної філології загалом, стало розуміння механізму складних відносин у системі не лише «мова-суспільство», а насамперед у системі «комунікація-влада». Саме задля здобуття останньої у політичному дискурсі дедалі частіше застосовують

прийомі, які ґрунтуються насамперед на виборі релевантної інформації, дія якої може бути настільки сильною, що можна говорити про її маніпулятивний характер. Недарма першими на маніпулятивну можливість інформації звернули увагу дослідники лінгвістично-психологічних моделей переконання, намагаючись пояснити, як політичний дискурс, політичне мовлення, з одного боку, впливають на суспільні настрої, а з іншого – можуть бути використані для зміни і переконцептуалізації політичної реальності в свідомості людей.

Одним з найважливіших засобів такої переконцептуалізації стала метафора, яка дає змогу представити складну проблему як досить просту й добре знайому, окреслити основний аспект проблеми, зробити його більш значимим або навпаки – відволікти від нього увагу суспільства, висвітлити варіант розвитку подій як неможливий або навпаки цілком природний. Ще Ф. Бекон писав, що слова можуть затушовувати розуміння і можуть існувати прості слова про речі, які існують або не існують. Слова – це продукти ідолів розуму. Зазвичай джерелами метафоричних висловлювань стають особливо актуальні для суспільства реалії, які викликають підвищений інтерес. Так, до найбільш активних джерел метафористики у сучасній політичній науці відносять сфери «Війна», «Кримінал», «Хвороба», «Театр», «Людське тіло», «Тварини», «Дорога», «Спорт» та ін. [15].

Одним з перших звернувся до вивчення політичної метафорики М. Осборн, праці якого стали точкою відліку в дослідженні політичної риторики, характерною рисою якої став погляд на метафору як мовний засіб, який виконує одночасно й естетичну, й прагматичну функції. Метафора розглядалася як прикраса мовлення, спосіб привернути увагу й емоційно вплинути на адресата. М. Осборн вважає, що метафори, зокрема архетипічні, мають найбільший вплив, оскільки співвідносяться з основними людськими мотивами, коли людський досвід стає їх центром і набуває символічного вираження. Так відбувається подвійна асоціація. Предмет асоціюється з найбільш рельєфною сферою досвіду, яка, у свою чергу, вже асоційована з основними людськими мотивами. Оскільки метафора ґрунтується на основних людських потребах, її автор може розраховувати на те, що вона буде сприйнята і зрозуміла більшістю. Наприклад, метафора "хвороба – ліки": хвороба викликає тривогу, а ліки слугують заспокоїливим. Тому, наголошує М. Осборн, метафори так часто використовують у важливих політичних зверненнях у будь-якому суспільстві. Тут метафори виконують такі функції: наголос на тоні й точці зору у

вступі, підсилення аргументації в основній частині виступу, синтез значення і сили звернення в заключній частині. Отже, якщо оратор бажає вплинути на громадську думку, вибір архетипічних метафор аргументований [14].

Інтерес до вивчення політичного дискурсу виявляють представники різних професій і різних наукових дисциплін – журналісти, політологи, філософи, соціологи, фахівці в галузі теорії комунікацій, а також лінгвісти. Одним із перших журналістів, що звернули увагу на комунікаційну діяльність в її функції опосередкування політичної реальності, був, безумовно, А.Ф. Бентлі, який вважав аналіз мовної діяльності найважливішою умовою дослідження політики і суспільної думки. Він ніколи не залишав поза увагою ключовий зв'язок між комунікацією і політикою, а також між комунікацією й соціальною діяльністю. Однією з широко представлених в аналізі політичного дискурсу гіпотез є гіпотеза про вплив мови на політичне мислення. Її можна віднести до найбільш цікавих варіантів гіпотези Сепіра Уорфа. Дійсно, людське мислення здійснюється на основі систем мовної комунікації, ці системи допомагають конституювати як їх концептуальні світи, так і структури влади чи соціальні світи, з ними пов'язані [13, с. 428-431].

Як показують дослідження, сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, відстежуються особливості трактування терміну «політичний дискурс», що базуються на теоретичних засадах основного поняття «дискурс». Наводиться класифікація ключових функцій політичного дискурсу, окреслено загальні підходи у його тлумаченні, що дозволить розглянути політичний дискурс у цілому під новим кутом та послужить підґрунтям для проведення майбутніх досліджень. Безперечно, чимало питань з цієї проблематики порушено і досліджено, однак залишається ще велике поле для діяльності.

Висновки. Отже, у нашому дослідженні під терміном «політичний дискурс» розуміємо дискурс політиків, який має на меті переконання адресатів у правоті своїх намірів та поглядів.

Список використаних джерел:

1. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 64 с.
2. Михалёва О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалёва. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.

3. 14. Петренко І. І. Політичний дискурс: зміст, особливості, функції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.com/content/view/1165/89/>
4. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – 2-ге вид., доп. – К. : Видавничий центр „Київський університет”, 1999. – 308 с.
5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
6. Grünert H. Politische Geschichte und Sprachgeschichte. Überlegungen zum Zusammenhang von Politik und Sprachgebrauch in Geschichte und Gegenwart / H. Grünert. – Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht 50, 1983. – S. 43-58.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: монографія / Одес. нац. ун-т ім.І. І. Мечникова. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – С. 150-155.
8. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / МГУ им. М.В. Ломоносова. Филос. фак. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.– 358 с.
9. Петренко В. В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу: Автореф. дис. ... канд. політ, наук: 23.00.02 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 17 с.
10. Кривий А. Дискурсний аналіз і сучасне мовознавство // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія). – Львів: Видавництво Львівського Національного університету імені Івана Франка, 2001. – С. 158-162.
11. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лінгва. енциклоп. словник. – Москва: Рад. енциклопедії, 1990. – С. 136-137.
12. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
13. Опарина Е. О. Метафора в политическом дискурсе / Политический дискурс: история и современные исследования // Сборник научных. – М., 2002. – 184 с. – (Политическая наука / РАН. Институт научной информации по общественным наукам; 2002, №3. Серия: «Политология»). – 20-32 с.
14. Шарапановська Ю.В. Теоретичні засади аналізу політичного дискурсу. Молодий вчений № 4(31), 2016. С.428-431.
15. Осборн М. Архетипические метафоры в риторике / М. Осборн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6\(26\)2008_osborn.pdf](http://journals.uspu.ru/i/inst/ling/ling26/ling_6(26)2008_osborn.pdf).

16. Вільчинська І. Ю. Політичний дискурс: основні напрями дослідження / І. Ю. Вільчинська // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2013. - № 3. - С. 198-201. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_3_48.
17. Vinokur, T.G. (1993). Govor i ashchi i i slusha i ushchi i. Varianty rechevogo povedeni i a [Speaker and Listener. Variants of Speech Behavior]. Moscow, Nauka, 172 p
18. Graber D. Political Languages [Text] / D. Graber // Handbook of Political Communication, 1981.
19. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Шейгал Е. И. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003.

Корнет Анжела Валентинівна
аспірантка III року навчання
кафедри української мови
факультету філології та журналістики
ПНПУ імені В.Г. Короленка
Науковий керівник: Українець Л.Ф.
доктор філологічних наук, професор
кафедри української мови
ПНПУ імені В.Г. Короленка

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ДЛЯ ДІТЕЙ

Одним з найцікавіших та найменш досліджених аспектів у мовознавстві є проблема вивчення звукової організації художнього тексту для дітей. Це пов'язано з тим, що дитяча література стала поширеним явищем лише у XVIII столітті. Дослідження творів для дітей як окремого виду літератури з'явилося взагалі у XIX-XX столітті, а увагу на дослідження звукової організації цих текстів учені звернули лише нещодавно. Серед українських науковців ця проблема досі ще серйозно не обговорювалася. Однак особливості мови дитячих творів вивчали Н.М. Вернигора, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, Е. І. Негневицька, М. Недогибченко, Л. Кияк-Редькович, А. Сальникова, В. Русанівський, К. Скотт, К. Чуковський.

Ідея звукового символізму з'явилася ще з часів Давньої Греції. Платон, Августин Блаженний, Аристотель, Діонісій Галікарнаський помітили зв'язок між звучанням звуків та їхнім значенням. Нині ця проблема є ак-

туальною для лінгвістів, психологів, філософів та літературознавців. Ще спостерігається загальна тенденція збільшення кількості сучасних пошуків, спрямованих на вивчення зв'язків матеріальної форми одиниць різних рівнів мови та змісту.

Найпершими експериментальними дослідженнями у сфері звукового континууму вважаються праці американських науковців Е. Сепіра та його послідовника С. Ньюмена, які намагалися довести існування внутрішнього зв'язку між значеннями та звуками в мові. Ці погляди активно підтримували та розвивали у своїх працях канадські та американські мовознавці С. Цуру, А. Блек, А. Горовіц, Р. Наттел, І. Тейлор, Дж. Вайс.

М. Ю. Кабиш зауважує, що проблема співвідношення «звук – значення» є надзвичайно актуальною, оскільки безпосередньо пов'язана з фундаментальними питаннями щодо сутності мовного знаку [5, с. 30]. Це зумовило розвиток фоностилістики – «галузі стилістики мовних ресурсів, що вивчає пластичні форми мовлення, де побудову звукової послідовності (встановлення «динамічного» та «гальмівного» для потоку мовлення звукопису) інтегровано з ритміко-синтаксичним і лексико-семантичним розгортанням тексту (передусім художнього), що забезпечує членування, виділення та об'єднання одиниць синтагматики тексту, його зв'язність, цілісність, виражальні можливості» [5, с.30-31].

В. фон Гумбольдт розглядав зв'язок між думкою та звуком. Учений розглядав звук як «подих самого буття», наголошував, що у деяких звуках чудово втілена «об'єднана енергія народу», а у мовців вона «збуджує приблизно однакову енергію» [2, с. 76, 82]. В. фон Гумбольдт аналізуючи прості слова, виділив три способи позначення понять:

1) безпосереднє звуконаслідування, коли звукова оболонка або форма слова, що позначає предмет, імітується до найвищого можливого ступеня наслідування, і при цьому виразні звуки мови найкраще передають невиразні звуки, наскільки це можливо;

2) наслідування не безпосередньо звука чи предмета, а власної внутрішньої властивості, що притаманна обом. Цей спосіб позначень учений назвав символічним;

3) подібність звуків, однак не враховувався характер, властивий цим звукам [2, с. 93].

Т. Вороніна зазначає, що «звукосмислові внутрішньотекстові зв'язки в межах окремого поетичного ідіолекту становлять явище психолінгвістичне, тому що реалізують деякі особливості мовленнєво-мисленнєвої

діяльності автора» [1, с. 157].

Сучасні фоносемантичні дослідження концентруються одночасно на трьох напрямках: *психофоносемантичний, лінгвофоносемантичний і текстофоносемантичний*. Учені базують розглядають асоціативно-символічний зв'язок між звуком і значенням у лексемі на основі системного підходу з просторових і часових позицій одночасно у діяхронічному, синхронічному та генетичному аспектах. Сучасний аспект полягає у вивченні тих звуконаслідувальних значень фонетичних одиниць, які проявляються в процесі їх сприйняття людиною. Тобто увага акцентується вже не лише на одному взаємовідношенні «звук ↔ зміст», а додаються також діади «соціофонема ↔ зміст», «психофонема ↔ зміст», «текстофонема ↔ зміст». Фонетична будова тексту вивчається з урахуванням антропоцентричної парадигми, активно проводяться розвідки взаємозв'язку індивідуального авторського стилю з мовною картиною світу та лінгвосемантичними особливостями повсякденної комунікації. Сучасні лінгвісти підтримують думку про те, що звук, який вбудований у буття, є органічним, істотним та фундаментальним.

І. Франко у своїй праці «Із секретів поетичної майстерності» наголошує на тому, що звук вдало передає настрої і викликає їх у душі слухачів: література оперує словами, з котрих «...кожне має дане значення і більшість їх викликає в уяві певні конкретні образи, не надається до малювання таких настроїв, а коли й пробує робити це, то мусить уживати різних способів» [7, с. 122].

У 20–30-х рр. XX століття обговорення аспектів дитячої літератури і дитячого читання набуло доволі постійного характеру. На початку XX ст. діячі Руського товариства педагогічного (О. Барвінський, В. Білінський, Д. Лук'янович, К. Паньківський та ін.) видавали дитячий журнал «Дзвінок» (1890–1914), працювали над «програми подальшого впливу на дитячу літературу». З часом коло тих, хто приєднувався до загальної дискусії, постійно зростало, а спектр проблем — розширювався.

Філологічні аспекти літератури для дітей як складника літературознавчої науки розглядають у своїх працях В. Бавина, Р. Гром'як, С. Іванюк, В. Кизилова, Н. Кіліченко, Ю. Ковалів, О. Папуша, М. Славова, Р. Стаднійчук, І. Чернявська.

О. Журавльов виявив символіку звукових одиниць на основі експериментальних даних за допомогою психометричного методу вивчення символічного значення звуків мови [4, с. 16].

Наприклад, [а] асоціюється з широтою, свободою, червоним кольором; [у] – з сумом, тривогою, тісністю, темним кольором. Науковцям вдалося експериментальним шляхом за допомогою інформантів з'ясувати, що навіть ізольовані звуки мають певні значення, як-от: [в], [а], [р], [о] визначені сильними; [х], [п], [йу] – послабленими та маленькими; [к], [ш], [ж], [с], [ф] здаються людям жорсткими; [а], [о], [л], [у] – гладенькими. На думку опитаних, звукам притаманні ще й такі якості, як: хорообрість, печаль, доброта. Наприклад, [д], [н], [л], [м] – добрі звуки; [ж], [с], [ф], [з] – злі; [а], [я] – хороші; [с], [х] – боягузливі; [а], [р], [я] – радісні; [с], [к], [т] – печальні [3, с. 17-18].

К. І. Чуковський у розділі «Заповіді для дитячих поетів», який завершує книгу «Від двох до п'яти», зазначає, що однією із заповідей є підвищена музикальність поетичного мовлення. Для того, щоб текст твору був справді «дитячим», а не замаскованим під нього дорослим текстом, для того щоб він міг вповні реалізувати свою первинну функціональність, він має вабити дитину. К. Чуковський, сформувавши свої «Заповіді для дитячих поетів», писав, що основний учитель у цій справі – дитина [8, с. 241]. Тобто широке вживання автором різноманітних видів евфонічних засобів визначає індивідуальну, властиву лише цьому письменнику манеру звукової майстерності. Евфонічні засоби одночасно доповнюють, підсилюють один одного і створюють мелодійну взаємодію голосних і приголосних, глухих і дзвінких, шумних і сонорних звуків, що передає неповторну гармонію твору для дітей.

М.А. Смуєв здійснює експериментально-фонетичне дослідження ролі фонетичної структури дитячої поезії з ритмічним рухом, А.А. Сгорова та А.Р. Субаєва досліджують звукозображальні особливості дитячої поезії.

У процесі розвитку дитячого мовлення першочерговими стають рухові та артикуляційні інстинкти. Звуки стають знаками певної ситуації – враження або реакції дитини. У своїй науковій праці «Звуковые законы детского языка и их место в общей фонологии» Р.О. Якобсон акцентує на «фонологічній значущості, якої набуває звук» [9, с.108]. Науковець стверджує, що в дитячому белькотінні звуки семантизуються.

Фонетичні засоби в дитячій літературі є не тільки структурним, але й семантичним елементом і застосовуються автором свідомо, адже вони впливають на сприйняття та розуміння тексту дитиною. Таким чином, проблема мовного канону дитячого літературного дискурсу вимагає глибокого і серйозного осмислення.

Література:

1. Воронина Т.Е., Косицина С.Ю. Аллитерация и звуковая доминанта в фоносемантической структуре стиха Я.П. Полонского. Пенза, 1990. 250 с.
2. Гумбольдт В. фон О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Гумбольдт В. фон. Избранные работы по языкознанию. М. : Прогресс, 1984. 400 с.
3. Егорова А.А. Звукоизобразительность в традиционной детской поэзии (на материале Nursery Rhymes): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.А. Егорова. М., 2008. 24 с.
4. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. 160 с.
5. Кабиш М. Ю. Звукопис в українській поезії першої половини ХХ ст. : семантика, функції : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Національна академія наук України. Київ, 2015. 267 с.
6. Субаева А.Р. Звукоизобразительность в традиционной английской детской поэзии (на материале Nursery Rhymes) [Електронний ресурс] / А.Р. Субаева. Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2013/18/4062>
7. Франко І. Із секретів поетичної майстерності / І. Франко. К.: Рад. шк., 1979. 318 с.
8. Чуковский К. От двух до пяти / К. Чуковский. К., 1988. 462 с.
9. Якобсон Р. Звуковые законы детского языка и их место в общей фонологии // Избранные работы / Роман Якобсон. М.: Прогресс, 1985. С. 105-115.

Кравченко Анна Сергіївна

старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ЗМАЛЮВАННЯ «НОВОГО» ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО В РОМАНІ «РЕГТАЙМ» Е. Л. ДОКТОРОУ

Вступ. «Міф Америки» у літературі США ХХ ст. відобразився у творчості багатьох письменників, які вбачали в сучасній їм дійсності втрату національної ідеї та духу, вгасання національної свідомості, властиву минулим поколінням [2, с. 542]. Гострота переживання цієї трагедії поро-

джує тему відродження колишніх ідеалів, основних елементів американської національної ідентичності [1, с. 12]

Творчість Едгара Лоуренса Доктороу (1931 - 2015) розглядається критиками як одне з найбільших досягнень сучасної американської літератури. Відомий своїм яскравим змалюванням американського життя XIX–XX ст. (зокрема Нью-Йорку), він вважається одним із найталановитіших, найамбітніших і найбільш шанованих американських романістів епохи постмодернізму. Метою статті є виявлення особливостей поетики Е.Л. Доктороу як творця «нового» міфологізованого історичного минулого на прикладі роману «Регтайм».

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку 1970-х рр. Е.Л. Доктороу критикував «велику американську мрію» у своїх романах. Театралізованість американського життя, відображена в його романах, тісно пов'язана з руйнуванням «американського міфу». Традиційною темою його романів стає життя іммігрантів, а ідея Америки як Землі Обітованої висміюється. Минуле на його сторінках буквально оживає. Але за історією завжди проглядає сучасне та актуальне. Ґрунтуючись на реальних обставинах, Е.Л. Доктороу будує, однак, не документальну, а художню оповідь, де поєднання точних історичних деталей та вимислу створює яскраву картину цілої епохи історії Америки через зображення життя мешканців Нью-Йорку, починаючи з 1900-х рр. до початку Першої світової війни. Г. Блум назвав «Регтайм» «захоплюючим романом» [6, с. 7]: роман базується на музичній основі стилю регтайм. Л. Хатчін розглянула цей твір і як роман політичний, в якому показана «деполітизація робітничого руху» і виявлені загальні риси американської історії початку століття і шістдесятих років [10, с. 12]. Критика звинувачує Е.Л. Доктороу в «цинічному ставленні» до історії й американських міфів, але автор, говорить Л. Хатчін, створив свій міф про Америку, а не писав підручник історії. Ф. Джеймісон трактував роман як музичну комедію, своєрідну «поп-історію» Нью-Йорка [12, с. 225].

На наш погляд, у «Регтаймі» передається дух століття через зображення життя мешканців Нью-Йорку: «Because like all whores you value propriety. You are creature of capitalism, the ethics of which are so totally corrupt and hypocritical that your beauty is no more than the beauty of gold, which is to say false and cold and useless. And though the newspapers called the shooting the Crime of the Century, Goldman knew it was only 1906 and there were ninety-four years to go» [7, с. 34] («Так як і всі хвойди, ти цінуєш

приватну власність. Ти – створіння епохи капіталізму, етика якого повністю корупційна та впевнена, що твоя краса є не інакше, ніж краса золота, штучного, холодного та непотрібного. І хоча в газетах пишуть про злочин століття, Голдман знала, що це тільки 1906 рік і дев'яносто чотири роки попереду») (пер. А.К.). Міфологізоване здійснення «американської мрії» висвітлюється на прикладах долі Татка, Г. Форда та Дж. Моргана. В основі сюжету лежить ідея взаємозамінних компонентів. За Е.Л. Доктороу, в економічній історії Америки ця ідея реалізується Г. Фордом, в культурній – Татком. Г. Форд максимально механізує працю робітників, тому самих робітників сприймає як легко замінні механізми. Саме цим Г. Форд привернув до себе увагу фінансиста Дж. Моргана, який побачив у Г. Форді те, що відчував у собі самому: «щось від фараонів». Величезна кількість однакових автомобілів, виготовлених на заводах Г. Форда, як і кількість копій фільмів, знятих Татком, не тільки свідчить про зростаючий добробут авторів обох проєктів, але й про реалізацію «ідеї тотожності». Форд і Морган уособлюють американську мрію в її квінтесенсній формі, але їх домінування в суспільстві спричинює опір бідних службовців і чорношкірих.

Змальовуючи еру регтайму, Е.Л. Доктороу пише: «history was no more than a tune on a player piano» [7, с. 55] («історія була не більш ніж мелодія для гри на піаніно»). Америка залишилась культурою в русі, країною, де американська ідентичність ніколи не була статичною. Літературний критик Л. Фідлер вважає, що бути американцем означає «чітко уявляти долю, а не наслідувати її» [9, с. 89]. Так, у романі «Регтайм» уявна країна нагадує динамічну карточну гру з перемішаними історичними подіями і вигаданими результатами цих подій. За критиком Д. Ембліджем, «Регтайм» демонструє, що «прогрес є ілюзією та історією повторення» і що з самого початку роману присутня «одна емоційна постійна надія» на краще життя, яку дослідник називає «прокляттям» [8, с. 398–400]. У насиченому історією творі присутні дати трьох загальновідомих історичних подій: підкорення Північного полюса американцями у 1909 р., страйк у Массачусетсі в 1912 р., загибель британського лайнера «Лузітанія» у 1915 р. від німецької торпеди. На наш погляд, історичні факти «ери прогресу» ретельно відібрані в романі, щоб показати поступове перетворення США у провідну світову державу. Англійський дослідник Дж. Реберн вважає, що для письменника період 1900–1920 рр. є ключовим для розуміння історії культури Америки ХХ ст., оскільки регтайм передбачив еру джазу

як домінуючу в культурі цілого століття [5, с. 44].

На нашу думку, «Регтайм» ставить під сумнів достовірність історичних документів, міфологізуючи історичні факти. Е.Л. Доктороу створив свій міф про Америку початку ХХ ст. Замість реалістичної картини того періоду зображується різнобарвний пастіш, художня хроніка, яка нагадує кіномистецтво. Слід зазначити, що в романі іронічно зіставляються опозиції: Форда і Моргана з Голдман і Букер Т. Вашингтон, промислову мрію Форда з Татковою мрією іммігранта витягти доньку з бідності, автомобілі Форда з кінематографом Татка, які є результатами взаємодії мистецтва і технологій. Також порівнюються лахміття Колхауса з водевілем, на якому Евелін Несбіт збирає тисячі людей. Чоловік Несбіт, Гарі Тоу, вбив її коханця, архітектора Стенфорда Вайта. Цей так званий злочин століття робить з неї на деякий час справжню знаменитість. Молодший Брат спочатку закохується в неї, але коли вона йому відмовляє, перетворюється на політичного бунтівника, революціонера. Трюк-визволення Гарі Гудіні стає метафорою визволення кожного успішного іммігранта.

Висновки. Отже, в романі «Регтайм» нью-йоркський міф Е.Л. Доктороу слугує відображенням картини епохи прогресу в американській історії. Твір проникнутий співчуттям до нестабільних політичних поглядів періоду початку ХХ ст. і належить до постмодернізму, який згідно з Л. Хатчін «денатуралізує деякі з домінантних особливостей нашого способу життя» [11, с. 65]. У «Регтаймі» чітко відчувається ритм того часу шляхом зображення долі персонажів різних соціальних верств населення Нью-Йорка. Міфологізація історичного минулого поєднується з ігровим началом та пильною увагою до соціально-економічних процесів. Поєднання правди та вигадки, гра історичними та культурними реаліями, стильова своєрідність прози Е.Л. Доктороу, змістовна глибина творів, різнобарвність та багатоплановість персонажів можуть слугувати предметом для подальших досліджень творчості письменника.

Список використаних джерел:

1. Варламова Е. Образ Америки в литературе США первой половины ХХ века : дис. ... канд. филол. наук / Е.Варламова – Казань, 2010. – 213 с.
2. Вунд В. Мир и религия / В. Вунд. – М. : Эксмо, 2002. – 846 с.
3. Додола Э. Героический миф о Чапаеве / Э. Додола // Новый Взгляд. – 2007. – № 11. – С. 2.
4. Мелетинский Е. Миф и двадцатый век / Е. Мелетинский // Избранные статьи. Воспоминания. – М., 1998 – С. 421.

5. Рэберн Дж. «Рэгтайм» Э.Л. Доктороу и американская история культуры / Дж. Рэберн // Воображаемое прошлое Америки. История как культурный аспект : матер. III летней школы американистики в МГУ 2000 г. – М. : МАКС Пресс, 2001. – С. 41–45.
6. Bloom H. E.L. Doctorow's Ragtime / H. Bloom. — Philadelphia : Chelsea House Publishers, 2004. – 105 p.
7. Doctorow E.L. Ragtime / E.L. Doctorow. – New York : Random, 1974. – 111 p.
8. Emblidge D. Marching backwards into the future : Progress as Illusion in Doctorow's novels / D. Emblidge // Southwest Review. – 1977. – P. 398–405.
9. Fiedler L. Literature as an institution : the view from 1980 / L. Fiedler // English literature : opening up the canon. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1981. – P. 89.
10. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction / L. Hutcheon. – New York : Routledge, 1988. – 268 p.
11. Hutcheon L. Narcissistic Narrative : the Metafictional Paradox / L. Hutcheon. – London and New York : Methuen, 1984. – 168 p.
12. Jameson F. Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism / F. Jameson. – Durham : Duke UP, 1991. – 438 p.

Лантух Ігор Валерійович
Лукомська Анастасія Володимирівна
студенти 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокінь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК У ПЕРЕКЛАДІ

Вступ. У 1980-1990-х рр. стався культурний переворот у теорії перекладу. Адептом культурологічного підходу у перекладознавстві були американський лінгвіст, філософ, антрополог, історик, літературознавець бельгійського походження А. Лефевр та американська дослідниця британського походження, теоретик перекладу та порівняльного літературознавства С. Баснет, які у свої збірці провістили «поворот до культури» у теорії перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. А. Лефевр розробив свою власну теоретичну модель дослідження художнього перекладу, розглядаючи його як одну із форм «переписування» і акцентувавши при цьому увагу не на мовних, а на культурних аспектах перекладу. А. Лефевр вважав, що культурний чинник є найважливішим у перекладі і відіграє центрову роль, лишаючи на периферії лінгвістичні чинники. Таким чином, першочерговим завданням перекладача є досягнення культурної ідентичності, а не еквівалентності, як вважають прихильники лінгвістичного підходу у теорії перекладу. На думку вченого, усі потенційні зміни у тексті оригіналу при перекладі мають бути зумовленими культурними чинниками.

У 1990-х роках у теорії перекладу відбувається запозичення чи адаптація різних теоретичних моделей з культурології, особливо з досліджень пов'язаних із вивченням феміністичних, гендерних і постколоніальних питань. Переклад, як вид діяльності, об'єднують із іншими формами обробки текстів, таких як критика, складання антологій та історіографія. Після публікації збірки наукових праць *“The Manipulation of Literature. Studies of Literary Translation”* починають підніматися питання влади, ідеології та маніпуляції. Редактор збірки Т. Герменс стверджує у передмові, що «будь-який переклад передбачає певну ступінь маніпулювання текстом оригіналу заради досягнення певних цілей» [8, с. 9].

На думку А. Лефевра, переклад є одним із найголовніших інструментів, за допомогою якого великі владні та соціальні інститути, такі як численні урядові установи, політичні партії, релігійні організації, освітні установи, великі видавництва та засоби масової інформації маніпулюють суспільством, створюючи бажаний для них тип культури. Ідеологічний чинник впливає і на те, які саме твори обираються для перекладу, і на те як перекладаються ці твори. А. Лефевр стверджує, що механізм управління, який діє всередині системи, і який складається із фахівців, критиків, викладачів, вчених, рецензентів іноді «знищує» певні літературні твори, які «занадто відкрито виступали проти пануючого уявлення про те, якою має бути література у цільовій культурі (або якою її бачать представники цього механізму управління), яким має бути суспільство, які думки і настрої мають панувати у цьому суспільстві» [11, с. 14]. Що показово, найчастіше замість жорсткої цензури та повної заборони на переклад певних творів, відбувається такий переклад творів, щоб вони відповідали літературним та ідеологічним стандартам.

Як стверджує А. Лефевр, у перекладача, як у людини, яка володіє знаннями двох мов, літератур і культур, є можливість побудувати образ однієї літератури, чи образ однієї культури для споживання представниками іншої культури.

А. Лефевр вводить такі поняття як «заломлення» (refraction) та «переписування» (rewriting). Як стверджує автор, заломлення має місце в «текстах, що були певним чином оброблені для цільової аудиторії (наприклад, дитячої), або адаптовані до певних ідеологій» [9, с. 72]. А от термін «переписування» А. Лефевр використовує для позначення внутрішньомовних та міжмовних процесів, які певним чином інтерпретують, змінюють та підробляють текст оригіналу. На думку автора, окрім перекладу, переписуванням можна вважати довідники, рецензії, історії літератури, антології, а також екранізації, або адаптації літературних творів у вигляді коміксів та графічних романів, які А. Лефевр називає «візуальним переписуванням».

А. Лефевр також оперує поняттям як «авторитет культури». На думку дослідника, престиж і потужність джерельної культури можуть стати чинниками як вибору текстів для перекладу з неї, так і вибору конкретних стратегій перекладу.

У різні періоди історії певні культури є впливовішими і потужнішими за інші. Так, культура класичної античності була і є надзвичайно важливою і впливовою у Європі від епохи Ренесансу і аж до наших днів. Культура Франції мала великий вплив на культурне життя Німеччини у першій половині XVII століття. Китайська культура періоду Тан була взірцем для Японії протягом певних історичних періодів.

Аналіз питань авторитету культури приводить врешті решт до обговорення проблем культурної асиметрії та пов'язаним з нею історичним питанням колонізації і постколоніальної культури. «Адже дуже часто переклад творів колонізованих народів на мови провідних країн світу набуває етноцентричного характеру, коли переклади творів повністю адаптують під цільову культуру, викидаючи все, що не вписується в неї» [10, с. 120]. Це питання є настільки важливим і актуальним, що у сучасних культурології і теорії перекладу виокремлюють цілу область дослідження постколоніального дискурсу.

І. Евен-Зохар, ізраїльський культуролог і філософ, автор теорії полісистем, стверджував, що перекладаючи і запозичуючи літературу, ми даємо поштовх до розвитку своєї власної національної літератури. На думку

вченого, «переклад — це засіб культуротворення, адже будь-яка національна література розвивається за рахунок перекладу» [7, с. 48].

Таким чином, щоб досягти кращого розуміння культурних та лінгвокультурних чинників вживання інвективи, ми вирішили проаналізувати її з погляду лінгвокультурології.

Характерною рисою наукових досліджень у сфері лінгвокультурології є етикетна та культурологічна спрямованість. Г. Дмитрієнко проаналізував вербальну інвективу на матеріалі корпусів англійської мови. Науковець відзначив ознаки соціально-культурної спрямованості сучасної англійської образливої лексики, а виокремив чинники, згідно з якими використання лайливої лексики з метою образити адресата мовлення і дискредитувати його в очах спільноти, принизити гідність адресата, занизити його соціальний статус є доволі розповсюдженою формою вербальної агресії.

Науковець А. Кулаков аналізував інвективний лексичний склад у різних етнотериторіальних варіантах французької мови в різних мовних середовищах (Канада, Франція, певні франкомовні африканські країни). Автор виокремив три групи інвективної лексики (інвективні найменування особи, інвективні імперативи, вигукові інвективи) і вивчив лінгвокультурологічні та функціонально-комунікативні особливості кожної групи інвективної лексики. Серед інвективних найменувань особи науковець також виокремив такі підгрупи як «прізвиська, інвективні спонування і комунікативні моделі інвективної номінації особи» [3, с. 7-9].

Мовознавець Т. Кудінова в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук «Языковой стандарт: социолингвистические, лингвокультурологические и лингвопрагматические аспекты интерпретации» аналізувала інвективу з позиції поняття «лінгвістичне правопорушення». Авторка відзначає, що «станом на сьогоднішній день в західних країнах відбувається стрімкий процес зняття табу на використання лайливої, інвективної лексики в літературному, кінематографічному на навіть частково в медійному дискурсах» [3, с. 7]. Цей процес торкнувся і нашого, тобто слов'янського культурологічного простору. Виникають наукові роботи, в яких інвективна лексика тісно переплітається з термінами катарсису та агресивності і її використання трактується як особливий метод комунікації, вираження почуттів та емоцій адресанта мовлення, що сприяє полегшенню психічного стану і ментального здоров'я. Кількість інвективних висловлювань у кожному мовному середовищі є обмеженою і

залежить від особливостей кожної національної культури. Ці кількісні показники сформувалися ще у дописемний період інвективного спілкування, який є значно довшим, ніж писемний період.

Також варто звернути увагу на особливі умови функціонування інвективної лексики в усному мовленні: в першу чергу інвективне висловлювання обумовлено необхідністю швидкої реакції на певну ситуацію, коли у учасника комунікативного процесу обмаль часу на аналіз ситуації, обдумування адекватної відповіді, підбір лексики.

Т. Кудінова у своїй праці також аналізувала різні види культурних і соціальних табу. Авторка підкреслює, що «у давнину були сформовані певні соціальні табу на використання деяких груп слів. Ці табу виникли як результат віри в магічні властивості слів та мови в часи віри в шаманізм, закляття, тощо. Використання інвективної лексики, на думку науковця, призводить до руйнації таких табу. Авторка підкреслює, що в різні етапи існування людської цивілізації сила того, чи іншого табу була різна. Це, в свою чергу, призводило до того, що виразність інвективного пласту лексики теж варіювалася» [3, с. 27].

А. Позолотін аналізував інвективні найменування людини як лінгвокультурне явище на матеріалі німецької мови. Автор вивчив стилістичні критерії інвективних найменувань людини, значну увагу приділив семантичним трансформаціям, які призводять до створення нових інвективних значень, виділив принципи інвективізації у лінгвокультурі німецької мови. Автор підкреслив, що «інвективні лексичні одиниці у німецькій мові характеризуються такими стилістичними маркерами, як «вульгарний», «образливий» «лайливий», відрізняються агресивністю, емоційністю, тобто створюють вербальний тиск на адресата мовлення, призводячи до психологічного дискомфорту останнього» [4, с. 17].

Таким чином, огляд наукових робіт показує нам, що представники різних етнокультурних та мовних груп мають різні ціннісні системи, що не може не мати вплив на принципи формування інвективи у різних мовних групах, відбиваючись у різних семантичних та функціонально-комунікативних аспектах одиниць інвективного лексикону. Отже, на основі аналізу інвективи з точки зору лінгвокультурології, ми можемо впевнено назвати інвективу етноспецифічною лексикою, словами-реаліями.

У працях слово «реалія» як термін з'явилося у 40-х роках ХХ століття. Вперше його вжив відомий фахівець А. Федоров у праці «О художественном переводе» (1941). На нашу думку, найбільш зрозуміле і повне ви-

значення терміну дали болгарські вчені С. Влахов і С. Флорін: «Реалії – це слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту, або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей на інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних підставах», тому що вимагають особливого підходу» [2, с. 430].

А. Лефевр також аналізував проблему етноспецифічної лексики і ввів поняття «концептуальні ґратки» та «текстові ґратки». Концептуальні ґратки, на думку дослідника, «це будь-які об'єкти культури, які можуть бути неясними або проблемними для розуміння для представників іншої культури. Текстові ґратки, за визначенням автора, це «сукупність прийнятних способів, за допомогою яких можна висловлювати думки і концепти» [6, с. 5]. Їх формування відбувається під впливом літературних творів, які є надбанням національної та світової культур. Це означає, що різні національні культури можуть базуватися на одних текстових ґратках. Наприклад, ми можемо виділити спільні «західні» ґратки, які по суті базуються на античній літературній традиції та певною мірою на скандинавських сагах. А от японські та китайські національні культури мають зовсім інші ґратки. Таким чином, можна сказати, що текстові ґратки – це сукупність літературних норм і жанрів, які обумовлюються певними культурними традиціями і можуть використовуватися кількома національними культурами. На думку автора, перекладач має вміло оперувати обома типами ґраток, щоб забезпечити найбільш адекватний переклад.

Аналізуючи перекладацький аспект інвективи, необхідно звернути увагу на те, що за словами багатьох лінгвістів, таких як Ю. Жлуктенко, Р. Зорівчак, А. Левицький, лінгвокультурологічною особливістю української мови є прагнення до уникнення недомовленостей і двозначностей, намагання розкрити сутність і смисл образи найбільш прямо і точно, уникаючи можливого конотативного трактування висловлювання. На відміну від української, англійська мова прагне до «передбачення» достатньої красномовності образливих висловлювань, таким чином уникаючи додаткового роз'яснення.

До того ж, адресант мовлення підсвідомо розраховує на те, що адресат володіє достатньою кількістю лінгвокультурних знань, щоб інтуїтив-

но вловити прихований зміст повідомлення та швидко побудувати неохідну асоціацію. Таким чином, на відміну від української, англійська мова, як правило спирається на контекст (як на лінгвістичний, так і на екстралінгвістичний), а не на максимальну ясність окремо взятої лексики.

Володіючи знанням етно специфічних елементів культури, ми можемо бути впевнені у здійсненні успішної міжкультурної комунікації і визначенні системи цінностей, стандартів, етичних норм та ідеалів певного народу. «Першочергова задача перекладача – це передати емоційно-експресивну та семантичну інформацію повідомлення засобами мови перекладу, при цьому не підшуковуючи буквальний словниковий відповідник вихідного повідомлення, а «перевисловити його смисл» [1, с. 28].

Розглянемо приклад:

He gave him the 'V' sign.

Він показав мені дулю.

У цьому випадку стикаємося з проблемою перекладу одиниці 'V' sign, що використовується для опису невербального компонента комунікації, який у Британії вважається образливим жестом [12, с. 679]. Одна з теорій походження цього жесту стверджує, що він виник під час битви під Азенкуром, яка відбулась 25 жовтня 1415 року між французькими та англійськими військами поблизу містечка Азенкур у Північній Франції за часів Столітньої війни, в якій французькі війська зазнали нищівної поразки. Англійські лучники, які зіграли ключову роль у перемозі Британії в цій битві, показували французам вказівний та середній пальці, які вони використовували для стрільби з лука, таким чином дразнячи французів та погрожуючи їм.

В українській культурі існує зовсім інший образливий жест: стулена в кулак таким чином, що великий палець просувається між вказівним і середнім. Цей знак також означає відсутність чого-небудь, або відмову щось надати. На думку М. Толстого, дуля (в російській мові також відомий як "кукиш", "фиг") – це жест, який символізує коїтус і має обценну семантику» [5, с. 26].

Висновки. Отже, щоб досягти кращого розуміння та перекладу інвективів, слід їх аналізувати з погляду лінгвокультурології.

Список використаних джерел:

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение / С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

2. Влахов С. Непереводимое в переводе. Реалии / С. Влахов, С. Флорин // Мастерство перевода, 1969 : сб. статей. – Москва : Сов. писатель, 1970. – С. 432–456.
3. Кудинова Т. А. Языковой субстандарт : социолингвистические, лингвокультурологические и лингвопрагматические аспекты интерпретации : автореф. дис. ...докт. филол. наук : 10.02.19 / Таисия Анатольевна Кудинова. – Нальчик, 2011. – 40 с.
4. Позолотин А. Ю. Инвективные обозначения человека как лингвокультурный феномен (на материале немецкого языка) : автореф. Дис. канд. филол. наук : 10.02.19 / Андрей Юрьевич Позолотин. – Волгоград, 2005. – 20 [1] с.
5. Толстой Н.И. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 т. / Н.И. Толстой – Т.3 – М. : Международные отношения, 2009 – 704 с.
6. Bassnett S. Constructing cultures: essays on literary translation / S. Bassnett, A. Lefevere. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998. – 143 p.
7. Even-Zohar, I. Polysystem Studies. [= Poetics Today 11:1] / I. Even-Zohar.– Durham: Duke University Press. A special issue of Poetics Today, 1990. – 269 p.
8. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / T. Hermans (ed.). – London and Sydney : CroomHelm, 1985. – 249 p.
9. Lefevere A. Translated Literature: Towards an Integrated Theory / A. Lefevere // Bulletin : Midwest MLA. – 1981. – # 14 / 1. – P. 68 – 78.
10. Lefevere A. Translating Literature – Practice and Theory in a Comparative Literature Context / A. Lefevere. – New York : The Modern Language Association of America, 1992. – 165 p.
11. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / A. Lefevere. – London & New York : Routledge, 1992. – 176 p.
12. Oxford American Dictionary / [Edited by Dilys Parkinson. Assisted by Joseph Noble]. – Oxford University Press, 2005. – 616 p.

Маленко Олена Олегівна
д.ф.н., професор, завідувач кафедри
українознавства і лінгводидактики
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
Грінченко Наталія Олександрівна
к.ф.н., доц. кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

«ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС» ТА «ЕКОНОМІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА»

Вступ. Однією із важливих сфер життєдіяльності суспільства є економіка, відношення у процесі матеріального виробництва (виготовлення, розподіл та споживання матеріальних благ). Тому в системі інституційного спілкування об'єктивно виділяється економічний дискурс, адже комунікація у сфері економіки останнім часом набула широкого розповсюдження, що пов'язано із розкриттям міждержавних кордонів, глобалізацією економіки та, як результат, залученням все більшої кількості людей до економічного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна взаємодія, як відомо, значною мірою відбувається через тексти, які породжує та сприймає особистість. Зрозуміло, що розв'язання багатьох економічних проблем залежить від того, наскільки коректно та адекватно ці проблеми будуть лінгвістично інтерпретуватись. Успішність інтеракцій у діловій сфері великою мірою залежить від уміння, із одного боку, формулювати правильне, переконливе, ефективне повідомлення, а з іншого, сприймати та розуміти репрезентовану інформацію. Саме тому кількість досліджень економічного дискурсу останнім часом значно зросла. Науковці досліджують як економічний (О.Г. Петушинська, К.В. Томашевська, О.Ю. Махницька, С.В. Губик, О.О. Тоєчкіна), так і діловий (або бізнес) дискурс (Н.Г. Наумова, Л.П. Науменко, Б.Е. Азнаур'ян, Т.В. Чрділелі, Т.О. Ширяєва, О.Ю. Кланцакова). Серед наукових розвідок зустрічаються такі, що отождоюють ці два типи дискурсу (Н.Г. Наумова, О.Г. Петушинська, Н.М. Щьокіна [9], Р.Є. Пилипенко [5]), а також такі, у яких діловий дискурс вважається різновидом економічного (Л.П. Науменко).

На сучасному етапі розвитку лінгвістики ще не виявлено єдиної думки щодо терміна, який повинен позначати мову економічної науки. Деякі науковці вважають, що вираз "економічна мова" для позначення цього феномену не є достатньо науковим. Не є вдалим у цьому випадку і запо-

зичений термін “мова для спеціальних цілей”, бо це викликає уявлення про існування “особливої мови”, що має суттєві відмінності від мови загальноживаної [10, с. 110]. Деякі вчені надають перевагу термінові “професійно скерований дискурс”, бо сфера економічної діяльності охоплює численні та різні дискурси [5, с. 56] і не може бути зведена лише до сфери економіки. Професійно скерований дискурс у вузькому значенні слова розуміється як певна сукупність текстів та висловлювань з економічної тематики (у найширшому суспільному та культурно-історичному контексті), структурованих за допомогою лексико-семантичних, фразеологічних та граматичних засобів. Як зазначає Р.Є. Пилипенко, у широкому значенні – це сукупність комунікативних подій, відображених у галузі економічної діяльності”. Комунікативні події розглядаються із урахуванням їхніх цінностей, історичних, суспільних та культурних контекстів, специфіки сприймання економічного світу мовцями.

Тлумачення поняття “економічний дискурс” можна проводити у двох напрямках. Виходячи із розуміння дискурсу як тексту у нерозривному зв’язку із ситуативним контекстом та розширюючи його на сукупність текстів, економічний дискурс можна розглядати як “систему текстів, поєднаних однією тематикою, які виникають у процесі комунікації в сфері економіки під впливом різноманітних факторів (екстралінгвістичних, прагматичних, соціокультурних та ін.)” [9, с. 124].

Другий підхід до визначення економічного дискурсу є більш широким та розглядає це поняття як комунікативну подію, що виступає як інтегративна сукупність окремих комунікативних актів, результатом якої є змістовно-тематична сукупність багатьох економічних текстів, поєднаних єдиною тематикою. Такі тексти створюються в процесі комунікації в сфері економіки під впливом різноманітних факторів і функціонують у певному соціумі на основі їхньої референційної подібності у межах однієї предметної області. У такій інтерпретації, за словами Н.М. Щекіной, економічний дискурс відповідає критеріям смислової та формальної єдності, логічній і семантичній зв’язності.

З цього слідує, що обидва підходи визнають, що головною складовою та “домінантою” [2, с. 6] економічного дискурсу є тексти з економічних та бізнес джерел. Під економічним текстом розуміється текст, написаний професіоналом-економістом (теоретиком чи практиком), предметом якого є тлумачення економічних понять, подій та явищ, інформування про сучасний стан економіки, а також про виробництво, розподіл та

споживання благ, і який є адресованим суб'єкту, що має інтуїтивне або свідоме уявлення про гроші та їхні функції як засіб обігу, вимір вартості та засіб збереження [6, с. 131-132]. Економічний текст представляє собою особливий тип тексту, призначений для фіксації, збереження та передачі економічних знань, який є вербальним результатом економічної дискурсивної діяльності, що передувала його створенню [2, с. 6]. Таке тлумачення зменшує кількість текстів, предметом яких є економіка та які можна віднести до економічного дискурсу, воно виключає з цього ряду тексти, написані не економістами (наприклад, художні тексти).

Економічний дискурс є відносно “молодим” поняттям, яке стрімко та впевнено займає вагоме місце у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Під економічним дискурсом ми розуміємо спілкування у сфері економіки, все сказане та написане про економіку професіоналами, неспеціалістами та журналістами [9, с. 7]. Особливості цього типу дискурсу зумовлюються його залежністю від розвитку самої економічної науки та економічного стану країн, а також тісним зв'язком з іншими сферами людської комунікації. Економічний текст – це цілісна концептуально та структурно організована одиниця психомовленнєвої діяльності людини, функціонально вбудована в універсальний або обмежений часом і простором економічний дискурс [4, с. 19]. Він слугує засобом комунікації в економічній сфері буття і, як домінанта економічного дискурсу, характеризується певними особливостями, зумовленими адресованістю таких текстів широкому ряду реципієнтів та контекстом.

Основними цілями економічного дискурсу вважаються:

- 1) опис подій, що відбуваються в економічному житті суспільства; інформування про стан економіки, її розвиток або занепад, формування певного ставлення до цих подій та заохочення до певних дій;
- 2) формування економічних теорій;
- 3) дослідження напрямків розвитку економіки, рівня життя населення.

Навіть якщо економічні тексти представлені підручниками з економіки, вони все одно спрямовані на масового реципієнта, що пов'язано із тотальною зацікавленістю суспільства економікою. Спрямованість економічних текстів на переконання реципієнтів збагачує їх системою доказів, що зближує її з науковими текстами [8, с. 14].

Керуючись обраною темою нашого дослідження, вважаємо за доцільне також дослідити поняття “економічна публіцистика”.

У відображенні складних процесів сучасних економічних відносин

важливу роль відіграє економічна публіцистика як важливий інститут демократії, що сприяє формуванню економічної свідомості населення. Значення преси як джерела і каналу економічної інформації визначає вплив журналістики на економічне життя суспільства. Саме засоби масової інформації загалом і преса зокрема відіграли важливу роль у висвітленні найважливіших економічних подій.

Перш, ніж визначити основні засади поняття “економічна публіцистика”, простежимо дефініцію самої “публіцистики”.

Інтенсивний розвиток економічної публіцистики припадає на 70-80-і рр. ХХ ст., Коли вже більш чітко визначилося її місце в системі масової комунікації, соціального управління і контролю. Об’єктом публіцистики є суспільство. Об’єкт – це певна частина дійсності, від якої потерпають, досліджується публіцистикою. Предмет – це зміст, система категорій і законів, що відображають об’єкт. Відповідно до цього, під об’єктом економічної публіцистики розуміється економіка і життя суспільства в цілому і суспільні явища, їх функціонування і розвиток. А предметом економічної публіцистики виступає концептуальна, тобто понятійна, схема соціальної реальності, динамічна картина суспільства, економічні відносини і проблеми.

Одинадцятитомний тлумачний словник української мови за редакцією І. К. Білодіда подає таке визначення: “Публіцистика – це рід літератури, що висвітлює актуальні проблеми сучасності; сукупність літературних творів цього роду... Відбиття актуальних проблем сучасності у творах інших родів літератури” [1, с. 383].

У короткому тлумачному словнику журналістських термінів і понять Г.І. Вартанова знаходимо таке визначення: “публіцистика – рід літературної творчої діяльності, що оперативно досліджує, узагальнює й трактує з авторських позицій актуальні проблеми дійсності з метою збудження громадської думки, оперуючи при цьому засобами логічного мислення та емоційного впливу” [2, с. 42].

У спеціалізованій літературі визначення публіцистики відходить від площини літератури, прямуючи до власне журналістики (як самодостатньої та рівноправної з літературою сфери). Так, російський науковець Г.В. Прутцков вважає, що публіцистика – це своєрідний ступінь між журналістикою та літературою, вищий вид журналістики, що зародився в Древній Греції, разом із публікою, яка вміла самостійно мислити і потребувала обговорення насутишних проблем суспільства і влади [7, с. 4].

Отже, публіцистика – це складний соціокультурний феномен, що одночасно виявляє себе у сферах журналістики (газетна/журнальна, теле-, радіопубліцистика), літератури (художня публіцистика), філософії (світ оглядна публіцистика); актуалізується на різних рівнях (стиль, метод, жанр, метатекст, професія, наука, світогляд, явище) з метою продуктивного впливу на об'єкт (особа-людство, країна-світ), який в результаті стає суб'єктом (співтворцем-відтворювачем) феномену, впроваджуючи його в приватне та суспільне життя (від самопізнання і світопізнання – до самореалізації та світоперетворення), забезпечуючи історичну констатацію феномену в просторі і часі.

Економічна публіцистика вважається одним із стилів економічного тексту. Вона має специфічні організаційні та жанрові форми. Економічна проблематика, через притаманні їй ретельність, соціальну та суспільну гостроту, реальність усіх фактів, котрі використовуються, не має змоги активно оперувати образністю, чуттєвістю, надмірною стилістичною окрасою тексту. Економічно-публіцистичні тексти поєднуються у двох підстилях. Тексти інформаційно-публіцистичного економічного підстилю:

- хроніка;
- замітка;
- інформаційна кореспонденція;
- інформаційне інтерв'ю;
- інформаційний звіт;
- репортаж [39, с. 97-140].

Такі тексти скеровані на відображення економічного життя суспільства.

Публіцистичні економічні тексти аналітичних жанрів, у порівнянні з текстами інформаційних жанрів, ширше охоплюють фактичний матеріал, масштабніше впливають на свідомість та емоційне сприйняття у реципієнта. До жанрів аналітико-публіцистичного економічного підстилю ми відносимо:

- тексти аналітичного інтерв'ю;
- тексти аналітичної кореспонденції;
- тексти аналітичного коментаря;
- тексти економічного огляду;
- тексти аналітичного звіту;
- рецензії [4, с. 100].

Таким чином, матеріальною базою нашого дослідження метафори в

англомовній економічній публіцистиці стало щоденне періодичне видання “The Wall Street Journal”, одне з найбільших та найвпливовіших американських видань, яке публікується шість разів на тиждень. Видається у місті Нью-Йорк (штат Нью-Йорк) компанією Dow Jones & Company з 1889. У 2013 році щоденний тираж газети становив майже 2,4 млн екземплярів, включаючи близько 900 тис. платних підписок в інтернеті. Існують європейське та азіатське видання газети.

Назва газети безпосередньо пов’язана з Уолл-стріт, вулицею Нью-Йорка і фінансовим центром США. Саме видання присвячено в, першу чергу, американським та міжнародним діловим і фінансовим новинам.

Висновки. Отже, економічний текст передбачає знання про економіку, він містить мову економічної науки та актуалізується у спілкуванні спеціалістів-теоретиків. Комунікантами економічного тексту виступають журналісти, держава, вчені, викладачі, наукові співробітники та інші учасники економічного процесу. У відображенні складних, часом суперечливих процесів сучасного періоду, а також революційних досягнень в побудові основ суспільства з новими виробничими відносинами і реалізації економічних реформ величезну роль відіграє економічна публіцистика, яка дедалі більше стає найважливішим інститутом демократії. Економічна публіцистика активно сприяє формуванню складного нового економічного свідомості населення, множить ряди послідовних прихильників і учасників радикальних реформ, що проводяться в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови [Текст] : [В 11 т.]. Т. 8. Природа – Ряхтливий / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. ; уклад.: В.М. Білоноженко, В.В. Жайворонок, В.П. Забеліна та ін. ; ред. тому: В.О. Винник, В.В. Жайворонок, Л.О. Родніна, Т.К. Черторизька]. – К. : Наук. думка, 1977. – 927 с.
2. Валько Н.А. Футуральность в газетном тексте экономической тематики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 19 “Теория языка” / Н.А. Валько. – Краснодар, 2006. – 29 с.
3. Вартанов Г.І. Засоби масової інформації. Короткий словник термінів і понять / За ред. проф. А.А. Чічановського. – К. : Грамота, 2005. – 64 с.
4. Лікунь М. Російський економічний текст у функціонально-стилістичному та соціолінгвістичному аспектах. – Автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 02 “Російська мова” / Май Лікунь. – Сімферополь, 2008. – 20 с.

5. Пилипенко Р.Є. Інституційний комунікативний простір Німеччини (фахова мова економіки) : дис. ... доктора філол. наук: 10. 02. 04 / Пилипенко Ростислав Євгенович. – Київ, 2007. – 426 с.
6. Попов А.Ю. Формы экономических текстов и дискурсов / А.Ю. Попов // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса : сб. научн. ст. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 130-137.
7. Прутков Г.В. Введение в мировую журналистику: Антология в двух томах: Учебное пособие по курсу “История зарубежной журналистики. Введение в мировую журналистику”. – М. : Омега-Л, ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2003. – Т. 1. – 416 с.
8. Томашевская К.В. Лексическое представление языковой личности в современном экономическом дискурсе / К. В. Томашевская. – СПб. : Изд-во СПб гос. ун-та экономики и финансов, 1998. – 134 с.
9. Шереметьева А.А. Метафоры немецкого экономического дискурса: Автореф. дис. на стиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 “Германские языки”. – Иркутск, 2009. – 17 с.
10. Щекина Н.М. Типы текста в экономическом дискурсе / Н.М. Щекина // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса: сб. научн. ст. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 123 – 130.
11. Ямшанова В.А. Дидактические уроки лингвистического анализа экономического текста / дискурса / В.А. Ямшанова // Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса: сб. научн. ст. – СПб : Изд-во СПбУЭФ, 2001. – С. 110-123.

Манюха Оксана Вікторівна

директор Екзаменаційного центру

Оксфорд Клас м. Київ

сертифікований викладач (ТКТ)

Рябокінь Наталія Олександрівна

к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов

Полтавський інститут економіки і права

ЧИ ПОТРІБНІ ДЛЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МІЖНАРОДНІ ІСПИТИ ТА СЕРТИФІКАТ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ?

Вступ. Одні здають їх для навчання або роботи за кордоном, інші використовують іспити як стимул для вивчення мови, третім сертифікат необхідний для успішної кар'єри.

У цій статті буде розказано про найбільш відомі міжнародні іспити з англійської мови, порівно їх і, звичайно, буде дана відповідь на питання "А чи потрібен міжнародний сертифікат з англійської взагалі?"

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні іспити:

First Certificate in English (FCE) – іспит на знання британського англійської для студентів середнього рівня за абсолютною шкалою рівнів англійської мови (від початківця до еквівалента носія мови).

Він складається з п'яти частин: Reading (читання), Writing (лист), Use of English (граматика і словниковий запас), Listening (розуміння на слух) і Speaking (інтерв'ю).

Сертифікат FCE видається тільки у разі успішної здачі: необхідно набрати не менше 60% правильних відповідей, щоб отримати C (прохідний бал), не менше 75% – B і більше 80% – A (вищий бал).

Certificate in Advanced English (CAE) – іспит наступного рівня, «місток» між FCE і CPE. Він складається з п'яти частин: Reading, Writing, English in Use, Listening і Speaking.

Для успішного складання необхідно набрати не менше 60% правильних відповідей, а для сертифікату з відзнакою (A) - більше 80%.

Certificate of Proficiency in English (CPE) - найскладніший і найстаріший з кембриджських іспитів.

Успішне складання CPE означає, що ви володієте англійською мовою так само добре, як і освічений англієць. Як і попередні два іспити, він складається з п'яти частин: Reading, Writing, Use of English, Listening і Speaking.

Сертифікат видається на тих же умовах, що й FCE / CAE. Успішне складання CPE знімає всі питання про знання мови при вступі у будь-який британський ВУЗ.

International English Language Testing System (IELTS) - перевіряє ваші знання британського англійської. Цей іспит існує в двох варіантах: Academic Module (для вступників до університетів за кордоном) і General Module (для тих, хто виїжджає на ПМЖ у Канаду, Австралію або Нову Зеландію).

Обидва варіанти складаються з чотирьох частин: Reading, Writing, Listening, Speaking.

Перші дві частини в різних модулях відрізняються, два інших – аудіювання та інтерв'ю – збігаються.

Шкала результатів IELTS охоплює всі рівні знання англійської мови

від 0 ("нічого не знаю") до 9 ("володію мовою як освічений англієць").

Кожна частина іспиту оцінюється окремо, плюс виводиться загальний бал. Всі оцінки заносяться до сертифікату.

Для вступу в університет, як правило, потрібно скласти іспит не менше, ніж на 7 балів. Для імміграційних цілей: 5-7 балів.

TOEFL – це іспит на знання американської англійської, здати який вимагають під час вступу в американські і канадські університети, а також під час вступу на програми MBA за кордоном.

Він складається з чотирьох частин: Reading, Structure (граматика і словниковий запас), Listening і Writing.

Максимальна кількість балів в комп'ютерному варіанті TOEFL, який майже повністю витіснив старий паперовий варіант, – 300. Для навчання в американському університеті звичайно потрібно не менше 250 балів.

Business English Certificate (BEC) – це серія з трьох іспитів на знання ділової англійської. Тестується британський варіант англійської. BEC Vantage – найлегший з іспитів, за складністю відповідає PET, BEC Vantage – FCE і BEC Higher – CAE.

Кожен з іспитів складається з чотирьох частин: Reading, Writing, Listening і Speaking і триває 3-4 години.

Сертифікати іспитів серії BEC видаються тільки в разі успішної здачі: необхідно набрати не менш 60% правильних відповідей, щоб отримати C, не менше 75% – B і більше 80% – A (вищий бал).

Інші іспити

Список міжнародних іспитів з англійської мови не обмежується перерахованими вище тестами. Серед кембриджських іспитів, які проводить Британська Рада, "за бортом" цієї статті залишаються два тести для початківців (Key English Test (KET) і Preliminary English Test (PET)), іспити для дітей (YLE Starters / Movers / Flyers) і для вчителів англійської мови.

Чи потрібен вам сертифікат?

Здачі TOEFL або IELTS уникнути не вдасться, якщо ваша мета - навчання, робота за кордоном, імміграція в англomовні країни. Але що вибрати тим, хто не збирається їхати за кордон, і чи потрібні їм ці сертифікати взагалі?

Відповідь? І так, і ні. "Так", тому що будь-який з перерахованих вище сертифікатів краще інших, які так люблять видавати на курсах англійської мови ("такий-то закінчив рівень такий-то задовільно" (варіант: з відзнакою)).

Ці папірці роботодавцю не понесеш.

"Ні", тому що не всі іспити однакові, і користь від здачі деяких буде дуже невелика. Наприклад TOEFL і IELTS – екзамени діагностичні ("прийшов і здав"), у той час як підготовка до кембріджських екзаменів (FCE, CAE, CPE, BEC) займає багато часу і в процесі підготовки ви значно покращите свою англійську мову. Саме тому я рекомендую всім, хто прагне до вільного володіння англійською мовою, долати кембріджські іспити сходинок за сходинок – до CPE.

Якщо ваша мета – робота в американській компанії, вам, можливо, більше пощастить з TOEFL: деякі компанії його визнають як документ, що підтверджує, що ви володієте англійською мовою в достатній мірі.

Висновки. Яким би із сертифікатів ви не володіли, знання, які ви одержите за час підготовки до нього, обов'язково допоможуть вам і на інтерв'ю, і, згодом, на роботі.

Підступи кадрових працівників на кшталт "Let's continue our interview in English" збентежити вас не повинні. Великі шанси того, що ви будете знати англійську багато краще, ніж ваш інтерв'юер.

Мельник Анна Володимирівна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Рябокiнь Наталія Олексiдрiвна

к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов

Полтавський інститут економіки і права

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДУ

Вступ. Структурно-семантичний підхід до перекладу з'явився разом із зародженням лінгвістичного напрямку у загальній теорії перекладу у 1950-х рр., що було цілком закономірно, адже у наукових працях 1950-х – 1960-х рр., на основі яких стала виникати лінгвістична теорія перекладу, переклад вивчався виключно з мовної точки зору. Такі піонери теоретичного перекладознавства, як А. Федоров (1906 – 1997) та Я. Рецкер (1897–1984) звертали першочергову увагу на такі аспекти перекладу, як умови вибору мовних засобів, в тому числі загальнолексикологічні питання перекладу (основні методи перекладу слова як лексичної одиниці, проблеми перекладу безеквівалентної лексики, переклад реалій, переклад власних імен, переклад фразеологічних одиниць) та граматичні питання перекладу

(граматичні збіги і розбіжності мови оригіналу і мови перекладу, переклад граматичних категорій мови оригіналу, які не мають формального відповідника у мові перекладу, вибір граматичного варіанта при перекладі, тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважалося, що план змісту тексту перекладу тотожний плану змісту тексту оригіналу, а от план вираження складається з одиниць іншої мови, і таким чином процес перекладу розглядався в першу чергу як перевисловлення плану змісту тексту оригіналу мовними засобами тексту перекладу.

У своїй роботі «Теория перевода и переводческая практика» («Теорія перекладу та перекладацька практика»), Я. Рецкер стверджує, що «задача перекладача – використовуючи засоби мови перекладу, цілісно і точно передати зміст вихідного тексту, зберігши при цьому його стилістичні та експресивні особливості. Під «цілісністю» перекладу треба розуміти єдність плану змісту і плану вираження на основі нової мовної системи» [2, с. 10].

На думку Я. Рецкера, якщо критерієм точності перекладу вважати тотожність інформації, яка повідомляється різними мовами, то цілісним (повноцінним або адекватним) можна вважати лише такий переклад, який передає цю інформацію рівноцінними засобами: «Інакше кажучи, на відміну від переказу, переклад має передавати не тільки те, **що** виражено у вихідному тексті, але й те, як це було виражено у ньому» [2, с. 11].

У 1950 р. вийшла друком стаття Я. Рецкера «О закономерных соответствиях при переводе на родной язык» («Про закономірні відповідники при перекладі на рідну мову»), в якій висловив ідею, що «між двома мовами об'єктивно існує певне співвідношення, яке обумовлює вибір перекладачем одиниць перекладу. Таким чином, для багатьох одиниць мови можна знайти більш-менш регулярні відповідники» [1, с.162]. Так була започаткована теорія закономірних відповідників.

А. Федоров, засновник лінгвістичної теорії перекладу, в основу своєї теорії заклавав встановлення певних закономірностей шляхом зіставлення особливостей словникового складу, граматичної будови і стилістичного використання мовних засобів французької, німецької, англійської та російської мов з одного боку, та аналізу перекладацької практики – з іншого.

Як стверджував А. Федоров, при передачі значення слова в перекладі зазвичай необхідно обирати між кількома варіантами перекладу. А. Федоров виділяє три найбільш характерні випадки:

- 1) у мові перекладу нема словникового відповідника для певного слова вихідного тексту;
- 2) відповідність є неповною, тобто лише частково покриває значення іншомовного слова;
- 3) різним значенням багатозначного слова з мови оригіналу відповідають різні слова мови перекладу, які більш-менш точно передають ці різні значення.

І тільки той випадок, коли для цілковито однозначного слова знаходиться такий же цілковито однозначний (в різних контекстах) відповідник – є дуже рідким; така однозначність відповідників можлива в принципі по відношенню до певних шарів лексики – до термінів, позначенням календарних явищ (назви місяців, днів тижня), назв спорідненості (наприклад, *fils, son, Sohn* – син; *fille, daughter, Tochter* – дочка; *neveu, nephew, Neffe* – небіж), назв деяких тварин, загальноновживаних предметів та особовим займенникам» [3, с. 151].

Серед західних дослідників можна відмітити статтю Жана-Поля Віне (1910–1999) та Жана Дарбельне (1904–1990) “*Stylistique comparée du français et de l’anglais*” («Порівняльна стилістика французької та англійської мов», 1958). У своєму дослідженні автори проводили порівняльний аналіз двох мов із метою визначення більш-менш регулярних еквівалентів, які можна використовувати при перекладі, та виділили такі методи перекладу, як «запозичення», «калькування», «дослівний переклад», «транспозиція», «модуляція», «еквіваленція» та «адаптація». Розглянемо окремо кожний із цих методів.

Запозичення – найпростіший спосіб перекладу, на думку вчених. Такий спосіб перекладу дозволяє заповнити прогалину металінгвістичного характеру (нова техніка, невідомі поняття). Дослідники стверджують, що перекладачу доволі часто потрібен метод запозичення для того, щоб створити певний стилістичний ефект. Наприклад, для того, щоб додати так званий місцевий колорит, можна використовувати іншомовні терміни і говорити про «долари» і «партії» в США, про «текілу» і «тортилью» в Мексиці і про «версти» і «пуди» в Росії.

Калькування – це особливий вид запозичення: ми запозичуємо з іноземної мови ту чи іншу синтагму і буквально перекладаємо елементи, з

яких вона складається. Таким чином, ми отримуємо або «кальковані вислови», при чому використовуємо синтаксичні структури мови перекладу, додаючи до неї нові експресивні елементи, наприклад *Compliments de la Saison* (букв.: «сезонні привітання»), або «кальковані структури», при чому додаємо до мови нові структури, наприклад, *Science fiction* (букв.: «наукова фантастика»).

Дослівний переклад, або переклад «слово в слово», означає такий перехід від вихідної мови, до мови перекладу, при якому створюється правильний та ідіоматичний текст, при цьому перекладач слідкує лише за дотриманням мовних норм, наприклад: *I left my spectacles on the table downstairs* – «Я лишив свої окуляри на столі вниз».

Транспозицією автори називають спосіб, при якому одну частину мови замінюють на іншу без втрати смислу всього повідомлення. Наприклад: *Il a annonce qu'il reviendrait* – Він заявив, що повернеться. Тут іменник *reviendrait* замінили на дієслово «повернеться».

Модуляція – це варіація повідомлення, те, чого можна досягти, змінивши кут або точку зору. Такий спосіб зазвичай використовується тоді, коли дослівний переклад призводить до створення в мові перекладу граматично правильно конструкції, яка, однак, суперечить духу мови.

Еквіваленція – це ситуація, коли два тексти описують одну й ту саму ситуацію використовуючи різні стилістичні та структурні засоби. Автори підкреслюють, що еквіваленціями є більшість фразеологізмів. Наприклад: *Too many cooks spoil the broth* – «У семи нянек дитя без глазу».

Адаптація – це спосіб перекладу, який використовується у випадках, коли текст вихідної мови описує ситуацію, яка не існує в мові перекладу, і яку перекладач має передати через іншу ситуацію [4, с. 46-55].

Висновки. Як ми можемо бачити зі списку перелічених досліджуваних проблем, еквівалентність тексту перекладу забезпечувалася в першу чергу на семантичному та структурному рівнях, а отже мала виключно мовний характер, закріплений у системних відповідниках на різних рівнях мовних систем, а тому визначалася як структурно-семантична.

Список використаних джерел:

1. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык // Вопросы теории и методики ученого перевода: сборник статей. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1950. – С. 156–183.

2. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода/ Дополнения и комментарии Д.И. Ермоловича. – 3-е изд., стереотип. / Я.И. Рецкер – М.: «Р.Валент», 2007. – 244 с.
3. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностр. языков. Учеб. пособие. 5-е изд. / А В. Федоров – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
4. Vinay J.-P. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Methode de traduction / J.-P. Vinay, J.Darbelnet.–Paris, 1972. – 331p.

Мирошниченко Аліна Олександрівна
студентка 4 курсу спеціальності “Філологія(Переклад)”
Науковий керівник: Данилюк Людмила Всеволодівна
к.філол.н., професор кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Вступ. Інтернаціоналізмами або інтернаціональною лексикою у лінгвістиці називають слова, що виникли спочатку в одній мові і потім з неї запозичені більшістю інших мов світу для позначення певного поняття. Так, спеціальні терміни більшості наук, назви технічних пристроїв (мікроскоп, телефон, супутник, Інтернет), громадських інститутів (поліція, республіка, академія), спортивна лексика (насамперед слово спорт), різного роду «екзотизми» (самурай, томагавк тощо) – є інтернаціоналізмами [6].

Інтернаціональна лексика неодноразово була предметом лінгвістичних досліджень, проте у перекладацькому аспекті вона ще недостатньо досліджена, особливо в українському перекладознавстві, що і визначає актуальність теми. Мета дослідження — розглянути способи утворення інтернаціональної лексики, її семантику та особливості перекладу.

Результати дослідження. Дослідження проведено на матеріалі газетного видання “Kyiv Post”, а саме статей “Big money: Ukraine releases Hr 1,000 bill” та “Parliament accepts resignation of Prime Minister Honcharuk” [3; 4].

Як показує аналіз спеціальної літератури, інтернаціональна лексика є окремим спеціальним шаром лексики, найцікавішим аспектом досліджень якої є словотвірний та перекладацький [2, с. 25]. За своєю етимологією інтернаціоналізми рідко бувають стовідсотковими запозиченими словами, оскільки в окремих мовах вони не є запозиченнями, а для них часто створюються кальки. З лінгвістичного боку важливим моментом є дослідження етимології інтернаціональної лексеми та способів асиміляції запозиченої лексичної одиниці у певній мові.

Проведений самостійний аналіз інтернаціональних лінгвістичних одиниць суспільно-політичного дискурсу показав, що зібрані для аналізу лінгвістичні одиниці мають різне походження, а саме греко-латинське англійське та французьке.

Інтернаціональна лексика греко-латинського походження (*element, client, tribune, president mouzo*) за семантикою відноситься зазвичай до номінативних одиниць на позначення наукових термінів чи суспільно-політичного устрою, в той час як власне англійські інтернаціональні лексеми мають ширший семантичний діапазон, що охоплює сфери економіки, фінансів та бізнесу, науки, культури, спорту, суспільно-політичного устрою (*bank, deposit, business, parliament, sport*). Інтернаціональна лексика, запозичена англійською мовою з французької (відповідно до проведеного аналізу) є етимологічно латинськими номінативними одиницями (*minister, style, session*).

Чимало в англійській мові є інтернаціональних лінгвістичних одиниць, що мають складну етимологію. Скажімо, інтернаціональна лінгвістична одиниця "**Parliament**" - англійський термін, що ввійшов в англійську мову в 14 столітті з нормандського діалекту французької мови і походить від старофранцузького слова 11 століття "**parler**", що означає "говорити". Значення еволюціонувало з часом, спочатку позначаючи будь-яку дискусію, розмову чи переговори за допомогою різного роду дорадчих чи судових груп, часто викликаних монархом. До 15 століття у Британії слово "**Parliament**" означало "законодавчий орган" [5].

Як відомо, між одиницями словникового складу двох мов, у нашому випадку англійської та української, не існує безпосередньої відповідності. Кожне слово будь-якої мови є неповторним і специфічним. Однак це не означає, що між лексичними одиницями української та англійської мов немає нічого спільного. Переклад інтернаціональної лексеми починається зі спроби віднайти в іншій мові слова, які співпадають з конкретним сло-

вом за смислом. Саме для перекладу слів використовуються такі способи як *транслітерація*, *калька*, *транскрипція* [1, с.135].

Переклад за допомогою транслітерації і транскрипції використовується коли необхідно перекласти англійське слово, яке не має аналогів в українській мові. можна спробувати відтворити у перекладі форму англійського слова для того, щоб увести в українську мову лексичну одиницю, що відповідає англійському слову, яке перекладається. У такому випадку в українській мові з'явиться нове слово-запозичення. Передати іншомовну форму у перекладі можна двома способами: транслітерацією і транскрипцією. Наприклад в статтях газетного видання "Kyiv Post" запозичені слова перекладені способом *транслітерації*: **banknote** (банкнота), **method** (метод, спосіб), **parliament** (парламент), **reform** (реформа) та *транскрипції*: deposit (депозит), business (бізнес), **oligarch** (олігарх).

Калькування як спосіб перекладу англійських інтернаціональних одиниць полягає у дослівному перекладі слова за його складовими частинами з наступним складанням цих частин в одне ціле: session, minister, report.

Як показав аналіз частоти вживання різних способів перекладу англійських інтернаціональних лексичних одиниць, зібраних для дослідження, найчастіше (86 %), застосовуються способи транслітерації та транскрипції, тоді як калька використовується у 14 %.

Висновки. Отже, аналіз спеціальної літератури та самостійно проведене дослідження показав, що інтернаціоналізми як один із шарів лексики, походять здебільшого з латинської та грецької мов (прямо або опосередковано через французьку та англійську мови). Найбільш вживаними способами перекладу англійської інтернаціональної лексики українською мовою є транслітерація та транскрипція.

Список використаної літератури:

1. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). – Вінниця: Нова Книга, 2001.
2. Ніколенко А.Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика. Вінниця: Нова Книга, 2007 с. 25.
3. Kyiv Post - Big money: Ukraine releases Hr 1,000 bill – 2019
4. Kyiv Post - Parliament accepts resignation of Prime Minister Honcharuk-2020
5. Online Etymology Dictionary- 2001-2020
6. Інтернаціональна лексика//Вікіпедія.Вільна енциклопедія.

Пашко Станіслав Володимирович
студент 4-го курсу спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник :Данилюк Людмила Всеволодівна
к.філол.н., доцент, професор кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

АНГЛОМОВНІ ЕПІТЕТИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ МИКОЛИ ЛУКАША

Вступ. Важливим об'єктом дослідження сучасної лінгвостилістики є епітет як мовно-виразовий засіб, що відіграє значну роль у творенні мовної картини окремого індивіда і певної спільноти людей (територіальної, соціальної, професійної тощо), а також відображає мовні традиції певної епохи загалом. Епітети засвідчують значні можливості мови у сполучуваності слів, є одним із виявів мовного багатства. Вони допомагають вирізнити певний предмет чи явище з ряду однорідних, точніше передати думку, надають мові образності та емоційності. Вивчення епітета має певні традиції в лексикології, лінгвостилістиці та теорії літератури (Онопрієнко, 2002). Хоча епітети тривалий час є об'єктом наукових досліджень філологів, проте залишається ще багато проблем, які потребують детального вивчення. Сьогодні епітети як поширені стилістичні засоби художнього дискурсу досліджується і в аспекті перекладу, що є особливо актуальним для українського перекладознавства.

Результати дослідження. Зазвичай епітети досліджують переважно на матеріалі художньої літератури з традиційним поділом їх на логічні та художні (власне епітети) означення, на постійні (фольклорного походження), загальномовні та індивідуально-авторські. Без сумніву, саме в художніх текстах епітети найповніше реалізують свої функції, виявляють особливо високий образний потенціал. (Карабан В.І., МейсДж. 2003)

Мета статті – провести перекладацький аналіз перекладів англomовних епітетів на основі українських поетичних перекладах Миколи Лукаша.

Як показує аналіз спеціальної літератури, епітети притаманні художньому дискурсу будь-якої мови, але в кожній конкретній мові епітети мають свої особливості утворення і функціонування.

Епітет – це художнє означення. Інакше його ще називають образним або поетичним означенням, протиставляючи в такий спосіб його логічному означенню предмета, завдання якого також полягає у тому, щоб конкретизувати уявлення про той предмет, про який ідеться. Проте, на відміну

від логічного, поетичне означення не має на меті вказати на такі ознаки предмета, які могли б відокремити його в нашому уявленні від інших, подібних до нього предметів. Епітет належить до найуживаніших поетичних прийомів. У широкому розумінні епітет - це будь-яке означення, що вживається для характеристики предмета думки, для називання ознаки, що пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Друге, вужче, розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, яким властива оригінальність, нечасте вживання, індивідуальне змістове наповнення.

Поетичний епітет, на думку Т. Онопрієнко, не потрібен для точності, він відзначає певні типові, характерні властивості предметів, здійснює не усунення з думки видів, що не містять у собі ознаки, ним виділені, а заміщення конкретним способом одного з багатьох непевних (Онопрієнко, 2002).

Перекладацький аналіз способів відтворення англomовних поетичних епітетів в українських перекладах здійснювався на матеріалі поезії Роберта Бернса та її українських перекладів відомим українським перекладачем Миколою Лукашем. Проведене дослідження показало, що Микола Лукаш влучно підбирає спосіб відтворення англomовного епітету у своєму перекладі, використовуючи різні способи, насамперед це пошук українського еквівалента або аналога, які відтворюють найадекватніше англomовні епітети, але при цьому сприймаються в українській мові як свої, традиційно вживані і характерні для українців.

Так, епітет **handsome** Микола Лукаш переклав як **моя люба**, використавши як спосіб перекладу пошук українського аналога, **complete reputation** в українському перекладі звучить як **душевна краса**. Перекладач враховує контекст і керується загальним враженням і відчуттями, які виражаються англomовним поетичним твором.

Микола Лукаш нерідко вдається до пошук українського відповідника англomовних поетичних епітетів, наприклад:

gentle air – легке повітря

gaudy dress – пишний одяг

surgly storm – сніжний вітер

slighted love – любов, що щезає

canty day – розкішне життя

generous friend – нелицемірний друг

piteous case – нещасний випадок

poor Duncan – нещасний Дункан

Зустрічаються метафоричні епітети- ідіоми перекладені як українські фразеологічні аналоги: **dauntless heart – він не боявся лорда самого.**

Спосіб граматичної заміни та опису були використані при перекладі значної частини епітетів, наприклад :

canty baith – як домогрой

frosty pow – іній

bonnie brew – чорний чуб

virtue's side – чеснота

У фразі **with his frosty beard** епітет було перекладено як **в день морозний** для відтворення аналогічної ситуації.

Для перекладу епітетів у фразах **brilliant gift (і згине зло), sic things (отрута), Bosom wrings (рана в грудях)** було проведено граматичну заміну у поєднанні з пошуком українського аналога.

Висновок. Епітет як мовно-виразовий засіб відіграє значну роль у творенні мовної картини окремого індивіда і певної спільноти людей (територіальної, соціальної, професійної тощо), а також відображає мовні традиції певної епохи загалом. Епітет це – художньо-емоційне означення іменника переклад якого вимагає досконалого володіння не лише мовами оригіналу та перекладу, але і знання і відчуття етнокультурної спадщини цих народів оскільки перекладається не окремо взятий епітет, а атрибутивна фраза (конструкція), де вживається певний епітет для створення певної атмосфери, враження, сприйняття ситуації.

Список використаної літератури:

1. Карабан В.І., МейсДж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: Нова Книга, 2003.
2. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). – Вінниця: Нова Книга, 2001.
3. Онопрієнко Т. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика). – Автореферат – Харків, 2002.
4. Єфімов Л. П. Стилїстика англїйської мови. – Вінниця: Нова Книга, 2004.

Фалтинська-Кучеренко Ольга Антонівна
студентка магістратури спеціальності «Філологія (Переклад)»

Полтавський інститут економіки і права

Науковий керівник: Данилюк Людмила Всеволодівна
к.філол. н., доцент, професор кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

МОВНІ РЕАЛІЇ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

Вступ. У кожній мові існують спеціальні слова, які належать до національної лексики. Такі слова називають реаліями. Виникнення реалій не залежить від наших уподобань, вони зумовлені суспільною необхідністю, позамовними чинниками. Протягом всієї історії людства формувались традиції, звичаї кожного народу. Вони передавались з покоління в покоління, несучи в собі надзвичайну цінність і неповторність. Кожна держава, кожний народ має свої особливі умови розвитку, характерні риси, відмінні від інших культур, надаючи їм щось своєрідне і особливе. Реалії належать до диференційних мовних явищ. Ідейно-естетична цінність, пізнавальне значення цього розряду лексики надзвичайно важливі.

Як національно-культурний елемент художнього тексту реалії неодноразово ставали предметом лінгвістичних досліджень [1; 2; 3; 5], але перекладацький аспект ще мало досліджений в українському перекладознавстві, яке лише нещодавно стало самостійною галуззю прикладної лінгвістики, що і зумовлює актуальність теми дослідження. Мета статті – розглянути мовні реалії як специфічний шар лексики, їх зв'язок з культурою народу та особливості їх перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура нації - це поєднання загальнолюдського та етнічно неповторного, національно особливого. На етапі становлення націй в їх культурі домінувало національно особливе. З подальшим розвитком людства поширюються і посилюються матеріальна і духовна взаємодія і взаємозбагачення культур, відбувається інтеграція життя окремих націй в єдине світове ціле. Без цього людство не має майбутнього [5, с. 172].

Поняття "нація" в науковій літературі використовується в таких найбільш поширених значеннях.

По-перше, нація - це сукупність громадян держави, тобто це народ, який досяг певного рівня культурного розвитку й певного ступеня політичної організації. Він об'єднаний спільною мовою й культурними традиціями і організований в єдину державу. У такому розумінні нація -

територіально-політична спільнота, синонім держави.

По-друге, нація - історично сформована стійка спільнота людей, для якої є характерним єдність економічного життя, мови, території, психологічних рис (національний характер, національна свідомість тощо [4, с. 12].

Національна самосвідомість формується під час утворення національної держави (як це відбувалося в Західній Європі) або під час національно-визвольних рухів, коли керманичі суспільства звертаються до широких верств населення з ідеями національного визволення, національного єднання тощо (як це було, наприклад, в Україні).

Національна самосвідомість - це усвідомлення представниками нації себе єдиною цілісною спільнотою в системі національних відносин на основі сукупності національних цінностей, уявлень, традицій тощо. Національна самосвідомість також може бути визначена як самовизначення людини в системі національних відносин, утвердження себе як носія національних цінностей, мови, традицій тощо [4, с. 29] .

У процесі утвердження й усвідомлення національно-культурної окремішності найголовнішу роль відіграє мова. Вона є основою мовлення, фундаментом людської комунікації, засобом передавання думок, сукупності знань і уявлень людей про світ. Національна мова є явищем історичним. Її виникнення і становлення пов'язані з епохою утворення націй.

Мова одночасно є як умовою розвитку національної культури, так і його результатом. Усе визначальне і самобутнє в духовності будь-якого народу, зокрема менталітет, закріплюється в національній мові як національні мовні реалії .

Реалія – це елемент культури, під яким розуміють сукупність матеріальних та духовних цінностей суспільства, що історично склалась на основі економічного базису. Вони відображають життєву конкретику, історію, побут, культуру, цивілізацію, літературу, навіть ландшафт і спосіб харчування.

Питання про виділення реалій, їх опис і спроби класифікацій є досить дискусійним [3, с. 23]. Існує низка визначень реалій. О.С. Ахманова розуміє реалії, по-перше, як різноманітні чинники у класичній граматиці, які вивчаються зовнішньою лінгвістикою, такі як державний устрій певної країни, історія та культура певного народу, мовні контакти носіїв цієї мови тощо, з точки зору їх відображення в цій мові; а по-друге, як предмети матеріальної культури [6, с. 381].

Термін «реалія» використовується в теорії перекладу як спеціальна лексична одиниця для назви певних перекладацьких понять. Однак, як і перекладацький термін, це слово має декілька значень. Так, згідно з «Тлумачним перекладознавчим словником» реалії – це, по-перше, слова і вирази, що позначають предмети, поняття, ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, які говорять іншою мовою; по-друге, предмети матеріальної культури, що слугують основою для номінативного значення слова; по-третє, слова, що позначають національно-специфічні особливості життя і побуту [7, с. 178].

Як бачимо, слово «реалія» може бути використано в різних контекстах і може вступати у синонімічні зв'язки з різними словами. Часто поряд з терміном «реалія» вживаються такі терміни, як «безеквівалентна лексика», «екзотична лексика», «екзотизм», «етнографізм». Усі ці терміни мають національне, історичне, місцеве та побутове забарвлення, а також відсутність відповідностей (еквівалентів) у мові перекладу.

Термін «безеквівалентна лексика» зустрічається у багатьох авторів, які, однак, трактують його по-різному. Зокрема, зустрічаються такі визначення: синонім «реалії»; слова, відсутні в іншій культурі і в іншій мові; нарешті, просто непереказні на іншу мову слова. Згідно з тлумачним перекладознавчим словником безеквівалентна лексика – це «лексичні одиниці (слова і стійкі словосполучення), які не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови. Традиційно до безеквівалентної лексики відносять слова-реалії, тимчасово безеквівалентні терміни, випадково безеквівалентні слова».

Оскільки реалії складають значну частину безеквівалентної лексики, то виділяють з-поміж неї культурологічні реалії, власнемовні реалії та лінгвокультурологічні реалії [3 с. 25].

Переклад реалій складний і цікавий процес передачі національної своєрідності, в якій важлива не тільки перекладацька техніка, а й перекладацьке мистецтво. Залежно від переваги того чи іншого виду інформації, що її несе реалія, від композиційної заданості реалії в ситуативному контексті, перекладачі по-різному відтворюють її семантико – стилістичні функції. Перша умова адекватного відтворення реалій – глибоке знання їх. Розглядаючи проблему реалій при перекладі, виходимо перед усім з того, що в художньому тексті всі реалії – хоча частково – стильотворчі засоби, бо вони сприяють створенню національного колориту, який завжди є складником стилю [1, с.125].

Під час вибору найбільш відповідного способу перекладу, на думку А.В. Гавриленко, відбувається осмислення незнайомої реалії оригіналу, тобто місце, яке вона займає в контексті; визначення, як вона подана автором; опис засобів, якими користується останній, аби довести до свідомості читача її семантичний і конотативний зміст [2, с. 56].

Незнайомою найчастіше є чужа реалія. Автор вводить її в текст художнього твору головним чином під час опису нової для носія цієї мови дійсності, наприклад, в романі з життя якогось народу, оповідаючи про чужий для читача побут. Ці малознайомі або зовсім незнайомі слова вимагають такого їх відтворення у мові перекладу, який дав би змогу зрозуміти смисл і вловити національний чи історичний колорит.

Висновки. Дослідження національних мовних реалій та способів їх відтворення у мові перекладу викликають чимало дискусій і залишаються актуальними. Аналіз спеціальної літератури з теми дослідження дозволяє зробити попередній висновок, що мовні реалії віддзеркалюють самобутню культуру нації, а їх відтворення у мові перекладу можливе лише за відповідної культурологічної підготовки перекладача та вільного володіння ним обома мовами (мовою оригіналу та мовою перекладу).

Список використаних джерел:

1. Влахов С.И. Непереводимое в переводе. Мастерство перевода / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – М. : Международные отношения, 1970. – 511с.
2. Гавриленко А.В. Мовні реалії та проблеми перекладу, А.В. Гавриленко, І.К. Кобякова //Філологічні трактати. – 2011. Т.3, № 3. – С.74-78.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англومовних перекладів української прози) / Р.П. Зорівчак – Львів: Вид-во при Львів, ун-ті, 1989. – 216 с.
4. Пальм Н.Д., Гетало Т.Є. Історія української культури: навчальний посібник- Х.: Вид. ХНЕУ, 2013– 296 с.
5. Чернікова Л.Ф., Зубкова Л.В. Мовні реалії та проблеми їх перекладу. // Культура народів Причорномор'я.- 2011.- № 216.- С.172-178.
6. Словарь лингвистических терминов. // О.С.Ахманова. —М., 1998.

Федоренко Юлія Петрівна

к. пед. н., доцент кафедри
загального мовознавства та іноземних мов
Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

ІНШОМОВНА ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК

Швидке зростання міжнародних зв'язків визначило необхідність вивчення проблем навчання іноземної мови широкого кола фахівців для вирішення своїх професійних завдань. У зв'язку з розширенням міжкультурних професійних контактів зростає потреба суспільства у фахівцях різного профілю, що володіють іноземною мовою. Проте володіння іншомовним кодом, що дозволяє успішно здійснювати міжкультурно-професійну взаємодію, передбачає оволодіння і професійно-значущими концептами іншофонові культури, що визначають специфіку суспільної і ділової поведінки, що детермінується впливом історичних традицій і звичаїв, стилю життя і т. ін. Підготовка висококваліфікованих фахівців є найважливішою метою вищої школи. Вимоги сьогодення щодо підготовки фахівців з комп'ютерних наук передбачають оволодіння ними іншомовною професійно-комунікативною компетентністю на належному рівні.

Основними компетенціями, яких потребує сучасне життя є соціальні. Лінгводидактичні, педагогічні, психологічні та інші наукові напрямки акцентують увагу на необхідності формування соціальної компетенції. Це поняття слід розглядати та аналізувати інтеграційно. Інтеграційність соціальної компетенції проявляється в міждисциплінарності знань та здібностей і тісному взаємозв'язку з іншими видами компетенцій: комунікативною, інтелектуальною та інтеркультурною. Поняття професійної комунікативної компетенції багатоаспектне, та включає декілька компетенцій. Іншомовна професійно-комунікативна компетентність майбутніх фахівців включає набір компетенцій: мовної, мовленнєвої, соціокультурної та соціолінгвістичної, стратегічної та дискурсивної. Професійна *мовна компетенція* (language competence) інтегративна, включає мовні знання (лексичні, тобто знання професійної лексики у межах, необхідних для спілкування у професійній сфері, граматичні, фонетичні та орфографічні), відповідні навички. Професійна *мовленнєва компетенція* (speech competence) ґрунтується на чотирьох видах компетенцій: в аудіюванні, говорінні, чи-

танні та письмі. Однією з найбільш значущих можна виділити *дискурсивну компетенцію* (discourse competence), тобто знання різних типів дискурсів та правил їх створення, а також умінь їх створювати та розуміти з урахуванням ситуації спілкування. Дискурс – це не тільки продукт мовленнєвої діяльності, але й процес його створення, який визначається комунікативним контекстом та умовами спілкування. Професійна *стратегічна компетенція* (strategic competence) передбачає умінь вибрати ефективні стратегії для розв’язання професійних комунікативних завдань; розвиток здатності майбутніх фахівців до самостійного навчання і самовдосконалення, бажання спілкуватися у повсякденній та професійній сферах, слухати і розуміти інших, планувати навчальний та робочий процес, умінь адекватної оцінки та самооцінки, розвитку особистої комунікативної культури. Професійна *соціокультурна та соціолінгвістична* (sociocultural and sociolinguistic competence) – це знання, умінь використовувати у спілкуванні та пізнанні іншомовні соціокультурні і соціолінгвістичні реалії.

Шляхом формування професійної іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців з комп’ютерних наук, пізнання світу професійного спілкування і його правил, розвитку навичок ідентифікації і створення мовних моделей різноманітних ситуацій ділової співпраці є навчання стратегій професійного комунікативного впливу на партнера. Досягається це шляхом моделювання в навчальному процесі ситуацій професійної співпраці, в яких іноземна мова слугує інструментом соціальної взаємодії особистості і професійного колективу, в ньому відображаються всі зміни соціокультурних чинників, що впливають на ієрархію цінностей в світосприйнятті особистості, її менталітет, прагматичні настанови..

Список використаних джерел:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
2. Писаревський І. М. Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі): підручник / І. М. Писаревський, С. А. Александрова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х: ХНАМГ, 2010. – 230 с.
3. Смірнова О.О. Розвиток іншомовних комунікативних умінь на факультеті журналістики // Лінгвістика під кінець ХХ століття: Підсумки і перспективи. Тези міжнародної конференції. – М.: МГУ, 1995. С.477-

479.

4. Усімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців / Н.Усімбаєва // Рідна школа. – 2006. – №9. – С. 17-19.

Цирковнікова Ірина Сергіївна
студентка 5 курсу, спеціальності «Філологія (Переклад)»
Полтавський інститут економіки і права
Науковий керівник: Рябокiнь Наталія Олександрівна
к. ф. н., доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Полтавський інститут економіки і права

СПЕЦИФІКА АУДІОВІЗУАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Вступ. Навіть на сьогоднішній день все ще існують упередження на адресу перекладу. Беручи свій початок ще з XVII століття – піку розвитку теорії “*Les belles infidèles*” (Невірні красуні) – часу, коли перекладачі додавали, вилучали та навіть змінювали значення оригінального тексту для того, щоб досягнути кращого або більш гармонічного звучання слів у мові перекладу. Враховуючи те, що від упередженості будь якого роду позбутися дуже важко, ми не будемо намагатися змінити загальну думку про кінопереклад. Натомість, ми розглянемо кінопереклад із погляду самого перекладача. Перш за все, слід розкрити поняття аудіовізуального перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження . *Аудіовізуальний переклад* – це переклад продуктів, у яких вербальна складова (текст) перемежується з елементами, присутніми в інших джерелах комунікації, як-то: звук та зображення. Два найпопулярніші типи перекладу, які відносяться до аудіовізуального перекладу, це *дублювання* та *субтитрування* [10, с. 11].

Далі ми б хотіли більш докладно зупинитися на таких важливих поняттях кіновиробництва, як *кінотекст*, *кіносценарій*, *кінодіалог* та *драматичний діалог*, що невідривно пов’язані із здійсненням аудіовізуального перекладу.

Кінотекст (film text) – викладене в будь-якому виді та жанрі кінематографа (анімаційний, документальний, учбовий, популярно-науковий, ігровий) повідомлення, що містить певну інформацію, направлену на засвоєння глядачем [1]. Кінотекст призначений для миттєвого засвоєння та

сприйняття, тому буквальний переклад елементів зарубіжної культури без додавання пояснюючих коментарів, жодним чином не сприятиме наближення глядача до фільму [2, с. 240], створивши такий собі культурний бар'єр.

Дослідник Р. Матасов визначає *кінотекст* як «технічно-диференційовану динамічну знакову ситуацію, що є сукупністю структурних елементів кіномови в рамках кінематографічного твору, яка надсилає згідно з одиничною чи множинною жанровою настановою певне інформаційно-емоційне повідомлення реципієнту (глядачу) у вигляді синергетичної комбінації актуалізованих у кінострічці семіотичних кодів (вербальної природньої мови/мов, музики, кінесики, іконіки, і т.д.), і характеризується смисловою завершеністю, інтертекстуальністю, поліавторською модальністю та наявністю різноманітних фігур мови кіно (кінометафори, кіноепіфори, паралелізм, еліпс, тощо), що не є творчо-тотожною початкової кінодраматургічної концепції та є продуктом колективного й функціонально-диференційованого автора, яка дуже часто здійснює різний, іноді діаметрально протилежний до першочергового задуму, емоційний вплив на кінцевого користувача, який визначається його інтелектуальним рівнем, статтю, віком, психологічним настроєм і культурним оточенням, записана на матеріальному носії й призначена для аудіовізуального сприйняття [4, с. 156-157].

Кіносценарій (screenplay) – повний текст кінострічки, що включає в себе опис усіх дій, що відбуваються в фільмі, усі діалоги між усіма акторами, а також опис їхньої зовнішності, щоб режисери мали змогу відобразити стиль, образ та настрій прописаних персонажів [46]. Тобто, це – інструкція для режисерів-постановників, акторів, знімальної команди та режисерів звуку, що працюють над фільмом.

Кінодіалог (film dialogue) – усі розмовні лінії кінострічки, весь матеріал, що проговорюється у ній. [8, с. 328] На відміну від кінодіалогу, *драматичний діалог* – форма організації драматургічного та сценічного твору. Від кінодіалогу він відрізняється значно більшою насиченістю та концентрацією. Це діалог – просувна дія, де висловлення персонажів, що проявляють свої наміри, мають значення вчинків. Вони можуть мати трагічний чи комічний характер [3].

Згідно з думкою дослідника Р. Матасова, основним завданням кіноперекладача є локалізація іншопольовної та іншомовної аудіовізуальної продукції за допомогою міжмовної передачі елементів лінгвістичних

систем, ураховуючи комунікативну лінгвоетнічну компетенцію носіїв мови перекладу. Кіноперекладач повинен вміти користуватися специфічними операційними навичками задля створення успішного та ефективного перекладу [4, с. 156].

Субтитрування та дублювання – це два методи переносу мовних одиниць при перекладі певних типів масового аудіовізуального спілкування таких як повнометражні та багатосерійні фільми [2, с. 8].

Термін *субтитрування* можна визначити як процес надання синхронізованих титрів для телевізійного або фільмового діалогу; *дублюванням* ж можна назвати будь-яку техніку перекриття в аудіо-візуальній продукції голосу оригіналу іншим голосом [5]. Вибір між субтитруванням та дублюванням залежить від ринку збуту.

За даними дослідника Генріка Готтліба, традиційно субтитрування обирають у Скандинавії, Нідерландах, Бельгії, Португалії, Греції, Ізраїлі, Єгипті та у арабських країнах [7, с. 8].

На відміну, дублювання вважається стандартним методом кіноперекладу в таких країнах Європи як Франція, Німеччина, Італія та Іспанія [6, с. 10].

Країни, де дублюються в основному фільми для дітей, всі інші – субтитруються.

Країни, де дублювання та субтитрування використовується в однакових пропорціях.

Країни, де дублювання – не дуже поширене явище, там зазвичай роблять закадрове озвучення (так званий *voice-over*) одним чи декількома акторами дубляжу.

Країни, де дублюється вся відеопродукція. Країни, де зазвичай надається перевага дубляжу з інших країн через схожість мов та однакової зрозумілості для глядачів (наприклад, чеська в Словаччині та французька в Бельгії). Сам дубляж тут виконується рідко.

Попит на продукти кінематографу дуже великий, і, враховуючи те, що майже всі провідні художні фільми сьогодення випускають англomовні країни, ми бачимо, що виникає велика потреба у їх перекладі. Тому пропонуємо більш детально заглибитися у процес перекладу художніх фільмів в Україні.

Згідно з перекладацькою традицією, в Україні використовують *дублювання* в якості головного виду кіноперекладу. В деяких випадках фільми для показу в кінотеатрах субтитрують, наприклад, під час сеансів пе-

регляду кінокартин в оригіналі, на кінофестивалях, на міжнародних прем'єрах, тощо.

Дублювання, дубляж або дубльований переклад (від фр. *double* «подвійний») – це переклад продуктів кінематографу таким чином, що мова оригіналу повністю замінюється на мову перекладу з метою проведення показу кінокартини в тих країнах, мешканці яких не спілкуються мовою, на якій говорять персонажі оригінального твору [11, с. 8].

Технологія дублювання

Згідно з дослідженням чеського лінгвіста Рейча [11, с. 9-10] перш за все на студію звукозапису кіновиробником надсилається майже готова (90-100%) кінострічка, а також скрипти (текст реплік героїв з маркерами часу), відеоматеріал та сесія ProTools (всі звукові доріжки кінокартини з необхідними шумами, музикою, звуковими ефектами та мовою героїв).

Далі до справи береться автор синхронного тексту. Його робота – стежити за тим, щоб переклад влучно співпадав із артикуляцією губ та мімікою персонажа, а також, у разі виникнення неточностей та розходжень, знаходити аналоги словам або ж навіть фразам. Перевірений синхронний текст віддається на затвердження кіновиробникові.

Далі відбувається підбір акторів дубляжу за такими критеріями: 1) незвичайний, цікавий голос; 2) віковий збіг голосу актора із голосом персонажа; 3) відповідність темпераментів персонажа та людини, що його дублює. Кастинг відбувається таким чином: кожний із акторів дубляжу приходить до студії, начитує репліки його героя в фільмі, де в навушниках звучить текст оригіналу (так можна почути інтонацію), на екрані показується відеоряд, а сам актор має перед собою український переклад.

Із початком процесу дублювання кінокартини, стерно влади переходить до звукорежисера та режисера дубляжу. Спочатку вони прослуховують усі кастингові записи та обирають найкращих акторів серед представлених. Далі режисер дубляжу слідкує за творчим процесом озвучення, а коли все готово, до справи береться звукорежисер. Протягом декількох днів він накладає необхідні звукові ефекти на готові звукові доріжки та синхронізує репліки (вже на українській мові) із зображенням.

Цікавим фактом є те, що коли практика дублювання фільмів тільки зароджувалася, під час створення дубляжу, в студії звукозапису знаходилася рівна до кількості задіяних у фільмі персонажів кількість акторів. Із розвитком технологій, у 90-х роках голоси почали записувати доріжками, саме тому тоді й тепер кожний актор працює окремо.

Субтитри – текст реплік акторів або ж важливих написів, задіяних у аудіовізуальній продукції, що зазвичай мають вигляд текстового супроводу в нижній (інколи верхній) частині кіно- чи телеекрану [9, с. 6]. Їх використовують для перекладу кінокартин іноземного походження та іншої телевізійної продукції. Також субтитри можуть подаватися у вигляді скрипту – реплік діалогів мовою оригіналу. Ще субтитри оригінальною мовою виготовляють для того, щоб полегшити доступ для людей із вадами слуху до продуктів кіноіндустрії. Крім аудіовізуальної продукції, субтитруватися також можуть театральні та оперні вистави записані на плівку. Телевізійні ж субтитри зазвичай передаються телетекстом.

Технологія субтитрування

Спираючись на дані телеканалу BBC [12] можна стверджувати, що сьогодні завдяки технологіям, що розвиваються, саббери (люди, що створюють субтитри) користуються комп'ютерними програмами, що зберігають на твердому диску відео у цифровому форматі, надаючи їм доступ до кожного кінокадру. Спочатку саббер розбиває кінокартину на певні часові проміжки встановлюючи тайм-коди (часові коди), тобто час, коли починається/закінчується репліка й, відповідно, з'являється/зникає субтитр. Іноді часову розмітку (вона має назву '*spotting*') роблять техніки, а саббер, отримавши готову версію фільму з нанесеними тайм-кодами, починає створювати текст субтитрів.

Далі файл із субтитрами, що складається з тексту та тайм-кодів, вшивається прямо в відеоряд (вшиті, внутрішні субтитри – *hard subtitles*) або ж накладається поверх нього за допомогою спеціальних функцій, вбудованих у відеопрограми (зовнішні субтитри – *soft subtitles*) у вигляді файлу формату .srt.

Висновки. Найпопулярнішою програмою для самостійного створення субтитрів є *Subtitle Workshop*, що знаходиться у вільному доступі та є дуже простою для використання.

Список використаних джерел:

1. Богдановская П. Ю. Кинотекст как особый вид креолизованного текста [Электронный ресурс] : Международный студенческий научный вестник / П.Ю. Богдановская – 2016. – №1.; – Режим доступа <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=14308>.
2. Демецька В. До проблеми перекладу кіно текстів / В. Демецька, О. Федорченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика": збірник наукових праць. Розділ IV –

- Херсон : видавництво ХДУ, – 2010. – С. 239 –243.
3. Жусупова А. У. Особливості перекладу ненормативної лексики у сучасній американській літературі / А. У. Жусупова – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/6_PNI_2014/Philologia/7_161474.doc.htm.
 4. Матасов Р. А Методичні аспекти викладання кіно/відеоперекладу /А. Матасов. – 2009. – 12 с.
 5. Coelh, L. J. Subtitling and Dubbing: Restrictions and Priorities / L. J. Coelh – [Electronic resource]. – Access : <http://www.translationdirectory.com/article326.htm>.
 6. Dries, J. Dubbing and Subtitling: Guidelines for Production and Distribution / J. Dries, Manchester : The European Institute for the Media, 1995. – 73 p.
 7. Gottlieb, H. Subtitling – A New University Discipline / H. Gottlieb // [Cay Dollerup & Anne Loddegaard (eds)] Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience, Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. – 273 p.
 8. Kolodina E. A. The status of film dialogue among the related concepts: film dialogue, film text, film discourse / E. A. Kolodina. – Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, 2013. – С. 7.
 9. Krabat, K. Subtitling is easy. European advice / K. Krabat. – 2012. – 18 p.
 10. Orero P. Topics in audiovisual translation / P. Orero – К. : Benjamins Translation Library, 2004. – 227 p.
 11. Reich P. The film and the book in translation / P. Reich. – Brno, 2006. – 60 p.
 12. Subtitle guidelines – [Electronic resource]. – Access : http://bbc.github.io/subtitle-guidelines/teatr_i_kino/DIALOG_DRAMATICHESKI.html.
 13. Trottier D. R. The Screenwriter's Bible, 6th Edition: A Complete Guide to Writing, Formatting, and Selling Your Script (Expanded & Updated) / D. R. Trottier. – LA : Silman-James Press, 2014. – 323 p.

Черненко Вікторія Олександрівна
к. пед. н., доцент, доцент кафедри
англійської та німецької філології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Вступ. Творчість будь-якого письменника неможливо уявити без використання порівнянь та компаративних конструкцій. Використання порівнянь у художньому мовленні сприяє більш експресивному та емоційному впливу на читача, надає твору більшої виразності та яскравості.

Результати дослідження. Компаративними фразеологічними одиницями називаються стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких засновується на традиційному порівнянні. Структурно-семантична своєрідність фразеологічних одиниць цієї групи полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *as, like, as if* (як, мов, немов). Наприклад: *as white as snow-білий як сніг*. Існують різні точки зору з приводу назви фразеологічних одиниць порівняння, серед них - компаративні фразеологічні одиниці. Фразеологічні одиниці порівняння є твердо фіксованою сполучуваністю стійкого порівняння тільки з визначеними прикметниками або дієсловами, що дає підстави вважати компаративні фразеологізми двочленними структурами [4, с. 151].

Шарль Баллі, котрий вважається родоначальником теорії фразеології, виділив чотири типи словосполучень: вільні словосполучення, ті що позбавлені стійкості і розпадаються після утворення; звичні сполучення – словосполучення з відносно вільним зв'язком між компонентами, що допускають деякі зміни; фразеологічні ряди – групи слів, де два поняття зливаються в одне; фразеологічні єдності – сполучення, у яких слова втратили властиве їм значення й виражають цілісне поняття. У подібних сполученнях не допускається перегруповування компонентів [1, с. 8]. Пізніше лінгвіст переглянув дану концепцію і зупинився тільки на двох типах сполучень – вільні сполучення та фразеологічні єдності.

Академік В.В. Виноградов запровадив класифікацію фразеологізмів з погляду семантичної злитості їхніх компонентів та поділяє їх на три типи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполучен-

ня [2, с. 89].

Виділяють два способи перекладу компаративних фразеологічних одиниць: фразеологічний та нефразеологічний [3, с. 4].

Фразеологічний спосіб включає такі прийоми відтворення англо мовних фразеологічних одиниць українською мовою: 1) використання фразеологічного еквівалента (*as mute as a fish* – німий, як риба, *like a lamb* – як ягня); 2) використання неповного/часткового відповідника – за семантикою така одиниця є повноцінним відповідником, але є певні розбіжності у синтаксичній будові; 3) використання аналога – вживається одиниця, яка містить інший образ (*as soft as a butter* – м'який, як віск, *to cherish like an apple of one's eye* – берегти, як зіницю ока); 4) застосування трансформацій – антонімічний переклад, конкретизація, генералізація (*as proud as a peacock* – надувся, як індик, *like million dollars* – на всі сто).

Нефразеологічні способи відтворення компаративних фразеологізмів передбачають відтворення вихідної фразеологічної одиниці за допомогою лексичних засобів. Даний спосіб перекладу компаративних фразеологізмів включає в себе наступні прийоми: 1) вживання у мові монолексемних відповідників (*as easy as pie* – легко); 2) калькування (*as busy as a hen with one chick* – носиться, як курка з одним курчам); 3) застосування описового перекладу (*as dead as a doornail* – не подавати ознак життя; *as fit as a fiddle* – в хорошому настрої).

Висновки. Компаративні фразеологічні одиниці є невід'ємною частиною англомовного художнього дискурсу і зустрічаються у творчості кожного письменника. Однією з найважливіших компаративних конструкцій є образність. Саме збереження образності у цільовому тексті є основною вимогою, яка висувається при перекладі художніх текстів, що спонукає перекладачів звертатися до різних способів і прийомів.

Список використаних джерел:

1. Бакина М.А. Перифрастические и фразеологические сочетания в творчестве пролетарских поэтов / М.А. Бакина, Е.А. Некрасова // Эволюция поэтической речи XIX-XXвв. Перифраза. Сравнение. М.: Наука, 1986. – 191 с. – С.3-80.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Лексикология и лексикография: избранные труды. М.: «Наука», 1977. – 312 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М., 2001. – 224 с.

4. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин.- М., 1996.
5. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка: Учебное пособие для студентов / М.Д. Степанова, И.И. Чернышева. – М.: Высшая школа, 2004. – 256 с.

Якубенко І.В.

ст.викладач, к.філол.н., кафедра
романо-германської філології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Ключові слова: *засоби актуального членування, переклад, комунікативна модель речення.*

Під актуальним членуванням речення розуміється розмежування інформації в реченні на дві частини (тему та рему), що зумовлено комунікативним завданням, регульованим контекстом або конкретним моментом мовлення.

Речення виражає думку у формі повідомлення. Репрезентація думки в реченні – це відображення предметів та явищ об'єктивної дійсності. Крім цього, синтаксична конструкція обов'язково демонструє ставлення мовця до дійсності та до самої інформації, що вказує на важливість урахування в реченні прагматичного компонента. Рух інформації в реченні відбувається за певною схемою-моделлю.

Структурно-комунікативний опис моделей актуального членування речення дає змогу досягнути структури одиниць мови, їхні типи, сфери та потенціал використання. Заставляючи проаналізовані моделі мовець здатний із максимальною ефективністю розташовувати у своєму повідомленні інформацію для досягнення конкретної мети, впливу на співрозмовника, чіткого вираження своєї думки.

Така мовленнєва діяльність є особливо важливою для перекладу, оскільки необхідно зберегти зміст повідомлення, беручи до уваги різні граматичні норми.

Питання значущості актуального членування для перекладу розглядалося Н. П. Брильовою ще в 1978 році. При перекладі може спостерігатися неповна передача знань, виражених текстом оригіналу, та смислова

сторона речення, структура його змісту повинна залишатися незмінною.

Дослідниця справедливо зауважує, що зміни в синтаксичній структурі не завжди є результатом дії актуального членування, досить часто ці зміни викликані чинниками граматичного та стилістичного порядку.

Саме ж словорозташування як один із основних засобів актуального членування речення, виконує здебільшого не синтаксичну функцію, а смислову.

У стилістично-нейтральному контексті слова в повідомленні розташовуються в напрямку від теми до реми [1: 5]. Зворотній порядок слів, або інверсія, властивий німецькій і українській мовам такою ж мірою, як і прямий. У складних реченнях елементи однієї частини проникають в іншу і в головній частині речення, і в підрядній. Якщо норми прямого порядку слів порушуються внаслідок настанови мовця на утворення стилістичного ефекту, тоді виникає інверсія, але актуальне членування при цьому не змінюється, хоча змінюється його лінійна структура.

Для німецької мови поширеними засобами актуального членування є артиклі, трансформації стану (наприклад, заміна актива пасивом, і навпаки).

К.-Е. Зоммерфельд та Г. Штарке звернули увагу на те, що деякі речення можуть бути тільки рематичними. Такі комунікативно неподільні речення з катафоричним характером зв'язку досить часто починаються в епічній прозі з іменника з неозначеним артиклем у ролі підмета або додатка на початку речення [3: 275].

Розташування слів, виконуючи комунікативну функцію, може мати певні обмеження, пов'язані із синтаксичними правилами тієї чи тієї мови. Наприклад, під час перекладу з однієї мови на іншу можуть виникнути проблеми зі збереженням, правильним відображенням інформації в "мові, яка приймає".

У більшості випадків перекладач вдається до певних трансформацій. Розглядаючи проблему перекладу з німецької мови на українську, слід зазначити, що німецька мова у плані актуального членування відрізняється фіксованим порядком слів. Це передусім стосується присудка, його місця в реченні, головному чи підрядному, адже німецька мова належить до змішаного типу мов із другим та останнім місцем присудка у реченні.

Інверсію спостерігаємо однаково часто як в українській мові, так і в німецькій. Різниця полягає у використанні окремих структур. Інверсія підмета є засобом рематизації, або так званого фокусування підмета [2:

424]. У німецькій мові, для якої здебільшого типовим є розташування присудка на другому місці в головному реченні, є неможливою структура з позицією присудка на першому місці, а на другому підмета. Під час заміни першого місця розташування підмета іншим елементом збереження інформаційної структури, навпаки, забезпечується "серіалізацією" (порядком слів і членів речення). Використання речень у пасиві також може впливати на тема-рематичне членування. Так, у німецькій мові часто використовується пасив для того, щоб на першому тематичному місці експлікувався патієнс, а на наступному рематичному, відповідно, агенс – семантичний відмінок, мисленнєвий аналог активного діяча-істоти (за Ч. Філлмором) або суб'єкта дії у структурі пропозиції чи предикатно-аргументній структурі.

Саме на основі законів мови конструкції трансформувались у мовленнєві формули – так звані моделі-схеми, уживання яких здійснюється у типових ситуаціях спілкування, які, у свою чергу, відбивають типові (і одночасно відносні) зв'язки між конкретною моделлю і метою, намірами мовця, видом мовленнєвої дії, її ефективністю. Відповідно, таке речення (речення-модель) набуває статусу засобу мови як тактико-операційна одиниця у спілкуванні.

Знаючи можливі комунікативні моделі, можна успішно здійснювати спілкування, впливати на співрозмовника, чітко й ґрунтовно пояснювати свої думки, коректно перекладати, зберігаючи контекст повідомлення.

Література:

1. Лешкова Н. В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова". Донецьк, 2006. 20 с.
2. Fleischer W. Kleine Enzyklopädie – deutsche Sprache. Frankfurt/M : Lang, 2001. 845 S.
3. Sommerfeld K-E., Starke G. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen. 3., neu bearb. Aufl. 1998. 277 S.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1.

ТЕОРІЯ, МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОКРЕМИМИ ГРУПАМИ КЛІЄНТІВ

Атаманчук Н. М.,	Особливості сімей, які виховують дитину з особли-	3
Клевака Л. П.	вими освітніми потребами	
Біла Н. В.	Аналіз якості надання соціального супроводу	8
	сім'ям, в яких виховуються діти-сироти та діти,	
	позбавлені батьківського піклування	
Божкевич Я. Б.	Використання тренінгових технологій в роботі зі	11
	студентами закладів фахової передвищої освіти	
Борисюк М. О.	Вікові особливості емпатії в учнів підліткового	17
	віку	
Бреусенко-Кузнецов	Основные уровни существования психоанализа	25
А. А.		
Веклич М. А.	Особливості феномена соціального сирітства	29
Голованова Д. В.	Методи управління конфліктними ситуаціями при	35
	взаємодії соціального працівника з девіантними	
	підлітками	
Дем'янець К. В.	Особливості діяльності працівника соціальної сфе-	45
	ри з дітьми, які мають обмежені можливості здо-	
	ров'я	
Дроботько І. Д.	Особливості та специфіка подолання тривожності у	48
	підлітків	
Жевага В. В.	Особливості діяльності соціального працівника в	52
	адаптації людей похилого віку до умов проживання	
	в геріатричних пансіонатах	
Заїка В. М.,	«Пізнай самого себе» (до питання актуальності	55
Кореняк О. В.	тренінгу особистісного зростання)	
Заїка В. М.,	Аутоагресивна поведінка сучасної молоді: визна-	64
Самохіна Л. О.	чення дефініцій	
Заїка В. М.	Психологічні особливості поколінь українців в	67
	історичній транспективі	
Ільченко Р. М.	Вплив несприятливого дитячого досвіду на вжи-	77
	вання психоактивних речовин у дорослому віці	
Каліневич М. А.	Технології соціальної роботи з підлітками, які ма-	81
	ють інтернет-залежність від соціальних мереж	
Каркач С. М.	Розуміння поняття тривожності в психологічній	84
	науці	
Клевака Л. П.,	Подолання стресу на робочому місці	88
Гришко О. І.		

Клунник А. О.	Явище шкільного булінгу у закладах освіти та шляхи його подолання	94
Кузьміч І. Б.	Інноваційна діяльність педагога в умовах реформування системи освіти	101
Лавроненко А. Г.	Профілактика професійного вигорання соціальних працівників	105
Лисак О. О.	Соціально-педагогічні умови формування толерантного ставлення до ВІЛ-позитивних осіб та хворих на СНІД	111
Лобач М. С.	Науково-практичний досвід функціонування системи усиновлення	114
Матвейчук А. В.	Зарубіжний досвід використання соціальної роботи в якості інструменту формування здорового способу життя студентської молоді	118
Мироненко І. В.	Організація дозвілля людей похилого віку: зарубіжний досвід	125
Селецька С. В.	Особливості соціальної роботи з людьми, які мають обмежені фізичні можливості (досвід Диканського районного територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)	136
Сітало Т. А.	Особливості соціально-педагогічної профілактики та корекції проявів девіантної поведінки у підлітків	148
Тегза Т. Ю.	Характеристика сучасних соціально-педагогічних технологій формування здорового способу життя підлітків в умовах закладу освіти	151
Фесенко А., Іжбінська Є.	Освітньоміграційна активність української освітньої молоді	154
Чернянська В. В.	Корекційно-розвивальні заняття як умова вдосконалення соціально-перцептивного аспекту спілкування	157
Шафрановський В. Ю.	Особливості організації навчально-виховного процесу в церковно-парафіяльних школах у ХІХ – поч. ХХ ст	161
Яланська С. П.	Психологічне розвантаження як умова відновлення резервів організму людини	167

СЕКЦІЯ 2.

СОЦІОЛОГІЯ У ХХІ СТ.: МІЖ ЕКСТРИМІВ

Грабовець І. В.	Інтернет-спілкування як форма комунікативної поведінки	169
Калашнікова Л.В.	Аналіз взаємозв'язку показників безпеки життєдіяльності й віктимізації українського суспільства	172

Пільгуй А. О.	Нормативно-правові засади регулювання розміщення зовнішньої реклами в Україні	174
Черноус Л. С.	Мережа інтернет як засіб масової комунікації	179
Чорна В.	Зовнішньоміграційна активність українців та її провідні чинники	182

СЕКЦІЯ 3.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Varga Csaba	Socio-economic development and global challenges to law	186
Аванесян Г. М., Дергільова Т. В.	Теоретичні та практичні проблеми набуття (виникнення) та передачі права власності на новостворене нерухоме майно	200
Барабаш І. В.	Функції трудового конфлікту	207
Басенко Р. О.	Нормативні та правові аспекти молодіжної політики ордену єзуїтів	209
Божко В. М.	Тенденції розвитку правового статусу безробітних у сучасних умовах ринкових відносин	216
Бондаренко Д. В., Дяченко С. О.	Принцип «унітаризму» в конституціях зарубіжних країн	220
Бунча Г. В.	Проблемні аспекти договору довічного утримання	221
Вітринська О. В.	Напрями роботи музеїв при вищих навчальних закладах згідно нормативно-правової бази	228
Гаранжа Р. О.	Поняття конституційного контролю в правознавчому полі юридичної науки	233
Гета А. В.	Сучасні проблеми та стан місцевого українського самоврядування	237
Гладкий С. О.	Правовий статус суб'єктів кооперативного права: соціокультурний аспект	241
Голоскок Н. В., Дігтяр Я. Є.	Захист права на землю	245
Дудник Є. І., Бовдир М. В.	Окремі питання класифікації функцій правової експертизи	248
Єзерська І. С., Запорожець О. С.	Форми укладення правочинів правочинів	251
Зварич Р. В.	Проблеми визначення і розуміння системи функцій права	254
Ільченко В. С.	Юридична і соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва	258
Кальян С. Є., Кальян О. С.	Окремі питання теоретичного визначення поняття політичний конфлікт	267

Камуз М. В., Гриненко М. О.	Питання соціальної цінності особистих немайнових прав фізичних осіб	270
Камуз М. В., Федорова К. Є. Кармаза О. О.	Окремі питання правового статусу органу виконавчої влади в адміністративному процесі Державно-приватне партнерство як ключовий механізм модернізації економіки України	273 275
Коваленко В. Ф.	Виклик в досудовому розслідуванні	279
Коваленко М. В.	Особливості нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини України	286
Ковальчук К.	Права споживачів за законодавством України та ЄС (цивільно-правовий аспект)	290
Коломієць П. В.	Порівняльний аналіз визначення понять «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»	297
Короєд С. О.	Матеріально-правові і процесуальні наслідки визнання судом недійсним договору відчуження нерухомого майна	301
Кравченко А. П.	Моральні підвалини правового регулювання суспільних відносин	306
Кресін О. В.	Миротворчі місії Європейського Союзу	308
Круглов О.	Термінологічна уніфікація кримінального законодавства: окремі проблеми тлумачення та практичного використання	318
Лахижа М. І., Черчатий О. І.	Інституційне забезпечення захисту прав громадян в Україні: проблеми розвитку	325
Махінчук В. М.	Теоретико-правові передумови застосування в Україні субсидіарної відповідальності кінцевих бенефіціарних власників за зобов'язаннями юридичної особи-боржника в умовах реалізації доктрини "зняття корпоративної вуалі"	328
Минько Н. С.	Современные тенденции и особенности лицензирования образовательной деятельности: зарубежный и отечественный опыт	332
Мирний О. В., Пелєвіна В. В.	Аргументація як засіб переконання в раціональному діалозі	353
Мирний О. В.	Правові підстави розгляду спорів у спортивному арбітражі: загальні питання	355
Нетеса А. І., Сердюк Н. А.	Трудові права громадян в сфері нових змін законодавства	358
Озерський І. В.	Окремі питання правового врегулювання фахової підготовки медіаторів у сфері права в закладах вищої освіти України	361

Паламарчук Д. В.	Соціальна спрямованість правосуддя у цивільних справах	366
Парамонова М.В., Голюк В. В.	Окремі особливості автономних утворень в зарубіжних країнах	373
Парфенюк О. В., Марченко Д. М.	Господарсько-правові норми та гармонізація сучасного національного законодавства	376
Пилипенко О.	Правове забезпечення ефективного розвитку промислових підприємств та ринку землі в умовах інтеграції України до Європейського Союзу	380
Пилявець Д. І., Прокофєв С. В.	Місцеве самоврядування та управління в Японії	384
Руденко К. Т.	Спадкування за законом	386
Ткаченко В. І., Шапгала І. П.	Подолання правового нігілізму як один із шляхів розбудови правової держави	394
Товста С. П., Стадніченко С. М.	Медіація в адміністративному судочинстві: проблеми та перспективи	398
Товста С. П., Харапудько О. В.	Новизна наказного провадження в господарському процесі	405
Трубников В.	Особливості виховного впливу на засуджених до позбавлення волі	410
Федотов І. О.	Сутність та державотворче значення правової держави	422
Харапудько О. В.	Правові аспекти соціального захисту осіб з порушеннями зору	431
Яковенко В. С., Бровко Б. Ю.	Історико-правовий аспект виникнення та становлення ринку цінних паперів на території України	435
Яковенко В. С., Соколов В. С.	Нормативно-правові засади діяльності уповноваженого з прав людини в Україні	439

СЕКЦІЯ 4.

ТЕНДЕНЦІ ТА ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Živitere Marga	Теоретические и методические аспекты экологической диагностики промышленного предприятия	445
Алексеев В. В.	Визначення економічної сутності оборотних коштів та джерел їх формування	449
Артюх-Пасюта О.В.	Санацийний аудит: етапи та порядок проведення	455
Бараннік В. В.	Конкуренція та конкурентоспроможність: визначення понять	461
Безкоровайний М. І.	Проблеми управління прибутком підприємств цукрової галузі України в умовах розвитку ринку	467

Біліченко М. М.	Власний капітал: сутність, джерела формування та функції	471
Більченко О. С., Абрамова В. А	Банкрутство підприємства як економічне явище та причини його виникнення	480
Бондар О. М., Гаврись В. М.	Оцінка фінансового стану підприємства, її необхідність і значення	484
Варакіна К. С.	Маркетинг підприємств сфери послуг в сучасних суспільно-економічних умовах	488
Воробйова В. К.	Сутність організаційно-економічного механізму діяльності підприємства	494
Галата Д. О.	Методичні підходи до оцінки ефективності використання трудового потенціалу підприємства	502
Голуб Л. М., Григор'єва А. О.	Фінансовий стан підприємства та методи його діагностики	510
Гупало Т. Ю., Вукмирович В. С.	Соціально-економічні причини виникнення державного боргу та його вплив на фінансовий стан країни	515
Дмитренко Я. В.	Тактичний і стратегічний контролінг в управлінні розвитком промислових підприємств	518
Єгоричева С. Б.	Сучасний стан кредитної підтримки розвитку суб'єктів господарювання в Україні	524
Єрофєєва О. М., Жуїкова О. О.	Регулювання біржової діяльності в Україні	528
Єськов П. В.	Напрямки формування системи управління оборотними активами підприємства	533
Качур М. С., Луценко К. А.	Удосконалення механізму управління дебіторською та кредиторською заборгованістю на підприємстві	539
Квач Л. О.	До питання про юридичну природу цінних паперів	543
Коваль А. П.	Теоретичні основи оптимізації структури оборотних коштів підприємства	549
Ковалько О. В., Крупська Н. О.	Фінансова криза на підприємстві. економічний зміст і причини її виникнення	553
Коврига О. Т.	Розвиток ринків цінних паперів	555
Колбасніков С. М.	Управління фінансовою стійкістю підприємства	562
Кривенко К. С.	Фінансова політика, як механізм підвищення ефективності формування власного капіталу та управління ним	569
Криворучко О. С.	Стратегічне управління конкурентоспроможністю: постановка проблеми	575
Кулій Т. К.	Оцінка рівня економічної безпеки підприємства	581

Кушніренко Т. В.	Сучасний стан та шляхи подолання безробіття в Україні	587
Лаврентієва Ж. А.	Інформаційні комунікації в системі планування	596
Левитская А. П.	Влияние корпоративной социальной ответственности на управленческую деятельность банков	602
Масько Д. В., Погрібняк Є. К.	Зовнішній вплив на стабілізацію грошово-кредитного сектору та посилення фінансової безпеки держави	607
Мирун Я. А.	Розкриття інформації про фінансові результати у фінансовій звітності за національними та міжнародними стандартами	612
Москаленко А. І.	Характеристика сучасних фінансових послуг	622
Неділько О. П.	Інноваційна діяльність, як пріоритетний напрям розвитку підприємств	629
Пазушан А. В.	Країни БРІКС, як новий глобалізаційний вектор розвитку світового господарства	633
Партика А. С., Синявська В. С.	Основні засоби підприємства та методи їх відтворення	638
Половко І. С.	Освіта в системі національної економіки	641
Пудовкіна Т. В., Бала В. Л.	Грошово-кредитна політика золотовалютного потенціалу в умовах обмеженості ресурсів	646
Сєвера Ю. І., Бесараб В. М.	Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі	649
Сороченко М. М.	Гнучкість функціонування виробництва як основа економічної безпеки	652
Тихович Г. В.	Плиnnість кадрів: причини та наслідки	657
Ткаченко А. О., Усенко Д. Ю.	Механізм організації фінансового інформаційного забезпечення процесом управління підприємством	660
Токар В. О.	Процес ціноутворення на підприємстві: прикладний аспект	664
Фисун І. В., Климченко О. І.	Тенденції розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні	669
Черкас В. В.	Теоретичні аспекти використання фінансового аналізу в процесі фінансового управління підприємством	674
Черкашанко А. А.	Розвиток підприємства шляхом пошуку і використання внутрішніх джерел фінансування в умовах нестабільності економіки	677
Шалаева Т. З.	Финансовые услуги в инновационном потенциале Беларуси: опыт Европейского Союза	681
Шаравара Р. І.	Глобалізація відносин на ринку цінних паперів	686
Щурпець Б. С.	Проблеми фінансування малого бізнесу	689

Юнак Т. В.	Посередництво у міжнародній економічній діяльності	694
Яшева Г. А.	Инновационные подходы к управлению кредитными рисками	700

СЕКЦІЯ 5.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Беседа Н.	Фізкультурно-оздоровчі технології в професійній діяльності фізичних терапевтів	705
Бець А. О.	Сучасні напрями фізіотерапевтичних засобів відновлення осіб після переломів фаланг пальців верхньої кінцівки	707
Богун В. С.	Аспекты развития инклюзивного образования в Германии и странах Европы	710
Бойко Г. М.	Самостійна робота студентів при вивченні курсу «адаптивна фізична культура»	713
Бойченко Л. Д., Вишар Є. В.	«Педагогічна матриця» як аксіологічний фундамент національної освіти в контексті виховної роботи в закладі вищої освіти: аспекти досвіду	717
Волошко Л. Б.	Використання кінезіологічних принципів в системі практичної підготовки фізичних терапевтів	720
Вышар Ю. М.	Спорт как эффективное средство реабилитации и адаптации к активной жизни лиц с ограниченными возможностями здоровья	723
Герасименко О. І.	Аналіз технологій, що використовуються у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку з порушеннями слуху	726
Гета А. В.	Підвищення рівня фізичної підготовки студентів засобами функціонального тренінгу	730
Головня Д. І.	Особливості адаптивного фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку з вадами зору	734
Грабчак С. В.	Здоров'я як стиль життя	738
Донець В. М.	Використання розвитку фізичних (координаційних) здібностей у дітей з мовленнєвими порушеннями	742
Зубань О. О.	Корекція рухової сфери школярів із депривацією слуху засобами адаптивного фізичного виховання	746
Іванов В. Г.	Особливості фізичної реабілітації з постінсультними хворими	750
Іванова А. А.	Забезпечення ефективності загартування як основи залучення дітей до здорового способу життя	754

Івасик Р. С.	Особливості фізичної реабілітації при ампутацій- ному дефекті верхньої кінцівки	758
Кондратенко В. С.	Фізична реабілітація студентів з артеріальною гі- пертензією	762
Корнєєв О.В., Сахно Т.В.	Фотодинамічна терапія у лікуванні раку молочної залози	767
Корнєєва Л. Л., Сахно Т. В., Корнєєв О. В.	Реабілітація хворих після радикального лікування з приводу раку прямої кишки	770
Кулик Н. В.	Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю та роль адаптивної фізичної культури в її реалізації	773
Курило А. О.	Особливості фізичного виховання учнів з інтелек- туальними порушеннями	777
Кюхлер Н. В.	Аналіз можливостей використання засобів фізичної реабілітації студентів із міопією	781
Лінде Н. В.	Можливості використання засобів фізичної куль- тури для осіб, зайнятих у сфері розумової праці	785
Мальченко Р. В.	До проблеми формування здорового способу життя учнів молодших класів	789
Маньківська Я. А.	Вікові особливості рекреаційної фізичної культури	793
Мартиненко І. В.	Лікувальне плавання як засіб реабілітації при ско- ліозах	797
Меметова О. О.	Проблеми фізичного виховання дітей із ДЦП	801
Моцак І. А.	Іпотерапія як метод реабілітації при ДЦП	805
Пилявець М. О.	Відновлення рухових та побутових навичок у дітей хворих на церебральний параліч	809
Погудіна І. І.	Сучасні підходи до фізичної реабілітації дітей із плоскостопістю	813
Попелюх С. А.	Актуальні проблеми фізичної реабілітації в Україні	817
Сахно Н. О.	Особливості інтегрованих учнів із затримкою пси- хічного розвитку	821
Серченко В. І.	Соціальна адаптація інвалідів з ураженнями спин- ного мозку засобами адаптивної фізичної культури	825
Скринник Е. Г.	Теоретико-методичне обґрунтування використання рекреації для людей похилого віку	829
Слободяник Є. Я.	Фізична реабілітація дітей із розумовою відсталіс- тю	832
Теличко А. В.	Аналіз досліджень з проблеми застосування фізич- ної реабілітації осіб із вертеброгенною патологією поперекового відділу хребта	836
Траверсе Г. М., Цвіренко С. М.	Медико-педагогічні аспекти стану здоров'я школяр- ів	841

Траверсе Г. М., Цвіренко С. М. Хмеленко Д. О.	Сучасні деонтологічні аспекти викладання курсу адаптивної фізичної культури і ерготерапії Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи	845 849
Хоречко В. В.	Гідрокінезотерапія як засіб фізичної реабілітації дітей з бронхіальною астмою	853
Чучуй О. Г.	Принципи фізичної реабілітації при ушкодженнях і переломах нижніх кінцівок	857
Шапран Т. В.	Вплив засобів адаптивного фізичного виховання на процес корекції рухових порушень учнів із вадами слуху	861
Шостак В. Р.	Особливості ЛФК в реабілітації хворих із спинно-мозковою травмою	865

СЕКЦІЯ 6. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРИКЛАДНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Бабаєва О. В.	Поняття “метафора” в лінгвістиці	869
Балацька О. Л.	Прагматичні типи критичних зауважень (на матеріалі англомовних наукових статей з психології)	874
Варига А. В.	Англiцизми в українській термінології	876
Вишар Є. В.	Особливості перекладу культурно-специфічної лексики	879
Гришко Ю. Ю.	Капіталізація фонетичних засобів у поетичному дискурсі збірки «Меланхолії» Ю. Іздрика	887
Данилюк Л. В.	Переклад та перекладач в епоху глобалізації	893
Демченко О. В.	Лексичні трансформації при перекладі англомовних заголовків на українську мову	896
Капоріна А. Ю.	Особливості перекладу сучасних англійських ІТ термінів українською мовою	903
Клеценко Л. В.	Особливості перекладу англійських термінів	906
Козловська М. І.	Лексика на позначенні коштовного каміння: базові асоціативні кореляції	912
Колос Ю. З.	Особливості перекладу термінів англомовних інструкцій українською мовою	915
Канащук В. С.	Політичний дискурс як об’єкт дослідження	918
Корнет А. В.	Історія дослідження звукової організації художнього тексту для дітей	928
Кравченко А. С.	Змалювання «нового» історичного минулого в романі «Регтайм» Е. Л. Докторову	932

Лантух І. В., Лукомська А. В.	Культурологічний чинник у перекладі	936
Маленко О. О., Грінченко Н. О.	«Економічний дискурс» та «економічна публіцистика»	944
Маноха О. В., Рябокін Н. О.	Чи потрібні для працевлаштування міжнародні іспити та сертифікат з англійської мови?	950
Мельник А. В.	Структурно-семантичний підхід до перекладу	953
Мирошниченко А. О.	Особливості структури та семантики англомовних інтернаціоналізмів та їх відтворення в українських перекладах	957
Пашко С. В.	Англомовні епітети в українських перекладах Миколи Лукаша	960
Фалтинська- Кучеренко О. А.	Мовні реалії як віддзеркалення культури нації	963
Федоренко Ю. П.	Іншомовна професійна комунікативна компетенція у підготовці майбутніх фахівців з комп'ютерних наук	967
Цирковнікова І. С.	Специфіка аудіовізуального перекладу	969
Черненко В. О.	Компаративні фразеологізми англійської мови та особливості їх перекладу	975
Якубенко І. В.		977